

गेय गीता नाम सहस्र ध्येय श्रीपतिरूपमजस्रम् ।
 नेय मज्जनसङ्गे वित्त देय दीनजनाय च वित्तम् ।
 भज गोविंद भज गोविंदं गोविंद भज मूढमते ॥

आराध—समा ना म म भुक्ति दु ज्योती मदाने आटे दुटी प म
 मन्त्रे लह धामने आम थवा मटे जान नीतानु न्नेने मदस नामनु गावु योज्ज छे
 आन ए वर वदभी धनना इपु कपु ये न छे यिन मन्त्रने ना ममभां परोपत
 ये न ए अने वित्त दीन मनुयोने आपन गेय छ माटे दे मूढमति । अन्य तथा
 इ इ म व नु रोगी जेवे जेवे न्नार जे विदने अण जे विदने अण जे विदने अण
 श्री कृष्णाय नमः मपट पञ्चम

अमराव इमा श्री सत्यु मादिल मु भुक्तवम
 किमु—अमज्जन एन अमभेया मुनि

अमरावक भरीगाम शिष्टिया ।
 इ - १, राजगुणग)

- અમ ૧૧૧ -મન્ન માદિત્ય વર્ષક મર્યાદિત્ય કે ત્રણ ગ્રહાત્મની
 તરૂ જના મિશન = લની ગણત્ર અને મેશન કોટની
 ૧) સર્વ ગ્રહીના મુખ્યવગે
- મુ મમ-મન્ન માદિત્ય વર્ષક મર્યાદિત્ય કે મન્યાતેની રાહ ભાગ
 દાથી મિશ્નમમા રીજે ૧૨ માત્ર મુચાગે ૧૦ વાગ
- ૨) અન મમ ત્રિયાનીની કુ વની કે પ્રીન્સેમ ગ્રી તથા અ-
 ભાવનગર-મુ અમ, તદુનન આ મજી વડો ન-મુ મોદનપાવ મ
 રા-ગ્રે -મુ તદયગ મવજી ૧ ગણત્ર મુગ્ન-મુ કમનદામ તાગ
 ડેર-મ જાતાત મનમુખામ તવનુજ મુ જાનય કે ધીમ
 નદીઆદ-મુનીવ લ આવા માન ભરૂચ-મુ ગ્રેષાઇ મવર્મ

આ આઘૃતિના મૂલ્યની ગણના

- ૧૪૬૧ ૧મું ૧૨ ૧ ૩ મ મત ૧૧ ને
 ગીમ ૧૧ ૧૧ ૧૫ ૧૨ ૧૫ અન ૩ આતની ૧૫
 ૩ ૧ ગીમ ૧૧૧ મગી ૧ ગીમ ૫ ૨ ૩ ૧૧૧
- ૧૪૮૮) હપાર્ક ૬ રાજ અન વળાન મગીન ૬ ૬૨મ ૩૧. ૧૬
 ૫૫૧) ૧૬ રીમા અગ્ન વરેગે હપા જના સૂધીની તમ
 ૧૨૦) ઘાનપટ તથા મોપાનપટ તથા હમીનું ખચ
- ૧૧૭૦) ૫૧૧ કવગ અને મામાનવ સકિત ખચ = ૬' (૫૪૫) -
 ૪૭૪૨૧

અ પુસ્તકનુ પુસ્તક (૨ ૩) ખાલુ કે તેમથી ચાનુ ધોગણુ મ
 વેચાઇ રહેતાં સુધીની તમામ જવમ્બા (ખાલુ પચાગ વિમો કમિ
 ખચગ વરેગે) બાદશ રીએ હ આના બાદ જતા જે ગકમ ગદે તેને
 એ મુખ્યથી આંકો હપથા કરના જેવોકે આરો આકામ આરશે
 ૧૪૬૧૨ પૂરા ત્રણ રીએ પુસ્તક રાખવામાં આનુ હ ત મગમાં

श्री ज्ञानेश्वर महाराज.

धर पर वानी लख वरमा लनेषी कोर का मुन मरणी
 लख वरमा लनेषी कोर का मुन मरणी
 लख वरमा लनेषी कोर का मुन मरणी

नमोऽस्त्वनन्ताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाधिशिरोल्बाहवे ।
 सहस्रमाङ्गे पुरुषाय शश्वते महसकोटी युगधारिणे नम ॥

अत इति, इत्येते स्वयंप्रकाश, अने इत्येते य ए, नेत्र,
 मस्तक, साधन तथा वाहुवांग य मात्माने नभस्कोटी इत्येते नाम ॥
 अने चंद्रम गेटी युगेने धारण्य मन्त्रा शश्वत परमा माने नभस्कोटी
 अनित्यीरिसम म्यात्र क जल मिन्धुपात्रे सुरतरवरशाम्बा लेखिनी पद्मसुर्वी ।
 लिखति यदि द्रष्टीत्वा शारदा सर्वकाल तदापि तव गुणानामीष पार न याति

महालागरीषी भरीनामा नीलशि पर्वत अटल मन्त्र देय,
 मन्त्रवर्णी शान्ती इत्येते अने ते वरे पृथ्वीषी मन्त्र ५
 साक्षात् त स्वती देवी म्यापि अर्धमन्त्र सुधी लभ्या अरे, तोपसु दे
 नाथ । तां सुखने पार आवे तेम नथी

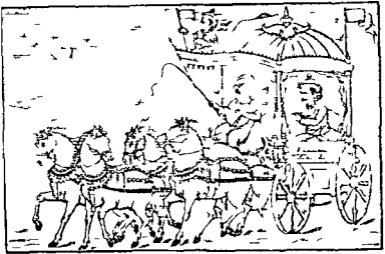
त्वमेव माता य पिता त्वमेव त्वमेव बहुषु सखा त्वमेव ।
 त्वमेव विद्या इति त्वमेव त्वमेव सर्वं मम देव देव ॥

तमेव मन्त्र अने तमेव पिता छे। तमेव लक्षु अने तमेव
 मित्र छे। तमेव विद्या अने तमेव इत्येते अने दे देवना देव ।
 तमेव मात्र सर्व इत्येते।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा पुद्गलामना वा प्रकृते स्वमाश्रय ।
 करोमि यद्यत्कठ परस्मै नारायणापेति सदर्शयामि ॥

५ ५ धी, व लीधी, मन्त्र, इन्द्रियैः, पुद्गली चित्तं ५ ५ ५
 किंवा प्रकृति अस्मत्पदी के के इत्येते इत्येते, ते सर्व ५ ५ ५
 नरपुत्र । अस्मत्पदी इत्येते इत्येते इत्येते ५ ५

ધ્યાન વંદન.

પદ્મપારિજાતાય નામ્રવેત્રકપાણય । જ્ઞાનમુદ્રાય કૃષ્ણાય ગીતામૃતદુહેનમઃ ॥

શરણુ યનારન પદ્મક્ષની પ૦ હસ્થિત કૃમ આપનારા, એક હાથમા આણુક ધારણુ કર ન । નાનમુદ્રાર્થે તુક્ત અને ગીતારૂપી અમૃ તત્તુ દોહન કરનારા એવા હ શ્રીકૃષ્ણુ' આપને નમસ્કાર હો.

સર્વોપનિપદા ગાવા દોઘા ગોપાલનદનઃ ।

પાર્યો વત્સ સુધીર્ભોક્તા દુઘ્ધ ગીતામૃત મહત્ ॥

સર્વ ઉપનિષદોરૂપી ગાયો છે, ગોપાલનદન શ્રીકૃષ્ણુ તેના દોહનાર ભગવાન હ, અમૃતરૂપ વાહુ છે, ગીતાના જ્ઞાનરૂપ ઉત્તમ દુધ છે, અને શુદ્ધિ પ્રાપ્તિ પુરૂષો તેના ભોક્તા (પીનારા) છે

ૐ પાર્યાય પ્રતિવોધિતાં મગવતાં નારાયણેન સ્વય વ્યાસેન ગ્રથિતાં

પુરાણમુનિના મધ્યે મહાભારતમ્ । અદ્વૈતામૃતવર્ષિણીં મગવતી

મદ્યાદશાધ્યાયિનીમમ્બ ત્વામનુસંદધામિ મગવદ્ગીતે ભવદ્ગોપિણીમ્ ॥

હ કારરૂપ ભગવાન નારાયણે પોતે અર્જુનને ઉપદેશેલી, પ્રાચીન મહા મુનિ શ્રી વેદ વ્યાસજીએ મહાભારત વચ્ચે શુથેની, અદ્વૈતરૂપ અમૃતને વર્ષાવનારી, અદ્યાદશ અધ્યાયવાળી, અને જન્મ-મરણ, તથા અહતા-મમતારૂપ સંસારને ટાળનારી, એની હે ભગવતી ભગવદ્ગીતા ! હે માતા !

હુ તારૂ ધ્યાન ધરૂ છુ

त्वमादिदेव पुरुष पुराणस्त्रमस्य विश्वस्य पर निधानम् ।

वेषामि वैष च पर च धाम त्वया तव विश्वमनन्तरूप ॥

हे अनन्तरूप ! आप आदिदेव, पुरुष अने पुराण (प्राचीन)
 ३८ आप ना विश्वन परमनिधान हो। आप सर्वने ब्रह्मनारा तथा
 लक्षण थे. अब हो। आप प अधाभरूप हो। आपे विश्वने व्याप्त कर्तुं हो

पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वनस्य पूज्यश्च गुरुर्गर्गीयान् ।

न त्वत्प्रमोऽस्त्यन्यधिकं दुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रमाण ॥

हे उपभारद्विष्ट प्रनाशकाना ! आ चराचर लोकाना आप पिता
 हो, पूज्य हो, गुरु हो, आप महानदी पक्ष महान हो तब्ले लोकमा
 आपना समानता हो। नही तो पत्नी अधिक तो कर्तुं हो।

वस्नात्प्रणम्य प्रविधाय वाप प्रसादये त्वानहमीश मीढम् ।

चित्तैव दुष्टस्य सगैर मरुयु प्रिय प्रियापार्श्वि देव सोढुम् ॥

ते. ६ ३१ देवने नमस्वी प्रणाम करीने अपने प्रार्थना कर्तुं
 ३९ हे देव अने प्रणाम करीने, अने देव प्रिय प्रिया
 पुत्रना, मित्र मित्रना अने पति प्रियान अपराधी सहन हो नेम

नवी आवृत्ति विषे त्रे बोल

आ प्रथमा म २१६/मा । १-१-० थी तीकलेली पहेली आशति म
 मय रती पळत ना पती मधी भागणी रवी के अ-मत्र वाग रुपियाथी तीकले
 रती पळु उती इ व्यन उवत आ अथ मत्तरमा ३ २०) सुधीनी किमने वेवाये
 १ १५ त अती वी भागणी लता तेनी वीछ आशति पणी वटेती ती
 गी तर्त रती १ तु ३ तु तक मने गेछ तेमा डिकपाक करवा गेनु लक्ष
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

ना अनुन म नमज १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

मय म म १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

मय म म १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

मय म म १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

मय म म १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

અનુક્રમણિકા

(પ્રત્યેક અધ્યાયની પેઠા વિષયો માટે)

પ્રીત્વિ જ્ઞાપનો—૫૭ ૧ થી ૬

ઉપોદ્યાન—૫૪ ૬ થી ૨૧

શ્રી જ્ઞાનેષુ ચરિત્ર—૫૪ ૨૭ થી ૮૦

પદ્મોઃ અધ્યાય—અનુભવિદ્યાસંયોગ ૫૭ ૮૧ થી ૧૦૨ નવેશુ ૨૫૩ ગુરુશક્તિની

અવસ્થાના જ્ઞાપનો વર્ણવેલો પ્રકાર વ ગનેશસ્ત્રીના આશુ પદ્મિનીય મૌર્ધ્ય
પુસ્તકથી પ્રાપ્ત થયેલું આશુ પદ્મિનીય અને સ્વ. માનુષીકા સ્ત્રીના
અને વિવેકપદ પુસ્તક પિના અને પુત્ર મન્મરુ પવિત્રાનુ અવતો સ્વભાવ

બીજો અધ્યાય—સાંખ્યોઃ ૧ ૨૭ ૧૦૩ થી ૧૩૧ મનુષીકાની પુત્ર ગેહા

ચાકની મદત મુદ્ધામની સિદ્ધિ વિષયે ન સુખ્ય સ્વપ્ન સ્વપ્ન
ત્યજ મનુષીકાની પ્રાપ્તિ સ્વપ્ને નજાને માં વગરિયા નિરમલ વેદમાના
પ્રાણામ શ્વ પિનાર વગરિયાના લક્ષણ વગર નુ પ્રવલ્ય

ત્રીજો અધ્યાય—મનુષીકા ૧૪ ૧૩૭ થી ૧૫૮ જ્ઞાનમાય અને મનમાય એક છે

અત્યાજ સ્વપ્ન નથી મુદ્ધાના લક્ષણ સ્વપ્ન સ્વ લક્ષણ મુદ્ધિ લક્ષણોનો
ઉપરોક્ત જ્ઞાપનો પ્રદિશ છે તેને મદ પશુ ક્રમો ક વગર જોઈએ જન
વિગરિયાને પદ્મશ્વેનો જોષ અપા નિદ્રા વિષયમનિ આશુ પદ્મનુ ક રમ્ય

છે ઉદ્ધિયોના લક્ષણ વિષય મુખ્ય અધ્યયની કોળા કમ કાષ વિષે વળુ ન
ધ્યા અધ્યાય—મનુષીકા ૫ ૧૫૮ થી ૧૭૮ અનુભવ વળુ ન

જનવન વળુ ન પૂવજનમનુ સમરણ કુ નવનગર જી કરી શુ શુ
કાં પુ માર્ગવપ કોણ કાષ છે અનુ કુળ અને ઉચ્ચ જ્ઞાપનો ત્વિ
વદન છે કમ વિદ્યમ અને અધ્યયના કોદ નિ મનના લક્ષણ વગરના કોદ

વળુ ન કુપ્ત વગરના જ્ઞાપનો જ્ઞાનવનના મદતના જ્ઞાપનો માં મતોની નેવ
જ્ઞાપનો મદત જ્ઞાપનો કવનો માં જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો

જ્ઞાપનો અધ્યાય—મનુષીકા ૫૪ ૧૭ થી ૧૮૫ મનુષીકા અને જ્ઞાપનો લક્ષણ
જ્ઞાપનો વળુ ન અનુદ સિદ્ધિ નિવમુખનુ પદ્મિનીય આશુ પદ્મની મદત

જ્ઞાપનો અધ્યાય—આત્મસંયમયોગ ૫ ૧૮૫ થી ૨ ૧ જ્ઞાનેશ્વરી વળુ ન
મદતના યોગ જ્ઞાપનો લક્ષણ સમુદ્ધિના લક્ષણ અનુભવો અનુભવ

પ્રેમ સેવાઓ અને મદે માત્ર મદ ૧ મુગળપન લક્ષણ જ્ઞાપનો અને
ઉપોદ્યાનથી પ્રાપ્તિ થી રીને જ્ઞાપનો કાષ છે જ્ઞાપનો મદથી જ્ઞાપનો
જ્ઞાપનો દેવ જ્ઞાપનો કાષ છે મે જ્ઞાપનો પ્રાપ્તિ થી જ્ઞાપનો મદથી જ્ઞાપનો

જ્ઞાપનો પ્રાપ્તિ થી જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો
જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો

જ્ઞાપનો અધ્યાય—જ્ઞાન વિજ્ઞાનયોગ ૫ ૨૩૨ થી ૨૫ જ્ઞાન વિજ્ઞાન અને

જ્ઞાપનો લક્ષણ જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો જ્ઞાપનો

शुद्धिपत्र.

पृ०	क्षीरी	अशुद्ध	शुद्ध	पृ०	क्षीरी	अशुद्ध	शुद्ध
१०	१	५१	११	४५४	२१	नेनी	पोतानी
२४	१७	५	५	४५८	८	शानन	शानना
३१		आसीआनी	आभीभोनी	४५८	२४	ने	नेना
८८	५	मैम नि	माम नि	४६८	२२	अे अे	अे
१११	१७	जगाव	जगव	४७२	२८	देम तो	देभने
१४७	७	पाथ	पार्थ	४७४	४	अने	अने थर
१५०	१४	कुशावडी	कुशावडि	४७४	२४	थु	थु छे
११४	२८	माभे	भाे	४७४	२६	छे	छे हे
११७	११	स्त्रिगे ॥	स्त्रिगे ॥	४७५	२	पोतावु	पोतानु
१८८	२१	६	५५ गु	४७७	७	कमोज	कमोज
११२	२७	म ८	मनु०	४८७	७	ते	तेम के
१०१	१	शरि नरी	शरि नरी	४८७	२४	रमणु	रमणु
२१		गमती	गमती	५११	७	कपत	कपत
२३१	६	गरम	गरमा	५१८	११	थम	थम
२३७	२१	५	ते	५३	११	रोताभा	करोताभा
२३	२	५१	५१	५४३	८	रैनी	रैनी
४८	२५	प्रम	प्रम	५४८	२७	थथ	थु
२१	१०॥	॥०॥	॥०॥	५७१	१७	म ल	म पति
		॥०॥	॥०॥			अ तेना	तेना थम
५१	२१	मघ्या	मघ्या	५१४	१७	अशरीथ	अशरीथ
५	३	अ नवाव	अ नवाव	५२४	१	री	री रीत
३	१			५३	२७	डनम हाथ नेम	डनम हाथ
६	८	६	७५	५३५	२८	थु	थु
६७७	१	१	५००	५३६	३४	शीथी	शीथी
६७९	१	१	६५	५३८	३२	५८	थु
६७९	५	५००	५००	५३९	३९	थु	थु
८५		५११	५११	५४५	३९	अने	अने
६८		५११	५११	५४७	३९	थु	थु
६९		५११	५११	५४९	४	थु	थु
६९		५११	५११	५५८	८	५००	५००
७०		५११	५११	५६८	८	५००	५००
७१		५११	५११	५७४	३९	थु	थु
७२		५११	५११	५७५	३९	थु	थु
७३		५११	५११	५७६	३९	थु	थु
७४		५११	५११	५७७	३९	थु	थु
७५		५११	५११	५७८	३९	थु	थु
७६		५११	५११	५७९	३९	थु	थु
७७		५११	५११	५८०	३९	थु	थु
७८		५११	५११	५८१	३९	थु	थु
७९		५११	५११	५८२	३९	थु	थु
८०		५११	५११	५८३	३९	थु	थु
८१		५११	५११	५८४	३९	थु	थु
८२		५११	५११	५८५	३९	थु	थु
८३		५११	५११	५८६	३९	थु	थु
८४		५११	५११	५८७	३९	थु	थु
८५		५११	५११	५८८	३९	थु	थु
८६		५११	५११	५८९	३९	थु	थु
८७		५११	५११	५९०	३९	थु	थु
८८		५११	५११	५९१	३९	थु	थु
८९		५११	५११	५९२	३९	थु	थु
९०		५११	५११	५९३	३९	थु	थु
९१		५११	५११	५९४	३९	थु	थु
९२		५११	५११	५९५	३९	थु	थु
९३		५११	५११	५९६	३९	थु	थु
९४		५११	५११	५९७	३९	थु	थु
९५		५११	५११	५९८	३९	थु	थु
९६		५११	५११	५९९	३९	थु	थु
९७		५११	५११	६००	३९	थु	थु

... .
 ... .
 ... .
 ... .

उपोद्घात

(धीयुत् कृष्णाञ्च नारायणु आड्ये टेवूकं कृत ज्ञानेश्वरीना
 मराठी अनुवाद साधेना 'मनोगम' माना वधु अगत्यना लागेना लावार्थ
 आ उपोद्घातउपे आपवाभा आब्यो छे)

मनुष्य आ जगतमा जन्म्यो, जेनुं नाम 'ते लवतागरमा पड्यो'
 जेम कडेवा करता ते 'सशयता'मा पड्यो' जेम कडेवु विशेष
 शोले तेम छे मना नो अर्थ 'सशय' ज्यो अल्लु क वाभा आवे
 तो ते अर्थ मनुष्यने आ मजानना मार्गमा उत्तम सुझायक थर्ष पडे
 तेम छे केमके जन्म पर्यंत ते सशयमा गुचवायवो रहे छे
 मन्थ तथा मन्थ जन्मार्ग जने कुमार्ग, अनुकूल जने प्रतिकूल
 सुख जने दुःख कल्यादि द्वंद्वोना यथार्थ ज्ञानना अभाव, अक्षुब्धित
 या त्रिदोष जन्मना लोग थर्ष पडेवा जेकाड नौभापतिनी नाकांनी पेडे
 नेनी ज्वननौभा, नसा मसुदनी यात्रामा विविध दुःख जने विप्रउर्षी
 मडोनी ताये वा-वा अथडायान क' छे

लागुनेो ज म यथा पडीथी तेनी ज्ञानेदियो पीतान्त्र जर्ष शत्रु
 करे ज्येडे प्रथम तो तेने नातानो बोध दाय छे बूध लो तो मा'
 व स लो तो मा' दुःख दाय तो मा' डरी लागे तो मा' जे
 कर्ष दाय ते नर्वना निवा जने माटे मा, मा जने मानेज ते ज्योग्ये
 छे तेना जन्म स्थान मा, ज्वज्जमथ ना जने भाधर्षा माज टाय
 छे मा शिवाय जगतननी वीछ कर्ष वन्नुनुं महत्व तेना ध्यानपर
 टोनुज नथी. कर्ष नारवाने आव, कर्ष टोना मड, निवा कर्षनी
 लीनि लो तो ते मानानीज सोडम लरार्ष वाय छे जले मानाना
 जेवो अविष्ट वीर जिजुवनमा कर्ष जेज न्हि जेम तेने लो छे प-तु
 जम जेम ज्ञानो अधि विमान यथा पाने छे तेम तेम तेनी जय
 ननी मान्यना तेने भूवलरेडी लो छे तेना जेवामा आवे छे के
 तेनी माना तेना पितानी आदानुत्तर वने छे जने तेनी जेवा क'छ
 ज्येकुज न्हि प-तु तेने ते ज्ञावयन कडे ते फल ते मान
 ज्जिने ज्जुन ज छे जव ते लुजे छे के ज नाता जत्ये सडुम
 तेने हाती सरमु हा निने पीर्य आवे छे जने तेनु ज-मलू करे छे
 तेना करत शिताज जमय छे पतु ज पडी थोटे वपन ज्यनी
 दय ज्येडे तेने जे मान्यना पतु भूजर्षी लो छे म ज डे

પૂર્વમુદી નીચી રક્ષિતમાં જ્યાં પ્રવચન આપતી આખોથી દેખાય છે
 પરંતુ આપણે જાન્યે દેવો દિવસ જાણીએ છીએ એટલે તેઓ
 દિવસ આ વાને સર્વથા અવચ દેવે છે તેટલે છે કે "મૂર્તિ દેવ
 પવુ દુરનો નથી પરંતુ આ પૃથ્વીની નાથે તમે અને અનેજ પ્રતિ
 કલાએ એ હજાર માઈલની પૂર્વ તરફ મુન્દુની કરીએ છીએ" વગી
 વચન પ્રમાણે આપીને તે આ વાગ એવી રીતે સિદ્ધ કરે છે કે
 આપણે તેને અવચ દેવી રાખ્ય નથી પાશ્ચાત્ય પ્રજાના જેવા વ્યવ
 હા સમયે પરમવ દયેલા લોકોની દયા પવુ અર્પણ હોય છે
 એ કુશિને અપૂર્વ રીતે તે આજે તેની પ્રયાજા કરે છે તેનુજ દે
 વશે વ્યર્થીય થયા પ" તેલે ઉપદ્રામ્ય ક" છે અથાત્ તે મૂલ્યનેથી
 છે એમ કહુણ કરે છે આ વચને તારવવનું ઉદાહરણ પુત્રુ વા
 પ દે જ્યાં તા વચનું મમ પ્રદમ શક થયુ ત્યારે એન માનવામ
 આપણુ કહુ કે જ્યાં આત્માપીના પાગ હોય તે આ વચ તરફ
 દોડ દુખી જાય છે, કાલુ કે તેમ વિદુલાલ જિજિ હેલી છે
 પરંતુ પાપથી એ મનુને એવી દોષ કરી કે જમીનમલ વિદુ
 કાલુ જિજિ છે મ? અને તે તા ન હેરદ દુખી યા વ છે અથી
 આજે આપણે જો ને છીએ તે પ્રમાણે જ્યાં તે પા ૩૩ થા પ્રયા
 તે આ પ્રમ લે પ્રદમની દોષનું ઉપદ્રામ્ય થયુ અને પાછલી દોષની
 પ્રદ્રામ્ય લા

તારવવ એ છે કે મુન્દુનામ દયેલી દોષો આપણને અપચ
 લે છે અને જામ - લમણની દોષો ઉત્તન અને પાવ લાગે છે
 કાલુ જાલે તેવી કલ આજા થયેલી દોષો થય છે કે હ લગી દો
 ધિનો જાલે લગી જ્યા છે નિકાયેની દુરુતીની પરપા પુત્રુ વચ
 મનુષ્યની ૧૦૦ અ પ્રમલેજ લગી રહી છે

એ ૧૦૦ મનુષ્ય મલિમને લાને મેલુ દુખે તે તે જ્યા
 વિગ લે છે અથી તેમ કે વિજુ પ્રા ને સ્વદ નથી એમ કહે
 થમ અને તે ૧૦૦ મનુષ્ય જે ૧૦૦ જામ લેલા ૧૦ છે તે લગ
 તેમજ જાલ છે એ વિજુને લખિ મેલુ દુખવમ અને તે
 તે મથી લાગે નથી પરંતુ તેનેજ જમીનમ દોષવમ અને તે
 તે પુષ્ટીક લેલ મરં નોનું પુષ્ટીક મીને મેમથી મેમ પ્રદ
 ૧૦૦૦ દોષુ મરં છે આ મથી મરં વા અમકીમ અને છે
 એ ૧૦૦૦ મરં પરંતુ ૧૦૦૦ મુને ને એ-એ મરં તે છે દે
 ધિને લગી ૧૦૦ મીજ વચ દે તેને ઉપદ્રામ્ય થયુ છે માનવનું

વસ્તુના... પલ્લુ... તજાના મ તર ઇ છતા કોઈ પણ વસ્તુ આપણી દ્રષ્ટિમના થી અ... થાય ઇ એટલે અજ્ઞાનને નીધે આપણે તેને નાશ પામે ની માનીએ છીએ

જ કુતુ પાણી થાય છે પાણીની વગળ બને છે વગળમથી -વૃદ્ધિ થાય ઇ તેમાથી પાડી ની બને છે, નીઓમાથી સમુદ્ર છે અને નરુદ્રમાથી પુન બરફની ઉત્પત્તિ થાય છે આ પ્રમાણે સ... ચક્ર ક્યાંક કરે છે બરફનો નાશ એટલે પાણીની ઉત્પત્તિ પાણીનો નાશ એટલે વાગતો જન્મ. વગળ આપણી દ્રષ્ટિ મર્યાદાથી બ... બન ઇ, એટલે આપણે પાણીનો નાશ થયો એમ કહીએ છીએ, પ... નાશ કોઈ પણ વસ્તુનો થતોજ નથી.

આપણી ચારે બાજુએ આનેલા સશયમાગરનો વિન્તાર કે અગાધ છે, તેની થોડીક ડ પના આપણા મનમા આવે એટલા આનેલા વિન્તાર માથે તેનું વિવેચન કરવામા આવ્યું છે પરંતુ પ્રમાણે જો કોઈ પણ વ્યાખ્યા સલ ન હોય તો પડી મત્ય ગી છે ? અને આપણે કયી સન્ય વસ્તુમાથી સુખની પ્રાપ્તિ કરવી ? પ્રશ્ન મહજ ઉભવે છે

જીવની સર્વ ખખપટ અને દોડાદોડ એક માત્ર સુખને ઠેકાણ છે છતા 'સુખ' એ શી વસ્તુ છે, કયે ઠેકાણે છે અને શી વાથી તે મેળવી શકાય છે, તેની તેને ખબર હોતી નથી અને ખબર મેળવવાનો વિચાર પણ તેના મનમા આવતો નથી, તે પ્રિચારો પૂર્વમા જલુ હોય અને પશ્ચિમનો રસ્તો પકડે છે જણા સુ તેમ એકથી બીજા અને બીજાથી ત્રીજા વિચાર અને નિ આધીન થતો જઈને વખતો વખત અને પ્રવિધ પ્રવૃત્તિઓ કર્યા પછુ મૂળ જે સુખની ધારણા-કે જે ધારણાની ખબર પણ તેને હોતી નથી-તે સ્થિર સુખ તો કગાથી તે મેળવી શકતો નથી. તના થોડા યા ઘણા પદાર્થો દુ ખે યા પાપે કદાચ તે મેળવી શ

તોપણ બુદ્ધિ બુદ્ધિ તો માત્ર પ્રાપ્તિકાગેજ હજી માત્ર જ્ઞાનદ આપ્યા
 પગ વિશેષની મામનાજન્ય વિગેપને લીધે તે સર્વ ની મજ મા' પડે છે
 એજ નથી પણ પ્રાપ્તિ પદાર્થોના મદુપયોગ વા દુરુપયોગના જ્ઞાનના
 અભાવ વળી વખત તો તે ઉચ્ચ દુ ખરાયક થઈ પડે છે

આ પ્રકારે તાપણી નમ શયેકો મગ જેમ મરુખમિના ઉચ્ચ
 વાનમા પાણીને માટે બંધ છે અને દોગી દોડીને ઉચ્ચ પોતાની
 વૃથા અધિક વધારી મૂકે છે, તેના જેવીજ મનુષ્યની સ્થિતિ હા કરે
 છે જે પ્રમાણે એમદ જન્માધ તાજમાગની યોધમા દો.તો બધ છે
 અને ઉચ્ચ ખાદ્યમા નુગી પડે છે, તે પ્રમાણે સર્વ મનુષ્યો મુખની
 યોધમા જઈ દુ ખ / નેગવે છે

આ પ્રમાણે મુખને માટે જે જે પ્રયત્નો કરવામા આવે છે તે
 તથા શાખા તોડી પડવ કરવા, ધર તોડીને દેવગ બાધવા, લોકને
 લૂટીને મદામત કાઢવા, મન્યપર વચ્ચે જોગી નીચેનું અગ પુરુ
 પાપમા મહેલ તોડીને મુખ કરવા, ધર બાગીને તાપણું કરવા બગદ
 વેચીને ગર્ધવ ખરીદ ક વા તથા પોપને વચી પાજરૂ ખરીદ કરવા
 જેવાજ છે સાધારણ લોકો જ મ્યજે 'મુખ છે' એવી કડપના કરે છે
 તે મ્યજે મુખનો ગધ પણ હોતો નથી એટલુજ નહિ પરંતુ ત્યા
 બધકર દુ ખજ હોય છે આપણે મનુષ્ય પ્રાણીએ સવ કરવા એક,
 જ્ઞાની, પાપુલું અને વિચારવત ધીએ એવી ગમે તેજી બ.ા' જાગીએ
 તોપણ મગને પડી પોતાનો પ્રાણુ જોનાર મત્સ્યના કરવા આપણી
 સ્થિતિ વિશેષ નારી નથી. ઉલટી તેથી વધુ ખરાબ છે કારણકે મત્સ્ય
 તો જ્ઞાનશૂન્ય છે અને આપણે તો જ્ઞાની હોવાનો દાવો કરીએ છીએ
 તે મત્સ્ય તો જ્ઞાનો અભાવ બાલનુ નથી અને આપણે તો સસાર
 મૂગજગ માત્ર છે એમ જાણીએ છીએ, અને તે હતા પણ મસારૂપી
 મગને પડવા જઈએ છીએ! તો શુ આપણે સવ પ્રાણીનામા સૌથી
 વિશેષ અજ્ઞાની નથી? તસાર એક મગજ છે અને વિષયમુખ તે
 મગની સાથે લગાડેતુ નાસ છે તેની લાલચથી આપણે અમસ્ત સસા
 રને એકદમ આપણા મુખમા લઈએ છીએ અને તેનો પ્રાણુકારક પડે
 આપણને લાગે છે ત્યાં આપણે વેદનાથી વ્યથિત થાને ખેડતાણ
 કરવા મડી પડીએ છીએ પરંતુ તેથી આપણે અધિકજ વ્યાકુળ બની
 જઈએ છીએ! આ અનુભવ કયા મનુષ્યને નહિ મળ્યો હોય?
 આથીજ શ્રી સમર્થ તમદાજ સ્વામી કહે છે કે-મૂર્ખાં માણુ પરમ
 મૂર્ખાં, જે મસાડી માની મુખ સસાર દુ ખા ચેવડે દુ ખ,

આપણી કનાહી ' સગી નાનદેવ અને તુડાનમ જ્યા નાધુઓ પદ
 ૮ ૮ ૮ "મલ જાણે ખરે ખોટું, જગ ચાવવે ઉકારો' (ખર
 ખાટું કાલ જુવ ૮? જગત્ ઠિપુજ ચાવે છે।)"

આ પ્રમાણે ૮ રીટી ઠાંગ વાગવા લાગે છે, વારવાર સ્ત્રો
 ઠકી જઈ આ ૮ માગ અથા ૮ પડે છે, માર્ગદશક ચિન્હોનો વિકલ
 યદ ઠિંગા મૂલી જનાન ૮, નશયમાગના તગો એક પડી એક
 આવવા ના। એ અને ૮ જીને અગાની નામે છે, આવી નિશિતિ મદ
 આ ૩ ૩ ૮ ૩? આ કાય ઉત્તમ કે પેસુ કાર્ય ઉત્તમ? આ વન્નુમ
 મુમ ૮ - પવા વન્નુમા? આ માર્ગમા જ્ય ૮ કે પેવામ? આ
 અભિ આ જદગુ તા ૮રા ત્રામ થશે ૩ ત્યા જડગુ તો યથ મગશે।
 આનાજ રૂપ મનુચ પ્રતિભિન ડ્યા ૩ છે મોમવમાના કીડાને મોમ
 નજ પ ન ભોજન લાગે છે, નન્કમાના કીડાને નગકજ વિવાસમરિ
 નો ૮ અને મવપાન નનાને મગજ અમત મમાન વાગે છે।
 ૫ તુ જન થાડી પહુ જુદિ છે જને લેગ પહુ સાગસાર વિરેક છે,
 જના અત લમ જા પહુ નિયા ની મૂર્તિ જગૃત છે, તેના મનમ
 નીચના પ્રક્ષ પરમન આઆ વિના હેશેજ નહિ તેને પહિણામે તે
 મનુષ્ય બન્ન ઠાગી નિશિતિ મમાન ૮' એ તત્વપ-અતિ શાવ
 અવના અતિ ઠિન નિશિતિમા-તે આવશેજ આવશે

૫ વી ડવડી ૮? ચદ્ર અને સૂરની પેટી તરક શું છે? આપણી
 સૂચ માગા જની સૂચ માગાઓ અને આપણા સૂર્ય જેવા સૂર્યો અભિ
 ૫ ૫ ૫ ૮ અમ પહુરાય છે તો કેટની સૂર્યમાગાઓ અને કેટલા
 તગા આ નિશમા નિરમાન હશે? નેની પેટી તરક શું હશે? આ
 વિશ્વની મનાન પ્રા મુધી હશે? આ વિશ્વ આ પ્રમાણે કયા
 મુધી નાવશે? મનનો ત્ય થકને ક પાત થાય છે, પરતુ ક પતની
 પાઠગ શું હશે? ઇશ્વર જેવું કાઈ છે કે નહિ? જો હોય તો તે દ્રષ્ટિ
 જોયર શા માટે થતો નથી? મગજ પડી આપણુ શુ થનુ હશે? જો
 યમદ ૮ ભોગવવાનો હોય તો દેહાવમાન થયા પડી શી રીતે ભો।
 વરો પડે છે? જો યમદ ૮ ભોગવવાનો ન હોય તો ઇશ્વરને ઘેર બધે
 અ ઘેર કારભાર ચાવે છે એમજ ડહેવું ભેદએ પુનર્જન્મનો મ લવ છે ક
 નહિ? ગત જન્મોનું આપણને મરણ રહેતું નથી તેથી પુનર્જન્મ ત્રામ
 થાય અથવા નવા જીવનું નિર્માણ થાય એ બન્નેનો અથ એમજ થાય ને
 મર્વ પ્રદ્ધક જો દ્રૈનમય અદ્રૈન હોય તો પડી પાપ પુણ્યમા લે ગા
 માટે માનવો? ભેદાભેદ ૫ પનિ હોય તો પાપ, પુણ્ય, નીતિ

આવ્યુ છે પછી શારદાને નમસ્કાર કરી તેના મહાત્મ્ય આદિ વર્ણન કરી તથા શ્રી સુરુચર ચરણને વદન કરી પોતાની નિદર્શાવી છે પછી શ્રી સુરુ દ્રોણાચાર્યનો સ્વભાવ મુદર રીતે વર્ણવી વિષય આગળ લખાવી 'અર્જુન વિષાદ યોગ' નામક પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે

૨ દ્વિતીયાધ્યાય અર્જુનના મનમાં ઉપન્ન થયેલી ક્ષયા તે પર ભગવતનો માર્મિક ઉત્તર અને આત્માનાત્મવિચાર ઇ સામ્યયોગ પ્રતિપાદન કરી સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે

૩ તૃતીયાધ્યાયથી કર્મયોગના પ્રતિપદનનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે અને તેમાં મનુષ્યોએ પોતપોતાના કર્મો કેવી રીતે તેનું વર્ણન છે તેમાં દન્દિયોનો તથ્યમ કરવો હત્યાદિ શિક્ષા સ્વર્ગમાર્ગોનું માહાત્મ્ય ધણ વર્ણવ્યુ છે પછી કામ ક્રોધના ભવસ્વરૂપનું ઉત્કૃષ્ટ વર્ણન કરી આ અધ્યાય સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે

૪ કર્મભંજન લક્ષ્મી અને ભેદ, ભુદા ભુદા યજ્ઞોની વિષય તેમાં સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાનયજ્ઞની પદ્ધતિનું સ્વરૂપ, જ્ઞાનનું મહત્વ, સ્વયં મનુષ્યની સ્થિતિ, ઇત્યાદિ વિષયો અનુર્થ અધ્યાયમાં છે

૫ ઐક્યાનું સ્વરૂપ, મનની સમગ્ર, વિષયમુખમાન મમ મનની સ્થિતિ દિવિચનિમલ ક વાનું રૂપ અને યોગમાર્ગથી પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકાય છે તે સમગ્ર ઇત્યાદિ બાજતો અધ્યાયમાં છે

૬ પ્રથમાધ્યાયથી પચમાધ્યાય પર્યંત પ્રત્યાવના નથી પર અધ્યાયને પ્રત્યાવના છે તેમાં આ અધ્યાયની જ ગીતાવર્ણને કુટ્યો છે, એમ કહેવામાં આવ્યુ છે આ અધ્યાયમાં રાજ્યે અભ્યાસ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તેની વિધિ બતાવવામાં આ યોગાભ્યાસને માટે સ્થગ કેવુ પલદ મરુ વ્યેષ્ટએ, તે અતિ નરિતે વર્ણવી યોગ્યાત્મની ભૂટી ભૂટી મુદા વર્ણવવામાં આવી છે નાભિમ મા હેટી કુલિની" નામક દેડીપ્યનાન આદિ શ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યુ છે પછી સ્વપ્ને પ્રમાણે કાનુષી દે છે તે પ્રમાણે યોગીએના અધ્યની ત્વચા નીમ્ની છે તેને નવા દન આવે છે નવ કેસ કુટે છે અની સ્થિતિ વૃદ્ધિ છે આનું અગ્નિ પ્રાપ્ત થાય છે, પાણીપ થી ચાટી સ્વપ્ને છે, તિદિએ અગ્નિ થાય છે ઇત્યાદિ અધ્યયનના યોગી સ્વપ્ને પ્રમ થાય છે આ વિષય છૂટા નામક અધ્યાય છે

નવ એમા અત્યંત વિનોદા મઠ ડરવામા આવી છે

૧૭ મત્ત મા અધ્યાયને પણ વિનૃત પ્રસ્તાવના છે એમા ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધાનુ વર્ણન છે, તથા તામમાદિક આદાર અને યજ્ઞાદિકનું પ્રતિપાન ય અતે કુંડાનુ સ્વરૂપ તથા નામમાદા મ્ય અને તેનો વિનિયોગ શ્રી ગીતે કરના એ મુખ્ય વિચારનું વર્ણન કરી એ અધ્યાય મમાસ કરવામા આયો છે

૧૮ અષ્ટાદશ અધ્યાય મર્યાદી મોટો છે એની પ્રસ્તાવના પણ અતિ વિનૃત છે અને તેમા પાછલા સર્વ અધ્યાયોનું મિહાવવેલન કરામા આન્યુ છે આ અધ્યાયને “અકાધ્યાયી ગીતા” એવું નામ આપવામા આન્યુ છે પાછળના ‘મત્ત મજલા’ નું રૂપ આપી અષ્ટાદશ અધ્યાયન કવશાધ્યાય કહેવામા આવ્યો છે જે પ્રમાણે જ્ઞાનેશ્વરે નમમા અધ્યાયમા પોતાનું સર્વ ચાતુર્ય ખરચી નાખ્યું છે તે પ્રમાણે આ અધ્યાયમા પણ તેમણે કર્યું છે આ એક અધ્યાયમા ગીતાના સર્વ અધ્યાયો મએપમા આવ્યા છે તેથી તેમા મનોમના વિશેષ છે એમાનો મુખ્ય વિચાર ન્યાગ અને સન્યામ છે એમાના અતિમ શ્લોકે તુ માહાત્મ્ય અતિ વિનૃત ગીતે વર્ણવવામા આવ્યું છે ઉપમહા પણ વાચવા જરા છે મર્વ વેદો અને ઉપનિષદોનો આર એકત્રિવ રી શ્રી વ્યાને ગીતારૂપે જે પ્રમાણે ઉપકાર કયો તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનેશ્વર આની આદાર મજલાની ઈમારત બાધી જનસમાજ પર ચિરમ્બરણીય ઉપકાર કયો છે

આ ઈમારત શાકે ૧૨૧૨ મા બાધવામા આવી હતી તે વખતે તે ત ક્ લોકાનું જોટકુ ધ્યાન ખેચાવું જોઈતું હતું તેટલું ખેચાવું ન હતું ૩૦૦ વર્ષ પરિત તે તેવીજ અવસ્થામા પડી ની પડી શાકે ૧૫૧૫ મા શ્રી એનાથ મજલાને તેનો જીર્ણોદ્ધાર કયો અથાત્ પાવત થી શબ્દો અનુદ્ધ થઈ ગયા હતા તેનું મુદ્દીકનું કર્તુ અન નવી ના તૈયાજ કરી તે સખધે તેમણે બાતે જે એવીએ રજી ય તે અતિમ ભાગમા આપવામા આવી છે ત્યાજ પડી પુન તે ૩૦૦ વર્ષ પરિત તેવીજ અવસ્થામા ન્હી પનું સદિનો વ્યવહાર કયા મધ હાલ ય? તેના રૂપાત નો કન ચા યાજ કર છે તે પ્રમાણ અમારી મરાડી ભાગમા ‘પવિર્વન યન યના મુખ્ય વધુને તારૂં નાપ્ત વાન છે, તદ્વત તેનું સ્વરૂપ બદલાયું તે એટલે મુખી ય જ્ઞાનેશ્વરીનાના એ- એક શબ્દ પ્રચારમાથી નીકળી જતા બના આખર પુ કમ શબ્દો દુબોધ થના આથી નવશિમિનોને માટે તેનો

વામા આવે છે, તેને અક્ષર કહેવાથીજ શોધ થાય છે આથી આગળ કોઈ પણ વસ્તુનો વિન્તાર જણાતો નથી અને આનુંજ નામ પરમગતિ છે પરંતુ તે આ ગરી મા વ્યાસ હોવા છતાં પણ નિદ્રિતાવસ્થામાં છે, કા લુ કે તે વ્યાપાર કરાવતો પણ નથી અને કરતો પણ નથી હે મહાવીર અર્જુન ! નહિતર શરીરના સર્વ વ્યાપારોમાં એક પણ વ્યાપાર બંધ રહેતો નથી, દરેક ઈન્દ્રિયોના વ્યાપાર ચાલુજ રહે છે વિષયરૂપી અંતર ઉપરી, મનના ચોટાપર વ્યાપાર શરૂ થયા પછીજ તેમાંથી ઉત્પન્ન થતા મુખ દુ ખોનો નિસ્તો નત કરવાને પ્રાપ્ત થાય છે રાજ્ય મુખેથી બંધાતા હોય તે વખતે કાઈ તેના અન્યમના વ્યાપાર અટકતા નથી પ્રજ્ઞ પોતાની પ્રાપ્તિની દૃષ્ટાથી વ્યાપાર કરીજ જાય છે તે પ્રમાણે શુદ્ધિની જ્ઞાનશક્તિ, મનની પ્રહલુ અને ત્યાગશક્તિ, ઈન્દ્રિયોની ક્રિયાશક્તિ અને પ્રાણવાયુની ચુરલુશક્તિ, આ સર્વ હેઠ્ઠી વ્યાપારો કરવામાં ન આવતા હોવા છતાં પણ પોતાની મેળેજ ચાલે છે જે પ્રમાણે સૂર્ય પ્રકાશવતો નથી તોપણ તેના પ્રકાશથી લોખંચના વ્યવહાર ચાલે છેજ, જે પ્રમાણે હે અર્જુન ! તે શરીરમાં સ્વસ્થ છે માટે તેને પુરુષ કહેવામાં આવે છે એમ તુ સમજ માયારૂપી પતિવનાના એકપત્નીવતમાં પડવાને લીધે તેને પુરુષ એ નામ પ્રાપ્ત થયું છે, પરંતુ વેદોએ પુરુષના ઉપાયો કર્યા છતાં જનું આગળું સુદા દ્રષ્ટિએ પડ્યું નથી અને જેમાં આકાશનો સમાવેશ થયો છે એમ જાણીનેજ યોગી લોકો તેને જીવ અને પ્રકૃતિથી જ્ઞાતિત જણે છે તે એકનિષ્ઠ ભક્તોનો શોધ કરતો તેને ઘેર આવે છે જે એકનિષ્ઠ ભક્ત કાયા, વાચા અને મને કરીને અન્ય કાઈ પણ વસ્તુ જાણતા નથી તેની એકનિષ્ઠાનો પાક આપનાર તે ઉત્તમ હોત છે હે પાવ ! આ ત્રેલોચ્ય ભગવત્પ છે એવો જેનો સાચો મનોભાવ છે તે આસ્તિક ભક્તનો તે આદ્યમજ છે જે નિરલિમાની એનો વેલવ છે, જે શુભાતીતોનું જ્ઞાન છે, જે નિસ્પૃહ જનોનું મુખો પલો ! લેવાનું સ્થાન (રાજ્ય) છે જે સતોષી જનોનું લોખન, જે સસારની ચિંતા ન રાખનાર શરણાગતનું માતૃપેટ, અને જે ભક્તિને માર્ગે ચાવનાનની મોક્ષ ગામની નગજ વાજ છે, હે ધનજય ! આવા એક એક શુભને વર્ણવી વર્ણવ કંઈક કંઈ ? પરંતુ જે સ્થળે જતા મનુષ્ય ત પતા પામે છે તે મ્યાન એજ છે દરીથી જે પ્રમાણે જિનું પાણી કુચ થાય છે, કિવા સૂર્ય ઉગતા તિમિર પ્રકાશરૂપ થાય છે, તે પ્રમાણે હે પાડુકુમાર ! અજ્ઞાન અને તેનું કાર્ય જે જગત તે પરમાત્મારૂપી - ભમા જતા પોતેજ નુક્ત નવરૂપ બની હે છે -

પ્રમાણે ઇત્ત અગ્નિમા નાખતા તે પોતેજ અગ્નિસ્વરૂપ બની જાય છે અને તના પાછા વર્ગ પાડવા જતા તેનું કાષ્ટવ દ્રષ્ટિએ પરતુ નથી ડિના જ પ્રમાણે ખાડ થયા પછી પુન ચાતુર્થથી તેની શેરડી કરી ગમતી નથી એ વખત પારસમણિના સ્પર્શથી લોખલનું સુવર્ણ કરવામા આ યુ, એવે પરી બીજે એવો કયો પનાર્થ છે કે જે તેનું ગયેનુ લોખલપણ પાછુ આણી આપે ? માટે ધીનું જે પ્રમાણે પુન ખરખર હુધ થતુ નથી તે પ્રમાણે જેમા ભગી જવાથી પુન જ મ નથી તજ માડ ખરખર ઉત્તમ મથા છે આ ગુઠ તરવ તને અધુના સ્પષ્ટ કરીન જુ ધુ (૨૦૩)

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।

प्रयाता यान्ति त काल वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥२३॥

શ્લોકાર્થ —હે ભરતરેષ ! જે કાળે યોગી મરણ પામવા ઠગા પુન જન્મ પામતો નથી, અને જે કાળે મરણ પામવાથી પુન જન્મ પામે તે ત કાળ તુ તને કહી બતાવુ હુ (૨૩)

ટીકા —તેજ પ્રમાણે દેહાનમાન થયા પછી જે સ્વરૂપને યોગી સામ થાય છે તે શુ તરવ અન્ય એક પ્રકારે સમજવુ સુવલ છે અક નાન અરી ઝના મને છે કે જે યોગી અકાળે દેહ છોડે છે તેને પુન જ ધારણ કરના પડે છે માટે શાસ્ત્રોક્ત ગુઠ દેહતુ અવ નાન થાય તા તરખણુ તે યોગી બ્રહ્મ થાય છે બાકી અકાળે દેહા નનાન થયાથી પુન જન્મ ધારણુ કરવો પડે છે એજ પ્રમાણે મોક્ષ અને પુનજન્મ એ ઉભય જાગને આધીન છે આ કાળ વિષે પ્રમગો સાત તન વાત જુ ધુ માટે હે મહાતીર અર્જુન ! તે તુ સાલગ મરણુ થયા પ અમજામૂનો પોતપોતાને રમ્તે જાય છે, પરતુ છુદિને જ્ઞાતિ ારી જતી નથી અમરણુ શકિત અધ બની જતી નથી અને મન સા મરણુ પામતુ નથી આવો એ અર્થ જ્ઞાનમુદ્ધાય પ્રકાશિત હાર છ અને તેને આ ાગ અનુભવેવા બ્રહ્મઆનનો બોધ હાય છે તાનુ ડિના પાણાથી જ્યાર પીનાનો પ્રકાગ બુઝાઈ જાય છે, ત્યારે આપણી આખ નારી હોવા છતા પણુ તેને ઝાઈ દેખાય છે કે ? તેજ પ્રમાણુ જ્ઞાનમાનની ર મતે વાયુ વૃદ્ધિ પામવાથી શરીર કઈથી વ્યામ થાય જ અને જ ાગિનુ તેજ બુઝાઈ જાય છે તે વખતે માણુજ હોતો નથી તા પછી મન શુદ્ધિ હોવા જતા પણુ તે શુ કરી શકે ? એકે અગ્નિ નિરાય સ્વમ અનન્વ ગ્હેતુ નથી શરીરમાનો જોરાગિ નષ

યનાથી દેહ રહેતો નથી પરંતુ માત્ર કાદવજ ગેહ છે આ વખતે સાધક પોતાનું આયુષ્ય અધારામા અધરાતો હોય તે પ્રમાણે નિર્ગમન કરે છે આવી નિયતિમ. ૧૧ નજ્યાનનું મ્મ લુ રાષ્ટ્રી દેહ છેડી સ્વરૂપમા જગત્તુ એ કેવી રીતે બની શકે વાડ ? તે વખતે તો દેહના કડના કાદવમા ચૈતન્ય ફળી જવાથી પાછા અને આગમના બનાવોનું સ્મલ્લુ પલ્લુ નહ થાય છે માટે પૂર્વે જે ચો જાજ્યાસ કડવામા આવ્યો હોય છે, તેનુ મ્મ લુ પલ્લુ માલુ આવવા પૂર્વે જ નાશ પામે છે અધારામા રાષ્ટ્રેડી વસ્તુ તપાદન થયા પહેલા રીપમ્મે નાશ થાય તે પ્રમાણે આ ધમના થાય છે આ નર્વનું તા પર્ય એજ છે કે જાનનુ મ્મ કા લુ જરામિ છે અને મરતુ તમયે તેન જરામિની પૂર્વ નહાય હોય છે (૨૧૬)

અમિજ્યોતિરહ શુક્ર પળ્માસા ઉત્તરાયણમ્ ।

તત્ર પ્રયાતા ગચ્છન્તિ વ્રહ્મ વ્રહ્મવિદો જના ॥૨૪॥

શ્લોકાર્થ — અમિ, જ્યોતિ, દિવસ, શુક્રવરુપ તથા ઉત્તરાયણના છ મહિનામા મરણુ પામેશ કમ્પેતાએ પ્રક્રમે જઈ મળે છે (૨૪)

ટીકા — શરીરની નહ જરામિની જ્યોતિને પ્રગય અને જાગ ઉત્તરાયણના છ મહિના પેડી કોઈ પણ મહિનાનો શુક્રવરુપને દિવન હોય (રાત્રિ ન હોવી એઈએ). આ પ્રમદે નર્વ ઉત્તમ તયોગ પ્રાપ્ત હોય ત્યારે જે પ્રજાજ્યાની પુસ્ત પાતાની દેહ મૂકે છે તે પ્રહ સ્વરૂપમા મળી જાય છે હે ધનુર્ધર તબજ આ કાગના યોગમા (તન્મલાભિમાની દેવાએનું) એવુ વિલક્ષણુ સામર્થ્ય હોય છે માટે મોક્ષપ્રાપ્તિને સાડ સ્વસ્વરૂપમા જગરાનો આ નરવ માગ છે આ ના િમ્ જરામિ એ પ્રથમ ભૂમિમ છે, અમિનું સ્તેજપલ્લુ એ બીજી ભૂમિમ, દિવન એ ત્રીજી ભૂમિમ, શુક્રવરુ એ ચોથી ભૂમિમ અને ઉત્તરાયણના છ માન પરીને એ માત્ર એ નિવરત્તીનુ છેક ઉપરનું પાથીક છે આ કમે ચાલવાથી ચો ૧૧ મોક્ષનિદ્ધિરૂપી ધરને પ્રાપ્ત કરે છે આ ઉત્તમ કાગ છે એમ જમજ અને એને જ પ્રમ્મ અમિ રાદિ ના િ કહેવામા આવે છે હુવે યોગી નાધકના મ જુને માટે અયોજ્ય કાગ કયો, તે પ્રતગાનુનાર તને કુ હુ તબજ (૨૦૫)

ધૂમો રાત્રિસ્તયા કૃષ્ણ પળ્મામા દક્ષિણાયનમ્ ।

તત્ર ચાન્દ્રમસ જ્યોતિયોંગી પ્રાપ્ય નિવર્તતે ॥૨૫॥

શ્લોકાર્થ — ધૂમ, ગત્તિ, કૃષ્ણપત્ત યથા દક્ષિણાયનના છ મહિ
નામા મગ્જ પામનાર યોગી ચ દ્રવ્યોકનો ઉપભોગ લઈ આગળ ન જતા
પાછો આવે છે (૨૫)

ટીકા — મગ્જ સમયે કક્ષ વાનાદિ દોરનો અતિ ઉઝળો યવાથી
અત કરણમા અધારૂ વ્યાપી જાય છે, સર્વ ઇદ્રિયોની ગતિ કુટિલ થાય છે,
સ્મૃતિને જામ ઉત્પન્ન થાય છે, મનમા ઉન્માદને સચાર થાય છે અને
પ્રાણ રૂધાય છે, જઠરાગ્નિ જુઝાઈ જાય છે અને ચારે તરફ તેનો ધૂમ
પ્રસરી જાય છે આથી શરીરમા રહેતું જ્ઞાન આધ્યાહિત થાય છે ન
પ્રમાણ ચદની આડે ઘન અને વારિથી ભરેલા વાદળા આવવાથી
નદિ અધારૂ અને નદિ પ્રમાણ એવી જાખી જાખી ગિથિતિ થાય છે,
તેજ પ્રમાણે તે મરતો પણ નથી અને માવધ પણ ગહેતો નથી
જીવિતની ગિથિતિ આવી થાય છે અને આયુષ્ય મગ્જની વાટ જુએ છે
આ પ્રકારે મન, જુદિ અને ઇદ્રિયોની ચારે તરફ અતિશય ધૂમ ફૂરી
વગે છે, તારે આખા જન્મમા મેળવેલા સર્વ લાભોનો નાશ થાય છે
જ વખતે જામમા જે હોય તે જાય છે તે વખતે બીજો લાભ થયે
એમ શ્દીજ કેમ શકાય? માટે મગ્જ સમયે આવી (પતિત) દગ
પ્રાપ્ત થાય છે જા પ્રમાણે દેહની આતર ગિથિતિ હોય છે અને જનાર
કૃષ્ણપત્તનું પમતારીકું હાય છે, તથા તેમા વગી દક્ષિણાયનના છ
મહિનાની એક મહિના પણ પ્રાપ્ત થાય છે આ જ મ મગ્જના
ક્રેમા નામના નવ યોગો જેના મગ્જ સમયે એકરિત થાય છે,
તેને મન મિત્રાસિની વાત કયથી પડે? આ વખતે જે યોગીનું
દેહ વચ્ચાન થાય છે તે યોગી રોવાને વીધે ચ દ્રવ્યોક પર્યંત જઈ શકે છે,
જ નુ પી તેને પાઠા કી જન્મમગ્જના ક્રેમા પ નુ પડે છે હે પાવ
ને જ મ જુને માટે અસાધ્ય જાગ દર્શાવ્યો, તે આજ છે એમ મમજ
જન્મ મ મના સામમા લા જનારો ધૂમમાર્ગ આજ છે આ
નિવાસેથી શીએ જે અધિનાદિ માર્ગ છે તે મજમાર્ગ છે
અને તે મગ્જ અતિ ઉન્માદ અને અન્યત મનો છે તથા તે પ્રાજ
પર્યંત નવડા છે (૨૬)

શુક્રકૃષ્ણો ગર્ભો જ્યેને જગત ઝાશ્વતે મતે ।

મકયા યાન્યનાઠ્ઠિમન્યયાતતે પુન ॥૨૬॥

શ્લોકાર્થ — જન્મની શુક્ર અને કૃષ્ણ એવી બે પ્રતિ શક્તિ
મતવચ્ચ આવી છે અને તેથી જન્મરૂપે પાર્શ્વ આવતું પાતું નથી

અને બીજી ગતિથી તેને પાત્ર આવવું પડે છે (૨૬)

ટીકા — આવા આ બે માર્ગ છે એક મરવ અને બીજો વક્ર, અને તે અનાદિમગથી ચા યા આ-ચા છે માટે હે મહાવીર! તે તને શુદ્ધિપુર સર બતાવવામાં આ-વા કેમકે તે માર્ગ પૈકી ઉત્તમ કયો અને અધમ કયો એ વુ સમજી શકે, અને ખરો જોટો માર્ગ યોગથી ચોતાનું હિત સાધવાને માટે દિવત અને અહિન સંબંધે પણ વિચાર કરે ઉત્તમ નાવ નોયા હતા પણ કેહ ઉડા દરિયામાં ભુન્કો મારશે કે? કિવા કેહ રાજ માર્ગ છેડીને નાડવાટે જશે કે? જે વિવ તથા નમૂને યોગ્ય છે, તે અમૂનને ત્યાં કરશે કે? તેજ પ્રમાણે જે તરંગ માર્ગ જુએ છે, તે આડમાર્ગ જશે નહિ માટે પ્રથમ ખરા યોગની તપાસ કરવી આ પરીણા કરના બરાબર આવવી એવે મનુષ્ય મદિ પણ નકટમ આવી પડતો નથી. તે સિવાય મરવુ સમયે આ મા ની પ્રાપ્તિ થવી અતિ દુર્લભ છે, અને આ સમયે જો તેની પ્રાપ્તિ ન થઈ તો આખો જન્મ નશ્વાત કરેલો વ્યથ થઈ પડે છે યોગી અચિરાદિ માગ મૂકીને ધમ માર્ગમાં નપહાઈ બચ છે, તો તે જન્મમરણના દેરામાં કૂચી પડે છે અને પુન પુન તેનું અવાભન થય કરે છે આવા આ મેટા સકોટો જોઈ તે એમવાર શી રીતે દૂર થય, તેનો ઉપાય દર્શાવવાને ખાતર પ્રમુગ ઉભય યોગમાર્ગોનું બાબર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે યોગી એક માં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે અને બીજા માં જન્મમરણના દેરામાં જારી પડે છે, પરંતુ દેહાવસન સમયે (પ્રારબ્ધ નુસાર) અને જે પ્રમ થાય તે પરથી મોક્ષ કિવા જન્મ નશ્વુ એનો નિર્ણય થાય છે (૨૪૬)

नैते सृती पार्य जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥२७॥

ટીકા — નકરમત કયી વેગએ મુ પ્રાપ્ત થશે એનો કાર્થ નિયમ કિવત મેહમ પડતો નથી, મટે સર્વ કાળ તુ ચો યુગ્મ થા (૨૭)

ટીકા — નકરમત કયી વેગએ મુ પ્રાપ્ત થશે એનો કાર્થ નિયમ છે? માટે આ વાન હેવા દુગુ પરંતુ દેહાતે પ્રભાપ્રસિ કરી લેવાને માટે કયો માર્ગ છે? તે સબંધે આપને વિચાર કરીશું શાનીઓ તો મેહ રહો કિવા જાઓ અને કેવળ પ્રહાન હીએ એમજ સમજે છે રવજુમ સર્વનો ભાત રવજુનું તત્વત્વ જણાતા નહ થાય છે માતાપર

યત કરી પુણ્યમેત્રમા પાક તૈયાગ કરવામા આવે, કિવા તપ તથા દાન કરી નર્વ પુણ્ય મયુખ ક વામા આવે, આ વ્રકારના સર્વ પુણ્યોતુ વૃક્ષ ફળના ભા ધી હવે પડે તેયે નિમળ બ્રહ્મની લાખી તેનાથી નક પ્રકૃતી નથી જેને રાજવામા મૂળા જે નિત્યાનદની ગુવનામા નાતુ દેખાય છે અને જેની પ્રાપ્તિને માટે વેદ્યજ્ઞાદિ માધનો કરવા પડે છે તેથી કટાણો આવતો નથી અને જની સમાપ્તિ થતી નથી જે લોગવનારની ઈચ્છા પગિપૂત કરે છે અને જ મહામુખ (બ્રહ્મમુખ) નો ક્રનિક બધુજ છે એવુ જે સ્વર્ગમુખ છે તે બાહ્ય રીતેજ મુખ તોડે દેખાય છે અને તે મ જુ પર્થાત્જ પ્રાપ્ત થાય છે એ મુખ શન વપો પર્વત થન કરવાથી પવુ નાધ્ય થનુ નથી પરંતુ તેને ચોગી સ્વ પોતાની દિવ્ય દ્રષ્ટિના અનુમાન અને કોનુમથી જુએ તો તેને બ્રહ્મમુખ કે ના વજનમા હલકુ લાગે છે પડી છે અર્જુન ! તે સ્વર્ગા દિક મુખેના પગથીઆ કી-વસ્તુ તેની પાથમાત્રી કરી-તે બ્રહ્મ પદ્મ આડક થાય છે " શ્યાવર જામના મુખ્ય ત્વામી બ્રહ્મદેવ અને શક્ર જેવાને પણ જે આરાધનીય છે જે ચોગીઓની લોભ્ય વન્તુ છે જે આય જ્ઞાન સ્વ પ છે જે પગમાનદની કેવળ મૂર્તિ છે જે વિશ્વાતર્ગત સર્વ પ્રાણીનુ ઉવન છે જે સમગ્ર જ્ઞાનનો આ મા છે, જે યાદવાના કુલદીપમ છે એવા જે શીકૃષ્ણ તેઓ અર્જુન પ્રત્યે ના પ્રમાણે જોયા જ્ઞાનદેવ કહે છે કે-કુરુમેત્રની જે કથા સજ્ય ધૃત ઈને કહે છે તે હવે આ જ નાભણો (૨૭૧)

અધ્યાય ૯ મો

શ્રી જ્ઞાનેશ્વ- કહે છે કે -હે યોનાજનો ! તાભણો ! તું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક નપદ કદુ છુ કે તમે કેવળ આ તરફ લમ આપયો તો સર્વ મુખેને પાત્ર થયા પ તુ આપ સર્વજ્ઞોની તબા સમક્ષ ના શબ્દો દુ કાઈ નર્વપૂર્વક ઉચ્ચા તો નથી તમે લક્ષ આપો એમ માગી તમારા પ્રત્યે લાગેવી વિનતિ છે કાલુ કે આપના જેવા મુતપન્ન ભણ પ્રાપ્ત થવ્ય 'લાકપલુ' નામની જે વૃત્તિ છે, તેના 'લાકકોડ' પણ પૂર્વ થાય છે અને મનોરથની તુદા ઈચ્છા તૃમ જ્ઞાન છે આપની કૃપાદ્રષ્ટિની ચીતગતાન્ય બહારથી પ્રતન્નતાના ઘોર લીલા ઇમ બની ગયા છે અને તેની ગીનગ દાયા નીચે પરિધમિત થયેલો

જ ત વિશ્વાનિ લઉ છુ મહાગજા' આપ તો મુખામુતના નિધિય
 છા તનાં મારી ધૃષ્ટા પ્રમાણે તેમા વિદ્યા કરી ઠટા થાઉં
 અંત્રી આપ આના પ્રમાણે આ મુખામુતનો આન્વાદ લેવાને માટે
 તમન વિનિ ન્યા , તા પા માટે તૃપ્ત ક્યા થકુ વાટ ? બાગકન
 તાત । પ્રોલોથા અને આગ્રવણા ચાવવાથી જે પ્રમાણે માતા
 આન રામે , ત પ્રમાણે આપ માગ ત્રયે પ્રવન્ન છે એવા
 માટેજ આતન વિનિ કડ છુ નહિતજ આપના જેવા મુવર
 રાનાએન મા । । પ્રાથા પ્રઈ નીન મમન્વાતુ છે કે ? અન્વની
 ના તુવન ત તા ગિમનના પ... ? પતગીડ ગમે તેવકુ મોટુ ઠાપ
 પ તુ તનાં તાગ તર જલ્લો પગે કે ? અમૃતકી પારમા પીરમ
 રાન તા ત તી... સન્નિવિ તા છે ? ગીતજ કિન્હોના રાથિ અદને
 ત તાવન રન નાના તિ તા મુન્વને મગીન અલગાવલુ અથવા
 । તાનાન અત । ત તરસ અ પ્રર્થ પ્રમય ખની થકે ખડ કે ?
 તિમનન તગી અ ત તુ પને મુગધ લેવાની ગી નર ? સુમુદ કથ
 ન્વાન વા ર્થે ? તા આ આ તા બીજા માના અમારો ? તેમજ
 તા તમની । તમ તા અને તમે બોની કોરો કે "વાડ" ઠી
 તા રાન ત ત મકુ તુરાવ્ય વ તુર તાતુ છે ? ન્યાય તો બલે
 ત તન ત મન નરિત , તથાથિ ભગ્નિથી આની ધનનાએ
 તન તમ ના । ત જી માટે મુ નર જાને પ્રમશમય બના
 તન તરના આરત ના તા મગાવીને ન કનારથી કે ? કિવા
 ત । ત મરીજ તા પિતા અ ત ન આપનો કે ? હે મજ્જનો ! આપ
 ત ત ત ત તા ત અવતાર છે અને તુ તો કેવજ ભક્તિથીજ
 આતન ત ત માટે આત મારા બોવડી જિ વપરોને
 ની । તાનુ માગડ મારના પારની પાન જમવા બેમી પોતાની
 તાવ્ય તા ન ત તા તા તા તમથી જાપના મોમા ડોગીએ આપે છે
 અને માપે ત ત તા તીઆ તંરાન માટે પોતાનુ મો આગજ કરે છે.
 ત ત માતુ આરની નાર માગડના પડે વિનોદા મ પ્રવર્તન તાપુ છુ ;
 તા મા । ત ત ત આપન આન ત થના જોઈએ એવો પ્રેમનો મુજ
 છ અને આપ ત ત તનાં મા તપજાનુ અભિમાન તાપી મને અને
 વ મન મા... ક્યા , તથી મારા આ ધાણથી આપને વિસાદ
 થના નયાં અના તા । માયુ મા છે ત્યારે જે પ્રમાણે ગાયને
 અધિકજ પાન્હો કે ત ત પ્રમાણે જ મનુષ્ય અત્યત પ્રિય હોય છે

નેના કપલા પ્રેમ વિનુલ વૃદ્ધિને પામે છે માટે મુજ આત્મના
 મોલગા ઇ દોરી આપનું નિહિત પ્રાગુપત જાગત થયું એમ જાણી
 નેનું નુ પા થો દુના જાણી શકતિ જ્ઞાન માત્ર મરમ. રોપાને પા-
 જ્ઞા છે કો મિવ પવનનું કુદવા માટે કો વિ આપ છે કો તેમજ
 અમલ મોજી ન દમ અવ્ય છે કો મલગા પાત્રીન પાત્રુ મરુ
 પ નુ નથી અને માખલુ નેવાર કવા પા પુ મલ વિધી મલન
 કવા મરુ નથી તેજ પ્રમા, આપ ઠામને જ ન માં આખ્ય ન
 લલ્લકરીય શાને જ ન નાની પુ ઉ અનુ' વની કવા. વરોની
 નિ કુલિત કવ થો ન પે નાને આપ નિહા છે ઉ મેવરા પ્રાયને
 મલકી આશમ પ્રલ પ્રાના મા આ અધિગત છે કો વનુકિપિ
 આવી રોપા નુ પા અધિપતી ના પ્રથો રંગા ઉ પલ કા અને
 તે જ શા એ છે ક આપના નમગ મમેલેયુ જે નુ જાનુ બ રીન
 આપની પ્રીતિ ન પામન પ્રથી માટે કવ વદ કવ પવુ વિદ્યુ શીનો
 રવાદન અને અનુત પ્ર તા પવુ અધિગ કવન દેના નવધાનથી મા
 મનો અને પુદિ આપે મ ગુન અવાર આપનો કુપ દિદિથી વલિ માત્ર
 કર પુજ રીને થયે ત્ય ર મરી પુદિ પી ભુમિમ સાનાયથી
 પાન્ય પામે જાણી આપ એ દીર્ઘમન વૃત્તિ થા જુ ક યો તા અ કુ
 રિત મરેડુ નાન પુ મુન શા' જ્યે વનુત્ય પી પવાને અવધાન
 રૂપી આ. મને તો તન પ્રયત્ન નમ, પા અવવન અથ પી
 પુદિ મને અથ નં દ દ વનાર પ.વાની શા જુન છે રુદ
 જનાર પાત્રની તારિય લમયા અથ ઉપન અથ નામન છે અને
 પુદિને નાના પ્રમાણના અભિપ્રાયો વડવા છે. છે માટે તવાદ, પી
 અનુકુલ પવન વાવા જાણુ વાનાના કુદવા પ્રમ. રાવતિઆપે
 મંથ જાણી નાર ઉ અને એ જો નાનાનુ કુદવા માપ તો વનુત્યનો
 અમેદો વત પત બ રી અપ છે અષા' વદકાત મલિન અપદા, છે
 છે એ વન અને છે પરતુ તમ મવની શમિત માત્ર નક વદમાજ
 છે માટે યોગ સિવાય વાનના મા' કિમનજ નથી અને મિદ
 વન પીને પ્રાન ક રા' એરી વિનલિ વૃદ્ધિને ખાનારાનો પ્રત્યે કરી
 પુ છે કો? તેજ પ્રમાણે દોરીવારી પુત્રીને અને નમને ઉતમ રીન
 નવાપને એરી વિનસિ સુવધા પ્રત્યે મરી પટે છે કો? ત સુવધાર
 પુત્રીનેને જો ન શરે છે તે મુ તેમના સ્વાથને માટે નના છે
 નિદિજ તે પે નાની કુદ ગત્ય બનાવને માટેજ તેમને નરાપ છે, તે
 પ્રમાણે જુ તો એ પુત્રી જુ આપ જેમ લોવાવદો તેમ લોલીય

માટે માગી પાને એમ જોનારા અને તેમ જોવાવો એવી ખટખટ મા કરવાની શી જરૂર ? તે વખતે ગુરુ શ્રી નિવૃત્તિ ૧૪ કહે છે — “તાં આટલું વ્યાખ્યાન શા માટે કરવું જોઈએ ? તારો મર્વ અભિપ્રાય અં સમજી જના છીએ. માટે હવે ત્રીકૃષ્ણે અર્જુનને જે કંથુ હોય : શ્રીતાઓને જહી ન લગાવ એટલે થયું” આ વચનો માલગાં નિવૃત્તિ દાસ જ્ઞાનેવ નતોત પામી મહુદુ પાસથી જોયા —કીક મહાગાજ સાલજો શ્રીકૃષ્ણ લગાવન જોયા કે — (૩૩)

ભગવાનુવાચ । ઇદ તુ તે ગુહ્યતમ પ્રવક્ષ્યામ્યનસૂચ :

જ્ઞાન વિજ્ઞાનસહિત યજ્ઞાત્વા મોક્ષસેઽગુભાત્ ॥૧૧॥

‘લોકાર્થ’ — શ્રી કૃષ્ણ કહે છે — હવે જે બલવાથી તુ આ અશુભ સમારમાથી મુક્ત થઈશ, તે અચત ગુહ્ય જ્ઞાન નિર્મલમ એવા તં હું વિજ્ઞાનમહિત કરું છું (૧)

ટીકા — હે અર્જુન ! મારા અત ક્ષમાતુ અતિ ગુહ્ય જ્ઞાન તં પુન જહી ન લગાવુ છું તને તુ શા માટે કરું છું ? કાલુ એજ કે જે સમજુ છે અને કેવળ આધ્યાત્મી મર્તિ છે નતનમા કંથ મચિ થયેતુ છતા મ્તન પોતે તેનો આસ્વાદ નહીં ગકતુ નથી અને તેતુ અનન લાવથી પાન કરના । વ મનોજ માતાને ઈચ્છા હોય છે વગી કોયગા માથી બી કાદીને તેમા કરેની જમીનમા ઓગવામા આવે તો તે વ્યથ જથે એમ કહેવાશે કે ? એટલા માટેજ પ્રથમ્ત અત ક્ષમાતો શુદ્ધ બુદ્ધિનો, નિદા ન કરનારો અને એકનિષ્ઠ ભક્ત હોય તો તેને પ્રમ વાત પળુ આનદથી કહેવી જોઈએ હવે તને તે ગુહ્ય પ્રાપચિા જ્ઞાનમહિત પ્રક્ષજ્ઞાન કરું છું પરતુ ખરૂ અને જોટુ નાણુ ભેગુ થઈ જતા તેને જુદુ કરવામા આવે છે, કિવા ગજહત પોતાને પ્રાચની માલુમી કરી ક્ષીર અને નીર પ્રથક કરે છે, તે પ્રમાણે અ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના અષ્ટ વિભાગ કરીને તુ તને બતાવુ છું કૈાતર અને ધાન્ય ઉપલુવાને માટે પવન આગમ ધરવામા આવે છે એટલે પહેલુ ધાન્ય અને કૈાત । જુ । થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે તે જ્ઞાન ભગવત્ની માથેજ મમારનો નાશ થઈ મોક્ષપદ પર મુમુક્ષુ જનને પદાભિરેક થાય છે (૮૮)

રાજવિદ્યા રાજગુહ્ય પવિત્રમિદમુત્તમમ્ ।

પ્રત્યક્ષાવગમ ધમ્યં સુસુલ્લ કતુમવ્યયમ્ ॥૨૧॥

श्रीमर्थ — ये न न तत्र ... अनुभवम् आसी शके ज्ञेय
ते, इष्टे ते भविते ते जने प्रत्ये । अनुभवम् आसी शके ज्ञेय
धर्मज्ञाने, पुनः पुनः प्राम द्यत नने अविनाशी ते (२)

टीका — ये न न तत्र प्रम न नान्मा सुभ्य ते, ये नान सुभ
कुदने स्वानी ते ये न न भवित वानुभवेना राज ते व न न
धर्मज्ञ नदिन ते व उनने नम वस्तु ते जने ज्ञपी प्रामि द्यत
पुनः पुनः लेवतुं शक्यं तेते नने तेते ज्ञेय ते प्रम-नान ते पुना
सुभमारी ननु वमदः । लहा- न व न आवे जे उभय स्थिना
द्वयम् स्वयमेव तेदे प्रम सुभ्य प्रत्येन दाय ते तेय प्रमाने
मुभनी कुमिडाने ननु नने ते । दाय ते जने ते ज्ञेय वती

ते- वरे वना । पुनने न म् लय द्यते ज्ञपी प्रामि ना ३ ५
य उमा देसा उर पर नित नानदकुल द्यते ज्ञेय वना-नान
ज्ञेय जने सुदय रोहित स्वय न प्रक रप-ते वनी ज्ञ- नानम- ज्ञेय
ते । ये ते ते ज्ञेयाः प्रम दया वती उदितु ननु नदी
वपवा तेन न स्वान-अपुनर लेव उर पर ते नान नून द्यत
नदी जने ज्ञेयो नम व के इति न वतु ननु नदी ते ननु
ननु । इवे नु नान ज्ञेयी धर्म- । ते जे न न ज्ञेयी ननु नम
वस्तु जेव उर पर ते नर्व द्या ने नना विना शी जने ही ।

ननु ते म ज्ञेयी ज्ञपी एत न वस्तु ननु । ननु जेव नदी ।
के ही इ । नाना धर्मो म ? वतु ननु ननु । जेव ननु ।
ननु- एत- ज्ञेय नदी तेने नदी जेव ननु ननु । ननु ।
।।। जने ज्ञेय नितान इम ननु जेव-ते व । ते ननु ।
वस्तु ज्ञेयी ज्ञपी विद द्यतीव उभय ननु ननु । ननु ।
दीन धर्मज्ञान जने ज्ञेय ननु प्रम द्यती जने ननु ।
ननु- ते ते उर पर तेने ननु ननु ननु । ननु ।
ही जेव नदी- ही ज्ञेय ननु ते अवा- एत- म । ते ननु

अश्रदधाना पुन्या धनस्यान्व परत्वर ।
जमाप्य ना निवर्तन्ते मृत्युना रवन्नि ॥३॥

श्रीमर्थ — ये न न तत्र ... अन्व परत्वर ।
ननु- ते ते उर पर तेने ननु ननु ननु । ननु ।
ते विवर्तन्ते ॥३॥

ઉપપાદન મે તને પૂર્વે (અ ૭ શ્લો ૧૨) કહ્યું છે માટે હું તે
 યાવ અહીં આ જોવીશ નહિ હવે તારી દ્રષ્ટિને પ્રવેશ મારા યથાર્થ
 સ્વરૂપમા યવા દે (૭૦)

ન ચ મત્સ્યાનિ ભૂતાનિ પર્ય મે યોગમૈશ્વરમ્ ।
 ભૂતમૃન્ન ચ ભૂતસ્યૌ મમાત્મા ભૂતમાવન ॥૫૧॥

શ્લોકાર્થ — અને ભૂતો મારામા નથી, એવી મારી ઇશ્વરી
 આકૃત ઘટના ને હું ભૂતોનો ધારણ કરનારો હોવા છતાં ભૂતોમા હું
 રહેતો નથી, અને મારો આત્મા ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને સરક્ષણ કરે છે

ટીકા — માયાથી પર એવા માગ સ્વરૂપને કંપનાથી પર
 યદને એવાથી “ મારામા સર્વ ભૂતો છે, ” એવું મે ને તને
 કહ્યું છે તે પર મિથ્યા છે એમ તને જણાવ્યો સક પરથી સમ્યા
 કાગમા જ્ઞાનરૂપી સમુજો જ્ઞાનરૂપી અધેમાથી અસિત હોય એવા
 અજ્ઞામાજ્ય હું અખડ હોવા છતાં, ભૂતો મારાથી પૃથક્ દેખાય છે
 એમ માગામાથી સર્વની જ્ઞતિ કર યવાથી માગજ અવશિષ્ટ રહે છે,
 તેમ તે સકંપની સમ્યા બ્યતીત યદ એટલે મારૂ અખતિત સ્વરૂપજ
 અવશેષ રહે છે એટલી પ્રતીતિનું કારણ માત્ર દ્રશ્યો તકંપજ છે
 ગાગર, મમા વોરે મું જમીનમાથી નીકળે છે ? કુભારની છુદિથીજ
 તે સર્વ તૈયાર યાય છે તમુદના પાણીમા મું તરંગોની ખાલ છે ?
 મું તે ફલ્ક પવનનું નથી ? કપાસના ગર્ભમા મું કાપડની ગાસડીએ
 ભરી મૂકી છે ? વાપરનારની તમજ રક્ષિત કપાસમાથી કાપડ બન
 વાનું કારણ છે મુવર્ણમાથી દા ડીના બનવાથી કાઈ મુવર્ણપણ નષ્ટ
 યવું નથી. એ તો એનાની કંપનાથી તે દામીના દેખાય છે
 યજ્ઞનો પ્રતિબ્ધિનિ દિવા દર્પણમા દેખાતું સ્વરૂપ એ આપણા જોલ
 વાનું અને એવાનુંજ પરિણામ છે કે તે મૂળથીજ ત્યાં હોય છે ?
 તેજ પ્રમ તે માત્ર નિરુપાધિજ સ્વરૂપમા ભૂતોની કંપનાને લીધેજ
 ભૂતોનો આભાવ ય.ય છે તેક પના કરનારી પ્રકૃતિ યાવ યદ એટલે
 મારૂ નિરુપાધિક મુદ સ્વરૂપજ સ્પષ્ટ દેખાય છે કુદદી દરમ્યા આપણને
 યક્ષર નવે છે ત્યારે આપણી ચારે ભંગા કુજગ વગેરે દરમ્યા મારૂમ
 પડે છે તે પ્રમ જે આપણા મનમા કંપના ઉત્પન્ન યવાથી અખ-
 પ્રદાસ્વરૂપમા ભૂતોનો ભાસ ય.ય છે આ કંપનાનો ત્યાગ કરીને
 અ્યારે આપણે એટલે જ ત્યારે તો હું ભૂતોમા મું અને ભૂતો
 મારામા છે એવી કંપના સ્વપ્રમા મુજા આપણી નથી મને હ વિચ

કર્તુ ઇ હે પનવ્ય' કૃત્પતિ ન્થિતિ અને હય એ ત્વો અવધ્યાનુ
કા ભ કેવળ માયાજ છે (૬૭)

સર્વભૂતાનિ કૌતેય પ્રકૃતિં યાન્તિ મામિકામ્ ।
કલ્પક્ષયે પુનસ્તાનિ કલ્પાદૌ વિસૃજામ્યહમ્ ॥૭૮॥

શ્લોકાર્થ — હ અર્જુન! સર્વ ભૂતા અપને નતે મારી
પ્રકૃતિમ લીન થાય છે અને ક પના પ્રારભ્યા હુ પુન તેમને ક પન્ન
કરૂ છુ (૭)

ટીકા — આ માયાને પ્રકૃતિ કહેવામા આવે છે અને તે એ
પ્રમાણી છે એમ તને પૂર્વે (અ. ૭ શ્લોક ૪૫) ક્ષુદ્ર છે એક
તો લેહલાવથી આહ ભાગન્ન વિભન્ન છે અને લીલ છવરૂપ છે હે

પૃથ્વ' આ પ્રકૃતિને સર્વ વિષય તે પૂર્વે સભ્યથોજ છે માટે તે
વિષે પુન પુન ભોલવાન પ્રયોજન નથી મહા પ્રવચને નતે આ સર્વ
નૂતો મારી પ્રકૃતિકૃષી અન્યથામા હય પામે છે શ્રીમદ્ભગવતુના અતિમ
ભાગન્ન જે પ્રમાણે ધાન લીજ સ્થિતિ સુમ્મ હય છે, કિવા વર્ષા
કાલ સમાપ્ત થયા પછી શરદઋતુન આમગ્ન સવ નજો આકા
શમજ હય પાને છે અથવા આશ્વિન્ય પેલાવૃમા જે પ્રનાતે વાયુ
કવલ નાથીને વિડીન થાય છે કિવા પાત્લીમ ક પન્ન થયેલા
નગમન્ય સ્વપ્ને મનનજ ની હય છે તે પ્રમાણે મહા પ્રવચને
નતે પ્રકૃતિમથી ક પન્ન થયેલ સર્વ ભૂતો પ્રકૃતિમાજ અર્થ મને છે
પછી સ્થિતિ પ્રારભમ પુન તેમને દુઃખ નિર્મલુ કરૂ છુ એક
સાચન્ન જે કથન છે, તે નબરે પરી ન્થિતિ શુ છે તે તને કરૂ છુ
કવતુ કર (૧૦૫)

પ્રકૃતિં સ્વામવષ્ટમ્ય વિસૃજામિ પુન પુન ।
ભૂતગ્રામમિમ કૃત્સ્નમવગ પ્રકૃતેર્વેશાત્ ॥૮૦॥

શ્લોકાર્થ — મારી પોતાની પ્રકૃતિનુ અવલન કરી સ્વતા-
પા પાળીને એવ આ સર્વ ભૂતનમુદાય પુન પુન ક પન્ન
કરૂ છુ (૮)
ટીકા — આ હે અર્જુન! મારી પ્રકૃતિને સ્વામ હુ તકર
કા કરૂ છુ, ત્યારે વષ વલલ જે પ્રમાણે તતુ નમચાથી
કે કવલન મા લ અને છે અને પછી તે વલવના વ્યપા મા

માની નાની થાકડીઓ તૈયાર થઈને પછી વચ્ચે તૈયાર થાય છે, તે પ્રમાણે આ પચમહાભૂત ડીપી કાર્યનું ઉપાદાન કારણ એ પ્રકૃતિજ હોય છે જે પ્રમાણે મેગવલુ નાખવાથી ડ્રધ જામવા માટે છે, તે પ્રમાણે પ્રકૃતિ પણ સૃષ્ટિમાના આકારો ધારણ કરવા લાગે છે જે પ્રમાણે પાણીના યોગથી બીજને અકુર કુટી તેમાથી વૃક્ષ થાય છે, તે પ્રમાણે પ્રકૃતિનો પ્રમાણ થાય છે ક્લાલ શહેર અમુક ગજાએ વમાવ્યુ એમ કહેવામા આવે છે, પરંતુ વાસ્તવિક જોતા તેમા રાજના હાથને કાર્ય મહેનત પડે છે કે? જેવી રીતે મનુષ્ય સ્વપ્નાવસ્થામાથી જાગૃતાવસ્થામા આવે છે તેવી રીતે હુ પ્રકૃતિનો સ્વીકાર કરૂ છુ હે પાડુમુત! સ્વપ્નાવસ્થામાથી જાગૃતાવસ્થામા આવતા થાક લાગીને પગ દુખે છે કે? કિવા તે સ્વપ્નાવસ્થામા હોય છે ત્યારે તેને કાર્ય શ્રમ પડે છે કે? કહેવાનુ એજ છે કે આ ભૂતસૃષ્ટિ નિર્માણ કરવામા મને કાર્ય શ્રમ પડતો નથી જે પ્રમાણે ગજાની આજ્ઞામા રહેલી પ્રજા પોતપોતાના સ્વાર્થને માટે પોતપોતાના વ્યાપાર ચલાવ્યે જાય છે, તે પ્રમાણેજ માત્ર મારો અને પ્રકૃતિનો સબધ છે બાકી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય એ સર્વ વ્યાપાર તેનાજ છે પૂર્ણિમાના ચંદ્રને જોતાજ મમુદ્રમા અપાર ભરતી આનં છે, પરંતુ હે અર્જુન! તે મારે ચંદ્રને કાર્ય શ્રમ પડે છે કે? લોખંડ જડ હોવા છતાં પણ લોહચુબક નિકટ હોય તો તે હાલે છે, ત્યારે શુ લોહની પાસે રહેવામા લોહચુબકને કાર્ય પરિશ્રમ પડે છે? આ પ્રમાણે હુ પ્રકૃતિનો અગીકાર કરૂ છુ એટલે આપોઆપજ પ્રાણીની ઉત્પત્તિ થવા લાગે છે હે પાડવ! આ સર્વ પ્રાણીસમુદાય પ્રકૃતિને આધીન છે જે પ્રમાણે બીજમાથી વેરી પત્રો આદિ ઉત્પન્ન કરવાને માટે ભૂમિ સમર્થ છે, અથવા બાવપણ, તારુણ્ય તથા વૃદ્ધપણ એ અવસ્થાઓનું ઢેહજ મુખ્ય કારણ છે, કિવા આકાશમા મેઘપક્ષિ ઉત્પન્ન થવામા જે પ્રમાણે વર્ષાકાલ કારણ છે, કિવા સ્વપ્નનુ કારણ જે પ્રમાણે નિદ્રા છે, તેજ પ્રમાણે હે નરેન્દ્ર! આ સર્વ પ્રાણીસમુદાયનું પ્રકૃતિ એ મુખ્ય કારણ છે સ્થાવર જંગમનું, સ્થૂવ સૂક્ષ્મનું, અને વધારે શુ કહું? આ સર્વ જગતનું મૂળ કારણ પ્રકૃતિજ છે માટે પ્રાણીની ઉત્પત્તિ અને પાવન કર્તૃત્વ મારી પાસે આવતુ નથી. (મારામા નથી) પ્રાણીમા ચંદ્રનો પ્રકાશ વેવીના વિસ્તાર જેવો લાગે છે તેની ઉત્પત્તિ કાર્ય ચંદ્રે કીધી નથી, તેજ પ્રમાણે આ કર્મો માગમાથી ઉત્પન્ન થવા છતાં તે મારાથી જ જ છે (૧૨૩)

તેના ગમે તપવા પ્રતિબિંબો દેખાય પણ જ્ઞાની પુરુષો તા મૂરના એકત્વ પ્રતિજ લક્ષ આપે છે જેની દ્રષ્ટિ ઠાણુપન ચાગ્રી હોય છે તે કાયના દર્શનથી જગ પણ આશ્ચર્ય પામતો નથી પ્રતિબિંબનુ અધિષ્ઠાન જે પ્રમાણે ત્રિમજ હોય છે, વિવિધ અવકાશ જેમ મુવ ભૂકપન હોય તે અને પર જેમ તતુ ઉપન હોય છે તેમ નામરૂપા ભક જગત પણ એક પનમાત્રમ્વરૂપ જ છે "વિવિધ સૃષ્ટિના ગભમા એતપ્રોત ભરેલા ચેતનની નાયે તન્મય થયેલા જ્ઞાનેશ્વરની દ્રષ્ટિ પાડામા અને પોતામા કાર્ય પણ ભેદ જોઈ શકી નહિ જ્ઞાનેશ્વરના અનરમા જે આ અલેહલાવની ઉન્પત્તિ થઈ હતી તેની પ્રતિની પેડલુના બ્રાહ્મણોને ગીતન થઈ તે એવી રીતે કે પરી પેના માણુને પાગની પીડપન તણુ કુન માર્યા કે તરતન જ્ઞાનેશ્વરની પીડપન તેના સોગ ઉઠયા અને તેમથી રજાપ્રવાહ વહેના લાગ્યો આ ઘટના જોતાન નર્વ સભામહોએ આશ્ચર્યથી મુખમા આગળા ધાયા

પરતુ આટનાથીન પર્યુ નહિ જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ હજી તે એક ખીજો મોટો અમરકાર બતાવવાના હતા બ્રાહ્મણોને વદન કરી તેઓ આપેગાય તગ્ક જ્ઞાને માટે ગોદાવરીના તીરપન જોડા હતા અને પુકડા બ્રાહ્મણો આ બાવયોગી તગ્ક ડોતુમથી જોના જોતા તેમની પાઠગ યા હતા કેટલાકો તે હજી તેમના તગ્ક ઉપહામ દ્રષ્ટિથી જોતા હતા તેમાનો એક તરણુ મન-દરવાના ઇરાદાથી જો યે કે "તારે જે તારૂ સર્વ કુગ પાવન કરવુ હોય તો આ પાડાના મુખ માથી વેદ જોનાવ" આ શબ્દો માલગીન જ જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ ઉડીને ઉભા થયા અને બ્રાહ્મણોને અભિવદન કરીને વિનયથી જોયા "આપ બૂદેવ છે આપના મુખમાથી જે શબ્દો નીકળે તે નિષ્કુગ થયે નહિ" એમ જોડી તેઓ પાડાની પામે ગયા અને તેના મન્તકપર તેમણે પોતાનો જમણો હાથ મૂક્યો એવે તરતન તે પાડાના મુખમાથી વેદની રૂચાઓ બહાર પડવા માડી । પછી શુ પૂઠવુ ? આખા ગામમા કોવાહલ મચી રહ્યો અને મર્ન માણુનો ગોદાવરીના તીરપર એના યયા જ્ઞાનેશ્વરનો જમણો હાથ પાડાના મન્તકપર છે અને તેમની આસપાસ હજારો બ્રાહ્મણો એડા થયા છે પાડાના મુખમાથી વેદની રૂચાઓ નીકળ્યા કરે છે અને બ્રાહ્મણો આશ્ચર્યચક્રિત થઈ તે સાલજે છે આ અપૂર્વ દેખાવ ગકે ૧૨૦૯ ના માઘ શુની પચમીને દિને પેલુમ ગોદાવરીના તીરપર બન્યો હતો આ પ્રમાણે પાડાના મુખદારા એક પ્રહર મુધી વેદોપ માલગીને બ્રાહ્મણોને નિશ્ચર થયો

કે જ્ઞાનેશ્વર માગ્યાનું વિષ્ણુનો અવતાર છે શુદ્ધિપત્ર માગવા આવેલા બાગકો કેટલી ઉચ્ચ કોટીનું છે અને એમની આગળ આપણી યોગ્યતા કેવી તુચ્છ છે તે નર્વ તે પ્રાણીઓને હવે નમસ્કાર અને તેથી તેઓ પોતાની વિદ્વતાનો ગર્વ ત્યજીને જ્ઞાનેશ્વરગદિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને 'આજ મુખી જે ઘટના કોઈએ દેખી કે નાબળી નથી તે આજે અને નયનથી પ્રત્યક્ષ કોઈ' એવો ઉચ્ચાર તેઓના મુખમાંથી નીકળવા લાગ્યો.

જ્ઞાનેશ્વરનું આવું અકોટિક પ્રસારે જ લેઈને પૈંજીવામી પ્રાણીઓ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા આ પ્રાણીઓ કર્મનિષ્ઠ હતા પરંતુ અકર્તૃત્વ નિયંત્રિનો તેમને જોધ થયો ન હતો તેઓ શબ્દશબ્દ બલુતા હતા, પરંતુ વિધિનિષેધ ત્યાં પાગળો બની બચ છે તે અવશ્યાનો તેમને જાણ્યાર થયો ન હતો. જ્ઞાનેશ્વરે પી આન્મીમ તેમણે પોતાના મ્હેગ લેયા તો તેમને તે ઘણા બેટાગ દેખાયા. તેમને લાગ્યું કે આપણે વેદશાસ્ત્રનું અધ્યયનજ માત્ર કર્યું વેદ જેનો વિશ્વાસ છે તેને તો આપણે જોગણ્યો નથી. અને જલે તેજ ખો પ્રાણી છે સ્વરૂપા નુભવ તો આપણને થયો નથી અને મિથ્યા બકબકરી કરી ઉદરપોષણ મળજ આયુષ્ય અર્થે શુભાવાંચે છીએ એમ તેઓ પોતાની બાળને દિક્ષાવા લાગ્યા અને પછી ત્રવ એકે અવાજે જોલી ઉભ્યા કે—

એમના વશને ધન્ય છે ! એમના દુઃખને ધન્ય છે ! એમના પુત્રને ધન્ય છે ! એમના મીલને ધન્ય છે ! એમના જન્મને ધન્ય છે ! ત્યાર પછી નિવૃત્તિનાથ કેટલાક દિવસ પૈંજીમા નહી પૈંજીવામી એને ભાવજામિને માઈ બતાવતા દ્યા. તેઓ લાગવત, યો વાનિષ્ઠ ગીતાદિ અધ્યાત્મ ગ્રંથપર અવચન કરના રાત્રીની વગાએ સ્વિકીતનનો રંગ જમાવતા અને દિવને વેદાત વિચરક ગ્રંથોનું શ્રવણ મનનાદિ કતા પૈંજીવામી જ્ઞાનેશ્વર મહાજી આચાર્યના લાખ્ય, જાણવન, યોવાનિષ્ઠ, કન્યદિ ગ્રંથો વચ્ચા અને પાઠગથી ચલવાના ગ્રંથોની ભૂમિમ તૈયા કરી. માત્ર ગ્રંથાધ્યયનથી પ્રજાવત થના હૌકિક વિદ્વાનોથી તેઓ ભુગીજ મટિન હતા ગુરુકૃપાથી પ્રથમ નવા નુભવસ પન્ન થયા પછીજ તેઓ ગ્રંથનિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા હતા. નામાન્ય પડિતો ગ્રંથાધ્યયન પછી અર્થાત્ પરોપજ્ઞાન કીધા પછી અપરોક્ષાનુભવ લે છે પરંતુ ગ્રંથાચાર્ય ત્રિવા જ્ઞાનેશ્વર મહાજી જેવા મહાત્માએ તે પ્રથમજ ગુરુકૃપાથી અપરોક્ષાનુભવ તપન્ન થાય છે અને પછી ત્વાનુભવ દ્રષ્ટિથી અધ્યાત્મ ગ્રંથોનું નિરીક્ષણ કરે

મુનિની દ્રષ્ટિથી અથનિર્ગણુ ડગનાનુ કાર્ય તમે અમે મર્વ મણુ
 ડીઅ ડીઅ / પ તુ નાનુભવની દ્રષ્ટિથી અથાવલોકન ડગના આવા
 મજા મા તા વિ વર હોય છે

પાવન મુ મ રહાચ્યા ડગન્યાનો બનાવ પ્રત્યક્ષ જોઈ અનેડ
 રહાની જ્ઞાન તાનશ્વગદિ મજા તન્ક સદ્બાન બજાત થયો, તોપણ
 તર લા । તરા ન- રી થોડાજ હોર છે કુટિલ અને કુર્મી
 મનુષ્યાન જ્યા ત્યા ત્યુ હાર છે પેડલુમા પલ આવા કુટિલો થોડા
 ન- તા પદો તા ના અમત્તા ત્યક્ષ જોયા હતા તેરા લોકો જોવરા
 તાન્યા ડા મનિન રિરાની સાધના વડે યા જાદુબગથી આ
 દમાર ડગા-રામા આ યો છે સન્યાસીમાથી ગૃહસ્થાશ્રમી થનારન
 ડા તુ હા પલ જોતુ ન જોઈએ, તેને બદલે લોકો ઉત્તમ આ
 ડગન રહ્યાન છે છ' પલ ચાલો હુમે હુવે આપલે મવ
 નપ ડીન જ બટ્ટને ધં અ ચાર જણા ઉર્ધ્વા છે તેને ત્ય
 નવા તા હાવાથી આપણન આમ ત્યુ આને તે વખતે આપણે તેને
 હુ , સ-નામીના ડાને પોતાને ધં ઉતરવા હીધેલા હોવાથી હુ
 નામનુ છે મા અમ તાર ત્ય આથીશુ નહિ" તેઓનો આ
 વિરા ડગા નજરન ડોકાના વલનામા આવ્યો, પણ તેઓ ઠા
 ઠા- અન વિ ડ પાન ડાડા રલા અટલે વિરૂદ્ધ પદવાગાનુજ
 દાન તમે હુ

શ્રી / વિનન ડ શ્રાક્ષજન ધ તાનશ્વર વગેર મજાની ઉતરી હતી
 ત શ્રાક્ષાનુ ઠા નિમિત્ત પાતાના નાનીવાઓને આમ ત્યુ આપવા
 તા ત નમન આ ઠાથી થયવા સ-ગ તમાણે ત્યુ દર્શાવી બધા
 શ્રાક્ષણાઅ આમ ત્યુ નીડા તા ના પાગી કેવલાક વૃદ્ધ અને સમજુ
 શ્રાક્ષણા જા તબ્યાઅ છે આમ ત્યુના અનાજ કરા મા, પણ
 તમનુ તણ ઠાલગ ?

આ તમાણ શ્રાક્ષણાઅ ના પાવવાથી ત શ્રાક્ષણ જ બવાલો પરી
 ધ આ યો અને હા ડ તા બહે તને એરી ગીત બેડેલો જોને
 તાનશ્વ પુત્યુ - બટ્ટ તમે આમ ચિતાતુ કમ બેડા છે ?
 મનમા મહ પલુ જાતની શડા લાન્યા વા મન તેનુ ડા વુ કહેલ પ્રજુ
 તમાગી ચિતા મનાગ્રી અમે અદિ તમાર ત્યા હીએ તેને હીધે /
 તમાગપ- ડઈ આફન આવી હોર એવુ લાગે છે મા? કૃપા કરીને
 કહેલ ડ તે શુ છે ?

આ ઉપ થી તે શ્રાક્ષણે સવવાના તાનેશ્વ મજાગજને કહી

સર્વ જ્ઞાનેશ્વર વગેરે બધુઓને નમસ્કાર કરી અદ્રશ્ય થયા આ બનાવ જ્ઞાનાગ નર્વ તે બ્રાહ્મણના આમ જણોનો પોતે અસ્વીકાર કરવા માટે ઘણોજ પન્તાવો કરવા લાગ્યા સમજી હતા તેઓ કહેવા લાગ્યા કે હવે શુ પન્તાવો છે ? અભાગ્યાને ઘે- ડામધેનુ આવીને કહે કે મને દોહી લે-માડે દૂધ લે, પણ તે વખતે તેને માનની ગાય સમજીને જેમ હાડી મૂકે, અથવા યુધા વખતે અમૃતનો કુલ પામે આવે તેને પગપટે દોહી નાખે, તેમ તમે પણ તે દેશ્વ-મૂર્તિની માથે જેમવાનો જાળ મગત, તે દુર્ગાભિમાનને લીધે તથા ઈર્ષપણના આડબરને ત્રીધે અને મોટાઈના તોળને લીધે હાથે કરીને શુભાચ્યો

મુજ વાતડ ' સવળા પ્રાયશ્ચિત્તોમા પશ્ચાત્તાપ જેવું ઉત્તમ પ્રાયશ્ચિત્ત બીજું ડોઈ નથી માત્ર તે ઉત્તમ ગીતિથી થયા જોઈએ તે પશ્ચાત્તાપ જે ગમે તેવા નીચ કોઈના માણુમને થાય તો તે પણ પોતાની નીચતા ત્યજી ઉત્તમ ભજન બની લગનદ્ લજનમા નિમમ થાય છે, તો અન્ય આધારણુ જનો માટે તો કહેજુજ શુ ' નીચડમ કરનારને પશ્ચાત્તાપ થતા તેમથી વા મીકિ જેવા જગન્માન્ય નપિ બની ગયા એ સવ પશ્ચાત્તાપનુજ ક્ષણ છે પડલ નગરીના કુટિલોને હવે પોતાની વર્તણુક માટે અતિગર પશ્ચાત્તાપ થયો અને જ્ઞાનેશ્વરજીને શરણે જવાના હેતુથી ભટ્ટજીને બારણા ઉઘાડવાની વિનતિ કરી ભટ્ટજીએ બારણા ઉઘાડી નવને અદ્ભ- આવના રીધા એટલે તેઓએ ઘણા પ્રેમભાવથી અને ખગ અત ડરણથી શ્રીનિવૃત્તિનાથ, જ્ઞાનેશ્વર, નોપા નદેષ તથા મુખ્નામાઈના ચરણમા માથાગ નમસ્કાર કરી મ્નુતિ કરી

આ પ્રમાણે જ્ઞાનેશ્વર મહાનજ કરેવા અમજાર અને તેમની નર્વ પ્રકારની ચોચના જોઈ પેડણુકરોએ એના નિર્ણય કર્યો કે ' આ તો મૂર્તિમત દેવ છે, એમને પ્રાયશ્ચિત્તની આવશ્યકતાજ શી છે ? એ તો મૂર્તિમત જગજ્જુરુ છે અને જીવનમુખ છે " તેમણે હવે તત્તજ નીચવા ભાવનુ શુદ્ધિપત્ર લાખી આપી નિવૃત્તિનાથને સ્વાધીન કર્યું

" સ્વન્તિ શ્રીમાન્ સમમ ભૂમડાના ગગારૂપ અને મોટા
 " મોગ વિનજવાદ કરનાર હાથીઓના ડાઘ્યગને લેદનાર કુશળ
 " નિહુરૂપ, સમમ તત્તવને પ્રકાશ કરનાર સદુખ્તિ જ્ઞાનોના આધાર
 " પર્વતરૂપ સમમ શાશ્વત્સુદનો પાન પામનાના વજાણુરૂપ, નાના દેશોના
 " અવકા રૂપ સર્વ વિદાનો ' ત્રિવિધાનપુરમા વમનારા નમ્ર મન્નડવાળા
 " અમારી નમ્રતાયુખ આ પ્રાયના આપ માભજો, કે જે અમોએ અહિ
 " નિષ્પમપાનપણે અન્યત અદ્ભુત એવું અને દેવ જેની મામીપૂર્વક અમારી

રમાણે નર્વ ઠેકાણેથી આ બ્રાહ્મણ નિર્ગમ્ય પામ્યો ત્યાં પછી
 “નેને તબ પુત્રો અને એક કન્યા પ્રાપ્ત થયા જેમના નામ અનુક્રમે
 ‘નિરત્તિ, નાનેશ્વર, નોપાન અને મુક્તામાર્ષ’ કે પુત્રો ઉપનયન
 ‘નન્દા’ ડાળને પ્રાપ્ત થયા ત્યારે તે બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણમંત્રીને મૈત્ર્ય
 “સાક્ષીથી વિનવી ની કે જે મૃત્યુ તે નુ, પણ હવે આપ વૈષ્ણ
 “માટે ગૌરવ મમા કરે”

“યારે બ્રાહ્મણોએ એ વિકૃતપતને શુક પ્રતિષ્ઠાનપુત્રા મળ
 “લઈ છોટી તાડ નર્વ ઉત્તાન તેઓને વિદિત કર અને તેમની
 “પાનેથી શુદ્ધિ મેળવ”

“ત્યાં પછી તે ગોપાનુ ચિત્તમિથ કરી, પુત્રોને વધુને પ્રતિ
 ‘ધાનપુત્ર તરફ આ યો તે પોતાના મામાને યા ઉતર્યો, તેા તેના
 ‘મામાને પલ એનો મગ ના મ વ અમે અમા । ન્યવહારથી દુર થો”

“હવે જ્યાં એ વિકૃવના મામા દુષ્ણાજીને ત્યાં શ્રાદ્ધકાળ
 “આ યો ત્યાં બ્રાહ્મણોએ એને સાતિપ્રદા મર્યો એને એને કોઈ
 ‘બ્રાહ્મણ શ્રાદ્ધ માટે ન મળ્યો યા વિકૃવના મધ્યમ પુત્ર નાનેશ્વર
 “પિતૃવો માથી નામાત તેના પિતૃચાન રથમ ગોપાન્યા શ્રાદ્ધને
 “માટે ત્યાં બ્રાહ્મણ ન મળ્યો ના આ બ્રાહ્મણ અન્યત કોના યઈ
 ‘જયેનો અને તેના પિતૃઓ પણ રણામગથી પિતૃલોખ્યા વમતા
 “તેમના આરામનના તો નભવજ શો? પન્તુ આ પાનેશ્વરનુ
 “અનોન્કિ અન્નિ એને તે અયત ખુશી થયો

“જાનેશ્વર જે વે વિકૃવપતના તબ પુત્રમા વરનો પુત્ર છે,
 “તાપતા જેમ તબુ દેવમ પાવનકર્તા મ અપ્રધાન નિષ્ણુ નરશ્રદ્ધ છે તેમ
 ‘ત પણ અનિ ઉત્તમ છે તાનના કુળની શાંતિને માટે બ્રાહ્મણમમુલા
 “યને નમસ્કા કરનાર આ નાનેશ્વરને ગોપાનરીના નીં ઉપ ના નીર્થ
 ‘સાની મરકરા બ્રાહ્મણોએ સ્વાભિષ્કનવાની શ્રેય મરની કરના
 તાનમાને તાનમા કશુ કર, હે નાનેશ્વર’ તાડ નામ જે મ અ
 “નાનેશ્વર હાર અને માર નામનો ન જાનેશ્વર ન હોઉં તા આ
 “પાતાના અપર માગ માગ્ય તેનુ નિશ્ચાન તારા અગપ થયુ એ એ
 એમ મળનાજ બ્રાહ્મણોએ પાતાના ઉપ તબુ તપાત ના, જ નાને
 શ્વ ની પીડ ઉપ એ જાણે ત્રિકાળ પાની છે એમ મૂની વહવા
 વાવવાગ તબ નાગ ઉત્યા’

“પછી એ પાતાને પાતાના કુળની શુદ્ધિ માટે મમત્ર વ ના
 પાર કનવ એમ હેન જાનેશ્વરે તે મરિના મન્નપર હાય મર્યો

" અને તેને મમમ વેદની ખાલુ બનાવ્યો ગોદાવરીની તી પુમિ ઉપ-
 'વિદ્યાનોને હર્ષ ઉપજારે સ્વેરા પદ, મન ન્યાદિ' સ્વરોચા-પૂર્વક
 'વશિતોને પણ ન આવડે સ્વેરા સ્વરોચા મમમ પ્રાહ્મનોના રોજન
 'તે પાટા કડવા સાચો કપી આશ્રયની વાળ ' "

' આ પ્રમાને જ્ઞાનેશ્વરના અવત વ્યાખ્યાન મોગ મોગ ચરિત્રા
 'અમે જ્યે અને પછી નહિ નર પ્રાહ્મનોએ મગીને નિજુથ કયા
 પ્રમાણે આ ગુહિપત્ર તેનેને અમે ગુહ અત કાલપૂર્વક મમર્ષા
 'શ્રીને ણીએ.

' મુખ્યાનાનો મોગે ભાષ (આ જ્ઞાનેશ્વર) જ્ઞાનેશ્વરના મમ
 વચી પુર્વ કોળને કુખ મયાને નમર્ષ ઇ અને પોળાનુ ક્ષિત
 નાથવાની ક્ષિષ્ટા દોષ તેા જાનશુન્ય પુકયાએ તેની નિદા મ્બવી
 નહિ મારજુ દે ને નમન નાશુની વિદ્યાનોને પણ વચ છે સ્વમ.
 ' નશય નથી "

શાસ્ત્રિવાલ નવત ૧ ૧૦ નવ છુત નામ નથ ન માપ ગુપ્ત
 પ-મીન દાજ વેવદવ આ ગુહિપત્ર તેવા મ્બવી દવનાચોએ
 'નેવેના ર નથ ના - અમે તનપલ મ્બુ છે "

મદનકૃપ મુ

વેવામા નથાચ્ચાવદાના નિરમ જ્ઞાનેશ્વરીના ન્યના તીર્થથ તા

વેવામા હા ને કુલો ૧૫૦ નુષી પા ની વ્યક્ટિ મિત્રા હા રી
 તર પ નના વક ન મુખના હાલ આવી જાનેશ્વર મહાર અ તથા
 નેમના વપુ હા ની ગુહિપત્ર તથા ૨૬ જે વનર પાને પોળાની
 નાથે ૧ ને પોળુથી નીજા ૨ - હા ૫ - ૨ ગાનદે ત દયો ૫
 દારે હાઈ જેવ અજવ' તથે અનદ વિનાદ કે તુ મ કમ્બુ
 કયા દાક આ અનિદ અકમ્બુપ તથ અનવક કાઈ જે
 વેવા મવદ કો વક્ટિ ગુજાનમ નવાનુ ૫ જેવુ વકુ વકે
 તથા નાગુથ અને મલિન્કની મીરી ઉભરીને દીને કુદે તે વિવેન /
 આપા, તર્કે ૧ મરી કા ના ૫૨૫ તે વિવે ૨૨૬ અપના
 - નેવેના મમ વે વા' વકે ૧૦૦ અકમ્બુ ૫૬ જે દે રા કુલ
 રાજે મેવા મીમ પીમ ૨ ૧૧૦ ૧ ૨ ૧ ૨ નેવેના આ મ
 અથી વે રુ

વેવામા મ મમન કુદેના ૨૧ ૧૦૦ને ત્યાં વેવામા ૧૧ નેવેના

શ્વર મહાગણના ચરિત્રમાના છતાં અમલકાંઠે જોઈએ તે સર્વોચ્ચે તે પ
 તમને કોમળ વયમા એના અનોખાકિ રથે નિર્માણ થયે, એ અર્થ ક
 શું એટલે છે? ગીતા ઉપર સુન્દર પ્રાકૃત અને પંકીય ભાષા
 આંધ્ર પર્વત હનરે ભાષ્ય થયા છે, પરંતુ તેમાનો એક પલ્લુ
 જ્ઞાનેશ્વરીની મંગમંગી ની શક એવો નથી કાન્યમથ તરીકે, તત્વજ્ઞ
 વિષયક અથ તીક ધર્મજ્ઞ અ કરના અથ તરીકે, ઠાવામ
 તરીકે, આનુભવયુક્ત અથ તરીકે, ગુરુભક્તિના અમૃતરમથી પગિપૂ
 થયેલા અથ ત કિ અને ભિત પ્રકારના અથ તરીકે તમે જ્ઞાનેશ્વરીનું નિર્
 કણ જ્ઞે તા તેની જંગમંગી ની શક એવો કાર્થ પણ અથ તમ
 જ્ઞે નહિ જ્ઞાનેશ્વરી પછી અમૃતાનુભવ, ચાંગદેવ પાનથી, હરિપાક, યો
 વામિષ્ઠ, ન્વાભપર ઇત્યાદિ રથો અને ને ડો અભ જો જ્ઞાનેશ્વ
 રાજે રથ્યા છે શકે ૧૦૧૦મા જ્ઞાનેશ્વરીની નમાસિ થયા પછી જ્ઞાને
 મહાગણ તીથયાત્રાએ નીજ્યા

યાત્રાથી શ્રી ગુરુ નિર્જત્તિનાથ નાપાનદેવ, મુખ્યાબાર્થ તથા
 ભક્તો તેમના નહવાનનો વાલે લેવા કચ્છતા હતા તે પણ નવેની
 જ્યા આપ્ત ગામમા મહીપન નામે એક ભાવિક ગૃહસ્થ ગૃહે
 હતા તમને તે નવેને અતિ પ્રમથી પાળાને ઘે નખી ઉત્તમ ભોજ
 ડરા યુ તેની જ્યા કહ્લાના ગમગયની નામે પ છી હતી તેમ
 જ્ઞાનેશ્વ ને એવી ત્રાર્થના કરી કે ત્યા જ્ઞ માં જ્ઞાને આપના દર
 નનો વાલ આપશે જ્ઞાનેશ્વર આ ત્રાર્થના માન્ય ની હવે મહી
 તનાવને ધ થી નવે નીકળ્યા પદગુગમા નામદેવ ની અતિ પ્રેમ
 અને શ્રદ્ધાગુ રાખ છે તથા શ્રી વિકૃતની નાર્થે તમને અન્યમ સ્વ
 પજ્ઞાનિનો નમ ધ છે, અમ જ્ઞાનેશ્વર જાણતો હતા પદરપુર જઈ તે
 નામદેવને મજ્યા અને પાળાની માથે તીથયાત્રામા આવનાની તેમ
 ત્રાર્થના કરી નામદેવ જ્ઞાનેશ્વર મહાગણની માથે તીથયાત્રાએ નીકળ્ય

આ નવે જલ માગ કમ્બેલુ ન્વા ન્વા 'તેગ હવ' મા આ
 પદે રથ્યા ત્ય ગોરોમા નામે કુંભા જ્ઞાતિના ભખા જેતા હતા તેમ
 અન્યત ભક્તિભોવથી આ નવે અતમ રંગીનું આતિથ્ય ધ્યુ ર થયે
 મુકાને નામદેવજી કીર્તન કરતા હતા નામદેવજીની અનુપમ ભક્તિ
 અને પાણને પણ દ્રવીબૃત ળી નામે એવો તેમનો પ્રેમ જ્ઞ
 નગમ જ્ઞને અતિ આનદ થતો

નામદેવને પત્નીનાથમા અન્યત પ્રમ હતો તે નવેજી ભ
 હતા પરંતુ નવ મહાવનો ઉદર જ્ઞ તેમનામ થયો ન હનો તે

इष्ट सुशुभकृपाने पात्र यथा न दत्ता अने तंभने इष्ट मत्प्य स्वर्षणु
 नान यक्षु न हनु तेभने सुशुभ, निर्गुण, इत्यादस्य व्यङ्ग्याव्यङ्ग
 नर्व श्री इगिनाः स्वउपो के ज्येवा शुद्ध बोध प्राप्त याय ज्येवी श्री
 जनेश्वर महात्मनी धिष्ठा इती

ज्येवाः गोरोजानो घटा घटवानो टपवो ह्यथमा उधं मुक्ता
 जार्ध सर्व नतो जेरा हता त्या आव्या अने गोरोजाने प्रज्ञ कर्षो के
 “ इका, आ शु छे ? गो जाज्ये प्रत्युत्तर आप्यो “ घटो काथो
 छे इ पाका ते ज्येनाथी भने सुभजय छे आ साजगी मुक्ताजार्ध
 ज्येवी “ इका आ सर्व भास्यो पलु हंशना न्यडा घटाज्येज छे
 तंभा काया कुलु छे अने पाका कुलु छे ते तमे कही इकरो ?
 गोरोजाज्ये आ शब्दो साजगतानी नाथेनु पेडो टपवो ह्यथमा लीधो
 अने तेज्यो प्रत्ये नतना मस्तकपः जग अवाज याय तेम ते
 भारवा लाव्या इार्ध पलु सुते ने भाटे जगटा कर्षो नहि पलु नाम
 देवने वादे आव्यो ज्येवो ज्येवो ज्येवो ज्येवो ज्येवो ज्येवो ज्येवो
 हा भाग मस्तकपः पवो भायो तो’ आ शब्दो साजगी गोरोजा
 नामदेवना मुक्ताप्य प्रज्ञा इती ज्येवा ‘सुव घटाज्येमा आ
 घटो काथो छे’ तत्तत् सुभस्त नतम जगमा इसाइस यावी रही
 नामदेवने आ अथमानथी धलु ज्येवो ज्येवो आ घटनानु तात्पर्य
 गोरोजत निम्न विहित सुप्रसिद्ध आर्यामा समजय छे

सद्गुरु-अनुग्रहाविण हरिता तो कठिण सर्वथा पटणें ।

गोरा सत परीक्षी मस्तकिं म्हाणुनि सर्वं थापटणें ॥

आ प्रभारै ज्ञानयन्ता तथा विविध तीर्थोभा स्नान, दर्शन अने
 मत्प्रभा भि करती इती नव मङ्गी आ गजवाली प्रभात, सोमनाथ,
 नारक, जी नार, डाकेर, ज्युय १७, सिद्धपुर, पुष्करनाथ, कुतेश्वर
 ज्येवागडेवी इगिहार, ज्येवा नभनारा, जहरीकाश्रम, गोकुण्ड, वृण
 वन, कदारनाथ प्रयाग, इत्यादि तीर्थोनी यात्रा इतीने पवित्र इष्ट
 धामभा जावी पहाची त्या विधिमुक्त यात्रा विचनय दर्शन अने
 सिध्दा इत्यादि कर्षु तथा श्रीगम भजन मन्त्रान साधु पुरुष इति
 ज्येवा नभनारा कर्षो

आ वपते मङ्गिभुजाना घाटपः सुहृदवाचार्य नेत्रे वृद्ध इति
 नता तेथी काशीमा वैदिक, शास्त्री, पुगन्दि इत्यादि विद्वान् प्रज्ञ
 ज्येवा भागी इति ज्येवा इती ते मन्त्रमा अथ इति नान इति

આપણુ એ વિષે વાલ્વિવાલ આવી ગયા હતા આ ટટાનો પા
 આનનાથી મુક્તિવાચના એ- યુક્તિ શોધી કાઠી તેણે એક
 આળી અને તેની મુદ્દમા એક પુ'પમાળા આપી, અને જેના ક
 હસ્તિની તે પુ માળા આરોપણ કરે તેની અમ પૂજા કરવી
 ઠરાવ કર્યો પ્રત્યેક જણ આ માન મેળવવાને માટે તે પી રહ્યો
 પરંતુ જ્ઞાનેશ્વર જમને આ માળા પહેલ્વાની યતિચિત્ પણ
 ન હતી તેમના કઠમાજ તે હસ્તિનીએ અચાનક આપીને માળા આ
 આ ધરના બનતાની માથે મતમ હજે " પુલકિક વરદે " ના જા
 કાળીમેર ગતવી મૂકયુ જે યથાર્થ શ્રેષ્ઠ હોય છે તે મર્તિ આ
 પૂજાય એમા આશ્ચર્ય નથી સૂર્યજિબ નાનુ મજ્જુ દેખાવા છ
 રમશ જેમ સમસ્ત ત્રિભુવનમા પ્રમરી રહે છે, તે પ્રમાણે
 મહારાજની વય નાની હોવા છતાં પણ તેઓ જ્યાં જ્યાં જત
 ત્યાં લોકવલ્લય થતા મિહનુ બચ્ચુ નાનુ છતાં અસખ્ય પ
 મમુનાયમા મર્યોપરિ પદેજ રહેવાનુ અને નક્ષત્રોના મહામા
 અધ્યક્ષસ્થાન નિક્ષિપજ રહેવાનુ તે પ્રમાણે મક્ત દેવી મ
 અભયાદિ ૨૬ શુભો જેની મમગ હાથ જોડીને ઠભા રહ્યા હતા
 જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ સકલ પડિતોની મહામા અમ પૂજના માન
 થાય એ ધરના નાહજિકજ છે જ્ઞાનીઓના ગમનીજ જ્ઞાન
 નભામા અમપૂજ થાય એમા શો શક ।

આ પ્રમાણે કાશીમેરમા મહાન આફરને પ્રાપ્ત થય
 ાયાશુ, ચિત્રકુ', અનસૂયા, જગન્નાથ, જૈજનાથ, શંકારેશ્વર, ઠભા
 નમગૃગ, નાશિક, ચલક, પુણ્યસ્તભ, નાગનાથ ક્રિયાદિ અનેક
 યાત્રા કરીને મહાગી પાત્રી પદ્મપુરમા આવી ત્યાર પત્રી સર્વે જણ
 પાનાને ધ્યાને ગયા અને જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ, બધુજનો અને
 બાર્ધ આવહીમા આવી પહોચ્યા

કેટલાક દિવસ પત્રી આ મજની મ કીર્તિરૂપ જગાનો
 આગદેવ નામના એક મહાન મિહ તાપી નીના તટપર રહેત
 તેના આશ્રમ મુખી પહોચી ગયો આથી આગદેવનુ ચિત્ત આદ
 અને તેઓ આ ચારે મૂર્તિના દર્શન કરવાને માટે મોટા
 નરિત આવહીમા આન્યા જ્ઞાનેશ્વર મહારાજના ચારિત્રમા આ
 દેવનો મબધ ઘણો આવનો હોવાથી આ પત્રી તેમના વિષે એ
 તત્ર પ્રકરણ આપવામા આ યુ છે

પ્રકરણ ૬ કું-ચાગદેવ ચરિત્ર

અને ઉમેરવુ આવશ્યક છે કે ચાગદેવ નામના અને પુરુષો મર્ક જ્યા છે તેમ પણ ચાગાવટેશ્વર અને ચાગામુખેશ એ ઉભય સ્વમિ લિન્ન છે એ વાત ખાન લખમા ગણવાની છે ચાગાવટેશ્વરનુ નપદ્ધર્માનુ મ્યાન તાપીતપ્પર હતુ પણ તેઓ પુલુગમ્યામ સુમા પિત્ર્ય થયા હતા ૨ ચાગામુખેશ પુલુગમ્યામા રહેતા હતા અને ત્યજ નમાધિસ્થ થયા હતા આ રીતે બન્ને ચાગા એમજ સ્થળે નમાધિસ્થ થયેલા હોવાથી ઉભય નબધી હકિત મર્ક કોર્ક મ્યલે મિદિત મર્ક યેવી છે જાનેશ્વરના ત્રમમલીન ચાગદેવ-ચાગાવટેશ્વર મો ૧૨૧૮મ નમાધિ થ થયા અને ચાગામુખેશ ઉર્ક ચાગા કેથવ દાત ૧૪ ૭મા નમાધિસ્થ થયા આ રીતે ઉભય કાગમ બને ઉપ વાત વપનું અતર છે હવે જાનેશ્વરના મજમા ત્રમવિષ્ટ થયેલા ચાગાવટેશ્વર ના ચરિત્ર તરફ જાપલે વગીશુ

નાનાયતુ ઠોઠ નામનુ એ જાન અહમદનગરની પાને છે તે ૧૫મ એમ મહા નાતિવ યજુર્વેદી પ્રાણલુને ત્યા તેની પત્નિ નાજુલી પતિમતા પત્નીને પેટે ચાગદેવનો જન્મ થયો હોય ચાગદેવ સ્વરૂપે ૨ ઠોઠ (મુદર) હોવાથી તેમનુ નામ ચાગા ગણવામા આવ્યુ તે મહા કુલિવાન હતા એમવા નબધ્યુ કે તત જાવરી હતુ જાધી નામનુ કુલિ હોવાથી તે અથ તહિત વાર વેદ, ઉ રાષ્ટ્રો અદાર પુણો, અધ્યા ન રાજ અને મત્રગત્રાદિ ચમત્કાર વિદ્યાઓમા પણ પ્રવીણ થયા તેમની વાદ વિદ્યા અને વાતક કાગમ નિપુણ્ય એને હોમો તે એમજ કરોતા કે જાગદેવ બહુઅપિજ છે કે મુર્કો પવિદ્ય તેમની પર તાનુ એર્ક હોમો તેમનુ વૃદ્ધોના અકરોવ કરેનુ પુણ્યનો તેમનો પુત્ર જ્યાવ એ ને તેમને બીજા સ્વનો ના ૧ મુજ કરેનુ તે પર્ક એ છે કે મત્રગત્રાદિ જ્ઞાને દીપે પાનુત અને ને, વેદાધ્યાયને દીપે વેદિમાને, અરે નિષને દીપે એર્કોએને, મુસ્કે અને દીપે નોને, વનવિદને દીપે જગીન્થ રોનેને અને મિદ્યાને દીપે વિષદ એનેને તે અનિ તિષ દર્ક ૫ ૬ હતા ૭ થી તે ૧૫૬ ૩૫ વજુ માને કા' હમ્ક પગને તેમની ૫ ને આવશ્યક નબધી તેમની જા. વેદનુ પણ દર થય હ. જા તેએ તે ૧૫૬ માને ૨૫ ૨૫ ૨૫ અને અત્રપ. વગ્યા લખ એ ૨ 'ચાગદેવ' ૨૨. ૨૨૫ ૫ ૩ ૨૬ ૭૨

ચાગદેવની વિદ્યા જોઈને મોગ મોટા શાસ્ત્રીઓ, પંડિતો, વાકાકા, વૈદિકો, જ્યોતિષી ઇત્યાદિ નાનાવિધ ગુણીજનો વિશેષ વિદ્યા વ્યાસ માટે તેમની પામે રહેવા લાગ્યા. તેમજ આધ્યાત્મ, યાગ્યા મહેા, મુગા, શરદોગી, પાંડુગી, ઇયાદિ અને વ્યાધિવ્રજ લોકો પણ પોતાના વ્યાધિનુ નિગ્મન કરાવવાના ઉદ્દેશથી તેમની પામેજ હેના હા કોઈ પુનઃપ્રાપ્તિની ક્ષિત્રથી, કોઈ 'પગ્દેશ' યેલો પતિ પાછો આવે એવા ઉદ્દેશથી, કોઈ દ્રવ્યની કામનાથી અને કોઈ સ્ત્રીપ્રાપ્તિની ક્ષત્રથી તેમની પામે આવવા હતા. એ પ્રકારે હજારો આશ્રા વાદ પુરો અને શ્રીઓ તેમની આમપામ એકઠા થતા હતા અને પૈનાની કષ્ટ કરતા હતા જ્યાં દ્રવ્ય એકત્રિત થાય છે ત્યાં ખાનાર માણસો પણ પુ ા એકઠા થાય છે આ નિયમાનુસાર ચાગદેવની પામે પણ જહોગો શિષ્યનમુદાર એકઠો થયેલ. ચાગદેવની વિદ્યા પરિ પૂર્ણ હોવાથી અન્ય કોઈ વિદ્યાનુ તેમની સાથે વાદ કરીને વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતા નહિ જ આવતા તે એમજ કહીને જતો કે આ વિદ્યાના માગ ની આ ાઠ અમાન તે શા આશ્રમ ?

કિરનાનુક્રિત ચાગદેવની વિદ્યા અને વય વૃદ્ધિગત થતા એવા અગથી પ તુવાના મા ા આન્યા પ તુ ચાગદેવે પોતાના માતપિતાને જણા વુ ડ ' હુ આ જન્મ લગ્ન કરનાર નથી. વિદ્યારૂપી પત્નીનિ જ્ઞાનરૂપી કતનિના ચિન્તા જ એવો અર્થ થયે કે, અન્ય શ્રી સાથે પ હ ના તેમની વચ્ચે મોગ કરવા થવાનો મભવ છે ' ચાગદેવનુ આ નિ - દુષ્ક જાવજુ નાભગીન નવેએ તેમને પવ્જાવરાની આશ્રાછોગી ત્યાં પત્ની એક ત્રિમ ચાગદેવ મોગ મોગ વદશાસ્ત્રમ પવ્ન ક્રાકાલાને એકત્રિત ા અને તમને પુછયુ કે હવે મા કરી વિદ્યા ગીતરી અધરી છે ? ક્રાકાલાએ ત્યુત્ત આપ્યો કે " મહારાજ મત્ર અષ્ટ યોગાવ્યાનની આપનામા જનના છે ' આપને જે યોગા વ્યામ સાધ્ય થયે તેા સર્વ નિદ્ધિ આપના ધરમા પાળી બરશે આપ યુખ્યા-ગી, કદિયજ્મન કરનાર મિત મોજન કરના અને મિત જાવજુ કરના છા આ ગુણો જનામ હોવ તેને યો ાનામ અમાખ્ય નથી " કહેવે । અનુ ગજ્યો । જ્યારે આપ સાધ્ય કર્યો વારે આવ ાવન પણ જીતી રૂપ્યો

અ - બગી ચ ાવે તે । " એવા નિદ્ધયાગીનુ સ્થગ મને ખના ગા ? " ક્રાકાલા જોત્યા એવા ય ગીઓ અતિ વિરવ હોયક અને જમ્ પણ આપવા મક કેમ તેા તે માવા અતિ દુષ્ક

उत्तमैः वा लुब्धीभ्यः केभ्यः भजे त्वा भजे त्वा शब्दे आलम्ब्य
आलम्ब्य भग्नी कृपानो विद्या भये भग्नीयात्रा त्रये योजयित्वा
श्रुति नैवा द्विष्यु रंजुषी न भवेव पान्ना भनपिनाने नभम्भा
३। तर्षे सिध्य भ्रुदायने लाने भग्नी कृपाने भग्नी नीकृष्य

भग्नीना विद्वत्त्वनेने त्रामदेवनी विद्या भग्ना आदि विषय भ ।
दृगीज भज श्री दृगी आधी तैजो आध्या उ लम्बज भव शिष्ट
दोभाये अत्रिन यार् तैमनु आद निभ्य दृगु तैमने तैमने कृपामुक्त
भवन पुण्य गद्यान आधी उव भगव तैमना टलम तैरा दृगी

दृगदव पुणः । इष्य दृगीना - द, दृष्य ज अनाथ नथ
श्र दृष्य जे ना, वै । श्री कृष्य दि लोभने दान दृगु वरी पान्नी वि नो
भजाव पद्म भग्नीना तैमनेन जनायेद त्वा श्री कृपदव दृगी त्रना
पुष्ट तैमनेन कृपानि गरीन पा यु क आ लम्ब आ यो कृपामुक्ति
उी पुष्ट लोभने पद्म कृपानि श्री उदवाव भग्नीना जलपथ भव

॥ अत्र ॥ त्वा पत्रभा यथा कृपार विषय ए आ विषय नो
नो कृपु पुत्रा नो उ अत्र तत्र विद्वत्त्व भग्नीना वन उ
न्य श्री नो कृपु पौष कृपामुक्ती निरतः पद्म श्री तैमने
पुण्य भगवत देवा भजे कृष्य वि विद्वान् कृपामुक्ती दृगु
३। श्रीना उी कृपने भग्ने दृगु पुत्रा भवन भव नरे दृगु

दृगु ॥ आ भव भव त्वा कृपानो तैमने श्री कृपामुक्ती भव
भग्ने श्री कृपामुक्ती भवतु श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती
श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती

श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती
श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती
श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती

श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती
श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती
श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती

श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती
श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती
श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती श्री कृपामुक्ती

માન્યુ તે દ્વાર ઉધાડીને તેમ પ્રવેશી થોડેક દુઃખ
 આ દેખાયુ આ દ્વાર ઉધાડીને ચાગદેવ આગળ ચા-ચા
 થોડો પ્રકાશ દ્રષ્ટિગોચર થયો તે પ્રકાશ પામે જઈને
 તો ત્યા તેમને એક મહા તેજસ્વી કાતિવાળા યોગીગર્જ
 ને જોડેલા દ્રષ્ટિગોચર થયા આ યોગીગર્જનુ દશન થયુ
 નદ હૃદયમા મમાતો ન હતો. ચાગદેવે તે યોગીની
 વડે મ્તુતિ કરી મહા પડિન અને વેદાભ્યાસી એવા
 મ્તુતિ માલગીને પ્રત્યક્ષ આદિનાથ શિરની મમાધિ
 થાય તો ઇતર માટે તો ડહેવુજ શુ ?
 યોગીગર્જની મ્તુતિ કરી કે તગ્તજ તેઓ સાનધ થયા
 લાગ્યા “હે માનવી ! તુ કોણુ છે ? કયાથી આવ્યો
 શે શો ઉદ્દેશ છે ?” ચાગદેવે જોયા “મહા ગર્જ ! આ
 આપ મહાન પુરુષના અનુગ્રહથી મનુષ્યનુ લાભ
 એવી આપની કીર્તિ માલગીને આ યો છે હુએ આ
 ગર્જ ગણી હૃદયોગ તથા રાજયોગનો માર્ગ બતાવશે ”
 નો કહી ચાગદેવે યોગીગર્જના ચરણપદ મમન મકયુ
 મા વિચા કયો કે મારે આ છોશ્રાને ઉપદેશ કરોગ
 એ વિરમ્બ જરા દેખાર છે આની લનકા વિરમ્બ
 ના ઝોડી દર્શને એજો પ્રવેગ કર્યો છે માટે એને યોગ
 રમા બાધ નથી.” આમ વિચારીને તેઓએ શ્ર હૃદવને
 ઇ પાતાની સામે બેમાન્યા ત્યારપછી તે મહાત્માએ
 યોગની સર્વ કળાઓનુ શિક્ષણ આપ્યુ ચાગદેવે જમા
 કાળિના અધિગી હતા, તેથી તગ્તજ તેમને યોગના
 અર્થ જરા અને યોગમમાધિ લાગી ગઇ આ હૃદેસ્વી આ
 તેમના શુરુ મનમા વિચિત્ર થઇ જો-ચા “અ ! આ
 શ્રિ ! જમને આ વિદ્યા ન પૂર્ણ રીને હુઆગળ થઈ છે
 ત્રામ જ્ઞાને માટે જમને કેવોય શ્રમ કરવો પડે છે,
 આગ્રીત્વ યી યો ! માર્ગનુ જ્ઞાન થયુ ! ખોખ આ
 યોઈ દેવજ બાગરૂપ ધાગના ની માઈ અહ બાર
 જાની જા-ચો છે

તાવચામ આવે છે કે શ્ર હૃદેસ્વી એ જમધિ નવન
 નિચર ગરી હતી તે પછી મમાધિમથી જમન થઈ
 પ્રજાન પ્રવા જ્ઞાન ચાગદેસ્વી જ્ઞાતિ તા ઉપરી

ઉલ્લાસ તેજ ગુરૂપદને યોગ્ય છે એમ માની તે ત્રિવ્રજ યોગી જા દોડીને
 આ દેવનેજ આજ્ઞા નમસ્કાં કર્યા અને યોગવિદ્યમા નેમને સચેત્ર
 અનુભવે જાણાવવાની પ્રાર્થના કરી

આગદેવે તે ત્રિવ્રજને યોગસમાધિ વિરે પુખ્ત અનુભવ દશાબ્દો
 તે પછી તે યોગી અને નમન કરી વિવન્ની બદાઈ નીખળ્યા યોગી
 રાજે પણ શિષ્યબાવ ધારણ કરી તેમની નાથે આવવા ક્રિયા દશા
 વ્યાપી નેમને માથે લાને તેઓ વિવ નીખળાઈ નીખળ્યા અટ્ટી યોગ વિ
 ધાની પ્રતીતિ જ્ઞેવાને માટે આગદેવે એક વ્યાધને રોપાઈ કર્યા એટલે તે
 ગાય જરા બની પાને આડી તેના પગ ચાલવા લા યો પડી નમણુ
 વ્યાધના ઉપર સવારી કરી અને એક નપને વચ કરી તેને હાથમા
 મદણ કરી તેની સાણુક બનાવી પડી તે મિહને પાનાની માથે
 લાન દારી તરફ ચાલા તે અલ્પમાથી માગકમણુ કરી ધીજ દિવન
 દારીપરમ મહિમ્મજ્જિજ્ઞાના ધાપર આરી પદોચ્ચા આ આશ્ચર્યક
 રક દ્રશ્ય જોઈ દારીસરના સવ માળુનેને અતિગ્રહ બધ લા પા
 પાત્રુ આગદેવે પાનાની જ્યોત્ષ્ણાણુ આપી એટલે સવ તમને એક
 ખીને આનંદ પામ્યા તમો સવને મન આગદેવે હવ અજ્ઞાન બ
 રપતિરૂપજ જાણવા લાચા સવ ગિહ લાગ તેમને જગતુરુ જગી
 તેમના સરજાવિદ્યમ મનક નાયા પામ્યા આ દેવનો પુન મેક પ
 થયો અટલા માં નેમણુ અતિ આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો પડી એ હવ
 પાનાના હલકા સમ મારી દારીના લોગને જામ્યા અને દિવિજવને
 મરો દારી દારીથી પ્રમાણુ કરુ નવ લોગે એમજ દરેના જગત
 એ રહેવનો આજ્ઞા વા જદ પણ મારે એવો અનુભવ આ અનુ
 દોષમા નથીજ

અહાં મગની જા તેમ તમ રહેવન દિવો પા તમનો
 જન આવક લાચા ન સવે પ્રમાણુ દાના કરુ દે દે દિવન આ
 રુપુ દે દ્રશ્ય દેશકુળ અથા પો થયા એ રહેવને એ ને તેમજ જ
 ક નિને અતિ આનંદ થયે

આ પછી તે દેવને દિવન તેમ જ પિત્ર વિદેહ દેવ તેમજ
 દનાકરે શા આગદેવે ન સાધુ અર્થને વિદિત કરે પ તમે
 નવ જાને મિહરે લો કે તે આ અર્થે દિ એ સુખમન તેના
 હવ ન રહેવે વેદ મેલુ કુ ને નવને અનુભવે ક ક જ
 દુષ્ટ તમ અનુભવે વાક અનુભવે અનુભવે દર્શિ નવ ના ન
 વિન રામરને કા એ જગતે દે રહેવને એ નવ

બીજી દાઠ આપ્યું તે દ્વાર ઉઘાડીને તેમાં પ્રવેગી થોડેક દૂર જતા એક ત્રીજી દાઠ દેખાયુ આ દ્વાર ઉઘાડીને ચાગદેન આગળ આપ્યા એટલે તેમને થોડો પ્રકાશ દ્રષ્ટિગોચર થયો તે પ્રકાશ પાને જને આગદેને જોયું તો ત્યાં તેમને એક મહા તેજસ્વી કાલિવાળા યોગીગજ પદ્મામન વાગીને બેઠેલા દ્રષ્ટિગોચર થયા આ યોગીગજનું દર્શન થતા ચાગદેવનો આનંદ હૃદયમાં મમાતો નહોતો ચાગદેને તે યોગીની કેવળ શ્લોકો વડે મુતિ કરી મહા પવિત્ર અને વેદાધ્યાત્મી એવા ચાગદેને કરેલી મુતિ માલગીને પ્રત્યક્ષ આદિનાથ શિવની મહાધિ પલ્લુ નિમજ્જન થાય તો ઇતર માટે તો કહેવું જ શુ ?

ચાગદેન યોગીગજની મુતિ કરી કે તરતજ તેઓ સાનંદ થયા અને પૂછવા લાગ્યા “હે માનવી ! તુ કોણ છે ? કયાથી આવ્યો છે ? અહીં તારો શો ઉદ્દેશ છે ?” ચાગદેન જોયા “મહારાજ ! આ આપનો દામ આપ મહાન પુરૂષના અનુમદ્ધથી મનુષ્યનું લાભ કરી જાન છે એવી આપની કીર્તિ માલગીને આવ્યો છે હવે આ દામને આપનોજ ગાળી હૃદયોગ તથા રાજયોગનો માર્ગ બતાવજો ”

આ વચનો મૂકી ચાગદેને યોગીગજના અનુલપ્ત મન્ન મડ્યુ યોગી ગજ મનમાં વિચાર કયો કે માટે આ છોકરને ઉપદેશ કરનાજ એ એ જાણે એ નિગમ જેવા દેખાવ છે આવી ભરકર વિવરમાં દેખાઈની મમતા ધારી દહને અહો પ્રવેશ કયો છે માટે એને યોગ વિદ્યા શીખવવામાં બાધ નથી.” આમ વિચારીને તેઓએ આ દેવને પ્રમાણિગત દહ પાતાની સામે બેઠાડ્યા ત્યાગપદ્ધી તે મહા માએ આ દેવને હૃદયોગની સર્વ કળાઓનું શિક્ષણ આપ્યું ચાગદેન બસા ધ્યાનુ ઉચ્ચ ગાઠિના અધિારી બતા, તેથી તરતજ તેમને યોગના સર્વ લેહ સમગ્રર્થ ગયા અને યોગમહાધિ લાગી ગઇ ચાગદેવની આ દશા જોનાજ તેમના શુરુ મનમાં નિમ્મિત્ત થઇ જોયા “અહા ! આ કૃત્રી અપૂર્વ રૂપિ ! અમને આ વિદ્યા ન પૂર્વ રીતે પ્રમાણ થઈ છે તોયે ! સમાધિ નામ રવાને માટે અમને જેનો પ્રથમ કળો પદ છે, અને જાને તો આવી ત્યારથી યોગ માર્ગનું જ્ઞાન થયું ! અંબ આ તો વદામનો ! હવેજ બાગરૂપ ધ્યાનુ રી માટે અજ્ઞાવ વ્યુ રાને માટે અહીં આવ્યો છે

એમ કહી નવમ આને ઉપે વદાદેવની એ સમાધિ નવમ નવ વા પદન વિચર રી દની તે પત્રી મમાધિમથી જાવન થઈ રૂમના જાને પ્રવાન વા જન્મ ચાગદેવની અહીં તો ઉતરી

ઉવટા તેજ સુરૂપદને યોગ્ય છે એમ માની તે સિદ્ધ યોગીરાજે દોડીને ચાગદેવનેજ માદાગ નમસ્કાર કર્યા અને યોગવિષયમા તેમને થયેલા અનુભવો જણાવવાની પ્રાર્થના કરી

ચાગદેવે તે નિદ્રને યોગમ્મમાધિ વિરે પુષ્કળ અનુભવ દર્શાવ્યો. તે પછી તે યોગીરાજને નમન કરી વિવગ્ની બહાર નીકળ્યા યોગી રાજે પણ શિષ્યભાવ ધારણ કરી તેમની માથે આવવા ઈચ્છા દર્શાવ્યાથી તેમને માથે લાને તેઓ વિવગ્ની બહાર નીકળ્યા અહીં યોગવિદ્યાની પ્રતીતિ જ્ઞેવાને માટે ચાગદેવે એક વ્યાધને હોકારો કર્યો એટલે તે ગાય જ્યેવો બની પાને આવી તેના પગ ચાટવા લાગ્યો પછી તેમને વ્યાધના ઉપર સ્વારી કરી અને એક તર્પને વથ કરી તેને હાથમા પહોં કરી તેની ચાણુ બનાવી. પછી તે સિદ્ધને પોતાની નાથે લઇને કાઠી તરફ ચા-ચા તે અરવ્યમાથી માગ કમણુ કરી બીજે દિવને કાશીચિત્રમા મલ્લિમ્લિખના ઘાટપ આવી પહોંચ્યા. આ આશ્ચર્યકારક દ્રશ્ય જોઈ કાશીચિત્રના સર્વ માણુમોને અતિશય ભય લાગ્યો, પરંતુ ચાગદેવે પોતાની ઓગખાણુ આપી એટલે સર્વ તેમને ઓગ ખીને આનંદ પામ્યા તેઓ સર્વને મન ચાગદેવ હવે બુલોકના બૃહ સ્પતિઉપજ જલુવા લાન્યા. સર્વ શિષ્ટ લોકો તેમને જગદ્ગુરુ ગણી તેમના ચરણારવિદમા મસ્તક મૂખવા લાન્યા ચાગદેવનો પુત્ર મેગાપ થયો એટલા માટે તેમણે અતિ આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો. પછી ચાગદેવે પોતાના કેટલાક અમત્તરો કાઠીના લોકાને બતાવ્યા અને દિગ્વિજયનો સુંડો દૂરમાવી મગીથી ત્રયાણુ કર્યું સર્વ લોકો એમજ કહેતા હતા કે ચાગદેવનો આગમ એક ગુપ્ત પણુ કાઠે એવો મનુષ્ય આ મૃત્યુ લોકમા નથીજ

ખબર મગવી ગઇ તેમ તેમ ચાગદેવના શિષ્યો પણ તેમની પાસે આવવા લાન્યા. તે સર્વ ત્રયાણુ કરના કરતા થોડે દિવને નારાયણુ ડોહમ હેમકુશળ આવી પહોંચ્યા. ચાગદેવને તેઓ તેમના વૃદ્ધ માનપિતાને અતિ આનંદ થયેલ.

ત્યાર પછી કેટલેક દિવને તેમના માનપિતા વિદેહ થયા તેમની હિતગકિયા કરી ચાગદેવે નારાયણુ તેઓ પરિત્યા કર્યો. હવે તેઓ તાપી નદીને કિનારે એક મોટો મઠ બની શિષ્યો મહત્વન માન હેવા લાન્યા તે ત્યજે વેદશાસ્ત્રો, પુરાણો, નાથનો આયુર્વેદ, બન્ધ માગણુ ઉચ્ચાટન, ઇયન, નૃત્ય, વાદન, પશુપદશિમોહન, ઈત્યાદિ નાના ત્રમ ની વિદ્યા શીખવાની ઈચ્છા ધગવનારા લોકો ચાગદેવની પાસે આવવા

જ્ઞાનેશ્વરે મોનેગાપ ૩ વાર્ધી જે શુભેનહા આગદેવના મનમા ઠપન્ન થઈ હતી તે તેમના શિષ્યો ગી મૂર્ખતાને દીપેકર્યા છે તે શિષ્યોએ નહાહ આપી કે અન્યની સાભળેલી દીર્ઘિ ઉપ ધી ન્યાનબ્રહ્મ થવાથી આપના મહત્વની જ્ઞાનિ થયે શુનિને ન જ વગ થઈ જ્ઞાના અને મહાના અભિમાનથી ટેવાયવા આ દેવના મનપ શિષ્યોના આ કુમ વગ્ની પૂ પૂની અનુગ થઈ અને તેમના મનમા ઠાબૂન થયેલો નવાકુર જ્ઞાને બમ્મ થા' જયો જોગી આગદેવે જ્ઞાનેશ્વર મહા જ્ઞાને મોગાપ કવવાનો નિશ્ચય ઠાડી દીપો અને જ્ઞાનેશ્વર પર એક શિષ્યની સાથે પત્ર મોડી આપવાનો તેમણે હવા કયો પરંતુ તે પત્ર લખવામા પત્ર અલાવ તેમને આટો આવ્યો પત્રમા જ્ઞાનેશ્વરે સજોધવા કયી રીતે એ મોગે પ્રશ્ન ઠપન્ન થયેલ વિનુજીવ લખવામા આવે તો દી જ્ઞાનેશ્વર ન કૃષ્યો આ દેવ ક ત્ર યેક ટેવાથી માનવત પુત્ર પત્ર અપમાન કર્યા બરામર લેખાપ અને તીય રૂપ' લખે તો કૃષ્ય મનુષ્ય ૧૪ વર્ષના બાળને એકુ બપું મહત્વ આપ એ પોતાની નજરને જ્ઞાનિત્તા ગળાય આથી પી મર્મ પલુ ન લખત માત્ર કોઈ માર્ગ મોડવાનો આ દેવે હાવ કયો અને જ્ઞાનેશ્વરે કેવા પ્રમાણી ઉપાનુના કર છે, કેવુ અધ્યયન કર છે તેમજ ચો વિમ કેવી રીતે સાહે છે, તેમની તપસ્યવા કેવી છે દયાદિ બાવળની તપાત્ર કર વાની આજ્ઞા કૃની પોનાતા શિષ્યને કોઈ માર્ગ આપીને રવાના કયેલ

આ દેવનો શિષ્ય આલદીન આવ્યો ત્યારે આરે ઠાડબ્દેન નવા દનુષ લો લવત્ર એ કૃષ્ય તેમણે તે પ્રાક્રણને જોતાજ જ્ઞાનેશ્વરે મહા જ્ઞાને તેને દેહીને જો થા કેમ ? આગદેવે કારોજ કા ઠા મોઠ વ્યો છે કે શુ ?' દર્શન થતુનો સાથેજ આ પ્રશ્ન થયેલો જે ને તે પ્રાક્રણ ચરિત્ર થયો અને આપ નર્વજ જ્ઞાનેશ્વર નહારાજ છે એમ કહીને તેમને વદન કર્યું તે કારો કા ઠા કૃષ્યમા લને વિનો દથી મુખાત્રાહ લોવા " શુ આટઆટલા વયો પાનપાન કયા ઠાપ પલ કો ને કારોજ હો" આ વગેનો જાણની તર્વે ખપ્પડ હતી પરંતુ નિવૃત્તિનાથે નક્ષીગ્નાપૂર્કે આનદેવતુ તવ ચરિત્ર ત્યા લેલેલ તર્વે જ્ઞાને કહી તલગાન્યુ થઈ તેમણે જ્ઞાનેશ્વર મહા રાજને આજ્ઞા કૃની કે, જિહ્વેના આડખ શી લ પૂર અને અહ મનમા થી નહેલો આ દેવ પ્રક્રણાનના નલધમ મર્વથા કારોજ છે, માટે તેને તેવા પ તેનુ અત્ર જોધ પામે એવો નુદન પત્ર લખે આ ચર્વાજા આજ્ઞાત્ર જ્ઞાનેશ્વર મહાજ્ઞાને આ દેવપર ત્રપ જોલીએનો

એ પત્ર લખ્યો તે પત્ર “ચાગદેવ પામણી”ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ચાગદેવ પામણીની ૬૫ ઓનીઓમા જ્ઞાનેશ્વર મહાગણે ચા. દેવને ‘તત્ત્વમસિ’ એ મહા વાચ્યનો જે બોધ કર્યો છે તેનો ભાવાર્થ એ છે કે, “જેના અદર્શનમા જગત ભાને છે અને જેના દર્શનમા જગતનો વચ થાય છે, તે શ્રી વરુણ (શિવ)નો નિત્ય વિજય થાઓ.” આત્મજ્ઞાનનો જમ જેમ ઉચ્ચ થાય છે તેમ તેમ નામરૂપાત્મક જગતનો લય થાય છે અને તે નાન જેમ જેમ આવૃત્ત થાય છે તેમ તેમ આ નામરૂપાત્મક પ્રપચ સત્ય ભાને છે. તે પત્રી એમ કોણ કહેશે કે પ્રકટ થવાનો અને લય પામવાનો ધર્મ આ મન્વરૂપમા છે? આ માત્રમન્વરૂપ પ્રકટ પણ થતુ નથી અને લય પણ પામતુ નથી. તેમ પ્રકટ થવાના અને લય પામવાના ધર્મનો તેને સ્પર્શ પણ થતો નથી કેમકે આત્મ-રૂપ વસ્તુત નિર્ધર્મ અને સ્વપ્રસિદ્ધ છે. જુદિમા દેહાહુકાગદિ પ્રપચનો ઉદય થતા મન્વરૂપજ્ઞાન આચ્છાદિત થઈ જાય છે અને તેજ જુદિમા મન્વરૂપજોધનો ઉદય થવાથી દેહાહુકાગદિ પ્રપચનો લય થાય છે, આટલોજ બોધ અહીંઆ આપતો પ્રકલ્પ કરવાનો છે. આ પ્રમાણે આ મન્વરૂપ અને જગત એ ઠભયના ગુપ્ત થવાના તથા પ્રકટ થવાના ખેવ ઉપગ્રથી તે બંને એક બીજાથી ભિન્ન છે એમ ભામવાનો નભાય છે પરંતુ વસ્તુત તે તેમ નથી નામરૂપાત્મક જગત પરબ્રહ્મથી ભિન્ન નથી પરંતુ એજ છે જે પ્રમાણે મુવર્ણ મુવર્ણત્વમા (વજનમા અને ડમ્મા) ન્યૂન ન થતા અલકારૂપમા આની શકે છે, તેજ પ્રમાણે પરબ્રહ્મ પોતાના પૂર્ણત્વ ઇત્યાદિ મહત્તામા ન્યૂન ન થતા મર્ષ જગતમન્વરૂપ થયુ છે તજ અને સમુદ્ર સર્વ જે પ્રમાણે સમુદ્રજ છે તે પ્રમાણે જગત અને પમાત્મા બંને પરમાત્માજ છે પરમાત્માજ વિશ્વરૂપે ખેલતો ઠોવાથી તે હકાર્થ જતો નથી જે રીને કાના આચ્છાદનથી ચક્ર આચ્છાદિત થતો નથી, જિવા અગ્નિ દીપ પણાને પ્રાપ્ત થવાથી દીપથી ભિન્ન થઈ જતો નથી, તે પ્રમાણે જ્ઞાનરૂપ આત્મા અવિજ્ઞાના નિમિત્તથી દ્રશ્ય અને દ્રહાના લેહવાણો ભાનવા હતા તે લેચુખ્ત નહિ હોઈને સ્વન સિદ્ધ જેવો છે તેવાને તેવાજ છે જેમ વસ્ત્રમા વસ્ત્રપાણું નામ માનવુજ ઠોઈને ખરૂ જોતા તે તે સૂરના ઉભા આડા દોગ વિવાય અન્ય કશુજ નથી, તેમ દ્રહા, દ્રશ્ય અને દર્શન આ ત્રણે આ મન્વરૂપજ અને એકજ છે અવકાગ અને મુવર્ણ, જિવા અવનવ અને અવનવી જે પ્રમાણે એકજ છે, તે પ્રમાણે માના ઉપાધિવાગા ઇશિગથી લઈને જ પૃથ્વી પર્યંત જે અનેક પદાર્થ ભાને છે.

તે પણ એકજ છે અને નવિદ્ ઉપજ છે અન્ય નથી. તે નવિદ્
 (જ્ઞાન)જ વાદાકારથી લાભે છે ભીત અને તે પરના વિત્રો ગોળ
 અને અપલ વચ્ચે અને સૂત્ર, ઈત્યાદિ દ્રષ્ટાતો પરથી પણ એમજ
 નિદ્ધ યાય છે કે તવિદ્ અને વિશ્વમુક્તિ કિવા આત્મા અને જાત
 લિન્ન નથી પણ આ માજ જગતરૂપે આપણી સન્મુખ આવ્યો
 છે એમ પ્રતિભિજને લીધેજ વિજમ્યા વિજમપણુ કરપવામા આવે છે,
 તે પ્રમાણે દ્રશ્યના દ્રશ્યપણાથીજ આત્મામા દ્રષ્ટાપણુ આરોપાય છે
 લેહના અનુભવ કાળે ખરી રીતે કઈ આ નવિદ્ લેહાવશ્યામા આવતુ
 નથી પરંતુ દ્રશ્ય, દ્રષ્ટા અને દર્શન એ ત્રિવિધરૂપે ભણે તે (તવિદ્)
 લેહ પામ્યુ હોય તેમ ભને છે દ્રશ્યને લીધેજ દ્રષ્ટા અને દર્શન છે
 દ્રશ્યવનો ના.૧ થત. તેનો પણ નાશ યાય છે તે ભેલ્યા એક
 જા માનીજ આ ત્રિપુત્રી થયેલી હોવાથી એ ત્રિપુત્રી માત્ર જમ
 રૂપજ છે અને માત્ર એક આત્માજ તત્ત્વ છે આ શીમા મુખદર્શન
 કર્યા પૂર્વે તેનજ પછી પણ મુખ તો પોતાને ધ્યાનેજ હોય છે ભે કે
 તેનુ પ્રતિભિજ લિન્ન દેખાય છે, તોપણુ ત્ય મુખ તિવાય અન્ય કાઈજ
 નથી તે પ્રમાણે જાતની ઉત્પત્તિ પૂર્વે અને લય પછી પણ આત્માજ
 રહે છે, તો જગતના ભાગભાગે પણ આત્મા તિવાય બીજુ શુ હોઈ
 શકે ? ભે પ્રમાણે લીલા મુદગાદિ તિવાય ધ્વનિ અને કાષ્ઠાદિ પદાર્થ
 તિવાય નમિ અવનિદ્ધ હોય છેજ તે પ્રમાણે દ્રશ્યાદિ ત્રિપુત્રીના ભાવ
 તિવાય પણ તે આત્મા સ્વધનિદ્ધ નેહો છેજ આ આ માને કાઈ
 પણ નામ આપી શકતુ નથી અને તે કોઈ પણ ત્રાધનથી લાભી શકતો
 નથી માત્ર ભે છે તે છેજ છે આગદેવ ! તે વરેશની તાયે તો મૌન
 થીજ બોલવુ ભો એ અને કાઈ નહિ થતને તર્વ થવુ ભેદ એ તથા
 વિદેવતાથી નહિ નેહ્યા તદ્દજપણાથી રેણુ ભેદ એ તે ભોધ અથાત
 આ મજાનનો આધય છે નિમ્પાધિક છે, એમત્ત છે અને કેવળ છે
 તે પરમે નરૂપ વરેશનોજ તુ પુત્ર છે અને તુ તેનો અરુ છે ભવે છે
 આ રેવ ! તારી અને મારી વચ્ચેજ આત્મીય છે તેનો નવાદ તબજ
 તરી મારો તવાદ તમા હાદની હયેની જમલા હાદની હુદેનીમા
 મારે તે તમાન છે રુદે શજને સુભવો. અદે મ્વાદ આખનો
 પ્રગણે પ્રગણને ભેવો અને નુવલે મુવલનો મત મવો તે તમાન
 તારો મારો તવાદ છે હે સુખ આગદેવ ! ભને મજવાને મારે માત્ર
 મત ઉન્મુકે થવુ હુત પરંતુ આ મન્વરૂપન તુ અને તુ એમજ
 દેવાથી આપલો મેગાય તબજ તિપાજ છે કિદાથી નેનાય

નાથી તમા વિષેય પડશે કે શુ એના મને લાય લાગે છે જ મન
 તાગ દર્શનની આશા ધરે છે તેજ મન આત્મચરિત્ર પ્રતિ વરે
 છે અને દર્શન વ્યવહાર ખુશી જાય છે મીઠું માગવું ઉઠાવું
 માપવા ગયું કે તે પોતેજ નાશ પામ્યું, તે પ્રમાણે આત્મચરિત્ર જે
 તુ તેને જોવા જતા હુજ નાગ પામું છું ગયો એટલે પત્રી તુ ક્યા
 રથા ? હે આગદેવ' હુ અને તુથી રહિત એના આ મળાવે તારો
 અને માગ મેળાપ છેજ છ ઉપર જલાવેના વિચારો દ્રઢતાપૂર્વક મનમ
 ડમાય અને ચરિત્રપત્રને આગમ આત્મભાવમા સ્વચરિત્રને જો હે
 'આગદેવ' તારૂ મન્ય ચરિત્ર નામચરિત્રની છે તે જ્ઞાનદામીના નવ
 નથી તુ મુખી થા તને પુન પુન હુ મુ તે આ મજાનરૂપી
 ત્યા તાર ત્યા આ યુ છે મારે વેદ (જાણનાનો વિદ્ય-જ્ઞેય) અને
 ત્યા (જાણના-જ્ઞાતા) અ ઉભયવાસનીત જ આત્મચરિત્ર તેજ તુ
 વિ જ્ઞાન થા આજો મોઘ આપી ઉપનિષદમા જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ
 જલાવ છે કે ' આવી આત્માનુભાવી મીઠાઈ મારી નિવૃત્તિ માતાએ
 મને આપી છે '

આ આગ ર પા ઠીના મયકથી હર્ષજને ગુપ્ત જ્ઞાનચરિત્ર
 નવ જેના ન આ મન્ય હુ મન થ' તેજભાવ અને ભવ ઠી જશે
 જાન્યે મ તાર આ ના ના પર આગદેવના ગિચને
 ન સા ન જ ન ત આ નીથી નીકરના ત કેન વિરો તાથી નીને
 ન આ ન નિવૃત્તિ આવી પ રના તેજ ત પર આગદેવને આપી
 તન નાટન નમન' પ્રા અને આ નીની નવ હરિત્ર પ્રી તા
 તા હે ત નાન મહાજા' આપ્યા' શું ત ન પુરુ હું જાન છે'
 તનનામા જો ની હામાગી તા છે' તમનુ વલન મા ઠી મ્તિ
 પદ થે રૂ ન નથી આપનો પર તેમને આપના પૂર્વ ત કાગે
 જેવની વત તેમને પ્રી સી સી જો તે ' તાર વિર તેમને જે
 જ ન નિવૃત્તિ જે તે વિર તા ત તમને વાતજ શી પ્રકે તેમજ મારી
 રહિત થી મને ન નાધનુ ખાજ આજુ તે ખાજુ ન વત મ્તિ
 નવ પર તેમને આ પર નવ થો હ ત ત આપને આ ર હે છે "

ત પર હાથમ્તે જ ને વ ન ર નરે તો તેમને દર ઉભા
 અને વર હેત ત્યને દેહ તારી તમા માટે અનુભવ થો
 દેવે તેમને મન મન પ્રતિ વિષાથી પ મુ મ થા અને તમને
 નવ રૂ નવને વતને વિર વિરને જા વેલ આ ન ની
 વિર ને ને ને જા આ ન ન વેનને ને ર ને જ અ રૂ થી

સાથે, ઠાણ કે ડુંગર દૂરથી જ ગળિયામણા બલુવા લ્યા સુધી જાણે તેમનું અને તેમણે આપનું પ્રત્યક્ દર્શન કર્યું નથી ત્યા સુધી જ તેમની મહત્તા છે, પરંતુ એક વખત તે આપનો વૈભવ જોયે એટલે તે આપને શરણ આપે. 'આ સાબળી આગદેવ જોયા 'હે શિષ્યો! આ સર્વ વૈભવ તેમને વિષ્ણુ-ય લાગ્યે કાણુ કે તે પ્રહરૂપ થયા છે, માટે તમારી માનુ હોય તે તે સર્વે જણુ તૈયાર થાઓ.' આ દેવની આ આરા યગની સાથે જ વ્યાધ, સિંહ, ઇત્યાદિ ૪૨ પશુઓ તથા સાતથી રકપર્યંત સર્વે લોકો આગદેવની સાથે આવદી જવા તૈયાર થયા.

પ્રાક્ષણુ લોકો દક્ષિણની આશાથી દક્ષિણ દિશા તરફ આવવા લાગ્યા ગલુ લોકો રાજસુખને જતે યનારી ભયકર યાગના ઠાગવા માટે શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજનું દર્શન કરવાને માટે આ દેવની નાથે નીમળ્યા મોટા મોટા શ્રીમત લોગે પણ આગદેવની સાથે ચા-ચા હલરો હાથી, ઘોડા, પાવખી વગેરે તૈયાર કરવામા આ-ચા વ્યાપારી લોગે પણ માલન ગાઢ બની કરીને તેમની સાથે નીમળ્યા કાગલુ ક માં નિંજા જટાતનો ભય નહતો અને વ્યાપારમા બમલો નફો હતો. અનેક પ્રકારના ગુણી જનો, શાસ્ત્રી, પુગલિક, યાત્રિક, વૈદિક, વિદુષ, કવિ હિદાન, નાક, વાગો વગાનાર, ગાનાર, હામર, જાટ, બદી જન વગેરે પુકા લોકો તેમની નાથે નીમળ્યા આગદેવ આવન હાથીઓ ઉપર નોખન, નિયાન, જા વો હાથ તેની પાછળ ઠગ તણુ વગેરેથી કાદેવા ઘિટ વાલનુ હાથ અનેકવિધ વાગો વાગા હાથ આ રીતે આ દેવની ન્વાની નીમળી આ સ્વનીનો અપૂર્વ દાઢ એક ગાલના દાગમાઢ જેવો લાગેો હતો. આ દેવના ચોદતે શિષ્યોનો દાઢ તેા કોઈ આ જ હતો. કોઈ શિષ્ય હાથીપર તેા કોઈ અધપર, માં જાગદ પર તેા કોઈ પાડપર, એ રમદે ત્રણ શિષ્યો ગોવાઇ જાને વાલનુ હાથ કોઈએ અને ભગ્ન માગલુ કરી છે તેા કોઈએ મસાર વધો પરિધાન કર્યા છે કોઈ નુગજનધારી છે તેા કોઈ કુન્ડ ધારી છે કોઈ જટાધારી તેા કોઈ જલુકથાધારી છે કોઈ દિ વજ ધારી છે તેા કોઈ નાના વેષધારી છે કોઈ સુશમિત છે તેા કોઈ નુમ્મરેથી છે કોઈ દિગબલુ છે તેા કોઈએ મગ્નમા ગદા ૧ ધાણુ કરી છે કોઈએ જનલમ કોઈ લેન્ચી રીધી છે કોઈ ચલમ પીએ છે તેા કોઈ સખમ તલાકુના જુવા ધાડી વાલવારુ કુકે છે કોઈ દુક્કાનનું જુલુ પાલી બનાર દેરી દર્શ તેમ નવુ પલી ભર છે કોઈ દરી છે

તો કોઈ મુદી છે કોઈ હાથમા પ્રચલ્લડ અહણુ કરીને ચાને છે કાઠ
 કુતગના ગળામા દોગી બાધીને તેને દોરીને ચાલે છે કોઈએ હાથમા
 પોપટનું પાગડું અહણુ કર્યું છે અને તેમા બેઠેલા પોપટને બોલ બેટા,
 બોલ બેટા, એમ કરીને સંબોધે છે કોઈ મ્કધ ઉપર માડલા લાંબે
 ચાને છે કોઈ પાવા વગાડે છે તો કોઈ વાસગી વગાડે છે કોઈ ઝાઝ
 તો કોઈ મૂઠગ, કોઈ કરતાગ તો કોઈ શખ, કોઈ શગ તો કોઈ
 ખન્ગી અને કોઈ જલરી, એના અનેકવિધ વાગો વગાડતા ચાને
 શિષ્યો ચાલે છે આ મર્વ શિષ્યોની વચ્ચે ચાગદેવ ચાને છે તેમણે
 વ્યાખ્યાન આપણુ કર્યું છે અને હાથમા મર્વનો ચાણુડ અહણુ કર્યો
 છે તેમની શરીરકાલિ અતિનેજ્ઞની છે તે મહાન પવિત્ર અને વખા
 આ રીતે તાપીવટપરના આશ્રમનો ત્યાગ કરી સર્વ મહાની માથે
 આવદી જવાને નીડણ્યા

વાટે અનેક મ્થળે ચાગદેરે મુકામ કર્યો, પરંતુ તેમની મુખ્ય
 દરજા શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહાગજનો મેળાપ કરવાની હોવાથી તેમણે
 અન્ય અમતકારો કર્યા નહિ આ પ્રકારે ચાનના આવતા તેમની સ્વારી
 પુત્રામેમા આની પહોળી ત્યા સૌએ ગોઠાવરીમા ન્નાન કર્તુ તે પરી
 એક દિવસે તેમનો સ્વારી આગા મુકામે ગઈ ત્યાના શિષ્યનો
 ચા દેવનું દર્શન કરવાને આ-ચા અને તઆ તેમને પાડાએ વેદધ્વનિ
 ની અન્વય ગજરી મૃચ્ચુ હતુ ત્યા લઈ ગયા અને તે સર્વ વર્ત
 માન નિવેદન કયા ત્યાથી આગેખી-યઈને મર્વ ભીમા નીને તીરે
 આની પરોચ્યા ભીમામા સ્નાન કરી અતિ ત્વ યથી ચાગદેવ ચા-ચા
 અને તીરે દિવને આવનીની નિકટ આની પહોચ્યા

ત્યાર પરી તેમના કેટલાક શિષ્યોએ આગા જઈ શ્રી જ્ઞાનેશ્વર
 મના જને ચાગદેવના આવી પહોચવાની વર્ત આપી આ વખતે શ્રી
 જ્ઞાનેશ્વર મહા જ શ્રી નિવૃત્તિનાથની સામે એટનાપર બેઠી(આ એટલા
 વાગુ ધર આરૂઠીમા આવેલા જ્ઞાનેશ્વર મહા જના મદિરથી દશપલ
 ધ ના અત પર છે) વર્તવાપ કરતા હતા તેમની પાને મોપાનદેવ
 અને મુનાપાક બેડા હતા નિવૃત્તિનાથ બો યા “ચાગદેવ જેવા મહાન
 પુત્ર આપણને મળવા આવે છે, માટે આપણે એક કોશ મુદી તેમને
 સેવાને સામે જવુ બોધએ” શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહાગજને તરતજ તે જડ
 ને જાને ચાલવાની આજ્ઞા કરી તરતજ તે એટનો મુજવ રાણીની
 પેડે એમ્દમ ત્વગથી ચાલવા મળ્યો ચાગદેવ માથેથી વ્યાખ્યાન
 તેનીને આવના હતા અને આરૂઠીના બાગ મતો એટવાપર બેઠીને

જાતા હતા. જેમણે જા દેખાવ પ્રત્યક્ષ પોતાની નજરે જોયો હશે તેમને ધન્ય છે તેઓ જ્ઞાનદાર્શન્યમાં કેવા નક્ક થયા હશે. એક તપસ્વી વૃદ્ધ તપસ્વી યોગના સર્વ અન્યથા મહિત વ્યાજપર જેમીને આવે છે અને બીજી તરફથી ચાર બાગ પ્રકાશમૂર્તિઓ જડ ઝોટલાપર જેમીને સામે બાય છે આવે અપૂર્વ દેખાવ જોડને આકાશમ્ય દેવ દેવીઓને પણ વિવક્ષણ કૌતુહલ લાગ્યું હશે. બહો કે યોગવિદ્યા અને જા ભવિધાની પર પર ચાલ ચડી હોય અને તેમના બગામગને નિર્લય આ સમયે થતો હોયને. એવા આ સમયનો દેખાવ કહી શકાય. ભગવાને શ્રીમુખે પીનામા કહેવા પ્રમાણે યોગી અને જ્ઞાની એ સમયમયી ખરો શ્રેષ્ઠ કોણ એ વાતનો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી આને નિર્લય થવાનો હતો ચાગદેવ કેવળ યોગી હતા અને તેઓ યોગી સિદ્ધિના અમતકાર ભગવાને દેખાડીને અહકારી થયા હતા જ્ઞાનેશ્વર પણ યોગી હતા અને તેમણે પણ યોગવિદ્યાના અમતકાર ભગવાને દેખાડ્યા હતા ત્યાં હવે બંને વચ્ચે જે ફરક હતા તે માત્ર એજ હતો કે એમના અહકાર હતો અને બીજામાં તેનો અભાવ હતો. આ દેવ અહકારથી કુલાયેલો હતો અને જ્ઞાનેશ્વરનો તો દેહાદિ કુદ અહકાર નહિ પરંતુ અહ પ્રદ્યાસ્મિ' એ અતિમ અહકાર પણ જાણી યેલો હતો ચાગદેવ પિદ્વાન, તપસ્વી અને યોગી હતા પરંતુ જે અવરૂપાનુભવથી અહકારાદિ સર્વ વિકારોનો નાશ થાય છે તે તેમ નાન ન હોવાથી તે અહકારી થયા હતા જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે 'ચાગદેવ પાનટી તેમના પર પરરૂપે મોકલી હતી, પરંતુ અહકારને હીપે તેમને તેમનો બોધ લાગ્યો ન હતો. રાગીના રાગ નિવૃત્ત કરી તે પછી તેને પાશ્ચિક અન્ન આપી તેને સ્વચ્છ કરવો એ પણ એક તાગ વૈધનું કર્તવ્ય છે તે પ્રમાણે પ્રથમ આ દેવનો અહકાર દૂર કરી પછી તેને આત્મબોધ કરવો એ ચાગદેવના ગુણ કલવ્ય હતું અહકાર દૂર થયા વિના આત્મબોધ થતો નથી અને મમર્થ ગુરુ ચાગદેવને તેમના દીર્ઘકાળના દુર થતો નથી આવા સમર્થ ગુરુ પ્રાપ્ત થયા હતા ચાગદેવ ગુણવત્તવ્યને યોગે અહકાર રીતે પણ પ્રાપ્ત થયા હતા ચાગદેવ દિ પણ કોઈ યોગીથી હાયા ન હતા તેમજ કોઈ આત્મજ્ઞાની મર્થ ગુરુને શરણે પણ તે ગયા નહતા તેથી યોગવિદ્યામાં તેમને પતીને આત્મવરૂપનો બોધ આપે એવા પરમ સમર્થ ગુરુની તેમને વસ્થુકતા હતી આવા ગુરુને તેઓ પાત્ર થયા ત્યાં પરમે તેમને તેમની પાને મોકલી આપ્યા વ્યાજની પીડપર જેમી

હૃન્મતા સર્પનો આણુક ગ્રહણ કરીને આગદેવ મોગ ઠાડથી જ્ઞાનેશ્વરની મુલાકાત લેવાને આચ્યા હતા, પરંતુ બ્યાટે તેમણે જડ આગવાપર સ્વાગી કરી પોતાના બધુલગિની સહવર્તમાન શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજને આવના જોયા ત્યારે તેમને પગમ આશ્ચર્ય પેદા થયું અને તેમનો અહુકાર ગળિત થવા લાગ્યો. વ્યાજ મર્ષ જેવા પ્રાણીઓ પ- તેમને સત્તા અનાવના આવડતી હતી, પરંતુ જડ વસ્તુ પર સત્તા અવાવવાની શક્તિ તેમનામા હજી આવી ન હતી તે શક્તિ તેમણે જ્ઞાનેશ્વરમા પ્રત્યક્ષ જોતાજ “આપણને ગ્રહેવા માટે આગદેવનુ શરીર યોગ્ય નથી” એમ જાણીને અહુકારે આગદેવના અગમાથી પોતાનો ડર ઠાડી યોગ આગદેવનું હૃદય આ મહા વિષગના દૂર થવાથી મૃત થયું ઠકાઈ રહેલો સત્તણુ હવે જ્ઞાનેશ્વરનો પડદો ખરી બધાથી નાશી નીકળ્યો. આખમાથી પ્રેમાશ્રુની ધારા વહેવા લાગી, શરીર રેમાચિત થયું, કંઠ ગદગદિત થયો, અને જાણે જડને ચેતન કરનાર પમા માજ સાક્ષાત્ મામે આવે છે કે શુ? એમ તેમને લાગ્યું શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજને નિડટ આવેલા જોડને આગદેવનું શરીર વ્યાજની પીડપરથી સરકી પડ્યું અને જ્ઞાનેશ્વર મહારાજના ચરણપર આવી પડ્યું.

આગદેવના અતરનુ રૂપાતર થયું પ્રથમના આગદેવ હવે નહા નહતા જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ ઓટલાપરથી નીચે ઉતર્યા અને આગદેવના શરીરપર તથા આખપર હાથ દરબ્યો શ્રી ગુરુના હૃન્મનો અપર્શ થતાજ આગદેવના હૃદયકપાટ ખુલી ગયા આગદેવના હૃદયમા જ્ઞાનેશ્વર પ્રવેશ્યા.

હવે આગદેવનો ગર્ભજવર ઉભયો અને તેઓ જ્ઞાનેશ્વર મહારાજના સગમા રહેવા લાગ્યા. જાટે લાઈબંદન તેમનાપર અત્યંત પ્રીતિ કરવા લાગ્યા આગદેવના મનપર સન્મગતિની અમર થઈ અને તેમની વૃત્તિ અતર્મુખ થઈ.

જ્ઞાનેશ્વર મહારાજની મમીપ રહ્યાથી આગદેવને ઘણો લાભ થવા માડ્યો, પણ હજી તેઓ ગુરુકૃપાને મપૂર્ણ પાત્ર થઈ કૃતકૃત્ય થઈ શક્યા નહતા તેમના શિષ્યો પણ હજી તેમની સાથેજ રહ્યા હતા. પોતાના ગુરુને ગુરુત્વ છોડી જ્ઞાનેશ્વરના શિષ્ય થએવા જોડ તે વિચિત્ર થયા હતા તેઓ સવ માત્ર લૌકિક વિદ્યાનાજ અભ્યાસીઓ હતા, જેથી હવે આગદેવને પણ તેઓ પોતાની પાને રહે એ વાત નમતી નહતી. આગદેવનું મનોગત જાણી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજને તેમના શિષ્યોને દૂર કરવાની એક મુખિ શોધી કહાડી આગદેવ તેમને ઘણા વિવચથી કહ્યા કરતા હતા કે મને પામણીનો અર્થ બરાબર સમજાવો,

પરંતુ જ્ઞાનેશ્વર મહાનગ્ને અઘાપિ તેમને તેનો અર્થ સમજાવ્યો નહીતો એક વખત આગદેવે ઘણો આગ્રહ કર્યો તેથી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે તેમને કહ્યું કે ' એ જીવનું બળિદાન આપો તો તમને પાત્રીનો અર્થ સમજાવું ' આગદેવે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું "માટે માટે દેહનું બળિદાન આપવાને તમારામાથી જે કોઈ તૈયાર હોય તેમણે કાલે પ્રાત કાગમ મને મળવું " આ વચનો સાલગનાજ શિષ્યવ િમા મોટો કોલકુલ યર્ષ થી શુરકાર્યને માટે આ મવિસર્જન કરનાર તો મોદકવિદ્યાત્રી શિષ્યો માથી કોણુ નીમ્જે ? કહ્યું છે કે — "લેખ ધર્મામ્ય ત્રલુ શુભ નહિ ધારો નહિ વેદ બાવો બાવો જડ કરે, મુખે બે પેટ'

૨. દેવની આત્મપાત્ર માત્ર આરાજ મોદકવિદ્યાની શિષ્યોજ એમ્વિન યથા હતા એથી તેમનું ઉપલુ લાપલુ સાલગીને તેમના સર્વ શિષ્યો એક પછી એક નાશી ગયા. કોઈ પણ શિષ્યને ત્યા ટકેલો નહિ એવાથી આ દેવ શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ પ્રત્યે બો યા " હવ હુ મારાજ ઉપનો બળિ આપુ છુ " જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ આ દેવના આ વચનો સાલગીને બો-યા ' બાપુ ! મે તો અન્ય કોઈ માણસનો બળિ મામ્યો હતો તુ મારુ પામયે તો પાત્રીનો અર્થ તને શી રીને સમજાયે ? માટે તુ અને જે કાઈ જીવભાવનો ત્યાગ કર્યે તેને પાત્રીનો અર્થ સમજાયે અને સ્વસ્વરૂપહું જ્ઞાન પણ યયે. હવ તને હમણુ જ મુખ્યા બાક પાત્રીનો અર્થ સમજાવયે, કા લુ કે તેજ તારો શુર યવાને લાવ છે "

એક દિવન મુખ્યાગ્રાહ પોતાની ' સહજ નિધિ અથાત્ નમ્ મિધતિન્ન ત્વાન કરન્ન હતા. તે વખતે ત્યા અમ્-નાત્ આ દેવ આવી પહેલ્યા આનદેવને આ દસ દ્રષ્ટિએ પદ્યુ કેવ તજ તે મુદ્ધાચવૃત્તિથી ત્યથી દુ જ્ઞ લાભ્યા આ જે ને મુખ્યાગ્રાહ ' આ મુખ્યા તુ રિ (શુર વિનાનો) છે " એવા રજ્ઞ લે સ્ આન ય. ત્યા પછી આ દેવે તેમને પૂછ્યુ કે તને મને તુ રિ કાથી મ્હો ? આ સલ ઠાને મુખ્યાગ્રાહને પ્રમુત્ત આમ્યો કે ઠાિન્ના ગોખને એને ઠાને વિગર કરી નથી જોન ઠાિન્ના ગોખની તુ રજ જોજ અને એવને ઉપદેશ જે શુરકૃપા તા ૧૫૨ રજેલી હો ને તને નજ્યો ઠાને તેઃ ત્વા અત ન વિઃ આવન નહિ ૧૪ જેમ વનમ્ નવચી દુ છે તેમ વનમ્ ૫૪ ને તેકી-વિરુ છે તે વનમ્ ૧૫૪ તુ અને ૬૦

આ ઉપર ન વાતજ વિગરથી વરેને ધાલુ મના મુખ્યાગ્રાહની રી મે આનો પ્રમાણ - વના દદવપુ પ. યો અને જે નુ

સંકોચવૃત્તિને માટે તેને લક્ષ્મી લાગી. તેને લાગ્યું કે આ ચારે ભાઈ
 ખેન પૂર્ણતાએ પહોંચ્યા છે અને હું તો છેક નીચી પાયગીપર ઉભો
 છું હવે તેને ગુરૂકૃપાની મહત્તા સમજાઈ જ્ઞાનેશ્વર મહારાજની
 આજ્ઞાથી મુખ્તાપ્રાપ્તિએ ચાગદેવને મહાવાક્યનો ઉપદેશ કર્યો અને તેને
 કૃતાર્થ કર્યો તે પછી પામણીનો અર્થ સમજાવી તેને સ્વાનુદસાપ્રા
 ન્યપર આરૂઢ કર્યો મુખ્તાપ્રાપ્તિએ ચાગદેવને પ્રહ્લ્લજ્ઞાનોપદેશ કરીને તેને
 અદ્વૈતમુખનો અધિકારી બનાવે એ વટ વૃક્ષની નીચે ચાગદેવને બોધ
 કરવામા આવ્યો હતો તે વટવૃક્ષને 'વિશ્વાતિવટ' કહેવામા આવે છે
 આ વટવૃક્ષ નગર પ્રદક્ષિણાની વાટપર છે ચાગદેવ સમાન મજ્ઞાન
 યોગીને મુખ્તાપ્રાપ્તિએ આત્મબોધ કર્યો એ, પરથી મુખ્તાપ્રાપ્તિની કેટલી
 યોગ્યતા હતી તે વાચકોએ સમજી લેવાનું છે તે આ વખતે તારૂવ્યના
 ઉમરામા ઉભી હતી આવી વયમા તેનો વિષયવૈરાગ્ય, તેની સમચિ
 ત્તા, તેની ગ્થિતપ્રજ્ઞતા અને તેની અખડ પ્રહ્લ્લગ્થિતિ, એ ગુણ લક્ષમા
 લઈએ તો 'ન પ્રહ્લાનરલ જ્યોતિરૂદેતિ વમુધાતલાત્' આ કાળી
 દામની ઉખ્તિનું અમરણ્ય યઈ તેની દિગ્વિચ્છતા વિષે આપણા મનની ખાત્રી
 યઈ બધ છે

પ્રકરણ ૭ મુ—સમાધિ

જગતના ઉદ્ધારનું કાર્ય ૨૨ વર્ષપરિત કર્યા પછી જ્ઞાનેશ્વર મહા
 રાજે આવદી ક્ષેત્રમા શકે ૧૨૧૮ દુર્મુખનામ સવત્સરની કાર્તિક
 વની તેરમ અને ગુરુવારના મધ્યાહ્ન મમયે જીવતા સમાધિ લીધી એ
 દિવસની અગ્રેજી તારીખ ૨૫ મી ઓક્ટોબર ઈ સ ૧૨૬૦ આવે છે

શકે ૧૧૬૭ ના શ્રાવણ માસના કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમીને દિવસે
 જ્ઞાનેશ્વર મહારાજનો જન્મ થયો હતો તે જોતા સમાધિગમે તેમની
 વય ૨૧ વર્ષ ૩ માસ અને ૧૫ દિવસની હતી

“ હે ગગકુતુહલ ! હે જગત્ચક્રચાલક ! હે ગોપાળ ! હે વિશ્વ
 પ્રતિપાવા ! હે ત્રલજના ! તને નમસ્કાર હો હે શિવશિવેગ ! હે
 વિશ્વેશ ! હે અદ્વૈતિ આપક ! હે નારાયણ ! તને નમસ્કાર હો
 હે ચિત્તચાલક ! હે દેવાધિદેવ ! હે શ્રી નિવાસ ! હે આશ્રયદાના !
 હે દેવ ! તને નમસ્કાર હો હે હરિહરેશ્વર ! હે મર્વેશ્વર ! હે પદમે
 શ્વર ! હે ચિદ્ધન ! હે શ્રુતિ નિગમય ! હે આત્મ-આપક ! તને નમ
 સ્કાર હો હે જગદ્ગુરો ! હે નાનકપ ! હે દ્વતનિરમન કરનાર ! હે

પદ્મમૂળે । હે પ્રિયકૃત્રીતિવર્ધન । હે પ્રભો । તને નમસ્કાર હો । હે માયા
 સહાગ્ર । હે પ્રિવિધનાપહાર । હે ભયકૃષ્ણભયનાથક । હે શ્રી હરે ।
 તને નમસ્કાર હો । હે જગદીશ । હે નર્વ શુભ ધીજ । હે પુત્રવેત્તમ
 પરેશ । હે પરમ પરમાનંદ । હે નર્વ સાક્ષી । તને નમસ્કાર હો
 હે નીલકાન્થાથ । હે સર્વ મગ્ગ । હે નિગલભ । હે આત્મારામ ।
 હે સ્વપ્રભાશ । તને નમસ્કાર હો । હે ચતુરાત્મા । હે ચતુર્ભાદુ । હે
 અનેક ભુજ । હે તદ્ભવિર્દિ । હે શ્રીપતે । તને નમસ્કાર હો । હે
 તત્ત્વપરાયણુ । હે લોખ્યપુ । હે લોખ્યાય । હે ભક્ત્યાવન્તલ । હે પ્રહ્લ
 વિવર્ધન । તને નમસ્કાર હો । હે ચિદ્રિલાસ । હે નિર્ગુણરૂપ । હે શ્રુતિ
 સ્મૃતિપુ । હે વધ । હે પરબ્રહ્મ । તને નમસ્કાર હો ।

જ્ઞાનેશ્વર મહા ૧૪૧૫ પ્રાય. ૨૨ વયનુ દક્ષ્ય ચરિત્ર વ્યા કરમાલે
 છે જ્ઞાનેશ્વર, નિવૃત્તિ, સોપાન તથા મુખ્યાભાષ્યને જન્મ આપનાર માતા
 પિતાને ધન્ય છે અને ત્ર પિતૃપુત્રના લાભ લેનાર નામદેવ ઈત્યાદિને પણ
 ધન્ય છે તેમજા કુળને ધન્ય છે આલરી પામને ધન્ય છે મહારી
 ભાવાને ધન્ય છે, અને આવા નારત્નોને ધા લુ કરનાર મહારાષ્ટ્રભૂમિને
 પણ ધન્ય છે

જ્ઞાનેશ્વર મહારાષ્ટ્રે તમાધિ લીધા પછી સોપાનદેવે દેહલગ્ન પર્વત
 ઉપે પુરહર ઠા તનીપ સાલવડ નામમા ના । શીરં વરી તેગ્ને દેહ મૂળે
 આનદેવે પુત્રુચલા નાને ગેદાવરી વીરે આપેલા પ્રાચીન દોત્રમ માય
 વરી તેરતે દેહ મૂળે

મુખ્યાભાષ્ય વિષે અનેક મનો પ્રચલિત છે કેવલામ કહે છે કે
 તમને કહ્યાવધ પર્વત તમાધિજ નથી કેવલામ કહે છે કે તે પદ્મપુ
 સ્મ છે કેવલામ કહે છે કે ખાનદેશમ એવલાખાદ નામનુ એ પ્રામ
 છે તથા તેમણે તમાધિ લીધી છે પણ એમના તમાકાલીન વાપુ જ
 નામદેવ તે મુખ્યાભાષ્યની તમાધિ વિષે કઈ લખના નથી ખરી વાત
 ન રોડ તે ખરી

શ્રી નિવૃત્તિનાથ ચળકવરમ જગદેશ્વરી જા તે તમધિ લીધી
 આ રીતે ૨૫ ૧૨૧૪ ના નિવૃત્તિથી ૧૨૧૫ ના જગદેશ્વ પર્વતના આ
 માનમ ના ૨૫૫ ના ત્યે ન પ્રાપ્ત લગ્ન મુજ ય અપ્પત્ત્ય દેહ
 શીયુત્ત વૈ ૫૦ ૫૦ પરમજા પુત્રુમમ । શરેભ્ય વધેમમ ફેર હેહ તે
 ના કરમાલે છે કે પન્દેવ ૨૫ ૧૨૧૫ ચરતેવ રમે ૧૨૧૫ મુખ્યા
 વા ૨૫ ૧૨૧૫ નિવૃત્તિનાથ ૨૫ ૧૨૧૫

‘ તલ સ્વે દે ૩૧૦ ના તમાધિ ’ એ કહેવા પ્રમાણે એ

બાવયોગીઓ વિદેહુલાવને પામી ગયા છે, પણ તેમના મમાધિ મ્થળો તેઓની મહત્તાના શુભ મ્મગ્નો કરાવતા આજે પણ ખડાજ છે આપિ તેમના સમાધિમ્થાનમા મોટી મોટી યાત્રાઓ લાય છે શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહાગજે કલિક વ ૧૩ ને દિવને સમાધિ લીધી તે દિવને હજી પણ દર વરે તેમના મમાધિ ઉત્તમવની યાત્રા ભગવ છે તુડારામ મહા રાજ પત્રી એ યાત્રા કર્કડ મદ પડી ગઈ હતી, પરંતુ હૈનતરાવ બાવાએ પુન તેમા વધારો ર્યો છે નોપાનદેવની મમાધિ માર્ગશીર્ષ વદ ૧૩ ને દિને થઈ હતી, પરંતુ સામવદમા તેના મ્મગ્નુમા વૈશાખ મુદ ૧૩ ને રાજ યાત્રા ભગવ છે આગદેવની મમાધિ માઘ વદ ૧૩ ને દીને થઈ હતી અને હજી એજ દિવને તાપી તખર આવેલી આગદેવની જન્મભૂમિ 'આગદેવ' ગામમા યાત્રા ભગવ છે મુખ્તાખાઈની સમાધિ વૈશાખ વદ ૧૨ ને રાજ થઈ હતી આ દિને હજી પણ તેમના મમાધિ સ્થાન એદવાખાદમા ભજનકીર્તન કરવાને માટે મોટો સમુદાય એ ત્રિત થાય છે નિવૃત્તિનાથે જ્યેષ્ઠ વદ ૧૦ ને રાજે સમાધિ લીધી હતી તથાપિ તન્નિમિત્ત પોષ વદ ૧૧ ને દિને યાત્રા ભરાય છે આ રીતે શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ, આગદેવ તથા મુખ્તાખાઈની તિથિ ભરાવર પાઠવામા આવે છે અને સોપાનદેવ તથા નિવૃત્તિનાથની યાત્રા મમા ધિના દિવમથી આગળ પાછળ ભગવ છે આનું કાગ્જ એ છે કે યાત્રા જીઓએ પોતાની મગવડ માન્યવવાને માટે યાત્રાની તિથિ કે વી નાખી છે આ રીતે જ્ઞાનેશ્વરપચડ અદ્દમામના અવડાશમા અદ્રક્ષ્ય થયુ તથાપિ મહારા ટ્રમા તેમના પ્રત્યેને પ્રેમ આપિ જેવો ને તેવો જ છે આવનીના પુરાતન મિદ્ધેત્રનું મહાત્મ્ય પૂર્વથીજ ઘણું હતું, પરંતુ શ્રી જ્ઞાનેશ્વરના પુણ્ય ચરિત્રથી તથા વિશેષત ત્યા તેમની મમાધિ થયેલી દોવાથી તે અવાચીન કાળમા મુપ્રમિદ્ધ થયુ છે આવનીમ દ્રાયણી (દ્વૈત્તમ્થઅચન યમ્યામ્ અર્થાત્ જેને ની ઈદ્રના તપની જગ્યા છે) ની છે અને તેના તી પર શ્રી નિદ્ધેશ્વરનું પુરાતન મ્થાન છે ત્યા મિ ધેશ્વરની વામ બાજુએ અજ્ઞનવૃક્ષની છાયા નીર એ જે શુક્ર અર્થાત્ મમાધિમ્થાન શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહાગજે તેજા કા વ્ય ન્ત આ શુક્રમા તેઓ સમાધિ લેવા ન્તા

આરુદી મેરમા જ્ઞાનેશ્વરની મમાધિ મિવાવ બીજા પણ જેવા ભાવડ વડાણ છે જે વિરે મિમા ન્તા લખાણુ થાય તેમ દોવાથી તેના નામ માત્ર વારેલી જાજ માટે નીચ આપીએ છીએ —

૧ મમાધિને ભવ્ય મકામ ૫ - વિગાળા - મુમાનું દેવળ

નાનેશ્વર નુ દેવજી તેની આમળનો નકરૂપીકા મુખ ૯ લક્ષ્મણનાથને
 મુનેશ્વરી નમાધિ ૫ પુવ પશ્ચિમ નિર્ધેશ્વરનુ અનિ પુ ૧૩ મંદિ
 ક મુખાપાનુ દેવજી ૭ નાનેશ્વર નો ય. ૯ અજ્ઞાન વૃગ ૯ સૈમન
 વાર વાવાનો મઃ ૧૦ મુવલ પીપલો (લેની નાનેશ્વરના માનુશ્રીચે
 કે ના સ્વાની ઠાગી નિધાન્વા પાગી પ્રદમિલા મરી હતી તે.) ૧૧
 ૧૨. અને હનુમાનની મૂર્તિ ૧૨ હંદાયત્રીનો ધા ૧૩ ગોપાલપર ૧૪
 નેશ્વરુને ચલાવેલી ભાન. ૧૫ ભલિોત્રા ચા દેવ અને પાડકા
 ૧૬ વિશ્વનિવર (લેનો નીચ નાનેશ્વરજીએ ઉપદેશ મ્યો હતો) ૧૭
 પ્રાધાનીના કાળપ નુ નનુદતીય ચકનીય ભાગી થી કુદ મનમર્જિમ
 કુ. કુને ના ૧ (લભુગ લેની પાને.) ૧૮ પુ. શિમ્બુ દેવાલય
 ૧૯ ભમંદિ ૨૦ વિષ્ણુમંદિર ૨૧ ચલુલાલનુ નામખાનુ ૨૨
 પચનુ નામખાનુ ૨૩ શ્રીમત ગાયત્રવા. સુમરુનુ નામખાનુ

મંદરણુ ૯ મુ-મથો હત્યાદિ

શ્રી નેશ્વર મહા સ્વના ચાર ત્રયે અનિહ છે ભાવાવદીપિમ
 અદવા નેશ્વરી અમ્તાનુભવ ત્રિપિ ના સ્વલ : અને ચા દેવ
 પત્ની તે સિવાય તેમના ચેલા નાને આપને અમ ૧ ધુગા હવામ
 મની આવ્યા છે તેમને યો ૧૬ મિષ્ટ ઉપર દીમ મની હતી જેમ નાન
 દેવ નુ ૧૭ નમાધિના આગમ કહેતુ છે પણ તે ત્રય મ્થય મરી
 આવેના નથી તે સો તે કાળને આપીન થઈ એવો દેવાલુ અનુ
 ન ના ૧૫ છે

નાનેશ્વરીના ત્રય મહા પ્રીય તાવાના ત્રયોના દર્શિત્વાતમ
 ત્રયમ આવે છે, તેમ યોચ્યતામ પુત્ર તે ત્રયનુ પ નર્વથી ત્રયમ
 છે એમથી જેની લ્યોનિય પામ પ્રજા શિમ્બ વો ધધા વિરેની
 વિવિધ નાતિ ની આવે છે એકદે ધર્નત્રય ત્રીકે, કાવ્ય ત્રીક
 વ્યવહારીતિના ત્રય ત્રીકે કે નિ તે ભુવ્ય પલ નાનેશ્વરીના સિદ્ધા
 વળે ૯ ૧૫ જેમા એ ત્રય મહા પ્રીર લ ત્રમ દષ્ટિને આવશે ન્દિ
 મંદિ નેશ્વરીમ્તાના સિદ્ધાના અને ત્રિપા ન શ્રી તે અને ગોલદે તે
 તે તેમના તાપાંભવ ૫ વલિત્ય અને ઉપમાસ્તાનુ મોદને હા
 ૫ જે તે તેમના દક્ષાત્તોની ઉભમ યોજના અને તે ૧ ૧ નિ
 ચ નાનાર દ શ્રી નાપેવા વ્યવહાર અને તે તે અગિન થયે, ત
 મંદિ તેમની અનર્થાદિ કુવમિન અને તેમની વાતીમ છેવે - નુ

અને તેના નામ પ્રનામે તે અનુભવના અમૃતપૅષ છે આ પ્રથમના મનનથી અધ્યાત્મીને અતિ જ્ઞાનદ થાય તેમ છે ૫ તુ તે મહા પ્રીય ભાષામ. રોવાથી તે ભાષાના નાનાદા ૧૪ મમજી શમયે.

જ્ઞાનેશ્વરે અમૃતપૅષ અને ચાગદેવ પામથી તથા અભ્યંગો નિવારણ થીને પણ એક નવો પ્રથમ જ્ઞાનેશ્વર હોયે લખેલો છે (આ પ્રથમ નામ મતારી પુનઃપ્રમા ન રોવાથી તે અમૃત આપી પ્રમથુ નથી એ પ્રથમા ની રહ્યા છે પ્રત્યો છે

૧ જગતની ઉત્પત્તિનો ક્રમ ૦ હવ અને આ માના ભેદનુ શાલ ૩ ૫ ૧, પ્રથમની, મધ્યમા અને વૈષ્ણવી એ ચાગ પ્રકા ની વાલીની ઉત્પત્તિ. ૪ ત્રણ પ્રમા ના અમૃત મરતુ નિરૂપણ અને તમાથી ઉદ્ધિયોની અને વિષયોની ઉત્પત્તિ ૫ શ્રી માના છે એક તેના દેવ અને વલ નું વર્તન ૬ મહાભૂતનો સ્વ ૧૭ તેમજ દેવમાના દર્શ વાયુના નામ અને તેમનું કાર્ય તથા ૮ દડા પિંગા અને નુષુભુત એમનું નિ- ૫૩ યોજાત પ્રવાયના આધારે અતિ નુદર નાન કરું છે

જ્ઞાનપદ અને જોપાનપદ—સ્મન ભમના શોખીન મનુષ્યોના િનિવે-તેમને મન ભમની નાથે નુજોધનો પ્રાપ્તિ થાય એવા હેતુ થી-જ્ઞાનેશ્વર -ને નાપાનપેવે એટલે મન મા છે જ્ઞાનેશ્વર ની -મનનું નમ જ્ઞાનપદ અને નાપાનપેવ ની મનુ જ્ઞાન જોપાનપદ છે તેન કાન કાધાદિ શતુઓના ધ મ જ હવનો દાવ પડે તેના અધીર્ગાન થાય છે અને -શુભાના ધ દ દાવ પડે તે હવની ઉચ્ચ અતિ થય છે એક નાપા પ્રતુ છે

અમન આપણે જ્ઞાનપદ ની સ્મન એ સ્મથી ત વાન ૦ એ તે ના પામથી અધવ પ્રીયથી તે શકાય છે એ કારણે નનાનુ દોર તેા જ્ઞાન જોવી હોવી અને તેના દાવ નાખવા ની સ્તી ૫ તેજહા દાન ભમ ત્વા પાના પલુ તેન નામજયુ લેજવા દાવ નાન તેજહા ના ધ ના સ્મના પાનામ પ્રવ ૧૫ થી તે નાપણી ૫ ૫ અથ ૧ ખાદુ નાપુ તે પી અનુક્રમે દાવ આવના ૦ ય તેમ તેમ તે ૫ થી ના ૨ નાજવ નુ એવી તે મા ૧ ના ૧૧ સ્મન તે ૧૫ ૫મ એટલે ન પાનાન નપતું નુષ હોય તે જલને ઠી છે, તે તેજ વખતે વધુ મહ ૧૫ પાના નાખ્યા નિવાર તેને એકમ ત્વથી નીવ ૫-૫ છે નીવ એટલે તે સર્વનું ૫૫૫ લે પાનામ દોર તે પાનાન અપ તે ૫ થી સ્મથી પડે છે તેમજ દોહમુ ય એટલે અરિજ વાગ પાના દ નાપ ઠી તે નાથે તેા તે ત્યાહી એમદ ૧ ૫ મા એ દ

યતી હોય તે ખાનામા મકની જટ પહેલે તે ત્યથી એકમ ઉપર
એવે કે ત્રીટી જે ખાનામા પૂી યતી હોય તે ખાનામા ચટી જ
વાય છે તેવા શરૂ થતી ત્રીટીવાળા ખાના આ પગમા અનુક્રમે ૧૦-
૧૭-૨૦-૨૨-૨૭-૨૮-૩૭-૪૫ અને ૫૪ નબના છે અને ત્રીટી
પૂી યાય છે તે ખાના આ પગમા અનુક્રમે ૨૩-૫-૧૬-૬-૪૧-
૬૦-૬૭-૫૦ અને ૬૮ નબના છે આવી રીતે આ મન માય છે

આ નવ ઉપથી તમજવાનુ એ છે કે ના । મર્મનુ પલિામ
નારૂ આવે છે અને બ । કનનુ પલિામ મરૂ આવે છે કૃષ્ણા રેષ,
કુમન અધર્મ દિના અનુગ દુષ્ટુદિ અને તામનગતાના ધમ્મ
જે લય એવે કે એમા જ લપગાય તે મત્ત, લોભ મદ મમ, નમ્મ,
મયા કોપ અવિદ્યા અને મોહમ. જટ પટે છે તે તથા નર્પ જવા
વિનાશ અને અધોગતિ મના । છે માટે પગમા તે તે મ્યાન નપ
મુખન્યા નર્પપૂરૂપે બનાવેલા છે તેથી ઉવદુજ દેવી તપત્તિ કે જ
આજ પથવામા ત્રીટીરૂપ છે જ્યો તેને ત્રીટીવાળા ખાનામા શ્વા
અને મ્યાન આપેલુ છે તપ દ્યા, દાન ધર્મ પ માથ, મુધર્મ,
જાન, સર્વ મા અને જમિના ધરમા જે પહેલે એવે કે એ
નપત્તિ જેનામા આવે તે મ્પા, તત્ત, પ્રહ્મ જાનદ, જન સુસુદિ,
શિવ તપ અને વૈકુલ લોભને પાને છે

જાનપટમ મોજવાગા દપ નબ ના ખાનામા મકની પહેલે તેની
રમત પૂી યાય છે નોપાનપટમ જાનદલોષ શિવલોક, વૈકુલ કે પ્રહ્મ
લોષ જે આ મધી મરૂ પલ ખાનામા પહેલે એવે તેની રમત પૂી
યાય છે

આ લેડ પગની મનમ આપટ કે દેવજની પે એકના ધ ના
ત્રીવની શમ્પી લય તેા પ્રથમવ ગાની મરૂને મા । પાટે કે દેશી
નૂકે તેલુ રોનુ નથી પજુ ત્રવ નના ની ક કરી એવી વખતે એમ
ખાનામા નાયે ત્રી રૂકે છે માલ કે આ નવ શર્મ દુનિયની
લેશિ મનો જ્યો નથી કે એના ધ મ. જાલે જટ તેને નારી
પાટે કે દેશી નૂકે આ તેા ને માનની મન છે અને નો નાર્વ
-મરૂના ધરને ના । એવો તેા વિ. ૧૨ છે કે એવી વખતે જાપી દુ
નિયાન મ.વનો તે નાર્વે લય તેાપજુ ત્રમાવ તેમજ માના
કરવની જરૂર પટે તેમ નથી. પણ દેવો એક પીઠને તેથી વધુ આ
નદ, વધુ સહેલ મને છે દેવી નાર્વની આ વિધ્યન હોઈ ત્રવ મટે તે
નારિ મુલો છે

मान्य मातु पुत्रानां चरित्रोभा अमानुषिक समलौकिक धर्मात्मा दृष्टि
 गोचरं धवानीक लक्षणानां नहि पल अन्य देशना अन्य धर्मना
 व्यापको तथा सत मङ्गलात्माणां चरित्रोभा पण् अरी अन्ये धर्मात्मा
 ममायवी जलुगे

— . . . —

श्री ज्ञानेश्वरी भगवद्गीता.

अध्याय १ ले

धीमहि शान्तिम् । सोऽस्त्य भद्रान्तरु भोऽन

ॐ नमोऽर्जी आद्या वेद प्रतिपाद्या
जय जय स्वनेवेद्या आत्मारूपा ।

हे आभूत हे आदिप वृत्त वेदोत्पत्तियुक्तं जय जय
जय आपने जन्मदाता हे स्व आप आपने जन्मदाता हे आ न
हे देव, न लगे नर्व अर्थने अन पुद्दिने राशय वावाग लिश
आप हे आ अभिज्ञ वेद ते आपनी तुष्ट नृति हे जने
वेदना अ आपना निदोऽनी ने शोभाये छ अनिआ आपन
अवयव हे आपना अ वेदपी शीना लाव लेवान आ तो
अर्थनी तुष्ट ता अ आपना लावयनी आपु हे आ पु ल
आपन भक्तिभूषण छ प्रभेय ग्ल छे जने तत्व विद्या अ कुहन छे
उत्तम पदसाक्षिण्य आपन गिन वष छे जने अज्ञान ज्ञे
उत्तम जनीना ता छे गत्य जने गत्य छे लेनर नान
दाईर्ष्य धाय छे त आपनी अभ्रम छे वावागी नानी पुऱरीयो छे
जने तेभा जे अथ रहेछो छे ते तेभा मज्जुध ध्वनि छे जने
अभा ना तत्वाय जने तेनी दुःशयने नारी रीते लेवाम आन तो ते
तत्वाधोना उत्तम पद जे शब्दादि पुष्पीयोनी वयभा अभ्रवावाग ग्ल
वा छे आनादिक शक्तिआनी पुद्दि आपनी शक्तिअवाने शोभाये
छे जने तेनु तेज लक्ष्णे शक्तिअना पक्षवने जगभयी रक्षु छे व शम्भ
छे शक्ति छे जने तेमना जिन जिन अलिनायो जे पृथक् पृथ

હનમાના નિગ્નિગાગા આયુષોરૂપ છે તર્શાન્ન કુન્મીરૂપ છે ન્યાય
 ગાન્ન અ કુશરૂપ છે અને વેગતશાપ્ત એ ઉત્તમ નમયુક્ત મોદકરૂપે શોભે
 ૭ વાર્નિકડાગ્ન ન્યાખ્યાનોથી પોતાની મેળેજ ખડિત થયેલો બાદ
 મગ તે બલે એક પાથમા ખડિત દાત હોય તેની પકે શોભે છે અને
 ૬ નાણુડાન્ક વ ભ્યન્ન તે મન્નરવાદ ડિવા પ્રદ્ધવા રૂપે છે
 જેથી ધમ તથા પ્રતિષ્ઠાનાં સ્થાપના થાય છે તે એ મુર્નિને
 અલય હુન્ન છે જમા કનગ મહામુખરૂપ પન્માનદ લરેલો છે એરોજ
 પ્રતિ નિમગ વિદ ત મીધી મુદરૂપે છે, તેનજ ઉત્તમ નવા એ
 મીધા ગુન્ન દાત છે નાનદષ્ટિ એ સક્ષમ નેરૂપે છે પૂર અને ઉત્ત
 મીમાયા નન ઠે ખો શોભે છે બોવામન ૧૭મ્થગમ્થી ની ગના
 મહરૂપ ૭ અને તનુ નેરન ડરના ૧ મુનિઓ પ્રમન્રૂપે છે એ જ
 તા પયવાગા જત તથા અજત નિજાત ૧૭મ્થગને ઠેકાહો શોભે છે અને
 તમાના તત્વજ્ઞાનના અર્થરૂપ પ્રમેયો, તે એ ગૃહ્થગપન્ના પન્વા
 રૂપે દીપે છે જ્ઞાનમન્દથા પન્નિપૂર્ણ એવા ઉપનિરહો આ ગૃહ્થગ
 પન્ના પ્રુ ન મુગધિ પુન્પોની સમાન છે જ્ઞા મનો અ ૧૨ એ બે
 ૭રણુ છે ઉડાર એ વિશાગ ઉ છે અને મખર એ સર્વ અવનરા
 મા પ્રેષ મન્નરૂપ છે એ જો એન્ન થના તેમા શન્પ્રદ્ધનો સમા
 નગ થઇ ઉકારનુ સ્વરૂપ અન્યુ તે આદિ બીજને હુ શ્રી ગુરુ-કૃપાથી
 નમન્ડાર રૂ હુ હવે અપૂર વાણીમા વિહાર ડરનારી, ચાતુર્થ,
 પ્રથ અને ડગાની નવામિની અે વિશ્વને મુખ ડરનારી શ્રી મરન્વતી
 દેવીને હુ નમન્ના રૂ હુ હૃદયમા સદાવ વાસ ડરનાર મન્ગુડેની
 કૃપાથીજ હુ મસારરૂપી મહાપુરમાથી બહાર નિડળ્યો હુ અને
 વિવેક ઉપર નાી વિશેષ પ્રીતિ ચોટી છે જે પ્રમાણે આખમા અમુક
 અજન આજતા ભૂમિગત દ્રવ્યોની શોધ લાગે છે, કિવા ચિતામલિ
 હુન્નગત થના જે પ્રમાણે સદાય નનના મર્વ મનોગ્થ પન્નિપૂર્ણ થાન છે
 તે પ્રમાણે શ્રી ગુરુ નિવૃત્તિનાથની કૃપાથી મારી (જ્ઞાનેશ્વરની) સર્વ ઇન્દ્ર
 એ હ મેશા મદ્ગ થાય છે માટે શાણા હોય તેમણે શ્રી ગુરુની સેવા
 કરની જેથી તેમના મનની સર્વ કામના નિદ્ર થશે જે રીતે વૃક્ષના મૂળમ
 જતમિચન કરવાથી શાખા અને પા ડા આપોઆપ વિ ાસ પામે છે,
 કિવા સર્વ તીથ નુ રૂગ માત્ર એક મમુદ્રમા જ્ઞાન ડરવાથી મળે છે, અથવા
 અમૃતરનનુ સેવન રવાથી મર્વ રનોનુ સેવન કર્યા બરાબર થાય છે,
 તેરીજ રીતે ઇચ્છિત કામના પૂલ ડરના ૧ જે શ્રીગુરુ, તેમને હુ પુન
 પુન અલિવદન રૂ હુ હવે નર્વ કૌતુક ઉત્પન્ન કરનારી અથવા

વિચારણા પુત્રોન અપૂર્વ ઉપવન લેવી હાન કયા કવતા કરો આ
 કયા મર્વમુખદાયક તથા નર્વાર્થનિદિદાયક મહાન લડાઈ જિવા નવ
 વત પ્રપુત્ર અમૃતનિધુજ છે, તે મોગનું ન્યાન છે નર્વ વિધાનુ મૂળ
 છે કિ બુદ્ધિ મર્વ કાચો તેનેજ આમયે છે તે સર્વ ધર્મનુ મૂળ
 નવજનોનો આ મા અને નરસ્વલીના લાવણ્ય નનો લડાઈ છે જિવા
 તામાનુ ન સ્વત્રી શી વ્યાનના મન્નિષ્કમ પ્રવગી કયાનુ નિવ કરી આ
 ત્રિમુવનમ રૂપ યદા છે માટે આ કયા નવ કાચોનો રાજ અને
 નવ પ્રકોનો નેના છે અને આ મશામવીજ નવનુને વિશેષ પોરણ
 તથા મોળા મલ્ય છે આ મ્યાથી રૂપકી લક્ષ્મીન શાચીકવ્ય પ્રામ
 યયુ છે અને આત્મસોધમા ત્રિશુભુ મિમગા અવી છે આ કયાવી
 નાનુય । કાપણની તત્વાવમ આમ્વાદની અને નુખમા નૌભાગ્યની
 વૃદ્ધિ ય છે માનુષ ને નધુ ત્ર, સાર ને નૈદ્ય અને મોગ્ય વમ્નુને
 વેપલા આ મ્યાથી પ્રામ ય છે આ મ્યાથી કાને કૌ નયની પ્રાપ્તિ
 ય અને પુલ્કનો પ્રનાપ અધિક વૃદ્ધિને પામ્યો આ મ્યા વડેજ નમે
 વપના ક્રમક યાના દોર નિમ્ ૧ યદા અને શણુ ૨ મુન દષ્ટિયો નેન
 વ્યાપ છે કે આ મ્યાથીજ સારા દિક તેને વિશેષ મોળા અને શુભોને
 ના પુલોનુ વિશેષ ત્રામર્થ પ્રામ યયુ જમ સુયોદય યના ત્રિલોક
 ૫ પ્રમ પટે છે તેમ વ્ય મના મુખમથી આ મ્ય નીજાનુજ નવ
 જ નુ પ્રમાનિ ધર્મ મોળવા લાન્યુ કિવા ઉત્તન ક્ષેત્રમ વાવેતુ
 પી- જેમ નરેકામથી વિચારને પામે છે તેમ આ તા ની મ્ય મ
 વ્ય વિચો વિલાસુવ મોળી યા છે જન નાન
 વાન મ વાથી મનુષ્ય સગુ અને છે તેમ વ્યાન તુનિની વાગીન
 પ્રમાયવી નવ જગત્ નાનનય બની યુ છે જમ કૌવનમામ
 પીના ચીતન લાવણ્ય વિશેષ ખીલી ને છે તેમ વમુત
 તુનું નાનમન યન બનીપામ પ્રથમ ક ન કદ ચોરજ વનથી
 ખીલી છે જેમ નુવર્ણની લાડી દેખાવન નાધાણુ હા છે મરુ
 તેનો અલકાર બન્ધા પડી તેની દોના એ જ વ્યાપ છે તેમજ
 શી આ કમનિદ વરનોથી અલકૃત વનવાના કા હો ન મ્યને અનિ
 દ્ય ઉત્તના પ્રપ્ત ય છે દનિહાને પણ તેને અપ્ય લીધો એ
 હુવ નિ પલ પ્રનિશ મેવવાના હેતુથી તવ પુ ળોને નમ્મ કવે
 કા મહાના ના આમ્બનનુ રવેર મી જગનનુ નિદિ નેવો
 છે એકા મોલ જેમ નરેવાયુ છે કે 'જે વાન મહાભગવમા
 નથી તે ત્રિલોકમા નથી' અને 'ત્રિગુણ એ વ્યવનુ ક

વિષ્ણુ છે ' જગત્મા આરી જે સુગમ કયા છે અને જે પરમાર્થના
 મજાન માધન રૂપ છે તે કયા વૈશાખાચન મુનિએ નૃપગજ જનમે
 જયને કહી છે તે અદિતીના ઉત્તમ, પવિત્ર અનુપમ અને અતિ
 કયાલુકાગક કયા થરાણુ કરો ભાગ્ય એ એક કમળ છે અને શ્રી ભગવાને
 પાતે અર્જુનને પ્રેરો ગીતાવિષય તેમાનો પુર્ણ છે અથવા
 આમે વેદરૂપ મમુદ્રનું મુદ્ધિરૂપ ગ્વેરાથી મથન કરી તેમાથી ગીતારૂપી
 અનુપમ નરનીત (મા મળ) કાકયુ છે એ માખલુને પાનરૂપી અગ્નિની
 વિચારરૂપી મજાગ આરી ઉપાગરામા આવના તેનુ ઉત્તમ થી બન્યુ છે
 વગભવાન ના ૧૧ ૧ જની કારણ કો છે, નતો નિચ જેનુ નવન
 પ્રેર અને પ્રકાશિ ક મુદ્રા જમા નિહાર પ્રેર છે જે ભક્તોને થરાણુ પ્રવા
 યાગ્ય અને ૧૧ જાગન પ મપન્ય છે, તેનો ભીષ્મપર્વમા નિર્દેશ કરરામા
 આ ના છે, તેમ તાગરગીતા પ્રેરમા આર છે પ્રકાશ અને શકન પળુ
 તની નુતિ કો છે અને મનકાકિ અતિ આજ થી તેનુ સેવન રે છે જ
 પ્રમાણ થકા પીના બરેઆઓ ગરવ પૂર્ણિમામા અદ્રપ્રમાણના કુમળા
 કુમળા અમળ માણુ ઉ વનિત વિષ્ણુ ત્રાગન નર છે, તેજ પ્રમાણે શ્રોતાએ
 ચિત્તની એ પ્રતા પ્રી આ ભાવગીતા થરાણુ કરવી આ ગીતામાના
 પાનનો મોલક નિચાર પ્રવા દિવ્યાન રગ રાખી તેનો અનુભવ
 કરા અને તેનુ સ્વરૂપ નમકુ તેનુ જ પ્રમાણે પ્રમર કમવ અને જા
 લરા ન વળ નમાના પુરંકાનુ નવન કર છે, તે પ્રમાણે આ પ્રથમ
 ના પર મજા કરવુ અદ્ર પ્રગ થવાની માથેજ કમનિની વિષ્ણુ વિષ્ણુ
 પાણુ થયાન બાજા નિચારજ જમ અદ્રને નીતિપૂરક આવિજન
 દરાનુ મુખ છે જ તમ પ્રાપ્તિથી જનુ મન નિથ થકુ છે એરા
 મનપ્ય નરેજ આ પ્રથાનુ સ્વરૂપ અનુભવ છે અરે જે શ્રોતાઓ
 અમુલના જની યોગ્યતા ધાવતા રોડ તેના નતો રૂપા કરી મા
 પ્રેર ન કુ રા આપરો તે આ પ્રમાણે નિર્ભયનાથી જે ક
 પ્રુ કુ અને વિલની રૂ કુ તેનુ કાળુ મે છે ક જે પ્રભુ આપના
 ક રા બી છે જમ માનાપિત્રાનો અનાવજ એવો હોવ છે, મા
 મ ના તો પ્રા તે ૧ ૨ ૩ થી પુ નનુ અને છે, તેજ પ્રમાણે ન
 અરને એ મા ૧ ૨ ૩ થી પુ નનુ અને છે અને મને પાનાનો ગળ્યો છે અને
 તેજો તેને દરે મની આરોગીની પ્રમા પ્રેર એરી ત્રાયણ પ્ર
 વની પત્ર શી નવક ના છે ? માટે અપગથ તો બીજેજ છે અને
 તે એકે જ નીતના અથ અપ પ્રવા પ્રકુ કુ અને આપને તે
 નવક ના પ્રથમ કક કુ એ માર કેનુ કલિ છે તેનો વિચ

કર્તા વાગ્ય એ કાર્ય કરવાનું વ્યર્થ ધેર્ય મને ઉત્પન્ન થયું છે બાકી સૂર્યના પ્રકાશ આગળ ખગોળનો તે શો હિનાય ? ટીટોનો જેમ પોતાની વચ્ચે મસુદ ખાલી કરવા તત્પર થયો હતો તેમજ હું પણ ગીતાનું મહત્ત્વ નહિ જાણતો હોવા છતાં તેનો અર્થ કરવાને તૈયાર થયો છું સાબળો, આગમને હાકી દેવું હોય તો આકાશથી વિશેષ મોગ થવું જ જોઈએ અને એ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતા આ કામ અશક્ય જ લાગે છે ગીતાર્થની મહત્તાનું મ્વય શકે વર્ણન કર્યું ત્યારે શ્રી પાર્થ તીજીએ કુનૂહલાપૂર્વક પ્રશ્ન કરતા શ્રી મહાદેવે કહ્યું હતું કે, હે દેવી જેમ તમારૂં મ્વડપ હું મેઘ નવીનજ જણાય છે તેમ ગીતાનત્વ પણ નદા નવીનજ છે જેની યોગનિદ્રામાંથી વેદ રક્ત થયો છે તે નવેંધર પોતે જાગ્રત અવસ્થામાં આ ગીતાનું કથન કર્યું છે આવી જાણ ગીતા આજ વેદ પણ નાશ બની જાય, ત્યાં હું એક મુજ મતિમદ તલા જેવોજ છું એ અપાઠ ગીતાયનો પાઠ શ્રી રીતે પામી ગમ્ય ? સૂર્યના તેજને કોણ ઉત્ત્વલ બનાવી રહે તેમ છે ? મન્દગની નુકીમ્મ મગન શી રીતે તમાકુ પેડે ? પરતુ આ નબધેમ્મ મને એક આધાર પ્રાપ્ત થયેકો હોવાથીજ હું જોવવાનું ધૈર્ય ધારી છું છું શ્રી શુક્ર મને અનુકૂળ છે નહિ તો હું તો મૂર્ખજ છું જો કે મે અવિવેક કયો છે તથાપિ આપ તોની કૃપાઉપ જ્યોતિ તો પ્રકાશિત છે ને ? પાન્નમલીન કોખને સુવર્ણ બનાવવાનું તામ્બ્ય હેવું છે, મૃત મનુષ્યને પણ અમૃતનિદ્રિથી છવન-ઢાલ મળે છે અને તલ્લીની કૃપા થાય તો મૂઝાને પણ વાલી પ્રાપ્ત થાય છે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? એ તો વન્નુની મ્વાલાવિન્ન શક્તિ છે કિવા જ્ઞાની માતાજ કામધેનુ હોય તેને નહિ આ જાતમાં હર્લલ જવું શું હોય ? આમ હોવાથીજ હું આ મથનું વિવલું કરવાનું સાકુન કરું છું એમાં જ કઈ ન્યૂ નના લાગે તે પુત્રી કરી લેશે અને નાતિરે જલાય તે ત્યજ દેશે, એવી આપને હું વિનતી કરું છું આપ મને જ્ઞાની શક્તિ આપશે તેવુંજ હું પોલીશ જેમ શાસ્ત્રની સૂરધાન નસાવે તનજ નામે છે તેમ હું આપ સાધુ જનોનો અનુગૃહિત તથા આજ્ઞાને લીધે આ કામમાં પ્રવૃત્ત થતો હોવાથી આપ આપની ઉન્નુના જ મને આ કાર્યમાં અલવશે.

આ રનાલે સાલગીને શ્રી શુક્ર નિવૃત્તિન થે મ્હુ કે, આવું કહેવાની કદ જ આવશ્યમ્તા નથી તુ તા તથ લગ્ન જ લક્ષ્ય આપ આવું વાન ન બની નિવૃત્તિનાથના દાન શ્રી રાનદેવ અન્યત નાનદિન બની સે સ કે નવ શત ચિત્તે યવા કો (૮૪)

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।

युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथ ॥४॥

श्लोकार्थ — ये जेनाम मोटा धनुष्यो धारण कर्ना । तथा बुद्धमा भीम तथा अर्जुनना जेवा प । कनी युयुधान वि । अने न्हारथी द्रुपद छे (४)

टीका — द्रुपद न. शूरा तथा अश्वत्थामा प्रवीण अने ह नधर्ममा निपुण जेवा अने महान् योद्धाज्यो छे हे लज्यो यो राजा अने युधार्थमा भीम तथा अर्जुन अभान छे न्हो योद्धाज्योमा युयुधान । न. वि । ह तथा छे ह महारथी द्रुपद राजा पणु जाव्या छे (४८)

धृष्टकेतुश्चेकितान काशिराजश्च वीर्यवान् ।

पुरुजित्कुतिभोजश्च शैव्यश्च नरपुंगव ॥५॥

युधामन्युश्च विक्रांत उत्तमोजाश्च वीर्यवान् ।

सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथा ॥६॥

श्लोकार्थ — धृष्टकेतु अग्नि न प । कनी काशिराज, पुनरित कुतिले । तथा नरपुंगव । य । शू वी युधामन्यु, प । कनी उत्तमाज युधामन्यु पुत्र अति मन्यु तथा द्रौपदीन पुत्रा जे सर्व महा वीर्यो प । जे जेनामा छे (६)

टीका — धृष्टकेतु अग्नि न प । कनी काशि न, नृपश्रेष्ठ कर्ता तथा शैव्य द्रुपद । कुतिले जे लुके, पने पेश युधामन्यु द्रौपद छे तथा । पुनरित अति र । जे जाव्या छे लभने लुके (१००) द्रुपद न छे हे न्हो द्रौपदीन पुत्र । युधामन्यु पुत्र अति मन्युने लुके न । काशिराज पुत्रा जे सर्व वीर्यो छे हे लुके अति । अति न ? योद्धाज्य अने अग्नि तथा छे (२)

अस्माक तु विशिष्टा ये तान्निग्रोध द्विजोत्तम ।

नायका मम सैन्यस्य मत्तार्थं तान्प्रवीमि ते ॥७॥

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च नमितिजय ।

अश्वत्यामा विकर्णश्च मौमदत्तिस्तैवेव च ॥८॥

पर्याप्त त्विदमेतेषा बल भीमाभिरभितम् ॥१०॥

श्लोकार्थ — भीष्मपिनाये लेनुं रणतु भुंति उ वेषु अभात् नैन्य
 अपभित उ अने भीमदारा नरदिग यथेत्तु प उनानुं नैन्य मात्र
 ननुरीनुंय उ (१०)

टीका — एव हत्रियोभा देष अने योदाओम प्रतापी जेवा न
 भीष्मपिना तेमनी पाने आ सव नैन्यनुं आधिपत्य उ तेमने आ
 नैन्यना व्यदयना जेवी तो स न दीपी उ के जले डि उर न
 वाप्या रोषा प्रथम तो वमुद पेतेष दुम्नर अनं तने वडवानडनी
 सहाय भजे त्रिवा प्रत्य भाग्या जमिने महापायुनी नहायना प्राप्त
 थय जेठे पती वाप्या गु रहे । जेठ प्रभाजे आपला नैन्यने
 भीष्मनी महाय उ जेठे तो पगी आपला नैन्यनी भाजे डालु मुद
 भी गठये । आपला आवा नैन्यनी आगत पावतु नैन्य परभ
 नदन गुठ उ अने तेभा वनी तेले दानी मजुनाम पपता भीम
 तेननुं आधिपत्य स्वीकार्य उ नाटतु जोती दुयोधन उप रहे । (२०)

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिता ।

भीष्ममेवाभिरक्षतु भवत सर्व एव हि ॥११॥

श्लोकार्थ — अने नव निमुना रीदी पे नपे नानी जव जे एम
 दी भीष्मपिन नुंय चान १५ पतु ११ । (११)

टीका — पगी इरीने ते नव नेलापनिजे प्र ये नैरथे ।
 तमे ते नपे ननु नैन्य सव्य १ । तेना नव नुं अर्धे तिरी नैन्य
 एव तेने ते नपे नन नैन्यन मुप क म न वु एम हेवु न नना
 १११ ते नपे ते ननु नैन्य जेठी लवु अने सर्वे जेठे भीष्मपि
 ननु क म न नो १ ते दान नव नैन्य जे पे १ ते नव
 नव नैरथे ११ । वनी क नुंमने १ । नव व ती ते ननु
 १, १११ १ १११ ११ नव नैन्यने ११ ते म नव ११ । (२१)

तस्य नजनयन्तर्पं रुद्रवृद्ध पितामह ।

निहनाद विनद्योन्नं शम्भु दध्मो प्रतापवान् ॥१२॥

श्लोकार्थ — १ दुदधन अन्ध ११ १११ १११ १११ १११
 १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११
 १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११ १११

પૌંડ્ર દર્શો મહાગરુ ભીમકર્મા વૃકોદર ॥૧૫॥

અનતવિજય રાજા કુતીપુત્રો યુધિષ્ઠિર ।

નકુલ મહદેવશ્ચ મુષોપમણિપુષ્પકૌ ॥૧૬॥

શ્લોકાર્થ — આ ૫ઠી લેને ગુણ અર્થવા જોડનામ માળ્યા હતા એના મોગ ન્યમા જોડવા કૃષ્ણ અને અર્જુને દિવ્ય શખ કૃકયા (૧૪) ક્ષીકૃષ્ણે પાચન્ય નામનો અર્જુને દેવદત્ત નામનો અને અર્જુ માહાશિષ્ ધમ કન્નાર ભીમને પાડ નામનો શખ વાડયો (૧૫) કુતીપુત્ર ધર્મ ૧૪ તથા નકુલ મહદેવ (કમર) આતવિજય મુષોપ અને મણિપુષ્પક નામના ૫ ખો વગાડ્યા (૧૬)

ટીકા — આ પ્રમાણે સ્વર્ગલોકમાં પણ ભગવાન યોગે હૃદ આ તન્દ પડવનેન્યામ ગુ યથુ તે નાભજો જે વિજયનુ પ્રન્યમ પિયે અને તેજનો દેવગ ભગ છે, જેને ગડના લેવા વેવાગા ચા અર્થો ખેવ છે, અને જે જાણે મેડ પર્વતને પાપ ન આવી હોય તેમો શોભે છે એવા દેવ ન્યની પ્રભાગી દશે દિશાઓ કમડી હી હતી જે ગ્યપ નામાત્ વેકુદાધિપતિ મારયિ હતા તે રથનુ વર્ણન મેનાથી થઈ શક તેન છે મામાત્ શકુ નમાન નુમાન તેના ધ્વજનાભય વિરાજતા હતા અને ભવાનુ શ્રીકૃષ્ણ તે રથના નાગયિ હતા તે પ્રખુનો દ્યુત ભખ પ્રેમ તો હુઆ જેવા પોતાના ભખ પાર્યનુ નાગયિ વ કુડી ગ્યા નવખન પાછા નખી પાતે આ ગા મેંગ ભગવાનુ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના પચન્ય નામનો ૧ ખ નદર તીનાથી વાડયો નર્થનો દેવ યનાની ત્રાયે ન ગ્રોનો લોપ થાય છે તેમ તે રખના મહાનાદથી કાગ્યોની નેનામા થતો વાડવનિ કોલુ બહો કયાય નુમ થયો વગી અર્જુન પલુ પોતનો દેવ ત નામનો ૧ બી નાદવાગો શખ વગાડયો તે નમય તે દિભય ૫ ખનો અર્જુન ધ્વનિ એમ્ત થવાથી પ્રથાના શનથ દુખા થશે કે ગુ એરી ભીતિ લાગવા માડી અગ્વામા ભીમનેતને પણ આવે ૫ ખાયો, અને તેણે મહામગની પે ખગભગી દીને પોતાના પાઠ નામનો મહા ગખ વાડયો તે ખ બનો ભયક ધ્વનિ મહાપ્રવચના મેધધ્વનિ જેવો વાગ્યો એજાના ધમ નર પોતાનો અનતવિજય નામ શખ વગાડયો નકુલે મુષોપ નામનો અને નદદેવે નલ્લિપુષ્પક ના ના શખ વાડયો આ નાદોગી ધમની મુદા હિમ્મત નુકાઠ નઈ (૫૦)

કાગ્યશ્ચ પરમેષ્વામ શિશુડી ચ મહારથ ।

ધૃષ્ટદ્યુમ્નો વિરાટશ્ચ સાત્યકિશ્ચાપરાજિત ॥૧૭॥

દ્રુપદો દ્રોપદેયાશ્ચ મર્ગ પૃથિવીપતે ।

સૌભદ્રશ્ચ મહાવાહુઃ શલાન્દધ્મુ પૃથક્પૃથક્ ॥૧૮॥

સ ઘોષો ઘાતેરાષ્ટ્રાણા હૃદયાનિ વ્યદારયત્ ।

નમશ્ચ પૃથિવી ચેત્તુમુલો વ્યનુનાદયન્ ॥૧૯॥

શ્લોકાર્થ — હે પૃથ્વીપતે ! મહા ધનુર્ધારી કાશિગજ, મહાગથી શિખડી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન નિગટ, અગ્નિત સાત્યનિ, દ્રુપદ ગજ, દ્રોપીના પુત્ર અને મહાપગકમ્પી અભિમન્યુ, એ મવ જલે પોતપોતાના શખ વગાડ્યા (૧૭ ૧૮) તે ભગવાન શખનાંનો આ શખ અને પૃથ્વીમા પ્રતિધ્વનિ થતા દુયોધનાદિકના હૃદય ક્ષતી ગરા (૧૯)

ટીકા — દ્રુપદ ગજ મહાની ગગિગજ, દ્રોપીના પુત્ર આદિ જ અનેક પીરો ત્રા એક થયા હતા, તેમજ અશ્વનનો પુત્ર અભિમન્યુ, અગ્નિત સાત્યનિ, નૃપરાષ્ટ્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખડી અને વિરાટ તથા ઇત જ જ સેનાનાયકો હતા તેમજ પણ પોતપોતાના જુગ જુગ શખ વાજરા માળા ત શખના મહા ધ્વનિથી શેષ અને ડુર્ભ પણ વ્યાજ ઠેરા અનતબ્યા પૃથ્વીના ભા નાખી યેવાને તૈરા થયા અને વોષ ભાના તાચ્યા મર અને મંડાચન હૃયમચરા લાગ્યા અને સમુદાય પાણી નામ રવન ઉછળા તાચ્યા પૃથ્વી ઉધી વગી જશે કે શું, આ શખ ધમી પગ કે શું અમ ભામરા લાગ્યુ, અને નમયો છુગ પગી જરા તાચ મર લા મા પૃથ્વી પૃથ્વીર પગી, હરે દેવ નિગધાન થરા અરી મમ પગી રહી મૂન જા । થભી ગયો, અને ત્રવરમગની પટે ત્રેવ મ્યમા લાલા ૧૦ નર્મી નશા આ હૃય જોઈ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે કચ રહિને ત્રવર થયે એમ જાણી તે અક્રમુન ગખન જ બધ ધિા આધીજ અજાત મચ્યુ, નહિ તેા દુષ્ટાદિ ગખ વાજરાનો પ્રા બ ગધા તેા નમયે તેનો અત આવાનો હોતો હર એ ગખન ૦ બધ થવે તથ પિતનો પ્રતિધ્વનિ હજી ગાજતો હતો, અને તેા ર નેન્યના । જાજે થવે ન હતા જ ત્રમાને નિહની મજા અપ થવ થ જમમુ ૧૨નું વિગ । થવ છે તે ત્રમાને તે પ્રતિધ્વનિથી તેા રવન ૪ લે ૩ । એ ધ્વનિ નજાની જગાન ઠેરા તેનીવ પરા અન એ વ્રજને ગવ થ 'વ માવધ' આવધ' (૩)

अथ न्यप्रस्थितान्दृष्ट्वा घातराष्ट्रान्कपिवज ।

प्रवृत्ते शस्त्रमपाते धनुरुग्रम्य पाडव. ॥२०॥

हृषीकेश तदा वास्यमिदमाह महीपते ।

श्लोकार्थ — तेना धनुष्यं धनुमान वि । जमान छे जेवा अर्जुने युद्धने माटे व्यवस्थित थर्यं टोला उवा दुयोधनादिने जेवा अने शस्त्रेना मरो नातु थयो जेने पातानु धनुष्यं टोला । (२०) छे । जन् । तेणे कृष्णने आ वचन थ्यु

टीका — ते अर्जे जे मवाय मला मीआ जना तमने अन्यने युद्ध थर्यं आशु ५/१ तना मेठी नारी १/१ आ ११ धम्या अन ममला आव ११/१ व मा । आ नगये त्रिभवन लयमम थयु ते धनुर्धारी वी जे १/१ नी जेवरी तायम वृष्टि मरी ५ जेणे प्रलयममना ५१ न्यवृष्टि न थरी जाय । आ दृश्य जेथं अर्जुनने जनेष थयो अने तेणे जली मुग कपी नन्यप द्रष्टिपात थयो अने ते मने मल्ल थयेवा जेथं तेणे पत्तु धीमेधी पातानु धनुष्यं टोला (२०)

अर्जुन उवाच । मेनयोरुभयोर्मध्ये रथ स्थापय मेऽञ्ज्युत ॥२१॥

यावदेतान्निरीक्ष्येऽह योद्धुकामानवस्थितान् ।

कैर्मया मह योद्धव्यमस्मिन्नणममुद्यमे ॥२२॥

योत्स्यमानानवेक्षेऽह य एतेऽत्र ममागता ।

घातैराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षन ॥२३॥

श्लोकार्थ — अर्जुन जे यो - ड कृष्ण । नारा रथ जन्ने अन्यना मध्य लागमा लक्ष जर्ष अर्जुना युद्ध भ्रवानी छे जेथी जायेवा नये जलने तु जेथ थकु जेवा अर्जे टोला कर्ष आ रत्तुमा मां कोणी नाथे युद्ध करतु ? (जे मा प्रथम जलतु जेथने) अधम निष्क दुयोधनने थश अधाववाने माटे न योद्धव्ये अने आव्या छे तेमने ना जेवा छे (२१-२३)

टीका — धरी अर्जुन जे यो - " ट हव । लय जवहीथी आपजो थ जन्ने नन्यनी वच्य लक्ष जर्ष टोला करत कर्षी अर्जुना युद्ध करवाने माटे जायेवा नथगा योद्धव्येपर जेक द्रष्टिपात कपी वड मरतु के आ नर्व अमत्रिण थयेवा योद्धव्येमाथी मां कोणी कोणी नाथे युद्ध भ्रवानु छे, ते नारे प्रथम जलतुं जेथने आ टोलावगा अने कृष्णजि नी ये अर्जुना आ मा टोलाव न होवा छता पत्तु युद्ध करवाने

पौताना मास भम भनाम शुभम जयुने लोधा तश पौताना
 १० मित्र जने पुत्र प रोने पयु लोधा पनना म् ॥ ६ ॥ हि नामवर्गमे
 पनना यो इतिन यथेता लोधा लोधाते तेना प ॥ ६ ॥ १०
 पनना १०० नमये न मय दीप नु म्पेता नाना मे ग नवने
 नश पानाना १०० मा म्पु तान पनना नमये पु न नारे नवने
 दाने १०० न लोधा ॥ १० ॥

ना नय तेना भनम १०० ॥ १० ॥ ६ ॥ पनना १० नने माषा
 १०० पौताना १००० यथे लोधा इति यथे १० गति तेने छोरी
 १० ॥ १० ॥ इतिन इतिन इतिन पनना नन तावतायवनी १० ॥ १० ॥ नन शो
 १००० नन लोधीपतान लोधी नन शो ननु १० ॥ १० ॥ नन दान शो ननु
 नश १० प्रना ननीन शोना न्नेमन पुनश य विरथी पु १० पना १०
 विरथिता रानि पना १० ॥ १० ॥ इतिन यथेता मा १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥

अर्जुन उवाच । दृष्ट्वेम स्वजनकृष्णयुयुत्सु ममुपस्थितम् ॥२८

मीदति मम गात्राणि मुक्त्वा च परिशुष्यति ।

वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥२९॥

गार्गीव स्वमते हस्तात्त्वक् चैव परिदह्यते ।

न च शक्तोम्यवस्थातु भ्रमतीव च मे मन ॥३०॥

श्लोकार्थ — अर्जुन ने क्या 'दे दृष्टु' जा नामने ने युद्धने
 म तच्छ योव लोने (२८) मा । गात्रे शिथिल यत्न छे मुप
 तुमर्षे कुछे १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 धनुष्य नाथेभगी १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 ननानि १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥

પણી ધમ ગાલદિનોજ વિષ્વમ ઘા નટે ન કરવો ? આ મને મારા
 જોત્રના માલનોજ છે માટે હે દેવ ! તો આ યુદ્ધ મને તો એ
 ઠીક લાગુ નથી આવુ નહાપાન ન પિના આપણુ શુ અટકી
 લેકુ છે ? હે દેવ ! અને નીને વિજા કી લેખ મને વા છે કે આ
 યુદ્ધ કવાથી પલિામ ખરાબજ આવજ અને એ યુદ્ધ મગીશુ તોજ
 મમક કવાણુ થયે (૧)

ન કાક્ષે વિજય કૃષ્ણ ન ચ રાજ્ય સુખાનિ ચ ॥
 કિ નો રાજ્યેન ગોવિંદ કિ ભોગેર્જીવિતેન વા ॥૩૨॥
 યેપામયે કાક્ષિત નો રાજ્ય ભોગા સુખાનિ ચ ॥
 ત ડમેજ્વસ્થિતા યુદ્ધે પ્રાણાસ્ત્યક્ત્વા ધનાનિ ચ ॥૩૩॥
 આચાર્યા પિતર પુત્રાસ્તથૈવ ચ પિતામહા ।
 માતુલા શ્વશુરા પૌત્રા શ્યાલા મવધિનસ્તથા ॥૩૪॥

શ્લોકાર્થ — હે કૃષ્ણ ! મને જ્ય, રાજ્ય અને સુખની કામ
 નથી ન હોવે વિદ' અમ' કાલ્ય લેા પીને ૩ ક વુ છે ? (૩૨)
 કા લુ ક લેમને માટે આરે કાલ્યનોગ આ સુખની કાલા કવાની
 છે તેવા આ સુર, વરીક, પુત્ર માતામા મના, શ્વશુર, પૌત્ર અને
 હનર સર્વ આસવર્ગ તો આ મ્યજે પોતા ॥ પ્રાણ અને ધનપર ઉદા-
 થા તે યુદ્ધને મટે સજ્જ થઈ ઉના છે (૩૩ ૩૪)

ટીકા — આવી રીત જ્ય મેઘવવાની મને જ । પણ હજી નથી અને
 એવુ રાજ્ય મેઘવીને ક વુ છે પણ શુ ? - । નવેના વધયો પ્રાપ્ત
 યન ત આત્મયોગમા આગ લાગે । આવા સુખ ક ત્ય તો અને ગમે
 તેવા સકલો સહન કીશુ અને પ્રત વશ ત પ્રાણ સુદા પના નાખીશુ
 ક વુ એમનો વધ મી નાલ્યનુખ લેા વવાની હજી મને ન
 ખમ પણ આવનાર નથી લે અમારા વાકક વગતુ અમે અહિ
 રિતવીએ, તો પડી અમા । જન્મ અને હવનતુ શુ તથાચન ?
 કુજના પુત્રપ્રાપ્તિની હજી લોકા કરે છે તેનુ કી શુ ન જ કે ? પુત્ર
 પેલના કુજનો નહાર મરવા એજ તેનુ પલિ ન કે ? નર અમારાથી
 વજ લેવું કોય કુશુ મી રીતે થાય ? નર આવા વિના મનમ જ શી
 રીતે પ્રવશી કો ? હકકુ આપણે તે અને તેનુ તેમનુ લકુલ ક વુ લેકલે
 અમે જે જે મેગીએ તે નવનો તેએ ઉપનેગ કો એકુજ નહિ

पन्तु तेभना सुभने माटे तो अमा छुनि युद्धा आगारी नाभवु
 नेछये अमाटे ह्ये गिगाना गन्तने छतीने परा ओभने । तो । रा नेछे
 तने म व उर्मनी वा विपीन गनि छे डे अमे ओपन गोरना
 भाणुना प प्य कु न नाने माटे उरुन थरा प्रीअ ओ एषगअं
 श्री, मतनि अने वन ओ अर्वने प्रीने न रा नी धान्य पोताने
 छर मध्ये छ अमने गी गीने भाउ ? जना पर गप उासु ?
 अने भा । न आमजनने धान उरा गीने न ? ओ डाल छ तेनी
 तमने मग नशी ? उदा न भीम अने द्राव उा छ, ओभने
 मना । न न उरुन थो छे रगी म मना । न भाभा
 रस । मधु, पुत्र पात्राणि छ मने आ । अभाग अनि निदग्ना
 गा उा छे अमना उध उरानी रात ना । सुभभार्थ भोवगी अ
 पण पापर छे (२४)

एतान्न हतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ॥

अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतो वि नु महीकृते ॥३५॥

श्लोकार्थ — हे मधुसूदन ! ओओ मा । पोताने वध छे तो
 पण तु उनीजनना उरुन रात्त पा । तनने भा वानी छच्छा
 ननि ता परी प्रीन । न अने मा । ओभने गाने न भाउ ? (३५)

टीका — उरुन प । मने गभे ते उ विवा प्रत्य । अमाटे
 वव , तापण तमन भा राने विरा अमाटे वा धटे नलि
 त्रिमुनननु नि । रास्रा त्य । न रास थाव तोपण अ अनुनि
 गरि तु उगीन नलि छे दृष्य । ने ओभने वध प्रीअे तो परी
 आने उभा अमाटे नाम पल डाल गरुणे ? अने आपर उे
 आपने न तु सुभ उरी रीते हेपारी शतु ? (२७)

निहत्य धार्तराष्ट्रान्न का प्रीति स्याजनार्दन ।

पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानात्तायिन ॥ ३६ ॥

श्लोकार्थ — हे जनार्दन ! आ कावेने भारीने अमने गु सुभ
 थना छे ? ओओ आनारी उेवाशी ओभने वध उ वशी अमने
 पातन लागने (३)

टीका — ने तु आ कुट्ट गीओने वध उगीन तो तु मनापारी
 मीश अने परी आप भा । ना थि उेवा उता पण पावे उला छे
 वाना नशी अने आवा नदग्ना नभये परी आपने ज्या शोभीगु ?

अथ ज्ञानमा वह्नितो न स्यात् यत् डोडिव पमी अेक क्षण पलु त्या
 हेतु नथी डिवा तगावभा काएव नडेडो जेने जे १० पमी तेना
 त्या । इहे छे ते प्रभाते छे हेव । भाइ पुण्य श्री यथाय नाथ
 आपनी भायाभा भने इमावी या या ज्यो (३०)

तस्मान्नार्हा वय हतु धार्तराष्ट्रान्स्ववाधवान् ।

स्वजन हि कथं हत्वा सुखिन स्याम माधव ॥३७॥

श्लोकार्थ — भाटे जभा । पाधवा जा १० वाने मा वा अ
 जभा भाटे उचित नथे छे नाधव । अथे जना । राम नोने भागीने
 श्री जीने सुधी धरा । (३७)

टीका — भाटे जे मर तु इहि पत्र ३ ना नवी अन जा
 १० । जभा १० पत्र ध लु ३ ना नदी माल ३ म दृश्य अन
 प्रभा निद ना छे छे दृश्य । त्या आप जभा । र्थ ३ म पडा त्याने
 जभा श्री अनि धार । जे दु पर्ष तो जभा इत्ये ज भागी ज्ये
 भाटे छे हेव । ज । वाने वध श्री जना । ज्येने । जे पावानी
 वत ज अध र ध (३४)

यद्यप्येते न पश्यति लोभोपहतचेतस ।

कुलक्षयकृत दोष मित्रदोहे च पातकम् ॥३८॥

कथं न ज्ञेयमस्माभि पापादस्मान्निवर्तितुम् ।

कुलक्षयकृत दोष प्रपश्यद्विर्जनार्दन ॥३९॥

श्लोकार्थ — श्लोकार्थ विलक्षण धराने डीपे जा १० ना कुव
 १५ ३ वार्धे जा । होरने अन मित्रनी नाये य ३ वार्धे जा ।
 पात्रने जेर्षे मना नथी (१) प तु ६ जनार्दन । कुव १५ ३ वार्धे
 ६ । तु पात्रने जे नथना जभाशनी प जेर्षे शुभा ६ वार्धे जे
 पापनथी निरुत्त यवाना विजा जभा ३ भाटे न वा । (३८)

टीका — जा डा वा जगिनाथी उभक्त यथे ६ वार्धे युद्ध
 ३ वने ज या छे तेषव जभाते तो दित जेपुत्र जे जे जभा
 जभा । आपोने ३ भाटे ना वा । वली पुष्टने १ १ १ विर श
 भाटे पीवु । जे । गते जावन जे जभा म न निक नांने आप तो
 आपने वीष्ट व जुजे इरी रने । इवी ३ ३ वतु जेव जेव ३ ३ ३
 पु ३ अज्याने ३ ३ पूल जेभे मय कुव न र्थ ३ ३ ३

કુ વામ ? મામે અમ્બિને જોવા છતાં પણ જો આપણે જુ નહિ જુએ
તો તે આપણને ભયમીભૂત કરી દેશે. તેજ પ્રમાણે આ મૂર્તિમત્ત દોષ
અમને લાગશે, એમ જાણવા છતાં પણ એ કામમા શા માટે પ્રવૃત્ત થવું ?
ત નનર અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ પ્રયે મો યો “હૈ વેવ । આ પાતન્તુ મદ્વત
પ્તુ મધુ છે તે જુઓ (૪૦)

કુલક્ષયે પ્રણશ્યતિ કુલર્ષમા મનાતના ।

ધર્મે નષ્ટે કુલ કૃત્સ્નમર્ષમોઽભિભવત્યુત ॥૪૦॥

સૌકાર્ય — કુલ (૨૨) મનાતના (૨૨ પાંચ) શા-શા આવના)

કુલાશા ના યાર છે અને કુલાગ્રામ ના યવાથી મર્ષ કુલ અધ
મથી સામ યાર છે (૪૦)

ટીકા - જન્મ નષ્ટની નારે કાષ્ટ સમસાથી અગ્નિ સ્વીકૃત થ ને
નારા કાષ્ટ ભાગ થઈ જાય છે તમ જોતનાજ માણનો મનમર્ષ
એ મે નો વધ છે તો તે મનમર્ષને પેરના યોગથી મર્ષ કુલનો અધ
યાર છે આ કુલના પાપથી કુલવર્ષનો વોષ યાય છે અને પી
તે કુલમા અધમજ ચાલી છે છે

અર્ષમાભિભવત્કૃષ્ણ પ્રદુષ્યતિ કુલમ્નિયઃ ।

સ્ત્રીપુ દુષ્ટાસુ સાષ્ટેય જાયતે વર્ષમકર ॥૪૧॥

સૌકાર્ય — , ના' અધમથી કુલ વ્યાપ્ત થતા કુલની શ્રીઓ

દુષ્ટાસુ સાષ્ટેય યાર છે અને કુલ વ્યાપ્ત થતા કુલની શ્રીઓ
વર્ષમકર વ્યાપ્ત થાય છે (૪૧)

ટીકા - જામ થતા પડી શાના વિગ, યો-યો-યો-ય આચરુ
પુ-યા ના વિવિધ ના ક યાર છે અધામા કુ સારી જન્મ મરુ
નાન પણ ડેર વારો છે તેમ કુલવર્ષથી કુલવર્ષ નામ રાને
કીર પ પાત ધમનો વાપ અર્ષ પાપજ પાપ વસતિ છે છે મન
અને વિરોધો નિવળ ના યવાથી ક્રિયો કારે તેમ વર્ષવા મટે
અને તેની કુલવર્ષના સાપાલ ભમા વગળ થાય છે ઉત્તમ તથા
અધમનો સમાવેશ થ પ્રાકાશ વૃદ્ધિ વર્ષાની જોતનેક અર્ષ જા
છે અને વિગાને અનિ-ધમ ના થાય છે પર જન્મ ના મ મુકેષા
અર્ષિ ના નાને વત મ્થ. તુલ પ છે તેમ અથા કુલમા ચાલે તો
અર્ષ મનાપત ને ૨૨૨ થાય છે

મર્ષો નર્ષાયેન કુલનાના કુલસ્ય ચ ।

પતતિ પિતરો દ્યૈષા લુપ્તપિડોદકક્રિયા ॥૪૨॥

શ્લોકાર્થ — પ્રજા વર્ણનકે યવાથી કુગને ધાન કરનારા પુરુષને અને તે કુગને નગકપ્રાપ્તિ થાય છે અને પિડદાન તથા તર્પણાદિ ક્રિયા બધા હવાને હીષે ઉભય પશુના પિનૃઓ નરકમા પડે છે (૪૨)

ટીકા — પછી તે કુગને અને તેનો વધ કે નાગને, ઉભયને નરકપ્રાપ્તિ થાય છે આ પ્રમાણે નરવ વશ ક્રવિન યવાથી પૂર્વજો પાન પામે છે જે કુગમા નિન્ય નૈમિત્તિક કર્નો બધા પડે, તે કુગમા પિનૃઓને તિલોદક કોણ અર્પણ કર્યો? આવી મિથિતિ થતા પિનૃઓનુ શુ થયે અને તેઓ સ્વર્ગમા શી રીતે રહી શક્યે? તમની દશા પણ કુગની દશા લખીજ થયે. જેમ સર્વે નષમા ઉખ હીષા હોય તોપણ તેની અસર શિષા પથ ત સ્વાગમા વ્યાપી બાય છે, તે પ્રમાણે આમ વર્ગનો વધ કે વાથી ઉત્પન્ન થનારો દોષ વગમાન જીવત કુગથી તે પૂર્વજો સુધીના સર્વને જુગટે છે (૫૬)

દોષેરેતે કુલધ્રાના વર્ણમકરવારકે ।

ઉત્નાદ્યતે જાતિધર્મા કુલધર્માશ્ચ શાશ્વતા ॥૪૩॥

ઉત્મન્નકુલધર્માણા મનુષ્યાણા જનાર્દન ।

નરકે નિયત વામો ભવતીત્યનુશુશ્રુમ ॥૪૪॥

અહો વત મહત્પાપ કર્તુ વ્યવમિતા વયમ્ ।

યદ્રાજ્યસુખલોભેન હતુ સ્વજનમુદ્યતા ॥૪૫॥

શ્લોકાર્થ — વલ તકર પ્રજા ઉપના નર આ કુગવિધાતપુરુષના દોષને હીષે પુ પાન બાનિધમ તથા કુગધમ નષ્ટ થય છે (૪૩) જેને કુ ધમ નષ્ટ થયો છે તે મનુષ્યને નષ્ટી નરકપ્રાપ્તિ થાય છે જેમ આપણુ જાણવામા આવે છે (૪૪) અરે ! અને તાલ્ય મુના હેલથી આમા બધવાને ન વને ઉત્તમ થયા હોયે માટે અમે નરક પ પ વાને તેવા દશા હોયે જેમ મહેવામા વ.પો નથી (૪૫)

ટીકા — તે કૃષ્ણ ! અમા જેમ લીલુ પલ મહાપતક થય છે કે ન દેવો જેવા પા નષ્ટ થય છે અને આ હીષામિ દેવ ન ત નષ્ટ થોને કેવ બી લગન માર પાન આશા કુ ન વલવનમા તે ગામ નરે છે તેમને પ મેનમા તત્ત ના થે શી ૫૫ ગાને છે તે દેવ ! આ પ્રમાણે તે નષ્ટ કુ મા નુ ન વા દોષની ઉપસિ દવાથી તેને સુખકે ન મલન જે વધા પડે છે અને

પડવ રનરકર પડયા પની કુણન જુગો મુડી પલ તમાર્થે કુડો થત નથી કુવ પાને ઠીર આતુ મોટુ પનન ચાર ઠે હેવ આપની વાગ મુખી મે મકમમા કયો તાપણ તેથી માપના મનને જગ પાડુ ત્રામ થતો નથી? આપનુ હેય અતુ કોઈ ગા માટે થઈ ગય છે? કુન ત્ય ફરીને જ ગરી ને માટે આપનુખની છૂટા કરવાની છે, તે ગરી ને મળિ આપ સા છતા પાણુ અમા કુનપયનુ પાતક બોગી નેવાનુ દોડુ નવિ કેમ? આ ગર વડીતોનો વધ પ્રવાના હેતુથી મે નેમના તરફ નિ કેડી છે એ પાણુ શુ નાનું પાતક છે? (૬૪)

યદિ મામપ્રતીકારમગમ્ન ગમ્નપાણય ।

ધાર્તગપ્ત્રા ર્ણે હન્યુસ્તન્મે ક્ષેમતર મપેત્ ॥૪૬॥

ગોકાર્થ માટે નિ ગમ્ન મની ત્રણ મગ્નવાર ૯ કાર્થ પણુ તરન પ્રીંગ નવિ મન લ છતા પાણુ જે આ ગમ્નધારી કારનો માટે વધ પ્ર ઠે તા તર્થે પાણુ નાડ અધિક સાણુ ત વગે (૪)

ટીકા -આરી રીન છવતું તંતા પ્રતા વાયમાના ગમ્નો ફેરી છે કા રાના માણુ રુન કરના, એજ વધાર નાડ છે તન કે ન એ ન તુ ત્રામ થતુ તો તે પાણુ ડીકજ છે પરતુ એમનો વધ કી સા નાની નવાની માગી પ્ર નથી મારા ત્રી કુનનો મય પી ૧૪૧ મારા ૧ તા ન ન માટે ત્રાગી કે ન મગેમ છે (૬૭)

મજય ઉપાચ । ગપમુસ્ત્યાઝ્જુન મમ્યેરથોપમ્થ ઉપાવિશત ।

ત્રિમૃય મગર ચાપ ગોફમપિમાનમ ॥૪૭॥

ત્રોપથ નજર તો યો આ ત્રમાના પની ગોકાકુવ અમુત ધનર નાતના સા પની રથના પાગના ભા ૧૫૦ મેથી ગયો (૪૭)

ટીકા નજર તા યા ન ગમ્ન નમ ગણુમા ઉતેો અમુત તા ત્રમાત ન વા પની અવ્યત ગોકમ ન થતા અંતે ગ્થક થી નીક ની પ સા જેમ કાર્થ તાતુકમાન પતનુલ થતા પી તને માર્કમાન આત ની વિ સા ૧ તરન રી છે ત્રાકે ન નિમ્નેજ થા ભા અથવા મનુવિદિનો માડથી આકુલ મનેતા તપાચી તાન વ્યથ - સી થાર ૭ ત ત્રમાતે અમુત ગ્થની નીક ઉતારી પદ અવન - નીક વિગી વ થકા ગમ્નોસો ૧૪૧ નીક નીક ૧૪૧ પ ત્રાક ધનરન કુ ઠીક અવ તેની તા મમાર્થે એ ન તુ અમુત સા પની અમુતને કુવિત થકા જેને ૧૫ કુવથ શ્રી દુષા તને રીક મલનન તોય ને પે ને ને અવ નિવિન ના ૧ ૧ શ્રી હાનેથ ના જ તે ૧ ૧૦૭૧

અધ્યાય ૨ જો

મજય ઉવાચ । ત તથા કૃપયાવિષ્ટમશ્રુપૂર્ણાકુલેક્ષણમ ।

વિપીદતમિદ વાક્યમુવાચ મધુમૂદન ॥ ૧ ॥

શ્લોકાર્થ — ત તથા મો યો — આ પ્રમાણે પ્રત્યાગી આમ થયેલા અશુભુર્ણ નયનવાળા અને ખિન્ન થયેલા અનુન પ્રયે મધુમૂદન મો યા (૧)

ટીકા — મ ન્ય મો યો — મનાનન' અનુન પ્રાગી આકુળ થઈ ઉદન કૃપા વા યો પાતાના નમ ત કુળને જોઈને તના મનમા વિવશ્લ મોડ ઉપન્ન થયો અને તેથી તેનું હિન્ન પત્ની દી નીકુ જોગી લગ્ય અથવા પવનથી વાદ । વિમર્ગી ક્ષય તેવી રીતે દ્રવી નયુ અને વમ । ત્વન કાદવમા પુવાથી મેહાન દખાય તેમ અર્જુન મમતાથી વર કુ વ મેહાન દેખાતા હાથે આ રીતે અનુનને મનામોડથી વ્રન્દ થયેલો જોઈને, ભાવાન ધીકૃપા મો યા (૧)

શ્રી ભગવાનુવાચ । કુતસ્ત્વા કમ્મલમિદ વિપમે મમુપસ્થિતમ્ ।

અનાર્યજુષ્ટમસ્વર્ગ્યમર્કીર્તિકરમર્જુન ॥ ૨ ॥

શ્લોકાર્થ — શ્રી ભાવાન મ્હે છે — તે અનુન' ભુકિવાન લોભન માન્ય ન યનાન, નર પ્રામિની આદે આનનારા અને ધીર્નિનો નાગ મના' । આ મોડ તને આ સુખ વ્રનગે પ્રયાથી ઉપન્ન થયો ? (૨)

ટીકા — હે અર્જુન' નર પ્રામિની તો મુ મ આ મ્થગે તને આન કૃપુ થોભે છે ? તુ કોણ છે અને આ સુ મ છે ? તુ અનુરિત થવા તરફ હ । આવી કૃતિ કર્યે જોતો નથી અને માત્ર તાર નામ નાભ રીતે પાલ અપયદ આ વા નાગી લાર તમ છે તુ શાર્યનો નાર અને શરિયોનો સુકુમલિ છે અને તાગ પ્રયનો દુકો નવોપ્યમ પાગે છે તે શ ને જીવ્યા, નિરત કવલનો ઉલ્લેખ થયો અને તારી જીવને । ધરના રીતનો વિરા પત્ની રી (અધ્યાય । ધરા લ્ય ત્વ તારી ધીર્નિનુ પ્રાન કયા કહે છે) હે અર્જુન' જેન

ન નિરત મ્થવ પ્રામિની મધુ નહા તે પુર કપ જે મ ની ને હને આ રી પા દુખને ન ને અર્જુને ને વર ના ન

પગક્રમોની તુલના મમમ્ન ત્રિમુરતિમા પણ થઈ શકે નહિ, એવા જ
 નુ તે આમ વીગ્નવૃત્તિનો પગિત્યાગ કરીને નીચે મોઢે ગડના બેઠો છે.
 હે અર્જુન ! વિચાર કર ! શુ ડાહ્ય તને આવો દીન બનાવી શકે
 છે ? અરે નિમિત્તે તે કદિ સૂર્યને વશ કર્યો છે ? પવનને કદિ નેરો
 ભય લાગ્યો છે ? અમૃતને કદિ મગલ નહયુ છે ? ડાહડે કદિ અગ્નિને
 મામ કીધો છે ? કદિ મીઠાથી પાણી પીગળ્યુ છે ? ડાહડુ વિષ અ
 મૃતુના મમગથી મળુ પામ્યુ છે ? પ્રચંડ ભુજંગને કદિ દેવ એ
 ગળ્યો છે ? ગિરાગે કદિ મિહુની મામે ટકાવી લીધી છે ? એરી વિર
 ક્ષણ ઘટનાઓ કદિ મની છે ? છતાં આજે તે તે ઘટનાઓ પ્રત્યક્ષ
 કરી બનાવી છે ! હે અર્જુન ! આની અનિષ્ટ ધીના પ્રતિ વક્ષ નદિ
 આપના ધીન્ન ધાન્ન કરી માવધ થા ઘેવલાનો ત્યાગ કરી હડ અને
 ધનુષ માણુ ગૃહલ કર મ આમને મમયે ડરૂલાનો શો ઉપયોગ ?
 શ્રી, ખુ કહે છે - હે અર્જુન ! તારૂ આલુ વર્નન આજ પર્યં મપાન
 કરેની પ્રીતિનો નાગ - નાડ અને સ્વર્ગપ્રાપ્તિમા વિધન નાખનાડ છે (૨૦)

કૃત્ય મા સ્મ ગમ પાર્થ નૈતત્ત્વ્યુપપદ્યતે ।

હુદ્ર હૃદયદોર્બલ્ય લક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરતપ ॥ ૩ ॥

લોભર્થ - પાર્થ ! એના નામન બનતો નહી એ તને શોખન
 નહી - જ રતન તાપ આપના અર્જુન ! મનની આ હુદ્ર દુર્મલના
 વ્ય - અને કુલ - સને નાજર થા (૩)

શ્રીમા માટે ! અર્જુન ! તુ શોખ નહી રત્ન ધીરજ ધર ન
 આજ પર્યં જ તારૂ મપા નીધુ છે, તેનો આથી નાશ થયે તારૂ
 નામન વિષ શામા જેતુ છે, તેનો વિચાર કર આ કો સ મુંદમ
 લજ તા - મમ મની તા છે ? શુ આ વાન પૂરે તને વિ
 નહી ક એ આમ છે ? તો પરી આ વ્યર્થ માથાફો - શા મ ?
 ન કુદ તા ! આખા જ મમા શુ પરેવ વેતુ જ છે ? તમારી વ્ય
 પ - ત - તો મૈત્ર યા યોજ આરે છે ત્યારે હમણુ / ન
 જનુ મુ ભાત ? અ તો બજ ન જા બજ નેર ન આવો મોહ મ
 તે અજ પર્યં મારેની પ્રીતિનો નાગ થયે અને લો - પ ક
 મુ - ન થયે અને જની આરી નિર્મનના, એ મુંદ મ્યર્જ
 હ - મથી હુદ્ર રત્નો - ની નિર્મિત્ય નાખજી એ પ્રિવ
 નનિર્મ હ ન - આ રમાને તે વનુ ન ત્રમુએ - ન એ
 વિર - એ જ - ન અર્જુન છે - (૨)

अर्जुन उवाच । कथं भीष्ममहं मत्स्ये द्रोणं च मधुसूदन ।

इयुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥

श्लोकार्थ — अर्जुन ने छे - छ मधुसूदन । तु भीष्म अने द्रोणाचार्य पर इवी दीने आज्ञा होइ ? ऐ शत्रुनु हसन के ना । ' जेजो तो भा पूज के वाने सोअ छ (४)

टीका — हे देव । आप र विद्या के इरो जानु नाम सुद गरी पर तु प्रनाइ छे आ तो जमे पूज्य बनोना उठेइ के वाने लप- जया छीजे वरीखोनी मेवा कगी तेमने उप प्रभरे न तु छ । भावा जेइजे तो परी आपला साथे तेमने वध इवी गीते थध श्रे ? हे देव । साधुनने नभभान अने पूज्य रवा ने अहले तेननी निदा गी दीने या श्रे ? तो परी आ तो नना । कुलशुभ होइ सर्वदा पूज्य छे वर । भीष्म अने द्रोण तो तु अन्यत उली छु रे देव । जमन जने जमे स्वभन पर वै- धा लु श्री शरीजे नहि तेमने- अन्यत धान गी दीन या श्रे ? जमनी पायेथी शत्रु विद्यानु शिक्षा न स हीधु तमन वध- वन ? जगे आ उप नर । न द्रोणाचार्य तो प्रिय अने धनुविग । गीजवी तेननीर इत्या गीने उपमाने अहले वानु केन ? जनी कृपाथी व नाति थर्क तेनी । नाथ कृपाणा के ना अन्भानु के ना शत्रु के ? (३८)

गुरुनहत्वा हि महानुभावान् श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ।

हत्वार्यकामास्तु गुरुनिहैव भुजीय भोगान् रथिरप्रदिग्धान् ॥

श्लोकार्थ — हे देव । नर के लुवाया भीष्म द्रोणादि गुरुनान म वा गुरु न होअमा शिक्षा भागी निवाह के वा जेअ नने केय लुके छे छे गु गुरुनाने भारी तना कथी लरहा अथ नरा मानधी शुभ लो । के वन आ व तमनेनी हेव । (५)

टीका — हे देव । गुरुनानी नली तान पर । अथ उपर उप नी

हे देव । गुरुनानी नली तान पर । अथ उपर उप नी

सज्वर उवाच । णममुस्ता हर्षक्रेज गुडाक्रेज परतप ।
न योत्स्य इति गोविदमुस्ता तृष्णी नभृव ह ॥१॥

नमुरात्र हर्षक्रेज प्रह्नन्निव भारत ।
नेनपोरभरंभिष्ये विर्षादतमिद वच ॥ १० ॥

તુ ગો- કો જે અને તહા પાતિયની વાત કહે છે । જે નાની છે તે અર્થ મૂલ ક છુવતનો ગો- કના નથી (૧૧)

ટીકા —પરી શ્રી, જ અર્જુન પ્રત્યે જો-યા -આ યુદ્ધ પ્રમ જે ત વચમાજ શુ હદતૃતીન ઠમુ ડીધુ, ત જોડ આશ્ચર્ય થાન છે તુ પાનાન નાની હવદાર જે પનુ મર્યાનનો પરવ તો જેડતો નથી તને જોવ આપનાના નિચા કહે તે પૂરે તુજ મોટી જાડી ઠારી વાતો ક હ જન્નક અવ હાર તેન વગી જાજપણ લાગે એવે પછી જન ધન તન ત લ હોજ કરી મક, તેન શી નનાઈ ? માન માણ મામાનોજ તુ મ નો જે તુ તારી પોનાની દગા તો જાણતો નથી મન ન નન માટે શાક કો જે તેથી અને વા-વાગ આશ્ચર્ય લાગે હ હ અનુન । મા વિવની જ મનાદિ રચના ત જોગી છે ? મા નનાકયનો પાનનડર્તા તુજ જે ? આ જગતમા કોઈ એક ઈશ્વ છે, અને તે ત્રાણી માનની ઉપત્તિ ક છે એન જે પ્રહેવાય છે ત વાત ખાટી જે ? શુ જન્મ મૃત્યુ તજ ઉત્પન્ન કરી ? અને જ્યાર તુ ઈન્દ્રા કરશે ત્યારે તેના નાશ થશે કે ? ને જનમનક અ કારથી અન વડ તુ કૌરવનો ઘાત કરનાનો વિચાર મનમા આણશે નહિ, તો શુ તે મન ચિરુવજ નહશે ? કિવા તુજ નાન મારનારો અને નન્ય મન ન ના । ? આરી પ્રાનિત કદિ પણ ચિત્તમા પ્રવેશ કરવા દમ્શ મા આ જગત અનાદિ કારથી ના યુ આન જે (૧૦૦) મૂર્ખતાને વીધે આ વિનક તુ જાણતા નથી તેથીજ જ વાતને મનમા સ્થાન પણ આપવુ ન જોજા, ત નિષ ન્યવ ચિનન કરી ઉનટો મને હડાપણ શીખવ હ આ ત ક જો । જ્યા વિચા વત છે તેઓ ઉત્પત્તિ અને નાશનો હા યો- કરતા નથી, કેમકે એ પ્રાતિજ છે (૨)

न त्वेवाह जातु नास न त्व नेमे जनाधिपा ।

न चैव न भविश्याम सेव वयमत परम् ॥ १२ ॥

સ્લોકાર્થ —તું પૂરે કદિ ન હતો, કિવા તુ પણ કદિ નહતો, નયના આ નાનજો પણ નહતા અથવા હવે પછી પણ આપણે સર્વે નહિ હાશુ એમ નથી (૧૨)

ટીકા —હું અર્જુન । તમે, અમે અને આ મવ રાજાઓ વગેરે જે આ મથજે એ વિન થયા છે તે મવ આવા નિ ય શહેશે, કિવા મન થા નાશ પામશે, એ જન્ને પ્રાતિ છે કેમકે ઉપત્તિ કિવા નાશ માનાનાજ યોગથી દેખાર છે ખાટી આ મા તો વન્નુન અવિનાગીજ

છે પણ ' પવનની પાણીમા તરંગ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે કાને ઉત્પન્ન થયેદુ માનવુ ? અને પવન બધે થતા પાણી મ્વિગ્ધ થાય છે ત્યારે કાને ના' થયેકો માનવો ? આનો વિચાર કર (૭)

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमार यौवन जरा ।

तथा देहातरप्राप्तिर्धिरस्तत्र न मुह्यति ॥ ૧૩ ॥

શ્લોકાર્થ — આત્માને તે આ દેહ તેન તે પ્રમાણે બાંધતા. અને વાર્ધક્ય એ વસ્તુ અવના પ્રાપ્ત થાય છે અને નટી બંધ છે પણ તે અવધાની સાથે મઠ દેહ જતો કે આવતો નથી, તે પ્રમાણે આ માને અન્ય દેહોની પ્રાપ્તિ અને હથ થાય છે પણ આ ના નાશ પા નો નથી એ નરજી જાણીએ દેહ પ્રાપ્તિ ના જમન પુન નથી (૧૩)

ટીકા — જાણી ડરી એકજ દેવા હા વય પર વે તેમા પણ દેરફા માવન પડે છે, એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે એજ ડરી ના આપણે બાકપણ નોડન ધીએ પાળી બાકપણ વર્ધ તાડવ્ય આવે છે, પરંતુ જાત્રા પ્રયેષ દે હા ની સાથે કાઈ દેહનો નાશ થતા નથી તેજ પ્રમાણે આ માને નાટે પણ અવધ્ય ડરીનો બહલાયા મે છે, એવુ જાન થા વનારાએ તારી પ મોઢી દુ ખી થતા નથી (૧૦)

मात्रास्पर्शास्तु कौंतेय शीतोष्णसुखदुःखदा ।

आगमापायिनोऽनित्यास्तास्तितिक्षस्व भारता ॥ ૧૪ ॥

શ્લોકાર્થ — હે અહુન ' દરિયો અને વિરયો ડાયેનો તબધ ને શીત તથ ઉષ્ણ અને મુખ તથા દુ ખ આપ છે તે વિષય તબધ ઉપત્તિ અને નાશન અધીન દે અચાન અનિચ્છ છે માટે હે ભા ન' તેને નિચ્છ ડમજી તબધ કર (૧૪)

ટીકા — આ વાન ઉપન. ન આરવાનું મ લ દરિયાધીનના છે દરિયોને અનુષ્ણુ અત મરુ વિરયો ત દ વાજસુ છે તેથી આ જમ ઉત્પન્ન થાય છે દરિયો વિરયનુ નેવન કે, એણે ડુખ દુ ખ ઉત્પન્ન થાય છે આદિ અલ ક જુ નુખ દુ ખમા તુથાર્ક બંધ છે વિરયો અચ્છિ હેવાધી તેમ. મરી દુ ખ તો કટી મુખ માકમ પડે છે એ શમ વિષયની વ્ય.સિ જુએા' કર્જા. નિદા ન ની દ્રેષ ઉત્પન્ન થાય છે અને સુનિ તબની નતાપ ઉત્પન્ન થાય છે અર્ધ વિષયના બે શુઃ મહતા અને બીએ કહિન્યા છે અને તે ત્વચાપર હાજ

सर्वे तुम । सा तुषा उपन्न थाव दे तत्र प्रगो उप विरम
 या मे नमो मु ना नि - पना दे नमन। नेवपी मा
 निरप य न मुम नि। सु मनु जान थाव दे नर दीन तु व
 मन् दुषि मया म युवा गव निरमन छे साहदिव। त
 नतार। इना मना । उ रन। उ दे तत्र प्रमो मना मे प्र।
 ।। प्राप्ति मर ना। पन्न मर दे सडे विथोने ।। १८ ॥
 उ न - नमु ।। मर ना प्रसा जीना नी म वा म रे डे, मने
 ग।। सपा मार ।। मर न वीन थ। मर दे विथोना
 न व ।। मर ।। न मिरा निरप ज्ञात थाव यु ता
 व।। न ।। तु व मार न मर निम मराना नि। सा
 म ।। मार ।। मथे ।। तना ।। न ।। थ ।। २० (२२)

य हि न व्यथयत्येते पुरुष पुरुषर्षभ ।

नमदुःखसुख नीर नोऽमृतत्वान कल्पते ॥ १५ ॥

श्लोकार्थ - १ पुन टा' च मुषा ट म ।। मर (१ ।)
 मानना । विमो जुडन आ । मर ।। म व प ॥ मदी म गा नर्थ,
 । पुन मारनामिन ।। मर ।। मर ।। (१५)

टीका - पु म निरपन ।। निन थता नथी तने मुष
 मर ।। नथी मारि मर ।। नर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।।
 छ ।। मर ।। आ वि थोना ।। नथी मरने, तने वि
 नथी ।। मर ।। (१)

नामतो विद्यते भासो नाभासो विद्यते मत ।

उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥

श्लोकार्थ - १ मर ।। मर ।। ।। ३ ।। मर मथान ३३
 ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।।
 मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।।
 थ ।। (१)

टीका - १ मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।।
 मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।।
 मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।।
 मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।।
 मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।। मर ।।

अपिनाधि तु ताद्विद्धि येन नर्धमिद ततम् ।

विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥१७॥

अतवत इमे देहा नित्यस्योक्ता गरीरिण ।

जनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युद्धगन्ध भारत ॥१८॥

य एन वेत्ति हतार यश्चैन मन्यते हतम् ।

उभो तौ न विजानातो नाप हति न हन्यते ॥१९॥

કા છે કે, તુ મારનાર છું અને ડાઘ મરનાર છે, પરંતુ હું અર્જુન । તુ ખરી વાત મમજ્ઞતા નથી યથાર્થ વિચાર કરતા તને વિદિત થશે, તુ મારનારે પણ નથી અને તેઓ મરનાર પણ નથી (૩૮)

ન જાયતે મિચિતે વા કદાચિન્નાય મૂત્વા મવિતા વા ન મૃય ।
અજો નિત્ય ગાત્રતોઽય પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ।
વેદાવિનાશિન નિત્ય ય એનમજમવ્યયમ્ ।

રુથ સ પુરુષ પાર્થ ક ઘાતયતિ હતિ કમ્ ॥ ૨૧ ॥

શ્લોકાર્થ — આ આ મા કદિ પણ ઉપન્ન થતા નથી અને કદિ પણ મતા નથી એ પૂર્વે જન્મ પામી પુન મૃત્યુ પામશે એમ ધર્મ નાશ એ જન્મગહિત, નિત્ય, ગાત્રત અને અનાદિ છે, અને શરીરના વધ થતા કરતા એનો નાશ નથી (૨૦) હે પાર્થ ! આ માને જ અવિનાશી, નિત્ય, જન્મ હિત અને અવિદુલ બાણ છે તે અન્યને ક્વી રીતે તથા કાનાકારા મારશે તથા મારશે ? (માટે તે મગનાર પણ નથી અને મારનાર પણ નથી) (૨૧)

ટીકા — જ પ્રમાણ સ્વપ્નમાના નિયો સ્વપ્નમાજ ખન ભાને જ પ તુ અગત્યનાથામા તમાનુ કથ જેતુ નથી તે પ્રમાણે આ મન માનવ જ અને તુ વ્યથ ભ્રમમા પર્યો છે અર ! જ પ્રમાણે મનુષ્યની ધાર્મ્ય યનો સ્વપ્નમાર દેહને નથી લાતો, કિવા પાપીથી કારંતુ પાત ઉંચુ નાખતા તેમાનુ સુર્યગિજ નાગ પામેતુ જણાય છે પણ તેથી ખરા સુર્ય નાગ પામતા નથી, અથવા ધ માના તકાશનો આ ર ધરના જવાજ છે, પરંતુ ધરનો નાશ થતા તે આકાશ નાશ પામતુ નથી, તેજ પ્રમાણે શરીરનો નાશ થતાથી આ ભાનો કદિ નાશ થતા નથી માટે જાપુ ! તુ વ્યથ બ્રાનિથી ભ્રમિત યથશ ના (૨૩)

વામામિર્જીર્ણાનિ યથા ત્રિહાય નવાનિ મૃદ્ધ્ણાતિ નરોઽપરાણિ ।
તથા શરીરાણિ ત્રિહાય જીર્ણાન્યન્યાનિ મયાતિ નરાનિ દેહી ।

શ્લોકાર્થ — જે પ્રમાણે પુસ્તક વૃદ્ધના વસ્ત્ર ઉતારી નવા વસ્ત્ર પરિધાન કરે છે, તેજ પ્રમાણે આ મા વૃદ્ધના શરીરનો ત્યાગ કરી નવા શરીર ધારણ કરે છે (૨૩)

ટીકા — મનુષ્ય જે પ્રમાણે ઊર્ણ થયેલા વસ્ત્ર ફેરી દઈ નવ

५५ परिधान ४० छे त प्रभाते आ प्रत्यनयाथ-आत्मा अेक देहने त्याग गरी अन्यने न्नीम ४० छे (४४)

नेन छिदति शस्त्राणि नेन दहति पावक ।

न चैन हृदयत्यापो न गोपयति मारुत ॥ २३ ॥

अच्छेत्रोऽयमदाह्योऽयमहृद्योऽगोप्य एव च ।

नित्य सर्वगत स्याणुरचलोऽय मनातन ॥२४॥

श्लोकार्थ — ये आ नाने अय परिण गी शस्त्र नधी, अग्नि ल म गी शस्त्रो नरी पली जीवपी अणु नधी पवन सुकपी अतो नधी (२३) अ अति धर्ष अणु नधी तम्भीभूत यर्ष श तो नरी लोकाशस्त्रो नधी अने सुक अणु पल नधी अे तो - विनाशी नर व्यापी निर अणु अने अस्थन छे (२४)

टीका — आ आ मा अन्म-१ त हिन ऐर् अन् सिद्ध नित्य छे वरी ते उपाधि हिन ऐर् अन्यत गुण छे भाटे अ आदिऽधी अेने धान धर्ष शस्त्रो नधी ऐ प्रलयम न पाणीन्य अडतो नधी, अे अग्निरी ल-१ धर्ष अणु नधी तेमग व युम पल अेने सुक ववानी अि नरी भाटे छे अणुन' ऐ नित्य किं हित तथा अस्थन ११ नर नरी परिपू ल ११ वा ७ (४३)

अव्यक्तोऽयमचित्योऽयमविकायोऽयमुच्यते ।

तस्मादेव विदित्वेन नानुगोचितुमर्हामि ॥ २५ ॥

श्लोकार्थ — ऐ अतनने आकार नधी चित्तता । अेनु चित्तन धर्ष अणु नरी वी ते विका र्दिन अडेवाय छे भाटे आत्माने अय अम ने अमन्या परी तारे ऐक करवे उचित नधी (२५)

टीका — आत्मा तड शस्त्रनी दृष्टिरी देखाता नधी ध्यान तो तेने अेण प ड वाने भाटे नरा तवपणु न र्द्यु छे हे अर्जुन' अे आ मा मनधी नरा दुर्बल, न धनधी नरा अन ध, अनत अने धक छे अे त्रिउलु पीन अनादि विगारहित स्वउपासीत अने पणु भावन स्वउपमा व्याप्त छे हे अर्जुन' आ नीते आत्मा नर व्यापी छे अेम ते अणु के लकाय तु अेकरहित धरी (५१)

अथ चैन नित्यजात नित्य वा मन्यमे मृतम् ।

અવ્યક્તનિઘનાન્યેવ તત્ર કા પરિદેવના ॥૨૮॥

આશ્ચર્યવત્પશ્યતિ કશ્ચિદેનમાશ્ચર્યવદ્દતિ તથૈવ ચાન્ય ।
આશ્ચર્યવચ્ચેનમન્ય ગૃણોતિ શ્રુત્વાપ્યેન વેદ નૈવ કશ્ચિત્ ॥

શ્લોકાર્થ — હે ભાગ્ય ! નવ ભૂતો પ્રથમ અવ્યક્ત અર્થાત્ અન્યા સ્થિતિમા દેવ છે તુનતર વચ્ચે તે વ્યક્ત સ્થિતિના આવે છે અને અતે અન્ય સ્થિતિમા લય પામે છે ત્યારે તે માટે શોક તે શો ૪ વો ? (૨૮) કોઈ આ માને આશ્ચર્યવત્ બુદ્ધિ છે, કોઈ તેને આશ્ચર્યવત્ વર્ણવે છે, કોઈ તેને આશ્ચર્યવત્ સાલણે છે અને કોઈ તેના શુભાનુવાદ પ્રવણ કરીને પણ તેને બાલુતો નથી (૨૮)

ટીકા — આ નવ ગ્રાણીઓ ઉપર પૂરે નિગમન હતા અને જન્મ લીધા પછી આગળને પ્રામ થયા તે જ્યાં લય પામે છે ત્યારે પદ તે નિરસય અન્ય સ્થિતિમા નહી જતા પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ અથાત્ અન્ય સ્થિતિને પ્રામ થાય છે હવે મધ્યમા તેમનું જે સ્વરૂપ દેખાય છે તે નિદ્રાવસ્થા મનુષ્યના વસ્તુ નમાન હોઈને માયાના યોગથી દેખાય છે કિવા જગને પવનનો અપશ યા તે જે પ્રમાણે તરૂં રૂપ દેખાય છે, કિવા લિલ્લ લિલ્લ લોની દેખા પ્રમાણે સુવર્ણ જેમ નાનાવિધ નવકાંડે ડાલે થાય છે તેજ પ્રમાણે નર્વ ગ્રાણી ઓ માયાના યોગથી ઉપજ થયા છે એમ નમન જેમ આગશમા વાદળા ઉત્પન્ન થાય છે તેજ પ્રમાણે આ ગતિ દ્રશ્યમા માનાવ્યું છે માટે તે અમ્બુ નક્ષ ત્રિતિર લ આપ ને પ્રકા ઉપ માધુને પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી વિષયો તન છોડી લાય છે જે પ્રકાને માટે તે વનવાની કિવા વૈભવરૂપના ધાર છે જે પ્રકાપ દ્રિ ગણીને મનનથીવ પુરો પ્રકાચ્યાદિ ત્રતો તથા તપો નાચ છે જે પ્રકા તરૂં શુદ્ધ ચિત્તે લેતા લેતા કેન્દ્રામ લોમ નત મ નિર્લેપ યથ મર્વ નસાને વિત્તી લાય છે જેનો શુભાનુવાદ હાતુ નાતુ કેટલાકના ચિત્તને ઉપ નિ થાય છે અને અતે તે તેમાન નિમજ યથ લાય છે જેના વરૂપનુ વલન સભગી મનુષ્ય શાન યદને દેહાભિમાનથી નિવૃત્ત થાય છે, અને અનુભવ છદને તો મનુષ્ય તપન જની લાય છે નીચેનો નવ સ્વેપ નસુમન જદને નજે છે અને તેમા આન ન મજવાથી તના પાછા ફ વાની વાત કોઈ દિવસ તાલગ્વામ નાની નથી તે પ્રમાણે યોગીઓની બુદ્ધિ એમ વેળા તેના તરૂં વગી સ્વેપે તે તેમ ત પ ય લાય છે અને એવ ત પ થયેલા યોગીઓ

પુન મમા મા આત્મા નથી (૭)

દેહી નિત્યમય યોઽય દેહે મર્મસ્ય ભારત ।

તસ્માત્મર્વાણિ મૃતાનિ ન ત્વં ગોચિતુમર્હમિ ॥૩૦॥

શ્લોકાર્થ - 'દે આત્મન' મય દેહોમા વિદ્યમાન એવો જે આત્મા તેનો કદિ પણ તથ યમ શકતો નથી, માટે મરિ ભૂતોને માટે શોક કરવો તને ઉચિત નથી (૩૦)

ત્રીકા - 'દે આત્મન' મય ત મરિના અતનમા વ્યામ અને પ્રતા । ક તર્મ પાન જના ધાન થતા નથી એવુ જ એ નુત ર છે ન જા । મનુ) એ તત વ રમા રખ આ નિત્યના સ્વભાવા તમા જ ન ધરનાઆ મન) અને નાગ પામે છે ત્યાં સ્વ તુજ રુ મ રાક જ્ઞાન માટે કરના । મ પાથ । આ મનુ ધાન તાગ મનમા મ ન આલી ? તાકરે આ શોક મ ન એ તને યોગ્ય નથી (૭)

મ્વમર્મમપિ ચારેક્ષ્ય ન ત્રિકૃપિતુમર્હમિ ।

ધર્મ્યાદિ યુદ્ધાન્દ્રેયોઽન્યત્વત્રિયસ્ય ન ત્રિયતો ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થ - 'ન્યધમની ત્રિ' તેના તત તાટે પ્રથિત થયું ર ન ત ર ત રમ તુન તામ થયુ અના રના અન્ય મર્મ તત વ તુ 'તરમ તા । મર્મ (૧)

ટીકા - 'ન આત્મન' તુ વિદ્યાન મ તા નથી ? આ ત ન ર - તા) ? જ ન્યધમના પાતલી મનુ ર તુ જે, તે તો ન ન વિતી રા) ર ર રાતુ મ્મ વિતીન થાત અથવા ન તવમ તનિત રિ કામ આરે, ત્રિયા આ ર ર જાતનો જા ના ર ર તેવર વરમ તા ર વિતજરાજ નિપિ રના ર મ ર ન તમજ જ ર ર ર ન ર ર, તે રા ર તરે ઉદા રે ? આત્મન' વર્તે તા ર ર ર રા લી આ ર થય ન ર - ર વમ ન રે તર્મિત) રાતુ ર ર ઉતમ ન ર - ર ન મ ર ર ર ર ર ને ના ન ર ર ન ર - ર ર ન ર રિ તુ રે) જ રના ર તે ન ર - ર ન રે તે ન ર દિત્તે ન ર ર) ર ર - ર ર ર - ર રે ર ર મ ન જ રિવમન ર - ર ર રે ર ર ન રે ન ન ર વ ર ર

લક્ષ આપ જોય થોડાં માલવાથી કદિ પણ અનિષ્ટની ઉપત્તિ થતી નથી, કિવા દિવ્ય પ્રમથમા માલવાથી જેમ વાગતી નથી તેમ હે અનુન । જે વધર્મના પથે આવે છે તેની મર્વ મનોકાના પૂર્ણ થાય છે માટે તમને-શત્રિયને નશામ મિવાય કોઈ પણ કાર્ય જાને પ્રમથે ઠીન નથી મનના કપટ ન ગણતા મામનાના ઠલા નહી એક ધીલપગ પ્રહાર કરી યુદ્ધ આદરવુ એજ આ પ્રમથે તારો ધર્મ છે વધારે શુ કહેવુ ? (૬૦)

यद्दृच्छया चोपपन्न स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

सुखिन क्षत्रिया पार्यं लभते युद्धमीदृशम् ॥३२॥

શ્લોકાર્થ — હે પાથ ! નહત્ર પ્રાપ્ત થયેલો આ યુદ્ધ પ્રમથ, એ તો પ્રત્યક્ષ સ્વર્ગનુજાગ છે । આણુ યુદ્ધ તો લાભ્યશાળી શત્રિ યોનેજ પ્રાપ્ત થાય છે (૩૨)

ટીકા — હે અનુન ! આ યુદ્ધ તને પૂર્વ પુણ્યથીજ પ્રાપ્ત થયું છે બલે તારા મર્વ ધર્મનો ભંગ જ પુટી યો છે । અરે નાને ત યુદ્ધ કહેવુ કે મૃતિનત નવ નિોજ ઉચ્ચ થયેલો કહેવો ? બલે તા । શુભોની કીર્તિ નાભગીને પ્રત્યક્ષ કીર્તિ દેવીજ તરાપર અનિ નાનમ્ન થકને, તને વ ન ગ આ પવને આવી પાર તમ કામે છે શત્રિયોને પુષ્કળ પુણ્ય થઈ તેમ ત્ય ન આવા યુદ્ધ પ્રમથ પ્રાપ્ત થાય છે જેમ ન્તે વતા એમદ વટમાશને ચિતાનલિ નગા બાય મિવા બામું આવોને મુખ પાંજરુ ગતા તન નક-માત્ર અમૃતબિદુ અવી પડે તેમ તનને આ યુદ્ધ પ્રમથ પ્રાપ્ત થયો હ (૨૫)

अथ चेत्वामिम धर्म्यं संग्राम न करिष्यसि ।

तत स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥३३॥

શ્લોકાર્થ — એમ હત્ર પણ ભે તુ આ ધર્મ યુદ્ધને ત્ય । કરશે, તો આ લોકની કીર્તિ અને પુણ્યોમ્ન નાધન-વધર્મનો નાશ થશે અને પાપનો પ્રાપ્તિ થશે (૩૩)

ટીકા — ભે તુ આવા આ મ મામનો ત્યાગ કરીને અથ વનુ નોજ શોક કે તો એની નહીય તે પતાની હાનિ યોતાને નથેજ નવા જેવુ થશે ભે આ નવના આને ત ગમ્ય કી દીધા, નો વહિલોપ ન કીર્તિને નાશ કીધે અમ નમ નજ વગા પૂવભેની કાનિને નાશ થશે એવુજ નહિ, પરણુ તારી કીર્તિનો પતુ નાશ થશે, મર્વ

जान नही निना ... अने मे गते । ... शोभता ...
 ... पति ... या ... पमान पाये ...
 ... ना ... पल ... मनु ...
 ... तना नाग ...

**अर्कानि चापि भूतानि क्वयिष्यति तेऽज्ययाम् ।
 मभाषितस्य चार्कानिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥**

श्लोकार्थ — वही नव ... नि ... नही ...
 ... पुत्र ... म ...

टीका — भा ... तु ... राम ...
 ... पाप ... अन ... पाप ...
 ... नही ... मुनी ... मुनी ...
 ... तु ... वही ...
 ... यथा ...

भयाद्विषादुपरत मस्यते त्वा महारथा ।

येषा च त्व बहुमतो भूत्वा यास्यमि लाघवम् ॥ ३५ ॥

श्लोकार्थ — भा ... नव ... वी ... तु ...
 ... येम ... मान्ये, ... पती ...
 ... पती ... (३५)

टीका — वही ... वी ... वापता ...
 ... या ... न ... ये ... तु ...
 ... वही ... तने ... या ...

अवाच्यवादाश्च वहन्वदिष्यति तमाहिता ।

निंदतस्तत्र मामर्थ्यं ततो दुःसतर नु किम् ॥ ३६ ॥

શ્લોકાર્થ — તા । મામર્થ્યની નિદા કરી તાગ શત્રુઓ ન લોક
વાના ઘલા લોક તા । નબધે ત્રોલયે આપી અધિ ૬ ડુ ખકાગક બીજી
ગી વન્તુ હોઈ શકે ? (૩૬)

ટીકા — આ શ્લોકો કહેશે કે અનુન અમાગી પહીને ન્હામી
થો. ને । તા । પ આપુ કલમ આવે એ શુ નાની વાત કે ? હે
ધનુષાંગી । હોમિ અને પ્રયત્નો કરીને કિવા પ્રાણ આપીને પણ ને
કીર્તિને મપાદન કે છે તે આગળ લેવી અનુપમ કીર્તિ વાગ અ
પલે પ્રાપ્ત કરવાની તમ તને અનાયાને મગી છે છે તારી કીર્તિ
અને તારા શુભો તમે લોકમા ઉપમા કિત છે દેશદેશાત ના રાજ્ય
અવાગ્યા તારી જુતિ કરે છે અને તા । કીર્તિ ધન ગાર છે તે
નાલગી થમ પલ વારાથી ડરે છે તારી કીર્તિને મહિમા । ધના
પાણી લેવા નિર્મળ અને ગાન છે અને એ કીર્તિ નાલગીને વગ
તના મદાન યોદ્ધાઓ નુદા અમિત ભગી ક્ષય છે આવા લાન અદ
ભુન શાયનો મહિમા નાલગી તર્વ કોના પોગના અનપગ ઉના
થયા છે વગ નિહની ગર્જના નાલગી । તા । અને પણ પ્રલયકાળ
ઉવયો હોય એમ લાગે છે તેમ આ તર્વ મ વોને તો । ન લાગે
કે પવત લેમ વડને અને નર્પ ગરુને નમે છે તેમ આ કો વો
તારી નમમ નીનુ માયુ કરી આલે છે માગે હવે એ યુદ્ધ ન ક તા
પાછે દરીય તો તારુ એ મહત્વ નપ્થ થયે અને તને હીનતા લાગ્યે
વગી કદાચ તુ જવાન તૈયા થયે પ તુ એ તને જવા દેશે કે ?
એ તો તને પશ્ચી નાલગીને તારી કૃત્તી । પ્રયે અને તા । તાલ
ગવા તારી અભિગય નિદા પ્રયે પાછગથી અન મમલેદ પ્રમ્હો
નાલગીને અતમ્વલ વિદીર્ણ થવાના પ્રવન આવે તેના પ્ર ત અત્યા
અ શાયમી યુદ્ધ ગા માટે ન ક વુ । ને તુ આ વોકોને અનયે તો
પૃથ્વીનું નાલ્ય લો । વયે । (૧૬)

હતો વા પ્રાપ્સ્યમિ સ્વર્ગ જિત્વા વા મોક્ષ્યસે મહીમ્ ।

તસ્માદુત્તિષ્ઠ કોતેય યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચયઃ ॥ ૩૭ ॥

શ્લોકાર્થ — યુદ્ધમ મ લ પામો તો ત્વન પ્રમ થયે અને
અ મગ્યે તો પૃથ્વીનું નાલ્ય લો । વયે નાદે હે અર્જુન । યુદ્ધને
નિશ્ચય કરીને હે (૩૭)

ટીકા — અથવા આ રજમ યુદ્ધ કરવા વુ મુએ તો સદુએ
સ્વર્ગમુખ લે । વદે નાદે હે અર્જુન । હવે આમ લેથી ન રહે ।

અને હૃદયમાં પ્રત્યેક ધારણા કરી યુદ્ધનો આરંભ કરી સ્વધર્મના આચાર
 લથી પૂર્વના દોષો નાશ પામે છે, તેને બદલે તેથી પાતક લાગે.
 એવો ભ્રમ તને કયાથી ઉત્પન્ન થયો? તુજ કહે કે નાવમા બેસના !
 માણસ કદિ જો છે? અથવા સ્વસ્થ માર્ગમાં ચાલનારાને કદિ ઠેક
 વાગે છે? વિષની માથે દૂધનું એવન કન્વાથી જેમ મૃત્યુ થાય છે તેમ
 કૃપાની આશાથી સ્વધર્મનું આચરણ કરવાથી દોષ લાગે છે માટે હ
 અર્જુન ! નિષ્કામ ધર્મ ક્ષત્રિય-ધર્મ અનુસાર યુદ્ધ કર, એટલે પાપ
 કરના લેશ પણ તને નષ્ટ કરશે નહિ (૨૫)

સુખદુ સ્વે મમે કૃત્વા લાભાલાભૌ જયાજયૌ ।

તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નેવ પાપમવાપ્સ્યસિ ॥૩૮॥

શ્લોકાર્થ — મુખ અને દુઃખ, વાલ અને હાનિ, જ્ય તથા
 પરાજય, એ સર્વને સમાન ગણીને યુદ્ધ કરવા ત્યાર થા એટલે તને
 પાપ લાગશે નહિ (૩૮)

ટીકા — મુખ પ્રાપ્ત થતા કુલાર્થ જલુ નહિ અને દુઃખની પ્રાપ્તિ
 થતા ખેદ કર્યો નહિ આ સમગ્રગણમાં જ્ય મળ્યે કિંવ મળ્યુ થયે
 એ ભવિષ્યના વિચાર અત્યારે કર્યા કરીશ નહિ સ્વધર્મનું નાર વર્તન
 જે ઇલાકાદની પ્રાપ્તિ થાય, તે શાત વૃત્તિથી મહુન કર વગી આ રીત
 મનના નિશ્ચય થયો એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ પેલોત્પત્તિ થતી નથી
 માટે હવ તુ નિશ્ચયપૂર્વક યુદ્ધનો આરંભ કર (૩૯)

एषा तेऽभिहिता साख्ये बुद्धियोगे त्विमा शृणु ।

बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मवध प्रहास्यसि ॥૩૯॥

શ્લોકાર્થ — હે પાર્થ ! અત્યાર મુખી તને આખ્ય એટલે જ્ઞાન
 કિંવા તત્ત્વવિચારનો પ્રોથ આખ્યો હવે કમ યોગ, કે જેથી કર્મબંધન
 નષ્ટ થાય છે, તે વિષે પ્રોથ આપુ છું તે શ્રવણ કર (૩૯)

ટીકા — અત્યાર પર્વત જ્ઞાનયોગ વિષે તને મશિમ પ્રોથ
 આખ્યો હવે બુદ્ધિયોગ વિષે કહુ છું તે માહાત્મ હે અર્જુન !
 પુરૂષ બુદ્ધિયોગને પ્રાપ્ત થતા તેને કર્મબંધનની બાધા નહી નથી
 જેમ અગર વજ્રમ્બવ ધારણ કરવાથી શત્રોની વ્રુષ્ટિ વચ્ચે પણ મનુષ્ય
 અગાધિન રહી શક છે (૩૦)

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥૪૦॥

શ્લોકાર્થ — આ યોગમાં આગલેવા કાર્ય મધ્યમજી બધે પડે, પણ તેથી શ્રેણ કર્મો નાશ પામત નથી વા તેને અડચણ ક્રિયા કરત નહી અને આ ધર્મના નાના મગ્ગમાં અનુક્રાનથી પણ મહા ભયમાંથી રક્ષણ મળે છે (૪૦)

ટીકા — તે પ્રમાણે આ યોગ જાચગત આ લોકના સુખ યત્ન નથી અને મોક્ષમાં પ્રવેશાય નહતો નથી આ યોગમાં પૂર્વ શ્રેણ કર્મોના નાશ થતો નથી મનુષ્યે નિષ્કામ જુદી અનુક્રાન કર્મ મગ્ગ પશુ કૃત્ની ઇચ્છા રાખવી નહિ જેમ જૂત જુવાને પીડા કરી શકતુ નથી, તે પ્રમાણે જેને તજ્જુદિ પ્રાપ્ત થઈ છે તેને ઉપાધિ નથી શક્તી નથી જે જુદિને પાપ-પુણ્યની બાધા થતી નથી તે અતિ મૂઢમ અને નિશ્ચલ છે, અને તત્ત્વ, સ્વ તથા તમ એ ત્રણ જુદો જેમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી એવી સુજુદિ હે અર્જુન ! પુણ્ય યોગ કોને પ્રાપ્ત થાય તો તે તમારના નર્વ લયનો નાશ કરે છે (૩૭)

વ્યવમાયાત્મિકા બુદ્ધિરેકેહ કુરુનદન ।

વહુશાસ્ત્રા ત્યનતાશ્ચ બુદ્ધયોઽવ્યવસાયિનામ્ ॥૪૧॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! આ કર્મયોગમાં નિશ્ચયાત્મક જુદિ ચિક્ષુ છે અને અનિશ્ચિત પુરુષોની જુદિ અનેક ભેદોવાળી તથા અનવ હોય છે (૪૧)

ટીકા — જેમ શીપકની વ્યોતિ નાની તરખી હોવા છતા પણ તે મોટો પ્રમથ આપે છે, તેજ પ્રમાણે આ સજ્જુદિ નત્ત્વ હોય તોપણ, તેને યોગી સમજશે નહિ હે અર્જુન ! વિવેચિત્તો સદા એ તજ્જુદિની ઇચ્છા કરે છે કેમકે સજ્જુદિ જીવન અતિ દુર્લભ છે જે પ્રમાણે ઇન્દ્ર પત્ન્યેની પેડે પામમણિ કૃષ્ણ પુષ્કર મગ્ગ નથી, ક્રિયા નમનુદુ એક નિદુ પણ મહા તજ્જુદિ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણે ઇન્દ્ર સ્ત્રી પ્રસિદ્ધ પર્યવત્તાન (પરિણામ) પામનારી તજ્જુદિ અત્યંત દુર્લભ છે જે પ્રમાણે ૧૦૧૦૦૦ પર્યવત્તાન નિરતર તમુદ્ધ છે તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! જેને ઇન્દ્ર પ્રસિ વિના નન્ય કૃષ્ણ સિદ્ધિ નથી એવી તો જ એક નિષ્કામ જુદિ છે એ અનિશ્ચિત ઇન્દ્ર જુદિ તે દુર્લભિ છે તે દુર્લભિમાં નહીં વિમત્ત ઇપ્ત્ત થાય છે અને અવિચારી કોઈને તેમાં એકે છે આથી હે અર્જુન ! તે કોઈને સર્વ તત્ત્વ અને નરકાવત્યાનીજ પ્રસિ પદા કરે છે આત્મનુષ્ઠ તેમને મનુષ્ય નહિ (૪૪)

નનામ્ની ઇચ્છા ગા માટે કૌવી ? પરંતુ આ લોભિના લશ્મ્યા આ વાન આવતી નથી ન પ્રમાણે કોઈ જામ નાહ્યા નાના પ્રમાણના પકવાન ત્યાં મી દ્રવ્યની લાલચે જલ મ રેર છે તે પ્રમાણે આવા અવિચારી લોભ મુખોપભોગને માટે ધમને ગુમાવે છે માટે હે પાર્થ ! વેદના અથવાદમ નિમગ્ન થયેલા વેદાના મનમ નરેવ દુર્બુદ્ધિનો જ વાન હોય છે એ વાન લશ્મ ગમ (૫૫)

ત્રેગુણ્યવિપયા વેદા નિસ્ત્રેગુણ્યો ભવાર્જુન ।

નિર્દદ્ધો નિત્યસત્ત્વસ્યો નિર્યોગક્ષેમ આત્મવાન્ ॥૪૫॥

શ્લોકાર્થ —હે અર્જુન ! રેદમ ન જ રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણોનુ જ પ્રતિપાદન છે માટે તુ ગુણાતીત થા દુ અને નાહ એ દ્રઢનો પા ત્યાં મ નિત્ય ગુણ સત્ત્વ ગુણુથા નિયં થા થો । મમ નર્થાતુ નિવા કૌવી રીતે ચાલશે ? તેની ચિતા ઠોરી દે અને આ મન્વડપમ ચિત્તને નિયં મ (૪૫)

ટીકા —તુ નિર્દયપૂર્વક નમજ મ વદ ત્રણ ગુણ (સત્ત્વ, રજ અને તમ)ની પા પુલ છે ઉપનિવદલા । તાસ્વિ છે એન હે મનુર્ધન । બાધીના બાનમ મ વોનુ નિરૂપલ મવામા આગ્ય છે, તે ત્વ રજ અને તમ એ ગુણોથી યુક્ત હોય મ્વગ ત્વ સ્મરકર છે તુ નિર્દયપૂર્વક નમજ કે એ વર્ગમુખ દુ ખનાજ મ તો છે તથી તુ કદિ પલુ તા । મનને તેમા પેત્રવા દશ નહિ ના ગુણત્રયની ત્રિપુ ટીને ત્યાં હુ અને નદમનતા ઠોરી દે તથા કદિ પલુ નત્તરમા ના મનુખને વિનવીશ નહિ (૧-)

યાવાનર્થ ઉદપાને મર્વત મપ્લુતોદકે ।

તાવાન્મર્વેષુ વેદેષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિજાનત ॥ ૪૬ ॥

શ્લોકાર્થ —નાના જગાગ્રયમા જે ન્યાન-પાનાદિક કર્મો જમ તેન કીને થાય છે તે ત્રણ કાય મોગ જગાગ્રયમા મ્હેલાઈથી થાર છે તેન પ્રમાણે વેદોના જ પૃથ પૃથક મગ ત પ્રહનાત્મીને નદને પ્રામ થાય છે (૪)

ટીકા —રેદમા પુ મગ ચાતોના નિર્દે । કન્વતમા આગ્યો છે પરંતુ આપણે ના જે નાં વિભાવ્ય હોય તેનોજ ન્દીમગ કુના જેપ્લે જેમ નુચોદય થવાથી પુ મગ નારો દ્રષ્ટિનોચર થાય છે પરંતુ તે મર્વ મારોપિગ નનુપ્લ એ નાયે નાકનલુ કરી શમ્તો નથી, અથવા નર્વ પૃથવી પાલીથી બરવી હોય, તોપલુ આપણે તો ઉપયોગ

પુનઃ પાત્ની લઈ શરીરે છીએ તેન પ્રનાતિ જેઓ જ્ઞાની છે તેઓ વેદા
ર્થનો વિચાર કરી માત્ર અપેક્ષિત, શાશ્વત પ્રદાનોનું સ્વીકાર કરે છે (૬૩)

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।

મા કર્મફલહેતુર્ભૂર્મા તે સર્ગોસ્ત્વકર્મણિ ॥૪૭॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! તું કર્મોનો અધિકારી છે જ્ઞાનો
અધિકારી બનીશ નહિ અને જ્ઞાની હોવા પાઠ કરીશ નહિ તથા
તન ન કરવાનો પણ આચલ ધરીશ નહિ (૪૭)

ટીકા — માટે હે પાથ ! મે અનેક દષ્ટિથી મરે વાતોનો વિચાર
કી જોયો, તો મને એમજ લાગ્યું કે તાર તારા પ્રત્યક્ષ કર્મોનો ત્યાગ
કરી નહિ તારે કર્મજ્ઞાની હોવા ન નખત્ય તેમજ નિષિદ્ધ કર્મોનો
અગીકાર ન કરતા નિ કામભાર અ કર્મ આચરવા જોએ. (૬)

યોગસ્થઃ કુરુ કર્માણિ સર્ગ ત્યક્ત્વા ઘનજય ।

સિદ્ધ્યસિદ્ધ્યો સમો ભૂત્વા મમત્વ યોગ ઉચ્યતે ॥૪૮॥

શ્લોકાર્થ — હે ઘનજય ! કર્મની આમણ્તિ અને કર્મનું કર્તૃત્વ
જાડી ફવની હોવાનો ત્યાગ કરીને કર્મ કર આરભિત કર્મ પાઠ પડે
વા ન પડે તેનો હવ કે શોક કરીશ નહિ યોગનો આશ્રય લઈ કર્મ
ન મુખ દુ ખમા નમના થરી એનેજ યોગ કહે છે (૪૮)

ટીકા — હે અર્જુન ! યોગયુક્ત થઈ ફવની હોવાનો ત્યાગ
કરી મનપૂર્વક ઉમ કર આરભેતુ કાર્ય દેવયોગે પાઠ પડ્યું તો તેથી
કુવાઈ જતો નહિ, અને નિદ્રા ન થયું અથવા અપૂર્ણતા રહ્યું તો તેને
માટે શોક પણ કરીશ નહિ કર્મ કરતા જે તે પાઠ પડ્યું તો ઠીક
છે પાઠ કદાચિત વિન આવીને તે અર્જુન રહ્યું તોયે ક્ષિપ્તેશ્વર
બંધનનું ગાળું કુટુંજ માનતુ જટવા કમો બન તે મન ક્ષિપ્ત ને
અપલ કરવા, એવું પડી પૂર્વતા કે અપૂર્ણતા માનવાનું કશું પ્રયો
જનજ નથી કર્મ કરતા માટે માટે જે કાર્ય પશ્ચિમ થાય તે પ્રત્યે
મનોવશ સમાન ખપવા એનું નામજ યોગ મિથિત એમ શાબ્દ
પુરોય વહે છે (૪૮)

દૂરેણ દ્યવર કર્મ બુદ્ધિયોગાદ્ઘનજય ।

બુદ્ધો શરણમન્વિચ્છ કૃપણા ફલહેતર ॥૪૯॥

બુધિયુક્તો જહાતીહ ઉમે સુકૃતદુષ્કૃતે ।

તસ્માદ્યોગાયુજ્યસ્વ યોગ કર્મસુ કૌશલમ્ ॥૫૦॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! દશિન્ને અર્પણ કરીને કરેલા કર્મો મન્ય ફળના હેતુથી કરેલા કર્મો અતિ ન્યૂન યોગ્યતા ધરાવે છે, માટે બુદ્ધિયોગનુ ૨૨ જ અર્પણ કરી કર્મના ફળની હિંસા ધરનારા લોકો અતિ દીન હોય છે (૪૯) જ પુણ્ય બુદ્ધિયોથી યુક્ત હોય છે તે કર્મના ફળ જે પાપ અને પુણ્ય તેનાથી ના લોકમાન્ય મુખત યાય છે માટે તમન્ય-બુદ્ધિયોગને નામ્ય કરી લે કર્મનુ કારણન્ય દશિન્ને કર્મ અર્પણ કરવામા જ છે (૫૦)

ટીકા — હે અર્જુન ! જેમા મન અને બુદ્ધિનુ એમ્ય યાય છે અને જ્યા વિનાની તમના યાય છે યાજ યોગો ના છે તે પાર્થ ! આ બુદ્ધિયો ! અને કર્મયોગી વિના પૂર્વક તુવના કરના જણાય છે કે (અભ્યક્ત યુગ્મ અને ફલેન્દાયુગ્મ) કર્મયોગી યોગ્યતા વળી યોગી છે પરંતુ કર્મનુ નાજ જ કરના કરના જ બુદ્ધિયો ! કાંઈ યાય છે આ રીતની કર્મતિદિનેજ યો ! મહેવાના આવે છે માટે હે અર્જુન ! બુદ્ધિયોમાજ સિત્ત નિય ૨૦ અને મનમથી ફળની નાશાને કર ૩૦ જેવા બુદ્ધિયો ના પ્રવૃત્ત યાય છે, તેમનીજ નનોમમતા સિદ્ધ યાય છે અને તેઓજ પાપ અને પુણ્ય એ દેવાયના બંધનમથી મુક્ત યાય છે (૫૧)

કર્મજ બુધ્ધિયુક્તા હિ ફલ ત્યક્ત્વા મર્નાપિણ ।

જન્મવધવિનિર્મુક્તા પદ ગચ્છત્યનામયમ્ ॥૫૧॥

શ્લોકાર્થ — નાજ તમન્ય-બુદ્ધિયુગ્મ પુરૂષો જાની હોવાથી કર્મ ફળની આશા હોવી, જન્મન્ય ધનથી મુક્ત થઈ તવ ઉપદેવથી વિત રેવા (૫૨૪૪) પડને પાને છે (૫૧)

ટીકા — હે અર્જુન ! બુદ્ધિયોગયુગ્મ પુરૂષો કર્મ કરવા છતા ફળની હિંસા ! ખત્ત નથી વ્યવસ્થે તે જન્મમ લના ફેલામથી મુક્ત યાય છે તે મનુર્થન ! પછી તેઓ જ્ઞાનદશી થઈ પુણ્ય એવા અવિનાશી પડને પાને છે (૫૨)

પદા તે મોહકલિલ બુધ્ધિર્વ્યતિતરિપ્પતિ ।

તદા ગતામિ નિવેદ શ્રોતવ્યસ્ય શ્રુતસ્ય ચ ॥૫૨॥

શ્લોકાર્થ — જ્યાં તારી બુદ્ધિ મોહકથી પાનને તરી લગે, ત્યારેજ તુ સ્વભાવથી અને અલગેથી વિપરીત બાબતેથી વિ-ક્રમ થાય (૫૨)

ટીકા — જ્યાં તું મોહનો ત્યાગ કરશે અને જ્યારે તારા મનમાં વસાવ્ય પ્રવૃત્તિ કરશે, ત્યારે તને નિરોધ અને જ્ઞાન આ મજાન ઉત્પન્ન થઈ તારા અનકલન પ્રકાર ઇચ્છાગ્રહિત મનશે અને તુ અચ્યુતપને પ્રાપ્ત થઈશ વગી આ પન્ની પ્રાપ્તિ થઈ એટલે પતિ ભવિષ્યના નિશ્ચય અને ભવનાના મનાવ, એ બધા આપોઆપ જ હૃદયે જશે (૧૦)

શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિશ્ચલા ।
સમાગ્રવચલા વૃદ્ધિસ્તદા યોગમગ્રાપ્સ્યમિ ॥૫૩॥

શ્લોકાર્થ — જન નાના પ્રકારના વાચ્યા શ્રવણ કરી બ્રમ્હ પડેલા તારી બુદ્ધિ જ્યાં બ્રાન્ધિયકમાથી ની ગાં આ મન્વડપમા ગ્ધિ થશે ત્યારે તુ યોગને તાપ્ત થશે (૧૩)

ટીકા — ઇન્ધિયના સમર્થથી જે બુદ્ધિ પ્રચર થયેલી હોય, તે આ મન્વડપની પ્રાપ્તિ થયા પરી ગ્ધિય થાય છે, એ પ્રમાણે પ્રમાણિ મુખમા જ્યાં તારી બુદ્ધિ ગ્ધિય થશે, ત્યાં તને મરં યોગ સ્થિતિ માં ર થશે (૧૪)

અર્જુન ડવાચ । સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા માપા સમાધિસ્થસ્ય કેઠવા ।
સ્થિતઘી કિં પ્રમાપેત કિમામીત વ્રજેત કિમ્ ॥૫૪॥

શ્લોકાર્થ — અર્જુન કહે છે — હે કેશવ ! જેની બુદ્ધિ સ્થિર થઈ યોગ્ય મની છે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરૂષના વચણ પ્રકારે ? તે શુ જોલે છે ? કેમ પ્રેમ છે અને કેમ આવે છે ? (૧૫)

ટીકા — પરી અર્જુન જો યોગ્ય શ્રીકૃષ્ણ ! હે કૃપાનિધિ ! તુ જે વાત પુષ્ટુષ્ટુ તેનો ખુવાનો કૃપા કરીને કરશે આ માભગી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જો યોગ્ય અર્જુન ! તને જે યોગ્ય મારે તે જ્ઞાનદર્પણ પુત્ર આ માભગી અર્જુન જો યોગ્ય પ્રજ્ઞા કાને પ્રહરો ? તેને કેવી રીતે જોગ્યવો ? ત મને સ્પષ્ટ કરીને કહેા જેમને ગ્ધિરબુદ્ધિ વાગા કહેરામા આવે છે અને જે નિગત પ્રમાણિમુખ જોગ્ય છે તેમને કયા પ્રજ્ઞોગી જોગ્યવા ? હે જેવ ! હે વન્મીપને ! તે કેવી ગ્ધિનિમ્મ હોય છે, અને કેવું વનન મારે છે જે કૃપા કરીને કહેા આ માભગી પા ગુણધર્મનપન્ન પર પ્રહારવાન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જોગ્ય વાગ્યા (૨૦)

श्रीभगवानुवाच । प्रजहाति यदा कामान्मर्वान्पार्थ मनोगतान्

आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥५५॥

श्लोकार्थ — श्रीकृष्ण जो या - से 'मर्जुन' क्या मनुष्य मनमा देवी नर्व धानन जेने निशे। त्यछ देछे जने आ माभर न तुष्ट जने छे यां ने स्थितप्रज्ञ भेसाय छे (५५)

टीका — श्री लगवान् भे छे - से 'मर्जुन' 'गजरा' मन्नी जनि छे छे जो जेना आ ननुपन विप्र छे पन छे छे ने नडा नूम जेय छे जने जेनु नन छे छे आत्मज्ञानशी पविपूर्ण होय छे, जने जेना यो जेना ननुष्य विरयोम र्जुन इनाय जेना ने काम तेनी जेना मनमा पत्र निवृत्ति धर्म छे होय जने जेनु मन ना मन तोरम नथाय नानदमा नभाय होय छे ते पुत्रपन न्य बुद्धि जलन (६३)

दुःस्वप्नद्विममना मुक्षेषु विगतस्पृहः ।

वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥५६॥

श्लोकार्थ — जेनु मन दुःप्रसामिणी जे धाननु नथी जने जने नुपनी छे । नथी राम क्रोध जने लय जे विमो जेना नत ननुष्य निवृत्त धर्म जेना छे, जेना न मुनि तेने स्थितप्रज्ञ जेनाम जाये छे (५६)

टीका — जना प्रभान् दु जेनी रासि यथा छे जना मनमा जान छे पन यथा नथी जने से विपर नुपनी छे जेना इना छे - जेना नथी न उरपुठान नत ननुष्य मम जने क्रोध जाये जाये छे थाय छे पगी ते पूर्व पुष लयनु ता नाम मुजा जलतो नथी जेना प्रभा जे नना जने जेदशी - निग यथेका होय छे, तेज पु जने न्य बुद्धि नमज्ये (६)

यः सर्वत्रानभिक्वेहन्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।

नाभिनदति न द्वेष्टि तस्य प्रजा प्रतिष्ठिता ॥५७॥

श्लोकार्थ — जे विरयो प्रभेनु जनु मनन्य नष्ट यथ छे जने जने ना । छे भासा विरयो जेना यन तेम दप छिप जेना यने नथी तेनी बुद्धि विप्र धर्म छे जेम नमज्ये (५७)

टीका — जे प्रभते जेदमाने प्रभा नपने जेना न जेना प्रभा जेना छे जेम जे नरनी न से नमन इति जेना छे, नथी नु माय

માતનને સ્વયં પ્રકાશાવનો અનુભવ થાય છે, ત્યાં શરીરના વ્યવહાર-
પત્ર મધ થાય છે અને દરિયોના વિષયોની વિશ્વૃતિ થાય છે (૯)

યતતો હ્યપિ કૌતેય પુરુષસ્ય વિપશ્ચિત ।

इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरति प्रमथ मन ॥६०॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! જગવાન દરિયો તેનો નિમગ્ન મનને
મથન પિતાન મનુષ્યના મનને પણ પાતે પોતા તરફ ખેંચી
લય છે (૬૦)

ટીકા — હે અર્જુન ! જ્યાં દરિયોને વશ મનને માટે નાત્રિ
દિવન પ્રયત્ન કરે છે તેમને પણ તેજ્યાં આધીન થતી નથી જે
માતન નિ તર અજ્યાતમા હા થો રહીને યમ નિયમના તાતર બની
લય તથા મનને મૂડીમ લપ્તને ચાહે, તેને મુઠા એ દરિયો વ્યાકુળ
મની નાખે છે એવો એનો પ્રભાવ છે જે પ્રમાણ માત્રિકને ભૂત
ભૂતાયો ખવ ાવી દે છે તેમ એ વિષયો દિવિનિદિ ઉપે યોગીઓને
પ્રાપ્ત થઈ દરિયોદ્રા । તેમને પણ જાદુ કરે છે અને વખતે મન
વિષયોમા શુશાઈ લટને અજ્યાતમા નિજળ બની લય છે નાવી
ના દરિયોની પ્રબળ શક્તિ છે (૧૪)

तानि सर्वाणि मयम्य युक्त आसीत् मत्पर ।

वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६१॥

શ્લોકાર્થ — માટે તે સર્વ દરિયોને વશ મરી જાતી પુરુષોએ
મ. । ન. જ પોતાનું મન નિયંત્ર કરવું નથી દરિયો ન્યાધીન હોય છે
તેને નિશ્ચયપુદ્ધિના મનુષ્ય નમજ્યા (૧)

ટીકા — માટે હે પાપ ! સર્વે વિષયોની ઈચ્છા છોડીને જે દરિ
યોને વશ કરે છે અને જેનું અલકરણ વિષયના સુખના જમમા પહતુ
નથી તેજ યોગીને પ્રાપ્ત થવાને પાત્ર છે કારણ કે તે નહા
આ મજાનયુક્ત નહે છે અને અત કન્તામા મને દિ વિનન્તો નથી
જે કોઈ માત્ર બાહ્ય વિષયોને છોડી કર્મદરિયોના નિમગ્ન કરી બેઠી
હે અને વિષયેચ્છા તેમની તેમ હે. તો તે જન્મમરણના ફેરામાથી
મગ્તો નથી. યોગુ પણ વિષયાવ કરવાથી તે શરી મા પ્રનરી જીવ
નના નાશ થાય છે તે પ્રમાણે મનમા વિષયોની યોગી પણ ઈચ્છા
હોવાથી તે સર્વ શુભ વિચારોનો નાશ કરે છે (૨૦)

ध्यायतो विषयान्पुंस सगस्तोपपजायते ।

અતઃ કરણની પ્રવૃત્તિ મટતી નથી (૬૪)

ટીકા — મનમાંથી મર્વ વિષયો દૂર કર્યા એટલે ગન અને દેવ આપો આપજ નહીં થાય છે તોગ અને દેવ ટળ્યા પછી દરિયા વિન યોગ્ય પ્રકાર થાય તોપણ તે બાધક નિવૃત્તી નથી આકાશમાંથી મૂર્ચ પોતાના કિલકુપી કરી જગતની વસ્તુઓને સ્પર્શ કરે છે, તોપણ તેના મન દોષથી ક્ષિપ્ત થતો નથી તે પ્રમાણે જે વિષય પ્રત્યે દેહાત્મીન આત્મસ્વરૂપમા નિમગ્ન અને મામ કોષથી અક્ષિપ્ત હોય છે, ત્યાં જે વિષયમા પણ પોતાના સ્વરૂપ મિવાય અન્ય વસ્તુનું દર્શન કરતો નથી ત્યાં પછી વિષય શી વસ્તુ છે? અને તેને શી રીતે બાધ કરી શકે? જો પાણીમા પાણી જુડતુ દોષ મિવા અગ્નિથી અગ્નિ બળતો હોય તોજ પૂર્ણતાએ પહોંચેલો પુરૂષ વિષયસન્નર્ગથી બગે આ પ્રમાણે જે સ્વતઃ સ્વરૂપ બની હો છે તેની જુદિ નિશ્ચ છે એમ તુ નથી સમજ (૩૦)

પ્રસાદે સર્વદુઃસ્વાનાં હાનિરસ્યાંપજાયતે ।

પ્રસન્નચેતમો હ્યાશુ જુદિ પર્યવત્તિષ્ઠતે ॥૬૫॥

શ્લોકાર્થ — ચિત્તને પ્રવૃત્તતા ત્રામ યર્ષ એટલે સ્વ દુ ખોનો નાશ થાય છે અને પ્રવૃત્તચિત્ત થયેલા પુરૂષની જુદિ શીલ આત્મામા નિશ્ચ થાય છે (૬૫)

ટીકા — ત્યાં ચિત્તમા તદા પ્રવૃત્તતા હાય છે, ત્યાં ત્રાસાન્કિ દુ ખોનો પ્રવેશ યર્ષ શુભતો નથી જેના દેહમાજ અનૃતતેના જો હ પન્ન થયો, તેને સુધા તૃપ્તાની પીડા દગી બાય છે તેમ જેનું તદ્યજ પ્રવૃત્ત હોય છે તેનું મર્વ આ અદમ્ય યજ બાય છે આવા મનુષ્યની જુદિ આપો આપજ પ મા સ્વરૂપમા પહોંચી બાય છે જમ વાયુ-હિત સ્થાને તૃપ્તાની વ્યોત લેશ પણ હાલની નથી તમ તેની જુદિ નિશ્ચ થાય છે, તે આત્મસ્વરૂપના યોગ્ય નિશ્ચયપણ જોશર્ષ ગદ છે (૪૧)

નાસ્તિ બુધિરયુક્તસ્ય ન ચાયુક્તસ્ય માવના ।

ન ચામાવયત ઝાતિરઝાતસ્ય કુત સુખમ્ ॥૬૬॥

શ્લોકાર્થ — જનુ અત્યંત ત્વર્ય હોતુ નથી તેને આ મન નથી જુદિ ટોટી નથી, જેને આત્મત્રાવ નથી, તેને ક્ષતિ ટોટી નથી અને જેને ક્ષતિ ટોટી નથી તેને સુખ ક્યાથી હોત? (૬૬)

ટીકા — આ યોગ્ય જુદિને વિચાર જેના અતઃ સુખ હોતો નથી, તેને શબ્દાદિક વિષયો પોતાન પાસમા રક્ષ કરી લે છે જે પાશ!

મય તુષામ અને મય દવાના દેવ એવા છે આપ તે મને સ્વાધીન થતા
 છે તે પ્રમાણે માનવું અનપાન ૩ વામા બાગને ૧૬૧ મેંના એવ નું
 લોની નગી તે પ્રમાણે છે દેવ' છે કૃષાનિધિ' ૨ આપને માગી મંગલ
 તુષ્ટ મને મમે તે પ્રસી પા યા માટે દે દેવ' આ કોડમા આ ૨ ૨
 યાન્ય અને ૫ કોડમા તિગડા ક રોય એવી એક નિક્ષિત વાન છે (૧૩૧)

શ્રીભગવાનુવાચા લોકે ઝસ્મિન્દિવિધા નિષ્ઠાપુરાપ્રોક્તામયાનય

જ્ઞાનયોગેન મામ્યાના કર્મયોગેન યોગિનામ્ ॥૩॥

શ્લોકાર્થ — શ્રી ભગવાન કા છે — જે નિષ્ઠાપ અભુન' રહિતા
 આ ભમજ મે આ લોકમા આચ વા યાન્ય મે પ્રમાણતા માંગે
 બનાવ્યા છે નાખ્યો (નાખ્ય-વિચાર કરના આ) ન નાનયોગ અન
 યે ક્ષો-મન કરના આને કમયો ૧ (૩)

ટીકા — અભુનન આવ વચન તાબાગી કાકૃષ્ણ આશ્ચર્યથી વારી
 હાયા — તે અભુન' મે તન જ કષ્ટુ ને સહોપમા કષ્ટુ છે પ્રધિતાપત
 કર્મમા તિનુ નિષ્ઠાપ કૃષ્ણ તુ પ્રત ॥નુનાર વ જ્ઞાનમાત્રને મદિન
 વતુથી યે, તેમા માત્રે તેતુ જો કષ્ટુ તે નહિ નમજ્યા તુ બધજ
 જાલ પામ્યો છે વગી હવે ધ્યાનગ્ય ॥ખજ ક ઉત્ત દભય માં
 મારાજ બતાવેલા છે તે વીરભેજ' આ પૃથ્વીપર એ દભય મા
 અનદિસિદ્ધ છે અને મારામથીજ દાનુત થયેલા છે જ અને ચેતન્ય
 વિષે વિચાર કરનારા લોગે તેતુ આચરણ કરે છે અને જથી દશાવરૂપની
 પ્રતીત થઈ તત્ કષ્ટુ તેમા તપ બની જવાય છે તે સપ્રદાયતુ નમ
 જાનયોગ છે બીજાન કમયો ૧ કહેવામ આવ છે આ યોગમા ત પર એવ
 મુમુક્ષુને કમેકમે (જાન થયા પછી) નોમને પ્રાપ્ત થાય છે તેવાર મનેજ
 અન રાધીને તેવાર કરેલા અન્યથી જમ એક ત ખીજ તૃપ્તિ થાય
 છે, તેમ આ દભય માં તુ સા ૧૨ અને પર પરા ૧૨ પર્યવસાન એ
 હાય છે જે પ્રમદે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા ૧૨૩ વહેલી નદીઓ તિન
 જણાય છે, પરતુ ઉવે વતુકગત ને એ વજ થાય છે તે પ્રમદે આ
 બને તપ્રદાયો એકજ હક્ષણ સૂચ છે એના અવડબનને આધા
 દિપાતમ્ની પાવનાપર છે પગી એ જ ઉત્કલની નાયે વૃષ્ણા કૃગને
 મહત્ કરે છે, પરતુ તે કૃગ તેજ ને યી ૨ નુપ ૫ હી રીને મહત્ કી
 શમ્મ વ ૧ તે તો પીને પીને આ રાગીપરથી પેલી ડાગીપર એમ
 જાણ કરો કમે કમેજ કૃષ્ણ પાતે જમ પદે-પદે તેજ પ્રમાણે જ
 નાનનાને સાહે છે એવા રાજાઓ વિદ્યજમ માં વત્વર મોમની

અભિમા આહુતિ આપતો નથી દેવતુ પુજન કરતો નથી સા । પ્રાક્ષણો વગેરેને ભોજન કરાવતો નથી એ શુક્રબંધિનથી કરાવે છે, અતિથીને આદર સત્કાર કરતો નથી અને પોતાની બલિને નતુષ્ટ કરતો નથી, જે ક્ષીમતાઈથી અર્ચિષ્ટ બનીને ક્ષવગ વિષદાનગ્નિમા એયો પચ્યો હે છે તેને મોગ સમ્પ્રો આસીને ઘેર છે શાથી તેનું સંધય નાશ પામે છે અને અવશિષ્ટ ગ્રહેવા ભોગે પણ તેનાથી ભો ાસી શકાતા નથી જેતુ આયુષ્ય ખટયુ હોય તેવા શરી ના જે પ્રનાતે નન્ય હેતુ નથી અથવા જેમ હુલભાન્યના ઘ ના હક્કી ટકતી નથી તે પ્રનાલે સ્વધમનો વોપ થયો એટલે પડી સર્વ મુખ નષ્ટ થયુ એ ૧૪ તનનુ જે પ્રનાહા દીપ્ય છુઆ તલ પ્રમથુને નાશ થાય છે તે ૧ પ્રહરેવ કહ છે કે, હે રજ નો ૧૦ મોર્ષ સ્વધમનુ આ રજુ હા છે તેનુ સ્વાભ ન્ય ખરેખર નાશ પામે છે જે સ્વધમને ત્યાગ મચે તેને મગ પ્રિયા મે અને તેને ચો નમશ્ચ તેનુ સર્વમ્ય પડી કો ૧ પડી ત્રિ યજ્ઞ નગ્નમ્ એમ બૂત પિશાચાદિ હોતોથી કર છે, તે પ્રનાતે તેની ધન સ્વ નકો દોરી અવી તેને ચોન કૃષી ધની લે છે પ્રેરોમન. સ્વ હુ પો અને મુમ્ય પ્રમરન. પાનમે તમા ન ક હા તેની પાન નાથી તેને આકુળ મી મૂકે છે તે ઉન્મત્ત નનુષ્યની અત્ર નિધિતિ રથા પડી તે મે તેટલુ રૂદ્ધ ક થા હોમે તાપલુ તે સકો તન મ પ મુધી હાડી જન્મ નથી મારે તેને સ્વધન છે એયો ન્દિ અને દંદ્રિયાન મ્ચા પ્રનાતે વળવા દોશ ન્દિ જે પ્રનાતે નન્ય પલીમથી પના નાજગતુ ત ત ૧ મત્ત પામે છે તેન મ્ધમ હાવાયા તમ્મરી મિધિતિ તા તવી ૧ યદે મો પ્રહરેવ મ્હે છે કે નના સરમે પે તપે નાન ક રિત મો ૧ વાને તદા ત ૫૦ ગ્રેવુ લેકુચ (૧૦)

યજ્ઞશિષ્ટાગ્નિન મતો મુચ્યતે મર્વકિલ્ચિપે ।

મુંજતે તે ત્વથ પાપા યે પચત્યાત્મકાર્ણાત્ ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ — યજ્ઞનો અર્ચિષ્ટ રાગ છે અત્ત મે છે તે એક

પુસ્ત નર્વ પાપોથી નુખ થાય છે ૧ ૧ ૬ પુસ્ત પાપાન નાન

અન્ન ાથીને આપ છે તે તો મન્નુષ્ય બમ્પન મ્ છે (૧૩)

દીપ્ત — જે માત્ર નિમ્મ ૧ પુરિથી વિધિત મ્ને નુ નાચ ૩ ક

વામ પ્રાપ્ત ૩ પનિને દાયો ૧ મે છે ૫ ૩ નામ અને અભિની

પૂજા કરે છે ધર્મ પાપલ રૂદ્ધને ની નેવા ક છે, પે નાના પિતૃ

એની ૧ દનિધિ ન્દિ પાો છે અને એ રીને વિધિત મ્મા ૧ ત ન્યા

अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः
 अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः
 अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः
 अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः अथर्ववेदः

एष प्रदीपिष्ये नानुदनेपनीह य ।

आमर्षिभिर्गण्यो भोय पार्ये न जीयते ॥१५॥

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।

मकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमा प्रजा ॥२४॥

શ્લોકાર્થ — જો હું કર્મ ન કરું તો મને પ્રજાનો નાશ કે વધ નહીં થાય અને મને પ્રજાને વળતર કરવાનો આરોપ પણ મારા પર આરો, અને મને પ્રજાનો વિનાશ પણ હું કરી શકેવાઉં (૨૪)

ટીકા — જો હું આ માનવમાત્ર હું અને ધર્માચરણ ન કરતા પ્રજાના ઉદ્ધાર કરી રીત થઈ શકે ? માટે તમને જોઈને તે ઉપશીતે પોકો પાતાને અનુમતિના માગો મમજી લે છે એ જે વાચનિક મ પ્રભાવ છે ત તને જો હું ધર્માચરણ ન કરું તો અન્યસ્થિત થઈ જાઉં માટે જ મમથ અને મર્યાદાનમ પલ્લ રોય તેજી વિશેષી થઈ જાઉં ત્યાજ કરના પટે નહિ (૮)

सक्तः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वति भारत ।

कुर्यात्तिढांस्तथाऽमक्तश्चिकीर्षुर्लोकमग्रहम् ॥२५॥

શ્લોકાર્થ — એ ભાવત ! જેમ અવિદ્યાનુ વોગે કર્મકૃત્તમા આ નામ થઈને કમ કરે છે, તેજ પ્રમાણે વિદ્યાનુ લોકોએ વોકાત્યાગાય ફેરવેશનરિત થઈ કમ કરે એ જોએ (૨૫)

ટીકા — ફરતી કૃત્તમા નામના પુત્રે જે પ્રમાણે કર્મચરણ કરે, તે પ્રમાણે તાનના પુત્રે પણ ક્રમે કરવા જોઈએ છે પણ તે વસ્તુવું વસ્તુ વસ્તુ કરું આસ્થ છે માટે નેતાએ એ મ માટે શાંતી ધમચ કૃમા લોની તાજી કરાવી જોઈએ (૭૧)

न बुद्धिभेद जनयेदज्ञाना कर्ममगिनाम् ।

जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्त समाचरन् ॥२६॥

શ્લોકાર્થ — વિદ્યાનુ મનુ કે ફરતી કૃત્તમા કર્મ કરવાનું અનન્ય મન-વનું મુદ્ધિભેદ લેવું પેા. જે નહીં, પરંતુ પોતેની પ્રભુતિ પોતે ન કરવાની તેમજ અન્ય ન્યાની અવેરિતી કરવાની (૨૬)

ટીકા — જેજ પ્રમાણે કરમાર ફરિ જનુ વિવન મુદ્ધ થયુ ન હોય એવું તુ સને કે વ્યવસ્થાનેરિત્ય તેથ ન હોય નહિ કરું કરું થનથ ! જે જાને અનયન ના પણ કરું નથી અવનુ કે પવન કરું રીત કરી શકું ? મને વિદ્યામમદ ન મ કરું કરું પણ જે અવનુ કરું, તેની આરોગ નવમાવનુ અવનુ મને પેા

પ્રકૃતે 'ણસમૂહા' સજ્જતે ગુણકર્મસુ ।

તાનકૃત્સ્નવિદો મદાન્ કૃત્સ્નમિત્ર મિત્રાલયેત્ ॥૨૧

શ્લોકાર્થે પ્રકૃતિના ગુણોથી જે મોહિત થતા હોય છે તેઓજ ગુણથી થયેલા કર્મોમા આમત્વ થાય છે આના અત્પત્ત લથા મદ શુદ્ધિવાળા મોહના મનમા નાનીજે શુદ્ધિ-ભેદ-મથરા ઉપન્ન કર્મે નવિ (૨૬)

ટીકા જ મનુષ્ય પ્રકૃતિને આપીને થઈને વર્તે છે અને ગુણમા અત્પતામત્તા થયે છે તેજ કર્મથી વિમ થાય છે દરિયાજ ગુણોને આપીને થઈ પાતપાતાના આના મા નિમમ્ન રહે છે જન્મ જન્મ મગ મનુષ્ય ત અન્યના કર્મોને પુરુ કર્મ કુ એમ અવગ મા ૧ (૧૫)

મયિ મર્માણિ કર્માણિ સન્યસ્યા યાત્મચેતમા ।

નિરાર્થીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુદ્ધયસ્વ વિગતઞ્જવર ॥૩૦॥

શ્લોકાર્થે 'ન અગ્નુત' વિચારપુત્ર મગ કર્મો મનજ અર્પણ કર્મકૃમી બાગા પત નવિ જાત્યાભિમાન જ અને શોષ વિત થઈ કુદ ૩ (૩૦)

ટીકા મને વિવિત પ્રમાણુ બાચ ત કરી લ નઈ મન આઈવે કર અને જ્ઞાનકાવિન કી જ પરમપુરુષામા લીન કરી આ કર્મને તા કુ તન કાવલ માટે અમુ મે કરી કુ એકુ અભિમત નુ મનમા પન્ન થતા વર્ગી નવિ મન જ મરજીને લ્યા કરી લ્યાકમ તે પે તે રજે બવ જાવમા ધનુ જ લઈ આ રજે જ તેન અને અનરપુરુષ કી જ્ઞાનિના ની જ પ્ર જ્ઞાત્મક નુ ન જ દુષ્ટિ ધન, અધમને મહિમા જાવ બવ કુપતિના જ્ઞા અ પૃથ્વી વર્ણી મે ર કર જે આથ' મનુ નિર - થઈ કુદ જ ક લક્ષ જાવ જન જન્મ સાવ રી - (૬૨)

યે મે મતમિદ નિત્યમનુનિષ્ઠતિ માનસા ।

શ્રદ્ધાસતો નમ્રયતો મુચ્યન્તે તેષ્ણિ કર્માભિ ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થે — 'યે મે મતમિદ શ્રદ્ધાસતો' અને નવ વિમ થઈ મનુ જ્ઞાન નવ નવ જ્ઞાન જ્ઞાન જ્ઞાન કી જ પરમપુરુષામા લીન કરી આ કર્મને તા કુ તન કાવલ માટે અમુ મે કરી કુ એકુ અભિમત નુ મનમા પન્ન થતા વર્ગી નવિ મન જ મરજીને લ્યા કરી લ્યાકમ તે પે તે રજે બવ જાવમા ધનુ જ લઈ આ રજે જ તેન અને અનરપુરુષ કી જ્ઞાનિના ની જ પ્ર જ્ઞાત્મક નુ ન જ દુષ્ટિ ધન, અધમને મહિમા જાવ બવ કુપતિના જ્ઞા અ પૃથ્વી વર્ણી મે ર કર જે આથ' મનુ નિર - થઈ કુદ જ ક લક્ષ જાવ જન જન્મ સાવ રી - (૬૨)

કે ? અથવા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત કરવા તે જીવવાથી કે ? સદા
 પણ અગ્નિ લાગે છે તે બહુકે થાય છે, તેજ પ્રમતો ડોનુકને મડ
 પણ દ્વિયોનું વાલન કરવાથી તેની વિશ્વવૈકુપના વધે છે અને પતી
 તેનો અવરોધ કરી ગમતો નથી માટે છે અર્જુન ! આ પરાધીન
 (ગુલાધીન) ગરીબને માટે વિશ્વોપભોજ મેળવવાની ખામ ખટપટ શા
 માટે કરવી ? તથા તુ ॥ ૧૧ ॥ રત્ન કરી અને સર્વ વસ્તુ મયા ન કરીન
 આ વસ્તુ રાલન ગા માટે જ્યાં કરવું ? વગી અત્યંત પરિશ્રમરૂઠે
 પુષ્ટતા મપાન મંગીન તથા સ્વધર્મના ત્યાગ કરીને કેવળ દેહકુર્મજ
 પોષન શા માટે કરા તુ ? આ પચતત્ત્વનું શરીર અતે પચતત્ત્વમા
 મગી જન ॥ ૧૧ ॥ ૧૧ ॥ ૧૧ ॥ સર્વ મહેનત વ્યર્થજ જગે મટે કેવળ
 રાગીનું પાસણ યા ક સમા આયુધ્ય ખર્ચો નાખવુ નહિ (૯)

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थं रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।

तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपयिनो ॥૩૪॥

શ્લોકાર્થ — વસ્યો પર રાગ અને દ્વેષ કરવો એ ઈન્દ્રિયોને
 ધર્મજ છે માટે આપણે એ રાગદ્વેષને આધીન થવુ નહિ કાન્યુ કે
 તે આપણો ધાત કરે છે (૩૪)

ટીકા — વિવેકના રૂપે જીવનની તરફથી તે આપણા ચિત્તનું
 સમઘન થયે જ અત્યાચારી, પરતુ મારા વેશનાગા લુગતનો
 સઘાન થતા તે માનના મીમાજ ઉત્તરતા સુધીજ સ્વસ્થ રહેશે, અને
 જાલમા પ્રવેશવાની નાથે આપણા સર્વસ્વનો નશ કરશે, તેવુ જ આ
 સમઘન છે હે બહુ ! રહન । ખાતા પ્રથમ મિટ લાગે છે, પરતુ
 પરિણામે તે નાશકારક નિરૂઠે છે તેજ પ્રમલે ઈન્દ્રિયોમા વમનો કામ
 વિષયમુખ પી દુરાશા ઉત્પન્ન કરે છે મત્સર જગમા ખોલેવા માનના
 દુકડામાથી વ્રમમા પટે છે, પરતુ માનના ગલમા રહેતો કાટો મરો
 પ્રાણ હુ શે એ વાત તે સરજી થતુ નથી તેમજ વિષયમુખની
 અલિવાસનું પશ્ચિમ સમજવુ પારાધ જમ મૂગને પડવાની તક
 સાધી ચરે તરફથી તેને ઘેરી લે છે, તેજ પ્રમલે આ વિષયમુખની
 અલિવાસ પલ માલસને ચારે તરફથી ઘેરી લે છે માટે છે પાર્થ !
 કામ ક્રોધને વિવાનક સમજી તેનો તગ તુ કરીશ નહિ અને એના
 કાણુપ વિષયોને આશ્રય પણ ન આપીશ તેનું સ્મરણ સુદા કરીશ
 નહિ તેમજ આત્મજ્ઞાનની જ્યોતિ છુટાવા દર્શિ નહિ (૧૮)

श्रेयान्स्वधर्मो विगुण परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

ઠકાયેતુ હોય છે (૩૮)

ટીકા — હે અર્જુન ! જે પ્રમાણે સર્પ ચઢના યડને વિંટાઈ રહે છે, દિવા જેમ જ્યો ગર્ભની આબુઆબુ આવેલી હોય છે, તેમજ જ્ઞાન, કામ ક્રોધથી આવૃત હોય તે પ્રભા વિના સૂર્ય, ધમ સિવાય અગ્નિ અને માગ વિના દર્પણુ વિદ્યમાન હોતા નથી તે પ્રમાણે કામક્રોધરહિત શુદ્ધ જ્ઞાન આપણી દૃષ્ટિએ કદિ પડતુ નથી (૬૨)

આવૃત જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિલ્યવેરિણા ।

કામરૂપેણ કૌતેય દુષ્પૂરેણાનલેન ચ ॥૩૯॥

શ્લોકાર્થ — હે કૌતેય ! જ્ઞાનની સાથે મદ્ય વૈર ગળ્પનાર અને અગ્નિની પેઠે સદા અનૃત રહેનાર કામથી જ્ઞાન નિગતર આવૃત હોય તે (૩૯)

ટીકા — ચરપિ જ્ઞાન એ પોતે શુદ્ધ છે તથાપિ તે કામ ક્રોધથી આવૃત્તરહિત હોય છે માટે પ્રથમ કામ ક્રોધને છૂટ્યા પછીજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે માટે એ કામ ક્રોધને છૂટવા એજ પ્રથમ મુશ્કેલી છે કારણ કે તેને છૂટનાને માટે જે જે સાધનો આપવામા આવે છે, તે જેમ અગ્નિમા લાકડા પડતા તે વધારે પ્રીત થાય છે તે પ્રમાણે કામ ક્રોધને વિશેષ પુષ્ટિ આપે છે (૬૫)

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।

एतैर्विमोहयत्येव જ્ઞાનમાવૃત્ય દેહિનમ્ ॥૪૦॥

શ્લોકાર્થ — ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ એ કામના નિવાસસ્થાન છે એમનીજ સહાયથી કામ જવાત્માના જ્ઞાનને આવૃત કરી તેને મોહમા ફસારી પાડે છે (૪૦)

ટીકા — છૂટનાના જે સાધનો છે તેના વડે ઉઠવી કામ ક્રોધને સહાય મળવાથીજ યોગીઓને પણ તે છૂટી લે છે માટે એ કામ ક્રોધ અગ્નિતર છે એમ તને લાગ્યે, પરતુ વસ્તુસ્થિતિ છેડ એવી નથી હે અર્જુન ! આવા સંકટમાંથી મુક્ત થવાનો પણ એ-ઉત્તમ માર્ગ છે જે એમાં જ તાપે તો હું તે તને કહું છું (૬૭)

तस्मात्त्वामिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।

पाप्मान प्रजहि ह्येन જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાશનમ્ ॥૪૧॥

શ્લોકાર્થ — માટે હે અર્જુન ! તુ પ્રથમ ઇન્દ્રિયોને જન અને

શાસ્ત્રોક્ત તથા ન્વાનુભવસિદ્ધ જ્ઞાનનો નાશ કરનાર આ મન પાપી કામને તું માની નાખ. (૪૧)

ટીકા —એનું મૂળ હેમાણું દિવ્યોમા છે અને દિવ્યોદાસજ્ઞ કર્મની પ્રવૃત્તિ થાય છે માટે એ દૌરેયોનેજ પ્રથમ સવ પ્રખરે છત. (૬૮)

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्य पर मन. ।

मनसस्तु परा बुद्धियो बुद्धे परतस्तु स ॥४२॥

શ્લોકાર્થ —હેન કરતા દિવ્યો સૂક્ષ્મ દિવ્યો કરતા મન સૂક્ષ્મ, મન કરતા બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ અને બુદ્ધિ મગ્ન પગ્માત્મા સૂક્ષ્મ છે, એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે (૪૨)

ટીકા —એમ કરવાથી મન ॥ ત્રીજા પ્રવૃત્તિ કુચિત થશે અને બુદ્ધિ મુખ્ય થશે. આથી ના કુચો ત્યાનબ્રહ્મ થશે. (૬૯)

एव बुद्धे पर बुद्ध्या सस्तभ्यात्मानमात्मना ।

जहि शत्रु महानहो कामरूप दुरासदम् ॥४३॥

શ્લોકાર્થ —હું મહાબાહો ! એ પ્રમાણે બુદ્ધિ કરતા આત્માને સૂક્ષ્મ બાલ્યને આત્માથીજ આત્માનું સવમન ક અને અલિપ્ત કામને છવી લે (૪૩)

ટીકા —આ પ્રમાણે ન ત કરણભાષી કામ ક્રોધને સ્થાનબ્રહ્મ કીધા એમ કહે તે મુજા એમ સમજ જે પ્રમાણે સૂર્યકિન્નર વિના મૂગજલ રહિએ પડતું નથી, તે પ્રમાણે ગા અને દેવ ન્યા નહ થશે ત્યારે પ્રથમ કથી સ્વરાજ્યા ત તજ હાથમા આવશે પછી આપણુ મુખ આપ લેજ ભો ! વવામા શી હરખત છે ? શુક શિખની મુહા વાગ તે નાજ છે અને જીવ બ્રહ્મનું નેકથ પલુ આજ છે નિવૃત્તિના દાન જ્ઞાનદેવ કહે છે કે બાપુ ! આત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિની ઉત્તમ તયારી કરી તમે કૃષ્ણ અને નર્મુનનો હવે પાનીના સવાદ સાભળો (૭૬)

अध्याय ४ थो.

ગીતાશાસ્ત્રના પ્રથમ ત્રણ અધ્યાયપર વ્યાખ્યાન કર્યા પછી યોગે દ્વિવંશ મુલાખ્યનું વર્ણન કરવાના ગિપથી સુસુપ્ત જાગની પ્રથમા સ્થિતિ દર્શન કરવાને માટે નંદારાજથી જ્ઞાનદેવ કહે છે —

म न २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

एतद् परंपराप्राप्तमिदं राजपेशं विदुः ।

म शान्तिनेत महता योगो नष्ट पण्डित ॥२॥

श्रीमद्भक्तिसुखाश्रयणाय नमः ॥

म न २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

श्रीमद्

म न २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

म ग्वाय मया तेऽद्य योगं श्रोतुं पुमान् ।

भक्तोज्ज्वलिते मे नम्या चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥३॥

श्रीमद्भक्तिसुखाश्रयणाय नमः ॥

म न २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

श्रीमद्

म न २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

તેનું કારણ એજ છે કે, તારા અને મારા પુષ્કળ જન્મો થઈ ગયા છે તને તારા જન્મોનું સ્મરણ રહ્યું નથી અને હું અર્જુન ! મેં જે જે વેળા જે જે અવતાર લીધા હતા તે સર્વે અવતારોનું મને સ્મરણ છે (૪૩)

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।

प्रकृति स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥६॥

શ્લોકાર્થ — હું જન્મમૃત્યુરહિત અને સર્વ ભૂતોનો નિયંત્રક હોવા છતાં પણ પોતાની પ્રકૃતિનો સ્વીકાર કરીને મારી માયાથી જન્મ લઉં છું (૬)

ટીકા — મને જૂનકાળની સર્વ વાતોનું સ્મરણ છે હું જન્મ રહિત છતાં માયાથી અવતાર ધારણ કરું છું મારું અવ્યયત્વ એથી નષ્ટ થતું નથી, કેમકે અવતાર અને તેની સમાપ્તિ એ પણ માયાના યોગ થીજ ભાસે છે એથી મારા સ્વાતંત્ર્યનો ભંગ થતો નથી છતાં ‘હું કર્માર્થીન છું’ એમ લોકોને જ ભાસે છે તે જાતિને લીધેજ ભાસે છે વાસ્તવમાં હું કર્માર્થીન છું જ નહિ એકજ વસ્તુ કાચના યોગથી બે સ્થળે દિસે છે, પરંતુ તેથી શું કાંઈ વસ્તુ એકની બે બની જાય છે ? તેજ પ્રમાણે હું અર્જુન ! હું નિરાકારજ હોઈ માધિક દ્રષ્ટિએજ જગત્કાર્યને માટે માયાનો સ્વીકાર કરી નવની પેઠે અવતારના વેશ ધારણ કરતો હોખાઉં છું (૪૮)

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥७॥

શ્લોકાર્થ — હું અર્જુન ! જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે અને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે ત્યારે હું અવતાર ધારણ કરું છું (૭)

ટીકા — પ્રત્યેક યુગમાં ધર્મનું સંરક્ષણ કરવાનો ક્રમ અગાદિ કાળથી આશ્યે આવે છે જ્યારે જ્યારે અધર્મથી ધર્મનો નાશ થાય છે ત્યારે ત્યારે હું મારું જન્મરહિતપણું અને નિરાકારપણું વિસરી જાઉં છું (૫૦)

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥८॥

શ્લોકાર્થ — સાધુઓનું રક્ષણ કરવાને માટે, દુષ્ટોને સમૂળે નાશ કરવાને માટે અને ધર્મનું સંસ્થાપન કરવાને માટે હું પ્રત્યેક યુગમાં અવતાર લઉં છું (૮)

ટીકા — વગી ભક્તોનું સંરક્ષણ કરવાને માટે હું રેહ ધારણ

કર્મ વિના બીજી કોઈ છે જ નહીં આ લોકમાં કર્મ વડે જ ફલપ્રાપ્તિ થાય છે જેમ જમીનમાં જે બાવલું ધાન્ય વારીએ તેથી બીજી બાવલું ધાન્ય ઉત્પન્ન થતું નથી, કિવા દર્પણ મામે ધરેલી વસ્તુ સિવાય અન્ય વસ્તુ તેમાં જણાતી નથી, કિવા હે અર્જુન ! હુનત્તી ખીલુમાં આપણુ જોયેલા શબ્દોનો જ પ્રતિધ્વનિ નીડ્યો છે, તે જ પ્રમાણે હે અર્જુન ! પ્રત્યેક ઉપાસનાનો ઠું જ આધારભૂત હોવાથી પ્રત્યેકને તેની ભાવના પ્રમાણે જ રંગ મળે છે (૭૮)

ચાતુર્વર્ણ્યં મયા સૃષ્ટ ગુણકર્મવિમાગજ. ।

તસ્ય કર્તારમપિ મા વિદ્વ્યકર્તારમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ — ગુણ ક્રમના વિભાગાનુમાર આ જ વર્ણ મે ઉત્પન્ન કરી છે હું આ વર્ણોના કર્તા છું તોપણ હું અજ્ઞા અને અવિધારી છું એમ તું બલ (૧૩)

ટીકા — હે અર્જુન ! સર્વે લોક એ જ છે, પરંતુ ગુણ અને કર્મના યોગથી તેમાં અર વિભાગ સદુજે થઈ રહ્યા છે માટે હે પાર્થ ! હું આ વર્ણભેદનો સ્થાપક જ નહીં પણ (૮)

ન મા કર્માણિ લિપતિ ન મે કર્મફલે સૃષ્ટા ।

इति मा योऽभिजानाति કર્મભિર્ન સ વચ્યતે ॥૧૪॥

શ્લોકાર્થ — કર્મ મને બદ્ધ કરવા નથી અને કર્મના ફળ પ્રત્યે મને આમણિ પણ નથી. મને જે અ યો બાણે છે તેને પણ કર્મો બંધન કરી શક્યા નથી. (૧૪)

ટીકા — આ વર્ણભેદ મારી મનાથી થયેલો છે તોપણ મે કીધો નથી એમ જે બાણે છે, તે જ કર્માણીન થાય છે (૮૨)

एव ज्ञात्वा कृत कर्म पूर्वपि सुमुक्षुभि ।

कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वं पूर्वतर कृतम् ॥૧૫॥

શ્લોકાર્થ — હું કર્મ કરવા છતાં અજ્ઞા છું એમ જાણીને જ પૂર્વમાં સુમુખોએ એ કીધું જતા મે તેમને પણ તેમની પેઠે જ કર્મ કરા. (૧૫)

ટીકા — હે અર્જુન ! પૂર્વે જે સુમુખો થયા તેમને મને અ યો જાણીને જ કર્મ કરા હજા, અને જે પ્રમલો ચેષ્ટા બી જ વચથી સુદ્ધ ઉગત્ય નથી, તે જ પ્રમલો તેમના નિઃશ્ચયે જ તેમની મે ફલપ્રાપ્તિના કારણ થયેલા છે હે અર્જુન ! વચી એ જ વાત એવી છે કે

આ કર્મ છે કે અકર્મ છે, તેનો વિચાર પોતાનાજ મનથી નહીં. શ્રેય
કર્યો એ બુદ્ધિવાનને માટે પણ કલિન કર્મ છે (૮૪)

किं कर्म किमकरोति कवयोऽप्यत्र मोहिता ।

तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ઞાત્વા મોક્ષ્યસેઽશુભાત્ ॥૧૬

શ્લોકાર્થ—કર્મ એટલે શું ? અને અકર્મ એટલે શું ? એ નક્કી
કરવામા આ ન કાંઈ કોઈ પણ મોહમા પડતાં કે નાટે કર્મ એટલે
શું ? તે તેને જણાવુ છું તે જાણવાથી તુ તત્તાર કુ ખમાથી મુક્ત
થઈશ (૧૬)

ટીકા—કર્મ એટલે શું ? અને અકર્મ એટલે શું ? તે નબધે
વિચાર કરત વિદ્વાને પણ જામમા પડ્યા છે જે પ્રમથ્ને ખોટું નહીં
મન્ય જેવું ત પ્રવધી શરણી આપ જાનમા પડે છે તે પ્રમથે મન
વહાપડાવ ત્તિ નિર્માતુ કરવાનું લેખામ ન મર્યા છે, તેમા પણ નૈક
મ્યના જામમા પડી અપાડમા બધર્થ જાત છે કર્માકર્મનો વિદ્ય
જામા મોટા મેગ નીચેની પણ વેવી ત્તજ નાત યર્થ જાત છે તો
પડી અત નીચેની તો વાત ન શી ? માટે તેન તબધ ક કુ છું તે
સભ્ય (૮૮)

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्य बोद्धव्य च विकर्मण ।

अकर्मणश्च बोद्धव्य गहना कर्मणो गति ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ—કર્મ, વિદ્ય અને અકર્મનું કલ્પ યથર્થ ગીને જાણ
જુવ જે એ કાલ છે તેનું સમાપ જ ન પ્રમ કાંડ અવિ કલિ
યે (૧૭)

ટીકા—અધિકમા જાવનુ અનુકર વિધ જાનુ આવને જે
સકાપ, તેનું નામ કર્મ છે તેનું સ્વયં સ્વયં તાજી કોડુ લે જે
પી જે કમ વર્ણાવમને પો ક અને વેદમા હેવ તેનુ અનુકર,
પ્રમા અને કાલુ મુદ્ર તાન પ્રાપ્ય કુ વો, જે હરે જેને મે
કર્મનો નિષેધ પ્રત્યેકલિ ક વમ ના પો છે તે પ મતમા નાપડ
સ્વકાજ જે નવી રીને સ્વયં ક નિષ્કર થયો એ લે પુત્ર સ
જાવિક રીને કર્મમા વિમર મેનકિ હવે ઉપર જુવ પ્રમતે કમા
કર્મનું સ્વયં ન ધરવતાર પુત્ર કાપે કાંપુ છું તે સભ્ય (૧૮)

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।

કર્મેનિ ભસ્મ કર્યા છે, એવો પુરૂષ મનુષ્યરૂપે પરબ્રહ્મ છે એમ તુ
મમજ (૫)

ત્યક્ત્વા કર્મફલાસગ નિત્યતૃપ્તો નિરાશ્રય ।

કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તોઽપિ નૈવ કિંચિત્કરોતિ સઃ ॥૨૦॥

શ્લોકાર્થ — જો કર્મના ફળની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરે છે અને આત્મા
નરમ તૃપ્ત રહી અન્ય વિષયનો આશય લેતો નથી, તે મને કર્મો કરતો
હોવા છતાં વસ્તુતઃ કાર્કશ્ય કરતો નથી (૨૦)

ટીકા — જો શરીર પ્રત્યે ઉદામીન હોય છે અને ફલપ્રાપ્તિ વિષે
નિષ્કામ હોય છે, તેમજ જો નિરતર આનંદસ્વરૂપમા નિમગ્ન હોય
છે, વળી હું પાર્થ ! જો સતોષના મુખ્ય ગૃહમા બેઠી આત્મલોધનું
પકવાનન જમવા કદિ ધરાતો નથી. (૭)

નિરાશીર્યતચિત્તાત્મા ત્યક્ત્સર્વપરિગ્રહઃ ।

શારીર કેવલ કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ કિલ્વિપમ્ ॥૨૧॥

યદ્દ્વચ્છાલામસતુષ્ટો દ્વદ્વાતીતો વિમત્સર ।

સમઃ સિદ્ધાવસિદ્ધૌ ચ કૃત્વાપિ ન નિવષ્યતે ॥૨૨॥

શ્લોકાર્થ — જો આશાનો પરિત્યાગ કીધો છે, પોતાનું ચિત્ત
અને બુદ્ધિને સ્વાધીન રાખી છે અને એવી રીતે નિરપૃહ થઈને સર્વ
સમ્બંધનો પરિત્યાગ કર્યો છે, તે શરીરનિર્વાહાર્થે (ભિક્ષાટનાદિક) કર્મો
કરે તોપણ તેને તે કર્મેનો હોય લાગતો નથી. (૨૧) અનાયાસે મળે
તેમા સતોષ માનનાર હું અને મારું એ દ્વદ્વયી અતીત, મન્યુગરહિત
અને કર્મ પૂર્ણ કિંવા અપૂર્ણ રહે તેમા હુર્ષ કિંવા ખેદ ન કરનાર
પુરૂષ સંપૂર્ણ કર્મો કરવા છતાં પણ કર્મબંધનથી હિત્ત થતો નથી (૨૨)

ટીકા — જો નહાકાર સહિત આશાનો પરિત્યાગ કરીને અધિકા
ધિક પ્રેમથી બ્રહ્મમુખની મધુસ્નાનુ આસ્વા ન લે છે, જો વેગાએ જો
મળે તેમા મુખ માને છે અને જોને આ માઠ અને બીજાનું એવો
લેદ નથી, તે જો જો દોષે છે કિંવા ધવલુ કર છે તે સ્વરૂપ તે
પોતે જ બની હો છે તે પાવની સાથે છે, મુખવતી લોકે છે અને
શરીરના જેટલા વ્યાપારો કરે છે તે મર્ષ સ્વરૂપ ત્વજ જ બની બાય
છે વધુ શુ કદુ ? જાનમા આત્મ-સ્વરૂપ સિવાય જોને અન્ય કાર્ક હોવાનું
નથી, તેને કાર્ક પણ કમના । કાર્ક પણ બાતની બાધા શી રીતે થઈ

ગતમગમ્ય મુક્તમ્ય જાનાવસ્થિનચેતમ ।

યજ્ઞાયાચગત કમ મમગ્ર પ્રવિલીયત ॥૨૩॥

શ્લાષણ નય દ્વિવદ્યામો બ્રહ્મણા દ્વિતમ્ ।

બ્રહ્મૈવ તન ગતય્ય બ્રહ્મકમમમાયિના ॥૨૪॥

દેવમવાપ્ય યજ્ઞ યાગિન વયુષામત ।

બ્રહ્મામાવપરે યજ્ઞ યજ્ઞેનેવોપજુહતિ ॥૨૫॥

શ્લોકાર્થ —અન્ય કેટલાક યોગીઓ દેવ યજ્ઞ કરે છે, અને અન્ય કેટલાક ઇશ્વરૂપ અગ્નિમા આ મનદેવ આત્માનો હવન કરે છે (૨૫)

ટીકા —જે ચત્ત્રિદિવસ યજ્ઞ કરનાર હોય છે તેઓ શુદ્ધવાક્ય રૂપી અગ્નિમા મનસદ્વિત અજ્ઞાનનો હવન કરે છે હે અર્જુન! જેને આત્મ સુખની ઇચ્છા હોય તેણેજ આ યોગાગ્નિનુ યજ્ઞન કરવુ અને તેનેજ દેવયજ્ઞ કહેવામા આવે છે હવે જ સ્વકર્મદ્વારા ઇશ્વરારાધન કરે છે, તેના સંબંધમા પર્યુન કરૂ છુ તે સાબજ. (૨૫)

શ્રોત્રાદીર્નાંદ્રિયાણ્યન્યે સયમામિપુ જુહતિ ।

ગન્ધાદીન્વિપયાનન્ય ઇન્દ્રિયામિપુ જુહતિ ॥૨૬॥

શ્લોકાર્થ —કેટલાક શ્રોત્રાદિ નાનેદ્રિયને હવન સયમરૂપી અગ્નિમા કરે છે, અને અન્ય કેટલાક ગન્ધાદિ પચ વિષયોનો હવન ઇન્દ્રિયરૂપી અગ્નિમા કરે છે (૨૬)

ટીકા —કેટલાક આત્મસયમરૂપી અગ્નિમા હોમ કરનારા ભોમિ ધ્યેય, વાચિક અને માનસિક આ ત્રણ સુક્તિમત્રોવટે પવિત્ર ઇન્દ્રિય રૂપી કબ્જથી હવન કરે છે તેઓ વૈરાગ્યરૂપી સુધ્ધ ઇન્દ્રિય યજ્ઞ તયમ રૂપી રક્તન બનથી ઇન્દ્રિયરૂપી અગ્નિને સજગ્રાવે છે તે ઇન્દ્રિયાગ્નિમાથી વેગઅરૂપી જ્વાળા નીકળે છે કે તત્તલજ વિષય-વિગાર રૂપી મધ્ધ બાબ ઇત બગ્ગ્ય મટે છે, અને અત કરણ પચક્રમને આશરૂપી ધમ્મ નટ દાય તે પછી ઇન્દ્રિયરૂપી અગ્નિ જેમા સંગ્રી રહો છે એવા કુટમ વિષયેની મહાન આદુતિ અપય છે (૨૬)

સર્વાંગીન્દ્રિયક્રમાણિ પ્રાણક્રમાણિ ચાપરે ।

જાત્મસંપમયોગામૌ જુહતિ જ્ઞાનદીપિતે ॥૨૭॥

શ્લોકાર્થ —જની અન્ય કેટલાક નવથી પ્રદીપ દયેલા મને નિષ્કરૂપી અગ્નિમા સ્વ ઇન્દ્રિયેન અને પ્રલેન કર્મોની અદુતિ આવે છે (૨૭)

ટીકા —દે ૧૨ ' આ પ્રમલે ૧-૩ વિભાગ તથ દોષેનુ દાહન કરે છે તે કેટલાક દુષ્ટરૂપી વેગમા વિષેકરૂપી સ્પેષે ૨' છે અને તેને વૈરાગ્યથી બાધે રહ્યે રાત્રિથી રાજ્યથી વેગને કુલ ૧ મરૂપી મરથી મરન કરે છે આ પ્રારે નર્વ નિર્જેનુ વૈષ્ય કરે

મથન કરવાથી તત્કાલ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે પ્રથમ સિદ્ધિ સિદ્ધિના મોહરૂપી ધૂમ્રનો નાશ થાય છે અને પછી અગ્નિની સૂક્ષ્મ ચિત્તુગારી ઉત્પન્ન થાય છે પછી યમનિયમથી શુદ્ધ થયેલું મન સગળી ઉડતા મોટી જ્વાળા ઉત્પન્ન થઈને, વાસના રૂપી સમિધોને અનેક પ્રકારના મોહ રૂપી ધૂતણુ લેપન કરી તેને ભસ્મીભૂત કરી દેવામાં આવે છે તત્પશ્ચાત્ જીવરૂપી દીક્ષિતે જ્ઞાનરૂપી પ્રતીપ્ત અગ્નિમાં ઇદ્રિયકર્મોની આહુતિ આપી, અતે પ્રાણકર્મરૂપ 'સવા' નામક યજ્ઞપાત્રસહિત અગ્નિમાં પૂર્ણહુતિ આપ્યા પછી બ્રહ્માનંદમાં મહાજ અવભૂથ સ્નાન થઈ શકે છે પછી સ્વ માગ્નિમાં ઇદ્રિયાદિક હોમદ્રવ્યોનો હવન કરતા શેષ રહેલા આત્મસુખ નોજ પુરોહારા (યજ્ઞની પ્રસાદી) તરીકે સ્વીકાર કરવામાં આવે છે આ રીતે યજ્ઞ કરી કેટલાકો ત્રિભુવનમાં સુખ્ત થયા છે આ યજ્ઞક્રિયાનાના પ્રકારની હોય છે, પણ તેની અતિમ કૃણપ્રાપ્તિ એકજ જાતની છે (૩૬)

દ્રવ્યયજ્ઞાસ્તપોયજ્ઞ યોગયજ્ઞાસ્તથાઽપરે ।

સ્વાધ્યાયજ્ઞાનયજ્ઞાશ્ચ યતય સશિતવ્રતા ॥૨૮॥

શ્લોકાર્થ — કેટલાક દ્રવ્યદાનના સ્વરૂપે યજ્ઞ કરે છે, કેટલાક તપશ્ચર્યા સ્વરૂપે યજ્ઞ કરે છે, કેટલાક યોગસ્વરૂપે યજ્ઞ કરે છે, કેટલાક વેદાધ્યયન રૂપે યજ્ઞ કરે છે, કેટલાક જ્ઞાન સંપાદનના સ્વરૂપે યજ્ઞ કરે છે અને કેટલાક મતધારણના રૂપે યજ્ઞ કરે છે આવા દીર્ઘોલોચી લોકો અનેક પ્રકારના યજ્ઞ કરે છે (૨૮)

ટીકા — એકને 'દ્રવ્યયજ્ઞ' કહેવામાં આવે છે, એકને 'તપોયજ્ઞ' કહેવામાં આવે છે અને વગી એક 'યોગયજ્ઞ' કહેવાય છે આ સર્વ યજ્ઞો મે પૂર્વે તને કહ્યાજ છે કોઈ શબ્દમાં શબ્દનોજ હોમ કરે છે, તેને 'વાચ્યજ્ઞ' કહેવામાં આવે છે જે જ્ઞાનથી જાણવા યોગ્ય હોય, તે જ્ઞાનવડે પ્રાપ્ત કરી લેવાના યજ્ઞને 'જ્ઞાનયજ્ઞ' કહેવામાં આવે છે હે અર્જુન ! આ સર્વ યજ્ઞો વિકટ છે આ યજ્ઞો કરવામાં મહા પ્રયાસ કરવો પડે છે ઇદ્રિયોને સ્વાધીન રાખનાગનેજ તે સાધ્ય થઈ શકે છે આવા લોકો તેને સાધ્ય કરવાની કળામાં કુશળ અને પાંગળ હોય છે તથા યોગમઘ્દિથી ભાચ્ચવાન થયેલા હોય છે માટે તે પાતાના અતઃસ્વરૂપમાંજ આ મહાવન કરે છે (૪૩)

અપાને જુહ્વતિ પ્રાણ પ્રાણેઽપાન તથાઽપરે ।

પ્રાણાપાનગતી રુદ્ધ્વા પ્રાણાયામપરાયણા ॥૨૯॥

શ્લોકાર્થ —નેજ પ્રમાણે કેટલાક અપાનવાયુમા પ્રાણવાયુને પૂરક કરે છે, કેટલાક પ્રાણવાયુમા અપાન વાયુને પૂરક કરે છે અને કેટલાક પ્રાણ તથા અપાન એ ઉભય વાયુનો કુલ કરે છે આવા યોગને પ્રાણાયામપગવલુ યોગીએ કહેવામા આવે છે (૨૬)

ટીકા —કેટલાક અપાનવાયુરૂપ અગ્નિમા પ્રાણવાયુરૂપ દબ્ધને દબન કરે છે, કેટલાક અપાનવાયુને પ્રાણવાયુમા મેળવે છે અને કેટલાક બન્ને વાયુને નિર્માય કરે છે આવા મનુષ્યોને 'પ્રાણાયામી' કહેવામા આવે છે (૨૫)

अपरे नियताहारा प्राणान्प्राणेषु जुहति ।

मर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषा. ॥૩૦॥

શ્લોકાર્થ —બીજા કેટલાક આહાર નિયમિત કરી પ્રાણમાજ પ્રાણને દબન કરે છે આ સય યજ્ઞને જાળનાગ યોગીએ યજ્ઞથી પ્રપંને નાશ કરે છે (૩૦)

ટીકા —કેટલાક અયોગ કરી અપાને જીની પ્રાણવાયુરૂપી અગ્નિમા ત્વરાથી પ્રાણને દબન કરે છે આ પ્રકારે મેહમાસિનીજ દબ્ધા રચનાગ મર્ષ લાગે ઉપર બદ્ધવેલ ક્ષમાત્તિ છે તેઓ પે ત્યાના રવદ્રાપ પે ત્યાના શામ-કોપદિક વિગતો ના કરે છે આ પ્રકારે સર્વ અજ્ઞાનો નાશ દેવાથી સ્વભાવિક રીતેજ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાણ દાય છે, અને પછી અગ્નિ તથા યજ્ઞ કે નાશ એવો કૌતુહલ તેમના મનમા નહિ રહેત. કલ્મષ નાશની ક્રિયા પરિપૂર્ણ થઈ યજ્ઞદિકની પણ સમાપ્તિ થાય છે આ પ્રમાણે જ્યા તર્ષ ક્રોધોને અને કામ્યોને નાશ દેવું જિનમા અજ્ઞાનોને ભ્રમર કે મનાને પ્રવેશ યતો નથી અને કૌતુહલો પણ સર્વે થતો નથી (૫૦)

यज्ञशिष्टानृतमुजो याति मत्र मनातनम् ।

नाय लोषोऽस्त्यपहस्य कुतोऽन्य कुरन्मत्तम् ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થ —ને કૌતુહલેના કાનેના અવરિદ પ્રત્યક હેતુગ દેવ મન ના જકને પ્રમ દેવ છે જા નાશને તે અ દેવની પણ પ્રેમિ થતો નથી તે સર્વ કે દેવની તે જાણ રીતી (૩૧)

ટીકા —કૌતુહલ અવરિસિદ તથા શુદ્ધ થતે પછી તે અજ્ઞ દેવ સેવક કે નાશને તે જક છે તેનું જક ને દેવો જાણનાર નું જક પણ તે પ્રમદ કેવન કરે છે, તેવેલ અમર અને છે અને સર્વ

પ્રકાશને પ્રાપ્ત થાય છે જેનાથી આ યજ્ઞાચ્છુ યતુ નથી, જેને વિરહિત વ માગા આરોપતી નથી જેનાથી આત્મસયમ યર્થ શક્તો નથી જે જન્મ પ્રાપ્ત થયા છતાં યોગ યાગ ડગ્તો નથી, તેનો હે અર્જુન ! આ લોકમાન્ય ક્યો દગ ધરો નથી તો પત્રી પરલોકની તો વાતજ રી ? (૫૪)

एव बहुविधा यज्ञा वितता नक्षणो मुखे ।

कर्मजान्बिद्धि तान्सर्वानिव ज्ञात्वा निमोक्ष्यसे ॥૩૨॥

શ્લોકાર્થ — આ પ્રમાણે જે અનેક પ્રવૃત્તિ યજ્ઞો વેદમા બધા વેલા છે, તે નવ કર્મોમાંથી ઉપન્ન થાય છે એમ તુ સમજ તને આણુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં તુ મોક્ષને પ્રાપ્ત થશે (૩૨)

ટીકા — આ પ્રકારે જે તને પુણ્ય (દાદશ) પ્રકારના યજ્ઞો મહાગાન્યા તે સબધે વેદમા અતિ વિશ્રુત અને અંદર વર્તન કરવામા આવ્યું છે, પરંતુ તેની માથે આપણે શુ કામ છે ? તેમાંના માત્ર એજ છે કે, આ સર્વ યજ્ઞો કર્મથીજ સિદ્ધ થાય છે (૫૬)

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाञ्ज्ञानयज्ञ परतप ।

सर्वं कर्माखिल पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥૩૩॥

શ્લોકાર્થ — હે શત્રુને તાપ આપનાર ! દ્રવ્યથી સાધ્ય થનારા યજ્ઞ કરના જ્ઞાનયજ્ઞ શ્રેષ્ઠ છે, કાગ્જકે તે પાર્થ ! સર્વ કર્મની જ્ઞાન માત્ર પરિનિમામિ થાય છે (૩૩)

ટીકા — હે અર્જુન ! જે જેનું મૂળ છે, જેમા બાકા કિયાની ખટખટ ઝાઝી છે અને જેનું અપૂર્વ ક્ષણ સ્વર્ગ છે, તે તો દ્રવ્યયજ્ઞ છે સૂર્યની આગળ નક્ષત્રોનું તેજ લોપ પામે છે, તે પ્રમાણે તે યજ્ઞ જ્ઞાનયજ્ઞની બરાબરી ખરી શકતો નથી આત્મસુખનો બહાર મેળવવાને જે જ્ઞાનનું અજન કરીને યોગીજનો રાત્રિદિવસ ભગૃત રહે છે, જે જ્ઞાન સર્વ કર્મનું પ્રાપ્ય ધ્યાન છે, જે જ્ઞાન પ્રક્રમોક્ષની ખાણ છે, જે આ મજાસિની મુધાથી મુધાનુર થયેલા માધકોની તૃપ્તિનું ધ્યાન છે, જ્યાં કર્મની ઈચ્છા શમી જાય છે અને સર્વ પ્રવૃત્તિ બધ યર્થ જાય છે, જેના યોગથી દિદિયો વિવરમેવનને વિમરી જાય છે, જ્યાં મનનું મનપણ મૂકા જાય છે, જ્યાં શબ્દોનો બહાર ખૂટી જાય છે અને જ્યાં અતગ્ધા રહેલા પરબ્રહ્મનો સામારકાં થાય છે, જ્યાં વૈરાગ્યના દાગિ દયને વિહર થાય છે, જ્યાં વિરેખની ઉકડા તુટી જાય છે અને જ્યાં અનાયાસે આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે, (૬૩)

તદિદ્ધિ પ્રાણિપાતેન પરિપ્રથેન સેવયા ।

ઉપદેક્ષ્યતિ તે જ્ઞાન જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિન ॥૩૪॥

શ્લોકાર્થ — તત્ત્વદર્શી જ્ઞાનીઓને નમસ્કાર કરી તેમની સેવા કરવાથી તથા તેમને પ્રથમ સેવાથી તેઓ તને જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપશે (૩૪)

ટીકા — એણે જે ઉદ્દેશ જ્ઞાન તે મેળવવાની જે તને ઈચ્છા હોય તો તુ પ્રથમજ્ઞાનસંપન્ન સત્ત્વી સેવા પ્રેર જ્ઞાની અત જ્ઞાનર્તુ ધર હોય છે અને સેવા એ તે ધરને ઉભરા હોય છે માટે છે અર્જુન ! તુ સેવા કરીને એ જ્ઞાનને સ્વાધીન કરી લે શરીર, મન અને આત્માથી સર્વ પ્રકારે અર્થ હિન બની તેમની સેવા કરવી સેવાથી પ્રમન્ન થયા પછી પ્રથમ સેવાથી તે કૃપાપૂર્વક ઉપદેશ કરશે ના ઉપદેશ પામેલા અત કલ્પમા પુન તત્ત્વાત્ની વાસના ઉપજતી નથી (૬૭)

યજ્ઞાત્વા ન પુનર્મોહમેવ યાસ્યસિ પાઠવ ।

યેન મૃતાન્યશૌષેણ દ્રક્ષ્યસ્યાત્મન્યયો મયિ ॥૩૫॥

શ્લોકાર્થ — હું પાડુપુત્ર ! તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી પુન આવે એ તને થશે નહિ અને એ જ્ઞાનના યોગથી આ સવ ભૂતોને તુ તારામા અને મા આ એકથ (૩૫)

ટીકા — આ ઉપદેશથી ચિત્ત બ્યારે નિ સશય અને નિર્વિકલ્પ થશે ત્યારે તુ અવશ્ય તારી જ્ઞાન સુદ્ધા સર્વ ભૂતોને મારા અખલ સ્વરૂપમા જોશે હું પાર્થ ! આ રીતે બ્યારે તત્પુરૂષોની કૃપા થશે, ત્યારે તા ! અત કરણમા જ્ઞાનનો ઉદય થઈ એકરૂપી અધકારનો સર્વથા નાશ થશે (૭૦)

અપિ ત્રેદસિ પાપેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ પાપકૃત્તમઃ ।

સર્વ જ્ઞાનપ્લવેનેવ વૃજિન સત્તરિષ્યાસિ ॥૩૬॥

શ્લોકાર્થ — તુ સર્વ પાપીઓ કરતા અતિપાપી હૃદય તોપણ જ્ઞાનરૂપી મેઢાવડે સર્વ પાપરૂપી સમુદ્રને નનાયામે તરી જશે (૩૬)

ટીકા — તુ માનકનો કે જ્ઞાતિનો સાગર નથવા જમનો પર્વત હશે, તોપણ જ્ઞાનની શક્તિ આગળ એ સર્વ તુચ્છ છે જ્ઞાનમા એણે ઉત્તમ સામર્થ્ય હોય છે જે પરમાત્મ જ્ઞાનનો ઉદય થતાની સાથેજ 'આ વિશ્વ સત્ય છે' એવા પ્રકારનો જમ નહ થાય છે, તે જ્ઞાનની આ જી મનના અજ્ઞાનની શી વિસાન ? આ જગતમા જ્ઞાન સમાન હંતર

કોઈ પણ વસ્તુ નથી (૭૪)

यथेषांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्કुरुतेऽर्जुन ।

ज्ञानामि. सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥૩૭॥

શ્લોકાર્થ —હે અર્જુન ! પ્રજ્વલિત થયેલો અગ્નિ જે પ્રમાણે કાષ્ઠને ભસ્મીભૂત કરી દે છે, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્મોને ભસ્મ કરી નાખે છે (૩૭)

ટીકા —પ્રલયકાળનું વાવાઝોડું એક વાદળીને વિખેરી નાખવાનું કામ શું કઠિન સમજ્યો કે ? કિંવા પવનની સહાયથી જે પાણીને પણ ખાગી નાખે છે એવો પ્રલયકાળનો અગ્નિ શું ઘાસ અને કાષ્ઠથી પુઝાઈ જશે કે ? (૭૫)

न हि ज्ञानेन सदृश पवित्रमिह विद्यते ।

तत्स्वय योगसंसिद्ध. कालेनात्मनि विंदति ॥૩૮॥

શ્લોકાર્થ —કારણ કે આ જગતમા જ્ઞાન સમાન પવિત્ર કોઈ પણ વસ્તુ નથી વગી યોગથી સુક્રમ થયેલો પુરૂષ કાળે કરીને તે (આત્મવિષય) જ્ઞાન સ્વન જ મેળવી શકે છે (૩૮)

ટીકા —આપણે જ્ઞાનના સખધમા જેમ જેમ વિચાર કરીએ છીએ તેમ તેમ તેના જેવી પવિત્ર વસ્તુ અન્ય કોઈ પણ દીકામા આવતીજ નથી જે પ્રમાણે ચૈતન્યની જેમી નથી, તે પ્રમાણે આ લોકમા જ્ઞાનની ખરાખરી કરી શકે એવી કોઈ પણ વસ્તુ અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી. જે સૂર્યની ખરાખરી તેના પ્રતિબિંબનું તેજ કરી શકે, કિંવા જે આકાશને બાયમા લઈ શકાય, અથવા જે પૃથ્વીના જેટલી વજનદાર કોઈ વસ્તુ હોય તેજ હે પાડુકુમાર ! જ્ઞાનને બીજાની ઉપમા આપી શકાય ઘણી ઘણી રીતે વારવાર વિચાર કરી જ્યો તોપણ જ્ઞાનના જેટલી પવિત્રતા અન્ય કોઈ પણ વસ્તુમા જણાઈ નહિ જેમ અમૃતનો સ્વાદ કહેવો હોય તો તે ‘ અમૃત જેવો ’ એમજ કહેવું પડે છે, તેમ જ્ઞાનને જ્ઞાનનીજ ઉપમા છે ! “ આપ કહો છો તે ખરૂં છે, પણ તે જ્ઞાન શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું ? ” એવો પ્રશ્ન અર્જુન પૂછ્યો એમ જાણી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે બોલ્યા —હે કિરીટી ! જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો જે ઉપાય હું તને હવે કહી બતાવનાર છું તે પ્રત્યે લક્ષ આપ. (૮૫)

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञान तत्पर सयतेंद्रिय ।

જ્ઞાન લક્ષ્યા પરા જ્ઞાનિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥૩૧॥

શ્લોકાથ — પ પ્રવિધાગ જ્ઞાનન ૩ મગનાર જ્ઞાન છત્રે કિય પુર
જન જાન પ્રાપ્ત થાય છે જ્ઞાને ન જાપ્ત થયા પરી ન તત જ્ઞાનમ
શ્ચતિ મતે । (૩૧)

ટીકા — જ્ઞાન મ જ્ઞાની ગિજ્ઞાયા કરતું મન મવ વિષયોમધી ઉપ
જમ થાય છે જ્ઞાને દિદિયોની પ્રતિભા કરતી નથી જ ૩ મગનાર ઉપા
રેનો નથી જે જાનને ઉમેજન જાપના નથી પરંતુ તેના નિગમ
પર છે જે થવાનો ઉપલોભ જા નનોષ માન છે તેની જામ પ્રતિબી
જરેલુ જાન જોખનુ આવે છે આ જાન જનમ ગિયર થમ જોરતે
શ્ચતિનો ન કુર કુરી આ મનોધના વિરતાર થય છે આરી શ્ચતિમ
પોત નું ને પ કુ એ જ નનો તા જ્ઞાપજ ૨૧૪ છે આરી રીતે જાનના
મદિમાનું જોરલુ જલન કરીને તેલુ જોખનુ જ છે (૨૧)

અજ્ઞાશ્ચદ્ધાનશ્ચ સજયાત્મા વિનશ્યતિ ।

નાય લોકોઽસ્તિ ન પરો ન મુસ્ત્વ મજયાત્મન ॥૪૦॥

યોગમન્યસ્તર્કમાણ જ્ઞાનમચ્છિન્નમજાયમ્ ।

આત્મવત ન કર્માણિ નિવશ્નન્તિ ઘનજય ॥૪૧॥

શ્લોકાથ — જ્ઞાન, અવિધામુ જ્ઞાને સરથયુજા પુર નાશ પામે
છ જન તે શકારીન પુર જાલોપ પરલોક તથા મોમમુખને પણ
જામનો નથી (૪૦) ૨ અજ્ઞુન' થો જા ૧ જ્ઞાને મવ દર્મોના સન્યાસ
કયો છે, નાનકા ૧ જ્ઞાન સરથોના નાશ થયો છે અને જેને આત્મ
સ્વરૂપ જાપ થયું છે, તે પુરને મર્મ જધન કરી શકત નથી (૪૧)

ટીકા — જે માણસને જાણ ન તપર પ્રીતિ નથી તેનું જ્ઞાન શા
કામનું તેના કરતા તેમ જ સાર ૧ જ્ઞાન વશી વિનાનું ઘર તથા પ્રજા
વિનાનું શરી નમમુ છે, તેમ જ્ઞાનહીન મનુષ્યનું જ્ઞાન પણ નહાયું છે
કેમકે તેનું જ્ઞાન નિરતર નોહથી મુખ રહે છે જ્ઞાન જાન પ્રાપ્ત થયું
ન જાય તો તેને પ્રાપ્ત કરવાની હચ્છા કયો તે પણ તેને તેની પ્રાપ્તિ
થવાનો સમ્ભવ છે પરંતુ તે પ્રાપ્ત કરવાની જેને જાણી મુદ્ધા થતી નથી
તે તો મનુષ્યથી અભિમલ પડ્યો જેમ સમજવું કારણ કે અમુત
ઉપર પણ અચ્છિ ઉપજ થાય છે ત્યારે મનુષ્યનું મરણ તદન નિરત
રાય છે તેજ પ્રમાણે જે વિષય મુખમલ જાનદ મને છે અને જ્ઞાન

આ શબ્દોના અર્થની વ્યાપ્તિ અતિ વિસ્તૃત છે જેમ કે પવન કામી
જનોની કામના પૂર્ણ કરે છે તેમ આ વાણી તર્ક ઇન્દ્રિયા પૂર્ણ કર-
વાને સમર્થ છે માટે એ પ્રત્યે લક્ષ આપેલ છે મેતાગ્નો ! તમને એ
સિવાય વિશેષ શુ કહેવું ? તમે જાણો છો એટલે એકાગ્ર મન કરી
જરાત્ર લક્ષ આપવું એજ મારી વિનતિ છે જેમ એકાદ મી મુદર,
ગુણવાન અને કુલગીવવની હોવાથી પતિમતા હોય છે તેમ આ વાણીમા
મર્વ અલકાર અને શ્રુતિ સ્પષ્ટ દેખાય છે મૂગમા તે ખાડપર પ્રીતિ
હોય અને વગી તેજ જોષધ તરીકે આપવામા આવી હોય, એટલે પછી
તેને આનંદપૂર્વક વારવાર શા માટે ન ખાવી ? મલયગિરિને સુગધી
અને મદ પવન વાતો હોય, તેમા વગી અમૃતની મિષ્ટતા ભજે અને
સૌભાગ્યવશાત્ તેમાથી પચમ મુર જેવો મધુરો નાદ નીકળવા લાગે,
તો તે વાયુના સ્પર્શથી જે પ્રમાણે સવ અગ શીતળ યજ્ઞ બાય છે, તેમાની
મિષ્ટતાથી જીવ્હાને સતોષ થાય છે અને તેમાંનો મધુર સ્વર સાભ
ળવાથી કાનને તૃપ્તિ થાય છે તેજ પ્રમાણે આ કથા સાભળવાથી શ્રવ
એદ્રિયને પરમ સતોષ થયે અને સત્તાર દુ ખોથી કાંઈ પણ વિકાર
ઉત્પન્ન ન કરતા આપોઆપ તેનો નાશ થઈ જયે. જે મત્રથીજ
શત્રુનો નાશ થતો હોય તો પછી કમ્બરમા કટાર શા માટે બાધવી ?
તેમજ જે રૂધ તાકરથી રોગની નિવૃત્તિ થતી હોય તો પછી કાવા
લીમકાનું સેવન શા માટે કરવું ? તેજ પ્રમાણે મનને દુ ખ ન દેવું પડતા
અને ઈદ્રિયોનું દમન ન કરવું પડતા કેવળ આ કથાના ધવલુમાજ પ્રત્યક્ષ
મોક્ષ રહેલો છે માટે નિવૃત્તિદાત્ર જ્ઞાનરેવ કહે છે કે, તમારા મનમા જેટલી
ઉત્કંઠા હોય તેટલી ઉત્કંઠાથી આ ગીતાર્થને શ્રવણ કરેલ (૦૨૪)

અધ્યાય ૬ મો

અર્જુન ઉવાચ ॥ સન્યાસ કર્મણાં કૃષ્ણ પુનર્યાગ વ શસતિ ।

ચન્દ્રેય એતયોરેકં તન્મે વ્રૂહિ સુનિશ્ચિતમ્ ॥૧॥

શ્લોકાર્થ — અર્જુન કહે છે — હે કૃષ્ણ ! તને એકવાર કર્મના
ત્યગની પ્રશ્નસા કરો છો અને વગી પાછા કર્મયોગની પ્રશ્નસા કરો છો,
ત્યારે એ ઉભયમા જે એક કયાણુકારક હોય તે નિશ્ચયપૂર્વક મને
કહેલ (૧)

ટીકા — પત્રી અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે બો યા — અહો આ તમારૂં બોલવું કેવું ? મર્વ કર્મનો ત્યાગ કરવો એમ તમે પૂર્વે વાગવાગ કહ્યું છે અને હવે કર્મ કરવાનો આગ્રહ શા માટે કરો છો ? હે અનત સ્વરૂપ ! આણુ તમારૂં દ્વિઅર્થી કથન માગ જેવા અજ્ઞાન મનુષ્યથી જોઈએ તેની રીતે સમજી શકાતું નથી માટે હે દેવ ! એક તત્ત્વનો બોધ આપવાની ઇચ્છા હોય તો એકજ માર્ગ બતાવવો ઘટે અન્ય માર્ગ બતાવવાની શી જરૂર છે ? મેં આપને વિનતિ કરી હતી કે પરમાથનો બોધ ગદાર્થમાં આપશો નહિ, પરંતુ હે દેવ ! તે ભૂતભાગની વાત રહેવા ઘો અને બેમાથી ઉત્તમ માર્ગ કયો ? તેજ મને સ્પષ્ટ સમજાવો જે માર્ગ અતર્પિત મને રહી અચુક ફળ આપી શકે એવો હોય અને જે આચરવામાં સુવલ હોય, તેજ માર્ગ બતાવો જેમ સગવડ કારક અને સુખાવહ વાહન હોય તો નિદ્રાનો ભગ ન થય પુષ્પ માર્ગ ઉપાય છે, તેમ જે સુવલ માર્ગ હોય તેજ મને કહી બતાવો આ પ્રમાણે અર્જુને કહ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણદેવ અતિ પ્રસન્ન થઈને બો-યા-તું કહે છે તેવો માર્ગ તને બતાવું છું, તે સાભાગ ! જ્ઞાનેશ્વર કહે છે કે, જે નારાયણવાન પુરૂષને કામધેનુ જેવી માતા મળે, તેને રમવા માટે જોઈએ તો ચક્ર મુદ્રા મળે ઉપમન્યુપર શ્રી શકર પ્રસન્ન થઈ ગયા, ત્યારે તેમણે તેને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે દૂધભાતને બદલે આખો દીર સમુદ્ર નહોતો આપી દીધો ? તેજ પ્રમાણે ઐહાર્યના બહારરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તે અર્જુનને પ્રાપ્ત થયા, તો તેને સુખનું કેન્દ્ર કેમ ન મળે ? કિવા શ્રી લક્ષ્મીકાંત જેવો જેનો સ્વામી હોય, તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વસ્તુ માગે એમાં શુ આશ્ચર્ય ? માટે અર્જુને જે જે માગ્યું તે તે સુપ્રસન્ન વાને શ્રીકૃષ્ણે આપ્યું તે સબધી વિચાર હવે થાય છે (૧૪)

ભગવાનુવાચ । સન્યાસ કર્મયોગશ્ચ નિ શ્રેયસકરાવુભૌ ।

તયોસ્તુ કર્મસન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ — શ્રી ભગવાન કહે છે — કર્મસન્યાસ અને કર્મયોગ એ ઉભય મોક્ષદાયક છે, પરંતુ તે ઉભયમાં કર્મસન્યાસ કરતા કર્મયોગ શ્રેષ્ઠ છે (૨)

ટીકા — ભગવાન કહે છે — હે કુતીસુત ! કર્મયોગ અને કર્મન્યાસ એ બંને મોક્ષદાયક છે તથાપિ જે પ્રમાણે સ્ત્રી અને છાંડાને જલાશયો તરીકે જવાને નાવ એક સુવલ સાધન થઈ પડે છે, તે

પ્રમાણે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની સર્વેને સસાં રૂપી સમુદ્ધ તરી જવાને માટે કર્મયોગ એ ખરેખર મુક્તિ સાધન થઈ રહે છે એવું આચાર્યજી પ્રજ્ઞા અનાયાને કર્મત્યાગનું ફળ મળે છે આજ કારણથી જુ તને કર્મસંન્યાસ કરનારના લગભગ દ્વિતીય એટલે કર્મયોગ અને સંન્યાસ યોગ એ ઉભય એકજ છે એવી મને સહજે ખાતરી થયે. (૧૮)

જ્ઞેય સ નિત્યમન્યાસી યો ન દ્વેષ્ટિ ન કાંક્ષતિ ।

નિર્ઘન્દ્રો હિ મદ્દાવાહો સુક્ત વધાત્પ્રમુચ્યતે ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થ — દે અભુન । જે પુરુષ કયાને દ્વેષ તેમજ અભિલાષ કરતો નથી. તેને નિત્ય સંન્યાસીજ બાલુયો કારણ કે તે દ્વંદ્વરહિત થઈ સંસારબંધનમયથી મુખેથી મુખ થાય છે (૩)

ટીકા — જે ગર્ભ ગુણની સમરણ કરતો નથી અને અપ્રાપ્ત વસ્તુની ઇચ્છા કરતો નથી જે મેરુની પેઠે અતરમા સ્થિર હોય છે અને હે પાર્થ જેના અલ કારણમા હું અને મારૂ બૃહાઈ ગયું હોય છે, તે નિત્ય સંન્યાસી છે એમ બલુ જેની સ્થિતિ જાણી થઈ છે, જેની વિષયેચ્છા ગઈ છે તથા જે નિ સંગ થયો છે, તેને અખડ આ મ સુખની પ્રસિ સહજે થાય છે આજા માલુસોને ગુહાદિક છેડ વાની કરી જરૂર નથી કારણ કે તેના મનમા એવી પૂર્ણ ભાવના હોય છે કે, આ વસ્તુઓની સાથે મારે લેશ પણ સબંધ નથી અગ્નિ જુગાઈ ।યા પડી એક રહેલી રાખ રૂમ. પણ રાખી શકાય છે તેમ જેની જુદિમા અહવા મમતાને વિકાર નથી તે સંસારમા દ્વા છતાં કર્મબંધનથી બંધાતો નથી તાત્પર્ય કે વ્યારે મનની કંપના નહ થાય છે ત્યારેજ સંન્યાસ સાધ્ય થઈ શકે છે આ કારણથીજ કર્મત્યાગ તથા કર્મયોગ એ બન્ને સમાન છે (૨૫)

સાહ્યયોગો પૃથગ્વાલા પ્રવદતિ ન પઢિતા ।

૬કમપ્યાસ્યિત સમ્યગુભયોર્વિદત્તે ફલમ્ ॥૪૧॥

શ્લોકાર્થ — સ.ખ્ય અને યોગ આ બન્ને માગ બુદ્ધા છે એમ અજ્ઞાનીઓજ કહે છે જ્ઞાનીઓ તેમ કહેતા નથી. કારણ કે ઉભય પેવી એમનુ પણ અનુદાન ઉન્નમ રીતે કળના ને બન્ન યોગના ફળ મળે છે (૪)

ટીકા — હે પાર્થ । અજ્ઞાની મનુષ્ય જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગ ની વ્યવધ શી રીતે નમજી શકે ? સ્વાભાવિક અજ્ઞાનને લીધે તેઓ ઉન્નમ હોય છે કે આ બન્ને યોગ જુદા છે, પણ વસ્તુતઃ લીપકના

પ્રકાશ કાઈ બિન્ન બિન્ન હોય છે ? જેમણે સમ્યગ્ જ્ઞાનદ્વારા પરબ્રહ્મરૂપના તત્ત્વને જાણ્યું છે તે આ બંને યોગ એકજ છે એમ માને છે (૨૮)

यत्सांख्ये. प्राप्यते स्थान तद्योगैरपि गम्यते ।

एक सांख्य च योग च य पश्यति स पश्यति ॥५॥

શ્લોકાર્થ —જે પદ જ્ઞાનીઓને મળે છે તેજ પદ યોગીઓને પણ મળે છે માટે સાંખ્ય તથા યોગ એ કૃતદૃષ્ટ્યા એકજ છે, એમ જ સમજો છે તેજ ખરે જ્ઞાની છે (૫)

ટીકા —જ્ઞાનયોગદ્વારા જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે તેજ વસ્તુ કર્મ યોગદ્વારા પણ મળે છે આ પ્રકારે એ ઉભયમાં સાદુજીવ એકવચ્ચ છે આકાશ અને પોવાણુમાં જન્મ લેઈ નથી તેમજ જ્ઞાનયોગ અને કર્મ યોગમાં પણ બિ નત્ય નથી જે જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગમાં બિન્નભાવ બોલો નથી તેજ આ જગતમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ બુદ્ધિ છે અને આત્મ સ્વરૂપ પણ તેજ બુદ્ધિ છે (૩૧)

सन्यासस्तु महानाहो दु समाप्तमयोगतः ।

योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥६॥

શ્લોકાર્થ —જે મહાનાહો ' કર્મયોગ સિવાય કર્મસન્યાસ નામ કર્મના મહા દુઃખ ' છે કર્મયાતુક્ત મુનિને સન્યાસ ત્વરિત પ્રાપ્ત થાય છે (૬)

ટીકા —હ પાપ ' જ કર્મયોગના માર્ગથી મોક્ષરૂપી પર્વતપર વહે છે, તે તે પર્વતના પ્રશ્નરૂપી ગિરિપરપર વગર કુ જે પહોંચે છે જ્યાં જે કર્મયોગનું આચ જ નથી કર્મો તે જ્ઞાનનામિને માટે વ્યર્થજ કાંઈ માટે છે, તેને સાચા સન્યાસ નામ યતો નથી (૩૩)

योगयुक्तो विशुद्धान्मा निजितान्मा जितेंद्रियः ।

मरुमृतान्ममृतान्मा कुर्मन्नपि न लिप्यते ॥७॥

શ્લોકાર્થ —જે કર્મયોગીઓના અત કમલુ મુદ્ધ થવા હોય છે, જેણે દેહ અને દ્રિયોને સ્વાધીન નથી છે અને જેનો આત્મા સર્વ ક્ષેત્રો આત્મ બની શકે છે, તે પુણ્ય કર્મ કરે છે તેમજ તેણે વદ જ્ઞે નથી (૭)

ટીકા —જેણે કર્મયોગ પ્રવ જાનિયાતો જા.દી નથી મુકવાકરણ મુદ્ધ પી જ સમજાવવા વિગે દ્રિય છે જ્યાં મરી મીકુ મમુદામ

પડ્યું નથી ત્યામુખી તે ભિન્ન દેખાય છે, પરંતુ સમુદ્રમા પડવાની સાથેજ તે સમસ્ત સમુદ્રમા પ્રસરી બાય છે તેજ પ્રમાણે સકલ્પ વિકલ્પમયી નીકળી પ્રહમ્વરૂપમા ભગી ગચ્છેતુ મન જુદુ દેખાય છે, તોપણ તે ત્રિભુવનમા વ્યાપ્ત હોય છે પછી તેનામા 'હુ કર્તા' 'આ કર્મ' તથા 'મારે અમુક કાર્ય કરવાનુ છે' આવા વિચારોનો સ્વભાવત જ અભાવ થઈ જઈ, તે અનુભવ સર્વ કર્મો કરવા છતા પણ અર્થા બની રહે છે (૩૭)

नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्वविदा

पश्यन्भृष्वन्स्पृशन्निषन्नश्रन्गच्छन्स्वपन्धसन् ॥८॥

प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिपन्निमिपन्नपि ।

इन्द्रियार्णोन्द्रियार्येषु वर्तत इति धारयन् ॥९॥

શ્લોકાર્થ — યોગયુક્ત ધ્યેયો તત્ત્વવેદા પોતે જ્ઞેતો, સાબજતો, સ્પર્શ કરતો, ગ્રહ લેતો, ખાતો, ગમન કરતો, નિદ્રા લેતો, શ્વાનો સ્પૃશની ક્રિયા કરતો, ખોલતો, મગ ત્યાગ કરતો, શ્રવણ કરતો તથા આખની ઉઘાડ ઢાક કરતો હોવા છતા, ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના કાર્યમા પ્રવૃત્ત યાપજ છે એમ નિશ્ચયપૂર્વક તમજીને 'હુ કાર્ય કરતો નથી' એમ માને છે (૮, ૯)

ટીકા — મરણ કે હે પાર્થ ! તેને પોતાના દેહમા 'હુ પણ' નું સ્મરણ રહેતુ નથી, તો પછી 'હુ કર્તા છું' એવું અભિમાન તો તેને ક્યાથીજ હોય ? આ પ્રમાણે શરીરનો ત્યાગ કરેલો ન હોવા છતા તે યોગયુક્ત પુરૂષના જગમા નિરામર પ્રસન્ના સુલો આવે છે બાકી તો ઈતર અનુભ્યોની પેઠે તે પણ શરીરધારીજ હોય છે અને સર્વ સ્વવહાર કરતો નજરે પડે છે તે નેત્રથી જુએ છે, કાનથી સાબજે છે, તો પણ શરીરભાવમા વિષ્ણ યતો નથી એ સમજાર તો જો ? તે સ્પર્શ ધ્યેયો તમજી શકે છે, તે નાખદારા તાસ લે છે, તમયોચિત આપણ પણ કરે છે, તે લોચન કરે છે, નાખજાનુ નાખી દે છે, બિધ આવનુ સુખેથી નિદ્રા લે છે, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલે છે તેમજ જે જે વખત જે જે કર્મો કરવાનુ હોય તે કરે છે એકે એકે કાર્ય તે શું નથી જાણુ ? શ્વાનોસ્પૃશન ક્રિયા કરવી, આખ ખીચવી, ઉઘા ઢાકી ઇન્દ્રિય નર્વ ક્રિયાઓ તે કરતો હોય છે પરંતુ હે પાર્થ ! તે સદા કૃતકૃત્ય એ મામ. પોતાપણ અનુભવી ચૂંકેલો દેવાની દેખા' પણ

શુભાશુભ ક્રિયાથી લેખાતો નથી ત્યારે તે બ્રાતિરૂપી શબ્દમા બિધતો હતો ત્યારે તે સ્વપ્નભાવમા પૂર્ણી પોતાની જાતનું જ્ઞાન બુદ્ધિ હતો, પરંતુ હવે પ્રહ્લજ્ઞાનરૂપી જગતિ આવવાથી તે કર્તા રહ્યો નથી (૪૭)

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सग त्यक्त्वा करोति य ।

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाभसा ॥१०॥

શ્લોકાર્થ — જે મનુષ્ય કૃષ્ણની ઇચ્છા ત્યાગી સર્વ ક્રિયા પ્રમાણ પર્ણ બુદ્ધિથી કરે છે, તે ઠમગપત્ર જેમ પાણીમા હોવા છતાં શીબતુ નથી તેમ (કર્મ કરતો હોવા છતાં તન્મન્ય) પાપોથી લિપ્ત થતો નથી (૧૦)

ટીકા — તેની ઇદ્રિયો પોતપોતાના વિષયમા પ્રવૃત્ત થાય છે ખરી, પરંતુ હીપકના પ્રકાશથી કરાત્યા કાર્યો જેમ હીપકને બધનકારક થતા નથી અથવા તે જે પ્રમાણે કમજ જ્ઞાનમા હોવા છતાં શીબતું નથી તે પ્રમાણે જ્ઞાની સર્વ કર્મો કરતો હોવા છતાં પણ કર્મબધનોથી બધાતો નથી (૫૦)

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।

योगिन कर्म कुर्वति सग त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥११॥

શ્લોકાર્થ — યોગી શરીર, મન, બુદ્ધિ અને ઇદ્રિયોના કર્મો મુક્તિ ક્લાસક્રિયા હોવીને કેવળ આત્મશુદ્ધિને માટે કરે છે (૧૧)

ટીકા — જે કર્મમા બુદ્ધિનું નામ પણ હોતુ નથી અને જે કામમા મનનો અકુર પણ ઉડતો નથી, એવો જે વ્યાપાર તે ' દેહ વ્યાપાર ' છે આ કરતા પણ વિશેષ સ્કુટ કરીને સમભવુ ધું કે, જે પ્રમાણે નાના ભાગકના વ્યાપાર મન ડિવા બુદ્ધિના અભાવમહિત થાય છે તે પ્રમાણે જ યોગીઓના દેહવ્યાપાર પણ થાય છે આ પ્રકારે પરતત્ત્વથી બનેલુ શરીર ત્યારે નિદ્રાવસ્ત હોય છે ત્યારે મન એક લુજ સ્વપ્ન વ્યાપાર કરે છે હે અર્જુન ! વગી આ એક બીજો અત્કાર સાબજ વાસનાની શક્તિ એટલી બધી છે કે તે દેહને ખબર પણ ન પડવા દેતા મનને સુખ દુખ લોગવાવે છે આ પ્રમાણે ઇદ્રિયોનો ઉપયોગ થયા વિના જે વ્યાપાર થાય છે તે માત્ર મનનો જ વ્યાપાર જાણવો યોગી લોકો આ મનોવ્યાપાર પણ કરે છે, પરંતુ તેઓ તે કર્મથી બધાતા નથી કાગલુ કે તેમણે દેહના અહકારનો ત્યાગ કરેલો હોય છે જે વખતે એકાદ મનુષ્યનુ મન પ્રમિષ્ટ થયેક

હોય છે કિવા ભૂતનુ વગગણુ વગોણુ હોય છે, ત્યારે તેના ઇન્દ્રિયોના સર્વ વ્યાપાર અવ્યવસ્થિતજ હોય છે, અને તેની સાથે મન બુદ્ધિનો સંબંધ નહીં હોવાથી ત્યારે જામનો નાશ થાય છે ત્યારે તેને તેનું સ્મરણ પણ રહેતું નથી સામે આવેવા માણસને તે દેખી શકે છે, કોઈ જામ મારે તો તે સંભળી શકે છે તથા મ્વત જોલી શકે છે, પરંતુ તેનામાં જ્ઞાનનો તો અભાવજ હોય છે (તેનું ચિત્ત સ્વસ્થાન પર હોતું નથી) આવા જે જે કર્મો નિષ્કારણુ હોય છે તે તે ક્રુપા ઇન્દ્રિયોનાજ કર્મો તુ સમજ જે કર્મો જ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવે છે, તે સર્વ બુદ્ધિના કર્મો છે એમ તુ સમજ યોગી જનો અકર્તાપણાની બુદ્ધિને જાગજ રાખી કર્મનું આચરણુ કરે છે, તેથી તેઓ મુક્તજ હોય છે બુદ્ધિથી લઇને દેહ પર્યંત તેની બુદ્ધિમાં અજ્ઞાતરની સ્મૃતિ મુદ્દા હોતી નથી, માટે તે કમ ક્રુતો હોવા છતાં પણ શુદ્ધજ હોય છે ' કર્મનો કર્તા હુ છુ ' એવી ભાવના ન રાખતા જે કર્મ કરે છે તેજ નિષ્કર્મ છે, એવુ શુદ્ધા । પ્રાપ્ત યતુ તત્ત્વ તે જાણે છે જે શબ્દોથી પ્રતિપાદન થઇ શકતુ નથી તે તત્ત્વ મે તમને કહ્યુ, તેથી શાંતિસ્ત એવો વધી પડ્યો છે કે તેનું પાત્ર ઉભા ઇ મધુ છે અને તે બહાર દોગાઇ જાય છે એ શાંતિસ્ત સાબળવાને અધિકારી કોણુ છે ? નાશવત વિષયમુખમાં આસન્નિગેથી દારિદ્ર્ય જેનુ નષ્ટ થયુ છે એવો જે વૈગમ્યસ પન્ન છે તેજ (પછી યાગાઓ જ્ઞાનેશ્વરને કહે છે) "અરે, આ વિષય તો પૂરો કરો કયાની સકલના તોડી ન નાખેલ મનથી સમજવુ જે કહિન છે અને યત્ન ક વા છતાં પણ જે બુદ્ધિને પ્રાપ્ત યતુ નથી તે તત્ત્વ દેવની અનુકૂલતાથી તમે અમને કહ્યુ જે જોલી શકાતુ નથી તે જ્ઞાન શબ્દોદ્ધાર વ્યાજ થયુ, ત્યાર હવે બીજુ શુ જોઇએ ? પરંતુ એ વાત હવે -હેવા દઇ કયા કહી સંભળાવેલ " ઘોતાઓની આતી ઉત્કટ ઇચ્છા એકને નિવૃત્તિદાસ જ્ઞાનેશ્વર જોવા -જે જે જણનો સવાદ તમે આટલી વા મુખી સાબળ્યો, તે વિષે મનન કરી પુન તેજ સાબળેલ પરી શ્રી કૃષ્ણ પાર્થ પ્રત્યે જો-યા -પૂર્વજ્ઞાન નિહન ચિન્હો કેવ. છે તે હુ કહુ છુ, તે તરફ જગજર લક્ષ આપ (૭૦)

યુક્ત કર્મફલ ત્યક્ત્વા શાંતિમાપ્નોતિ નૈષ્ઠિકીમ્ ।

અયુક્ત કામકારેણ ફલે સક્તો નિયમ્યતે ॥૧૨॥

શ્લોકાર્થ — જ્ઞાનનિષ્ઠ પુરુષ કર્મક્રમનો ત્યાગ કરી ચિ. શાંતિ મેળવે છે, અને આત્મનિષ્ઠ ન હોય એવો પુરુષ વાસનાથી પ્રેરિત થઇ

ફલામન્ત થવાથી બદ્ધ થાય છે (૧૨)

ટીકા — જો આત્મજ્ઞાનથી પન્નિપૂર્ણ ભરેલો હોય છે અને તેને ક્ષણ ઉપરની જેની આમંત્રિતી કરી ગઈ હોય છે, તેનેજ આ જગતમા શાંતિ વરમાળા આપે છે કે અર્ચુન ! અને માણસો ફલામન્તિ રૂપી ગાઠથી ફલોપભોગની ખુરી માથે મનગડ બધાઈ બંધ છે (૭૨)

सर्वकर्माणि मनमा सन्यस्यास्ते सुखं वशी ।

नमद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥१३॥

શ્લોકાર્થ — પરમાથ જ્ઞાનયુક્ત પુરૂષ મનથી મર્વ કર્મોનો ત્યાગ કરીને, આ નવ જાત્વાળા દેહરૂપ નગરમા કાઈ પણ ન કરતા તથા કાઈ પણ ન પ્રાવતા આનદથી રહે છે (૧૩)

ટીકા — જ પુરૂષ કર્મફલની ઇચ્છા ગમના ની પેઠેજ મર્વ કર્મો કરે છે પરંતુ તે કર્મોના હુ મર્તા નથી એમ સમજીને તેનો ત્યાગ કરે છે તે પુરૂષની યોગ્યતા તે શી વર્ણવવી ? તે પુરૂષ જ્યાં જ્યાં દ્રષ્ટિ નાખે છે ત્યાં ત્યાં મદિ મુખમય બની જાય છે, અને તે જો કાઈ કહે છે તે પ્રોધરૂપ બની રહે છે માત્ર ફળની ઇચ્છાનો ત્યાગ કર્યો એટલે નવજારયુક્ત દેહમા રહેવા છતાં પણ તે તેમા ન રહેવા બરાબરજ છે અને તેન માટે મર્વ કર્મો કરવા છતાં પણ તે ન કરવા સમાનજ છે (૭૫)

न कर्तृत्व न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभु ।

न कर्मफलयोग स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥१४॥

શ્લોકાર્થ — ઇશ્વર જીવના કર્મો, તેનું કર્તાપણું અને ફળોનો મબધ એ વસ્તુઓને ઉત્પન્ન કરતો નથી, પરંતુ એ સર્વ માયા નોજ ખેન છે (૧૪)

ટીકા — ઇશ્વર પણ ખરી રીતે અકર્તા હોઈને તેનામા માયાનું આરોપણ કરવાથીજ જગતનો કર્તા કહેવાય છે, પરંતુ એમ કહેવાથી કરીને તે કાઈ પણ જાતના કર્મથી વિખત થતો નથી કારણ કે તે ઉદામીન હોનાથી કાઈ પણ કર્મ તેને સ્પર્શ કરી શકતુ નથી તેની યોગનિદ્રાનો જરાપણુ લગ થવા વિના અને તેનું અમર્તાપણું પણ જરા ધન્યા વિના તે મહામૂતોના ત્રયક સમુદાયો ઉત્પન્ન કરી દે છે પ્રાણી માત્રમા તે રહેલો છતાં તે કશામા બધોજ સમ ઇ ગયેલો નથી, અને આ જગત ઉત્પન્ન થાય છે તથા લખને પ્રાપ્ત થાય છે તેનું લાભ સુદા તેને દોનું નથી (૭૬)

નાદત્તે કસ્યચિત્પાપં ન ચૈવ મુકુત વિમ્બુ ।

અજ્ઞાનેનાવૃત્ત જ્ઞાન તેન મુહ્યતિ જત્તવ ॥૧૫॥

શ્લોકાર્થ — ઇશ્વર કોઈનું પાપ અને પુણ્ય પોતાના શિરપર લેતો નથી, પરંતુ જ્ઞાન એ અજ્ઞાનથી અવૃત્ત થયેનું હોવાને લીધે મર્વ જીવો મોહમાં પડે છે (૧૫)

ટીકા — પાપ અને પુણ્ય તેની પામે હોવા છતાં તે તેને લેતો નથી અને તેનો લાક્ષી મુદ્દા થતો નથી તે પત્રી બીજી તે વાત જ શી હતી? તે દેહની સાથે ખેડે છે, પરંતુ તેથી તેનું નિગાહરપણ ખડિન થતું નથી તે ઉત્પત્તિ, પાવન અને ત્રહાર કરે છે એમ તેઓ બોલે છે તે અજ્ઞાનને લીધે જ બોલે છે (૧૨)

જ્ઞાનેન તુ તદજ્ઞાન યેષા નાશિતમાત્મન ।

તેષામાદિત્યવજ્ઞાન પ્રકાશયતિ તત્પરમ્ ॥૧૬॥

શ્લોકાર્થ — જેમનું એ અજ્ઞાન આ અજ્ઞાનવડે નષ્ટ થયું છે, તેમનું તે સૂચ સમાન ઉત્ત્વગ જ્ઞાન જ પ્રકાશ પ્રમાણ કરે છે (૧૬)

ટીકા — આ અજ્ઞાન ક્યારે સમજી નષ્ટ થાય છે ત્યારે જ્ઞાતિ રૂપી તિમિ નો નાશ થાય છે જામ થતું ઇશ્વરનું અર્ચાપિણુ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે અને “તુ પત્તુ સ્વભાવન મૂર્ધન્ય અકર્તા હુ” એમ તે માને છે જામ ક્યારે ચિત્તમાં વિવેકનો પ્રમાણ પડે છે ત્યાર તેને આ ત્રિવેદમાં લેદ જણુ કશું જણાતું નથી અને તે સ્વાનુભવદાગ સર્વ જ્ઞાનને મુખ્ય તમ? છે પૂર્વ દિશામાં સૂર્યોદય થતા બીજી દિશાએ નું નિનિર પત્તુ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ ચિત્તમાં વિવેકનો ઉદય થતા અજ્ઞાન રૂપી અધમાને મર્વ સ્થળેથી નાશ થાય છે (૧૬)

તદ્વુદિયસ્તદાત્માનસ્તન્નિષ્ઠાસ્તત્પરાયણા ।

ગચ્છત્યપુનરાવૃત્તિં જ્ઞાનનિર્ધૂતકલ્મષા ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ — તે ૫ પ્રકારના જેમની વુદિ નમાનુસ્પર્ષ છે, તે જ જેમને આ મા છે તેનામ જ જેમની પૂર્વ નિષ્ઠા છે જે નપરાયણ-પ્રકાશપાણુ થવા છે અને આ અજ્ઞાનવડે જેમને નવ પાપે મોચાન તદ્ છે તે જન્મમ જની પગલાં હી મુખ્ય કાર છે (૧૭)

ટીકા — આ અજ્ઞાનમાં જેની વુદિ નિષ્ઠા હી છે અને જે જેનાને પ્રકાશરૂપ માને છે તેમજ જે સ્વચિદિવત્ પ્રકાશ પત્તુ મ ને

પોતાની પ્રજ્ઞાસ્થિતિ પૂર્ણપણે કાયમ રાખે છે, તેને આલુ સર્વવ્યાપક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા મર્વ પ્રત્યે સમદ્રષ્ટિ ઉપજે એ કહેવાની જરૂર નથી આવા પુરૂષો પોતાની જ પેઠે સર્વ વિશ્વને પણ પ્રજ્ઞસ્વરૂપ માને એમાં શુ આશ્ચર્ય છે ? જેમ મુલાખ્ય મહેજ કોતડને માટે પણ દારિદ્ર્યનો અનુભવ લેતુ નથી, વિવેક જ્ઞાતિને ઓગળતો મુદ્ધા નથી, સૂર્ય સ્વપ્નમાં એ અધકાગના સ્વરૂપને જોતો નથી, અમૃત મૃત્યુની વાર્તા પણ સાંભળતું નથી, ચંદ્ર ઉપજીતાને જાણતો મુદ્ધા નથી, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનીને પ્રાણી મારમા લેદ દેખાતો નથી (૬૨)

વિદ્યાવિનયસપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પડિતા સમદર્શિન ॥૧૮૥॥

શ્લોકાર્થ — જ્ઞાતા-આત્મનિષ્ઠ પુરૂષ વિદ્યા વિનયમ પન્ન બ્રાહ્મણ ગાય, હાથી, શ્વાન અને ચાણવ એ સર્વમા બ્રહ્મ બુદ્ધિથી જ જુએ છે (૧૮)

ટીકા — પછી આ મચ્છર છે અને આ ગજરાજ છે, આ બ્રાહ્મણ છે અને આ અત્તજ છે, આ મારો પુત્ર છે અને આ અન્યનો છે, એવા લેદભાવ તેનામાં રહેતો નથી આ ગાય અને આ કુતરો, આ ઘોડો અને આ નાનો, એવા દ્વેષભાવ તેની બુદ્ધિમાં આવતો નથી જાગૃત શ્વેલા પુરૂષને મ્વમ આવતું નથી જ્યાં દેહમાં દુપણ રહ્યું હશે ત્યાં જ લેદ ભાવ દ્રષ્ટિએ પડશે જ્યાં લેદભાવ સર્વાંશે નટ થયો છે ત્યાં બિન્નજ જ્ઞાની હોય ? (૬૫)

इहैव तैर्जित सर्गो येषा साम्ये स्थित मन ।

निदोष हि सम ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिता ॥૧૮૬॥

શ્લોકાર્થ — જેનું મન સમત્વમાં ગિયર થયું છે, તે આ લોક માં જન્મ અને મરણને છાની લે છે બ્રહ્મ દોષરહિત અને સમ દેહવાથી ઉન્ન પુત્ર બ્રહ્મમાં ગિયર થાય છે (૧૮)

ટીકા — નિગતર જેની દ્રષ્ટિ સર્વ જ મમાન છે, તે સ્વન જ અદ્વિતીય બ્રહ્મ છે અને પોતાને અદ્રવ્ય બ્રહ્મ માનતું એજ મમદષ્ટિનું ઉત્તમ લક્ષણ છે જેણે વિનયમ ગ છેાચો નથી અને દિદ્રિયોને દુઃખીનો નથી, અને જ પૂર્ણ જોગ જોગવવા છત્ત વામના વિહિત ઘર્ષ અનૃત્વનો અનુભવ લીરો છે, જેણે લોકાશ્રયથી વર્ની મર્વ ટીકા ચત્તાર મ્વવા છત્ત લોકો દશામાં સ્વેડા અગાનનો પતિય । યો છે; તે પુરૂષ

પેશાચ જે પ્રમાણે સર્વ લોકમા હોવા છતાં દેખાતો નથી, તે પ્રમાણે
 પરીરધારી હોવા છતાં લોકોથી ઝાગાખાતો નથી પવન જે પાણીમાજ
 પટ્ટી ઉછાગા મારે છે, પરંતુ તેને જે પ્રમાણે જીવ લોકો પાણીથી
 બેન 'તરંગ' એવું નામ આપે છે, (૧૦૦) તે પ્રમાણે જેનું મન સર્વત્ર
 પ્રમતાને પ્રાપ્ત થયું છે, તેનું શરીર અને નામ જીવન લોકોના જેવુંજ હોવા
 છતાં તે આક્ષાત્ પ્રકાશ છે ભગવાન કહે છે, હે અણુન ! હવે જે
 પુરૂષને આવી સમદષ્ટિ થઈ હોય છે તેના લક્ષણો મનેપમા કહું છું
 તે સાબજ (૨)

ન પ્રહૃપ્યેત્પ્રિય પ્રાપ્ય નોદ્વિજેત્રાપ્ય ચાપ્રિયસ્ ।

સ્થિરચુદ્ધિરસમૃદ્ધો વ્રહ્મવિદ્બ્રહ્મણિ સ્થિત ॥૨૦॥

શ્લોકાર્થ — જેની બુદ્ધિ સ્થિર થઈ છે તેનું સર્વ અજ્ઞાન નષ્ટ
 થયું છે અને જે વ્રહ્મમા સ્થિત થયો છે આલો પ્રકાશવેતા પુરૂષ ઈષ્ટ
 વિષયપ્રાપ્ત થયા છતાં મુખ નાનનો નથી અને અપ્રિય વસ્તુની પ્રાપ્તિ
 થતાં દુઃખી નથી (૨૦)

ટીકા — જે પ્રમણે મૂલજ્ઞાના પૃથ્વી પવન ઘસાઈ જતો નથી,
 તે પ્રમાણે પ્રિય ક્રિયા અપ્રિય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતાં જે તેનાથી વિચાર
 પામતો નથી તેજ પરો સમદષ્ટિવાળો છે ઈશ્વર કહે છે "હે અણુન !
 આલો સમદષ્ટિનું તત્ત્વ બલ્યનારો પુરૂષ પોતેજ પ્રકાશ છે " (૪)

વાહ્યસ્પર્શેષ્વસક્તાત્મા વિંદત્યાત્માનિ યત્સુક્ષ્મ્ ।

મ વ્રહ્મયોગયુક્તાત્મા મુક્તમક્ષયમશ્રુતે ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ — જે પુરૂષનું મન બાહ્ય વિષયમા આનંદાત્મ હોતું નથી
 તેનેજ આત્માના મુખની પ્રાપ્તિ થય છે અને એવા પ્રકાશવરૂપને પ્રાપ્ત
 થનારજ અક્ષય મુખ મેળવે છે (૨૧)

ટીકા — જે આત્મસ્વરૂપને ઊંડી મદિ પણ દરિયાપીન થતો
 નથી, તે વિષયોનું સેવન ન કરે તો એમ આશ્ચર્ય પ હોય
 આત્મમુખની પૂર્ણતાને લીધે તેનું જત કરવું સ્વાભાવિકજ ન દેહાય
 છે માટે તે બહાર પગ મારતોજ નથી (ઈશ્વરો તત્ત્વ તેનું મન વગરનું
 નથી) જે સંકોચપત્રીને સદ્વિભાગી કમળપત્રમા ટાંચ (ચદ) કિર
 હોનું ભેજન કીધું હોય છે, તે મું રતી ખાચે કે હવે વિષયમુખમા
 કોણ રૂપી બધ છે તેનો પણ કોણને ખ નર વિચાર કરી જો (૬)

यं हि मम्यजना भागा तु म्रयो नय एव ते ।
 रायतस्त फानय न तपु ग्मते युध ॥२२॥

१० ॥ १ ॥ १०१ ॥

१० ॥ २ ॥ १०२ ॥

१० ॥ ३ ॥

१० ॥ ४ ॥ मनाजना छो

मनुमन लीधे

१० ॥ ५ ॥ १०३ ॥

१० ॥ ६ ॥ १०४ ॥

मनुमन लीधे

१० ॥ ७ ॥

१० ॥ ८ ॥

१० ॥ ९ ॥

१० ॥ १० ॥

१० ॥ ११ ॥

१० ॥ १२ ॥

१० ॥ १३ ॥

१० ॥ १४ ॥

१० ॥ १५ ॥

१० ॥ १६ ॥

१० ॥ १७ ॥

१० ॥ १८ ॥

१० ॥ १९ ॥

१० ॥ २० ॥

१० ॥ २१ ॥

१० ॥ २२ ॥

१० ॥ २३ ॥

१० ॥ २४ ॥

१० ॥ २५ ॥

१० ॥ २६ ॥

१० ॥ २७ ॥

१० ॥ २८ ॥

વિષયોદ્ધારા યત્ન દુ ખનેજ મુખ માને છે, તે સવ જ્ઞાન એ મન્યજ્ઞાન છે એમ લોકોને બતાવે છે માટે છે અર્જુન । વિદ્યા કરીને જ્ઞાન આપ થાય છે કે વિષયમુખ એ અનિષ્ટનું મૂળ છે માટે તુ મદિ ભૂલેચ્છે પાપ એ માર્ગે જઈશ મ વિરમ્ન પુરૂષ વિષયમુખને વિષ તમ ન ગાળી દુ યોજ તેના ત્યા । કરે છે અને તે નિષ્પૃહ હોવાથી વિષયોન મુખરૂપી દુ ખ તેને પ્રિય લાગત નથી (૨૮) •

अकोतीहैव य सोढु प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।

કામક્રોધોદ્ભવ વેગ સ યુક્ત સ સુસ્વી નર ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ — દેહપાન પૂર્વે આ લોકમા જે પુણ્ય કામ ક્રોધથી ઉત્પન્ન થયેલા વેગને નહન કબાને નમય થાય છે તેજ યોગી છે અને ખાં મુખી પણ નેજ છે (૨૩)

ટીકા — જ્યેમને અતરમા આત્મમુખનો લાલ થયો છે તે તો વિષ યોગી વાન મુદ્દા બહુતા નથી પરંતુ આ આત્મમુખનો ઉપનો । લેવાની રીત જુદી છે પછી રૂપજ ચતુષ્કાર કરે છે ત્યારે ત્યા લોખા ભોજ્ય વસ્તુ અને લોગ એ ત્રિપુત્રી હોય છે પરંતુ આત્મમુખનો અનુ ભવ લેનાર તો લોખૃત્ય મુદ્દા વિતરી લય છે આ મુખનો ઉપલોગ લેવાને માટે જે એક નકારની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તે અહ કારનો નાશ કરે છે અને પછી દ્રઢતાથી મુખને અલિંગન દે છે, અને તે અલિંગનની હત્સુકતામા પોતેજ મુખરૂપ બની લય છે જે પ્રમાણે પાણીમ પાણી બની જવાથી તેમા લિન્નના દષ્ટિનોચર થતી નથી, કિંવા આગશમ વાયુ બધ પડયા પછી આકાશ અને વાયુ એવો ભેદ નષ્ટ થાય છે, તે પ્રમાણે આત્મમુખનો અનુભવ લેનારની વૃત્તિ અને આત્મા એ સ્વરૂપજ બની જઈ તેમથી તુખ મુખ અને મુખ સિવાય અન્ય કોઈ પણ વસ્તુની ઉત્પત્તિજ થતી નથી આ પ્રમાણે જ્યારે દ્વૈતભાવનો નાશ થઈ એકત્વ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આ એકત્વને બાબુનાર વાણી તે વગી અન્ય કોણ હોય ? (૩૫)

योऽत सुखोऽतरारामस्तथांतज्योतिरेव य ।

સ યોગી બ્રહ્મ નિર્વાણ બ્રહ્મભૂતોઽધિગચ્છતિ ॥૨૪॥

લભતે બ્રહ્મનિર્વાણમૃપય ક્ષીણક્લમ્પા ।

छिन्नद्वैधा यतात्मान सर्वभूतहिते रता ॥૨૫॥

શ્લોકાર્થ — જે યોગી અતરમા મુખી છે, જે કૃતકૃત્ય બની આત્મસ્વરૂપમા સ્થિત થયો છે અને જેના હૃદયમા પ્રકાશનો પ્રકાશ થયો છે, તે પ્રકાશસ્વરૂપ બની શાન પ્રકાશમાજ નિર્વાણ પામે છે (૨૪) જેના પાપો નષ્ટ થયા છે, જેનો દ્વેતભાવ નિર્મૂળ થયો છે, જેનો યોગાનું અતકરણ હત્યું છે અને જે મર્વ પ્રાણી માત્રના હિતને માટે તત્પર હોય છે, એનો ઠરિ અવસ્થા ગાત પ્રકાશને પ્રાપ્ત થાય છે (૨૫)

ટીકા — માટે એ મર્વ ગહેવા કર્મકું કારણ કે અનુભવ સિવાય ન કહી શકાવ એવી શાન કહે શો કાયદો ? આત્મસ્વરૂપને અનુભવનારજ તેના લક્ષણો નમજ છે આત્મમુખથી જે પરિપૂર્ણ હોય છે, જે સ્વસ્વરૂપમા નમમ ગહ છે ત મારા સ્વરૂપને પામેના છે અને પ્રકાશનહના સાક્ષાત્ અવતારજ છે એમ મ મમજુ મુ તેઓ આનહના અકુર અને આત્મ બોધના કીડામ્યાનજ છે ત વિચારોનું ગામ અને પરપ્રકાશનો સ્વભાવ છે, એનુજ નહિ પરંતુ પ્રકાશવિદ્યાના અનકારરૂપજ છે તેઓ સત્વનું પત્ત મત્ત છે અને ચૈતન્યનુ સ્વરૂપ છે મહાગજ જ્ઞાનહેવ આવા પુરૂષનું વર્ણન કરવાના પૂણ જોશમા હતા એનામા શ્રીગુરૂ નિવૃત્તિનામ જો યા કે, એ વાન હવે રહવા દે એના પુરૂષાનું તુ કેનુત્ વર્ણન કરશે ? તું બ્યારે સાધુ પુરૂષોની મ્નુતિ કરવા નાગે છે ત્યારે તને મુખ્ય કથાનું સમજી રહેનું નથી અને અ ય તમ જોનું વર્ણન કયા કરે છે પરંતુ હવે એ વળુન રહવા દે અન ગીતાથરૂપો દીપક નગ્ગાવીને સાધુ જનોના હૃદ યમસ્ત્રિમા મગ નફાયક જ્ઞાનનો પ્રકાશ કર આ પ્રમાણે નિવૃત્તિદામ ગુરૂને હમાજ થતા જ્ઞાનદેવજી જો યા - કૃષ્ણ ગું જોત્યા ? તેનુંજ વર્ણન હવે માજગો હે અર્જુન ! જો આત્મમુખના જ્ઞાનગયામા તમીયા મુખી કબરી મારી છે, તેઓજ સ્થિત થઈને આત્મસ્વરૂપ બન્યા છે કિવા જે આત્માના નિર્મૂળ પ્રકાશથી યોગામાજ વિશ્વને જુએ છે, તે દેહ ધરી રોવા છત્ત પણ પગપ્રકા છે જે વિદ્યોની છત્તથી સ્થિત હોય છે, તેજ ખખખા અત્યુત્તમ, અવિનાશી અને અમર્યાજ એવા પ્રકાશમુખના અધિારી થાય છે આ મુખ મનદિને માટેજ રાખી મૂડવામા આમ્નુ હોય છે, વિ જ્ઞાને જાગેજ આ મુખ આંધ છે અને તે નિ સદેહ છયેને માટેજ પરિમ્વ થઈ ન્ધુ હોય છે (૪૭)

કામનોદયિયુક્તાનાં યતીના યતચેતમામ્ ।

અમિનો વ્રત્તનિર્માણ વર્તતે વિદિતાત્મનામ્ ॥૨૬॥

શ્લોકાર્થ — જે જામ કોધરહિત હોય, જેને ચિત્તને આધીન

કર્મુ હોય તથા જે આત્મસ્વરૂપને બાલુતો હોય, એવો યોગી શુભા તેમજ દેહાત પછી પણ શાન પ્રદાનસ્વરૂપજ હોય છે (૨૬)

ટીકા — જોમને પોતાના મનને વિષયોથી ઉપરામ કરી શુ હોય છે, તેઓ અનામલાવમા નિદ્રિત થયા પછી નિવશય પુન બગૃત થવા નથી. હે પુકુમાર ! તેવા પુરુષજ આત્મજ્ઞાનીઓનું ધ્યેય જે કૈવલ્ય પરબ્રહ્મપદ, તેને પ્રાપ્ત થાય છે તે આવા ગી રીતે થાય છે અને દેહમ રહેવા ઉપર પ્રદાન ગી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે? એ પ્રશ્નો તુ પૂછ્યો માટે હું તને સક્ષેપમા તે મ્હી નલગાવુ છુ માલગ' (૫૦)

સ્પર્શાન્કૃત્વા વહિર્નાહ્યાશ્ચક્ષુશ્ચૈવાતરે ભુવો ।

પ્રાણાપાનો સમૌ કૃત્વા નાસામ્યતરચારિણો ॥૨૭॥

યતેન્દ્રિયમનોબુદ્ધિર્મુનિમોક્ષપરાયણ ।

વિગતેજ્ઞાભયક્રોધો ય સદા મુક્ત ણ્વ મ ॥૨૮॥

શ્લોકાર્થ — શબ્દાદિક બાહ્ય વિષયોને બંધ રાખી ભુકૃટિમ. દષ્ટિ સ્થાપન કરી, નન્નિમમા નચાં કનારા પ્રાણાગન વાયુને એમ કરી દરિયો, મન તથા બુદ્ધિને પોતાને મ્વાધીન કરી ઉચ્છા બય તથા ક્રોધને નષ્ટ કરી જે યોગી મોક્ષપરાયણ બને છે તેને સદા મુક્ત બંધુવે. (૨૭, ૨૮)

ટીકા — વૈગમ્યની નહાયથી વિષયેને બંધાર કાઢી જે અતરમા પોતાનુ મન એનિષ્ટ કર છે ઈદરિયગાને ઊંચી મુખુમ્મુમ પ્રાણ ઘાથી લગાટવકમ. સ્વરૂપ ત ક દષ્ટિ પાછી ફેરી તેને ચિર કરે છે, ઘાપા અને જમણા નન્નિમદ્રામ. આમને યેની પ્રાણ અને અપાન વાયુને એમિતિ કરી ચિત્તને ચિદાગમમ વ્ય છે જી ગ ॥ જે પ્રમાણે રસ્તામન્ય સાધ માયા તવ પ્રમાણ પાલીને જેની જા તનુદમ. એક કરી નાયે છે અને જી જે પાણી જલન કરી શમત નથી, તેજ પ્રમાણે હે અર્જુન ! જ્યારે ચિદાગમમ પ્રણય નિર્માયથી મનને લય થાય છે ત્યારે વાસનાને વિચાર પણ આપોજ પલ હોય થાય છે જગી ત્વ રે મનરૂપી પરપર અલેખાયવુ નના કરી ચિત્ર પણ અ. પે. આપ ફાટી બધ છે જે પ્રમાણે તરે. વૃ નુકાર્ક ય પછી તેમ નિનિનિ જ દેખાનુ નથી તેજ પ્રમાણે જ્ય અનુભવનેજ હોય થર્ક બધ છે ત્થ અહ મરદિ દીજ શી રીને રોકે? માટે જે એવર પ્રદાન દમ નિમલ થયે તે પી થરી થરી રોય હા પુ પ્રદાન સ્વરૂપ બની હે છે (૫૭)

પરિપૂર્ણ થઈ, કિંવા પ્રેમ ત પીને ઉન્મત્ત થઈ કે કોણ જણે કેમ થયું ? તે અર્જુનના પ્રેમપાશના એવી અપહાસ ગઈ કે તેમથી પરી બહાન નીમવાની તેનામાં શક્તિજ નહી નહિ આ સબધમાં જે કાઈ વિચાર કરીશુ તે વિષયાતન્મ્ય ગણાયે અને તો પણ શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુન વચ્ચેના સ્નેહનું પુરૂ વર્ણન તો શબ્દોત્તર થા શયેજ નહિ તે અર્જુન પર અત્યંત મોહિત થઈને બ્રહે છે કે— 'હે અર્જુન' જે જે પ્રકારે તારા મનને લોધ થાય તે તે પ્રકારે વિનોદ સ્વપિત દુ તને યોગમાં લેવા વીશ. યોગના નામો શુ શુ છે તેના ઉપયોગ કયા કયા છે અને તેનું આચ જુ જુવાને માટે કોણ કોણ અધિકારી છે એવી જે જે બાબતો ઉપિત હોયે તે સર્વ દુ તને મ્હી સલગારી' એમ મ્હી શ્રી કૃષ્ણે જે જે વાતો સલગારી તેનું વલુન આવના અધ્યાયમાં આવે છે નિવૃત્તિદાત્ર જ્ઞાનેશ્વર મ્હા. જ કહે છે કે, દ્વૈતને કાયમ રાખી શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને જે યોગ દક્ષા તે દુ સ્પષ્ટ મ્હીને મ્હી બતાવુ છુ (૧૮૦)

અધ્યાય ૬ ઠો

પરી તજ્ય જ્ઞાપ્ત પ્રત્યે જો યો —હે વાક્ય' હવે બનવાન યો। સબધે પોતાનો જે અભિપ્રાય પરચિત કરે છે તે સર્વો નારાયણે અર્જુનને જ્ઞાનસુત્રી જુખ લાગીને પારણા કરાવ્ય એવા પ્રવર્તને આપણે પણ અતિથિ યજા, જે ભાષ્યનું મહત્ત્વ શ્રી રીતે વર્ણવી શકયું જે પ્રમાણે વૃષાવુર મનુષ્ય પાણીથી ભરતુ પાત્ર એક આચગ લાવે અને મોઢે આપણ તેને પતીને બદલે અમૃત મગી જાય; અથવા એમક મુ યવાન વસ્તુ યોગ્ય અમૃત મગી જાય; તેમ આલેકમને અને અને સદ્બ્રમજ પ મા નાત્વ પ્રાપ્ત થયુ છે પરતુ જ્ઞાપ્ત તજ્ય પ્રત્યે જો યો નુ તને પ્રકાશને માટે કાઈ પૂછતો નથી આ પાઠી સજ્યે જાણી લાકુ કે જ્ઞાપ્તનું મન તો માત્ર પેલાના પુત્ર નીજ પ્રકિત ઉન્મત્તને ઉકાળિ થયું છે આથી તે વિસ્મિત થઈ જાયો કે ૬। ૬। આ જ્ઞાપ્ત જ્ઞાપ્ત પુત્રવાન્દાયથી કેવળ એકો થયો છે, નહિ તો અન્ધર મુખીને કૃષ્ણાનુનને ઉત્તમ સજ્જ એને કેવ નહિ ? પરતુ જે સર્વજ્ઞી મુક્ત્ય જે શુ જાણી શકે ? જે જામથી જ અજ છે તે સૈદ્ધને શ્રી રીતે જાણી શકે ? આમ જાણી સંજ્ઞ વધારે જે યો નહિ પરતુ તે પોતે શ્રી કૃષ્ણ અને

અર્જુનના મવાદથી અને મતુષ્ઠ થયો. હવે તે મર્યાદાથી ધૃતરાષ્ટ્રને પોતાનું કથન પોતાના અભિપ્રાય મહિત કહી બનાવશે ક્ષીરમાગર મથન કરતા જે પ્રમાણે અમૃતની પ્રાપ્તિ થઈ હતી, તે પ્રમાણે ગીતાને પણ અધ્યાય ઉત્તમ છે અને તે બુદ્ધિના વિભમને માટે બહુજ જાણવ યોગ્ય છે એ અધ્યાય ગીતાના સારરૂપ છે અને વિવેકરૂપી સમુદ્રને સામો કાઠો છે, અથવા જાણે યોગમ પત્તિનો બહારજ ખુ યો હોય તે પ્રમાણે લાગે છે જે આદિમાયાનું વિશ્રાંતિસ્થાન છે, જેના સબધમ વેદને પણ મૌન ધારણ કરતું પડે છે અને જેની સહાયથી ગીતારૂપ વહિને અકુર કુચ્યા છે, તે પણ અધ્યાય સર્વ અવગાઠિ સાધિયા ગાથી પરિપૂર્ણ છે એ અધ્યાયનું હું વર્ણન કરૂ છું તે ચિત્ત કહેને સાબળો, એ રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ મતોને પ્રાર્થના કે છે મારા શબ્દો છેજ પ્રાપ્ત છે, પરંતુ તે એક મીઠા લાગશે કે અમૃતને પણ કરાવી દેશે આ શબ્દોની મૃદુતા આગળ મહમ્બરદ્વારા થતા આનંદ પણ નૂન લાગશે, કિવા તેની મિષ્ટતાનો આઆદ લેવાને માટે કાનમજા છુટા કુટી નીડગયે અને ઈદ્રિયો પચ્ચ પવદ કરવા જાગશે કવદ શા માટે કરશે ? તેનો પ્રચુતર એ છે કે, શબ્દ વિવન કાનનો સોવા છતાં છુટા કહેશે કે એ રમ મારો છે, અને નાકને પણ જમ થશે કે એ શબ્દ વિવ નથી પરંતુ ગધ વિવન છે, એટલે તે કહેશે કે એ મારોજ છે વગી હાવભાવ જોઈ આખને પણ એમ લાગવા માડશે કે એ શબ્દ નથી પરંતુ રૂપની ખાલુજ છે જ્યારે શબ્દોની મકવના ગોઠવાઈ વાકયો બહાર પડે ત્યારે ઈદ્રિયોને પાઠગ સખી મનજ અ ાગ થશે, અને પોતાના ખાનુ પ્રમારી તે વાકયને આલિગન દેવને દોડે આ પ્રમાણે સર્વ ઈદ્રિયો પોતપોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ખટખટ કરશે, પરંતુ શબ્દ તે મને સમાન રીતે જ્ઞાન કરશે જે પ્રમાણે સુવ એકલો મર જાનના વ્યવહારને પ્રકટ કરે છે, તે પ્રમાણે શબ્દની વ્યક્તિ પણ અતિ વિશાળ અને અનોઠિક જાણીને જેઓ તેનો અર્થ સમજે છે, તેમને તો તેમ ચિત્તામલિ મમાન ગુનો દેખાય છે આ શબ્દોને તેમ મોગ પામે જતાની તેમ મોક્ષરસ પીગીને નિખમી જાનેને માટે આ વચરૂપી ઉભાપીજ આપવામા આવી છે આ ઉભાપીમ. ૨૩ શબ્દે માટે જેઓ નિત્ય નથી આતમજ્યે નિની મશાવ જતાવી, તેના રમ શમા 'દ્રિયેને સમજ પડવા રીધ વિન્યાજ પીગનેવા પચ્ચન્નેનું મેવન મ યે તેનેજ ખગે લમ થશે માટે દેવે યવજનું સાધન જ કન વન ત્યાંથી જેનાએ મનદ ગજ ઉપમેવ લેવા પ્રવચ શબ્દો

છાલ કાઢી નાખી, તેમાંનું તત્ત્વ જે પ્રકાર તે સ્વરૂપ યદ્યં લઈ પડી
 સુખેથી મુખની મિષ્ટતાનો આસ્વાદ લેવો મન જ્યારે આટલું સૂક્ષ્મ
 થયે ત્યારેજ આ બોધનો ભરાવળ ઉપયોગ થયે નહિ તો સર્વ કથા
 મુગાએ કહી અને બધિરે સાબની એમજ થયે પરંતુ હવે આ વાત
 બધે રાખીશુ શ્રોતાની ચિકિત્સા કવાનો આ સમય નથી જેઓ સ્વભા
 વથીજ નિષ્ક્રમ હોય તેજ આ ઉલ્લાસીના અધિભરી છે જેમણે પ્રકાર
 જ્ઞાનની પ્રીતિને લીધે સ્વર્ગ અને સસારને એવારી નાખ્યા છે, તેમના
 સિવાય બીજાને આ શબ્દોની રતિકત્તા તમજાયે નહિ જેમ કાગડો
 ચંદના શબ્દ કિરણોનો ઉપભોગ લઈ શકતો નથી તેમ પ્રાકૃતજનો આ
 ગીતા પ્રથમે રસ લઈ શકતા નથી જેમ માત્ર ચકોર પક્ષીજ ચંદ્રકિરણોનો
 ઉપભોગ લઈ શકે છે, તેમ નિષ્ક્રમીઓનેજ માટે ગીતામય જ્ઞાનદનું
 જ્ઞાન છે અજ્ઞાનીઓને તો એ પરમામ સમાન ભાવે તેમ છે આ વિષ
 યપર પ્રસંગાનુસાર નું જે કાર્ય જોવ્યો તેની તબક્કાનેએ જ્ઞાપા કરવી
 હવે ક્ષીરમે અભુતને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તે વિવેક વર્ણન
 કરીશ એ ઉપદેશને સુદ્ધિ પણ અવચિત્તજ સમજી શકે છે, માટે
 મારાથી પણ તેનું વર્ણન મહા મુશ્કેલીએ થાય તો થાય, પરંતુ ક્ષીરુર
 નિવૃત્તિ નહારાજના કૃપાદીપકના પ્રમથથી તમજાવેજ હું જોલીશ
 શુક્રકૃપાનું જૈશ્વર્થ શી રીતે વર્ણવવું ? એના વટેજ દંદિયાતીન વસ્તુ
 દંદિ સિવાયજ દેખી શકાય છે એ દેવ્યોને પારતમભિજિ હાથ આવે,
 તો જે સુવર્ણ કિમિયા રાંધેને પણ મગનુ નથી તે લોખન્નાથીજ પ્રાપ્ત
 થાય છે, તેજ પ્રમથે જે ગુરૂની કૃપા થાય તે પ્રયત્ન કરના શુ ન
 સિદ્ધ થઈ શકે ? જ્ઞાનદેવ કહે છે કે આવી જ સફળગુરૂની કૃપા તે
 મનપર પૂર્ણ છે તેથીજ નું જોલીશ અને નિરામર વસ્તુ મુખમ કરી
 બતાવીશ અને જે વસ્તુ દંદિયાતીન છે તેને દંદિયલોખ્ય બતાવી દહર
 થય હરમી, જોદાર્ય, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને જૈશ્વર્થ એ છ ગુણો જે
 ક્ષીરકૃપુમા વત કરે છે અને એટલા માટે જને લાવાન કહેવામ
 આવે છે તથા જેણે સર્વ તત્ત્વોને પરિન્યાગ કયો છે, તે પે તાના મિત્ર
 પાર્થ ત્યે જોવ્યા કે હવે ચિત્ત દહને લલો (૩૮)

भगवानुवाच।अनाश्रित कर्मफल कार्यं कर्म करोति यः।

स सन्यासी च योगी च न निरमिर्न चाक्रिय ॥१॥

શ્લોકાર્થ — ક્ષી લાવાન કહે છે જે નમિતુ મેવન અને
 વિહિત ક્રમે કરના નથી, તેજ કેવળ સન્યાસી અને યોગી છે એમ

નથી પરંતુ જે કર્મના ફળની ઇચ્છાનો પતિયાગ કરી વિદિત કર્યો કરે છે તે પણ મન્યામી અને યોગી છે (૧)

ટીકા—શ્રી કૃષ્ણ કહે છે—હૈ પાર્થ ! યોગી અને સ યામી એક બીજાથી ભિન્ન છે એમ માનીશ નહિ, કારણ કે થોડો વિચાર કરતા તે એક જ એમ મમજ્ઞય છે માત્ર નામોજ બે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં ભેદ નથી માટે જે યોગ છે તેજ સન્યાસ છે જે પ્રમાણે એકજ માણસને જુદા જુદા નામોથી બોલાવવામાં આવે છે, કિવા જુ. ૧ જુ. ૧ માર્ગેથી એજ મથજે પહોચાય છે, અથવા એકજ પાણી જુ. ૧ જુ. ૧ ત્રોમાં ભરવાથી જગમાં ભેદ થતો નથી, તેજ પ્રમાણે સન્યાસ અને યોગમાં ભેદ નથી હે અર્જુન ! જે પુરૂષ ક્રોડ કરીને તેના ફળની ઇચ્છા ગાપતો નથી તેનેજ આ જગતમાં સર્વની બુદ્ધિથી યોગી નમજ્જનામાં આન છે પૃથ્વી વક્ષાદિકોને ઉપર કરી તે માટે કાર્ષ અહ કાર નાખતી નથી અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થનારા ફળની પણ ઇચ્છા રાખતી નથી, તેજ પ્રમાણે પોતાની સ્થિતિ અને પ્રકૃતિને અનુરૂપ જે જે કર્યો કરવાનો પ્રયત્ન જ જે કાળે આવે, તે સર્વ વધા વિધિ કરવા જતા યોગી પોતામાં કતાપબાની બુદ્ધિ ઉપન્ન થવા હોતો નથી તેમજ ફળની આશા રતિ રાખવા હોતો નથી હૈ પાર્થ ! જે પુરૂષ આંસો હોય તેજ મન્યામી છે અને તેજ યોગી છે આવી નિષ્કામતા ઉચ્ચતા વિના જ કાંઈ વિદિત ક્રોડન પ્રતિપ્રાપક મમજ્ઞ તેનો ત્યાગ કરે છે, અને પરી પાડે પ્રકૃતિને વશ થઈ અન્ય કર્યો કરવને પ્રયત્ન યાર છે તે એક લે. ૧ થોડા નાખી બીજો તેજ વગાડતા જેવી વ્યર્થજ ખાખમાં રટે છે અને વ્યર્થ પીડા લોગરે છે ગૃહસ્થાશ્રમનો તેને પ્રથમથીજ સર્વના શિરપજ લાદવામાં આવેનો હોય છે, પરંતુ જે ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મ ન પાળતા વગર અધિપરેજ મન્યામ પ્રવળ કરે છે, તે એલા ને કેડી દર્ષ તરુજ બીજો બોલો પ રજુપજે પોતાના શિ. ૧૨ લે છે ત્રાનમાર્ગે જોમાદિ ક્રોડનું આચરણ હોવા વિના ક્રોડની મથાઈ ઉ વધવામાં ન આવે તો આજી પાને યોગમુખ સર્વજ આવે છે (૫૧)

य मन्याममिति प्राहयोग त विद्धि पांडव ।

न ह्यमन्यन्तमहत्सो योगी भवति कश्चन ॥ ૨ ॥

ટીકાકાથ—હૈ અર્જુન ! જાનાએ જેને યોગ કરે છે તે મન્યામ કરે છે એમ તું મમજ્ઞ કે ત તે મન્યામને મન્યામ (૧૨) નું વિન્યા વે પી થઈ ર. ૧ નું નથી (૨)

ટીકા — આભાગ જે સન્યામી છે તે યોગીજ છે એવો એવ વાક્યનાનો ધ્વજ આ ભાગમાં અને શાસ્ત્રોએ કૃમળ્યો છે જે પુત્ર વમા ત્યાગવૃત્તિથી સકલપનો લોપ થાય છે તેનેજ યોગનો માગ જે પ્રથમ તેની પ્રતિ થાય છે એમ અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે (૫૩)

આરુરુક્ષોમુનેયોગ કર્મ કારણમુચ્યતે ।

યોગારુદ્ધસ્ય તસ્યૈવ ગમ કારણમુચ્યતે ॥ ૩ ॥

શ્લોકાર્થ — જે મુનિને ધ્યાનયો । પ્રાપ્ત કરવા હોય, તેને માટે વિહિત કર્મોનું આચરણ એજ સાધન છે અને યોગપ્રતિષ્ઠિ થયા પછી જ તેને પૂર્ણત્વ મળવાને માટે કર્મનિવૃત્તિરૂપી સાધન કહેવું છે (૩)

ટીકા — આ પ્રકારે જેને યોગ રૂપી પવતના શિખરપર જવાની ઇચ્છા હોય, તેણે કર્મનો મુલભ માર્ગ ચૂકવો નહિ આ કર્મ માર્ગે પ્રયાણ કરવાની શરૂઆત થતી ત્યજ તે પર્વતના વચ નિયમરૂપી પ । યીના ચલવા પડે છે પછી આતનની વાટે થઈ પ્રાણાયામ રૂપી ટેકરી ઉપર જવું પડે છે, ત્યાર પછી પ્રત્યહારમાં તેો નિરાધારજ જવું પડે છે આ સ્થળે તેો જુદાના પગ પજુ લપમી પડે છે આ કહિન માર્ગે પ્રયાણ કરત તે હૃદયોગીઓ મુદ્દા પોતાની પ્રતિજ્ઞા છેવટ સુધી પાળી રાખના નથી નબ્યાસના બાધીજ ના પ્રત્યાહારરૂપી કહિન આમશ માર્ગમાં તેો કૃત વૈગમના ટેકાથીજ મનુષ્ય ધીમે ધીમે ચાલી શકે છે વગી વાયુરૂપી અશ્વની પીરપર બેઠીને પવ માર્ગે કમલ કૃત્વ પડે છે અને તે કાર્ય ચિત્તને ચિથર કરવાની વિસ્તૃત જગાપર આવ્યા પછી ધ્યાનમત્ત થવાય ત્યા સુધી ચાલુ રાખવું પડે છે પછી જે સ્થળે સાધ્ય અને સાધન એક બની જાય છે, જે મ્યજે માર્ગકમલની હોણહોણી અને પ્રકૃતિની અસ્વમ્યતા સમાપ્ત થાય છે ત્યા પહોચનાજ તર્વ પ્રવૃત્તિ બંધ પડે છે અને પછગનું કર્મજ સ્મરણ રહેવું નથી એવી તમ અવિમા બૂમિમા સમ ધિને લાલ થાય છે આ ઉપાયથી જે યોગી રૂદ્ધ થાય છે તે નિસશય પત્તિપૂર્ણ બની જાય છે હવે નાવા પુરવના લક્ષ્મી તને કહું છું તે સભા (૬૧)

યદા હિ નૈદ્રિયાર્થેષુ ન કર્મસ્વનુપજતે ।

સર્વસકલ્પસન્યામી યોગારુદ્ધસ્તદોચ્યતે ॥ ૪ ॥

શ્લોકાર્થ — જ્યારે યોગી વિષયોમાં અને કર્મોમાં નાનખ યને નથી અને સર્વ સકલપનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે તેને યોગી રૂદ્ધ કહેવામાં આવે છે (૪)

હે જે સુશોભન શરીર માં અહ ભાવ ધારણ કરે છે, તે કોયેગમા રહેના રેશમના કીડાની પેઠે પોતેજ પોતાનો શત્રુ થાય છે જાતભાગીને લાભનો પ્રસંગ આવતા અહ ખીચીને ચાકવાનું મન થાય અને તે લાભને શુભાચે, કિવા કોઈ મનુષ્ય 'હું ખોવાઈ ગયો છું' એવો ખોટો ભાવ ધારણ કરીને હું ખી થાય છે તેમ પોતાના પ્રસન્ન સ્વરૂપનું ભાન ન થાય. 'હું હું ખી છું' એવો ભાન માણુમોને થાય છે પરંતુ આથી તેનું પ્રહસન નહ થતુ નથી સ્વપ્નની તરવાનો પ્રહાર થતા કોઈ અદિષ્ટર મરે છે કે? પોષણને પકડવાને માટે વૃક્ષખં ઠોરી બાધીને ટાંગેલી નળીના એક છેડાપર બ્યારે પોષણ બેસે છે ત્યાર તેના બાસ્થી તે ઉઠતી ફરી બાય છે આ વખતે તેણે ઠી જવુ બેઠવું પરંતુ તે તેમ ન કરતા હુંજ ફરી ગયો છું એવી શકા મનમાં લાવી તેનગીને છેડતો નથી તે નિર્થક ટાક હલાવ્યા મરે છે અને વમ સ્થળ તથા પ વતી બેરથી તે નગીને દાબી, ચાચવતી મજબન પકડી રાખી બધન મુખ્ય થવાને માટે પોષણ પાડે છે આમ હું બધાયો છું એવી વૃથા સમજવી તે જાણી બેઠવું બધનમાં પડે છે આવી રીતે જ અવગી માન્યતાથી નિર્થક ક્રમાઈ પડે છે તેને કોઈ બીજા બાધવાને ગયા હતા વાડ? માટે મનમાં જેલો સૂકાપોને વધારી નૃમ્યા છે તે પોતેજ પોતાનો શત્રુ છે અને જે વૃથાભિમાની નથી તે આત્મજ્ઞાની અર્થાત્ પોતેજ પોતાનો મિત્ર છે (૮૦)

જિતાત્મન પ્રજાતસ્ય પરમાત્મા સમાહિત ।

શીતોષ્ણસુખદુ સ્વેપુ તથા માનાપમાનયો ॥૭૧॥

જ્ઞાનવિજ્ઞાનવૃક્ષાત્મા કૃટસ્યો વિજિતેન્દ્રિય ।

યુક્ત ઇત્યુચ્યતે યોગી સમલોષ્ટાસ્મકાચનઃ ॥૮૧॥

શ્લોકાર્થ — જેલો પોતાના મનને જીત્યું છે અને જેના મનને પ્રમનના પ્રાપ્ત થઈ છે તે જીવ પરમા મત્વગ્વજ છે બ્યારે યોગી પોતાની ઇન્દ્રિયને ન્વાધીન ગણે છે બ્યાર તે પ્રક્રમ્બન તથા આત્મ સાક્ષાત્ મ યી વૃક્ષ હોર છે જરૂરે તે મૂલિયા પાપાણુ અને મુવજુને એક જ ખા સમજે છે બ્યારે શીત, ઉષ્ણ, સુખ, દુઃખ તથા માન અને અપમાનને નમાન માને છે તથા નિર્વિગ્ન સ્વરૂપમાં મનને ચિથર ગણે છે, ત્યારે તેને સુખ રહેવામાં આવે છે (૭, ૮)

ટીકા — તે પોતાના મનને જીતે છે અને જેની તર્ક વાસ

નાઓ શાત થઈ છે, તેને બીજાની પેઠે પન્માત્મા દ્રુ હોતા નથી મુવર્ણનો મેવ તારીને ડાઠી નાખ્યો એટલે જેમ તે ઉત્તમ મુવર્ણ બની જાય, તે પ્રમાણે મનમાના મોક પો નહ થયા તગ્તજ જીવને પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે ઘટાકાશને ઘટનો નાશ કર્યા પડી મહાકાશને મગવા માટે દૂર નથી જલુ પડતું તે પ્રમાણે દેહના બેગ અહ કાશને નાશ થયો એવે મનુષ્ય પરબ્રહ્મજ બની રહે છે આની સ્થિતિમા શીતગતા કિ ના ઉષ્ણતા મુખ કિવા દુ ખ, માન અથવા અપમાનનું

મનુષ્યને બાન રહેતુ નથી સૂર્ય જ્યા જ્યા જાય છે ત્યા ત્યા તેને પ્રકાશ દેખાય છે તે પ્રમાણે આવો મનુષ્ય સ્વન પ્રકાશસ્વરૂપ હોવાથી તેને જ જ વસ્તુ દ્રષ્ટિએ પડે છે તે તે મત પ્રકાશરૂપજ બાસે છે મેઠ દ્રષ્ટિની ધારા જ પ્રમાણે મમુદ્રનો અનાદર પામતી નથી, તેજ પ્રમાણે જ પ્રકાશરૂપ મની ગયો છે, તેને ગુભાશુભ કમો પેતાના સ્વરૂપથી વિન્ન લાગતા નથી પ્રત્યક્ષ દેખાતા સસાર સમયે વિચાર કરતા તેને સસાર મિથ્યા બાસે છે અને જે જ્ઞાનથી સમારનું મિથ્યાત્વ મિદ્ધ થયુ, તે જ્ઞાન પણ તેને પોતાનું સ્વરૂપજ બાસે છે આના નિશ્ચય થયો એવે હુ વ્યાપક છુ ક અન્યાપક એ વિચારો પણ આપોઆપ શમી જાય છે, કાજુ કે તેનો દ્વેતભાવ સર્વોશે નહ થયેલો હોય છે આની રીને શરીરમા રથા છતા જણે પોતાની ઈદ્રિયોને છતી છે તેનામા નજરજ પ્રકાશ વની યોન્યતા આવે છે આવો મનુષ્ય સદ જજ જિનેદ્રિય અને યા ઠી છે કાજુ કે તેનામા અરૂપ અને મજાન એવો ભે- નથી તે ગુદ મુવર્ણના મેડે જેવજા પર્યાતને અને મુક્તિ મના એકાદ દેશને સગ્યાજ માને છે અને પૃથ્વી કરતા પણ અધિક મન્યવાન ગ્લને કેવળ પાપજ માનવા એવો નિરીચ્છ હોય છે (૬૩)

મુહન્મિત્રાર્યુદાસીનમધ્યસ્થદેપ્યમધુપુ ।

માધુષ્વપિ ચ પાપેષુ મમબુદ્ધિર્નિશિષ્યતે ॥ ૧ ॥

શ્લોકાર્થ — મુહ (પ્રત્યુપકાગ્ની આશા રાખ્યા વિના ઉપ ૧૨) નાન) મિત્ર, (નજવામથી પ્રેમ રાખનાર) શત્રુ, ઉગમીન, મધ્ય, દેવને પાપ આમ, માધુ અને પાપી એ નર્મ ત્રયે જે યોગીની સમ છત્રિ હોય છે તે નર્મમા શ્રેષ્ઠ યોગી છે (૬)

ટીપ — તેન અનુભવ આ આમ અને આ શત્રુ અથવા આ ઉગમીન અને આ મિત્ર એવી જ્ઞાન કથથી આવે ? દુઃખ જાનત નરૂપ મું એવો જીન અતરમા બે ધ થયો છે, તેને વતી બધુ કોણ અને

દેવી કોણ ? પછી હે અર્જુન ! તેની દ્રષ્ટિમા મોટો અને નાનો એવો ભેદ ક્યાથી હોય ? પાત્રમભિધી થયેલા નોનાની ક્તોની કરવાની શી વસ્તુ હોય ? તે જે સુવર્ણ બનાવે છે તે સર્વોત્તમજ હોય છે તે પ્રમાણે તે યોગીની બુદ્ધિ નિરંતર ચતુષ્કોણ એકત્વનેજ અનુભવે છે વિશ્વમાના પદાર્થોથી નહકારો પુષ્કળ આકારના હોય છે, તો પણ તે એક પ જ્ઞાત્રથી સુવર્ણનાજ બનેલા છે આણુ શુદ્ધ અને ખરૂં તત્ત્વ સમજેલા તેઓ ચિત્રવિચિત્ર રચનાઓથી જમમા પડતા નથી. વચ્ચે તરફ દ્રષ્ટિ નાખતા જે પ્રમાણે તે તત્ત્વમય દેખાય છે, તે પ્રમાણે તેને જ્ઞાનચિન્તિત્ત્વ લગનમા અન્ય મર્ષલક્ષણુ નથી. (૧૦૦) નાથી રીતે નર્વ વિધને જે ક્ષમથી ભરેલુ જુએ છે તેજ સમબુદ્ધિવાળો છે જેનું નામ વીર્યં જ છે, જેનું દર્શન પ્રત્ય અતઃકલ્પમા યાતિ ઉત્પન્ન થાય છે, જેની સજાતિથી અહકારવટે જમિત થયેલા પુરુષનો જમ દૂર થઈ તે ક્ષમસ્વરૂપ થાય છે જેનું વચન જાન આપનાર છે અને જેની દ્રષ્ટિ મહાનિદિને ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુ છે, તથા મ્વર્ગદિ મુખે તો જેની રમન માત્ર છે, એવા ક્ષમવેળા મનુષ્યનું મહાજ સ્મરણુ કરના પણ તે પોતાની યોગ્યતા જાપવને આપે છે વધાર શું કદું ? તેની સ્તુતિ પ્રત્ય પણ આપણુ કવ્યાણુ થાય છે (૪)

યોગી યુજીત મતતમાત્માન રહસિ સ્થિત ।

एकाकी यतचित्तात्मा निरागीरपरिग्रहः ॥૧૦॥

શ્લોકાર્થ — યોગીએએ એકલાજ એમ તમા વાત કરી પેતાનું મન અને પોતાનો દેહ સ્વાધીન તાથી, કોઈની પણ આશા કે કાર્ષ પણ વસ્તુનો સંબંધ ન કરી સતત આત્મધ્યાન કરવું (૧૦)

ટીકા — મદિ પણ અસ્ત ન થાય એવો જન્મમૂર્ત્ય જેના હૃદયમા ઉત્થ થયો છે તે અનેજ ક્ષમનદન નિમમ્મ હે છે હે પાય ! આથી જ્ઞાનાકાર બુદ્ધિવાળો પુરુષજ અદિતીય છે અને તેજ વસ્તુ હોમ્મ અત્ર ખદી છે એમ જાણ. આ પ્રગરે શી કૃષ્ણે યો ડેવિના આમુત્ત લખ લોને પોતાના કરના પત્ર અધિજ બનાવ્ય જે નર્વ જની હોમોમા એક છે જે સર્વ દશાએની દ્રષ્ટિને પ્રમાણ છે જેના કવન સમ્પત્તી વિધનની રના થાય છે જ્ઞા ક્ષમ પ વેલે પા વેલ વરનું વર્ણન કરવાને માટે પુત્રા નથી જેન સર પ તેજી સુર અને સદ્ વજ તને પ્રમાણ આપે છે જેર શી કૃષ્ણ પ્રભુના કેટલા કદુ સુ જણી શખો ? માટે હવે તેની પ્રસલા કુરી કરે સુ અવ લક્ષણે શી મુખ

માત્ર જની -હો છે એના પગની પ્રીતિની ઘેઘલામા નિહાર અને નિઃશ્ચિદ્ર જ્ઞાને પણ સામર જનીને તેની (અર્જુનની) સાથે સુખ્ય કૃપાની તેને ઉત્ક્રાંતિ થઈ તેની પ્રવૃત્તિ સામર્યથી તેટલી ઝોટી છે ત્યારે ધોનાઓ ભો-યા -કેવી મુંદર વાણી ! જાને નાહપ્રકા અને ઔદર્યપર વિજય મેઘીનેજ આવી હોય ! ભાષા હો તો આવીજ હો. કેવી મધુની રાનડપી આદની ચમતી રહી છે ! અને કેવી ભાષાર્યરૂપી શીનલના પ્રસારી રહી છે ! શ્લોકોમર્થરૂપી કમલિની કેવી -વાલાવિક્ક વિગ્રહ પાની રહી છે ! આ પ્રનાલે કપનના પ્રભાવથી ધોનાઓ અલરમા વનન થઈ ડાહવા લાગ્યા. ધોનાના હૃદયના આવા ભાવો જાણી નિવૃત્તિદાસ રાનદેવ ભો-યા -દે ધોનાઓ ! આ તરફ લક્ષ આપો. શી કૃષ્ણરૂપી જે દિનકરે પાડવ કુલમ પ્રમથ પાડયો, તે કૃષ્ણ કોણુ છે ? કવા છે ? એને દેવકીએ પોનાના દિ-મા નવ મહિના ૧૫યા યજ્ઞોદાએ અતિ કષ્ટથી લેતું લાલનપાલન કીધું તે તો અખરે પાવનેજ ઉપયોગી થઈ પડયા. અરે ! પુષ્કળ નેવા ત્યા વિનિતિ મ્હી એટલો નુહા ત્યાત્ર તે ભાગ્યવાન અનુનને કાવે પ-યો નહિ ! હવે એ વાત ગહેવા દો. હવે આગળ કથાલગ કુદુ કુ

અર્જુને લડથી કહ્યું -હે દેવ ! આપે સતોના જે લ તો વર્ણુ આ તે મા ! અગમા વનન નથી. તુ ખરેખર અયોગ્ય અને અપૂર્ણુ છે પણ તે છતાંએ આપના અ કથનથી માગમા યોગ્યતા આવે તેમ છે આ તમે લેમની વાત કહી તે તુ નમજી થકતો નથી તોપણ તે વ.ભગવાથી તેની નુનિ કરવાનું મન થાય છે તો પડી ના યોગ્યતા જેનામ હુએ તેના પોનાના આનદને તો પા જ મુ હુએ ? હે પ્રલો ! નારામ આવી યોગ્યતા આવશે ખી ? ત્યાં શી કૃષ્ણુશ્રીને ભો-યા -હા, તને તુ પ્રકાસ્વરૂપજ બનવી દરદ. અલરમા સતોપની પ્રાપ્તિ નથી સદી ત્યમુખીજ આ ત ક મુખની ન્યૂનતા દેખાય છે, પરતુ તે પ્રાપ્ત થયા પછો મુખની ન્યૂનતા રહે છે ? તેજ પ્રમાણે જે સર્વેશ્વરને સપૂર્ણ સેવક બને છે તે સુવ પ્રકાસ્વરૂપ થઈ રહે છે અર્જુન સુદેવરૂપી ક્રોના ભારથી કેટલો નની ત્યો છે ? જે કથન હુલો ! જનમ મુખી ઈન્દને પણ મગવા હુલસ છે, તે અર્જુનને નેચ તો આપીન થઈ ત્યા કે અર્જુનને એ પણ ભોલ નીચા પડવા દેવા નથી અર્જુને યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા મટે જે વત મરી તે ઉપ થી કૃષ્ણ ભ વનના મનમ વિચાર થયો કે એની જુદિના દિ મા વૈા અનો અર્જુ નહો છે એ વાત તે નહીજ છે અર્જુન એ નૂન વૃક્ષ

મિત્ર યર્ષ બેસણુ આ આત્મન આત ઉચુ પણ નહિ અને અનિ નીચુ પણ ન હોવુ જોઈએ (૧૧)

ટીકા — હવે હુ તને સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહુ છુ, પરતુ જ્યાં એનો અભ્યાસ કરવ ના આવશે ત્યારેજ તે ઉપયોગી યર્ષ પડશે એવી રીતે અભ્યાસ કરવાને માટે પ્રથમ એક એવુ મ્યગ થોપી કાઠવુ જોઈએ કે, ત્યાં જ્યાં જોઈએ ઉડવાનું મનજ ન થાય અને તેને જોવાજ વૈભવની દિગુણ વૃદ્ધિ થાય આવી જ્યાપગ પૂર્વે સરપુરુષોનાં વાસ થયેલો હોવો જોઈએ આ મ્યગથી મનના ત્રતોષને ત્રહાય નગવી જોઈએ અને ધૈર્યની વૃદ્ધિ થયી જોઈએ વગી અભ્યાસ કરવાને ઉત્તેજન મળે અને મનને અનુભવની વરમાળા આરોપાય એવી થોગ્યતા તે જ્યામા હોવી જોઈએ હે પાર્શ્વ ! તે મ્યગ એવુ હોવુ જોઈએ કે તેની નિકટ જ્યા પાખડી પુરુષને પણ તપસ્વર્થા કરવાની ઉ કડા યર્ષ આવે અને તેના મનમા તે માટે આન્યા પણ ઉ પન્ન થાન વગી એકાદ તમમ વાટે ચાલતા આમ્મિક પણ તે મ્યજે પહેચ તો તેને ત્યથી જવાનું મન ન થાય આ પ્રમાણે જને તે સ્યજે ાકાવાની દુઝા ન હોય, તેને પણ તે જન્યા રોડી બેસાડી હા તેનાના વૈરાગ્યવૃત્તિ હોગીને જગૃત કરે એકાદ ગભ કિવા વિલામી પુરુષને પણ તે જન્યા જ્યા એમજ હાને કે, આપણુ રાજપાટ અને સોગવિકામ છોડીને આ મ્યજે રહીએ તો હીકે આ પ્રમાણે જે મ્યાન ઉત્તમ અને મતિ ગુદ્દ હોય તે સ્થી જ્યા નહનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે વગી તાથકે એ વીજી વાત લક્ષમા ગખવની એ છે કે તે મ્યજે માત્ર સાધમ્મી વમ્મી હોવી જોઈએ, વીજી મનુષ્યોનાં વનવાટ કે નાવજા જોએ નહિ આવ સ્થળે જેન મૂળા સુદા અમૃત જેવ મિષ્ટ હોય અને જે ફૂલોથી મુખ હોય એવ વૃષોનુ ગીચ જગલ હોવુ જોઈએ ત્ય પગલે પગલે પાણીના ત્રા હોવા જોઈએ અને તેનું પાણી વર્ષાત્રિનુમ પણ નિર્મળ રહે આવા કરા પાર ઉતરવાને અને પાણી કાવાને સહેલા હોવા જોઈએ વગી તે કેકાલે સૂર્યની ઉજ્જ્વલા જોમ્ય હોવી જોઈએ અને સૂર્યકિરણો પ્રક યમય હોય તોપણ તેથી તાપ ઉ પન્ન થાય એવ તે સખ્ત હોવ ન જોએ તે સને વાયુ મહ અને શીતલ આવનો હોવો જોએ ત્ય વધુધા મનડ તો હોવીજ ન જોએ વગી ત્ય કુા ન હેવ જોઈએ પરતુ દોડા પ્રમાણુમ પોપટ અને જમ્મ હોવા જોએ તે સ્થળે જતમે, હલ જે આગ ચક્રવાક પક્ષીઓ તથા એમદ મોકિલ પણ જાવીને બેને તો શિર નહિ એવ ત્ય નિરત

પડયા પાથર્યા નહિ રહેતા હોય પંચતુ ઋદિ કદિ આવત કરતા હોય
 તો તેની કાર્ઠ હરકત નથી પંચતુ હે પાડુકુમાર । અવશ્યમેવ આવી
 એક જગ્યા ગોધી જાતી જોઈએ વગી તે જગ્યામા એક ગુપ્ત ગુફા
 અને એકાદ ગિવાવય પણ હોયુ જોઈએ વગી આ ઉભયમાંથી જ
 આપણને પમદ પટે તે મ્યજે બહુધા એકાનવામ કડી બેસવુ આવી
 સર્વ મગવટો જોઈ મ્યજ પમદ કરવુ અને પછી તે મ્યજે ચિત્ત
 મ્યજ થાય જે નહિ તે તપામવુ મન મ્યજ થયા પછી ત્યા આસન
 માડવુ તે આસનનો નામ આ પ્રમાણે છે ઉપન્યસ્ય વચ્ચની ગડી,
 તેની નીચ વૃણમગવુ ચર્મ અને તેની નીચ માત્ર દર્ભાનુ આસન રાખવુ
 જોઈએ આ આસન કોમળ, એક રમ્બુ અને આપોઆપ એક મ્યજે
 ગહે આવી અન્યાપૂર્વક જોડેનુ હાવુ જોઈએ આ આસન અતિ
 ઉચ્ચ હુશે તો તેથી અગ ડગમગ થશે, અતિ નીચુ હુશે તો બૂમિ
 દોષથી તેને પીડા થશે, માટે તને અતિ ઉચ્ચ કિવા અતિ નીચ ન
 રાખતા એક સમ્બુ રાખવુ આવી રીતે આમનની યોજના
 કરવી જોઈએ. (૮૫)

તત્રેકાગ્ર મન કૃત્વા યતચિત્તેદ્રિયક્રિયઃ ।

ઉપવિશ્યાસને યુજ્યાદ્યોગમાત્મવિશુદ્ધયે ॥ ૧૨ ॥

શ્લોકાર્થ — તે આમનપર પ્રેમી, મનને એકાગ્ર કરી, ચિત્ત અને
 ઇન્દ્રિયોને છૂટી, અત કરવળની શુદ્ધિને માટે યોગાભ્યાસ કરવો (૧૨)

ટીકા — પછી તે મ્યજે મનની એકાગ્રતા કરી મજશુરતું સ્મરણ
 કરી આત્મસુખનો અનુભવ લેવો તે સ્યજે અહુલાવ નષ્ટ થઈ અદ
 માત્વિજ્ઞાવ અતર્માદ્ય ઉત્પન્ન થાય ત્યા મુખી આદરપૂર્વક સજશુરતું
 સ્મરણ કરવુ વિશ્યોનું સ્મરણ મુદ્દા રહે નહિ, ઇન્દ્રિયોની વિશ્યેમ્બ
 સર્વશે નષ્ટ થઈ જાય અને મનની અન્વ-થના મગી જઈ તે હૃદય
 સાથે બરાબર જોડાઈ જાય, આવી રીતે સત્જન એકય સાધ્ય થાય
 ત્યા મુખી યોગવું અને મનને આવો ભોધ થયા પછીજ આસનપર
 બેસવુ ત્યા પછી અગનો અર્થ અને પ્રાણપાન વાયુનો પ્રાણ
 પાન વાયુથી નિરોધ કરવો આ મ્યજે પ્રવૃત્તિ પાછા પગલા ભરે છે,
 નમાધિ મદજ સાધ્ય થાય છે અને આમનર બેમતાજ સર્વ
 અભ્યાસ મુવભ થાય છે હવે હું મુદ્દાનું વર્ણન કરૂ છુ તે સાબજ
 પેઠે જ્યા મુખી જારી આમન કરવુ એક પગ ઉપર બીજે પગ
 આડો રાખી પગના છેડાને ગુન્ધાનની સાથે અડકાડી મ્યજ અને

સુદૃઢ રાખવેલ જમણા પગ નીચે રાખી, તે વડે વૃષભૃષી ગુદાસ્થાન પર્યંત
 રહેલી રેસાને વચ્ચે દબાવવી ત્યાર પછી ડાબા પગને જમણા પગપ-
 સ્વાભાવિક રીતે મૂકવો અપાનગાર અને શિશ્નની વચ્ચે જે ચાગ
 આમગનું અલ છે તેની આ ાગ પાછળની દોડ દોડ આ ાગ જગા છોડી
 મધ્યમા રહેવી એ આ ાગ જગાને પરીગને અદ્ધ ઉચકી રાખી
 પગની એડીના છેડાવની દબાવવી શરીરને ઉચકી રાખ્યું છે એમ
 જલાવા ન હોતા પીડની કોડના અતિમ ભાગને ઉચકવો અને મન્ને
 પગના પુટલુને બામગાં અથવા પડી હ પાથ ' એ શરીર ધુણુના
 અપરગ આધા વિના પોતાની મેરે દે છે હે અર્ચુન ' આ
 મૂળબધ નામ અનનન લખણ છે અનુજ વતનન એવુ એક ગોણુ
 નામ છે આની રીતે મૂળબધની મુદા પાથ્ય થક એવે શરીરના
 તીચલા બાગનો વાયુનો ન્નો બધ થાય છે અને ભીતર હેલો
 અપાનવાયુ ઉપ ચવા નો છે (૨૦૦)

સમ કાયગિરોગ્રીવ ધારયન્નચલ સ્થિર ।

નમ્રેક્ષ્ય નામિકાગ્ર સ્વ દિગશ્ચાનવલોકયન્ ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ — નામ્રે પોતે નિચ યર્ મન્ગ અને ગરદનને
 બનાગ નિચ રાખવ અને નાનિકાગ્ર દષ્ટિ રાખી આમ તેમ ન
 લેતા થો ાલાન કરવેલ (૧૩)

ટીકા—પડી ડાબા પગપ જે હાય તદ્દજ દડીઆને આમરે
 થર્ લય છે અને મ્કથ ઉની થાય છે પડી શરીર નિચ રહેવાથી
 શિરકમગ અદર પેલે છે અને આખના પાપણો મીચાવા લાગે છે
 ઉપરની પપણો નીચ આરે છે અને નીચલા પાપણો પ્રકૃષ્ટિન થવાથી
 નોટી થાય છે એમ થવાથી ડેગા અર્ધા ઉરટેલા અને અર્ધા મીચા
 ચેલા રહે છે આથી રીતે દષ્ટિ અદગની અદર ગ્હે છે અને બહુ
 બહાર આવે તો નાનિકાગ્ર મુખીજ આરે છે દષ્ટિ અદરની અદર
 કાયમ થર્ પુન બહાર આવવી નથી, તેથી તે નાનિકાગ્રપર આધી
 થાય છે આથી અન્ય દિશા તરફ જોવાની કિવા મોદર્થ જોવાની ઈચ્છા
 આપોઆપ બધ થાય છે પડી ાગની નગી અદગ પેની લાય છે
 અને હૃદયની ગગાની નીચના ખાગને અડે છે તયા ડાગીને મુદ્દ
 રીતે ઢાખી ાખે છે પડી કડમલિ નદક્ષ્ય થર્ લય છે આથી રીતે
 જે મુદા અને છે તેને ' લગધગ મધ ' કહેવામા આવે છે. નાલિ
 કુવી અરે છે જે અપાદ થર્ લય છે તયા હૃદયમેય ભીતર વતર છે

રૂપી અમિ બહુ નીકળી જાય છે અને શરીરનો સર્વ દાહ થાય છે આથી શરીરમાંથી પૂર્વે જતુ ગ્રહેનુ મામરું પુન આવવા મળે છે, નાડીની પ્રવૃત્તિ બંધ થાય છે અને વાયુના મર્દ વ્યાપારો અટકી પડે છે, અર્થાત્ શરીરના ધર્મ નાશ પામે છે ઈલા અને પિંગળા એ ધર્મ જાય છે, અને ત્રીજી પરી જ્વર છે અને છઠ્ઠી ચક્રની શરીરને ખુલે છે પરી ચક્ર અને સૂર્યનામ વાયુ તો શોષાઈ જડતા નથી ખુલ્લિનો વિગમ થતા અટકે છે અને નાકમાં શેષ રહેલા મુગધ કુલિની માથે મુગ્ધામા રહેશે છે તે વખતે ભૂકુટીચક્રમાં આસન ચક્રામૃતનો ત્રણ ભાગ ધમ્મ વાગવાથી ધીમે ધીમે જો થાય છે અને તેમાંનું અમૃત કુલિનીના મુખમાં પડવા લાગે છે આથી તે અમૃતમાંથી પ્રપૂર્ણ ધર્મ સમન્ન શરીરમાં અમૃત પ્રમારે છે અને આ અમૃત પ્રાણવાયુની નહાયથી સર્વ રૂપેશ્વર જાય છે તમ કોવા મુખમાંથી જ નહ થયા પરી જે પ્રમાણે રહેવા ગ્રસ્થી તે મુખ પ્રપૂર્ણ થાય જાય છે (મુખનો આગળ અને પ્રાપ્ત થાય છે), તેજ પ્રમાણે તે શરીર એટલું તેજસ્વી બને છે કે જલો મૃતિમત તેજનો અવતાર થયો હોયની ઘણી વાર એમ બને છે કે સૂર અમ્રદગથી આસ્થાદિન ધર્મ જાય છે પરંતુ જ્યારે તે આસ્થાદન નીકળી જાય છે ત્યારે તે પૂર્વની પ્રકાશવા લાગે છે તેજ પ્રમાણે શરીર પર ત્વચાનું નિરર્થક ઢાકણ હોય છે તે જ્યારે છાવની પેઠે નીકળી જાય છે, ત્યારે તે શુદ્ધ સ્કામિત જેવું અથવા રત્નરૂપ બીજને કુટેલા પ્રકુર જેવું તેજસ્વી દેખાય છે તેના પ્રત્યેક અન્યવની કાતિ અપૂર્વ તેજને ધાગણ કરે છે બને સધ્યાકાળના આકાશના રંગમાંથી તે શરીર બનાવ્યું ન હોય । કિવા આત્મચૈતનના તેજની પ્રતિમાજ ગોડવી દીધી ન હોય । કિવા કુકુ મથી ભરેલી મૃતિ અથવા આત્મરસથી પ્રપૂર્ણ મૃતિમત શાતિ હોયની । એવી ગોલા તે શરીર ધારણ કરે છે તે આનંદ રૂપી ચિત્તનો રંગ, કિવા પન્થક્ષ મુખનું સ્વરૂપ અથવા અતોપરથી વૃમ્બનો રોપો છે કે શુ ? એવો તેનો ભામ થાય છે તે મુખર્ણ ચ પાની પૂર્ણ વિકસિત કિજિ કિવા અમૃતનું પુત્રુ અથવા મૃદુતાનો ભાગરજ હોયની । તેમ ભાસે છે જે પ્રમાણે શરદ ઝલુની પૂર્ણિમાના શાતિપદ ચક્રબિભો રોપે છે, કિવા મૃતિમત તેજ આસનારૂઢ ધર્મ શોભે છે, તે પ્રમાણે કુલિની જ્યારે અમૃતપ્રાશન કરે છે ત્યારે તેનું શરીર અત્યંત તેજથી પ્રકાશવા લાગે છે અરે । આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા તે શરીરથી યમ સુદા રહે છે, વૃદ્ધાવસ્થા પાગ પગલા ભડે છે, તારૂવ્યનો મદ ભુમ

યાય છે અને પુનઃ બા યાવન્મ્યા પ્રાપ્ત યાય છે વયમ્મા તે બાગક જેવડોજ
 લાગે છે, પરંતુ અતિશય પાકમ કરે છે અને તેનામા અનુપમ ધૈર્ય
 હોય છે જલ્દે મુવર્ણ વૃદ્ધને નવા મોઝ આરી નિત્ય નવી નવી રત્ન
 કવિન્દ્રા કુટની । હોય । તે પ્રમાણે તે પુરૂષને નવા નવા નખો
 નીકળે છે અને તે સતેજ દેખાય છે તેને દાત પણ નવીન આવે છે,
 પરંતુ તે અતિશય સૂક્ષ્મ હોય છે અને જલ્દે બન્ને બાહ્યુએ રત્ન
 પક્ષિજ શોભની ન હોય । તે પ્રમાણે તે પ્રકાશે છે તરીકે રાજાના
 અમે સૂક્ષ્મ માલિન્ય-પાણીઓની પેઠે સતેજ દેખાય છે હાથ પગના
 તરીકે કમગવત્ રત્ન દેખાય છે અને આખના ડોળા સ્વચ્છ તથા
 તેજસ્વી દેખાય છે વધારે શુ વર્ણન કરીએ ? જે પ્રમાણે મોલી
 પિપકવ દશાને પ્રાપ્ત થતા ફલવામી છીપમા માત્ર નથી, તેથી છીપના
 સાધા તુમી જાય છે, તે પ્રમાણે દ્રષ્ટિ પાપલુની વચ્ચે ન માત્ર તે દૂર
 મુખી પહોળી બહાર નીચી પડવી હોય એમ દેખાય છે તે દ્રષ્ટિ
 અર્પીજ હોય છે, પરંતુ જગન મહાને વ્યાપ કરી દે છે હે
 અર્જુન । સાબજ તેના ઢેહની મુવર્ણ જેવી નતિ યાય છે, તેા પણ
 ન વાયુ જેવુ જલકુ હોય છે કા જુ ક તેમા પાલી અને પૃથ્વીનો ભાગ
 જ । પણ રહેતો નથી પછી તેને સમુદ્રપાગની વસ્તુઓ દેખાય છે, તે
 મ્વર્ષિમા ચાલવી મતલતો પણ સમજી શકે છે અને મૂઝાના મનના
 ભાવ પણ સમજી શકે છે તે વાયુરૂપી અશ્વપર ચ્વાન થઈ શકે છે,
 પાલીપન ચાવી શકે છે અને એ રીતે પ્રમગાનુસાર તેને અનેક
 સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત યાય છે પ્રાણવાયુનો જ્વલન મલ્લુ મરી હૃદયાકાશના
 પગથીના કરી મુપુમ્બુના દાહરથી હૃદયમ્ આપેલી અને જીવાત્માને
 શોભા આપનારી જે કુદલિની જગદબા તે જ જાણીનેના ગર્ભ જે
 જીવ તેપર આન્દાહન કરે છે તે નિરામ છદ્ધાની સાકારનૃતિ, પર
 માતમા શિવનું મપુઃ અને છકાસ્ત્રી તેા ત્રામાત્ જન્મમૂર્ચિજ છે
 વધારે શુ મટેવું ? તે કુદલિની બાજા । દયમ્ જગત્ત થઈ એટલ
 અખડ ઝકાર ખનિ થવા લાગે છે જુદિ તે કુદલિનીની પાન-હેતી
 હેવાથી તેના કાનમા કિચિનુ ઝમ ખનિ લાય છે ધોરની કુડીમા
 ખનિ તમા નદરૂપી ઝકા ના આપરના । જેવા રૂપો નીચે છે ના
 વાનો અપનારીજ જ્વની ગમાય છે પરંતુ તે નમયે ક પના જના જ
 મ્વથી આજનો ? માટે તે હૃદયામશમ્ કરી નર્જના યાય છે તે
 નમજી શકાતું નર્જન જ અર્જુન । તે જ્વલ એક વાન કહેવા વિસરી
 એવા જુ આ વાન એ છે કે જ્યાં સુધી પ્રાણ અપન પ્રગતિ વાયુનો

નાશ થતો નથી ત્યાં મુખી હૃદયાકાશમા અવાજ થાય છે તે અપ
 ઠંકાના મેઘગજના જેવા ધ્વનિથી હૃદયાકાશ ધમધમી રહે છે એ
 પ્રહરધનુ દ્વાર મહાજ ઉઘડી જાય છે કમગમાના પાવાણી
 હૃદયાકાશમા જે અવકાશ હોય છે ત્યાં ચૈતન્ય અર્ધાતરે વને છે
 હૃદયાકાશને ઘેર કુડલિની પરમેશ્વરી પરોણી આચ્ચાથી તેજસ્વ
 મિજ્જાની આપવામા આને છે તે વખતે ભુદ્ધિરૂપી શાક સહિત પ
 પીગ્મીને, જેમા ઠેતનો છાયો પણ ન હોય એવી મિજ્જાની આપવા
 આને છે કુડલિની પોતાની ક્રાંતિનો પરિત્યાગ કરી વાયુરૂપ બને
 તે વખતે તે જલ્દે પ્રત્યક્ષ વાયુ પૂતળી પોતાના પીતાબર કાદીને મ
 સ્વરૂપમા ઉભી હોયની એવી લાગે છે । ડિવા દીપકયોતિ પવ
 લાગવાથી ભુજાર્ધ જાય છે, અથવા નિઘનતા ગગનમા ચમકારો મારી
 જટ વિલુપ્ત થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે તે હૃદયકમગ પરતની મુવર્ણ
 જાડી ડાળી જેવી મતેજ ડિવા તેજરૂપી પાળીના ઝરા પ્રમાણે વહે
 હોય તેની નિસે છે પડી તે હૃદયરૂપી પોકાળ ભૂમિમા અકસ્મા
 સમાઈ જાય છે, તે વખતે કુડલિની શક્તિનુ રૂપ શક્તિમાજ લય પા
 છે આવી સ્થિતિ થયા પડી પણ તે ગમ્મિત્ત કહેવાય છે, બા
 વસ્તુત તે પ્રાણજ છે પરંતુ તે વખતે ધ્વનિ, કળા, જ્યોતિ એને
 નાશ થઈ જાય છે ત્યાર પડી મન નયમ, વાયુનુ અદ્ભુ રહેલુ કિ
 ધ્યાન ધરવુ એ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે તથા ક પના કરવી, ક પનાને
 ત્યાગ કરવો એ ખટપ ણુ નાશ પામે છે આવા વ્યાપારો બ
 થાય છે માટે કુડલિની એ કેવળ પચ મહાભૂતોને વાટી નાખવા
 મુશકળ છે શરીરનો શરીરથી નાશ કરવો, એ યોગશાસ્ત્રના ત્વાર્
 ને શકર તેણે રચેલા સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય છે તેનો હેતુ શ્રી મહા
 વિષ્ણુએ પ્રદર્શિત કર્યો છે (જ્ઞાનેશ્વર કહે છે કે) તે મહાવિષ્ણુ
 સ કેતથી પ્રથિચ્ચો છોડી, વસ્ત્રની યથાર્થ ગડી ઉકેલીને, શ્રોતાજ અ
 ખાલના આદ્ય છે એમ મમજી મે તે તેમની મમજ માદર કર્યો છે (૯૨)

યુજન્નેવ સદાત્માન યોગી નિયતમાનસ ।

શાંતિં નિર્વાણપરમા મત્મસ્થામધિગચ્છતિ ॥૧૫॥

શ્લોકાર્થ — આ પ્રાર સર્વકાળ પોતાનુ અત કરલ નમાધિમા
 સ્થિત કરી મનોનિરલ કરનાર યોગીને, મોશ એજ જનુ પન્મ કળ
 છે એવી મારા સ્વરૂપમા રહેલી શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે (૧૫)

ટીકા.—ત્યારે શક્તિનુ તેજ નષ્ટ થાય છે ત્યારે દેહ એટલુ

સૂક્ષ્મ રૂપ ધા તુ કરે છે કે તે લોકોને દેખાતો પણ નથી. ગરીબ પૂર્વવત્ ભવયત્ હતા તે કેવળ વાયુમયજ હોય છે જે પ્રમાણે કેળની છાલ કાઢી નાખીને કેવળ ભલ્લાગનેજ દબો તાખવામા આવે, કિંવા જે પ્રમાણે આકાશને અવયવો કુટે તેજ પ્રમાણે તેના અવયવો હોય છે આ પ્રમાણે શરીર બનાવ પડી તેને જેવું " એવું આમશમા સ્વચાર પ્રમાણે કહેવામા આવે છે અને આવુ શરીર પ્રાપ્ત થયા પછી તેનો દેહ લોકોને આશ્ચર્યકારક લાગે છે આવા યોગી ચાલી જવા પછી પાછળ જે પગલા પડે છે, તે પ્રત્યેક પગલાની આગળ અભિમા દિપ્તિ સિદ્ધિઓ બે હાય ભેટીને ડબી હે છે

પ તુ તે સિદ્ધિઓનું તેને શુ કામ છે ? દુઃસ્વપ્ન પૃથ્વીને ઉદક ખાઈ જાય છે, ઉદકને અગ્નિ ન્વાહા કરે છે અને દુઃસ્વપ્નના અગ્નિનો વાયુ નાશ કરે છે પાછળ માત્ર વાયુ અવશિષ્ટ રહે છે, તે શરીરની આકૃતિ મોજ હોય છે પરંતુ તે પણ કટલીક વારે નીખીને પ્રહ્લંધ આકાશમા જઈ મળે છે તે વખતે કુશલિની નામ નદ યત્ તેને માતૃત્વ એ નામ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ તે માતૃત્વ પ્રહ્લંધ ભગી જાય ત્યાં મુખી તેની શક્તિ કાયમજ રહે છે પડી તે જાગૃત્વ બધને ઓડી, કાઠીમુખ (કલ્પ્યાન) ને ફાટી પ્રહ્લંધ રૂપી આકાશના પર્વત પર પ્રવેશ કરે છે તે અંકાર ની પીઠપર પા મૂકી પસ્થતી વાવાની ભૂમિકાને પાછળ મૂકી દે છે પડી ડકા માની અર્ધવતુલાગર માત્રાને પાછળ નાખી જે પ્રમાણે ની ત્રાગને મળે છે તે પ્રમાણે તે પ્રહ્લંધ શમા જઈ મળે છે પછી પ્રહ્લંધમ નિયં યર્ષ ' દુ પ્રહ્લંધુ " એવી લાવના રૂપી વાહુ પ્રતાની તે પ પ્રહ્લંધને ભેટી પડીને તેમા એક રૂપ યત્ જાય છે જે પ્રમાણે તમુદ્વતુ પાણી મેઘ રૂપ બની પડી જમીનપર વર્ષી ની માગે પુન તમુદ્વનેજ આવી મળે છે તે પ્રમાણે હે અનુન । દેહ નિમિત્તે જીવા મા પ્રહ્લંધમા પ્રવેશ કરે છે પડી દુ લિન્ન ધુ અને આત્મા લિન્ન છે કિંવા અમે ઉભય એકજ છીએ, એવો વાદવિવાદ અવશિષ્ટ રહેતોજ નથી આમશ આમશમા મળે છે એ સત્યનો જે અનુભવ લેશે તેનેજ નિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે માટે ત્યની વાનો શબ્દોદારા વ્યખ કરી શકાતી નથી હે અર્જુન । વાસ્તવિક કહીએ તો અભિપ્રાય પ્રદર્શિત કન્વાનો અવ ધન્વરી જે વાહી તેને તો એનો પત્નો મુદ્દા લાવનો નથી ભૂકુટિના અતરમા મગગને પણ પ્રવેશ થતો નથી, તેમ એકવા પ્રણવાયુને પણ આકાશમા જતા સકટ પડે છે તે વાયુ ત્ય ાયા પછી તદાકાર થાય છે, ત્યારે તેને મહિમા વર્ણવવાને

ગંઢોનો લડાવ પણ મરી જતર છે આ વખતે આ શત્રુત્વ પણ મરોચ પામે છે જ અધ્યત્ન સ્થિતિના ઉદ્ધારમાં મહદાશયનો પણ પત્તો લાગતો નથી ત્યાં શુદ્ધોની વિચારગતી શી વાત ? એ પ્રશ્ન અક્ષરગતી મર્યાનામા આવી શકે ડિવા ધ્રુવણ ક્ષમા મૂકી શકાય એમ નથી, એ વાત તું પણ વાન સુધ જાણજે જે વખતે એનો અનુભવ મળે છે તે વખતે અનુભવ લેનાર તેમા તાર્પ થઈ જતર છે પછી ત્યાની સ્થિતિ જાણવાનું નથી એમ આપોઆપજ અટકી પડે છે માટે હ ધનુર્ધર ! એ વિશે મને તેનું મોનીએ તે મર્વ વ્યર્થ છે આ પ્રમાણે સર્વ ક્ષય આપોઆપ મધ પડે છે, સર્વ નક પો શમી જાય છે અને તેથી ત્યા વિચારગતી પણ દાન લાગતી નથી તે પ્રશ્નસ્વરૂપ કેવું છે ? તે સ્વજ સ્થિતિનું મોદર અને નમાધિ અવસ્થાનું તારૂંય છે તેને આદિ નથી અને તેનું માપ કરી શકાતું નથી તે વિશ્વનો આધા અને યોગ રૂપ વૃક્ષનું ફળ છે, અને આનદનું તો કેવળ ભુવન છે ત્યા આગતી મીમા આવી જાય છે, અથાત્ તે મોમની કેવળ સ્થિતિ દોવાથી તે મ્થને આદિ અને અતનો લય થઈ જાય છે તે પ્રશ્ન પરમદાભૂતોનું મગ ડા તુ અને મહા તેજનેનું તેજ છે હે પાર્થ ! તાર પ્રશ્ન માટે મગ સ્વરૂપ છે માધુવૃદ્ધોપ નામ્નિધએ બ્યાર અત્યાચાર પ્રયો ત્યારે તેજ અનુભુજ મર્તિ આ સ્વરૂપમાંથી આમ ન પ્રાપ્ત થઈ હે અર્જુન ! આનુ એ મહામુખ અરજુનીન છે, પરંતુ તેની પ્રાપ્તિ થાય ત્યા મુધી જ પુરો અત્યાચાર પ્રયત્નો કરે છે, ત પુરોજ તે મુખને પામે છે

એ જે અદ્યાગ યોના નાધનો મતાન્યા તે જેઓ નવન સાધ્ય કર છે, તેઓ પણ મારીજ યોધ્યતાએ પહેચ છે અથ યોગીઓના શરીરો તેમની દેહાત્તિ ઉપી પાનમા બાળે પરમ પ્રશ્ન નજ ન ભરી કાઢયો હોય તેવા મતેજ લાગે છે બ્યાર અત રમ આ અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે નર વિશ્વનો અત્ય થ જતર છે આ થન માભગી અર્જુન બો યો — હે પ્રભો ! આપે જે માન જાન યો તેનો દ્રઢ અત્યાચાર ના જોવા ખરખર પ્રશ્નપને પામે છે હે દેવ ! આપે કરેડી વાન નાભાનત્રજ વિત્તમા નાન ઉત્પન્ન થય છે, તો પછી તેનો અનુભવ લેના ને તદુપના શા માટે પ્રાપ્ત ન થાય ? પરંતુ મારી યોધ્યતા ની હેવાને કીર નાપ જ રહ્યા છે તે પ્રમાણે હું કરી શકીશ નહિ માટે મારી યોધ્યતા પ્રમાણે માગણી કે મર્થ જાની આવે તે સુખધે હું આપને પૂર્ણ શુ મહાગજ ! આપે જ

યોગસાધન જતાવ્યા તે મેં જાણવ્યા, પરંતુ મને તે માણુમ એનો અજ્ઞાસ કરે તો તેને એ યોગની પ્રાપ્તિ થયે ? કિંવા યોગ્યતા વિના એ પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ એમ છે ? શ્રીકૃષ્ણ તો-યા-“હે અર્જુન ! આવા પ્રશ્નો તુ શા માટે પૂછે છે ? આ યોગાભ્યાસ તો ભલે ખરેખર મોક્ષદાતાજ છે પરંતુ કેઈ સાધારણ પણ શુ અધિકારની યોગ્યતા વિના પ્રાપ્ત થયે કે ? પરંતુ જ્યેને યોગ્યતા કહેવામા આવે છે તે પ્રાપ્તિની પૂર્વે સમજી શકાતી નથી. અધિકારી થયા પછી કાર્મ અરભવામા આવે તોજ તે સિદ્ધ થાય છે પરંતુ આ મ્યજે તેની કંઈ અડચણ નથી વતી યોગ્યતાની મહં એમદ ખાણુ હોય છે કે ? જે યોગીથી વિરખિ કે ધમાચાણુ ધાણુ કરી દેહના ધર્મનુ વ્યવસ્થિત નિયમન કર્યે તે શુ અધિકારી નહિ થયે કે ? આ યુક્તિથી તો એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે એટલી યોગ્યતા તો તારામ. છેજ ” શ્રીકૃષ્ણ જાવાને આ પ્રમાણે અર્જુનનુ તે સમયનુ સક' દેડયુ પછી તે યોગ્યતા-“હે પાર્થ ! આ યોગપ્રાપ્તિની આવી વ્યવસ્થા છે, પરંતુ અવ્યવસ્થિત મનુષ્યને કદિ પણ તેની પ્રાપ્તિ થવાને સંભવ નથી (૪૪)

નાત્યશ્રતસ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈકાંતમનશ્રત ।

ન ચાતિસ્વપ્નગીલસ્ય જાગ્રતો નૈવ ચાર્જુન ॥૧૬॥

શ્લોકાર્થ —હે અર્જુન ! અતિશય ખાનાર યોગસાધન કરી રહ્યે નહિ અને નિદ્રાકુલ ન ખાનારથી પણ દર્ષ રહ્યે નહિ, તેજ પ્રમાણે અતિ નિદ્રા લેનાર અને સદૈવ જાગૃત રહેના થી પણ યોગ સાધન થઈ શક્યે નહિ. (૧૬)

ટીકા —જે જીવ્યા કિવા નિદ્રાને સવદેવ આધીન થયેલો છે, તેને આ યો ને અધિકારી કહી શકાતે નથી અથવા દુરાચરના અ.વ.અ.ને કુધ અને નુષનો નિરોધ કરીને અતિ અન્ય પ્રમાણમા ખાય છે અને લે. પણ નિદ્રા ન લેવા પ્રવ્રજ અભિમાન ધાણુ કરે છે તેનુ રહી મુજ તેને આધીન રહેનુ નથી તો પછી તેન થી યોગ તે શી રીતેજ સાધી શકાય ? નરે મનુષ્યનુ અતિ સેવન કરવાની કિવા સર્વથે તેને ત્યાજ મવાની પણ કનિદા ખવઈ નહિ, અર્જુન મર્વ મર્વ નાશમતર નાખવા. (૪૮)

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવવોવસ્ય યોગો ભવતિ દુઃસ્વહા ॥૧૭॥

જાણ અને તેના ચિત્તને વાયુ વિનાના સ્થાનમાં રહેવા સીપકની ઉપમા લાગુ પડે છે હુવે તારા મનનો ભાવ જાણી દુ તને જે વાત કહું છું તે સમ્પૂર્ણક સાબળ તુ યોગની ઈચ્છા ગમે છે પરંતુ અભ્યાસ પ્રતિ તારું હૃદય નથી. તો તે અભ્યાસ કઈન હોવાની ભીતિ લાગે છે કે કેમ ? હું પાર્થ ! એવી ભીતિ રાખવાની આવશ્યકતા નથી કારણ કે આ હુચ્છી ઈદ્રિયો તે અભ્યાસ તબધે ખોટોજ યોગ બતાવી ભીતિ ઉત્પન્ન કરે છે । જે ઔષધ છવનને આગળ લખાવે છે તે ઔષધને સુદા છબ્દા યત્તુ તમજતી નથી કે ? તેજ પ્રમાણે કવ્યાણને માટે જે ઈદ્રિયો તે સદૈવ ઈદ્રિયોને અનિષ્ટકારક લાગે છે બાકી આ યોગ સાધન જેવું અન્ય કોઈ સદૈવુ અને તારું સાધન આ વગતમા છેજ ક્યા ? (૧૩)

યત્રોપરમતે ચિત્ત નિરુદ્ધ યોગસેવયા ।

યત્ર ચૈવાત્મનાત્માન પશ્યન્નાત્માનિ તુષ્યતિ ॥૨૦॥

સુસ્તમાત્યતિક યત્તદ્બુદ્ધિગ્રાહ્યમર્તાદ્રિયમ્ ।

વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાય સ્થિતશ્ચલતિ તત્તત ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ — યોગાભ્યાસથી સયમિત યથેતુ ચિત્ત બ્યારે કર્મથી નિવૃત્ત થાય છે અને બ્યારે તે પોતાના આત્મામાં પોતાના સ્વરૂપને જોઈને પ્રવૃત્ત થાય છે (૨૦) તથા બ્યારે તે અતિ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી મહણુ કરી શકાય એવું તથા ઈદ્રિયોથી મહણુ ન કરી શકાય એવું અપાર મુખ અનુભવે છે, ત્યારે તે ત્યજ યથેકો યોગી પ્રક્રમ્ભવઉપમાથી વ્યુત્તજ યતો નથી (૨૧)

ટીકા — માટે આત્મના બગથી જે ખરો અભ્યાસ કરવાનું એ જણાવ્યું તે દ્વારાજ આ ઈદ્રિયોનો નિરુદ્ધ થઈ શકે એ યોગસાધ નથી બ્યારે ઈદ્રિયોનો સયન થઈ જાય છે ત્યારે આપોઆપજ જ્ઞાન સ્વરૂપ લાભ થઈ શકે છે સદૈવ મન પ્રવૃત્તિની ડોળામ બહાન તરફજ ડેવ છે તે બ્યારે બધે પડે છે અને ચિત્તને આત્મદર્શન થાય છે ત્યારે તેને “ આત્મત્ત્વ દુ જ કુ ” એવી પ્રતીતિ થાય છે આ પ્રતીતિ થવાની તાલેજ તે સુખતિહાસનપર ચારૂક થાય છે અને પડી આત્માન-ભાવ જય પામે છે એનું કરવા અધિક કોઈ વસ્તુ છેજ નહિ અને એને ઈદ્રિયો કદિ જાણી શકતીજ નથી એવું જે આત્મસ્વરૂપ અર્થાત્ પ્રક્રમ સ્વરૂપ તે પોતેજ બની રહે છે (૧૮)

वर्तता स्तेषु ज्येष्ठे तेन हृदय शशी व्युत्पद्यते अने ते प्राणु उड्डे उ ।
 आ रीते वैराग्य प्राप्त यथा स हृदयानी याना समाप्त यथा उ अने
 वैराग्या भक्तिभा पुद्धि सुखपूर्वक वाच उरु उ (७७)

शने शनैरुपरमेद्भुद्ध्या धृतिगृहीतया ।

आत्मतस्य मनः कृत्वा न किञ्चिदपि चिंतयेत् ॥२५॥

यतो यतो निश्चरति मनश्चलमास्थिरम् ।

ततस्ततो नियम्येतदात्मन्येव वश नयेत् ॥२६॥

श्लोकार्थ — या वैराग्य सुख पुद्धिधी धीमे धीमे आत्मस्वरूपम
 स्थिर यत्तु आ प्रभाते मन स्थैर्य प्राप्त गी भाग्य पल वस्तुतु चित्त
 उरुतु नहि (२५) आ अस्थिर अने य यत्त मन ते ज्येष्ठे व्युत्पद्यते
 तेने नियम्येता वा १ तावी आत्मस्वरूपमा स्थिर उरुतु (२६)

टीका — पुद्धिने वैराग्या नाशय मज्जये अंत्य ने मनने धीमे
 धीमे प्रकानुभवानी वाटे तावी प्रकस्वरूपमा लेगी स्थापना करे उ
 आ भाग्य द्वारा प्रकप्रति थाय उ वगी ज्ये आ भाग्य नाशय न यथा
 शो ज्ये ते य ते ज्येष्ठे सुख ज्येष्ठे धीमे नाशय त ज्ये साधये प्रथम
 ज्येष्ठे नियम यत्त राधयो उ करेता नियम उदि पञ्च उा यो नहि व्याप
 नियमधी ज्येष्ठे चित्त स्थिर थाय त्यारे तेने पुद्धिधी स्वतंत्र वर्तन उ वा
 उरुतु अ वी रीने स्वतंत्र थाय धीमे ते ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे, त्या त्याधी
 नि त उ य तेने प. ५ वाणी उभाये अने ज्ये रीने तेने स्थिरपणे
 अक्यात यथा ज्ये (२२)

प्रशांतमनस एव योगिन सुखमुत्तमम् ।

उपैति ज्ञातरजन ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ २७ ॥

श्लोकार्थ — ज्येष्ठे धीमे चित्त सत्प्राय धान्यु उ, तेने ज्ये
 सुख नष्ट यथो उ तथा ज्येष्ठे प्रकस्वरूप त्य नियम यथो उ तेने
 प्रकस्वरूप प्राप्त यथा उ (२७)

टीका — ज्येष्ठे वधन्ये ज्येष्ठे अनुभव रीने ज्येष्ठे प्रा र अने
 येना ते स्थिर इत्यने प्राप्त यत्त ते सुख ज्येष्ठे प्रकस्वरूपानी नियम
 अक्यते अने ते ज्येष्ठे प्रकस्वरूपने ज्येष्ठे तेने ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे
 ज्येष्ठे ज्येष्ठे अने ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे
 ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे ज्येष्ठे

આકાશજ દેખાય છે તેજ પ્રમાણે ચિત્ત ત્યાજે પ્રથમા લા પામે છે ત્યારે ત્રેવેક્ય મહત્ત્વ પ્રકાશસ્વરૂપ બની જાય છે (૮)

યુજન્નેવ સદાત્માન યોગી વિગતકલ્મષ. ।

સુખેન બ્રહ્મમસ્પર્શમત્યત સુસમશ્રુતે ॥ ૨૮ ॥

શ્લોકાર્થ — આ પ્રમાણે નિઃતર આત્મયોગ કરનાર પાપરહિત યોગી, જેમા પ્રકાશને અનુભવ અતર્ભૂત છે એવું અત્યંત સુખ અનાયાસે મેળવે છે (૨૮)

ટીકા — મનમાના સકલ વિકલ્પો ઠોડી જેઓ આ સુલભ યોગસ્થિતિનો પુષ્કળ અનુભવ લઈ સુખી થયા છે, તેઓ તે સુખના સસર્ગથી પરબ્રહ્મપદે પહોંચી ગયા છે મીઠું જેમ પાણીમા ભરી ગયા પછી તે પાણીને ઠોડી શકતું નથી, તે પ્રમાણે જીવ અને પ્રકૃતિ એક્ય થયા પછી તે પૃથક્ થઈ શકતા નથી પણ જીવને પ્રજ્ઞાનદના મદિરમા મહા સુખની દિવાગીનો અનુભવ વાગવા મળ્યા કરે છે આ પ્રમાણે યોગી પોતાનાજ પગ પોતાની પીડપગ નાખીને આવે છે જે આવે કડિન યોગપ્રયોગ તાગથી માધ્ય ન થઈ શકે એમ હોય તો તને એક બીજે ઉપાય બતાવુ છું (૬૦)

સર્વભૂતસ્થમાત્માન સર્વભૂતાનિ ચાત્માનિ ।

ઈક્ષતે યોગયુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શન ॥ ૨૯ ॥

યો મા પશ્યતિ સર્વત્ર સર્વં ચ મયિ પશ્યતિ ।

તસ્યાહ ન પ્રણશ્યામિ સ ચ મે ન પ્રણશ્યતિ ॥૩૦॥

શ્લોકાર્થ — જેની સર્વત્ર સમદ્રષ્ટિ છે એવો યોગયુક્ત પુરૂષ સર્વ ભૂતોમા પોતાના આત્માને અને પોતાના આત્મામા સર્વ ભૂતોને જુએ છે (૨૯) જે સર્વ ભૂતોમા અને જુએ છે અને મારામા સર્વ ભૂતોને જુએ છે, તેની દ્રષ્ટિથી હું દૂર થતો નથી અને મારી દ્રષ્ટિથી તે દૂર થતો નથી (કારણ કે ઉભય એક સ્વરૂપ છીએ) (૩૦)

ટીકા — હું સર્વેના દેહમા છું અને સર્વે દેહો મારામા છે એ વિષે તો વાદજ નથી આ રીતે જગત અને ઈશ્વર આતપ્રોત છે, પરંતુ સાધકની જુદીએ આ તત્વને ગ્રહણ કરવું જોઈએ છે અર્જુન! જે એકત્વ ભાવથી સર્વ ભૂતોમા હું વ્યાપક છું એમ માનીને મને બને છે, વ્યક્તિઓના અનેકત્વને લીધે જેના અત કરણમા અનેકત્વ

ઉત્પન્ન થતુ નથી અને જે સર્વ સ્થળે કેવા હુંજ વ્યાપક હુ એમ માને છે, તે અને હુ એજ છીએ એમ કહેતુ વ્યર્થ છે કારણ કે હે ધનન્ય ! એમ ન કહેવામા આવે તોપણ તેતુ અને માફ મ્વરૂપ એકજ છે જે પ્રમાણે દીપક અને પ્રમથ એમા એમ્ત્વ હોય છે, તે પ્રમાણે તે માગમા છે અને હુ તેનામા હુ જે નમાણે રત્નતુ અસ્તિત્વ પાલીના યોગે અને અવકાશ (પોલાણ) તુ નમ્નિત્વ આકાશના જે પાય છે તે પ્રમાણે તે યોગી મારાજ મ્વરૂપથી સ્વરૂપવાન રૂપાય છે (૮૭)

મર્વભૂતસ્થિત યો મા ભજત્યેકત્વમાસ્થિત ।

મર્વથા વર્તમાનોઽપિ સ યોગી મયિ વર્તતે ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થ — જે યોગી એક નિશ્ચયી સર્વ ભૂતોમા રહેલો જે હુ તેને ભજે છે, તે સર્વ પ્રકારે વગતો હોવા છતાં પણ મારા મ્વરૂપમા જ સ્થિત હોય છે (૩૧)

ટીકા — હે અર્જુન ! જે પ્રમાણે વસ્તુમા તતુ મળી ગયેવા હોય છે, તે પ્રમાણે જે એમ્દ્રષ્ટિથી સર્વ સ્થળે મારી વ્યાપ્તિ જુએ છે, કિવા અવકાશ અનેક હોય છે પરતુ તે સર્વે એકજ મુવજુ માથી બનેલા હોય છે એવી દ્રષ્ટિથી જેઓ એકમ્વરૂપી અડગ પર્વતને જુએ છે, જેણે એવા અદ્વૈતપ્રકાશથી અજાનરાત્રિને પ્રકાશમય બનાવી દીધી છે, (૪૦૦) તે પચ્ચ ભૂતાત્મક શરીરમા રહેવા છતાં પણ તેને સ્વમ્વરૂપમા ભગી જતા લેશ પણ પ્રતિબંધ નડતો નથી તેને સ્વાનુભવથી માફ વ્યાપમ્ત્વ પ્રાપ્ત થયુ છે, માટે તેને કોઈ વ્યાપક ન કહે તોપણ તે વ્યાપકજ છે તેણે જે કે શરીર ધારણ કર્યુ હોય છે, તોપણ શરીર સાથે તેને લેશ પણ સબંધ હોતો નથી. આ વાત શબ્દોદ્વારા વ્યક્ત કરી શકાય એમ નથી, માટે તેતુ વર્ણન શી રીતે કર ? (૩)

આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર સમ પશ્યતિ યોઽર્જુન ।

સુખ વા યદિ વા દુ સ્વ સ યોગી પરમો મત ॥૩૨॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! જે યોગી પોતાની પેકેજ સર્વને પણ સુખ અને દુ ખ યાય છે એવી સમદ્રષ્ટિથી સર્વને જુએ છે તે મને પરમ માન્ય છે (૩૨)

ટીકા — જે જનને પોતાના સમાનજ માને છે જે સ્વાનુભવ દ્વારા વૈકોમ્પ હુંજ એમ જણે છે, તેને શરીર હોય છે જે વાત જરી

અભ્યાસેન તુ કૌતેય વૈરાગ્યેણ ચ ગૃહ્યતે ॥૩૫॥

શ્લોકાર્થ — શ્રી ભગવાન કહે છે — હે મહાબાહો ! મન અચળ હોવાથી તેને નિમ્મલ કરવો એ અત્યંત દુષ્કર કાર્ય છે એ વાત તું નિસંશય માનું છું પરંતુ હે અર્જુન ! વૈરાગ્ય અને અભ્યાસના યોગે તે પણ સ્વાધીન થઈ શકે છે (૩૫)

ટીકા — ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા — તે જ કહ્યું તે અત્યંત છે મનને સ્વભાવ અચળ છે પરંતુ તેને વૈરાગ્યને આધારે અભ્યાસના આધારે સ્વભાવના આધારે, તો તે કાળે કરીને અવશ્ય સ્થિર થયે કાલુ કે જા મન એક ઉત્તમ સ્વરૂપ એ ધરાવે છે કે, જેની એને ચટક લાગે છે તેનું નિરતર રહેવાને હમ્મ છે માટે વિન્યાદને ખાતર પણ તેને આત્મસુખ પ્રતિ વાગુ છે (૨૦)

અસયતાત્મના યોગો દુષ્પ્રાપ ઇતિ મે મતિ ।

વશ્યાત્મના તુ યતતા શક્યોજ્વાપ્તુમુપાયતઃ ॥૩૬॥

શ્લોકાર્થ — જે મનોનિમ્મલ કરવાને અભ્યાસ કે તો નથી તેને યોગ પ્રાપ્ત થયો નથી જે અત કમળને વશ કરી મનોનિમ્મલ કરવાને પ્રયત્ન કરે છે, તેને પ્રયત્નવટ તે પ્રાપ્ત થાય છે એવો મારો મત છે (૩૬)

ટીકા — જન્મામ વૈરાગ્ય નથી અને જે અભ્યાસ પણ કરતો નથી તેનું મન કદિ પણ વશ થઈ શકનાર નથી. વળી જે ધમ, નિયમ, પ્રાણાયામ વિદેને અભ્યાસ કરતા નથી, જેને વૈરાગ્યનું સમગ્ર પણ થવું નથી અને જે કેવળ વિષયરૂપી જગમા મત્ત્યની પેઠે ભૂલી રહ્યા છે, અને આવી રીતે વિષયલપટ થયેલા મનને યુક્તિની ચીમટીજ કદિ લગાવતા નથી, તેનું મન નિશ્ચિન શી રીતે થયે વાગુ ? માટે મને નિમ્મલ કરવાના જે ઉપાય છે તેનો તુ આરભ કર પડી જોઈએ તો વાગુ તે કેમ વશ નથી થવું ? શું યોગાધને તવે જોડા છે ? પરંતુ આપણે તેને અભ્યાસ કરતા નથી એમ કહે જે યોગાધનનું બળ હોય તો મનના આચર્યની વિસાત શું ? શું યોગબળથી મહત્ત્વાદિક સ્વાધીન નથી થતા ? આ સાબળી અર્જુન બોલો — હે દેવ ! આપ જે મ્હો છો તે તત્ત્વ છે ખરેખર યોગબળની સમક્ષ મનના આચર્યનું બલ ટકી શકનાર નથી. પરંતુ એ યોગ કેવો છે ? તથા તેને કેવી રીતે અભ્યાસવો ? એ વાત મને વિદિત નહોતી તેથી કરીને આજલા દિવસ મન

એ નિગ્રહ ન કરી શકાવે એવું છે એમ તું કહેતો હતો હે પુરુષોત્તમ !
આપના પ્રમાણી ભાગ આખા જન્મમા આજેજ મને એ વાતને
પચિયા થયો (૨૮)

अर्जुन उवाच । अयति श्रद्धयोपेतो योगावलितमानसः ।

अप्राप्य योगममिद्धि का गति कृष्ण गच्छति ॥ ३७ ॥

कृमिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।

अप्रतिष्ठो महानाहો निमूढो नक्षण पथि ॥ ३८ ॥

एतन्मे मया कृष्ण हेतुमर्हस्यशेषत ।

त्वदन्यः मया स्यास्य हेता न ह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥

“એકાંકાર્થ — અર્જુન જોયો — હે કૃષ્ણ ! જે સાધક શ્રદ્ધાવાન
હવા વિગેઠા વન કરતો નથી, તેનું મન યોગમાથી ચ્યુત થવા પછી
ન યોગિશ્ચિદ્ધિને ન પામવા કરી ગતિને પામે છે ? (૩૭) હે કૃષ્ણ ! ક્રમ
માનમા વિગ ન થવા મોહવગ થયેલો યોગી અભાગી અને યોગ
માર્ગ એ ઠીક નથી મદ્ય થઈ હુગ પગલા વાદળાની પેઠે નાર પામી
નથી ? (૩૮) હે કૃષ્ણ ! માત્ર આ મશરનું નિશ્ચય છેવલ કરવાને
આજેજ મને આ આપ વિના વીજે કોઈ આ મશરનું છેવલ કરવાને
સમથ નથી (૩૯)”

ટીકા — પ તું હું તમો ! તમી એક મરત સદુજીવિ પાન થઈ
છે એ સદુજીવી નિગ્રહિ કરવાન આપના વિના અન્ય કોઈ મમથ
નથી માટે હે “વિગ” જે જામ મનુષ્ય માંગપ્રાપ્તિને માટે જાગિ
ચુકા અન્ય કોઈ તદ્દાપૂર અજ્યાસ કરવા લાગે, અને દિવિવરૂ
ક્રમમાથી નીતી નીતી ધામમા જવાને માટે જાગિતરી માટે
વહે જામો માંગ પાન પ્રાપ્ત ન થાય અને પાગ પજુ ફરી ન શકાય
એવી વિશ્વનિષ્ઠા નવ્ય આકુષ્વરૂપી મૂલ મધ્યમાજ અન્ન થાય તો તેની
રી વહે થાય ? જ્યનને ચરી આપેન નાનું પાનગુ વદગુ જેમ હાનું
પગ નથી અને કિ પજુ જનું નથી, તેમ તે ઉભય સજીવ વચિ
કવ અર્થેન એક જો ક વચી, પનુ શ્રદ્ધાના બાપગ સમ
અવદન પગ એ જા તમ જે ઉભય સજીવી તમિથી જ વચિન રહે
તેની રી વિગિ કવ ? ને કહે (૩૭)

ભગવાનુવાચ । પાર્થ નૈવેહ નામુત્ર વિનાશસ્તસ્ય વિદ્યતે ।

ન હિ કલ્યાણકૃત્કશ્ચિદ્દુર્ગતિં તાત ગચ્છતિ ॥૪૦॥

શ્લોકાર્થ—શ્રી ભગવાન બોલ્યા—હે પાર્થ ! આવો યોગબ્રહ્મ

પુરુષ ના લોક અને પ-લોકથી વચિત રહેતો નથી બાપુ ! સદૃશ્યો
ક ન્ય- પુરુષ કદિ પત્યુ દુર્ગતિને પામતો નથી. (૪૦)

ટીકા—ત્યાર ધીરૂષ્ણુ બો-યા—હે પાર્થ ! જેને મોક્ષપ્રાપ્તિની

ઈચ્છા છે, તેની અન્ય ગતિ છે જ નહિ માત્ર તેને મધ્યમા વિદ્યાતિ લેવી પડે છે એજ । પરંતુ તે વિદ્યાતિમા તેને જે મુખ મળે છે તે દેવને નુદા મળતુ નથી. જે તે અભ્યાસના કદમ ત્વરાથી મૂકે અર્થાત્ ત્વ ાથી અભ્યાસ કરે, તો દિવસ (આયુષ્ય) નો અસ્ત થયા પૂર્વે પણ મોક્ષ રૂપી આમમા પહોચેજ પરંતુ જે તેનો વે । તેટલો ન હોય તો તેને વિસામો પણ લેવોજ પડે છે પરંતુ ભવિષ્યમા મોક્ષ પ્રાપ્તિ તો તેને માટે નહીં છે (૪૦)

પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાંલોકાનુપિત્વા શાશ્વતી સમા. ।

શુચીના શ્રીમતા ગેહે યોગબ્રહ્મોઽભિજાયતે ॥૪૧॥

શ્લોકાર્થ—યો ।બ્રહ્મ પુરુષ મહત્પુણ્યદ્વારા પ્રાપ્ત થનાર જે

ઇદાદિક લોક ત્યા જઈ તથા ત્યા અનેક વર્ષો મુખી રહી, પછી (મત્યુ લોકમા) પવિત્ર તથા શ્રીમત પુરુષના કુળમા જન્મ પામે છે (૪૧)

ટીકા—નરે આ કૌતુક તો જો ! જે લોકની પ્રાપ્તિ કરવાને તો

યત્ન કરનાર ઈશને પણ આયાત કરવા પડે છે, તે લોક આ મોગેચ્છુ પુરુષને અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે પછી ત્યાના સકુળ અને અપ્રતિમ ભોગ ભોગવતા તેને કટાણો આવે છે તે દિવ્ય ભોગમા પણ પછી ત્યા તેને મુખ થતુ નથી અને તે નિરતર પ્રભુને જે હાય જોડી એવો પશ્ચાન્નાપ કરે છે કે, હે ભગવન ! આ લો ।નુ વિખ મારા માર્ગમા ક્ય.થી આવ્યુ ? પછી તે પુન મત્યુલોકમા જન્મ પામે છે, પરંતુ તે એવાજ કુળમા જન્મ પામે છે કે જે સર્વ ધર્મોનુ પિયર હોય. અહીંઆ તેના નૈમર્થ્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેના પૂર્વ જન્મના ધીજને અકુ કુટે છે જે કુલ નીતિ માર્ગે ચાલનાર હોય, સત્ય અને મુમધુર ભાષણ ક નાર અને શાશ્વોક્ત રીતે વર્તનાર હોય, જે કુલમા નિત્ય વેદની ધ્ની રાવી રહી હોય અને સ્વધર્માચરણ જે કુળનો વ્યવસાય તથા તારાતાર વિચાર જેને મત્રી હોય, જે કુલની

શ્લોકાર્થ — ઉત્તમ ધુગમા જન્મ પામ્યા પછી તે પરત્ર હોય તોપણ પૂર્વાભ્યાસના બળે યોગ તરફ વળે છે, અને તે યોગનો માત્ર જિજ્ઞાસુ હોય તો પણ તેને વેદાચરણના રૂણ કરતા વિશેષ રૂગ મળે છે (૪૪)

ટીકા — વગી પૂર્વ જન્મમા આયુષ્યના અતકાળે જે સાશુદ્ધિ તેનામા હતી તે તેને આ જન્મમા પુનઃ પ્રાપ્ત થાય છે એક તો પુરૂષ ભાગ્યવાન હોય અને વગી પગપાળો હોય, તેમા વગી તેની આપ્તમા અલ્પ કુવામા આવે એવે તેને જે પ્રમાણે પૃથ્વીમા રહેલુ દબ્ય સહજ જડી આવે છે, તે પ્રમાણે તે યોગજ્ઞ પુરૂષની શુદ્ધિ ગુરુમુખ તિવાય ન સમજી શકાય એવા વિષયોમા સહજ પ્રવેશ કરી શકે છે તેની ઇદ્વિયો આપોઆપજ તેના મનને સ્વાધીન બની જાય છે મનનું પ્રાણવાયુની સાથે એકથ થાય છે અને પ્રાણવાયુ ચિદા કાશમા મળે છે અન્ય વાતનું તો જમે તેમ પરતુ યોગીભ્યાસ તો તેને અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે અને સમાધિ તો તેનું ધર પૂછતી આવે છે તેને જોતા એવેાજ ભાસ થાય છે કે જલ્દે યોગીભ્ય શકર કિંવા વેદાચરણી સિદ્ધિનો મૂર્તિમત અનુભવજ પ્રકટ થયો છે કે શુ । કિવા સત્તામાપક મત અથવા અણગ યોગસાહિત્યનો ભઠારજ પ્રકટ થયો છે કે શુ એવો ભાસ થાય છે જલ્દે સૌગંધે અહનનું રૂપ ધારણ કર્યું હોય તેમ સાધનદશાના યોગથી તે એટલો તો યોગધર્મયુક્ત થયેલો હોય છે કે મતોવની મૂર્તિ કિવા સિદ્ધિના ભઠારમાથી કાઢેલી દિવ્ય પ્રતિમા એવો તે લાગે છે (૬૪)

પ્રયત્નાદ્યતમાનસ્તુ યોગી સશુદ્ધાકિલ્વિષ.

અનેકજન્મસમિદ્સ્વતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥ ૪૫ ॥

શ્લોકાર્થ — પરતુ નિયમપૂર્વક પ્રયત્ન કરનાર તર્વ પ્રકારના પત્રોમાથી મુખ થયેલો અને અનેક જન્મોથી એજ પ્રયત્ન કરતો આવેલો એ ની પરમગતિને પ્રાપ્ત થાય છે (૪૫)

ટીકા — સાસ દ કોટયત્રયિ વર્ષો થયા હજારો જન્મોના પ્રતિ બધે જ કરી તે આત્મસિદ્ધિના જિજ્ઞાસુ નાથી પડેયેલો હોય છે મગજ તેને તર્વ સાધનો સ્વજાવન પ્રાપ્ત થાય છે, અને પછી તે મુજબ વિચ ના નિહાલનપર અરૂઢ થાય છે તે પછી વિચાર કરવામા પ્રવૃત્ત એવો જે વિવેક ને ધતુ પામ્યા રહી જાય છે, અને તેનો વિચાર પણ આરવો સરકેલ છે એવ ને કહી તે તો તે પાનેજ

બની જાય છે આ વખતે મનના વાદળા દૂર થાય છે, તથા હકાગ્ના અધ બિદુમા પ્રલુપ્ત વિલુપ્ત થાય છે આવી રીતે તેને વર્ણવી ન શકાર તેણે મુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી વાણી-આપાર તો બધજ થઈ જાય છે સર્વ પ્રકારની ગતિને ગતિ આપનાર જે નિગમર પગપ્રદ તેનીજ મૂર્તિ તે બની ગઈ છે તેણે પાછાના જન્મોમા અત પ્રજ્વલ્લપી જગ માના વામનારૂપી વિચેપનું અને પાપરૂપી મગનું નિવારણ કરી નાખ્યું હોય છે, તેથી તે તજ તેની લગ્નઘટિકા રૂપી જાય છે અને તે પનાની સાથે તેના શુભ લગ્ન થઈ તે અલેદને પ્રાપ્ત થાય છે વાદળા નજ થયા એટલે તેઓ જે પ્રમાણે આમણ રૂપ બની રહે છે, તે પ્રમાણે (વિષેષો દૂર થયા એટલે) જેમાથી વિદ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે અને જેમા તે પુન જાય પામે છે, તે પ્રજ્વલનું સ્વરૂપ તે શરીરમા વિગ્રમાન હોવા છતાં પણ પ્રાપ્ત કરે છે (૭૩)

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥

શ્લોકાર્થ — તપસ્વી, જ્ઞાની તથા કર્મ કરનાર કરના યોગી અધિક શ્રેષ્ઠ છે, માટે હે અર્જુન ! તું યોગી થા (૪)

ટીકા — જે લાભની આશાથી કર્મનિષ્ઠ પુરૂષ પોતાના બાહુબળના ભરોસાપર કર્મમાર્ગના ત્રવાહમા ભુગ્ગો મારે છે, કિવા જે એક વસ્તુને માટે જ્ઞાની પુરૂષ જ્ઞાનરૂપી કવચ ધારણ કરી સમરાતલુપ્ત આવી પ્રપચરૂપી ગતુની સાથે સુદ્ધ કરે છે, અથવા જેની પ્રાપ્તિને અર્થે તપસ્વી નિર્ગ્ન અને વિકટ પર્વતના વિહામણા માર્ગમા પ્રવાસ કરે છે, જે ભક્તોના ભજનનું અધિષ્ઠાન છે અને જે સર્વ પ્રમા સર્વને પૂજ્ય છે, અને જે સાધકોનું મિદ્ધ તત્વ છે એતુ જે દૈવ્ય પદ તે તે પોતેજ બની જાય છે માટેજ તે કર્મનિષ્ઠોને વચ, જ્ઞાની એને વિચારણીય અને તપસ્વીઓનો ગુરૂ છે છુવ અને પરમાત્મ એ ઉભયના સગમ મથને તેના મનનું એમ્ય થયેતુ હોવાથી, તે દેહ ધારી હોવા છતાં પણ આવી યોગ્યતા પામે છે માટે હે અર્જુન ! આજ ઠારણથી ' તું યોગી થા ' એમ હું તને નિત્ય કહુ છુ (૮૧)

योगिनामपि सर्वेषा मद्गतेनांतरात्मना ।

श्रद्धावान्भजते यो मां समं युक्ततमो मतः ॥ ४७ ॥

શ્લોકાર્થ — સર્વ યોગીઓમથી પણ મારી સાથે જે શ્રદ્ધ

પૂર્વક જાણ્ય પાત્રી મને ભને છે, તે મને પ-મ માન્ય છે (૪૭)

ટીકા — અરે! યો ગિ એટલે દેવનો દેવ મારા સર્વ મુખનો સા ૧૦ અને મારા પ્રાણ છે એમ સમજ તે ભખા, ભખિ અને ભા વાન એ ભખિની ત્રિપુટી મનેજ સમજે છે હે મુખદાપતે! પછી તેની અને મારી પ્રીતિ વર્ણવી શકાય એમ નથી એમજ સમજ કે તે એટલે પ્રત્યક્ષ હુંજ છું આવી રીતના પ્રેમના જમ્યની તુલનાને માટે ઉપમા લેઈએ તો હું દેહ અને તે આત્મા ના તિવાય બીજી ઉપમા થઈ શકે એમ નથી સભ્ય કહે છે — હે રાજા! ભખત્રીપી ચકોરનો ચક્ર દિવા નર્વ ત્રિભુવનના પતિ અને ગુણના સા ૧૦ જે શ્રીકૃષ્ણ તે આ પ્રમાણે બો-યા એટલે પૂર્વથીજ યોગતુ સૈશ્વર્ય સાભ જવાની ઉત્ક્રા ધરનાર પાર્થની ઉત્ક્રા ભમણી ધર્મ શ્રી યદુનાથને અર્જુનનો એ મનોભાવ ભણી આનંદ થયો અને તેઓ મનમા કહેવા લાગ્યા કે, 'હું જે કહું છું તેના ભગવર પ્રતિબિંબ અર્જુનના હૃદય રૂપી દર્પણમ પડી ગયું છે હવે તેઓ આનંદના આવેશમા આ ૧૦ કથા કહેજો. આ કથામા શાંતિરસતુ ન-પદ દર્શન થયે અને જ્ઞાનરૂપી બીજને અકુર કુટ્યે જે જ્ઞાનબીજ ઉગવાને માટે સત્વગુણની વૃષ્ટિ યજ, નાધ્યાત્મિ- નાપના દેશ પીનગી જઈ ચતુર ધોતાના ચિત્તરૂપી ક્ષેત્ર તૈયાર થયા તથા કચન સરખા અવધાનની બાપ્પ આવી છે, આવી સર્વ સામગ્રીને તૈયાર લે, શ્રી નિવૃત્તિનાથને જ્ઞાનરૂપી બીજ વાવવાની ઉત્ક્રા ઉપન થા' મહારાજ કહે છે — એ બીજ વાવવાને માટે શ્રી સમુદ્રે અતિ વિનોદની સાથે ચાડને ઠેકાણે મારી યોજના કરી અને મારા મસ્તકપર હાથ મૂક્યો. અર્થાત્ ચાકમા બીજ નાખ્ય એ માટેજ માગ મુખમાથી જે કાઈ નીકળે છે તે સતેના મનને રૂપે છે નસ્તુ! હવે શીરજ જે કાઈ બો યા તે હું આ ૧૦ વર્ણવીશ પરતુ તે ભાલ માનસિક યવલોદ્રિયથી નાભાગને બુદ્ધિની આપથી તેમાન તત્વને એજે અને પછી ચિત્તદ્રાગ તે સભધે ઉભાપોહ કરજો તેને લક્ષ્યના હસ્તથી હૃદયમા સચિત કરો એટલે તે સત્ત્વનોના મનને મુદિત ક-યે. આ ગુરોવટે નિત્ય આત્મપ્રાપ્તિ થયે, સકટમાથી મુક્તિ થયે અને જીવને સુખની પ્રાપ્તિ થયે. હવે શ્રી મુકુદ વિનોદપૂર્વક અર્જુનને જે સર્વોત્ક્રમ જ્ઞાન આપ્યે તે હું તમને જોવીરૂપે કરી સભાગવીશ. (૪૯૭)

શ્લોકાર્થ —હજારો મનુષ્યોમાથી કે ઇકંજ માની પ્રાપ્તિને માટે પ્રયાન કરે છે, અને માર માટે યત્ન કરનારા સિદ્ધોમાથી પણ એકાદ મને સત્ય સ્વરૂપમા ઓગળે છે (૩)

ટીકા —અરે ! બરેબગ, હજારો મનુષ્યોમાથી માત્ર એકાદ મનુષ્યનેજ આ જ્ઞાનની ઇચ્છા હોય છે, અને આવી ઇચ્છાવાળા અનેકમા પણ કેટકંજ મને બલુનારો મળે છે હે અર્જુન ! જે પ્રમાણે મનુષ્યથી બરેલા ત્રિભુવનમા લાખોમાથી કેટકંજ માણસ સમરાગલુને માટે લાયક હોય છે અને તેવા અનેકોમા પણ જ્યારે તલવારના ઘાવ મરીગપગ પડે છે ત્યારે તો એમદજ મનુષ્ય નથી મૂઢીને વિક્રમશ્રીનો અધિકારી થાય છે તે પ્રમાણ માગ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સબધી આમ્યાના પૂમા કોટલાવધિ લોકો જુનમ મારે છે, પણ સામે લીર તો એકાદ માણસજ જઈ શકે છે માટે આ સામાન્ય વાત નથી પણ અતિ મહાન છે પણ તેનુ વલુન આગળ કરવામા આવશે હમલુ તો તને વિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ કહું છું તે સાબળ (૧૪)

ભૂમિરાપોઽનલો વાયુ સ્ત મનો બુદ્ધિરેવ ચ ।

અહ્કાર ઇતીય મે મિત્રા પ્રકૃતિરષ્ટયા ॥ ૪ ॥

શ્લોકાર્થ —પૃથ્વી જગ તજ, વાયુ, આમશ, મન, બુદ્ધિ અને અહુકાર એવા આઠ લાભામા વિભક્ત થયેલી મારી પ્રકૃતિ છે (૪)

ટીકા —હે ધનવત્ય ! સાબળ ન પ્રમાણે આપણા અગ્નેય પણ હાયો હોય છે તે પ્રમાણે આ મહાદાદિ તત્ત્વા એ કાર્યરૂપે મારી માયા છે એનેજ પ્રકૃતિ કહેવામા આવે છે અને પૃથ્વ્ પૃથ્વ્ આઠ પ્રકાર છે એ આઠ પ્રકારથી જૈવોમ્યની ઉપત્તિ થાય છે જગ, તેજ, આકાશ, પૃથ્વી વાયુ મન બુદ્ધિ અને અહુકાર એ પ્રકૃતિના આઠ પ્રકાર છે (૧૮)

અપરેયમિતસ્ત્વન્યા પ્રકૃતિં તિદ્ધિ મે પરામ્ ।

જીવમૃતા મહાનાહો યયેદ ધાર્યતે જગત્ ॥ ૫ ॥

શ્લોકાર્થ —હે મહાત્મ હા ! એ તો મારી અપા અર્થાત્ જીવ પ્રકૃતિ છે જેનાથી જિન્ન જીવી તે મારી અવમૃત પ્રકૃતિ તે જેનાથી પણ મેટ છે એન સમજ આ જગતને અરૂપી પ્રકૃતિનો આધાર છે (૫)

ટીકા —હે પાપ ! આ આઠ લાભી જે સામ્યચિદિ અર્થાત્

એકીકરણ તે માગી પદ્મ પ્રકૃતિ છે તેજ પદ્મમાત્રમા જીવભાવ ઉપજ
કરે છે અને તેથીજ તેને “જીવભૂતા” એવી મજા મળી છે એ
પ્રકૃતિ અચેતનને જીવન અર્પે છે, જ્ઞાનને અનન્ય અર્પે છે અને મનને
શોક મોહાદિ અનુભવ કરાવે છે એના માન્નિધ્યથી ભુદ્ધિમા નાન ઉપજ
થાય છે અને એ અનુકારના પ્રેશ-યથી જગતને ધાગણ કરે છે (૨૧)

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।

अह कृत्स्नस्य जगतः प्रभव प्रलयस्तथा ॥६॥

શ્લોકાર્થ — આ ઉભય પ્રકૃતિ મર્વ બૂતોની ઉત્પત્તિનું કાલ
છે એમ તુ સમજ (માટે) હું મર્વ વિશ્વનો ઉત્પત્તિકર્તા અને
નહાત્કર્તા છું (૬)

ટીકા — આ સુક્ષ્મ (પરા) પ્રકૃતિ ત્યારે નેચ્છાથી સ્થિત પ્રકૃ
તિની માથે મયુક્ત થાય છે, ત્યારે ત્વષ્ટિમા પ્રાણીઓની ટકશાળ શક
થાય છે આ ટકશાળમા સ્વય ચાર પ્રકાના સિક્કા (જગચુજ, અ. ૧, ૨,
૨-૬૪ અને ઉક્લિજ) પડવા માટે છે એમા પદ્મમાત્રાની
ચોગ્યતા તો મમાનજ હોય છે, પરંતુ માત્ર જાતિ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે
તેમા ચાગશી લય જાતિ હોય છે અને તે જાતિની ઉપજાતિ યજી
છે તેની તો ગણરીજ નથી આની રીતના અને પ્રકારના સિક્કા
ઓથી નિગમન—શૂન્ય—અ યજનો ગર્ભ ભગઈ જાય છે આ પ્રમ
પદ્મમાત્રાના એક સરખા અનેક સિક્કાઓ અને છે અને તેમ
વૃદ્ધિનો પ્રિમામ પ્રકૃતિ (માયા) જ રાખે છે આ સિક્કાપર છા
મારી તેનો પ્રચાર કરવામા આવે છે અને પડી તેને પાછા પત્તુ ખે
લેવામા આવે છે આ પ્રમાણે કર્માનુમાજ ખડના મડના કરવાની
માયાની પ્રવૃત્તિ છે હવે એ રૂપકને મરી દઈશુ તુ સ્પષ્ટ સમજ થ
એવી રીતે કહું તો આ પ્રકૃતિજ પ્રાણીઓના નામકરનો વિન્તાજ
છે, અને પ્રકૃતિ મારામાજ લય પામતી હોવાથી જગતની ઉત્પત્તિ
અને સ્થિતિની માથે લયનુ કારણ પણ હુંજ છું (૨૮)

मत्त परतर मान्यत्किंचिदास्ति घनजय ।

मयि सर्वमिदं प्रोक्तं सत्रे मणिगणा इव ॥७॥

શ્લોકાર્થ — હું ઘનજય ! મારા મિત્રા જાતનું કાલ અવ
કોઈ નથી સૂત્રમા જે પ્રમાણે મણકા પથેરેના ટોચ છે, તે પ્રમાણે
મા સર્વ જગત મારામાજ એતપ્રોક્ત ગુથાયેકું છે (૭)

ટીકા—આ દ્રવ્ય જાત મૂળ્ય જેવું છે । મુગજલનું મૂળ્ય
જેવા જઈએ તો તે કેવળ સૂર્યકિરણ નહિ, પરંતુ પ્રત્યક્ષ સૂર્યજ છે
તે પ્રમાણે છે અમુન । જે પ્રકૃતિમયી આ વહિની ઉપર થઈ છે,
તે પ્રકૃતિ અને સૃષ્ટિ એ ઉભય દેખાય છે તો પણ અનત્યજ છે, એવો
નિશ્ચય થતા તેનું અધિષ્ઠાન તત્ત્વ દુષ્ણ હું એમ સમજાય છે આ
પ્રમ્ જે ઉત્પત્ત થાય છે, દેખાય છે અને લય પામે છે તે સ્વ
માત્રમાજ છે જે પ્રમાણે સૂત્રને આધાર મલકા રહેલા છે તે પ્રમાણે
આ વિશ્વ મારે આધાર છે સુવર્ણના મળકા કરીને સુવર્ણના તારમા
જ પરોઢ્યા હોય, તે પ્રમાણે આ સર્વ વિશ્વ અત્રાદ્ય મારાથીજ
આમ છે (૩૨)

રસોઽહમપ્સુ કૌતેય પ્રમાસ્મિ ગગિસૂર્યયો ।

પ્રણવ સર્વવેદેષુ શબ્દ મ્વે પૌરુષ નૃપુ ॥૮૧॥

પુષ્યો ગધ પૃથિવ્યા ચ તેજશ્ચાસ્મિ વિભાવસો ।

જીવન સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિપુ ॥૯૧॥

શ્લોકાર્થ — કૌતેય ' નવ જગત્મા રત્ત તે હું હું, સૂર્ય અને
ચંદ્રમા પ્રમા તે હું હું ત્વ વનેમ. પ્રણવ (હૃદય) તે હું હું, આકા
શમા શબ્દ અને પુરુષમા પાકમ ત હું હું (૮) તેજ પ્રમાણે પૃથ્વીમા
ઉત્તમ ગધ તે હું હું અગ્નિમા તેજ ત હું હું સર્વ ભૂતામા જીવન
તે હું હું અને તપસ્વીઓમા તપ ત પલ હું હું (૯)

ટીકા—મારે પાલીમા જ ન છે કિવા પવનમા જ સ્પર્શ છે
અને સૂર્ય તથા ચંદ્રમા જ પ્રમાય છે તે દુષ્ણ હું એમ સમજ તેજ
પ્રમાણે પૃથ્વીમા રહેલો નવાનાવિ મુચાત અને આગશમા રહેલો
શબ્દ તે હું હું વધી વેદમા જે આ છે તે પણ હું હું મનુષ્યમા
રહેલું મનુષ્યત્વ — અહીં ભાવનું નવ-પામ્પ તે હું હું તેજને
અગ્નિ એવું જે ઉપનામ છે તે દર મ્યું એવું જ્યાં જ્યાં સ્વરૂપમા
હું હું પ્રકાશી નહો હું આ જાગમા અનેક પ્રમા ના પાલીએ
જન્મ લઈને પોતપોતાની જાતિ અનુચાર અસાદિને આધાર હવે છે
મેઈ પવનનું નેવન મીને રહે છે માં ઘાતપર ઉપલવિકા ચલાવે
છે મેઈ અત્રપ્રાચન કરીને હવે તે અને કા. મત્ર પાલી પર
પિતાનું જીવન નિમાને છે આ આ પ્રમા ના પીમા તેની પ્રકૃતિ અનુ-
માર જે પુષ્ક પુષ્ક જીવન દેખાત છે તે સર્વ હું હું (૩-)

વીજ માં સર્વભૂતાના વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ।
 બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ॥૧૦॥
 વલ વલવતામસિ કામરાગવિવર્જિતમ્ ।
 ધર્માવિરુદ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસિ ભરતર્પભ ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ — હે પાર્થ ! સર્વ ભૂતોનું સનાતન વીજ હુંજ છું એમ જાણ બુદ્ધિમતાની બુદ્ધિ હું, તેજસ્વીઓનું તેજ હું, (૧૦) અને ઈચ્છા પ્રીતિહિત બળવાન પુરૂષોનું બળ હું હે કુરૂષેશ્વર ! સર્વ ભૂતોમા ધર્માનુકુળ ૦ ન (અજ્ઞપાનાદિની ઈચ્છા) તે પણ હુંજ છું (૧૧)

ટીકા — અર્જુન ! ઉત્પત્તિકાળે જે આકાશના અકુરથી વિસ્તાર પામે છે અને જે મહારકાળે ઝંઝારના અક્ષરોને ગળી જાય છે, જ્યાં મુખી આ જગતને આકાશ છે ત્યાં મુખી તે તેના સમાનજ દેખાય છે, પરંતુ મહા પ્રવચકાળે તે કોઈ પણ આકાશ હિત હોય છે, એવું જે આ જગતનું અનાદિ અને સ્વતઃસિદ્ધ વીજ તે હુંજ છું આ વીજ હું આજે સર્વથા તાગ હાયમા આપુ છું હે અર્જુન ! એ વિદ્યુ સમ્યગ્જ્ઞાન મેળવીને વિચાર કરશે ત્યારે તેના કેવા ઉત્તમ ફળ છે તે તું જોશે પણ હું આ અપ્રાસંગિક વાત આપણે કોરે મૂકીશું હું તને સમ્બોધના કરું છું કે તપસ્વીમા જે તપ છે તે માત્ર ફળ છે બળવાનમા જે બળ છે તે હુંજ છું અને બુદ્ધિમતોમા જે બુદ્ધિ છે તે પણ હુંજ છું જેના આચરણથી ધર્મ અને અર્થ એ પુનઃપાર્થની સિદ્ધિ થાય છે, એવો પ્રાણી માત્રમા રહેલો કામ તે પણ હુંજ છું, વિકારની વૃદ્ધિ થવાથી ઈદ્રિયો પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે આચરણ કરવા માટે, તોપણ તે કામ તેને ધર્મવિરુદ્ધ જવા દેતો નથી તે કામ નિષેધનો આડમાગ ઠોડી વિધિના રાજમાર્ગે જ જાય છે અને વળી તેની સાથે વિરોધથી સળગતી મચ્છા પણ હોય છે આવી રીતે જ કામ ચાને છે અને તેથીજ ધમાચરણ બની શકીને તે દ્વારા સસામા રહેનારને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે વેદે જેની સ્તુતિ કરી છે એવા કર્મક્રમી મહાપરમાત્માની કર્મક્રમમહાવર્તમાન કેવાઈ રહે, ત્યમુખી તે કામ પોતાનું કાર્ય ક્યો જાય છે યોગીઓના જનક શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે છે — આવા નિયમથી જેના અને પ્રાણી માત્રને વીજ બૂન એવો જે કામ તે હું ૩ આ પ્રયેઽ વસ્તુને એકે એક જીવી

પાડીને તે તને ક્યા યુધી મ્હુ ? સાત્રાય કે વન્તુ માત્ર મારા
માથીજ વિન્તાગ પામી છે એમ મમજ (૫૨)

ये चैव सात्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।

मत्त एवोति तान्विद्धि न त्वह तेपु ते मयि ॥१२॥

શ્લોકાર્થ — જે સાત્વિક, રાજસ અને તામસ વિકારો છે તે
મારાથીજ ઉત્પન્ન થયા છે એમ તુ તમજ પણ તેમનામાજ હુ આપી
રહેલો નથી, તેઓ મારામા છે (૧૨)

टीका — જે સત્વ ક્રિવા રજ, તમ આદિ વિભારો છે તે સર્વ
મા । સ્વરૂપમથી ઉત્પન્ન થએલા મમજ, પરતુ તેઓ મારામાથીજ
ઉત્પન્ન થયા છે તોપણ હુ તેમનામા નથી જે પ્રમાણે મ્વમના ખાડામ
નૃતિ ઉભવી નથી ક્રિવા જે પ્રમાણે બીજ સ્વથી બંધુ હોય છે

ને તેમથી અકુર કુટી અને કાષ્ટની ઉપત્તિ થાય છે અને પછી
કાષ્ટમ બી રહેતુ નથી તેજ પ્રમાણે સત્વાદિ મર્વ વિકારો મા ।
થીજ ઉત્પન્ન થએલા છે તોપણ તેમા હુ નથી ખરખર આકાશમા
વાદળની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમા શુદ્ધ આકાશ હોતુ નથી ક્રિવા

ગામા પછી હોય છે ૫ તુ પાણીમા વાદળા ધાત્ય નથી પછી
પૈન્દ ધર્ષણથી તેજ (વિજ્ની) ઉપત્ત થાય છે ૫૨ તુ તે તેજમા
હોતુ નથી, અગ્નિમાથી જે ધમાટો ઉત્પન્ન થાય છે તેમા અગ્નિ

નથી, તેજ પ્રમાણે નત્વાદિક સર્વ વિકારો માનમથી ઉત્પન્ન
છે તોપણ હુ તેમા હોતો નથી (૫-)

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभि सर्वाभिद जगत् ।

गोहित नाभिजानाति मामेभ्य परमव्ययम् ॥१३॥

શ્લોકાર્થ — આ ત્રિગુણ મત્ત વિભાગથીજ સર્વ જગત્ત મોહમા
માટે તે શુભોથી અનીત અને અવિનાશી એવો જે હુ તેને
ખતુ નથી (૧૩)

टीका — तथापि सर्वे ईते पाणीमथी उत्पन्न थयेकी हीव
माच्छादित कुनी हे छे क्रिवा अजना आच्छादनथी आकाश

મા છે ક્રિવા સ્વમ અન્ય હોવા છતા પણ ક્યારે તે નિશાના
ય ભાસીને નાપહુ જ્ઞાન ભૂલાવી દે છે, અથવા આખમા
વીજો બધાકને નાપહી દષ્ટિને બંધ કરે છે, તેજ પ્રમાણે

સતી સત્વ, રજ અને તમ એ તણુ ગુણોથી યુક્ત એવી

નથી અપોમનિની લાજ વાગતી નથી અને વેદજ્ઞાણ વર્તણુક ગાખવામા તે તત્પર હોય છે તે અર્જુન ! તેઓ આ શીરડીથી ગામમા જે કાર્ય કરવાને માટે આવે છે તે કાર્ય ન કરના ઇદ્રિય અમુદાયરૂપી ગજમા ઈપર અહમમનાની બડમડ કરવાને માટે મામ કોષાદિક વિમરોનો નમુજ એમત્રિત ક છે અને હુ ખ તથા શોખના ઘાવ પડવા છતા તેમને તેની સ્મૃતિ પણ રહેતી નથી તેઓ માયાથી અન્ન હોય છે તેથી મને ઊંડી દે છે પરતુ માન શર પ્રકારના માણુનોજ માડ ભજન કરીને આ મહિત સાધે છે આ આગમાના પ્રથમને આર્ત, ધીલને શિશામુ, ત્રીલને અધાર્થી અને નાયાને રાની કહેવામા આવે છે (૧૦૯)

તેષા જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકમક્તિર્વિગિપ્યતે ।

પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહં મ ચ મમ પ્રિય ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ — તેમ જ્ઞાની એ નિરતર મારામા રત રહી એ નિશ્ચયી મારી ભક્તિ કરે છે તેથી તે યજ છે આવા જ્ઞાનીને હું અત્યત પ્રિય છુ અને તે મને અત્યત પ્રિય છે (૧૭)

ટીકા — જ્ઞાન એ હુ ખ નિવ રહ્યાર્થે મને ભજે છે, મુકુમુ જ્ઞાન પ્રાપ્તિને માટે મને ભજે છે, જન ત્રીજે જે અર્થાર્થી તે દ્રવ્યાદિ પ્રાપ્તિને માટે મને ભજે છે પરતુ નાથે જે જ્ઞાની છે તેને એવું કશુ મેળવવાનુ નહિ છતા પણ તે મને ભજે છે, માટે તે જ્ઞાની પુરુષ માટે ખરા ભક્ત છે તેના જ્ઞાનના પ્રકાશથી ભેદાભેદરૂપી અધકારનો નાશ થાય છે અને પડી તે માની નાથે એક્ય પાત્રી માડુ સ્વરૂપ બની રહે છે અને તેની ભક્તિ પણ તેવીજ ચિયર હોય છે સ્ફુટિક મલિ જે પ્રમાણે ઉદકમય દેખાય છે તેવાજ જ્ઞાની હતરની દ્રષ્ટિથી દેખાય છે, પરતુ આ કૌતુક કાઈ વર્ણુથી શકાય એમ નથી જે પ્રમાણે આકાશમ પવન શાત થયો એવે તેનુ પવનપણુ કાઈ ભિન્ન ભાનનુ નથી તેજ પ્રમાણે તે મમરૂપ બની વ્યય છે, તે પણ તેની 'ભકત એ તજા નહ થતી નથી જે પવનને હલાવી જોઈએ તો તે જગન થી ભિન્ન દેખાય છે, પરતુ વસ્તુત તે અને જગન એક સ્વરૂપજ છે તેજ પ્રમાણે તે શારીરિક કર્મોદારા મારો ભકત છે એમ બાતે છે, પરતુ સ્વાનુભવ યોગે તો તે મૂપજ હોય છે જ્ઞાનપ્રાપ્તિના પ્રકાશનારા નુંજ તેના આત્મા છુ એમ તે વાલે છે, તેથી હું પણ તેનાથી સતુષ્ટ થુ તેને માટે આત્માજ હુ છુ જે છવપણુની સામે પારના

(આ મન્વરૂપના) લગ્નલો સમગ્ર કર્મ તેને તિર વ્યવહારમાં આવ્યું
 કે તે શુ રેઠાની હોવાથી માનથી ભિન્ન થયો કે? (૧૧૮)

उदारो सर्वं गेवेते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।

आस्थित महियुक्तात्मा मामेवानुत्तमा गतिम् ॥११८॥

શ્લોકાર્થ — એ મન ૧ ૧૯ ૭ ૫ તુ તમાએ જાની તો મારા
 આત્માજ ૭ એમ હુ માનુ છું ૧ લ ૩ તે મા આ સ્થિત ગણી
 મનેજ મનોભાગ તિ માનીત માન આશ્રય ૧ ૭ (૧૮)

ટીકા — પાતાના પ્રિયત મા ૧ તા મે ત મનુ ૨ માની ભગિ
 છે ૫ તુ ૬ તા માર જાની ઉત્તમ ગીતિ ૧૫ ૩ ક્ષમી
 આશ્રાયે તો માર શોક જાયને દામગુ માધ છે ૫ તુ તે પોતાના
 વાગ અને તો દામલુ વિના ક્ષમી રીવા ૨ ૨ કા લ કે વ ૨ ડો અન્ય
 ક્ષિ વાગ જાલુતો નથી ૫ તુ તે તનમન પ્રાતુષી પોતાની માનને ૧
 આશ્રયે છે અને જ વસ્તુ જુએ તેને પાતાની માનગ માને છે આ
 ગીતે તે વાછડો અનન્ય ભક્ત હોય છે તથી ગાય પણ તેનાપર
 તેની પ્રીતિ કે છે જાની સિવાય જ પર ભક્તો તને કહી બતાવ્યા
 તે પણ મને તિર તો છેજ તેમને માગ મલધે જ્ઞાન કાય છે એવે
 પરી પુન મનાગ તન્ક દ્રષ્ટિ નાબત નથી જ પ્રમાણે નરી મનુ
 દને મળી એવે તે પારી ફરી શરૂના નથી તેજ પ્રમાણે જેના નત
 કલરૂપી શુકામથી અનુભવરૂપી ગ ૧ નીકરી મને મને છે તે મ
 પણ બની બત છે એનુ વર્ણન કેવીવાન કડ વાડ ? જેને જાની
 કંઈવામા આવે છે તે કેવળ માગે પ્રાલ છે એ કહેવુ તો ન બેધએ
 ૫ તુ એ ન એ વવાની વાગ તનગોપાન તને કહી નભાગી (૧૨૬)

बहूना जन्मनामन्ते ज्ञानयान्मा प्रपद्यते ।

वासुदेव सर्वमिति म महात्मा सुदुर्लभ ॥११९॥

શ્લોકાર્થ — જાની પુત્રને અનેક જ મો પરી ' સર્વ વસ્તુ વાસુદેવ
 ૨૫ છે ' એવી પ્રતીતિ થય માની પ્રાપ્તિ કાય છે એવા મના મા
 અતિ દુર્લભ છે (૧૮)

ટીકા — જે વિષયરૂપી ધારા જગતમાંથી મમ કોષાદિક મક્ટો
 ગળીને સદામનાના પર્વતપન ચી આવ્યો છે પરી છે વીશ્રમ
 અર્જુન ૧ જે સાધુની સગતિથી ન કર્મના સુગ માર્ગમ દુ અચરણ
 અ મા તિ છેડીને અને ક્ષણાની જેથી પામા ન ધાલીને મક્ટો

અન્ન ભક્તિ વાટે ચાલ્યો છે, એવો જે જ્ઞાની ભક્ત તે જ્ઞાના હેતુને
 મૃદ્ધિતાબદ્ધ ગણુએ ? આ પ્રમાણે શરીર સબધી અજ્ઞાનરૂપી રાત્રિ
 મા ઉપાધિરહિત થઈ એન્દ્રિયા વાટે ચાલતા સહજે કર્મક્ષય થઈ
 નાનોદય થાય છે તેજ વખતે ગુરૂકૃપા રૂપ ઉપક્રમ થાય છે અને
 પછી જ્ઞાનરૂપી સૂર્યાના મુકુમાર કિરણો પ્રસરે છે આ વખતે સમદ્રષ્ટિનું
 જૈશર્દ તની દ્રષ્ટિએ પડે છે અને તે જ્યાં જ્યાં દ્રષ્ટિ નાખે છે,
 ત્યાં ત્યાં માગ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ તેની દ્રષ્ટિએ પડતીજ નથી
 તે સ્વચ્છ બેને છે ત્યારે પણ તેને ધુન દેખાઈ શુ વધાર શું કદુ ?
 તેને મા । તિવાય અન્ય મઈ દેખાતુજ નથી જ પ્રમાણે પાણીમા
 રૂનેવા મદાની અદર અને ભક્તિ પાણીજ હોય છે, તે પ્રમાણે તે
 માની અદર અને તે તેની અનુભવ મર દિયાએ શુ આ પ્રમાણે
 તેને સર્વજ્ઞ જ્ઞાનનો ભદ્રાસ્થ દેખાય છે તે જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ થકને
 જ્યાં જ્યાં નુચાર કરે છે ત્યાં ત્યાં તેનું નુંજ વિશ્વ શુ એમ જાને
 છે આ સર્વ વિશ્વમા વાનુદેવ જા છે, એવો તેને અનુભવ થયા
 કરના હોય છે, તેથી તે સવ ભક્તિમા મેહ છે અને જ્ઞાની પણ તેજ
 છે જે મનુર્ધરા જેની અનુભવરૂપી વખાદમ નવ ચરાચર વિશ્વ
 સચિત થયેલું છે એવો આ મદાન્મા અતિ દુર્બલ છે તેના તિવાય
 પણ ન અર્જુન । અનેક મનુષ્યો મને ભજે છે, પરંતુ તેમની ભક્તિ
 કેવળ વિષય મુખાધાને લાગે હોય છે મગ્જ કે આશાતિમિરથી તેની
 દ્રષ્ટિ વિષયાધ થયેલી હોય છે (૧૩/)

કામૈસ્તૈસ્તૈર્હૃતજ્ઞાના પ્રપદ્યન્તેઽન્યદેવતા ।

તં ત નિયમમાસ્થાય પ્રકૃત્યા નિયતા સ્વયા ॥૨૦॥

સ્વેમર્થ — જુદી જુદી માનનાથી જેનું જ્ઞાન નહ થયું છે અને
 જ અજ્ઞાની પોતપોતાના સ્વભાવને આધીન થયા છે તે જે જે દેવ
 તાના જે જે ઉપાસનાના નિયમ હોય તે તે નિયમનું અવલંબન કરી
 નુ-આમરૂપ વ મુદેવથી ભિન્ન એવા દત્તર દેવતાએને ભજે છે (૨૦)

ટીકા — જ્ઞાની જ્ઞાની દષ્ટિથી તેમના દૃષ્ટમા માનને અવેશ
 થવાને લીધે તેના સસર્જથી અજ્ઞાની રીપક જુગાઈ જાય છે આથી
 તેન અતર્ક ય અધાર ઘેરે છે, માટે તે તેની પાને ગ્રહણ છદ પડુ
 તે માનાથી વચિત રહે છે અને પછી તે સર્વ ભવથી મનર દેવજને
 ભજવા લાગે છે પ્રથમ તે તે માધાને આધીન હોય છે અને જ્ઞા
 નેમા જ્ઞાનમિને માટે ઠીન થાય છે પછી શુભુજ શુ ? તે કેવલ

નિયમો ન્ચ છે અમુક અમુક દેવને અમુક અમુક ઉપચારોથી પ્રમન કરવા એની વિધિ નહીં કરે છે અમુક અમુક વેળાએજ દેવને ઉપચાર દ્રવ્યો અપણુ કરવા એનો નિર્મલ ઠગવે છે અને એ પ્રમાણે તેની ઉપાસના ચાલે છે (૧૪૦)

यो यो या या तनु भक्त श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।

तस्य तस्याचला श्रद्धा तामेव विदधाम्यहम् ॥૨૧

શ્લોકાર્થ — જ જે ભક્ત જે જે દેવતા પ્રત્યે ભક્તિ રાખી તેની શ્રદ્ધાથી આગધના કરવાની ઇચ્છા ગણે છે, તેની તે તે દેવતા પ્રત્યેની શ્રદ્ધા હુજ સ્થિર કરે છુ (૨૧)

ટીકા — પરતુ જે જે કુળને માટે જે જે દેવતાની ઉપાસના કરે છે, તેની તે ઇચ્છા હુજ પૂર્ણ કરે છુ પ્રત્યેક દેવ કિંવા દેવી હુજ છુ, પરતુ તેને આવી શ્રદ્ધા નહિ હોડને દેવતાઓ પ્રત્યે તેમને જુદો જુદો ભાવ હોય છે (૧૪૪)

स तथा श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।

लभते च तत कामान्मयैव विहितान्हि तान् ॥૨૨॥

શ્લોકાર્થ — તે તેની શ્રદ્ધાથી યુક્ત થઈને તે દેવતાની આરાધના કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને પછી એજ નિર્માણુ કરેલી તેની કામના પૂર્ણ થાય છે (૨૨)

ટીકા — પછી તેને જે જે દેવતાપર શ્રદ્ધા હોય, તે તે દેવતાનું પોતાની કાર્યસિદ્ધિ થાય ત્યાં સુધી તે યથાવિધિ પૂજન કરે છે આ પ્રમાણે જે જે કુળની ઇચ્છા રાખે છે તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે, પરતુ તે સર્વ મારામાથીજ મળે છે (૧૪૬)

अन्तवतु फल तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।

देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ — (પરતુ અન્ય દેવતાને ભજનારા તે) અશ્વજુદિ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થતા તે કુળ નાશવત હોય છે દેવતાના ભક્ત દેવતાને જઈ મળે છે, અને મારા ભક્તો મને આવી મળે છે (૨૩)

ટીકા — પરતુ તે ભક્ત મને આગળના નથી, કારણ કે તે આશાના પાશમાથી યુક્ત થતા નથી, અને એજ કારણથી નાશવત એવા ઇષ્ટિત કુળો તેમને પ્રાપ્ત થાય છે કિંબહુના આ પ્રકારનું એ

માત્ર સંસારનું સાધનજ છે તેનો દુઃખભોગ તો સ્વપ્નમના સ્વપ્ન મુખ જેવે જ હોય છે તેનું મનગમતું દેવન ગમે તે હોય પરંતુ તે તે દેવનાનું પૂજન કરે છે એટલે તે દેવત્વજ પામે છે તન મન અર્પણ કરી જે મારી લખિને માટે લાગે છે તે દેહાતે મારી નિધિ આવે છે (૧૫૦)

અવ્યક્ત વ્યક્તિમાપન્ન મન્યન્તે મામવુદ્ધય ।

પર માવમજાનન્તો મમાવ્યયમનુત્તમમ્ ॥૨૪॥

શ્લોકાર્થ — મારા ઉદ્દેશ, અવિનાશી અને અત્યુત્તમ ભાવ ન જાણનારા અજ્ઞાની લોકો, હું અન્યન હોવા છતાં પણ મને દેહધારી માને છે (૨૪)

ટીકા — પરંતુ આ પ્રાણી તેમ દસ્તા નથી અને તેઓ નિર્થક પોતાનું હિત ભગાડી (ઈતર દેવતાના પૂજનથી જ પ દુઃખપ્રાપ્તિ કરી લે) હૃદયનીમના પાત્કીમ્મ તરવા જેવું કરે છે અમૃતથી ભરેલા સમુદ્રમાં છુડવાનું થાય તો પછી જોડું દાબી રાખીને મનમ ખાજોચીઆમાના પાણીની સ્મૃતિ શા માટે રાખવી ? અમૃત નિધિમ પ્રવેશ ક્યાં છતાં પણ હાથે કરી મવાનો પ્રયત્ન શા માટે કરવો ? અમૃતમાં જાનદથી અમૃતરૂપજ શા માટે ન બની જવું ? તે પ્રનાહું હે ધનુર્ધર ? દ્વાશારૂપી પિલ્લડ દેહી દર્મ અનુભવ રૂપી પખીએ (ચિદામશમાં સચાર કરી) ચિદાકાશ (ભગવત્સ્વરૂપ) ના મ્વાની શા માટે ન બની રહેવું ? તે ચિદાકાશ એટલું વિશાળ છે કે, અને તેટલે ઉંચે ઉડવાનો આપહું મનમાં વિચાર રાખીએ તો પણ તે સાધ્ય થઈ શકે છે તું માપી ન શકઈ એવો હોવા છતાં પણ મને માપની મર્યાદામાં શા માટે ઘાલવામાં આવ છે ? અને નિહાને નાકાર શા માટે માનવામાં આવે છે ? તું સિદ્ધ છું તો પછી મને પ્રામ કરવાને માટે સાધનથી ફીલું શા માટે થવું જોઈએ ? પરંતુ હે નમ્બુન ! વાસ્તવિન વિચાર કરીએ તો મારૂ ઉપર્યુન કર્યન છુડોને બહુધા રચતુંજ નથી એમ જણાય છે (૧૫૭)

નાહ પ્રકાશ સર્વસ્ય યોગમાયાસમાવૃત્ત ।

મૂઢોજ્ય નામિજાનાતિ લોકો મામજમવ્યયમ્ ॥૨૫॥

શ્લોકાર્થ — યોગમાયાથી આવૃત્ત એવો જે તું તે સર્વને સ્પષ્ટ

હેખાલો નથી. આ મૂઠ લોકો જન્મ ન પામનાર અને અવિનાશી એવા મને જાણના નથી (૨૫)

ટીકા — તેઓ યોગમાયાના પડદાથી આધગા થયેલા હોવાથી તથા તેમનામા દેવબુદ્ધિનું પ્રાપ્ત્ય હોવાને લીધે તેઓ મને જોઈ શકતા નથી બાકી હું જન્મ ન હોઉં એની એક પણ વસ્તુ છે કે ? કહે તો ખરા કે કોઈ પણ પાણી અવિ દ્વિત છે કે ? પવન કેને સ્પર્શ કરતો નથી ? આકાશ ક્યા જાતું નથી ? એજ પ્રમાણે સમસ્ત વિષ્ય મારાથીજ ભરપૂર છે (૧૬૦)

वेदाह समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।

भविष्याणि च भूतानि मा तु वेद न कश्चन ॥૨૬

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના મધ્યમાં ભૂતોને હું જાણું છું, પરંતુ મને કાંઈ જાણતું નથી (૨૬)

ટીકા — આ જગતમાં જેટલા પ્રાણીઓ થઈ ગયા છે, તે સુધી હું જાણું છું, અધુના જેટલા પ્રાણીઓ છે તેમા પણ હું જાણું છું, અને ભવિષ્યમાં જે પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થનાર છે તે પણ મારાથી લિન્ન હશે નહિ પરંતુ એ માત્ર કહેવામાજ છે વસ્તુતઃ કાંઈ ઉત્પન્ન થતું નથી અને કાંઈ વિવચ્ય પામતું નથી જ તમાણે રાજગુના સર્પ સંબંધે ત સ્યામ, લીલો કે પીળો એવી કાંઈજ કંપના કરી શકાવી નથી, તં પ્રમાણે પ્રાણી માત્ર મિથ્યા હોવાથી તસંબંધે કોઈ પણ રાજાની કલ્પના થઈ શકતી નથી. હે પાંડુ મુન ! આ પ્રકારે હું મદા અખ વ્યાસ છું પ્રાણી માત્રની પાછળ જ મસાર લાગેલો છે તેનું કારણ જુદું છે માટે તે સંક્ષિપ્ત વાન કહું છું તે સાબળા અભિમાન અને શરીર એ જે વસ્તુ પ્રીતિ બધાં (૧૬૫)

इच्छाद्वेषसमुत्पेन द्वंद्वमोहेन भारत ।

सर्वभूतानि ममोह सर्गे यान्ति परतप ॥૨૭॥

શ્લોકાર્થ — હે પરતપ અર્જુન ! ઇચ્છા અને દ્વેષમાથી ઉત્પન્ન થયેલ મુખ દુખરૂપ મોહથી મરું ભૂતો પ્રમિત થઈને ઉપત્તિ નમરું મદા યોગમામા મધ્યમાં જાય છે (૨૭)

ટીકા — એ ઉભયની પ્રીતિદાગ ઇચ્છારૂપ જ્યાં ઉત્પન્ન થ અને તે પેનાના પ્રમરૂપી પૂણ તાવ્યમા આવી એને દ્વેષની વાત તેના લગ્ન થયા આ ઉભયદાગ (મુખ દુખરૂપ) દ્વંદ્વમોહ નામ પુત્ર

ઉત્પન્ન થયો. પછી તેના અહુકાર માતામહે તેની સેવા કરી તેને ઉછેરો અને મોગે કીધો. આ દ્વંદ્વમોહનિગ્તર ધૈર્યને પ્રતિકૃષ્ટ હોય છે અને દિવ્યદમનને અદિગમ્તા હોય છે કારણ કે તે આશ્ચર્યપી રૂપથી પુષ્ટ થયેલા હોય છે હે ધનુષર ' અસતોષ રૂપી મધથી દિગ્મત થવાને લીધે તે વિષયલવનથી કટાગતો નથી. તે શુદ્ધ ભક્તિની વાટપર વિકરપોના મળ પાથરી પછી તમાથી કુમાગના આડા માર્ગ કાઢે છે આથી પ્રાણીમાત્ર બ્રમિત થઈ સસાગરૂપી અરબ્ધમા અથડાય છે અને તેમને મહાદુ ખોના સપાળ મહુન કરવા પડે છે (૧૭૧)

येपा त्वन्तगत पाप जनाना पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मा दृढव्रता ॥२८॥

શ્લોકાર્થ — પરતુ પુણ્ય કર્મના યોગથી લેન્ય પાતકો લય પામ્ય છે તે દ્વંદ્વ નિક્ષેપી પુત્ર્ય સુખદુ ખના મોહમાથી મુક્ત થઈ અને લલે છે (૨૮)

ટીકા — આ પ્રમાણે વિરપોના તીક્ષ્ણ પરતુ નિષ્કૃષ્ટ કાટા જોડે જોમાથી મતિબ્રમના પાથ ઉત્પન્ન થાય છે તેને જે માનવા નથી જોકનિષ્ઠ ભક્તિના કદમ લરી જે ત્રીધા આલી વિકરપોના ભાલા અરબ્ધા કાટાને કુરીને છિન્ન ભિન્ન કરી નાખે છે તે મહા પાતકન્ય અરબ્ધમાથી આવ્યા બાદ છે પછી પુરુષ માર્ગે ધમધમ કરતા ચાવી માટે અન્નિધ્ય થાય છે, અને અવી રીત વાનપાદુઆ (કામકોષાદિક) ના હાયમા નપજાતા નથી (૧૭૪)

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।

ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्म कर्म चाखिलम् ॥२९॥

શ્લોકાર્થ — જે મારા આશ્રયથી જરા અને મૃત્યુથી મુક્ત થવાને માટે યત્ન કરે છે તેઓજ તે બ્રહ્મને બલે છે અને સર્વ અધ્યાત્મ નથા સવ કર્મને પણ બલે છે (૨૯)

ટીકા — વગી હ પાર્થ ' જન્મ મરણના દેરામાથી મુક્ત થવાના જે સાધનો છે તેને પ્રાપ્ત કરવાની જેને ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, તેના તે સ્વભાવી પ્રયત્નો કાઈ પણ કાગે ફલદૂપ થઈ તેને બ્રહ્મપ્રાપ્તિ થાય છે અને પન્નિપત્તવ થયેલા ફળના રનની પેડે તે પૂર્ણતાને પામે છે તે વખતે મારા ઉપનને ધન્ય છે જોમ તેને લાગી તે તમસ્ત વિષમા આનંદ, આનંદ અને આનંદનુજ દર્શન કરે છે પછી તેની આત્મ

જ્ઞાનની વિજ્ઞાના નિવૃત્ત થઈ જાય છે, અને તેના કર્મો પાનપોષાને
સ્થાને વિગ્રમી તેનું મન જ્ઞાન થઈ જાય છે હે ધનશય ! આ રીતે
તને આત્મજ્ઞાનનો તાલ થાય છે કાગળ કે તેના આ પગપાથરૂપી
આપાગમા મંત્રી જ હોઉં છું તેને મમરૂષિ ડાળી બ્યાજ મળે છે, તેની
કેવલરૂપી સપત્તિની શિક્ષા થાય છે અને તેના ભેડરૂપી કૈલ્યની તે
પ્રતીતિ પાડી જાય છે નથી । ૧૭ ।

માધિમૂતાધિદેવ મા માનિયજ્ઞ ચ યે તિદુ ।

પ્રયાણકાલેઽપિ ચ મા તે તિદુર્યુક્તચેતમઃ॥૩૦॥

શ્લોકાર્થ જ (ગોગી) અધિમૂત અધિદેવ અને અધિયજ્ઞ મહિન
મને જાણ છે તે અધિયજ્ઞ પુત્ર । મગ્નકાલે પળ મને આપણે છે (૩૦)

દીકા જ્ઞાને અનુભવના અભાગી માયાવગ મનને વગ કરી
મને મર્ગ કર્યા છે જ્ઞાને જ્ઞાનના જાણી મને અધિયજ્ઞ (પગપાથ)
તરીકે આપણા છે, તેને મગ્નના રિયોળી દુષ્ણ થનું નથી જાણી
આપણી રોગી નુશાળી આપણ આપણા પ્રાણીઓને જે આપણ
પણ થાય છે તે જ્ઞાને જીવતા જીવને પળ તવકાળ આપી પોષક તથા
નથી વાળુ ? પળ જ આપણા કેરી જીને અને કેવલ આપણ
તેનું તાળુ ન હોય અગત્ય છે મગ્ન ? તે મગ્નના કલિ
વન ? પળ મા । નાસ્તિક્યથી કુલ થયા નથી આ તત્ત્વ કદી મળ
જાયની વખત થી, જના મુખના મગ્ન ડાળી કુપીની નીચ અર્જુનની
અવધાનથી અજ્ઞવી નહાની, મળ કે તનું વિન ત્ર ૨ મા
શ્લોકના અર્થના વિનમના આપણ હનું ત કેવલ પ્રકારના કલિ
અર્થ કથી કા અર્થ પી પુષ્કળ અમી જાણેલા અર્થ અને તેને
અર્થથી મહત્ત્વ અર્થ ત કુ તમામ અર્થો તે વખતે શ્રીકૃષ્ણની કૃપા
કરી મહત્ત્વ કૃપા પોષથી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્થવ્યવહારથી કા અર્થ
અર્થ અર્થથી તે આ અર્થ આપણ ત તે કર્મો વગત વિન
અર્થ અને અર્થ તથા તે માનહરથી આપણી તની અર્થ
અર્થ અર્થ અર્થ આપણ ત તે અર્થ તિમળ કા અર્થ
અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ
અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ
અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ અર્થ

તે દુઃખનું બધું સ્વરૂપ જોઈને તેનો આનંદ વૃદ્ધિગત થવા લાગ્યો એવે તે વખતે તે દુઃખને આસ્વાદ લેવાની શીલને ઉદ્દેશ્ય ધ્યાનમાં રાખી આથી તે તરતજ અનુમાનરૂપી હૃદયપર શ્રીકૃષ્ણ-વાચ્યરૂપી દુઃખો લઈ અનુભવ રૂપી મુખમાં આડપ મૂકવા લાગ્યો પરંતુ વિચાર રૂપી શીલ તેનો આસ્વાદ લઈ શક્યે નહિ અને હેતુરૂપી દાત તેને આવી શક્યે નહિ, એમ જાણી મુજબાપણિ અર્જુન તેને એ લાભ ત્યા અચકાચે પડી તે આશ્ચર્ય પાની જોઈયો - અહો ! પાત્રીમાં દષ્ટિગેયજ થવા ન જોવા જેવા આ અપરોક્ત નોદયંથી અતરોને દુઃખ તમજીતું કેવો દુઃખ પડ્યો આ કા અશરોના પદો નથી પરંતુ કેવળ આગમની ઈ છે અને એમાં મારી ભુક્તિ મને તેટલી જાણીઆ માર તોપણ તેને યાગ લાગે એમ નથી (જો આ દુઃખ આપી શકાય એમ ન હોય તો) પાત્રી તે જાતી શી દીને શકાય ? એવો અભુને વિચાર કરી પુનઃ વાદવેન્દ શ્રીકૃષ્ણ તરફ નજર કરી પાત્રી અભુને શ્રીકૃષ્ણને વિનવિ કરી કોરો દેવ ! આ જ એવજ થયેલ નાન પદો છે તેનો કદિ પણ કો એ સ્વાદ લીધા નથી એ મોટી આશ્ચર્યમયક વત્તા છે બાપી લગપુષક સભગી ન શકાય તો કેવળ સાધારણ ધવલુના બગપર અનેક સાધારણ નિદ્રાતોને તાત્પર્યાય કહી બગપી શકાય કે ? નહિજ વળી તેમ કે દેવ ! આપનું આ ધ્યન કા તથા જ નથી ક્યવે દ્રિષ્ટરૂપી જગ્યામધી શબ્દરૂપી કિરોતોએ અતમાગમ પ્રવર રૂપો ન કયો એટલામા તો મને વિમ્બલના પ્રાપ્ત થઈ માફ લખ પુટી મરું તે કાંઈના નથ અમજવાની મને જાતીવ કાગ છે એમ કહે વમા જ વખત આર્યો બધ છે ત પલ મ-થી નહન કા રૂનેા નથી મટે રે દેવ ! તે મને ત્વરથી મી તબ-વેા આ પ્રમલે પાત્ર- પ્રવગને લા ભવિષ્યના નહિ-પર દષ્ટિ મી અને વનમજ પ-ની નજરની રિયા દર્શાવી અભુને પુનઃ કરી અભુની પ્રવ કવની રૂક્તિ કરા છે તે તે જુના ! તે મરગનું ઉ વધન ન કરી શ્રીકૃષ્ણના હૃદયન આકિરન દરને ન પગ થયો છે મને ! શ્રીકૃષ્ણને વખત પૂરો વળી દેવ છે તે વખતે આ રિય મે દુઃખ પ છે મરદા નહિ-પર તે પાત્ર ન તે દુઃખ નુખન ઈ અભુનજ આ, ઈ હવ તે મ્મ ૧૦ નથ રે તે નથ મેને ન શ્રીકૃષ્ણને આર્યે તે મને તેનું વગુન મરવ મેા એમી રે રે તે રિવ મ અરે રે તે નથ ૧૦

એમાં શી નવાઈ ? શીદૃષ્ટિ જેનાપર કોઈપણ થઈને જેને નહાર કરે છે તે મુદ્દા પ્રકાશરૂપને પામે છે તેા પડી કૃપાદષ્ટિથી જેને ઉપદેશ કરે તેને શી પ્રાપ્તિ ન થઈ શકે ? જે વેગા દૃષ્ટિ દુષ્ટ હુ એવો નિશ્ચય થાય છે, તે વેગા નાપાતું અત મરણ પશુ દૃષ્ટિરૂપ બને છે પછી સદૃષ્ટિ પછી આજીવન (નાપણા મનમાં જે જે સકાપોનો ઉલ્લવ થાય તે તે પૂર્ણ કરવાને માટે) વિદિવિદિ આવીને જે હાથ ભેટીને દક્ષી હે છે પરંતુ આ પ્રકારનો જે નિમ્મીમ પ્રેમ તે એક અર્જુન માજ છે, માટે તેની ઈચ્છા સદૃષ્ટિ પશ્ચિર્ણ થાય છે આ કા પુષી અર્જુન હુવે પોતાના મનમાં જે જે પ્રયો ઉદ્ભૂત થયે તે તે મને પૂછે એમ જણી શીદૃષ્ટિ પોતાની મેજેજ ઉત્તૈાનું પાત્ર પીઠ સ્ત્રીને અર્જુન તમમ નૃમયુ અનપાન મરી કા એવળા આગકને બૂધ લા II છે એ વાત તેની માત્રાજ વલ્લે છે નહિ તેા તેને માન્યા પડી કૃપા પાત્ર શુ થાય ? અથાત્ કૃપાગુ તાગુ, ના દૃષ્ટ્યન પોતાના શિષ્ય પ્રતિ આવો પ્રેમ હોય એમ માહ નવાઈ નથી ' અન્તુ ' હુવે શીદૃષ્ટિ ભગવાન જ મર્ધ લેવ્યા તે મ ભગે (૧૪)

મગવાનુવાચ । અક્ષર વ્રહ્મ પરમ સ્વમાવોડ્યાત્મમુચ્યતે ।

મૃતમાવોદ્ભવકરો વિસર્ગ કર્મમજ્જિત ॥૩॥

શ્લોકાર્થ—શી લાવાન પોત્યા નક્ષ અવિનાશી અને યેષ છે સ્વભાવ (પ્રકૃતિ નહીં-મ. હોવાનો ભાવ) તે આધ્યાત્મ અને તાત્પર્ય દેવસિત્તુ ગાજુ એવા જે વિનર્ગ તે મમ મહેવાન છે (૩)

ટીકા—પછી સર્વેથ જે-યા જે આ કુટેલા - ભગ્મ. (દેહમાં) એવમોત ભરેલો છે અને જ કદિ પલુ ના પામતો નથી જેતુ સદ્મપદુ ભેદ તે શુન્ય છે એમજ લાે છે, પરંતુ વન્તુત તેમ નથી અને જે અ મરના નર્મમથી પલુ મ ગી પ્રમય એ લો મુમ્મ છે આવે જે વિ લ છે અને જ પ્રાપ્તિક જાનની નાગણીમાથી હતા-યા હતા પલુ મગી રક્તો નથી તેને પ પ્રકા મહેવામા આવે છે તેને આમા અર્થાત શીઠ જનન પ મ્યા હતા પલુ તે ડી ના ધમો જાકનો નથી અને તે શીઠ ના પાન્યા હતા પલુ તે મદિ નાશ પામનો નથી, હે હુ નદ્રાપતે' પ્રકૃતી અત્મસ્વરૂપમજ નિર્ગત અવી જે નુજ ન્યિતિ હોય છે, તેને અધ્યાત્મ મહેવાન આવે છે નિર્મળ આમ-મ. ન ન ન અક્રો એમએક કેવી રીતે ઉત્પન્ન થય છે તે જે પ્રભાતે સનુ રકાનુ નગી તેજ પ્રમાણે તે નિ કાગ ગુદ નક્ષના પ્રકૃતિ અજ્ઞા દિ લેદશી

તથા વિચોગથી વિનાશ પામતા જણાય છે, એવા જે નામરૂપ, તેને
 'અધિભૂત' કહેવામા આવે છે પછી અધિદેવત એટલે શુવ એમ
 સમજવું આ શુવ પ્રકૃતિજન્ય લોગોનો ઉપસોગ છે છે જે બુદ્ધિનો
 ક્રમ છે, ઈદ્રિયરૂપ દેશનો અધિપતિ છે અને જે શરીરને અત
 કાળે મનોરથરૂપી પક્ષીઓનું વિશ્રામ લેવાનું વૃક્ષ છે જે પ્રત્યક્ષ બીજે
 પરમાત્માજ છે પરતુ અહ કારરૂપી નિદ્રામા પડેલા હોવાથી જેને
 સ્વપ્નની ખટપટને લીધે સતેષ અને ચોક પણ યાય છે અને જેને
 સ્વભાવત જ શુવ કહેવામા આવે છે, તથા જે પરચમૂતાત્મક શરીરનો
 મુખ્ય દેવતા છે તેને 'અધિદેવત' કહેવામા આવે છે હવે હે પાડુ
 કુમાર ! આજ શરીરરૂપી આમમા જે શારીરિક ઉપધિનો લય કરે છે
 તે 'અધિવજ્ર' હુ છુ બધી અધિદેવ તથા અધિભૂત એ સવ ખરે
 ખર હુજ છુ. સો ટ્યનુ તોનુ હીનપ્રતિના મુવર્ણ સાથે મગવાથી શું
 તે હલકુ તોનુ થતુ નથી કે ? તથાપિ તેનુ ઉત્તમપણું કમી થતું નથી
 અને જેનુ હીનત્વ પણ ન્હન થતુ નથી. જ્યા મુખી ઉત્તમ મોનુ હીનપ્રતિના
 તોનાની સાથે એકત્ર હોય છે, ત્થ મુખીજ તે હલકુ મણાય છે,
 તેજ પ્રમાણે અધિભૂતાદિ સર્વ જ્યા મુખી અજ્ઞાનરૂપી આવરણથી
 આવૃત થયા છે, ત્યા મુખીજ તે પૃથક્ક છે જ્યારે અજ્ઞાનનું આવરણ
 દૂર થઈ લેલવ નહ થય છે, ત્યારે તેને બિજ માનવા ઉચેત નથી
 કેશની વેણી કરી તે પર મુદ્દિત્કની શિક્ષા મૂકવામા આવે. તો ઉપર
 ઉપરથી જોતા તે શિક્ષા ખડિત મ.વૂમ પડે છે, પછી તે કેશની વેણી
 કાઢી ન.ખતા શિક્ષામાનો કાપ કથ. અથે તે પણ સમજાતુ નથી આથી
 શું એમ કહેવાયે કે પહેલા શિક્ષા ખડિત હતી અને હવે તેને
 બેટી દેવામા આવી છે ? ના, કદિ નહિ તે તો મૂળથીજ અખડિત હતી,
 છતા કેશની સમતિથીજ ખડિત બાલની હતી કેશ એક બાલુએ
 કાઢી નાખ્યા એટલે તે પૂર્વે જેવી હતી તેવીજ દેખાવા લાગી, તેજ
 પ્રમાણે અહ ભાવ નહ થયો એટલે મૂળનું નૈક્ય સ્પષ્ટ સ્વરૂપે દેખાય છે,
 અને જ્યા એ નૈક્યની પ્રતીતિ યાવ છે તે અધિવજ્ર હુજ છુ જે
 હેતુ મનમા ધારણ કરીને મે તને પૂર્વે (ચતુર્થ અધ્યાયમા) ' સર્વ
 મનો કર્મમાથી ઉત્પન્ન થયા છે' એમ કહુ હતું, તેજ આ અધિવજ્ર છે
 એ સર્વ શુવોનો વિશ્રામ છે અને ક્ષણમુખનો ભંડર છે હે અર્જુન !
 હવે હુ તને તે સ્પષ્ટ કરીને કહી સભગણું છુ પ્રથમ વેરાચ્ચ
 રૂપી કાષ ખડકી, ઈદ્રિયસવમ રૂપી અગ્નિ સગચાવી તેમા વિચરરૂપી

कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांनमनुस्मरेद्य ।
 सर्वस्य घातारमचित्तरूपमादित्यवर्णं तमस परस्तात् ॥१॥
 प्रयाणकाले मनमाचलेन भक्त्या युक्तो योगपलेन चैव ।
 भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेद्य सम्यक् म त पर पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥

श्लोकार्थ — ये अतडाणे निश्चल मन करी, लज्जियुक्त जनी
 ये । जगथी अक्रियकम प्राणने उत्तम प्रडां त्वि० इर उे तथा
 सर्वेन अनादि त्वना नियता म् मथी पञ्च मूकम, त्वना पोषक,
 अचित्तरूप मूर्धना लेषा तेजस्वी अने तमे गुणुथी अविम जेवा
 दिव्य प म पुण्यनु निरत० चित्तन ० उे ते ते दिव्य प म पुण्यने
 ल० मणे छे (६, १०)

टीका — जेनु अमित्त निगमार छे जेने जन्म म लु छे
 नहि अने जे नर्वव्यापनाथी नर्वने जुने छे जे आगारनी पूर्वे
 विद्यमान जेना ज प म लु म ता पञ्च सूदन छ जेना सात्त्विकी
 विधिना नव व्यापारा जावे छे जेनाथी आ त्वनी उत्पत्ति थार
 छे जेनी न्यायथी आ नर्व विष्व जगृत रहे छे अने ज विषे उगु
 अनुमान दे, उगु नथी ते अचित्तरूप छे जेम हुम प्रीथी मदि पञ्च
 अहित अगा । जार्ड जगता नथी जन तेजम अथडा ने प्रवेश
 जतो नथी जे मूक प निमज इलेना । दि छे अने जे नानीनेने
 नित्य प्रथय ज प छे जना विष जन्म जेवु उपनाम पञ्च नथी ते
 प पृथ्व अने जेनी म लुगा ननीप जावन ज जेगम चिते
 नेनु म लु इर छे पदानन चानी उतर दि । तर् नुप करी
 ये । ज्योतकम प्र म देवेनु नुप अतमलुमा उचित करी अत
 रम जेगमचिने नृपमिना उमगाथी स्वधू अने त्वति
 मगवाने जावे तप इर डे । ये जात नुपुञ्जा नाथी नथ्य मर्
 अक्रियनमथी दे अ प्रम जेने नीउजे छे जेदना प्र लु अने
 चित्तने तवर् नि ईडे लक्षण जे पोषा छे, प्र लुने लष
 अ म लु दे उ परनु मनी न्य नथी जे । १०५ छे
 अने जेनु अतमलु अक्रियुन यकु छे अने वनी
 यथ पोषानु मन पोषाने मीन नाथी उडे छे,
 अने मनने कुटिम मीन मीन मीन मीन
 अथ लष १ मे छे ते

નાન ૧૫ વામા આનન્દા દીપક કયા યુગાદ્યં તદ એ તે મમજ
 ગતિ ની ત પ્રમાણે હે અર્જુન । તે કેવળ પદ્મદક્ષ જેને પરમ
 કુન્દ ૧૫ વામા આનન્દા તેના-માનન્દપમા ૪૬ મને છે (૧૮)

यदक्षर वेदविदो वदन्ति विजान्ति यद्यत्तयो वीतरागा ।
 यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते पद संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥१२॥

કોમ્પેથ — ૧૫ વામા જ તરને અમર કહે છે, કામ કાંપ
 વિન નન્દાની ૪-૫૩૫ને પ્રાપ્ત થાય છે, અને જેની પ્રાપ્તિને માટે
 વ્રત રાગી મા વ્રત રાગ નત પાળે છે તે પદ હે અર્જુન । તને
 મત્સરમા કુ (૧૧)

ટીકા — ૪ વામા મર્વ જ્ઞાનનો અત છે અને મકજ જ્ઞાનના નિધિ
 ઉપ વિજાના જન અમર કહે છે જે પવનના વટોગીઆની સમમ
 માત્ર ૧૫ વામા અ. ૧ નહી શક છે, તેની આગળ વા. ૧૫૫૦ જેવી રીતે
 નર્મી ગ. ? તજ પ્રમાણ નાનીઓ જેને મમજ શક છે તે જ્ઞાનની
 મયા ૧૫ આનન્દી હા ને તેને 'ક્ષ' (નાગવત) કહેવામા આવે છે,
 મન તા ૧૫ નથી તેનેજ 'અક્ષર' (અવિનાશી) કહેતુ છે આ
 અમ (૧૬) મ રાગીન ૧૬ મચ્ચિનનદ રૂપ છે વિષયેચ્છા છોડી સર્વ
 દ્રિયાનુ મન ની પી વક્ષની નીવ ઉદાગીન વૃત્તિથી બેડેડ
 વિ ન કુન્દ પદા મદેવ જની વાટ જોતા હે છે અને જે સ
 નિર્મ ૨, ના ન ત્રિવ હાય છે જ્ઞાના પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાને માટે યોગીન
 બ્રહ્મચર્યા નકાન ૧૦૫ના નથી તથા નિમ્ગ્પણાથી દ્રિયનિમ્હ કરે
 છે, જ્ઞાના અત નથી અને જનુ જ્ઞાન વેદને પણ પ્રાપ્ત રયુ નથી, તે પ
 જેઓ માન ઉપયુક્ત ક્ષેત્ર પ્રમાણે દેહ છોડે છે તે પ્રાપ્ત કરે છે
 માટે હે પાર્થ । ત વિષ વગી એકવાન પુન તને કહુ છુ ત્યાર
 અર્જુન જો યો — " હે ગુરો । તુ હમણાજ આપને પૂછવાનો હતો,
 પરતુ આપે મહજ માનપ કૃપા કરી માટે આપ કહેવાની શરૂનાવ
 કરો વગી જે કહેલુ હોય તે માત્ર સારી ભાષામાજ કહેને આ
 માલગી ત્રિભુવનીય શ્રીકૃષ્ણ જોયા — " તુ ક્યા તને યોગપત્તા નથી ।
 તને સમ્પ્રમાજ કહુ છુ માટે મનની બહાન હિડવાની આભાવિક
 વૃત્તિને ડાબી હૃદયમા ચિત્ત કર (૧૧૧)

सर्वद्वाराणि सयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।

भूर्ध्व्याधायात्मन प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥१२॥

તસ્યાહ મુલમ પાર્થ નિત્યયુક્તસ્ય યોગિન ॥૧૪॥

મામુપેત્ય પુનર્જન્મ દુઃસ્વાલયમગાશ્વતમ્ ।

નાપ્નુવન્તિ મહાત્માન સસિદ્ધિં પરમાગતા ॥૧૫॥

શ્લોકાર્થ — હે પાર્થ ! જે યોગી એકાગ્ર ચિત્તે મન સર્વદા મારૂં અમરણ કરનાર અને નિગતર સતોષી હોય છે, તેને હું મહાજ પ્રાપ્ત થાઉં છું (૧૪) । અસિદ્ધિને પામેવા મહાત્માઓ મને પ્રાપ્ત થવા પછી હું ખનુ મ્થ ન અને અગાશ્વત એના જે મને પામના નથી. (૧૫)

ટીકા — જ વિષયોને તિવાગ્લિ આપી, વિષયેગ્લને નિરોધ કરી મનેજ હૃદયમા ગમી તે મુખનો ઉપલોગ લે છે, તેને તે સત્ત્વ પના ઉમગકામા શુધાદિઠની મુદ્ધા મ્મૃતિ રહેતી નથી તો પછી નેરા દિકનો ત્યા હિસાબજ શુ ? આવી ગીતે મઢૈવ અત ડરણુ મારામ્થ ત લીન કરી તથા મદૂપ બની જેઓ મારી એવા ડરે છે, તેને અત કાગમમયે મારૂં અમરણ કરે તોજ હું તેમને પ્રાપ્ત થાઉં, તો પછી તેમણે પૂર્વે જે મારી ઉપામના કરી તેનો શુ ઉપયોગ ? સકટને મમયે એકાદ ગરીબ મનુષ્ય પણ દીનતાથી ' હે દેવ ! મારી બહારે ધાઓ ' એવી મને વિનતિ ડર તો તેના હું ખનુ નિવારણ કરવાને માટે મારે નથી જવુ પડતુ ? તો પછી જેઓ મારા ભકત છે, તેમની મગ્જ મમયે હું સભાગ ન વધ શકુ તો પછી તેઓ મારી ભકિત શા માટે કરશે ? માટે આવા સશયનું અમરણ મુદ્ધા કરશે નહિ તે જે વેગાએ અમરણ કરે છે તે વેગાએ હું તેને પ્રાપ્ત થાઉં છું તેની ભકિત્ત્વે ઉપકારનો બોલે મારાથી મજન થઇ શકતો નથી આ પ્રકારે હું ઋણી થયો છું એમ જાણી એ ઠણુમાથી મુકત થવાને માટે હું મારા ભકતોની અતકાળે એવા કડૂ છું દેહની જ્વાનિનો અર્પણ માગ ભમ્તોના મુકુમાર શરીરને ન થાય એવા માટે હું તેમને અતકાળે આત્મબોધ રૂપી પાજરામા રાખુ છું તે પાજરાપર મારા અમરણનો આ હાદકારક અને શીતળ પડદો રાખુ છું આ પ્રકારે જેની બુદ્ધિ માગ પ્રત્યે ગિય હોય છે તેને હું મારા અવરૂપમા લાવુ છું માટે દેહના અતમગનું હું ખ મારા ભકતોને કદિ પણ યનુ નથી અને તેમને હું મુખપૂર્વક મારા અવરૂપમા આણુ છું આત્માપગથી દેહરૂપી આજ્ઞાન કાઢી નાખીને તથા મિથ્યા અહુ મારની ધૂગ ખ એરી નાખીને ભગવતપ્રાપ્તિની વામનાથી તેમને મદૂપ કડૂ છું, અને ભમ્તને પણ દેહમા પ્રેમ ન રહે

વાથી તે તેના ત્યાગ કરે છે તે વખતે દેહ છુટી જાય છે એમ મુદ્દા
 તેને લાગતુ નથી તેમજ દેહના અત સમયે ભગવતપ્રાપ્તિ કરવી અને
 ઈશ્વરસાક્ષિય કરવુ એવી પણ તેના મનમાં ઈચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી.
 કારણકે પૂર્વેથીજ તે મદ્દપ થયેલા હોય છે વળી તેના શરીરરૂપી
 પાણીમાં આત્મા છે એમ દેખાય છે ખરૂં પરતુ તે દેખાવું પ્રતિબિંબ
 પ્રમાણે મિથ્યા હોય છે આદરણ્ય બહાર દેખાય છે પરતુ વસ્તુત
 તેની સ્થિતિ ચદ્રમાખલ છે આવા બોધથી જે મારી સાથે યુક્ત
 થયો છે તેની નિકટજ હું હુ મેથા હુ માટે તે મરણ પછી પણ
 નિ સશય મદ્દપજ બને છે જે શરીર ક્ષેત્રરૂપી વૃત્તાનુ વન છે, જે
 તાપત્રરૂપી અગ્નિની ધગધગતી સમડી છે જે મૃત્યુરૂપી ગીધડાને
 બલિ છે, જે દારિદ્રને વધારે છે, જે મૃત્યુના ભયમાં વૃદ્ધિ કરે છે,
 જે સર્વ દુ ખનો ભજાર છે, જે ખરાબ ભુક્તિનુ મૂળ છે પૂર્વજન્મના
 ખરાબ કર્મોનું જે ફળ છે જે જ્ઞાતિનું કેવળ સ્વરૂપજ છે, જે સ સાગ્ને
 આશ્રમ છે, જે અહ કારાદિ વિકારોનું ઉપવન છે, જે સર્વ પ્રકારના
 વ્યાધિથી પીરસાયેવું પાત્ર છે જે કાળે ચાલી નાખેલા ઉચ્છિદ ખીચડો
 છે, જે આશાનું અગભગ છે જે સ્વભાવત જન્મ મરણને એપ
 ચડાવે છે, જે જ્ઞાતિથી પનિપૂર્ણ છે જ ખરાબ કંઈપનાથી એતપ્રોત
 યુગાયેલુ છે, કિલહુના જે વિહીએનું નિવાસ સ્થાનજ છે જે વ્યાઘ્રની
 ભાગ છે, જેને વેશ્યા ત્રાધે મેત્રી છે (અચાત જે મનને વેશ્યાની પેઠે
 મોહમાં ફસાવે છે) જે વિષવપ્રતીતિ કરવાનુ ઉત્તમ યત્ર છે જે
 અક્ષિણીની ફયાનુ મ્થાન છે જ વિષય રૂપી શીતગ જળનો ઘુટડો છે,
 જે સ્નેહભાવથી વર્તનારા ચોરના મજબુત આવાસન સમાન છે જે
 કોદમ્બ મનુષ્યના આલિંગન જેવુ છે જે મહાવિષધારી સર્પના અગ
 જેવું સુવાણુ છે, જે પારાધના સાહજિક ગાયન જેવું સુમધુર છે જે
 વૈરીના અદરાતિમ્થની મિજબાની તથા દુર્જને કરેલી આગતાસ્વાગતા
 સમાન છે, વધુ શું કહુ ? જે પ્રત્યક્ષ અનર્થનો સમુદ્ભવ છે, જે મ્વપ્રમા
 આવેલુ સ્વપ્ન છે, જે મૂગજગ પરિપૂર્ણ વન છે અને જે ધગની
 રજથી ભરેલુ આકાશ છે, એવુ જે શરીર તે મ પ થયેલા પુસ્તકને
 પુન પ્રાપ્ત થતુ નથી. (૧૫૧)

આવ્રહમભુવનાલોકા પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ।

મામુપેત્ય તુ કૌતેય પુનર્જન્મ ન વિદ્યતે ॥૨૬॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! બ્રહ્મલોક પર્યાંતના સર્વ લોક ઉપરતિ

તથા વિનાશને આધીન છે, પરંતુ હે ટ્રેતેય ! માત્ર મારી પ્રાપ્તિ
યરા પત્રી પુનઃ જન્મ થતો નથી (૧૬)

ટીકા — પ્રકૃતવનો ધમ્ ગણનાગ પ્રકૃદેવ મુદ્ધા પુનર્જન્મના
કૃગમાથી નિજ્જન યર્થ શન્તો નથી પરંતુ જે પ્રમાણે મૃત મનુષ્યના
પેટમાં દુખનું નથી કિવા જાગૃત થયા પત્રી કોઈ અપ્રમાણા મદા
પુગ્મા મનુ નથી ત પ્રમાણે જે મને પામેલા છે તે મચ્ચારથી વિમ
થતા નથી । મુનનું જ શિખર, મમ ચિરજીવના જે અપ્રેમજ અને
તૈવોપર કેપ પવનનું મચ્ચન એનું જે પ્રકૃત્યુવન, તેના એક રૂપે
પરિત પળ એક ધંદનું આયુષ્ય ાનું નથી અને એક દિવમમ તે
એક ધંદના પા આની જાત જ (૧૫૫)

મહમયુગપર્યન્તમહર્યદ્રહ્મણો વિદુઃ ।

રાત્રિ યુગમહમ્નાતા તેજ્જોરાત્રિવિદો જના ॥૨૭॥

ટીકાથ — એક મહમ વેગા આગ યુગો વ્યતીન યાર ત્યારે
પ્રકૃવનો એક વિમ થાય છે, અને પત્રી તેજ્જોરા કાગની તેની રાત્રિ
યાર છે આ રાત્ર વિમ અને રાત્રિને જાળનાગ લોકોજ જાણે છે (૧૭)

ટીકા — આ યુગો વચ્ચે વાર જાત ત્યારે પ્રકૃવનો અરેપદો
પુરો એ વિમ થાય છે, અને તેજ પ્રમાણે આગ હજાર યુગોની
એ રાત્રિ યાર છે આરો મોરો વિમ અને આરી મોટી રાત્રિ
જ્યા છે ત્યા જ ભાગ્યરાન પુરો વને છે તે મરના નથી પરંતુ મરિ
દિવમ જુએ છે તે સ્વગ લોકના વિ જી છે જ્યા સ્વગ દંદની
દશા એરી છે કે એ વિમમા એક ધંદ યાર છે તે પત્રી દેવજાનુ
તો રાત્રિયાગ મી વર્ણવરી ? પરંતુ જેઓ પ્રકૃવના આગ રૂપને
પોતળી દ્રષ્ટિથી જુમે છે તેનેજ (પ્રકૃદેવના) દિવમ અને રાત્રિને
જાળનાગ મો વામા આર છે (૧૧૦)

અયક્તદ્વચ્ચકય મર્ગ પ્રમત્સહગમે ।

રાઝ્યાગમે પ્રલીયન્તે તત્રેવા યક્તમત્રકે ॥૨૮॥

મૂનગ્રામ મ ણાય મૂત્વા મૂત્વા પ્રલીયતે ।

રાઝ્યાગમેઽવજ પાર્થ પ્રમત્સહગમે ॥૨૯॥

ટીકાથ — વિમ જાત્વ અ રન્મથી નવ રાત્રિને
કે ર છે અને પુન ૧૦ અવત્ત તેજ મનુષ્યના તેમને સ્વ

લય છે (૧૮) હે પાર્થ ' તેજ પ્રજાં ચાચિવન્તુનો ના તસુભય
 પ તત્ર હોવાની પુન પુન દપન્ન યર્ષાત આવતુજ લય પ મે છે
 અને દિવસ આવતુજ પુન દપન્ન યાય છે (૧૮)

ટીકા — તે પ્રકલોભમ જ્યારે દિવસ ઠો છે ત્યારે નિભારનાથી
 સાગર જેવી રીતે દપન્ન યાય છે કે તેનું માપ જી શમનુ નથી
 પતી તે દિવસના આ પ્રકારે તમામ યજ્ઞ ન વિશ્વ ન યાય છે
 અને પુન જો શશ્વો લોકે જનાહની પેરે = વિશ્વ જાવા મટે
 છે કદ જનુના નેલન વતે । ગમલુ છી ન્દ યાય છે અને
 માત્ર જનુને જતે પાઠ તે દપન્ન દય છે તેજ પ્રમતે પ્રકલેવના
 દિવસના આલભમ ના લૂનુદિને પ્રનુદાય જોવિન યાય છે અને
 તે ચાર મુદે હલવા વ્યતીત દય ત્ય નુષી રે છે પુન ન્દ
 દેવની સત્રિને જમલ દય ના વિશ્વ નિભા મ્દ લય પાને છે અને
 પુદેન્દુ કાન વ્યતીત યયા પતી પૂવવા દય પાને છે આવી ગિતે
 વિશ્વની રના યાય છે જેમ મહેવ ન મા । દપ્ન પ્રકલેવના દિવસ
 અને સત્રિમ વિશ્વની દપ્નિ અને લય યાય છે જે ત્ત્વ અને સમ
 કવચાને છે તેની મહાના કાઢી છે ? તે પ્રકલેવ સુદિના ધીજનો
 બજાર છે તેપર ત વન્મ મતજુની મયદામ નવી પ્રયો છે હે
 પ્રનુષ ' આ પ્રેદ મ્દ દિ ન્દલોભને પ્રમ છે અને પ્રકલેવને
 દિવસ ઠ ઠની તથે ત દેહવા મટે છે પ । જ્યારે સત્રિને જમલ
 આવે છે ત્યારે તે જ્યારે જપજ નવ્યમ્મ તથ પાને છે અને આ
 પ ના વિ પ્રકલેવને આગલે સજ જના ત્ત્વ વિદય પતી
 વ ય છે હે નાલે ગમ્મ ન્દરૂપમ ન્દવિષ્ટ દયકુ દોષ છે વિવ
 મેદ નાહમ્મ સિદીન યર્ષા ક ને તે પ્રકલેવને જ્ઞા સુદિના-પુન જ
 વન્તુનો સમ પેલ યાય છે અને નામ્મ મહેવમ આવે છે (૧૯)

परसन्मात्तु भावोऽन्योऽन्यक्तोऽन्यक्तात्मनातन ।

य न नक्षपु भूतपु नश्यत्सु न विनश्यति ॥७॥

ટીકા — તેજ પ્રજાં ચાચિવન્તુનો ના તસુભય
 પ તત્ર હોવાની પુન પુન દપન્ન યર્ષાત આવતુજ લય પ મે છે
 અને દિવસ આવતુજ પુન દપન્ન યાય છે (૧૮)

ટીકા — તે પ્રકલોભમ જ્યારે દિવસ ઠો છે ત્યારે નિભારનાથી
 સાગર જેવી રીતે દપન્ન યાય છે કે તેનું માપ જી શમનુ નથી
 પતી તે દિવસના આ પ્રકારે તમામ યજ્ઞ ન વિશ્વ ન યાય છે
 અને પુન જો શશ્વો લોકે જનાહની પેરે = વિશ્વ જાવા મટે
 છે કદ જનુના નેલન વતે । ગમલુ છી ન્દ યાય છે અને
 માત્ર જનુને જતે પાઠ તે દપન્ન દય છે તેજ પ્રમતે પ્રકલેવના
 દિવસના આલભમ ના લૂનુદિને પ્રનુદાય જોવિન યાય છે અને
 તે ચાર મુદે હલવા વ્યતીત દય ત્ય નુષી રે છે પુન ન્દ
 દેવની સત્રિને જમલ દય ના વિશ્વ નિભા મ્દ લય પાને છે અને
 પુદેન્દુ કાન વ્યતીત યયા પતી પૂવવા દય પાને છે આવી ગિતે
 વિશ્વની રના યાય છે જેમ મહેવ ન મા । દપ્ન પ્રકલેવના દિવસ
 અને સત્રિમ વિશ્વની દપ્નિ અને લય યાય છે જે ત્ત્વ અને સમ
 કવચાને છે તેની મહાના કાઢી છે ? તે પ્રકલેવ સુદિના ધીજનો
 બજાર છે તેપર ત વન્મ મતજુની મયદામ નવી પ્રયો છે હે
 પ્રનુષ ' આ પ્રેદ મ્દ દિ ન્દલોભને પ્રમ છે અને પ્રકલેવને
 દિવસ ઠ ઠની તથે ત દેહવા મટે છે પ । જ્યારે સત્રિને જમલ
 આવે છે ત્યારે તે જ્યારે જપજ નવ્યમ્મ તથ પાને છે અને આ
 પ ના વિ પ્રકલેવને આગલે સજ જના ત્ત્વ વિદય પતી
 વ ય છે હે નાલે ગમ્મ ન્દરૂપમ ન્દવિષ્ટ દયકુ દોષ છે વિવ
 મેદ નાહમ્મ સિદીન યર્ષા ક ને તે પ્રકલેવને જ્ઞા સુદિના-પુન જ
 વન્તુનો સમ પેલ યાય છે અને નામ્મ મહેવમ આવે છે (૧૯)

થવા માથે જગતનું જગત્વ નાશ પામે છે, પરંતુ જેમાથી એની ઉત્પત્તિ થઈ છે તે મ્યજે તો તે જેવુંને તેવું (તેના મૂળ સ્વરૂપમા) જ હોય છે આ વખતેજ તેને 'અન્યક્ત' કહેવામા આવે છે, અને સાકાર હોય છે તે વેગા તેનેજ વ્યક્ત કહેવામા આવે છે આ એક બીજાની પ્રતીતિ કરાવનારા આ બે નામોજ છે વાસ્તવિક જેવા જતા એકે વસ્તુ નથી જે પ્રમાણે રૂપાના ભાગી નાખેવા આકારને લગડી કહેવામા આવે છે પછી તેના દાગીના બનાવવામા આવતા તે લાડી નાશ પામે છે, તેજ પ્રમાણે વ્યક્ત અને અન્યક્ત એ બન્ને વિચારો બ્રહ્મ મળવેજ થરા છતાં તે બ્રહ્મ વ્યક્ત પણ નથી, તે ઉત્પન્ન પણ થતો નથી અને નાશ પણ પામતો નથી પરંતુ તે ઉભય ત્રિથિતિથી અનીત અને અનાદિમિદ્ધ છે તે બ્રહ્મ વિશાકાર થઈને ગ્રહે છે પરંતુ વિશ્વનો ઉત્થ થતા તેના લય થતો નથી જેમ અક્ષરો ભૂમી નાખવામા આવે તોપણ તેના અર્થ ભૂમાઈ જતો નથી ઉત્ક્રપ્ત ત જ આવે છે અને જાય છે, પરંતુ ઉદક તો કાયમજ ગ્રહે છે, તે પ્રમાણે ભૂનો નાશ પામ્યા છતાં અવિનાશી બ્રહ્મ તો મ્થાયીજ રહે છે કિવા અવધરોનો નાશ જ વામા આવતા કાઈ મુવર્જનો નાશ થઈ જતો નથી, તે પ્રમાણે મૃત્તુ પામનાર શરીરમા તો અમર છે (૧૭૮)

अव्यक्तोश्चर इत्युक्तस्तमाह परमा गतिम् ।

य प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परम मम ॥२१॥

पुरुष स पर पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।

यस्यान्त स्थानि भूतानि येन मर्મभिદ તતમ ॥૨૨॥

શ્લોકાર્થ — જ અન્યક્ત ભાવ અમર મજ્ઞાથી નસિત છે તેનેજ પરમગતિ કહેવામા આવે છે જ્યાં નાની ગરા પાંચી પુત પાજ આવતા નથી, તેજ મારૂ પ મ ધામ છે (૨૧) જે પાથ જેમા સવ લતોતે મમારેજ થાર છે અને જેનાથી આ મર્મ જગત વ્યાપ છે તે પ મ પુત્ર અનન્ય ભક્તિથીજ પ્રાપ્ત થાય છે (૨૨)

ટીકા — જગતે મૃત્યુથી અ યજ્ઞ કહેવામા આવતા તેની મુક્તિ વામ આવી છે જેમ લા તુ નથી, કા તુ કે જે મન અને કુદિને રન્ય થતો નથી અને આ રામ થરા છતાં પણ જનું નિગમન જ જનું નથી અને આરાગનો નાશ થરા છતાં પણ જેની નિનવર આવી આવતી નથી મરે જેને અમર (નાશ ન પામનાર) મ

વામ આવે છે, તેને અહર મહેવાથીજ લેધ યાવ છે આથી આગળ
 કોઈ પણ વસ્તુનો વિન્યાગ જણાતો નથી અને અનુજ નામ પરમશક્તિ
 છે પણ તે આ શરીરમા વ્યાપ્ત હોવા છતાં પણ નિદ્રિતાવસ્થામા છે
 કારણ કે તે વ્યાપાગ કરાવતો પણ નથી અને કરતો પણ નથી હે
 મહાવીર અર્જુન ! નહિતર શરીરમા ત્રણ વ્યાપારોમા એક પણ
 વ્યાપાર લેધ રહેતો નથી ક્યે દ્રિયોના વ્યાપાર ચાલુજ રહે છે
 વિષદરૂપી જહાં દેશી, મનના ચોટાપર વ્યાપાગ રહ થવા પડીજ તેમાથી
 ઉપજત શબ્દ મુખ દુ ખેનો સ્પિન્નો અત કરલુને પ્રાપ્ત યાવ છે રાજ
 મુખેથી દેશતો હોય તે વખતે કાઈ તેના નાજ્યમના વ્યાપાગ અટકના
 નથી. પ્રથમ પોતાની પ્રતિભા દેખાથી વ્યાપાગ કરીજ જાય છે તે
 પ્રમાણે ભુદિની નાજ્યમિત મનની મહલુ અને ત્યાનરકિત, દ્રિયોની
 ક્રિયારકિત અને પ્રાણવાયુની મુરલરકિત. આ ત્રણ દેહવ્યાપારો કરવામા
 ન આવતા હોવા છતાં પણ પોતાની નેજેજ ચાલે છે જે પ્રમાણે સૂર્ય
 ચલવતો નથી તોપણ તેના પ્રગરથી લોખરયા વ્યવહાર ચાલે છેજ,
 તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! તે શરીરમા નવન્ય છે માટે તેને પુન્ય કહે
 વામ આવે છે એમ તુ સમજ માથારૂપી પતિવતના એકપનીવતમ
 પડવને કીધે તેને પુન્ય એ નામ પ્રાપ્ત થયુ છે, પરંતુ વેદોએ પુકજ
 ઉપાયો કર્યાં છતાં જેનું નજલુ મુદા દ્રિએ પ.યુ નથી અને જમા
 આકારનો સનાવેશ થયો છે એમ જણીનેજ ચેગી લોમે તેને જીવ
 અને પ્રકૃતિથી નીત છે છે તે એનિષ્ઠ ભત્તોને યોધ કરતો તેને
 યેર આવે છે જ એનિષ્ઠ ભક્ત કાયા વાચા અને મને શરીને નવ્ય
 કદ પણ વસ્તુ જણતો નથી તેની એનિષ્ઠાને પાક નાખનાર તે ઉત્તમ
 ક્ષેત્ર છે હે ધર્મ ! આ ત્રેકોચ ભનવ,પ છે એવો જનો તાવો
 મનોભવ છે તે આસ્તિષ્ઠ ભત્તો તે અકમલ છે જે નિ કિમની
 એનો વેલવ છે જે જુલાળીતોનું રાજ છે જ નિ સ્પૃહ જનોનું સુખે
 પલોન હોવાનું સ્થન (રાજ્ય) છે જે સતોથી જનોનું લોજન જે
 સનારની ચિતા ન નાખન ર જુનાવનું મનુષે અને જે
 ભગિતને નાં પાલના ની મેર નામની ત જ વ છે હે ધનવ્ય
 આવ એક એક હલુને વર્ણવી વર્ડન કેજુ મ્મ ? પરંતુ જે મ્યો
 જાત નવુચ ત પના પાને છે તે ન્ય ન જાય છે કીથી જ પ્રમાણે
 દેન પાની એ રુચ છે મિવ સૂર્ય દેનના નિમિત્ત પ્રગરૂપ યાવ
 છે, તે પ્રમાણે હે ધર્મ ! અરુન અને તેનું મર જે જગ તે
 પ મનારૂપી ન જમા જાત પાને / તુન નવ.પ ભની હે છે -

પ્રમાણ ઇત્થન અત્રિમાનામત ત સાત્ત્વ અભિસ્વરૂપ બની જાય છે અને તના પાત્ર તા સા ત્વ તનુ નહર ત્વિચ્ચ પત્નું નથી કિવા જ પ્રમાણે તા યત તા જુન સાતુરથા તની શેષી કરી ગાતી નથી એ તત્ત્વ સા નમજિના -૨ થા લેા મત્નું મુવર્ષ કરવામા આય, અત્લે તા ત ન જરા સા તાય ૨ જે જ તેલુ ત્યેનુ ક્રામ પાકે તા જુ આપી આર ? માત્ર સીત / તમાલે પુત્ર મ' મ. ક્ષે થતુ નથી ત પ્રમત્ત જમ બની તારા પુત્ર જ મ નથી તત્ત માત્ર મ મન ઉત્તમ ન્યગ આ ત તત્ત્વ તન અધુન સ્પષ્ટ કરીન તુ છુ તા .

યત્ર કાલે ત્વનાતૃત્તિમાતૃત્તિં ચેપ યોગિન ।

પ્રયાતા યાન્તિ ત કાલ વક્ષ્યામિ મરતર્પમ ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ — હ બ તત્ત્વ ' જ તા યો ॥ મ જ પામવા છતા પુત્ર જન્મ પામતા નથી અને જ તા મ જ પામવાથી પુ જન્મ પામ ૨ ત કાગ તુ તને ખટી બતાવુ ૩ (૨૩)

ટીકા — તેજ પ્રમાણે દેહાવમાન થતા પત્રી જ સ્વરૂપન યોગી પ્રાપ્ત થાય છે તે ગુ' તત્ત્વ અન્ય એક પ્રા' મમજવુ મુવત છે નહ સ્માત્ત અંતી ઘટના મન છે કે જ યોગી અકાગે દેહ છોડે છે તેને પુત્ર દેહ ધારણ કરવા પડે છે માટે શાસ્ત્રોક્ત શુદ્ધ દેહનુ અવ સાન થાય તા તત્ત્વજુ તે યોગી પ્રક્રમ થાય છે બાકી જમગે દેહા વસાન યવાથી પુત્ર જન્મ ધારણ કરવો પડે છે એજ પ્રમાણે શેષ અને પુનર્જન્મ એ ઉભય કાગને આધીન છે આ કાગ વિષે પ્રશ્નગે પાત્ર તને વાન કહુ મુ માટે હે મજારીર અર્ચુન । તે તું સામન મરણ ઘન પચમનાબૂનો પોતપોતાને રસ્તે જાય છે, પરતુ જુદિને જાતિ મળી જતી નથી, સ્મરણ શક્તિ અધ બની જતી નથી અને મન પણ મરણ પામતુ નથી આનો એ સર્વ જ્ઞાનમુલાય રક્ષિત હોય છે અને તેને આગળ અનુભવેલા પ્રક્રમભાવનો બોધ હોય છે વાયુ કિવા પાણીથી ન્યાયે રીવાનો પ્રમગ્ર જુઠાઈ જાય છે, ત્યારે આપણી આશ માગી દેવા છતા પણ તેને કાઈ દેખાય છે ? તેજ પ્રમાણે દેહાવમાનની વખતે વાયુ વૃદ્ધિ પામવાથી શરીર કૃષ્ટી આમ થાય છે અને જઠગમિનું તેજ જુઠાઈ જાય છે તે વખતે પ્રાણુજ દોનો નથી તેા પત્રી મન, જુદિ દેવા છતા પણ તે ગુ' ની શે ? કેમ અભિ નિવાય દેહમ ચેતન્ય ગટેનુ નથી શરીર મનો જઠ પિન ૨

ચવાથી દેહ હેતો નથી, પરંતુ માત્ર દાહવજ ગહે છે આ વખતે માધક પોતાનું આયુષ્ય અપોગમ્ય અથડાતો હોય તે પ્રમાણે નિર્ગમન કરે છે આવી સ્થિતિમા ગત અભ્યાસનું મ્હ લુ ગળી દેહ ઊડી સ્વરૂપમા બગવું, એ કેવી રીતે બની શકે વાડ ? તે વખતે તો દેહના કફના દાહવમા ચૈતન્ય રૂબી જવાથી પાછળ અને આગળના બનાવોનું સ્મરણ પણ નહ યાય છે માટે પૂર્વે જે યોગાભ્યાસ કરવામા આવ્યો હોય છે, તેનું સ્મરણ પણ મનુ આવવા પૂર્વજ નાશ પામે છે અધારામા રાખેની વસ્તુ સપાદન થયા પહેલા દીપનો નાશ યાય તે પ્રમાણે આ ધરના યાય છે આ સવનું તાપય એજ છે કે જ્ઞાનનું મૂળ ઠારણ જ્ઞરાગ્નિ છે અને મરણ નમયે તેને જ્ઞરાગ્નિની પૂર્ણ તદ્દાય દોષ છે (૨૧૯)

અમિર્જ્યોતિરહ. શુક્ર પળ્માસા ઉત્તરાયણમ્ ।

તત્ર પ્રયાતા ગચ્છન્તિ વ્રહ્મ વ્રહ્મવિદો જના ॥૨૪॥

શ્લોકાથ — અગ્નિ, જ્યોતિ, દિવસ, શુક્રવપસ તથા ઉત્તરાયણના છ મહિનામા મરણ પામેલા પ્રજ્ઞાવેતાએ પ્રજ્ઞાને જર્ષ મળે છે (૨૪)

ટીકા — શરીરની નદર જ્ઞરાગ્નિની જ્યોતિનો પ્રકાશ અને અદાર ઉત્તરાયણના છ મહિના પૈની કોઈ પણ મહિનાનો શુક્રવપસનો દિવસ હોય. (રાત્રિ ન હોવી જોઈએ). આ પ્રકારે સર્વ ઉત્તમ સુયો । પ્રામ દોષ ત્યારે જ પ્રજ્ઞાભ્યાની પુરુષ પેતાની દેહ મૂકે છે તે પ્રજ્ઞા સ્વરૂપમા મગી બાય છે હે ધનુર્ધર! સભગ આ કાળના યોગમા (નૃગાભાગિમાની દેવગ્ન્યોનું) એવું વિલમણ સામર્થ્ય હોય છે માટે યોગપ્રાપ્તિને સારૂ સ્વસ્વરૂપમા બગવાનો આ તરૂવ મા િ છે આ માત્રમા જ્ઞરાગ્નિ એ પ્રથમ ભૂમિકા છે, અગ્નિનું સતેજપણુ એ બીજી ભૂમિકા, દિવસ એ ત્રીજી ભૂમિકા, શુક્રવપસ એ ચૈતની ભૂમિકા અને ઉત્તરાયણના છ માસ પૈનીનો એક માસ એ નિવરણીનું ઉપરનું પચ્ચીડ છે આ કામે ચાલવાથી યોગી એ ત્વિજિગ્ની ધરને પ્રામ કરે છે આ ઉત્તમ કાળ છે એમ સમજ અને એનેજ શાશ્વત્ત અર્થિ રાદિ મા િ કહેવામા આવે છે જુવે યોગી તાપમ્ના મરણને માટે અયોગ્ય મગ કર્યો તે પ્રસજ્ઞાનુતર તને ૧૦ ૧૩ સ.ભ.૨ (૨૦૫)

ધૂમો રાત્રિસ્તયા કૃષ્ણ પળ્માસા દક્ષિણાયનમ્ ।

તત્ર ચાન્દ્રમસ જ્યોતિયોગી પ્રાપ્ય નિવર્તતે ॥૨૫॥

શ્લોકાર્થ — ધમ, ગતિ, કૃષ્ણપક્ષ તથા દક્ષિણાયનના છ મહિ
નામા મગ્લ પામનાર યોગી ચ દ્રવ્યોકનો ઉપલોગ લઈ આગળ ન જતા
પાછો આવે છે (૨૫)

ટીકા — મગ્લ સમયે કફ વાતાદિ દોષનો અતિ ઉગરો થવાથી
અ ત કરણુમા અ ધારૂ વ્યાપી જાય છે, સર્વ ઈન્દ્રિયોની ગતિ કુટિત થાય છે,
સ્મૃતિને જમ ઉ પન્ન થાય છે, મનમા ઉન્માદનો સચાર થાય છે અને
પ્રાણ રૂધાય છે, જડગમિ છુત્રાઈ જાય છે અને ચારે તરફ તેનો ધૂમ
પ્રસરી જાય છે આથી શરીરમા રહેલુ જ્ઞાન આચ્છાદિત થાય છે જે
પ્રમાણે ચ દ્રવી આડે ધન અને વારિથી ભરેલા વાદળા આવવાથી
નહિ અ ધારૂ અને નહિ પ્રકાશ એવી જાખી જાખી ગ્થિતિ થાય છે,
તેજ પ્રમાણે તે મગ્તો પણુ નથી અને આવધ પણુ રહેતો નથી
જીવિતની ગ્થિતિ આરી થાય છે અને આયુધ્ય મરણુની વાટ જીએ છે
આ પ્રકારે મન, જીવિ અને ઈન્દ્રિયોની ચારે તરફ અતિશય ધૂમ ફરી
વળે છે, ત્યારે આખા જન્મમા મેળવેલા મર્ન લાલોનો નાશ થાય છે
જે વખતે હાથમા જે હોય તે જાય છે તે વખતે બીજે લાભ થયે
એમ કહીજ કેમ શકાય? માટે મરણુ સમયે આવી (પતિત) દશ
પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે દેહની આત્મ ગ્થિતિ હોય છે અને જન્મ
કૃષ્ણપક્ષનુ પખવાડીઉ હોય છે, તથા તેમા વગી દક્ષિણાયનના છ
મહિના પૈકી એક મહિનો પણુ પ્રાપ્ત થાય છે આ જન્મ મરણુના
ફેરામા નાખનારા સર્વ યોગો જેના મરણુ સમયે એકત્રિત થાય છે,
તેને જાને મોક્ષપ્રાપ્તિની વાત કયાથી પટે ? આ વખતે જે યોગીનુ
દેહાવમાન થાય છે તે યોગી હોવાને લીધે ચ દ્રવ્યોક પરિત જઈ શકે છે,
પરતુ પછી તેને પાછા ફરી જન્મમરણુના ફેરામા પડવુ પટે છે હે પા વ'
મે જે મરણુને માટે અયોગ્ય કાળ દર્શાવ્યો, તે જાજ છે એમ સમ
જન્મ મરણુના ત્રામમા લઈ જનારો સુમમાર્ગ આજ છે આ
સિવાયનો બીજો જે અચિરાદિ માર્ગ છે, તે રાજમાર્ગ છે
અને તે સુવળ, અતિ ઉત્તમ અને અત્યંત મહેનો છે તથા તે મોક્ષ
પરિત ગયેત્રો છે (૨૩૭)

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगत शाश्वते मते ।

एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुन ॥२६॥

શ્લોકાર્થ — જગતની શુકલ અને કૃષ્ણ એવી બે ગતિ શાશ્વત
માનવામા આવી છે એક ગતિથી જનારને પાતુ આવવુ પડવુ નથી

અને બીજી ગતિથી તેને પાશુ આવૃત્તિ પડે છે (૨૬)

ટીકા —આવા આ બે માર્ગ છે એ સુદ્ધ અને બીજો વક્ર, અને તે અનાદિકાગથી ચાલ્યા આવ્યા છે માટે હે મદાવીર! તે તને બુદ્ધિપુરુષર બતાવવામાં આવ્યા કેમકે તે માગ પેઠી ઉત્તમ કયો અને અધમ કયો એ તું સમજી શકે, અને ખરો ખોટો માગ યોગથી ચેતાનું હિત સાધવાને માટે હિત અને અહિત સર્વ પેલું વિચાર કરે ઉત્તમનાથ એવા છતાં પણ કોઈ ઉડા દરિયામાં બુઝકો માર્યો કે ? કિવા કોઈ રાજા માર્ગ છોડીને આડવાટે જ્યો કે ? જ વિષ તથા અમૃતને યોગ્ય છે, તે અમૃતને ત્યાગ કર્યો કે ? તેજ પ્રમાણે જે સરજ માગ બુઝે છે, તે આડમાર્ગે જ્યો નહિ માટે પ્રથમ ખતા યોગની તપાસ કરવી. આ પરીક્ષા કરતાં જરાબર નાવડી એટલે મનુષ્ય મદિ પણ સદ્દેશ્ય આવી પડતો નથી. તે સિવાય મરણ સમયે આ માગની પ્રાપ્તિ થવી અતિ દુર્લભ છે, અને આ સમયે જો તેની પ્રાપ્તિ ન થઈ તો આખો જન્મ અભ્યાસ કરેલો વ્યથ થઈ પડે છે. યોગી અચિરાદિ માર્ગ મૂકીને ક્ષમ માગમાં સપડાઈ બંધ છે, તો તે જન્મમરણના ફેરામાં ફસી પડે છે અને પુનઃ પુનઃ તેનું અવાગમન થયા કરે છે. આવા આ નેત્રા સકટો બેઈ તે એકવાર શી રીતે દૂર થાય, તેનો ઉપાય દર્શાવવાને ખાતર પ્રસ્તુત ઉલ્લેખ યોગમાં યોગુ જરાબર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. યોગી એક માર્ગે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે અને બીજે માર્ગે જન્મમરણના ફેરામાં આવી પડે છે, પરંતુ દહાવસન સમયે (પ્રારબ્ધ નુસાર) જેને જે પ્રાપ્ત થાય તે પરથી મોક્ષ કિવા જન્મ મૃત્યુ એના નિર્ણય થાય છે (૨૪૬)

नैते सृती पार्य जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥२७॥

શ્લોકાર્થ —હે અર્જુન! આ બે માર્ગ બંધનારો યોગી કેટલું દિવસ મોક્ષમાં પડતો નથી, માટે સર્વ કાળ તુ યોગયુક્ત થા (૨૭)

ટીકા —અકસ્માત્ કથી વેગ્રએ શું પ્રાપ્ત થયે એનો કશું નિશ્ચય છે ? માટે આ વાત રહેવા કહ્યું પરંતુ દેહાતે પ્રજ્ઞપ્રાપ્તિ કરી લેવા માટે કયો માર્ગ છે ? તે સમયે આપણે વિચાર કરીશું. સર્વજ્ઞે તે દેહ રહ્યો કિવા બળ્યો. અમે કેવળ પ્રજ્ઞજ હીએ એજ સુદ્ધ છે. રજ્જુમાં સર્પનો ભાસ રજ્જુનું સત્યત્વ બધાંતા નહીં જરૂર છે. સ્વાસ્થ્ય

દાન કરી સર્વ પુણ્ય સમુક્ત કરવામા આવે, આ પ્રકારના સ
 વૃક્ષ ફળના ભારથી લગી પડે તોયે નિર્મળ પ્રકારની ભરા
 યદ્ય શકતી નથી જેને ત્રાહવામા મૂકવા જે નિત્યાનદની
 નાતુ દેખાય છે અને જેની પ્રાપ્તિને માટે વેદ્યશાહિ સાધન
 પડે છે, જેથી કટાણે નાવતો નથી અને જેની ચમાપિ થ
 જે ભોગવનારની હચ્છા પરિપૂર્ણ કરે છે અને જે મહામુખ (પ
 ને કનિક બધુજ છે એવું જે સ્વર્ગમુખ છે તે બાહ્ય રીતે
 તરીકે દેખાય છે અને તે મગ્લ પશ્ચાત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે એ
 શત વર્ષો પર્યંત યત કરવાથી પણ વાધ્ય થતુ નથી, પરંતુ તેને
 શર પોતાની દિવ્ય દ્રષ્ટિના અનુમાન અને કૌતુકથી જુએ તો
 પ્રહમુખ કરવા વચનમા હલકુ લાગે છે પણ હે અર્જુન ! તે
 દિક મુખેના પમયીઆ કરી-વસ્તુ તેની પાચમાલી કરી-તે
 પદપર આરૂઢ થાય છે" સ્થાવર જગમના મુખ્ય સ્વામી પ્રહ્મદેવ
 શકર જેવાને પણ જ આરાધનીય છે જ યોગીઓની ભોમ વ
 છે, જે આપ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે જ પરમાનદની કેવળ મૂર્તિ છે,
 વિશ્વાતર્મત સર્વ પ્રાણીનું ઈવન છે જે સકળ જ્ઞાનનો આત્મા છે,
 યાદવોના કુલવીરક છે એવા જે ક્ષીરૂષ્ણ તેઓ અર્જુન પ્રત્યે અ
 પ્રમાણે બોલ્યા ત્યનદેવ કહે છે કે -કુરુમેત્રની જે કથા સજ્ય પૃતરાખને
 હે છે તે હવે જામગ વાલજો. (૨૭૧)

અધ્યાય ૯ મો.

શી જ્ઞાનેશ્વર કહે છે કે -હે ઓતાજનો ! સાલજો ! હું પ્રતિજ્ઞા
 પૂર્વક સ્પષ્ટ કરું છું કે તમે કેવળ આ વરુ લક્ષ આપશો તો સર્વ
 મુખેને પાત્ર થશો. પરંતુ આપ સર્વજ્ઞોની સભા વમલ્લ આ શબ્દો
 કાઈ અર્થપૂર્વક ઉચ્ચારતો નથી તમે લક્ષ આપો એમ મારી
 મારા પ્રત્યે લાડપેલી વિનતિ છે કારણ કે આપના જેવા મુલ્યવન્ન
 બહાર પ્રાપ્ત થતા 'લાડપણ' નામની જે વૃત્તિ છે, તેના 'લાડકોડ
 પણ પૂર્ણ થાય છે અને મનોરથની મુદા હચ્છા નૃત થાય છે
 આપની કૃપાદ્રષ્ટિની શીતળતાના બહારથી પ્રવન્નતાના ઉપ લીલા
 ઉમ બની ગયા છે, અને તેની શીતળ છાયા નીકે પરિશ્ચિત થયેલો

ટીકા—જો કે ગાયતું દુગ્ધ પવિત્ર, મિષ્ટ અને તત્ત્વ
નિકટ જ હોવા છતાં પણ તેનો ત્યાગ કરી બગાઈ રહ્યાનું મેવન નથી
કરતી કે ? કમળના ડહનું અને દેખાનું વાસ્તવ્ય એકજ સ્થળે હોવ
છતાં કમળમાના મકરંદનું મેવન તો બહુગથી આપીને ભ્રમરજ કરે છે
અને દેડડાના નગીમમા તો કાવજ સુથવાનું લખેલું હોય છે અભ
ગીયાના ઘનમા અગણિત દ્રવ્ય લખેલું હોય છે, પરંતુ તે ત્યાજ બેચેની
ઉપવાસ કરીને દરિદ્રાવસ્થા લોગનતો હોય છે તેજ પ્રમાણે પ્રાણી
માનના મગ મુખનું વિશ્રાંતિસ્થાન એવો હું એવ પ્રાણીઓના હૃદય
યમા હોના છતાં, તે અનાની શુભેની વિચરોપગજ વામના લાગી રહેલી
હોય છે અન્યત મૃગજલ દ્રષ્ટિએ પડતા મોઢામા ગહેલો અમતને
ધુટડો કોઈ થુકી નાખે, કિવા ડીપ મળતા ગણમા બાધેલો પારસ
મણિ તોડીને ફેંટી દે, તેવુજ એ કાર્ય અનુચિત છે જેના મનમા
અહુતામમતાની શિવા ગહેલી છે, તે મને પ્રાપ્ત ન થતા જન્મ મરણ
બે ડાડાની વચ્ચે ઝુપીઆ ખાયા કરે છે (૬૦)

મया ततमिद सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।

मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाह तेष्वनस्थित ॥૪॥

શ્લોકાર્થ —હું અ યકત સ્વરૂપ છું અને મકળ વિશ્વ મારાથી
વ્યાપ્ત છે મારામા એવ બૂતો છે, પરંતુ હું તેમનામા સ્થિત નથી (૪)

ટીકા—હું કના છું ? સૂરની પેડે કદિ દેખાય અને કદિ ન
દેખાર તેના હું નથી આ સર્વ જગત માગ નિર્ગુણ સ્વરૂપનેજ
વિસ્તાર છે જેમ દૂધ મહુજ જામે એટલે તે દહિ થાય છે, કિવા
જેમ બીજમાથી વૃષ થાય છે, અથવા મુરલુમાથી અવકારો થાય છે,
તેજ પ્રમાણે હું નિર્ગુણનો જે વિસ્તાર તેજ આ મકળ વિશ્વ છે માત્ર એ
સ્વરૂપ બ્યારે અવ્યકત હોય છે ત્યારે નિરાકાર હોય છે, પણ પી તે
સૃષ્ટિ રૂપે વિસ્તાર પામીને આખર ધારણ કરે છે આ પ્રમાણે નિર્ગુણ
હોવા છતાં પણ સાકાર થયેલો જે હું, તેલોજ આ પ્રેવોક્તની રચના
કરી છે મહુસ્તવથી લખને દેહ પરિત આ મર્ત બૂતો જે પ્રમાણે
પાણીમા શીણ જલાર છે, તે પ્રમાણે મારા સ્વરૂપને આલાસ માવ
તે પરંતુ શીણ પાણીનુંજ બનવા છતાં તેમાથી શોધના છાયા પાણી
લાયમા આવનું નથી, કિવા હે અમુન ! સ્વપ્નમા શુભે અનેક
રૂપે ધારણ કરે છે તે બધાજ જગૃત યત્ન નષ્ટ થાય છે, તે સમયે
આ એવ બૂતો મારામા જલાર છે તોપણ હું તેમનામા નથી અ-

ઉપપાદન મે તને પૂર્વે (અ. ૭ શ્લો. ૧૨) કહ્યું છે માટે હું
વાત જહી આ બે ડીથ નહિ હવે તારી દષ્ટિનો પ્રવેશ મારા થવા
સ્વરૂપમા થવા હે (૭૦)

ન ચ મત્સ્યાનિ ભૂતાનિ પશ્ય મે યોગમૈશ્વરમ્ ।
ભૂતમૃન્ન ચ ભૂતસ્યો મમાત્મા ભૂતભાવન ॥૫॥

શ્લોકાર્થ — અને ભૂતો મારામા નથી. એવી મારી ઇશ્વરી
પશુન ઘટના છે. હું ભૂતોનો ધારણ કે નારો હોવા છતાં ભૂતોમા હું
કેતો નથી, અને મારો આત્મા ભૂતાની ઉત્પત્તિ અને સંરક્ષણ કે જે છે

ટીકા — માયાથી પર એવા માગ સ્વરૂપને કંપનાથી પર
ને એવાથી “ મા આ તર્વ ભૂતો છે ” એવું મે જે તને
છે તે પણ મિથ્યા છે એમ તને જણાવે. તક પરથી સંખ્યા

મા જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુએ જ્ઞાનરૂપી અધકારથી અલિપ્ત હોય એવા
જ્ઞાનમાત્ર હું અખડ હોવા છતાં ભૂતો મારાથી પૃથક્ દેખાય છે
એમ માગામાથી સર્પની જાતિ દર થવાથી માગાજ અવશિષ્ટ રહે છે,
તેમ તે તક પની સંખ્યા વ્યતીત થઈ એટલે માટે અખતિત સ્વરૂપજ

અવશેષ રહે છે એવી પ્રતીતિનું કાણુ માત્ર દ્રશ્યો સક પર છે
મામર મટમ વગેરે શુ જનીનમણી નીકળે છે ? કુભારની બુદ્ધિથીજ
તે તર્વ ત્યાજ થાય છે તમુદના પાલીમા શુ તરંગોની ખાણ છે ?

શુ તે કૃત્ય પવનનું નથી ? કપાસના ઈર્ષમા શુ કાપની ઘસડીએ
જારી નૂકી છે ? વાપ નાની તનજ રમિજ કપાનમાથી કાપડ બન
વાનું કારણ છે સુવણુ મથી દાગીના જનવાથી માઈ સુવણુ પણ નહ

યર્વું નથી એ તો એના ની કંપનાથીજ તે દાગીના દેખાય છે
રુદ્રનો પ્રતિધ્વનિ િવા દપણુમા દેખાનું સ્વરૂપ જે આપણા ભાવ
વાનું અને ભોવનુજ પરિણામ છે કે તે મૃગથીજ ત્યા હોય છે ?

તેજ પ્રમાણે માત્ર નિષ્પથિક સ્વરૂપમા નુનોની કંપનાને વીધિજ
માટે નિષ્પથિક શુદ્ધ સ્વરૂપજ સ્પષ્ટ દેખાય છે કુદરી દે તા આપણને
કે છે ત પ્રમાણે આપણી આ ઈમના કમર વગેરે ફેરતા મ રૂમ

સ્વરૂપમા ભૂતોના જ્ઞાન ધાર છે ના કંપનાને ત્યા કરીને
ધાર આપણે જોઈને છોએ ન્ય તે ભૂતોમા શુ અને ભૂતો
મા છે એવી કંપના સ્વરૂપમા તુદા આવતી નથી મે હે પ્રિય

કુ ૩ હે ધનજય! ઉપસિ. મિથિતિ અને લય એ ત્રણે નવમ
કા જુ કેવળ માધ્યજ છે (૮૭)

સર્વભૂતાનિ કૌતેય પ્રકૃતિં યાન્તિ મામિકામ્ ।
કલ્પક્ષયે પુનસ્તાનિ કલ્પાદૌ વિસૃજામ્યહમ્ ॥૭૭॥

શ્લોકાર્થ — હ અણુના સર્વ ભૂતા ક પને ન તે માર
પ્રકૃતિમા કીન કાય છે અને કલ્પના પ્રારભમા કુ પુન તેમને ઉપ
કુ ૩ (૭)

ટીકા — આ માયાને પ્રકૃતિ કહેવામા આવે છે અને તે એ
પ્રમાણી છે એમ તને પૂર્વે (૫ ૭ શ્લોક ૪ ૫) કહ્યુ છે એક
કે લોકભાવથી નાહ ભા મા વિભક્ત છે અને બીજી કલ્પક્રમ છે તે
પાવે ના પ્રકૃતિને નવ વિષય તે પૂર્વે સાબલયોલ છે, માટે તે
વિષે પુન પુન જોવવાનું પ્રયે લગ નથી મ । પ્રવચને મ તે ના નવ
બનો મારી પ્રકૃતિથી નવ્યજામા લય પ મે છે પ્રીમકલ્પના અંતિમ
જાગમ છે પ્રમાણે ધાસ બીજ નક્ષિત મુખાઈ કાય છે, કિવા વર્ષા
કાવ મમામ થવા પાી શામકલ્પના આગશન નવ નજો જામ
શમલ લય પામે છે, અથવા આગશમા પ લાગુમા જે પ્રમાણે વાયુ
ઉપજી આડીને વિડીન કાય છે કિવા પાણીમા ઉપજી થયેલા
તરંગે પાણીમા નવ કાય છે નવવા મનુષ્ય ન લા થયા તેના
મનમાન લગણે મનમાલ શની કાય છે, તે પ્રમણે મના પ્રવચને
ન તે પ્રકૃતિમાથી ઉપજી થયેલ મવ ભૂતા પ્રકૃતિમાલ વર્ષ મને છે
પાી દરિયા પ્રારભમા પુન તેમને કુલ નિમાણ કુ ૩ એવું
શમમા જે સ્થન છે તે નવણે ખરી સ્થિતિ શુ છે તે અને કુ ૩
કવળ કુ (૧૦૫)

પ્રકૃતિં સ્વામવદ્યમ્ય વિસૃજામિ પુન પુન ।

ભૂતપ્રામમિમ કૃત્સ્તમવજા પ્રકૃતેવશાન્ ॥૮૦॥

શ્લોકાર્થ — મારી પોતાની મૂલકું અવલગન કરી મ્વજા
પાવે પાણીને એવાં આ નવે કૃતમસુદાય પુન પુન ઉપજ
કુ ૩ (૮)
ટીકા — મારે હ અણુના મારી પ્રકૃતિને કવરે હું વજર
કુ ૩ કુ ૩ મારે વજર વજર • પ્રમાણે કુ ૩ મનવણી
કાલ જીવન કુ ૩ અને તે કવને પડી ન વજરના કવરે ન

ડાને રત્ન સમજી ઉચ્ચી લેવામાં આવે, અગાજાને દ્રવ્યજડાર સમજી
 પહેડીમ બધી લેવામાં આવે, દ્વામાંના પોતાનાજ પડછાપાને પોતાના શત્રુ
 સાધાસિદ્ધ સમજી સિદ્ધ ભુસ્કો મારીને પ્રાણ શુભાયે, તે પ્રમાણે હું જેવો
 સાગર પ્રપચમાં દેખાઉં છું, તેવોજ સાગર હું મારા સત્ય સ્વરૂપમાં છું
 એમ નિશ્ચય પૂર્વક માનીને જેવો વર્તે છે, તેવોજ વ્યક્તને બદલે તેના પાણીમાં
 પડેલા પ્રતિબિંબને પકડવા પડનાની જેમ હમી પડે છે માણસ જે સ
 ખાને અમૂલ્ય લાભને હાંપે તે કેમ બને ? તેજ પ્રમાણે મને અધિ
 નારીને જે સદાપૂર્વક સ્મૃતિમારજ માને છે તેને હું કેવી રીતે
 દેખાઉં શકીશ ? કેાણ પશ્ચિમ વનુદના તટપર જ્યાંને માટે પૂર્વ
 દિશામાં આવેલા સમુદ્રની વાટે જવા લાગે, તે તેને પશ્ચિમનો સમુદ્ર
 પ્રાપ્ત થયે ? કિવા હે મહાવીર ! દેશને ખાલાથી તેમથી ધાન્યની
 નિષ્પત્તિ થયે કે ? તેજ પ્રમાણે આ વિસ્તાર પામેવા જાતને ભણ
 વાથી નિર્દોષ એવો જે હું તે શું જણાવ્યું કે ? શ્રીજી પીવાથી શું
 પાણીનો સ્વદ આવશે કે ? લોભે માયામેહિત મને વૃત્તિથી સત્તારમ જ
 હું છું એમ જાતિથી માનીને, ત્યાંની જન્મ મરણાદિ સ્થિતિ મને પણ
 વેળી છે એમ વૃથાજ સમજે છે નામદાતા, કિયારહિત તથા દેહ
 રહિત એવો જે હું તેને લોભે નામધારી, કર્મકારી અને દેહધર્મથી
 મુગ્ધ એવો સમજે છે તેજ પ્રમણે તેવો એવી કલ્પના કરે છે
 કે મને નિરાપાને આમર છે, નિરુપાધિને ઉપચાર છે, કર્મવ્યરહિતને
 અવહાર છે, જાતિરહિતને જન્મ-મૃત્યુ વીતને સુખ પરિભ્રાણીવને
 પરિમણુ છે તથા સર્વવ્યાપને સ્થન છે જે પ્રમણે સૂતેલો માણસ
 સપ્રમ્મ વનદેશા ભુજે છે, તેજ પ્રમણે મને કણુરહિતને કાન, નેત્ર
 હિતને નેત્ર, જોતરહિતને જોત્ર, નિરાગાને રૂપ, અધ્યમાને અધ્ધિ,
 વેરીમણને હચ્છા અને નિત્યનુમને કુપ્પ વૃષા દેવાની મિથ્યા કાપના
 ઠોઠા કરે છે સમય નિર્લેપ અને સર્વ જન્મને જન્મ પરિધાન કરાવ
 ર એવ મને તેવો જન્મ પહેરાયે છે, નિરાગાને નજકાર પહેરાયે
 જન્મદના ઉપજ કરનાને નાન્યને ઉપજ કરેલો મને છે સ્વર
 ની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરે છે, અને હું નિત્ય સ્વરૂપ દેશ છું તેવો માણ
 ન વિચર્યું કરે છે । હું નિત્ય નિરાગર સ્વરૂપ હિતને તેવો
 ન, તામ્બ અને વ્યાપસ્થા ઉપજા છે । અને મને મને એવો અધ્યાને
 મને કા નહિ । મને ઉપજા છે । મને છે મને જે
 ઉપજ લોભે । મને કુતું વૃત્તુ કરે છે । મને જેવો ઉપજ
 એમ મને મને મને મને મને મને મને મને મને મને મને

અત કરણુમા વગ્રી રહેવો હોવા છતાં મને અમુકનો શત્રુ અને અમુકને
મિત્ર માને છે । નિજનદમા નિમગ્ન રહેનાર એવા મને તેઓ ધુમ્મિ
કરનારો માને છે, અને હું મર્મ સ્થગે સમાન રીતે વ્યાપ્ત હોવા છતાં
મને એકદેશી કિવા એક મથળે વાસ્તવ્ય કરનારો માને છે ! હું સર્વ
સ્થાવર જગમનો આત્મા હોવા છતાં મને એકનો સરક્ષક અને એકનો
મહાર કરનાર માનીને મર્મન મારી પ્રસિદ્ધિ કરે છે ! આ પ્રમાણે
મન મુદ્ર મનુષ્યધર્મ અને વાગેવા છે એવું તેમનું વિપરીત જ્ઞાન
છે તેઓ મૂલિન દેવ માનીને બાનથી ભગ્ને છે અને પછી તે ભાગી
જતા તેમાનું દેવત્વ નદ થયેનું માની તેનો ત્યાગ કરે છે અને તેઓ
આ પ્રમાણે મનુષ્યજ માનતા હોવાથી તેમનું તે જ્ઞાનજ સત્ય જ્ઞાનની
આડે આવ છે (૧૭૧)

મોઘાગા મોઘકર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ ।

રાક્ષમીમાસુરીં ચેવ પ્રકૃતિ મોહિનીં શ્રિતા ॥૧૨॥

°લોકાથ — તે મૂર્ખાઓની આશા, કર્મો તથા જ્ઞાન એ સર્વ
વ્યર્થજ હોય છે, તેઓ વિચાન્ગૂન્ય બને છે અને મોહમા નાખનાર
રાક્ષમી તથા આસુરી સ્વભાવનોજ આશ્રય કરે છે (૧૨)

ટીકા — માગય કે મારે વિષે જેમની આદી સમજ હોય છે
તેમનો જન્મ જ પ્રમાણે કાળ નિવારનો મેઘ, મૃગજાના તરંગો
મત્તિ પાવ ચિતરવા ધાગ્ગાર બાહુરના અવગર કિવા મધ્યાકાલ
દ્રટિભાવર થતા નારો વ્યર્થ છે, તે પ્રમાણે વ્યર્થજ છે
શુવર મીયો વધે છે તેપણુ તે અદરથી પોકાગ દોષ તેને કૃપા આવત
નથી; બગ્ગને એ વધવા સ્તનમાથી દુધ નીકળતું નથી, અથવા
લોધગના વૃથને કૃપા આપે છે તે પણુ તે કોણથી લઈ શકાતા નથી; તે
પ્રમાણે તે મૂર્ખનું શુવન પણુ વ્યર્થજ છે તેના કર્મોને પણુ ધિક્કાર
છે । તે મૂર્ખનું શાસ્ત્રાધ્યયન પણુ માગ્ગના હાથમા આપેવા નાજીએર
કિવા આધગાના હાથમા આપેવા મોની સમાનજ છે ગિમટુના તેનું
શાસ્ત્રાધ્યયન નાના બાગ્ગના હાથમા આપેવા શસ્ત્રો અથવા અપવિર
મનુ અને ધીજમહિત શિષ્યવેવા મત્રો પ્રમાણે નિર્ગ્યક છે હે ધન
જન । તેનું ચિત્ત વધાર્થ જ્ઞાનસપ્ત નથી, તેનું સર્વ જ્ઞાન તથા
નાર લો વ્યર્થ છે આ અજ્ઞાન અથવા તમોશુભરૂપી રાજગી સા
બુદ્ધિનો અને જ્ઞાનનો નાશ કે નાની ઘિલ્લીજ છે અજ્ઞાન મનુષ્યો તરૂ
નિના પશ્ચમા રૂપાર્થ અતે તમોશુભરૂપી મુખમા મપ ૭

જય છે પણ આ તામમી પ્રકૃતિ આશારૂપી લાગમા હિમારૂપી
 જીહ્વાને પલાળી, અસતોષરૂપી માળના લોચા નિરતર ચામ્યા કરે છે તે
 તે નનર્થરૂપી કર્ણ પર્યંત એક ચાટતી ચાટતી બહાર નીકળે છે, તે
 મૂલરૂપી પ્રયત્ન પર્વતની અધેકારમય પુકા છે, તેની દ્વેષરૂપી દારો
 જાનને ચાવી ચાવીને ભૂકો કરી નાખે છે અને તે અગત્ય ઝલિના
 કુભના આપણના જેવા સ્વલક્ષ્મિ લોકોના મનપર ફરી વળેલા ચામ્યા
 દન રૂપ છે ચાવી રાક્ષમી પ્રકૃતિના મુખમા જ્યે માત્ર રૂપ થઈ
 પડે છે તેજો જ્ઞાતિરૂપી કુડમા રૂમી જય છે આ પ્રમાણે જે અસા
 નના અધારૂપમ પડે છે તેને વિચારરૂપી હાથની ત્રહાય મગલી
 નથી, એવુજ નહિ પરંતુ તે મ્યા જય છે તેનો પણ પત્તો લાગતો
 નથી આ નિષ્ક્રમ કયા હવે રહેવા દઈશુ કારણ કે મૂખોનું વર્ણન
 કરતા વાણી પણ ફીલુ થઈ જશે કૃષ્ણ આ પ્રમાણે જોયા એટલે
 અર્જુન જોલી ઉડ્યો - ઠીક ઠીક ' શ્રી કૃષ્ણ ભાવાન પુન કહેવા
 લામ્યા - "જેનું વર્ણન કરવાથી વાણીને મુખ થાય છે તે સાધુની કયા
 હવે સાભગ." (૧૮૭)

મહાત્માનસ્તુ મા પાર્થ દેવી પ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ ।

મજન્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા મૃતાદિમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન! જેમણે દેવી પ્રકૃતિને આધ્ય કર્યો છે
 જેવા મહાત્માએ તો હું ભૂતોના આદિ અને અવિનાશી છું એમ
 ભાવેને એમનિશાથી મનેજ ભરે છે (૧૩)
ટીકા — જે સાધુના નિર્મળ અત કરણમા દુષ્ણ ત્રહાય વમી
 રહેલો છું અને ઉપમ પણ વૈરાગ્ય જેની તથા કર છે, જેની પરમા
 તમપ્રાપ્તિની ઉકટ ઈચ્છામ. પણ ધમતુંજ રાગ્ય હોય છે અને જેનું
 મન ત્રહા તદિવારોનેજ પુષ્ટિ જાપે છે, જે જ્ઞાનરૂપી નગમા સ્નાન
 રી અતર્જાજ શુદ્ધ થયા છે, જે પૂર્વ પ્રક્ષરવરૂપની પ્રાપ્તિથી તૃપ્ત થયા
 અને જેનું શરીરજ બલે શક્તિને પણ કુટયા ન હોય એવુ થયુ
 તેજ પ્રમાણે તેનું શરીર પણ બલે પ્રક્ષના શરીરનો નકુ કિવા
 રૂપી મડપનો સ્તભજ ન હોય તેજ અને જ્ઞાનદના સમુદ્રમા
 ળાવીને કાઢેલા કુભની પડે જોતપ્રોત જ્ઞાનરૂપી જવથી ભરેહુ
 છે, તેને ભક્તિની એટલી પ્રાપ્તિ થઈ હોય છે કે તે મોક્ષને પણ
 જ્ઞાન હૃદ' એમ કહે છે, અને તેની ત્રહજ લીલામા પણ નીતિ
 ત હોય છે તેલે પોતાના તર્ક અવયયોમ શક્તિ રૂપી નલકારો

ધા જુ કયા છ અન પાતાના ચિત્તથી મને—સર્વવ્યાપકને યજુ આત્મ
કી વીસા છ આરા જ મહાત્માઓ છે તે ભગવત્ ક્રિયાને અનુકૂળ
ખનારી માં વક પ્રવૃત્તિના તણ શબ્દગાન—ભાવ્યરૂપજ છે તેઓ સર્વદેશ
વસ્તુઓના તણ માત્રજ સ્વરૂપ જાણી દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિગત થતા પ્રેમથી
મન મન જગત્ નમના મનોધર્મે દૈતનો અર્થ સુદ્ધ કરેલો હોનો
નય અનુન મા વડો જેઓ મદુપ જની મારી સેવા કરે
જ તે માત્ર માત્ર ૧૨૬ વાત કહેવાની છે તે સાશવ. (૧૮૬)

મતત કૌર્નિયન્તો મા યતન્તશ્ચ દૃઢવ્રતા ।

નમમ્યન્તશ્ચ મા ભક્ત્યા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥૧૪૧॥

નથી, કેમકે તે તો નિસદેહ કૃપાયુગ્મ શકરનીજ મૂર્તિ
 મા । જે નામનો એક વખત ઉચ્ચાર થવા તારૂં હજારો જન્મ મુ
 મારી તેવા કરવી પડે છે તે મારૂં નામ જેની વાચા સમગ્ર નિ
 તર પ્રેમથી નૃત્ય કરે છે, (મારા જ નામનો આવો મહીમા છે) તે
 વૈકુઠમ નથી હોતો, એમદ વખત સૂર્યબિંબમ પવુ નથી દેખાતે
 અને યોગીજ્ઞાના મનનુ પણ ઉલ્લસન કરી ભાડે છુ, પરંતુ હે પાડવ
 જ મારા નામનો અન્યત ઘોષ કર્યા કરે છે, તેની પાસ તો હું અવ
 સ્યજ હોઉં જ તે મારા ગુણથી અહાહા । કવો વૃમ હે છે । કેરો
 દેશ અને કાળને વિસરી બાપ છે । કીર્તનમુખથી તે સ્વય પોતા
 માજ મુખી બની રહે છે કૃષ્ણ વિપ્લ્વ હગિ, ગોવિંદ, એ શુદ્ધ
 નામેની સકલનાથી અને આત્મા તથા અનાત્માના વિચારથી પૂર્ણ
 થયેલા પ્રબંધ તે સ્પષ્ટ અને ઉચ્ચ સ્વરે ાયા કરે છે વિશેષ શુ
 વર્ણન કરે ? હે પાડુપુત્ર । અનેક પ્રકારે તે મારા ગુણાનુવાદ ગાતા
 હે અર્જુન । કોઈ મહાયજ્ઞથી પચ પ્રાણ અને મનને છૂતી લઈ
 બાહ્ય યમનિયમની વાડ કરીને અદર વજાસનડપી કિ હો બનાવે છે,
 તથા ત્યા પ્રાણાયામની તોપો ગોડવ છે અને કુડલિની ઉર્ધ્વમુખ
 યત તેના પ્રમથમ મન પવનની સહાયથી ચક્રામૃતનું સરોવર
 સ્વાધીન કરી લે છે એ વગાએ પ્રત્યાહાર પણ પોતાનું પગકમ બતા
 વીને કામકોષદિ વિકારોનો તહકુડબ નાશ કરી દે છે અને દ્વિ
 યેને પણ બધી જકડી દૃઢયમા લઈ બાપ છે એટલામા ધારણા
 રૂપી ઘોડેસ્વારો નાકમલુ કરી પચ મહાભૂતોને એકન કરે છે અને
 સક પની ચગુર-ની સેના (મન ભુદ્ધિ ચિત્ત, અહકાર) ને નાશ કરી
 નાખે છે એમ થય ધ્યાન વિજય વિજય કહી ઠકો બબવે છે અને
 તન્મયતારૂપી એકાગ્ર ચગકવુ નજરે પડે છે પછી સમાધિરૂપી રસ
 લગ્નીને અમ આત્માનુભવરૂપી સિદ્ધાત્તન । મારૂં બબન આવા મહિમા
 કરે રાજ્યાભિષેક યાય છે હે અર્જુન । મારૂં બબન આવા મહિમા
 ાગુ છે હવે કેટલાક બીબ પણ મારૂં કેવુ કેવુ બબન કરે છે તે
 બજ વસમ જોમ ખરૂ જોગ તવુન તવુ હોય છે, તેમ આ
 ગતમ સર્વત્ર હું જ રહેલો છુ એવી તેની માન્યતા હોય છે પ્રજ્ઞાથી
 નિ કીટી મુખીન સર્વને તે મારા સ્વરૂપ જ માને છે અને નાનું
 હ, સશ્વ નિર્ભવ વિમેરે જે કાઈ જુએ છે તેને મારૂં જ સ્વરૂપ
 અને સાદ્ય કરે છે તે પોતાની ઉત્તમતાને મનમા જ લાવતા

સુખ્ય વેદ હુજ જનુ છુ તેને માટે વિધિ અને અનુષ્ઠાન પણ હુજ છુ કર્મમાથી પ્રકટ થનારો ને યજ્ઞ તે પણ હુજ છુ અર્પણ મત્ર, કૌભ્ય આપવાનો મત્ર, નાના પ્રકારની ઔષધિ, ઘૂત, સમિધા, હોમ દ્રવ્ય, ઋત્વિજ, અગ્નિ અને અગ્નિમા હવન કરવાની વસ્તુઓ પણ તેને માટે હુજ છુ (૨૧૮)

પિતાઽહમસ્ય જગતો માતા ઘાતા પિતામહઃ ।

વેદ્યં પવિત્રમૌકાર ઋક્ સામ યજુરેવ ચ ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ — આ જગતનો પિતા, માતા, પ્રાણીઓને કર્મકૃત આપનાર, (પિતામહ એટલે) બ્રહ્મદેવનો પિતા, બાલુવા યોગ્ય વસ્તુ, જગતને પાવન કરનારી વસ્તુ, પ્રણવ અને ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ તથા સામવેદ પણ હુજ છુ (૧૭)

ટીકા — જોના સગથી અદ્વિધ પ્રકૃતિ જગતનો પ્રસવ કરે છે, તે જગત-પિતા હુજ કર્મનારીનદેવર સ્વરૂપમા પુરુષ તેજ ની અને સ્ત્રી તેજ પુરુષ છે, તેમ સ્થાવર જ જમની માતા પણ હુજ છુ, અને ઉત્પન્ન થયેલુ જગત ને સ્થળે રહે છે તથા જોના યોગથી પ્રાણી માત્રનું રક્ષણ થાય છે તે પણ નિ.સચય મારા સિવાય અન્ય કોઇ નથી પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ ઉભય જોના અત કરણોપાધિરહિત સ્વરૂપમા અર્થાત્ નિર્જલુ સ્વરૂપમા ઉત્પન્ન થાય છે, તે (વિશ્વનો માતામહ) ત્રિભુવનમા હુજ છુ હે અર્જુન ! સર્વ જ્ઞાનમાર્ગો ને ગ્રામમા આવી મળે છે અને ચારે વેદના ચૌદામા જોને બાલુવા યોગ્ય કહેવામા આવે છે, જે સ્થળે પુસ્કગ પ્રગરના મતો ઐક્યતાને પ્રાપ્ત થયા છે, જ્યાં યાજ્ઞોને એક બીજાની સાથે યોગબાલુ થઇ છે અને જ્યાં ભૂલેલા જ્ઞાન એકત્ર થયા છે, જે સ્થાનને પવિત્ર કહેવામા આવે છે, બ્રહ્મરૂપી બીજાનો જે અકુર છે અને પરમ, પશ્યતી, મધ્યમા અને વૈખરી એ ચતુર્વિધ વાચાના ધ્વનિના આકારનું જે મંદિર છે, તે ઝંકાર પણ હુજ છુ તે ઝંકારના ગર્ભમાથી અ, ડ અને ન્ એ અક્ષરો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ઉત્પત્તિ પછી ત્રણ વેદનો ઉદ્ભવ થયો છે, માટે ઋક્, યજુર્ તથા સામ એ ત્રણ વેદ પણ હુજ છુ એ પ્રમાણે વેદની વચપરંપરાયલુ હુજ છુ એમ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા. (૨૭૬)

ગતિર્મર્તા પ્રમુ સાક્ષી નિવાસઃ શરણં સુહૃત્ ।

પ્રભવ પ્રલય. સ્થાન નિધાન વીજમવ્યયમ્ ॥૧૮॥

શ્લોકાર્થ — કર્મકૃત, જગતનું પોષણ કરનાર, આત્મી, માણી, વ્યવસ્થાપક, શરણાગતનો રક્ષક, નિરપેક્ષ મિત્ર, જગતની ઉપલક્ષિત સ્થિતિ, વડા, નિધિ અને અવિનાશી બીજા હુંજ છું (૧૮)

ટીકા — આ મર્વ સ્થાવર જગત વિષય જે પ્રકૃતિના ગર્ભમાં રહેલું છે તે પ્રકૃતિ શ્રમ પામવાથી જે અણે વિશ્રાંતિ લે છે તે અનિમ સ્થાન હું છું, અને જેને લીધે એ પ્રકૃતિ જીવે છે, જેના આધારથી વિષય પ્રમદ છે અને જ પ્રકૃતિને સ્વાધીન થઈ સત્વ, રજ અને તમ આ ગુણોનો ઉપયોગ કરે છે તે વિષયકર્મીનો પતિ હું છું; અને હું અમૃત મર્વ રેવોકાનો આત્મી પણ હુંજ છું આકાશે સવ સ્થાને રહેલું વાયુએ પણ માર પણ વ્યવસ્થા ન રહેલું, અગ્નિએ જાગું મેરે વૃદ્ધિ કરી, પાને પોતાની જગ્યા છોડી નહિ, મધુને પોતાની મર્મી ઓળંગી નહિ, પૃથ્વીએ મર્વ ભૂતોનો ભાર વહન કર્યો; એ સવ આજ્ઞા મારીજ છે મારા જોવાવ્યાથી વેદ જોને છે, મારા ચવાવ્યાથી તમ ચાલે છે મન જગતનો ચારક જે પ્રાણ તે પણ મારા હૃદય વ્યાપીજ જાને છે મારીજ આજ્ઞાથી ભૂતોને કાળ સ્વાદા કરી જાલે છે હું અમૃત ! આ પ્રમાણે આ મન જેની આજ્ઞા શિરમાવણ મળી પાન પોતાના પ્રેમો કરે છે એના મમથ જગતનો નાથ તે પણ હુંજ છું; અને આકાશની રહે મન સ્થાવર વદી માક્ષીભૂત રહેનારો પણ હુંજ છું હુંજ છું ! આ વ્રમાણે નામરૂપમા જ સવત જરેવો છે અને જ પાનજ નામરૂપના આધાર છે તે પણ હુંજ છું જે પ્રમણે તમે પાત્રીમા ઉપવન થાવ છે અને તમે તમા પાત્રી હોવ છે, તે પ્રમણે નારામા જાત અને જાતમા હું છું આ રીતે જગતનું વ્યવસ્થાપક હું છું જે એ નિમણી માટે ચરણે આરે છે તેને હું જન્મ મરણી મુક્ત કરે છું, મને શરણાગતનું રાજ કરનાર એકનો હુંજ છું તો તિજા પૃથ્વી તુલને ક્ષીપ હું બંધ હોવા છતાં અનેકપણથી જગતને વહી મારમા તાજુ રે (જીવન) છું સૂઈ જન્મ મરણી જાતે ક્રોડન એવ સવમા પ્રતિમિતિન ચાર છે, તેમ વ્રમાણી પ્રકૃતિ સુદ પ્રકૃતિ પદન તરી મારને દ પગ્મ મિત્ર છું હુંજ છું ! આ ત્રિભુવનનું જીવન હુંજ છું અને ઉપલક્ષિતિ ત્વ સવ પણ હુંજ છું લીજમથી વૃક્ષ અને રાખા ઉપવન રૂપ છે અને પદ્મથી તે મમન વૃત્તનો વીજમ મમ વેદ થાવ છે તે પ્રમણે જે અદિ ત્રિવિધથી ત્વ જગતની ઉપલક્ષિત થાવ છે અને પુન તે જગત જે અદિ સ ત્વ સવ પદમે છે તે અમૃત વન

નાડપી જગનપીજ સક-પનો પત્તુ ક પને અતે જ્યા લય થાય છે તે સ્થાન હુજ હુ જ્યારે આ મર્વ નામ રૂપો લય પામે છે, વર્ણ અને આકાર નહ થાય છે અને જાતિના ભેદ રહેતા નથી, ત્યારે પુન જાતને નિર્માણ કરવા માટે ન સ્કારરૂપી વાસનાશક્તિ ખાસ કરી ને ઠેકાણે દેવ રહે છે તે ઠેકાણુ પણ હુજ હુ (૨૬૫)

તપામ્યહમહ વર્ષ નિગૃહ્ણામ્યુત્સૃજામિ ચ ।

અમૃત ચેવ મૃત્યુશ્ચ સદસત્ત્વાહમર્જુન ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ — હે પાર્થ ! સૂર્ય રૂપે તાપ હુજ પાડુ છુ, પર્વ અને અટકાવનાર અને ઊડનાર હુજ છુ, અમૃત હુજ છુ, મૃત્યુ હુજ છુ, અને તત્ત્વ અર્થાત્ સદા વિદ્યમાન-રહેનારી વસ્તુ (કારણ) તથા અનન્ત એટલે તેનું (કાર્ય) પણ હુજ છુ (૧૯)

ટીકા — સૂર્ય રૂપે જે વખતે તપ થાઉં છુ, તે વખતે જગત મુખવા લાગે છે અને પુન ઈશ્વરૂપે વૃદ્ધિ કરુ છુ ત્યારે તે પુન સમૃદ્ધ થાય છે જે પ્રમાણે અગ્નિ કાષ્ઠનું ભશ્ણુ કરે છે ત્યારે તે કાષ્ઠ અગ્નિ રૂપ બની જાય છે, તે પ્રમાણે મરનાર અને મારનાર બને મારાજ સ્વરૂપ છે આ માટે મૃત્યુને લાગે જે જે રૂપો આવ્યા છે તે પણ મારાજ રૂપો છે અને ન મરનારા રૂપો તો સ્વસ્થાવત જ મા । છે હવે વધારે શુ કહુ ? સર્વ વને એકદમજ મ્હી દઉં છુ કે તત્ત્વ તથા અનન્ત નર્થાત્ ખરા તથા ખોરા એવ બન્ને પ્રકાર ના રૂપો મારાજ છે એમ તુ બહુ હે અર્જુન ! જ્યા હું નહિ હોઉં એવુ કોઈ પણ ઠેકાણુ જ નથી, છતા પણ પ્રાણીઓનું કેવુ દુખાચ્ચ છે કે જેથી તે મને જોતા નથી જે પ્રમાણે તરંગો પાણી વિના તુમાર્થ જાય કિવા સૂર્યમિત્તુ દીપકના પ્રકાશ વિના ન જોઈ શકે, તે પ્રમાણે સર્વરૂપે હુજ હોવા છતા તે મને જાગણતા નથી એજ મહત્ત્વ આશ્ચર્ય છે આ સકલ વિશ્વમા અત ભાંધ હુજ બરેલો છુ અને આ જાત મૂપજ છે, પરતુ એવાન ક્રમો એવા તો આટે આવે છે કે તેઓ મનેજ 'નથી' એમ કહે છે અમૃતના રૂપમા પડયા છતા બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેને કેવો અભાગી કહેવા ? હે કિરીટી ! અન્ને માટે દોના અધે મનુષ્યને વિલામણિ મગજ દ્રષ્ટિ ન રોવાને લીધે જે પ્રમાણે તેને પગથી ખસેડી નખે છે, તે પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાન ન હોય તેમની ઉપર્યુક્ત અધ મનુષ્યના જેથીજ નિશ્ચિતિ થાય છે માટે જ્ઞાન વિના જે જે કર્નો કરવામા આવે તે તે સર્વ ન કર્યા સમાનજ છે અધ મનુષ્યને ગરુહની

પાપ મરે તો પણ તે તેનો શો ઉપયોગ કરી શકવાનો હતો ? તે પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાન સિવાય સત્ક્રમો વ્યર્થ બાપ છે (૩૦૬)

ત્રૈવિદ્યા મા સોમપા પૂતપાપા યજ્ઞેરિદ્ધ્વા સ્વર્ગતિ પ્રાર્થયન્તે

તે પુણ્યમામાત્ર સુરેન્દ્રલોકમશન્તિ દિવ્યાન્દિરિ દેવભોગ

સોકાર્થ — ત્રણ વેદને જાણનારા, સોમપાન કરનારા અને તેના યોગથી નિષ્પાપ થયેલા યાજ્ઞિકો યજ્ઞદ્વારા માફ પૂજન કરી શકે તે પ્રાર્થિને માટે મારી પ્રાર્થના કરે છે, અને તે દીક્ષિત પુણ્ય કરવાથી સ્વર્ગમાં જઈ ત્યાં દેવના દિવ્ય ભોગો ભોગવે છે (૨૦)

ટીકા — અરે અશુભ ! વળુ વિદ્વિત ધર્મોનું આચરણ કરી પાતજ વિધિમાગની કસોટી બને છે, (વેદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે યજ્ઞ વિધિ આચરણ કરે છે) તે યજ્ઞ કરવા માટે છે એટલે તેને પણ સત્ક્રમ પામી ગણવા લાગે છે અને તેની મમત્ત ક્રિયા પણ કૃત સંદિગ આરીને ઉભી રહે છે આ પ્રમાણે યજ્ઞમાનું સોમપાન કરના યજ્ઞતાઓ (દીક્ષિત) જેઓ પોતેજ યજ્ઞસ્વરૂપ બને છે, તેઓ નામ માત્રનુંજ પુણ્ય પરતુ વાસ્તવમાં પાપજ એકઠું કરે છે તે કેવી રીતે પાપ કરે છે ? તેનો ઉત્તર એ છે કે જજ, યજ્ઞ અને સામ એ ત્રણ પે ન જાણી ન કરના યજ્ઞથી તબ્યા માફ યજ્ઞન કરે છે, પરતુ મારી જ્ઞાતિની ન કરના તબિ રામવા તબ્યા મુદ રના જ્ઞાતિનીજ હજ્જા કરે છે હ અશુભ ! જ પ્રમાણે એ જ જ્ઞાતાગી મનુષ્ય કજ્ઞાતાગીની નીવ યેની ડોળીને તૈવાન કરી જિના માગવાને નીકળે, તે પ્રમાણે તેઓ નેડો યજ્ઞદ્વારા માફ યજ્ઞન કરી સ્વર્ગમુખનીજ હજ્જા કરે છે એ પુણ્ય નથી, પરતુ ખાખડ પાપજ છે મારી જ્ઞાતિની હજ્જા કરી સ્વર્ગમુખની ક્રમજા કળાને બજાની લોકો પુણ્યવાન કહે છે, પરતુ જ્ઞાતિઓ તે ભેમને જન્મ મ રના ફેરામા પજનારા અને દીક્ષિત થયને ક્રમ યજ્ઞદ્વારા મને છે સજ વિચાર કળા નરડના ફેરોની તુર વાનાજ નવ જ્ઞાતિને મુદ રી શુભજો, પરતુ આ કુમરથી વ્યવિજિત નવ જ્ઞાનજ્ઞાય અને નિવેલ વળુ જે મુદ તે તે માફ સ્વરૂપ છે એ મ જ્ઞાતિ અશુભ ! નવા અને ન કર એ જન્મે અક્રમ તે અને તે વ્યજ્ઞી વા છે નવા જ્ઞાતિ પુ મ પાણી થવજ્જાતિ નવ રજિ પવ મ રજો થવજે ક તુ જ્ઞાન યેતથી માફ રજિ રજો તેજ્જાતિ શકદુ તુ મ મજ્જાતિ મ મજ્જાતિ મજ્જાતિ મ

માન જોતો હોવા છતાં તે કર્મને લીધે તેને મારાથી વચિત રહેવું
 પડતું હોય, તે કર્મને પુણ્ય કહેવા છતાં ન કપાઈ જાય પરંતુ હવે
 એ વાત રહેવા દાંડુ આ પ્રમાણે તે દીક્ષિત માટે યજ્ઞ કરી સ્વર્ગ
 જોઈ શકે છે અને પછી તે પુણ્યથી દુઃખ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી
 એવા પાપાત્મક પુણ્ય કરીને તે હોને હોને અર્થમાં જાય છે જ્યાં
 અમરત્વ એજ સિદ્ધાસન છે, જ્યાં ઐગવત સરખા વાદન છે, જ્યાં
 અમરાવતી એ પાટનાર છે, જ્યાં નાદ મહાસિદ્ધિના બહારો બરેલા
 છે, જ્યાં અમૃતના કોશરો પરિપૂર્ણ છે જ્યાં કામધેનુના ટોગાના ટોગા
 છે, દેવોના આકાશને આલવાને માટે ચિતામણિખચિત માર્ગો છે અને
 વિલાસને માટે કપાડના ઉપવને બનાવેલા છે, જ્યાં ગધર્વો ાપન
 થયા કરે છે અને રક્ષા જેવી અપ્સરાઓ નૃત્ય કર્યા કરે છે જ્યાં
 વિલાસિની સ્ત્રીઓમાં ઉર્વશી મુખ્ય છે, જ્યાં મદન શયનગૃહમ નોકરી
 કરે છે, જ્યાં અદ્ભુત મજાવાનું કાર્ય કરે છે, જ્યાં વાયુ સખા જોડાવ
 લાને વાર હામર થાય એવા દાસો છે, જ્યાં દંડને આશીર્વાદ આપવાને
 માટે બૃહસ્પતિ એવા મુખ્ય બ્રાહ્મણ છે અને જ્યાં સ્તુતિપાઠક હજારો
 દેવ છે, જ્યાં લોકપાળ સખા વિજયવત સરદારો છે અને જ્યાં
 હૃદયે કયા નામક પ્રાણ અધરત છે, ઉદ્ભોકના આવા આવા દિવ્ય લો ।
 જ્યાં મુખી પુણ્ય પહેને ત્ય મુખી સમમ યત્ન કરનારા લો । (૩૨૭)

તે ત મુક્ત્વા સ્વર્ગલોક વિગાલ ક્ષીણે પુણ્યે
 મર્ત્યલોક વિશન્તિ ।

एव त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागत कामकामा
 लभन्ते ॥२१॥

શ્લોકાર્થ — તે તે વિસ્તીર્ણ સ્વર્ગ લોકને ઉપલે । લઈ
 પુણ્ય સમાપ્ત થયા પછી મૃત્યુ લોકમાં આવે છે, અને આ પ્રમાણે
 ત્રણ વેદમાં નિદિષ્ટ કરેલા દેવગ વૈદિક કર્મ કરનારા કામુક લોકો જન્મ
 મૃત્યુના આવાગમનમ પડે છે (૨૧)

ટીકા — પછી તેમના પુણ્યની પુછ સમાપ્ત થતા વાજ દંદ
 પજાના નૈવેદ્યથી હની પુન તેઓ મૃત્યુલોકના પાછા આવે છે
 વેશ્યાની પછી તે તેજુ દ્રવ્ય વેનાને પછી બિખારી થયા
 પછી તે ધરમા પેનવા દેની નથી, તેવીજ સ્વર્ગનુપ મટે

दोषा ये तु तेने आवा अलिमानां लोगे श्री हीन अम भो ।
 अरे । ननु आदि पत्र प भा म स्व पनो निध । अत्र म्भ - अत्र
 उ तपस्वीलेभ म्भारिवशी अधिः भाग । प तु तमभुं पत्र अलि
 मानं प्री पम भातुं धारोदः अवातु आ प्री र्शने पानना अमभ
 य तु श्री उ नपन्नाम द भी उ २ मत्र अधिः । ? तेना
 प म । दि नगपी तो दागी उ ते दागः अमत्र अमत्र ए ५
 लनये उ तेनु नाम अभापुरी उ अत्र । दादि उपा न ५ भा
 पुन उ उ श्री ने दाभीने ते पत्र न अभापरी अत्र न तन ल ।
 नभे उ त्वरे उ उ लनी अय उ, अने त (द भी) उ नप ल उ
 इति न भे उ तेव उ पत्र लनी अय उ अतुं ल उ न प नी
 दाभीनु नामभ उ, ते अदागी त भीनी पत्र न्ना रेभा (प भा न
 स्वपमा) अदि नदी उ अजुन । अत्र तेत पत्र अमभ वरी
 त्वे उरी अने नष अलिभ न्ना पत्त्या उ पा त्या उ उ पत्र प व न
 अधिः ने भास उ । भाते भास ने त्व उ विद्वानां अलिमान भूरी
 अथरे अत्र न नभना धरत अत्र म्भ आप उ त्वार अरी अ म
 य उ उ विरीदि । अथ न तेव अ ग अत्र म्भानो पत्र उ प
 अय उ, तो पत्री पनी अ ने पानना त्वानो यम उ जा उ
 राभयो । तेव अमत्रे अत्र उ नीतुं अथय अत्र अजुनु तप पत्र
 श्री विवागम नदी त्व पत्री नगानी नन कु उ रातो शु विनाय ।
 अत्र त्व देहालिमान उ प्रीने तथा सपत्तिना महना पत्त्य म
 श्रीने मनुष्ये पे तानुं तप स्व मरीपत्तरी अे पारी न पत्रु के उ (२१)

पत्र पुष्प फल तोय यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।

तदह भक्त्युपहतमश्रामि प्रयतात्मन ॥२६॥

अर्थ — हे भने पत्र पुष्प फल अने पानी त्रिपुत्र उ
 अथल अरे उ, ते शुभचित्त लभ्य अलिपत्र अभापेगी वम्भुला तु
 स्तोत्र उ (२६)

टीका — पत्री उ अग्निदां भने अथल अत्र न निमित्तारी अने
 ते त्रुमत्र अने ते उत्र मारी नमः भू, तेने तु स्वतः उे दाथ
 लभा उरी अत्र उ उ अने तेनी प्रीने पत्र न तो न तेन
 - उत्रपत्र उ अत्र उ उ अलिनापशी अने मनुष्य भने उ प उ उ
 अथल अरे तो तेने नुपवाने अत्रे तु अथम अ भूरी उ उ उ पत्र
 शु अत्र । अथो तो शु पत्र उत्र न पत्र मुजा पनी ते अने ते

शुभाशुमफलेरेव मोक्ष्यसे कर्मबन्धने ।
संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥२८॥

श्लोकार्थ — आ प्रभाते सर्व कर्मो भवे सर्वेषु कर्मा पञ्च शुभ
नथा अशुभ इव आपन्ना कर्मबन्धनी तु शुभ यथा भवे आ
रीने संन्यास योगिनी ताड अत इत्त युक्त यथा तु कर्मबन्धनी
शुभ यत्ने मानसा जरी भगीश (२८)

टीका — पञ्च ले प्रभाते अग्निमा उदेवा जीवने अहं कुट्ट
नथो, ते प्रभाते भवे अपत्तु उदेवा शुभाशुभ कर्मोनी इवप्रामि तने
यना नथो ले ले कर्मो तने वगभ्या ये तो ते शुभ दु ष उपे इणी
दूत इये जने ते शुभ दु ष लोगववाने भाटे त्पे जन धाग्लु भवे
प.ये पत्तु तेज कर्मो ले वषने नने अर्षेषु क वामा नावये, तेज
वषने लम्भ जने नत्तुनो इये टणी लर्ष सर्व ए ज्ञानी पत्तु आपो-आप
निवृत्ति यथे नये, नये हे अस्तु न' आ सुवम न न्यास युग्निने नयोग
नत्या धीज इ० याय छे ' १३ १३ ' जेभ इदीने वषन
सुभ-रीश नहि आ युग्निदा । डनना लधनमा न प.न' तथा
शुभ दु पना आ १२० न इजय तु जनायानेज मा । शुभइप
एइपमा निभम यथे रीश (४०६)

समोऽह सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रिय ।
ये भजन्ति तु मा भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥२९॥

श्लोकार्थ — तु सर्व भूतोना समान भावे-हेवो इु भादे इह गत
नथी जने इध मित्र नथी, पत्तु ले भने लग्निथी लजे छे ते विशेष
पलाये म आ नये छे जने तु पत्तु तेनामा विशेष नाये इ (२९)

टीका — तु समान रूपे सर्व भूतोमा व्यापी-हेवो इहाने
(विशेष उपे तो) लेजे भन, पत्ती जने गरी चटे भागी ज्ञानना
डे छे नथा लेजे अत्त नमना आपना नथी नेमनाम.ज इ
लेभनुं निरत तपेत्तु मा आ होय छे तेमना-हृदयम तु विशेष उपे
इह इ ले प्रभाते जीवभ्य पत्तु प्र.न' इह होय छे जने वृषना
जीव होय छे, ते प्रभाते मा आ जने एनामा नाव न भने-ज
नतर हो ने अत्त वस्तुने विद्या इदी लेजे ते जने तु जेइज
डीजे लेभ मा रीने आहोवा हागीना डेवग देभाव भाटेज पहे १५

સ્વોદ્યર્થ — હે અર્જુન ! તે જલદીથી ધર્મામા યાય છે અને નહાળી શક્તિને પ્રાપ્ત યાય છે (સાગ્ર) મારો ભખ્ત કદિ પણ નાશ પામતો નથી એ તુ નિશ્ચયપૂર્વક ભલુ (૩૧)

દીક્ષા — તે કેટલાક અવગણ્ય પદ્ધતિ મારા તરખો યશે એવી કઠાચિત્ત લાગી નમજ હરે, પરતુ જે અમૃતમા વાત કરે છે તેને મૃત્યુ ક્યાથીજ હોય ? જે વખતે સૂર્ય હોતો નથી તે વખતને જેમ રાત કહેવામા આવે છે તેમ જેને કાર્ય મારી ભક્તિ-હિત યાય તે તેમજાપાય છે હે પાડુનુત ! તેના ચિત્તને બ્યારે મારી સાથે યો । યાય છે, ત્યારે તે ખરેખર મા । અહપનેજ પ્રાપ્ત યાય છે એક દીપકથી બીજે દીપક નજાગ્યા પછી તેમા પહેલો દીપક ક્યો તે કહી શકતુ નથી, તે પ્રમાણે જે સર્વભાવથી મને ભજે છે તે મ પણ બની રહે છે પછી તેને મારી ચિંતિ, મારી ક્રાંતિ અને મારી નિવશ્યતિ અવશ્ય પ્રાપ્ત યાય છે વધારે શુ કહુ ? તે મારા જીવનથીજ જીવત છે હે પાર્થ ! વાગવાર તેની તેજ વાત કેટલીક વાર કહુ ? જને મારી પ્રાપ્તિની કાંચા હોય તેને મારી ભક્તિ વિચરવી નહિ જેમ કુગ જિતમ હોવાની તેમજ ઉત્તમ જાનિની પણ જરૂર નથી તો પછી વિદતાની આવશ્યકતા તો હોયજ યાની ? વળી જેમા શરીરનું રૂપ, વચની પ્રતિષ્ઠા કે નપ તિના ગાળી પણ જરૂર નથી કેનકે જે મારી ભક્તિ ન હોય તો એ બધુજ વ્યર્થ છે દાણા વગર ના મ્હુસલના દેડા હોય અથવા નુદન રહેતો દેવજા હોય તે શુ કામના ? સરોવર મોટુ પરતુ તે શુષ્ક હોય ગનમ એક દુખી મનુષ્યને તેવોજ સકટથી યેાએલો બીજે મનુષ્ય મળે અથવા વહીયા પુષ્પોથી એમદ વૃક્ષ ઉપી નયેકુ હોય તો તેનો યો ઉપયોગ ? એજ પ્રમતે સર્વ વૈભવ, કુગ અને જાતિનુ મહત્વ વ્યર્થ છે શરીર સર્વ અવશ્યોથી યુગ્મ હોય પરતુ તેમ જીવ ન હોય, તેજ પ્રમાણે મારી ભક્તિ વિના મનુષ્યનુ જીવન વ્યર્થ છે ખરે । જેમ તો પૃથ્વીપર પાપાલુ પણ અનેક પેટા છે વળી કાકુડન વૃક્ષો-મટાવ ત્ર વૃક્ષો પણ પુષ્કળ હોય છે, પરતુ નજજનોએ તેમને નિષિદ્ધજ નાન્દ છે તેજ પ્રમાણે જેઓ મારી ભક્તિ કરતા નથી તેમજાથી પુષ્ક છેદુજ રહે છે લીમડો લીમડો જેના ભારથી નની જાય તોપણ તેથી કાકુડને નુકાન થય છે, તે પ્રમાણે મારી ભક્તિ ન કરનાર મનુષ્ય પાપ જેમ કનવાને મરેજ જીવે છે પારવથી ભરેકુ અપાપ હોવામા મુશ્કાથી તે કુદનજ ઉપયે મા આવે છે, તે નમ જે પુષ્ક માર્ગનું અચરણ નહિ કર

યાય છે અને તે અશ્વરો ત્રિવાય નોના ઉપાની પણ તેટલી કિંમત થતી નથી કેમકે રાજ-માહા એજ મુખ્ય છે તેજ પ્રમાણે જ્યારે મન અને જુદી માત્ર પ્રેમથી યુક્ત થાય છે, ત્યારેજ મહત્તા અને જ્ઞાન થોમે છે કુળ, જન અને વર્ણથી નહિ પણ હે અર્જુન ! કુળ મારી ભક્તિથીજ જીવન ત્રાર્થક થાય છે આ નારી ભક્તિ એ તે મનુષ્ય સાચા મનોભાવથી કરે તો તે એ તે જનનો હોય તેની ત્રિતા નહિ જ્યાં સુધી નાગાઓ । ગામ્ય મન્ય નથી ત્યાં સુધીજ તેને નાન, જાણ આદિ નામથી ઓળખવામા આવે છે પરંતુ તે ગામ્ય અંગી ગયા એજે તો નગા ત્વરૂપજ બની ગ્હે છે કાણ જ્યાં સુધી અભિમા નાખવામા આવ્યા નથી, ત્યાં સુધીજ તેને જે સદન આદિ નામો હોય છે તેજ પ્રમાણે જ્યાં સુધી મરુપના પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યાં સુધીજ શશિષ, વૈશ્ય, શ્રી, ગૃહ, અત્યજ ઋત્યાદિ નામો હોય છે સમુદ્રમા મીઠું નાખી દેવામા આવતુ તે સમુદ્ર ત્રાયે એજે સુદ જ્યાં છે, તેજ પ્રમાણે મનોભાવપૂર્વક મારે થ લે આવવાથી ભક્તિ, જ્ઞાનિ વગેરે લેદ નષ્ટ થાય છે જ્યાં સુધી સમુદ્રમા લન્ધા નથી ત્યાં સુધીજ નદ, નદી, પૂવવાહિની પશ્ચિમવાહિની આદિ લેદ હોય છે તેજ પ્રમાણે કોઈ પણ રીતે માત્ર વિત્ત ચોટસુ એજે પત્રી તેને મરુપનાજ પ્રાપ્ત થાય છે નરે । પા સનજિને તોત્રી નાખવાના તેનુથી પણ જો લોખ તેનો નપથ કરે છે તો લોખનુ નુવર્ણ બની જાય છે પડ્યો અને યાદવોને સગપણના ત્રબધથી અને વસુદેવાદિને મમતાથી માફ ત્રાયુક્ત્ય મન્યુ નહોતુ ક ? હે ધનુર્ધર ! નાદ ધ્રુવ, અકૂર, ગુપ્ત અને નન કુમારને જ પ્રમાણે તુ ભક્તિથી પ્રાપ્ત થયો છુ, તેજ પ્રમાણે જોત્રીને વિષય જુદિથી, ક અને જીનિથી તથા ત્રિગુણા દાદિને વૈ જુદિથી પ્રાપ્ત થયો છુ નરે । તુ એક નિર્વાત્રુનું ત્યાન છુ માટે અને એ તે મારો ભક્તિથી, વિષયજુદિથી, વિ જિથી અર ત્ર વૈ થી, અને તે નિમિત્તે માફ ચિત્ત ક્રવામા આવે તો મ પ નુ એ તેના હાથમાજ હેડુ છે, માટે તે અર્જુન ! પાપયોનિત્ત જનમ પાનેલા કિવા વૈશ્ય ગૃહ, શ્રી, એ મારી ભક્તિ કરે તો તે પણ મારા સ્વરૂપને જવસ્થ પ્રાપ્ત થાય છે (૪૭૪)

किं पुनर्ब्राह्मणा पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ।

अनित्यमसुख लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥३३॥

દામીનતા શા માટે રાખવી ? હે અર્જુન ! આરે તરફ ઘાવાનલ લાગ્યા
 છતાં તેમથી બહાર શા માટે ન નીચાવું ? તેજ પ્રમાણે ઉપદ્રવયુક્ત
 જે આ મૃત્યુલોક, તેમા જન્મ્યા છતાં માફે ભલ્લ શા માટે ન કરવું ?
 અરે ! જે માટે ભલ્લ ન કરતો હોય એવા મનુષ્યના અગમ્ય એને
 મૃત્યુ લામર્થ્ય છે અને તેના ઘામા એવી કથી વસ્તુની સમૃદ્ધિ છે કે તેથી
 તે નશ્વિત રહે તો ચાવી શકે ? મને ન ભલ્લ વિવા, વારુણ્ય આદિ
 દાતા તેને સત્ય મુખ પ્રાપ્તિ થયે એવો તેને શું ભયસો છે ? બાપુ દે !
 મર્વ ભોમ્ય વસ્તુઓ જે દેહના મુખને માટે છે, તે દેહ તો આ મૃત્યુ
 લોકમા કાળના મુખમા સપાડાએલો છે ' અરે ! આ મૃત્યુલોકમા અતિમ
 મનુષ્યરૂપી બલ્લરમા દુ ખીરૂપી માલ ભરેલો છે અને મૃત્યુની ધૂન
 લાગી 'હી છે માટે હે પદુમુન' નાવા દુ ખરૂપી બલ્લરમા જીવને
 મુખમા કે નીવટે એવી કથી વસ્તુ ખરીદી શકયો ? જુલાલ મએલા
 અગ્નિની અવશિષ્ટ રહેલી રાખને કુખ્યા લેસી રહેવાથી રીવો સજ
 નરે કે ? અરે ! વિવના ઘોળને વાટી તેમથી રસ કાઢીએ તો તેને
 શું અમૃત છૂટી શકાયે કે ? અને તે રસનું સેવન કરવાથી અમરત્વ
 પ્રાપ્ત થયે કે ? આ વિવસેવનમાથી તો કેવળ મહાદુ ખની નિપત્તિ
 થાય છે પરંતુ તે છલ્લ્ય અજ્ઞાનીઓથી તેનું સેવન કર્યા તિવાય સ્ત્રી
 રકાતું નથી પશન્લ જખમખ મસાક છેડીને બાપવુ જેટલું ઈષ્ટ છે
 તેમલીલ ઈષ્ટ આ મૃત્યુલોકની ઘનાએ છે આ મૃત્યુલોકમા મુખની
 વાના કોળના મુખમાથી નીચાની હોય તો ભલે નીકળે પરંતુ અગ્નિ
 સમ્યાપર રૂચન કરવાથી મુખયુક્ત નિદ્રા કદિ આવે ખરી કે ? અરે !
 જે મૃત્યુલોકનો ચક્ર ક્ષયરોગી છે જ્યાં મૃગમા ઉદયજ નસ્તને માટે
 થાય છે જ્યાં દુ ખજ મુખનો સ્વમ ધારણ કરીને દુનિયાને છેતરે
 છે, જ્યાં કન્યાઓનો નકુર કુટયો ન કુટયો એટલામાજ તેનાપર
 અપાણુનું નાનિદાન આવી પટે છે, જ્યાં મૃત્યુ તો ઉરમાના
 નલની નુદા ચોષ કરે છે જ્યાં ચિતન ન કરવા ચોમ્ય વસ્તુનું
 મનુષ્ય ચિતન કરે ન કરે એટલામાજ સમદ્રત આવી ટોળે પકડીને
 લઈ જાય છે અને ક્યા લઈ જાય છે તેનો પત્તો પણ લાગ્યો નથી,
 અરે ! સર્વ ગ્નાએ ચોખી વજ્યા છતાં મનુના મુખમાથી પાછા
 આવવાનો માર્ગ હાય લાગતો નથી અને જે સ્થળે મૃત્યુ પામેલા
 લોભની કયા એજ પુલિા ગણાય છે ત્યાંના અવર્ણનીય મહિમાનું
 વર્ણન પ્રજ્ઞાના આયુષ્ય પર્યંત ગાવામા આવે તોપણ તે થાય એમ
 નથી જે મૃત્યુલોકની સ્થિતિ નારી અનિત્ય છે, ત્યાં જન્મ લેનારા

યજ્ઞ કરનાર કહેવાય છે આ પ્રમાણે ત્યારે તુ મારા પરાયણ થયે
 ત્યારે તરતજ તુ મારા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયે. આ મારા મનની ગુણ
 વાન મે તને મ્હી છે તે વાન જો બાબર મહુષ કરશે તો તુ મુખી
 બનશે ભક્તોની ઈન્દ્રા પરિપૂર્ણ કરનાર ક પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ભવાન
 આ પ્રમાણે જોયા છે એ યોગીઓ ! ગાલગો ! પાટા જે પ્રમાણે મહા
 પ્રવાહની પણ પચા ન રાખતા તેમ. જેણે છે તે પ્રમાણે આ કૃષ્ણ
 જુન સવાદ સભગીને વૃદ્ધ ધૃતરાષ્ટ્ર સ્વમ્થ બેઠો તે વખતે ડોકુ
 હતાવી સજ્ય જો યો -મહાહા ! આજ અમૃતની વૃષ્ટિ થઈ, પરતુ
 આ ભલો માણસ મ્હી ટોવા છતાં પણ લીલા પ્રામમા ગયો તેય
 તેન હાથે છે, પણ જે મારા સ્વામી ટોવાથી આ પ્રમારે જોવવાથી
 મારી વણી ક્ષિત થયે પરતુ કરવું શું ? એનો સ્વભાવજ એવો
 પડયો ! પણ મુનિદ્રેષ બ્યાસમુનિએ શ્રીકૃષ્ણાર્જુન સવાદ ધનરાષ્ટ્રને
 કહેવાને મારી યોજના ક વાથી માર તો ભાગ્યજ ઉભી ગય છે
 મનમા આવો નિશ્ચય કરી મહા નાયાસથી જોવત. જોવત. સજ્યને
 એવો અષ્ટસત્વિક ભાવ ઉપન્ય થયો કે તે તેને રોડી શકવો નહિ
 તેની વાણી સ્પષ્ટ થઈ ગઈ અને નખથી શિખા પર્યંત રોમચ ખડા
 થયા, નયનો અથ દહાએલા રહ્યા અને તેમથી જાનદાકુ વહેવા લાગ્યા.
 અતઃમ્ આનંદના એ ધ ધૃતવાથી શરીર કપવા લાગ્યું, સર્વ િમ
 રક્તમાથી નિર્મળ પ્રસ્વેદના બારિક બિડુઓનો ઉલ્લવ થવાથી, મોતીથી
 બરેલો વ્યભેજ પડેયો છે કે શું એવો ભાત થવા લાગ્યો. આ મહા
 નદથી ઉવચા નષ્ટ થવાને લીધે બ મે સોપેકુ કામ અપૂર્ણવ -હેરો
 કે શું એન તેને સહુભર લગ્યું એટલામા ધીકૃષ્ણાર્જુન સવાદનો યોગ
 થ ધૂ કરતો આવીને તેના કર્ણપટ પર અથડાયો. આ પ્રમાણે થતાજ
 તેને પુન દેહપ્રાપ્ત આગ્યુ અને તે પોતાને તોપાએકુ કામ કરવાને
 ત પર થયો. પડી તરતજ નયન, યુ તથા સર્વ શરીરનો પરતેવો છુડી
 નાખીને તે ધૃતરાષ્ટ્ર ત્વિ જો યો -નહારાજ ! ત ભગો ! પૂર્વાર્ધના
 જ્ઞાનનો પાક સજ્યના અત કરણને નની ગયો છે હવે ઉત્તરાર્ધના
 જ્ઞાનના પાકને માટે સજ્યતુ અત કરણ તૈયારજ છે અને તેથી ધોના
 એને પર સિદ્ધાતરૂપી પામનો સુમગ થશે. -હો ! સ્વ પ લક્ષ્ય આપયો.

*અ અ. સ્વસ્તિ ભવ ન મને છે સ્તમ સ્વેદાઽથ રોમાવ
 સ્વરભગાઽથ ઘપયુ । વૈષમ્યમધુપ્રત્યમિત્યષ્ટા સાગ્રિકા મતા ॥

અર્થ—૧૬૫ ૧૧૨ ન સુ ૧૧૨ થયે રોમ ન ૧૧૨ ની કો
 ૩૫ ૬ નિરને ૧ થયે અનુ નીક ૫૧ ને ના સ્વસ્તિ ભવ ૩ -૫૬

બની શક્યે ? તેજ પ્રમાણે શ્રી ગુરૂના મહિમાને જાણવાનું સાધન જ
 ક્યા છે ? એ વાત જાણીનેજ એ મૌન રહીને ગુરૂને નમસ્કાર માન
 કર્યા છે ! એ હું જુદિના જગથી ગુરૂના સામર્થ્યનું વર્ણન કરી શકુ
 તો તે નેવના પાત્રી મોલે ચાવવા જેવીજ વાત છે ઉત્તમ મુવર્ણપર
 રૂપાનો ઢોગ ચડાવવાની પેઠેજ શ્રીગુરૂની સ્તુતિ કરવાનું કાર્ય નિરર્થક
 છે, માટે ગુરુચરણમ. એ હુમ્ન ને ત્રીજુ મસ્તક મૂકવું એજ યોગ્ય છે
 પછી શ્રીજ્ઞાનેશ્વર મહારાજ બો-યા ન્હે સ્વામિનુ ! આપે મારાપર કૃપાદષ્ટિ
 કરવાથીજ કૃષ્ણાણ્ડનસવાદરૂપી સમમમા હું પ્રયાગના વટવૃમ સમાન
 વિસ્તાર કરવાને સમર્થ થયો છું આપ કૃપાદષ્ટિથી ગુ નદિ કરી સકો ?
 પૂર્વે ઉપમન્યુએ દુષ મામતા શકર જેમ સમસ્ત શરીર સમુદ તેની
 સમક્ષ મૂકી રીપો હતો, કિવા મુવે રૂસલુ લીધું તો તેને અચળપદ
 રૂપી મીઠાઈ આપી શ્રીવિષ્ણુએ તેને મનાવ્યો તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન
 વિદ્યામા યેષ જને સકલ શાસ્ત્રોનું વિદ્યતિસ્થાન એવી જે અધ્યાત્મ
 વિવારૂપી ભગવાંગીના, તેનું જોવીરૂપે વજ્ર ન કરવાની આપે મને શક્તિ
 નાપી છે જે શબ્દોના રાનમા એક પણ સફળ અપ્પર સ.ભગવામા
 આવતો નહોતો, તેજ વાલ્મીકે આપે કપવટા કરી મૂકી છે જે જુદિની
 ગતિ દેહ બહાર પહોચવી નહોતી, તેજ જુદિને આપે જ્ઞાનદના
 બહારૂપ બનાવી નૂકી છે, અને મારા મનને ગીનાર્થરૂપી મહાસાનરમા
 જણે જગશ્યાજ બધાવી આપી છે આ પ્રમાણે ગુરૂની એકે એક
 કૃતિ અગ્રાધ હોવાથી મારાથી તેમના અપાર સામર્થ્યનું વજ્ર ન શી
 રીતે થઈ શક્યે ? માટે મહારાજ ! હું થોડું પણ કૃપાદષ્ટિ જે કાંઈ
 જોણુ તે માટે મને સમા કરદેહ અત્યાર પથ વ નાપના કૃપાપ્રસાદથી
 જે ભગવાંગીના પૂર્વ ખડનું જોવીમદ વર્ણન આનદથી કર્યું
 પ્રથમ અધ્યાયમા અર્જુનને જેદ, દ્વિતીય અધ્યાયમા જ્ઞાનયોગ અને
 કર્મયોગના જેદ દર્શાવ્યા છે, તૃતીય અધ્યાયમા કેવળ કર્મ મહિમાજ
 પ્રતિપાદ કરવામા આવ્યો છે, ચતુર્થમા તેનું જ્ઞાન સહિત પ્રતિ
 પાદિત કરવામા આવ્યું છે, અને પચમમા યોગતત્વ સૂચિત કરવામા
 આવ્યું છે તેજ યોગતત્વ ષષ્ઠ અધ્યાયમા આસન વિધિથી લઈને જીવેશ્ય
 પર્યંત સ્પષ્ટ રીતે બનાવ્યું છે તેજ પ્રમાણે અષ્ટાંગયોગ સ્થિતિ અને
 યોગજ્ઞાને મગલી ગતિ એ સબધે પણ ષષ્ઠ અધ્યાયમા વર્ણન કર
 વામા આવ્યું છે પછી સપ્તમમા પ્રકૃતિને ઉપક્રમ તથા પરિહાર
 બતાવી તે પછી ચાર નકારના બકતોનું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે
 પછી સાન પ્રશોનું સ્પષ્ટીકરણ કરી મરણકાળની સ્થિતિ વગેરે અષ્ટમ

કયા છે ? જે વાત જાણીનેજ મેં મૌન રહીને ગુરને નમસ્કાર માન
 કર્યા છે । જે હું જુદાના બગથી ગુરના સામર્થ્યનું વર્ણન કરી ચકુ
 તો તે નેવના પાત્રી મોલે ચડાવવા જેવીજ વાત છે ઉત્તમ મુવલુ પર
 રૂપાને ઢોગ ચડાવવાની પેઠેજ શીગુરૂ ઠી સ્તુતિ કરવાનું કાર્ય નિરર્થક
 છે, માટે ગુરચરણમા જે હસ્ત ને ત્રીજી મસ્તક મૂકવું એજ યોગ્ય છે
 પછી શીગુરૂનેશ્વર મહારાજ બોલ્યા -હો સ્વામિન્ ! આપે મારાપર રૂપાદષ્ટિ
 કરવાથીજ રૂપાનું નસવાદરૂપી સગમમા હું પ્રયાગના વટવળ સમાન
 વિસ્તાર કરવાને સમર્થ થયો છું આપ રૂપાદષ્ટિથી ગુ નહિ કરી શકો ?
 પૂર્વે ઉપમન્યુએ દુધ માત્રવા ચકરે જેમ સમસ્ત શીર સમુદ્ર તેની
 સમજ મૂકી દીધા હતા, કિવા પ્રવે રૂસલુ લીધુ તો તેને અચરપદ
 રૂપી મીઠાઇ આપી શીવિષ્ણુએ તેને મનાવ્યો તેજ પ્રમાણે પ્રક
 વિદ્યામા ક્રેષ્ટ અને સકલ શાસ્ત્રોનું વિદ્યલિસ્થાન એવી જે અધ્યાત્મ
 વિવારૂપી ભગવાનીયા, તેનું એવીરૂપે વર્ણન કરવાની આપે મને સક્તિ
 આપી છે જે શબ્દોના રાનમ એક પણ સદગ અક્ષર વાજગવામા
 આવશે નહોતો, તેજ વાતીને આપે ક પવલા કરી મૂકી છે જે જુદાની
 સ્તિ દેહ બહાર પહોચવી નહોતી, તેજ જુદાને આપે પ્રજ્ઞાનદના
 બહારૂપ બનાવી મૂકી છે, અને મારા મનને ગીનાર્થરૂપી મહાવાન મા
 જલે જાગ્યાજ બધેથી આપી છે આ પ્રમાણે ગુરૂની એકે એ
 રૂતિ અગ્રાધ હોવાથી મારાથી તેમના અપાર સામર્થ્યનું વર્ણન શી
 રીતે થઈ શકે ? માટે મહારાજ ! હુ શીકુ પણ હૃદયથી જે કાંઈ
 લેહુ તે મટે મને સમા કરશે । અત્યાર પર્થલ આપના રૂપાપ્રસાદથી
 ને ભગવાનીયાના પૂર્વ જાનુ એવીબદ વર્ણન આનદથી બુ
 પ્રથમ અધ્યાયમા અર્જુનને ખેદ, દિલીષ અધ્યાયમા નનયોત્ર અને
 કમયોત્રના ભેદ દર્શાવ્યા છે, તૃતીય અધ્યાયમા કેવલ કર્મ મહિમાજ
 પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યો છે, ચતુર્થમા તેનું જ્ઞાન સહિત સ્તિ
 પાલિત કરવામા આવ્યું છે, અને પચમમા યોગતત્ત્વ સૂચિત કરવામા
 આવ્યું છે તેજ યોગતત્ત્વ વજ અધ્યાયમા અ.સન વિધિથી લઈને છઠ્ઠે
 પદ ત સપ્ત રીને જાન્યું છે તેજ પ્રમાણે અદ્યતયોત્ર સ્થિતિ અને
 મે ત્રજ્જદને મળી સ્તિ એ સર્વપે પણ વજ અધ્યાયમા વર્ણન કર
 વામા આવ્યું છે પછી સપ્તમમા પ્રકૃતિને ઉપામ લદ પલ્લિદાર
 બતાવી તે પછી અઠાવીજ ભક્તોનું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે
 પછી સાન પ્રકોત્ર સ્વરૂપીશત્ક કરી મારણમની સ્થિતિ વેદે અદ્યમ

નિર્ણય થઈ શકતો નથી, તે પ્રમત્તે સદ્ગૃહ અને ભાષાતર બેઉ એકજ પ્રથના ભાષાર્થનું વર્ણન કરી એક સ્થલે કેવી રીતે થોભે છે તે તને નિર્મળ બુદ્ધિથી સંભળો. કોઈ પણ ભાવ પ્રકટ કરવા બ્યારે રસની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારેજ ચાતુર્ય ને થોભા આવે છે, તેજ પ્રમાણે પ્રાણ ભાષાનું સૌકર્ય તથા તાર્કય ભૂટી તેના યોગથી અનલિપ્ત ગીતા લક્ષ્મી રચના ક્રમવામાં આવી છે જે મ્હાવરજન્મનો પામ ગુરૂ છે અને જે ચતુર જનના ચિત્તને આનંદ આપનારો છે તે માહવેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ ગુ ભો-યા તે સંભળો "હે અર્જુન" થવલુ કરવા માટે હવે પ્રકારે તાર અત કરલુ યોગ્ય છે (૪૯)

શ્રીમગવાનુવાચ । મૂય એવ મહાવાહો શૃણુ મે પરમ વચ
 પત્તેહ પ્રીયમાણાય વક્ષ્યામિ હિતકામ્યયા ॥

શ્લોકાર્થ — ભગવાન ભો-યા-હે મહાભાહો ! પુનઃપિ મારા પ મ વચન સંભળ તું મારા ભાષણથી સતુષ્ટ થાય છે, માટે તારૂ હિત થાય એવી ઈચ્છાથી જા હું તને કહું છું (૧)

ટીકા — મે અવાધ્યાયમાં જે કાઈ મહું તેમજ મારા ક્ષયન પ્રતિ તારૂ હમ કયા સુધી છે તે જ્ઞેમુ, તેથી મારી ખાત્રી થઈ કે તારૂ ધ્યાન પરિપૂર્ણ છે મટકામાં થાડુ પાણી રેડી રવમ ખાતરી કરવામાં આવે છે કે પાણી ગળે છે કે નહિ, તે પછીજ તેને પરિપૂર્ણ ભરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે પ્રથમ મે તને થોડુ કહી સંભળા-ન્યુ પછી મારો ભોધ હુ મહલુ કરી શકે છે એવી ખાત્રી થઈ, તેથી તને વધારે સંભળાવલુ એમ મને લાગવા માલ્યુ જે આમને રાખ્યા પછી તેની કસોટીને માટે તેના આવવા જવાના માર્ગમાં અમે તે વસ્તુ નાખવામાં આવે છે, જે વસ્તુ લાને પોતાની પાસે ન રાખવા સ્વામીને સ્વાધીન કરે, તેા તેને ખજાનથી બનાવી દેવામાં આવે છે, તેમ હે અર્જુન, તું પણ મારી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવાથી મારા જ્ઞાન ભાગાને સ્વામી થયો છે " કુમરને જ્ઞેધને મેવ જેમ ભરાઈ આવે છે, તેમ કૃપાસાગર શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનને જ્ઞેધ જા પ્રમાણે ભો-યા-હે અર્જુન ! પૂવે કહેલો અતિ પ્રાય તને પુન કહું છું પ્રતિ વર્ષે જન્મ જ વાવવ થી પામ સારો આવનો જ વ તે પુન- અન્યજ વાવવ નો મટાણો અ ગતો નથી, અશ્વ હે પડુ મુગા જે પ્રમલ્લે ઉપરા ઉપરી તાપ આપવાથી સુવર્ણનો કમ વધે છે, તેથી સેની તેને અધમજ ગુદ કરે છે, તે પ્રમાણે હે પાર્થ ! મારો અભિપ્રાય કહેવામાં હુ લાપર વર પણ ઉપકાર કરતો નથી,

મને જાણવો એ હૃદિન છે તોપણ જે કોઈ બુદ્ધિ થકે પણ પ્રવૃત્તિનો
માર્ગ ઊંચી દૃષ્ટિયોને વચા કરે છે, અને એ રીતે દેહને પાછળ મૂકીને
(રિહલાવ ઊંચીને) જે પચમહાભૂતોનું અતિક્રમણ કરીને તેની આગળ
નીમ્ની જાય છે (૭૩)

યો મામજમનાદિં ચ વેત્તિ લોકમહેશ્વરમ્ ।

અસમૂહઃ સ મર્ત્યેષુ સર્વપાપૈ- પ્રમુચ્યતે ॥૩॥

શ્લોકાર્થ — જે મને ઉત્પન્ન ન થનારો અનાદિ તથા સર્વ
લોકોનો અધિપતિ જાણે છે તે મનુષ્યોમાં જાની થઈ સર્વ પાપોમાંથી
મુક્ત થાય છે (૩)

ટીકા — મનની આવી સ્થિતિ સ્થાયી થયા પછી જ નિર્મલ
આત્મપ્રકાશમાં જાન વ્યુવરે મારા ઉપત્તિ-હિત સ્વરૂપને જે જુએ
છે, હું તવેના આરભથી અપાડનો અને તર્વ લોકોનો મહેશ્વર છું
જેવું મારું સ્વરૂપ જે જાણે છે, તે પાપાણુમાં જેવો પારસમણિ કિવા
સ્કોના જેવું અમૂલ્ય તે પ્રમાણે મનુષ્યોમાં મારો અથ છે એમ નું
સમજ તે જોવાનું ચાલવું જાનની કેવળ મૂર્તિ છે અને તેના અવ
યવો તો જાણે મુખના અકુરજ છે, લોકદૃષ્ટિથી તેનું જે મનુષ્ય-વ વલાય
છે તે તો કેવળ જમજ છે અને કપૂરમ્ એવિતો દીરા પર અને
તેના પર પાલી પર તો શું તે દીરા કપૂરની પેઠે પોતની જયે કે
તે પ્રમાણે તે મનુષ્યલોકોમાં સાધારણ મનુષ્યની પેર તે વચે છે તોપણ
તે માથની બાધાને તો જાણતોજ નથી; કારણકે જે તનોજ નાસ થયે
જેવી શીનિથી પાપ તેની પાસે આવનાજ નથી એમ સર્વ તો જાનના
વદનનુકસને જાગ કરે છે, તે પ્રમાણે જાનાંજિના પ્રકાશવરે જ મને
જાણ્યે છે તેનો સર્વ સકલપિ ત્વાજ કરે છે અને કેમ જાણવો એમ
તારા મનમાં આવનું દોષ તો હું કેવો છું અને મારા ધર્મ મ્યા છે,
તે નું સ જાન એજ ધર્મ જુદા જુદા પ્રાણીએમ તેમની તેમની વૃ
ત્તિા જેવા બદીને સમજ જરૂરમાં પ્રસરીલા છે (૮૨)

વુદ્ધિર્જ્ઞાનમત્તમોહઃ ક્ષમા સત્ય દમ શમઃ ।

મુક્ત દુઃસ્ત મવોઽમાવો મય ચામયમેવ ચ ॥૪॥

અહિનોં સમતા વુદ્ધિસ્તપો દાનં યજ્ઞોઽયજ્ઞ ।

મવાન્તિ માવા મૂતાનાં મત્ત એવ પૃથગ્વિવા ॥૫॥

જાયે મળે છે, ત્યારે જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે પ્રકાશી જ્ઞાનનાજ અલકાર ધારણ કરે છે જેમ સૂર્ય સૂર્યનાજ ચોવારણા લે કિવા ચંદ્ર ચંદ્રને જાલિ જન આપે અથવા યોગ્યગ્રામ્ય સમાન જેવા જે પ્રવાહ એક બીજામા મળે તેમ તેમની એકતારૂપ સજમથી પૂર આવી તેમા અદ્ય સાર્વિક ભાવરૂપ કચરો તરી આવ્યો એટલે તે જ્ઞાન સવાદરૂપી ચોતરાના ગણ પાનિ બની જાય છે તેએ પ્રજ્ઞાનદના આવેશમા દેહરૂપી પ્રામની બહાર આવી જઈ મારી પ્રાપ્તિના વૃષ્ટિસૂચક ઉદ્ગારોથી ગર્જનાએ કળા લાગે છે ગુરુ ચિષ્યમા એક તમજ જે એકાકરી મત્ર કહેવાવો જોઈએ તે સર્વ જલ મેવની પેઠે ત્રિલોકમા ગર્જના કરીને કહે છે જેમ કમળની ઠની વિકસિત થયા પડી પોતામા રહેલા મકરદને ગુમ રાખી શાની નથી અને રાય વક સર્વને પોતાના મુવાસની મિજબાની પિગમે છે તે પ્રમાણે તે સર્વત્ર મા । ગુરુ કથી કથનના આવેશમા મ્લગ્ધ ન્દી, છવમાવ તથા દેહભાવ એ ઉત્તરને વિસરી જાય છે, અને આવા મેમાવેશમા તે રાત્રિ દિવતનું ભાન જૂઠી જાય છે આ પ્રમારે જે જ્ઞાતમત્વથી માર પરિપૂર્ણ મુખ જોાયે છે (૧૨૯)

તેષા સતતયુક્તાના મજતા પ્રીતિપૂર્વકમ્ ।

દદામિ જુદિયોગ ત યેન મામુપયાન્તિ તે ॥૧૦॥

શ્લોકાર્થ—જ્ઞા પ્રમણે સદૈવ મારા સ્વરૂપમા મારી જ્ઞાને તપસ તથા પ્રીતિપૂર્વક અને લગ્ન્યાર જેવા જે જ્ઞાની હોય છે તેને હું જ જુદિના યોગથી પ્રાપ્ત થઈ સકુ જેવો જુદિયોગ આપુ છું (૧૦)

ટીકા—તેને હે અર્જુન! મારે જે કંઈ આપવતું હેવ છે તેનોજ માર તેણે પાટલો હોય છે કારણકે હે અર્જુન! તે જે મારે મારી પાસે અવધાને નીકલે છે તે મારની દરિયો જેનું સ્વર્ગ અને મોમ એ તે આકર્ષક વેશા જાતે છે તેણે મારી જે ભક્તિ કરી તે ભક્તિને હીરે તેને કંઈ આપવું એમ મને લાગે છે, પરંતુ મારે જ કંઈ તેને આપવાનું હેવ છે તે તે તે જાતે સ્વતઃ જ પેનને સ્વ પીન કરી હીરેતુ હોય છે હવે મારી ભક્તિનું જે પ્રેમમુખ તેને વુદિવત કરવું અને માર જેવા જ્ઞાનપરશાની દરિ ન પડે એવા મારે પ્રવાસ કરવો એવ મારું કવંચ છે હે ગિરીપી! હામ છે ૧૨. જેલનું હેવ ત્યારે મના તેમના પર પ્રેમદરિ રાખી તેની પાડન પાડન હોડે છે, તથા તેને સમવને એક જોશો ન્દીન મુવરું સરખા પાઈ કરી મૂકે છે, તે પ્રમાણે મત્ર જાતેના ઉપવના સમવવતુ વિવજ

અર્જુન ઉવાચ । પર બ્રહ્મ પર ધામ પવિત્ર પરમ ભવાન્ ।

પુરુષ ગ્રાશ્વત દિવ્યમાદિદેવમજ વિભુમ્ ॥૧૨॥

શ્લોકાર્થ — અર્જુન બોલ્યો છે દેવ ! આપ સર્વશેષ બ્રહ્મ, દેવતા સ્વયં અને પ મ પવિત્ર છે । આપ સર્વદા સર્વત્ર વાસ કરનાર, તેજસ્વી, સર્વ દેવોના આદિ, ઉત્પત્તિરહિત અને સર્વવ્યાપક છે । એમ કહીશ્યો છું છે (૧૨)

ટીકા — માટે છે કૃષ્ણ ! આપ પ પ્રથમ છે અને સર્વ મહા પુત્રોનું વિશ્વતિત્વ ન તોઈ પવિત્ર અને સર્વ જા તના નાશ છે । આપ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એઓના પરમ દેવતા છે । હે દેવ ! પચ્ચી સર્વુ ત્વ જે પુત્ર તે આપજ છે અને માયાથી જીવિત જ દિવ્ય બાષ તે આપજ છે । હે ત્વામી આપ અનાદિતિત્વ હોઈ આપને જન્માદિ ધર્મ નથી, આપ જા સર્વ સુદ્ધોથી સુખ્ય છે એવી સવજ અને હ્રમન્તા પડી છે આપજ ત્રણે કાળ આલક છે । આપ છરકાના મુખ્ય દેવતા છે અને આપજ પ્રધાનના આશ્રયભૂત છે । એમ કહે અને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવુ (૧૫૨)

આહુસ્વામૃપયઃ સર્વે દેવર્ષિર્નારદસ્તયા ।

અસિતો દેવલો વ્યાસ સ્વયં ચૈવ બ્રવીપિ મે ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ — આપ એવા છે એમ નારદ, અસિત, દેવલ તથા વ્યાસ એ સર્વ કૃષિ મહર્ષિ છે છે, અને આપ પોતે પણ મને એમજ કહો છે । (૧૩)

ટીકા — અને બીજી પણ એક રીતે એ વાત કહ્યું હે વની પ્રતિષ્ઠિ કાય છે અને તે એ છે કે પૂર્વે આપના સબધમા એવીજ વત અનેક કૃષિઓએ કહી છે તેમતે કહેલી વાતની તત્વવા હવેજ મને સમજાવે । એ તો આપની કૃપાનેજ મદિમા છે બાકી નારદ સુતિ મારે દર સરિવ આપે છે તે કુલ એજ વાતનું જાન કરા કરે છે પરંતુ આજ સુધી તે તેનેજ અર્થ સમજતો નહોતો । માત્ર તે પાવનથી યતો સન્નિતો જ હાલજ તે બોલ્યો હતો । મહારજ ! અધોના ધામમા સૂર્ય સ્વતઃ પ્રકટ થવ તોપણ તેમને માત્ર િષ્ટવા નીજ પ્રતિષ્ઠિ કાય છે અને પ્રમસનો અનુભવ થા સમ્તો નથી તત્વ પ્રમ સે ન સદ એ અધ્યત્મ જન શરવા હવા ત્યારે તેની રજાગતી તેજ આપુર્ક મને જાન દ આપનું હર્ષુ પશુ કન્ય કઈ તે સમજતો

આવના નથી. અહો! જ્યારે વિષમજ્વર ઉતરે છે ત્યારેજ જેમ મિષ્ટ વસ્તુ મિષ્ટ લાગે છે, આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારેજ જેમ ઝોપધને સારૂ નહુવામ્ય આવે છે, કિંવા ઇદિયો, વાચા અને પ્રાણમ્ય જ્યારે ચૈતન્ય આવીને સચાર કરે છે ત્યારેજ જેમ તેનું સાર્થક થાય છે, તેજ પ્રમાણે વેદશાસ્ત્રનો અથવા યોગાદિકનો અભ્યાસ કર્યા છતાં પણ જ્યારે શુદ્ધી કૃપા થાય છે ત્યારેજ તેનું સાર્થક થાય છે આ પ્રમાણે અનુભવની કેશ્મ આવી અર્જુન સતોષથી નૃત્ય કરતો દેવ પ્રત્યે બોલે છે—આપના કૃપનની પ્રતીતિ હવે મને થઇ છે માટે હે કેવલ્ય પતિ! મને ખરેખર જોવી પ્રતીતિ થઈ છે કે દેવ અને દાનવની ભુદ્ધિ આપને જાણી શકે જેમ નથી. હે દેવ! આપના કૃપનનો અનુભવ ન હોવા છતાં જો પોતાના જ્ઞાનથી આપને જાણવાની વાત કરે છે તે કદિ આપને જાણી શકતો નથી, જોવી મારી ખાત્રી થઈ છે (૧૭૫)

સ્વયમેવાત્મનાત્માન વેત્ય ત્વ પુરુષોત્તમ ।

ભૂતભાવન ભૂતેશ દેવદેવ જગત્પતે ॥ ૧૫ ॥

શ્લોકાર્થ —હે પુરુષોત્તમ, હે ભૂતભાવન, હે ભૂતેશ, હે દેવ, હે જગત્પતે, આપ આપનાજ સામર્થ્યથી આપને જાણો છો (૧૫)

ટીકા —જેમ આકાશનું મહત્વ નાકાશનું જાણે છે, કિંવા પૃથ્વીનું માપ જેમ પૃથ્વીજ જાણે છે, તેમ હે ભૂમીપતે! આપની સર્વ શક્તિ આપજ જાણી શકો છો. જાપી આપની શક્તિ જાણવાનો જર્વ વેદાદિક બ્યર્થજ કરે છે અહો! મનની ગતિને પાછગ કેવી રીતે રોકવી? મવનને શી રીતે પચાવો? બાહુવકે માયારૂપી સાગર કેવી રીતે તરવો? તેજ પ્રમાણે આપને જાણવા અતિ દુર્લભ છે મહા શાસ્ત્ર! આપનું જ્ઞાન આપનેજ છે અને તે અન્વને આપવાને પણ આપજ સમર્થ છો. માટે હવે જોકવાર મારી સંભગવાની ઉત્ક્રા પૂરી કરેલ હે પ્રાણી માત્રના ઉત્પાદક! હે સંસારરૂપી જળને નાશ કરનાર સિદ્ધ! હે સર્વ દેવોના પૂજ્ય જગદાધિપતે! આપની મહત્ત્વને વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે અમે આપની પાસે ઉમા હેરાની પણ યોગ્યના ધરાવતા નથી, પરંતુ તે કારણને છીપે જો અમે આપને વિનતિ ન કરીએ તો અમારા માટે છીએ ઉપાસજ નહોતો નથી ચારે તરફ સમુદ્ર અને નદીએ જરેલા દેવ તોપણ ચાલકને મન તો તે શુભજ છે! જ્યારે વૃષ્ટિ થાય ત્યારેજ તેની તૃષા તો યત્ન થાય છે તેજ પ્રમાણે હે કૃષ્ણ! જગત્તમા શુદ્ધ સર્વજ છે તોપણ મારી ગતિને

બ્રહ્મદેવના એક દિવસમા ચૌદ ઈંદ્રનો લય થાય છે । એ લૌકિક અમૃત તો માત્ર એક જાતનો સ્તીર સાગરમ્મનો રક્ષક છે, એને જે અમૃતનું નામ મળ્યું છે તે તો માત્ર આલાસવત્ છે, તોપણ તેનાથી તૃપ્તિ થતી નથી એવા તુચ્છ અમૃતનો જ્યારે આટલો મહિમા છે ત્યારે આપણ કયન તો ખરેખર પરમામૃતજ છે । એ તો મહારાજલ ન હોવાવળા અને સ્તીરસાગરનું મયન ન કરતા સહજ પ્રાસ થનાર અનર્દિ, સ્વાભાવિક અને સ્વયમેવ છે વગી એ પ્રવાહી પણ નથી અને ઘટ પણ નથી. એમા નથી મિષ્ટાન્ન કે નથી સુવાસ, અને સમરણ કર લગી સાચેજ જમે તે મનુષ્યને પ્રાસ થઈ શકે છે જેની વાન સાલ જાણને વારજ સર્વે સંસાર મિથ્યા લાસવા લાગે છે અને નિત્યતાનો વાસ અનાદ્યસેજ થાય છે, જન્મ મૃત્યુના સબધ સમૂહ નષ્ટ થાય છે અને જાતબાહ્ય મહાસુખની વૃદ્ધિ થવા લાગે છે, તેનું દૈવયોગે તેવન કરવામા આવે છે તો તે મનુષ્યને તદ્દરૂપ બનાવી દે છે અત્યુ જે આપણુ પરમામૃત, તેનું પાન આપ મને કરાવો છો ત્યારે મારાથી બસ થયું એમ નથી કહી શકાતું પ્રથમ તો આપણુ નામજ મને પ્રિય છે, તેમા વગી આપનો લેયો થયો અને સહવાસનો લાભ મળ્યો, વગી આપ આનંદપૂર્વક મને તે ઉપદેશામૃત પાવા લાગ્યા, એટલે હવે એ સુખ ડોના જેવું છે તે મારાથી કહી શકાતું નથી માટે હવે આપના સુખે આપની વિભૂતિ એકાર કરીથી સાક્ષગવા ઇચ્છુ છું આપના મનમા એમ આવે કે એકવાર કહેતું કયન વારવાર શું કહેવું ? પરંતુ હું મહારાજ ! સૂર્યનો પ્રકાશ કદિ વસ્ત્રી થયો છે ? અગ્નિને અપવિત્ર કદી શકાયો ? અખંડ પ્રગલ્ભિત ।ગોદકને વાસી કહેવાયે કે ? આપે આપના સુખદારા જે વચન કહ્યા છે તેને મૂર્તિ મત નાદબ્રહ્મરૂપેજ મે જાણ્યા છે જલે કે દુર્લભ સ્વદનપુષ્પનો તું સુધાસ લઈ રહો છું અર્જુનનું આ લાપણુ સભગી સ્ત્રી કુષ્ણ સર્વજે યોગવા લાગ્યા અને લો-લા કે, “ આ પાર્શ્વ હવે લખિત અને જ્ઞાનનો આકારજ થયો છે ” આ પ્રમાણે પોતાના ભાનનો આનંદ એક દેવને પણ પ્રેમનો ઉમંગકો આગ્યો, પરંતુ તેને પ્રતિરેધ કરી તેજા લોકવા લાગ્યા. (૨૦૫)

શ્રીમદ્ગવાનુવાચ । હન્ત તે વ્યયિષ્યામિ દિવ્યા હ્યાત્મ-
વિભૂતય । પ્રાધાન્યત કુરુશ્રેષ્ઠ નાસ્ત્યન્તો વિસ્તરસ્ય મે ।

શ્લોકાર્થ — સ્ત્રી ભયન ન લો-લા — આપુ અર્જુન ! શીકે છે

તોટ મારા પ્રસન્ન અને સુખ્ય સુખ્ય વિભૂતિઓ છે તેમ જાણી
 હે કિરીટી ! તેને બલુવાથી ઈતર સર્વ વિભૂતિઓ બલુવામાં આવશે.
 જેમ બીજા હાથમાં આવતા વૃક્ષના હાથમાં આવ્યા જેવું થાય છે,
 કિવા બાગ હાથમાં આવવાથી ફળો અને ફુલો પણ આપોઆપ હાથમાં
 આવે છે, તેમ તે વિભૂતિઓને બલુવાથી સર્વ વિશ્વ બલુવા જેવું થાય
 છે હે ધનુર્ધર ! ખરેખર તો મારા વિસ્તારનો અતન્ન નથી ! ગતન
 જેવા અમારા પદાર્થો પણ મારામાં સમાઈ જાય છે (૨૧૪)

અહમાત્મા ગુડાકેશ સર્વભૂતાશયસ્થિતઃ ।

અહમાદિશ્ચ મધ્ય ચ ભૂતાનામન્ત એવ ચ ॥૨૦॥

લોકાર્થ — હે ગુડાકેશ ! સર્વ ભૂતોના અતરમાં રહેલો આત્મા
 હું છું, અને સર્વ ભૂતોનો આદિ, મધ્ય તથા અત પણ હુંજ છું (૨૦)

ટીકા — હે ગુડાકેશ તથા ધનુર્વિદ્યામાં શિવના જેવા નિષ્કાલ
 અર્જુન ! સાક્ષી પ્રત્યેક પ્રાણીઓના અતરમાં અત.કરણ પણ હુંજ
 છું, અને પ્રાણીમાત્રની બાહ્ય બાબતોએ પણ મારું આચ્છાદન છે,
 અને પ્રાણીમાત્રના આરણ્યમાં, અતમાં અને મધ્યમાં પણ હુંજ છું
 જેમ મેઘની નીચે, ઉપર, અદર તથા બહાર સર્વત્ર આકાશજ છે
 અને તે આકાશમાંથી ઉત્પન્ન થઈ આકાશમાંજ રહે છે, અને પૃથ્વી
 તે જાય પામે છે ત્યારે પણ આકાશજ યદનિ રહે છે, તે પ્રમાણે
 પ્રાણીમાત્રની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને જાય એ ત્રણે ગતિ હુંજ છું આ
 પ્રમાણે મારું અનતત્વ અને વ્યાપકત્વ મારી વિભૂતિના યોગથી સમજી

શકાય છે માટે દૃઢ્યનેજ કાન બનાવીને આગળ સાબળ હે સુભદ્રા પતે । હવે તને જે વિભૂતિઓ સબળાવવાનું કહ્યું હતું તે કહું છું, અવશ્ય કર (૨૨૦)

આદિત્યાનામહ વિષ્ણુજ્યોતિષાં રવિરશુમાન્ ।

મરીચિર્મરુતામસ્મિ નક્ષત્રાણામહ શશી ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ — દ્વાદશ આદિત્યોમા વિષ્ણુ તે હું, પ્રકાશવતોમા કિરણવત સૂર્ય તે હું, મરુતોમા મરીચિ તે હું અને નક્ષત્રોમા ચંદ્ર તે હું છું (૨૧)

ટીકા — પછી કૃપાવત શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા — બાર આદિત્યોમા વિષ્ણુ હું છું, તેજસ્વી વસ્તુઓમા કિરણવત સૂર્ય હું છું, ઓમણુ પચાસ મરુતોમા મરીચિ હું છું અને આકાશમાના નક્ષત્રોમા ચંદ્ર હું છું (૨૨૨)

વેદાનાં સામવેદોઽસ્મિ દેવાનામસ્મિ વાસવઃ ।

ઇદ્રિયાણાં મનશ્ચાસ્મિ ભૂતાનામસ્મિ ચેતના ॥૨૨॥

શ્લોકાર્થ — વેદોમા સામવેદ હું છું, દેવોમા ઈંદ્ર હું છું, ઇદ્રિયોમા મન હું છું, અને પ્રાણીઓમા ચેતન્ય હું છું (૨૨)

ટીકા — શ્રી યોગિંદ્ર બોલ્યા — વેદોમા સામવેદ હું છું દેવોમા મહાજન્યુ જે ઈંદ્ર તે હું છું, ઇદ્રિયોમા અગ્નિવારમુ જે મન તે હું છું અને તેજ પ્રમાણે પ્રાણીમાત્રમા જે મૂળ અવકાશ તે હું છું (૨૨૪)

રુદ્રાણાં શંકરશ્ચાસ્મિ વિત્તેશો યક્ષરક્ષસામ્ ।

વસૂનાં પાવકશ્ચાસ્મિ મેરુઃ શિશ્વરિણામહમ્ ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ — રુદ્રોમા શંકર હું છું, ચંદ્ર રાક્ષસોમા કુબેર હું છું, અષ્ટ વસુઓમા અગ્નિ હું છું, અને પર્વતોમા મેરુ હું છું (૨૩)

ટીકા — સર્વ રુદ્રોમા મહાનૈય યજુ જે શંકર તે હું છું યક્ષ રાક્ષસોમા શંકરનેા મિત્ર જે ધનવાન કુબેર તે હું છું અષ્ટ વસુમા જે અગ્નિ તે હું છું અને સર્વ શિખરધારી પર્વતોમા ઉચ્ચ એવો જે મેરુ પર્વત તે હું છું (૨૨૭)

પુરોષસા ચ મુસ્ય મા વિદ્ધિ પાર્ય વૃહસ્પતિમ્ ।

સેનાનીનામહં સ્વન્દ. સરસામસ્મિ સાગરઃ ॥૨૪॥

अदि तु तु ज्येष्ठ कण अने सत्र धराग विप्रथ नामने
 गधर्षे ठे ग ५७ तु तु ११ गाननिधि । अत्र सिद्धोभा इपिवासा
 तु ११ सव रायात अत्राम् उन् २ नामने गधर्षे तु ११ नाम
 अत्र नामने । आरीनो ११ अ नौरावत ते तु ११ । देवाये हीन
 २ न मयल अनी सत्र ६ अमा टनम अतुं अ अमृत ट पन्न अतुं
 तु १३ । ११ लोडो आनाया ३ अ ११ अनी मया ६६ ७ अने
 लनो दाल, ग ५७ भारी वि ५५ विमृति २ (२२)

आयुधानामह वज्र धेनूनामस्मि कामधुक् ।
 प्रजनश्चास्मि वदर्ष सर्पाणामस्मि वानुकि ॥२८
 अनन्तश्चास्मि नागाना वरुणो यादमामहम् ।
 पितृणामर्षमा चास्मि यम मयमतामहम् ॥२९॥

श्लोकार्थ - आयुधाना वरुण मनु आयुध तु तु ११ ये
 मानयेतु तु ११ अ टपन्न २ न २ मयल तु ११ अर्षोभा वासु
 तु ११ । १२१० नादेम नागदान अमृत तु ११ अर्षोभावा
 वरुण तु तु १३ पितृदेवा अर्षमा न मनो । ११ तु १३ अने निप
 २ नागानाम यम तु ११ । २१

टीका - अतुना नवे नो ५- परि क म्या ७ -
 हदना अमम टन २ तुम २ वरु त तु १३ श्री वि
 के वाड अर अनेना अ मानयेतु त तु ११ - ने ना आनी ७ परि
 १ ना १२१० अ मयल त ११ । ११ अ ११११ अर्षोभावा
 - वासु त तु १३ अम २ ना म अर्षोभावा १२१०
 २ तु १३ आ अर्षोभावा २ ७-७२ अर्षोभावावा ५६११
 परि २ व क ते तु १३ अर पितृ १२२ पितृदेवा अर्षोभा
 तु १३ आ वात अर्षोभावा (अर्षोभावा इति) । ११ २ अर्षोभावा तु
 अम २ ११ अर्षोभावा, अर्षोभावा मन ११ - ने अरी ग ५७
 ७ अर्षोभावा अर्षोभावा लो ११ - अर्षोभावा ते निपामने ११ अर्षो
 अने नोना नागीभूत वे यम-धर्ष ते तु १३ अर्षोभावा
 अ मा अ वे २४ (२४)

प्रहादश्चास्मि देव्याना काल कल्पतामहम् ।
 मृगाणा च मृगेन्द्रोऽह वेनतेयश्च पश्चिणाम् ॥३०॥

શ્લોકાર્થ — દૈત્યોમા પ્રહલાદ હું છું, ગણુરી કરનાગઓમા માગ હું છું પશુઓમા સિંહ હું છું અને પક્ષીઓમા ગરૂડ હું છું (૩૦)

ટીકા — અરે દૈત્યકુળમા જે પ્રહલાદ તે હું છું એમ સમજ, અને તેથીજ તે દૈત્યોના સ્વભાવથી વિપ્ત થયો નથી શ્રી ગોપાળ, ષુક જો છે — નાગ કરનાગ સર્વ પદાર્થોમા જે મહાકાળ તે હું છું, અને સર્વ જનાવગેમા વાઘ ડિવા સિંહ તે હું છું એમ સમજ હે અર્જુન! સર્વ પક્ષીઓમા ગરૂડ પક્ષી હું છું, માટજ તે મને પોતાની પીંજ વહન કરી શકે છે (૨૪૯)

पवनः पवतामस्मि राम शस्त्रभृतामहम् ।

झपाणा मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥३१॥

શ્લોકાર્થ — પવિત્ર કરનારી વસ્તુઓમા વાયુ હું છું, શસ્ત્રધરોમા રામ હું છું, જળચરોમા મકર હું છું અને નીઓમા ભાગીચી હું છું

ટીકા — હે ધનુર્ધર! જે એક ધડીથી પણ ઓછા વખતમા આ પૃથ્વીની તથા સાત સમુદ્રની પ્રદક્ષિણા કરે છે, એનો વેગવાનોમા ષક જે વાયુ તે હું છું, અને હે અર્જુન! મવ શસ્ત્રધરોમા શ્રીરામ હું છું જે રામે ત્રેતાયુગમા સકટમા પડેલા ધર્મનો પક્ષ અહણુ કરી કેવળ એક ધનુષ્યવટે નિગ્રયશ્રીને એડત્રી કરી મૂકી હતી, પત્રી મુરેલ ચલપર ઉભા રહી તકાધીશ રાવણના મસ્તકની પક્ષિ ગગનમા જવ ધાર કરનારા ભૂતોને બલિ તરિકે અર્પણ કરી હતી, જ રામે હાને માન પ્રાપ્ત કરી આપ્યુ, ધમનો છલોદ્વાર કયો અને સૂયવશમા પ્રતિ સૂર તરિકે જગકયા, તે શસ્ત્ર ધારણુ કરનારાઓમા મીત્રપતિ રામ તે હું છું પુરુષવત જળચરોમા મકર હું છું સર્વ પ્રચલિત નીઓમા ગગા કે જેને ભગીરથ સ્વર્ગમાથી આણતો હતો તેવમ જહનુ ગતી ગયો અને પુન સાયગમાથી બહાર કાઢી, તે ત્રેતાયુગની સવ નીઓમા મુખ્ય જાહ્નવી હું છું, એમ હે અર્જુન! તુ જલુ આ પ્રમાલે મૃષ્ટિમાની મારી એકે એક વિમૂતિનુ વર્જન કરના અને તેા હમન જન્મેમા અર્ધો વિમૂતિઓનુ વણુ ન પણ યજ્ઞ શ થે નહિ (૧)

सर्गाणामादिरतश्च मन्य चैवाहमर्जुन ।

अयात्मनित्रा निद्याना नाद प्रदत्तामहम् ॥३१॥

अक्षराणामकारोऽस्मि दृढ सामामिहस्य च ।

अहमेवाश्रय ऋतो घाताऽह विश्वतोमुह्य ॥३१॥

સ્ત્રોતાર્થ — હે અર્જુન ! હું તારા પદાર્થોના આદિ, મધ્ય અને અંત છું, તર્ક વિદ્યાઓમા આત્મા અનાતમાનો ભેદ દર્શાવનારી તે અધ્યાત્મવિદ્યા તે હું છું, વાદવિવાદમા તત્ત્વ બહુવાની ઇચ્છાથી કરેલો વાદ તે હું છું, (૩૦) અશ્વરોમા અ અતર હું છું, નમાનોમા દ્વંદ્વ સમાસ તે હું અગમ કામ હું છું, અને તવ બાળુથી ક્રમોના રૂપ આપનાર હું છું (૩૧)

ટીકા — પ્રમાણે તર્ક નશ્વરો વીણી લેવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતા આકાશની પોલી બાધવામા આવે તો તે તર્ક હાથમા આવે છે, દિવા પૃથ્વીના પાંખાણોની ઠંડી લેવી હોય તો વૃગોળને જ કાપમા મારી લેવો જોઈએ, તે પ્રમાણે મારો વિસ્તાર લેવો હોય તો મને જ બાણી લેવો જોઈએ ગાખા, રૂબો અને કુલે એ સર્વને મામગ લઈ લેવા હોય તો તે પ્રમાણે વૃક્ષને જ ઉખાડી લેવું જોઈએ તે જમ છે મારી તર્ક વિમૂતિએ બહુવાની ઇચ્છા થાય તો મારૂં નિર્મુક્ત (ઉપાધિ રહિત) સ્વરૂપ જ લઈ લેવું જોઈએ બાળી હે અર્જુન ! મારી લિન્ન લિન્ન વિમૂતિએ કેટલી તુ સાલગયે ? મારે એવાજ નર્ગર જ બરેલો છું એમ તુ જણુ હે કિરીડી ! હું સર્વ નહિનો જાદિ મધ્ય અને અંત છું તે રનાણે વચમા આત્મા અને ઉભા તત્ત્વ લેવા હોય છે, તે પ્રમાણે સવત્ર દુષ્ણ વ્યાપક છું એમ ને બાણી છે નેજા મારી વિમૂતિએ બાણીને શું કરવું હો ? પરંતુ એટલી તારી ચે તારા નથી મારે એ વાત નવે રહેવા હોયે હે મુલદાપને ! મારી રિનૂ તિએ કથી છે તે તુ સ્મરજી સર્વ વિદ્યાઓમા આ નનાન મારી મોક્ષ પમાડનારી પદાર્થવિદ્યા તે હું નરે ! સર્વ શાંતો સંનત પાને કહે છે કે વખામા વાદ ગદિ ખટતા નથી-જા વાદ તે જાદુ વિન્ય કરજી જ ઉચ્ચે વૃદ્ધિ ન થાય છે અને લેથી યાનાએ ના તાને પુદિ મળે છે અને તે વર્કપર વખાએ નુ પ્રાપ્ય બાવણો થાય છે એનો જ ઉદારો અને ચચાપુત્ર વાત તે હું છું, અને અશ્વરોન ન ના અતર નકાલ તે હું છું તમ સોમ દ્વંદ્વ સમાસ તે હું છું એમ તુ જણુ અને મરિગાથી ઠાને દ્વંદ્વેવ પરંતુ તર્કને અલંકાર તુ તે પજુ હું છું ને નદરદિ તલિન તે વૃક્ષોને એવાની ને રે છે અને પ્રવચન જ મમ યલેશ જ ને જ તેને તે જ સ્યે હમ કરી જવ હે હે કિરીડી ! પ્રવચમાન નેજા જ અલિ ન દે છે, સર્વ પવનને તે જી લાક છે અને ઘડા ઉ ના આકાશ પજુ જમ વિદ્ય કઈ જાય છે, એવો અપરિમિત કામ ત હું છું એમ હ ની

એ કાર્ય — હે અર્જુન ! તુ ૫૯ પગથોનો જાતિ, મધ્ય અને
અત યુ; તર્વ વિધાયોમા આ મા અનાતમાનો ભેદ દર્શાવનારી જે
અધ્યા મવિધા તે હું યુ, વાદવિવદ્યા તત્વ જાણવાની ઇચ્છાથી
કરેલો વાદ યુ યુ, (૩૦) અશ્વરોમા અ અશ્વર હું યુ; નમાનોમા
દદ સમાસ હું યુ અમ્ય કાગ હું યુ, અને તર્વ જાણુથી કમોભ
દગ આપનાર હું યુ (૩૩)

ટીકા — જે પ્રમાણે તર્વ નગત્રો વીત્તે કેવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન
થાય આગ્રાશની પેઠી બાધવામા આરે તો તે તર્વ હાથમા આવે છે,
ક્રિવા પૃથ્વીના ૫ માણુઓની ઝડતી લેવી હેય તો બૂગોગનેજ માખમા
મારી લેવો જોઈએ, તે પ્રમાણે મારો વિસ્તાર જોવા હોય તો મનેજ
બાણી લેવો જોઈએ. જાખા, રૂણો અને કુલે. એ સર્વને સામગ લઈ
લેવા હોય તો જે પ્રમાણે વૃક્ષનેજ ઉખાડી લેવુ જોઈએ તે પ્રમાણે
મારી તર્વ વિમૂલિએ જાણવાની ઇચ્છા થાય તો માટુ નિર્જુલુ (ઉપાધિ
રહિત) સ્વરૂપ જાણી લેવુ જોઈએ. બારી હે અર્જુન ! મારી વિલ
લિન્ન વિનૂતિએ કેટલી તુ સામગયે ? માટે અશ્વર નર્ગર જ
ભરેલો યુ એમ તુ જાણુ હે કિરીટી ! તુ સવ નહિનો જાદિ મધ્ય
અને અત યુ જે પ્રમાણે વષમા જાગ અને ઉખા તતુજ બેડા
હોય છે, તે પ્રમાણે સર્વત્ર હુલ વ્યાપક યુ એમ જે જાણે છે તેણે
નારી વિમૂલિએ બાણીને ગું કરવું છ ? પરંતુ એટલી તાગે રાગ
નથી માટે એ વાગ હવે રહેવા દઈએ હે નુભદ્રાપને ! મારી વિ
તિએ કથી છે તે તુ સામગ તર્વ વિધાયોમા આતનજાન મારી
નોસ પમાનારી પેદાનવિધા હું યુ નરે ! તર્વ શાસ્ત્રો સગન પાને
કહે છે કે વખામા વાદ મદિ ખૂતો નથી-જા વાદ હુલ હુ વિચર
દરજ જે ઉચ્ચો વૃદ્ધિગત થાય છે અને જાથી ધોનાએ ના તર્વને કુદિ
નજે છે અને તે તર્કપર વખાઓના નુધાખ જાણલો થાય છે, એનો
જ ઉપોચ અને સર્વાયુષ્ત વા તે હું યુ, અને અશ્વરોન જ ન
અશ્વર નકા તે હું યુ નમનોમા દદ સમાસ હું યુ એમ તુ
જાણુ અને મદિ મથી લાને દ્રઙદેવ પરત સવને ત્વન જ ન
તે પશુ હુ યુ નેનદરાન્કિ સહિત તે પૃથ્વીને યોગની નાએ છે
અને પ્રલયમયે જ નર થનેવા જે અને જે તેને તેજ મયે હુલ
કરી લાય છે, હે કિરીટી ! પ્રલયમાગના તેજને જે જાલિ ન દ છે,
તર્વ પવનને જે જાગી જ ર છે અને જગા ઉ ના જાકાડ પા નના
વિદ મધ્ જાય છે, એનો અપરિમિત કાગ તે હું યુ એમ લાગીની

ના રીતે અભુને યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી જેમ સખ્ય કહેતો હતો
 પણ મલકે છે!! જોનજ સકને લેગો છતો આ દ્રશ્ય લેખે
 વના મનમા ખેદ ઉત્પન્ન થયો અને તે મનમા લો યો -સહજે
 પ્રમિ થત તેને લગાપ્રદાર કરવો એ મુ આશ્ચર્ય કારક નથી
 ગામની રાજકીય વ્યવસ્થા છે જેમ હું યા તો હતો, પરંતુ વસ્તુ
 જેની ભાગદશિની જેકે ન નકદિ પડુ ન થય છે પણ હવે આપને
 રાજની વાત હેવા દર્શિ અભુને યોગ્યતા વધારી, પણ
 હવે વાત વિષે તેના મનમ ઉપાલ પવન થઈ, તેથી તે લો યે
 સર્વ જાન હિંસ મય છે જેરી જે માત્ર અલક કુમ. પ્રતિનિ થક છે
 તે મારી સનમ પ્રવચન કરી લેખે તે અધિક દેવન લાગી જેવી
 દુઃખા કરવા લાગ્યો કે જાજ લગ્ને ન ખોથી ઘરે સકલ વિશ્વ
 જેવુ આજે અભુને તો જાજ ક પની યાખાજ લગી રો છે, નાટે
 તેને વાજીજ મુ પો કદિ આવનાર નથી કારણ કે તેના મુખનથી
 જે જે વાતો નીકળે છે તે તે શ્રીકૃષ્ણ ખરી કર છે જ શ્રીકૃષ્ણ પ
 ના મા પ્રગાહન ક્યન નમ છે વિર ઉદા પોતેજ મન્યા હતા તે
 મુખે અભુને પ્રાપ્ત થય છે નાટે નિવૃત્તિદાસ ન હોવ કહે છે
 હ-વિશ્વપ વિષેના પ્રશ્નો પ્રશ્ન પર્થ કેવી રીતે કરે છે તે મ
 હવે આ ન અવગે (૩૩૫)

અધ્યાય ૧૧ માં

હવે જેમદશ અધ્યાયમા જે શન અને અદ્યુત સ્થી પદિ પૂર્ણ
 થયા કહી છે, તેમા પાર્થને ભગવનનું વિશ્વપ દ્રષ્ટિએ પડે આ
 મનકો શન રસને ઘેર આમુન સ્વ અલિની આપેલો હોવથી તની
 તદિ કલર અને પણ પશ્ચિમી મન્યો વધુ ના લગ્નમા જે
 પ્રમાણે જન્યાને પણ વચાલકારોને તથા કૃત્વા જન્યાને લલ
 મે છે, તે પ્રમાણે સાધના મુખાસનપર સર્વ રસને વ મે મ. ર
 વને અને તે દર્શને લાભ મળ્યો, પરંતુ ત સર્વમ કાવ અને ના
 જુન સ્વ તો જેવા યોગ્યા કે જામે ર કર અને વિષ્ણુ પ્રેમ ન વથી
 જેમ જીવને અલિન આપી રહ્યા ન હોય. અમાવાસ્થાને દિવસ
 જેમ મુર્ધ અને સદન બિલો જેકેજ વખતે મગલ દેશ તેમ ના
 અધ્યાયમા રાવ અને આમુન રસન કાય થયુ છે જેમ ૧.૩. ૩

થયા પછી શેવડેવડની વાત કેવી? પરંતુ મહા મેહના પૂરમા મન
 ગળા મુખી દુલેલો ભેષ આપેજ ભુલો મારીને અને બહાર કાઢયો છે
 આપના સિવાય આ જગતમા અન્ય દોષ વસ્તુ નથી પરંતુ અમારા
 કર્મોનું પ્રાણસ્ય તો ભુલો છે, અમે દહ દુ ઇ કોવા જમમા પડી
 આપનાથી ભિન્ન છીએ એમ માનીએ છીએ. આ જગતમા અનુન
 નામનો મનુષ્ય ઇ એવુ દેહભિમાન શખતો હતો તથા કોરવોને મારા
 કુટુંબી ગણતો હતો, તેમજ એમને મારીય તો તેથી ઘનારા પાગકને
 માટે કોણ બલે યુ યુ શિક્ષા થયે કોવા ખશભ સ્વર્ગા એવો હતો
 પરંતુ હે પ્રભો! આપે અને અગત ક્યો ઇ હે દેવ! હે ભગ્નીપને!
 અર્ધનમરીની વચ્ચી ઠાપી દુ ઉદમ્ની દુલાથી મુચજળ પીને હતો,
 અથવા ઠપાના કરેલા સર્પને સ્પશ ઘના ખરા સર્પ કર્યો કોવા
 જમથી અને તેના વિવની લુરીએ સાચી લગ્ગાની હુ. અ પ્રમાણે
 હુ અર્ધ મરણભવના પૂરમા તજાનારન આપ બહાર કાઢવાનો વધ
 પ્રાપ્ત ક્યો છે કૃપમા માટે પોતાનું જ પ્રતિબિબ પડું છે એમ ન
 સમજતા તેમા ભુલો મા નાવા સિદ્ધને દોષીન કોઈ તત્તુ રક્ષણ
 કરે, તે પ્રમાણે હ અગત! અરાનસામરમા રજતા અટકાવીને આપે
 માટે સરસણ કર્યું ઇ બાદી અ ધાર પર્ધ ત મારો તા કોવાજ નિશ્ચય
 તો છે બલે તને તમેક અંકત્ર યાવ કિયા આ સર્વ જગત ફળી લાવ
 અથવા આકાશ નૃપી પ તોપદ કુલીનાની વાથે યુદ ન જ
 કરવું આશ અહ કાના થો થી મ આલકરથી જગમા બદી
 મારી હતી, પરંતુ આપ નિઃ હયા તા સાંરે યુ બાદી તમાથા
 મને કોલે બહા કાઢયા હા? વાલ્તવિ ૩૫ શરીર હું નહિ હાવા
 હુ અનુન નામક કોઈ અભિયુ એમ માર્ન બગતાજ માણુ
 હુ આપે માટે રસણ કર્યું પૂવ લાક્ષાગૃહમા બગતા જયો હતા,
 બહા ક ડી આપે માટે સરસણ કર્યું હતુ, ત્યારે તા કેવગ દેહનોજ ભવ
 હતો પરંતુ આ અન્ય લાક્ષાગૃહમા તો માટે અતન્ય પલુ નાથ પામનું
 હુ, તેમાથી આપે અને બહા કાઢયો છે દુરામહરથી સમુદના
 હત, મરી ભુદિરથી પૃથ્વીને બન્ધમા મારીને મોહરથી સમુદના
 હુ તનીઆમા લઈ ગયો હતો, એલામા આપના બોધના સામર્થથી
 હુ એકદમ શુદ્ધિમા આગ્યો આ તા આપને બીજી વખત વરાહાવ
 તારજ ધાગલુ કરવો પડયો. આવા આપના ઉપમર અપાર છે, તેમારી
 એ વલોથી દુ ગી રીને વર્ણવી શકુ? આપે માગ મટે પને પ્રાણુ

અર્પણ કર્યા છે તે હે દેવરાયા ! આપનો શ્રમ વ્યર્થ ગયો નથી, પરંતુ આપને યશની પ્રાપ્તિ થઈ છે અને મારા અજ્ઞાનનો સમૂહ નાશ થયો છે હે મહારાજ ! આનંદ સરોવરમાના કમળ જેવા આપના આ નેત્રો જેના પર દૃષ્ટાદષ્ટિ કરે છે, તેની માથે મોહનો મેઘાપજ શી રીતે થઈ શકે ? મહારાજ ! મૃગજવની વૃદ્ધિ વડવાનગને શુ કરી શકવાની હતી ? તેમ હે દાતાર ! હું આપના કૃપામહિમા પ્રવેશ કરી ધ્રુવજ્ઞાનો પૂર્ણ અનુભવ લઉં છું એટલે માગ મોહનો નાશ થાય તેમ છું આશ્ચર્ય ? ખરેખર આપના ચરણનો સ્પર્શ કરીને કહું છું કે હું ઉદ્ધાર પામ્યો છું (૬૮)

મગાપ્યયૌ હિ ભૂતાનાં શ્રુતૌ વિસ્તરશો મયા ।

ત્વત્તઃ કમલપત્રાક્ષ માહાત્મ્યમપિ ચાવ્યયમ્ ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ — હે કમળપત્રાક્ષ ! ચરાચરની ઉત્પત્તિ અને વિનષ્ટ એ ઉભય વિસ્તારપૂર્વક મે આપના શ્રીમુખે સાલજ્યા, તેમજ આપનો અવિનાશી મહિમા પણ સાલજ્યો (૨)

ટીકા — હે કમલનયન ! હે કોટિ સૂર્યના પ્રજાશવા ! 'મહેશ' આજે મે આપનાદ્વારા આ પ્રમાણે સાલજ્યુ આ સવ મુનો જેમાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમા લય પામે છે એવી જે માનવ ત ત મને વિસ્તારપૂર્વક કહી સલાજારી છે, તે માયાની જટલી લઈ પરમા માનું મૂળસ્થાન પણ બતાવી દીધું છે કે જેના યશને પરિપૂર્ણ કરીને વદ વસ્ત્રયુક્ત થાય છે, જે વેદ ઉત્પન્ન થઈ અસ્તિત્વ લેખવે છે અને જેમાથી ધર્મ જેવા રત્નો નીપજે છે, તે સૌ આપના ચરણ આશ્રયથીજ લવે છે હે દેવ ! આપનું જે અગાધ માહાત્મ્ય સ્વ મા દ્વારા બલજવા યોગ્ય છે અને જે આત્માનુભવથીજ પરિપૂર્ણ બની શકાય છે તે આપે મને ઉત્તમ રીતે બતાવ્યું છે જેમ વાહન નદ યત્નજ સૂરમજ દષ્ટિગોચર થાય છે, કિવા હાથવટે લીલ ખમત્તજ સ્વજ જગ નજરે પડે છે કિવા જેમ ચદનના વૃમને સપોએ ગિરેજા નજરે પડે ત્યાર તેને આલિ ભ દર્શ શકાય છે, અથવા પિ ૬ થરા પડી જતજ વ્ય હમ્નગન થાર છે, તેમ નાનની આરની મારા જા પુદેને જામુએ જડારી દીધી એટલે મને વ્રજ તાપ યજુ ઇ મા હે દેવ ! આપની અગાધ શક્તિનો મને અભાવ છે પ ન મને એક બીજી ઈચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે જેને ત મુ નાનની સમસ્ત દર્શાવુ નહિ તેા પડી કોની

દશાણુ ? કારણ કે આપના સિવાય અન્ય સ્વયંજન મને ક્યા નાહિત છે જે ? મત્સ્ય જે જગનો ભાર માનીને બહાર આવવાનો વિચાર કરે દિવા બાગક જે માતાની પાસે સ્તનપાન કરવામા લગત ધારણુ કે તે, હે શ્રી હનિ ! તેને બચવાનો કોઈ ઉપાય નહીં ? માટે તકોચ ન ધરના મનમા આવે તે વાત આપને પૂછી નાણુ છુ આ પ્રમાણે અર્જુન જો યો કે તરતજ શ્રી કૃષ્ણદેવે મ્હુ કે, તારૂં જે કથન હુવે જોવા દે અને તને શી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે તે મને કહે. (૮૦)

एवमेतद्यथात्वं त्वमात्मानं परमेश्वर ।

द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमेश्वर पुरुषोत्तम ॥૩॥

શ્લોકાર્થ — હે પરમેશ્વર ! આપે આપના વિષે જે વર્ણન કર્યું તે તત્ત્વજ છે, પરંતુ હે પુરુષોત્તમ ! આપનું તે વ્યાપકરૂપ ભોવાળી મને ઇચ્છા છે (૩)

ટીકા — પડી અર્જુન જો યો નહે દેવ ! આપે કહેવી વાતનો અનુભવ થવાથી મને શાંતિ થઈ છે હુવે જેની ઇચ્છાથી આ સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ તથા લય થાય છે અને જેને આપ પોતાનું સ્વરૂપ કહો છો તે આપનું મુખ્ય સ્વરૂપ કૃપા મૂળને દેખાડો. જ્યાંથી આપ દેવોના કાર્યને માટે દ્રિત્વજ ચતુર્ભુજ ઇત્યાદિ આ ધારણુ કરીને અ યો છો સ્ત્રીસ્તમુદ્રમ. રૂપશયનના અ લથી મત્સ્ય કુર્માદિ અવનાર ધારણુ કરી સર્વ અવનારકૃત્યોની સમાપ્તિ થયેથી હે ॥૩૧ી શ્રીકૃષ્ણ ! જે નયને આપ પુન જાણો દો, ઉપનિષદો જેના શુભાનુવાદ ॥૫ છે યોગી જન હૃદયમા રાખી જેનું ધ્યાન ધરે છે અને જેને સનમદિઠ આલિંગન કરી રહે છે એવા જે આપના અ ધ વિશ્વરૂપની કીર્તિ અને નભનીએ ડીએ, તે ભોવને માટે હે દેવ ! માઝ મન અતિ અધીર થઈ ગ્હુ છે આપે મારો તકોચ દૂર મૂકી મારી ઇચ્છા પૂછી તથી હુ કહુ છુ કે, મરી આજ એક બલપત્તર ઇચ્છા છે આપનું સ્વ વિશ્વરૂપ મારી દષ્ટિથી જેવુ જેમ માતા મનની આનુ તા છે (૮૧)

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।

योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥૪॥

શ્લોકાર્થ — હે પ્રભો ! હે યોગેશ્વર ! તે આપનું સ્વ ત ન્દેઈ અ ધ જેમ જે આપને લાગુ હોય તેા આપનું તે અરિન દાં ઉપ મને બતાવો. (૪)

દેહમાને નીરો છે અને તે વ્યર્થ બાજુ તો પછી કોઈ કોના પર ક-યો ?
 તે વિશ્વરૂપ ઇદ્રિયોને અગોચર છે એમ શાસ્ત્રો વર્ણન કરે છે અને
 તેને કેવળ જ્ઞાનદ્રવિય જોઈ શકે છે, તે આપે મારા ચર્મચતુષ્કોની
 સમગ્ર મૂળી રીધુ, તો હું તેને શી રીતે જોઈ શકું ? પરંતુ તમની
 આ રૂંકે વિષે જરા પણ ઉચ્ચાર ન કાઢના. સ્વસ્થ બેસવું એજ રીત
 એન ધારી હું સ્વચ્ચ જ બેઠા. અર્જુનનું આ ભાવજી સાક્ષી કેવ
 બોલ્યા - ત્રાપુ અર્જુન ! તારૂ જોણવું અને માન્ય છે અને જો વિશ્વરૂપ
 બનાવવું હવું તો મારે તને પ્રથમ તે જોવાનું સામર્થ્ય આપવું જોઈ
 હવું, પરંતુ પ્રેમના નાવેશમાં તને જ્ઞાનદ્રવિ આપવાનું વિશ્વરૂપ સર્જ
 એક ક્યાં સિવાય બીજા વાવવાથી વ્યથ બાજુ છે, તેમ તને વિશ્વરૂપ
 બતાવવાની મારી ખટપટ વ્યર્થ છે, માટે હવે તને જેની દ્રષ્ટિ આપુ
 છું કે, જેના ચોક્ષી તું મારૂ વિશ્વરૂપ જોઈ શકીશ. પછી હું પાઠવું તે
 દ્રષ્ટિથી મારો તવ (અપરિત ઘટનારૂપ) સર્થ્ય જે મ જોઈ તેને પુ
 અનુભવમાં આણુ જ માત્ર વેદાતથીજ બાણુવા યોગ્ય છે અને જ
 સમગ્ર લોકોનું આદિકાન્ધુ છે, અને જે સર્વ જગતને વહનીય છે, તે
 શ્રીકૃષ્ણ પગમાત્રમાં આ પ્રમાણે બો વા. (૧૪)

મજય ઉવાચ | એવમુક્ત્વા તતો રાજન્ મહાયોગેશ્વરો હરિઃ |
 ઠર્ગ્યામાસ પાર્થાય પરમ રૂપમૈશ્વરમ્ ||૧૧||

સોકાથ — સજ્જ જો યો — હે કૃત ૧૫૪ રાજા ! આ પ્રમાણે
 બોલીને પગે મહા યોગેશ્વર કૃષ્ણે પથને પડવું પ મધેષ્ટ વિધ
 ઉપ બનાવ્યું (૯)

રીમ — સજ્જ જો યો — હે કૃત ૧૫૪ રાજા ! આ પ્રમાણે
 બોલીને પગે મહા યોગેશ્વર કૃષ્ણે પથને પડવું પ મધેષ્ટ વિધ
 ઉપ બનાવ્યું (૯)

આ ! નને વારવાર એજ આશ્ચર્ય થાય છે કે આ જાણે લોકન
 કોઈ ત ની કરતા અધિક ભાગ્યશાળી છે કે ? કિવા આ જાણે
 કૃતિ સિવાય અન્ય કોઈ સકેતકો વર્ણન કરનાર છે કે ? કિવા ને
 દાંતલ કહેવામાં નારે છે તે એજ શેષ સિવય અન્ય કોઈના અભા
 છે કે ? નહો ! ભાવની પ્રાપ્તિને માટે યોગીના જેવી આ નહ
 જેવા કરનાર અત્યંત ઇતર કોઈ છે કે ? પરંતુ તે સર્વ તો એ
 બાણુને તરી (૧૫) અને જે દિવને પાડવોનો જન્મ થયો તે દિવસથી
 સર્વ કૃષ્ણુપ પાડવોનેજ પ્રાપ્ત થયું છે તથાપિ પને પાડવના જ
 પ્રમાણે કામાતુર પુરૂષને કોઈ સ્વે પોતાને સ્વાધીન કરી લે છે, તે
 પ્રમાણે અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણ સહજ સ્વાધીન થયા છે બલાવેલો પોષઃ

પણ જેવું ન જોવે કિંવા જેવ ડરવાને કેળવેતું પણ પણ જેવી આજ્ઞા
 ન રહે, તેવા જોલો શ્રીકૃષ્ણ જોલના હતા અને તેવી આજ્ઞામા તેજો
 નહોતા હતા. કોણ જાણે અર્જુનને તે કેવુંક દેવ અનુદાન થયું હશે.
 આજે પૂર્ણબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું ઐશ્વર્ય જોગવવાને માત્ર લાભ
 વાન અર્જુનનાનું નયનો યોગ્ય છે, માટેનું તેના જોવ મુખમાથી નીક
 ગતાનીવારનું શ્રીકૃષ્ણ ઝડપી લે છે અર્જુન કોધિન થાય છે તોપણ
 દેવ સ્વસ્થતાથી નહન ડરે છે અને તે રૂમણ લે છે તે તેને સમજાવે
 છે શુ દેવ અર્જુનની પાછળ ગાડા થયા છે? નહિ તો શ્રીકૃષ્ણની
 યોગ્યતાનું વર્ણન થવું પણ અશક્ય છે જે સમર્થ ગુણાયોર્ણે જા
 વડ પર્યંત માતાના ઉદરમા રહી વિચરને છુ યો, તે ગુણાયોર્ણે
 એમના વિચર (રાસકીડા)નું વર્ણન કરી કૃતાય થવાની ઇચ્છાથી એમના
 મૃતિપાંડુ બન્યા. 'હે રાજા' શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જે યોગીઓનું સમાધિ
 ધન છે તે અર્જુનને સ્વાધીન થયા એ જોઈ મને મહાન અમર
 લાગે છે.' આટલું જોની સજય પુન ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે જો યો -હે રાજા'
 આમા અમરતાનું પણ શો? શ્રીકૃષ્ણ જેનો અગીકાર કરે તેનો આવોજ
 ભાગ્યેદય થાય, માટે તે દેવાધિદેવે પાર્થને કહ્યું કે, 'હું તને દિવ્યદ્રિ
 આપુ છું તેના યોગથી તું અખંડ વિશ્વરૂપ જોઈ શકીશ.' શ્રીકૃષ્ણનું
 મુખમાથી હજી તો આ અક્ષરો પુરા નીકળ્યા નથી એવામજ
 એકદમ અર્જુનનું અજ્ઞાન નહ થવા લાગ્યું જ્ઞાનેશ્વર કહે છે -તને
 દિવ્ય દ્રષ્ટિ આપુ છું' એ અક્ષરો નહોતા, પરંતુ પ્રકાશ ઐશ્વર્ય
 દશાવનાર જ્ઞાનરૂપી મયાલજ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને માટે પ્રીત મરી હતી.
 પત્રી દિવ્યદ્રષ્ટિનો પ્રકાશ પરણાની સાથેજ અર્જુનની જ્ઞાનદ્રિ
 યોગરૂર દેવાઈ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે પોતાનું ઐશ્વર્ય અર્જુનને જાણ્યું
 ભગવાનના સર્વ અવતારો જે વિશ્વરૂપ સમુદ્રના તરંગો છે, જે
 તેજરૂપી સુર્યકિરણોને લીધે આ સર્વ જગત ભાસે છે, જેની અનર્થ
 સિદ્ધ મન્વરૂપ ભૂમિડાપર સ્થાવર જગમડપ ચિત્રો ઉગે છે, જેવું જે
 પોતાનું નિજ સ્વરૂપ તે શ્રીકૃષ્ણે જાણ્યું પૂર્વે જાણવડમા નહ?
 શ્રીકૃષ્ણે એક વખત મૃત્તિકા ખાની હતી ત્યારે યજ્ઞોદ્ધાને ક્રોધિત
 થઈને તેમને હાથમા પકડ્યા હતા આ વખતે શ્રીકૃષ્ણે જાણે જીવ
 ધીન જગાસુ ખાવાના નિમિત્તે યજ્ઞોદ્ધાને ચોદે ભુવન જાણી દીધું હતું,
 કિંવા મધુવનમા જાગક ધુવના મનમા દેવની સ્તુતિ કરવાની હતી
 ઇચ્છા થઈ હતી, પરંતુ સ્તુતિ દેવી રીતે કરવી તે ન આવડવાથી દેવે
 તેના જાવને પોતાના શબ્દો સ્પર્શ કરા યો કે તરતજ વેગ પડી જેવી

સ્તુતિ કરી ન શકે તેવી સ્તુતિ તે કરી શકયો. હે શબ્દ ! ઈંદ્રિએ
 ધનવજ ઉપર તેવોજ અનુમદ્ધ કર્યો એટલે માયા ક્યા ગઈ તેનો પત્તો
 પણ લાગ્યો નહિ એકદમ સ્વર્ગ્ય તેજનો પ્રકાશ પડ્યો અને સર્વ
 વસ્તુઓ અમત્કારમયજ દેખાવા લાગી અને તેજુ ચિત્ત આશ્ચર્યનિમમ્મ
 યજુ નદીના કિનારે માર્કટેય ઋષિએ સંખ્યા કરતા દેવને એવી વિનતિ
 કરી કે મને આશ્ચર્ય બનાવો, ત્યારે પૃથ્વીથી આકાશ પર્યંત સર્વત્ર
 વજનવજ યજ રહુ અને તેમા તે એકલોજ તરવા લાગ્યો, તે પ્રમાણે
 વિશ્વરૂપના કૌતુકમ પાર્થ નિમમ્મ થયો. તે જોત્યો — “આ સ્થળે કેવજુ
 મોદુ આકાશ દ્રષ્ટિએ પડતુ જુ તે કોણ બલે ક્યાય ગયુ ! તેજ
 પ્રમાણે સ્થાવર વજમ મહાભૂતો પણ ક્યા ગયા ! દિશાના તો પત્તોજ
 હાનતો નથી, આકાશ અને પાતાલ ક્યા ગયા તે પણ સમજતુ
 નથી અને જગૃત યજેલા મનુષ્યને જે પ્રમાણે મગમ્મા જેજેલા પદાર્થો
 દ્રષ્ટિએ પડતા નથી, તે પ્રમાણે જાટલા વખત સુધી દ્રષ્ટિએ પડતી
 સૃષ્ટિ નષ્ટ થઈ છે, અથવા સૂર્યના તેજથી જે પ્રમાણે ચંદ્ર અને
 તારાઓ નષ્ટપ્રાય થાય છે, તે પ્રમાણે સૃષ્ટિની સર્વ રચના વિશ્વરૂપથી
 નષ્ટ થઈ જણાય છે આ વખતે અર્જુનના મનમાથી મનનું અસ્તિત્વજ
 ભુસાઈ ગયુ, અને ભુદ્ધિ ભુદ્ધિને વધ કરી શકી નહિ અને ઈદ્રિયોની
 વૃત્તિઓ સર્વ પાછી ફરીને હૃદયમ્મ ભરાઈ બેઠી ! સ્તબ્ધતા સ્તબ્ધ
 થઈ ગઈ અને એકાગ્રતા પોતામજ એવી ત લીન બની ગઈ કે બલે
 સર્વ વિચારસમૂહોપર કોઈએ મોહાસજ નાખ્યુ હોય ! આ પ્રમાણે
 તે આશ્ચર્યમુદ્ગ યજ ચારે તરફ જોવા લાગ્યો તો તેને પોતાની સમક્ષ
 જે નાની ચંદુર્ભુજ મૂર્તિ હતી, તેજ વધીને પુષ્કળ રૂપે ચારે તરફ
 પ્રસરી નઈ છે એમ તેને દેખાયુ જેમ વર્ષાકાળના નેપ કિંવા
 પ્રલયકાળના સૂર્યતુ તેજ એકદમ ચારે તરફ પ્રસરે છે, તે પ્રમાણે
 ભગવાને કોઈ પણ બાલુએ પોતાના સિવાયતુ કોઈ પણ સ્થાન રહેવા
 દીધુ નહિ જયમ તો ઈંદ્રિયતુ સ્વરૂપ જેધને અર્જુનને પરમ સતોષ
 થયો, પરતુ સ્વાર્થમ્મ નેત્ર હવાડીને ભુજે છે તો વિશ્વરૂપ તેના
 જોવામ્મ આખુ વિશ્વરૂપ જેવુ એવી જે અર્જુનની ઈન્દ્રિયા હતી તે
 આ પ્રમાણે ઈંદ્રિયે પરિવૃત્ત કરી. (૧૯૯)

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्रभुतदर्शनम् ।

अनेकदिव्याभरण दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥१०॥

સ્થોકાર્થ — તે વિશ્વરૂપમા અનંત મુખો, અનંત નેત્રો, અનંત

અદ્ભુત દર્શનીય પ્રકારો, અનન્ય સુપ્રકાશિત અવકારો તથા ઉગામેલ અનન્ય ચક્રચક્રીત આયુષો હતા (૧૦)

ટીકા — પત્રી અર્જુને એ સ્વરૂપમા યુગ્મ મુખો જોયા તે જાણે શ્રી વિષ્ણુના રાજમહેલ હોય અથવા લાવણ્યશ્રીના ભારતન ખુલા થયા હોય તેવા દીપતા હતા ક્રિવા આનદરૂપી વનજ ખીલી ગુરુદાર બની રહ્યા હોય તેવા દેખાતા હતા જાણે સૌદર્યને રાજ્યાધિકાર મન્થ હોય તેવા શ્રીહૃદ્ગિના આ હાદડાગક મુખો અર્જુને જોયા, અને તેજ પ્રમાણે કેટલાક મુખોમા જાણે મધ ભરકા ગાગ રાગિના સૈન્યોન ઉલ્ભવ્ય હોય તેવા દેખાત દષ્ટિગોચર થયો જાણે મૃત્યુનેજ મુખો ઉત્પન્ન થયા હોય, ભવનાજ ક્રિલા ઉભરી નીકળ્યા હોય, અથવા પ્રવયાગ્નિના કુટોચ અગ્ની ઉઠ્યા હોય, તેવા અદ્ભુત અને ભયકર મુખો પણ અર્જુને તે જાણે જોયા, તેમ અનેક નામ્ય અવકાશ યુગ્મ તથા ચમત્કારીક મુખો પણ જોયા તે તેને જ્ઞાનદષ્ટિથી જોવા લાગ્યો, પરંતુ તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ, માટે તે કાર્ક છોડી દઈ તેની આખો ક્યા કે તે ઠાનુકથી જોવા લાગ્યો, ત્યારે નાના પ્રકારના રગના મગ્ન મનોજ જાણે વિરમિત થયા હોય એવી સૂર્યના તેજા જેવી ચમત્કારી આખોની હાન્ની હારોજ તની દ્રષ્ટિએ પડી તેમા અનિ રામવર્ણના મેઘ સમુદાયમા પના અત સમયે જેવી વિજગી મનદ છે તે પ્રમાણે બ્રહ્મુટિની નીચે પીગા વર્ણના નેત્રો અગ્નિની પડે ચમત્કાર હતા, તે એકજ રૂપમા જુદા જુદા અનેક આકારો જોવા નમા અનેકરૂપ ભરેના છે એવી તેને પ્રતીતિ થઈ પત્રી આ વિધ ઉપના પગો ઠથી તગ્દ છે, સુકુટ ઠથી તગ્દ છે તથા બાહુદદ ઠથી તગ્દ છે તે ઠાનુકથી જોવાની તેની ઈચ્છા વૃદ્ધિગત થની ૧૧ મુ બાવવાન પાર્થના મનોરથ નદિ વિક્ષિપ થાય કે? શકરના ભાય પત્રી નિષ્ક્રમ બાલો જટે કે? ક્રિવા વક્ષદેવની વાચામા પ્રદિ નિર્ધર શ્રદ્ધમમુદાર મગ્ને કે? કદિજ નહિ, તેમ અર્જુને તે અપાર વિધ ઉપને જોયુ જે ઉપનો યાગ વેદોને પણ લાગ્યો નહોતો, તેના મર્વ અવરો અર્જુને પોતાની બન્ને આખોથી એક માથે જોય. જે વિધ રૂપ નાના રનોના અલ મગ્થી શોભાયમાન હનું, તેના ચરને થી દને સુકુપર્ય ત અર્જુને તેનુ સ્નાન જોયુ પરબ્રહ્મ પોતેજ સ્વરૂપ ધન્વ દે અને તેનાપર પગ પ્રક્ષરૂપીજ અવકારો પહેરે તે પત્રી તેની શોભા ગી મન્ના રહે વાડ? જે મદા તેજથી સૂર્ય અને ચન્દ્ર મન્ને ને શિવ થ ર છે તે મદા તેજનુ પનુ જે જીવન છે, તેજ બ્રહ્મને પ્રક્ષરૂ

દેવ ધામે તોપણ તે વિશ્વરૂપના તેજની બરાબરી કરી શકાયે નહિ
 નર્વ વિન્નાગીએ એકત્ર કરીએ તથા પ્રવચકાગના અગ્નિના સર્વ
 તાહિન્યો જમાવી તેમ તેના કુન્ન દશ ગણ મહા તેજ ભેગવીએ,
 તે તે વિશ્વરૂપના તેજની થોડે અંશે બરાબરી કરી શકે, પરંતુ તેની
 નાપૂર્વ બરાબરી થવી એ તો અસલવિનય છે આણુ તે શ્રી હરિના
 મહિમાવાણુ સવાજતેજની વિશ્વરૂપ બ્યાતની કૃપાથી મારી દ્રષ્ટિએ પરચું

તત્રૈકસ્ય જગત્કૃત્સ્ન પ્રવિભક્તમનેકથા ।

અપશ્યદ્દેવદેવસ્ય શરીરે પાઙ્કવસ્તદા ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ — આનાવિષ વિભાગથી લિન્ન લિન્ન થએતુ સર્વ
 જાત તે દેવાધિદેવના શરીરમા એમત્રિત થયુ છે એણુ દશ્ય અર્જુને
 તે સમયે એણુ (૧૩)

ટીકા — જગી તે વિશ્વરૂપમા સર્વ જગત એક બાણુએ રહેતુ
 દેખાણુ હતુ જેમ સમુદ્રના પાણીપર લિન્ન લિન્ન પગપોટા દ્રષ્ટિગોચર
 થાય છે કિવા આમશબ્દના અર્થમા જેમ ધર્મનગર દશ્ય થાયછે,
 પૃથ્વીપર પ્રીટીએના ટેકરાવા (૫૦) અથવા ડુગરપગ સૂક્ષ્મ માટીની
 માટી હોય છે, તે પ્રમણે તે સમયે દેવાધિદેવ શ્રીકૃષ્ણના શરીરમા
 અર્જુને સર્વ જાત એણુ (૨૪૪)

તત સ વિસ્મયાવિષ્ઠો હૃષ્ટરોમા ઘનજય. ।

પ્રણમ્ય શિરસા દેવ કૃતાંજલિરમાપત ॥૧૪॥

શ્લોકાર્થ — તે વખતે ઘનજય આશ્ચર્યથી ચક્રિત થયો અને
 તેના અગર રોમચ ખાજ થયા, અને તે નમસ્કાર કરીને તથા હાથ
 ભેટીને દેવપત્યે ભોલ્યો. (૧૪)

ટીકા — વિશ્વ પૃથક અને આપણે પૃથક એણુ જે તેનામા થોડુ દેવ
 તે પણ હવે નષ્ટ થયુ તથા અર્જુનનુ મન સ્વચ વિરામ ધામી
 રૂણ તેના અતરમા આનંદ ઉપન્ન થયો, બહુ નારો ટીલા પડયા
 અને નખથી શિખા પર્વત રોમચ ખાજ થયા વર્ષાઋતુની શરૂઆતમા
 પર્વતપ નો સર્વ મગ વહી ગયા પડી ત્યા ઘાલ ઠી ઠી છે છે તેમ
 અર્જુનના સર્વાખર રોમચ ખાજ થયા ચક્રિતવિનો અર્થ થયા
 જેમ ચક્ર ત મણિને પ્રત્વેદ છુટે છે, તેમ અર્જુનના શરીર પર
 ત્વેદભિહુએ કુટી નીકળ્યા કમળની કમિમા જમગ સપ્તાય એટલે તે
 મહિમ કપિત દેવા મટે છે, તેમ અતર મુખની હૃદયીએને લીધે અર્જુન

અર્ચિના સર્વ કુજો તથા સર્વો સહિત પાતળ પલુ આપના વિશ્વરૂપમા દેખાય છે કિંબહુના ! હે ત્રેલોક્યપતે ! આપના આ એક એક અવ યવરૂપી સ્ત્રી ત ઉપર ચોદ ભુવનો ચિત્રની પેઠે આલેખાએલા જેવા દેખાય છે ! અને તે ભુવનમા જે જે પ્રાણીઓ છે તે પલુ એ ચિત્રમા દેખાય છે આણુ આપનુ અલૌકિક મહત્ત્વ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે (૨૬૫)

अनेकवाहूदरवक्त्रनेत्र पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपम्

શ્લોકાર્થ — હે વિશ્વેશ્વર ! હે વિશ્વરૂપ ! આપને અનંત બાહુ, અનંત ઉદરો, અનંત મુખો તથા અનંત નેત્રો હોઈ સર્વ બાણુએ આપને અનંત રૂપો છે એમ હું જોઉં છું, પરંતુ આપનો આદિ, મધ્ય તથા અંત મને દેખાતો નથી. (૧૬)

ટીકા — આપે આપેલા દિવ્ય ચમુના બળથી આપના બાહુ દડમા આકાશના અકુરો ફુટયા છે કે શુ એમ લાગ્યું તેજ પ્રમાણે હે દેવ ! આપના હાથ એકજ સમયે સર્વ વ્યાપારો કરતા જણાય છે, તથા આકાશમા જેમ ધ્રુવરૂપના જડારો ઉઘડયા હોય તેમ આપના અપાર ઉદરો દેખાય છે આપના હૃદયરો મસ્તકોના કોટયવધિ મુખો, બાહુ પરબ્રહ્મરૂપી વૃક્ષ, વદનરૂપી કુજોથી લગી પડયા હોય તેમ દેખાય છે તેજ પ્રમાણે આપની વિશ્વમૂર્તિપર જ્યા ત્યા મુખો દેખાય છે અને નેત્રોની પણ અનેક પકિતઓ દેખાય છે એટલુજ નહિ પણ સ્વર્ગ, પાતાલ, ભૂમિ, દિશા કિવા આકાશ એ સર્વ નષ્ટ થઈ ના સર્વ કાઈ આપનામયજ દેખાય છે કોઈ પણ સ્થળે કોણુમને માટે પણ એકાદ પરમાણુ જેટલી જગા આપ વિનાની દેખાવી નથી આ પ્રકારે આપે સર્વને વ્યાપી દીધા છે થોડા વખતપર નાના પ્રકારના અપરિમિત મહાભૂતોથી આ સર્વ જગત વ્યાપ્ત હતુ તે સર્વ, હે અનંત ! આપ નથી વ્યાપ્ત થએલુ દેખાય છે આપ ક્યાથી પ્રકટ થયા, આપ જોડા છે કે ઉભા છે, કથી માલના ઉત્તરમા હતા, આપની કેવડી મેડી આકૃતિ છે, આપનું રૂપ કેલુ છે, વય કેટલી છે, આપની પેલી મેર ગુ છે અને આપનું અધિષ્ઠાન શુ છે, એ હું જોવા લાગ્યો તો મે આપનેજ સર્વત્ર જોયા આપનું અધિષ્ઠાન આપજ છે, આપ કોઈમાથી રૂપનર થયા નથી પણ આપ જન્મરહિત તથા સ્વયભૂ છે. હે દેવ ! આપ હલેલા પણ નથી અને જોડેલા પણ નથી, આપ ઉંચા પણ નથી અને ઠીમણા પણ નથી, આપની ટપા અને નીચે પણ આપજ છે.

હે દેવ ! આપના રૂપને કૃષ્ણ આપનીજ ઉપમા થતી શકે છે આપનું વય પણ આપનાજ જેટલું છે, હે દેવાદિદેવ ! આપની પીઠ પણ આપજ છે અને આપનું પેટ પણ આપજ છે. વધારે શું કહું ? હે અનન્ત ! હું વારવાર જોઈ ચુક્યો છું કે આપના જેવા આપજ છે, પરંતુ આપના વિશ્વરૂપમા મને એકજ ઉલ્પ લાગે છે કે તેને આદિ, મધ્ય અને અન્ત એ ત્રણ નથી મે સર્વ મ્યજે તેની તપાસ કરી જોઈ, પરંતુ તેનો મને પત્તો લાગ્યો નહિ, માટે આદિ, મધ્ય અને અન્ત એ ત્રણે આપના રૂપને ઘેજ નહિ એમા સશય નથી હે આદિમધ્ય તરહિત શ્રી પ્રભુ ! હે અપરિમિત જગદીશ ! ખરેખર મે આણુ આપનું વિશ્વરૂપ જોયું આપના વિશ્વરૂપમા સકડો લિન્ન લિન્ન મૂર્તિઓ ઉભી છે, તેથી આપે અગવર નાના રકારના રગોના આબૂષણ ધારણ કર્યો હોય એમ દેખાય છે આપના વિશ્વરૂપ રૂપી પર્વત ઉપરની ભાગ ભાતની પૃથક્ પૃથક્ મૂર્તિઓ, તે વૃક્ષ અને વેધીની પેઠે ચોખે છે અને મૂર્તિઓ પર જે અલકારો છે તે કૃષ્ણો તથા કુલો જેવા લાગે છે હે દેવ ! આપ જાણે મહા સમુદ્ર છે અને મૂર્તિ રૂપ તરજોથી દેગણ મારતા દેખાઓ છે, કિવા આપ એક ઉત્તમ વૃક્ષ છે અને મૂર્તિ રૂપી કૃષ્ણોથી લગી પડેલા દેખાઓ છે જે પ્રમાણે પૃથ્વી મૂળોથી ભરેલી છે કિવા આગાથ જેમ નક્ષત્રોથી વ્યામ છે, તેમ આપનું વિશ્વ રૂપ મૂર્તિથી ભરેલું જાણ છે જે એક એક મૂર્તિમાથી પ્રેક્ષ્ય ઉત્પન્ન થઈને નવ પામે છે, તેવી મૂર્તિઓ તો આપના રૂપરણ્ય એક રામની ખરામ છે એના આ જગતનો વિસ્તાર કરનારા આપ જાણુ છે અને ક્યાથી ઉત્પન્ન થયા ? તે જોહુ જોવા લાગ્યો તે મા સારથિ રૂપેજ આપ મને ભાસ્યા, માટે હે મુકુટ ! આપ સર્વદા સર્વ વ્યાપક છે, પરંતુ ભક્તોપર અનુનહુ કરવાને માટેજ અણુ અણુ ધારણ કરો છે, એમ મને લાગે છે આપની તે ચતુર્ભુજ આમ મૂર્તિ જોના મન તથા આખ જીવી નૃપ્ત થાય છે તેને આગિગત દેવું હાય તો તે જે હાથની વાગમા પડુ પડી યાય છે તે વિગને ધરુ કરનારા દેવ ! આણુ મને દર રૂપ આપ જ તો પર પા વ્ય મો ધા ન કરા છે, પરંતુ નમી દ્વાર હિ ! આરને જમે માપ ર અનુવન કરવા ને ના કરીએ આપ અથડુ આપીને પ્રતીતિ દેવા ક્યો જ તેની સપોત વાસા મિ મા વિ જ પ રી રક્ષી મ આણુ પુત્રીના પુત્રા ના જે અપ ના તે ૨૧૧ ૨૨૨ ૨૩૩ ૨૪૪ ૨૫૫ ૨૬૬ ૨૭૭ ૨૮૮ ૨૯૯ ૩૦૦ ૩૧૧ ૩૨૨ ૩૩૩ ૩૪૪ ૩૫૫ ૩૬૬ ૩૭૭ ૩૮૮ ૩૯૯ ૪૦૦ ૪૧૧ ૪૨૨ ૪૩૩ ૪૪૪ ૪૫૫ ૪૬૬ ૪૭૭ ૪૮૮ ૪૯૯ ૫૦૦ ૫૧૧ ૫૨૨ ૫૩૩ ૫૪૪ ૫૫૫ ૫૬૬ ૫૭૭ ૫૮૮ ૫૯૯ ૬૦૦ ૬૧૧ ૬૨૨ ૬૩૩ ૬૪૪ ૬૫૫ ૬૬૬ ૬૭૭ ૬૮૮ ૬૯૯ ૭૦૦ ૭૧૧ ૭૨૨ ૭૩૩ ૭૪૪ ૭૫૫ ૭૬૬ ૭૭૭ ૭૮૮ ૭૯૯ ૮૦૦ ૮૧૧ ૮૨૨ ૮૩૩ ૮૪૪ ૮૫૫ ૮૬૬ ૮૭૭ ૮૮૮ ૮૯૯ ૯૦૦ ૯૧૧ ૯૨૨ ૯૩૩ ૯૪૪ ૯૫૫ ૯૬૬ ૯૭૭ ૯૮૮ ૯૯૯ ૧૦૦૦

૨૧૧ ૨૨૨ ૨૩૩ ૨૪૪ ૨૫૫ ૨૬૬ ૨૭૭ ૨૮૮ ૨૯૯ ૩૦૦ ૩૧૧ ૩૨૨ ૩૩૩ ૩૪૪ ૩૫૫ ૩૬૬ ૩૭૭ ૩૮૮ ૩૯૯ ૪૦૦ ૪૧૧ ૪૨૨ ૪૩૩ ૪૪૪ ૪૫૫ ૪૬૬ ૪૭૭ ૪૮૮ ૪૯૯ ૫૦૦ ૫૧૧ ૫૨૨ ૫૩૩ ૫૪૪ ૫૫૫ ૫૬૬ ૫૭૭ ૫૮૮ ૫૯૯ ૬૦૦ ૬૧૧ ૬૨૨ ૬૩૩ ૬૪૪ ૬૫૫ ૬૬૬ ૬૭૭ ૬૮૮ ૬૯૯ ૭૦૦ ૭૧૧ ૭૨૨ ૭૩૩ ૭૪૪ ૭૫૫ ૭૬૬ ૭૭૭ ૭૮૮ ૭૯૯ ૮૦૦ ૮૧૧ ૮૨૨ ૮૩૩ ૮૪૪ ૮૫૫ ૮૬૬ ૮૭૭ ૮૮૮ ૮૯૯ ૯૦૦ ૯૧૧ ૯૨૨ ૯૩૩ ૯૪૪ ૯૫૫ ૯૬૬ ૯૭૭ ૯૮૮ ૯૯૯ ૧૦૦૦

આપના કૃપની વ્યાપ્તિનો તથા આપના તેજનો અત નથી, એવું આ
આપનું અદ્ભુત રૂપ મેં યાવજ્જન્મ જોયું નથી. (૩૦૬)

ત્વમક્ષર પરમ વેદિતવ્ય ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પર નિવાન્ય
ત્વમવ્યયઃ શાશ્વતધર્મગોષ્ઠા સનાતનસ્ત્વ પુરુષો મતો મે

શ્લોકાર્થ — હે પ્રભો ! જાણુવા યોગ્ય એવા જે અક્ષર નામના
પરબ્રહ્મ તે આપ છો, આપ વિશ્વને મહા આધારબૂત છો, આપ
અવિનાશી હોઈ સનાતન ધર્મના રક્ષક છો, અને આપ ચિરકાળ સ્થે
નાર પુરૂષ છો, એ વાત મને માન્ય છે. (૧૮)

ટીકા — હે દેવ ! આપ પરબ્રહ્મ હોઈ સાડાત્રણ માત્રના ઐશ્વર્ય
રથી પણ અતીત છો. આપનું સ્થાન શોધી શોધીને શ્રુતિ યાત્રી અં
પણ તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. આપનામા પ્રાણીમાત્ર લય પામે છે
અને આપ વિશ્વ સચિત ડરવાનું સ્થાન હોઈ ગહન અચ્ચર તથા
અવિનાશી છો. આપ ધર્મના જીવન ઠો, અનાદિ સિદ્ધ છો અને
નિત્ય નવા છો, તથા છત્રીસ તત્ત્વથી પણ અતીત હોઈ સાડત્રીસમા
પુરૂષ છો અને આ જગતના ઈશ્વર છો. (૩૦૬)

અનાદિમ યાન્તમનન્તવીર્યમનન્તબ્રાહુ શશિસૂર્યનેત્રમ્ ।

પશ્યામિ ત્વા દીપ્તહુતાશનકત્ર સ્વતેજસા વિશ્વમિદં તપન્તમ્ ॥

શ્લોકાર્થ — હે પ્રભો ! જેને આદિ મધ્ય અને અત નથી, જેની
શક્તિનો પાર નથી, જેને અનત હમ્મો છે, સૂર્ય અને ચંદ્ર જેની
આખો છે, પ્રીત અગ્નિ જેનું મુખ છે, અને જે પોતાના તેજની આ
વિશ્વને તમ કરે છે, એવા આપને હું જોઉં છું. (૧૯)

ટીકા — આપ આદિ, મધ્ય અને અતરહિત હોઈ આપનું
પરાક્રમ અપાર છે. આપને ચારે બાજુએ અમખ્ય હાથ તથા પગ છે,
ચંદ્ર અને સૂર્ય આપની આખો છે અને તે શાંતિ તથા કોપની લીંગ
દર્શાયે છે. આપ તમેરૂપી નેત્રવટે એકને શિષ્યા કરો છો અને કૃપ
કૃપી નેત્રવટે બીજાનું પાવન કરો છો. ખરેખર, આવા અનેક પ્રકારે
આપ મારી દ્રષ્ટિએ પડો છો. જેમ પ્રવચાનિ સંગતના ચોતરફ પ્રપટ્ટ
પડે છે, તેમ આપનું મુખ અનિ પ્રખર હીસે છે. પર્વતપર દારાનના
સંગતના જેમ પર્વતપરના સર્વ પદાર્થો સંગતી ઉડે છે અને તેની
મેળી જ્વાળા એ ઉડે છે, તેમ તમારી દાઠ અને જીભ દાતને ચાળી
પર તેમ વાગે છે તમારી આ મુખની અગ્નિની ઉજ્જ્વળાથી તમે

તમારા વિશ્વરૂપના તેજથી સર્વ જાતની જીવંત સર્વ જાતના પાત્રો છે (૩૧૪)
 યાવાપૃથિવ્યોરિદમન્તર હિ વ્યાપ્ત ત્વયેકેન દિશશ્ચ સર્વાઃ।
 દદ્ધ્વાડ્દ્ભુત રૂપમુપ્ર તવેદં લોકત્રય પ્રવ્યયિત મહાત્મનાં।

શ્લોકાર્થ — હે મહાત્મન! આગમ અને પૃથ્વી વચ્ચે આ
 અંતર તથા સર્વ દિશા કેવળ આપેલ વ્યાપ્ત કરી મૂકી છે આપનું આ
 આપનું ઉત્તર રૂપ જોઈને આ સર્વ ત્રેલોકીય જાતિયજીવ લખમીત થયું છે

ટીકા — સ્વર્ગ, પાતાળ, પૃથ્વી અને અતરિમ તેમજ હશે દિશા
 અથવા સર્વ દિશાચક્ર, એ સર્વ એક આપથીજ વ્યાપી ગયા છે, એવું હું
 કોણે કહે છે હું, આગમ સ્પષ્ટિત સર્વ વિશ્વ આપના શીખણરૂપમાં રૂપે
 છે કે શું? કિંવા આપના આપનું રૂપના સના પાત્રમાં ચોરે જીવને
 સપડાયા છે કે શું? એવું આપનું રૂપ આશ્ચર્યકારક છે, તે કેવી
 રીતે જોઈ શકાય? આપના લબ્ધરૂપની પ્રાપ્તિની ક પના કરી શકાતી
 નથી આપના રૂપનું તેજ પશુ સહન કરી શકતું નથી અને આપના
 રૂપના દર્શનથી જનનને મુખની પ્રાપ્તિ થવી તો એક બાલુએજ ગ્રહી,
 પ-નું એથી વિરૂદ્ધ તે નહા દૃષ્ટી પ્રાણ ધારણ કરી રહે છે હે દેવ!
 આણ આપનું આપનું રૂપ જોઈ ભીતિથી યત્ન દુ ખના તરંગોમાં ત્રેલોકીય
 જે છે. આપ મહાત્માના દર્શનથી લખ અને દુ ખની પ્રાપ્તિ શા માટે
 થવી જોઈએ? પરંતુ આપના આ રૂપને જોઈને સુખ કદિ મળ્યેજ નહિ
 એમ અને ભાસે છે ત્યાં સુધી આપનું રૂપ જોઈ ન જતું ત્યાં સુધી
 જનને સંતોષાવવા ઉત્તમ લાગતું હતું પરંતુ આપનું રૂપ જોવાથી
 વિચવાસના પશુ ઘટી ગઈ છે અને ત્રાસ પશુ ઉત્પન્ન થયો છે વગી
 આપના આ ભયકર વિશ્વરૂપને જોઈને તેને એકદમ ભેટી શમયે કે ?
 અને જે ભેટી ન શકાતું હોય તો આવા દુ ખમાં દેવી રીતે રહી શકાય ?
 જે પાછળ જીવે તો નિવાર્ય જન્મ મરણરૂપી સંસાર દુ ખ દે છે,
 અને આગમ જઈએ તો આ પ્રચલ વિશ્વરૂપને ભેગી શકાતું નથી.
 આવી રીતે અને તરફથી સપડાઈને બિચારૂ ત્રેલોકીય સ હાઈ મરે છે,
 આપનું વિશ્વરૂપ જોવાની મારી તીવ્ર ઉ કકાતુ ક્ષમ આખરે આપુજ
 આવ્યું છે જે પ્રમાણે એમક મનુષ્ય અનિમા દાઝી જવાથી દાહનું
 સમન કરવા માટે સમુદ્રના ધાયો બાધ અને સનુદ્રના પ્રચલ તરંગો
 જોને તેને વિશેષ ભીતિ લાગે, તેવી આ જગતની સ્થિતિ થાય છે
 આપને જોઈને જગત તરફડવાજ લાગે છે (૩૨૫)

અમી હિ ત્વાં મુરસઘા ત્રિગન્તિ કેચિદ્દ્વિતાઃ
પ્રાજ્જલયોગૃણાતિ સ્વસ્તીત્યુસ્ત્વા મહર્ષિસિદ્ધમઘા
સ્તુગન્તિ ત્વાંસ્તુતિભિ પુષ્કલાભિ ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ — હે પ્રભો! બૂબાગ ઉતારવાને માટે અવતરેલા દેવેના મુરસ ધી કટલાક યોદ્ધાઓ આપના અવડપમા પ્રવેશ કરે છે, જેવું ભરખીન યર્ષ, હાથ જોડી, આપની સ્તુતિ કરે છે, તથા મહર્ષિ અને સિદ્ધના સમુદાય 'અસ્મિત' શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરી, સુપૂર્ણ સ્તુતિને આપનું સ્તવન કરે છે (૨૧)

ટીકા — હુરે જગતથી પર થએલા એવા જ ની પુષોના અમુ નયોની થએલી સ્થિતિ જુઓ તમારા અગના તેજથી એ પુરુષો સર્વ મોના બીજા બાગી ભગ્ન શ્રીને સફલાવથી આપના અવડપમ. હીન થાય છે જેવાકો આપના આ રૂપને જોઈને ભયનીન યર્ષ, આપના સર્વ વિધને આરાપી, આપ સમક્ષ હાથ જોડી આપની પ્રાર્થના કરે છે કે, હે દેવ! અમે અજ્ઞાન સમુદાય પડી, વિવિધભાગ છુલ્લ મથા ડીએ અને નવર્ગમુખ તથા સુસાં એ ઉભયની વચમા સુપાયા ધીએ, આવા સંકટમાંથી આપ ત્રિવાય અમને દોલુ છોડાવશે! માટે હે દેવ! અમે સર્વ ભારે આપને શરણે આન્યા ધીએ, એમ તેઓ કરે છે અને ડરશપાદિ મહર્ષિ તથા કપિલાદિ સિદ્ધ અને વિદ્યાધર નાદિ મહર્ષિમહાત્મા પણ “આપનું કન્યાલુ થાએ” એમ કરી આપની પ્રાર્થના કરે છે (૨૨)

રુદ્રાદિત્યા વસનો યે ચ માયા ત્રિથેડશ્વિનો મરતશ્રોષ્મપાશ
ગન્તર્પયક્ષામુરસિદ્ધમઘા વીક્ષન્તે ત્વા વિમ્મિતાશ્રેય મર્ગે ॥

શ્લોકાર્થ — હે પ્રભો! રુદ્ર, આદિત્ય, વસુ, સાધ્ય, (૨૧૪૧)

રિવેદેવ, અશ્વિનીકુમા, મરુત, પિતર, ઇશર, યજ, અમુર તથા સિદ્ધના સમુદાયો સવથા વિન્મિત યર્ષ આપના રૂપ નિ દેખાતા જોયા કર છે (૨૨)

ટીકા — અગ્રીઆગ ન, ભાર આદિત્ય, આડ વસુ, નાવદમક સુવ દેવન એ, અશ્વિનીકુમાર તથા ઓગલુપથાસ મરુતગુ એ સર્વ પોતન વૈતવતી, વાજ પિતર, ઇશર, યજ તથા સર્વ રાજસુતરુ ઉપા સુમર દેવ તથા સુવ સિદ્ધ, એ સુવ પેતુપોતાના દેકન

તીમ દેવતાથી આપતુ વિશ્વરૂપ જુએ છે તે જુઓ, અને છે પ્રૌઠા
 આપને જોડને સહે રાને મનના આઠય પાર્શ્વને તેજી આપને
 સમમ પોતાના મનના અવનન કરે છે તે સર્વ મજુલ શઠથી અવિમ
 આપને જ્યજ્યમાર ૧૫ છે અને તે હાય જોડી મનક નમાવી
 આપને નમસ્કાર કરે છે તે દેવના નમતાઓ પી વૃન્ની વાડીમા અદ
 તાત્વિભલાવડી વનતકતુ ખીનીને તથા તે વૃદન કાન પુગડી પડવ
 કુટીને આપની પ્રાપ્તિ તેન દાગે થઈ છે (૩૦૭)

રૂપ મહત્તે વહુવકત્રનેત્ર મહાવાહો વહુવાહરૂપાદમ્ ।

વહુદરં વહુદપ્રકરાલ દૃષ્ટા લોકા પ્રવ્યર્થિતાસ્તથાઽહમ્ ॥

ટીકાકાર્થ — હે મહાબાહા ! આપતું અને સુખવાતુ, અનેક
 નેત્રવાતુ, અનેક હસ્તવાતુ, અને નાથવાતુ, અને પગવાતુ, અનેક
 પેચવાતુ, અને દાડવાતુ વિના તથા વિચાગરૂપ જોડ સર્વ કોમિ
 અથત લયનીન થયા છે, અને તુ પણ ભરખીત થયો છુ (૩૦૭)

ટીકા — જાહે તેન નેત્રોનુ ભાન્ય ઉ વ પાગુ હોય તેન
 આપના અ ૧૫ વિશ્વરૂપને જોડને તેના સુખને સુદિન આને ઉદિત
 થયો છે એ પ્રેરોખ્યવ્યાસ આપતુ સ્વરૂપ જો ને દેવો પણ અમિત
 થયા છે, ઠા છુ કે એ સ્વરૂપ ગમે ત્યથી જોત પ્રત્યેક પ્રકારને પોતાની
 મામે દેખાય છે આ પ્રમાણે એ રૂપ અકલ, વિચિત્ર અને સીધલ
 છે એને પુષ્પ સુખો અને પુષ્પ નેત્રા છે એને અનત હાથા છે
 અને તેમ શર્યા ધારણ કર્યા છે તેજ પ્રમાણે તેને અનત ઉત્તમ
 બાહુ, પાય તથા દંડર છે અને તે નાના વજોથી યુખ છે, તથા તેનુ
 પ્રત્યેક સુખ જાહે જ્ઞાન કરવાને ધાતું હોય તલુ દેખાય છે મહાક
 ત્પને અને કોધિત યજ્ઞેવો યમ વ્યા ત્યા નરયામિ પી હો પીઓ પ્રસારી
 મં, કિવા શકના ત્રહાન્ ય તે તથા પાત્રા, નવય લીરવન મળો,
 અથવા વધ કરનારી જગદભાગી વિબૂતિઓ સહાર કરવાને માટે
 આવી હોય તેમ વ્યા ત્યા આપના પ્રવડ સુખો દેખાય છે અને
 સુક્રમા જેમ વિહ નાતો નથી, તેમ આપના દાતો સુખમા ન તમાત
 લયકર દેખાય છે નરય ત્રિના વિમિ ॥ ત્રહાન્ પિશાનાનીક પી
 પડના હોય તેમ પ્રવચનગના સહારના ગનવડે તમાની દાડો ખરડા
 એવી છે વધારે શું કદુ ? કાગ જન સુદને જ્ઞાન તલુ કરે, કિવા તરી
 ત્રહાતમા જુઓનો નાથ દાય, તે પ્રમાણે તમા ૧ સુખ ૬ પનત
 વાયવ્યક દે તલ છે શું કદુ ? આ સર્વ જાન અથત દીન જુકાય

શું અભિ હજી પણ વિરતું પાન કરતો હોય કિવા સ્વન મુ મુજ
 સહાર કુશ્વાને ઉપાન યાય, તે પ્રમાણે આ વિશ્વરૂપનું તેજ પ્રખર
 હોઈ તેને અન્ય મુખે પણ જોઈ છે પરંતુ તે મુખે કેવલ મોગ
 છે ! આકાશ અધિભાષી તૂટીને બલે તેમ આતો પડ્યો હોય તેવા
 તે પ્રચલ દેખાય છે, કિવા હિન્દ્યાગ શામ્ય પૃથ્વીને બાલમ મારીને
 તે વખતે પાતાનમ જ્વાને નીકળ્યો તે વખતે હાટકેપરે (તમ પાતા
 ના મહાદેવના અવતારે) એમ પાતાનનું વિચર ઉપાડ્યું હતું તે
 પ્રમાણે તમા ! આ મુખે પ્રસરેલા છે અને તેમ જીવ્યા આવેડપર્વક
 લખે છે, સમગ્ર વિશ્વ પાતાના એ પ્રાસને માટે પણ પુરતુ યા
 પડનાર નથી એમ જાણી તે એપરવાઈથી તેને બક્ષી જતી નથી પાતા
 ગના નાગના કુશાદાયી જે પ્રમાણે વિષજ્વાળા નીકળી આકાશને -પરે
 છે, તે પ્રમાણે આ મુખની શુક્રમા જીવ્યા જાને છે ! બલે પ્રવ્ય
 કાળની વિજ્ઞાને એકત્રિન કી ગમનના કિલ્લા ગુમારવામા આન્યા
 હોય, તેમ જોઈની ઉત્તમ બાલુએ દારોના આકડા અખર દેખાય છે
 અને કપાગના સાની બખોલમ ભયને પણ બીવડાવનાર ડોગાએ
 આવી રહ્યા છે તે ડોગા બલે નહામત્યુને પ્રવાહ અધારામા હુપા
 મને જોયે હોય તેવા દેખાય છે આ પ્રમાણે સીતિનું કૈલુક કરીને
 આપ શી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની આગા રાખો છે તે હું સમજી જમા
 નથી; પરંતુ અને તો મ જુની જીતિ ઉત્પન્ન થઈ છે હે દેવ ! અને
 વિશ્વરૂપ જોવાની જ તો જ ઉત્કટ થઈ હતી તેલે પોતાનું કુળ આપ્યું
 અને તે ઉપ જોને જ તુમિ આખોને યવી જોતી હતી તે યા છે
 હે દેવ ! મૃતિકાના પ્રીરનેના નાથ ધાય તેની પ્રૂષા નથી, પરંતુ નાર
 તો સૈલન્ય પણ રહેશે કે નહિ તે સમજાતું નથી મનને પણ તાપ
 ઉપત યાય છે અને જુલિને બીતિ થઈ અભિમાનની પણ વિભૂતિ
 થઈ છે એવુ જ નહિ પરંતુ દ્વિયોથી સિત જોવો જે જાનક
 સ્વરૂપ નિર્માણ નાતમ તેને પરુ મપારી છુ વા માટી છે હે દેવ !
 વિશ્વરૂપના સાક્ષાત્કારની શી વાન કરવી ! જોના દર્શનથી માફ રાન
 પણ પડાયનમ કરી નયુ; અને તમારા તથા મારા જે સુક શિષ્યનો
 સબધ છે તે પણ રહેશે કે નહિ તે મશય છે હે દેવ ! વિશ્વરૂપના
 દર્શનથી વ્યાકુળ થએલા અત કરણને શાન ક વાને યત્ન હુ કરે હુ
 પ્રથમથી જ મારી અને દિશની વચ્ચે રૂસલુ લા મું હતું, તેમા વ તી
 આ વિશ્વરૂપ જોયું એટલે પુણ્યુજ શું ! તમે મને ઉપદેશના ગેલ
 જામ કીક નાખી દીધો ! મારો જીવાત્મા વિશ્વતિને માટે બિચારા

अध्याय ११ श्लो

उपनतुं मनु कुरो अने आ नदारक विधुने अनुचित कुं हे
 विधिदेव । ११ विधुनु वसति यन जेवा आप सर्व मनु पावन
 वाने लखे हगे तेना सद्धार करवा मो । हो ? म ? हे देव
 या । हनि प्रभुना यं आनी जा मास सहे पी यो, सकोपी
 ने अने मने अ मत्त ह प्रभापी उगा । आ विधु पन लोनि
 मति लयनीन लनी यो पु । अमगावनीप १ मिजे छपि
 भायो ता तेमने पराभव ने जे जाने कयो ह मन्ना नुमभा
 पन लवाने पीतो नथी प तु हे देव । आपनु आ विधुप तो लेथी
 पन अधिक लयक छे आप मनु ह पन अधि लरकर यं
 । ग विधु सद्धि अन रा मम ह वाने उपनिषत परा रो अम लो
 छ प्रवण ने मय आवा विना आप लाना १-बुधुता
 लया छ तेनु ता ल वने त पर यया छ तेरी प्रभवना ने
 वर्षो जादेव पु । यं उं छे । अहा हव । लारी ति उद्वी
 विधुत । विधु पना ह जन्धी शनि यवान लहे उद्वी तेनापी
 विमो पीर उत्पत्ति यं । अरे देव । हवते आ विधु देवग ह्यु ।
 हा ल क तु तेने मसवा ला रो छे देव । गु आपन ननेक
 बुझे नसारी आ तव नैन्यने पार तरुधी लमी र्वा नथी । (३-१)

अमी च त्वा वृतराष्ट्रस्य पुत्रा सर्वे सहैवाव-
 निपालमर्षे । भीष्मो द्रोण सृतपुत्र-
 स्त्वामौ महास्मदीयैरपि योयमुयै ॥ ॥२६॥

श्लोकार्थ — अने हे अतो । आ पूत पट्टना इयोपन हि स
 पुत्रो राज्ञोना वसुधा नद्धि तेमन लीम शंख तथा ह
 तेमन अमा मुष्य तुप योच जो सद्धि (२६)
 टीका — अतो । गैरवकुणा वीरा तथा नथ पूतराष्ट्रना
 आवा आ छे ने ? अहा । जेतो आ या । आ या । प
 सद्धि जेतो एन रा मुभभा प्रवेदता नय छे, अने ले हरे
 शलजो तेमने र्वाय क वाने आपडा तेमना छे डा राम रा
 वाने भाटे पखु डो । पछो इरी शनो नथी । न वी रीते आप
 ती र जो हो वली आ लुभ तमे मत्त हाडवाग मोग
 अनेना अनुमाने पखु डोलीआ पेडे मुभभा मज्ज एनारी
 हो लहुने तथा तोपोने भारे यडावनारजे ना-पायड

વક્ત્રાણિ તે ત્વરમાણા વિશન્તિ દમ્પ્તકરલાણિ
 મયાનકાણિ । કેચિદ્વિલમા દગનાન્તરેપુ
 સદશ્યન્તે ષ્ટિર્ણિતૈરુત્તમાઙ્ગે ॥ ૨૭ ॥

શ્લોકાર્થ — આ યોદ્ધાઓ વિશ્રાન્ત દા વાગ્યા આપના મુખોમા
 ત્વરણથી પ્રવેશે છે તેમાના કેટલાકે આપના દાતમા મપડાએલા દેખાય
 છે અને કેટલામા મમ્બોનો નુરિચુરો યર્ષ જએલો દેખાય છે (૨૭)

ટીકા — અર્જુન પુન વો યો...અહો નાડાશમા ૪મ વાદ્યે
 નહ ય ય તેન શિરપેચ તથા કવચ સહવર્તમાન ઉભય પશની તેનાઓ
 તમારા મુખમા નહ યક મહા પ્રવચને ૪મયે યમનો કોષ યના તેજમ
 એમ્બીને સ્વર્ગને પાનાગ સહવર્તમાન ગરી તથ નયવા દવ પ્રતિકુળ
 યવા જેમ સમ્રહ કનારતુ નૈર્ધર્થ ન્યાનુ ત્યાજ રહીને તે પોને
 મરી જાય, તે પ્રમાણે કમની ગતિ તો જુઓ, કે આ એમ્બ્રિન યએલા
 નૈન્યો એકદમ આ મુખમા પ્રવેશી જાય છે અને તેમાથી એક ૧૭
 પાણુ નીપાતુ નથી ' ક્રટના મુખમા અયોમ વૃષ્ટની ડાગીઓ ચવાય
 તેમ આ સર્વ લોભે આ મુખમા ચવાય છે મસ્તકોનો મુકુટ સહવ
 તમ ન દાડોના ચીપીનામા સુપડાઇને કુવો જાટો યર્ષ જાય છે । એ
 મસ્તકો દાટોના મધ્ય આ આ રતનની પેડે ચમકે છે અને તનો જુમે
 હબને તથા લાગવને લાગી તેના રમ્બથી ડાગે પજુ ખ ડાઈ ગઈ
 છે । આ વિશ્વરૂપ કાણે લેલજવાન લોકોના શરીરો અમ્યા છે, તેમના
 અસ્થિપિચ્ચર હવિત્વનો ન.ર. કરીને ખાન રાખી નૃકય છે

૫મી અર્જુન પુન પ્રેક્ષ્યો - શુ ચમ મા છે ? આ લગ્નદમ્પત્યનમ
 લેનારને મુખા શિવાય આરાજ નથી, મટે સવ જાત ના વદન પી
 કુપમા પડીને આરોનાપજ દુબી મદે છે આ સવ યદિ આપો
 નાપજ આ મુખ તરફના મારો જાય છે અને આ પરના મા એવ
 રમો રહી સર્વ જગતને સદશે જલે છે કમ્બદેવ સરખા પણ આ
 વિશ્વરૂપના સર્વથી ઉચ્ચ મુખમા પડે છે અને હનર નહી તેા તથા
 ઉભય પાને છે ત્વજ ન.ચ પ.મે છે ૫ તુ આ વિશ્વરૂપના સપા
 ટામથી તો નિ સયજ કોઈ પજુ ધુનુ નથી. (૪ ૨)

યથા નદીના વહવોઽમ્બુવેગા નમુદ્રમેવાભિમુક્તા
 ટ્વન્તિ । તથા તવાર્મા નરલોચ્ચારા વિગન્તિ
 વસ્ત્રાપ્યભિવિજ્વલન્તિ ॥૨૮॥

મદની તમારા મુખ આજ આવાની એક પણ વસ્તુ શેવા પામી
 નથી આપની આ આપા હુમાનો મદિગા શી રીતે વલુ વેગે નમુ
 દનો પુટકો કી જાડ કે પવતને ઝોરીઆ શરી જાડ કે આ સર્વ
 ક્ષત્રને દાઠ નીચ દાલીને કુત્ર કી નાખુ સવ દિશાઓ ગતી જાડ
 આ જાડીને ચાટીને કુ ચટ કી મુકુ મુ ખડ અને મુ શેવા કડ,
 આ આ મું તમારૂં આધારપણ છે નિમોગ ને ગવના જેમ દામની
 વૃતિ યાય, કિવા અન્નિમા દાઠ નાખો તમ તેમ ત વિવેક રીપ્ત
 યાય તે પ્રમાણે - વ જાને ખવા છત્ર પલ તમારા મુખો જા
 ખા ખાડક કરી રહા છ ' જમ દાવ નગમ કો નાખવાથી તે સતુદ
 યા નથી, તે પ્રમાણે આપનુ આ એકજ મુખ એવુ સરેવુ છે કે
 તેની છબને આ ત્રિનુવન પણ પુત્ર યદ પત્ર નથી ' મા તમારા
 આ એક મુખનીજ આ રી ન્દિતિ છે તા પત્ર તમા આ આ ક્ષિત
 પુષ્ટને માટે તેજા ત્રિનુવનો ક્યારે જાણવ? તેને માટે પુસ્તુ
 સાવનુ તા મનુ નથી, તો પત્ર તે ક્ષત્રે વ્યવન આ માટે કયા ?
 આ જાડ દાવાનગ રાગી છે અને તેની વચ્ચે કુત્ર તપાઈ જા
 તે આજ આ સવ જાડ તમારા આ વદન પી જાવાની મધે
 નપદાઈ ગણુ છે વિવેકી સ્થિતિ એવી ક્ષત્ર છે કે તેને તેના દેવ નથી,
 પ તુ આ વિષય તના યમ ય ને આલ્યા છે કિવા જગત પી
 જાડ ને માટે તમે વાડ પી મનુ જ પ્રનાર છે મા તમા
 વિવ પની તેજ પી જાડ થી મ્યાવર જગમ માદ પણ વસ્તુ કયાથી
 જાની રોકે? આ તમારા મુખો નથી, પરતુ જગતને સાવક કરનાર
 જાના ક્ષત્ર છે ' પાતના રખર તેની પ્રાણી નાગન અગ કેવો દાઠ
 પામે છે, તે વાત અન્નિ નમજતો નથી, તોપણ જેન તનો અપશ યાય
 છે તનો તો પ્રાણ ગયા દિવાય રહેનો નથી કિવા પોતાની તી લ
 ધાર ' જાલીનુ મરણુ કેમ યાય છે, તે શર જાણુ નથી અથવા
 વિનુ તેવન કે વાગી હોકોના જાણુ કેની રીત જાણુ નય છે તે વાત
 વિવ પે તે જાણુ નથી તે પ્રમાણે તમા આ ખના વિશાગપલાની
 તમને મુતિ નથી પ તુ આપના આ આલી તમના મુખથીજ
 સવ જગત નાશ પામ્યું છે હે દેવ' જેને સર્વના આત્મા કોવામા
 આપ છે, તે આપ એક જ છે અને સર્વ વિશ્વમા વ્યાપક પણ છે,
 તે પી અમારો નાશ કરવાને આ માટે પ્રવૃત્ત થયા? મે તો મારા
 છવની આશા છેદીજ છે અને આપ પણ તકાચ ન રાખવા આપના
 મનમા જે કાઈ હોય તે પુશીયા પ્રમટપો કહે હજી પણ આપ

તારાં સિવાય જીવત રહેનાર નથી. (૩૨)

ટીકા — હું ખરેખરો કાગ હુ, લોકોનો સહાર કરવા માટેજ પ્રયત્ન સ્વરૂપ ધારણ કરીને પ્રસર્યો છું, અને હવે હું સર્વ વિશ્વને ગંગી જઈશ. ત્યારે અર્જુન બોલ્યો—અરેરે! પાછળના સકટથી તારીને એની પ્રાર્થના કરી તો ઉલટું અધિક ભયકર સદટ પ્રાપ્ત થયું ચોતાના આવા કઠોર ભાવલુથી અર્જુન ખિન્ન થયો એમ ધારી શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન પ્રતિ પુન બોલ્યા કે, પરતુ એક બીજી વાત પણ છે, અને તે એ કે—'હે પાડવ' તમે આ સહારૂપી સકટમાંથી મેમ કુદગ બહાર નીકળ્યો' આ વચનો સાભળતાજ અર્જુનના જીવમાં જીવ જાગ્યો. તે શ્રીકૃષ્ણ મહાભારીના તપાટામાં સપડાયો હતો, પરતુ ઉપર્યુક્ત વચનો સાભળતાજ તે પુન સાવધ થયો અને શ્રીકૃષ્ણના બોલો લક્ષ્યપૂર્વક સાભળવા લાગ્યો. દેવ બોલ્યા—હે અર્જુન! અરે! તમે પાડવો તો મારાજ છે, એ વાત લક્ષ્યમાં રાખ બાધી તો આ નવ જાતને જાણવો મારેજ હું પ્રાપ્ત થયો છું પ્રલયકાળના પ્રયત્ન અર્જુનના માખણનો લોહો નાખવાથી જામ તે નાશ પામે છે, તેમ તે મારા મુખમાં આ સર્વ જગતને મએતુ ને ભેરું છે, તેજ પ્રમાણે આ તર જાતનો તેમ નાશ થયો એમ તુ નિ સરય સમજ ના થયો એકત્ર થએલા સર્વ યોદ્ધાઓ વીર્યવ્રતિના બગપર મહા દલાઈ બેલે છે કે થમ પણ અમારા આ જા તુજ છે' તેઓ કહે છે કે અમે પ્રતિપદ પ્રતિયુદ્ધિ નિમાણ કે વાને, હોડમ નુત્યુને પણ મારવાને, જાતનો તહાર કરવાને અને સર્વ પૃથ્વીને ગંગી જવાને નાકાશને ઉપુને ઉપુ બાગી મૂકવાને અને બાણોથી પવનને હાલવા પણ ન દેવાને સમર્થ છીએ. આવી ચતુરત્ર તેનાના બગપ દૃતાનની સાપ પણ ને સ્પર્ધા કરે છે તથા પત્તકમના નર્વથી ને ફાટી ગયા છે, અજ કરતા પણ લેના બેલ નતિ વીર્યુ તથા અન્નિ કરતા પણ અધિક દાહક છે, અને સહાર કાર્યમાં લેખી આગળ હજાહન વિષ તેા મિષ્ટ મણાય છે, એવા વીરો પણ મધેર્વ નગરીના બહાર, આમ રના શુભગા નયવા ચિત્રનના પુત્રજા લેવા નિજીવ છે એમ તુ સમજ નરે! જેવુ મુગજાનું પૂર આવે, ચીથતાનો સર્પ કરવામ નારે, નયવા અલકાર પહેાથીને લેમ પુત્રની ઉખી કરવામાં આવે તેવ આ નેન્યો છે (૪૬૫)

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यगौ लभस्व जित्वा गन्तुमुद्भव

તો મેં તેમને ત્રમી લીધાજ છે ત્યાં યં તે નવગણ્યોન મારા મુખમાં
 ગણ્યોના ભાવ્યા, ત્ય રજોજ તેમના આયુષ્યની પરિસમાપ્તિ થઈ ગુણી છે
 એ તો હવે ખાલી ખોડીઆ સમાન છે માટે સત્વર ઉઠાવને ને
 તેને માયા છે તેનો તુ સજ્જા કર નકાનો ચોક સખમા પૂરી રહી
 નહિ ને પ્રમાણે એ નિશાન તાપ્રીને આપતોજ કૌતુક તેને લેદીને
 ધલે, મેં ત્રમ લે આ સર્વનો નાથ કવાને માટે તુ નિમિત્ત ત્રમ
 યા અરે, ને તાની સાથે ને કરતા હતા તેને તો ઉભવતની તાથે
 આ વિષયથી વ્યાગે ત્યા છે તો હવે થય સદિન રાત્ર્ય પ્રાપ્ત કરી
 તુ તેનો ઉપનેમ છે સ્વભાવના ઉ મત્ત, સર્વ જગતમ ભવવાન ત્યા
 હા અને વિષ આપે એવા ભાર્ગવ થ તેને તો અનાથાને ચપરીમા
 ચાવી દીધ છે, અપી આ વાત, દે અભુત, જાનના વાપરત પર
 ભપી રાખ અને વિશ્વ ન પાવન ૨૨ (૪૮)

સજય ઉવાચ । एतच्छ्रुत्वा वचन केनवस्य कृताजलि-
 र्वेपमान निरीटी । नमस्कृत्वा भृय ग्वाह
 कृष्ण मगदद भीतभीत प्रणम्य ॥ ૩૫ ॥

શ્લોકાથ — સજય ભો યો — કેયવનુ આણુ ભાવણુ સાભળી,
 થય કાપતા નિરીટી હાય એડી શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર કરી, નમતા
 પૂરક બીલો બીના મગદિત અલ કવણુ તદિત પુન ભોગ્યો (૩૫)

ટીકા — જ્ઞાનદેવ મ્હ છે — આ ત્રમાણે આ સવ યથા સજયે
 મનો વગીન કૃત્તિપુને કરી સત્ય શોકમાથી મગાને એવ નીકળ્ય
 રી ને પ્રમાણે અગળા ધ્વનિ કરે છે તે પ્રમાણુ મહીર વાગીથી
 શ્રીકૃષ્ણ જે વા કિવા મેવવૃદ્ધિ ને ત્રમાણે એકકમ મહાજાદ કરે છે
 અથવા સમુ નયન સમયે શીરાગ્નિ લભ મદરાચાગ્નિ ત્રવીથી ખજ
 ભની ઉચો જ્ઞાતા ત પ્રમાણુ અનતસ્વરૂપ, વિષ્ણના નગ, શ્રી કૃષ્ણ
 ભીર વાગીશ વામ્ય ભો-યા તે અર્જુને યોગ સભાત્યા, પણ તેથી
 તેના ગુણની કિવા હુ ખની વૃદ્ધિ થઈ, તે મ્હ સમજી થમયું નહિ,
 પરતુ તતુ તર્વા । કપવા લા યુ તે અતિ નમનાથી નમી, જે હાથ
 એડી વાતવાર શ્રીકૃષ્ણના અણુપર નરનક મકવા ભાગ્યો, અને કમક
 એ લવા જતો જો અવામા તેનો કહ રૂપાર્થ મો ' યોગા જ્ઞો '
 આ સ્થિતિ ગુણથી થઈ કે હુ ખાઈ તેનો આપજ વિહાર કરા પરતુ
 દવના ભે ત્ર અભુતની આડી સ્થિતિ થઈ તેમ શ્લોકમાન

એવી આપની દીર્ઘિતિનું સ્મરણ જ લગ્ન માણસો કરી રહ્યા છે તથા આપની દીર્ઘિતિનું વારવાર સ્મરણ કરીને આનંદ સમુદાના તરંગોમા આઘોટે છે હે દેવ! આ જગત પોતાના જીવનને માટે આપ ઉપર પ્રીતિ કરે છે અને જે દુષ્ટ છે તેનો તો આપ નાશજ કરતા હોવાથી હે દુર્બીકિંસ! ત્રિભુવનમાના રાક્ષસોને આપનો ભયજ હારે છે, અને તેથી તેઓ આપનાથી દરે દિશામા દૂર ભાગી જાય છે આફી દેવ, મનુષ્ય, સિદ્ધ, યક્ષ, કિલ્બુના સર્વ રથાવર જગમ આપને જોઈને હર્ષ યુક્ત બની આપને વદન કરી રહ્યું છે (૫૦૬)

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिक्रत्रौ
अनन्तदेवेश जगन्निवास त्वमक्षर सदसत्त्परं यत्॥३७॥

શ્લોકાર્થ —હે મહાત્મન! હે અનન્ત! હે દેવ ધિદેવ! આપ શ્રેષ્ઠ છો અને પ્રકારેવના પણ ઉપજાકર્તા છો, તો પછી તે આપને શ્યા માટે નમસ્કાર ન કરે? હે જગન્નિવાસ! જે સત્ અને અસત્ છે તેથી અલીક જે અવિનાશી પ્રકાર તે આપ છો (૩૭)

ટીકા —હે નારાયણ! શા કારણથી રાગ્નો આપને નમસ્કાર ન કરતા દૂર નાલે છે? પણ જે આપને પૂજાનું કશું પ્રયોગન નથી, કારણ કે સૂર્યોદય થતા અધકાર થી રીને રહેયે? સ્વપ્રકાશનું મુખ્ય સ્થાન જે આપ તે દ્રષ્ટિગેવર થતા નિશાયરો સહજ નાશ પામે છે હે ધીરામા! આટલા દિવસ હું જે વાન સમજ્યે નહોતો, પરંતુ હવે આપનો અઘૈકિંક મહિમા મારી દ્રષ્ટિએ પડ્યો છે જ્યાથી અનેક સદિની પૌંજીઓ અને પ્રાણી માત્રની વેડીઓ તમસ્ત્ર વિધમ પ્રસુરે છે, તે માયાનું આદિ સ્થાન આપની હન્ધાજ છે આપ નિરતર અન સ્થિત સત્વાથી પરિપૂર્ણ છો, આપ અખાલ અને જનત સુલેથી ભગ પૂર છો આપ દેવોના પણ દેવ છો. હે સપ્તિર! આપ સકલ જગતના નિવાસસ્થાન છો અને અવિનાશી છો, અને તે દેવ! જ્યા પણ આપ છો અને અધ્યાત્મ પણ આપજ છો, તથા તેનાથી અલીક એવું જે રેશ તત્ત છે તે પણ આપજ છો. (૫૧૩)

त्वमादिदेव पुरप पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम्।
वेत्तापि वेद्य च पर च धाम त्वया तत विश्वमनन्तरूपा।

શ્લોકાર્થ —આપ આદિ દેવ તા અને પુ ત્રુ પુ વ દો, અ પ મા વિદ્યુદ્દ તસ્થન તા, - ૫ ન તા ત આપ સ્વરૂપા યે અ વ તુ

આપને નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો” એમ બોલવા લાગ્યો. શીશુઓની મૂર્તિ પ્રતિ જરાબર દ્રષ્ટિ દે દીને પુનઃ તે “હ પ્રભો ! આપને નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો.” એમ બોલવા લાગ્યો. એકે એક અવયવ તરફ દ્રષ્ટિ નાખી ચિત્રમા સમાધાન પામી તે પુનઃ “ હ પ્રભો ! આપને નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો ” એમ બોલવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે શી અનતમા આજીવન રૂપો આશ્ચર્યથી જોતો જઈને “ નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો ” એમ તે બોલવા લાગ્યો. આ કરતા અધિક સ્તુતિ શી કરવી તે પણ સૂઝે નહિ અને સ્વસ્થ પણ બેસી શકાય નહિ, જેવી સ્થિતિ અર્જુનની થઈ અને તેણે પ્રેમભાવથી કેટલીક અધિકાધિક સ્તુતિ કરી તે કહી શકાતું નથી. આ પ્રમાણે તેણે હજારોવાર નમસ્કાર કર્યા અને તે પુનઃ શીલ્કરિ પ્રત્યે બેઠ્યે —મારી સન્મુખ જે આપ દેખાઓ છો તેને મારા નમસ્કાર હો. આપને પીડ અને પેટ છે કે નહિ તે બોલવું મારે શું કામ છે ? તથાપિ હે સ્વામી ! મારી પાછળ પણ આપ હોવાથી ત્યાં પણ આપને મારા નમસ્કાર હો. આપના ભિન્નભિન્ન અવયવોની ગણતરી કરી શકાવી નથી, માટે સર્વ સ્વરૂપ જે આપ તેના સર્વાંગને નમસ્કાર હો. હે અનંત જગના ભંડાર ! હે અમિત પરાક્રમી ! હે સર્વત્ર સમરસ રહેલા, હે સર્વવ્યાપી ! આપને નમસ્કાર હો. આકાશમા સર્વત્ર અવકાશજ અવકાશ છે, તેમ તરે સ્થળે આપજ વ્યાપી રહેલા હોવાથી સર્વ કાંઈ આપજ છે. આમ સર્વત્ર આપજ કેવળ ભરેલા છો, અને જે પ્રમાણે સીરસાગરમા તર જો પલ્લ દૂધનાજ આવે છે, તે પ્રમાણે હે દેવ ! સર્વ પદાર્થો આપનુંજ રૂપ હોઈ આપથી ભિન્ન નથી જેવી અને પ્રતીતિ થઈ ગઈ છે, માટે હવે સર્વત્ર અને સર્વ કાંઈ આપજ છે (૫૩૬)

સસ્રેતિ મત્વા પ્રમથ ચદુક્ત હે કૃષ્ણ હે યાદવ હે સસ્રેતિ ।
 અજાનતા મહિમાન તવેદ મયા પ્રમાદાત્પ્રણયેન વાપિ ॥

ટીકા — હ પ્રભો ! આપના આ મહિમા ન બાલુકા હું આપને ભિન્ન સમજી હે કૃષ્ણ ! હે યાદવ ! હે સખા ! આપું અમર્થા ઘથી અથવા પ્રીતિથી હું જ ઉદ્દામ ભાવણ બોલ્યો છું, (૪૧)

ટીકા — પરંતુ હ પ્રભો ! આપને મેં એવા ભાવના ન હતા તેથી હું આપની સઘે સગપણના સંબંધનાં વર્ણો હને. મારા હાથે જે હણજ અયોગ્ય થયું છે તે અમૃતના કપમાંમ લીપવામા કર્યા અથવા પાછળના બહામા કમધેનુન આપી દઈ છે પાસ્તને પહાડ હાથ લાગતા તેન તોડીને ધરના પાયે પુર્યો છે, અને કલ્પતને

ચતો નહોતો, અને શર્યાપર પણ આપની પાસેજ હું નિદ્રા લેતો હતો. હું આપને 'કૃષ્ણ' કહીને ઓછાવતો અને બીજા સાદ્યોના જેવાજ માનતો હતો, અને જ્યારે આપ જવા માડતા તારે હું સોગંદ ખાઈને આપને રોકતો હતો. અતિ પરિચયને ક્ષીપે અનેક વેળા હું આપના આસનપર લેડો છું અને આપના શબ્દો અનાદર કર્યો છે માટે છે અનત! આવી અમર્યાદાની બીજી કેટલીક વાતો આપને કહુ? હું સર્વ અપરાધોને ભડાવ છું, માટે છે પ્રતો! આપની સમક્ષ કિવા પીઠ પાછળ મારે કાપે જે કંઈ અપરાધ થયા હોય તે મર્જની માતાની પેઠે ક્ષમા કરે. ચાતુર્માસમા નદીના મેલા પાણીનો પણ તમુદ્ર અગીકાર કરે છે, તેમ પ્રીતથી તથા બૂઝથી મે આપની વિજ્ઞાનને ભાવદેા કર્યા છે, તે તે હે સુકુદ! ક્ષમા કરો હે દેવ! આપની નહનચક્રિના પ્રતાપથીજ આ પૃથ્વી પ્રાપ્તિમાત્રનો ભર નહન કરી ચક્રે દે છે પુરુષોત્તમ! આપને જેટલો પ્રાર્થના મૂં એટલી ઘોડી છે માટે છે અગત્ય કૃષ્ણ! જ્યે હું આપને સ જો છું, મા! સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરો (૫૬૦)

पितामि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च
गुर्गरीयान्। न त्वत्समोऽस्त्यभ्याधिकः कुतो-
ऽन्यो लोकत्रयेऽप्यमतिमप्रभाव ॥४३॥

શ્લોકાર્થ — હે દેવ! જેનું સામાર્થ્ય અનુપમ છે એવા આપ આ ચરાચર જગતના ઉત્પાદક તથા નિર્ણાયક અને પૂજ્ય એવા શુર છે આપ સમાન આ ર્લોકોમાં નવ્ય કોઈ નથી, તો પછી આપ નાથી અધિક તો કયથીજ હોય? (૪૩)

ટીકા — હે યો કૃષ્ણ! હવેજ મે આપનો મહિમા સ્થાય્ય કર્યો છે હે દેવ! આપજ નાવ્ય અનુ હ પતિસ્થાન છે. આપજ વિહુ, શકતા હે સર્વ દેવોના પામ દેવ છે, અને તે દ્રહરવને વેદ ભણાવનાર મૂળ શુર આપજ છે. હે ક્ષીરામ! આપ જ સ્તીર છે અને સર્વ જૂનો પ્રત્યે આપની તમદષ્ટિ છે નાપ સર્વ શુભામ અપ્રતિમ અને અદ્વિતીય છે. આપની બરોબરીનો બીજો કોઈ નથી, કાસ્તુ કે આપે જે આગણ ઉત્પન્ન કયુ છે, તેમા સર્વ જ તનો સમાવેશ થાય છે આવા જે આપ તેની બરોબરીનો બીજો કોઈ છે, એ બોલવું લલ્લ સ્પદ છે; તો પછી આપનાથી બીજો કોઈ અધિક છે એમ તો કહેવાયજ કેમ. સર્વ ત્રિપુત્રમય આપ એકજ રહેલા હે ડું, આપની બરો

અદૃષ્ટપૂર્વં હૃપિતોઽસ્મિ દૃક્ષ્વાં મયેન ચ પ્રવ્યયિત મનોમે ।
તદેવ મેં દર્શાય દેવ રૂપ પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવામ ॥૪૫॥

શ્લોકાર્થ — હે દેવાધિદેવ । હે જગન્નિવાસ । પૂર્વે કહિ ન
જેએતા એવા આપના વિશ્વરૂપને જોને મને હૃદય થયો છે, અને
ભયથી મરૂ મન અતિ વ્યાધુગ થયું છે માટે હે દેવ । પ્રસન્ન થાઓ
અને આપનું તે પૂર્વ રૂપ મને બતાવો (૪૫)

ટીકા — હે શ્રીકૃષ્ણ । આપની સાથે મૈત્રી કરીને મને વિશ્વરૂપ
બતાવો એવો આમંત્ર મે તેવ્યો જો, તે અત્યંત દયાળુનાથી આપે
૯મ થયો. આગણ્યા કંપવરૂ વાવવાની અને કામપિનુના વાહરૂ
રમાડવા દેવાની મારી ઘેસ આપે પુરી કરી અને મવાને માટે પાસાને
બદલે નમત્રો અને દડાને બદલે ચદ મેગવવાની આકાશા હતી તે
આપે બંધે માતાની પેઠે પૂજી કરી જે અમૂત યોડુ સરખુ મેગવવું
અશક્ય છે તેની આપે પુરા ચારે મહિના બાજે વૃષ્ટિ કરી ઉત્તમ રીતે
જમીન તૈયાર કરીને તેના પ્રત્યેક ભાગમા ચિતામણિ બાજે આપે
વાબા આ પ્રમાણે હે પ્રભો । આપે મારા સર્વ લાડગોડ પુત્ર કર
વાથી હું કૃતકૃત્ય થયો છું, જે વિશ્વરૂપ આપે મને પ્રત્યક્ષ બગાવ્યું તેની
વાત સુઢા થકર તથા જ્ઞાનદેવે સાબગી નથી, તો પછી તેને તેમણે
દૃષ્ટિથી તો કયાથીજ જોયું હોય । ઉપનિષદને પણ જેનો ભેટો થયો
નથી, એવું આપનું આતર રૂપ આપે મને પ્રત્યક્ષ બગાવ્યું કદપના
આદિથી આજ પર્વતમા મારા જેટલા જન્મો થઈ ગયા છે, તે સર્વ
જન્મોમા આર્વું રૂપ કહિ જોયું કે સાબગ્યુ નથી આ વિશ્વરૂપની
છાવામા સુઢા ભુદિની કલ્પના પહેચી નથી સકળી, તો પછી મનમા
તો તેની સ્મૃતિ હોયજ કયાથી । આવી સ્થિતિમા તે વિશ્વરૂપ નમરૂ
જેવાની તો વાતજ શી કરવી । હે દેવ । આપનું વિશ્વરૂપ જોઈને મારૂ
મન પ્રકુલિત થઈ ગયું છે, પરંતુ હવે એવી ઈ-છા ઉત્પન્ન થઈ
છે કે આપની સાથે વાર્તાલાપ કરીને તથા આપને આલિંગન હઈને
આપની સમીપતાનો દહાવો લઉં તે કાર્ય કરવાની ઈચ્છા છતા આપની
આવી સ્થિતિમા આપના કયા સુખની સાથે વાર્તાલાપ કરવો ? અને
કોને આલિંગન હેવું ? કારણ કે આપના રૂપો તથા સુખોનો તો પાર
નથી જેમ પવન સાથે દોડવું કિવા ગગનને આલિંગન હેવું બની
સકતું નથી, જેમ અગ્રાધ સમુદ્રમા જગડીડા થઈ સકતી નથી, તેમ
આપના વિશ્વરૂપનો ઉપભોગ ન લઈ સમાપ્ત ઉલટી તેની મને બીતિ

દર્શિતમાત્મયોગાત્ । તેજોમય વિશ્વમનન્તમાયં
યન્મે ત્વદન્યેન ન દૃષ્ટપૂર્વમ્ ॥૪૭॥

શ્લોકાર્થ — આ ભગવત્ વેદ્યા — હે અર્જુન ! તારા સિવાય પૂર્વે અન્ય કોઈને પણ દીડું નથી એવું મારું જાણિયું, સર્વવ્યાપક, અપાર, સર્વના મૂળરૂપ અને દૃષ્ટ્ય ગ્રાહક પ્રકાર યજ્ઞને મારા યોગસામર્થ્યથી મેં તને દેખાડ્યું (૪૭)

ટીકા — અર્જુનનું જાણ લેણુ ત.લની કીડુંધુને મહા જ.દર્શક થયું અને તેને તેવ્યા — તારા તેવો અવિચરી મુખ્ય મેં જોયો નથી તને જે ઉત્તમ લક્ષ્ય દયો છે, તેથી જાનક ન પામ્યા જોતિયો જોડણી પેકે શું લોકે છે ! હું પ્રમત્ત વડે હુ તારેજ મારું જા સ્વરૂપ દેખુ હુ તારી ઈ-છા પૂર્ણ કરવા મટેજ અ દહુ જુ પ્યાલ ન્યુ છે મરૂ મન તારી પ્રેમભાન્ધીજ આજુ જુ મેતુ જની જુ, અને મારૂ જે પામ જુ વિશ્વરૂપ તેનો ભવ્ય લોકે કર્યો જે મરૂ અપક અને અન.દિ સ્વરૂપ હોડું, જેમાથી જુ જુદાદિકે જવનાર લેખન થાય છે જે સ્વરૂપ કેવળ જાનતેકથી જનેહુ વિશ્વ મય, અનત અને અચલ રોડ, મર્વે જરહુનુ અદિકે જુ છે હે અર્જુન ! તારા સિવાય અ જ દેહને તે તલજુ પણ નથી અને જેયુ પણ નથી, માણ ક જે જાધનેથી પ્રામ દર્શકે એવું નથી ન વેદયજ્ઞાપ્યયનેર્ન દાનેર્ન ચ ત્રિયાભિર્ન તપોભિરુપ્રે ।
एवंरूप. शक्य जह नृलोके द्रष्टु त्वदन्येन कुरुप्रवीर ।

શ્લોકાર્થ — હે કુરુદેહ ! આ મત્સુકોશ્મા તારા સિવાય કોઈને પણ આ પ્રકારનું મારું વિશ્વરૂપ વેદ્યાપાન, વનાચાલ દાન, કર્મા ચાતુર્યેમજ ઉચ્ચ લક્ષ્યરૂપી પણ દૃષ્ટિગ્રાહ્ય થવું શક્ય નથી (૪૮)

ટીકા — આ સ્વરૂપની રોષ કરત્ય કરતા વેદો પણ જુમા જની જ્યા છે, જત પણ સ્વર્ગપર્યંત અષ્ટ પાયા વચ્ચે સાધકોએ યોગ જ્ઞાત હોવી રીધા અને અધ્યયન કરનારા પણ આ સ્વરૂપ મુલ તાથી પ મી કરતા નથી પૂર્ણતને પ્રાપ્ત થયેલા વચ્ચેથી યોગની વેદાના જમથી દે કરોડ કરે તેયે તે મહામયથી સન્વેદોક પરંતજ આથી રકે છે, તપસ્વી રૂએ એવું નેજર્વે એકને ઉચ્ચ ઉચ્ચ કેવળ ઉચ્ચ હાંડી ઉપુ, આ પ્રમાણે તપાદિ સાધન કરનાર પણ એથી દુર રહ્યા છે આજુ જે વિશ્વરૂપ તારી દૃષ્ટિને સદજમ પડ્યું, તેથી રીડે

મારા સ્વરૂપથી તું તારા સહાચ અન્વ રથને જણા દર્શા નહિ એ તારૂં પૂર્વે કહિ જોઈું નહોતું, તેથી તને ભીતિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે ઘોડી દે પછી વિશ્વરૂપ ધારણ કરનાર શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન ભા.ચા.—હે અર્જુન ! તારા કહેવા પ્રમાણે તું હવે મારૂં પૂર્વજ ચતુર્ભુજરૂપ ધારણ કરે છે, તે તું મુખેથી જો. (૬૩-)

સજય ઉવાચ । इत्यर्जुन वासुदेवस्तथोक्त्वा

स्वक रूपं दर्शयामास भूय । आश्रामयामास

च भीतमेन भूत्वा पुन सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥

શ્લોકાર્થ — સજય ભા. યા — ભગવાન વાસુદેવે આ પ્રમાણે ભાષણ કરી પુન પોતાનું રૂપ અર્જુનને બતાવ્યું, અને સૌમ્યરૂપ થઈ ભીતિ પામેલા અર્જુનને પુન ધૈર્ય આપ્યું (૫૦)

ટીકા — આટલા વાક્યો જોઈી દેવે પુન તરતજ મનુષ્યરૂપ ધારણ કર્યું પરંતુ તેથી આશ્ચર્ય પમવા જરૂં નથી એ તો દેવના ભક્તોપાના પ્રેમનો પ્રભાવ છે ! કોઈ વસ્તુ મ પી હાથને પાડી તેને દૂડી દેવી અથવા રત્નમા દૂબલ બનાવવું, અથવા જીવદ રૂપવાન કન્થાને જોવા પછી ‘મને એ ખમલી નથી’ એમ કહેવું એવો પ્રકાર આ થયેલ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને પોતાનું જે ઉત્તમ વિશ્વરૂપ બતાવ્યું, એના કરતા તેનાપર વધુ પ્રતિ તે શ્રી દેવ શકે ! સુવર્ણની ભમટી ભ.ગીને તેના મનમમતા દાગીના બનાવ્યા પછી તે જો મનને પલટ ન પડે તો જેમ તેની પુન ભમટી બનાવવામા આવે, તે પ્રમાણે પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણ રૂપ હતું તેનું, અર્જુનના પ્રેમને માટે વિશ્વરૂપ કરવામા આવ્યું, પરંતુ તે તેના મનને રૂસ્તુ નહિ, માટે પુન કૃષ્ણરૂપ થયું આ પ્રકારે શિષ્યની હકે તહન કરનાર શુર કોઈ પણ દેશમા જોવામા આવ્યો છે કે ? આ પ્રમાણે દેવ પોતાના ભક્તપર કેટલી પ્રીતિ રાખે છે તેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી, જેમ સજય ભા. યે. પછી ભગવાને જે વિશ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું હતું, તેના પુન તેજ કૃષ્ણરૂપમા સમાવેશ કરવામા આવ્યો જે પ્રમાણે પરમાત્મસ્વરૂપમા સર્વ જીવ સ્વરૂપનો સમાવેશ થાય છે, અથવા બીજામા વૃક્ષ સમાઈ જાય કિંવા સ્વપ્નેમા વિચાર ભગૃતાવસ્થામા નહ થાય તે પ્રમણે શ્રી કૃષ્ણ પાછી ચતુર્ભુજ મહિ ધારણ કરી વિશ્વરૂપનો આકાર નહ કર્યો. જેમ સૂર્યની પ્રભા સૂર્યમંજ લય પામે છે, એવ આકાશમાજ લય પામે છે, સમુદ્રની ભક્તીને સમુદ્ર જોરવે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણે પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ

કરી ચુકુ હતુ, હરેશ્વરના વ્યાપાર ભય પડવા હતા, વાચા લેલું
 વિસરી નહીં હતી, અને આ પ્રમલ્લે ધારીકૃષ્ણી ગામમ્ અન્વયસ્થા
 ચાલી રહી હતી તે સર્વ મળી જમને હવે તેની દરિયો પેાતપોતાના
 વ્યાપાર કરવા લાગી આ પ્રમલ્લે મુખ યરાથી અર્જુન તોચો -
 દેવનાયા ! આપે આ રૂપતુ દર્શન મને કરાવ્યુ એ રહ્યુ ભાગકર કૃપા
 કરીને માગલે સન્નપાન કરાવવા જેવુ છે વિધવપના સમુદ્યા જે હું
 હાથેવટે તરંગેતુ પાલી કાપતો હતો તે હું હવે આપના આ ચતુ
 ભુજ મૂર્તિરૂપી ધીપર આવી પહેચ્યો છુ હે દ્વારપ્રાચી વીરમેકા
 આપે મને માત્ર દર્શન આપ્યુ છે જેવુજ નહી પરતુ મારા જેવ
 શુક ય. જેહા દુલ્લપર મેલવુદિ કરી છે હે મહાનાય ! વૃષાતુર
 યનેહા મને હવે સહજે અમૃત તપુની પ્રાપ્તિ યથ અને મરણની મારી
 બીંતે કરે યથ છે મારા દુલ્લરૂપી અમવામા હર્ષરૂપી વેદીને રૂપ
 વમ્ નથી તેથી મને અનહ અને યનની પ્રાપ્તિ યથ છે

શ્રીમગવાનુવાચ । સુદુર્દશમિદ રૂપ દૃષ્ટવાનસિ યન્મમ ।

દેવા અપ્યસ્ય રૂપસ્ય નિત્ય દર્શનકાક્ષિણ ॥૫૨॥

શ્લોકાર્થ — શ્રી ભગવાન લે.વા -હે અર્જુન ! જેવને અતિ
 અસમ જેવુ જે માં રૂપ તે જેવુ, તે રૂપને જેવાની દેવો સુદ
 નિરલર ઇન્હા કરે છે (૫૨)

ટીકા — અર્જુનનુ કહેવુ સમગીને ધીરૂપ જે -વા -અરે આ
 છુડી વિષય પપા પ્રેમ રાષ્ટીનેજ પી આ ચતુમુજ મૂર્તિને લેલ્યા
 દેરન રીતિવાતા આવ લેમ જે મે અને પૂર્વ શીખવ્યુ હતું, તે હું
 વિસરી ચે કી અરે આ ! અધન સપસમ પુવર્ણનો મેરુ પર્વત
 આવ તે પવુ તેને તે સપસ હ.મે તેવુજ અને યુ છે લપુ ! મે
 જે વિધુપ અને જાવ્યુ તે સકને તપ કાયા હ. પવુ પ્રામ યુ
 નહી, અને હે કિરીથી ! અહા ! ચે રથી મીજ યન.રા યોગીને પવુ તે
 રૂપ જેવાને મારુ નથી જે વિધુપ જેવનું રહુ કરવા પાછમ
 હવે હું પહ અમુર પ્રથી લર છે આક જે પ્રમાણે મેરની વર
 એના આ હ વ ર જે ને તેથી રહે છે, તે પ્રમલ્લે ઈતુક યથ દેવ
 અને મનુષ્યે વળી પ્રાપ્તિ કરને માટે આ રૂપ ઇન્હા કર છે, તો
 પણ અમીને જે ર રવ જેવુ નહી તે વિધુપ વ પ્ર છે જેવુ છે

નાદ વેદેન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યા ।

બની રહે છે પણ "હુ" અને "તે" એ સર્વ ભાવ ટીકી વર્ષ સર્વત્ર
હુજ ભરેલો છું એવો ભાવ જિતમા હૃદ યાજ છે ત્યારેજ તે ભાવ
મારામા નેત્ર્ય પામે છે (૧૬૫)

મત્કર્મકૃત્મત્પરમો મદ્ગત્ત સગવર્જિત ।
નિર્વેરં સર્વભૂતેષુ ય સ મામેતિ પાંડવ ॥૫૫॥

શ્લોકાર્થ — હે પાંડવ ! મારીજ પ્રાપ્તિના હંચથી કામ કરનાર,
મનેજ સર્વસ્વ માનનાર, ઉપાધિ દિવ યર્ષ રહેનાર અને પ્રત્વીમાત્રી
સાથે વૈર ન કરનાર એવો જે મારો ભાવ છે, તેજમને પ્રાપ્ત યાજ છે
ટીકા — જે મારી પ્રાપ્તિ અર્થેજ સર્વ કર્મ કરે છે અને જેને
જગતમા મારા સિવાય અન્ય કાંઈ પ્રિય નથી, જે મનેજ આ લોક
અને પરલોકના ફળરૂપ માને છે, જે છત્રનું ફળ પણ મનેજ માને
છે, જે પ્રાણીઓને વિસરી મનેજ સર્વત્ર જુએ છે, અને તેથી નિર્વેર
યર્ષ જગતમા જે જે વસ્તુ દ્રષ્ટિએ પડે, તેને જાણે છે, હે પાંડવ ! જે
ભાગની વૃત્તિ આવી જાને છે તેનું કાંઈ પિત્રને વાતાતમક સરીર જ્યારે
નષ યાજ છે ત્યારે તે પોને મારા પણ બની જાય છે સર્વજ કરે
છે — હે પુત્રાપ્તુ ! સર્વ જગત સમાવિષ્ટ થવાથી જેનું હૃદય વિચાર
થયું છે એવા ક્ષીઠુજી ભગવાને સ્વકામુજા વત્વીથી જાણું ભાવ
કર્મ જાનદરૂપ સપતિથી સોમાન અને સમગ્ર જગતમા ક્ષીઠુજી
ભક્તિ દરવામા ચતુર એવા અર્જુને, કેવની જન્મે મૂર્તિ નીહારી ની
જીને જોઈ, પ તે વિશ્વરૂપ કરતા ક્ષીઠુજીએ જે ઉત્તમ દ્રષ્ટાનો
એવી તેની માન્યતા થઈ અભુજની આ માન્યતાએ વિશેષ લાભ
કર્મો નહિ, કા જોકે જ્યાપડરૂપ કાતા જોરેશીય રૂપ અધિક
પ્રરુત્ર વાત સિદ્ધ કરવાને માટે ક્ષીઠુજીએ જે ઉત્તમ દ્રષ્ટાનો
તે સભ્યો અભુજ પે ૨ના મનમા જેમ લોકવા લાખ્યો કે, 'જ
રૂપમા ઉત્તમ રૂપ કયું, તે વિરે હવ પ્રમ કરીશ.' મનમા આવે
કરી હવે તે ક્ષીઠુજીને કેવા પ્રાર્થ પ્રમ કરે છે તે કયા સાલે
દેવ કહે છે કે, જ કયા જોઈપ્રત્યક્ષ વિનોદુર્લભ કરેવા
તે માનદરૂપ અભુજથી સમગ્રે સામાજી અભ
જોઈ, પી પાંડવ ય જેને વિશ્વરૂપના જાને ન તોપર જે અભ

'અમે પ્રદા છીએ એવી વૃત્તિ ધારણ કરી. નિરાકાર પ્રદાને પ્રાપ્ત
 કરવા પ્રયત્ન કરે છે જે મનથી અચિત્ત અને ભુદિથી અવાદ્ય છે
 તેને દરિયો શી રીતે કળી શકે ? જે ધ્યાનને માટે પણ ગૂઢ દેવાથી
 એક ક્ષણે પ્રાપ્ત થતો નથી અને જેને કોઈ પણ આશર નથી જે
 સર્વત્ર, સર્વદ, નવરૂપે વ્યાપ્ત છે અને જેની પ્રાપ્તિ થયા ચિત્ત પણ
 આપોઆપ સ્તબ્ધ બની જાય છે, જે કદિ ઉત્પન્ન થયો પણ નથી
 અને નવ યવાનો પણ નથી તેમજ જે છે એમ પણ નથી અને નથી
 એમ પણ નથી, જેની પ્રાપ્તિનો મનના દ્વાયમા થયો ઉપાપજ નથી,
 જે ચાલતો પણ નથી અને દ્વાલનો પણ નથી, જે સમાપ્ત પણ થતો
 નથી અને દૂષિત પણ થતો નથી, એવા પ્રદાને જેણે સ્વજગથી પ્રાપ્ત
 કરી હીષા છે, વૈરાગ્યથી ત્રય - અગ્નિથી વિપયરૂપી નૈન્યને બાળીને
 જેણે પોતાની દરિયોને પૈયથી વશ કરી લઈ આત્મસંયમના
 માર્ગમ ઉલગવી દાને દુઃખશુદ્ધામ પુરી રીપી છે, જેણે અપાન
 વાયુના દારને આતનની બગવાન નુદા લગાવી મૃગજથેનો મિનારો
 ઉભો કર્યો છે, આશાનો પાથ તોડી નાખીને તથા અધીરાદનો પુત્ર
 દૂર થીને નિદારૂપી અધમારનો વલ્લે નાથ કર્યો છે, મૃગજથ આત
 નના જ્વાલામિથી શરીરમની તમધાતુની હોની કરીને જેણે વ્યાધિના
 મસ્તક પર્યકને અર્ધજ કરે છે, તથા કુલિનીની મચાલને આધાર
 ચક્રપર પ્રકટાવીને તેના પ્રદાશથી શિખર પર્યત ભેદ શકે છે નવ
 દારની ચોરીમા દરિયનિવ્રદને ખીલો ઠોકી સુખુણા નાળીને મા જે
 ખુલ્લો કરી દે છે, જે પ્રાલયક્રિતરૂપી ચામુંદાદેવીની પ્રીતિ પ્રાપ્ત કર
 વને નાટે તકત્પરૂપી નેદાનો લોગ આપીને મનોરૂપી મહિમાનુભવ
 મસ્તકોનો બલિ નાપે છે જે દા અને પિંગગ એનાડીઓનું મધ્ય
 કરી, અનુભવ ધ્વનિની ગર્જના કરી, છવનજ્વાલા તગાવ પર્યત જઈ
 પહેલે છે, પગી સુખુણા નાળીના મધ્ય વિવરમાના કેરલા દ દરપગથી
 ઉપર વડી મસ્તકમાના પ્રક્ષરક પર્યત પહેલવી જાય છે, ત્યારપગી
 મકાલી ક્વિન નિસરણીપર ચગી, માયાને દલાવી, પ્રદાને અર્ધ મળે
 છે, ના પ્રમાલે જેણે સર્વત્ર સમાન ભુદિ રાખી, પ્રદાપ્રાપ્તિ કરી
 હેવ માટે ચેાદિક ક્વિન મા નિે વખત ન ખોળા દેવાધીન કરી લે
 છે, આ પ્રકારે, હે અર્જુન ! જેણે પોતાને નિરવયવ પગ્માતમામ
 હીન કરે છે, તેણે પણ અનેજ આવીને મને છે બાળી યોગના બગથી
 તેમને મધ અધિક પ્રાપ્તિ થાય એમ નથી, ઉલગી તેમને અધિયાનના
 લોભથી મડે છે (૫-)

ક્રેશોઽધિકતરસ્તેપામવ્યક્તાસક્તચેતસામ્ ।
અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુ સ્વ દેહવદ્ધિરવાપ્યતે ॥૫૧॥

શ્લોકાર્થ — નિર્ગુણ પ્રકાશની ઉપાસના કરનાર દેહધારી પુરુષને ઉપાસનાનું કષ્ટ ભોગવવું પડે છે અને અવ્યક્ત ગતિ મહા પ્રયાત્નથી પ્રાપ્ત થાય છે (૫)

ટીકા — પ્રાણીમાત્રના ઠ-ચાણકર્તા, અનાશ્રિત અને અન્યથા એવા જે પ્રકાશ તેને ભક્તિ સિવાય પ્રાપ્ત કરી લેવાની જે ઇચ્છા કરે છે, તેને ઇદ્રાદિઃ પદોરૂપી લુટારાઓ ઘેરે છે અને વિદ્વિસિદ્ધિની ભેટી પ્રકાશપ્રાપ્તિની આડે આને છે કામક્રોધાદિ પુન્જ ઉપદ્રવ ઉપલ્બ્ધ થાય છે અને નિરાકાર પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે તેને શૂન્ય વસ્તુ (આનન્દ) ની સાથે યુદ્ધ કરવું પડે છે તૃષ્ણાને તૃષ્ણાવટેજ તૃપ્ત કરવી પડે છે, ક્ષુધાને તૃષ્ણાથીજ શાન્ત કરવી પડે છે અને નિરાકારની પ્રાપ્તિ માટે સત્ત્રિદિવસ વાયુનીજ ગણતરી કર્યા કરવી પડે છે દિવસે તડકામ સૂવું, ઈન્દ્રિયોના નિરોધરૂપી ઉપલોભ લેવો અને વૃથોની સાથે મિત્ર ભાવથી ખેલવું, ઠાડરૂપી ચાદરને ઓઢવી, ઉષ્ણતાથી આચ્છાદિત થવું અને વર્ષામા બેસવું કિબલુના હે અર્જુન, મતિ સિવાયજ શેષ સર્વ થવું પડના જેવો આ યોગ છે આ સ્થળે પતિનું કાર્ય નથી, કે કુવધર્મનું નિમિત્ત નથી, તોપણ મૃત્યુની સાથે નિત્ય નવી નવી લગ્ન કરવી પડે આતુ મૃત્યુથી પણ તીવ્ર જે વિષ છે તેને ગતી શમશે કે ? હુ અને ગણવા જતા મુખ ફાટી નહિ જશે કે ? માટે હે મહાવીર ! આતુ યોગમાધન કરવાને જે નીકળ્યા છે તેના નશીબમા હુ મરૂપી શુ ઠ ભાગજ લખેલો છે બોખા માલસને લોખ ડના ચલા ખાવ ને વખત આવે ત્યારે તેનાથી પેટ ભરાશે કે પ્રાણ જશે ? કોઈ મનુષ્ય પોતાના બાહુથી સમુદ્ર તરીકે જાય છે કે ? કિવા આ યમ કોઈ પગેથી ચાલે છે કે ? સમરાગલુમા યા પછી મામા ધા શ્રી-યા વગર સૂર્ય લો ની પ્રાપ્તિ થાય છે કે ? માટે હે અર્જુન ! પ.ગમે અહીં નંભ વાયુની સાથે છે. ઠગી શમ્તો નથી, તેમ દેહાભિમાની શૂન્ય નિગડાની પ્રાપ્તિ યઈ શકનાર નથી. વસ્તુમિથિતિ આવી હોય છ-પણ જે મનમ્ હરજા ધારણ કરી અન્યથા પ્રાપ્તિને મટે મહેનત કરે છે, તે કલેશનેજ પાત્ર થાય છે, અને હે પાપ ! જેને ભનિમ નિ સ્વી ઠ કર્યો છે તેને -ગ- ષ્ટ શોભા પ ત્ત નથી (૭૫)

ये तु सर्वाणि कर्माणि मायि सन्यस्य मत्परा ।

अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥६॥

શ્લોકાર્થ — પરતુ જે મત્પરાયણ થઈ, સર્વ કર્મો અને અર્પણ કરે છે, અને માડું ધ્યાન ધરી અનન્ય ભાવથી મારી ઉપાસના કરે છે, ટીકા — જે વર્ણાશ્રમધર્મ પ્રમાણે કરવાના સર્વ કર્મો ક્રમેક્રિ-યોવડે સુખેથી કરે છે, વિધિનું પાલન કરીને અને નિષિદ્ધ કર્મોના પરિત્યાગ કરીને તથા સર્વ કર્મો અને અર્પણ કરીને તેનો નાશ કરે છે; કર્મદ્વારા ઉપન્ય થતા કૃષ્ણ બાળીને ભરમ કરે છે, આ પ્રમાણે હે અર્જુન ! સર્વ કર્મો અને અને જેમના ક્રાયિક, વાયિક, માનસિક ભાવોની પણ મારા વિના અન્ય સ્થળે ડોડ નથી હોતી, આ પ્રમાણે જે નિર-તર મારી જેવા કરીને મત્પરાયણ રહે છે તેઓ મારા ધ્યાનના નિમિ-ત્તથી માડું નિવાસસ્થાનજ બની રહે છે જેની પ્રીતિ, મારી સાથે વ્યવહાર કરીને નિત્યારી નુકિત અને ભક્તિને પણ ફેડી દે છે આ પ્રમાણે અનન્યભાવથી જે મને પોતાનો જીવ, મન અને શરીર અર્પણ કરે છે, તેની સર્વ કન્યા હું પરિપૂર્ણ કરૂં છું તની સર્વ કન્યા મારેજ પરિતૃપ્ત કરવી પડે છે. (૧૨)

तेषामह समुद्धर्ता मृत्युससारसागरात् ।

भवामि नाचिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥७॥

શ્લોકાર્થ — તથા મારાજ જે પોતાનું ચિત્ત તમર્પણ કરી ન્હે છે જેવા ભક્તોને, હે પાર્થ ! હું જન્મ મરણમુખા સંસારતત્સુદમાંથી સત્વર ઉદાર કરૂં છું (૭)

ટીકા — હે પાર્થ ! જે બાલક માતાના ઉદરથી જન્મે છે, તે તેની માતાને કેટલો નયો પ્રિય હોય છે ? તેજ પ્રમાણે મારા ભક્તો જન્મે તે અને જન્મે તેજ હોય, પરતુ તેમને હું પ્રિય છું અને મને તેઓ પ્રિય છે, અને તેને જે ત્રાસ દેવા હોય તેમને નાશ કરવાની તો મે પ્રતિજ્ઞાજ લીધી છે. મારા ભક્તોને સંસારની ચિંતા શા માટે હોવી જોઈએ ? ક્ષીમતની પત્ની કદિ દુઃખ મામયે કે ? જેજ પ્રમાણે મારા ભક્તો તે મારા કુટુંબીજનો છે જેમ સમજી તેમનાપર કોઈ સકટ આવી પડે તો તેની મનેજ લક્ષ્ય ઉપર છે આ સદ્વિધ મારા ભક્તોને જન્મ મૃત્યુના વરજિયા દુષ્ણતા બેધ મારા જન્મજ જન્મ થાય છે કે ભવસારામા કોઈપણ ભવરહિત નથી માટેજ તે અર્જુન !

ટીકા — અથવા જો તું મન અને બુદ્ધિ સહિત તારૂં જિજ્ઞાસુ ભાસામાં સંપૂર્ણ રીતે અર્પણ કરવાને સમર્થ ન હોય, તો દિવસના આઠ પ્રહરમાં જોકે સણુભર પણ મન અને બુદ્ધિને મને આપનો શ્લોક આમ કરવાથી જ્યારે જ્યારે તારા મનને મારા મુખને અનુલવ થયે, તેમ જ્યારે જ્યારે તે તે સણે તેને વિષયો પ્રતિ અર્ચિ ઉત્પન્ન થયે જેમ શરૂ થયે, તેમ જ્યારે પ્રારભ થતાજ નદીઓમાં પાણી કમી થવા લાગે છે, તેમ જેમ જેમ મારામાં ચિત્ત યુગારે તેમ તેમ તે પ્રપચમાંથી હટતું જાય અથવા પૌર્ણિમાં પછી એક જેમ દરરોજ સીલુ થતે થતે અભાવાસ્વાજ્ઞે અહસ્ત્ય થઈ જાય છે, તેમ હે અર્જુન ! તે ચિત્ત ખીમે ખીમે વિષયોપલોચ માથી નીકળીને મારામાં લાગતા લાગતા અતે મુપચ થઈ જાયે જેને અભ્યાસયોગ કહે છે તે આજ છે, જેમ નિશ્ચયપૂર્વક સમજ જેના દારા પ્રાપ્ત ન થઈ શકે જેવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી અભ્યાસના ભગથી કોઈ આકાશમતિ પ્રાપ્ત કરે છે; કોઈ વાયુ, સર્પાદિને મુદ્દા નિર્વેર કરે છે; કોઈ વિષને પણ પચાવી યોગથી વેરોને પણ મહાત કરી દે છે, અને કોઈ તો અભ્યાસના યોગથી કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થાય જેમ નથી અર્થાત્—અભ્યાસ કરવાથી કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થાય જેમ નથી માટે અભ્યાસના યોગથી તું મને આવી મજા (૧૧૩)

અભ્યાસેऽપ્યસમર્થોઽસિ મત્કર્મપરમો ભવ ।
મદર્યમપિ કર્માણિ કુર્વન્સિદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥૧૦॥

શ્લોકાર્થ—અભ્યાસ કરવાનું પણ જો તારામાં સામર્થ્ય ન હોય તો મારા ઉદ્દેશથી કર્મ કરતો જ મારા ઉદ્દેશથી કર્મ કર્યો તો તેથી પણ તને મોક્ષપ્રાપ્તિ થયે (૧૦)

ટીકા — કિવા તારા અજમા અભ્યાસ કરવાની શક્તિ પણ ન હોય તો તારા આચરણને જે કમ હોય તેજ ચાલુ રાખી ઉદ્દિયોને નિરોધ કરીશ મા, જોમને ત્યાજ કરીશ મા અને બંધિતું અભિમાન પણ છેડીશ મા. તું તારા કુલધર્મ અને કુળાચાર અધવિધિ યાગ, જે કર્મો ઉચિત હોય તે કર, અને અનુચિત કર્મોના પરિત્યાગ કર આ માટે મુખેથી વર્તવાની તને પૂર્ણ સ્વતન્ત્રતા છે, પરંતુ મન વાણી તને કાલા દ્વારા જે કોઈ વ્યાપાર થાય તે 'હું કરું છું' જેમ તમ મા જે પરમાત્મા ના વિષયને ચાલક છે તે કર્મોના કર્તા કોણ અને અકર્તા કોણ છે તે સારી રીતે જાણે છે અમુક કર્મો જોયા કે અમુક અધિક થયા જે વિવે ખેદ શામીય નહિ પોતાને

અહીં જાવ પરમાત્મામાં જોડી દઈ જે માર્ગે માળી પાણીને લઈ જાય છે તે માર્ગે તે નરપણે ચા-ચા જાય છે, તેમ તું કર્તૃત્વાભિમાન જોડી દે. એમ કરવાથી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિનો જોજો મન બુદ્ધિ ઉપર પાંચ નથી અને ચિત્તવૃત્તિ મારામાં અખંડ રહે છે, તથા કર્મનું શુભાશુભ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી હે અર્જુન! વાટ સરળ છે કે વક છે તે વિચેરી કાગળ કાઈ રચના પેડાને હોય છે કે? તેને તો જ્યાં જ્યાં લઈ જાય આરે છે ત્યાં ત્યાં તે જાય છે, તેજ પ્રમાણે જે જે કર્મો તું કરે તે થોડા છે કે પુષ્ટા છે, તેનો વિચાર ન કરતા તે મનેજ એકનિષ્કર્મ અર્પણ કર હે અર્જુન! આ પ્રકારે સર્વ કર્મોના સબંધમાં તું માસ માત્ર જાવના રાખશે તો ગરીબ ત્યાગ પત્રી મારા પદને પ્રાપ્ત થશે. (૧૨૪)

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रित ।

सर्वकर्मफलत्याग ततः कुरु यतात्मवान् ॥११॥

‘લોકાર્થ’ — હવે આ પ્રમાણે કરવાને પણ જો તું અસમર્થ હોય તો મનનો સયમ કર, અને અનન્ય જાવે મારે શરણે આવી સર્વ કર્મોના ફળનો ત્યાગ કર (૧૧)

ટીકા — કિવા, હે પાડુકુમાર! જો આ પ્રમાણે તારાથી મને ઠમે અર્પણ કરી ન શકાતા હોય તો તું આ માર્ગે પ્રવૃત્ત કર કર્મ કરવાને પ્રેરનારી જે બુદ્ધિ તેની પૂર્વે કિવા પછી અથવા કર્મચરણ પૂર્વે કિવા તેને અતે માફ રમણ કરવું જો તને કડિન લાગતું હોય, તો તે પણ એ જ બાજુ જોવા દે, અને તારી બુદ્ધિને ઈશ્વરનિષ્ઠ કરવામાં રોક અને જે જે વખતે જે જે કર્મો કરે તે નિષ્કામભાવથી જ કર જે પ્રમાણે વૃક્ષ કિવા વેડીને ફળો આવતુજ તેમ તેના ઉપભોગ નહિ કરતા તેનો પરિત્યાગ કરે છે, તે પ્રમાણે જે જે કર્મો કરે તેના ફળની આશા છોડી દે મનમાં મને રમરીને કિવા મને ઉદેશી કોઈ પણ કર્મ કરવાની ખાપટ ન કરતા સર્વ કર્મોના ફળની આશા છોડી દે જે પ્રમાણે ખંડપત્ર વૃષ્ટિ થવાથી અને અગ્નિમાં જીવાવવાથી તે નિષ્કળ થાય છે, તે પ્રમાણે જે જે કર્મો તું કરે તે સર્વને સ્વત્રવત્ માન અરે જે પ્રમાણે પિત્ર પોતાની કન્યા ત્યાં નિષ્કામ રહે છે, તે પ્રમાણે જે જે કર્મો તું કરે તેના ફળની આશા રાખીશ નહિ જે પ્રમાણે અગ્નિની જ્વાળા આકાશમાં વ્યર્થ જાય છે તે પ્રમાણે કર્મથી ઉપત્ત થનારા ફળને જાણ કર હે અર્જુન! કર્મ કરીને તેના ફળની ઈચ્છા ન રાખવી એ માર્ગ સામાન્ય જેવો દે

છે, પણ સર્વ યોગ્યતા તે યોગ્ય છે એ આ પ્રમાણે કર્મો કરીને તેના ફળનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તે કર્મો પુનર્જન્મના કારણમૂલક થતા નથી જે પ્રમાણે વાસ એકવાર ફલિત થયા પછી પુન ફળનો નથી તે પ્રમાણે ઉકન માર્ગથી આ દેહની પુનર્જન્મની ભીતિ નિવૃત્ત થાય છે, કિંબલુના, જન્મ મરણના ફેરામાંથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી ધ્યાન ધરી શકાય છે ત્યાર પછી સર્વ મનોવૃત્તિ તથા સર્વ ધર્મ ધ્યાનને આલિંગન દે છે, અને સર્વ કર્મ આપોઆપજ દૂર રહે છે ત્યારે કર્મ આપોઆપ દૂર રહે છે ત્યારે ફળની ઇચ્છા પણ આપો આપ નિવૃત્ત થઈ જાય છે, અને તેમ થતા સર્વ શાંતિ સ્વાધીન થાય છે માટે હે મુખદાપતે ! શાંતિ ઉત્પન્ન કરવાનો આજ એક માર્ગ છે, માટે ત્યારે પ્રથમ અભ્યાસજ કરવો જોઈએ (૧૪૦)

શ્રેયો હિ જ્ઞાનમભ્યાસાજ્ઞાનાદ્ધ્યાન વિશિષ્યતે ।

ધ્યાનાત્કર્મફલત્યાગસ્ત્યાગાચ્છાન્તિરનત્તરમ્ ॥૧૨॥

શ્લોકાર્થ — અભ્યાસ કરતા જ્ઞાન એક છે, જ્ઞાન કરતા ધ્યાન એક છે, અને ધ્યાન કરતા કર્મના ફળનો ત્યાગ એક છે, કારણ કે કર્મફળના ત્યાગ પછીજ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે (૧૨)

ટીકા — હે પાર્થ ! અભ્યાસ કરતા જ્ઞાન કહિન છે, અને જ્ઞાન કરતા ધ્યાન અધિક કહિન છે કર્મફળનો ત્યાગ એ ધ્યાન કરતા પણ ઉત્તમ છે; અને ત્યાગ કરતા પણ પ્રહ્લડપ્રાપ્તિનું મુખ વિશેષ છે હે નંદાવીર ! પ્રહ્લડપ્રાપ્તિનો આજ માર્ગ છે અને એજ માર્ગથી જ શાંતિની પ્રાપ્તિ કરી લે છે, (૧૪૩)

અદેષ્ટા સર્વભૂતાના મૈત્રઃ કરુણ એવ ચ ।

નિર્મમો નિરહકારઃ સમદુઃસ્વમુસ્વઃ ક્ષમી ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ — જે કોઈનો પણ દેષ કરતા નથી, જે સર્વ ભૂતોનો મિત્ર છે, જે ક્યાગુ છે, જે મમત્વશૂન્ય છે, જે નિરહકાર છે, જેને મુખ અને દુઃખ એ ઉભય તમાન છે, જે ક્ષમાવાન છે, (૧૩)

ટીકા — તે ભૂત માત્ર પ્રત્યે દેષ કરતો નથી તથા ચેતન્યની ચેડે પોતાનું અને પારકું એવો ભાવ રાખતો નથી. જે પ્રમાણે પૃથ્વી ઉત્તમ મનુષ્યનો ભાર સહન કરવો અને અપાત્ર મનુષ્યનો ભાર વહન કરવો નહિ એવો લેલભાવ રાખતો નથી, અથવા જે પ્રમાણે પ્રાણને રાખના દેહમાં રહેવું અને રહના દેહમાં ન રહેવું એવો ભાવ રાખે

નીજ ઘાત નીકળી છે તેા હવે જે યવાનું હોય તે યાગ્ય, પરંતુ હું
 લોહીચર, અને બોલવાનો પ્રસંગ મળ્યો જીને પણ હું મારૂ સફલા
 અર્થ સમજી છું જેમ કહી દેવ ડાલવા લાગ્યા પછી તેઓ ભા-યા -
 જે ભક્તને દુ દુઃખમાં સ્થાન આપુ તુ તેના લક્ષણો હવે કહું છું
 તે સાબળ. (૧૧૪)

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च य ।

हर्षामर्षमयोद्वेगोर्मुक्तो यः स च मे प्रिय ॥१५॥

શ્લોકાર્થ —લેનાથી લોકોને ઉદ્વેગ થતો નથી અને લોકોના
 સ સર્મથી જેને સન્નપ થતો નથી, અને જે (વિષય સબધી) માનદ,
 કોપ, ભય તથા ત્રાસથી મુક્ત હોય છે, તે મને પ્રિય હોય છે (૧૫)

ટીકા —જ પ્રમાણે સમુદ્રની ગર્જનાથી જગતને ભય નથી પામતા,
 અને જગતરોનો સમુદાય પુષ્કળ વધ્યા છતાં સમુદ્રને તેનો કટાણો
 નાવતો નથી, તેજ પ્રમાણે આ ઉન્નત જનનો જે ખેદ પામતો નથી
 અને જેનાથી લોભને પણ ત્રાસ થતો નથી, વધારે તુ કહું ? શરીર જે
 પ્રમાણે અવયવથી કટાણુ નથી તેજ પ્રમાણે હુંજ સર્વનો આ મા
 છું, જેમ માનીને જે પ્રતી માત્રથી કટાણુ નથી સમગ્ર જગતને
 પોતાનું શરીર માનવાને હીષે જેને પ્રિય અને અપ્રિય જેવો ભેદ
 રહેતો નથી, અને આ પ્રકારે દ્વેદલાવનો લોપ થતા જેનામથી માનદ
 અને કોપાદિ વિગર નષ્ટ થાય છે, આ પ્રમાણે સુખ દુઃખ જેને ભાષા
 કરી શકતા નથી, જે ભય ઉદ્વેગ ઈત્યાદિકથી રહિત હોય છે, અને
 આથી રિષતિ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જે મારી ભક્તિ કરે છે, તે મને
 અતિ પ્રિય વર્ષ પટે છે આ પ્રેમનું દુ તુ વર્ણન કરું ? અરે તે તો
 માત્ર પ્રાણને પણ પ્રાણ છે જે આત્માનદથી વૃક્ષ થયે છે અને જે
 રૂપતર લડને જન્મ પામ્યો છે, તે પૂર્ણતાથી તરુ સીને પતિવ
 બની રહ્યો છે (૧૦૧)

अनपेक्ष शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथ ।

सर्वारभपरित्यागी यो मद्भक्त न मे प्रियः ॥१६॥

શ્લોકાર્થ —મરો જે લક્ષ નિષ્પૃહ, અલગદા પવિત્ર, દક્ષ,
 ઉનાસીવ, નિર્ભય અને રૂઝની હસ્થાથી ઈર્ષ પણ કર્મ ન કરનાર,
 જેવો હોય છે, તે મને પ્રિય વર્ષ પટે છે (૧૬)

ટીકા — હે અર્જુન ! તેનામાં કામનાનો સર્વથા લોપ હોય છે અને તેની વૃત્તિમાં નિરતર મુખની વૃદ્ધિજ થયા કરે છે કારણકે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી અપાવવાને માટે પ્રખ્યાત છે, પરંતુ ત્યાં કેંદ્ર પદ્મ વિના મુક્તિ મળતી નથી હિમાલયમાં જવાથી રોયો પોવાય છે, પરંતુ ત્યાં પણ હવા અતુફાળ ન આવવાથી હાનિ થાય છે; પરંતુ સત્જન્ય સમાગમથી કરીજ હાનિ ન થતા પવિત્રતાજ પ્રાપ્ત થાય છે પવિત્ર પાવની ગંગાનું ઉદક પણ પવિત્ર છે અને પાપ અને તાપ ડૂકે છે, પરંતુ તેમાં ડૂબવાની ભીતિ હોય છે પરંતુ ભક્તિરૂપી નીરુ છે છતાં પણ મનુષ્ય જો તેમાં પ્રવેશ કરશે તો તે ડૂબશે નહિ અને પ્રાણની હાનિ પણ થશે નહિ અને તેને અવિચ્છિન્ન મોખની રૂપિ થશે જ સતોના સમાગમથી ગંગાના પાવન પણ નહ થાય છે તે સતના સમાગમની પવિત્રતા કેવી હોતી જોઈએ ? માટે જો પોતાની પવિત્રતાથી તીર્થને પણ આશ્રય આપે છે, તે મનના સર્વ વિકારો નિષેરી નાખે છે તે સૂર્યની પેઠે અતર્જાયા નિર્મળ હોય છે અને તેમને પોતાની દિવ્યદષ્ટિવડે ભ્રાતૃત્વ દેખાય છે જેમ આકાશ સર્વ વ્યાપન છતાં પણ સર્વથી અનિત્ત હોય છે તેમ તેમનું મન સર્વ કંઈ સમત્રવા છતાં પણ વસ્તુથી વિમ્મ થતું નથી પણ જેમ પાગધિના દાગ માથી ભુજા નિમ્મ અને છે, તેમ તે સમારની ચિતાથી અકિપ થઈ નિરિન્દ બની રહ્યું છે મરેના મુદાને પોતાનું અગ નાશુ હોય તેની દલ્બા થતી નથી, તમ જ નિરતર મુખી હોય છે તેને કોઈ પણ વસ્તુ તુચ્છ લાગતી નથી, અને કોઈ પણ ક્ષમ ડરનામાં તેના મનમાં કંઈ ત્યાજિમાન ત્રિલકુવ હોતું નથી અતિ જેમ કાક વિના આકાશ ભુજાઈ જાય છે, તેમ મોના અગભૂત ઉપશમ (શુનિ) તેને કંઈ થઈ હોય છે હે અર્જુન ! આ પ્રકારે આત્મસ્વરૂપની ઓતરોત ભગે પુન્ય દેવની પેલીને નીચી રો હોય છે છતાં બ્રહ્મિયાગ ઉપન થતું મુખ લોતવવાને માટે તે પોતેજ પોતાના જે ભાગ પાડે છે અને તેમ એનું નામ 'સેવક' રામે છે, અને બીજાનું નામ 'દેવ' રામે છે આ રીતે જ ભક્તિ ન ડૂબાઈ લોડોને ભક્તિમર્તનું આચરણ બતાવે છે તેના પરજ મની પ્રીતિ હોય છે તે માફ નિજ ભગવત છે તે અને મને છે ત્યારે મને અયાતદ થાય છે તેને માટેજ હું અસ્તરે ધાન્જ કડ ભુ તેનેજ માટે મારે અદો અવ મ કરે છે, અને તેજપત્ની હું પચાવડુને પણ એવરી નાશુ ભુ, એવે તે અને ત્રિવ હોય છે (૧૦)

યો ન હૃપ્યતિ ન દ્વેષ્ટિ ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ ।

શુભાશુભપરિત્યાગી ભક્તિમાન્યઃ સ મે પ્રિયઃ ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ.—જે ઇષ્ટ વસ્તુના લાભથી હર્ષ પામતો નથી, તે ન મળવાથી ખેદ પામતો નથી, તેનો વિચેત્ર યવાથી શોક કરતો નથી, અને તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરતો નથી, તથા શુભાશુભ ક્રમેના ત્યાગ કરે છે, અને ભારી ભક્તિ કરે છે, તે મને પ્રિય છે (૧૭)

ટીકા —જે પ્રહ્લ્યાદિથી કોઈ પણ વસ્તુને ઉત્તમ માનતો નહિ હોવાથી તેને કોઈ પણ બીજા ઉપલોભથી સતોષ થતો નથી, તે પોતેજ વિશ્વસ્વરૂપ હોવાથી દ્વેષલાભને વિતરી બાધ છે, માટે તેના મનમાંથી દ્વેષ પણ નહ યાય છે જે ખરેખર પોતાનીજ વસ્તુ છે તે કરવાતે પણ નહ યનાર નથી જેમ સમજીને તે જવ વસ્તુનો શોક કરતો નથી, જે સ્વરૂપ કરતા ઉત્તમ વસ્તુ આ જગતમાં કોઈ પણ નથી તે સ્વરૂપ તે પોતેજ બની રહેવાથી તે કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા કરતો નથી, તેને કોઈ પણ વસ્તુ સાદી અથવા ખાડી લાગતી નથી, અને જેમ સૂર્યની ખાસે રાત્રિ તથા દિવસનો ભેદ લેશ પણ હોતો નથી, તેમ તે કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવા છતાં પણ પોતાનો કાળ ભજનમાં અતીત કરે છે આવા ભવતા જેવી પ્રિય મને બીજી કોઈ પણ વસ્તુ નથી. (૧૬૯)

સમઃ ગત્રૌ ચ મિત્રે ચ તથા માનાપમાનયો ।

શીતોષ્ણસુસ્તદુઃસ્વેપુ સમ સગવિવર્જિતઃ ॥૧૮॥

શ્લોકાર્થ.—જે શત્રુ અને મિત્રની સાથે સરખી વર્તણૂક રાખે છે, જે માન અને અપમાનને સમાન માને છે, જે શીત અને ઉષ્ણ તથા સુખ અને દુઃખને સમાનજ ગણે છે, અને જે કોઈ પણ વસ્તુ પર આસક્તિ ધરાવતો નથી (૧૮)

ટીકા —જે અર્જુન ! જેના મનમાં વિષમતાનો લેશ પણ નથી અને જે શત્રુ તથા મિત્ર ઉભયને સમાનજ માને છે, કિંવા હે અર્જુન ! જમ દીવક મત્તા માણસોનેજ પ્રમથ આપવો અને પરાધાને ન આપવો એવો ભેદભાવ રાખતો નથી, વૃક્ષ જમ પોતાના પર ધા માત્તારને અને પોતાના રોપનારને એક સરખીજ ઠાયા આપે છે, શેરડી જેમ પોતાને પાણી પાણાવાગને મિષ્ટ અને મત્રમાં વાહીને પીકત્યારને ઠંડુ સ્વાદ કહિ આપતી નથી, તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! તે શત્રુમિત્રમાં અને માન્ય અપમાનમાં સમભુદિ રાખે છે. અ.કાલ જેમ ત્રણે જગત્તમાં સમાન હોય

છે, તેમ તે શીતઋતુ અને ગીષ્મઋતુને સરખીજ માને છે જે અર્જુન
 મેઝપર્વત જેમ ઉત્તર અને દક્ષિણ બન્ને દિશા તરફના વાયુને અ-
 ખોજ માને છે, તેમ સુખ અને દુઃખમાં તે સમખુદ્ધિ રાખે છે સર્વ
 રકપર્વત સર્વને ચક્રકિરણો જે પ્રમાણે એક સરખાજ સુખકર છે
 છે, તે પ્રમાણે તે પ્રાણી માત્રને સમાન માને છે સર્વ જગત પ્રત્યે
 પાણી એક સરખોજ સ્વાદ આપે છે તેમ તે સર્વ પ્રત્યે સમાન સ્ને-
 છે, અને તેથી તબ્બે લોક તેની ઇચ્છા કરે છે જે અતર્કાંધ અ-
 વિષયોના સંગ્રહને તેમજ બાનિષ્ઠ્યમાં પ્રાપ્ત થનાગ વિષયોના મલકને
 ચિતવતો નથી અને એકાત્મતા રહી પોતાના મનને મનમાજ શિ-
 કરીને સુખ અનુભવે છે (૨૭૬)

तुल्यनिदास्तुतिर्मौनी सतुष्टो येन केनचित् ।

अनिकेत* स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नर ॥१९॥

*લોકાકાથ અને નિદા અને સ્તુતિ સમાન છે; જે મૌન ધારક
 કરે છે, યદ્યદ્યવા જ કાંઈ પ્રાપ્ત થાય તેથીજ જે સતુષ્ટ રહે છે, જેન
 કોઈ નિકેતન સ્થાન નથી, જેની ભુદ્ધિ સ્થિર હોય છે અને જે ખારી
 ભક્તિ કરે છે, તે મનુષ્ય મને પ્રિય છે (૧૯)

ટીકા - જ નિદાથી કોપિત થતો નથી અને સ્તુતિથી કુકાર્ષ
 જ નથી, આત્મ મર્વ ન્યાપક હોવા છતાં તેને કોઈ પણ વસ્તુને
 ઉપર યત્ન નથી, તેમ જ નિદા અને સ્તુતિને સરખીજ ગણીને સમા-
 રમાં અને સમાન માની જાણે તે સર્વને વિચરે છે; સકરપત્તિ ન
 હોવાથી સત્વ ? અમલ્ય યોગ્યા છતાં પણ જના મૌનતા બન થતા
 નથી અને ક્ષમચિતિતા ઉપમેગથી દૂર થતો નથી, વૃદ્ધિ ન થવાથી
 સ્વનુર થઈ જતો નથી, તેમ પોતાની ક્ષમ્યા અનુમાન લેતો નથી
 દર્શ પામતો નથી, અને ન બને તો જે ખેટ પામતો નથી, વાતુ જે
 નરને રહેતો નથી તેમ જે કાચ પણ આશ્રય કરીને રહેતો નથી
 જમ વાતુ સાર રહે છે, તેમ સર્વ જગત જેનુ રહેતુ છે
 આમુ વિષય મા. ધ છે એવો જેને પાકો નિશ્ચય થયો છે, કિમ
 દત્ત સ્વ વર જ તમ વિષય જે પોતે બન્યો છે, અને જે અર્જુન
 ને તે પણ ન એ પડે-આ છતાં પણ જે માગ ભજનમાં રીતિયાને
 છે તેને દુઃખ મત્ત પડે મુકુન્દી પિંડે ધાવતુ કરે છે જે કુન્દ
 પન્દ અ તર મલ નમાવતું એમ. તે અ ક્ષેત્રજ નથી. મા જે
 ઠ. મ. વન્દ ગીય પો જના ચળો નુ ને રેકડ તી તેને ધા

માને છે એવો જે હું, તે તેને મન્તકપર ધારણ કરૂં છું જે પૂર્ણ
 મદાને પાત્ર હોય તેનાપર ઠેવી રીતે પ્રેમ કરવો તે વાન શી શકું
 જુર હોય તોજ સમજી શકાય એવી છે પરંતુ હવે એ વાન રહેવા દો
 કારણ કે શકરની શ્રદાપા કરવા જતા આત્મસ્તુતિ કરવા જેવું યથે
 માટે છે અર્જુન ! આ દશાત આ સ્થળે યોગ્ય નથી. રહસ્ય સમજી
 લે કે મારા આવા ભક્તને હું મારા મન્તકપર ધારણ કરૂં છું તે
 ઘોષી પુરુષાર્થસિદ્ધિ જે મોક્ષ તેને હાથમા લઈને ભક્તિમાર્ગે જતા
 જમતને ભક્તિને પાક બહુવતો હોય છે તે ધ્વજપ્રાપ્તિનો પૂર્ણ
 અધિકારી હોવા છતાં મોક્ષની આધિઓક કરે છે, છતાં તે પાત્ની જેવો
 નમ્ર હોય છે એટલા માટેજ હું તેને નમસ્કાર કરૂં છું, તેને મારા
 મન્તકપર ધારણ કરૂં છું અને તેના પાદુપ્રહારને અર્થાત્ શી વસ્તુ
 લાન્છન ચિન્હને હું માગ દૃઢ્યપર ધારણ કરૂં છું તેના ચુલુકપી
 અલકારો હું મારી વાતીને ધારણ કરાવું છું, (તેના ચુલુકપાદ ગાઉ
 છું) અને તેની કીર્તિરૂપી અલકારો શવલે દ્રિયને ધારણ કરાવું છું,
 (તેના યથ સંભજી છું) આવા જે મારા ભક્તો છે તેને જોવા માટે
 નેત્રરહિત એવો જે હું તે અવતાર લઈને તેને જોઉં છું અને મારા
 હસ્તમાના કમગથી તેની પૂજા કરૂં છું જે હસ્તોપર સીમા જે હસ્તો
 ધારણ કરી તેને આલિંગન આપવાને માટે હું અવતાર ધારણ કરૂં
 છું તેની સજતિના સુખાતિશયયો મને-નિરાકારને પણ દેહ ધારણ
 કરવો પડે છે વધારે શુ કહું ? તે મારો જીવ કિંવા પ્રાણજ છે । તે
 મારો પરમ મિત્ર છે એમ કહેવામા અતિશયોક્તિ શુ છે ? એટલુજ
 નહિ, પરંતુ જોએ તેના ચરિત્રને ધવલુ કરે છે તે પણ પ્રાણુ કરત
 મને અધિક પ્રિય બને છે હે અર્જુન ! તને આ જે સંપૂર્ણ યોગ
 કહી સંભગ-યો, તે ભગવતપ્રાપ્તિના ઉપાયોથી ભરેલો ભક્તિયોગ છે
 આ યોગસ્થિતિનું મહત્ત્વ એટલુ વિદેષ છે કે તેનાપર હું અત્યંત
 પ્રીતિ કરૂં છું અને તેને મારા મનમા તથા મન્તકપર ધારણ કરૂં છું

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।

श्रद्धधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रिया ॥२०॥

શ્રદ્ધાધર્મ — પણ મારાપર શ્રદ્ધા રાખી મ પરાયણ થઈ મારા
 જે ભક્તો અત્યાર સુધી વર્ણવેલા ધર્મામૃતનું તેવન કરે છે, તે મને
 અતિશય પ્રિય છે (૨૦)

ટીકા — આ રમ્ય અને અમૃતવૃષ્ટિ કરનારી તથા ધર્મામૃત

યોગીની વાત સાલગીને જે તેનો અનુભવ લે છે, તથા પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી જે તેને મનમાં ઠસાવે છે અને પૂર્ણ વિચાર કરી જે તેનું આચરણ કરે છે, તેને જેમ ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં ધી વાવવાથી ઉત્તમ પાક ઉતરે છે તેમ ઉત્તમ ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે જે મને એક તથા સર્વસ્વ માની આશ પ્રત્યે પ્રેમ ધરે છે, તેજ આ જગતમાં મારો ખરો ભક્ત અને ખરો યોગી છે, અને હે પાર્થ ! તેના પ્રત્યે મારા હિલમાં અનિશ્ચય પ્રેમ હોય છે જેને ભક્તિતકથા અત્યંત પ્રિય હોય છે, તેજ આ જગતમાં ખરૂં વીર્ય છે, તેજ યુગ્ય ક્ષેત્ર છે અને તેજ પવિત્ર પુરૂષ છે જે તેનું ધ્યાન ધરૂં છું, તેજ મારૂં પૂર્ણ દેવત અને મારો ધનભક્ષક પણ તેજ છે તથા શુ ડહુ ? તેના દર્શન સિવાય મને સતોષ કલે નથી. હે પાદુસુત ! મારા પ્રેમાગ ભક્તની કથા જે કહે તેને મારો પગ્મ દેવતા માનું છું (૨૩૮)

સમ્યક કહે છે—સર્વ જગતને આનંદ આપનાર, સર્વ જગતને ઉપજ કરનાર જે સુકુદ તે આ પ્રમાણે બોલાયા—હે રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર ! જે નિર્મળ, નિષ્કલક, લોકપર કૃપા કરનાર, શરણાગતનું રક્ષણ કરનાર અને શરણાગતનું વિશ્રાંતિસ્થાન છે, દેવોને સહાય કરવી એજ જેનું શીલ, લોકોનું લાભન કરવું એજ જેની લીલા અને શરણાગતનું સરક્ષણ કરવું એજ જેનો ખેવ છે, જે ધર્મ અને કીર્તિથી સમૃદ્ધ છે અને જે નિરૂપમ ભગવાન હોવા છતાં પણ બગિના પ્રેમ બધનથી જે બદ છે, જે ભક્તજનોપર પ્રેમ ધરનાર ભક્તોને અન્નયાત્રે પ્રાપ્ત થનારા, સત્યથી ચાલનારને તાગનારા અને સકલ કામના ભગાર છે, એવા ભક્તોના રાજા વૈકુઠનાયક શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ભાગ્યશાળી અચ્ચુન પ્રત્યે બોલતા હતા અને અર્જુન સાલગતો હતો વળી તબ્યે કહ્યું કે, હે રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર ! હવે પછીનો કથાનો પ્રમાર સાલગો રામદેવ કહે છે—તેજ રસભરિત કથા પ્રાપ્ત ભાવામાં કહું છું તે સાલગો દેશ્રાતાજનો ! મારે આપના જેવા સતોને રરને ભવ્યા આપની સેવા કરવી, એજ મને મારા સુરૂ નિવૃત્તિનાસે શીખવું છે (૨૫૭)

अध्याय १३ मो.

आत्मरूप ज्ञेयानु स्मरણ करी, सर्व विद्याओंनु आध्यात्मस्थान
 ज्ञेया के श्रीगुरुना वरण, तेने हु नमस्कार करे हु जेभनु स्मरण
 करता सर्व वाया शक्ति स्वाधीन थाय छे जने सव विद्या एषामे
 आवे छे, तेव प्रभावे आपजुभा जेटवु भापुर्य आवे छे के तेनी
 समस्त अमृत पणु शिक्कु पडी जाय छे जने मुषमथी नीकणता
 प्रत्येक अक्षरने रस अनुभूत थाय छे जलित अर्थोनी देवछेव आवे
 छे जने ते जेक पाडी जेक रसस्य सुखया भाडी आत्मज्ञाननु हाई
 समस्त समथ छे, श्रीगुरुना वरणेनु स्मरण जे निरंतर रहैतु
 होय ते ज्ञानमे आवे अणुदय थाय छे ते वरणेभा हु नमस्कार
 करे हु (५)

अर्जुन उवाच । प्रकृतिं पुरुष चैव क्षेत्र क्षेत्रज्ञमेव च ।

एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञान ज्ञेय च केशव ॥१॥

श्लोकार्थ — अर्जुन हरे छे — हे केशव । प्रकृति जने पुरुष,
 क्षेत्र तथा क्षेत्रज्ञ जने ज्ञान तथा ज्ञेयने अनुभवानी हु छंछा राखु हु
 टीका — पाडी अर्जुन जेह्यो — हे देव । प्रकृति तथा पुरुष जने
 क्षेत्र तथा क्षेत्र ज्ञेयने आपनी पातेथी स र्जु रीते जाणी लई,
 जेवी भारी आकाशा छे (१)

श्रीभगवानुवाच । इदं शरीर कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति त प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥२॥

श्लोकार्थ — श्री भगवान हरे छे — हे पुतीपुत्र । आ शरीरने
 क्षेत्र हरेथाय आवे छे जने के जने आवे छे तेने उत्तर पुरेया
 क्षेत्रज्ञ हरे छे (२)

टीका — हे अर्थ । स.स. आ देवने क्षेत्र हरेथाय आवे छे
 जने के जे क्षेत्रने आवे छे तेने क्षेत्रज्ञ हरेथाय आवे छे (३)

क्षेत्रज्ञ चापि मां विद्मि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञपोज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मत मम ॥३॥

श्लोकार्थ — हे अर्जुन । सर्व क्षेत्रेभ के क्षेत्रज्ञ ते सम हुन

કરે છે, પણ તેમણે કરાવેલા સર્વ વિતડાવાદ આપોઆપજ જ
 દોસ્ત યાય છે. આ મેત્ર મૃત્યુના પલ્લમા સપડાઈ જશે એવા
 યોગી આગળ પ્રગતિ કરે છે તે મૃત્યુથી ભી તે પામે છે તે એમત
 તેવી યમ નિયમોનો સમુદાય એકત્રિત કરે છે. આજ હોતનાજ અ
 માનને લઈને શ્રી શકરે રાજ્યનો પરિત્યાગ કર્યો હતો અને
 ઉપાધિ સમજીને સમયાનવાસ દીધો હતો. આ હોતનું જ્ઞાન અવ
 પ્રાપ્ત કરીદેવ, એવી પ્રતિજ્ઞા લઈ શકરે વનમા વાસ કરી, દ
 દિશાનેજ પોતાના વસ્ત્ર માન્ય, અને કામને યોગથી જ કરન
 બાલીને તેને બાગીને ભસ્મ કર્યો. આજ વસ્તુનો નિશ્ચય કરવાને માટે
 ક્ષત્રને ચાર મુખો ઉત્પન્ન થયા પરંતુ તેમને પણ તેનું સંપૂર્ણ
 જ્ઞાન થયું નહિ (૨૬)

ऋषिभिर्वहुधा गीत छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।
 ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चिते ॥५॥

શ્લોકાર્થ — આ હોત મેત્રજ્ઞાન તપિયાએ વિવિધ પ્રકાર
 કુ છે, ઋગ્વેદાદિ વેદોએ પૃથક પૃથક પ્રવાલીથી વર્ણવ્યું છે,
 તે મુક્તિથી મુક્ત તથા નિશ્ચયાત્મક ક્ષત્રપ્રતિપદક સૂત્રેન તા તથા
 દ્વારા પણ વર્ણવાયુ છે (૫)

ટીકા — કર્મવાગી કહે છે કે આ લમન હોત જીવના તાબામા
 અને તેની તર્વ વ્યવસ્થા પ્રાણને નોપરમા આવી છે, જે
 ને ઘેર તેના ચાર બધુએ (અપાન, વ્યાન, સમાન તથા ઉદાન)
 મહેનગથી પ્રયાસ કરે છે અને તેના પર દેખરેખ રાખનાર અધિ
 મન છે, તે નનને ત્યાં પચ જ્ઞાનેદ્રિયો તથા પચ કર્મદ્રિયો
 ૧ લોક બનીને ત્રિવિધ કાર્ક પણ લો યા ચિન્તા વિચરણી
 મહેનત કરે છે. પત્રી કત વ્યની ઉપજાને કુકપીને (વિહિત
 ણી સધિ ખોધ નાખીને) તથા અન્યાયના બીજ વાલીને તેને
 કુકમોનું ખાતર પુરે છે. આથી તેચજ કુખો આવીને કોટચરધિ જન્મ
 પર્યંત જીવ કુખ લોપવે છે, કિવા વિહિત કમાય લડે રી ઉપજાને
 સાધી લઈને સંતકમોડથી બીજ વાલીને કુખચરધિ જન્મપર્યાંત ગુખ
 લોખવે છે. પરંતુ તાપ્ય મનવ દીને આ અભિપ્રાયનો સ્વીકાર કરતા
 નથી. તેઓ કહે છે કે મેત્ર એ જીવને સ્વાધીન ન હો જીવ તે એક
 વટેમાર્ગ છે અને તે જમનુ કરતો કરતો ઘેરમા માત્ર અનુક સમરને
 માટેજ વસ કરે છે, અને પ્રાણ તે પડે પીર હંવાથી સરદા બાહ્ય

રહે છે સામ્યમનવાદીઓ જે અનાદિસિદ્ધ પ્રકૃતિની સ્તુતિ કરે છે તે પ્રકૃતિની વૃત્તિ આ દોષમાં છે એમ તું જણ, અને તે પ્રકૃતિના ધરના સર્વ સચ્ચગ્રીવા હોવાથી દોષનો સર્વ વડીવટ તે ધરમાં જ થાય છે એ મોત્તમ મૂળ વાવણી કરનાર જે આ સૃષ્ટિના મુખ્ય તથા સુહો છે, તે તે પ્રકૃતિના ઉદરમાંથીજ ઉદ્ભવ્ય થયા છે એમનો સ્નેહ શુભ વાવણી કરે છે, સત્વગુણ સરસણુ કરે છે અને તમોગુણ સર્વ પાકને એકઠો કરે છે પત્રી મહત્તત્વના ખાણ કરીને માનનામક જામર દહન સામેગાવડે, ક્ષેત્રમાંથી જેમ દાણા છુટા પાડવામાં આવે, તેમ સસારરૂપી ખાણમાં જીવને રગડવામાં આવે છે, અને એટલામાંજ અર્થ કનડપ સધ્યાનાગ-મરણ અનાયાસ આની પહેલેય છે ભુદિવાન સકલ વાદીઓને આ વાત ન રૂચવાથી તેઓ કહે છે કે, તમારી આ ક પના કેવળ પ્રાકૃત છે વ્રક્ષની આગળ વત્રી પ્ર, નિનો શુ દ્વિષાગ ? આ સત્રની ખરી વાત હું કહુ જ તે સાભળેા લયરૂપી પવત્રપરની શૂન્યરૂપી સધ્યાપર બલવાન સક પ ઉચતો હતો, તે અકરમાત્ર અગત થયો અને તે પોતાના વ્યાપારમાં સર્વદા ઉભી હોવાથી તેણે પેાની ઈચ્છાનુરૂપ ધન પ્રાપ્ત કર્યું, અને તે સ - પના નિરામર રૂપમથી ત્રિભુવન જેવડા અથા બાન અનેક પ્રમારના ઉપરગતાળો ઉભો થયે. પત્રી લિન્નભિન્ન પચમહાભૂતોને એમ પ્રી ભૂતપ્રામના જરાણુપ, સ્વેદન, અગ્ન અને ઉદ્ભિજ એવા ચાર ઘાટ રચવામાં આવ્યા પત્રી સૂક્ષ્મ સચમહાભૂતના જુદા જુદા પેટાભેવડે બધ તૈયાર કરવામાં આવ્યા, અને તેની ઉપર બાધુએ કર્મ અર્ખનના દમવા ખરીને તેની વચ્ચે કેવળ પગ્તર જમીનના જ ખાણ બનાવ્ય પત્રી એ સકલપના યોગથી જન્મ મૃત્યુને આવવા જવા માટે મુગ્ધ અનેકદિ બધ ન પડે એવી વાત તૈયાર કરવામાં આવી પત્રી તે સકલે અદ્ભુતાની શુધે ભેદક કરીને ભુદિદ્વારા ચરાચરનો વ્યવહાર સકલે યોગે આ પ્રમાણે ચિદાકાષમાં સકલપરૂપી શાખાની વૃદ્ધિ થવાથી કર્મ પ્રાયનુ મૃગ કારણુ તે (સકલ) યોગે આ પ્રમાણે સમ્યવ એટલે મુ તારણે વિદે અવળ કરી ત રથો જે ઈચ્છ (અમાવાત્રી) બને દગ્ધ, તેએ આપ બની યોગા કે બા મહા પ્રમથ વિદ્ય જે તેાજ આપને બલિપ્રય આપની પા જ રાગે પરત્રના સમય સકલનુ હુ છે એમ એ પ્રમવામ આરે તે પત્રી સકલે સકલિને શા માટે ન મનવી? એ પ્રસંગ છે તે અમેજ પત્રી સકલે અગ્ન સમયે તે સકલ સકલે ? આ સકલે ? આ સકલે ? આ સકલે ?

इन्द्रियाणि दशैक च पच चेन्द्रियगोचराः ॥६॥
 इच्छा द्वेष सुख दुःख सघातश्चेतना घृति ।
 एतत्क्षेत्र समासेन सक्कारमुदाहृतम् ॥७॥

શ્લોકાર્થ - પચમહાભૂતો, અહકાર, બુદ્ધિ, મહત્ત્વ તથા દેહ-
 દ્રિયો મન અને જ્ઞાનેદ્રિયોના શબ્દાદિક પાચ વિષયો, અને કર્મેદ્રિ-
 યોના વાગાદિ (વાણી આદિ) પાચ વિષયો, (૬) ઇચ્છા, દ્વેષ, સુખ,
 દુઃખ સઘાત (સમુદાત) ચેતના તથા ધૈર્ય એ વિકારથી યુક્ત આ
 શરીર છે, તે મે મગપમા કહ્યું (૭)

ટીકા - પચમહાભૂતો, અહકાર, બુદ્ધિ, પ્રકૃતિ, પાચ જ્ઞાનેદ્રિયો-
 ના પાચ કર્મેદ્રિયો મગી દશ ઇદ્રિયો, એક મન, જ્ઞાનેદ્રિયોના પાચ
 મન કમ દ્રિયોના પચ મગી દશ વિષયો, સુખ, દુઃખ, દ્વેષ, સઘાત,
 ચેતના (આત્મસત્તા) અને ધૃતિ, આ રીતે આ મેચના છત્રીત
 તના છ ત તન સર્વ કહી બનાવ્યા હવે મહાભૂતો ક્યા, વિષયો
 ક્યા ઇદ્રિયો કહી, એ વિષયે પૃથક પૃથક વર્ણન કરી તેને કનું કું
 કૃત્તી અપ, તેજ વાકુ અને આકાશ એ પચ મહાભૂતો છે એમ
 તમજ બહુ કરવું રૂપ હવે દ્રષ્ટ ત સહિત કહી બતાવું કું ભગવાન
 તચ મા વત જમ ગુમ હેય છે, અમાવામ્યાને દિવસે ચક્ર જેમ ગુમ
 દાત નાના બાગકમા તારૂવ જેમ ગુમ હોય છે, પુષ્પની કલિમ
 ત જમ ગુમ હોય છે, અને કાષમા જેમ અગ્નિ ગુમ હોય છે,
 તજ તમાણે મારાના ઉદરમા એ અહકાર ગુમ હોય છે જ તમાણે
 માનવર કુપથ્યનુ બહાવુ શોધે છે અને કુપથ્ય ચત્રજ અત્તર્ગમ
 તાણી બાત છે તમ પચમહાભૂતોનો સયોગ થઈ દેહને, અકાર
 મન છે ત્યારે જ દેહને ચાતરૂ નચાવે છે તેનેજ અહકાર ક'
 ચમ માત છે ત્યા અહકારની ગમ્મત એી છે કે તે જાની પાચ
 તના નથી તનુ ચતનવાગાનીજ પાચ તા છે અને તેનાપ
 તના તકા ના તકા પા છે વતરાજ થી કૃષ્ણ કહે છે -હે અર્જુન
 તને જાણે પચમા તને છે તેન આ લક્ષણો છે કામનુ બા
 ઇ ન વન્ન જ પાની સદાયથી વિષયોના સમુદાને છત્રી કા
 ત મન ગુમ માની વૃત્તો ત્યારે એવને અનુભવ હેરે પા
 યરે કુમ બન દુખ એ ઉભવમ વિશેષ યોગ્યાકાની છે એવન
 દત્ત સમજુ ટકાત છે આ મુખ છે, આ દુખ છે, આ પુષ્પ છે

અને એ સર્વના સમુદાયનેજ ક્ષેત્ર નામ પ્રાપ્ત થયું છે બાપુ અર્જુન !
 રચના સર્વ ભાગો મળવાથી જે પ્રમાણે રથ નામની ઉત્પત્તિ થાય છે,
 જેમ પગથી લઈને મસ્તક પર્યંત સર્વ અવયવો મળીનેજ દેહ નામ
 ઉત્પન્ન કરે છે, હાથી, ઘોડા, રથ અને પાનદળ એ સર્વના સમુદાયને
 જે પ્રમાણે સેના નામ પ્રાપ્ત થાય છે, અક્ષરોના સમુદાયને જેમ વાક્ય
 કહેવામા આવે છે, મેઘોના સમુદાયને જેમ અન્ન કહેવામા આવે છે,
 સુર્વ લોકોના સમુદાયને જેમ જગત કહેવામા આવે છે, તેજ, વાદ
 અને અગ્નિ એકત્ર મળવાથી તે જેમ દીપક કહેવાય છે, તેજ પ્રમાણે
 આ છત્રીસ તત્ત્વો ત્યારે એક સ્થળે મળે છે ત્યારે તે સવના સમુ
 દાયને ક્ષેત્ર કહેવામા આવે છે અને સર્વ પ્રાણી જગતમા સ્ત્રીને જે
 પાપની કિવા પુણ્યની કમાઈ કરે છે તેને પાક સમજીને જે તેને
 વિનોદથી ક્ષેત્ર નામ આપ્યું છે કોઈ આ ક્ષેત્રને દેહ પણ કહે છે અર્થાત
 એને અનેક નામો છે, બ્રહ્મની આ બાબુએ બ્રહ્માથી લઈને સ્વાયર
 જગમ પર્યંત જે જે વસ્તુ નિર્માણ થાય છે અને લય પામે છે તે
 સર્વ ક્ષેત્રજ છે પરંતુ દેવ, મનુષ્ય, સર્પ એવી જુની જુદી યોનિઓમા
 જે નિર્માણ થાય છે તે સર્વ સત્ત્વ, રજઃ અને તમ એ ગુણોની સત્ર
 તિથીજ ઉત્પન્ન થાય છે (૧૫૯)

હે અર્જુન ! આ ગુણો વિષેનો વિચાર આગ્રજ (ચોડમા અધ્યા
 યમ) કહીશ. આ સ્થળે તો તને જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહેવું છે તે કહું છું
 મેરના સવ લક્ષણો વિકારસહિત તને કહી સભગાવ્યા, અને હવે
 જે દારા મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે તે ઉદાર જ્ઞાન વિષે કહું છું, તે સામગ્ર
 જે જ્ઞાનને માટે યોગી લોકો સ્વર્ગને આડમાર્ગ ઝોગગીને આકાશને
 પણ ગળી જાય છે, તથા સિદ્ધિની ગરજ રાખતા નથી, સિદ્ધિની સૃષ્ટકા
 કરતા નથી અને કદિન યોગસાધન આચરે છે, તપરૂપી ણિ ડા ઉત્રથી,
 કોટયવધિ યજ્ઞો ઓવારી નાખી કર્મકાન્ડ રૂપી વ લીને ઉખેળી નાખે
 છે, પુષ્કળ પ્રગરના ઉપાસના માર્ગો સ્વિકારી જેને માટે કોઈ ખુ ડા
 અગથી કરે છે, અને કંટલાક સુખુખાના ગુપ્ત માર્ગમાજ પ્રવેશે છે,
 જે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે સર્વ ઋષિઓ મનમા ઉત્કટ ઇચ્છા ધારણ
 કરીને વેદરૂપી વૃક્ષના પાનપર ચાલે છે, કંટલાક ગુરૂસેવાથી જ્ઞાન
 પ્રાપ્તિ થયે એવી બુદ્ધિથી અનેક જન્મોને ગુરૂસેવા પર ઓવારી નાખે
 છે, જે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતા અજ્ઞાન નષ્ટ થાય છે અને જીવ તથા
 નાતમાનું એક્ય થાય છે, જે જ્ઞાન ઇદ્રિયોને વિાવની ઇચ્છા ધરણ
 છેવું નથી, કર્મોની આકાશને છિન્નબિન્ન કરી નાખે છે અને મનની

ચિત્તાને દૂર કરે છે તે જ્ઞાનનો લાભ થવાથી દેવનો અભાવ થાય છે અને અદૈવનો નુભવ થઈ રહે છે, જ્યાં યોગથી અર્જનો સર્વથા નાશ થઈ જાય છે, તે જ્ઞાન માયાનો પત્તો લાગવા દેવ નથી અને જેનામાં યોગ પા મનો ભાવ પ્રવેશતો નથી, તે સંસારને સમૂળ ઉછેરી નાખે છે, સક-પદ્મી કાલને ધોઈ નાખે છે અને સવ વ્યાપક પર જ્ઞાનનો મેગાપ કરાવી આપે છે, જેની પ્રાપ્તિ થયા પ્રજા પત્તો બની જાય છે, જે જ્ઞાનની તત્તાથીજ જગતના સવ વ્યાપારો ઘાટે છે, અને જેના પ્રકાશથીજ ભુદિ પ્રાદ થઈ જીવ જ્ઞાનદમય રહે છે, જેવું જે જ્ઞાન તે પવિત્રતાનો ભંડાર છે અને તેની પ્રાપ્તિ થતા વિપયોથી આશ્ચર્ય થએલું મન નિર્મળ બને છે આત્માને "હું જીવ છું" એવો જે સ્વરૂપ લાગુ પડેલો છે, તે તેની પ્રાપ્તિથી લય પામે છે તે જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરવું અશક્ય હતા પણ હું સમજાવીને છું છું, તો તે જ્ઞાન સમજી શકેલા બાકી તે આખવડે દેખાય એવી વસ્તુ નથી. જે જ્ઞાન જ્યારે આ શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે ઈન્દ્રિયે ના આચરણથી દ્રષ્ટિગોચર થાય છે જુગોની પ્રકૃષ્ટતાથી જેમ વક્તવ્યનું પ્રાણ સમજાય છે, તેમ ઈન્દ્રિયોના વ્યાપારપરથી જેમ આખાઓમાં પણ યાય છે તેના મૂળમાં પાણી પડે-શું એટલે જેમ આખાઓમાં પણ પ્રકૃતિ જ્યાં જ્યાં આવે છે, વર્તણૂક ઉપરથી જેમ જમીનની મૃદુતા પણ જણાઈ આવે છે, આદરાતિથ્યપરથી જેમ સ્નેહભાવ જણાઈ આવે છે, એકાદ આણસનું દર્શન થતાજ મન પ્રકૃતિવત થવાથી તે કોઈ પુણ્ય પુરુષ એવું જેમ અનુમાન થઈ શકે છે, કેવળમ ઉત્પન્ન થએલું કપૂર જે માણે તેની વાતપરથી જોગખાઈ આવે છે, કિવા અધારી કોટડીમાં જેવા દીપકનો પ્રકાશ જેમ અધારથી જણાઈ આવે છે, તે પ્રમાણે જેમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી શરીરપર તેના જે લક્ષણો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તે હવે કહી સમજાવું છું, તે લક્ષણો દેને ઉત્તમ તે સ.ભ.જ. (૧૮૭)

અમાનિત્વમદમિત્વમહિંસા ક્ષાંતિરાર્જવમ્ ।

આચાર્યોપાસન શૌચ સ્થૈર્યમાત્માવિનિગ્રહ ॥૮૧॥

સ્થોકાથ — માનની ઈ-ધાને લોપ, દામિકતાને અભાવ, સા, ક્ષતિ, સત્ત્વા, આચાર્યોપાસન, અતર્પણ પવિત્રતા આત્મસયમ (૮)

ટીકા —કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને ઇચ્છા રોગી નથી અને વધવાને જેને અમઠા બોલો જેવા લાગે છે, પોતાના કુલેસ સામગ્રીને, પોતાને સન્માન અપાતું જોઈને, વ્યાજે ઘેરેવા પેઠે કિવા નહીના પૂરમા અધવચ સપડાએવા મનુષ્યની પો ગભરાઈ જાય છે અને પોતાની પાસે મોટાઈને આવવા દેતો લોકો પોતાને પૂજ્ય માને એવો દેખાવ ન કરવો, પોતાની સામગ્રી અને પોતે કોણ છે તેની લોકોને સ્મૃતિ પણ ન થાય જેની ઇચ્છા હોય, તે પુરૂષ સત્કારનો અને આદરનો સ્વીકાર કરે ? કોઈ તેને નમસ્કાર કરે તો તે તેને મૃત્યુ સમાન લગે છે બૃહસ્પતિના સ્ત્રી સર્વજ્ઞતા હોવા છતા પણ જે પોતાનું વધવાની ભીતિથી પોતાનું શાશ્વત્વ અને શ્રેષ્ઠતા છુપાવે છે અને અતિ પ્રમથી ગાડપણ સ્વીકારે છે, જેને કીર્તિનો કટાણો અને સન્માન તરફ ઉત્સાહિતા હોઈને સ્વસ્થતાપૂર્વક જેસી રહેવાપરજ્ઞ અનિચ્છિ ટાય છે લોકો પોતાનું અપમાન કરે, આપ્તવર્ગ પોતાની સન્માન કરે નહિ, એવી જેની ઇચ્છા હોય છે, યોગ્યતા પૂણ હોવા છતાં દીનતાજ જણાઈ ગ્હે એટલા માટે જે તેજ જાતનું વર્તન બુધ્ધિ સહ્યે છે, પોતાનું જીવન તે એવું રાખે છે કે જેથી પોતાની હયાતી વિશે લોકો સન્માન રહે આ તે પોતાના પગવડે ચાલતો હશે કે વાહન ગતિ વડે ધકેલાતો હશે ? એવો ભાસ થાય એવું તે પોતાનું વર્તન રાખે જ તાલી માત્રને પોતાથી ભય ઉત્પન્ન ન થાય, પોતાના અસ્તિત્વનો અને નામરૂપનો વચ થાય એવી જેની ઇચ્છા રહે છે, જે નિશ્ચયેકાલવાસ મેવ છે અને વિજ્ઞાન સ્થળોથી જે આનંદ પામે છે, વાયુની મૈત્રી રાખે છે, જેને આકાશ સાથે વાર્તાવાપ કરવો પ્રિય છે અને વૃષ્ટો જેને પ્રાણુ સમાનજ પ્રિય લાગે છે, બાવળ જેનામા દેખાય તેજ જ્ઞાનની શય્યાપર વિરાજીત છે અને તેનેજ હસ્તગત થયું છે એમ તુ સમજ માટે અભિમાનગઢિત મનુષ્યને લક્ષણોથી ઓગળવેલા હવે જઠાભિકત્વ ઓગળવાના લક્ષણો જ છુ અદલિત્વ કૃપણના મન જેવું હોય છે, જીવ બાય તોપણ પુરૂષ દાટી મૂકેવા પૈસા કોઈને બતાવતો નથી તેમ હે પોતાના પ્રાણુપર બાજી આવી પડે તોપણ તે પોતાના સુકૃત કૃત્ય કહી બતાવતો નથી ઓડવાગી ગાય જેમ પોતાનો માન્હો ચોરી લે છે વેશ્યા જેમ પોતાની પ્રાઈ વચ છુપાવે છે, ધનવાનને ચોરનો ભોગ લાગે તેમ પોતાની શ્રીમતાઈ બતાવતો નથી, કુલીન કન્યા જેમ પોતાની

વિદેય અવયવોને વચ્ચેથી ઢાળી રાખે છે, અથવા બી વાતીને પછી તેને માટી વતી જેવું લેમ ઢાળી દે છે, તેમ પોતે કરેલ દાન અને પુણ્યને હુપાવે છે, જે પોતાના દેહને યજ્ઞ ઠારી મુચ્ચોલિત કરતો નથી, જે દોષરજની કાગળ કરતો નથી અને પોતાના દાન કર્મના દોષ વગરતો નથી કરવા ઉપકારો ભાંડી બતાવતો નથી, કરેલા અભ્યાસની બચાઈ વાસ્તો નથી અને પ્રતિજ્ઞાને બદલે પોતાની વિદ્યા વચ્ચે નથી, પોતાના ઉપજોગને માટે દુષ્કર્મ દોષને પરોપમાત્મી બાલનમા લુપ્ત ઉદાર દોષ છે ધર્મા દારિદ્ર્ય અને યરીરમા કુધા ડાવા હતા પણ દાન કરવાને પ્રસંગ મળતા જ હપવૃક્ષને પણ પાછળ દેખી દે છે, વધારે મુ કરું જ ત્વધમાચરણમા અખીર દોષ પ્રસંગ આવતો જાતિ ઉદાર બની જાય છે આત્મચર્યામા જ જાતિ નિપુણ દોષ છે અને ભીજી બાલનમા નાડા જવા લાગે છે, કેમના વૃક્ષ હલકા અને પોતજ છે તોપણ તેના ફળ માવાદાર અને જાતિ રલાગ દોષ છે, જિવા મેષ જોવાના હલકા અને સહજ પવન આવવા વેરાઈ જાય જોવે છે અને પરવૃ વૃદ્ધિ વખતે તે બારે દેખાય છે તે પ્રમાણે જી પૂર્ણતા જોવા સતોષ યાજ છે અને દરિદ્રતાનું સ્થાન પણ તેજ દોષ છે અરુણ જોનામા આવ ઉત્તમ લક્ષણો દેખાય તેના હાથમા જ્ઞાન આભું છે જેમ વૃ સમય જને નદાલિકતર કહેવામા આવે છે તે જોજ છે (૨૧૬)

દય નહિ સાના લક્ષણો વલગ પુણ્ય પ્રમરયા મતવાદીઓએ અહિસાનું વર્ણન કર્યું છે તે સાલગ વૃક્ષાની નાખા કાપી તેજ વૃક્ષના ય ની આતપાવ તેની વાડ કરવામા આવ કિવા પોતાનેજ હાય કાપી તેને કાપી આપતી કુધાવૃ યમન કરીને, અથવા મંદિર તોડી તેના સામાનવડે દેવના ગેખ ચણવામા આવે, તે પ્રમાણે યરાદિ કર્મમા હિંસા કરીને પછી તેમાથી અહિંસા ઉત્પન્ન કરવી જોવે વિચિત્ર નિર્જુય કર્મકાન્મરાએ આખ્યો છે કહે છે કે પર્ષન્વના જલાવથી સર્વ યદિ મગભગી ઉત છે, ત્યારે જગવૃદ્ધિને માટે યજ્ઞે સ્વા જોડે, પરવૃ આ યજ્ઞોના નૃણમા પશુની હિંસા પ્રકટ રીતેજ ય છે, તો પછી તેનાથી અહિંસાવૃ પરિણામ થી રીને મળે? અહિંસા રોપવામા આવે તો તે દેમણે અહિંસા ઉગયે કે? તે અર્થનું આ યાત્રિકોની ઉલ્લેખ તો પરાકાષ્ટ જોજ પડેથી છે તે અર્થ મર્વ લેવક મયે પણ જોનાજ મધનથી પરિપૂર્ણ છે તે અર્થ અર્થુ કાવે જે બી જવનો નદ કરવે રો?

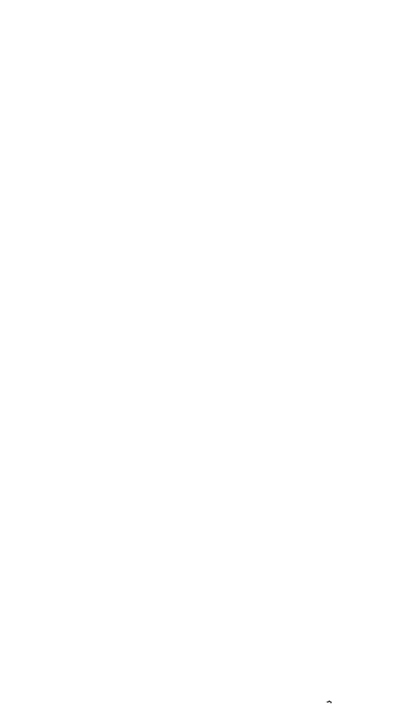

સમજાઈ બાધ છે, તેમ જ્યારે જ્ઞાન જાને મનનો મેગાષ યાવ
 ત્યારેજ મનમાં અહિંસા પ્રકટે છે હે અર્જુન! આ અહિંસા કેવ
 રીતે પ્રકટે છે તે સામગ્ર જગતો પાણીની લહેરોને હરકત ન થયે
 જવા દેવા માત્ર પોતાના ખાવ મનસ્વ તરફજ નજર રાખીને વેગથી
 પાણીમાં ચાલે છે; કિંવા જલરના કેસરનો ભગ થયે જોવી ભીતિથી
 જુગ જે પ્રમાણે કમગપર પીમેથી પગ મૂકે છે, તેજ પ્રમાણે જે પુરુષ
 પરમાણુમાં સુદા અતિ સૂક્ષ્મ જીવે ભરેલા છે, એમ બાળી કેસુ
 અને સભાગપૂર્વક પગ મૂકીને ચાલે છે, તે જે રસ્તે જાય છે ત્યા
 કુપાદિથી જોતો જાતી કોઈ પણ પ્રાણીને ઉપદ્રવ ન થાય જોડલા મોટે
 પોતાના જીવ કરવા પણ બીજા જીવોની ઘણી સભાગ રાખે છે, જોવી
 રીતે હે અર્જુન! જેઓ સભાગ રાખીને ચાલે છે તેની અહિંસાજ
 માપ યજ્ઞોદ્ધ સા કરી શકતું નથી. બિલાડી પ્રેમથી બચ્ચને મુખમાં
 પકડે છે ત્યારે ઘાવનો સ્પર્શ પણ તેમને થતો નથી, જેમ મમતાશુ
 માતાની બાગકપલ્લી ક દેખા જેવી કામગતા જણાઈ આવે છે, અથવા
 કમગપત્રથી વાયરો ખાવા જેમ નરોને તે મધુર લાગે છે; તેમ તે
 જમીનપર પોતાનો પગ પીમેથી ટેકવીને ચાલે છે, અને તે પગ કોઈ
 જીવને લાગે છે તોપણ તેને ત્રાસ ન થવા મુખજ યાવ છે વગી હે
 અર્જુન! ચાલતી વખતે જીવડું અથવા કીડી જણાય તો તે પીમેથી
 પાછો ફરે છે એમ સમજીને કે જે અવાજ થયે તો તે પ્રાણીની
 નિદાનો ભગ થયે અને તેના સ્વાસ્થ્યને ધક્કો લાગશે. જીવનારાના
 ભયથી તે વૃક્ષને પણ બેગજતો નથી તો પછી પ્રાણીની દરકાર ન
 રાખે જે તો બનેજ કેમ? જેમ કીડી મેડુંને બેગગી શકતી નથી,
 ચામડાની મસક સમુદ તરી શાતી નથી; તેમ કોઈ પણ પ્રાણીને તે
 ઉલ્લેખોને જતો નથી. જેવું તેવું વર્તન કુપાડૂપી કુલકેળોથી ફગ
 દૂપ યાવ છે અને તેની પાણીમાં પણ મૂર્તિમત્ત દયા જોવામાં આવે
 છે તે શાસોરપ્રાસથી પણ બીજાને ત્રાસ આપતો નથી અને તેવું મુખ
 કેવળ પ્રેમજુ પિયેર જેવું લાગે છે જેના ઘાવ બાલે માધુર્વને અકુર
 કુટયા હોય તેજા ભાસે છે, મુખમાંથી અક્ષરો બહાર પડવા પૂર્વે તેની
 મુખમુદ્રાપર સ્વભાવ દિગ્ગેચર યાવ છે; હૃદયમાં પ્રથમ દયા ઉત્પન્ન
 યાવ છે અને પછી કૃપાથી પરિપૂર્ણ થઈને બહાર પડે છે પ્રથમ તો
 જેવું જેલવાનુંજ મન કરતા નથી કે જથી કોઈને જોડું લાગે
 ને જેલવું પડે તો તે જોવી રીતે જોલે છે કે જથી કોઈના હૃદયમાં
 જે નાહ, યકા ઉત્પન્ન ન થાય, કાઈનું કાર્ય બગડે નહિ, કોઈને

ભીતિ લાગે નહિ, કોઈ હજારી બંધ નહિ, કોઈને કલેશ ન થાય, કોઈને
 ગુસ્સો ન ચડે આવે તેના મનોભાવ રહે છે કદાચિત્ કોઈની
 પ્રાર્થનાથી બોલવા લાગે તો તેનું બોલવું શ્રોતાને માખાપના બોલની
 પેઠે આનંદદાયક ધર્મ પડે છે બહુ નાદ બ્રહ્મ મૂર્તિમત ધર્મ માખ્ય
 હોય, અથવા સ્વચ્છ ગગોદઃ ઉછળ્યું હોય, કિંવા પતિવ્રતાને વૃદ્ધ
 પણ પ્રાપ્ત થયું હોય, તે પ્રમાણે સત્ય, કોમળ, યગિમિત તથા મધુર
 એવા અમૃતના તરંગોના જેવા શબ્દો તેના મુખમાંથી નીકળે છે બાજ
 સ્તુતિથી ભરેલા, વાદ ઉત્પન્ન કરનારા, બીજને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનારા
 નિદા અને છગ ભરેલા, અન્યના હૃદયને ઠપ્પે એવા, પ્રતિદા, દભ,
 કપટ, આશા, શકા અને ઠગબાજીવાળા શબ્દો તે બોલતો નથી તેજ
 પ્રમાણે હે અર્જુન ! તેની દ્રષ્ટિ સ્થિર હોય તેના કપાળમાં કોષની
 કરચલીઓ પડતી નથી પ્રત્યેક પ્રાણીમાં બ્રહ્મ વ્યાપ્ત છે, તેને
 કદાચિત્ ત્રાસ યથે એમ બાલી તે બહુધા કોઈની તરફ જોયે પણ
 નથી આતરદૃષ્ટાના બગથી કોઈ તરફ જુએ છે, તો ચદ્રબિબમથી
 નીકળતી અમૃતધારા કોઈની દ્રષ્ટિએ પડતી નથી તોપણ ચક્રોર પછીને
 તેની પ્રતીતિ ધર્મ આનંદ થાય છે, તેજ પ્રમાણે જે પ્રાણી તરફ તે
 પોતાની દ્રષ્ટિથી જુએ છે તેને આનંદ થાય છે તેની દ્રષ્ટિમાં જેટલો પ્રેમ
 છે તે કાચબી પણ બાજતી નથી (કાચબીની કેવળ કૃપાદ્રષ્ટિથીજ તેના
 ગચ્ચા મોટા થાય છે એટલું બધું તેની દ્રષ્ટિમાં પ્રેમપોષણનું સામર્થ્ય
 છે) કિબહુના, ભૂતમાત્ર તરફ આવી પ્રેમાળ દ્રષ્ટિથી તે જુએ છે
 તેના હાથ પણ તેવાજ પ્રેમપોષક હોય છે જે પ્રમાણે બ્રહ્મનિહતા
 મનોરથ પૂર્ણ થવાથી તેના હાથે કિચારહિત હોય છે, કર્મ કર
 વામાં અચકત એવો માણસ ને વળી તેજે ઈર્મનેા ત્યાગ કર્યો હોય,
 જેમ કાષ્ટ વિનાની જુઝાર્મ ગએલી માગ હોય, જેમ મુએ ને વળી મૌન
 વીધુ હોય, તે પ્રમાણે તેના હાથને કર્મ પણ કરવાનું હોતું નથી અને
 તે અકર્તા બનીને પરબ્રહ્મપદે સ્થિત થએલો હોય છે રખેને બધું
 પવનને ધકકો વાગશે કિંવા આકાશને નબ લાગશે, એમ ધારીને તે
 પોતાના હાથ પણ હલાવે નથી, તો પછી શરીરપરથી માખ ઉરાડવી,
 આખમાં જતી રજકહોને દૂર રાખવી અને આખોથી પશુપક્ષીઓને
 ભીતિ બતાવવી, એ તો શી રીને બને ? હે કિરીટી ! તેને હઠ કિંવા
 જેટકા પણ પસદ નથી, તો પછી શમ્બોની તો વાતજ શી ? વિનેા
 દને ખાતર પણ હાયમાં કમળ લઈને ફેવવાથી અથવા પુષ્પનો દાર
 ઉછાળીને ઝીલવાથી તે કોઈ ભવને લાગી જઈ તેને ઈભ રા " જેમ

જાણીને હાથવટી તે કિવા કરતો નથી. અગરના ચોમને
 યવાની સ્ત્રી તેથી જે અગર હાથ ફેરવતો નથી. અને આગળી
 નમ કપાવી નાખવાથી હિસા થયે એમ જાણી તે તેને પણ વા
 છે પ્રથમ કોઈ કિયા કરવીજ નહિ પરંતુ જે પ્રસન્ન આવી પડે
 હાથ જોડવા સિવાય લીએ અભ્યાસજ તેને હોતો નથી, કિવા તે
 દ્વાયથી વ્યાપાર કરવાજ પડે તો તે માત્ર એજ કે હાથ ઉચકી
 બીજને અભય વચન આપવું પડી જતો હોય તેને આધાર આપવે
 અથવા પીડિત અગર ખીમે સ્ત્રીને હાથ ફેરવવેલ આ કિયાઓ પણ
 તે મહા સમયો કરે છે, તથાપિ અદકિરણ પન્ન જેટલી ક્રમગતાથી
 શા પીને સ્પર્શ ન કરી જણે તેટલી ક્રમગતા તેના સ્પર્શમા રહેલી
 હોય છે મહવ પરંતુપરના પવનથી પીડિત મનુષ્યને આનંદ થાય
 તેમ તેના કરસ્પર્શથી પશુને પણ આનંદ થાય છે, તેના હાથે સદૈવ
 કિયાથી મુક્ત હોય છે, પણ અદનની આગને ફળ નથી આવતા તો
 પણ કોઈ તેને નિષ્ક્રમ (બર્ધ) જણી કે હવું નથી, તેમ તેના અક્રિય
 કર્મ પણ નિષ્ક્રમ હોતા નથી હવે જે વાકપડિત્ય રહેવા હઈશું સબ્જ
 નમ સીલ અને સ્વભાવ જેવા હોય છે તેવજ ન પરંતુ પણ તેના
 દાયથી બને છે (૨૬૨)

હવે તેવું મન કેવું છે જે વાતનું વર્ણન કરીશું પરંતુ જાને
 કાઈ વર્ણન કરવામા આવ્યું તે પણ મનનું નહિ તા કોણ છે? શું
 શામા જે વૃક્ષ નથી? શું પાણી વિના તમુક કયાજ અસ્તિત્વમા છે?
 તેજ અને સૂર્ય શું પૃથ્થ વસ્તુ છે? નવવર અને સરીર બિન્ન છે?
 કિવા પાણી અને મિષ્ટા પૃથ્થ છે? માટે આગળ જે હન્દિયોના ભાગ
 વ્યાપાર કહી સભાગ.બ. તે પણ મને વ્યાપારજ છે એમ તું સમજ જે
 બીજ જમીનમા વાળુ હોય તેજ CV વૃક્ષન. રૂપમા દ્રષ્ટિએવર થાય
 છે; તેજ પ્રમાણે હન્દિયે દ્વારા જ વ્યાપાર થાય છે તે મનનીજ પ્રેલાથી
 થાય છે મનમા જે અહિવાને દેહ ન થયે હોય તો હન્દિયોદ્વારા
 તે કેવી રીતે બહાર આવશે? હે અર્જુન! કોઈ પણ વૃત્તિ પ્રથમ
 મનમાજ ઉપજા થય છે અને પ. જ તે વાચાથી, દ્રષ્ટિથી તજ
 દાયથી કૃતિમા આવ છે જે વાન નમ. ઉપજતી નથી તે મુખદ્વારા
 જેલી થા દે કે? બીજ તિવ.વ ન.કુ ઉપજતે કે? તેમ સુવધર
 સિવાય કાસુરી શુ ની હાલતી ને, તેમ મન તર વ્યાપાર કર
 માને પ્રવન થતુ નથી, તેજ હન્દિયે અ કો.ક પ.જ નિર્મલ જન્મી
 થ છે જે પાણી કાણુમ.કીજ ઉ ક.ક થ છે તે નીજ જે હન્દ

હોતોજ વિક્રમ જોઈ યતો હોય તે સ્થળે કપૂંસ્ત્રી વાસનો ભાવ હોવું પૂછે ? માટે છે શ્રોતાજનો ! આ સમામા હું મોટો વખતા હું એવું જો અભિમાન હું ધરીશ, તો માફ જોઈવું તમને ઉચ્ચાર નથી સામાન્ય અને વિચિત્ર વાત જો અમાન રીતેજ કહેવામા આવે તો તેને તમે પોતાના કર્ણના આગળ પણ લઈ જ્યો નહિ જો કોઈ પણ વસ્તુના વર્ણનમા શકાને અવગણ રહે તો તમે જો મારા પ્રતિ લક્ષ આપો છો તે પાછે પગેજ પઠાયન કરી જ્યો. જે પાલીપર ચેવાગ પયશએલી હોય છે તે પાલીની પાસે હસ પક્ષી બાય છે કે ? કિંવા અજની પેલી તરફ જો અદકિરણ મુદર રીતે પ્રમથાગ હોય તો હું ચકોરપથી પોતાની ચાચ પહોગી કર્યો કે ? તે પ્રમાણે જો નિરૂપણ નિર્દોષ હશે નહિ તો તમે મારા પ્રતિ લક્ષ આપ્યો નહિ, એટલું જ નહિ પરતુ ઉચ્ચ ખિન્ન થયો. અહિ સા વિષે જુદા જુદા અભિપ્રાયો અને આમેપોતુ નિરસન ન થાય તો તમને માફ વ્યાખ્યાન ગમશે નહિ વગી માફ આ સર્વ પ્રતિપાદન તો તમે સતજનો સદૈવ પ્રસન્ન રહેા એટલા માટેજ છે બાકી ખરેખર જોતા તો તમે ગીતાના અર્થના ગ્રેમી છો જેમ જાલીનેજ મે ગીતાના વ્યાખ્યાનને પકડી રાખ્યું છે તે ગીતને મટે તમે સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો, પરતુ તેને ઊભી લાવ્યો. એ પ્રથ નથી, પરતુ અમૂલ્ય અલકાર છે મુ તમે જે અલકારની મૂલ્યા કર્યો કે ? જે તેમ થયે તો ગીતાની અને મારી દયા જોજ થયે જેમ તમે નિક્ષાપૂર્વક સમજજો તાત્પર્ય જે છે કે તમારા કૃપાપ્રતાહની મને આવસ્થા હોવાથી / મે ગીતાને એક નિમિત્ત તરીકે આગળ કરી છે મટે તમારા જેવા રસિક ધોજાએને રૂચે એવુંજ વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. તેથીજ મે અહિ સા વિષેના જુદા જુદા અભિપ્રાયો કહી સભાગવ્યા આથી કવાનો વિચાર થયો અને સ્લોકને અર્થ જલુ રહી ગયો, તે માટે મન-ગાજકને આપ દમા કરો જમતા જમતા શાસમ કાકરો બાય તને કાલી નાખવામા જે વખત બાય, તે કાઈ વ્યર્થ અએવો ગણી શકાય નહિ અને તેમ કરવામા હોય પણ ગણાક નહિ પરગામથી પોતાનો ઊકરો આવતો હોય તે ચારોનો લય ટાગ વાને આકમાર્મે આવી વખન લગાડે, તો માતાએ તેનાપર કોપે ભરાવું કે તે જીવતો ઘેર આ યો એટલા માટે તેનાપરથી અલાજલા ઉતારી નાખવી ? પરતુ આ દષ્ટાંત આપવાનું કાઈ પ્રયોજન નથી, કેમકે મારા રૂપેલા વ્યાખ્યાનને માટે આપે નને પ્રમથોજ વમા પ્રી તે ત્યા

સૂર્ય જેમ સારી અને માડી વસ્તુને લેદભાવ ન ધરતા સર્વત્ર સરખો પ્રમાણે છે, કિવા આકાશ જેમ સર્વ વસ્તુને એક સરખી રીતે અવકાશ આપે છે, તે પ્રમાણે જેનું મન પ્રાણી પ્રાણી વગેરે લેદભાવ ધરતું નથી, અને સર્વ વસ્તુને સગપણવાળીજ ધારે છે, તેને પ્રત્યે મનુષ્યની સાથે મત્રી હોય છે પાણી જવે ન નર હોય છે અને કોઈને પણ માટે જેને સત્રાય થતો નથી, પવનના વેગ જેવું જેને મનનું સગપણ હોય છે અને જેને શકા તથા ઇચ્છા નથી ઉપજતી માતાના પોગાપર બેસવામા બાગકને શકા આવતી નથી, તેમ જે બીજને અભિપ્રાય દર્શાવવામા સત્રાય કરતો નથી, હે ધનુર્ધર! વિકાસ પામેલા કમગથી જ પ્રમાણે પોતાનો મુવાન ગુમ રાખી શકાતો નથી, તે પ્રમાણે જે મનના વિચાર કરના જુદા જોવતો નથી, તે પ્રમાણે તેનું સૌદર્ય દુગોચર થયા પૂર્વે તેનું તેજ દખાઇ રહે છે તે આલો જેના મનની દોડ બાગા હોય છે અને વ્યવહાર પાછા હોય છે, તેને શમણીવ થઈને વિચાર કરવાનું આવડતું નથી અને અમુક ન કરવું રહેવું એ જેનો અભ્યાસ છે અમુક કાર્ય કરવું અને અમુક ન કરવું એવો સક પ જના મનમા હોતો નથી જે દ્રષ્ટિ કપચુગન નથી અને જેનું જોવવું સદિગ્ધ નથી તથા જે કોઈની પણ સાથે ખતામ જુદિથી વર્તતો નથી, જની દશ ઇન્દ્રિયો તથા પચ પ્રાણ સદાસર્વદા નિષ્કપટી છે, અમૃતની ધારાની પેઠે જનું મન સરળ હોય છે, કિબુના જે આ સર્વ લક્ષણોનું પિયેરજ હોય છે હે વીર! આવો પુરૂષ મૂર્તિમત આર્જવજ છે, અને તેનામાજ નાને પોતાનો ઠેરા નાખેલો છે એમ જાણ હે ચતુરશઠ! હવ તું તને શુભકિતનું વર્તન કરું છું, તે થવતું કર આ શરૂનેવા સર્વ લા યોની જન્મભૂમિ છે, કારણ કે શોકથી ધસ્ત થએલા પુરૂષને પણ તે ક્ષમ સ્વરૂપ બનાવે છે આવી જે શુરૂ સેવા તે વિષે હવે તને કરું છું, તે તરફ પૂર્ણ લક્ષ આપ જે પ્રમાણે ગગા પોતાનું સર્વ ઉદ્ધ લઈને સમુદને મળે છે, કિવા શુતિ જે પ્રમાણે સર્વ અભિપ્રાયો સહિત પ્રમપદમા પ્રવિષ્ટ થાય છે, અથવા પતિમતા સ્ત્રી જે પ્રમાણે અપલુ દરે છે, તે પ્રમાણે જે પોતાનું વર્વસ્વ પોતાના પ્રિય પતિને અપલુ દરે છે, તે પ્રમાણે જે પોતાનું વર્વસ્વ શુરૂકુગમ્ય અર્ધજુ કરે છે અને જે પોતાને શુરૂભકિતનું ધર બનાવે છે જેની રીતે વિરહિની પતિમતા નિરતર પતિનુંજ ચિતન કરે છે, તે પ્રમાણે જે દેશમા શરૂનું ગૃહ હોય તેજ દેશ એમ જેના મનમા નિરતર ગાયા કરે છે, તે દિશામાથી આવેલા પવનને પણ જે સામે જઈને

નમસ્કાર કરે છે અને મારે ઘેર પધારો એવી પ્રાર્થના કરે છે; પણ
 પ્રીતિથી જાડો બનીને જે દિશામાં ગુરૂ રહેતો હોય તે દિશા સુધી
 પણ વાર્તાવાચ કરવામાં જોને પ્રીતિ હોય છે અને જે પોતાના જીવને
 ગુરૂગૃહનો વતનદાર ઠરી મૂકે છે, વાછરડાને દામણ બાપેડું હોય
 છતા તેનું સર્વ લક્ષ ગાય પ્રતિજ્ઞ લાગેલું હોય છે, તે પ્રમાણે કેવળ
 ગુરૂની આજ્ઞાને લીધેજ પોતાના આમમ વને છે, તથા જોને એમ
 લાગે છે કે આપણા ગણામાથી આ ગુર્વાજ્ઞા ઉપી બધન ક્યારે નીકળશે
 અને ગુરૂનો મેગાપ ન્યારે થયે? આવી ચિંતામાં જોને એ- ક્ષણ એક
 યુગ કરતા પણ મોટી ભાને છે તેવામાં જો તેના ગુરૂના આમમથી
 કોઈ આવે ડિવા સ્વન ગુરૂજ એકાદ મનુષ્યને મોકલે તે લાભે મરે
 લાને નવુ આયુષ્ય ન મળ્યું હોય! ડિવા શુષ્ક થઈ ગએલા નકુરપર
 અમૃતધારા ન પડી હોય! અથવા માજીડુ ખાભોચીઆમાથી સમુદ્ર
 ન આ-યું હોય! એકાદ ડગાગ મનુષ્યને દ્રવ્યનો ભડાગ હાથ ન
 લાગ્યો હોય! કિવા જન્મબાધને એકાએક દ્રષ્ટિની પ્રાપ્તિ ન થઈ શકે!
 અથવા બિખારીને દંદપદ ન મળ્યું હોય! તે પ્રમાણે ગુરૂના કુર્બ
 નામ સાલગતાજ તે એટલો તો આ હાદિત થાય છે કે, બધું આ
 શને પણ બાધમાં ધની લે! ગુરૂકુવ પ્રતિ આવી પ્રીતિ ધારના
 કોઈ પણ મનુષ્ય તારી દ્રષ્ટિએ પડે તો તુ એમ સમજજે કે તેનામાં
 જ્ઞાન તો સેવક તરીકે રહેલું હોય છે અત કરણમાં અત્યંત પ્રેમયુજ
 થઈ જ શ્રીગુરૂની મૂર્તિની ધ્યાનોપાસના કરે છે, પોતાના શુદ્ધ હૃદય
 રૂપી મદિરમાં શ્રીગુરૂની સ્થાપના કરીને પોતેજ પોતાની ભાવનાથી
 પૂજનું સાહિત્ય જે બને છે, અથવા જ્ઞાનરૂપી કિરામાં જ્ઞાનરૂપી
 દેવાલય બાધી તેમાં જ શ્રીગુરૂરૂપ શિવલિંગની સ્થાપના કરીને તે પર
 ધ્યાનરૂપી અમૃતથી અભિષેક કરે છે, પ્રોથરૂપી સૂર્ય ઉઠિત થતા
 સાત્ત્વિક બુદ્ધિરૂપી ટોપલી સાત્ત્વિકલાવોથી ભરીને જે શિવરૂપી ગુરૂને
 અર્પણ કરે છે, ઉત્તમ સમય એજ શિવની પૂજના રહે ક્ષમ માની
 તેમાં જે દેહાભિમાનરૂપી ક્ષુપ બાળે છે, અને જે જ્ઞાનરૂપી વીપકથી
 ગુરૂરૂપી શ્રીશ કરની આરતિ ઉતારે છે, અખ- અધ્યરૂપી નેરે અને ગુરૂને
 સમર્પણ કરી પોતે પૂજારી બની, ગુરૂને શ કરને ઠેકાણે માની જે તેનું
 બાવન કરે છે, અથવા પોતાના અત કરણની શધ્યા કરી ગુરૂને પોતાનો
 પતિ માની જે તેનો ઉપજોગ લે છે, અને એ રીતે પ્રેમના યોગથી
 જેની બુદ્ધિ બરપૂર રહે છે, એકાદ વેગા મનમાં ગુરૂતત્ત્વેની પ્રીતિને
 ઉતરો આવના તેનેજ ક્ષીરાગ્નિધ માને છે, ગુરૂધ્યાનથી ઉત્પન્ન થનાર

સુખરૂપી શેષશ્યામપર ગુરુ એ જાણે વિષ્ણુજ નિદામસ્ત યજ્ઞેલા છે અને તેના ચરણ સેવનારી લક્ષ્મી પોતે છે એવું જ સમજે છે, અને ચરણ પલ્ક પોતેજ બની જો હાય જોડી ગુરુની સમક્ષ ઉભો રહે છે, અથવા પોતે ગુરુરૂપી વિષ્ણુની નાભિમાંથી ઉત્પન્ન થનાર બ્રહ્મદેવ બની ગુરુમૂર્તિના પ્રેમથી પોતાના મનમાં જો ધ્યાનમુખનો અનુભવ લે છે, કોઈ વેળા ભક્તિપ્રેમથી ગુરુને માતારૂપ કૃપી સ્તનપાનથી, યથા મુખનો અનુભવ લઈ તેના ખોળામાં આગોટે છે, કિવા હે અર્જુન ! જ્ઞાનરૂપી વૃક્ષની નીચે ગુરુનેજ ગાય માની પોતે તેની પાછળ લાગેલો વાછરડો બને છે, ગુરુકૃપાના સ્નેહરૂપી ઉદકમાં રહેનારા મત્સ્યની ભાવના તે કોઈ વેળા કરે છે; ગુરુકૃપા એજ અમૃતની વૃષ્ટિ છે અને પોતે ગુરુસેવકરૂપી છોડ છે એવા જુદા જુદા સ કરપો જેના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેના પ્રેમની અજાપતા તો જુઓ ! કોઈવાર તે આખ અને ખાખ વિનાનું પક્ષીનું બચ્ચુજ બની જાય છે, અને ગુરુને પક્ષિણી બનાવી તે પક્ષિણીની ચાચમાંથી પોતે ચારો મહણુ કરે છે, કિવા ગુરુ એ તારક છે એમ માની પોતે તેનો પાલવ પકટે છે આ પ્રમાણે જેમ સમુદ્રમાં ભરતી આવવાથી તરંગોપર તરંગો ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રમાણે પ્રેમના ભગથી ગુરુધ્યાનના અનેક પ્રકારો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાંના કેટલાકનું વર્ણન કરું ? આવી રીતે ગુરુમૂર્તિને અતરમા ધારણ કરીને તે ધ્યાનમુખનો આનંદ લે છે હવે તે ધીગુરુની બાહ્ય સેવા કેવી કરે છે તે સાબળ (૪૦૩)

તે મનમાં એવો નિશ્ચય કરે છે કે હું ગુરુની એટલી ઉત્તમ સેવા કરું કે જેથી ગુરુ સતુષ્ટ થઈ 'કાઈ માગ' એમ કહે મારી શુદ્ધ સેવાથી ગુરુ પ્રસન્ન થશે ત્યારે હું એમ કહીશ કે, હે પ્રભો ! જેટલો આપનો પરિવાર છે અને જે જે આપની સેવા સામગ્રી છે તે સર્વ રૂપે હું એકદોહ બની જાઉં અને આપની સેવા કરું, એવો વર અને આપો. પછી ધીગુરુ કહેશે "બલે તેમ યાઓ," પછી હું તેનો સર્વ પરિવાર બનીને તેમની સર્વ પ્રકારે સેવા કરીશ તેમના ઉપયોગમાં આવે એવી જે જે વસ્તુઓ છે તે પ્રત્યેક વસ્તુ હુંજ બનીશ ત્યારેજ ગુરુ સેવાનો અમલકાર દ્રષ્ટિએ પડશે, ગુરુકૃપા જો કે સર્વ અસ્તુની માતા છે, તોપણ તેને હું મારા શપથ આપીને મારી એકશનની માયી કરી લઈશ, ગુરુપ્રેમને મારો સર્વ પ્રેમ આપી તેની શરૂઆત પત્નીવ્રત મહણુ કરાવીશ; અને ગુરુની પ્રીતિ પાસે અસ્તુઓ વચ્ચે કરવા માટે સન્યાસ લેવવાનીશ, પવન ગમે તેટલો જરૂર તોજણ તે

જ્ઞાનેશ્વર મહાત્મજી કહે છે — જ્યાં સુધી આ દેહ છે ત્યાં સુધી તે ગુરૂની આવીજ મેવા કરીય એમ તે કહે છે. દેહ પડ્યા પછી તેની શુદ્ધિ મેવા વિષે જે આસ્થા ધરે છે તે ચમકાર હવે જાણ્યો. તે કહે છે કે — જ્યાં શરીરની માટીને પૃથ્વીના તે ભાગમાં મેગવી દઈશ, કે જ્યાં શીજુડના ચત્વેનો સ્પર્શ થયો. મારા ગુરૂ વિનોડથી જે ઉલકને સ્પર્શ કર્યો તે ઉલકમાં હું મારા શરીરમાંના જ્યાં ભાગને લેગવી દઈશ. જે દીપકથી લોકો શીજુડની આરતિ કરાર્યો અથવા જે દીપક શીજુડના મદિરમાં પ્રમાણના હયો, તે દીપકમાં હું મારા શરીરનું તેજ મેગવી દઈશ. જે સ્થળે પખાથી તથા ચમ્મ થી શીજુડને પવનનામ વામ આવતો હયો તે સ્થળે હું મારા પ્રાણવાયુને લય કરીશ. જે અવકાશમાં શીજુડ પોતાના પરિવાર સહુવત માન હયો તે અવકાશમાં હું મારા શરીરમાંનો આમડનો ભાગ મેગવી દઈશ. આ પ્રમાણે જીવત અવસ્થામાં કિવા મૃત્યુ પછી પણ હું શીજુડની તેજ કર્યા વિના રહીશ નહિ, અને એક પગવાર પણ નન્યને ગુરૂ નચા કરવા દઈશ નહિ. આ પ્રમાણે કહેવુંના ક પો પર્યંત ગુરૂતેવા ખ્યા કરીશ. આ પ્રકારના જીવના અને પૈય જના મનમાં છે, તે પોતાની કન્યા પ્રમને ગુરૂની જખાર તેવા ક વ માટે સતિ-સિવત જેવો નથી કિવા હવે જાદુ થા. એમ પણ કહેતો નથી. ગુરૂ કામ કરવાની આરા કરે તો તેને એવી સુખા જાય છે, કે તે જગતના જેવટો નેટો થય છે અને જે તે કામ એમદમ એમ્ને જ કરે છે. મનની દોડ કરતા તેના અ ની દોડ વધારે હોય છે, અને તેની મમ કાવની દખ્ખા નનની જાયે સપધા કરે છે. દોષ પ્રકારે તે ગુરૂના જેવને માટે પેતાના જીવિતને પણ એવારી નાણે છે તે ગુરૂની તેવાથી કૃષ્ટ થય છે. જુના પ્રેમથી કૃષ્ટ થય છે, અને ગુની જાનનું નિવલસ્યાનજ બની નહે છે તે ગુરૂવન યોગ્યથીવ પેતાને કુહીન અને છે, જે પેતાના જુ પધુના નાજનવરટે મુજબ છે અને ગુરૂનેશ સ્પી બલનથીજ નિવલ બલની બનીને રહે છે, ગુરૂના જાણથી સહી જાયેલા ધમ એજ તેના વજુ પ્રમ ધમ બની રહે છે, અને ગુની નવા એજ તેનું નિવલ નિમિત્તકમ બની રહે છે. ગુરૂ એજ તેનું કોષ છે. ગુરૂવ તેનું દવન છે, ગુરૂજ માત્ર અને ગુરૂવ તેનું પિત્ત છે અને તે ગુરૂનેશ સિવય નન્ય વાનુને એ-પને જ નથી. ગુરૂ દર એજ તેના સર્વસ્વને કાર છે, અને ગુરૂ સેવકપર તે પેતાના સના વધુની પંડે પ્રેમ કરે છે. જેની વધી સતિસિવત ગુરૂ નામનેજ વધ ખ્યા કરે છે, અને તે ગુરૂ

વ્યતિરિક્ત અન્ય કોઈ પણ શાસ્ત્રને હાથમા ધરતો નથી, જે પા
 શુરના ચરણનો સ્પર્શ થયો હોય તે પાણી ગમે તેવું હોય તે
 ત્યાં ત્રિકોણના સર્વ તીર્થો તીથયાત્રા કરવાને આવનાર હોય એવું મ
 તીર્થ તે તેને માને છે અકસ્માત્ શ્રીગુરુનો ઉચ્ચિષ્ટ પ્રસાદ મને
 તે લાભ આગળ જે અમાધિમુખને પણ તુચ્છ માને છે, ગુરુ આ
 હોય ત્યારે તેની પાછળ પગથી જે ચ્ચક્રો ઉઠે છે તેને જે પો
 મસ્તકપર ધારણ કરે છે અને તે લાભની આગળ મોક્ષમુખને
 જે તુચ્છ માને છે, તેની ગુરુલક્ષિતનો મહિમા તે કેટલો વર્ણ
 તેનો પાર નથી. પરંતુ માગી બુદ્ધિને ગુરુલક્ષિતનો ઉમંગો આવ
 આટલું કહેવું પડ્યું જેને આ ગુરુલક્ષિતની ઇચ્છા હોય અને
 આ ગુરુલક્ષિતપર પ્રેમ હોય, તેને આ ગુરુ સેવા સિવાય ક
 કોઈ પણ વસ્તુ મિત્ર લાગતી નથી. તે બ્રહ્મજ્ઞાનનું વિચાર કોઈ તે
 યોગથી જ્ઞાનને શોભા મળે છે વધારે શું કહું ? ગુરુ સેવા એટલે
 અને જ્ઞાન તેનો ભક્ત છે જે ગુરુલક્ષિતપર ખરેખરી ત્રીતિ હોવ
 તેની પાસે જગતને પૂરી નાખે એવું જ્ઞાન આવીને રહે છે જ્ઞાને
 મપારાજ કહે છે - ગુરુનેવાની મારા મનમા અભિવાદા હોવાથી મે
 વિષે લભાણ વર્ણન કર્યું બાકીતો હું હાથ હોવા છતાં કુટો, ભ
 નના સબ ધમા અધ, અને ગુરુમેવામા તો પાગળા કરવું પણ અભિ
 પાગળો છું, અને ગુરુનું વર્ણન કરવામા મુગો તથા આગમુ છું એ
 અવગુણો મારામા હોવા છતાં પણ ગુરુ મને પોષે છે ગુરુભક્તિ પ્ર
 થવા માટે મને ઉત્કટ ઇચ્છા છે તેથીજ મારે શરીરનું પોષણ ક
 પડે છે મે ગુરુમેવા વિષે આટલું અમર્યાદ વર્ણન કર્યું, તે સ
 કરી મને તમારી મેવા કરવાની સધિ આપો, એવું હું પ્રથમ
 ઉત્તમ રીતે કહી બતાવીશ (૪૮૦)

હે સાધુજનો ! સાભળો, સાભળો ! ભૂતોનો ભાર સહન કરવ
 શ્રી કૃષ્ણુ લગવાન બોલે છે અને અર્જુન સાભળે છે ખૂંદર જે
 અતર્બાહ્ય શુદ્ધ હોય છે, તે પ્રમાણે જે શુદ્ધ હોય, તેજ પ
 ગુચિન્વ કરે તાય છે તે જ્ઞાને પ્રમાણે અવર્બાહ્ય નિર્મળ હોય
 અને સૂર્ય પ્રમાણે અહર તથા બાર સમાન હોય છે, કર્મના યોગ
 તેની બાહ્ય શુદ્ધિ થઈ હોય છે અને નાનના યોગથી અતઃશુદ્ધિ થ
 હોય છે આમ ઉભય પ્રકારે તે શુદ્ધ થયો હોય છે, વેદમા નિર્વ
 કયા પ્રમાણે મત્રોચ્ચાર કરી, મૃત્તિમ તથા પાણીવડે બહારથી શુદ્ધ ર
 છે કર્પણને ધૂળવડે સ્વચ્છ કરી સખય છે, કિવા અરીડાબની વચ્ચ

કાષ્ટ નહ થાય છે, તેની જેડે તે બહુ થી નિર્મળ નહે છે અને અતરમા
 પણ જાનનો પ્રભાવ હોયથી તેને અતરમાં શુદ્ધ કરવો એકબે છે
 અર્જુન । અતર શુદ્ધ ન હોય તે બાજુ કર્ન એ માત્ર વિગનાજ
 છે, જે પ્રમાણે પ્રેરને અલક થી મૂલસ્વામા આવે, કિવા જાગ
 માવસને તીર્થસ્નાન કરવામા આવે, કહવી દુધીને ગોગ લપેથી
 દેવામા આવે ઉચ્ચક અને તે હુ બધવામા આવે, ઉપવાસી મનુ
 પ્યના પેટપર અન્નુ હેવન કન્વામા આવે, વિધવાને કકુ સિદ્ધાને
 આ લેા કરવામા આવે, પોલા કન્વાને ઢોગ ચલાવી બહારથી ચા
 ચકીવ કરવામા આવે, તે સ્વ લેમ વ્યર્થ છે અથવા તેા ચિત્રનુ
 કુગ નમે તેહુ ઉત્તમ દેવત્વ દોષુ તેમા છાણુજ ભરેલુ હોય છે,
 તેથીજ સ્થિતિ એમ્થી બાદ કૃદિ કરનારની છે મ. ભરેલી મા
 લ્ક વહને અસ્તુ નુસ્તુ આવે તોપણ તે પવિત્ર થવી નહ
 અતરમા અન્વયિતિ થતુ બ.દ શુદ્ધિનો લાભ આપોઆપન થ
 પાતુ નાત્ર બ.દ કન્વાથી થથી જાન લાભ નજ થાય તાદ કન્વા
 જે બહારથી નિર્મળ હોય અને જાનથી લેનુ અતર નિર્મળ કહુ દોષ
 તેવામા અદ્ય અને બહાર એવો લે. રહેતો નથી, તેવામા તે
 શુદ્ધિ હોઈ કેવળ શુનિત્વજ વાસ્તવ્ય કરે છે અતરમા શુદ્ધ
 ઉપન્ન થતુ બહાર દરિયોમા તે એવી રીતે બહારક કન્વા જે
 જેમ મૂલકિના ઘરમા રહેલા દીપનો પ્રભાવ અતરની જે બહુ
 અજકત્રાન મારતો દેખાય છે તેના યોગથી સંચય ઉપન્ન થતુ
 નિર્યા વિહાર ઉપન્ન આવે તથા કુકર્મમા પ્રવૃતિ થાય એવુ નિ
 તે સ્વભાવે, દેખે અથવા તેનો લેગ થાય, તોપણ તેના
 બિલકુલ છાપ પડતી નથી જેમ આકાશને તેનો રત્ન થયે
 નથી, તેમ તેની દન્દિયો વિષયોપજ્ઞાન લે છે તોપણ વિષયજ
 રથી તેના મનપર કોઈ પણ પ્રકારની છાપ પડતી નથી જે
 પવિત્ર વા અપવિત્ર સ્ત્રી મગજ તેના મનમા વિહાર ઉપન્ન થતા નહ
 નાથી રીને તે સંસારનો વ્યવહાર ચલાવે છે, પરંતુ દન્દિયો નિ
 રાનુ પ્રાબલ્ય પોતાના મનપર થયા દેવે નથી પોતા પુત્રથી
 પોતાના પતિને પણ અપવિત્ર દે છે અને પુત્રને કહુ સ
 છે, પણ પુત્રને નાવિનન દેવી વધુ નહીં તેને કહુ સ
 ઉપન્ન થતી નથી, તેમ જુદુ નહીં તેને કહુ સ
 ભલા નહીં તેને વિષયોપજ્ઞાન હોય તેને કહુ સ
 વાત ને

તથા
 (૫)
 કહુ સ
 કહુ સ

એ અવિનાશી સ્વૈર્ય જેના અગમ્ય અતર્જાલા વ્યાપી રહ્યું છે તે જ્ઞાનનો પ્રકટ બહારજ છે। હવે અત કરણના નિઝહન્ય તદ્દાણે દ્રષ્ટાતપૂર્વક કહી જતાવું છું સર્વ જેમ પોતાને પીડનારના ગૃહને, યોદ્ધો પોતાના હથિઆરને, અથવા કુપણ જેમ પોતાની ગડદીને વિચારતો નથી, કિવા જેમ એકના એક ઊકરાપર માતા પોતાનો પ્રાણ એવારી નાખે છે કિવા મધુમદિકા મધુપર આસક્ત હોય છે, તે પ્રમાણે હે અર્જુન! તે પોતાનું અત કરણ સલામીને તેને ઇદ્રિયોના દારમા પણ ઉમુ રહેવા દેતો નથી આપણે અત કરણ સ્વાધીન રાખ્યું એ વાત કામરૂપી ભૂત સાલગયે, અને આચારૂપી ડાકણ તેને પોતાના પાશમા દ્વિસાવશે એમ જાણી તે તેનાથી અતિ ડરતો રહે છે જે પ્રમાણે વ્યભિચારિણી સ્ત્રીને તેના સામર્થ્યવાન પતિ બહાર ફરવા ન દેતા ઘરમા જોધી રાખે છે, તે પ્રમાણે તે પોતાની મનોવૃત્તિઓને ઇદ્રિયો કને જવા ન દેતા અતરમાજ જોધી રાખે છે અવિતાવસ્થામા દેહ મરવા પડે ત્યાં સુધી તે દેહને કૃષ કરી ઇદ્રિયોનો નિઝહ કરે છે મનના દરવાજામા પ્રત્યાહારના જાણે તે યમ દમને સદાકાળ દારપાગ તરીકે પેહેરો ભરવા કૃપા રાખે છે મૂળબધ, વજ્રમધ તથા જાલધરબધ એ ત્રણેને સ્થિર કરી, ઇડા તથા પિપ્પલામા રહેલી મુખ્ય મધુમા તે ચિત્તને સુગઠે છે-અર્થાત્ ચિત્તનો લગ કરે છે સમાપિની શય્યા આગગજ તે ધ્યાનને તો જોધી રાખે છે અને તેનું ચિત્ત ચૈતન્યમા એમ પામી જાય એ વિષે તે આતુર હોય છે જાવી જે ચિત્તની સ્થિતિ તેને અત કરણનિઝહ કહેવામા આવે છે, અને આવે અત કરણનિઝહ જેનમા ટોચ છે તેનામા જ્ઞાનનો વિશ્વવશજ કરકે છે એમ તું નિસશય સમજ જે સાધકની આજ્ઞાને તેનું મન શિર સાવધ માને છે તે મનુષ્યના આકારનો હોવા છતાં પણ મૃતિ નવ જ્ઞાનજ છે, એમ તું જાણ (૫૧૨)

इन्द्रियायेषु वैराग्यमनहकार एव च ।

जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ९ ॥

શ્લોકાર્થ — વિષયો પ્રત્યે વિરાગ્ય, અહતાનો અભાવ, તથા જન્મ, મૃત્યુ, વૃદ્ધાવસ્થા તથા શરીરવ્યથા પ્રતિ દોષદ્રષ્ટિયો જેવું (૫)

ટીકા — જેના મનમા વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય જાગૃત રહે છે એકેતું પુનઃ જાવાની જેમ અજ્ઞાને ઇન્દ્રિયા થતી નથી, અથવા પ્રેરને આલિંગન દેવાની મનુષ્યને સ્પેષ થતી નથી, જેમ વિષ જાવાની રૂચિ થ

નથી કે બળતા ગૃહમાં પ્રવેશ કરવાનું મન થતું નથી, વ્યાજની ગુફામાં
 જેમ વાસ્તવ્ય કરી શકાતું નથી, અને બળબળતા લોખંડના રક્ષા
 ભુસ્કો મારી શકાતો નથી અને જેમ અજગરનું ઓશીકું ઠરી શકતું
 નથી; તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! જેને વિષયની વાર્તા ગમતી નથી તે
 ઇન્દ્રિયો અને વિષયોનો મેળાપજ થવા દેતો નથી જેનામનમાં વિષય-
 સેવન પ્રત્યે અરૂચી છે, જેના મનનો શમદમ સાથે પ્રેમ રહે છે, જે
 સદૈવ તપ તથા મતો એક સરખી રીતે કર્યો જાય છે, અને જેને મતુષ્યની
 વસ્તીમાં આવવાથી પ્રલપકાળના જેવું દુઃખ થાય છે, જેને યોગાભ્યાસ
 કરવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા હોય છે અને જેને અરોચ્યવાસ અતિ પ્રિય
 હોયને લોકોમાં ભગવાનુ તેા નામ પણ જેનાથી સદન યર્થ થતું
 નથી; જાણની શ્યામપર સુવું અથવા પરના કાઠવમાં આજોડવું એના
 જેવા જે એકલિક લોગોને સમજે છે, અને સ્વર્ગની વાત નીકળતા પણ
 જે તેને કૂતરાના સડેલા માસની પેઠે ગણે છે; જેને વિષયવૈરાગ્ય કહે
 વામાં આવે છે તે આવા આચરણવાળા માણસને પ્રાપ્ત થયો હોય છે
 આવો વિચરૈરાગ્ય આત્મપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે અને તેના યોગથી
 જીવ ધ્રુવમાનદનું મુખ લોગવવાને યોગ્ય બને છે આ પ્રમાણે આલોક
 પરલોકના સુખોપસોગનો જેને પૂર્ણ કટાણો હોય છે તેનામજ જ્ઞાન
 વાસ્તવ્ય છે, એમ તું નિ સશય સમજ (૫૨૪)

હવે નિરભિમાનનું વર્ણન દ્રષ્ટાતપૂર્વક શરૂ થાય છે - જે આસ્થા
 પૂર્વક યજ કરે છે તથા તલાવ, ઉપવન વિગેરે ગ્રહાવવાના કર્મો કરે
 છે, પરંતુ કર્તૃત્વાભિમનને લેશ પણ પેસવા દેતો નથી, વર્ણશ્રમન્ય
 મોષક નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો કરવા બાકી રહેતા નથી, છતાં એ કર્મો
 મે કર્યા કિવા એ કર્મોચરણથી મને મિલિ પ્રાપ્ત યર્થ મર્થ એવો
 વિચાર જે મનમાં જિલકુડ લાવતો નથી; જે પ્રમાણે વાયુ સદૈવ
 સર્વત્ર ફરે છે કિવા સૂર્ય નિરભિમાનથી સર્વત્ર પ્રકાશ પાડે છે,
 અથવા શુભિ જેમ ક્વભાવશીજ સવને હૃદ્ય હોય એની વાનુ વર્ણન
 કરે છે; કિવા ગગા અમુકજ ઠેકાણે જવનું મનમાં ન લારતા સક્રમ
 ઓપમાં ચાલી જાય છે; તે પ્રમાણે જેનું વર્તન સદૈવ તથા અભિ
 માન વિનાનું હોય છે, રૂક્ષને યથાકાળે ફળો આવે છે, પરંતુ વૃક્ષને
 તે ઠી કર્મીત પણ હોતી નથી, તેની પેઠે કર્મ કરવા છતાં પણ કર્મીત
 વિષે જે વૃક્ષ ઉદાસીન હોય છે; માગમાંની દોરી કાગ નાખવાથી
 તેનું એકય જેમ નષ્ટ થાય છે, તેમ જેણે મન, વાચા અને કર્મોચરણ
 અહ કારનો નાશ કર્યો છે; અજને આકાશ સાથે સબમ ન ઠાવા છતાં

પણ તે જેમ આકાશમા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, તેમ દેહથી કર્માચરણ કરવા છતાં પણ જે તેનાથી અલિપ્ત રહે છે, દારૂડીઆને જેમ પોતાના અગવચ્છોનું પણ જ્ઞાન હોતું નથી, કિંવા જેમ ચિત્રના હાથમા આવેલા શસ્ત્રનો ઉપયોગ ચિત્રથી થઈ શકતો નથી, અને જેમ જગદની પીડપર લાદેલ શાસ્ત્રોનો ઉપયોગ જગદ કરી શકતો નથી, તે પ્રમાણે જે દેહમા રહેવા છતાં પણ દેહ વિષે નિરલિપ્ત હોય છે તેને જ નિરહકાર કહેવામા આવે છે, અને આ ચિન્હો જેનામા દ્રષ્ટિ ગોચર થાય છે તેનામા જ્ઞાનનો વાત હોય છે, એમા બિલકુલ શકા નથી

હવે દોષદર્શનનું પ્રકરણ ચલવીશું જન્મ, મૃત્યુ, જરા, દુઃખ, વ્યાધિ, વાર્ષિક્ય તથા પાતકોની પ્રાપ્તિ પૂર્વે જ તેનાથી જે સાવધ હોય છે, તેનામા દોષદ્રષ્ટિ આવેલી સમજવી. જે પ્રમાણે માત્રિક પોતાને પિશાચ બાધા કરી ન શકે એટલા માટે પ્રથમથી જ વ્યવસ્થા કરે છે, યોગી જ પ્રમાણે પોતાને અન્ય મનુષ્યોનો ઉપસર્ગ લાગે નહિ એટલા માટે પ્રથમથી જ સાવચેતીના ઉપાયો યોગ્ય રાખે છે બીજા બાધનાર જે પ્રમાણે તે જ જગ પછગ લયી ન બલ તેનો અગાઉ યોજ તજવીજ રાખે છે, અને સર્પના મનમથી જેમ જન્માતરનું વૈર પણ નષ્ટ થતું નથી, તે પ્રમાણે જન્મ મરણના દુખો ધ્યાનમા રાખી પુનર્જન્મ ન થવા દેવા માટે તે ઉદ્યોગ કરે છે જે પ્રમાણે વ્યાખ્યા કાઠરીનું દુઃખ સહન થઈ શકતું નથી, કિંવા ઘાવમા પ્રહાર સહન થઈ શકતો નથી તે પ્રમાણે તે જન્મ મરણનું દુખેને વિસરતો નથી. તે કહે છે કે, નરેરે! દુઃખદારમા પરના જેવા પડેલા દુર્મથી વારિભિદુઆથી જન્મ્યો છું અને માતાનું સ્તનપાન કરતી વેળાએ મારા મુખમા સ્તનનો પ્રસ્વદ પણ ગયો છે! ના પ્રમાણે તે જન્મ પ્રત્યે ધૂણા ધરે છે અને જન્મ પુનઃ પ્રાપ્ત થાય એવા કર્મો કરે છે જે પ્રમાણે જુગારી ઘાવ હારી જતા તેનો નિઃસેને માટે પુનઃ સાવધન થો ખેલે છે, કિંવા પુત્ર પોતાના પિત્રનું વૈવાજીવિના જ પડે નહી, જયવા એક દ માણસને કોઈ મરે તા તેને સહાયક તત્તુ વૈર વાળ છે, તે પ્રમાણે તે પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત ન થાય એટલા માટે સભાગ પૂર્વક તથા દક્ષતાપૂર્વક તેનો જન્મ લાગે છે સભાવિત મનુષ્યો અપદીર્ઘ સહન થઈ શકતી નથી, તેમ તેના મનમથી જન્મ લલિક જન્મની લલ્લ નષ્ટ થતી નથી. મૃત્યુ કદપ્તે આવવાનું હોય તોપણ તે આજથી જ તેને માટે સાવધ રહે છે જે અર્જુન! નરીના મધ્ય ભાગમા નિશ્ચય ત્રિદુ પાણી છે એવી વાત લલ્લ ગત્ય તરનારો મ .

કાઠાપન હિલેલો હોવા છતાં પણ કમ્મરે તુમટા સ્વાભાવિક રીતે
 બાધે છે, કિવા રણમા જ્યાં પૂર્વે અને ઘાવ થયા પૂર્વેજ જેમ સજ્જ
 ચેત મનુષ્ય ઠાલ બાધે છે, કિવા આવતી કાલના સુકામ પર
 હશે. યથે એમ ધારીને આજથીજ સાવધ રહે છે, અથવા પ્રાણ
 પૂર્વેજ આપધની યોજના કરે છે, તેની પેઠે સાવચેત મનુષ્ય પણ હશે
 બાબતમા પ્રથમથી ચેતીને સાધનની યોજના કરે છે નહિતર જલ્દ
 ઘરમાં સપડાયા પછી ફૂલો ખોદવાનો પ્રયત્ન વ્યર્થ જાય છે, તેમ જા
 ગથી કરેલા સાધન બહુજ ઓછા કાર્યસાધક થાય છે અને! વહીવ
 તલ પ્રદેશમા જના પાપણની પેઠે જે સસાર સાગરમા ફેલેલાજ છે
 છે, તેની જૂમ આ જગતમા કોણ સાબળી શકે? માટે બલવતી
 સાથે હાડવૈરે રાખનારો જેમ રાત્રિ દિવસ શસ્ત્રથી સજ્જ થાને ફે
 છે, કિવા વિવાહને યોગ્ય થએલી કન્યા અ પ સમરમાજ અન્ને
 ઘેર જવાની હોવાથી તેનો બાપ તેને ઘરમા હોવા છતાં પણ ન હોવા
 સમાજ ગણે છે, અથવા સન્યાસ ગ્રહણ કર્યા પછી મનુષ્ય જે પ્રમાણે
 મરવાને સર્વદા તૈયાર હોય છે, તે પ્રમાણે તે જીવે હોવા છતાં
 પોતાને મરેલોજ ધારે છે જે આ પ્રમાણે જીવિત અસ્થમાજ પુન
 જન્મનું નિવારણ કરે છે અને આ દેહના મૃત્યુની સાથે સને મો
 મૃત્યુનેજ મારી નાખે છે અને પોતે પ્રશ્નરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે, અને
 આ પ્રકારે જેને જન્મમૃત્યુનું દુખ રહુ નથી, તેને કદિ પણ જ્ઞાનની
 ન્યૂનતા હોતી નથી (૫૫૪)

તેજ પ્રમાણે વૃદ્ધાવસ્થા આવ્યા પહેલા તારૂવ્યમા ને કહે છે કે -
 આજે આ શરીર પુષ્ટ છે તે વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા શુભ કાયલી સમાન
 થઈ જશે. દૈવતીનની સર્વ ખટપટો વ્યર્થ જાય છે કિવા મત્રીસિક્કિ
 રાજાની જેવી સ્થિતિ થાય છે, તેવીજ હાથપગ ચાલવા અપ્ય
 એટલે મારી સ્થિતિ થશે પુ પોનો સુવાસુ કેનાર મરતક ઉના પુલ
 જેવું થઈ જશે. આવાદ માસની જડીમા જેમ દોરોની ખરીઓ સરી
 જાય છે તેવી મારા આ શરીરની સ્થિતિ થશે જે આખો સપ્ર
 ઠાગમા કમગપવની સાથે સ્પર્ધા કરે છે તેજ અવિધ્યમા પાકેલા પગ
 ઠાગની પેઠે નિમ્તેજ બની નહોતો આખની ખમરો મુ પેટી છાંડની
 પેઠે લટકશે અને છાતી આખોમથી વડેલા પાણીથી ભીજઈ જશે
 જે પ્રમાણે સગેા બાવળના વૃક્ષ પર ચઢકર કનેા હોવાથી મુલત
 વખાઈ જાય છે, તે પ્રમાણે મે સુખી બાઈ જશે સગ પા ના સુકા
 ધાતેની મેરી જેમ રાખથી બાઈ જાય છે તેમ નાનીની નાની

જ્યે જે જોઈને હું તાજુલથી રજુ છું અને હસતી વખત લટાવું છું તથા જેના ચોખથી હું ઉત્તમ ભાવણ કરી ચકુ છું; જેવા આ મુખથી લાગેના પ્રવાહ છુટ્યે અને હાલની સાથે હાલ પણ તૂટી પડ્યે. કન્જમા રૂએલો ખેડુત કિંવા શીતમા બેઠેલા પશુની પેડે છાજને ઉડવા વારો આવશે નહિ શુક્ર તુલ્ય પવનથી ઉડી બલ, તેવી દયા માણુ અને દાદીના કેશને પ્રાપ્ત થયે અને નાના છોકરા તેને ખેચી કાઢવા માડ્યે. અપાદના મેષથી જે પ્રમાણે પર્વતના સુગ્રોમથી ઝરણા ઝરે છે, તે પ્રમાણે દાતોનાથી પછીના પૂર છુટવા માડ્યે, મુખમાથી શખ્તેચ્ચાર થયે નહિ અને કહેાદારા સાભળી શકાયે નહિ આ પ્રમાણે આ શરીરની સ્થિતિ વૃદ્ધ માકડાના જેવી થયે. ખેતરમા પશી જોને બીવરાણીને ઉરાડી મૂકવા માટે ઉચુ કરેલુ ઘાતનુ જોડુ જે પ્રમાણે પવનથી હાલે છે, તે પ્રમાણે સર્વાંગ સહજ હાલવા તાજયે, પગમા પગ વાજયે અને હાથમા હાથ કપવા લાગયે તથા સર્વ શરીરની આવી ચેટા થયે. મગ્નમૂવના દારો અસદ્ગત થયે અને કુટુબીએ મારા મશ્વુની માનતા માનયે. જગત મારાપર શુકયે, મૃત્યુ સત્વર આવયે નહિ અને આસજનોને મારો કટાણે આવયે. સીએ મને પિશાચ કહેયે અને છેરકરાએ મને જોઈ ભવ પામયે. વધુ શું કહું ? હું સર્વ પ્રકારે લોકોની ધણાને પાત્ર ઘડયા મારો ખાસીને અપાજ આખી રાત સાભળી સુતેલા માણુસો કહેયે કે આ ઠાસો ક્યા સુધી આમ ત્રાસ આપયે ? આ પ્રમાણે વૃદ્ધાવસ્થાની સ્થિતિ તારૂવક માલ વિચારી લઈ તે આવવા પહેલાજ તે વિષે તે મનમા કાળછ રાખે છે, અને કહે છે કે જેવી દયા પ્રાપ્ત થયે અને આપત તારૂ જ્યના વિષયોપચોચો નષ્ટ થયે, તો પછી મારૂ હિત સાધવાને માટે મારી પાસે શું રહેયે ? માટે તે કહું બધિર થયા નથી ત્યા સુધીમા સર્વ વાતો સાભળી લે છે; અને પગગાપલું આવે ત્યા સુધીમા વીવવાત્રા કરી લે છે, કદિ સાણુત છે ત્યા સુધીમા તે જેવા યોગ્ય વસ્તુને જોઈ લે છે; અને જ્યા સુધી વાણી કાપમ છે ત્યા સુધીમા ધનિરના શુણુનુવાદ વાઈ લે છે, પછળથી આપણા હાથો દુઠા થયે જેમ બલથી તે સાણુત હોય ત્યા સુધીમાજ તે સર્વ જ્ઞાનધર્મ કરી લે છે પાછળથી મન નિર્વજ થયે જેમ જાણીને અમાઉથીજ શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનનુ ચિતન કરી મૂકે છે, કાલે ચોર છુટ્યે, જેમ જણાતા આજેજ જેમ પોતાની સમૃત્તિની વ્યવસ્થા કરી દેવામા આવે છે, કિવા દીપક જુગાઈ જવા પૂર્વેજ પ્રત્નની સર્વ જ્ઞુસો વ્યવસ્થિત જોડવી દેવામા આવે છે, તે પ્રમાણે .

વસ્તુ પ્રાપ્ત થવા પહેલા તારૂંચમાજ સર્વ કર્તવ્યો જામવી લઈ જઈ
 મૃત્યુને આપનારી સર્વ વસ્તુઓને તે ઉકેલ કરી લે છે આ વાદ્ય
 પુષ્કળ ડુંગરો, કિલ્લાઓ વગેરે છે એમ જાણી, તથા પછીઓ પોતા
 પોતાના માળામા પાછા જતા હોય ત્યારે સધ્યાકાગ થયો એમ મુખજ
 માણસ પોતાની સાથે કંઈ પણ અરેજ નહિ લેતા ખાલી હાથેજ જાય
 છે, તે પ્રમાણે વાર્ધક્ય પ્રાપ્ત થયા પછી ખાલી હાથે જવું પડ્યે એ
 વિચાર કરીને જે તારૂંચમાજ સર્વ કર્તવ્ય કરી મૂકે છે, તે વૃદ્ધ કર્ત
 પણ વૃદ્ધ છે એમ શા માટે સમજવું નહિ ? જ્યેષ્ઠી લીધેલા તલવા ડેહ
 પુન જ્યેષ્ઠવાથી જેમ તલની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પ્રયત્ન અગ્નિ પણ
 રક્ષાને બાગી શકતો નથી, તેમ જે વાર્ધક્યનો અગાઉથીજ વિચાર અને
 તૈયારી કરી રાખે છે તેને વાર્ધક્યથી હાનિ થતી નથી અને તેનામાજ
 જ્ઞાનનો વાસ છે એમ તું સમજ નાના પ્રકારના રોગોએ જ્યાં સુધી
 શરીરને ઘેરી લીધું નથી, ત્યાં સુધીજ તેનો વિનિમય આત્મજ્ઞાનમા
 થઈ શકે છે જેમ સર્પના મુખમાથી પડેલો ગ્રાસ શાણા માણસે ત્યજ
 દે છે, તેમ જે વસ્તુના વિયોગથી દુઃખ તથા શોકની પ્રાપ્તિ થાય છે
 તે વસ્તુનો પ્રેમ પ્રયત્નથીજ પરિત્યાગ કરીને તે ઉદાસીન વૃત્તિથી રહે
 છે, અને જે જે ક્રમોના યોગથી પોતાને દોષ લાગે તે તે કર્મો કરતો
 નથી, તથા કર્મો દ્વિયોના માર્ગથી દોષ અદર જાય નહિ એવો મટે
 તે માર્ગના મુખ આગળ નિયમરૂપી પાવાણો મૂકી તે માર્ગને જાળ
 કરે છે આ પ્રમાણે જે વર્તે છે તેજ જ્ઞાનસંપન્ન પુરુષ છે એમ તું
 સમજ હવે હે અર્જુન ! તે જ્ઞાનવતનું એક બીજું અનૈકિક લક્ષણ
 તને કહી સંભળાવું છું, તે સાલજ. (૫-૩)

અસક્તિરનભિષ્વગ પુત્રદારગૃહાદિપુ ।

નિત્ય ચ સમચિત્ત્વમિદાનિષ્ટોપપત્તિપુ ॥૧૦॥

શ્લોકાર્થ — સર્વત્ર ઉદાસીનતા, પુત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ ઇત્યાદિ પ્રત્યે

પૂર્ણ અનાસક્તિ, અને ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ યાન તેવજ
 પોતાના ચિત્તનું સમાધન નિરતર કાયમ રાખવું (૧૦)

ટીકા — તે પોતાના શરીર વિષે એવો ઉદાસીન હોય છે કે
 જેમ રસ્તે જતા કોઈ બીજા પ્રવાસીનો સઘાત મળ્યો હોય, કિંવા

તે જતા મળેલી વૃક્ષની છાયા જેટલી પણ આમુક્તિ તે ધર પ્રત્યે

રાખતો નથી જે પ્રમાણે વૃમ પોતાની છાયાને માટે લોહુપના રાખવું
 નથી તેમ તેને સોની લોહુપના નથી દોતી સતતિને તો તે પર્વ

દાખ્યામાં જોઈએ પ્રયેજા પ્રવાસીઓની પેઠે જિવા વૃક્ષની છાયામાં
 બેઠેલા પ્રાણીઓ પ્રમાણે મને છે. તે બર્જુન । તે સીમત દેવ છતાં
 પણ જોવો તેના પ્રત્યે ઉદાસીન રહે છે કે, જેમ વડેખર્જુ રસપ્રધા
 જતા આશ્રમે તરફ ઉદાસીન દેવ છે પિજરાધાને પાપને પ્રમાણે
 પાત્રનાસ્તી આરા પ્રમાણે વર્તે છે, તે પ્રમાણે જ વેદાસાનુ ઉપવન
 કરતો નથી, તેમ સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર જે પ્રત્યે જે આસક્તિ પણ રાખતો
 નથી, તે જ્ઞાનનું અધિકનજ છે જેમ તું સમજ જે પ્રમાણે મદ્દાન
 સમુદ્ર સ્રીષ્ઠ અને વર્ષાસુખ સર્વજોજ રહે છે, તે પ્રમાણે જે લાભ
 તથા દ્વાનિ પ્રત્યે સમન રહે છે તથા જે પ્રમાણે સૂર્ય તથા કાગધ
 સમનજ દેવ છે, તે પ્રમાણે જના મનમા સુખ દુઃખથી બેભાષ
 ઉત્પન્ન થતો નથી અને જેના ચિત્તમા સમતાની ન્યૂનતા થતી નથી,
 તેનામા શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ વાસ કરે છે જેમ તું જણ. (૧૦૪)

મયિ ચાનન્યયોગેન મક્તિરવ્યભિચારિणी ।

વિવિક્તદેશસેવિત્વમરતિર્જનસસાદિ ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ — મારા પ્રત્યે જનન્ય જ વ્યુત્પન્ન નિર્દોષ ભક્તિ,
 બેમતવાસપર પ્રેમ અને લોકસમુદાયમા ૧૬વા પ્રત્યે જમાનિ (૧૧)

ટીકા — જેણે મન વાણી શાશ્વતી નિશ્ચય કર્યો છે કે પરમાત્મા
 સિવાય આ જગતમા અન્ય કોઈ ક્ષત વસ્તુ છેજ નહિ અને યારીર,
 વાચા અને મને જેવા કૃતનિશ્ચયના યપય સ્ત્રીયા છે કે આ જગતમા
 મારા સિવાય (પરમાત્મા સિવાય) જેવા યે અન્ય કોઈ પણ વસ્તુ
 મેજવવા યે અન્ય નથી, વધારે શું કહું ? જેણે પોતાનું મન મારા સ્વરૂ
 પમા બેસુ છે તેણે મારા અને તના બેઝવની યમ્મા કરી છે જે
 પ્રમાણે પોતાના પતિની સન્મુખ જતા સ્ત્રીના મનમા સદા આવતી
 નથી, તે પ્રમાણે મારી સાથે બેઝવ કરવામા જેને લેટ પણ સસય
 આવતો નથી, જે પ્રમાણે તમા બેઝવાર સમુદને મળ્યા છતાં પણ
 પુન પુન. તેનેજ મળે છે તે પ્રમાણે જ મારી સાથે બેઝવ પ મવા
 છતાં પણ સર્વ બાવરડે મનેજ ભજ છે, સૂર્યની પ્રભાને સૂર્યોદયની
 સાથે ઉદય થાય છે અને સૂર્યાસ્તની સાથે લય થાય છે, જે બેઝવ
 જેમ પ્રભાને યોગે છે, તેમજ પરતથી જે પાણી ઉછરીને ઉપર આવે
 છે તેને લોકો તરત કહે છે, પરતુ વાલવિક્ત મેવા જતા તે ખરખરું
 પાણીજ દેવ છે, તે પ્રમાણે જે બેઝનિક સર્વત મરી રેવા કરે છે
 તે નૃતિમત જ્ઞાનજ છે આવા મનુષ્યન પવિત્ર વીર્યો, ઉત્તમ તપો

વનો તથા શુક્રાચ્ચોમા રહેવાનો પ્રેમ હોય છે પર્વતની કદરાચ્ચે
 તથા સરોવરના વીરોપચ રહેવા પ્રત્યે તેને વિશેષ પ્રેમ હોય છે, અને
 નગરનિવાસ પ્રત્યે અપ્રીતિ હોય છે તેને એકાગ્રવાસ અનિ
 છે અને મનુષ્યની વસ્તીમા રહેવાનો ડટાળો હોય છે આવો પુ
 ર્ણે જ્ઞાનની મૂર્તિજ છે હે સુબુદ્ધિમત ! જ્ઞાનના અપહીડરતને મા
 હજી ધીમા પણ ડેટલાક લક્ષણો આગળ તને કહું છું (૬૧૫)

અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્યત્વ તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શનમ્ ।

एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञान यदतोऽन्यथा ॥૧૨૧॥

ટીકાકાથે — અધ્યાત્મજ્ઞાનમા નિમગ્ન રહેવું, પાશ્ચાત્તિક જ્ઞાનને
 સાદાત્પર થવો, આ લક્ષણો જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી આપનારા છે, મા
 એને જ્ઞાનની સજ્ઞા પ્રાપ્ત થઈ છે અને એથી જે વિપરીત તે
 અજ્ઞાન છે (૧૨)

ટીકા — પરમાત્મારૂપી વસ્તુ જે જ્ઞાનના યોગથી દેખાય છે, તે
 એક જ્ઞાન વિનાના સસાર તથા સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરાવી આપનારા સર્વ
 જ્ઞાન અજ્ઞાનજ છે, એમ જ પૂર્ણ રીતે સમજ્યો છે, અને તેથી
 સ્વર્ગપ્રાપ્તિની ઇચ્છા લજી સસાર પ્રત્યે ઘણા ધરે છે, તથા અધ્યા
 ત્મજ્ઞાનમા સફલાવથી રૂબડી મારે છે, જે પ્રમાણે વટેમાર્ગુ જે સ્થોથી
 અને- માર્ગ કુટતા હોય ત્ય બરાબર તપાન કરી આન્માર્ગ છેડી
 સરળ રાજમાર્ગે જાય છે, તે પ્રમાણે જ્ઞાનમાત્ર વિષે વિચાર કરી ઇતર
 જ્ઞાનનો પરિત્યાગ કરી જ પોતાનું મન તથા બુદ્ધિ અધ્યાત્મજ્ઞાન
 પ્રતિજ વાળે છે, તેજ પ્રમાણે ઇતર જ્ઞાન જ્ઞાતિમૂલક હોવાથી જે
 પોતાની બુદ્ધિ મેરૂ પર્વતની પેઠે સ્થિર કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રતિજ
 વાળે છે, આકાશના નક્ષત્રોની પેઠે ધ્રુવ કદિ પણ હાલનો નથી, તેમ
 અધ્યાત્મજ્ઞાનમાથી જેનો નિવચ જી જતો નથી, તેનામા જ્ઞાન અર્થ
 વાસ કરે છે એમા લેશ પણ સશય નથી, અને આ પ્રકારે તેના
 મનમા જ્ઞાન પૂર્ણ ગીને અકિત થયા પછી તે મ પજ બની રહે છે

પત્રાગ્રીપર ઘોરેઠો નનુષ્ય વ્યા સુધી જન્મવાનો પ્રારભ કરે નહિ
 ત્ય સુધી તે જન્મવા લો છે એમ નહી ચકાતું નથી તે જન જે રા
 પ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોય છે પણ વ્યા સુધી જ્ઞાન મર્યું નથી ત્ય સુધી
 તેને જા ઇની સજ્ઞા પ્રાપ્ત થતી નથી તત્ત્વજ્ઞાન ની જે રેવળી ક
 પ્રાપ્ત થાય છે તેનાપરજ તે ઇ સ જ દ્રષ્ટિ રહે છે જ પી ર નો
 રવા હતા પણ જે રેવળ વસ્તુ હતા તે ન થાય તે જ્ઞાનને દ

યથા છતાં પણ ન થવા સમાનજ છે, એમ હું સમજી છું અને મનુષ્યના હસ્તમાં દીપક હોય તોપણ તેને શું ઉપયોગ ? તે પ્રમાણે જ્ઞાનનો કેવળ નિરૂપણ આ મદર્શન વિના વ્યર્થ છે એ જ્ઞાનના પ્રમ શથી પરમાત્મા સુધી દ્રષ્ટિ ન પહોંચે તો તે જ્ઞાન આપણુ અને નિર થક છે માટે જ્યાં જુએ ત્યાં પરમત્માજ દ્રષ્ટિગોચર થાય એવી બુદ્ધિ નિર્મળ થવી જોઈએ. માટે નિરોપ જ્ઞાને દયાવેદા જેને લેવા કરે એવા જ્ઞાનથી જે સપન્ન થયો છે અને જ્ઞાન લેટણુ મોટુ તેટલીજ લેની બુદ્ધિ પણ મોટી છે, તે પુરૂષ જ્ઞાનસ્વરૂપજ છે, એમ શબ્દોદ્ધારા દર્શાવવાની શી જરૂર છે ? (૧૩૧)

એવી બુદ્ધિ જ્ઞાનના પ્રમથ સાથેજ નેયને આલિંગન જે છે, તે હાથોહાથ પરત્વની પ્રાપ્તિ મ્હી છે છે જે અર્જુન ! એવો પુરૂષ જ્ઞાનરૂપ છે એમ આશ્ચર્ય શું છે ? સૂર્યને સૂર કહેવાની જરૂર રહે છે કે ? (૧૩૩)

ત્યારે થોતાએ કહેવા લાખ્યા - હવે કહેવા લો. જ્ઞાનવિષે અતિ શયોગિત કરી આણુ પ્રકરણમાં વિષ્ણુ સા માટે નાખો છો ? અધ્યાત્મ જ્ઞાન વિષે વિલ્પારપૂર્વક નિરૂપણ કરીને અમારૂં ઉત્તમ આદરાતિથ્ય તમે કર્યું છે વીજ દ્રષ્ટિ, કોઈ વસ્તુનું વળુન કરવી વખત તે વસ્તુ વિષેજ વીધુ વર્ણન ન કરવા તેનું ઉપાગો વિષે મહાન કૌતુમ્થી લાણુ લાણુ વર્ણન કરે છે, પરંતુ મિત્રોને જમવા લોલાવી નો જમવા બેઠે એટલે તૈવાર કરેલું અને તે જ્યાંએ થઈને લઈ જવામાં આવે અને ધીરસવામાં ન આવે તો નિમત્રિત મિત્રોનું અન્ન પ્રમારે ગમે તેટલું આદરાતિ થ કરવામાં આવે તોપણ તે જોમ વ્યર્થ જાય છે, અથવા અન્ય અને અલોવાગી જાય રૂપ દોહવી વખત આચારન હાથ અડ ઠાડવ ન દેના લાગે માટે તો તેના અન્ય સર્વ ગુણ વ્યર્થ છે, તે પ્રમાણે જ્ઞાનના નિરૂપણ વખતે જ્ઞાન વિષે ન બોલના ઈતર કવિ અન્ય ક્ષિયે પર અતિ વર્ણન કરે છે, તે પ્રમાણે ન કરના તને અમને અન્ય જ્ઞાનની પૂર્ણ પ્રતીતિ કરાવી આપી એ દીક કર્યું ? જે જ્ઞાનની નહિને માટે લોગે મહા વકરો ખમીને યોગદિ સાધનો સાધે છે, એજ બુદ્ધિને તૃપ્ત કરી દેનાજ જ્ઞાનનું વર્ણન તમે કર્યું છે આ પ્રમારની અમૃતવૃષ્ટિની કડીએ સમાપ્તજ લા ઈ રહે તોપણ તેનાથી કોઈ કટા જાયો કે ? પે વિમાન ચઢની રાત્રિ એક યુગ પર્વત પહેલે તોપણ ચકોર તેના પ્રતિ બેજા કટાગયે કે ? તેજ પ્રમાણે તમાજા જેવા સિક વખા નાનોપરેશ કરે તે સભરીને 'હવે જાહુ મહુ' એમ કોણ

અસ્તુ ! હવે અજ્ઞાનના ધંતર લક્ષણો પણ ક્ષવળ કરો એ અર્થ
 સ્ત્રીને કર્મ કરતો નથી તથા મનમા સશય બરેવો રહે છે, તે જ
 મના મૂર્તિમા અને કાટાગ્રી બરેવા કુવાના જેવો છે આ કૃષ્ણ
 રો ! તેના મુખપર કાગવાળા વૃષો ઉગેલા હોય છે અને મન
 પ્રાણીઓ પગીને મરી ગએલા હોવાથી તેમના અસ્થિ એક સ્થાને
 હોય છે, તે પ્રમાણે જ મનુષ્ય અતર્મણ્ય મલીન હોય છે, જે પ્રથમે
 અન્ન ઉપાદ્ય છે કે કાકેનું છે તે ન જોવા કુતરા તેને ખાય છે, તે
 પ્રમાણે જ મનની બામનમા પોનારો પરાયાનો વિચાર રાખી નથી
 કુતરો જ પ્રમાણે જીવન કરતી વખતે એકાલ ક્રિયા બરતનખતે
 વિચાર કરી નહીં અને કોઈ પણ પ્રકારનો વિધિનિયમ માનતો નથી
 તે પ્રમાણે જ શ્રીમદ્ ગીતા મામનમા નિર્તલજ્ઞ હોય છે, કર્મનો વળ
 વીની જાય ક્રિયા નિત્ય નેમિલિનક કમો રી જાન તોડવું જોવા મનમા
 ખલ રો નથી પાસાગરણ વિશે જ નિર્તલજ્ઞ હોય છે અને પુણ
 કર્મનો જા પળ જા મનમા આવતી નથી; તથા જેના મનમા
 અનિચાર વિ પો આર છે અને જ દ્વંધપ્રાપ્તિ વિશે પાન પુણે
 વિચાર જનો નથી તે કેવળ અજ્ઞાનનુજ્જ પુત્ર છે એમ તે કમજ
 જ પ્રમાણે માનવી સગાવર કીરી ગ ના પણ તે નથી જા છે, તે
 પ્રમાણે જ વાનને માટે જુ જતી જુલિનુ સૌં કડી જા છે,
 ખ મળીઆમા વ જાથી જમ તેમાનુ પાણી મહુ થઈ જા છે
 તેમ જ જવનુ નામ જુ સાનગીને મનરાઈ જા છે, પાણીના લખ
 રો જુમ, જમ જા જ લગ્ન મસી જાન તે તરફ ચા નું જા
 છે, તેમ જ મનો યના જુમ્મ તજાઈ જા છે, પાનની સદા
 જમ જ નાનવત ઉવ ગી જા છે તેમ જ કુખની વડ
 ર જીન આપગ યા જા છે) વ ઠાક, જમ કાવ જુ વિ
 જાન નથી જમ જ લ, લી ક્રિયા નામ્મ જા પળુ જા
 રો નથી, ઉમ્મલ યનેવા તર ન જે પ્રમાણે નીવરી ઠા જા
 ઠા જી નીરે નાજા ઉત્તમનો તદ વ ને છે, જે પ્રમાણે જીવ
 માન તેની જાદે જા જાન મમ્ય વિવવ વિચર જુ ના
 વખતે જ નિ : જુ વિવવ એક સ્થો ન રોજ વરે તરફ જા
 કો જે જ જા ની જે અનિવરણ છે, તેમ જ પનિય જા
 વન ઠ અને અજાન જા અજાન તવખતે તેજ જુ જા
 ન, જેમ જ જા જુ અવન તે કેનિ જાને સુખાનુ નથી
 તે પ્રમાણે જે જા વિવિદ્ધ કર્મ કરવાઈ હોને નહીં, જે જાને

છોકરા છેઆપર રાખે છે જન્માધ જે પ્રમાણે ઘર છોડીને જાય છે તે પ્રમાણે જે છોકરા છેઆમાજ કાલક્રમણ કરે છે, આ પ્રમાણે જે મૃત્યુ પર્યંત વિષયો પ્રતિ તિગ્ધકાર છૂટતો નથી, તેનામ અસાધ્ય પાત્ર નથી એમ તું સમજ (૭૧૨)

હવે અજ્ઞાનતા બીજા કેટલાક વાક્યો કી બતાવું તું જે પ્રવૃત્તિ દેહનેજ આત્મા સમજી કમ કરે છે, અને જે એકાં કર્મનું આચર્ય કરી જાસી શાય તેા ચોકમા દુષી જાત છે કિવા અભિમાનથી કુચ્છ જા છે, હેનો પ્રસાદ મનકપર મરીને જેમ કેવનો પૂજારી મર્ચી કુલે છે, તેજ પ્રમાણે જ વિભા અને વચના જામા છાતી કમી ધમધમ ચાલે છે આમા જગતમા એવો હુંજ શાલો અને કુજ થીમત મુ તથા મારા જલુ વગન બીજા કોનું છે? મારી ભરે કી કરી શા અમા બીજો કોણ નથી, હુંજ સર્વજ છુ અને એકો હુંજ જાતમા રાગા છે આ પ્રમાણે જ મર્ચ વાતનુ અભિમાન કરે છે વ્યાધિભા માણમથી જ પ્રમાણ કાક પળુ લોગ રહન થા' કમી ના, તે પ્રમાણે અનનો રાગ જનાથી મહન થર્ચ શકનો નથી, કીસ જ પ્રમાણે માર હી ન જાઈ જઈને સ્નેહ (તેવ)ને જાગી નાખે છે, અને તેન જ જલાઅ મુકરી હોત તે જ્યાને કાગીમેશ બનાવી છે, તે અજ્ઞાનમ રાગા કી રાગા જાત અવાજ કરે છે, પત્તથી મુકા જાત અને તેન રાગા રાગા એક તળુ પા જગત રાગા ના પા વગ વા રાગા મન મા રાગા રૂકે છે તાર પતુ રાગી રાગા રાગા નથી આરા પાગના અરથ ગુણોની પડે જાતી પાન વિદ્યા અ રાગા રાગા અધિક છે તેનામા અજ્ઞાનતા વા છે (૭૧૨)

જ રે પીત નવમ્બર થસા રાગા જાગી લરીકે દેવ આ વામા અરે તેા જ તના તારના કોર ક તારૂં રાગા છે, કિજ નવને કથ પવામા આર તા જમ તનુ વિદ જાતી અવ જાત રાગા જન ગુણોથી મનુ વિદથી અગન અને તા તથ જતથી અગન અનિમન અ છે તેનામા અનનો વાગા, તે (૭૧૩)

અનનો રાગા અનનો આગે અવામા આગે જ પ્રમણ ન અતિનવથી કુદાર્થ જાત છે અથવા અજાત સ્મરને ગમી જાત તે જમ ધન રાગા કરે છે, તે રામ ; જેના અમા મર્ચને રાકિ જા છે, અને જમ વૃત્તું જા, જે રાકિ પાતુ નમન નથી, જાત રાગાને નથી અને જાતીન મરથી જેમ મરતી વેલા મરતી નથી તેજ પ્રમણે જે મરતીનેને મરતીને નથી, અન પ્રમણ મર

ઉપસોગ લેતા ભાષી વૃદ્ધાવસ્થા વિષે વિચાર કરતો નથી, તે અજ્ઞાનની પ્રતિભાજ છે (૭૬૦)

કોઈ અથવા કુમ્ભરમથી વાકો વગી ગએલો મનુષ્ય મળે તે તારૂંપના મદમા છકી વર્ષ તેની મરમરી કરે છે, પરંતુ ભાષમા આપણી સ્થિતિ પણ એવીજ થવાનો છે એમ વિચારતો નથી અને જોનની નિશાની ને વૃદ્ધાવસ્થા તે પ્રાપ્ત થયા છતાં ને તારૂંપનો વમડ ઊડતો નથી, તે પુરૂષ પણ અજ્ઞાનનું ઘર છે એમ તે નક્કી સમજ વગી અજ્ઞાનના કેટલાક વિચિષ્ટ લક્ષણો કહું છું, તે સાલજી વ્યાઘના અરણ્યમથી એવાર સરીને બગદ લાગ્યવશાત્ ઘેર પાછો આવે તો વિશ્વાસ ધરીને પુનઃ પણ તેજ રાનમા ચરવાને બાય છે, અથવા ને ધરમાની સપત્તિ પર સર્પ બેઠેલો હોય તે વરનો બહાર એક વખત સર્પદશ થયા વિના એકાદ મનુષ્ય વર્ષ નાવે, તો તે પગી સપત્તિ પર સર્પ બેસે છે એ વાત માનનો નથી, તે પ્રમાણે કેટલોક વખત મુખી પોતાનું શરીર નિરોગી રહી એટલે ધમડ રાખીને ભવિષ્યમા રોગ આવશે એ વાત ને માનતો નથી, પોતાનો વૈરી ભયો હોય માટે હવે વૈરનો જત આવ્યો એવા ભરોસા પર કોઈ માણસ સ્વસ્થ ભેસી રહે છે, પરંતુ વૈરી ભગૃત થયાજ પોતાના બાળ બચ્ચા સહિત પોતાને જીવ મુએ છે, તે પ્રમાણે જ્યાં મુખી મુખા અને નિદા સારી હોય અને જ્યાં મુખી કોઈ પણ જાતનો રોગ લાગુ પડ્યો ન હોય, ત્યાં મુખી ને તે વિરે ક જીજી રાખતો નથી, અને ત્રીપુત્રાદિ તથા સપત્તિઆદિ અધિક મગાજ બાય તેમ તેમ ને વધારે મદાધ થતો બાય છે, અને એક દાણમા સરીપુત્ર દિનો વિયો । થયે તથા એક દાણમા સપત્તિનો નાજ થઈને વિપત્તિ આવશે, એવો ભને વિચાર આવનો નથી, તે અજ્ઞાની છે અને હે અર્જુન । ને આ મૃત્યુલોકમા ઇદિયોને યરેજી ચરવા દે છે, તેને પણ કેવળ અજ્ઞાન રૂપજ સમજવો ને તારૂંપના આરોધમા સપત્તિના મદથી તેબા સેબ્ય વસ્તુનો વિચાર ન કરતા એક સરખો તેને ઉપલો । લે છે, ન કરવા યોમ કૃતિ કરે છે, નસભાવ્ય કૃતિ કરવાની હામ લીડે છે અને ને શર્ધનો વિચાર કે વો ન લોકને તેને વિચાર ને નિરતર પોતાના મનમા નાવે છે, જ્યાં પ્રવેશ ન કરનો જેડે ત્યાં પડેની થય છે, ને વસ્તુ લે? ન લે, એ તેની મા હી કરે છે, અને ને યને વિચાર મુખા કરવો ન લોકને ડિવા જેનો સર્પજ યુ કવો લે એ, તેને વિચાર નને ત્યાં ને કર છે, જ્યાં નુ ન લોકને

ત્યા બાધ છે, જોતું ન જોઈએ તે જુએ છે, ખાતું ન જોઈએ તે જુએ છે અને આ પ્રમાણે વાત્ય ગણેની કૃતિ કરવાથીજ જે આનંદ પ્રાપ્ત છે; જેની સંગત કરી ન જોઈએ તેની સોચના કરે છે, ત્યા બિલકુલ સબધ રાખ્યો ન જોઈએ ત્યા ઘાડો સબધ બાધે છે અને જ માર્ગનું આગરણ કરતું ન જોઈએ તે માર્ગ આચરે છે, જે સાબરું ન જોઈએ તે સાબરો છે, જોતું ન જોઈએ તે બકે છે અને તે છત્ર મારાથી ઠોઠ થયો એમ જે મનમા પણ આજુનો નથી, પોતાના મનમાં જ કાર્ય આદ તથા પોતાને જે કાર્ય મુખાવડ વાગે તેજ ગ્રહ કરવા તરફ લક્ષ્ય હોવાને ક્ષીધે જે સારી માડી કૃતિનો લેગ પણ વિરોધ-વિચાર કરતો નથી, અને એ કારણથી ભગવતીજ કૃતિનું આચરણ કરે છે; પરંતુ પોતાને કાચે પાપ થયે, કિવા પોતાને નરકવાના પોતાની પાસે એ વિદ્યાર નિચાર કરતો નથી, એવા પર્મજન માણવાને તીધે જ જામા અજાન એવુંજુ ગદ્દિગત થઈ છે કે તે જ્ઞાની ૧૧૧ જુ માય બીગે ગકે છે (૭૪૦)

અનુ! જના પોતથી તું અજાનનું સહય રખા રીતે સમજ થા, ત્યા તેના કૃપાક બીજા જગા તને કી બતાવું છુ, તે જબજ જ પ્રમાણુ પ્રમનુ ચિત્ત નાકિષ્ણિત કમવના કેમરખ આ ના ૧૧૭ ન પ્રમાણુ સ્ત્રી પ્રીતિ ગૃહમા જગએકી હોવ છુ જમ આ ના ૬૧૧ માનીયા બવુમનુ છ તેમ જેનું મન ચોર જ્ઞાન ના ૬૧૧ ગ ૬ ગ જમ પાષ્ટીના કુડમાથી બદાર નીગીનો નથી, નાની જમ વિમા સપન ૧૧ પગી બહાજ નીકાકી ગમ્ની નથી, કિસ પશુ ક વમા સપ ૧૧ પગી બહાજ પીમ્ની ગમ્નું નથી, તે પ્રમાણે જેનું મન અન્મથી રૂન બનનું નથી અને જે મરણ પગી જુ પોતાના પ ૨૫૫ જમ સર્વ યમ્નિ વને કે, એ ૧૬ સ્ત્રી જેમ પોતાના આચ ના રજામ કાચ ના સીને બને છે, તેમ જ જગની પર્ણકૃતિને છત્ર કાચે જ તે નામે છે, જ પ્રમાણ મપુના રગળને માટે મધુમ્મિત્રા સહ સ્વન રે જ, તે પ્રમાણ જ રમે તેની વાનનાએ પગીને પોતાના વડનું સર જુ કરે છે; જ સવરયામાં ત્રામ સએવા એકના બંધ બાજક પન અન્નપિત્તને જેવે પ્રમ રોવ છે, તેવો પ્રમ જે ધરણ ૧ જે તે બને તે અર્જવ જેને આ જવનમાં સી નિવવ બલ કેર્મ પન વલ્લુ વિદ દતી નથી, તેજ પ્રમાણ જે સ્વરમાવથી મોજ સન જે છે અને આ સો દેવુ છે એ ન્યા અર્જુ સર્વે માટે દેવે એ ૨૦ જે બરત ની, ૧૨૫ નિદ ૧૧૫ નિદ ૧૧૫

અર્ધમાના બાળકને પણ નૃસિ યાય છે, તે પ્રમાણે મૂર્ધે જ્ઞાનને લક્ષણો વર્ણવી બતાવ્યા, તેનાથી ઉલટા જે લક્ષણો હોય તે અજ્ઞાનના લક્ષણો સમજવા. (૮૪૮)

અધને આમ ત્રણ આપવાથી તેની સાથે એક બીજે દેખતો માણસ આવે છેજ, તે પ્રમાણે જ્ઞાનના લક્ષણો સમજાવવાની સાથે અજ્ઞાનના લક્ષણો પણ આપોઆપ સમજી શકાય છે છતાં પણ અમાનિદ્ર પ્રજ્ઞા તિની વિરૂદ્ધના અજ્ઞાનના લક્ષણો પણ કહી બતાવ્યા, કેમકે જ્ઞાન અષ્ટાદશ લક્ષણોને ઉલટાવવાથી સહજે તે અજ્ઞાનના લક્ષણો બની શકે છે ગત પારમા સ્થોકના ઉત્તરાર્ધના દ્વિતીય અર્ધમા શ્રી સુક્રે કહ્યું છે કે, “ આ જ્ઞાનના લક્ષણો છે અને આથી ઉલટા જે લક્ષણો છે, તે અજ્ઞાન છે ’ માટે આ પ્રકારે મે તે અજ્ઞાનના લક્ષણો વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવી બતાવ્યા બ ઈ-દ્વધમા પાણી મેઘવી દ્વધ વધારીને શું કરવું ? તેજ પ્રમાણે એક અક્ષર પ્રણુ ન હોડતા અને વ્યથ બકબકારે પણ ન કરતા, મૂઘમા જે અર્થ હતો તેજ મે વિસ્તારપૂર્વક કહી બતાવ્યો છે આ વખતે યોનાએ બોલ્યા -હે કવિપોતક ! તારા હાથથી એવો દ્રો શું મોટો અન્યાય થયો છે કે તું ક્ષમા ચાલે છે ? તને તો બલે શ્રી મુરારિએ મોનેજ કહ્યું છે કે ‘ મે જે અભિપ્રાય સુક્ષ્મણે કાપી રાખ્યા છે, તેને તું પ્રકટ કર ’ દેવનું મનોગન તે અમને ક્ષપ્ટ રીતે કહી બતાવ્યું એમ જો અમે કહીએ તો તારૂ હૈયું ભગઈ આવશે, મા’ અમે આ સવ વાન છોડી દહએ છીએ પરતુ ને અમને શવવધુપ્રથી ભરપૂર જ્ઞાનનોકા પ્રાપ્ત કરાવી આપી, તેથી અમને અતિ સુતોષ થાય છે હવે જો પછી “ શ્રી હરિ શુ બે વ્યા તે અમને સત્વર કહી સમ જાવ.” એવું સતોનું વાક્ય સંભગતાની સાથે નિવૃત્તિદાસ જ્ઞાનેશ્વરે બોલ્યા કે સંભળો દેવ એમ બોલ્યા -હે અમ્બુ ના આ જે સર્વ લક્ષણો તે સંભળ્યા તે અજ્ઞાનના લક્ષણો હતા આ અજ્ઞાનના તરફ દુર્લક્ષ કરી તુ જ્ઞાનપ્રાપ્તિને માટે તારો નિશ્ચર હૃદ કર ત્યારે તે શુદ્ધ જ્ઞાનના ચોમે તને જ્ઞેય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થશે આ વ્યનો ક્ષમ જનાજ અમ્બુને તે ભણવાની મનમ્મ ઇચ્છા કરી ત્યારે સર્વજ્ઞના જ્ઞાન શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનનો મનોભવ ભણી મ્હુ કે હવે જે વિષે સજ્જ

જ્ઞેય યત્તત્પ્રક્ષ્યામિ યજ્ઞાત્વામૃતમશ્રુતે ।

અનાદિમત્પર વ્રત્ર ન સત્તન્નાઽમદુચ્યતે ॥૧૩॥

જ્ઞેયમથ — જ જ્ઞેય અર્થનાં બાહુકાને યાગર છે, જેને અમુકથી

હવેને મોક્ષ મળે છે, તે વિષે હવે હું તને કહું છું. તે જાણિરહિત
 જ્ઞાને સત્ પશુ કહી શકાય નહિ અને અસ્તુ પશુ કહી શકાય નહિ.
 ટીકા — રેય એટલે પરમાત્મ વસ્તુ, તેને રેય કહેવાનું કાલ્પ
 એજ છે કે તે જ્ઞાન સિવાય કંઈક કાલ્પ પશુ સાધનોથી પ્રાપ્ત થઈ
 નથી, અને તે સમભવ્યા પછી મુમુક્ષુને કોઈ પશુ પ્રકારનું કેર્તવ્ય કર
 માનું રહેતું નથી, કારણ કે તેનું જ્ઞાનજ તેનામા વસ્તુવા આણે છે
 જેને જાણવાથી મુમુક્ષુ સસારનો પાર પામી નિત્યાનંદમા વિમગ્ન થય
 છે, તે રેય એવું છે કે તેને આદિ નથી અને તેને સદજ્ઞ પરબ્રહ્મ
 નામ પ્રાપ્ત થયું છે તે નથી એમ જો કહીએ તો તે વિચરૂપે દ્રષ્ટિએ
 પડે છે, અને વિચરૂપ કહીએ તો વિચ તો માયારૂપ છે। તેને
 રૂપ, વર્ણ, અકાર નથી, તેમજ તે ક્રોધાતુ પશુ નથી અને દેખતું
 પશુ નથી ત્યારે તે કોણ છે અને કેવું છે તે કોણ કહી શકે? અને
 કેવી રીતે કહી શકે? વાર કીક, તે નથી એમ કહીએ તો જા મક્ક
 તત્વાદિ શા આધારે કહાય છે? અને તેના સચય કોઈ પશુ
 વસ્તુ દેખી શકાય ખરી? માટે તે વિષે 'એ' કે 'નથી' એમ ક્ષણ
 કહી શકાતું નથી અને તે વિષે તો વેદની વલી પશુ મુખી ક્ષણ
 ગર્ભ છે કારણ કે તેના મુખી વિચારથી પહેલીજ શકાઈ નથી જે
 પ્રમાણે ઘડ, ાગર, વિદે વાસણોમા પૃથ્વીજ તે તે નાશાર હાથને રહેલી
 છે, તે પ્રમાણે સર્વ જગતમા તે બ્રહ્મજ એવપ્રોત ભરેલું છે (૮૭૩)

सर्वत पाणिपाद तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
 सर्वत श्रुतिमहोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥१४॥

શ્લોકાર્થ — જા જગતમા તેન સર્વ બાજુએ હાથ તથા પાંચ
 છે, સર્વ બાજુએ નેત્રો, મસ્તકો તથા મુખો છે, સર્વ બાજુએ ઠાનો
 છે અને તે સર્વજ વ્યાપક છે (૧૪)

ટીકા — સર્વ દેશોમા, સર્વ કાળે, સ્વપ્ન તથા સૂષ્પ-વસ્તુઓ
 દારા જે ક્રિયા થય છે તે તેનીજ સત્તા ધરી કોવાથી તે ક્રિયા
 અથવા સત્તારકૃતિજ તેના હાથ છે તે જ્ઞાને એજ કારણથી વિશ્વ-
 બાહુ' કહેવામા આવે છે કે સર્વજ, સર્વ પ્રકારે, સર્વદા તેજ ક્રિયા
 કરાવે છે, અર્થાત્ તેનીજ સત્તારકૃતિથી સર્વ ક્રિયા થાય છે અને જે
 અર્જુનાં તે સર્વજ એક સમવાવસ્થાએ કરીને હેય છે તેથીજ તેને
 વિશ્વાપ્તિ (વિશ્વપાદ) નામ પ્રાપ્ત થયું છે જે પ્રમાણે સૂરને યરીર
 તથા નયનો એ નવપર્યો તિન્નલિન્ન ટોચા નથી, તે પ્રમાણે જે સ્વપ્ન

કારથી સવન જુએ છે, તેને નેત્રો ન હોવા છતાં પણ વેદોએ તે
 મોડા સાલુપજારથી 'વિચલક્રિયુ ક્ષ્મો છે, તે સર્વથી ઉચ્ચ હયા કરી
 પ્રણે નિન્દા છે તેથીજ તેને 'વિશ્વમૂર્ષા' કહેવામાં આવે છે અર્થાત્
 જ મતિ ક તેજ તનું મુખ છે કેમકે તે અજિદ્ધારાજ સર્વ વસ્તુ
 કાર્યોમાં તેને હાથ પાઈ છે તેને એજ કારણથી શ્રુતિએ 'વિશ્વતોમુખ
 ફા' છે અતઃ આ ક્ષ્મ જ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુમાં સૌંદર્યપ્રદ બરેડું છે
 તે પ્રમાણે યાજ માત્રનું તને જણાય થાય છે તેથીજ તે બ્રહ્મને આજ
 સર્વ પ્રજાને ર પદ્ધિએ શ્રીએ કારણ કે તે આ જગતની સર્વ
 વસ્તુમાં ત્યારી થા છે જે પ્રમાણે તે હે અર્જુન ! શ્રુતિએ પ્રહર
 'વિચલક્રિયુ વ ક તે પણ પરમાત્માને અવયવો છે એમ વિષ
 ગન મને તદ્દિ પરતુ પરમા માનુ વ્યાપકત્વ સમજાવવાને મને
 જ ક તદ્દિ તે ત્ય નેત્ર દક્ષ્ણ પાદ પ્રભૃતિ અવયવોની વાતજ મને
 જે અતઃ મોટે તર લખના તર મનો નાશ કરતો જણાય છે પરંતુ
 ત્યારી થા મો । તેમ નાના તર થી ભિન્ન છે કે તારી તે
 સમજાને વસ્તુન સર્વ પ્રજાજ વ્યાપ છે તો તેમાં વ્યાપવ્યાપ
 ભવન સ્મરણ કોન થાયથી ? ત્યારે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે
 કે કારણ એ જન્મ પકલવનુ પ્રતિપાદન થા માટે કરે છે ? તો તેને
 કારણ એ ન કે કારણ ત્યાજ એમ થવા માટેજ તેમ કરવાની જરૂર
 છે જ સમજાને 'મદ્ધ જ તરી તખત શુન્ય જતાવવાને માટે સર્વ
 જે મને સમજાવે છે તે પ્રમાણે અર્જુનને સ્પષ્ટીભૂત કર
 મને ના નીક કરવા પા ક તદ્દિ તો હે અર્જુન ! કિંત
 કે ર સવ જણ પાં જ્ઞાન અને અર્જુન વિશેષ કરી
 તે કો સમજાય જાતા મા પ્રતિએ દેલને નિર્દેશ કરીને
 અર્જુનને તે પાત ક ગતા લક્ષ્મણ થા કર્યો છે માટે હવે
 તે સમજાવે તે તર કરવા માત્ર આકારોમાં કેવી રીતે વ્યાપ
 કરી મને જાણે છે ।

**सर्वेन्द्रियगुणाभास सवन्द्रियविवर्जितम् ।
 अमक्त सर्वमज्ञेव निगुण गुणभोक्तृ च ॥१५॥**

કેવળ સર્વેન્દ્રિયગુણભાસ સર્વેન્દ્રિયવિવર્જિતમ્ ।
 અમક્ત સર્વમજ્ઞૈવ નિગુણ ગુણભોક્તૃ ચ ॥૧૫॥
 કેવળ સર્વેન્દ્રિયગુણભાસ સર્વેન્દ્રિયવિવર્જિતમ્ ।
 અમક્ત સર્વમજ્ઞૈવ નિગુણ ગુણભોક્તૃ ચ ॥૧૫॥

કિવા સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પાણીમા હોય તો સૂર્યનું અસ્તિત્વ પાણીમા માનવું, અથવા સૂર્યરશ્મિમા મૃગજળનું અસ્તિત્વ માનવું, એવા જેવાં એ વાત છે માટે ગુણ તથા પ્રકાર વચ્ચે સબધ ન હોવા છતાં પણ પ્રકાર ગુણને ધારણ કરે છે એવો જે નિશ્ચય છે તે બ્રામક દયા-વ્યથા છે જે પ્રમાણે ભિક્ષુક સ્વપ્નમા ગભ્યનો ઉપલોગ લે તેજ પ્રમાણે નિર્ફલ પ્રકારનો ગુણનો ઉપલોગ લાન્તિ માત્ર અથવા કહેવા માત્ર છે માટે પ્રકાર ગુણનો સગ કરે છે અથવા ગુણનો ઉપલોગ લે છે, એમ કહેવું ઠીક નથી (૯૧૨)

વહિરતશ્ચ ભૂતાનામચર ચરમેવ ચ ।

સૂક્ષ્મત્વાત્તદવિજ્ઞેય દૂરસ્થ ચાન્તિકે ચ તત્ ॥૧૬૪॥

શ્લોકાર્થ — તે સર્વ ભૂતોની બહાર હોઈને અદર પણ છે, તે સ્થિર હોઈને ચળ પણ છે, તે અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી બાણી શકાતો નથી, તથા તે દૂર હોવા છતાં નિહટ પણ છે (૧૬૪)

ટીકા — હે પ્રહુસુત ! અગ્નિમા અગારા ભિન્નભિન્ન તથા અનેક આકારના હોય, તેપણ તેમની ઉચ્ચતા જે પ્રમાણે એકજ હોય છે, તે પ્રમાણે ચરાચર ભૂતોમા એકજ પ્રકાર વ્યાપક છે આ પ્રમાણે જે અવિનાશી હોઈ સૂક્ષ્મ રીતે સર્વ જગતમા વ્યાપ્ત છે તે રૂપ છે જે શરીરની ક્ષીતર પણ છે અને બહાર પણ છે, તેજ પ્રમાણે જે દૂર પણ છે અને નિહટ પણ છે અને જે એક અર્થાત્ અદ્વિતીય છે, ક્ષીરસાગરની મધુરતા કાકાપર થોડી અને મધ્ય ભાગે વિશેષ હોઈ નથી, તે પ્રકારે જે સર્વવ્યાપક તથા પૂર્ણ છે, જરાયુજ, અડજ, સ્વેદજ તથા ઉદ્ભિજ એ સર્વ પૃથક્ પૃથક્ ભૂતોમા તેની અખડ વ્યાપ્તિ છે તે ક્ષોત્ ઘિરોમણે ! હજારો જુદા જુદા ઘડાઓમા ચક્રવિજ રૂપ પૃથક્ દેખાય છે પરંતુ તેમા જેમ લેદ હોતો નથી, અથવા મીઠાનાં પુષ્કળ કાંતોમા એકજ ખારાશ રહેલી હોય છે, અથવા કરોડો સાગરોમા એકજ મિષ્ટતા રહેલી હોય છે (૯૧૫)

અવિમક્ત ચ ભૂતેષુ વિમક્તમિવ ચ સ્થિતમ્ ।

ભૂતમર્ત્વ ચ તજ્ઞેય ગ્રસિષ્ણુ પ્રભવિષ્ણુ ચ ॥૧૭૧॥

શ્લોકાર્થ — તે પ્રકાર મૃગથી વિભક્ત નથી, પરંતુ પ્રાણી માત્રમા વિભક્ત હોય તે પ્રમાણે દેખાય છે, અને તેજ સર્વ ભૂતોને ધારણ કરનાર તથા સર્વની ઉત્પત્તિ કરનાર છે (૧૭૧)

ટીકા—તે પ્રભાણે' ભૂત માત્રમા જે જોડાવાયે. વ્યાપક છે; અને હે અભુત્ત! વિશ્વરચનાનું જે આદિ કારણ છે, માટે જે પ્રભાણે તરંગિ સમુદ્ભાથી ઉત્પન્ન થાય છે તથા સમુદ્ભ તરંગોનો આધાર છે, તે પ્રભાણે પ્રાણી માત્રની ઉત્પત્તિને જે હેતુ પણ છે અને આધાર પણ છે, બાહ્યાવસ્થા, તારૂંચાવસ્થા તથા વૃદ્ધાવસ્થાને જેમ 'જેકબ' શરીર આધારભૂત હોય છે, તે પ્રભાણે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય જે ત્રણે અવસ્થાઓને જે આધારભૂત છે કિલસના પ્રાત-કાળ, મધ્યાહ્ન કાળ તથા સાય કાળ જે ત્રણે કાળ વ્યતીત થાય તેાપણુ આમર્થમાં જેમ 'ફેરફાર થતો નથી, તેમ હે પ્રિયતમ! સદિના ઉત્પત્તિકાળે જેને આપણે પ્રકાશેવ કહીએ છીએ, સ્થિતિકાળે જેને આપણે વિષ્ણુ કહીએ છીએ અને લયકાળે જેને આપણે રૂદ કહીએ છીએ, અને જા ત્રણે કાર્યો બ્યારે સમાપ્ત થાય છે ત્યારે જે શૂન્ય હોય છે તેને આપણે' પ્રૃતિ કહીએ છીએ; તથા આકાશનુ શૂન્યત્વ ગળી જઈને શુષ્ક ત્રયનો નાશ કરનાર જે પ્રૃતિ રૂપી શૂન્ય, તેનો પણ જે નાશ કરે છે, તેને કૃતિએ મહા શૂન્ય કહ્યું છે, અને કૃતિનિર્દિષ્ટ જે મહા શૂન્ય તે આપણુ' રૂપ પ્રકાશ છે (૯-૨૬)

જ્યોતિષામપિ તજ્જ્યોતિસ્તમસ પરમુચ્યતે ।
જ્ઞાન જ્ઞેય જ્ઞાનગમ્ય હૃદિ સર્વસ્ય ધિષ્ઠિતમ્ ॥૧૮॥.

સ્થાકાર્થ —તે પ્રકાશ ચદ સુર્યાદિકને પણ પ્રકાશ આપે છે, તે જ્ઞાનરૂપી અધેકારની પેઠી બાબુએ છે જેમ કહેવાય છે; તે જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, રેયસ્વરૂપ છે તથા જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે - અને તેજ સર્વના દૃશ્યમા વિષમાન છે (૧૮)

ટીકા —જે પ્રકાશ અગ્નિને ઉષ્ણતા આપે છે, જે ચંદ્રને અશુભ અને સુર્ષને તેજ આપે છે, જેના પ્રકાશથી તારામણને પ્રકાશ પ્રાપ્ત-થાય-છે તેમજ મહાતેજ તેજસ્વી થાય છે; જમતમાં જે મૂળક પદાર્થોનું પણ મૂળ અર્થાત આદિ છે, જે વૃદ્ધિની વૃદ્ધિ, ભુદ્ધિની ભુદ્ધિ અને અવનો પણ અવરૂ, જે મનનું મન, નેત્રોનું નેત્ર, કાનોનેક જ્ઞાન અને વાચાની વાચા છે, જે પ્રાણનુ અવન, જતિનો વેગ અને ક્રિયાનુ કર્તૃત્વ છે, હે પુત્રકુમાર! જેનાથી આકાર, વિસ્તાર અને સહારને સેવયોવાના સ્વરૂપો પ્રાપ્ત થાય-છે; જે પૃથ્વીને' ધારણ કરનાર-છે; જે પ્રાણીઓનું અવિત-છે -અને જેના યોગથી તેજ પ્રકાશ-મન-કાશ છે, જે વાયુને વાવાની શ્રેયિકિત આપે છે, જેમાં 'આકાશ

સમાવિષ્ટ થાય છે, વધારે શું કહું ? સર્વ જ્ઞાનમાન વસ્તુને આ આધારથી જાણે છે હે પાઠક ! આ સર્વ જગતમા જે સર્વ જ્ઞાનેશ્વર સ્વરૂપે સર્વપણાથી રહ્યો છે અને જેનામા દ્વૈતભાવનો જસ જસ જસ નથી, જેનું દર્શન થવાની સાથે દ્રશ્ય દ્રશ્ય અને દર્શન એ ત્રિપુટી પ્રણવસ્વરૂપમા એક્યભાવને પ્રાપ્ત થાય છે, અને પછી પાછો જ્ઞાન, જ્ઞેય અને જ્ઞાન એ ત્રિપુટી પણ તેજ બને છે અને જેના એક્ય પ્રકારને કળી સકાય છે તે પણ તેજ છે મૂળ સખ્યા તેમજ કળિત યદી સખ્યા, બને જેમ સરવાળાની એકજ સખ્યામા સમાજ જાય છે, તે પ્રમાણે જેની પ્રાપ્તિ યત્ન સાધ્ય અને સાધક બને એક જ રહે છે હે અર્જુન ! પ્રણમા દ્વૈતનો લેશ સબંધ પણ રહેતો નથી હવે આ વાત રહેવા દો. માત્ર એટલુંજ જાણવું પુરતું છે કે તે જે પ્રણ સર્વના હૃદયમા વાસ કરે છે (૬૩૬)

इति क्षेत्रं तथा ज्ञान ज्ञेय चोक्तं समासत ।

मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥१९॥

શ્લોકાર્થ — આ પ્રમાણે ક્ષેત્ર, જ્ઞાન અને જ્ઞેય એ વિષે તને સંક્ષેપમા કહ્યું એને જાણવાથી મારો ભક્ત મારા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે

ટીકા — આ પ્રમાણે હે પ્રિય મિત્ર ! તને ક્ષેત્ર એટલે શું તે જાપણા દલીલ સાથે સમજાવું તેજ પ્રમાણે હે અર્જુન ! તું જુઓ આખે એક શકે એવી રીતે તને જ્ઞાન પણ સમજાવું વળી તારી બુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય અને હવે જસ થયું એમ તું કહે ત્યાં સુધી અરજનના લક્ષણોનું પણ કૌતુકથી નિરૂપણ કર્યું, અને હમણાજ જેવ એટલે શું તે તને દ્રષ્ટાંતપૂર્વક સમજાવ્યું. હે અર્જુન ! આ સર્વ વાતોનો વિચાર કરી, મારી પ્રાપ્તિની ઈચ્છા ધરી જે મારા ભક્તો મદ્ય થાય છે, દેહાદિક પરિવારનો ત્યાગ કરી જે પોતાના ચિત્તને મારા મય બનાવી દે છે, હે કિરીટી ! મારા ભક્ત એ પ્રકારે મને જાણીને પોતાનું ચિત્ત મને અર્પણ કરીને-મદ્ય બની જાય છે આવી રીતે મદ્ય થવાને સૌથી સુલભ માર્ગ મેં મુશુકુને માટે તૈયાર કરી જાણી છે ઉચ્ચાણુપર ચઢવાને માટે જેવી રીતે પગથીઆ કરવા પડે છે, કિંચ દહાં પાછી તરી જ્યાં હોય તે જોમ નાવમા બેસવું પડે છે, વાગી, હે પીરૈતમ ! સર્વત્ર આત્મા છે એમ જો તને કહેવા માડું તે તે તને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવે નહિ. માટે તારી બુદ્ધિ જડ છે એમ જો તે એકજ પ્રકારના ચાર વિભાગ કરી ભવાવ્યા. જે પ્રમાણે જાણને

જન્માદ્યુ ટોષ તો આપણા પ્રાણના વીજ જામ કરી તેના સુખખ
 વીજ વખત થોડું થોડું જન્મ આપતું પટે છે, તે પ્રમાણે મેં તને
 પ્રજા ધાર પ્રમદે રપ્પતાપૂર્વક સમજાવ્યું તારી જવધાન સ્મિતિ એક
 એક ક્રેત, એક ગ્વન, એક ક્રેત તથા એક જ્ઞાન એવા તે પ્રજ્ઞા
 ધાર જામ કર્યાં અને તે પાપ ! આટલું કર્યાં છતાં પણ એ પ્રજા
 તને રપ્પ રીતે ન સમજાય તો તને જન્મ પ્રકારથી રપ્પ કરી જતાવું
 મું હવે તેના ધાર જામ ન કરતા તથા તે એક છે એમ પણ ન
 ખાતરતાં તેના આત્મા તથા જ્ઞાતાત્મા (પુરૂષ તથા પ્રકૃતિ) એવા બે
 જામ કરી તને તે કરું મું પરતુ છું એક કાર્ય કરું જે માત્ર તે
 મને આપ, અર્થાત્ તું બરાબર જાન રહી રહ્યપૂર્વક સાલજ. સીધુંજુના
 આવા વચનો સાલજી પાર્થના જનપર શેખાય પદ્ય થયાં. અર્થી
 સ્થિતિ એક રૂપ ધોલ્યા - 'જાના મનમા આ વાત સર્વજ્ઞ રીતે જ્ઞાતિ
 થઈ છે.' આ રીતે સીધુંજુને પણ વેત જાણ્યો, પરતુ તેને કાલુખ
 રાષી તેઓ ધોલ્યા - 'હે જર્જુન ! તને પ્રજ્ઞાના પુરૂષ તથા પ્રકૃતિ
 એવા બે જામ રપ્પ રીતે કરું મું, તે સાલજ. પ્રકૃતિ અને પુરૂષ
 એવા જર્જુન છે, તે માર્ગને યોગી લોકો 'સાખ્યમાર્ગ' કહે છે, અને
 જેતુ પૂર્ણ જર્જુન કરવાને માટે મેં કપિલાવધાર ધારણ કર્યો હતો,
 તે પ્રકૃતિ તથા પુરૂષનો વિવેક સાલજ. (૯૫૯)

પ્રકૃતિં પુરુષ ચૈવ વિદ્યચનાદી ઉભાવપિ ।

વિકારાંશ્ચ ગુણાશ્ચૈવ વિદિ પ્રકૃતિસમવાન્ ॥૨૦॥

સૌમ્યર્થ — પ્રકૃતિ તથા પુરૂષ એ ઉભય જનાદિજ છે, એમ
 તું સમજ, અને વિભર તથા સુજ એ પ્રકૃતિમાથી ઉત્પન્ન થયા છે
 એમ તું સમજ (૨૦)

ટીકા — પુરૂષ જનાદિ છે અને પ્રકૃતિ પણ તેની સ્વયે જનાદિ
 જ છે. જે પ્રમાણે દિવસ અને સત્રિની જોડી છે, જેમ છાયા એ રૂપ
 નથી, પરતુ તે રૂપની સાથે હાનેલીજ ટોષ છે, તે થનજ્યા । જેમ
 જીજતું આરોપણ કર્યા પછી કણ અને ફોતારાં બન્નેની ઉત્પત્તિ સાથેજ
 યાય છે; તે પ્રમાણે પ્રકૃતિ તથા પુરૂષ એ ઉભયનું જનાદિસિદ્ધ
 સુખ્ય સુખસિદ્ધ છે તને જે ક્ષેત્ર કણ છે તે સર્વને પ્રકૃતિ સમજવી
 અને જેને ક્ષેત્ર કહ્યો છે તેને પુરૂષ સમજવો. જે નામો પૃથ્ પૃથ્
 છે, પરતુ એ દાસ નિરૂપણ કરવાની વસ્તુ જિન નથી, જે વાત
 વાનવાર હાકાર્ય રાખ હે પાંડુસુત ! જે સ્વતંત્ર સદિ થવું નહોતું નથી ।

અને ક્રી કેવળ ભાવરૂપ (અસ્તિત્વરૂપ) છે, તે પુરૂષ છે અને સત્ત્વાસ્કૃતિના યોગથી જે જે બને છે, તે સર્વ પ્રકૃતિ છે કૃતિ ઇન્દ્રિયો, અંત કરણ ઇત્યાદિ વિકારો તથા સત્ત્વ, રજ, તમ એ ત્રણો પશુ પ્રકૃતિમાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે અને એ દ્વારાજ સર્વ પ્રકૃતિ થાય છે; માટે એ સર્વ પશુ પ્રકૃતિજ છે (૯-૧)

‘કાર્યકારણકર્તૃત્વે हेतु. પ્રકૃતિરુચ્યતે ।

‘ પુરુષ સુસદુ.સાનાં મોક્તૃત્વે हेतુરુચ્યતે ॥૨૧॥

ટીકાકથ - કાર એને શરીર તથા કારણ એટલે તેર ઇન્દ્રિયો, એ મર્મની ઉત્પત્તિનું કારણ પ્રકૃતિ છે, અને પુરૂષ એ મુખ્ય કારણ મોક્તૃત્વનું કારણ છે (૨૧)

ટીકા - તે પ્રથમ ઇચ્છા, ઇચ્છામાથી બુદ્ધિ અને બુદ્ધિમાથી અલ્પકારને ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેથી તે ઇચ્છા તથા બુદ્ધિ કૃતિ પ્રાપ્તિને માટે ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના કર્મમા પ્રવૃત્ત કરે છે જ્ઞાનપિને માટે જે ઉપાદેશ પ્રવામા આવે છે તેને હે ધનજન । કારી કહેવામા આવે છે આ પ્રમાણે પ્રકૃતિજ પ્રમણ ઇચ્છાની સદાયથી મનને બંધ કરે છે અને તેના દ્વારા સર્વ અવ્યવહાર કરાવે છે માટે કારી, કૃતિ તથા કારણ એ ત્રિગુણનું મૂળ પ્રકૃતિજ છે, એમ સિદ્ધાન્ત રજ શ્રી કૃષ્ણ એ જા આ પ્રમાણે ત્રણે એકત્ર થતા પ્રકૃતિ ક્રિાકૃત અને છે પશુ જ મુખ્યનું વિગ્રે । તમ ય હો । છે, તે પ્રકારનીજ તે ક્રિયા કરે છે જ મર્મ સત્ત્વગુણમાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે સંક્રમ છે જ મર્મ એમુલમાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે મધ્યમ, અને જ કર્મ તમે પુણ્યમાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે નિરિદ્ધ અર્થાત્ કર્મનિરિદ્ધ કર્મ છે આ ત્રણે પ્રકૃતિવટોજ સા અને માત્ર પ્રમા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના વગ મુનદુખની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે કર્મમાથી દુખ તથા કારણ મુન ઉત્પન્ન થાય છે અને પુરૂષ તે ઉત્થાનો ઉત્થાને । તે છે અર્થ મુની મુન તથા દુ ન ઉત્પન્ન થાય રહે છે ત્યા મુખી પ્રકૃતિમાત્ર પ્રવી કરે છે અને જ ન પુરૂષ જે તમે છે પ્રકૃતિ અને પુરૂષ આ અલ્પકાર એટલે અમલકૃતિ છે કે શ્રી રો છે અને પુરૂષ તમ પ્રવૃત્તિને જા છે આ જ સમ કર તે બુદ્ધિ કે મો અને પુરૂષની પ્રવૃત્તિને માટેને વ્યુત્ક્રમજનની ઉત્પત્તિ થાય છે ।

પુરુષ પ્રકૃતિનિર્મ્યાં હિ મુક્તે પ્રકૃતિજાન્યુતાન્ ।

कारण गुणसगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥२२॥

સ્થોક્તર્થ — પુરુષ પ્રકૃતિની સાથે સબધે રાખી પ્રકૃતિના ગુણો ઉપલોગ લે છે, અને તે ગુણોનો વબધન પુરુષના સારા કે માનવ-મનુ કારણ બને છે (૨૨)

ટીકા — જે પ્રક્રમ નિરાકાર, ઉદાસીન, ઉપાધિરહિત, કેવળ એક પ્રાચીન તથા વૃદ્ધોથી પણ વૃદ્ધ છે, તેનું ઉપનામ પુરુષ છે બાકી, વસ્તુ તે સી છે કે નપુસક છે તે નિઃશયપૂર્વક કહી શકાતું નથી. મને આખ, ઠણ, હાથ, પગ, રૂપ, વર્ણ કે નામ હોતું નથી હે અર્જુન ! મેં જે સર્વ અવયવથી રહિત છે તેજ પ્રકૃતિનો સ્વામી છે અને પ્રકૃતિનો લોભાગ છે તે અકર્તા, ઉદાસીન અને અલોભા છે, માત્ર પ્રકૃતિના પ્રકૃતિજ તેની પાસે ઉપલોગ લોગવાવે છે તે પ્રકૃતિ તાના ગુણ તથા રૂપની જરા સરખી હિલચાલ વડે નપૂર્વ ખેલો કરી બતાવે છે તેથી તેને ગુણમયી એણે નામ પ્રાપ્ત થયું છે, કિંબહુના તે મૂર્તિમત ગુણ છે એ પ્રતિફલે રૂપ તથા ગુણથી નથી બને છે અને પોતાના જુસ્સાવડે જડ વસ્તુઓ પાસે પણ કર્મ કરાવે છે નામ, પ્રીતિ, દ્વિવેદ તથા સર્વેના વ્યાપારનું કારણ એજ છે વાસ્તવિક જોતા મન એ નપુસક છે તોપણ તેને તે પ્રભુ લોભ્ય હોડાવે છે આ પ્રમાણે તેના કર્નો અલૌકિક છે એ જમનો તો કેવળ મહા પર્વત છે એ સ્વયમેવ વ્યાપ્તિ કરે છે અને અમર્યાદ વિકારો ઉત્પન્ન કરે છે એ કામરૂપી વેલીનો મહપ છે, મોહરૂપી વનની વલતજીવ છે અને એજ દેવી માયાને નામે પ્રસિદ્ધ છે એ શબ્દરૂપિનો વિસ્તાર કરે છે, નિરામરને આકાર આપે છે અને સતત પ્રપચની જગ પાથર્થા કરે છે સર્વ ક્રમોએ એમથી ઉત્પન્ન થઈ છે, સર્વ વિદ્યાઓ પણ એજેજ રચી છે, અને ઈન્દ્રિયા જ્ઞાન તથા ક્રિયા એ પણ એનીજ સંપતિ છે એ નાદની (હૃદય) ટકરાગ છે અને અમ મારનું ઘર છે વધારે શું કહું ? આ સર્વ જગત એનોજ જેવ છે જગતની ઉત્પત્તિ અને પ્રલય એ સવારસ જ છે અસ્તુ ! એજ જગતને આશુવ યોદ પમાડે છે એ અદ્યતની પ્રતિમા, અસાની ત્રિણી, શૂન્યમય સંગારી અને વિહરંગારી છે એવો એના લાભા-ચનો મહિમા છે, માટે અપ્રતિબલ પ્રક્રમે એ પ્રતિબલ કરે છે વસ્તુતઃ પ્રક્રમ હોઈ પણ તેનો વિકાર હોતો નથી પરંતુ એ પોતેજ સર્વ કૃષ્ટ બને છે તે વસ્તુની ઉત્પત્તિ તે નિરામરનો આમર, સ્થિતિ તથા સ્થગ પણ

એ પોતેજ બને છે તે પોતેજ હચ્છારદિતની હચ્છા, તે પૂર્ણની પૂર્ણ
 તે કુલરદિતની ભતિ તથા બોત્ર બની બલ છે તે અવર્ણનીવન્ય હચ્છ
 તે અપારનું પ્રમાણ અને અમનરકનું મન તથા ભુદ્ધિ પણ એ પોતેજ
 બને છે તે નિસ્વરૂપનું સ્વરૂપ, તે નિર્વાપારનો આપાર અને નિર
 હકારનો અહકાર પણ એ માયાજ બને છે તે નામરદિતનું નામ, તે
 જન્મરદિતનો જન્મ અને કર્મ તથા ક્રિયા એ પોતેજ બની રહે છે
 તે નિર્ગુણના ગુણ, તે અચરણના ચરણ, તે અધ્રવણના કાન તથા
 અચક્ષુના ચક્ષુ પણ બને છે તે ભાવાતીતના ભાવ, નિરગમના અમલ
 કિંબલુના પુરૂષના સર્વ વિકારો માયા પોતેજ બને છે આ પ્રમાણ
 આ પ્રકૃતિ પોતાની સર્વવ્યાપકતાના કાળે, તે જાગિતરી જલને
 વિકાસવશ કરે છે જેમ અભાવાસ્થાની રાત્રિમા ચંદ્રનો લોપ થાય છે
 તેમ જલનું તેજ આ પ્રકૃતિની સમગ્ર હુમ ધર્મ બલ છે ઉત્તમ કુર
 બની અહર વાતભર પણ અન્ય ધાતુ મળે, તેા તે સર્વ મુર્ત્યોત્પ
 ઉતરી બલ છે, અથવા સદાચારી મનુષ્યને પણ સંધ્યાકાળે અભ્યાસ
 સ્યને એકને બદલે બીજી વસ્તુનો ભાસ થઈ આવે છે, અથવા
 પદયા જે પ્રમાણે બપોરે પણ સ્વચ્છ આકાશમા નિમિત્ત અધાસ
 ફેલાયી રહેને મુદિનનો દુર્લિન કરી મૂકે છે, જે પ્રમાણે માળના ઉર
 રમ્યા દૂધ અને કાષ્ઠના ગર્ભમા અગ્નિ મુમ રોય છે, અથવા જે પ્રમાણે
 ઉત્તમ રત્ને જાતમા વિદાગોલા દોય ત્યારે તેનું તેજ બદાર પાતુ
 નથી, રાજા પરાધીન થયાથી કિવા સિદ્ધ રોડાવરન થયાથી જેમ તેન
 તેજનો લોપ થાય છે, તે પ્રમાણે પુરૂષ પ્રકૃતિને આધીન થયાથી તેનું
 તેજ નષ્ટ થાય છે મનુષ્ય નિદામરન થાય છે ત્યારે સદાજ સ્વચ્છ
 સુખદુઃખ ભેદમત્રય પડે છે, તે પ્રમાણે પ્રકૃતિના દોવાથી પુરૂષને મુખ્ય
 દોનવવા પડે છે ઉદાત્તીન પુરૂષ પણ ઓને આધીન થાય ત્યારે તેનું
 છદ્મ મિલકુલ થાયે બની બલ છે, તે પ્રમાણે તે જલ બલ બને
 નિત્ય છે તેપણ તે પ્રકૃતિને આધીન થાય છે ત્યારે તેને ભુવવ
 ાર છે અને તેને જન્મ મૃત્યુના થા સદાન કરવા પડે છે પરનું છે
 િનિ તમ યનેલા લોખ હપર થા કરવામાં આવવા તે થા અગ્નિ
 જ પડે છે જેમ લોહો મટે છે, કિવા પાણી મળે છે ત્યારે તેવજ
 દિતિતિયે પણ દ લવા થાટે છે, હર્ષણ પાને દોવાથી તેમા અગ્નિ
 નવ દેવ વ છે, કિવા કુકુમની ઉપર રૂટિક મળિ પ્રજાત થા
 તેમા પણ દ લી દેવ વ છે, તે પ્રમાણે મુલની સર્વવિધીય થા
 દેવ પુત્ર જન્મ તેને દેવ જેમ લાને છે પરનું વસ્તીય જેવ

તેમ મનુષ્ય નથી. પુરૂષ ઉત્તમ અને અધમ યોનિમાં જન્મ લે છે એવું
લાગે છે તે સન્યાસીનું સ્વપ્ન શુદ્ધિ થવું અસંભવ હોય છે, તે
પ્રમાણે દેવજાત માત્રજ છે, માટે જે પુરૂષ છે તેને જન્મ મૃત્યુ કે
લોભ ઇત્યાદિ કશુંજ થવું નથી, છતાં તેમ થવું લાગે છે તે સર્વનું
કારણ પ્રકૃતિના શુભની સમતલ છે (૧૦૨૧)

उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वर ।

परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्પुरुषः परः ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ — જેને સાક્ષીમૂલ, પ્રકૃતિને અનુગ્રહ સ્ટેનાર, પાસણ
કરનાર, ઉપલોભ લેનાર, પરમૈશ્વર અને પરમાત્મા કહેવામાં આવ્યો
છે, એવો એજ પુરૂષ આ દેહમાં વિવશાન છે (૨૩)

ટીકા — આ પુરૂષ પ્રકૃતિમાં સ્ટેલો છે; પરંતુ જુદાના વૃક્ષને
આધાર આપવાને માટે ઉલો કરવામાં આવેલો શાલકો જે પ્રમાણે તે
આડના સર્વ વિકારોથી અલિપ્ત હોય છે, તે પ્રમાણે તે પ્રકૃતિથી
અલિપ્ત હોય છે અને પ્રકૃતિ તથા તેની વચ્ચે જમીન આસમાનને
અંતર હોય છે. હે અર્જુન ! જે પુરૂષ પ્રકૃતિથી નરીના લીરખર મેલની
યો અચલ ઉલો છે અને એનું પ્રતિબિંબજ માત્ર નરીમાં પડેલું
હોઈને તે પાતે તો નથી તે જળથી પલ્લવતો; નથી મીવાતો કે નથી
લણાતો. માત્ર પ્રકૃતિનોજ જન્મ અને નાશ યાય છે અને પુરૂષ તે
કાયમજ સ્ટે છે, જ્યાંથી એજ સર્વ જન્મતનો ધારવા છે. એના યોમથીજ
પ્રકૃતિનું જીવન તથા સરસુષ છે અને એનીજ સત્તાથી તે જન્મવ
નિર્માણ કરે છે, માટે જે જે પ્રકૃતિનો ભર્તા છે હે કિરીટી ! જનવ
સમક્ષી સાલવી આવેલી સદિ કષ્ટવત્કળે જે પ્રકૃતિમાં તથા પાથે છે,
તે પ્રકૃતિનો જે સ્વામી છે; એજ પ્રહ્લાદનો સુરધાર હોઈ પોતાની
મહત્તાથી પ્રપલ્લને ચલાવે છે; અને આ દેહમાં જેને પરમાત્મા કહે
છે તે પણ એજ છે એમ તું સમજ હે પાડમુવ ! પ્રકૃતિથી પર એવો
જે પુરૂષ કહેવામાં આવે છે, તે ખરેખર એજ છે (૧૦૨૬)

य एवंवेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणै सह ।

सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥૨૪॥

શ્લોકાર્થ — જે આ પ્રમાણે પરમાત્માને તથા શુભસહિત પ્રકૃ
તિને જાણે છે, તે સર્વ પ્રકારે કર્મો કરે છે તોપણ પુન જન્મ પામતો નથી.
ટીકા — જે આ પ્રમાણે આ પુરૂષને જાણે છે, તેમજ સર્વ શુભો

ટીકા — પરંતુ જેઓ આ પ્રમાણે કરે છે તેઓ અભિમાનને પરિત્યાગ કરી સ્ત્રીનાજ વચનપર યદા રાખે છે એ પુરુષ પ્રાણી માનવું હિત યામા છે અને અહિત યામા છે એ યથાર્થ લગે છે; તથા હોદે ને દ્વાનિ યતી ભોઈ દ્યાર્દ ધાય છે તથા દુ ખિતોની ખજર વધ તેમને મુખ આપે છે, તેવા પુરુષના મુખમાથી જે જે વચનો નીચે તેને ઉત્તમ પ્રમારે આદર કરી, તેને સ પૂર્વ રીને યવજુ કરી મનુષ્યો જનમનથી તે પ્રમાલે આવરજુ કરે છે તેમજ વચનો શુભજુ કરવાને માટે બીજા સર્વ વ્યાપરોને ત્યાગ કરે છે અને તેમના શબ્દો પરથી જીવન પણ જીવારી નાખે છે હે અર્ધિવજ ! આવા પુરુષોના કહેવા પ્રમાણે જે વતે છે, તે જતે આ મૃત્યુરૂપી સનુદમથી ઉત્તમ રીને બહાર નીચે છે આ પ્રમાણે જ્ઞ વસ્તુ બાણુવાના પુષ્પ માર્ગે છે, પરંતુ આ શ્યો તે તે સર્વનું મથન કરીને સિદ્ધાત્તથી મુખજુજ તને આપુ છું હે, અર્જુન ! તેથી તને સદજ આત્માનુભવ પ્રાપ્ત થશે અને ધમ પણ પાચે નહિ માટે હું તે સિદ્ધાત્તજુજ વિવેચનુ કરી, મત્વ રીજોનુ ખડન કરી, કેવળ શુદ્ધ શુકિતાર્થજ તને કરી સભગાપુ ઠું

યાવત્સજાયતે કિંચિત્ત્વ સ્યાવરજગમમ્ ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસયોગાત્તદ્વિદિ મરતર્પમ ॥૨૭॥

શ્લોકાર્થ — હે ભરતમેષ ! ક્ષેત્રપણ સ્થાવર અથવા જગમ પ્રાણી ઉત્ત ન ધાય છે, તે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞના સયોગથી જિત્વન્ન ધાય છે એમ તું જાણ (૨૭)

ટીકા — ક્ષેત્રજ્ઞ યજ્ઞથી ને તને જે આત્મસ્વરૂપ કહું અને ક્ષેત્ર નામથી જે પ્રકૃતિવત્ત્વ વર્ણવું, તે બનીના સયોગથીજ આ સર્વ જૂતો ઉત્પન્ન ધાય છે જેમ વાયુસનાથી જલમા તરજ ઉત્પન્ન ધાય છે, અથવા સૂર્યચિરણુ અને મરૂભૂમિના સયોગથી જેમ મૂમ જળનું પૂર પ્રકટ ધાય છે; અથવા પર્ણનાધારાથી પૃથ્વી પલ્લવત્તજ જેમ કોદયર્વાધિ અકુર કૂટે છે, તેમજ આ સર્વ ચત્રચરમા જે કર્ષ જીવ નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે સર્વ પ્રકૃતિ અને પુરુષના સયોગથીજ ઉત્પન્ન ધાય છે એમ જાણ હે અર્જુન ! પુરુષ અને પ્રકૃતિથી કોઈ પણ જૂત વ્યક્તિ બિન્ન નથી. (૧૦૫૬)

સમ સવેપુ ભૂતેપુ તિષ્ઠન્ત પરમેશ્વરમ્ ।

વિનશ્યત્સ્વવિનશ્યન્ત ય પશ્યતિ સ પશ્યતિ ॥૨૮॥

‘સૌકર્થ’ —નાથવત સર્વ ભૂતોમા રહેવા છતા તે જ્ઞાનના નાથ પામતો નથી એમ જે બાહે છે, તેજ ખરો જ્ઞાની છે (૧૮)

‘સૌકર્થ’ —વધુ જો કે તત્તુ નથી તથાપિ તે તત્તુનું જ બનેલું છે, એમ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી પ્રકૃતિ (યદિ) અને ઈશ્વરની એકતા સમજવી એકજી પ્રાણીઓ પુષ્કળ છે અને તેઓ એકથી એક ઉત્પન્ન થાય છે, પરતુ તેઓના પ્રત્યેકના અનુભવ ભિન્ન ભિન્ન છે એજ પ્રકારે તેમનાં નામ પણ નિરનિરાળા હોઈને વર્તન પણ ભિન્ન ભિન્ન છે અને સર્વના વેષ પણ નાના પ્રકારના હોય છે કે કિરીટી, કાઠી અવસ્થા એકને બે તું એ સર્વને આત્માથી ભિન્ન બળીય તો મેલી જન્મપર્વત આ સંસારથી પાર પડેલીય નહિ જેમ એકજ પુષ્કળીના વેલાને વાળા, ગોળ, વાકા ચુકા અને અનેક આકારનાં પુષ્કળ થાય છે તોપણ તે પુષ્કળીનાજ કહેવાય છે, અથવા જેમ એકજ ભોરડીની વાડી અને સીધી તમામ ડાળોને ભોરડીનીજ ડાળો કહે છે, તેવી રીતે માડા અને ડાહ્યા સર્વ જીવમાત્રમા આત્મરૂપી વસ્તુ તો એક અને સરલજ છે નાના મોટા પ્રત્યેક અમારામા જેમ ઉચ્ચ સમ્મનજનુંજ વહે છે, તેમ અનેક જીવરાશિમા પરમેશ્વર સમ્મનજ છે સમસ્ત આકાશમાથી વૃદ્ધિ થયા કરે છે, પરતુ કે વીર ! તેમનું પક્ષી તો જેમ એકજ હોય છે, તેમજ આ ભૂતોના આકાર વિગર જુદા જુદા છતા પણ તેઓ સર્વમા જે આત્મા રહેલો છે તે તો સમ્મન અને એકનો એકજ છે પરતુ ઘટ અથવા મડમાનું આકાશ જુદું આકારનું હોય છે તોપણ આકાશ રૂપે તો તે એકજ છે, તે પ્રમાણે ભૂતો જુદા જુદા આકારનાં હોય છે, તોપણ તેમાં આત્મા તો એકજ છે સુખર્જીના અવકારો પુષ્કળ હોય છે, પરતુ સર્વમા સુખર્જીને કશું તો એક સરખોજ હોય છે; તે પ્રમાણે ભૂતોનો આકાર નાથાનક, અને તે સર્વમાંનો આત્મા અવિનાશી છે આ પ્રમાણે બ્યવહાર દ્રષ્ટિને પરમાત્માને જીવથી પૃથક અને પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ જીવથી અભિન્ન જે જ્ઞાની જુએ છે, તેજ સર્વ જ્ઞાનીઓમાં સનેવ (દેખાને) છે, અને આ પ્રમાણે જ્ઞાનનેત્ર જેનું ખુલે છે, તેજ અથસ્ત જ્ઞાની છે કે અર્જુન ! આ હું તેની રજુતિ કરું છું એમ તું સમજીય નહિ, ત્યારે શું કરું ! પરમ આશ્વર ન પુરૂષ તેજ છે (૧૦૮૮)

સમ પશ્યન્દિ સર્વત્ર સમવસ્યિતમીશ્વરમ્ ।

ન હિનસ્ત્યાત્મનાત્માનં તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ૨૧

શ્લોકાર્થ — એ પરમાત્મા સર્વ જૂતોમા સમાનપણે રહેલો છે એમ બલ્કીને જે પોતાના આત્મસ્વરૂપનો નાશ કરતો નથી, તે ઉત્તમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે (૨૬)

ટીકા — આ સરીર સુષુ અને ઈન્દ્રિયોની કોષ્ટકી છે, એ વાત, પિત્ત અને કફ એ ધાતુઓથી બનેલું છે; અને અધમ પાચ તત્ત્વોનું બનેલું મલીન મિશ્રણ છે, એ પ્રકટ પાચ કાટાવાળો વિષીજ છે, એને પાચ પ્રકારના અગ્નિ લાગેલા છે, તથા જીવરૂપી સિદ્ધ સરીર રૂપી કોષ્ટક પાચરામા સપડાયેલો છે જેવી રીતે સિદ્ધને દુરિ જુને નાશ કરવામા જાકો પ્રયાસ કરવો પડતો નથી, તે પ્રમાણે જીવને અનિત્ય સરીરાદિકનો નાશ કરવામા કંઈ અડચણ નથી, તેાપણ શું ચમ કાર વર્ણવું ? કોઈ પણ નિચલાવની છુરી અનિત્ય દેહાદિકા ઉદરમા મારી તેનો નાશ કરવા નથી ? તથાપિ હે અર્જુન ! જે જ્ઞાની છે તે આ દેહમ રહેવા છતા પણ પોતાનો ધાત ન કરવા અતે હ્રદયપદને જઈ મળે છે યોગસ્થાન્યા મહત્વથી કોટચરણિ જન્મે જોગની 'અમે પુન જન્મ ધારણ કરનાર નથી' એમ કહો યોગી લોકો જે પરમ રૂપી મારે છે, તે સ્થાન ક્યા છે ? તે સ્થાન અ કાર અને નાહની પેટી તરફ છે, તે તુર્થવિષ્ણુનું કેન્દ્ર છે, તેને પરબ્રહ્મ કહેવામા આવે છે, અને જગાદિ નદીઓ જેમ સમુદ્રને જઈ મળે છે તથા ત્વ વિષ્ટિ પાને છે, તેમ મોણ સહ વર્તમાન સર્વ ગતિએ ત્યાજ વિધાતિ નેગવે છે જે પુરુષ જૂતોમા વસ્તુવ વિષમ સુદિ રાખતો નથી, તે પુરુષને તે પરબ્રહ્મનું તૈશ્વ આ દેહમજ પ્રાપ્ત થવ છે રીપકો પુષ્કળ દોષ પરતું તેમનું તેજ એકજ હોય છે; તે પ્રમાણે પરાપૂર્વથી જનાદિ એવો એકજ પરમાત્મા સર્વજ્ઞ બરીલો છે હે પદુતુત ! આ પ્રમાણે જે જીવ અને આત્મામા સમત્વ રાખે છે તે જન્મ મરણના ફેરામા પડતો નથી જે કોઈ આ સામ્યરૂપી સમ્યાપર સ્વસ્વનાપૂવક નિદા લે છે તેને હું ભાગ્યવાન ગણી તેનું વારવાર વર્ણન કરુ છું (૧૦૭)

પ્રકૃત્યૈવ ચ કર્માણિ ક્રિયમાણાનિ સર્ગા ।

ય પશ્યતિ તથાઽઽત્માનમકર્તાર સ પશ્યતિ ॥૩૦॥

શ્લોકાર્થ — પ્રકૃતિના ચેત્સોજ સર્વ પ્રારે કર્મા કરે છે, અને આત્મા તેનો કર્મા નથી એન જે જુએ છે તેજ કર્મા ની છે (૩૦)

ટીકા — મન, બુદ્ધિ ઇત્યાદિ પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા પાચ કર્મેન્દ્રિયોના સર્વ ઈર્મ પ્રકૃતિનાજ છે એમ જે પૂર્ણતાથી બને છે, ઘરમા રહેતા માણસોજ ઘરમાના સર્વ વ્યાપાર કરે છે અને જો ખેતે કરતું નથી, તેમજ આકાશમા અજો દોડતા દેખાય છે, પરંતુ આકાશ તે સ્થિતજ હોય છે, તે પ્રમાણે પ્રકૃતિજ આત્માના પ્રકાશ વડે શુભોથી યુક્ત યર્ષ પુષ્કળ ખેલેા ખેલે છે અને આત્મા તે સ્થિતજાની પેઠે સ્થિત હોઈને પ્રકૃતિના કરેલા કર્મોથી અલિપ્તજ છે આ પ્રકારના નિર્ણયનો જેના હૃદયમા પ્રકાશ પડયો છે તે અર્કર્મ આત્માને અવશ્ય જોળજે છે એમ તું બાણ (૧૦૮૩)

यदा भूतपृथग्भावमेकस्यमनुपश्यति ।

तत एव च विस्तार ब्रह्म सपद्यते तदा ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થ — જ્યારે મનુષ્ય સર્વ ભૂતોની બિન્નતાને જોઈને પરમેશ્વરમા રહેલી બુદ્ધિ છે અને પરમેશ્વરમાથીજ આ જગતનો વિસ્તાર થયો છે એમ બાણે છે, ત્યારેજ તે બ્રહ્મસ પન્ન થાય છે (૩૧)

ટીકા — હે અર્જુન ! જ્યારે મનુષ્ય બિન્ન બિન્ન ભૂતોને એક રૂપેજ બુદ્ધિ છે ત્યારે તે બ્રહ્મસ પન્ન થયો કહેવાય છે જે પ્રભુને પાણીમાના સર્વ તરંગો, જમીનપરના પરમાણુના કણ, સૂર્યમહામાના કિરણો, દેહમાના સર્વ અવયવો, મનમાના સર્વ ભાવો અને અધિમાથી નીકળતી સર્વ ગિણગારીઓ, આ સર્વ વસ્તુઓ પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનથી બિન્ન દેખાય છે, તેપણુ જે ભૂમિમાથી તે ઉત્પન્ન થઈ છે, તેની સાથે તેનું સામ્યજ હોય છે તે પ્રમાણે પ્રાણી માત્ર એકજ આત્મામાથી ઉત્પન્ન થયા છે, એવી જેના મનની ખરેખરી ખાતરી થઈ છે તેનેજ બ્રહ્મરૂપી સપત્તિનું વહાણ હસ્તગત થઈ છે એમ કહી શકાયે. પણ તે જ્યાં બુદ્ધિ છે ત્યાં તેને સર્વ બ્રહ્મભવજ દેખાય છે વધારે શું કહું ? તેને અપાર સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે જે પાર્થ ! આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ તથા પુરૂષની વ્યવસ્થા અનુભવક્રમ દ્વારાતો આપી તને સમજાવી, તે તું સમજ્યો ને ? જે પ્રમાણે અમુક હસ્તગત થઈ બાચ, કિવા દ્રવ્યમહાર દ્રષ્ટિએ પડી બાચ તેવાજ અમુક રનો આ લાભ છે એમ તું માન. હે મુખદ્રાપતે ! આ અનુભવપાથી જો તું તારા મનમા એક રથાયો વિચાર કરવા છડજો હોત તો તું તે હમણા કરતો નહિ, પરંતુ એનાપર તને બીજા એક જે મદન વિચારો કહેવાના છે, તે મન લગાડીને સાબળ. આ પ્રમાણે ભગવને કહી

સભળાવવાનો પ્રારભ કર્યો, એટલે પોતાનું સર્વાંગ અવધાનમય શ્રી અર્જુન સાંભળવાને તૈયાર થયો. (૧૦૮૨)

અનાદિત્વાન્નિર્ગુણત્વાત્પરમાત્માયમવ્યયઃ ।

શરીરસ્યોઽપિ કૌંતેય ન કરોતિ ન લિપ્યતે ॥૩૨

શ્લોકાર્થ — હે કૌનેય ! આ પરમાત્મા અનાદિ અને નિર્ગુણ, હોવાથી અવિનાશી છે, અને તેથી કરીને તે શરીરમાં હોવા છતાં પણ કશુંજ કરતો નથી અને કશાથી પણ લિપ્ત થતો નથી (૩૨)

ટીકા — જે પ્રમાણે સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પાણીમાં ગહેવા છતાં જળથી ભીજતું નથી, તે પ્રમાણે જેને પરમાત્મા કહેવામાં આવે છે તે શરીરમાં હોવા છતાં સર્વ ઈર્મ્યાથી અલિપ્ત છે, એમ તું જાણ લે કિરીટી ! સૂર્ય પાણી ઉત્પન્ન થવા પૂર્વે અને પશ્ચાત્ પણ હોતો તેવો ને તેવોજ કાયમ હોય છે, પરંતુ અજ્ઞાની લોકો તેનું પ્રતિબિંબ પાણીમાં જોવામાં આવતા તેનેજ સૂર્ય કહે છે, તે પ્રમાણે આત્મા દેહમાં છે એ કથન સત્ય નથી. તે તો દેહ ઉત્પન્ન થવા પૂર્વે જ્યાં હતો ત્યાંજ પાછો જાય છે તે પ્રમાણે આરસીમાં આપણું સ્વરૂપ દેખાય છે તે મિથ્યા છે, જે પ્રમાણે આત્મા દેહમાં વાસ કરે છે એ કથન મિથ્યા છે. દેહ અને આત્મા વચ્ચે સબંધ છે એમ કહેવું તે પણ બર્ધ છે. વાયુ અને વાલુકાની વચ્ચે ગાઠ કઠિ બાંધી શકાય છે કે ? કારણ કે એક અસ્થ અને બીજી જડ વસ્તુ છે તેમજ અગ્નિ અને ડું, એ ઉભયને એક દોરામાં કેવી રીતે પરીવી શકાય ? એકજ સ્થળેથી એક પુરુષ પૂર્વ દિશા તરફ જવા નીકળે અને બીજો પશ્ચિમ તરફ જવા નીકળે, તેમના સંપાત બને નહિ તેના જેવોજ એ સબંધ અશક્ય છે. પ્રકાશ અને અત્મિરનો અને મૃત અને જીવતનો સબંધ હોતો નથી, તેજ પ્રમાણે આત્મા અને શરીર વચ્ચે સબંધ નથી એમ તું સમજ શકિ અને દિવસ, સુવર્ણ અને કપાસ એની વચ્ચે જે પ્રમાણે સબંધ હોતો નથી તેજ પ્રમાણે આત્મા અને દેહ વચ્ચે સબંધ નથી. વાસ્તવિક ભોના શરીર એ પચ તરવોનું બનેલું છે અને કર્મની દોરીએ માં શુધાયલું છે, તથા જન્મ મૃત્યુના લવચકમાં ફર્યા કરે છે. કાગડોળી આમના મુખમાં એને માખણના લોહાની પઠે મૂકવામાં આવ્યું છે અને માંસની પાખ હાવના જેવો વખત ભાગે છે તેટલા અત્ય સમયમ એ શરીર નાશ પામે છે આ દેહ અગ્નિમાં પડે છે તો તે શાખ થઈને ઉડી જાય છે. અત કુતરાના મુખમાં સપડાય છે

તો તેની વિષ્ટા બને છે હે કપિધ્વજ ! આ જે પ્રકારના ભયમાથી
 જે દેહ નિવૃત્ત થાય તો તે જ્યાં પડે ત્યાં તેની અદર કીડા તથા
 જનુઓના ઢગલાના ઢગલા ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રકારે એ છેવટે
 અનિષ્ટજ પરિણામને પ્રાપ્ત થાય છે આ દેહની આવી જૂરી દયા થાય
 છે તોપણ આત્મા તો નિત્યસિદ્ધ અને સ્વભાવથીજ અનાદિ છે તે
 નિર્ગુણ હોવાથી પૂર્ણ પણ નથી અને અપૂર્ણ પણ નથી કિયાનો
 કર્તા પણ નથી અને અર્થા પલ નથી, તેમજ કૃષ્ણ પણ નથી અને
 પુષ્ટ પણ નથી, તે નિરાકાર હોવાથી દ્રશ્ય પણ નથી અને અદ્રશ્ય
 પણ નથી, તે પ્રકાશમાન પણ નથી અને નિસ્તેજ પણ નથી, તે અ-
 પણ નથી અને અધિક પણ નથી તે શૂન્ય હોવાથી ખાલી પણ નથી
 અને ભરલો પણ નથી, તે કોઈ વસ્તુરહિત પણ નથી અને વસ્તુસહિત
 પણ નથી, તે સાકાર પણ નથી અને નિરાકાર પણ નથી, તે આત્મ
 રૂપ હોવાથી આનંદમય પણ નથી અને દુઃખમય પણ નથી, તે
 એક પણ નથી અને અનેક પણ નથી, તે કોઈ વસ્તુથી મુખ્ત પણ
 નથી અને કશાથી બદ્ધ પણ નથી, તે લક્ષણરહિત હોવાથી આત્મે
 કિવા તેટલો, સ્વ-ભૂ કિવા બનેલો અને બોલકલો કિવા મુગો નથી
 તે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાથે ઉત્પન્ન થતો નથી અને સૃષ્ટિના સહાર
 સાથે ભય પામતો નથી, એ અસ્તિત્વ તથા નાસ્તિત્વ એ ઉભય સ્થિતિ
 એનું ભયસ્થાન છે, એ અવ્યય હોવાથી એનું માપ મર્ષ શકતું નથી
 કિવા વર્ણન થઈ શકતું નથી, એ વૃદ્ધિગત પણ યનો નથી અને
 ન્યૂન પણ થતો નથી, એ ઉમેરાતો પણ નથી અને ખસતો પણ નથી
 હે પ્રિયોત્તમ ! આત્મ જે આત્માનું સ્વરૂપ છે, તે દેહમાં છે એમ
 જે કહેવામાં આવે છે, તે મગકાશમાં મહામય સમાયતું કહેવા સમાન
 છે એ આત્માની અખડ વ્યાપક સ્થિતિમાં અનેક દેહાકૃતિ ઉત્પન્ન
 થાય છે અને ભય પામે છે દેહ ઉપર થવાથી તે જ મનો નથી અને
 દેહ મનવાથી તે મૃત્યુ પામતો નથી તે તો જેવા છે તેનાજ કાલમય
 છે જે પ્રમલે આકાશમાં દિવસ અને રાત્રિ આવે છે અને ભય છે,
 તે પ્રમાણે આત્મસજ્જામાં દેહ આવે જાય છે માટે આ શરીરમય તે
 આત્મા કાઈ ડરનો પણ નથી અને ડરાવનો પણ નથી, તેમજ દેહ
 ડરના કોઈ પણ વ્યાપારમાં લેપાતો નથી અને તેના સ્વરૂપમાં
 પણ કાલસથી ન્યૂનાધિકતા થઈ નથી, એટલુંજ નહિ. ૫૭૭ તે દેહમાં
 જે વ છે તે પણ દેહના સર્વ વ્યાપારમાં નહિ હોય છે (૧૧૧૮)

યથા સર્વગત સૌહમ્યાદાકાશ નોપલિપ્યતે ।

સર્વત્રાવસ્થિતો દેહે તથાત્મા નોપલિપ્યતે ॥૩૩॥

શ્લોકાર્થ —તેથી રીતે સર્વવ્યાપક આકાશ સૂક્ષ્મગતને તીથે કયાથી પણ વિશ્વ યતુ નથી, તેથી રીતે સર્વ દેહોમ્ અધિષ્ઠિત યજ્ઞેદો ના મા દેહાદિન્યા કર્મથી વિશ્વ યતો નથી. (૩૩)

ટીકા —હે અર્જુન ! આમચનો પ્રવેશ ક્યા નથી ? અર્થાત્ આકાશ સર્વત્ર છે, પરંતુ એને એનામા સ્પેક્ટ્રી કોઈ પણ વસ્તુથી પીણ થતી નથી. તે પ્રમાણે આત્મા સર્વત્ર સર્વ દેહોમ્ છે તોપણ દેહની કે જે પણ ઉપધિથી તે વિશ્વ યતો નથી. માટે ચરવાર શુદ્ધ વસ્તુ આ વસ્તુ તુ પ્યાનમા નામ છે, ક્ષેત્ર અર્થાત્ યતીર કિવા તેના ધર્મ એનાથી ક્ષેત્રત એટલે ના મા વડન ભિન્ન છે (૧૧૨૨)

યથા પ્રકાશયત્યેક કૃત્સ્ન લોકમિમ રશિઃ ।

ક્ષેત્ર ક્ષેત્રી તથા કૃત્સ્ન પ્રકાશયતિ ભારત ॥૩૪॥

શ્લોકાર્થ —હે ભારત ! તેથી રીતે એકો સૂર્ય આ સર્વ જગતને પ્રકાશિત કરે છે તેથી રીતે એક ક્ષેત્ર સર્વ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે (૩૪)

ટીકા —લોકુલકના સ સ નથી હોય એવાય છે, પરંતુ લોક એ લોકુલક નથી એજ દરક આત્મા અને દેહમ્ છે ટીપકના પ્રમ સથી યનો અવ્યકાર કરે છે, પરંતુ ટીપક અને યર વચ્ચે કેટલે અવર છે. તે ગિરીટી કાકના જલમ્ અગ્નિ હોય છે, પરંતુ અગ્નિ હક કાક નથી. એ દરથી તું ના માને એ આમલ તથા નીલ તમા કિવા સૂર્ય તથા મુખ્યમ્ એમ અવર છે, તેજ અત આત્મા તથા દેહની વચ્ચે તુ એટલે વચનમ્ સ્પેક્ટ્રી એકજ સૂર્ય એમ જુગા જુગા સર્વ દેહોને પ્રકાશિત કરે છે, તે પ્રમાણે એકજ આ મા સર્વ દેહોમ્ પ્રકાશ યતે છે એમ તને સમજાવે હવે આ મ્ અને દેહના સબધમ્ કોઈ કાક સ્પેક્ટ્રી નથી (૧૧૨૨)

ક્ષેત્રક્ષેત્રણ્યોરેવમન્તર જ્ઞાનચલુપા ।

મૂતપ્રવૃત્તિમોક્ષ ચ યે વિદુર્યાન્તિ તે પરમ્ ॥૩૫॥

શ્લોકાર્થ —હે ભારત ! મ્ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્ર વચ્ચેના અવરને તથા સર્વ મૂતને નિવિધિ કાક તેથી રીતે કાક છે તે વચને

છે તે પ્રધાને પ્રાપ્ત થાય છે (૩૫)

ટીકા — હે ચન્દ્રતત્ત્વચારણ! તેજ યુદ્ધિને જ્ઞાનમય બહુરી જેના યોગથી શરીર અને આત્મા વચ્ચેના અતરને સમજી શકે આ અતરને સમજવા સારૂ ચતુર (મુમુક્ષુ) જન પાનીઓના ઉપદેશી નાખે છે, અને હે અર્જુન! એનેજ સમજવા માટે તેઓ શાસ્ત્રીય રૂપી સપત્તિ સ્વાધીન કરી લઈ શાસ્ત્ર રૂપી દુઝલી ગાયને પેતાનું ઘેર પાળે છે (નિત્ય શાસ્ત્રાધ્યયન કરે છે) એનેજ સમજવાને માટે પુરુષ યોગરૂપી આકાશપર ચઢી જવાની હામ લીટે છે, શરીરનાં તૃણપ્રાય માને છે અને સતોળી પાહુકા પેતાના મસ્તકપર ધારણ કરે છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનના સાધનો દ્વારા અતરમા તેઓ નિશ્ચય કરી લે છે, અને શરીર તથા આત્મા વચ્ચેના ખરે તફાવત તેમની દ્રષ્ટિએ પડે છે આમ કહી ભગવાન જો યા — તું તેના જ્ઞાનની સ્તુતિ કરું છું આ જે મિથ્યા પ્રકૃતિ મહામૂતાદિ અનેક વસ્તુઓમા લિન્નતાથી વિસ્તાર પામી છે, જે શુકનલિકા ન્યાયે જીવોને નહિ વગોડી છત્ર વગોડી હોય એમ જણાય છે, તેને તે જેવી છે તેવીજ જે બાપી લે છે, અને દોરડીમાથી સર્પની મિથ્યાભ્રાન્તિનો લોપ થયેથી દોરડી તે દોરડીજ દેખાય છે, અથવા ચાદીના બ્રમનો નાશ થતા છીપ તે છીપજ જણાઈ રહે છે, તેમ આત્માથી લિન્ન એવી પ્રકૃતિને જે અતરજનુકૂળ લિન્ન બાણે છે, તેઓ પ્રજ્ઞાપજ બની રહે છે એનો મારો મત છે જે પ્રજ્ઞ આકાશ ડરતા પણ વિશાળ છે, જે પ્રકૃતિથી પર છે અને જે પ્રાપ્ત થવાજ સમ વિષમ ભેદ રહેનો નથી, જે પ્રજ્ઞમા પ્રચલિત અનુરોધથી બનેલા આકાર નષ્ટ થાય છે, જીવપણાનો લવ થાય છે અને દ્વંતલાવનો લોપ થાય છે, જે અદ્ય છે, હે પાર્થ! તે પુરા એ પરમતત્ત્વરૂપજ થાય છે કે જે રાજ્ય સ જેમ નીર અને ક્ષીરને જુના પાડે છે તે પ્રમાણે આત્મા અને પ્રકૃતિને લિન્ન કરીને જુએ છે

જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે કે, શ્રીકૃષ્ણે આ પ્રમાણે અનુબને આત્મા તથા પ્રકૃતિ વિષે સ રૂણ અનુભવ આપ્યો એક વાક્યમુદ્ધ પાછી બીજ વાસણમા રેડવામા આવે, તેમ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના દ્વાર માનું આ જ્ઞાન અર્જુનના અતર કરણમ. રેડયું પરતુ જે નર છે તેજ ન્યાયલુ છે, તો પત્રી જ્ઞાન કોણે કોને આપ્યું? પત્રી શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન વરફ આગળી કરીને 'આ તે જ હું છું' એમ જોખ્યા, પરંતુ આ વત મને કોઈ પૂછે નહિ ત્યાં સુધી કહેવાનું પ્રયોગન નથી અર્જુ! જુ શુકનું? દેરે અર્જુનને પેતાનું સર્વસ્વ આપ્યું ભગવાને આપ્યું

બધું કંઈ તોપણ અર્જુન પોતાના મનમાં તૃપ્ત ન થતા વિશેષ કહેવાને માટે 'કૃષ્ણ ભગવાનને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. હીપકમાં જેમ જેમ તેણે પૂરવામાં આવે તેમ તેમ તે અધિક પ્રકાશ આવે છે, તે પ્રમાણે ધીકૃષ્ણ જેમ જેમ વધારે કહેવા લાગ્યા તેમ તેમ અર્જુનના મનમાં યવલેચ્છા વૃદ્ધિ જન થતી ચાલી. જે પ્રમાણે એકાદ મુઘડ અને ઉપર બાધને ચતુર તથા રસજ્ઞ જમવાવાળો મજ્યો હોય તો તે બાધને પીર-સવાની તથા તે જમવારને જમવાની હોત પેલા યાય છે, તેજ પ્રમાણે અર્જુનનો સાહજવાનો ઉત્સાહ એક ધીકૃષ્ણ ભગવાનને ચાર વહી દે. સ ઉત્પન થઈ જે પ્રમાણે અનુકૂળ પવનથી મેઘ આકર્ષાઈ વૃદ્ધિ યાય છે, દિવા સંદોષ્ય યજ્ઞ સમુદ્રમાં ભરતી આવે છે, તે પ્રમાણે શ્રોતાની આદરબુદ્ધિથી વખતને બાલવાનું સુરણ આવે છે (૧૧૫૨)

સહ્ય કહે છે - હે મૃતરાષ્ટ્ર રાજા ! આ પ્રમાણે અર્જુનની સાહજવાની હત્યા એક, દેવ પોતાના જે વસ્તુનથી સમમ વિધને આનંદમય કરી મૂક્યો, તે વસ્તુ તું સાહજ. આ પ્રમાણે મહા ભારતના સીમ્પર્વમાં શ્રી વ્યાસમુનિએ પોતાની અમર્ષાદ બુદ્ધિથી જે કયા કહી છે, તે કૃષ્ણાર્જુનકવાદ ઉત્તમ માઠી ભાષામાં એવી ઉદમ કરું છું કેવળ ચતિરસનીજ કયા વર્ણવીશ પરંતુ તે ગુજારાદિ રવોથી સદતા પ્રમ ની થયો. એવી પ્રેમાગ દેશી ભાષામાં જે કયા કહી શકે તે લાહિત્યને શિક્ષણુ જાપયે તથા પોતાના નામુ વંધી અમૃતને પણ શિક્ષુ પાડે જે સદના ઉદયથી સદગતમલિને પ્રસ્વેદ પડે છે, તે સદ પણ મારી વાળીથી નાર્દ થયે અને રત પણ મૂલ્ય પરી જયે, તથા નાદનું તે નામ પણ મથી જયે અરુનીએને પણ સાત્તિમ્દનો પાને છુટયે અને અધિકારી તો યજ્ઞ કરતજ સમા ધિત્ય થઈ જયે આવી રીને વર્ણવિલાસનો વિસ્તાર કરીને વિધને ગીતના અર્થથી ભરી દહંજ અને જગતની ચોતરફ આનંદની વારી સ્વી દાશ વિચારતું દેન્ય શ્રીથી જયે, મન અને ધન વજ્ઞ થયે અને જ્ઞાનવિદ્યાની આજ્ઞા જુહો મૂમર્ષ જયે જ્ઞાન પ્રવશ દટિએ પડયે, સુખનો ઉદય થયે અને સર્વ જગતમ આનંદાનનો સુખજ ધર્મ જયે. શ્રી નિવૃત્તિદાતને માતાપર અનુચ્છ હોવાને હીપે તું હવે એવું બાવણ કરીશ કે, આ સર્વ વાતેની આપને સ હાવ પ્રવીતિ થયે માટે પ્રત્યેક અક્ષરમાં કવિત્વ અને ઉપમાનું પૂર ઊંડી મૂંડીય અને પ્રત્યેક પદમાં રસનો અર્થ પ્રમટ કરીશ કેમકે એટલે મુખી અને મયત શીમત મુરને પરિપૂર્ણ થયો છે તેમનીજ રૂપથી આજ લેવા સદ

अथवा सजाया जाय वपुषो समावेस याव ते, अने
 १५५० वाच्य अथवा आरज्या सौम्या प्रत्युपनयो क
 देव प्रत्युपनयो अथवा प्रत्युपनयो नयो उच्यते अथवा
 म ३ व १५ । अथवा वेद्यमममम ते म् १० । वपुषो अथवा
 भावः वि १० । ग १० । नयो, तं प्रमाणे भावः प्र
 ममम आभावे वेद्यं प्रत्युपनयो अथवा उच्यते अथवा
 मते म् ३ व १५ । नये उच्यते देवप्रत्युपनयो अथवा
 । म् ३ व १५ । अथवा वेद्यमममम ते म् १० । वपुषो अथवा

अध्याय-१४ मी

श्री सातवीं अध्यायिका मी ३ व १५ । नये उच्यते
 अथवा वेद्यमममम ते म् १० । वपुषो अथवा
 भावः वि १० । ग १० । नयो, तं प्रमाणे भावः प्र
 ममम आभावे वेद्यं प्रत्युपनयो अथवा उच्यते अथवा
 मते म् ३ व १५ । नये उच्यते देवप्रत्युपनयो अथवा
 । म् ३ व १५ । अथवा वेद्यमममम ते म् १० । वपुषो अथवा

વર્ણન કરવામા પરિધમ પડયો (૧૦)

વેદ વર્ણન કરવામા ચતુર તો ખરો, પણ ત્યાં મુખી આપનું દુન યમું નથી ત્યાં મુખીજ તે આપનું વર્ણન કરી શકે છે, આપનું દર્શન યત્નજ અમારી ને તેની દગા એકજ બની સ્ત્રીને ઉભવને તુપ બેસવું પડે છે સર્વ વલગથ થય છે ત્યારે પ્રલયકાળના ત્રેણે ત્વ યોધ્યા પણ નથી જતા, તો પાં પાલીની એકાદ અજલિ અથવા એકાદ મોટી નરીનો પણ ત્યાં પત્તો લાગી શકે કે ઈ સૂર્ય ઉદિત થતાની સાથે ચદ્ર જેમ પળગીરા જેવો બની જાય છે, તેજ ઉપમા આપના સ્વરૂપની આજા અને અને શુતિને આપી શકાય છે ત્વ દેવ સ્થાનજાદ થકને પાસહિત વૈખરી-વાળી તુપ સ્ત્રી જાય છે, એવા આપનું વર્ણન કયા મુખથી કરી શકાય એમ છે ? માટે હવે આપની સ્તુતિ કરવાનું ઊંઘી ઈ આપના ચરણપર મન્નક ધરી રેવું જેજ સારું છે માટે હે ગુરુશર ! આપ જેવા ઊં તેવાજ હું આપને નમ -કાં કરું છું મારો જીવાથ કથનકપી વ્યાપાર યવાને માટે આપ મારા સાહુમર યાએ આપની કૃપારૂપી મુખીની ચેલીની યાક ઊંઘી મારી મતિરૂપી ડોલની ભરો, અને આપ અને જ્ઞાનથી ભરપૂર ઠાળા બનાવવાનો મહાન લાભ કરાવી આપેા હું જે લાભ-નશામથી મુદર વિચારરૂપી કણ્ઠમૂલો તૈયા કરાવી સતોના કાનને વિમૂવિત કરીશ મહારાજ ! જીવાર્થરૂપી ભરાર બહાર કા વાની મારા મનમા જે ઈચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે, તે સફળ કરવાને માટે આપનું સ્નેહરૂપી અબ્જન મારા નેત્રોમા આને જેથી મારા બુદ્ધિરૂપી નેત્રો ગીવાર્થરૂપી ધનતુ નિરીક્ષણ કરી શકે આપના દરૂપારૂપી સૂર્યબિબનો નિર્મળ પ્રકાશ પાડે, કે જેથી મારી બુદ્ધિરૂપી વ હરી વૃદ્ધિજત થઈ તેને કાવ્યરૂપી ફોલો આવે. આપની કૃપાહિની એટલ નોદાર્થથી વૃદ્ધિ કરો કે તેથી મારી બુદ્ધિ રૂપી જગાન્ય તિજ્ઞાતરૂપી મહા પૂર આવે હે કિર્લિક ધામ ! આપના પ્રસાદ ચદ્રમા પાસે મારી સ્તુતિ રૂપી પૌર્ણિમા કરાવે, કે જે પૌર્ણિમાતું અવરોધન કરતાજ મારા જ્ઞાનસમુદ્રમા રસિ કતાની એવી ભરવી આવે કે તેથી સ્તુતિનો પ્રવાહ ન સમાઈ સકત નવે રસ ઉભરાઈ જગતમા ફેલાઈ જાય જ્ઞાનદેવ મહારાજનું આનું બાષણ સાભની ધીશુરૂ નિવૃત્તિનાથ મહારાજ સતુદ યઈ લોત્યા કે, - તું સ્તુતિના મિષથી દત્તને વ્યર્થ વિસ્તાર કરે છે, માટે હવે આ વ્યર્થ સ્તુતિ રહેવા હે જે બલુવાનો વિષય છે તેનું ઉત્તમ રીતે વર્ણન કરી જીવાર્થ પ્રકટ કર, અને ઉલ્કેઠાનો ભગ થવા દર્શય નહિ (૨૬)

મહાળની સખામા મારા વચનેનો સમાવેશ થાય છે, મને ઓછાં વર્ણવવાનો લાભ મળે છે આપ જેવા મતોના ચરણદર્શનથી મને કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ પડતી નથી. હે પ્રભો ! સરસ્વતીને જે મુશુ બાગક ન અવનરે તેમા ચમત્કાર તે શું છે ? લક્ષ્મીના હાથપર સામુદ્રિક ચિન્હોની ન્યૂનતા હોતી નથી, તે પ્રમાણે આપ સતેની સમક્ષ આવનારો કોઈ પણ માણસ અજ્ઞાની રહે એમ બનીશ કેમ થકે ? માટે હરે હું નવે રસોની રેલછેલ કરી મૂંઝીશ. તો હે પ્રભો ! હવે મને અવમર આપો, હું ઉત્તમ પ્રકારે અથતુ નિરૂપણ કરીશ

અધ્યાય-૧૪ મો

હે પુરો ! હે સકવદેનોમા ગેષ ! હે બુદ્ધિરૂપી પ્રાત કાલના સર્વ ! હે જ્ઞાનદનો ઉદય ડરનારા ! આપનો જયજયકાર થાઓ. આપ સર્વં વિશ્વ તિસ્થાન ઠો અને સોભાવને શોભાવનારા ઠો, લોકોરૂપી તરના સમુદ્ર ઠો, આપનો જયજયકાર થાઓ. હે રીતદયાગ ! હે કલ્પના સાગર ! હે બ્રહ્મવિદ્યા રૂપી વધના વલ્લભ ! જે કોઈ આપને જાન્ય નથી તેનેજ વિશ્વ સત્ય જ્ઞાતે છે, આપને જાણનારને માટે સર્વ વિધ આપરૂપજ બની રહે છે નજરઅધીના ખેલમા ગારૂડી બીજાની નજર બંધી કરે છે, પરતુ તે પલ પોતાની જાનને છુપાવી શકતો નથી પરતુ આપની નજરઅધી તો તેથી પણ પ્રબળ છે, કારણ કે આપ તો આપની જાતને પણ છુપાવી રહ્યા છો ! મહારાજ ! આ જયજય સર્વં આપજ ભરેલા છો, પરતુ તેમા કોઈ જ્ઞાની છે અને કોઈ મ.વ.ન સપાટામા ફનેલા છે આ પ્રમાણે આપજ નિજ જોવા આપને મારા નમસ્કાર હો. જગતમા પાણીમા જે મધુરો સ્વાદ છે તે આપને હીનેજ તેમા આન્યો છે અને પૃથ્વીમા જે સહન કરવાની શક્તિ છે તેને આપનીજ શક્તિ કારણભૂત છે ચંદ્ર અને સૂર્ય એ કેવળ પ્રવલ છીપોની પેઠે નિસ્તેજ છે, પરતુ ત્રણે લોકોમા તેનો જે પ્રકાશ પડે છે તે આપના તેજની શક્તિનો પ્રભાવ છે વાયુ પણ આપની શક્તિથી ફરે છે, અને આમથ પણ સતાકુકરીના ખેલની પેઠે આપના જોવા છુપામાજ લપાઈ રહ્યું છે વધારે શું કહું ? સર્વ માવા અપદ્મજ છે અને જ્ઞાન પણ આપની શક્તિથીજ ચાટે તરફ અવલોખન કરી શકે છે, એટલુંજ નહિ, આપના સ્વરૂપનો પાર ન મળવાથી શુનિને પણ

સસાર અને સ્વપ્નની પેઠી તરફ પહોંચતી નથી, તેને યજ્ઞ યાગાદિ ક્રમોદ્ધ ઉત્તમ કાર્ય છે અને તેને દૈવ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુની પ્રતીતિ હોતી નથી આણુ સર્વ જ્ઞાન આ આત્મજ્ઞાનની યમગ સ્વપ્ન વગેરેની રહે છે જે પ્રમાણે વામુની પ્રચલ લહેરોનો પણ આગમ્યમણ્ય લય થાય છે, કિંવા સૂર્ય ઉદય યત્પણ જે પ્રમાણે ચંદ્રાદિ નક્ષત્રોના તેજનો લોપ થાય છે, અથવા જે પ્રમાણે યવયમગના પાત્રીમા ન્દી, નદ વગેરેનો ભેદ રહેતો નથી, તે પ્રમાણે આ આત્મજ્ઞાનનો ઉદય યત્પણી અથવા હર સર્વ જ્ઞાનો લય પામે છે માટે તે અર્જુન ! જે જ્ઞાનને : 'ઉત્તમ કુરુ કુરુ હે પ્રહુમુન ! આપણી અનાદિકાગની જે કૃષ્ણિ કિંવા મોક્ષ, તે આ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી આપણને હસ્તાગત થાય છે જેને અનુભવ યત્પણ સર્વ જ્ઞાતાઓ જન્મ મૃત્યુગ્ની સસારને ઉચ્ચ હેતુ કરવા દેતા નથી, અને વિવેકવટે મનની વિષયો તરફની દોષને અટકાવી સ્વાભાવિક વિશ્વાસ પ્રાપ્ત યત્પણ તેઓ દેહધારી હોવા છતાં પણ દેહાભિમાની નહિ રહેતા દેહ અને દૈતને ઉચ્ચીને એકદમ મારી યોગ્યતાનેજ પામે છે (૫૧)

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागता ।

सर्गोऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥२॥

શ્લોકાર્થ — આ જ્ઞાનનો આશ્રય મહણ કરી જે મારા સાધુત્વને પ્રાપ્ત થાય છે, તે સહિત ઉત્પત્તિકાળે જન્મતા નથી અને પ્રલયકાળે નાશ પણ પામતા નથી. (૨)

ટીકા — કારણ કે, હે અર્જુન ! જે મારી નિત્યતાથી નિત્ય અને મારી પૂર્ણતાથી પરિપૂર્ણ થઈ રહે છે, અને જેમ હું નિરતર અનત, મહાન દૃષ્ટ અને સત્યસિદ્ધ છું, તે પ્રમાણે તે હોય છે તેનામ્ અને મારામા લેશ પણ ભેદ રહેતો નથી જેમ ઘટનો નાશ યત્પણ ઘટા કાચ મહાકાશરૂપ બને છે, કિંવા મૂલ દીપકમાથી પ્રાપ્ત કરેલી અનેક દીવેટો એકત્ર કરવામા આવે એટલે તેનું તેજ મૂળ દીપકમાજ મળે છે, તેમ હે અર્જુન ! દૈતલાવ નહ યત્પણ હું અને તું એ લેહ એકજ પદ્ધિમા ભેમી એકત્ર થઈ જાય છે આજ કારણથી સહિતો પ્રારભ યત્પણ તેને જન્મ ધારણ કરવો પડતો નથી અને પ્રલયકાળે નાશ પામવું પડતું નથી આ પ્રમાણે હે ધનવજ્ય ! જે આત્મજ્ઞાનને અનુસરી મૂંચ થયા છે, તે જન્મમરણાતીત છે આ પ્રમાણે આત્મજ્ઞાનનું મહત્વ દેવે પોતાની શ્રિષ્ઠી વર્ણવ્યું અને અર્જુનના મનમ્ પણ.

અહ કારની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેના યોગથી પચાસાવૃત્તે ભવ
 થાય છે અને નિાય તથા ઇન્દ્રિયોનો જૂતોની સાથે સંબંધ રહેવાથી
 તે સગથી નિયત તથા ઇન્દ્રિયોનો ઉભવ થાય છે વિષય તથા ઇન્દ્રિ
 યોનો જ્ઞાન થયો એટલે તેની પાછળ સત્ય, રજ અને તમ એ ત્રણ
 ગુણો રહેવા હોય છેજ, અને તેના યોગથી જેવી વાચના ઉભવે તે
 તે પ્રમાણે જીવ ભિન્ન ભિન્ન રીતે જન્મ ધારણ કરે છે એ પ્રમાણે
 જીવ અને પાણીનો સંયોગ થતા તેમાંથી અકુર પૂરી અતે તે ત્રણ
 પરિણામે છે; તે પ્રમાણે મારા સગથી પ્રકૃતિને અનેક પ્રકારના વિષય
 કુર પૂરવા લાગે છે હે મુજનશ્રેષ્ઠ! પછી તે જર્ણ કેડું રૂપ ધારણ
 કરે છે તે માલગ અહમ, સ્વેદમ, ઉદ્ભિજ્જ અને જરાપુષ અથ
 વાકુરો તેને સદજ પૂરે છે જેમા આપાશ અને વાલુનો વિગેષ ન થ
 હોય છે એમા ગભરમને અહમ કહેવામા આવે છે, આ એક તેમ
 અવયવ છે તમ અને રજ એ ગુણોથી મુજ્જ રોઈ જેમા જગત સં
 તેજનો અધિક અથ રોય છે, તેને સ્વેદજ કહેવામા આવે છે તમ
 જગત અને પૃથ્વીનો વિગેષ અથ હોય છે અને જમા કેડા પમોવ
 દ્રવિગોચર થાય છે, તે ઉદ્ભિજ્જ છે પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા પાચ ઇન્દ્રિ
 યો જમા મમાન હોય છે અને જેમાં મન અને બુદ્ધિની સેવી રહે
 ળ, તે જરાપુષ કહેવાય છે આ પ્રમાણે જરાપુષ, અહમ, સ્વેદ
 તથા ઉદ્ભિજ્જ એવા ચાર રેહ અર્થાત્ બે હમ્મ અને બે અવયવ
 હોઈ, અજ્ઞાના વૃત્તિ જનુ શિર હોય છે, પ્રપચ એ જેનુ માંડુ રેહ
 છે અને નિાનિ એ જેની પીડ છે, તથા નાભિના ઉપરના અવયવ
 જેને આ' દેવચત્ર છે, અને ઉપરના જાગમા સ્વર્લોક એ જા' કે
 મુનુષો- એ મધ્ય જાત છે અને પાનાગવૈક એ કમલી રેહ
 જાત છે, આ' એક છેકડું આ માવાને અગતું જનુ તેવોનો વિગેષ
 આ જ જાનુ પા મં છે વાસરી લખ વોતિ તે આ જા'જની અવ
 ળેવોના દેવચત્ર અવ માયા છે અને એ જા'જ વિવર્તિ વિવિ ઇ
 વન જનુ અવ ળ જના રાગના રીત અવવો તથા મામે વી અવ
 એ જા' વી, આ' એ જા'જને મોહક તે સ્વજાત કા કા' વી
 મે કા' વી પૂવ પૂવ ઇતિ આ તેની આજીવો ળ અને વિ
 ભિન્ન જા' - મેવ વેવ છે અ' જેનુ એક વિવિ તે જા'
 અ' ની વ વિવ રો જા' જા' વિવને જા'જાત મન ળ
 એ જા' ને વવન ન ળ વિવુ એક વા' જા' છે અને જા'
 એ જા' વ , અ' અને " વિવિ વિવિ અને જા' જા' ૧૩

દાખા છે અને મહાપ્રલય એજ એની રચ્યા છે તેનાપર એજ એલીને એ નિરાતે નિદા લે છે અને પુનઃ કલ્પનો ઉદય થતની સાથે વિપરીત જ્ઞાનથી જાગી ઉઠે છે તે અર્જુન ! આ રીતે મિથ્યાજ્ઞાનના બંધ દાનમાં કલમગતિના યોગથી એ બાજુ પગલા બરવા લાગે છે સકલ્પ એ તેને પ્રિય સ્નેહી છે અને અહ દાર એ જેની યોજા છે, એજ આ બાજુને જ્ઞાતમજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતની સાથેજ મરણ આવે છે અસ્તુ ! હવે વિશેષ વર્ણન ન કરતા એટલુજ કહુ છું કે આ પ્રમાણે માયા મધી આ વિશ્વ મારી સત્તાની સદાયથી ઉત્પન્ન થયું (૧૧૫)

સર્વયોનિષુ કૌન્તેય મૂર્તય સમવન્તિ યાઃ ।

તાસાં મલ્લ મહદ્યોનિરહ વીજપ્રદ. પિતા ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ — હે કૌતેય ! ચોરાશી કલ્પ યોનિમાં જે બ્રહ્મિણી ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વનું કારણ મહાક પ્રદ (મૂર્તિ) છે, અને તે પ્રકૃતિમાં બીજાં કારણ કરનારો પિતા હું છું (૪)

ટીકા — માટે હે અર્જુન ! હું બાપ, માયા એ મા અને વિશ્વ એ અમારું બાળક છે, માટે જુદા જુદા પુષ્કળ શરીરો જેઇને ચિત્તમાં એકબાજુ ન રાખવો જેઇએ, કારણ કે જગતમાં સર્વ જૂતોની ઉત્પત્તિ, મન, જુદા, પ્રકૃતિ પચેદિયોમાથીજ છે શુ એકજ શરીરને બિન્ન બિન્ન અવયવો નથી હોતા કે ? તે પ્રમાણે આ જગતમાં બિન્ન બિન્ન નામરૂપ દ્રષ્ટિગેયર થાય છે, તોપણ જેમ એકજ બીજામાથી ઉત્પન્ન થએલા વૃક્ષની લાબી, આડી, જાડી અને પાતળી શાખાઓ હોય છે તેવોજ જગત અને મારા વચ્ચેનો સબંધ છે જેમ મૃત્તિકા મધી ઉત્પન્ન થએલા ઘટ મૃત્તિકાનું બાળક છે, કિંવા વસ્ર એ રૂના બાળકનું બાળક છે, (કારણ કે રૂમાથી સુતર બન્યા પછી વસ્ર તૈયાર કરવામાં આવે છે,) અથવા સમુદ્રપર ઉત્પન્ન થતા અસખ્ય તરંગો, જે પ્રમાણે સમુદ્રનીજ સતતિ છે; તેજ પ્રમાણે ચરાચરનો અને મારો સબંધ છે મટે અગ્નિ અને જ્વાળા જે પ્રમાણે એક અગ્નિનાજ સ્વરૂપો છે, તે પ્રમાણે સર્વ કાઇ હુંજ છું અને બીજા સર્વ નામ, રૂપ તથા સબંધ મિથ્યા છે જગતની ઉત્પત્તિ યવાથી મારા સ્વરૂપનો લોપ થાય છે એમ જો કહીએ તો આ જગતને કોણ પ્રકાશિત કરે છે ? શુ માહિમ્યના તેજથી માહિત્ય હોવાઇ જાય છે કે ? સુવર્ણના અલકારો બનરાથી શુ સુવર્ણ નહ થાય છે કે ? કમલનો વિકાસ થતા તેમનું કમલત્વ નાશ પાને છે કે ? હે નલુન ! અવયવ એ તેને

ધારણ કરનાર મનુષ્યનું આચ્છાદન જ છે કે અવયવી પોતે જ છે ? તેનો ઉત્તર આપ બુવારના ધી વાવવાથી ડાહ્યાસલા આવે તે વેળા ઘટાડા થએલો માનવો કે વૃદ્ધિ થએલી માનવી ? માટે જન્મતને એ બાબતે રાખી મને જોયો તો હું બિન્ન દેખાઈશ નહિ, કારણકે હું સર્વ જન્મરૂપ છું હે વીર ! આ સત્ય અને નિશ્ચિત સિદ્ધાન્તે પૂર્ણ ગાઠ તું વારા મનમા બાધી રાખ હવે હું પુષ્કળ શરીરોવડે બિન્ન બિન્ન દેખાઉં છું, તોપણ તે સર્વ શરીરોમા હુંજ શુભોથી બદ છું એમ તું સમજ હે નિધિવજ ! જે પ્રમાણે મનુષ્ય સ્વપ્નમા પોતાના મરણનું દુઃખ ભોગવે છે, કિવા કમળાવાળા મનુષ્યને દરેક વસ્તુ પીવી દેખાય છે, અથવા અજ્ઞ જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી દેખાય છે અને સૂર્ય અત્રાચ્છાદિત થયો છે એમ પણ જે પ્રમાણે સૂર્યનાજ તેમથી દેખાય છે, કિવા પોતાના વડેજ પડેલી પોતાની છાયા એકને કર્મ ડરે છે, પરંતુ પોતે જેમ તે છાયાથી બિન્ન નથી, તેજ પ્રમાણે જન્મ તમા પુષ્કળ દેહો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, તોપણ તે મારા સ્વરૂપમાંથી થએલા છે, એવો નેમનો અને મારો સબધ છે એ સારી રીતે સમજ રાખજે મારા સ્વરૂપને બાળ્યા પત્રી જન્મતને અને મારો જે સબધ છે તે પણ બાણવામા આવી બંધ છે મારા સ્વરૂપનું વિરમણ કલ્પ થીજ હું અને જન્મત બિન્ન છીએ એવો ભાસ થાય છે હવે મારાજ શુભોથી હું કેવી રીતે બદ થાઉં છું તે સામજ, અને શુભો કેળ છે અને તેના ધર્મો શું છે, તથા તેના સ્વરૂપો કેવા છે અને તેના નીતિ શું છે, અને તે ક્યાથી ઉત્પન્ન થયા તેનો મર્મ કહુ છું તે પણ સાંભજ

सत्त्व रजस्वम इति गुणा प्रकृतिसभवा ।

निवध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥૫॥

‘લોકાર્થ’ — હે મહાબાહો ! સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ કલ્પે પ્રકૃતિમાથી ઉત્પન્ન થયા છે, તે આ દેહમા અવિનાશી અમાને બાધી દે છે (૫)

ટીકા — સત્ત્વ, રજ અને તમ એવા ત્રણ શુભો છે અને પ્રકૃતિ તેની જન્મભૂમિ છે તેમા સત્ત્વશુભ ઉત્તમ, રજેશુભ મધ્યમ અને તમોશુભ દનિષ્ઠ છે એ ત્રણે શુભો એજ અત્તરુમા દેખાય છે તેથી અત્તરુ કરજુ પણ ત્રિશુભમય છે જે પ્રમતો એજ દેહને બંધ તારણ અને વાધકય એ ત્ત્વ અવધાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, કિલ્ ઉત્તમ તેના મ લોગવણે તેનું કે જવામી જેમ જેમ તેનું વચન વધે

છે, તેમ તેમ સોનું નિસ્તેજ દેખાય છે અને તેનો કસ કમી ઉતરે છે, જે પ્રમાણે આલસ્ય આવતા અગૃતિ નહ યર્ષ નિદાની વૃદ્ધિ થાય છે, તે પ્રમાણે અજ્ઞાનને સ્વીકાર કરવાથી જે વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તેને સત્વ, રજ અને તમ કહેવામા આવે છે હે અર્જુન ! આ પ્રમાણે જેના યોગથી વૃત્તિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની બને છે, તેને મુજુ કહેવામા આવે છે હવે તે આત્માને કેવી રીતે બંધન કરે છે, તે કૃતુ છુ. (૧૪૪)

તत्र सत्त्व निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।

सुखसगेन वध्नाति ज्ञानसगेन चानघ ॥६॥

શ્લોકાર્થ —હે નિષ્ઠાપ અર્જુન ! તેમનો નિર્દોષ અને પ્રકાશક, જેવો જે સત્વગુણ, તે નિર્મળ દેવાથી આત્માને સુખના અને જ્ઞાનસબંધથી આ દેહમા બાધી દે છે (૬)

ટીકા —આ આત્માજ ગુણ જેવી સેત્રજ દયામા પ્રવેશ કરે છે અને દેહનું અભિમાન ધારણ કરે છે, તેજ વખત તેને અપશુકન થાય છે જેમ તું સમજ અપશુકનનું ફળ જે છે કે આ દેહ મારો છે એવું અભિમાન ધરણ કે ત્યાંની સાથે તને જન્મથી લઈને મરણ પર્યંત સર્વ દેહધર્મના દુષ્ટો સોત્રવધ પડે છે તબની સાથે લગાડેલું માસ મત્સ્ય પકડે ન પકડે એવો લાભજ માઈ તલન હલાવી મત્સ્યને તલમા રૂસાવી મારે છે, તે પ્રમાણે સત્વગુણ નામના પારાધ મુખ અને જ્ઞાનરૂપી પાસથી છવને બંધન કરે છે; અને પછી તે મૃગની પેઠે તરફડે છે, તે પ્રમાણે છવ સત્વગુણના બંધનમા સપડાવા પછી તું જ્ઞાની છુ અને મરણ જેવો આ જન્મમા કોઈ જાતા નથી એવો મિથ્યા ધમડ રાખે છે, આ પ્રમાણે તે આત્મજ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષ મુખને ગુમાવે છે પછી કોઈ તેને વિજ્ઞાન કહીને માન આપે તો તે આનંદ પામે છે અને દોડા લામથી હર્ષ પામે છે, તથા માને છે કે મારા જેવો આખા જ તમા કોઈ મુખી નથી અને મારું દેવું મોટું ભાગ્ય છે ! આવી રીતે તે અદૃશ્ય આલોચક અભિમાની ધર્ષ જ્ઞ છે આલોચીજ કર્મ મારો અવતો નથી પાતુદુ વિજ્ઞાન છુ એવો જૂન તેની પાછળ છે આપણે પોતે જ્ઞાનરૂપ છવે જે જ્ઞાન નહ ધરને મારે તેને ખેડ યત્નો નથી, પાતુ વિષવનનતા અવિદ્યમ તે જ્ઞાન જટલો કુદે છે જે અપણે જોનાદ રાજા સ્વરૂપા નિમુકે બની વિજ્ઞાન સ્વરૂપને નીચે અને

આપણા માટે તે યજ્ઞયાગાદિ ક્રિયા કરે છે તથાપર તેનો કરે છે, ઇલાર્પ્ત (દુવા, તગાવ આદિ બાપવા, યજ્ઞયાગાદિ કરવા એ) કરે છે, કામ્ય (કામનિષ્ઠ) તેનો સિવાય પ્રત્યેક તેનો તે આચરણ કરે નથી જે પ્રમાણે ગ્રીષ્મ ઋતુની વ્યાખ્યાનો આવા. મદિનાનો પણ મદિ દિવસ એક નરખો વાક છે, તે પ્રમાણે હે અભુત તે આ પ્રમાણે વ્યાપારમા શત્રિ દિવસ મચ્યો રહે છે મત્સ્ય અને કામિનીઓને તેમ કટાક્ષ એ અને બહુ વચગ દોષ છે અને વિચિત્ર તેો અદિ વચ દોષ છે, પરંતુ ર્લોચુલુની વચગતાની તુલનામા તેની વચગતા એ દોષ છે, એવા અતિ વેદી તે સ્વર્ગ અને સસારની પ્રાપ્તિને માટે અગ્નિમા ભુરો મારવાને પણ આગળ પાછળ જોતો નથી. ના પ્રમાણે દેહમ દોષા છતાં પણ દેહથી અલિપ્ત એવો ર્લોચુલી છવ તુલનામાં સામાને પોતાના ગામા કરવે છે આવી રીતે દેહમા ર્લોચુલી એ છવ તેને ર્લોચુલુ મહાબલ બધન થાય છે હવે તેનોચુલુ લક્ષ્મી સાબગ (૧૭૩)

**તમસ્ત્વજ્ઞાનજ વિદિ મોહન સર્વદેહિનામ્ ।
પ્રમાદાલસ્યનિદ્રામિસ્તન્નિષ્નાતિ મારત્ત ॥૮॥**

સ્ત્રોકાથ — હે ભારત તારી મારને રેહિત કરીને તને તેનોચુલુ અજ્ઞાનમથા ઉપન થયો છે એમ તુ જાણ, તે આત્મને કનવ્ય વમુખ્યા, આલસ્ય નન નિરાલુ બધા બાધી છે છે (૮)

ટીકા — તેનો ૫૬ : આવનારી મનુષ્યને વચગતા મહ થય છે, જે મોહાથી શત્રિમા માગ વચગતા અજ્ઞાનનો જેના ઉપર મોગે આધાર છે જે સવ વિદ્ય નચારે છે, જે અવિચારનો મહામત્ર છે અને મુખ્ય પાત્ર છે, વધારે શુ કહું ? છવન મોહ પ્રમાદનાર છે સવ છે હે પાર્થ ! તેનું નમ તમોચુલુ છે અને માનનારને તે ઉપકા લક્ષણોવડે માત્રી છે છે છે છવ તે પર કે અચર જેના અગમા વધવા અને જેને દેહાવી છે છે એ સવ ઇદ્રિયોમ મનમા મૂહલ્ત આલે છે એના જે આલમ્બનું નુપ્ય નાગસ મરડે છે, તેનામા કામ કરવાને બાલ્યાના તો વહાણુ કા છે હે અર્જુન !

ખુલી હોવા છતાં પણ દેખતો નથી, અને હાક માર્યા છતાં પણ તે ઉઠતો નથી એકાદ પ્રચંડ પત્થર જેમ એક બાબુથી બીજી બાબુએ ફરતો નથી, તેમ તે સૂતો એટલે પાસુંજ ફરવતો નથી પૃથ્વી પાતળે બંધો કિવા આકાશ તૂટી પડે, પરંતુ તેને ઉઠવાની ઈચ્છા મુદ્દા થતી નથી તેને પોતાના આન્હિક કર્મોની પણ સ્મૃતિ રહેતી નથી, પરંતુ આભે ટ્યા કરવાનીજ તેના મનમાં પ્રબળ વાચ્છના હોય છે હાથ ઉઠા કરી આગળમાં આગળા ભેરવી તેને ઠોકાપર રાખી છુટણુ વચ્ચે માથુ ઘાલી તે બેસી રહે છે, અને મનમાં નિદ્રાની પૂર્ણ ઈચ્છા ધરી, ઉઘની સ્થેષ્ટી આવતા તેની આગળ સ્વર્ગને પણ તુચ્છ માને છે અને પ્રભુદેવે આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય અને હું આ પ્રમાણે ઉઘતોજ રહું એ સિવાય તેને બીજી ઈચ્છા હોતી નથી. વાટે જતા બે તેને નિદ્રા આવે છે, તે તે વખતે તેને કોઈ અમૃત આપે તોપણ તેનો તે અસ્વીકાર કરે જે બળાત્કારે તે એકાદ બ્યાપાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય તોપણ, અથ મનુષ્ય પ્રમાણે તેનું કાર્ય જ્ઞાનશૂન્ય હોય છે કારણકે કયી વેગાએ જેમ વર્તવું, કોની સાથે કેવી રીતે બોલવું, તથા કઈ વાત સાધ્ય છે અને કઈ અસાધ્ય છે તેના તને વિચાર હોતો નથી. પત્થર જેમ એવી આકાશ રાખીને દાવાનવમાં જઈ પડે કે સમગ્ર અગ્નિને હું મારી પખોવતી સ્વાધીન કરી લઈશ, તે પ્રમાણે તે નિષિદ્ધ કર્મમાં સાહસથી અપભાવે છે કિબહુના આવ પ્રમાદબરેલા કર્મો કરવામાંજ તેન રસ પડે છે આ પ્રમાણે તમાશુલ, નિદ્રા, આલસ્ય અને પ્રમાદ એ ત્રણ પાશોપડે બિડે પાધિ આત્માને બંધન કરે છે જ પ્રમાણે અગ્નિ કાષ્ઠમાં ભસત હોય ત્યારે કાષ્ઠના આકારનોજ દેખાય છે, કિવા ઘટમાં રહેતું આકાશ ઘટના આકારનુંજ લાગે છે, અથવા બરેલા સરોવરમાં જેમ ચંદ્રકં બિબ દેખાય છે, તે પ્રમાણે શુભપાશોથી બદ્ધ થયા પછી જીવ શુભેન્દ્ર લક્ષણો જેવો દેખાય છે (૧૯૫)

સત્ત્વ સુલ્લે સજયતિ રજ. કર્મણિ ભારત્ ।

જ્ઞાનમાવૃત્ય તુ તમ. પ્રમાદે સંજયત્યુત ॥૧૧॥

રજસ્તમશ્રાભિભૂય સત્ત્વ ભવતિ ભારત્ ।

રજ. સત્ત્વ તમશ્ચૈવ તમઃ સત્ત્વ રજસ્તયા ॥૧૦॥

શ્લોકાર્થ — હે ભારત ! સત્ત્વશુભ એ આત્માને મુખનો સબંધ કરી આપે છે, રજોશુભ આત્માને કર્મનો સબંધ કરી આપે છે, અને

श्री गानेशजी अ. १४ गीता

१. योमा गानेशो प्रकाशये
 २. दे अमलशुभा वीर्य
 ३. अ गिन्दो रजोगुणी
 ४. उपांगनो डटाये
 ५. वि धना उपल
 ६. यामे तो ते महान
 ७. उलम डे उभा
 ८. जे नाणी मृत्यु
 ९. म पाभ डे, अने
 १०. ये निष्क

१. आ डेक
 २. रस रजुम
 ३. गान अत
 ४. रसरी कप
 ५. म रस मने
 ६. रनी अर
 ७. र मग रणीत
 ८. म डम
 ९. म डम
 १०. म डम
 ११. म डम
 १२. म डम
 १३. म डम
 १४. म डम
 १५. म डम
 १६. म डम
 १७. म डम
 १८. म डम
 १९. म डम
 २०. म डम

અતિરેક થાય છે, અથવા જેમ ઘરમા પુત્રજ સંપત્તિ હોય અને ઝાઝા
 થઈ ઠાન પુત્ર્ય કરવામા હાય મોક્ષ્ય હોય તેા ઇંદ્રલોકમા કીર્તિ
 અને પરલોકમા સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ સહજે થાય છે, તેમ હે અર્જુન ! આ
 રીતનાઃ હલ્લુપુત્ર સત્વગુણની વૃદ્ધિ થયા પછી મરણ થાય તેા પછી
 સ્વર્ગ સિવાય બીજે ક્યા તે જાય ? મરણ કે ઉત્તમ આચરણ કરનાર
 હોત્ર હોત્રવવાનું સ્થાન જે શરીર તેના ત્યાગ કરીને શુદ્ધ સત્વગુણને
 તે પોતાની સાથે લઈ જાય છે, અને ત્યા દીર્ઘકાળ મુખ્ય સોત્રઆ
 પછી પાછો કેવળ સત્વનીજ મૂર્તિ બનીને પુનઃ જાનીઆમા જન્મ લે
 છે હે ધનુર્ધર ! સિદ્ધાસનારૂઢ રાજ્ય જો દુઃખરપર જઈને ઉભો રહે
 તે તેને ત્યા પણ કોઈ વાલની ન્યનતા રહે છે કે ? કિંવા બાપુરે !
 એક ગ્રામમાંથી બીજા ગ્રામમા લઈ જવામા જાવેલા દીપકનો પ્રમથ
 ત્યા પણ એક સરખોજ પડે છે, તેમ સત્વગુણની વૃદ્ધિ થયા પછી
 જ્ઞાનનો અધિક વિકાસ થાય છે અને જુદી વિચારસાગરમા તરવા
 હાજે છે, વત્પક્ષાત્ર મહત્તત્વાદિક અનાત્મ પદાર્થો વિષે વિચાર કરી
 તે તે વિવેકસહિત આત્મસ્વરૂપમા નિમગ્ન થાય છે તેરમા અધ્યાયમા
 વર્ણન કર્યા પ્રમાણે છત્રોત્ર વત્વોથી પૃથક્ સાડગ્રીસમું, સાખ્ય મન
 પ્રમાણે ચેત્વીસથી પૃથક્ પચ્ચીત્તમું, અને ત્રણે જુલોથી ભિન્ન એવું
 ક્ષાયુ વત્વ જે સર્વોત્તમ બ્રહ્મ, તે જને પ્રાપ્ત થયું છે તેના કુળમા તેને
 સર્વોત્કૃષ્ટ દેહપ્રાપ્તિ થાય છે (૨૨૫)

જે પ્રમાણે તમોજુલુ અને સત્વગુણને દબાવીને અ્યારે રજોગુણ
 વૃદ્ધિ પામે છે, તથા સરીરરૂપી ગ્રામમા પોતાના કાર્યની ગડબડ
 મચાવી દે છે; ત્યારે તેના લક્ષણે આવા હોય છે વટોળીએ જેમ
 અનેક વસ્તુઓને ઉલ્લે ઉરાડી લઈ જાય છે, તેમ સર્વ ઈંદ્રિયો સ્વચ્છ
 દવાપૂર્વક વિષયો પ્રતિ દોડી જાય છે પરસ્પીગમન એ તેને નિષિદ્ધ
 કર્મ લાગતુ નથી, અને બકરી કાવે ત્યા ચરે છે તેમ તે યથેચ્છ લોખ
 લોખવે છે તેના લોભ એટલો બધો વધે છે કે જે વસ્તુ તેના સથા
 ઠામા ન જાવે તેજ તેનાથી જતી જાય છે હે અર્જુન ! તમે તે
 ઉલોખ તેની સમક્ષ જાવે તેા તે કરવામા તે આપુ પાત્રુ એતો નથી
 એકાદ પ્રવલ મહિર બાધવુ કિંવા અશ્વમેધ વગ કરવો, આવા દુર્ષ્ટ
 છત્રની પાછગ તે લાગ્યો રહે છે એકાદ શહેર વસાવવું કિવા એકાદ
 મોટું તમાવ બાધવું, અથવા વિસ્તીર્ણ બાગે બનાવવા, આ પ્રમાણે
 અગ્રાજ દૃત્યો તે માથે લાવે છે, અને આલોકપરલોકની તેની ઇચ્છા
 કદિ પણ ખુટવી નહીં સમુદને પણ હાણી દે અને અગ્નિને પણ

જાવી શકે? બધી આગ જુઠાઈ ભય, પરંતુ દીપકની એક બંને અવશિષ્ટ રહે, તોપણ તે સ્થળે બધીજ આગ વિવશાન છે, તે પોતાના અવરમા તમોશુષ્ણનીજ ઠડીએ બાધી મરે છે તે પુનઃ તમોશુષ્ણી દેહનેજ પ્રાપ્ત કરે છે વધારે શું કદુ? તમોશુષ્ણી વૃદ્ધિ થય પશ્ચાત્ત્વ ને મૃત્યુ પામે છે, તે પુનઃ પશુ કિવા પક્ષી અથવા વૃક્ષ કિવા છવ જતુની યોનિમા જન્મ પામે છે (૨૫૯)

કર્મણ. સુકૃતસ્યાહુઃ સાત્ત્વિક નિર્મલ ફલમ્ ।
 રજસ્તુ ફલ દુઃસ્વમજ્ઞાન તમસ. ફલમ્ ॥ ૧૬ ॥

શ્લોકાર્થ — પુણ્ય કર્મનું ફળ સાત્ત્વિક અને નિર્મળ, રજોશુષ્ણનું ફળ દુઃખ, અને તમોશુષ્ણનું ફળ અજ્ઞાન છે, એમ કહેવાય છે (૧૬)

ટીકા — નાજ કર્મથી જે જ વસ્તુ સત્વશુભ્રમથી ઉત્પન્ન થાય છે તે 'સુકૃત' છે એમ કૃતિસમુદાય જણાવે છે માટે સત્વશુષ્ણથી સંદર્ભ સુખની અને નિર્મળ જ્ઞાનની અપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી તેને સાત્ત્વિક (સત્કર્મ) ફળ કહેવામા આવે છે હવે રજોશુષ્ણમથી ને કિયા ઉત્પન્ન થાય છે તે કદુ દેહવસ્તુની જેકે માત્ર બહારના દેખાવમાજ સુંદર હોય છે, બાકી દુઃખ આપ્યા કરે છે અથવા લીલાની ને પ્રમાણે સુંદર દેખાય છે, પરંતુ ગર્ભમા વિષના જ્વળી કદુ હોય છે તે પ્રમાણે રજોશુષ્ણમથી ઉત્પન્ન થનારા ફળે અનિષ્ટકારક હોય છે એમ વિષનું મૂળીયું શાપાલ્ય તેમથી વિષનોજ અકુર કુટે છે, તે પ્રમાણે નેટલ તામસ કર્મ છે તેનાથી દુઃખ અજ્ઞાનજ ફળે છે (૨૬૪)

સત્ત્વાત્સજાયતે જ્ઞાન રજસો લોભ એવ ચ ।
 પ્રમાદમોહો તમસો ભવતોઽજ્ઞાનમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

શ્લોકાર્થ — સત્વશુષ્ણમથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, રજશુષ્ણમથી લોભની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તમોશુષ્ણમથી પ્રમાદ, મોહ અને અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે (૧૭)

ટીકા — માટે જે અર્જુન ! જે પ્રમણે વિષનું કારણ સૂચ્ય છે, પ્રમાણે જ્ઞાનનું કારણ સત્વશુષ્ણ છે, અને જે પ્રમાણે અજ્ઞાનમિત્તે આપણું સ્વપ્નનું વિસ્મરણ થવું એકજે, તે પ્રમાણે ટોચની તિને માટે રજોશુષ્ણ કારણપૂર્વક હોય છે, અને જે જ્ઞાનવત ! મેહ, ન તથા પ્રમાદ એ ત્રિદોષ સમુદાયનું કારણ તમોશુષ્ણ છે હવે ના આમજ્ઞાની જેકે, અમે તમે સુખે પૃથક્ પૃથક્ લઈ રજા સીને

સમજાવી દીધા. રજ અને તમ નરકના સાધનો માનવામાં આવ્યા છે અને સત્વ સિવાય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ યર્થ શકનાર નથી, માટે જે પ્રખ્યો જ્ઞાનીઓ ઇતઃ ભક્તિનો પરિત્યાગ કરી ચતુર્થ ભક્તિનો સ્વીકાર કરે છે, તે પ્રમાણે કેટલાક લોકો આગ્રન્થ સાત્વિકવૃત્તિ રાખવાનું કા ધારણ કરે છે (૨૭૦)

ऊर्वं गच्छन्ति सत्त्वस्या मये तिष्ठन्ति राजमा ।

जघन्यगुणवृत्तिस्या अधो गच्छन्ति ताममा ॥१८॥

શ્લોકાર્થ — જે સત્વગુણી હોય છે તેઓ દેવયોનિ પામે છે, જેઓ રજોગુણી હોય છે તેઓ મનુષ્યયોનિને પ્રાપ્ત થાય છે, અને કનિક ગુણમાં રત થએલા તામસી પુરુષો પશ્ચાદ્દિ યોનિને પામે છે (૧૮)

ટીકા — આ પ્રકારે સાત્વિક આચરણ કર્યા કરનાર દેહત્યાગ પશ્ચાત્ સ્વર્ગમાં નિવાસ કરે છે રાજસ આચરણો કરનાર મરણ પશ્ચાત્ મત્યુલોકની મનુષ્યયોનિમાં જન્મ લે છે, કે જે મૃત્યુકે કષ્ટ મુખ અને દુખ ખીચડીની પેઠે એક સાથેજ ખાવા પડે છે અને મૃત્યુ ટાળવું નથી તથા તમોગુણના આચરણો કરનારા દેહાત પછી નરકજૂમિમાં જવાની સનદ મેળવે છે હે અર્જુન ! આ પ્રમાણે વસ્તુની સત્તાથી તમે ગુણો તેના લક્ષણો સહિત તને સ્પષ્ટ રીતે કહી લખ ગાવ્યા, પરંતુ એથી વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપમાં પરિવર્તન ન થત તે ગુણો પોતેજ પોતાના ગુણલક્ષણ પ્રમાણે કાર્ય કરે છે આપણે જાણ થતા પછી અને આપણાપર પરચક આગ્રુ છે એવું દ્રશ્ય સ્પર્શ એનારો મનુષ્ય જે પ્રમાણે પોતાનો જય અને પરાજય પોતાનામજ બુએ છે, તે પ્રમાણે સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને નરક એ ગુણોનીજ વૃત્તિને એટ છે, બાકી ગુણદષ્ટિને તટસ્થ સખી જોતા શુદ્ધ વસ્તુ તેા જન્મની તેમજ છે (૨૭૧)

नान्यं गुणेषु. कर्तार यदा दृष्टानुपश्यति ।

गुणेषु परं चेत्ति मद्धार सौधिगच्छति ॥१९॥

શ્લોકાર્થ — જ્યારે જીવ, એ ગુણોથી ભિન્ન નથી એમ જુએ છે અને પોતાને ગુણોથી અલગ સમજે છે ત્યારે તે માત્ર સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે (૧૯)

ટીકા — પરંતુ હવે એ કથન સંદેશ હતો જુ મન એટલેજ જાણ થયેલા રાજ કે, આ જગતમાં જન્મથી બ્યત્રિલિપા કષ્ટ નથી

એને માટે જાન્ય શ્રેણી વાન પુન ૨૦ ૩ તે સાબળ આ વ -
 નિકાપૂર્વક સમજ કે જલનીજ સત્તાથી આ વળે, એવો સ્વભાવ
 દેહના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે મહત્ત્વ સગત્વરમા આવતુ જેમ
 અગ્નિ તેના આકારનો દેખાય છે, કિવા જ્વાલિ અને ઉદ્ભવે ઉભ
 યનો મ્હ જોમ વૃદ્ધના રૂપમા દ્રવ્યોનર થાય છે, (શરણ કે વૃક્ષમા
 અગ્નિ યી ઉદ્ભવે એ લગ્યો દોષ છે) જેમ ક્ષય જમી જલ
 દેહના આકારનું દેખાય છે અથવા જેમ ચેરડીના આકારથી મિલવાજ
 બળ થાય છે તે પ્રમાણે જલ દરજ સદિત મૂળમ દેહને આકાર
 એ ત્રણે રૂપે જ બને છે અને તેના પાદમા પણ તેજ સપદાય છે
 પાત્ર કે જલનું આટલો વધી ગેગળો થયા છતા પણ મોડને
 પ્રદેશ નુન થઈ જ્યો નથી અથાનુ ત્રણે પ્રકાર પોતપોતાના ધર્મ
 પ્રમાણે દેહમા રની તપુક વ્યવહાર કરે છે તેપણ સારીચીના
 પુ વીનપુત્રમા નુનતા આવડી નથી આ પ્રમત્તથી સદજ મનુસારી
 તમિત એવે તને સભગતું છે શરણ કે તું નાનરૂપી કમપરનો
 પ્રમર છે એવોમ જ વિતન્ય છે તે એવોના જેવું નથી, એવો જે
 સિદ્ધાન્ત તને પછા કદી યો તે આવ છે માટે હે પાય । જાન્ય
 લે ક પદ્મ રૂપસસર એવો મિથ્યા દેખાય છે કે જેવું જગત થય
 પડી સ્વપ્ન મિથ્યા દેખાય નદીના કડાપર ઉભો રહેલો માણસ પાણીમા
 પ્રતિબિંબ જુએ છે, તેને પોતનુ સમજ છે, કિવા નટ અવિષ્ક ધારણ
 કરે છે, તેપણ તે પોતાને જૂલતો નથી, તે પ્રમલે સ્વરૂપને જાણ
 નાત નીજનો પોતાના મૂળ સ્વરૂપને નહિ જૂલતા બાહ્યતર સર્વત્ર
 પોતાનીજ લીલા રહેલી સમજ છે જ પ્રમલે આકારમા ત્રણે રુપે
 થાય છે અને જલ છે પરતુ તેથી તે અવિસ રહે છે, તેમ એવોના
 વ્યવહાર વાણુ રહેવા છતા પણ જેનો અલકાર આત્મસ્વરૂપર વર્ષ
 લેને છે, તેતે સ્વયંથી નિરીક્ષણ કરીને એમજ કહે છે કે હું કર્મ પણ
 નથી અને કર્મ પણ નથી, પરતુ માત્ર સાક્ષીજૂત છુ અને સર્વ
 કિયાએ તે એવજ ઉત્પન્ન કરે છે સત્ત્વ, રજ અને તમ એ એવોદાર
 ને સિન્ન સિન્ન કર્મો થાય છે, તે દુ કરતો નથી પરતુ તેવુ શરણ
 રૂપજ છે જે પ્રમલે વન્યોભાનુ કારણ વસતરુપુ હોય છે, પરતુ તે
 તેનાથી અવિસ હોય છે, તે પ્રમાણે સર્વ કર્મો કરવા છતા પણ હું
 તેનાથી અવિસ છુ અથવા, માત્ર એક ત્રયોદયથી જેમ નુપોનો
 હોય થય છે, સ્વર્ગકાન મહિનથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે કમલે
 વિમસિત થાય છે, તિમિરનો નાશ થાય છે ના સવ બન્દાએ બને

પરંતુ શુભની વચ્ચે રહેવા છતાં તે શુભને આપીન છે કે નહિ એ દેવી રીતે જાણવું ? તારા મનમાં આજ શકા જે હોય તો તેનું વર્ણન કરું છું તે સાબળ (૩૨૬)

શ્રીભગવાનુવાચ । પ્રકાશં ચ પ્રવૃત્તિં ચ મોહમેવ ચ પાણ્ડવ ।

ન દ્વેષ્ટિ મપ્રવૃત્તાનિ ન નિવૃત્તાનિ કાંક્ષતિ ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ — શ્રી ભગવાન બોલ્યા — હે અર્જુન ! જે જ્ઞાન, કર્મ પ્રવૃત્તિ તથા અજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા તેનો દ્વેષ કરતો નથી, અને તે નષ્ટ થતા તેની ઇચ્છા કરતો નથી, (૨૨)

ટીકા — જે રજોશુભનું પ્રાણ ય યજ્ઞ, દેહમાં કર્મના અકુરકુટી તે પ્રવૃત્તિ માર્ગમાં લીન થાય અને સફળતા મળે, તોપણ “કર્મ કરનારો હુંજ છું” એવું અભિમાન જેનામાં ઉત્પન્ન થતું નથી, અથવા નિષ્ફળ થતા જેની બુદ્ધિને માફ પણ લાગતું નથી, એજ પ્રમાણે જ્યારે સર્વશુભની પ્રવૃત્તિથી અર્થ ઇદ્રિયોમાં જ્ઞાન ઓળંગેલ અર્થ જાય છે, ત્યારે પણ આત્મજ્ઞાનના બળને લીધે તે સતોરમાં કુલાર્થ જાને નથી વળી તમોશુભની વૃદ્ધિ થતા તે મોહ અથવા બ્રમથી વિમ્ત થતો નથી, અજ્ઞાનના સ સર્ગથી તે ખે. પણ માનતો નથી, કિંવા અજ્ઞાનનો અગીયાર પણ કરતો નથી મોહ ઉત્પન્ન થતા તે માનની ઇચ્છા કરતો નથી અને જાનને સમયે તે જમ કરતો આદર પણ કરતો નથી, તેમ કર્મ યજ્ઞ જાન દુ ખ પણ માનતો નથી ત્રાત કાળ, મધ્યાહ્નકાળ તથા સાયકાળની જે પ્રમાણે સૂર્ય જણના રાખતો નથી, તે પ્રમાણે તે દેહમાં ઉપજ મળ્યા કરવાવાળા શુભપ્રતિ લક્ષ આપતો નથી. આવા જ્ઞાનીને શું અન્યથા જ્ઞાનની અપેક્ષા રહેશે ? સમુદ્ર શું મેરવૃષ્ટિના જલથી ભગાય છે કે ? અથવા કામ કરવા છતાં હું કરું છું એવું અભિમાન તેને આવી શકે ખરું કે ? શું હિમાવય ડહીની બીતિ રાખે છે કે ? આવા નર્મને મોહ ઉત્પન્ન થાય તોપણ શું તેથી તેનું જ્ઞાન નષ્ટ થશે કે ? અર્જુન શું ઉન્માગથી બળી જાય છે કે ? (૩૩૫)

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न निचाल्यते ।

गुणा वर्तन्त इत्येव योऽनतिष्ठति नैगते ॥२३॥

શ્લોકાર્થ — જે ઉદાસીનની પેઠે રહી શુભથી વિમ્ત થામને

નર્મને ડહી નાં છે એમ માની જે સ્થિર છે તે અને ખર્ષ રતો નથી, (૨૩)

ટીકા—તેજ પ્રમાણે શુભાશુભનું અધિષ્ઠાન પોતેજ હોવાથી તે આવે કિવા બંધ તેથી તેને મુખ કિવા દુઃખ થતું નથી. આવી રીતે જે નિક્ષિત સમજે છે તે, જે પ્રમાણે કોઈ વટેમાર્ગ વાટે જતા કોઈ દરકતને હીપે કોઈ જગાએ ઘેાળી ગયો હોય, તે પ્રમાણે ઉદાસીન વૃત્તિથીજ દેહમા વાસ કરે છે જે પ્રમાણે વજ્રભૂમિપરનું નિશાન, જમે તેનો જય વા પગજય યાચ્યો તોપણ તન્ન્ય દર્શયોકથી અલિપ્ત હોય છે, તે પ્રમાણે આવો મનુષ્ય શુભોન્મ કર્મથી અલિપ્ત હોય છે કિવા ચરીરમાનો પ્રાણ, અન્ન પચાવતી વખતે તેનો સ્વાદ ભેવા બેસતો નથી, અથવા અતિથિ જેમ જે કોઈ ખીરતો તે ખાય છે, અથવા ચોટાનો ચોટલો તેનાપર જમે તે માણસ જાંને બેને તોપણ તે ચોટલો જેમ ઉદાસીન હોય છે, તેમ તે કર્મથી ઉદાસીન હોય છે હે અર્જુન ! મૃગજાનના તરંગોથી જેમ મેઠ પર્વત ઢગી પડતો નથી, તેમ તે શુભોન્મ આવવા જવાથી અતરમા ડગતો નથી, વધારે શું કહું ? આકાશ કાદ પવનથી હા યું છે કે ? કિવા અધમર સૂર્યને કદિ ગતી સકયો છે કે ? જે પ્રમાણે બહુત મનુષ્યને સ્વન કૂસવી યાનું નથી, તે પ્રમાણે જાનવાન પુરુષને જુલો બાધી મુક્તિ નથી તે નિસદય શુભોથી આવૃત્ત થનો નથી, પરંતુ ક્રુથી શુભોના જેવ જુલો છે તે ચિત્ર બેનારો ચિત્રથી જુલો હોય છે તેમ શુભોથી ઉદાસીન હોય છે અન શુભો તેને મન ચિત્રોના જેવા પોતાના સ્વરૂપથી અલપ હોય છે પગી ભલે વલ્લ શુભ વલ્લનેનું નાચવું કરે, કિવા રજેશુભ વિષયોની વચ્ચેના થા, વા તમેશુભ મોહાદિક અજાનના રૂપમા પડે, પરંતુ તેથી તેને બધા થતી નથી પોતાનીજ સનાથો ના સર્વ જુલોની ચેષ્ટા થાય છે અમ જે સમજે છે, તે મૂય જેમ ઘાતવ્યવહારને સાક્ષી બની તેનાથી અલિપ્ત હોય છે, વદને હીપેજ સમુદ્રમા બરતી ચોટ થાય છે, વદમનમભિજને પ્રસ્વેદ છુટે છે, અને વદવિમસી કમલો ખીલે છે, ના કિયાચો ભે કે વદને હીપેજ થાય છે તોપણ વદ જેમ તે સર્વ કિય ચોથી પર, ઉદાસીન અને અલિપ્ત હોય છે, કિવા જગન્મ પુખ્ત પવન વાય છે અને સ્થિર થાય છે, તોપણ જગન જે પ્રમાણે સૌંવ નિક્ષિત જ હોય છે, તે પ્રમાણે જુલો - જે તેટલી જલબદ કરે તોપણ તેના વપાગમ શુભ તીન મનુષ્યની જુલિ વપાતી નથી હે અર્જુન ! ના પ્રમાણે જુલાકીકનુ હપતો તેને કહી બદના હવે તેને નાચ તે કયા હોય છે તે સમજ

સમદુ સ્વભુગ સ્વસ્ય સમલોષ્ટાગ્મકાચન ।

તુલ્યપ્રિયાપ્રિયો ધીરસ્તુલ્યનિન્દાત્મસસ્તુતિ ॥૨૪॥

શ્લોકાર્થ — જ સુખ દુ ખને સમાન માને છે, આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર રહે છે મૃત્તિમાં પાપાલ અને કાચનને સરખા માને છે, પ્રિય અને અપ્રિયને સમાન ગણે છે જ ધૈર્યવાન હોય છે અને નિંદા તથા સ્તુતિને સમાન માને છે, (૨૪)

ટીકા — હે અશુભ ! જ પ્રમાણે વસ્ત્રની અદર તેમ બહાર સૂર સિવાય અન્ય કાંઈ હાંતુ નથી, તે પ્રમાણે તે ચરાચરમાં મનેજ જુએ છે જેમ ઈશ્વર શનુન અને બહાને એક સરખીજ મુક્તિ આપે છે, તેમ સુખ અને દુ ખમાં તે સમાન બુદ્ધિ રાખે છે બાકી દેહરૂપી જરૂર માનરૂપી મત્સ્ય ખેલે છે તેને સુખ અને દુ ખની બાધા તો સહજે નડે છે, પરંતુ દેહ તથા મનમાથી અદ્વિતા મમતા જઈ આત્મામાં પેલા પરી જેમ કલ્પસલામથી બીજા જુદુ પડી જાય છે, કિવા ગ જાનો એવડ સમુદ્રમાં મગી ગયા પછી તેના ખગખગ ધ્વનિ આપોઆપ બંધ પડે છે, તે પ્રમાણે હે અશુભ ! આત્મસ્વરૂપમાં જે સ્થિતિ પામ્યે છે તે દેહમાં રહવા છતાં પણ સુખ અને દુ ખમાં સમબુદ્ધિવાળો અને અલિપ્ત બની રહ્યો છે જેમ ધરના સ્તબન રાત્રિ અને દિવસ સરખા છે, તેમ આત્માને સુખ અને દુ ખ ઉભય સરખાજ છે જેમ નિા પ્રસ્ત મનુષ્યને સર્પ અને ઉર્વશી અપ્સરા બને સરખાજ છે, તે પ્રમાણે સ્વરૂપસ્થિત પુણ્યને સુખ દુ ખમાં સમબુદ્ધિ હોય છે તેને મન મુર્ખ અને જે ભર સરખાજ છે, તથા રત્ન અને પાપાણમાં તેને કાંઈ પણ ભેદ હાતા નથી સ્વગતુ સુખ વેગ ચા ચું આવે કિવા ભગવત્ કરવાને માટે વ્યથ નાંધી આવ, પરંતુ તેની આત્મબુદ્ધિને ભગવતો નથી મૃત મનુષ્યો જ પ્રમાણે છુવત યતા નથી અને શોક બીજા પુન ઉગતા નથી, તે પ્રમાણે તેની આત્મબુદ્ધિને કયાથી પણ ભગવતો નથી 'આપ બ્રહ્મદેવ છો' એમ કહીને કોઈ તેની સ્તુતિ કરે, કિવા 'ખીચ કહીને તેની નિંદા કરે, પરંતુ રાખને જેમ બગવાની કે ભુઝાવાની લીતિ રહેતી નથી, તે પ્રમાણે તેને નિંદા કિવા સ્તુતિથી ભય શોક યનો નથી સૂર્યના ધરમાં દીપક પણ હોયો નથી અને અધારૂ પણ રોતું નથી, કારણકે તે સદોદિત સ્વધત્તમ છે,

માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયો ।

સર્વારભપરિત્યાગી ગુણાતીત સ ઉચ્યતે ॥૨૫॥

શ્લોકાર્થ — જને માન અપમાન સરખા છે, મિત્ર અને ઇડ

પણ સરખા છે, અને જલ્દે સર્વ આરબોના પરિત્યાગ કર્યો છે, તે સુખાવીન કહેવાય છે (૨૫)

ટીકા.—ઈશ્વર સમજી તેની પૂજા કરવામાં આવે અથવા બેાર સમજી તેને દુ ખ દેવામાં આવે, કિંવા હાથી, ઘોડા, રથ, અર્ધદિ વતી તેને વેચીવ કરી દહને રાજ્ય બનાવવામાં આવે, તેની નિકટ આત્મ આર્દને બેસે કિંવા સત્તુ આર્દને લેરે, તથાચિ તે સૈને તે સરખાવ જાણે છે. જે પ્રમાણે સર્વતું તેજ તન્નિ દિવસને બહુતું નથી અથવા આકાશ જેમ હજી સત્તુચ્ચના આસ્વા જવાથી અલિપ્ત હોય છે, તે પ્રમાણે તેની બુદ્ધિ વિવમલાને તો બહુતીજ નથી જ્યે તેનું આચ રણ એવું હોય છે કે તેથી કોઈ વ્યાપાર ઉત્પન્ન થયો નથી, તે કોઈ પણ સર્વન આરભ કરતો નથી, તે પ્રવૃત્તિ માર્ગથી દૂર રહે છે અને સ્વનવાન દેવથી તેના કર્મના કૃષ્ટો બની જાય છે ઇંદુલોક અને પરલોક વિષે તેના મનમાં કોઈ હેતુજ ઉપજતો નથી, પરંતુ જે જે સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય છે તેનું તે સેવન કરે છે તેના મનને પાપાણુની ઘેંઠે સુખથી આનંદ થતો નથી અને દુ ખથી એદ થતે નથી, તેજ પ્રમાણે તેણે મનથી મત વ્યામર્તવ્ય વ્યાપારોનો ત્યાગ કરેલો હોય છે તને કેટલુંક સ્પષ્ટ કરીને કહું ! જેના આચરણે આવા હોય તેજ સુખા વીત છે, એમ છુ બહુ ક્ષી કૃષ્ણ કહે છે—તે સુખ અને સુખના ધર્મને મદુષ્ય જે ઉપાયથી જોગથી જાય છે, તે સ બગ. (૩૭૭)

મા ચ યોજ્યભિચારેણ મક્તિયોગેન સેવતે ।

સ ગુણાન્સમતીત્યૈતાન્વ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥૨૬॥

સ્તોત્રાર્થ —અને જે એકનિષ્ઠ ભક્તિથી મારી સેવા કરે છે, તે આ વલ્લ સુજ્ઞને ઉત્તમ પ્રકારે છવી બ્રહ્મસ્વરૂપ થવાને યોગ્ય થાય છે

ટીકા —જે એકનિષ્ઠ ચિત્થી અને ભક્તિયોગથી મારી સેવા કરે છે તે ના સુરોનો નાશ કરી શકે છે માટે તે કોણ છુ, મારી ભક્તિ કેવી રીતે કરવી, અબ્ધલિચાર ભક્તિ એ શ્રે શુ આ સર્વ વલ્લ અને સ્પષ્ટ કહેલી એકજે છે અર્જુન! સ બગ. રત્નનું તેજ અને રત્ન જેમ જોજ છે, તેથી તે આ જમગમ છુ અથવા પાવજાપહું અને પાણી અથવા અને આમસ મિષ્ટા અને ખાડ જે પ્રમાણે લિપ્ત નથી, પરંતુ એકજ છે, અગ્નિ અને જ્વરા એકજ છે, કમગની પ જીવે એજ કમગ છે, સાખાએ, ફોલો અને પાડકો એજ વૃષ્ટ

તુલ્યપ્રિયાપ્રિયો ધીરસ્તુલ્યનિન્દાત્મસસ્તુતિ ॥૨૫॥

શ્લોકાર્થ — જે સુખ દુ ખને સમાન માને છે, આત્મસ્વરૂપ સ્થિર રહે છે, મૃત્તિકા પાપાણુ અને ક ચનને સરખા માને છે, પ્રિય અને અપ્રિયને સમાન ગણે છે, જે ધૈર્યવાન હોય છે અને નિંદા વાસ્તુતિને સમાન માને છે, (૨૪)

ટીકા — હે અર્જુન ! જે પ્રમાણે વચ્ચની અદર તેમ બહાર તર સિવાય અન્ય કાંઈ હોતુ નથી, તે પ્રમાણે તે ચરાચરમા મનેજ ભુલે છે જેમ ઈશ્વર શત્રુને અને બાકાને એક સરખીજ મુક્તિ આપે છે, તેમ સુખ અને દુ ખમા તે સમાન ભુદ્ધિ રાખે છે બાકી દેહરૂપી જડજ મનરૂપી મત્સ્ય જેલે છે તેને સુખ અને દુ ખની બાધા તો સહુએ ને છે, પરંતુ દેહ તથા મનમાથી અદ્વિતા મમતા જઈ આત્મામા પેલા જેમ કણસલામ થી બીજ ભુદુ પડી જાય છે, કિવા ગ માનો એવ સુ દમા મળી ગયા પછી તેના ખળખળ ધ્વનિ આપોઆપ બંધ પડે, તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! આત્મસ્વરૂપમા જે સ્થિતિ પામ્યો છે તે દેહમા રહવા છતાં પણ સુખ અને દુ ખમા સમભુદ્ધિવાળો અને અલિપ્ત બની રહે છે જેમ ધરના સ્તબને રાત્રિ અને દિવસ સરખા છે, તેમ આત્માને સુખ અને દુ ખ ઉભય સરખાજ છે જેમ નિત્ય પ્રસ્ત મનુષ્યને સર્પ અને ઉર્વશી અપ્સરા બને સરખાજ છે, તે પ્રમાણે સ્વરૂપસ્થિત પુત્રને સુખ દુ ખમા સમભુદ્ધિ હોય છે તેને મન મુર્ખ અને ગે.બર સરખાજ છે, તથા રત્ન અને પાપાણુમા તેને કર્મ પણ ભેદ હાતો નથી સ્વગનું સુખ જેવ ચા યું આવે કિવા બકને કરવાને માટે વ્યથા દોડી આવ, પરંતુ તેની આત્મભુદ્ધિને ભય થતો નથી મૃત મનુષ્યો જે પ્રમાણે જીવત યજ્ઞ નથી અને દોઢ બીજ પુન ઉગતા નથી; તે પ્રમાણે તેની આત્મભુદ્ધિને કયાથી પણ ભય થતો નથી 'આપ બ્રહ્મદેવ છો' એમ કહીને કોઈ તેની સુ કરે, કિવા 'નીચ' કહીને તેની નિંદા કરે, પરંતુ રાખને જમ બગવાની કે ભુખાવાની લીલિ રહેતી નથી, તે પ્રમાણે તેને નિંદા ક્રિદ સ્તુતિથી હર્ષ થોડક થતો નથી સૂરના ધરમા હીપક પણ હોને નથી અને અધકે પણ તેનું નથી, કાગળકે તે સંદોહિત સ્વપ્નકાષ્ટક છે

માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યો મિત્રારિપ્રમયો ।

સર્વારભપરિત્યાગી ગુણાતીત. સ ઉચ્યતે ॥૨૫॥

શ્લોકાર્થ — જેને માન અપમાન સરખા છે, મિત્ર અને ઈ

સરખા છે, અને જલે સર્વ આરબોના પરિત્યાગ કર્યો છે, તે ગૃહીત કહેવાય છે (૨૫)

ટીકા.—ઈશ્વર કમલ તેની પૂજા કરવામાં આવે અથવા ચોર
 ઇ તેને દુ ખ દેવામાં આવે, કિવા હાથી, ઘોડા, રથ, આદિ વધી
 વેદિત કરી દહને રાજા બનાવવામાં આવે; તેની નિકટ આત્મ
 યને કોણે કિવા સત્તુ આવીને ભેરે, તથાપિ તે જોને તે ચરખાજ
 છે જે પ્રમાણે સૂર્યનું તેજ રાત્રિ દિવસને બળતું નથી અથવા
 કાચ જેમ છાંય સત્તુઆના આવવા જવાથી અલિપ્ત હોય છે, તે
 ળે તેની બુદ્ધિ વિષમતાને તો બહુતીજ નથી. વળી તેનું આચ
 એવું હોય છે કે તેથી કોઈ વ્યાપાર ઉત્પન્ન થનો નથી, તે કોઈ
 કર્યન્વ આરબ કરતો નથી; તે પ્રવૃત્તિ માર્ગથી દૂર રહે છે
 ળનવાનુ દેવાથી તેના કર્મના ફળો બગી બાધ છે ઇહલોક અને
 લોક વિષે તેના મનમાં કોઈ હેતુજ ઉપજતો નથી; પરંતુ જે જે
 જ પ્રાપ્ત થાય છે તનું તે સેવન કરે છે તેના મનને પાપાણુની
 મુખથી આનંદ થતો નથી અને દુ ખથી બેદ થતો નથી, તેજ
 તેણે તેણે મનથી ક્ત વ્યાકૃત વ્ય વ્યાપારોનો ત્યાગ કરેલો હોય છે
 કેટલુંક સ્પષ્ટ કરીને કહું ? જેના આચરણો આવા હોય તેજ સુખ
 છે, જેમ તું બહુ ધી કૃષ્ણ કહે છે -તે સુખ અને સુખના ધર્મને
 વ જે ઉપાયથી ઓગળી બાધ છે, તે સાબળ (૩૭૦)

મા ચ યોઽન્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ।

સ ગુણાન્સમતીત્યૈતાન્બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥૨૬॥

શ્લોકાર્થ :—અને જે એકનિષ્ઠ ભક્તિથી મારી સેવા કરે છે, તે
 વજ સુખોને ઉત્તમ પ્રકારે છવી પ્રકારરૂપ થવાને યોગ્ય થાય છે
 ટીકા —જે એકનિષ્ઠ ચિત્તથી અને ભક્તિયોગથી મારી સેવા
 છે તે ના સુખોનો નાશ કરી ધકે છે માટે તે કોણ છુ, મારી
 ૧ કેવી રીતે કરવી, અવ્યભિચાર ભક્તિ એટલે શું આ સર્વ વાત
 સ્પષ્ટ કહેવી જોઈએ છે અર્જુન ! સાબળ રત્નનું તેજ અને રત્ન
 એકજ છે, તેવો તે ના જગતમાં છુ અથવા પાતળાપર્ણ અને
 ૫ અવકાશ અને આકાશ મિષ્ટતા અને ખાડ જે પ્રમાણે વિશ્વ
 પરંતુ એકજ છે, અગ્નિ અને જ્વાળા એકજ છે, કમળની
 પ્રીતિ એજ કમળ છે, શાખ ઓ, ફળો અને પાદડાઓ એજ વૃક્ષ

પ્રમાણે જ્ઞાન ક્ષેત્રનો વ્યાપ કરીને પછી પોતે પાત્ર નથી રહેતું તે
 તે દુ તે વસ્તુ અત્યંત મોટો હું અને આ વસ્તુ સાત્ર યોગ છે,
 | જ્ઞાન નુ ધર્મ દેવભાગ્યુ જે અદ્વિતિય નૈમ, તેજ કેવળ
 સિદ્ધિ તે છે તે મિત્રીથી। એવે સ્થને " નૈમ્ય છે " એમ બોલવું
 હું અધ્ય નથી તેમ તેણે કહ્યુંને છતાં છે, એમ કહેવું પણ એવ
 હું નથી સિવદુન, હે મર્મર ' આ દશાનેજ પ્રકૃત્ય કહેવામ
 વે છે, અને જે મરી અન્યથાવે સમિત કરે છે, તેનેજ તે
 અવ પ્રાપ્ત થાય છે અવ લમણોથી કુખ્ય એવો જે મારો ભક્ત
 છે છે, તેની એ પ્રકૃત્ય પવિત્રતા શ્રી બની તે છે જે પ્રમાણે
 સાત્ર પછી વહેવા લગત તેને સત્ત્વ સિવ ય અન્યવત્ય નથી, તે
 કાને હે અર્જુન। જે સદ્ગુણિથી મરી જમિત કરે છે, તે પ્રક
 હું મુખ્યપત્રી મતિ બને છે હે પાર્શ્વ। આ પ્રકૃત્યનેજ સમુખ્ય
 કૈવ છે અને એનેજ સત્ત્વ પુરુષાર્થ (મોક્ષ) કહે છે પરતુ મરી
 સાધન એ પ્રકૃત્યને પદોચ્ચાની નિશ્ચયી છે, તે ઉપરથી એમ ન
 મણ તેને કે દુ પ્રકૃત્યમિતુ સ ધન હું હેમકે પ્રકૃત્ય એ આપથી
 ધુ વસ્તુ છે એથી અપના સુદા તા મનમ્ અવવ. ધર્મ નહિ

મ્રદ્યનો હિ પ્રતિષ્ઠાહમમૃતસ્યાવ્યયસ્ય ચ ।

શાશ્વતસ્ય ચ ધર્મસ્ય સુત્વન્યૈકાન્તિકસ્ય ચ ॥૨૭॥

શ્લોકર્થ—મરત કે અવિનાશી અને નિર્વિપાર પ્રકૃત્ય, તદ્-
 ધર્મનું અને અમ. સુખનું સ્વભાવ હુવ હું (૨૭)

ટીકા—હે પા. વ' જેને પ્રકૃત્ય કહેવામ અવે છે, તે દુવ હું,
 તે એ સનેથી મરુજ વર્ણન કરવામ આવે છે વદ અને તેનું
 હું એ જે અમલે જે નથી, તે પ્રમાણે હે મર્મર અર્જુન। મરત
 તે પ્રકૃત્ય કૈવ નથી તે પ્રકૃત્ય નિત્ય, નિષ્કા, અદ્વિત્ય, અનિ-
 વદ સાધના વા વસ્તુ અવિત્ય છે અદ્વિત્યને વસ્તુ કરીને -
 અમલ એવ રહે છે, તે સિદ્ધાપૂર્વક નિશ્ચિત સકોણ પ્રકૃત્ય
 હું જે નિત્ય ભક્તિને દી પ્રકૃત્ય અવવ ની જે તે કૈવલ્ય વસ્તુ
 પ્રમાણે જે વ, તારે પુ-ર પુ અવવ ની જે તે કૈવલ્ય વસ્તુ
 ની જે પ્રકૃત્ય કૈવલી વિદ્ય પ્રકૃત્ય અવવ ની જે તે કૈવલ્ય વસ્તુ
 જેવ વિચારને વસ્તુ અને પ્રકૃત્ય મરી નિત્યનું નિત્ય વસ્તુ તેવ
 વસ્તુ વિદ્યાને મન સકે જે જે - અવ તેમને વિચારને વસ્તુ
 વસ્તુનેજ હું જે જે વસ્તુ વસ્તુ વિચારને મરી જે

પણ તેના આગળ જાણે દેખાયે તથા મોક્ષ મુખ્ય પણ અલ્પી
 યોલા નહિ હોય. વસ્તવસ્તુમા જે પ્રમાણે વૃથા પ્રકૃષ્ટિન દેખાય છે
 તે પ્રમાણે ક્ષણમુખરૂપી મડપમા વાચારૂપી વલ્લરિ વેતરક પ્રસરી
 જ્યે. શું અમલકાર વર્ણુ ? જે પરમાત્માનો પત્તા ન લાગતા વાણી
 મનસદ્ધિત પાડી દૂરે છે, એવો પરમાત્મા તે વાણીને વસ થઈ જશે.
 જ્ઞાનદ્વારા જે વાણી શમતો નથી અને ધ્યાનદ્વારા પણ જેને પ્રાપ્ત કરી
 શમતો નથી, એવો જે અમલકાર પરમાત્મા, તે તે વાણીના સહજ
 બોલવાથી આવશે. આણુ જે નૈશ્વર્ય વાણીને પ્રાપ્ત થવાનું, તે કેવળ
 શ્રી ગુરૂપકમ ગપરામની પ્રાપ્તિનોજ પ્રતાપ છે (૧૭)

શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ અફમદિન યદને બોલે છે - વધારે શું
 કરું ? આ પ્રભરતુ ભાગ્ય આજે નારા સિવાય અન્ય કયાય નથી.
 કેમકે હું મારા ગુરૂનો એખો એકજ નાનો બાગક છું તેથી ગુરૂપાને
 અન્યપ્રાંત જવાનો અવકાશજ નથી. મેં જેમ એકલા ચાલક પશી
 ઉપરજ પોતાના સર્વ જગની વૃષ્ટિ કરે, તેમ શ્રીગુરૂએ મારાપરજ
 સર્વ કૃપા કરી છે એ કૃપાને લીધેજ મારી નિર્માલ્ય વાણી બોલવા
 થતા તેમજ ઝીના સગ્નુ માધુર્યુખ્યાન વ્યાખ્યાન પ્રવેશ પાની ભય છે
 પરતુ જેમા વિશેષ નાશ્વર્ય તે ગુ છે ? તારખ અનુકૂળ હોય છે
 ત્યારે રેલી પણ ત્ત બની ભય છે અને આયુષ્ય સમગ્ર હોય છે
 તે મૃત્યુ પણ પ્રેમ કરવા લાગે છે અગદીશરની કૃપા હોય છે ત્યારે
 આશ્વમા કાકા ઝોરવામા આવે તોપણ તેના અમૃત તુલ્ય ચોખ
 બની ભય છે, તે પ્રમાણે શ્રી ગુરૂ જેનો અગ્રીમર કરે છે તેનો સર્વ
 દુઃખરૂપ સ્વાચાર મોહરૂપ અર્થાત્ જ્ઞાનદરૂપ બની ભય છે જુએ
 પાડવોની હીન સ્થિતિની કથાને પણ શ્રી કૃષ્ણે પુરાણની કથામા મૂકીને
 તેને જતમમા વધ બતાવી મરી ! તે પ્રમાણે શ્રીગુરૂ નિવૃત્તિ મહારાજે
 મારા અજ્ઞાનને જ્ઞાનની પકિતમા વાણીને બેસાડી ઘીપુ છે, પરતુ
 હવે એ વાત જોવા યો. એ વાત વધારે શ્રવાથી પ્રેમનો ઉત્કૃષ્ટ
 સ્વરૂપ આવે છે, પણ શ્રી ગુરૂમહારાજેનું વર્ણન કરવાનું માત્રમા બનાવ
 ક્ય બળસુ છે ? મારે હવે ગુરૂના પ્રલાદવી અને આપ સતેના
 ચરણના નાશ્વર્યથી ઝીવાનો અભિપ્રાય વર્ણવવા પ્રતિ વગુ છું (૨૮)

જેમા અધ્યાયના અંતિમ ભાગમા મોખદાન્ય શ્રી કૃષ્ણ
 ભગવાને એવો નિર્ણય કર્યો છે, જેને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થઈ હોય તેનેજ
 મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. એવ વસ કરનારનેજ જેમ સ્વર્ગની સપત્તિ
 (ઉદ્ધૃષ્ટ) પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રસન્ન કર્મમા યત જન્મો બલ્લીત કરે છે

નથી આ વૃક્ષની ચમત્કૃતિ શી વર્ણવવી ? એના મૂળ ઉપર છે અને વિસ્તાર નીચે છે । જે પ્રમાણે સૂર્યની ઉચાઈ કેટલી છે તે કંપી સમતુલ્ય નથી, પરંતુ તેના કિસ્કો નીચેની બાજુએ પ્રસરે છે; તે પ્રમાણે આ સસારરૂપી વૃક્ષ ચમત્કારિ છે વળી આ જગતમા જેટલી વસ્તુઓ છે તે સર્વ આ વૃક્ષના નર્મમા છે, અર્થાત્ આ વૃક્ષે તે સર્વ વસ્તુને વ્યાપી ઘીધી છે. જે પ્રમાણે કલ્પતકાલે ઉદ્ભવી સર્વ આકાશ વ્યાપ્ત થઈ જાય છે, કિવા સુરારિત થવા જે પ્રમાણે રાત્રિ તિમિરથી પરિપૂર્ણ થઈ જાય છે; તે પ્રમાણે આ વૃક્ષ આકાશમા ભરેલું છે સાખવા માટે એને કોઈ ફળ નથી, સુંવવા માટે એને પુષ્પ નથી. જે કાષ્ઠ છે તે મૂત્ર એ વૃક્ષજ છે એવું મૂળ ઉપરની બાજુએ છે, તોપણ એને ઉજેડીને એવી સ્થિતિમા મૂકવામા આવ્યું નથી કે અર્જુન । એજ કારણથી એ સદૈવ લીકું છમ રહે છે વળી જેમ ઉપરના ભાગમા એને મૂળ છે તેમ નીચના ભાગમા પણ એને પુષ્કળ મૂળો છે. પ્રજા જનાથી એની સાખાઓ ચીતરત્ પ્રસરેલી છે કે અર્જુન । સસારરૂપી વૃક્ષને નીચેજ માત્ર ફટા ફુટેલા છે એમ નથી ઉપર પણ એની અનેક સાખાઓ ફેલાયેલી હોય છે અને એનો વિસ્તાર અતિ પ્રચંડ છે મગન બાલે એ વૃક્ષનો વેલો છે, પવનરૂપે પણ એ વૃક્ષજ વિસ્તાર પામેલું છે અને ભગૃત, સ્વપ્ન અને મુષુમે એ ત્રણ અવસ્થા કિવા ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય એ ત્રણ અવસ્થાઓ તો બાલે એ વૃક્ષનુંજ રૂપ છે. આ પ્રમાણે વિશ્વના આકારે ઉપરની બાજુએ મૂળ અને નીચેની બાજુએ સાખાવાળું વિવરણ વૃક્ષ ઉદય પામ્યું છે હવે એની ઉર્ધ્વ બાજુ કહી, એના મૂળનું ઉપરનું અને નીચેની બાજુએ સાખા કહી કહી છે, અથવા આ વૃક્ષને નીચેની બાજુએ જે મૂળીઓ છે, તેમ થી ઉર્ધ્વમુખ રાખી કયા કયા ફટા કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, તથા આ વૃક્ષને 'અચલ્ય' નામ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયું એ સર્વને, આત્મવેદાઓની સાથે વિલાસ કરનાર શ્રીકૃષ્ણે નિર્ણય કર્યો, અને તેઓ અર્જુન પ્રત્યે બોલ્યા—એ સર્વની પ્રતીતિ ઉત્તમ રીતે યાજ એવી સ્પષ્ટ રીતે વિસ્તારપૂર્વક હું તને કહું છું કે ભાગ્યવત ! આ ત્રિરૂપ સ્વભાગવાને તું યોગ્યજ છે, માટે કે ધૈર્યવત ! એમ પ્રસિદ્ધે કવણુ કટ યાદવવીર શ્રીકૃષ્ણુ ભગવાને આ પ્રમાણે પ્રેમરસપરિપુત્ર ભાવણુ કર્યા પછી બાલે એકાન્તવાજ અર્જુનના રૂપે બની ગઈ જેમ આમલક મેદુ હોવા છતાં તેને દયા દિયાએ આલિંગન દીધું છે, તેમ અર્જુનનું યોગ્ય એટલું વૃદ્ધિ પત થયું કે દેવે ગમે તેટલું વર્ણન

કર્તુ તેપણ તે તેને તો સ્વપન્ન જાગ્યું । શ્રીકૃષ્ણના ભાવજરૂપી સમુદ્રને એકજ આચમનમા એ.હીઆ કરી જનાર અજસ્ય શક્તિ જે અર્જુનનું શ્રોતૃત્વ હોવાથી શ્રીકૃષ્ણના સર્વ કથનનો એક પુટલો કરી જવાને અર્જુન પ્રવૃત્ત થયો. અર્જુનના હૃદયમા પ્રવણ કરવાની આશીર્વાદ મળ્યા ઉપરાંત ઉત્પન્ન થએલી જોષન શ્રીકૃષ્ણે પોતાને થએલો સતોષ તેના પરથી એવારી નાખ્યો. (૭૧)

શ્રીમગવાનુવાચ । ઊર્વમૂલમધઃશાસ્ત્રમશ્વત્ય પ્રાહુરવ્યયમ્
ચન્દાંસિ યસ્ય પર્ણાનિ યસ્ત વેદ સ વેદવિત્ ॥૧॥

શ્લોકાર્થ — શ્રી ભગવાન બોલ્યા.— આ સંસારરૂપી અશ્વત્ય વૃક્ષના મૂળ-પાટ ઉપર છે અને શાખાઓ નીચે છે, અને એનો કશો પણ નાશ થતો નથી એમ કહેવાય છે, ઠ ઠોળદ વેદ તે આ વૃક્ષના પર્ણ છે, અને જે એ રહસ્યને જાણે છે તેજ વેદવિત્ અર્થાત્ વેદોનો જ્ઞાતા છે (૧૦)

ટીકા — પછી શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન પ્ર ચે બોલ્યા — હે ધનન્યા ! પ્રકૃતિ એ આ વૃક્ષનું ઊર્ધ્વ છે, (અહીં આ ઊર્ધ્વ એટલે ઉચ્ચ, ઉચ્ચ એટલે શ્રેષ્ઠ, શ્રેષ્ઠ એટલે સર્વાત્મ, સર્વાત્મ એટલે પ્રકૃતિ એવો ઊર્ધ્વ શબ્દને મુખ્ય અર્થ છે,) અને આ વૃક્ષને લીધેજ તેને ઊર્ધ્વતા પ્રાપ્ત થઈ છે એમ કહેવું પડે છે નહિતર જમા એકત્વ પણ લય પામી જાય છે, તેમા તો મધ્ય, ઊર્ધ્વ અને અધ એવો કોઈ ભેદજ રહેલો નથી જે પ્રકૃતિ, વાજિત્રમાથી સંભળાતા નાદની પૂર્વનો સંભળાય નહિ એવો નાદ છે, જે સર્વ સુગંધીઓના મૂળરૂપ સુધી ન શકાય એવો મુખ્ય છે, જે વૃત્તિ વિનાજ અનુભવાતો સ્વરૂપાનંદ છે, જેને આ તરફ અને પેલી તરફ, આગળ અને પાછળ એવી મર્નાદા નથી; અને જે સ્વયં અહસ્ય હોવા છતાં તથા જેને મનુષ્યો નહિ જોઈ શકતા હોવા છતાં પણ જે સર્વ કોષને દેખે છે, જેનું ઉપાધિરૂપ દૈત્યને યોગ થતાજ નામરૂપાદિ સંસાર પ્રકટ થાય છે, જે રાત્ના અને રેણુ વિના પણ કોઈ જ્ઞાનરૂપજ છે, જે સુખના પણ સારભાગથી ભગ્નૂર એવું નાકાશ છે, જે કારણ પણ નથી અને કાર્ય પણ નથી, જે દૈત્ય પણ નથી અને અદૈત્યપણ નથી, જે પોતેજ પોતાને જાણે છે અને પ્રકાશિત કરે છે, આર્તુ જે પ્રકાશતત્ત્વ છે તેજ આ સંસારવૃક્ષનું ઊર્ધ્વ છે એ ઊર્ધ્વમ આ સંસારવૃક્ષનું મૂળ જે મયા, તેના આરભ વિષે કહું છું (૭)

જે વાસ્તવમા ન હોવા છતાં પણ માયા નામય સિદ્ધ છે, વધ્યા સ્ત્રીની સતતિવાગી વાર્તાની પેઠે જે સત્ય પણ નથી અને

અસત્ય પણ નથી, જે વિચાર આજી દહી શકતી નથી, તેને અનાદિ કહે છે; જે ભલે અનેક સિદ્ધાંતને પાળે છે, જે જગત્કર્મી અર્જુન આમણ છે; જે સમસ્ત નામરૂપાત્મ પદાર્થોના ધરી વહેવા નથી તેવી છે; જે જગત્કર્મી વૃક્ષનું શીલ છે જે પ્રપચ્ચર્મી ચિત્ર નામે જાણી શકાય છે, અને જે વિપરીત ગાનરૂપી હીપકને પ્રભાસ આપવા વાળી છે; આથી જે ગદ્યા છે, તે કદાચરતુમા ન રેવા સરખી છે અને જેટલો રાજાચરદાર રેખાય છે તે સર્વ પરમાત્મવસ્તુનો પ્રકાર છે, જેમ તું સમજ મનુષ્યને નિદા આપવા જેમ તે રાજાચરવ અને છે, કિવા હીપકના આપવથી રહેનરૂ દાજી જે પ્રમાણે હીપકની પ્રમાણે મદ કરે છે, અથવા રવનમ પ્રિયવ્રમની પાસે મુતેલી રૂપિય વસ્તુ રહી, તેને ઉરમ્મનો જાગૃત કરી અલિચનભાસથી સમજ કરે છે, તેજ પ્રમાણે જે અર્જુન! પ્રહારવૃત્તપમા માયા પ્રકાર યજ છે તેનેજ અસત્ય કહેવામા આવે છે અને જે સ્વસ્વરૂપનુ અસાનજ આ સસારરૂપી વૃક્ષનુ મૂળ છે સ્વસ્વરૂપનુ જે અસાન તે અસાનજ આ જગત્તે ઉર્વશ્ચરનો પ્રથમ કદ છે અને તેનેજ વેદવ સાચમા સસાર રૂપી વૃક્ષનુ શીલ કહેવામા આવે છે આક અસાન અર્થાત્ સુકૃષ્ણને લોકકુલા ભાવ કહેવામા આવે છે, અને તેનુંજ શરિ શામ જે જાતિ અને સ્વપ્ન, અને હૃદભાવ કહેવામા આવે છે આ પ્રકારે વેદવ સાચમા માયાના નિરૂપણની પદ્ધતિ છે, પરંતુ હવે તે રહેય તે હાલ વત્ત સસારરૂપી વૃક્ષનુ મૂળ જાણ છે એટલું સમજી લે. નિર્મલ પ્રકાશી અત્મામા સદૃશ રહેલી જે પ્રવા તેની નીચેની અને ઉપરની બાજુએ જે મુકો નિમ્ની, તેને માયારૂપી કયાસામા પાણી મનાયથી તે મજગૃત યાવ છે જેની તેની નીચે અનેક રહે ઉપજી તેને રૂર પ્રમાણ નકુરિ કુટે છે અને તે જગત્તર દેવ છે આ પ્રમાણે આ સસારરૂપી વૃક્ષનુ મૂળ જાણવન સવાથી નીચેના અકુરિને જો મળે છે જેથી તે અકુરિ એવી પ્રથમ રૂપરૂપી શક્તિ અદ્યત્ત મહાત્મવરૂપી એક જગિ હુકુમાર હવે કુટે છે તે પદ્ધતિ સત્ત્વ રજ, તમારેક અદ્યત્ત રૂપી વસ્તુ પાદને અકુરિ નીચેની બાજુએ કુટે છે તેનેજ જુહિરૂપી શીલ માની કુટે છે તે શક્તિ યાવ છે, અર્થે મજગૃપી સામાને જીવનક વચ્ચે તે પ્રકૃષ્ણ દેવ છે આ પ્રમાણે મૂળ મજગૃત દેવ વિગતરૂપી રજત્ત રોચને તેને ચિત્તવસ્તુરૂપી આજ હુકુમર હવે કુટે છે જેથી આમાર વસ્તુ તેજ, દાણી અને પૃથ્વી જે પચમક જુન રૂપ

દક્ષિણા આ સ્થળે તેવો અભિપ્રાય નથી જાણે આ વૃક્ષને પીપલો
 મહેશ્વરી પણ હું તેનો મૂળ અર્થ સમજી ગયો હતો, પરંતુ આ
 વ્યાવહારિક યાતને માટે લોકવાર્તા અને કારણ ન હોય માટે હવે
 આ અદેશિક અથ સંભવે. સંસારપી વૃક્ષ દક્ષિણ છે, માટેજ
 એને અર્થત્ય કરેલા અથ છે જાણે આ વૃક્ષ અર્થત્ય એટલે નિત્ય
 એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે, પરંતુ એનો ગર્ભિત એવો છે કે, જે પ્રમાણે
 એક તરફથી સમુદ્રના પટ્ટીનું વરાગના રૂપમાં સૂર્ય યોગ્ય કરે છે
 અને બીજી તરફથી મેઘ વૃદ્ધિ કરીને તેમ પટ્ટી ઉમેર્યા કરે છે, તેથી
 પ્રીતેજ તે પરિપૂર્ણ રૂપમાં છે, પરંતુ એ ભૂલ ત્વમુખીજ ચાતુ સ્થે
 તેમ છે કે જ્યાં સુધી સૂર્યનું યોગ્ય અથવા તે નીચું સમુદ્રમાં મગરું
 અને મેઘની વૃદ્ધિ, એમનું એકે અટકાવું નથી. તેજ પ્રમાણે આ સંસાર
 પી વૃક્ષની રૂપરતિ અનેક અતિ ત્વચી યથા કરે છે તેથીજ લોકો
 તેને અર્થત્ય તમને છે જાણે જાન્યીક પુષ્પ પુષ્પ કરી કર્વ પૈયા
 ખર્ચી નાખતે જણાય છે તે તેના જાણી જન્મને માટે સચચક
 કરી જાય છે તે પ્રમાણે આ સંસાર વૃક્ષ અતિ વેગથી ઉત્પત્તિ,
 ત્યજિત અને લયને પ્રાપ્ત થતું રહેવાથીજ લોકોને તે નિત્ય છે એવો
 ભાસ થાય છે એવું એક ભૂમિપર અતિ વેગથી ચાલે છે ત્યારે લોકોને
 તે સ્થિર હોય એમ ભાસે છે, તેમ કમળવરે એ વૃક્ષની પ્રાણીરૂપ
 યાજ્ઞા સુમધને જ્યારે જાણે પટે છે ત્યારે તેને દેહાણે પાછા બીજા
 નવા અકુળા કુટે છે પરંતુ એક યાજ્ઞા જ્યારે જાણે પટ્ટી અને તેને
 બીજી જ્યારે કુટી એ, જે પ્રમલે જાણે મહિનામાં અથ ઉપર અથ
 સદી અવવાથી કેટલો અર્થ અર્થ અને યદ્ય એ સમજાવું નથી, તે
 પ્રમાણે જાણે પટ્ટી નથી. પ્રવચાજાને જાણે આ સંસાર પી વૃક્ષની
 દેહરૂપી યાજ્ઞાએ જાણે પટે છે અને વિશ્વોત્પત્તિના વખતે નવીન કુટે
 છે સંસારજાને પ્રવચા જ્યારે પ્રવચાને રીરીરા પટે છે અને
 સંસાર પ્રારભ્ય તે યાજ્ઞા સુમધને સુમધને ઉને છે પટ્ટી એક મન્વ
 યુગની પછી દ્વિતીય મન્વત, આ પ્રમાણે સૂર્યવચ, ચંદ્રવચ
 કૃત્વાદિનો વિસ્તાર થાય છે, અને દેહરૂપી જે પ્રમાણે પેરીએને પેરીએ
 વધતી જાય છે તે પ્રમાણે આ વર્ષ વિષ્વ વૃદ્ધિ પમે છે કલિયુગના
 અતે ચારે યુગના રીરીરા નીચે પટે છે, (વૃક્ષની છેલ્લે ઉપરી જાય
 છે) એટલામાં કુલસુત્રનો પ્રારભ યદ્ય પુન ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે
 વિદેશ વૃદ્ધિ થાય છે ચાલુ વર્ષ પુરું થઈ એમ તે નવ વર્ષને આમત્રણ
 કરે છે, જેમ પહેલા કલિયુગનો સંભવિત થાય છે કે બીજા દિવસનો પ્રારભ

યાય છે તે સમજાવું નથી, જેમ પવનની હોરક્રી ઉપર હોરક્રી માત્રા છે
 આવી અને કયો ગર્હ તે સમજાવું નથી, તેજ પ્રમાણે આ સંસારનાં જિ
 કેટલા ઘરીરો ઉત્પન્ન થાય છે અને કેટલા ઘન પામે છે તે કમળ
 નામે એક જ કુ દશ તૂટે ન તૂટે એટલાજ તે બીજા અનેક મુ
 કુની નીકળે તેથીજ આ ભગરૂપી વૃક્ષ નિત્ય હોય એવે જ
 યાવડ જ રમણે જમણી વહેતા પાણીને ઠેકાણે પાછળ પાછી જ
 પળાવતું જાણી તમા જિય તાને ભાસ થાય છે, તે પ્રમાણે
 જમણા ન જમણા જાણ છતા તેન સ્થિર માનવામા આવે છે આવી
 પાપજી ભુલે ન મુકે અજ્ઞામા તે ઠેકાણવધિ પ્રાણીઓના જ મનુકે
 આપાર વર્ષ નવા ઠાવડ પરતુ સમુદ્રપર જે તરંગોપર ત્ર
 માત્ર છે તે નિરભાસ ડ, તે પ્રમાણે અજ્ઞાનીઓને સહાર જિ
 ભામે છે તાજા જાણની એક કીકીને એક દાણમા બને આજ
 કે ન જાણી જાણના આ એક આજ હોવા છતા લોકોને
 જાણ છે તે પ્રમાણે જમણા અનિય હોવા છતા નિત્ય હોય એ
 જમણા ડ જિના અમરો અનિ વજ્રથી ફરવા જાણના જે
 સ્થિર રોક એવા જાન થાય છે તે પ્રમાણે જ જમણાને પ્રાર
 હરે આ પુકા રાજા રદયા ધા, એકાદ પુત્રાદી દાવમા જમ
 આખરી ચારે ન કુ કેવલા માટીએ તે જે પ્રમાણે તે અનિ વજ
 હીધે માટા રકા આજરે સ્થિર હવાય છે, તે પ્રમાણે આ સહ
 રૂપી જક ઘડનાય પામે છે અને ઉત્પન્ન થાય છે, એ વાતન વજ
 જવાન હીધ લોકો રેલાજથીજ તેને નિત્ય માને છે, પરતુ આ સહ
 રૂપી વૃક્ષના વજ એવા છે કે અક નિમિષ માત્રમા તે કેવલ રેલ
 ઉત્પન્ન થાય છે અને તર પામે છે અજ્ઞાન સિવાય એનું બીજું ક
 કાણુ નથી અને એનું અનિલા મિથ્યા છે આ પ્રમાણે જે આ સહ
 રૂપી વૃક્ષને પુણુ રીતે જાણે છે, તેજ મનુષ્યને કું સાર અને જ
 કું જુ અને રેલક સિદ્ધતાનુષાર વહનીય પણ તેજ છે યોગી
 સમજ સમૃદ્ધિ તેને જાણ થએલી સમજાવી વજ રે કું જુ તેજ
 યોગથી જાનને પણ જીવન મળે છે હરે આ પુણુ કાણુ રેલ
 કાણુ આ રીતે આ સલામરૂપી વૃક્ષ અનિત્ય છે એમ જાણે જ
 છે, તેનું વર્ણન કેવળથી જુ વર્ષ સર્ક એમ નથી (૧૪૪)

અવશ્યોર્થ્ય પ્રમૃતામ્ભમ્ય ડામ્યા ગુણપ્રવૃદ્ધા વિવિદાના
 અવશ્ય મૂલાન્યનુમતતાનિ કર્માનુવર્ણાનિ મનુષ્યોદા

પવન ધૂટવાથી મનુષ્યરૂપી શાખાનો સમુદાય જે સ્થળે વૃદ્ધિ મળે છે, તેને મનુષ્યલોક કહેવામા આવે છે (૧૬૨)

તેજ પ્રમાણે આ રજોગુણરૂપી પવન ઘણુભર શત યત્ન તો ગુણરૂપી પવન મહા જોરથી વાવા લાગે છે. પછી આજ મનુષ્ય શાખાને કુર્મની ડાળીઓ નીચે કુટવા લાગીને નીચે વાસનારૂપી પલ્લવ કુટવા માટે છે અપ્રવૃત્તિ (ખરાબ માર્ગ)ના મજબૂત સૌંદર્ય સોદા નીકળી તેને પ્રમાદરૂપી પત્રો તથા શાખાઓ કુટે છે. અવ્યયનુર્વેદ તથા સામવેદમા જે નિવેધવચન છે, તેના અવલોકન યોગ્યતા પદલવ છે અર્થવેદમા જે ભારણ મારણ નિર્દિષ્ટ કરે છે અને જેમા પરપીડાને મુખ્ય ગણવામા આવી છે, એવો ત્રણ પાલકો વાસનારૂપી વેલો પ્રસરે છે પછી ખગલ કર્મોના મૂળો મોગ કરીને જન્મરૂપી પુષ્કળ શાખાઓ કુટે છે જન્મથી ખરાબ કર્મોમા પ્રવલ્લ વધથી, ચાડાલાદિ નીચ યોગિનો મોટો ફાટો કુટે છે અને મનુષ્યો કર્મજાદની ભાતિમા જન્મ ધારણ કરવો પટે છે પશુ, પક્ષી, વાહુ, ડુકર, વિહી, સર્પ આવા આડા ફાટા અનેક કુટે છે હે અર્જુન! આ પ્રમાણે તે વૃક્ષના સર્વાંગપર નિત્ય નવા ફાગ કુટી તેને ના લોગની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને હિસા આદિ વિષયો તથા ખરાબ કર્મ તિના યોગથી અનેક જન્મો ધારણ કરવા પટે છે આ પ્રમાણે વૃક્ષે ઘાસ, લોખડ, મૃત્તિકા તથા પાણી એ શાખાઓને પવન લેવા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે હે અર્જુન! મનુષ્યથી સ્થવર પર્થ ત સર્વ શાખાની વૃદ્ધિ અધોમુખથીજ હોય છે માટે મનુષ્યરૂપી શાખા અધોમુખી શાખાઓનું મૂળ હોઇ, એનાથીજ આ સંસાર વૃક્ષની વૃદ્ધિ થવ છે બાકી હે પાર્થ! ઉપર જતી શાખાનું મૂળ જોવા જતા સર્પ અને અધની વચ્ચે જે શાખા છે તેજ મનુષ્યજ મ છે પરંતુ તેને શુભ તથા સત્વગુણની દુષ્કર્મ તથા સત્કર્મથી ભરેલી શાખાઓ ધમધમ આવેલી શાખાથી ઉપર તથા નીચે જાય છે હે અર્જુન! યોગ્યપણે પત્રો અન્ય કોઈ પણ શાખાને તરુ પડતા નથી, પરંતુ માત્ર મનુષ્ય યોગિનેજ તરુ પટે છે માટે મનુષ્યરૂપી શાખા ઉપરના મૂળકર્મ અધોગામિની સર્વ વૃદ્ધિ પામી છે, તેપણ તેમથીજ કર્મવૃદ્ધિરૂપ શાખા ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઇંતર વૃક્ષના સજ ધમા એમ બને છે. શાખા વધે એટલે મૂળ દૃઢ થાય છે અને મૂળ મજબૂત થય તેજ શાખાનો વિખાર વધે છે, તેજ પ્રમાણે આ રીરના સંલક્ષણ બને છે; અર્થાત્ જ્યાં મુખી કર્મ દેવ રજુ છે ત્યાં મુખી રીર છે અને

દરીર હોય છે ત્યાં સુધી કર્મ કર્યાં સિવાય રહી શકાતું નથી. આટે મનુષ્યદેહજ અન્યકર્મરૂપી સાખાઓનું મૂળ છે એમાં સંશય નથી (૧૮૨)

તમોત્કુલનું વાદળ સ્થિર થય્યું સત્વગુણનું વાદળ ભેરથી છુટે છે, ત્યારે મનુષ્યાકારરૂપી મૂળને સદાસના રૂપી અકુર છુટે છે અને તેને સુષુપ્તરૂપી ઝાર આવે છે. પડી જ્ઞાનના વીંદુલગના યોગથી એક સ્વભાવ બુદ્ધિને યીક્ષ્મિઓ છુટે છે. પછી બુદ્ધિરૂપી ધાખને વિસ્તાર થઈ તેમાં સ્ફુર્તિના ફાટા છુટે છે, તેના યોગથી બુદ્ધિને વિચાર સુએ છે તે સ્થળે બુદ્ધિરસથી પરિષ્કુન નિષ્કરૂપી પદ્મ સુશોભિત દેખાય છે અને સત્વવૃત્તિના અકુરો સીધા કુટી નીકળે છે. પછી વદામારરૂપી પુષ્કળ અકુરો સહજ કુટી નીકળી, તેના યોગથી ચારે તરફ વેદલોચ ચાલે છે. સિદ્ધાચાર, વેદોહ્ય આચરણ તથા નાના પ્રકારના વગ ચત્રાદિ કર્મરૂપી પર્ણોન્ન પર્ણો કુટી નીકળે છે. આ પ્રમાણે વમદમરૂપી કલ્પ સહ અને વપરૂપી સાખાઓ છુટે છે, તથા વૈત્તવ્યરૂપી કુમળી સાખા ઓને પ્રેમથી છાનીએ લગાવે છે. વિસદરનો રૂપી પાણે અને વૈર્ષરૂપી વીંદુ મૂળીઓ કુટીને જન્મરૂપી વેમથી ઉપર બધા છે. મધ્યમાં વેદ રૂપી પુષ્કળ પદ્મોઓ કુટી તેના યોગથી સત્વરૂપી પ્રચક પવન વમ છે, ત્યાં સુધી સુવિધાનો ચારે તરફ પ્રચાર થય છે પછી ધર્મરૂપી એક સીધી સાખા નીકળે છે અને તેને સ્વર્ગાદિક ફોળોની ઉપસાખાઓ છુટે છે. બીજી એક ઉપવિરૂપી લાલ સાખા નીકળી તેને ધર્મપ્રેક્ષ રૂપી ન્વીન પલ્લવો કુલ્પ જ કરે છે પછી સ્વિ, સદ્દ ઇત્યાદિ એક જોડો તથા પિતર, સ્વિ, વિવાહર, એ રૂપી ઉપસાખાઓ છુટે છે. આ સાખા દરતા ઉપ જેવી બીજી સાખાઓ કુટી તેને ઉદારિ લેકરૂપી ફોળો પુષ્કળ આવે છે પછી તે ફાટાપર વપ અને જ્ઞાનમાં એક એવા મરીચિ, ક્ષય ઇત્યાદિરૂપ બીજી ઉચ્ચ સાખા આવે છે. આ પ્રકારે મલિકાની ત્વના થય ઉપર સાખાનો વિસ્તર થય છે અને આ રસનું ઘડ નહું હોવા છતાં પણ ઉપર તેને મોટા ફોળો આવે છે તેના પર બીજા જે ફાટા છુટે છે તેને, હે અર્જુન! જમરોવ અને સિવ પર્વત ઉપર સાખાઓ છુટે છે ફળના ભા સી ઉપરની સાખાઓ નીકળ નમી મૂળની સાથે જાલીને જાડે છે. ઇતર જ્યોતી પણ જેવીજ સ્થિતિ છે કે સાખાઓને પુષ્કળ ફોળો આવે છે એટલે તે નમીને જમીને જાડે છે, તેવ પ્રમાણે હે અર્જુન! આ સલા રૂપી વૃક્ષ જે સ્થળેથી ઉત્પન્ન થાય છે તેવ મૂળ સ્થાનમાં તે પુન જ્ઞાનની જ્ઞાતિ નમીને બધા છે. આટે પ્રજ્ઞા અને સિદ્ધી પેઠી તરફ ઇવનો વિસ્તાર પહોંચતો નથી.

ત્યાથી પણ આગળ સર્વ જાણના દેશજ આવી રહ્યા છે. જો
 હવે એ વાત રહેવા દો, આ પ્રકારિક શાખાઓ, સંસારરૂપી
 મૂળ જે ભિન્ન છે તેની યોગ્યતાએ પહેચી શકતી નથી. જો
 જે નિવૃત્તિમાર્ગની મનશાહિકરૂપી શાખા છે તેને મૂળ તથા ફળ
 નથી, પરંતુ તે પ્રકારપણ બની રહેતી હોય છે. આ પ્રમાણે મૂળ
 રૂપી શાખાથી ઉપરની બાબુએ જે પ્રકારિકરૂપ શાખાઓ છે, તે
 ઉચ્ચ દોર છે તે પાછાં. ઉપરની જે પ્રકારિકરૂપ ઉચ્ચ શાખાઓ છે
 તે મનુષ્યરૂપી શાખાઓમાં ઉત્પન્ન થએલી છે, માટે તેને (મનુષ્ય
 રૂપી શાખાને) મેં ઉપરની શાખાનું મૂળ કહ્યું છે. આ પ્રમાણે જે
 અધોલોક સંસારરૂપી હવે ભિન્નમૂળ છે અને અને નીચે અને ઉપર
 શાખાઓ ફેલાઈ હોય છે, તેનું વર્ણન અને આ વૃક્ષને ઉપર અને નીચે
 મૂળે દોષ છે તે સર્વે સર્વ વિચરણ તને કહી સમજાવ્યું. હવે
 આ જે ભગવાન વૃક્ષ છે તને કયા ઉપાયોથી ઉભેરી નાથી કાઢ
 છે તે કહું છું તે સાબત. (૨૦૬)

न रूपमस्येद तयोपलभ्यते नान्तो न चादिर्न च सपरिश्र
 अशत्यमेन सुविरूढमूलमसगशस्त्रेण दृढेन छित्वा ॥३॥

અર્થ — જે ભગવાન વૃક્ષનું આ જે વર્ણન કરાયા છે તે
 છે, તેનું તનુ સર્વ સ્વરૂપ અનુભવમાં આવતું નથી, અને અને ભક્ત
 બાદિ તથા શક્તિ પણ નથી. એવા આ મનુષ્ય મૂળપણ કહ્યું
 ૯૯ જે ભગવાન વૃક્ષની છાત કીને, (૩)

ટીકા — વૃક્ષને અર્જુન! તારા મનમાં એવી શક્તિ આવી
 આ આજીવ મોટા તથા હવે ઉભેરી નાખવાને માટે કાપતો જ
 ઠી મનુષ્ય જે ભેદી ઉપરની શાખાની ગદિ પ્રકારે પાંચ છે અને
 જેનું મૂળ નિરાકાર પ્રકાર છે, જે વૃક્ષની નીચે ફેલાઈ હવે સર્વ
 જનમન્ય લોકલોકમાં પ્રેરેલી થયા છે અને એના મનુષ્યમૂળ
 એ ભરેલ છે, આ પ્રમાણે જે વૃક્ષ અને મનુષ્ય અને મનુષ્ય
 તેને નાખ કે નાથી કાઢ શકે પરંતુ એવી છું કાળના વૃક્ષ
 નવમાં કહ્યું છે. આ વૃક્ષને ઉભેરી નાખવામાં કાપ
 મુ પડે છે ના. આજ તે જે આજે ભગવાન આજે તે
 કહ્યું છે કે જેને તે શી પ્રકારે વન છે? આજના તે
 તે જેને તે પાડવા પડે છે તે મનુષ્યને જિતવે છે. ની
 નાખવા પડે છે તે આજના મનુષ્યને કાપવા પડે છે.

તોડવાની જરૂર પડે ને! તેજ પ્રમાણે, હે અર્જુન! આ સસારરૂપી વૃક્ષ ષડ્વજ નથી તો પળી તેને ઉખેડી નાખવની બીતિ શા માટે ધારણ કરવી લેખ્ય છે! મે એ વૃક્ષના મૂળો અને શાખાઓ વિશે જે વર્ણન કર્યું તે તો વાલીઆના ઘરમા પુષ્કળ છોકરા ઉંચા, છે એમ કહેવા સમાનજ છે સ્વપ્રામા કરેલુ બાણજુ બાણ વધા પડી શા મામતુ! તેજ પ્રમાણે આ સસારરૂપી વૃક્ષની કયા સ્વપ્રતી સતતિજ છે નહિતર, જે પ્રમાણે મે આ વૃક્ષજુ વર્ણન કર્યું તે પ્રમાણે જો આ વૃક્ષના મૂળો મજબૂત હોઈ એનો વિસ્તાર સત્ય હોય તો કોની માણે સુઠ ખાધી છે કે તેને ઉખેડી નાખે? શુ કુક મારવાથી આકા યનો ન શ યાય છે કે? માટે હે ધનજય! જે પ્રમાણે કાચબીના ધીની મીજબાની રાબને આપવી અશક્ય છે, તે પ્રમાણે મે જે આ સસારરૂપી વૃક્ષજુ વર્ણન કર્યું તે સર્વ માવાનુ જ વર્ણન છે બાપુ! મૂજબજુ તગાવ તો માત્ર દૂરથી જુઓ તેજ! તેના પાણીથી કાંઈ કામર કિવા કેજના વૃગો ઉછરી શકતા નથી પ્રથમ અજ્ઞાનજ મિથ્યા છે, તો પડી તેમાથી ઉત્પન્ન થન કાર્યોની શો િમન હોઈ શકે? માટે સસારરૂપી વૃક્ષ સર્વવૈવ મિથ્યા છે, અને આ વૃક્ષને અત નથી એમ કહેવું એ પલુ એક પ્રકારે સત્યજ છે જ્યા મુખી મનુષ્ય બામન થયો નથી ત્યા મુખી તેની નિદાનો અત આણ્યો એમ કહી શકાયે કે? તે પ્રમાણે હે પાર્થ! જ્યા મુખી પ્રજ્ઞાજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ નથી ત્યા મુખી આ સસારરૂપી નશ્વત્યનો અત નારનો નથી જ્યા મુખી પવન વાતો લથ થયો નથી ત્યા મુખી સનુદપારના તરનોનો નાથ થતો નથી જ્યારે સૂપાસ્ત યાય છે ત્યારેજ મૂજબલનો દેખ વ નાથ પ મે છે, કિવા જ્યારે કીપક જુગાઈ બાય છે ત્યારેજ તેનો પ્રકાશ નાથ પામે છે, તે પ્રમાણે આ સસારરૂપી વૃક્ષજુ મૂજ જે અજ્ઞાન, તેદ્રહા જ્ઞાનનો ઉચ થય નહિ ત્યા મુખી નાથ પામતુ નથી. તેમજ જો અન્યાદિ છે એમ કહે છે તે પલુ મિથ્યા નથી, પરંતુ નન લમલુને અનુરૂપજ છે મારણકે સસારરૂપી વૃક્ષમા સત્યના તો છેજ નહિ તો પડી જે મૂજમાજ નથી તનો આલ શી રીને થઈ શકે? જે વસ્તુ ઉપજ હે.ય તને આદિવાગી કહેવી યોને છે, પરંતુ જે વસ્તુ છેજ નહિ તેનો તે આદિ કયાથ હોય? જનો જન્મજ નથી તેની માન કોને કહેવી? માટે આ વૃજ અભ વ પજ છે તેથીજ એને અન્યાદિ કહેવામ. આણ્યુ છે વાગીજના છોકરાની તે જન્મપત્રિકા બની શકે કે? આકારમ લીલાપલું છે એમ શી રીને કહી શકાયે! હે અર્જુન!

આકાશકુસુમનુ ડી ડુ કોણ તોડી શકયે ? માટે જે સસારરૂપી વૃક્ષને અસ્તિત્વજ નથી, તેનો મૂળારભ કયાથી હોય ? જે પ્રમાણે શ્રી પતિની પૂર્વે ઘટનો અભાવ સ્વાભાવિક રીતેજ અનાદિ હોય છે, તે પ્રમાણે સસારરૂપનુ મૂળ જે માયા તે મહિત આ સસાર અશ્વરૂપે અનાદિ છે હે અર્જુન આ પ્રમાણે એ અમારરૂપ છે તેથી તેને આદિ પણ નથી અને અત પણ નથી, વ્યવહાર દશામ્ય તે પ્રવચ્ચ દેખાય છે, તે દેખાવ મૂળજલ જેવોજ વ્યર્થ છે કારણકે મૂળજલની ઉત્પત્તિ પણ એકાદ ગિરિમાથી થતી નથી અને એકાદ સમુદ્રમા તેને સર પણ થતા નથી એમ છતા પણ તે મધ્યમા દેખાય છે, મદ્યે ખાતી વખત પણ તે સત્ય હોતુ નથી. આ પ્રમાણે સસારવૃષ જે આલોકાગમા પણ નથી, અતમા પણ નથી અને મધ્યમા દેખાય છે ત્યારે પણ નથી તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ પણ કાળે એતુ અસ્તિત્વ નથી છતા ચમત્કારિત્વ વાગ એજ કે એ ન હોવા છતા પણ છે એવો જ્ઞાન યાત્ર ઇદ્રધનુષ્ય જે પ્રમાણે નાના પ્રકારના રંગોથી ભરેલ દેખાય છે, તે પ્રમાણે આ સસારરૂપી વૃક્ષનુ અસ્તિત્વ અજ્ઞાની આજ જુગ્મ છે (૨૪૦)

સમાજ પોતાની સ્થિતિની વેગાએ અજ્ઞાનીની આખોને જમમ્ય નાખીને તેના પાને પોતાના સત્યત્વનો સ્વીકાર કરાવે છે જે પ્રમાણે મદુરૂપી પાતાના ગાતુરૂથી લોકોની દ્રષ્ટિને જમમા નાખે છે, તે પ્રમાણે સસાર પણ અજ્ઞાનીઓને જમમા નાખે છે, અને આકાશમા નીકર ન નહિ હોવા છતા પણ જેમ તેમા નીલ રમ દેખાય છે તે જ તે રતનુ અસ્તિત્વ ખરૂ છે કે ? સ્વપ્રમાના પદાર્થો મિથ્યા છતા જવ દેખાય છે, તેા તેથી શું તે કયાથી રહી શકે છે કે ? નહિજ તે જમને આજ્ઞાન માત્ર સસારનુ વાસ્તવિક અસ્તિત્વ ઇજ નહિ તે દેખાય છે તોપણ એક ક્ષણમર પણ એક દશામા રહેનો નથી આ વચ્ચે એમ ધારીને તેને મદ્દજ કરવા જઈએ છીએ તેા તે બલ્લવ થા નથી માત્ર જવી યેગ કરે છે તેવુંજ નિનિનિમ પાણીમા છે, પરતુ તે અસ્તિત્વ મન્ય હેતુ નથી નો પોની તમા અત વિચ વમ । । પરતુ પણ આ વિષ્ણુભાવરૂપી દુર્ગની જ દ્રષ્ટિ અને જાણ વેદવાન એવ છે શ્રી મનુનો પવન પ્રાનિયા આ છે વિચાર વેદ અરે છે તે સમજી રાતુ નથી તેજીજ આ નિધ્યા નવારૂપી વચ્ચે સ્થિતિ છે આ પ્રમાણે આ જ્ઞાને આદિ, અત સ્થિતિ અત નથી, તેા પડી તેને ઉપેચી નામવર્તી ખરૂજ દામ ? કે જે અમ

હે અર્જુન ! આત્મસ્વરૂપના અજ્ઞાનને લીધેજ આ વૃક્ષ મચળન થયું છે, માટે હવે આત્મજ્ઞાનરૂપી ગુરૂથી જીને કાપી નાખ એવે થયું ! કારણ કે જેના અજ્ઞાનથી જે ભાસે છે તેનાજ જ્ઞાનથી તેનો નાશ થાય છે, અન્ય કશાથી તેની નિવૃત્તિ થતી નથી માટે જીનું છેદન કરવાને માટે માત્ર એક જ્ઞાનજ્ઞાન સિવાય જેટલા આશુરી ઉપાયો કર્યો, તેટલો તું ના સંસારમય અધિકાધિકજ પુણ્યવાણ જ્યો. પછી તું કેટલી શાખાઓપર ચલ્યો, તથા ઉપર અને નીચે આવેલા કેટલા શાખાઓપર જ્યો તેનો નિયમ રહેનાર નથી માટે જીનું જે મૂળ અજ્ઞાન તેને તું પ્રથમથીજ ઠેગી નાખ રહ્યોમા ભાસેલા સર્પને મારવાને પુષ્કળ લાડીઓ લાવવી તે જેમ મિથ્યા કાલમેષ કરવા સમાનજ છે, મુચ્ચગની મોટી ની તરી જવાને માટે નાવ યોધવાની દોડદોડ કરવા જેમ એકાદ માણસ અવ્યયમા આવેલા વહેગામા સ્વમુચ્ચ ડૂબી જાય, તે પ્રમાણે હે વીર અર્જુન ! આ મિથ્યા સંસારની નિવૃત્તિના ઉપાય યોધવા મનુષ્ય જમમા પડે છે, અને પોતાના ખરા જ્ઞાનનો લોપ થવાથી, તેના અજમા 'સંસાર સત્ય છે એવું જે મૂળ અજ્ઞાનેવું હોય છે, તે વૃદ્ધિનેજ પામે છે હે ધનંજય ! સ્વપ્નમા લાગેલા અસિના પ્રહારનું યોધક જે પ્રમાણે અશૃતિજ છે, તે પ્રમાણે જ સંસારની ઉત્પત્તિ અજ્ઞાનમથી થાય છે તેનું છેદન કરવાને માટે જ્ઞાનનુંજ ખડક છે, પરંતુ તે જ્ઞાનનું ખૂબ સરલનથી વાપરી શકાય એવું જુદામા વેરાગ્યનું જગ હોવું એવુંજે વૈગવની ઉત્પત્તિ થતા જ્ઞાનના એકેલા અન્નપર જેટલી રમગ ત્યાજવૃત્તિ થાય છે તેટલી વીર ત્યા જુદા વૈદોમ્યના સર્વ લોચેપર ઉત્પન્ન થવી એવુંજે હે અર્જુન ! પદાથ માત્ર પ્રત્યે આલો વીર અન્ન દર ઉત્પન્ન થાર એવો દહ વૈર ગ્ય હોવો એવુંજે પછી રેહની અહ વ. રૂપી જ્ઞાન વૈરાગ્યરૂપી ખૂબપરથી એકદમ કાઢી નાખીને વિચારબુદ્ધિ જુદાપી હાયમા તે અહણ કરવું જો. પછી તે ખૂબને વિચારરૂપી સર જુપર સદાથીને તીવ્ર નહીંદાર કરવું અને તેને અમાત્માગથી ખણી સદાવર્ણ આટલું થવા પછી નિશ્ચયરૂપી મૂક હાયમા મહી તે ખૂબ એક જેવાર અજમાવી જોવું પછી નાનખડકનું વદ્ય આપવું નિશ્ચય તથી નૈકય થરા પછી તે વૃક્ષ આપણી સમમ ઉતુ પણ હોયે નહિ, તો પછી દાર તે કોને મારવો તે આત્મજ્ઞાનરૂપી રુચ અદ્વૈત પ્રજાના તેથી અરૂપી વૃદ્ધને કથય પણ એવ તોરા રોયે નહિ સ જ્ઞાનના પ્રરજ્ઞને પવન જે પ્રમજે નાજ અમના સર્વ કચાનેા નાથ કર છે, અથરા જે પ્રમજે સુપોદય થતા સર્વ અધારનેા લય

પ્રકાશદ તેને પણ તે ઝોગની બાધ છે આવી સ્થિતિમા પશુ હું વૈરા
 અસપેન્ન કિવા જ્ઞાનસપેન્ન હુ એવું સૂક્ષ્મ અભિમાન રહેવાનો સભવ
 છે, તેનો પણ ત્યાજ કરી જે વિચારવાન સુમુખુ પોતાના મૂળ મૂલ્ય
 પ્રતિ બાધ છે આ નિઃસ્વરૂપમા આપણો મોગો વિશ્વપર પરાનો વેલો
 વધ્યો છે એમ સામાન્ય યાચો કિવા લોકો કહે છે, પરતુ એમ કહેવું
 અર્થ છે જે પ્રમાણે જ અચીન પુ પની આશાવ ત્રી વૃદ્ધિ તદ યતી
 બાધ છે, તેજ પ્રમાણે નિઃસ્વરૂપમા વિશ્વપર પરાની વ ળરિના વિમ
 સતુ ક્ષેન સમજી લેવું કારણ કે પરમાત્મ વસ્તુનુ નજાનજ વિધના
 જ્ઞાનને નવકાશ આપે છે, અને તે અદાનેજ કાલત્રયમા જનુ અસ્તિત્વ
 નથી એવા હું તુપણાને સર્વ જગતમા ફેલવી દીધુ છે માટે હે
 અર્જુન! આ રીતે વિધની પણ પૂર્વે રહેવું જે પ્રકાર તેજ આપ્તુ
 નિઃ સ્વરૂપ છે, એવુ જ્ઞાન થવું જોઈએ જે પ્રમાણે કહી કહીનેજ
 વિવચ બને, તે પ્રમાણે નિઃસ્વરૂપદર્શનના સબધમા પણ તમજવું
 હે ધનવચ્ચ । તે નિઃપદ (આત્મસ્વરૂપ)ના દર્શનનું બીજુ એક લક્ષણ
 એવું છે કે, એ દર્શન યજા ત્યાથી પછા કરી યકાર્તુન નથી મહા
 પ્રલયકાળે જે પ્રમાણે સર્વત્ર જગ, જગ અને જગજ હોય છે, તે
 પ્રમાણે જે જ્ઞાનના યોાથી સર્વત્ર પશ્ચિપૂર્વ સન્ધિદાનદ પરપ્રકારનુ
 આત્મસ્વરૂપથી દર્શન કરે છે, તેનેજ તે આ મસ્વરૂપનુ દર્શન-લાદાત્મેષ
 પ્રાપ્ત યાય છે (૨૮૪)

નિર્માનમોહા જિતમગદોષા અધ્યાત્મનિત્યા
 વિનિવૃત્તકામા' । દ્વદ્વૈર્વિમુક્તા સુસ્વદુઃસ્વસન્ને
 ગંજ્ઞત્યમૂઢા પદમવ્યય તત્ ॥૫॥

શ્લોકાર્થ — એવું અભિમાન અને જેનો મોહ લય પામ્યા છે,
 જેણે વિષયાસક્તિરૂપી દોષને છુટ્યો છે, જે આત્મચિત્તનમા સદૈવ રમ
 મ.ણુ હોય છે, જેમની સર્વ કામનાઓનો લય થયો છે અને જે સુખ
 દુઃખરૂપી દ્વંદ્વથી મુક્ત થયા હોય છે, એવા જ્ઞાતાઓજ તે યાત્રી-
 પદને પ્રાપ્ત યાય છે (૫)

ટીકા — વર્ષાકતુની આખરે જેમ મેઝ આમથને ઠોડી બાધ છે,
 તેમ જેના મનને મેહ અને અભિમાન આપોઆપ ઠોડીને આત્મી બાધ
 છે, નિધન કે નિઃકુર મનુચને તેન આપ્તો ઠોડી દે, તેમ વિજાને
 જેનાથી નાસી બાધ છે, કેજ આલ્યા પછી કેજનું ઇન્મૂલન દા' અદ

તેમ સ્વરૂપ લાભથી જેની ક્રિયાઓ ધીમે ધીમે મદ પડવા મડે છે, વૃક્ષને
 આગ લાગવાથી પશીઓ તેનો ત્યાગ કરે, તેમ જેને સર્વ વિચારો
 છોડી જાય છે, જે લેહ્યુદ્ધિરૂપી ભૂમિપર સર્વ દોષ રૂપી અકુરો કુટે
 છે, તે લેહ્યુદ્ધિતુ નામ મુદ્ધા જે બાણતો નથી, સૂર્યે ય યત્ત સ્મર
 આપોઆપ લય પામે, તેમ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવાથી તેનું દેહ
 વિચયક અભિમાન અજ્ઞાનમહિત નાશ પામે છે, આયુષ્યહીન મનુ
 પ્યને જીવ એકાએક છોડી જાય, તેમ મોહમા નાખનારુ દેવત જને છેલ્લી
 જાય છે, પારમમહિમને જેમ લોખંડ ડુર્લભ છે, કિવા જેમ સૂર્યને
 તિમિર અપ્રાપ્ત હોય છે, તે પ્રમાણે જેનામા દેવતુદ્ધિનો સંઘેવ તેટલો
 હોય છે, જે દેહાભિમાનને ધારણ કરવાથી મુખ દુ ખરૂંપી દ્વંદ્વ ઘણું
 થાય છે, તે દેવત તેા જની સન્મુખ આવતુજ નથી, જેમ જાત કલ્મ
 પછી સ્વપ્નમા મળેવા રાજ્ય કિવા મૃત્યુનો હર્ષ શોક યનો નથી
 અથવા જેમ ગરુડની પાસે મપ આવતો નથી, તેમ મુખ દુ ખરૂંપી
 પુણ્ય પાપને ઉત્પન્ન કરનારુ દેવત જેને દબાવી ચકતું નથી,
 વિવેની રાજહસ અસાર પાણીને છોડી હર્ષ સત્તવાન રૂપરૂપ
 પાન કરે છે, સૂર્ય પૃથ્વીપર જળવૃષ્ટિ કરીને પાડો તેને કિરણપ્રાપ્ત
 શોષી લે છે, તેમ આત્મસ્વરૂપની વિન્મૃતિ થવાથી જે શક્તિ વસ્તુ
 ચારે તરફ વિખરાયો છે, તેને જે જ્ઞાનદ્રષ્ટિવડે એકત્ર કરી લે છે
 વધારે શું કહું ? જેમ ગગા સમુદ્રમા મગવાથી તેનું ગમ્મપણાનું નામ
 અને રૂપ સમુદ્રમા લીન થઈ જાય છે, તેમજ આત્મસ્વરૂપનો નિર્ધાર
 કરનાર જે વિચાર, તે પણ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થય તોમજ લીન
 થાય છે જેમ સર્વત્ર આકાશ રહેતુ હોવાથી તે એક નામથી બીજે
 નામ જઈ ચકતું નથી, તેમ સર્વ વસ્તુ નિજસ્વરૂપ બનવાથી તેને
 કોઈ પણ પદાર્થની અભિલાષા ગહેતી નથી. જેમ અગ્નિના પુર પ
 કોઈ પણ બાતનું બી ઉગતું નથી, તેમ જેના હૃદયમા જ્ઞાનને કોઈ
 યયો છે તેના અત કરણમા કોઈ પણ વિકાર ઉદ્ભવતો નથી સમુદ્ર
 મથન સમયે ક્ષીરસમુદ્રમા નાખેલા મદરાચલને તેમથી ડાડી બંધ
 એટલે તે સમુદ્ર સ્થિર થાય છે, તેમ આત્મપ્રાપ્તિ થવાથી તેના મનમા
 તે કામવ સનાનુશાન્ત થઈ જાય છે જે પ્રમાણે અદ્રવ્યોદય કળાથી પ્રમદિત
 થવા પછી કોઈ પણ બાતુએ કાગો દેખાનો નથી, તેમ આત્મપ્રાપ્તિ થયથી
 તેના મનમા કોઈ પણ ઈચ્છા ઉત્પન્નજ થતી નથી. અતી અનુષ્ઠન વાટે
 વને કેટલી કહું ? જેમ વાયુની આગળ પરમ સ્થ ટકતો નથી, તેમ નિર્વર્ત
 નામ પણ તેને ગમનું નથી આ પ્રમાણે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિમા દસ થકને

જે ઉપર કહેલા વિગતથી સંહિત થયા હોય છે, તે પુરૂષ સુવર્ણમ્મ સુવર્ણ ભણે તે પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપમા ભગી બાય છે કે જે પદને કદિ પણ નાશ થતો નથી, જે હસ્થરૂપે દેખી શકાતું નથી, જે સ્વેચ્છ રૂપે બહી શકાતું નથી, અથવા જેને અમુક તરીકે પીછ લી શકાતું નથી.

न तद्भासयते सूर्यो न शशाको न पावक ।

यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परम मम ॥६॥

શ્લોકાર્થ — તે પદને પ્રકાશિત કરવાને સૂર્ય, ચંદ્ર કિંવા અગ્નિ સમર્થ નથી અને જે પદને પ્રાપ્ત થયેલા લોકો પુનઃ પરી આવતા નથી, તે માટે પરમધમ (ઉત્તમ પદ) છે (૮)

ટીકા—ટીપક, ચંદ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશથી જે આ સર્વ જગત પ્રકાશિત થાય છે અને દ્રષ્ટિએ પડે છે, તે સર્વ પમામ વસ્તુના અજ્ઞાનને લીધેજ દ્રષ્ટિએ પડે છે જેમ જેમ ધીપતુ ધીપપણુ હુમ થતું બાય છે, તેમ તેમ ચાલીતું રૂપ રકટ થતુ ચાલે છે, જિવા જેમ જેમ રબ્બુને લોખ થનો બાય છે તેમ તેમ સર્વતુ રૂપ પ્રકટતુ બાય છે, તેજ પ્રમાણે જે ચંદ્ર સૂર્યાદિ તેજસ્વી પદાર્થો દેખાય છે તે તે સર્વ તેજના તેજરૂપ સર્વત્ર સમાનપણે ભરપૂર રહેલી પરમા ભવસ્તુને લીધેજ છે અને તેની છાયારૂપજ છે વસ્તુઓને તેજ અને ગતિ આપનાર માત્ર પ્રકાશ છે અને આ વસ્તુને સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે ચંદ્ર સૂર્ય સહવર્તમાન સમમ જગતને લોખ થાય છે જેમ સૂર્યોદય થતા નક્ષત્રે સંહિત ચંદ્ર નિસ્તેજ થાય છે, કિવા જગૃત થતાની સાથે જેમ સ્વપ્નને પદારો લખ પામી બાય છે, અથવા સધ્યાકાળ થતા મૃગજી નદ થાય છે, તે પ્રમાણે જે વસ્તુને સાક્ષાત્કાર થના કોઈ પણ સ્ત્રીકને નાલાસ રહેતો નથી, તેજ માટે મુખ્ય નિજ સ્થાન છે તે સ્થળે જે પહોંચી બાય છે તે, પાણી સમુદ્રમ મળી ગયા પછી પાણુ નદીમ આવતું નથી તે પ્રમાણે વસારમ પાછા આવતા નથી મીડાની બના વેલી હસ્તિની સમુદ્રમા જુડાયા પછી પાણી બહાર નીકળતી નથી, કિવા ઝોકાસમા પહોંચેલી અગ્નિજ્વાલા નીચે પાણી આવતી નથી, અથવા જેમ તમ કરેલા લોખ ઉપર નાખેલુ પાણી પાણુ મળી શકતું નથી, તે પ્રમાણે જે પુરૂષ શુદ્ધ જ્ઞાનદ્વારા મારામા ઐક્ય પામે છે, તે પુનર્જન્મથી મુક્ત થાય છે (૩૨૦)

ભગવત્પુત્રુ આવું કમન સુભગી પુદ્ધિરૂપ પૃથ્વીને રાજ અર્જુન કોલ્યો—હે પ્રભો! આજે આપે મારાપર કૃપા કરી છે, પરંતુ નરી

એક પ્રાર્થના છે તે પ્રતિ લક્ષ્ય આપે તેઓ આપના સ્વરૂપમાં મળ્યા પછી પાછા આવના નથી, તે પૂર્વે આપના સ્વરૂપથી ભિન્ન હતા કે એકરૂપજ હતા? જો તે અનાદિ સિદ્ધ ભિન્ન હોય તો તે પાછા આવના નથી એ જહેવુ યથાર્થ નથી કમરણ કે જમર પુગમના મઠ રદનુ સેવન કરે છે તે શુ પુગપજ બની જાય છે કે? લક્ષ્ય (નિશાન)થી ભિન્ન એવું જે બાણ, તે ઇલાશમાં આવના જે પ્રમાણે લક્ષ્યને લેઈને પુન નીચેજ પડે છે, (લક્ષ્યમાં એક્ય પામનું નથી) તે પ્રમાણે તે પાછા આવના હોવાજ જોઈએ. માટે તમારા સ્વરૂપમાં મળ્યાથી પાછા આવી શકાતુ નથી એ કહેવુ મયુખ્તિજ નથી વગી તમે તેજ તે, એમ જો વસ્તુન હોય તો કોણ કાને જઈ મળે છે? શસ્ત્ર શુ પોતાનુંજ પોને છેદન કરી શકે છે કે? માટે હે દેવ! તમારા સ્વરૂપથી શકે જેનુ એક્ય થયું છે તેને તમારો સયોગ કિવા વિયોગ થાય છે એમ શી રીતે કહી શકાય? અવવ અને શરીર એક બીજથી ભિન્ન છે એમ શી રીતે કહી શકારો? જે પ્રથમથીજ તમારા સ્વરૂપથી ભિન્ન છે તેઓ કદિ પણ તમારા સ્વરૂપમાં એક્ય પામશે નહિ, તો પગી તે પાછા આવે છે કિવા નથી આવતા એવો બ્યર્થ સમોચાર શા માટે કરવો જોઈએ? હે સર્વજ્ઞ મુખવાગા શ્રીકૃષ્ણ! આપના સ્વરૂપમાં મળી ગયા પછી કોણ પાછા આવતા નથી તે મને સ્પષ્ટ કહી સલાચવે.

અર્જુનની આ શકા મળગી તેના જ્ઞાનને માટે સર્વજ્ઞ દિશો મળિ શ્રીકૃષ્ણ સતુષ્ટ થયા તે જો-યા - હે મહામતિ! મને પ્રથમ થયા પછી જે પાછા આવના નથી, તે જીવો મારાથી ભિન્ન અને અભિન્ન પણ કહી શકાય હંદા વિવેકથી જોવામાં આવે તો મારા અને તેમના સ્વરૂપમાં ભેદજ નથી, અને ઉપર ઉપરથી જોવામાં આવે તે તે મારાથી પૃથક્ પણ દેખાય છે પાણીપર ઉડતા તરંગો જેમ પાણીથી ભિન્ન દેખાવા છતાં વસ્તુન તે એકજુ પાણીજ હોય છે, કિંવા કુર્ણના અલકારો મુવર્ણથી પૃથક્ દેખાવા છતાં ચિત્તારપૂર્વક જોતા તે કુર્ણ જ છે, તે પ્રમાણે હે કિરીટી! જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી જોતા તે મ પજ છે, અને તેનામાં અને મારામાં જે ભિન્નત્વ દેખાય છે તે અજ્ઞાનને લીધે જે વાસ્તવિક પરમાત્મદ્રષ્ટિથી જોતા ભિન્નાભિન્નત્વને પ્રથમ ઉભવે એવું પણ ત્રેન માગમાં હયા છે? સૂર્યબિંબ સર્વ આકાશને પોતાના ઉદગ્ધ સમાવી દે તો તેનું પ્રતિબિંબ પછી શેમાં દેખાય? અને કિરણો કે ત પર પડે? કિવા હે અર્જુન! કપ્યાતના પાણીથી સર્વ મુક્તિ જક મય થઈ જાય નો - પછી ખામોચીયા ભરાયા કે ન બસ્યં એટ

પ્રથમ ક્યાંકા ઉત્તરે ? અક્રિય એકરસ એવો જે હું તેને જય ક્યાથી હોય ? ખાણી સીધુ હોવા છતાં પણ જેમ પ્રવાહના ભેગને લીધે વાકું વહેવા લાગે છે, કિંવો પાટીની ઉપાધિથી જે પ્રથમ છે ધીને સૂર્ય દેખાય છે, આકાશ જેમ ઘટ અને મઠની ઉપાધિથી ગોળ તથા ચતુષ્કોણ દેખાય છે, નિદ્રાની ઉપાધિથી સ્વપ્નમાં જેમ મનુષ્ય નામ બની જાય છે ત્યારે જેમ તેની પ્રજા ઇત્યાદિ પણ જેમ તે પોતેજ બની રહે છે, કિંવા ઉત્તમોત્તમ સુવર્ણમ્ એવવાણુ તેનું મેજવવાથી તે કસમા કમી ઉતરે છે, તે પ્રમાણે ત્યારે માફ મુદ સ્વપ્ન સ્વભાવાથી આન્ધાહિન યાય છે, ત્યારે અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને લીધે હું કોણ હું એવો વિક્રમ ઉત્પન્ન થપ્તિ વિચારાતે હું દેહજ હું એવો નિશ્ચય યાય છે (૩૪૨)

મમેવાંશો जीवलोकं जीवभूतः सनातन ।

मन पष्ठानांद्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥७॥

સ્થોક્તર્ય — મનુષ્ય લોકોમાં મારોજ સનાતન અર્પી અથ છે તે પ્રકૃતિમની પચ રાનેદિયો તથા મનને આકર્ષે છે (૭)

ટીકા — આ પ્રકારે શરીર સહવત્તવાન આત્મા છે એવો ત્યારે નિશ્ચય યાય છે, ત્યારે તે અવ મારો અથ છે એમ જાણે છે પવ નને લીધે સમુદ્રપર તરંગો ઉત્પન્ન થાય છે, તે જે પ્રમાણે તમુને એક નાનો અથ હોય એમ જાણે છે, તેમ હ પાડુમુત' દેહનો અદ કાર ઉત્પન્ન થતા તે જડ દેહનો આક્રમ આ મૃત્યુલોભમાં હું પોતેજ અર્પણે બનું છું તેજ અવની દ્રષ્ટિથી જે આ સર્વ વ્યાપાર રહે છે તેને અવલોક (સદિ) કહેવામાં આવે છે જન્મ અને મત્યુને અવ માનવામાં આવે છે તેજ દશાને હું અવલોક કિંવા સ સાર કહું છું આવા અવલોકમાં જે પ્રમાણે ચદ ખાણીથી પૃથક્ હોય છું જુ ખાણીમાં તેનું પ્રતિબિંબ પડવાથી તેમાં હોય એવો જાણે છે, તે પ્રમાણે મારા સબધમાં પણ સમજવું હે અર્જુન ! સ્ફટિકમણિને કુદુન ઉપર મૂકવાથી પ્રેક્ષકને તે રક્ત વર્ણનો દેખાય છે, તથાપિ તે કાંઈ તે વર્ણનો હોતો નથી, તે પ્રમાણે માફ અનાદિત્વ નષ્ટ રૂન નથી અને અક્રિયત્વ પણ અડિત થવું નથી, તથાપિ મને મર્ત્ય દેશમાં આદિ જે કહેવામાં આવે છે તે કેવળ જ્ઞાતિ છે, એમ મુવરજ કિંબહુના આ પરમ વિશુદ્ધ આત્મા પ્રકૃતિની સાથે એક્ય પાનીન પ્રકૃતિની ધિધીજ તેના ધર્મમાં પોતાને લાધી લે છે જન્મ તથા કોવ

પાચ ઇદ્રિયો, જે પ્રકૃતિથી ઉપજેલી અને પ્રકૃતિનીજ દેહ્ય છે તેને પોતાની માન્યને તે કર્મમા પ્રવૃત થાય છે જે પ્રમાણે સ્વપ્નમા સન્ધ્યા સ્તત્ત્વ પોતાનું કુદુબ બનીને સસારનો ઠાઠ જમાવી દે છે અને તેના મોહથી સસારના સુખદુખ લોગવે છે, તે પ્રમાણે પોતાના વિસ્મૃતિ થવાથી આત્મા પોતાનું સ્વ પ પ્રકૃતિમય માની તેના અનુચિતથી તેનાજ કર્મો કરવાને ઉત્તર થાય છે તે મનરૂપી સ્વપ્ન ભેદી, શ્રવણે દ્રિયના દ્વારથી બહાર નીકળી, શબ્દ-પી અરણ્યમા સચાર કરે છે પ્રકૃતિની ભગામ હાથમા ધરીને કોઈવાર તે ત્વચાના દ્વારથી સ્પર્શરૂપી ઘેર વનમા બાંધ છે, તે કોઈક વેગા નેત્રના દ્વારથી બહાર પડી અવિષયના દુઃખપર સ્વચ્છદે દિટે છે, કિંવા હે સુખ ! કોઈવાર જીહ્વાના દ્વારથી બહાર પડી રસની સુદ્ધમા પ્રવેશી બાંધ છે વશી મારો અશ જે આ જીવ, તે કોઈવાર નાકના દ્વારથી બહાર પડી મુખ ધના અરણ્યમા ભટકે છે આ પ્રમણે દેહ અને ઇદ્રિયોનો નાશ જીવ્યાત્મા મનની સાથે મગીને પચોદ્રિયના વિષય જે શબ્દાદિક તેને ઉપલોગ લે છે (૩૬૦)

શરીર યદવાપ્નોતિ યચ્ચાપ્યુત્કામતીશ્વર ।

મૃહીત્વૈતાનિ સયાતિ વાયુર્ગંધાનિવાશયાત્ ॥૮૧॥

લોકાર્થ — જ્યારે શરીરસ્વામી શરીર પ્રાપ્ત કરી લે છે અને પછી તેને છોડી બાંધ છે, ત્યારે તે વાયુ જે પ્રમાણે પુષ્પાદિકમદ્યે સૌખ્ય લઈ બાંધ છે, તે પ્રમાણે મન તથા ઇદ્રિયોને પોતાની સ્થિતિ લેતો બાંધ છે (૮)

ટીકા — પરતુ જીવનું કર્તૃત્વ કિંવા લોકવૃત્ત ત્યારેજ દ્રષ્ટિને પડે છે કે જ્યારે તે એમજ શરીરમા પ્રવેશ કરે છે જે પ્રમાણે એક શ્રીકૃષ્ણ તથા વિશાસી પુરૂષનું એકધર્મ જ્યારે તે એકજ સખમહા લયમા રહેવાને આવે છે ત્યારેજ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તે પ્રમાણે જીવ જીવ દેહ ધારણ કરે છે ત્યારેજ જીવના અહકારનો વિપ્રસ (વિષયોદ્રિયોની ધામધમ દ્રષ્ટિએ પડે છે અથવા જ્યારે જીવ તે ત્યામ કરી બાંધ છે ત્યારે તે પોતાની સાથે નિત્ય રહેલી મન ઇદ્રિયોરૂપી સપત્તિને લેતો બાંધ છે જે પ્રમાણે અતિયિ લોચન વાને આવે ત્યારે તેનું અપમાન કરી તેને પાઠો દાદવામા આવે તે જજમનનું પુણ્ય પોતાની સાથે લઈ બાંધ છે, કિંવા જે પ્રમદારી કાલી નાખવાથી કગસૂત્રી પુવગ્નજ્યોનો નાશ થાય છે, જ

સૂર્ય અથવા ચંદ્ર વગેરેની દૃષ્ટને પેલાની સાથે લેતો બાક છે, વધુ મુંઝવણ પવન જે પ્રમલ્લે પેલાની સાથે પુષ્પમનો મુખવ લેતો બાક છે, તે પ્રમાણે જે ધનજય ! છવ દેહને ઊંડીને પેલાની સાથે પણ જાનોદિયો તથા છદુ મન લેતો બાક છે (૩૧૭)

શ્રોત્ર ચક્ષુ સ્પર્શન ચ રસન ઘ્રાણમેવ ચ ।
અધિષ્ઠાય મનશ્ચાય વિપયાનુપસેવતે ॥૧॥

શ્લોકાર્થ — તે છવ કર્ણ, નેત્ર, ત્વચા, ઇન્દ્રિયા, ઘ્રાણ તથા મનનો આશ્રય કરીને વિષયોનો ઉપદોષ લે છે (૧)

ટીકા — પડી તે સંસારમ્ વા ત્વર્વદોષમ્ જ્યા જ્યા અને ન્યા જ્યા દેહ ધારણ કરે છે, ત્યા ત્યા મન વિચરે છે ઉદ્દિયોનો પસારી પુનઃ ફેરવે છે તે અર્જુન ! ઘીપક જ્યોતવાન જે પ્રમલ્લે તે પેલાના તેજની સાથે નષ્ટ થાય છે, પરંતુ પુનઃ પ્રતીમ વદની સાથે સાથે પડે તેવીજ રીતે પ્રમલ્લે છે માટે તે અર્જુન ! આ પ્રકરના બધા જાતના નાનાંદિયોની દૃષ્ટિમ્ એમ લાગે કે, આત્માજ આ દેહમ્ અધ્યો અને તેજેજ વિષયોનો ઉપદોષ લીધો અથવા તેજ આ દેહ ત્વડી અથવા ભાષી જન્મ લેવો અને મૃત્યુ થવું કિવા કિયા કરવી અથવા વિષયોનો ઉપદોષ લેવો એનો વાસ્તવમ્ પ્રકૃતિનાજ ધર્મો છે અનુભવોજ એને આત્માના ધર્મો માને છે (૩૧૨)

ઉત્તમન્ત સ્પિત વાપિ ભુજાન વા ગુણાન્વિતમ્ ।
વિમૂઢા નાનુપદ્યન્તિ પદ્યન્તિ જ્ઞાનચક્ષુષ ॥૧૦॥
યતન્તો યોગિનઘ્નેન પદ્યત્યાત્મન્યવસ્થિતમ્ ।
યતન્તોઽપ્યકૃતાત્માનો નૈન પદ્યત્યવેતસઃ ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ — દેહથી વિચુલ્લ કિયા દેહમ્ નિષાસ કરનાર, ઇન્દ્રિય વિષયોનો ઉપદોષ લેનાર અથવા નુષ્ટ અર્થથી કુલ્લ રહેનાર જે છવ તેજ સન્નરૂપ મુલ્લને તેમણું નહીં, પણ એને જ્ઞાનચક્ષુ દેહ છે તેનેજ તે દેહમ્ છે (૧૦) જ્ઞાન કરનાર એથીએ દેહનમ્ સ્થિત રહેવા છવને (આ મને) જુલે છે, અને જે દેહમ્ સંસારતરિક ન્યા અવિચારી દેહ છે, તેને અન્ય જો પણ છવજ સ્વપ્ન દેહમ્ નહીં

ટીકા — તેજો દેહ ઉપજ્ઞ સ્વ તેમ્ મનમ્ અનુકૂલે તેને વેગો અત્યા વળી માટે છે તેજ અધવે તે મુજાવડે ! તેજી સમ

પાત્ર ઇદ્રિયો, જે પ્રકૃતિથી ઉપજેલી અને પ્રકૃતિનીજ હાથ છે તે પેતાની માન્યને તે કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે જે પ્રમાણે સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન સ્વપ્ન પોતાનું કુદુબ જનીને સસારનો કાઠ જમાવી દે છે તેના મોહથી સસારના સુખદુખ ભોગવે છે, તે પ્રમાણે પેતાનું નિત્મુતિ થવાથી આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકૃતિમય માની તેના અકુશલથી તેનાજ કર્મો કરવાને ઉભા થાય છે તે મનરૂપી રથપર ભેડો, અસ્ત્યોદયના દ્વારથી બહાર નીકળી, શબ્દરૂપી અરણ્યમાં સમાઈ જાય છે પ્રકૃતિની હાથમાં હાથમાં ધરીને કોઈવાર તે ત્યાંના દ્વારથી રમ્મં રૂપી ધોર વનમાં જાય છે, તો કોઈક વેળા તેના દ્વારથી બહાર પડી ઉપવિષયના ઝુગલપર સ્વચ્છે દિટ્ટ છે, ડિંવા જે મુખ ! કોઈવાર જીજ્ઞાના દ્વારથી બહાર પડી રમની સુખમાં પ્રવેશી જાય છે જ્યાં મરો અશ જ આ જીવ, તે કોઈવાર નાકના દ્વારથી બહાર પડી મુખ ધના અરણ્યમાં ભડકે છે આ પ્રમાણે દેહ અને ઇદ્રિયોનો જીવન જીવત્મા મનની સાથે મળીને પચેદ્રિયના વિદા જે સંઘાટિક તથા ઉપોચિત લે છે (૩૦)

શરીર યદવાપ્નોતિ યગાપ્યુત્કામતીશ્વર ।

ગૃહીત્વૈતાનિ સયાતિ વાયુર્ગંધાનિપાશયાત્ ॥૧૧॥

“તોકાર્થ” — જ્યારે શરીરસ્વામી શરીર ત્યાગ કરી લે છે ત્યારે પત્રી તેને છેડી જાય છે ત્યારે તે વાયુ જે પ્રમાણે પુષ્પાદિમયો જોત્રધ વધ જાય છે, તે પ્રમાણે મન તથા ઇદ્રિયોને પેતાની સાથે લેતો જાય છે (૧)

ટીકા — પરંતુ જીવનું કર્તૃત્વ કિમ્મ જોડાવૃત્ત ત્યારેજ દિવન પડે છે કે જ્યારે તે જોગદ શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે જે પ્રમાણે જોગદ શરીર પાન તથા વિઠાસી પુડાનું જોધાર જ્યારે તે જોગદ સજ્જત સ્વપ્ન સ્વેવાને આવે છે ત્યારેજ ઇદ્રિયોચર થાય છે તે પ્રમાણે જ્યારે જીવ દેહ ધાત્વ કરે છે ત્યારેજ જીવનું નહકારનો વિષય કિંચ વિષયોદ્રિયેની ધ મધ્યમ દ્રિયે પડે છે અથવા જ્યારે જીવ દેહ ત્યાગ કરી જાય છે ત્યારે તે પેતાની સાથે નિત્ય સ્વેદી મન તથા ઇદ્રિયોથી સપન્નિને લેતો જાય છે જે પ્રમાણે અનિદિ જોધન મ વને આવે ત્યારે તેનું અભ્યાસ કરી તેને પાત્ર કલપમાં આવે તેને જજમજનું પુણ્ય પેતાની સાથે લઈ જાય છે, કિંચ જે પ્રમાણે તેની કાલી નાજવાથી જગમૂદી પુણ્યજોધને નુકસાન થાય છે, જ્યારે

છતાં મને અવિકારીજ બલે છે માયીના ઘટ અથવા મડ તૈવાર કરવામાં આવે ત્યારે અને પુનઃ તેને ભાગી નામવામાં આવે ત્યારે પણ તે ઘટમાં દેખતું આકાંક્ષા નો જેમનું તેમજ મયમ રહે છે, તે પ્રમાણે અમડ અત્મ સત્તાના આધાર પર અનાન દ્રષ્ટિથી કૃત્તિપત એવા દેહોજ દૃષ્ટાન્ન થય છે અને નાશ પામે છે, તથા અમા તો વૃદ્ધિ પણ પામતો નથી અને દીર્ઘ પણ થયો નથી કિંવા એકા કરવનો પણ નથી અને જ્ઞાનો પણ નથી, એમ જે સમજે છે તેનેજ યથાર્થ આત્મજ્ઞાન થકું છે મનુષ્ય જમે તેનું વીજીત ના પ્રાપ્ત કરે અને તેની જુદે પરમાણુની પણ અડવી લઈ નામે તથા તે સકલ શસ્ત્રમ્ નિપુણ થાય તો પણ તે મનુષ્યને મનમ્ વૈરાગ્યનો પ્રવેશ ન થયો હોય તો મારી-સર્વાત્માની વાદે દ્રષ્ટિ પણ તે તાદાત્મ્ય કરી શકે નહિ તેજ પ્રમાણે મોદામાં જમે તેટલો વિવેક ભયો દેવ અને અલક કરણમાં જો વિચેતનુ ચિત્તન રાય તો, હે અર્જુન! તેને કદિ પણ મારી પ્રાપ્તિ થઈ શક્યે નહિ સ્વમમાં સર્વ પ્રથો નુખતવ થય તાપણ તેના જે થયી સસારમથી નુકા થક શકાયે કે? કિવા યત્નમાં હેલા વલ્કિલોપાઈવ પ્રથોનુ ફલ કરીને તેને એક ખુલામાં મૂકી રાખ્યાથી તેનું પરિચીવન કહું એમ કહેવાયે કે? અથવા આખ નીચીને મોટીને નાક આગળ લાય વાન્ન અવે તે તેની કિનન અડી શકાયે કે? તેજ પ્રમાણે ચિત્તમાં અભિનન રખી, મુખનારા સર્વ શાસ્ત્રોને પાઠ કરી જ્ઞવમાં આવે - ને આજ કોશ્ચરથિ જન્મો વ્યતીત થઈ જાય તોપણ મારી પ્રાપ્તિ થયે નહિ હવે કું એજ હોવા છતાં સાચી મત્તમાં મારી વ્યાપ્તિ કેવી રીતે છે, તે તને સ્પષ્ટ રીતે સમજવું હું, માટે સભા. (૩-૭)

यदादित्यगत तेजो जगद्भ्रामयतेऽखिलम् ।

यच्चद्रમसि यन्नामો तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥૧૨॥

શ્લોકાર્થ — સૂર્યમ્ રત્નુ જે તેજ સર્વ જગતને પ્રાપ્તિવ કરે છે અને જે અગ્નિ તથા અદમા પણ છે, તે તેજ માફ છે એમ તું સમજ (૧૨)

ટીકા — જે તેજવડે સર્વ સહિત સર્વ વિશ્વરચન દ્રષ્ટિને પરે તે તેજ નાદથી નવમુખી માફ છે હે પુત્રમુનિ! સૂર્યની પાટીકુ યોગ્ય થઈ જાય પડી પુનઃ પૃથ્વીમાં જે સ્ત્રીન સ અવે છે, તેને તવની જે ચદની નતા તે પણ મરી છે, અને દહન તથા પાવન કરવાને ની અગ્નિમાં રાહીને નામ રાહીજન, તે પણ મારીજ છે

તિથી ઈદ્રિયો પોતપોતાના વિષયોનું સેવન કરે છે તેને તેઓ "જીવ ઉપલોભ લે છે," એમ કહે છે અને ! શરીર ક્ષીણ થઈ લોપ લેવા પલા આપોઆપ બધ પડે છે અને દેહ પડીને નષ્ટ થાય છે, એટલે "જીવ ગયો" એવું તેઓ જીમગણ કરી મૂકે છે હે પાડવ ! જીવ હાલતા હોય ત્યારેજ પવનનું અસ્તિત્વ માનવું અને જે સ્થળે જીવ ન હોય તે સ્થળે પવનનો લોપ માનવો કે ? કિવા સામે આરસ સાંધીને તેની અંદર આપણુ રૂપ ભેઈએ ત્યારેજ શું આપણું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે કે ? તેની પૂર્વે શું આપણો અભાવ રોય છે કે ? અથવા તે આરશી એક બાજુપર મૂકીએ અને આપણુ રૂપ ભેઈ અટકીએ તો શું આ જગતમાથી આપણે નષ્ટ થયા એમ માનવું કે ? માટે આવવું જવું એ આરસીના પ્રતિબિંબનું છે, આપણુ નથી ત્યાં ગડાટનો શબ્દ એ આકાશનોજ ગુણ છતાં જેમ લોકો તેને વાત કરે છે, અથવા અગ્નિ દોડતા હોય છે ત્યારે ચક્ર સ્થિર હોય છે તે પણ લોકો ચક્રનેજ દોડતો કહે છે, તે પ્રમાણે મોહથી અધ વચ્ચે લોકો દેહ ઉત્પન્ન થાય અને નાશ પામે એટલે અવિક્રિય આત્મા જન્મે છે અને નષ્ટ થાય છે એવું માની લેસે છે આ વ્યવસ્થા આત્મા તો આત્મસ્વરૂપમાજ નિચિત્ત હોય છે, તથા કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વ ધર્મ દેહના છે એમ જ્ઞેનારા વિચારવાન લોકો ઉપવા લોકો મનુ જુદાજ પ્રકારના હોય છે દેહ એ તો જીવને રહેવાની કોષ્ટીજ છે એમ તેઓ જ્ઞાનના પ્રકાશથી ભેઈ ચક્રના હોવાથી તેમની આપે નેજ વિષ્ણુ યર્મ જતી નથી જે પ્રમાણે પ્રીતમ ઋતુમા પુષ્કળ અગ્નિ આર અને આચ્છાદિત કરી દે તોપણ તેમથી સૂર્યકિરણો બહાર આવ વિના રહેતા નથી, તેમ જ્ઞાનની પ્રભાથી જેની સ્કૃતિ સ્વરૂપના નિવર સ્થાન પર્યંત પહોચી છે તે જ્ઞાની ગમે તેની પ્રકૃતિ વચ્ચે જ આત્માને અકર્તાજ માને છે નક્કરોથી બરેવું આકાશ સમુદ્રમા દેહ એટલે તે કાળ ઉપરથી તૂટી પડી નીચે આવ્યું હોતુ નથી, જરૂર પોતાના સ્થાનમાજ હોય છે અને સમુદ્રમા જે પ્રતિબિંબ દેહમા છે છે તે મિથ્યા છે, તે પ્રમાણે આત્મા દેહમા કર્તા લોકના તરીકે દેહમા છે તોપણ તે અકર્તાજ છે તરંગોને કીધે ચક્રમા ચક્ર-ચ ચક્ર છે, તોપણ તે તો પોતાના સ્થાનમા નિચિત્ત હોય છે, કિંચ પ્રકૃતે જીવાના પાત્કીમા મૂર્ત દેખાય છે અને પછો પછી અકર્તાજ દેખાનો બધ થાય છે, તે બને વખતે તે તો સદાની પડે પડે સ્થાનમા રોય છે, તે પ્રમાણે જ્ઞાનીજને દેહનો જ મ અને મનુ જ

જાણ અને અવિહારીજ જાણ છે માગીના થઈ અથવા મા તૈવાજ પ્ર
 વધુ આને તારી અને પુન તેને બી નાપવામાં આવે તારી પવ
 ને ધામમાં દેવાનું આશય નો જેમનું તેમજ કાયમ રહે છે, તે પ્રમાણે
 અષ્ટ આમ સજાના આધાર પર અત્યંત દિધી રિપત એવા રહે જ
 નાવન ર રહે અને નાથ પામે છે; તથા આ મા તો વૃદ્ધિ પવ પામતો
 નથી અને દીવ પવ થતો નથી, કિવા ઘટા પ્રકરનો પવ નથી; અને
 કરનો પવ નથી; એમ જે સમજે છે તેનેજ વધારે આ પ્રમાણ થવું છે
 મનુષ્ય જે તેજુ બીજુ નાન પ્રામ કરે અને તેની જુદે પરમ જુની
 પવ જુની લઈ નાખ; તથા તે સંગ રુચ્યા નિપુજ વાજ તો પવ
 ને મનુષ્યન મનમ વૈરાગ્યને પ્રવચન થયો દોષ તો મારી-સર્વા માની
 સાથે દિધિ પવ તે ત દાલ્લે રી યાચે નદિ તજ રમજે મેદામ
 રમે તેજો વિવેક બયો દેવ અને અત કરજુમા એ વિરયોનુ ચિતન
 યેવ તો દે અલુના તેને દિધિ પવ મારી પ્રાપ્તિ થઈ યાચે નદિ
 સ્વપ્રમા સર્વ મેદા નુખજન થય તાપજુ તેજ યે મથી સસારમાંથી
 મુજન થઈ યાચે કે ડિવા થયા નહેલા વલિવોપાઈવ બધેનુ
 રમજુ કરીને તેન એ મુજમા મૂળી રાખ્યાથી તેજુ પરિચીવન કુ
 એમ રહેવાયે છે મથવા આખ માનીને મેલીન નાક આજગ લાજ
 વામ આવે તે તેની કિનન અની યાચે કે તેજ પ્રમાણે ચિતમા
 અભિમન રખી, મુખનારા સર્વ યાચાને પા કરી જવ મા આવે
 ને આજ કાચરણિ જન્મે બનીત થઈ અથ તોપવ મરી પ્રાપ્તિ
 થયે નદિ હવ દુ એકજ હોવા છતાં જાણી માત્રમ મારી વ્યાપ્તિ કેવી
 ગિતે છે, તે તન સ્પષ્ટ રીતે સમજવું જુ, માટે સાબજ (૩૭)

यदादित्यगत तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।

यत्रद्रममि यत्रामो तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥૧૨॥

શ્લોકાર્થ — સૂર્યમ ર જુ જ તેજ સર્વ જગતને પ્રાપ્તિ
 રહે છે અને જ અમિ તથા અદમા પવ છે, તે તેજ માઈ છે એમ
 જુ સમજ (૧૨)

ટીકા — જ તેજવડે સૂર્ય સનેત સર્વ વિધરયના દિધિએ પડે
 તે તેજ નાદથી અલમુથી માઈ છે છે પડુમુના સૂરનાથી
 પડુનુ દે તુ થઈ જ્યા પુન પૃથ્વીમ જે બીનાથ આવે છે,
 તને ઠજા રી જે વદની નતા તે પવ મરી છે, અને દહન તથ
 પાતન કરવાવ થી ન અમ રીને અ ર ઉખજ, તે પા મારીજ છે

**ગામાવિશ્ય ચ મૃતાનિ ધારયામ્યહમોજસા ।
પુષ્ણામિ ચોપધી સર્વાઃ સોમો મૃત્વા રસાત્મકઃ ॥૧૩॥**

લેખકાર્થ — જને હું આ પૃથ્વીમા પ્રવેશ કરી મારા પોષણ સામર્થ્યથી સર્વ મૃતોને ધારણ કરું છું, તથા રસાત્મક એક જ સર્વ ઔષધીનું પોષણ કરું છું (૧૩)

ટીકા — હું પૃથ્વીમા પ્રવેશી તેને આધારભૂત થયો છું, મને સમુદ્રના અથાક પાણીમા રહેવા છતાં તે પિત્તળી બની નથી, એ પોતાના પૃષ્ઠ ભાગપર જે અપરિમિત ચરાચર મૃતો ધારણ કરે છે, તેને પણ હું જ તેમા પ્રવેશીને ધારણ કરું છું હે પદ્મુન ! આકાશમા પણ ચદસ્વરૂપે જાલે અમૃતનું ચાલતું સરોવર જન્મે છે ! અને ત્યાં રહ્યો રહ્યો ચદકિરણરૂપી ઔષધી સર્વ વનસ્પતિ હું જ પોષણ કરું છું આ પ્રમાણે સર્વ ધાન્યાદિકનું પોષણ કરી અને નાના પ્રકારના ધાન્યોની વૃદ્ધિ તારા પ્રાણીમાત્રનું રાજ્ય હું જ કરું છું અને અન્ન ઉત્પન્ન કર્યા પછી પણ જીવને સતોષકારક રીતે તે પ્રાણી માત્રને કેમ પચે તેનો મને વિચાર ઉત્પન્ન થયો (૪૦૬)

અહ વૈશ્વાનરો મૃત્વા પ્રાણિનાં દેહમાશ્રિતઃ ।

પ્રાણાપાનસમાયુક્તઃ પચામ્યન્ન ચતુર્વિધમ્ ॥૧૪॥

લેખકાર્થ — હું પ્રાણીઓના શરીરમા પ્રવેશી, પ્રજા, અન્ન, ઈત્યાદિ વાયુમા મર્ગી બઈ, જઠરાગ્નિ બની, (ભસ્વ, લોભ્ય, કૈટલ તથા ચૈત્ત્ય એવા) ચતુર્વિધ અન્નનું પાચન કરું છું (૧૪)

ટીકા — મટે હું અર્જુન ! પ્રાણી માત્રના શરીરમા નિશ્ચિત્ત પચાવતી સગતારી જઠરમા હું જ તરીકે થયે. પ્રાણ તથા અન્ન એ વાયુની ત્રેવણી ધમણ તારા તાત્રેદિવસ તે જઠરાગ્નિને સગતારી જઠરમા કેન્દ્રય અન્નને કૃના કરી મૂકું છું તેનો વિચાર નયો ! કૃત, મિત્ર, શિત્રેનું તથા મયુ એ ચતુર્વિધ અન્નનું પચન જઠરાગ્નિ હું જ કરું છું આ પ્રાર્થના મારી મન પણ હું છું, જનને નિર્ભય બનાવટે થય છે તે ધાન્ય પણ હું જ અન્ન જીવનનું મુખ્ય ભાગ એ જઠરાગ્નિ, તે પશુ હું જ છું મારી વસાવવાને એમ મારે રહ્યો મું છું ? એ લુપ્ત નિત્યેવ રાઈ ભગમા ગણ ? આ જનમા પ્રવેશિના બીજું કંઈ છે નહ મન હું જ બરેએ છું તે પાન અન્ન જનમા કંઈ જાણીએ મુખી દેમા હું અને ? ૧૪ ૫૩૪

એ, તેનું કારણ શું ? એવો પ્રશ્ન ઉભવશે ! એકજ દીપકથી સર્વ દીવાઓ સજાવવામાં આવે તો તેમાંથી કેટલાક પ્રકાશે અને કેટલાક ન પ્રકાશે એમ શી રીતે બની શકે ? આ પ્રકારના વર્કવિવર્કો તું તારા મનમાં કરતો હશે, માટે હું તેનું ઉત્તમ રીતે નિવારણ કરૂં છું તે સાબળ. સર્વત્ર હુંજ ભરેલો છું એ વાત તો સર્વાંશે નિર્વિવાદજ છે, પરંતુ તે તે પ્રાણીઓની બુદ્ધિની ક પના પ્રમાણેજ તેમને જાણુ છું જે પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન વાવોના અનુરોધથી એકજ આકાશ ધ્વનિના પૃથક્ પૃથક્ નાદો સંભળાય છે, કિવા એકજ સૂર્યનો ઉપયોગ યોગ્યતાની આવશ્યકતા પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કરવામાં આવે છે, એકજ પાણી ધીવના પૃથક્ પૃથક્ ધર્મોને લીધે તે તે વૃક્ષના રૂપમાં પરિણામ પામે છે, તે પ્રમાણે માણ્વ સ્વરૂપ સર્વ પ્રાણી પદાર્થરૂપે પરિણામ પામ્યું છે અને ! અજ્ઞાની અને ચતુર્ણી દ્રષ્ટિએ પરોલો મે એરનો નીલમણિનો હાર, અજ્ઞાનીને સર્પરૂપે ભાસવાથી તેને ભીતિ ઉત્પન્ન થઈ અને ચતુર્ણે તે અમૂલ્ય અલકાર લાગરાથી પરમ સતેત્વ યયો. અસ્તુ ! સ્વાતિ નક્ષત્રનું પાણી એક સરખુજ હોય છે, પરંતુ તે ધીપમાં પડે છે ત્યા તેના મોટી યાય છે અને સર્પના મુખમાં પડે છે ત્યા તેનું વિષ બન છે તે પ્રમાણે જે જ્ઞાની છે, તેને મારાથી મુખની ઉત્પત્તિ યાય છે અને અજ્ઞાનીને હુ ખ યાય છે (૪૨૦)

सर्वस्य चाह हृदि सन्निविष्टो मत्त स्मृतिर्ज्ञानमपोहन च ।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदात्कृद्देदविदेव चाहम् ॥१५॥

શ્લોકાર્થ — હું સર્વના હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને રહું છું; મારા ધીવ સર્વને સ્મૃતિ, જ્ઞાન અને એ ઉભવનો અભાવ (વિસ્મરણ તથા અજ્ઞાન) ઉત્પન્ન યાય છે, સર્વ વેદોદ્વારા હુંજ બલુવાને યોગ્ય છું, અને વેદાતનો સિદ્ધાંત કરનાર તથા તેના જ્ઞાતા પણ હુંજ છું (૧૫)

ટીકા — ભાકી સર્વ પ્રાણીના હૃદયમાં હું અમુક છું એવી જે બુદ્ધિ રાત્રિ દિવસ સ્ફુરે છે, તે પણ હુંજ છું પરંતુ ત્રાણના સમ્મ જમથી, યોગ અને જ્ઞાનના અભ્ય સથી તથા વેરાચ્ચ સહવગમાન ગુરૂ ચરણની સેવાથી, જેમનું સર્વ અજ્ઞાન નષ્ટ થઈ બુદ્ધિ આત્મસ્વરૂપમાં વિદ્યામ પામે છે, તેઓ આત્મસ્વરૂપ પ્રતિ જોઈ જોઈને તે આત્માના યોગથી નિરંતર તૌખ્યનોજ ઉપભોગ લે છે ના મુખનું કારણ પણ મારા વિના ઈતર કાઈજ નથી હે ધનવ્ય ! તૂર્પના પ્રજાલથીજ સૂર્યનું દર્શન યાય છે, તેમ માણ્વ જ્ઞાન યરાને માટે હુંજ કારણ

છુ પરતુ કેવલ વ્યાવહારિક લોકોની સેવા કરીને તથા સ સા ની ઉચ્ચ
 મત્ત સાક્ષીને દેહમાત્ર જેમની અહુષુદિ બધાઈ ગઇ હોય છે
 તેઓ સ્વર્ગ અને સસારની પ્રાપ્તિ માટે જે સકામ કર્મનું આચરણ કરે
 છે, તેથી તેમને દુ ખજ મુખ્ય ભાગે પ્રાપ્ત થાય છે પરતુ હે અર્જુન!
 તે દુ ખપ્રાપ્તિ પણ અજ્ઞાની લોકોને મારી સત્તાથીજ યાર છે જેમ
 સ્વપ્ન અને નિદ્રાનું કારણ પણ મનુષ્યની ભગૃતાવસ્થાજ હોય છે
 અજ્ઞોવટે સૂઈ નથી દેખાતો તે પણ જેમ સૂઈના પ્રકાશવટેજ અજ્ઞ
 છે, તેમ પ્રાણીઓ મને ન ઓગળી વિચરેનું સેવન કરે છે, તે જ
 મારી સત્તાથીજ યાય છે હે ધનન્ય ! જે પ્રમાણે નિદ્રા ક્રિવા અનુ
 તિતુ મૂળ કારણ જ્ઞાનજ છે, તે પ્રમાણે જીવેના જ્ઞાન અને અજ્ઞાન
 મૂળ પણ દુ જ છુ હે ધનુર્ધર ! જે પ્રમાણે સર્પ ક્રિવા રજ્જુન
 ભાસતું મૂળ કારણ રજ્જુજ છે, તે પ્રમાણે સસારના જ્ઞાન તથા અજ્ઞ
 નની સિદ્ધિ મારી સત્તાવટેજ યાય છે મારૂ ખરૂ સ્વરૂપ ન બની
 યકાવાથી વઢોએ મને બાલુવાની ચેષ્ટા કરી, તેથી તેના તણ ભાગ બની
 ગયા જેમ પૂર્વ તથા પશ્ચિમવાહિની નદીઓનું પ્રાપ્ય સ્થ ન સમુદ્ર
 છે, જેમ મહા સિદ્ધાતની આગળ (બ્રહ્મની આગળ) શ્રુતિ, યજુર્વેદ
 વચ પામે છે, જમ પવનની વચરો ગધસહિત આકાશમા લા પારે
 છે, જે સ્થળે સર્વ શ્રુતિઓ લક્ષ્મ પામીને સ્વગ્ધ યજુ રહે છે તેમા
 બ્રહ્મસ્વરૂપને દુ પે તેજ યથાર્થ પ્રકટ કરૂ છુ પરી યુનિસદ્ધ વર્ણ
 જગત જે સ્થળે લા પામે છે, તે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનનો ભાગનાર દુ જ
 છુ મનુષ્ય ભગૃત યજા સ્વપ્નમા બ સેવી વસ્તુઓના મૂળથીજ અજ્ઞ
 હોવાનું તથા પોતે એકલોજ હોવાનું જ્ઞાન જમ પોતાવટેજ પે
 પામે છે, તેમ મારા આત્મસ્વરૂપનો બોધ મનુષ્યને મારવોજ યજ
 છે, અને તે આત્મસ્વરૂપન બાલુનાર પણ દુ જ છુ હે વીર અર્જુન!
 જે પ્રમાણે કર્પૂર બગીને બરમીનૂત યજા તંતુ કાજળ પણ રડેનું નથી
 તેમ અજ્ઞાનનો સમૂળ નાથ કરનાર જે જ્ઞાન તે પણ જ વેગા દલ
 પામી બા છે, તે વેગા કાઈ નથી એમ પણ કહી યજાનું નથી અન
 છે એમ પણ કહી યજાનું નથી; અથા જ્ઞાનાજ્ઞ નનો લા વડ જ
 શુદ્ધ સ્વરૂપ અચિદ્દ રહ છે, તેમા રૂઝનો પ્રવચન વર્ષ શકોને નથી
 અને અગ્નિ પણ રડેને નથી; માટે તે છે ક્રિવા નય એ યજાનું
 હી રડાનું નથી વિધેના કારણ જમ અજ્ઞ નનો વિધેમહિત નથી
 અજ્ઞ ન જે આત્મવસ્તુ તેના વિધેનપત સાધન છે તેજુ અન
 ને એથી કાઠે? લાચરૂ કે અજ્ઞ નની ની વિધેન

પરતુસ્થિતિ છે તે માટે શુદ્ધ સ્વરૂપ છે (૪૪૧)

દેવ વપતિ ભગવાન આ પ્રમાણે સ્વયં સૂક્ષ્મ પદાર્થોમાં જે નાની બ્રહ્મિનુ નિરૂપણ કરતા કરતા છેક પાતાના નિરૂપાધિક સ્વરૂપ સુખી લઈ જાને વિરમ્યા જેમ ચદ્રોદયનું દીર સનુદમાં પૂજ પ્રતિબિલ દેખાય છે, તેમ ઈશુ કૃષ્ણે દરેકો આ સ્વ જે ધ અભુનના દુલ્લભા વિગિન નયો જેમ બીલપર આદેખેતુ ચિત્ર સામે આવતી ચગકરી બીલમાં દેખાય છે, તેમ વદુદનાયક ઈશુ પદમાત્માના મનમનેા કોષ અભુનના શુદ્ધ અત કલ્પમાં પ્રાતાગાવત થયો. ધન્ય ! ધન્ય પરમ મસ્વભાવને ! જમ જમ તની પ્રાપ્તિ યની જાય છે તેમ તેમ આનંદની વૃદ્ધિ થતી જાય છે આવા અનુભવના ગળા જે અર્જુન, તે ઈશુ દેવપ્રત્યે જે. યો -દે દેવ ! આપની વ્ય પકતાનુ વલુન કરતી વખત આપે પ્રસંગાનુસાર નિરૂપાધિક સ્વરૂપનુ વલુન કર્યું, તે નિરૂપાધિક સ્વરૂપ એક વખત મને સ્પટ રીતે લમજવા ત્યારે ઈશુ દ્વારમ નક લો યા -ડી- કનુ દે અભુન ! મને નિરત્વ વિલાસ વિનોદથી પણ એજ યોલવું ને છે, પરતુ શુ કક ? એવા પ્રશ્નો પૂછનાર કોઈ મજતુ નાથી મોટી આસ્થાથી ' પુન નિરૂપાધિક સ્વરૂપ સમજવો ' એમ તે મને કહુ, તે પાથી નન એમ લાગે છે કે એવી રીતે પૂછનાર મને કોઈ મજે, એવી જે મને તીવ હ-ગા દલી તેના કુમરૂપેજ આજે તુ મને ત્રામ થયો છે જે સુખને અનુભવ અદૈવ સ્થિતિમાજ મજે છે, તે સુખ ત્રામ કરવામા નાજ તુ મને સહાયક થયો છે કાલુ કે માટે નિરૂપાધિક સ્વરૂપ પુન. કહી સજ નાવવાનુ કહીને તે મને સુખ આપ્યું છે જે પ્રમાણે આસ્તીમા આપલુ સ્વરૂપ જેવાથી સુખ યાય છે, તેમ તારી સારે મવા કરવાથી મને સુખ યાય છે, માટે તુ સવાદ કરન રાજોનો વિરોમજ્ઞિ છે હેમિત્ર અર્જુન ! તને સમજ ન પડે એવા માટે તુ મને પૂછ - ને તુ તને સમજ પાડુ એ લોજ આપલો સજય છે શુ ? એમ મોટી દેવે આનંદાતિશયથી -ર્જુનને આલિ ન દીધુ અને તેના પ્રતિ કૃપારદિઈ કોઈ લો યા કે, -એક જે હોય છે તેપનુ વાચા તો એકજ નીકળે છે જે પપો હોય છે તેપલુ ચાલવાની કિયા તો એજ દેવ છે તેજ પ્રમાણે હુ કોનાર તયા તુ પૂછનાર જે આપલે બન્ને એકજ ઈએ (૪૫૫)

આ પ્રમાણે બોલવા લેલગા પ્રેમથી જમિત થય તેજો અર્જુનને અલિ ન દઈ સુખ થવા પડી તેજો સકિન થક લો યા -આલો બપો પ્રેમ સારો નહિ લેવીના રત્નો ગોઝ બનતી વખત ને

છુ પરતુ કેવલ વ્યાવહારિક લોકોની સેવા કરીને તથા સંસારની ઉચ્ચ
 મત્ત સામગ્રીને દેહમાત્ર જેમની અહુબુદ્ધિ બધાઈ ગઈ હોય છે
 તેઓ સ્વર્ગ અને સંસારની પ્રાપ્તિ માટે જે સકામ કર્મનું આચરણ કરે
 છે, તેથી તેમને દુ ખજ સુખ્ય ભાગે પ્રાપ્ત થાય છે પરતુ હે અર્જુન!
 તે દુ ખપ્રાપ્તિ પણ અજ્ઞાની લોકોને મારી સત્તાથીજ થાય છે એકે
 સ્વપ્ન અને નિદ્રાનું કારણ પણ મનુષ્યની જાગૃતાવસ્થાજ હોય છે
 અજ્ઞોવડે સૂઈ નથી દેખાતો તે પણ જેમ સૂઈના પ્રકાશવડેજ અજ્ઞ
 છે, તેમ પ્રાણીઓ મને ન ઓગળી વિષયોનું સેવન કરે છે, તે
 મારી સત્તાથીજ થાય છે હે ધનજય ! જે પ્રમાણે નિદ્રા ક્રિયા કરી
 તિલુ મૂળ કારણ જ્ઞાનજ છે, તે પ્રમાણે જીવોના જ્ઞાન અને અજ્ઞાન
 મૂળ પણ હુજ છુ હે ધનુર્ધર ! જે પ્રમાણે સર્પ ક્રિયા રબજુ
 ભાસતું મૂળ કારણ રબજુજ છે, તે પ્રમાણે સંસારના જ્ઞાન તથા અજ
 નની સિદ્ધિ મારી સત્તાવડેજ થાય છે મારૂ ખરૂ સ્વરૂપ ન જ
 શકાયથી વદોએ મને જાણવાની ચેષ્ટા કરી, તેથી તેના ત્રણ ભાગ જ
 મયા જેમ પૂર્વ તથા પશ્ચિમવાહિની નદીઓનું પ્રાપ્ય સ્થાન સમુદ્ર
 છે, જેમ મહા સિદ્ધાતની આગળ (બ્રહ્મની આગળ) શ્રુતિ, શબ્દક્રિયા
 લય પામે છે, જેમ પવનની લહરો ગદ્યસહિત આકાશમા લય પામે
 છે, જે સ્થળે સર્વ શ્રુતિઓ લક્ષ્મણ પામીને સ્તબ્ધ થઈ રહે છે તેમજ
 બ્રહ્મસ્વરૂપને હુ પેતૈજ યથાર્થ પ્રકટ કરૂ છુ પછી શ્રુતિસહ સર્વે
 જગત જે સ્થળે લય પામે છે, તે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનનો જાણનાર હુજ
 છુ મનુષ્ય જાગૃત થતા સ્વપ્નમા જ સેડી વસ્તુઓનો મૂળથીજ અજ્ઞાન
 હોવાનું તથા પોને એકલોજ હોવાનું જ્ઞાન જેમ પોતાવડેજ પે
 પામે છે, તેમ મારા આત્મસ્વરૂપનો જોધ મનુષ્યને મારાવડેજ થવ
 છે, અને તે આત્મસ્વરૂપન જાણનાર પણ હુજ છુ હે વીર અર્જુન!
 જે પ્રમાણે કપૂર જાગીને બસમીનૂત થતા તેનું કાળજી પણ રહેતું નથી,
 તેમ અજ્ઞાનનો સમૂળ નાશ કરનાર જે જ્ઞાન તે પણ જે વેગા નાટ
 પામી જાય છે, તે વેગા કાઈ નથી એમ પણ કહી શકાતું નથી અને
 છે એમ પણ કહી શકાતું નથી, અર્થાત્ જ્ઞાનાજ્ઞાનનો લય થતા જે
 શુદ્ધ સ્વરૂપ અવશિષ્ટ રહે છે, તેમા શબ્દનો પ્રવેશજ થઈ શકતો નથી,
 અને અગ્નિ પણ રહેતો નથી, માટે તે છે કિંવા નથો એ શબ્દના
 કહી શકાતું નથી વિશ્વના કારણ રૂપ અજ્ઞાનનો વિશ્વમહિત નાશ કરી
 નાશનાર જે આત્મવસ્તુ તેનો વિશ્વાતમત સાધનથી કે જુ અને
 ક્ષયની પનો શોધી ગાડશે ? તાત્પર્ય કે આ પ્રકારની જે કર્મ વિશે

વસ્તુસ્થિતિ છે તે માટે શુભ સ્વરૂપ જ છે (૪૪૧)

દૈવ યપતિ ભગવાન આ પ્રમાણે ક્યૂંત સૂક્ષ્મ પદાર્થોમા પોતાની વ્યાપ્તિનુ નિરૂપણ કરતા કરતા એક પોતાના નિરૂપાધિક સ્વરૂપ સુધી હર્ષ વધને વિગમ્યા જેમ વદોદયનું ક્ષીર સમુદ્રમા પૂર્ણ પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તેમ શ્રી કૃષ્ણે કરેલો આ સર્વ લેખ અભુનના દુઃખમા ચિત્રિત નયો. જેમ બીજાપર આવેખેણુ ચિત્ર સામે આવેલી ચગકવી બીજામા દેખાય છે, તેમ વૈકુઠનાયક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના મનમાનો લેખ અભુનના શુદ્ધ અત સ્વભામા પ્રાતોગાવેત થયો. ધન્ય ! ધન્ય પરમ મસ્વભાવને ! જેમ જેમ તેની પ્રાપ્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ આનંદની વૃદ્ધિ થતી જાય છે આવા અનુભવના ગબ્બ જે અભુન, તે શ્રી દેવપ્રત્યે જો યો —હૈ દેવ ! આપની વ્ય પકાણુ વર્ણન કરવી વખત આપે પ્રસંગાનુસાર જે નિરૂપાધિક સ્વરૂપનુ વર્ણન કર્યું, તે નિરૂપાધિક સ્વરૂપ એક વખત મને સ્પષ્ટ રીતે લમજાવો. ત્યારે શ્રી દ્વારકા નાય ભો —હીક હણુ હે અભુન ! મને નિરૂપ વિલાસ વિનોદથી પણ એજ જોહવું હો છે, પરંતુ શુ કડ ? એવા પ્રશ્નો પૂછનાર કેઈ મળતુ નથી મોટી આસ્થાથી 'પુન નિરૂપાધિક સ્વરૂપ સમજાવો' જેમ તે મને કહુ, તે પરથી મન જેમ લાગે છે કે એવી રીતે પૂછનાર મને કાઈ મળે, એવી જે મને લીલ હજી હાલી તેના ફગરૂપેજ જાણે તુ મને પ્રાપ્ત થયો છે જે મુખનો અનુભવ અદૈવ સ્થિતિમા જ મળે છે, તે મુખ પ્રાપ્ત કરવામા જાજ તુ મને સહાયક થયો છે કારણ કે માટે નિરૂપાધિક સ્વરૂપ પુન. હાલી સભાગરવાનુ કહીને તે મને મુખ આપ્યું છે જે પ્રમલે આસ્તીમા આપણુ સ્વરૂપ જોવાથી મુખ યાય છે, તેમ તારો માટે સવાદ કરવાથી મને મુખ યાય છે, માટે તુ સવાદ મન રાજોને વિદેમહિ છે હેમિત્ર અભુન ! તને સમજ ન પડે એવા માટે તુ મને પૂઝે અને તુ તને લમજ પાડુ એજ લોલ આપતો સલખ છે શું ? જેમ જોડી દેવે આનંદાનિશ્ચયથી અભુનને આલિંગન હીધુ અને તેના પ્રતિ કૃપાદિયે એર્ષ લેલ્યા કે, —જોઈ લે હોય છે તોપણ વાચા તો એકજ નીકરો છે લે પરો હોય છે તોપણ ચાલવની કિયા તો એજ હવ છે તેજ પ્રમાણે હુ કહેન ર તયા તુ પૂછન ર લે જાપતે બને એજ હાએ (૪૫૫)

આ પ્રમાણે જોહવું લેલન પ્રેમથી જમિત થક તેજો અભુનને આલિ ન દક સ્વમ્થ યથા પછી તેજો સ્થિત થક જે —હૈ દેવ ! એવી પ્રેમ સારો નહિ તેવીના વલને તેજ અનુભવી વખત તેમા

વસ્તુસ્થિતિ છે તે માટે શુદ્ધ સ્વરૂપ જ છે (૨૪૧)

દૈવ યપતિ જનવાન આ પ્રમાણે સ્વૈય સૂક્ષ્મ પદાર્થોમા પોતાની વ્યાપ્તિનું નિરૂપણ કરતા કરતા એક પોતાના નિરૂપાધિક સ્વરૂપ સુધી લઈ જઈને વિરમ્યા. જેમ ચક્રોદયનું ક્ષીર સમુદ્રમા પૂર્ણ પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તેમ ક્ષી પૂર્ણે દરિહો આ સર્વ લેખ અર્જુનના દ્વંદ્વમા વિનિગ યયો જેમ બીજાપર આવેએતુ ચિત્ર સામે આવેલી ચગકવી બીજામા દેખાય છે, તેમ વૈકુઠનાયક ક્ષીપૂર્ણ પરમાત્માના મનમાનો લોખ અર્જુનના શુદ્ધ અત કલુમા પ્રતોત્રાવિત યયો. ધન્ય ! ધન્ય પરમ મસ્વભાવને ! જેમ જેમ તેની પ્રાપ્તિ યતી જાય છે તેમ તેમ આત્મની વૃદ્ધિ યતી જાય છે આવા અનુભવના રાજા જે અર્જુન તે ક્ષી દેવપ્રત્યે જો યો - હો દેવ ! આપની વ્ય પક્યાનુ વર્ણન કરવી વખત આપે પ્રસંગાનુસાર ને નિરૂપાધિક સ્વરૂપુ વલુન ક્યું, તે નિરૂપાધિક સ્વરૂપ એક વખત મને સ્પષ્ટ રીતે લમજવા. ત્યારે ક્ષી દ્વારકા નાય લો-યા - કીક કહુ હે અર્જુન ! મને નિરત્તર વિલાસ વિનોદથી પણ એજ જોલવું ! મે છે, પરતુ શુ કક ? એવા પ્રશ્નો પૂછનાર કોઈ મગતુ નથી મોટી આસ્થાથી ' પુન નિરૂપાધિક સ્વરૂપ સમજવો ' એમ તે મને ક્યુ, તે પછી મન એમ લાગે છે કે એવી રીતે પૂછનાર મને દોષ મને, એવી જે મને લીલ કમ્પા હલી તેના હજરૂપેજ આજે તુ મને પ્રાપ્ત યયો છે જે સુખનો અનુભવ અદ્વૈત સ્થિતિમાજ મને છે, તે સુખ પ્રાપ્ત કરવામા જાજે તુ મને સહાયક યયો છે કારણ કે માટે નિરૂપાધિક સ્વરૂપ પુન કહી સબંધાવવાનુ કદીને તે મને સુખ આપ્યું છે જે પ્રમાણે આત્મીમા આપણુ સ્વરૂપ જોવાથી સુખ યાય છે, તેમ તારી સાથે સવા કરવાથી મને સુખ યાય છે, માટે તુ સવાદ કરન રાજોનો શિરોમણિ છે હેમિત્ર અર્જુન ! તને સમજ ન પડે એવા માટે તુ મને પૂછે અને હુ તને સમજ પાડુ એટ લોજ આપણો સબંધ છે શું ? એમ મોટી દેવે જ્ઞાનદાતિયથી અર્જુનને જાણિત દીધુ અને તેના પ્રતિ કૃપાદ્રષ્ટિથી એક જોવા ક જોઈ લે હાય છે તોત્યુ વાચા તો એકજ નીકલે છે જે પનો હાય છે તોપણ નાલવાની કિયા તો એજ હ વ છે તેજ પ્રમાણે હુ કરેનાર તયા તુ પૂછનાર જે નાપતે જન્ને એજ છીએ (૨૫૫)

આ પ્રમાણે જે વલ્લ જે લગા પ્રેમથી પ્રમિત યક તેજો અર્જુનને આલિ ન લઈ નવ્ય યયા જની તેજો ચક્રિત યક જો યા - ન કલો યથી પ્રેમ તારો નહિ દેવીના રતનો ગોઠ જનવલી વખત તેમા

હું પરતુ કેવલ વ્યાવહારિક લોકોની સેવા કરીને તથા સમસ્તી ઉપ
 મત્ત સાબળીને દેહમાન જેમની અહુભુદિ બધાઈ ગઈ હોય તે
 તેઓ સ્વર્ગ અને સસારની પ્રાપ્તિ માટે જે સકામ કર્મનું આચરણ
 છે, તેથી તેમને હું ખજ મુખ્ય ભાગે પ્રાપ્ત થાય છે પરતુ હે અર્જુન!
 તે હું ખપ્રાપ્તિ પણ અજ્ઞાની લોકોને મારી સત્તાથીજ થાય છે જેઓ
 સ્વપ્ન અને નિદ્રાનું કારણ પણ મનુષ્યની જાગૃતાવસ્થાજ હોય છે
 અજ્ઞોવડે સૂઈ નથી દેખાતો તે પણ જેમ સૂઈના પ્રકાશવડેજ જાગ
 છે, તેમ પ્રાણીઓ અને ન જોગખી વિષયોનું સેવન કરે છે, તે પણ
 મારી સત્તાથીજ થાય છે હે ધનન્ય! જે પ્રમાણે નિદ્રા કિવા અજ્ઞ
 તિનું મૂળ કારણ જ્ઞાનજ છે, તે પ્રમાણે જીવોના જ્ઞાન અને અજ્ઞાન
 મૂળ પણ હુંજ છું હે ધનુર્ધર! જે પ્રમાણે સર્પ કિવા રજનું
 ભાસનું મૂળ કારણ રજનુંજ છે, તે પ્રમાણે સસારના જ્ઞાન તથા અજ્ઞ
 નની સિદ્ધિ મારી સત્તાવડેજ થાય છે માટે ખરૂ સ્વરૂપ ન જાણી
 યકાચાથી વહેએ અને જાણવાની ચેષ્ટા કરી, તેથી તેના તણ ભાગ ભરી
 ગયા. જેમ પૂર્વ તથા પશ્ચિમવાહિની નદીઓનું પ્રાપ્ય સ્થાન સમુદ્ર
 છે, જેમ મહા સિદ્ધાતની આગળ (બ્રહ્મની આગળ) શ્રુતિ, સબંધિત
 વચ પામે છે, જેમ પવનની લહરો ગદ્યસહિત આકાશમા લા પામે
 છે, જે સ્થળે સર્વ શ્રુતિઓ લક્ષ્મ પામીને સ્તબ્ધ થઈ રહે છે તેમજ
 બ્રહ્મસ્વરૂપને હું પેાતેજ યથાર્થ પ્રકટ કરૂ છું પરી શ્રુતિસહ વર્ણ
 જગત જે સ્થળે લા પામે છે, તે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનનો જાણનાર હુંજ
 છું મનુષ્ય જાગૃત થતા સ્વપ્નમા લ સેડી વસ્તુઓનો મૂળથીજ અજ્ઞાન
 હોવાનું તથા પોને એકલોજ હોવાનું જ્ઞાન જેમ પોનાવડેજ લા
 પામે છે, તેમ મારા આત્મસ્વરૂપનો જોષ મનુષ્યને મારાવડેજ લા
 છે, અને તે આત્મસ્વરૂપન જાણનાર પણ હુંજ છું હે વીર અર્જુન!
 જે પ્રમાણે કપૂર જાગીને જાસ્મીનૂત થતા તેનું કાજળ પણ રહેતું નથી,
 તેમ અજ્ઞાનનો સમૂળ નાશ કરનાર જે જ્ઞાન તે પણ જે વેડા નથી
 પામી જાય છે, તે વેળા કાઈ નથી એમ પણ કહી શકાતું નથી અને
 છે એમ પણ કહી શકાતું નથી, અર્થાત્ જ્ઞાનાજ્ઞાનનો લા વચ
 શુદ્ધ સ્વરૂપ અવશિષ્ટ રહ છે, તેમા અજ્ઞોનો પ્રવેશજ ઘર્ષ શકો નથી,
 અને અગ્નિ પણ રહેને નથી, માટે તે છે કિવા નથી એ સમજાવે
 હી શકાતું નથી વિધના કારણ રૂપ અજ્ઞાનનો વિધિસહિત નાશ કરી
 જાણનાર જે આત્મસ્વરૂપ તેના વિવાતમત સાધનજ રૂપ અને
 પુરુષનો શોધી ગાંધે? તાત્પર્ય કે આ પ્રકારની જેમ્મ વિધિ

વસ્તુશિદ્ધિ છે તે માટે શુદ્ધ સ્વરૂપ જ (૪૪૧)

દૈવ યપતિ ભગવાન આ પ્રમાણે સ્વૈય સૂક્ષ્મ પદાર્થોમા પોતાની વ્યાપ્તિનુ નિરૂપણ કરના શરૂઆતેક પોતાના નિરૂપાધિક સ્વરૂપ સુધી લઈ જઈને વિરુદ્ધા જેમ ચક્રોદયનું સ્તીર સમુદ્રમાં પૂર્ણ પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તેમ સ્ત્રી પૂર્ણ દરેલો આ સર્વ લેખ અભુતના દૈવ્યમા ચિત્રિત ગયો જેમ બીજા પર આવેખેતુ ચિત્ર સામે આવતી ચમકતી બીજામાં દેખાય છે, તેમ વેદુરનાયક સ્ત્રી પૂર્ણ પ માતાના મનમનો કોઈ અભુતના શુદ્ધ ન ત કસુમા નાતાનાવેત થયો ધન્ય ! ધન્ય પરમા મસ્વભાવને ! જેમ જામ તાની પ્રાપ્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે આવા અનુભવના ગણ જે અભુત, તે સ્ત્રી દેવપત્યે લે યો -હે દેવ ! આપની વ્યવસ્થાનુ વળુન કરતી વખત આપે પ્રસન્નાનુસાર જે નિરૂપાધિક સ્વરૂપ વળુન થયું, તે નિરૂપાધિક સ્વરૂપ એક વખત મને સ્પષ્ટ રીતે લમલવા ત્યારે સ્ત્રી દારકા નાથ લો ના -કીક સુ છે અભુત ! મને નિરૂપ વિલાસ વિને દસી પણ એક જોલકું ગમે છે, પરતુ શું મર ? એવા પ્રશ્નો પૂછનાર કોઈ મનુષ્ય નથી મીટી આસ્થાથી 'પુન નિરૂપાધિક સ્વરૂપ લમલવો' જેમ તે મને સુખને પાસી મન જમ લાય છે કે એવી રીતે પૂછનાર મને કંઈ મને, એવી જે મને લીલ હજી હતી તેના સૂક્ષ્મપેજ આજે તુ મને નામ થયો છે જે સુખનો અનુભવ જોઈ શકિતિમજ મને છે, તે મુખ પ્રમ કરવામાં જ તુ મને લાય થયો છે કાલ કે માટે નિરૂપાધિક સ્વરૂપ પુન હતી સમનાવરતુ મને તે મને મુખ આપું છે જે મને આસ્તીમ આપણ સ્વરૂપ એવાથી મુખ યાય છે, તેમ જ તે માટે સલા કરવાની મને મુખ યાય છે, મને તુ સલા કરનાર જેને નિરૂપાધિક છે તેમિત અભુત ! મને સમજ ન પડે જોલા માટે તુ મને પૂજા મને તુ મને સમજ ન, એટલે જ અપણા સમજ છે મું ? જેમ જેવી દેવ અનુભવથી અભુતને અભિનન દેખુ મને તેના પ્રતિ પૂજા દરિદ્ર એક લેકા ક, એક લે લેખ છે તેમજ ના તે એક સ્ત્રી છે તે સ્ત્રી દેવ તે તેમજ અભુતની શિલા તે એક સલા છે તેમ પ્રમણેતુ શરૂ કરવું તુ મને તે આજે મને જે જ લે (૪૪૫)

આ મને જેમ તે લેલું તેમને કલિ-દા તેલે અભુતને અભિનન તુ સમજ થવા જો તેમને - નિતુ કા જે જ - ને જો ગયા પ્રેમ તરીકે ને તેમ સને - - અનુભવી સમજ તેમ

જે પ્રમાણે હલકો દાર નાખવો પડે છે, તે પ્રમાણે જો આપણા સ્વરૂપી સુખમાં દેવ ઉત્પન્ન કરવામાં ન આવે તો આજે કૌમુદી પ્રેમનો લય યજ્ઞ નય! આમ વિચાર કરી શ્રીકૃષ્ણને વીરશ્રેષ્ઠ! તે મને શું પ્રશ્ન કર્યો? આ તરફ અર્જુન કે જે શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપમાં લીન થયો હતો તે પણ દેહભાનનર આવી પોતાના પ્રશ્ને ઉત્તર સાબજવાને તત્પર થયો. તે ગદ્ગદિન કહે જો યે-હે દેવ! આપણુ નિરુપાધિક રૂપ કયું છે તે કહો. અર્જુનનુ આ ભાષ્ય સાબગી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ત્રયમ જે પ્રકારે ઉપાધિનુ વર્ણન કરે છે નિર્જુલ સ્વરૂપનો ત્રણ છતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઉપાધિનુ વર્ણન કરી માટે કરે છે, એવી જો કોઈને યકા આવે, તો તેનુ નિવારણ જો છે. જો કોઈ માખણ માગે તો ત્રયમ છાયા બનાવીને પછીજ તેમને માખણ કાઢીને આપવું પડે છે, કિવા શુદ્ધ સુવર્ણ જોઈએ તો પ્રથમ તેને તાવીને નેમથી લેગ કાઢી નાખવો પડે છે, જેમ ચેરાગ કાઢી એટલે પાણી તો શુદ્ધજ હોય છે, અથવા અજ નદ યતા આકાશ તે આપોઆપજ સ્વચ્છ હોય છે, પ્રગેરપરના છોડા કાઢી નાખવામાં આવે એટલે પછી ચોખા પ્રાપ્ત થવાને કંઈ દુરમ્મ છે કે વાર? તે પ્રમાણે સ્વરૂપપરની ઉપાધિ કાઢી નાખ્યા પછી જે અવશિષ્ટ રહે તે કુદ સ્વરૂપ છે, એમાં તે વગી પૂછવું શું? જે પ્રમાણે સ્ત્રી જે નામ લેણી મૌન ધારણ કરે છે તેજ તેના પતિનુ નામ હોય છે, તે પ્રમાણે જીવ્ય ચત્વરિ તિ કુડિત યત્તમ તે અવર્ણનીય, નિરુપાધિક શુદ્ધ આત્મ વસ્તુનો નિર્દેષ થાય છે જનુ સ્વરૂપ શબ્દોદ્ધારા વર્ણવી યત્તમ નર્મ, તે સ્વરૂપનુ વર્ણન આત્મગાત્રુના સયે ગોથીજ યર્ષ યકે છે. મરેજ લક્ષ્મીપાત ભગવાન પ્રથમ ઉપાધિનુ વર્ણન કરવા લાગ્યા, શુદ્ધ પ્રક્રિ પદાના ચત્વરિ કાર દેખાવી દોય તો જે પ્રમાણે એકાદ વસ્તુ સાખાનો આશ્રય લેવો પડે છે, તે પ્રમાણે નિરુપાધિક સ્વરૂપનુ વર્ણન કહેવી વખત ઉપાધિનુ સ્વરૂપ વર્ણવવું પડે છે (૪૩૦)

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર एव च ।

ક્ષર મર્વાણિ ભૂતાનિ કૃટસ્યોક્ષર ઉચ્યતે ॥૧૬॥

શ્લોકાર્થ — આ લોકમાં મ અને અક્ષર જે લેગ પુરુષ (માર્ગ) છે સર્વ જ્ઞાને હા રહેવામાં આવે છે અને કૃતસ્વને (માર્ગ પદ્યજુદ જીવન) અક્ષર કહેવામાં આવે છે (૧૬)

ટીકા — પછી શ્રીકૃષ્ણ જોવા — હે સહસ્રાર્ણી ! આ સહસ્રાર્ણી
 નગરમાં વસ્તુતઃ. આજ ભેજ પુરુષોનો નિવાસ છે. જે પ્રમાણે સર્વ
 આકાશમાં દિવસ (પ્રકાશ) અને રાત્રિ (તિમિર) એ ભેજ રમી રહ્યા
 છે, તે પ્રમાણે સહસ્રાર્ણી રાજધાનીમાં એ ભેજ પદાર્થ વસે છે એ
 ઉપરાંત પણ એક ત્રીજો પુરુષ છે, પરંતુ તે આ ઉભયનઃ નાન સુદા
 સહન કરી શકતો નથી. કારણ કે તે જહીઆ આવીને નગર સહ-
 વર્તમાન તે જન્નેનો નાશ કરે છે પરંતુ તે ત્રીજા પુરુષની વાત હાલ
 રહેવા દે. પ્રથમ એ લેનીજ વાત સામગ્ર તેમાંનો એક આપણે, પાત્રો
 અને આટો છે તથા બીજો સર્વ અવધવોથી પરિપૂર્ણ છે પરંતુ તેના
 એ ધર્મો પોતાના નથી, પણ જે ગ્રામમાં રહેવાને આવ્યા છે તે ગ્રામના
 સસર્મથી તે ઉપન્ન થયા છે તેમના એકનું નામ 'હર' છે અને
 બીજાનું નામ 'અહર' છે આ જન્નેએજ આ સહસ્રાર્ણી નગર આપી
 નાખ્યું છે હવે જે 'હર' ના નામથી ઓળખાય છે તે કોણ અને જેને
 'અહર' કહેવામાં આવે છે તે કોણ છે, તે સર્વ તને સ્ફુટ કરીને કહું
 છું આ સ્થળે સુદ પરમાત્માનેજ હરાહરની સત્તા આપવામાં આવી
 છે. મહત્ત્વથી લઈને વૃણપર્વત જે પ્રપન્ન, તેને 'હર' અર્થાત્ પ્રતિશ્લે
 નાશ પામનાર કહેવામાં આવે છે તેની અપેક્ષા પરમાત્માને આપી
 તેમને હર પુરુષ કહેવામાં આવ્યા છે હે જર્જુન ! મહત્ત્વથી લઈને
 ઘાસના વૃણપર્વત સર્વ જે કાષ્ઠ લણુ સુર, અતિમાન અથરા સ્થિર,
 કિંવા મન અને ભુદિ દ્વારા સમજી શકાય એવું છે, જે કાષ્ઠ પણ
 મહામૂનેતુ અનેકુ, નામરૂપમાં આવનાર તથા સત્, સ્વ અને તમ એ
 ત્રણ ગુણોની ટકાણમાં અકિત થએલું છે, જે સુર્ણવડે પણ મહા
 ભૂતેરૂપી નાલું તૈયાર થાય છે તથા જે સરીરરૂપી રૂબથી કાગળુ જેવી
 શકે છે, જે વસ્તુ વિપરીત જ્ઞાનથી બંધી શકાય છે તથા જે પ્રતિ
 શ્લે ઉત્પન્ન થઈ લવ પામે છે, અરે, જાતિરૂપી અરુચમ (માયામાં)
 પ્રવેશ કરી જે સહિરૂપી અવધવોને ઉપન્ન કરે છે, વધારે શું કહું ?
 જેને 'જર' કહેવામાં આવે છે, સાતમાં અધ્યાયમાં અટ પ્રકારની પ્રકૃ-
 તિના નામથી જેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે; અરે ! આજ અધ્યા-
 યમ વૃક્ષ કાર રૂપ આકૃતિથી તને જે કહેવામાં આવ્યું, તે સર્વ સાકાર
 પદાર્થો પોતાના રહેવાને ગ્રામે છે, એવી કાવ્યા કરી, તેમાં બ્યાસ
 થઈ, તે તે આગરે ચૈતન્ય જની ત્ર્યું છે કૃપામાં પડેલું પોતાનું
 પ્રતિબિંબ એકં તેમાં કોઈ બીજે સિદ્ધ છે એમ માની કેમથી તેને
 નાશ કરવાને માટે જે પ્રમાણે સિદ્ધ તેમાં જુસ્કો મારે છે, કિંવા કહ-

ક્રમા આકાશ વ્યાપ્ત હોવા છતાં પણ તેમણે આકાશનું પ્રતિબિંબ દેખાવ્યું છે, તે પ્રમાણે ચૈતન્ય સ્વપ્ન અદૃશ્ય હોવા છતાં પણ ઉપાધિના યોગથી દૈત્યોપ બને છે હે અર્જુન ! આ પ્રમાણે આકાશયુગ્મ નગરીની કલ્પના કરી આત્મા તે સ્થળે પોતાના સ્વરૂપની વિસ્મૃતિ રૂપી નિદ્રા ભોગવે છે સ્વપ્નમાં જે પ્રમણે કોઈ મનુષ્ય શય્યા ભેદે તે પર નિદ્રા લે છે, તે પ્રમાણે આત્મા આ જગતમાં સ્વસ્થ રીતે ઉઘે છે નિદ્રાના આરે શમા તં હું સુખી છું, હું દુઃખી છું એવા ધ્વનિ કરે છે અને અહીં કાર તથા મમતાના પરમા સપદાર્થ ભૂમો પાડે છે આ મરે પિતા, આ મારી માતા, હું કાળો હું ગોરો, હું પૂર્વ, આ મારી સદતિ, આ મારી સપાત્ત તથા આ મારી સ્ત્રી એવી ત કલ્પના કરે છે આ પ્રમાણે સ્વપ્નમાં આધારે મસાં તથા સ્વપ્નના અરણ્યમાં ભાખાર જે ચૈતન્ય, તાન હે અર્જુન ! 'સર' પુરુષ કહેવામાં આવે છે અને ક્ષેત્રજ્ઞ કહેવામાં આવે છે તથા 'ને મવ જગત્ શુભ કહે છે, તથા જે આત્મસ્વરૂપની વિસ્મૃતિથી સર્વ ભૂતોમાં સચાર કરે છે, તે શ્રી જ્ઞાનેશ્વર 'સર' પુરુષ કહેવામાં આવે છે તે વસ્તુનું સ્વરૂપથી પરિપૂર્ણ છે તેથી તેનું પુરુષ નામ પ્રાપ્ત થયું છે વળી તે દેહરૂપી પુરુષ વાસ કરે છે તેથી પણ તેને 'પુરુષ' કહેવામાં આવે છે ઉપાધિના તાદા મ્થીજ તેના પર શરપણાનું ખોલ આગ ચક્રાવરમાં આ રું છે જે પ્રમાણે હાવના પાણીમાં ચક્રબિંબ પણ હાલનું દેખાવ છે, તત્તમ જે વિદ્યારની ઉપાધિથીજ આત્મા ઉપાધિયુગ્મ ભામે છે પરી તેજ પુરુષ સુકાષ્ઠ જતા તેમનું ચક્રનું પ્રતિબિંબ પણ નહીં થાય છે, તે પ્રમાણે ઉપાધિના નાશ થતા ચૈતન્ય પણ અદરશ થાય છે આ પ્રમાણે ઉપાધિના યોગથી ચૈતન્યને ક્ષણિગ્ના નાશ થાય છે અને આથી 'સર' આવવાથીજ તેને 'સર' કહેવામાં આવે છે આ પ્રમાણે સર્વ જીવ ચૈતન્યને 'સર' કહેવામાં આવે છે હું અખરના ભાગો મ્થી કહ્યું છે, તે ઉત્તમ પ્રમાણે હું છું હે અર્જુન ! બીજી જે 'અખર પુરુષ' ત મધ્યસ્થ છે, માટે જે પ્રમણે સર્વ પર્વતમાં મેરુપર્વત મધ્યસ્થ છે, તે પ્રમાણે પરમાત્મ તથા માયાકારમાં અમર પુરુષની ઉપાધિ જે નાશ તે મધ્યસ્થ છે, ત્રિશિષ્ટ અમર પુરુષને મધ્યસ્થ કહેવામાં આવે છે ક્રમ્થી કે જેમ તે મેરુપર્વત, પૃથ્વી, પાન તથા સ્વર્ગ એ વળે ક્રમ્થી એકજ છે તે પ્રમાણે તે (અદર પુ ૧) પણ નહીં તથા અમર ભુવો નથી. યથાય જ્ઞાન્ય એકજ થયું વિવા વિપરીત જ્ઞાનથી જે પ્રમાણે આ ઉજ્જવલિયો જે જે જે જે અમર વિદ્યારના

તેવું સ્વરૂપ છે મૃતિકાને ભીજ્વી તેના લોહો કરવામા આવે તો તેનો ઘટ બનાવવા પૂર્વેજ તેના મૃત્તિકાત્વનો લોપ થએલો હોય છે અને તેનો આકાર ઘટ લેવો પણ હોતો નથી. આ ભીજ્વેલી મૃત્તિકાનું લોહા ભેવી આ અક્ષર પુરૂષની માધ્યમિક સ્થિતિ હોય છે તરીવર સુમધ - આ પછી તેમા તરંગો પલ્લ હોતા નથી અને પાણી પણ હોતું નથી, એવી જે આકારરહિત સ્થિતિ હોય છે હે પાર્થ ! જગૃત્સ્વભાવને હૃદ્ય સ્વભાવસ્થામાં આવી નથી એવી નિદ્રાવસ્થા તેવું તેવું સ્વરૂપ છે અને જાતના લાભનો પણ અભાવ અને આત્મનોપનો પણ અભાવ એ એની વચ્ચેની જે કેવળ અજ્ઞાન દશા છે તેનેજ 'અક્ષર' કહેવામા આવે છે (૫૦૮)

અમાવાસ્થાની રાત્રિએ સ્વ કળાઓનો નાશ થઈ ચક્રતુ જેવું સ્વરૂપ ભને છે, તેવું શુદ્ધ જ્ઞાન અને વિપરીત જ્ઞાન એ ઉત્તર વિરહિત જે કેવળ અજ્ઞાન તેજ અક્ષર તુ રૂપ છે સર્વ ઉપાધિનો નાશ થવા જે અજ્ઞાનમા જીવાત્મા પ્રવેશે છે તેમ જુમને કૃત્ય આરત્ય વૃક્ષ પાણુ તેમા ભીજ્વે રહેવું હોય છે, તે પ્રમાણે ઉપાધિ તથા ઉપાધિને સ્વીકાર કરનાર જ્યા વિધિનિ લે છે તે સ્થાનને અજ્ઞાન કહેવામા આવે છે જે નિદ્રાવસ્થામા પૂર્ણ અજ્ઞાન હોય છે તેને 'ભીજ્જભાવ' કહેવામા આવે છે, અને સ્વપ્ન તથા જાગૃતિને 'કૃત્યભાવ' કહેવામા આવે છે આ પ્રનાલે વેદાતશાસ્ત્રમા જે સ્થિતિને 'ભીજ્જભાવ' કહેવામા આવે છે, તેજ સ્થિતિનું 'અક્ષર પુરૂષ' એવું પણ નામ છે જ્યાંથી વિપરીત જ્ઞાન ઉપજ થઈ જાગૃતિ અને અજ્ઞાને ઉપે પ્રતાર પામે છે, અને જ્યાંથી અને જુદિતરંગ રૂપી જ્ઞાન નોકળે છે, હે અર્જુન ! જ્યાંથી જીવધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ જ્યાંથી અનત વિશ્વ ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રલયકાળે જીવન્વ તથા વિશ્વની જ્યાં સામ્યાવસ્થા થાય છે, તે ઉપાધિમા અર્થાત્ અજ્ઞાનમા રહેલા ચૈતન્યનેજ અક્ષર પુરૂષ કહેવામા આવે છે ભીજ્જે ક્ષુ પુરૂષ કે જે જાગૃત-સ્વભાવસ્થામા એકે છે તે જાગૃત અને સ્વપ્ન એ બન્ને અવસ્થા જેમાથી ઉત્પન્ન થાય છે કિવા જે અવસ્થાને પૂર્ણ અજ્ઞાનથી ભરેલી એવી નિદ્રાવસ્થા કહેવામા આવે છે અને જેને પ્રકૃતિસ્થિતિ કહેવામા એજ ન્યૂનતા છે, હે વીર અર્જુન ! ખરેખર જો આ નિદ્રાવસ્થામાથી સ્વપ્ન કિવા જાગૃતિ એ અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત ન થતી હોત તો આ સુષુપ્તિનેજ પ્રકૃતિસ્થિતિ કહેવામા આવતી, પરંતુ આ નિદ્રારૂપી આકાશમા પ્રકૃતિ પુરૂષરૂપી અજ્ઞો આવી, સ્વપ્નમા જે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્ર-નોડ ઉદ્ભવ થએલો જુદો

છે, અમ્નુ ! નીચની બાજુએ વિસ્તાર પામેવા સમારૂપી વૃક્ષનું જે મૂળ છે તે અજ્ઞાનજ્ઞ આ અક્ષર પુરૂષનું રૂપ છે એને પુરૂષ શા માટે કહેવો ? એ પૂર્ણપણે નિદ્રા લે છે એટલા માટે તથા માયારૂપી પ્રજ્ઞા શબ્દનું ઉદ્ભવ છે એટલા માટે. જે ગાઢનિદ્રામાં વિકાર અથવા વિપરીત જ્ઞાનનો ભાગ હોતો નથી તેજ એનું રૂપ છે માટે એનો સ્વભાવતઃ કિંવા જ્ઞાન સિવાય અન્ય કોઈ પણ પ્રકારે નાશ થતો નથી. માટે વેદાનશાસ્ત્રના મિદ્ધાતમા એના પર 'અક્ષર'નો આરોપ કરવામાં આવ્યો છે આ પ્રમાણે જીવ, કામ અને કારણ એ વ્યવહાર યજ્ઞને માટે પરમાત્માનું માથે માવાના સબંધનીજ આવશ્યકતા છે તે માવાનું સાથે સબંધવાળા અન્યનેજ 'અક્ષર' પુરૂષ કહેવામાં આવે છે, એમ તુ સમજ (૫૨૫)

उत्तम पुरुषस्तन्य. परमात्मेत्युदाहृतः ।

यो लोकत्रयमाविश्य विभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ — ઉત્તમ પુરૂષ તો આ ઉભયથી ભિન્નજ છે અને તેને પરમાત્મા કહેવામાં આવે છે તે અવિનાશી ઈશ્વર સ્વરૂપ બની આ જગત્ત્રયમાં પ્રવેશી તેનું ધારણ તથા પોષણ કરે છે (૧૭)

ટીકા — જન વિપરીત જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થનારી જ જાણ અને સ્વભાવસ્થા, તે જ જ ગાઢ અજ્ઞાનમાં લાગી પામે છે, તે અજ્ઞાન જ્ઞાનમાં બીજાને જ્ઞાનની પણ પેઢીમેર નીડગી જતા જે પ્રમાણે અગ્નિ કાળને બાગીને પાછળથી પોને પળુ નાશ પામે છે, તે પ્રમાણે જ્ઞાન અજ્ઞાનનો નાશ કરી શક્તિસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવી આપી પાછળથી પોને પણ નાશ પામે છે પછી જે જ્ઞાનૃત્વ મિવાયનું જ્ઞાન રેડા રહે છે, તે જે અર્જુન ! અતિમ રીતે ઉત્તમ પુરૂષ છે, તે પ્રથમના જે પુરૂષથી ભિન્ન છે એ અર્જુન ! નિદ્રા અને સ્વપ્ન કરવા જે પ્રમાણે અજ્ઞાનમાંથી ભિન્નજ રહ્યાની હોય છે, કિંવા સૂરકિરણ અને અજ્ઞાનથી જે પ્રમાણે સૂરકિરણ સર્વાથે પૃથક્ હોય છે, તે પ્રમાણે જ ઉત્તમ પુરૂષ તે ઉભયથી સર્વાથા ભિન્ન છે એવુંજ નહિ, પરંતુ તેને જો અગ્નિ જે પ્રમાણે કાળથી ભિન્ન રોડ છે તે પ્રમાણે જીવ અને આથી પૃથક્ હોય છે કાળાનકાળે જે પ્રમાણે સમુદ્રની મર્યાદા જઈ સર્વજ જગ જગ થઈ જાય છે, એવે જ અને નીચે જ એમ થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે સ્વતઃ જડ નિદ્રા કિંવા અજ્ઞાનમાં પ્રવેશવામાં રાત્રિ અને દિવસનો ભેદ રહેતો નથી તે પ્રમાણે

જ્યા અવશિષ્ટ રહેતો નથી. જ્યા દ્વેષદ્વેષ ભાવ રહેતો નથી, અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વપદ્ધતિને પણ જ્યા લય યજ્ઞ ભય છે અને અનુભવ પણ અભરાષ્ટને નાશ પામી જાય છે; એવું જે કાર્મ તત્ત્વ છે, અને જેને પરમાત્મા કહેવામા આવે છે તેજ તે ઉત્તમ પુરૂષ છે પરંતુ જે અર્જુન ! એ ભોક્ષવું પણ જહોઆ પ્રાપ્ત થવું નથી, માત્ર જીવજ્ઞાને ધારણ કરીનેજ ભોલી યજ્ઞાય છે જે પ્રમાણે તટપર ઉભો રહેલો માણસ જળમા ડૂબી જવાની વાત કરે તે પ્રમાણે આ ઘનના સમજાવી જે રૂબનાર છે તેની સાથે જેલો માણસ શી રીતે વાત કરી શકે વારુ ! તે પ્રમણે જે અર્જુન ! વેદો જ્યા સુધી વિચાર રૂપી કાઠાપર ઉભા ઉભાજ સર્વથી પર એવા પન્મા માર્ન વાતો કરે છે ક્ષર અને અક્ષર એ જન્ને પુરો આ પારના છે, તેથી તેમની અપેક્ષાએજ આ આત્મ સ્વરૂપને પર પુરૂષ કહેવામા આવે છે આ પ્રકારે જે અર્જુન ! પરમાત્મા રૂબથી પુરુષોત્તમને જાણવો એમ તુ સમજ બાગી જ્યા શબ્દની ગતિ કુઠિત થાય છે, તે ન લોપ પામે છે તથા સર્વ વ્યાપારો બંધ પડે છે એવું જે સ્થાન છે, અહ પ્રકાશભાવ પણ જ્યા નહ થાય છે, જ્યા કથનારજ કથન વસ્તુ બની જાય છે અને જ્યા દ્રષ્ટાસહિત દ્રશ્ય નાશ પામે છે, તે પુરુષોત્તમ કહેવાય છે હવે બિંબ તથા તેનું પાણીમા પડેનું પ્રતિબિંબ એના મધ્યમા રહેલી પ્રભા જો કે આપણને દ્રષ્ટિ ગોચર થવી નથી તોપણ તેનું અસ્તિત્વ નથી એમ કહી શકાતું નથી, કિવા ભ્રમોદિય તથા પુષ્પ એ એના મધ્ય ભાગમા જે પુષ્પનું ત્રોગધ્ય હોય છે, તે જો કે આપણને દેખાતું નથી તોપણ તે નથી એમ કહી શકાતું નથી; તે પ્રમાણે દ્રષ્ટા અને દ્રશ્ય વિલીન થતા શું રહેવા પામે છે તે જાણ કહી શક્યો ? પરંતુ એવી જે સિદ્ધિ છે તેની પ્રતીતિ એજ તે પુરુષોત્તમનું રૂપ છે જે પ્રકાશિત થનાર વસ્તુ ત્રિવાચજ પ્રમ શક છે અને જે નિયમ્ય પદાથ સિવાય પણ નિયમન કરે છે, એવો જે ક્ષર તે પોતાના સ્વરૂપમાજ પોતે હોય છે જે નાદ પ્રકારને સાબ જવાની શક્તિ આપનાર નાદ છે, જે સ્વાદને આસ્વાદન શક્તિ આપ નાર મૂળ આસ્વાદ છે, અને જે પ્રકાશને આનહની શક્તિ આપનાર આનદ છે, જે પૂર્ણત્વનું પૂર્ણત્વ, સર્વ પુરુષોમા એક પુરૂષ, અને વિશ્વતિના પણ વિશ્વમરૂપ છે, જે સુખનું પણ સુખ છે, જે તેજનું પણ તેજ છે, અને જે મહાશૂન્યામા શૂન્ય પણ અદ્રશ્ય યજુ છે, જે ઉદય પામ્યા છતા પણ તેના (ઉદય) થી અલિપ્ત હોય છે અને લયનો પણ લય કરીને અવશેષ રહે છે, વધારે શું કરું ? જે મહાનથી પણ મહાન

છે, જેમ છીપ પોતે રૂપુ ન હોવા છતાં પણ અજ્ઞાનીઓને રૂપને જામ આપે છે, કિંવા અવકારના રૂપમા સુવર્ણતાડીન થયા વિના પણ બાલુ સુવર્ણ ન હોય એવું જાણે છે, તે પ્રમાણે તે પોતે વિશ્વ ન હોવા છતાં પણ વિશ્વને ધારણ કરે છે પાણી અને તરંગોમા એક નથી તેમ તે પરમાત્મામા અને જગતમા વિનનના નથી એ વીરેષ' જે પ્રમાણે પાણીમા પડેલા પ્રતિબિંબનુ સર્વથેવ ચક્ર ધારણ હોય છે, તે પ્રમાણે જગતના સક્રિય અને વિસ્તારનુ તેજ કારણ છે જમ તની ઉપસ્થિતિ થના તે ઉત્પન્ન થતો નથી અને લૂન થના તે સ્થૂળ જતો નથી જેમ ગત્રિ અને દિવસ થના છતાં સૂર્યમા પરિવર્તન થતું નથી, તે પ્રમાણે તે કોઈ પણ વસ્તુવડે ઉપજતો નથી, અને કોઈ પણ વસ્તુવડે નાશ પામતો નથી અને તેની તુલના કરવાને માટે તે સ્વપ્ન થો-ય છે (૫૫૬)

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तम ।

अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तम ॥૧૮

શ્લોકાર્થ — હું ક્ષરથી પર અને અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું, તે

હું લોકોમા તથા વેદોમા પુરુષોત્તમ નામથી નસિદ્ધ છું (૧૮)

ટીકા — હે ધનજય ! જે પોતેજ પોતાને પ્રમારિત કરે છે, (

સ્વપ્રકાશ છે,) વધારે શું કરું ? જેનામા દૈતનો સ્પર્શ પણ નથી

તે માટે નિરૂપાધિ-સ્વરૂપ છે અને હું ક્ષુ તથા અક્ષરથી પર છું

માટે વેદો તથા લોકો મને 'પુરુષોત્તમ' કહે છે (૫૫૮)

यो मामेवमसमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।

स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥૧૯

શ્લોકાર્થ — હે અશુભ ! જે જાની આ પ્રકારે મને પુરુષોત્તમ

મનશે છે, તે સર્વજ્ઞ થાને સર્વ ભાવોથી મને ભજે છે (૧૯)

ટીકા — પરંતુ એ દ્વેષે ગ્રેવા લો, હે અશુભ ! જેને રૂપને

સ્વપને પ્રાપ્ત પ્રાપ્ત થયો છે તેજ પુરુષ મને પુરુષોત્તમને જાણે

જેમ અશુભ થયા પડી સ્વપ્ન ભાસતું નથી, તેમ જાનનેા ઉપર સ્વ

પડી સર્વ જાત મિથ્યા જાને છે હાથમા માગા છીથી એટલે જમ

તે દાવા થએલો સર્વને જામ નહીં કાય છે, તેમ માજ સ્વપ્ન

થરાથી જાનનેા મિથ્યાજાણ નાશ પામે છે જે સુવર્ણના અવકાર

માર્ગની મિથ્યાજાણ નાશ પામે છે જે સુવર્ણના અવકાર

તેમ જોઈ મને જાણીને લેદનો લય કર્યો છે અને જે સમજે છે કે સ્વપ્ન સન્નિદાનદ સ્વરૂપ દુલ્ભ ભરેલો છે, આ રીતે અદૈતદ્રષ્ટિથી દેવ પણ લેદ વિના જે મને જુએ છે, તેણે સર્વ કાંઈ જાણ્યું છે જેમ કહેવાની આવશ્યકતા નથી કાંઈ કે તેનામાં સર્વ સંદેહનો વિષય જે દેવ તે પણ અવગ્રહ નથી માટે હે અર્જુન! તેજ માટે ભજન કરવાનો અધિભરી છે જેમ આકાશને આલિંગન દેવાને માટે આકાશજ યે-ય છે, જેમ ક્ષીરસાગરનું આનિધ્ય ક્ષીરસાગર યજ્ઞનેજ યદુ રૂપે છે, અથવા જે પ્રમાણે અમૃતરૂપ ધવાથીજ અમૃતમા જાળી રમાય છે, ઉનમ સુવર્ણમા ઉનમ તુવણ મીગવવાથીજ જમ તેની સ્વર્ણી કિમ્બન ઉપને છે, તે પ્રમાણે મદ્ય યદા પૃથીજ પુરૂષ મારી જાણી કરવાને યોગ્ય યાય છે જે સમુદ્રથી ાગા પૃથ્ પાય તો તે સમુદ્રમા આ માટે મળે વારૂં માટે મદ્ય યદા વિના મારી જાણી કરવી અશ્ય નથી. આ પ્રમાણે જેમ સમુદ્રના તરંગે સમુદ્રથી પૃથ્ નથી તેમ જે માટે ભજન કરે છે તેનામાં અને મારામાં લેદનું અસ્તિત્વ નથી, સૂર્ય અને સૂર્યની પ્રભામાં જે પ્રમાણે જ્યેષ્ઠ ટાય છે તે પ્રમાણે માટે ભજન કરવાથી માત્ર જાનમ અને માર મા અલગ રહેતું નથી

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ।

एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान् स्यात्कृतकृत्यश्च भारतार०॥

શ્લોકાર્થ — 'હે અધ્યાય' આ રીતે આ અન્યત શુદ્ધ શાસ્ત્રને તને કહી સંભળજી, હે અર્જુન! જેને જાણવાથી મનુષ્ય બુદ્ધિ મન અને પુણ્ય લાભે (૨૦)

ટીકા — આ પ્રમાણે ૫૬૨મા અધ્યાયમાં કહેવને અરભ કર્યા પછી સ્વપ્ન શાસ્ત્રના અભ્યાસ થઈજ પ્રાપ્ત થનાર ઉપનિષદકૃતી ઉમરના પ્રમાણે ઝીનારૂપી તુવણ સર્વ જાનમ પ્રસન્ન થાયેલા આ ઝીના વેદોત્ત મથન કરી કહી આસ જુનિયા જાનરૂપ દાદાની કહેવા માપણ સમાન છે, આ ઝીના જાનમરૂપી ભરેલી જીભ જાણીથી નથી છે જાનરૂપી સદની સત્તાથી જાન છે તથા વિચારરૂપી ક્ષીરસાગરનું મદ્ય કરીને કહેલી નહીં જાણીજ છે આ ઝીના જે વાન ૧૬, ૧૬ જે અને અર્જુન એવ વટે મર સિવ ય વસ્તુને જાણીજ નહીં, માટે અર્જુને તે મદ્યજ છે કર અને અમૃત પુરૂષેનું પુરૂષત્વ તેની અનુષ્ઠન નહીં થતું છે અને તેણે જે જાનુ સર્વસ્વ મને પુરૂષેનમને અર્જુન કહી કહ્યું છે મટે દમણ તે જે આ ઝીના પવણ કરી તે જોયેજ વરી છે,

તેથી જ્ઞાનમાં તેને પતિવત્તા નામ પ્રાપ્ત થયું છે પરંપર આ વાક્ય
કાર્મ શબ્દોદ્વારા વર્ણવી શકાય એવું જ્ઞાન નથી, પરંતુ એવું કે
રને છૂટાવાનું જ્ઞાન છે આ ગીતાના અંશરો આત્મભાવ ક્રિયા
કરનાર મ જોઈ છે (એના શબ્દોમાં આત્મપ્રાપ્તિ કરાવી આપવાની
શક્તિ છે) કે અર્જુન! તને જે આ ગીતા કરી સહકારી તેને
મારો ગુપ્ત બહારજ બાજે આજે બહાર કાઢ્યો છે, એવી રીતે જ
માજુએ જી રીને ગૌતમ મુનિએ તાપ્રાર્થી કરી શકેલી જ્ઞાનમાં
મજાને બહાર કાઢી દીધી તે પ્રમાણે ગૈન થ શમુ જે જુ તેની જ્ઞા
માર્ગો ગીતારૂપે મજા કાનનાર શ્રદ્ધાવાન ગૌતમ જુ બ-પ્રી છે જ્ઞાનની
મુંદરતા જોવાને માટે જ પ્રમાણુ આરગી સામે રખાવી થ છે, તે
પ્રમાણુ છે મજા ' આત્મસ્વરૂપ જોવાને માટે જ આ ગીતરૂપે
દેખાવું જનાવું છે જ પ્રમાણુ આકાશમાનો ચાક અનંત નયમ છે
પ્રકાશમા પ્રતિબિંબિત થાય છે, તે પ્રમાણુ તે મારા કલિત
ગીતાને મારા અનંત જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત કરી છે અને કે અર્જુન!
વારામાંથી વિવિધ વાપરૂપી મત જલો રહેવાથી જુગીતા કલિતમાં
નિવાતરયાન બે છે વિશેષ મુંદરૂ ગીતા અંકેરૂપ માલી
જ્ઞાનવર્ગ છે આ તને જ બાજુ છે તે આ મારમારૂમાંથી મુખ
થાય છે ' રૂપુ ' જ પ્રમાણુ અમુન ડી નીનું પાણી થીરની મે
તા થઈ અમ તા પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણુ ગીતાને મુંદરૂ રીને અમ
વર્ગી મ / ન તમ થાય છે અમા આથઈ તે મુંદરૂ કાલી સદાથી
જ્ઞાનજ્ઞાન પ્રાપ્ત આત્મસ્વરૂપની માથે ક્રેડલ થાય છે અનંત
અત્યંતજ નિ કમ થાય છે કે વી વિષામ અર્જુન! જ પ્રમાણુ
નાત્મક નસતી વલુ મુખ પ્રાપ્ત થાય તેની રીત બધ થાય છે તે
અનંતે મુંદરૂ રૂપવતુ વિષામ જ્ઞાન થાય છે માટે જ્ઞાની
અનંત પ્રીપે છે અનંતજ સતા જ શ્રો, પુને આ પ્રમાણુ અ
શ્રુ, જુ વલનમ ડી સીકરૂ અમનડી આપણુ પાર્થિના પ્રત્યક્ષાથી
અનંત જુ ની નું રાગ આવાની મુપાળી સજવને નાક થઈ ન
અનંત જુ નું અનંત સજવે પાસ મ નું, પરંતુ તેને તે જુ
અનંત સદા તે અનંતવતી મુપાળુન સદા તે જુ અનંત જુ
પદા અનંત તે જુ તે જુ નો મુંદરૂ અણુ ક પ્રતાપને અર્જુન
અનંત સદા વિવન કુને તે જુ મુંદરૂ અનંત તે જુ અનંત સદા
અનંત જુ તે જુ તે જુ પ્રતાપને પ્રમત્ત આઈ છે આ પ્ર
અનંત સદા તે જુ અનંત સદા અનંત પ્રતાપને પ્રમત્ત કરી

અતિ આદરપૂર્વક પૂતરાપુત્રને કહ્યા પછી કેટલોક કાળ બેસીત યજ્ઞ
 પછી તે યજ્ઞ સુખી થયેલ તેજ અક્ષરો મે બોલક ધોલક મરાડી
 ભાષામા અને સમભાષા તે પ્રમાણે કહી જતાબ્યા સેવતીના ઇડને
 ઉપર ઉપરથી બેવાથી તેમા કાંઈ વિશેષતા જણાતી નથી. માત્ર તેમા
 કાટાજ દમ્બોચર થાય છે, પરંતુ તેમાથી વિશેષતા તેા માત્ર સૌમ્ય
 શાહક જમરોનેજ જણાય છે, તે પ્રમાણે મારા કથનમા જે યોગ્ય
 સિદ્ધાંત હોય તેજ આપે જલજ કરવા અને ખાલી હોય તેનો પત્તિ
 ત્યાજ કરવેલ કારણ કે કંઈ ન સમજતું એજ અપવચક જાગજની
 ધોભા છે, અને જાગજનું અજ્ઞાન એક માત્રાપિતાને અતિ હર્ષ થાય
 છે અને તેજો વિનોદ પામે છે તેજ પ્રમાણે આપ સતેા મારા માતા
 પિતા છે. આપની સેવ થતા હુ આપની આત્મજ લાડથી જે જોહુ
 છુ, તેજ આ શ્રેય છે હવે જ્ઞાનદેવ કહે છે કે, મારા વિદ્યાત્મક સ્વામી
 એવા જે નિવૃત્તિનાથ તે આ મારી વાલ્યરૂપી પૂજનો અગીકર કરે.

અધ્યાય-૧૬ મો

શ્રી સાગરને સૂર્યની ઉપમા આપી શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે
 છે — જગતનો આભાસ નષ્ટ કરનાર અને અદ્વૈતરૂપી કમળને પ્રકૃષ્ટિત
 કરનારા વ્યભકારિક સૂર્યરૂપ શ્રી સુર્યદેવને મારા નમસ્કાર હો જે
 સૂર્ય અવિવારૂપી નિશ્ચનો તથા જ્ઞાનાજ્ઞાનરૂપી ચદ્રમસનો ભવ કરીને
 જ્ઞાની લોકોને માટે આત્મજોષનો સુદિન પ્રકાશિત કરે છે, જેનો ઉદય
 યજ્ઞ વારમાજ અવરૂપી પક્ષી આત્મજ્ઞાનરૂપી આખો ઉઘાટે છે, આત્મ
 જ્ઞાનનો પ્રકાશ અને દેહાભિમાનરૂપી માગ્જનો ત્યાજ કરે છે, જેનો
 ઉદય થતાજ વાતના મક સુકમદેહરૂપી કમળમા સપડાએલો અવ
 વૈતન્યરૂપી જમર બહાર નીકળે છે, શાસ્ત્રાદિકરૂપી મુચવજુ બરેલા
 માર્મમા સપડાતાજ સાયકાળ થવાથી જે જુદિ તથા જ્ઞાનરૂપી ચક્ર
 વાક પક્ષીના મુગ્ધનો વિયોગ થઈ તે ઉભય અવેશર લેહરૂપી નીચ
 જન્ને કાકાપર સામસામા ઉમા રહીને વિયોગજુ ખની ચિચિધારીએ
 પાટે છે, તે પક્ષીએહુ એકુ જે સૂર્યોદયનો પ્રકાશ થતાજ અવરૂપી
 આક્રમમા એકત્ર થઈ જ્ઞાનદ પામે છે; જે સુર્યરૂપ સૂર્યને કહ
 થવાથી લેહરૂપી ધારની શીતિ નષ્ટ થઈ યોગીરૂપી મુસાફર અવરૂપી
 ભવરૂપી માર્મમા મુખથી વાલવા લાગે છે, જે સૂર્યને તિરેહરૂપી
 કિરણથી જ્ઞાનરૂપી સૂર્યકાંત પ્રદીપ્ત થઈ સસારરૂપી અસ્તરને અગી-

નિતનો વિવેક જાણવું હોય તો પછી તે બાજુ યાત્રુ ? એમ જાણીને તેની માતા તેના બાપ દુરયોધી વિનેદ અને આ-હાહ પામી સતુ ટ યાય છે નાજાનું પાણી જગાના પાણી પર પા. ૬૪ નદર ધુને તો તે તેને 'આવીશ નહિ કિવા પાણુ ભા' એમ જગા કહે છે કે ? જુ સુધિએ શ્રી ભગવાનના હૃદયપર લતાપ્રહાર કર્યો એ કેવળ મોટો અન્યાય કર્યો ? પરંતુ ઉલટુ શ્રી કૃષ્ણે તો તેને પ્રેમથી અલકાર-ણી, યોગ્યાના વશ સ્થગપર ગુરુપ્રસાદરૂપે શ્રીવલ્લભાચ્ચન ચિન્હને ધારણ કર્યું કિવા તિમિ થી ભરેલુ જાન સુર્યોદય યાત્રાની સાથે પ્રકાશથી પરિપૂર્ણ બને છે, તે વખતે સુય તિમિરને 'પાછા દડ' એમ કહે છે કે ? તેજ પ્રમાણે હે ગુરો ! ભેદભુદિના ત્રાણવા બનાવી સુર્યની સાથે આપની તુલના કરી એ મારા અપાધને માટે આપ મને શમા કરો. યોગીઓએ ધ્યાન કરીને તમારી પ્રાપ્તિ કરી લીધી અને વેદોએ યોગ્યાની વાણી વડે તમારૂ વલુન કર્યું એ ઘટના એમ તમે સહન કરી, તેમ મે જે આપની તુલના કરી તેને માટે મને પણ શમા કરો.(૨૯)

હું એક સામાન્ય મનુષ્ય ત્યાપના ગુણોપર આસક્ત બન્યો છું તેને આપ અપરાધ ન સમજ્યો. હવે તો જાહે તે કરો તોપણ બુદ્ધિ પેટે ઉડનાર નથી આપના ગીતારૂપી પ્રસાદામૃતનુ પ્રેનપૂર્વક હું વર્ણન કરવા વાગ્યો એટલે મને ત્રિગુણ બળ મળ્યું છે હે પ્રયો ! મારી વાચાએ અનલ જ મો પર્યાંત તત્ત્વ જાણવું રૂપી તપ હું તેનાજ દુગ રૂપે આ ગીતાનામક નહાકોપ મને પ્રાપ્ત થયો છે ને આજ પવ ત જે અનેક પુરુષો કર્યા તે મને આપના ગુણાનુવાદ ળવાની રક્તિરૂપી દુગ આપોને સ્વલુપ્ત થયા હું હે તબધેના અ ાવના-વ્યવજનમ મરણને આપીન થવુ પડે છે ત્યા તપગયો હતો; પરંતુ તે મરી તર્ક પીગ આને દુર ચર્ક જે 'ગીતા ના ન મારી નસિદ છે અને જે અવિદાનો નાથ કરીને બાવન ચર્ક છે, જેથી આપની કૃપિ અમારે માટે અવશ્ય સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે દરિદાને પર અરસ્માનું મહા લાભી આવે તો પછી તેને રાગી મહેવાયે કે ? અથવા તિમિરને યે દૈવ્યે ને તુપ નનિધિ તરીકે જવે તો તે અધકારજ નાનુવ નથી લની રત્નો કે ? તે પ્રમાણે નાઈ નીવતુ બાચાન એ આશયપુત્ર સુવવા સમન અધરિત છે, પરંતુ આપ તમને મારી સર્વ ઉલકા પૂર્ણ કરી છે મને આપની કૃપાથી હું નીવના આ તર્ક અપાધ કરો તુ ૧૫૪ નિવતુ કરી પદમ્ભ નપાવન થી મુક્તે અભુને સર્વ શામ સિદ્ધ ૧૫૫ કરીને મળા ઉત્તન વૈરનેમ અત્રમ

રહેલા રોગતુ વર્ણન કરે છે, તેજ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે સર્વ ઉપાધિનુ-
 જગતર્તુ વૃક્ષની ઉપમા દ્વારા નિરૂપણ કર્યું અને અવિનાશી એવા જીવ
 ત્માને પુરૂષ શબ્દથી સ્પષ્ટ કરીને સમજાવ્યો. તેથી તેમણે ઉપાધિગત ચૈત-
 ન્યનુ સ્વરૂપ પણ સ્પષ્ટ કરી લીધું. પછી કેવળ શુદ્ધ જે આત્મતત્ત્વ તેને
 “ઉત્તમ પુરૂષ” એ શબ્દથી સ્પષ્ટ કર્યું, અને આત્મપ્રાપ્તિને માટે
 મજબૂત સાધન જે જ્ઞાન તે પણ તેમણે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું માટે
 આ અધ્યાયમા નિરૂપણ કરવાનું કાંઈ પણ અવશિષ્ટ રહ્યું નથી, પરંતુ
 શુરૂ તથા શિષ્યના સંહાતિચયને લીધે એકવાર બોલેલી વાત પુન-
 પુન બોલવાના પ્રસંગ ત્રાસ થાય છે (૪)

આ પ્રમાણે પદરમા અધ્યાયમા કહેલી સર્વ વાતો જ્ઞાનીએ
 પૂર્ણ રીતે સમજ્યા, પરંતુ ઇતર મુમુક્ષુઓનો શકાતુ નિવારણ થઈ
 નહિ મને પુરૂષોત્તમને જે મર્મજ્ઞ જ્ઞાનદ્વારા આવી મળે છે, તેજ
 સર્વજ્ઞ છે અને તેજ મારો ખરો ભક્ત છે આ પ્રમાણે પ્રેલોક્યનાયક
 શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને પદરમા અધ્યાયના અંતિમ શ્લોકમા પરમ સતોષ
 પૂર્વક જ્ઞાનની વિશેષ સ્તુતિ કરી છે. સસારનો લય કરી બ્રહ્મદર્શનની
 સાધેજ દ્રષ્ટા બ્રહ્મરૂપ બની જાય, અને જીવ આનંદ રૂપી સામ્રાજ્ય
 પર આરૂઢ થઈ રહે, તેને માટે જ્ઞાનના જેવો બળવાન ઇતર કાંઈ પણ
 ઉપાય નથી, તેથી “યથાર્થજ્ઞાન એજ સર્વ ઉપાયોનો રાજ છે”
 એમ દેવોના દેવ શ્રી કૃષ્ણ બોલ્યા આ પ્રમાણેના નિરૂપણથી આત્મ
 જ્ઞાનના જિજ્ઞાસુઓએ સતોષ પામી પોતાના પ્રાણુ જ્ઞાનપરથી એ રી
 નાખ્યા છે, પરંતુ જે વસ્તુ પ્રત્યે પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે તે વસ્તુ વિરે
 અધિકાધિકજ વિચારો ઉપજે છે, એવું પ્રેમનુ લક્ષણ છે માટે જિજ્ઞાસુ
 પૈકી જેમને કેવળ જ્ઞાનનો અનુભવ કે પ્રકારે ન થયો હોય, ત્યમુધી
 તેમને અપ્રાપ્ત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવાની તથા પ્રાપ્ત જ્ઞાનની રમા કરવાની
 કાગળ ઉત્પન્ન થાય એ સાહજિક છે માટે તે અપરોપ જ્ઞાન માપ
 છુને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય અને કેવી રીતે વૃદ્ધિગત થાય, કિયા જે
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ નથી અને પ્રાપ્ત થાય છે તોપણ આડમાર્ગે ઉતરી પડે
 છે, એવા જ્ઞાનને વિષ્ણ કરનારી શી વસ્તુઓ છે તે સમજી, અને
 પછી જ્ઞાનપ્રાપ્તિની વિરૂદ્ધ જે વસ્તુ હોય તેનો ત્યાગ કરી જ્ઞાનપ્રાપ્તિને
 માટે દિલકર વસ્તુ જ જણાય તેનું સર્વભાવે મેતન કરવું, આ પ્રમાણે
 જ્ઞાનપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થ નાર એવા તમે જે શકા મનમ અજી
 છે, તનુ નિવારણ કરવાને માટે શ્રી કૃષ્ણ ઉપાય બતાવે છે જે
 યોગથી ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એવી રીતે

સપત્તિનું વર્ણન હવે થી કૃષ્ણ કર્યો, અને જે આમુરી સપત્તિને તીર્થ સંગ્રહને નિવાસસ્થાન મળી જ્ઞાનનો નાજ ધાય છે તેનું પણ તેઓ વર્ણન કર્યો. આવી દેવી અને આમુરી સપત્તિ કે જેના ચોત્રથી ઇંદ અને અનિદ કૃત્યો અને છે, તે વિષે નવમા અધ્યાયમાં વર્ણન કરવાનો પ્રારભ થયો હતો, તેજ વખતે સર્વ નિરૂપણ કરી દેવાનું હતું, પરંતુ વચમાં બીજા પ્રસંગ આવી પડવાથી તે વર્ણન તેમનું તેમ રહ્યું; માટે હવે તે પ્રસંગ વિષે દેવ નિરૂપણ કર્યો. તે વિષે આ સોગમમાં અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન નિરૂપણ કર્યો માટે તેનો સબંધ પાછલા નવમા અધ્યાયની સાથે સંકલિત કરી દેજો. આ ઉપાય સપત્તિ (દેવી તથા આમુરી) જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તથા દાનિ કરી આપવાને માટે સમર્થ છે પ્રથમ દેવી સપત્તિ કે જે મુમુક્ષુને નોક્ષમાર્ગમાં પહેલાંદારી છે અને જે મોહરૂપી શત્રિમાં ધર્મરૂપી મથાલની મજલ તારે છે, તેનું વર્ણન સાબળેલ એક બીજાને સહાય કરે એવા પુસ્કળ પદાર્થોના સંચિત થએલા સમુદાયને સપત્તિ કહેવામાં આવે છે એક સ્થળે એકત્રિત થએલી સર્વને મુખ આપનારી સપત્તિને દેવી સપત્તિ કહેવામાં આવે છે (૧૭)

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ । અમય સત્ત્વસશુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ ।

દાન દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ॥૧૮॥

શ્લોકાર્થઃ—યી ભગવાન બોલ્યા —નિર્ભયતા, ચિત્તશુદ્ધિ, જ્ઞાન તથા ચોત્રમાં એકનિષ્ઠતા, કષ્ટરૂઢ, બાહ્ય ઉદ્ધિયોનો સયમ, વસ્તુ વેદોનું સાર્થ જ્ઞાન, તપ, વાગતા. (૧)

ટીકા—હવે તે દેવી શુભોમાં જેને પ્રમુખત્વ પ્રાપ્ત થયું છે તેને નિર્ભયતા કહેવામાં આવે છે જે મહા પૂ મ્મ ભુરકો માસ્તો નથી, તેને જ્ઞાનની શીતિ હોવી નથી, કિવા પથ્ય પાગનારને રોમને ભય હોય નથી, તેજ પ્રમાણે જે કોઈ પણ કર્મ કરવામાં અહ કસર ઉપજવા દેતો નથી તેને સસારને ભય ક્યાથી હોય ? અદ્વૈતભાવના વિસ્તારથી જે સર્વ જગતને આત્મસ્વરૂપ સમજે છે, તેને ભયને સ્પર્શ પણ ક્યાથી હોય ? પછી મીકને ક્રમાવવા જર છે એટલે મીકુજ પાણી બની જાય છે, તેમ અદ્વૈત ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ભયને નાશ ધાય છે જેને અભય કહેવામાં આવે છે તેના આ લક્ષણો છે અને તે અભય સમ્યક જ્ઞાનની સીમા છે હવે જેને સત્ત્વશુદ્ધિ કહે છે તેને આ ચિન્હોથી જ્ઞાનખવી જે પ્રમાણે રક્ષા બગવી નથી તથા

શુભ્રાતી પણ નથી, કિવા પ્રતિપદાનો પ્રારભ થયા પૂર્વે અને અમા વાસ્થ્યાની સમાપ્તિ થયા પછી મધ્યકાગમા ચદ્રતુ જેવું સૂક્ષ્મરૂપ હોય છે, અથવા શ્રીધમ ઋતુના અતિમ ભાગમા અને વર્ષા ઋતુનો પ્રારભની પૂર્વે ગગાના પાણીતુ જેવું નિર્મળ સ્વરૂપ હોય છે, તે પ્રમાણે સક્રૂપ તથા વિક્રૂપ એ ઉભય જે સ્થળે અવશિષ્ટ રહેતા નથી અને કન્યા સ્નેહગુણ તથા તમોગુણનો પણ લય થાય છે, એવા સ્વસ્વરૂપનું ધ્યાન ધનવાની ની બુદ્ધિને ગચ્છિ ઉત્પન્ન થએલી હોય છે, કિશિવર્મ પ્રિય કિવા અપ્રિય વિષય બનાવે તે છતા પણ જે બુદ્ધિમા તેની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, પનિવ્રતા સ્ત્રીનો પતિ પરગામ બવાથી તે વિરહથી વિબ્હગ થઈ હોય તે વખતે તેન ગમે તેટલી લાલ દ્વાનિની વાત કહી દોય તોપણ જે પ્રમાણે તેનું લગ્ન તે પર ચોખ્ખું નથી, તેજ પ્રમાણે સત્સ્વરૂપપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થયથી જે બુદ્ધિ તેમાજ એક નિષ્ઠ થઈ રહે, તેને સત્વબુદ્ધિ કહેવામા આવે છે એમ કૃશી દેવ્યોઃ સહાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણ બો વા હવે આત્મવાચને માટે જ્ઞાન કિવા યોગ એ ઉભય પેકી જેનાપર આપણી ઇચ્છા સ્થિર થાય, તેમા આપણી ચિત્તવૃત્તિ એની રીતે સ્થિર કરવી કે જેમ કોઈ નિષ્કામ પુરૂષ અપ્રિય ઉવટની આટુતિ આપે છે અથવા જેમ કોઈ કુલીન મનુષ્ય પોની કન્યા ઉત્તમ દુગમાજ અર્પણ કરે છે, અથવા લક્ષ્મી જેમ સર્વ દેવેને ઇંગીને એક વિષદ સાથેજ વસી છે, આ પ્રત્યે વિદ્યપરદિન વર્ષ યોગ કિવા જ્ઞાનમા સ્થિર થવું એનુંજ નામ “જ્ઞાનયોગસ્વરૂપ” છે એમ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા હવે કાયા વાચા મન તથા ધનદારા યાજ નુસાર જ્ઞાન કરવું હોય તો પોતાનો ચતુ પજી ખરેખરી શ્રીધમ આવી પડયા હોય તો તેને સુદા આપવાથી વિમુક્ત થવું નહિ, અનેજ ખરૂ જ્ઞાન કહેવામા આવે છે હે ધનદારા! વૃજ જે પ્રમાણે પે નુ પુષ્પો ફળો, છાયા મૂળીમા પો એ પેળી કાઠ પણ વચ્ચુને જે માર્મથી ગુમ રાખતુ નથી, (કાઈ પણ મનુષ્યને પોનાતા સરસ્વતી ઉત્તોગ લેવાને મનર્થ કરતુ નથી,) તે પ્રમાણે મનથી લખનિ લખનિ પરંતુ જોઈએ તે વચ્ચુ આ રીતે કુખી મનુષ્યની સેવા કરી તેનેજ જ્ઞાન કહેવામા આવે છે અને તેજ મામરૂપી બી અને પ્રાપ્તિ અજન છે અસ્તુ! હવે દમ્બા તાજો સભાજ ન નમને દમ્બ ધારણ કરનાર યતુનો નર કરે છે, તે પ્રમાણે જે વિવર અને કિશિ યેન સયોગને દૂર કરી તેમની વચ્ચે વિરોધ પાડે છે, તેજ અજ્ઞે જે વિવયોના દા માથી વિરોધા યતુને પણ વચ્ચે યા રીતે નહી

અને જે સર્વ દિવ્યોને બાધીને પ્રત્યાહારના તાબામાં સોંપી દે છે, જે પ્રવૃત્તિને આતરિક ચિત્તપ્રદેશ સુધી પાછી હઠાવીને દિવ્યોના હથે દ્વારોમાં વૈરાગ્યની આજ સગાવી દે છે, આસોન્ધાસ બંધ કરવાની ક્રિયા કરતા પછુ યોગીઓના જે અતિ કઠિન મતો, તેનુ ઉત્તમ રીતે જે રાત્રિદિવસ આચરણ કરે છે, તે માણસે હમ સાધ્ય કર્યો છે એમ કહી શકાય છે, અર્થાત્ ઉપર નિર્દિષ્ટ લક્ષણો હમના છે હવે યજ્ઞ એટલે શું તે સમોપમા શું છુ તે સાલગ. પ્રાણજ્ઞ અને સીઓ આદિક સર્વ મનુષ્યોએ પોતપોતાના અધિકારનુરૂપ અને જે જે દૈવતનું પૂજન આદિ કરવાનું ધર્મશુભન હોય, તેનું યથાવિધિ આચરણ કરવું, જે પ્રમાણે પ્રાણજ્ઞોએ વટકમો કરવા અને શુદ્ધોએ તેમને વહન કરવું, એજ તેમના બંનના યજ્ઞ છે અને તે ઉભયને યજ્ઞનું કૃણ મળે છે; તેજ પ્રમાણે અધિકારપરત્વે વિચાર કરા સર્વ મનુષ્યોએ પોતપોતાનો યજ્ઞ કરવો, પરંતુ તમા કૃલાચારૂપી વિષ મેળવવું નહિ અને આ યજ્ઞનો કર્તા હું છું એવા પણ ભાવ લાવવો નહિ, તથા વેદની સર્વ આજ્ઞાઓ સ્વતઃ પાળવી હે અર્જુન! આનેજ સશસ્ત્ર યજ્ઞ કહે વ મા આવે છે અને એજ શ્રીકૃષ્ણમાર્ગમાં સોમીઆ તથા સાથીનું કામ કરે છે હવે હમાને ભૂમિપર નિરર્થક નહિ, પરંતુ પુન હાયમા લેવાના હેતુર્થજ પછાડવામા આવે છે, કિવા ખેતરમા નખાતું ધાન્ય તેનો નાશ કરવાને નહિ, પરંતુ વધારે પમવવા માટેજ નખાય છે; અથવા મૂકેલી વસ્તુ ચોષવા માટેજ જેમ માણસ હાયમા ઠીપક લે છે; કિવા વૃક્ષને શાખાઓ, પત્તલો અને ફળો આવે એવી આશાથીજ તેના મૃગમા જલસિચન કરે છે, વધારે શું શું! પોતાનું સ્વરૂપ જેવાના હેતુથી જેમ એમલ માણસ વારવાર આરસીપરનો મેલ લુછી નાખીને તેને સ્વચ્છ કરે છે, તેજ પ્રમાણે વેદોએ જે ઈધરનું વર્ણન કર્યું છે, તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ મનુષ્યો તજા વેદાભ્યાસ કરવો પ્રક્રમપ્રાપ્તિ શવાને માટે દિવ્ય પ્રક્રમૂત્રો અને ઇંતર બનેએ સ્તોત્ર કિવા ઈધરના નામ પતન કરવા હે પાર્થ! સ્વાધ્યાય તે એજ છે અસ્તુ! હવે તપનો અર્થ સ જા પોતાના સર્વસ્વનું દાન કરવું; અન્યથા ખર્ચને વૃથા સમજવો, જે પ્રમાણે કદુ વૃદ્ધાવન્ય ફળો વૃક્ષને લાગે છે, છતા તે કોઈન ઉપયોગમા આવતા નથી અને વ્યર્થ સુખાઈ જાય છે, પરંતુ પાલનથી તે નોપધ સ્વરૂપે તમસ્ત જનને ઉપયોગી થઈ પડે છે, કિવા ચંદન અગ્નિમા પડીને પેતાને નાશ કરી દે છે, પરંતુ સર્વને નોપધ આવે છે, અથવા તુલસી જેમ જેમ શુભ ધાય

છે તેમ તેમ વગ્નમા કમી થતું બાવ છે, પરંતુ કસમા વધતું બાવ છે કિવા કૃષ્ણ પક્ષમા ચદ્ર જેમ પોતે એક એક કળાથી ન્યૂન થતો બાવ છે, પરંતુ કૃષ્ણપક્ષનું પોષણ કરે છે; (સર્વ ઔષધીઓનું પોષણ છે,) તે પ્રમાણે, હે વીર! ઘડાંબવરૂપની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે પ્રાણ ઉદ્ધિયો અને શરીરનો જે નિરોધ કરવો તેનેજ તપ કહેવામા આવે છે ઇતર જે તપો છે તે આ તપની પેઠે શુદ્ધ નથી માટે હૃદયમાં જે પ્રમાણે દૂધમા પોતાની ચાચ નાખી દૂધ અને પાણીને પૃથક્ કરે છે, તે પ્રમાણે દેહ અને જીવનું એકત્ર તોડી નાષનારો જે નિરોધ અત કરણમા ઉત્પન્ન થાય છે, તથા જે વિવેક આત્મચિંતાર પ્રાપ્ત થયા બુદ્ધિનો વિષયો તરૂનો માર્ગ કુટિત કરે છે; જે પ્રમાણે મનુષ્ય જન્મીત થતાની સાથેજ નિદ્રા અને સ્વપ્ન આપોઆપ નહ ચાર ક; તેમ હે ધનુર્ધર! જે વિવેકવટે મનુષ્ય સર્વ પાપનાપથી મુક્ત આત્માને પામે છે; તેનેજ તપ કહેવામા આવે છે જે પ્રમાણે દૂધ નાના છોકરાને ઢિગકારક છે અને જેમ ચેતન સર શૂદ્રેમા જો સરપોજ છે, તે પ્રમાણે પ્રાણી માત્રની સાથે સામાન્ય ધરાવતું તેનેજ 'આર્જવ' કહેવામા આવે (૧૧૩)

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपेक्षुणम् ॥

दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥२॥

શ્લોકાર્થ — અહિંસા, સત્ય ભાવણ અક્રોધ, સન્યાસ, જન કરણનો ઉપશમ, ચાત્રી મુગ્ધીને અભાવ, પ્રાણી માત્રપર દયા, સ્થિર લખટનાનો નિરોધ, નમ્રતા, જનસન્નતા અને સ્થિરતા (૨)

ટીકા — અને કાયા વાચા મનદારા જનનાના મુખને મળે વ કર્ષ કરવામા આવે તેને અહિંસાનું રૂપ બલુ હવે દીક્ષિત્ય અ મુદ્ગ્યા એ ઉભય શુભો ધરાવનાર કમળ જેમ પાણીને લેડીને ઉપ આવે છે, પરંતુ તે ભેદણ મુદ્ગ હોય છે; કિવા ચદ્રને તેજ ભરત નિને આવી અથડાય છે, પરંતુ તે શીત્લ હોય છે, જે ઔષધીઓને જન્યવમામા આવનાજ રે મનો નાશ કરે અને ખાવામા જરા ખજ ન; હામે નહિ, એને ઔષધની નહિ તેા બીજી શી ઉપમા આપી શકી પાણીની મુદ્ગ્યા એવી હોય કે કે આખની કીડીમા પણ તે મુદ્ગ્યા અને ઠંડોગના પણ જીવી રોાય કે કે પરતને લેતીને જદા નીક પડે તે પ્રમાણે અસ્વનિવૃત્તિ કન્વામ જે લોખનર ટીકા રે છે, અને મનુષ્ય એવી કે જનો નહ અજગત મનુષ્ય પણ દે

મરે, તથા કહ્યુંને પણ તેનું સેવન કરવું મન થાય અને સ્વાર્થતાના બગથી પ્રહાનપર્થત જઈ પહેલે, વધારે શું કહું? તેનામ્બ અત્યંત મધુર્ધ હોય છે, તોપણ તેનાથી કમવાનો વારો કોઈને આવતો નથી અને તેમનો અર્થ એવા જવા કોઈના પણ મનને આગત થતો નથી બાકી, જેમ તો પાર્શ્વિનુ જાવન પણ સમગ્રવામ મધુર હોય છે, પરંતુ વસ્તુવ તે મૂળને ઘાતક નીવડે છે, અથવા અભિ પોતાના ઠાઈ પ્રખટ રીને કરે છે, પરંતુ તેની આ સત્યતાને આજ લાગે! કાનને મધુર લાગે પરંતુ અથ દુદ્યને લેી નાખે એવો હોય, તે વાહી નથી પરંતુ ખુમમુરન રાક્ષસીજ છે પરંતુ માતા જેમ કોઈન યાને ઉપર ઉપરથી બોલે તે વ્યથ હોય છે અને લાલન પ્રવામા પુષ્પવત મુદ્દ હોય છે, તેમ સલગન સુખદાયક થાય અને પરિભ્રામે ઇષ્ટ નિવડે એવું વિકારરહિત જે ભવણ તેનેજ સત્ય ભાવનું કહે વમ. આવે છે હવે પત્યરપર પાણીનું સિંચન કરવા છતાં પણ તેને જેમ અકુર કુટતા નથી, કિવા કેવળ છ યને વડોરવાથી જેમ માખણ તરી આવતું નથી, સર્પની મચગીના મરનકપર પગ મૂકવામા આવે તેથી તે જમ ફેણ ઉચી કરી યાતી નથી અને વસત સનુ નાવવા છતાં પણ જેમ આકાશને પુ પો આવતા નથી, અથવા રલાન્ય ઉપથી જેમ શુભને વિરથવાસના ઉપનન યાં નહોતી, કિવા ભરમમા થી નાખવામા આવે તોપણ તે જમ પ્રતીક્ષ યતી નથી, તે પ્રમાણે જે યજ્ઞો બોલવાથી બાજકને પણ કાષ ઉપજે, તેવા યજ્ઞો પણ અને કોષ ઉપજવા નથી, કિવા હે પડુમુવ! જેના આયુષ્યની દોરી તૂટી હોય તે પ્રયક્ષ પ્રહાદેવને પો પડ તોપણ જેમ બચી યાતો નથી, તે પ્રમાણે યત્ન કરવાથી પણ જેમ કોષનો આવિર્ભાવ યનો નથી, તેજ સિંચિને 'અકોષત્વ' કહેવાના આવે છે એમ શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન પ્રત્યે બોલ્યા મૂતિકાનો ત્યાગ કરવથી જેમ ઘટનો ત્યાગ આપોઆપ થાય છે, તત્તુનો ત્યજ કરના અનય તે વચનો ત્યાગ થાય છે, બીજનો ત્યાગ કરના વૃષનો ત્યજ સદુજે થય છે, મીતનો ત્યાગ કરતા તે પર આવેખ એકા ચિત્રોનો ત્યાગ નાપે નાપ ધાર છે, નિદાનો ત્યાગ કરના જેમનાના પ્રમરના સ્વપ્નોને ત્યાગ અન યને થ ર છે જગનો ત્યાગ કરના તરબોનો ત્યાગ એવી મેમે થાય છે, વર્તાગનો ત્યાગ કલા મેરનો ત્યાગ સ્વપ્નૂ થાય છે, અને ધનના ત્યાગને જેમ વિવેકપતોમને ત્યાગ નાપોઅ ધાર છે, તે પ્રમાણે કુલે ત્યાગ પુ. રેહ ભિમનનો ત્યાગ કરીને તર્ક સસરનો ધાર ક. જેનું ના સ. રી ત્યાગ

જે, એમ યજ્ઞોક્તિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું તે મનમાં સમજી જાવ
 વાન પાર્થે પ્રશ્ન કર્યો કે -હે પ્રભો ! શાન્તિના લક્ષણો સ્પષ્ટ કરીને કહે
 ત્યાં દેવ બો યા કે -બહુ સાફ, માલગ રોય અને જ્ઞાનાને વિષ્ણુ કરીને
 ત્યારે જ્ઞાન પણ લય પામે છે, તેજ સાચી શાન્તિ છે પ્રવચાન
 ઉદ્ધત્ત મર્ગ વિષ્ણુને ઉભાવીને પોતેજ રહે છે, અને તેમ પત્ની
 મૂળ પ્રવાહ અને મમુદ્રમાં મગ્નુ એ અવસ્થા રહેતી નથી, તેમજ
 મર્ગત્ર જગ છે એવો પણ બોધ કોઈને રહેતો નથી, તે પ્રભુ જે કેવળ
 મુખ્ય યત્ન જાતૃત્વ પણ આપોઆપ નહ યાય છે ત્યારે હે અર્જુન !
 જે નાન અવશિષ્ટ રહે છે તેજ શાન્તિનું રૂપ છે પીડા આપણી
 આધિથી કિવા અનિદ સમાચાર સાબાગવાથી ઉત્પન્ન થતી પીડા, તે
 મ્ત્રીય છે કિવા પરત્રીય છે એ વાત લક્ષમાં ન આણ્યા જે પ્રભુ
 ઉત્તમ ને તેને નિવારે છે, કિવા એકાદ ગાય કાદવમાં સપડાવ્યા તે
 કુળ જોઈ જનુ મન આકુળવ્યાકુળ યાય છે, તે જમ તે કુળી છે
 કિવા નદિ તે પ્રતિ લક્ષ ન આપ્યા તેને બહારજ કાઢે છે, કિય
 યજ્ઞ મનુષ્ય તન્નુ જોઈ તે પ્રાકુળ છે વા અન્યજ છે એ વસ્તી
 યાકમી યા વિના તેને બહાર કાઢી તેના પ્રાણનું રક્ષણ કરવા
 આવે છે, અથવા મદા વનમાં કોઈ કુટ એકાદ પતિત્રના શ્રીને કુટ
 તેને વસ્ત્રીન રીને છોડી દે અને આ શ્રી જો કોઈ સભાવિત મુક
 રથની દ્રષ્ટિએ રહે તો તે જમ પ્રથમ તેના અપર વસ્ત્ર કાઢી
 પરીજ તેની પૂછપરછ કરે છે, તે પ્રભુ જે અજ્ઞાન અને અજ્ઞ
 દથી આમ કોવ કિવા પૂવ કમાનુરૂપ અને કાર્મ વ્યાધિને ઉભવ કૈલ
 અને જ સર્વની નિદાને પાત થયા હોય, તેને પોતે સદાક કરી
 તેને તેના વ્યાધિની વિન્મનિ કરાવે છે, અરે, પોતાની મમમુ અલ્પ
 મનુષ્યના દે । પોતાની ઉગર દ્રષ્ટિથી નહ મ્ત્રી જે તેના પ્રતિ ક્ષ
 દ્રષ્ટિ કે કે છે, જે પ્રભુએ ક સિદ્ધામની પ્રતિમાને અલમર પહે વીવ
 ન્યા શુભોવની વધવીન પડી તેના પ્રતિ આણુ ચિત્ત કે મનુષ્ય
 અરે, કિવ પ્રમા ધન્ય વારી ઉભમ પાત થવા પડી તેને જોઈ
 સ્તિ । પ મનુષ્ય આવે, અથવા પાને ઘેર અનિધિ અજ્ઞાન
 નહ ન અધી સભાવિત આ પડી તેને અરેવ દેવે પ્રભુ
 તે પ્રભુ જે વસ્ત્રી અને અવના મનુષ્યની પ્રતી મનુષ્ય
 મનુષ્ય જે કુટ કરીને પડી જે તેના તન્નુ દવક કિયે અલ ક
 એવજ નહ વનેન કુ મનુ દામ ન દેવ ને તે
 નહ ને તેના કુ મનુ દામ ન દેવ ને તે

આધિપ્ત ન કરેલા, જે ઉપાસથી તે અધમ નિધિતિમાંથી ઉત્તમ નિધિતિમાં આવે તેજ ઉપાસ જે કરે છે, અને જે કાંઈ પણ મનુષ્યને દુ ખપર દામ દેતો નથી, તે અર્જુન । ઉત્તમ મનુષ્યની સાથે ગુહના કરી અન્વને જે કનિષ્ઠ માનતો નથી અને તેના દોષ મનમાં આણતો નથી, તે મનુષ્યના શુભો ' અપેશુન્વ ' ના ખરા હકલો છે; અને તે અર્જુન । મોક્ષમાર્ગના મુખાવદ મુખ્ય સાધન આજ છે (૧૫૩)

હવે દયાના હકલો સાક્ષાત્ જે પ્રમાણે પોષિમાનો ચદ નાના પ્રાણનો લેદ ન શખતા સર્વને સમાનજ શાનિ આપે છે; તેમ દયાનુ પુરુષ દુ ખિતના દુ ખનું નિવારણ કરતી વખત તે ઉત્તમ છે કે અધમ છે જે શાલ લક્ષમાં ન શખતા સર્વના દુ ન દૂર કરે છે જતમમાં પાણી જેમ શાસ મુક્ષના લાગતા પોતાનો નાશ કરીને પણ તેનું રક્ષણ કરે છે, તેમ પીડિત મનુષ્ય દેખાતા તેને સર્વસ્વ આપીને પણ કાંઈ આપી શકાયું નથી જેમ તે માને છે વહેતા પાણીના માર્ગમાં ખાળોચીડ આવે તો તેને જરી નાખ્યા વિના તે આગળ વધતું નથી, તેમ તે જોવામ્ આપેલા દુ ખી મનુષ્યને સતોષ આપ્યા સિવાય પગલું પણ જરતો નથી પગમાં કાટો વાગતા એજ આકુળવ્યાકુળ થાય છે તે પ્રમાણે અન્વનું સહટ જોઈ તેનું મન વ્યથિત થાય છે પણ તોયે શીત પદાર્થનું મર્દન કરતા જેમ અખમ શીતગતા આવે છે, તેમ અન્વનું સુખ જોઈને તેને સુખ થાય છે કિલ્લના વૃષિતની વૃષા નિવૃત્ત કરવાને માટે જ પ્રમાણે જતમમાં પાણી નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે દુ ખિત મનુષ્યોના દુ ખનું નિવારણ કરવાને માટેજ તે આ જગતમાં રહે છે જે મનુષ્ય આવા શુભોથી સુજા હોય છે તે દયાનીજ મૂર્તિ છે, અને તે વીરાતમ । તેને દુ જન્મથીજ રક્ષી છું (૧૬૨)

સૂર્યોદય થતાની સાથે કમળ પુષ્પ વિકાસ પામે છે, પરંતુ સૂર્ય જે પ્રમાણે તેના સૌરમ્બને ઉપસોમ લેતો નથી; કિંવા વસત ઋતુમાં અરણ્યના પુષ્કળ વૃક્ષો નવપલ્લવિત થાય છે, તથાપિ વસત ઋતુ તેમાંના જીવ પણ વૃક્ષને ઉપસો : ન લેતા ચાણી જાય છે, વધારે શું કહું ? લક્ષ્મી મહાસિદ્ધિ સહવર્તમાન શ્રી વિષ્ણુને પ્રાપ્ત થક તોપણ જેમ વિષ્ણુ તો તેના પ્રતિ લક્ષ પણ જતું નથી, તે પ્રમાણે આલોક તથા પરલોકના મનમતા વિકાસો દાસ થઈને રહે તોપણ જ તેને ઉપલોક લેવા ઇચ્છતો નથી, વધારે શું કહું ? માત્ર કૌતુકને ખાતર પણ જે વિષયોની ઇચ્છા કરતો નથી, તે 'અલોકપત્વ' નામની દયાને પ્રાપ્ત થયો જેમ કહેવાય છે (૧૬૭)

ત્વેજ ક્ષમા ધૃતિ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિવા ।
 ભવતિ સપદ દેવીમભિજાતસ્ય ભારત ॥૩॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! પ્રત્યક્ષતા, ક્ષમા, ધૈર્ય, પરિત્રાણ, અદ્રોહ, નિર્માનીયણ, આ કૃત્વે દેવી સ પતિવાળા મનુષ્યમાં હોય છે

ટીકા — ઈશ્વરપ્રાપ્તિને માટે જ્ઞાનમાર્ગનું અવલોકન કરવામાં મનુષ્યને ધૈર્યની વ્યવસ્થા કરવી નથી પરિત્રાણને પતિના મરણ પછી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી મૃત્યુ પામવા જેવો કષ્ટકારક પ્રસન્ન પ્રાપ્ત થાય છે, તે પછી તે સદ્ગુણન કરવાને માટે આત્મજાણ પાછાં લેવી નથી, તે પ્રમત્તે જે વિષયોને વિષયનું માનીને આત્મપ્રાપ્તિને માટે મુખ્યભાગ ન કરીએ ત્યાં પ્રાણવાયુને લાંબા જવા જવા દહિનમાર્ગનું પણ અવલોકન કરે છે, તેને યાચના નિર્દિષ્ટ કરેલા વિધિ નિષેધની અવગણ તથા મર્ષાદા કરવી નથી અને મહાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાથી પણ ચમત્કાર સાત્તો નથી આ પ્રમાણે જેનું મન આપોઆપ ઈશ્વર પ્રતિ ઢોલે છે તેને આત્મપ્રાપ્તિમાં તેજ પ્રાપ્ત થયું હોવાય છે (૧૬૦)

હવે સર્વ સદ્ગુણ કરનારાએ મ. દુ. મે. છ. એવો જર્વ જેને ઉત્પન્ન થતો નથી, તેણે જ 'ક્ષમા પર સ્વામિન્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે એમ કહી શકાય જે પ્રમાણે દેહ સર્વ રોમને ધારણ કરે છે, છતાં પણ તે તેને જર્વ ધારણ કરતો નથી, અને ઉદ્ધિયેની અતિ પ્રવૃત્તિ કિંવા પૂર્વ કર્મદ્વારા રોમની ઉત્પત્તિ, અગ્નિય જરતુને ચેત્ કિંવા ગ્નિય જરતુને વિચોક્ત, આ સર્વ દશા એકી વેળા પ્રાપ્ત થાય તોપણ જે અજ્ઞાત્ય અપિ ડી પેઠે ધૈર્ય ધરીને તેને સદ્ગુણ કરે છે, આકાશમાં ધમ્મના પ્રચલ જોતાએ જ્ય તોપણ જે પ્રમાણે પવનની એક દહેશ્વર તેને નષ્ટ કરે છે, તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! આત્મપ્રાપ્તિમાં, આધિદેવિક તથા આધિભૌતિક ઉપ દેવો એકદમ ઉત્પન્ન થાય તોપણ જે ધૈર્યથી તે સર્વને જળી જાય છે, અને સ્વિત્તમ. ખેદ ઉત્પન્ન થાય એવા આ પ્રસન્ને પણ જે ધૈર્ય ક્ષમ સ્થે છે, તેને ધૃતિ કહેવામાં આવે છે (૧૬૧)

હવે સુવર્ણકલસ સ્વચ્છ કરી તેમાં જગત્પી અમૃત ભરવામાં આવતા તે જે પ્રમાણે સર્વથી શુદ્ધ ગણાય છે, તેવું જ 'શૌચ' ના સબધમાં સમજવું જે મનુષ્યના બાહ્ય આચરણ નિષ્કામ હોય છે અને જેના અંત કરણમાં વિવેક અમૃત હોય છે, તે બાહ્યચર 'શૌચ' નું લક્ષણ છે (૧૬૨)

ત્રયોદશ સમુદ તરક જતા જતા જગત્પર આવેલા વૃગોનું

સહજે પોષણ કરે છે, તથા સ્નાન કરનારાઓના પાપ અને તાપને પણ નાશ કરે છે, કિવા જે પ્રભાણે સૂર્ય પોતાની રોશની તરફ શિલ્પા કરવા નીકળે છે એવે અધકારને નાશ કરે છે, તથા જગતમાની સપ્તિના મન્દિર ઉવાડી જગદ વ્યાપારને પ્રાણ પણ કરાવે છે, તે પ્રભાણે જે બદ્ધ મનુષ્યોને મુક્ત કરી સસાર સાગરમા ડુબેવાને તારી, પીડિતોના દુઃખનું નિવારણ કરીને કિમ દુના, સ્વાર્થ સાધનો હોવા છતાં પણ જે રાત્રિદિવસ ધન્ય મનુષ્યોના મુખની વૃદ્ધિ કરે છે, અને સ્વાર્થને માટે અન્યના અધિને સકપ પણ જેને ઉપજતો નથી, તેનેજ હે અર્જુન ! 'અરોહ વ' નો અવતાર કહેવામા આવે છે આ સર્વ મે તને ખુશી આપે તેમ શકાય એવી રીતે કહ્યું છે (૧૦૪)

હે પાપ ! ભગીરથે ગંગાની પ્રાથના કરી તેને મૃયુલોકમા આણી તે વખતે શરૂ તેને પોતાની જગમા ધારણ કરી લીધી, અર્થે તેના વેગના ગવનો ઉપમ થયો અને તે લજ્જાન થઈ તે નમને લોકો માન આપે તારે જ મકોચ પામે છે, તેનું નામજ હે મુખનિ અર્જુન ! 'અમાનિત્ય છે આ વિરે તને પૂર્વ અનેક વેગા કહ્યું છે આ પ્રભાણે ત્રી મપતિ છન્વીસ ગુણોનાગી હોય છે કિવા આ રીતે સપતિ આ છન્વીસ ગુણરૂપી ત્રિશોવટે નિત્ય નનન એવી ભણે વૈરાગ્યરૂપી સમરનોત્કંઠાર કરવાને માટે ભગવતી ગંગાજ પ્રજા વર્ષ હોય એમ જાન છે કિવા આ ગુણરૂપાં ૩૩ પોતો માત્ર હાયમા પ્રકી મુખિરૂપ વવ નિરપા વૈરાગ્યરૂપ વરનુ મગુ ભણે શોષતી ન હોવા એમ જાણ છે (તેને વ વાને માટે આનુજ જણાવ છે) અથવા આ ૩૩ ગુણરૂપી રીપો સગતાસીને ભણે ગીતજ પોતાના અમરરૂપે પતિની આ નિ ઉપારવાને આવી ન હોવા એમ જાણ છે અથવા ગીતાની સમુદ્યાના આ ગુણ પો મોતી દેવી સપતિરૂપ જીવમ ઉપન થય છે દેવી સપતિના જે સભો વજુવી ભગવા તેમજ અધિક તે કે/કડ હવ ભગવું ? (૧૦૫)

હવે જ મુની સપતિ જે કે દુખરૂપી વાત્તરિ હમ્મ હાસી પ્રજ એવી બરેલી છે, તેપણ નું તેને તાગ મનમા સમજુ છે ન વરનુ સ્વાસ્થ્ય છે તે આ રજુ ઉપરે તની નથી એ વત મતી, ૫૬૩

૧ મનુ વરુદ્ધ વિદિ રાજા ૩૩ જાવી વ નાવન ર્કિ ર્કાન પન નેચે ૧૬૩ ૨૨૫ ૩૨૫ ૩૩૫ ૩૪૫ ૩૫૫ ૩૬૫ ૩૭૫ ૩૮૫ ૩૯૫ ૪૦૫ ૪૧૫ ૪૨૫ ૪૩૫ ૪૪૫ ૪૫૫ ૪૬૫ ૪૭૫ ૪૮૫ ૪૯૫ ૫૦૫ ૫૧૫ ૫૨૫ ૫૩૫ ૫૪૫ ૫૫૫ ૫૬૫ ૫૭૫ ૫૮૫ ૫૯૫ ૬૦૫ ૬૧૫ ૬૨૫ ૬૩૫ ૬૪૫ ૬૫૫ ૬૬૫ ૬૭૫ ૬૮૫ ૬૯૫ ૭૦૫ ૭૧૫ ૭૨૫ ૭૩૫ ૭૪૫ ૭૫૫ ૭૬૫ ૭૭૫ ૭૮૫ ૭૯૫ ૮૦૫ ૮૧૫ ૮૨૫ ૮૩૫ ૮૪૫ ૮૫૫ ૮૬૫ ૮૭૫ ૮૮૫ ૮૯૫ ૯૦૫ ૯૧૫ ૯૨૫ ૯૩૫ ૯૪૫ ૯૫૫ ૯૬૫ ૯૭૫ ૯૮૫ ૯૯૫ ૧૦૦૫

તેનો ત્યાગ કરવાને માટેજ અતિ સાવધતાથી તે સાબળી લે. છવને જ્યાર નરકપ્રાપ્તિ કરી આપવાને માટે ઘેર દોષોએ ને સંપીકુ મહાજ જનાયું છે તેજ આ આશુરી સંપત્તિ છે, કિંવા સર્વ વિશે એકત્ર સાથ તો તેને દુઝાદુજ વિષ એજ નામ આપવામા આવે છે, તે પ્રમાણે આશુરી સંપત્તિ એ દોષોનો મહા સમુદાયજ છે (૨૧૬)

દમો દર્પોઽભિમાનશ્ચ ક્રોધ. પારુણ્યમેવ ચ ।

અજ્ઞાન ચાભિજાતસ્ય પાર્ય સપદમાશુરીમ્ ॥૪॥

શ્લોકાર્થ—હે અર્જુન ! દમ, ર્વ, માનની લોહુપતા, ક્રોધ, મર્મસેદક ભાવણ અને અજ્ઞાન, આ લક્ષણો આશુરી સંપત્તિવાળા પુરુષમા હોય છે (૪)

ટીકા.—હે વીર ! આ આશુરી દોષોમા જે મુખ્ય તરિકે પ્રસિદ્ધ છે તેનું નામ દમ છે જે પ્રમાણે આપણી માતા વીરસમાન આપણને પાવન કરનારી હોય છે, તોપણ તેની નિદા કરીને તેના દોષ લોકોની આજળ પ્રકટ કરવાથી તે આપણા પવનનું કારણ બને છે, કિંવા શુર પાતેથી તપાદન દરેલી જાદુવિદ્યા ભર ચોટામા પ્રકટ કરવામા આવે તો તે આપણું દિવ કરનારી હોવા છતાં પણ અદિવ કારકલ નિવડે છે, પોતે મહા પૂરમ વહી અન્યને સામે તીર લઈ લવાવાની નાવ પણ એ તેને આપણે મસ્તકપર લઈએ તો તે આપણને ઠગાવીજ દે છે, છવનું રક્ષણ કરનાર અન્નનું અધિક તેવન કરવામાં આવે તો તે વિષની પેઠે શાલક નીવડે છે; તે પ્રમાણે આલોક પરલોકનો સખા જે ધર્મ અને સદાચાર, તેનું પાલન કરવા છતાં પણ એ તેને ભરણભરમા પ્રકટ કરવામા આવે તો તેથી આપણે દોષનાજ ભાગી બનીએ છીએ માટે હે વીર ! આપણે કરેલો ધર્મ એ આપણીજ શાણીથી ચારે દિશામ પ્રસિદ્ધ કરીએ તો તે ધર્મજ અધર્મ બની જાય છે, અને તેનેજ 'દમ' કહેવામા આવે છે (૨૨૩)

મૂર્ખ મનુષ્યને ચાર અક્ષરો આવડત તે જેમ જાદુરોની સલાને પણ તુચ્છ માને છે; કિંવા યાજુઝવારનો અપ જે પ્રમાણે અજ્ઞેહને પણ 'કુચ નિસાવ'મા રજૂતો નથી, કાટાવાળા વૃક્ષરને સરોવે વૃક્ષની ટીથીપર જઈ બેસે છે એટલે સ્વર્ગને પણ નીચ માને છે, વૃહનું જગતજી મવે તોપણ અધિકવાળા જે પ્રમાણે આપ્રથમ જઈ પડેલે છે, ખાલોચીઆમના મત્સ્ય તેમા પાણી પડેલે છે ત્યાં સુધી સમુદને પણ તુચ્છ માને છે અથવા જે પ્રમાણે એક દિવસ પરાન્વ મગતજ

હરિદી ઉન્મત્ત બની જાય છે, તે પ્રમાણે જો સ્ત્રી, ધન, વિદ્યા, સુખિ તથા માન મનરાયી ઉન્મત્ત થાય છે; એકાદ દિવસ અશ્રમ્ભયા મહેત્ત્રી જોઈ, હવે આપણે અન્ય છારાની શી આચરણતા છે એમ ધરી દૈવ્યીન મનુષ્ય જો પ્રમાણે પોતાનું ધર તોડી પાડે; કિવા એકાદ મૂર્ખ મનુષ્ય જેમ મૂઝવળને જોઈને પોતાના ધરનું ટાકુ પૂરી નાખે, તેમ સપત્તિના યોગથી ઉન્મત્ત થઈ તેનેજ 'હય' કહેવામા આવે છે, એમ હું તને નિ સશય કહું છું (૨૨-)

જગતને વેદોપર શદ્ધા છે; પ્રચિરજ સર્વ કોઈને પૂજ્ય છે અને સૂર્યજ સર્વ જગતનો રાજાક છે સર્વનેજ સાર્વભૌમ પદની પ્રથમ કોમ છે, તથા મનાકાગ જીવતા શ્લેષુ એ સર્વનેજ પ્રિય દેવ છે માટે ઉત્સાહથી તેનું વજન કરીએ તો તે સભાગીને જના મનમા મ પ્રા તથા મિન્નતા પા યાય છે; અને એમ કહે છે કે ખાઈ નાખો એ પ્રચરને અને વિા આપા એ રહાને. પતંગીક જમ હીપકનો પ્રાણ મદન પરી શકતું નથી આગીશને જમ મૂરનો તિરકાર આવે છે અને મીટીરી સમુદ્રી માથે વેર બાપિ છે, તે પ્રમાણે આમુગી સપત્તિ વાગા મનુષ્યની અભિમાનને હીપિ પ્રચરનું નામ રતુ સદન થઈ શકતું નથી, અને મના આપન રતુ ન શોડક સમાન વેરી મને છે આ રમાઈ જના અભ્યા પુષ્કળ અદકાર ભરેલા કોમ તેને 'અભિપની' જનવામા આવે છે નાના જુ િ ગૈસ્વ તરકનો રાજમાનજ છે (૨૩)

અન્યનું સુખ સંતુષ્ટ અને કોષકોષી અમિતુ વિા થયે છે; તમ વન્નત તંત્રમા સીતજ જગ ના નવામા આપજજ તે ચક્રમી કોઈ કે કિવા સદને એકાજ જમ પ્રિઆગને બતાપા થાય છે વિષના વાગા મૂરને પશુ ઉદિત થયેતો એને જમ પુરુડના પાગા મીચાય છે પ્દે ક્રાન્ત સર્વ લોકોને મુમ થય છે તારે ચોળને તેથી મુનુ ક્રમ રતુ અપિ રખ થાય છે, અને મરને ક્રમ પાવામા આવે તાજમ તેનું જલકર વિાજ અને હ અમાથ અમુડના મજનુ પ્રક્રમ મ ક્રમ પશુ વ તાતજ ઉકો; અપિ જ રીમ થાય છે અને તેને કો પશુ ક્રમિ સુદી નથી, તે રમાને અભી વિદ્યા, વિનોદ વૈભવ અથા કેજ અને એજ મનમા જ શાર નન્દુ નવ શપક થાય થાય છે હ ક્રમ દેવમા આવે છે (૨૪)

જનુ મન હરન દર જનુ અને ક્રિતિ મ જુન અપક્રમ નીવ કેવ છે એનુ અન્ત વિક્રમ ક્રમ જનુ નીવ કેવ છે તથા અન્ પન્ન ક્રિતિ ક્રમના ક્રમની કો અન્ને અપક્રમ કેવ છે

પ્રમાણે જે અન્યતા મનને ઇન્નાલિન્ન કરનારી કિવાથી અતર્જાઈ બરેહો હોય છે, તે મનુષ્યને અધમ બાલુ જે આ 'પાશ્વના' લક્ષણો છે હવે અજ્ઞાનના લક્ષણો કહું છું તે સાલજ જેમ પાવાણને શીત અને ઉજ્જુ વસ્તુના સ્પર્શની સમજ હોવી નથી કિંવા જન્માધ જેમ રાત્રિ અને દિવસને ભણતો નથી, અગ્નિ જેમ કયો વસ્તુને ભાગવી અને કયોને ઊડવી તે બહુતો નથી, પારલમલિ જેમ કુવર્ણ તથા હોખડ વચ્ચેના લેહને બહુતો નથી, ચમચો જેમ નાના પ્રમાણના રસ કિવા સ્વાદને બહુ શકતો નથી અથવા પવન જેમ તારા ખેટા મર્ગને ન લેવા સર્વત્ર વાય છે, તે પ્રમાણે જે સારા કિવા માધ્ય કૃત્યો વિષે અધે હેય છે, સારી કે માડી વસ્તુ ન લેવા નાનુ જાણ જે કઈ જુએ છે તેને જેમ નુખમા નાખે છે, તે પ્રમાણે પાપ પુણ્યની ખીનટી કરી તેને ખાવી વખત ભુદિને કહું કિવા મિષ્ટ સ્વાદ ન લા વો, જ વી જ દયા તેને 'અજ્ઞાન કહેવામા આવે છે (૨૫૧)

આ પ્રમાણે હવે દોષોના લક્ષણો અને કહી સમજાવ્યા આ હવે દોષો અમા હોવ શીજ આ અસુરી ન પત્તિ અતિ બલાદય ધર્ષ છે સર્પનુ અન નાનુ છલ પણ તેમા જેમ વિષ ઘણુ હોય છે, કિવા પ્રલય મિ, વિરુમિ અને વડવામિ એ ત્રણ અગ્નિની સખ્યા લેવા ધણી ઘોટી છે પરંતુ તેની પ્રાણાદુતિ આપવ ને જાણુ વિષ પણ જેમ પૂરે પડતુ નથી જલકેવને યાલે જ્યા છલ પણ ત્રિદોષથી પ્રસ્ત યલેલા મનુષ્યનુ મત્તુ નિરૂત યતું નથી, તે ત્રણને બદલે છ દોષોથી જ આસુરી સ પત્તિ બરપૂર છે, તેનુ પ્રાબલ્ય જેનુ તેનુ સમજીશ નહિ હુદ પ્રહોનો સમુદાય એમદ વખત એકજ રાશિમા આવે છે, કિવા નિદા કરન રને જે પ્રમાણે સર્વ પાતકો લાગે છે, મનુષ્ય સમીપ આખું દોષ એવા મનુષ્યને જે પ્રમાણે સર્વ રોગો પ્રસ્ત કરે છે, કિવા કુટકૃતકાલે જે પ્રમાણે કુયોજ એકત્રિત યાય છે, અન્યપર વિદ્યાત વાજનાર મનુષ્ય ચીરોની મડગીમા સપાઈ જાય, કિવા શાક્યો પાક્યો મનુષ્ય મહા દુરમા પડે, એટલે જેમ તેનુ પશ્ચિમ અદિત કરવ આવે છે, તે પ્રમાણે આ છ દોષોથી મનુષ્યનુ અત્યંત અનિષ્ટ થાય છે બકરીને મનુષ્યને આખર વાળે વિહી કરડે, તેની પેટે આ છ દોષો મનુષ્યને ઘાતક નીવડે છે મોક્ષના માર્ગમા પ્રયાણ કરવાની હચ્છા ન હોવાથી તે સત્તારમા રૂપી રહી બહારજ નીમળને નથી, અને તેથી હે અર્જુન ! અધમ યોગિની ભૂમિમલ્યે ઉતરતા ઉતરતા ને સ્થાવર યોગિના તલ પ્રદેશપર્જન આવી પહેચે છે અમ્નુ ! તેનામ

આ છએ દોષો એન્ત્રિન થઈ આમુરી સપત્તિને વધારે છે આ પ્રમલે જગતમા જે બે પ્રકારની સપત્તિઓ પ્રસિદ્ધ છે, તેના લખણો તને કહી સભળાવ્યા (૨૬૪)

દેવી સપદ્વિમોક્ષાય નિવધાયામુરી મતા ।

માશુચ સપદ દૈવીમભિજાતોઽસિ પાડવ ॥૫॥

શ્લોકાર્થ — દૈવી સપત્તિવડે સસારમાથી મુક્તિ થાય છે અને આમુરી સપત્તિના યોગથી સસારબંધન પ્રાપ્ત થાય છે હે અર્જુન ! તું દૈવી સપત્તિમા જન્મ્યો છે, માટે તું શોક કરીશ મા (૫)

ટીકા — આ બે પૈકી પ્રથમ જે દૈવી સપત્તિ તને કહી તે મોક્ષરૂપી સૂર્યનો પ્રભાતજ છે (સૂર્યોદયની પૂર્વે જે પ્રમાણે પ્હો ફાટે છે, તે પ્રમાણે આ દૈવી સપત્તિની પ્રાપ્તિ એ મોક્ષ પૂર્ણની સ્થિતિ છે) બીજી જે આમુરી સપત્તિ તે તો જીવને માટે મોહરૂપી લોખંડી બેડીજ છે પરંતુ આ વાન સાભગીને ધામ્ની ખાઈશ મા સૂરે રાત્રિની ભીતિ શા માટે રાખવી જોઈએ ? હે ધનજય ! આ આમુરી સપત્તિના સપાટામા તેજ સપડાય છે કે જે ઉપવા છ ગુણોનુ આશયમ્બન બને છે હે અર્જુન ! તું તો એવો જન્મ પામ્યો છે કે જે કાલ વર્ણવેલા દૈવી ગુણોનો સાગરજ છે માટે હે પાર્થ ! તું આ દૈવી સપત્તિનો સ્વામી થઈ મોક્ષમુખ પ્રાપ્ત કરવાને માટે આવ (૨૩૩)

દ્વો મૃતસર્ગો લોકેઽસ્મિન્દૈવ આસુર એવ ચ ।

દૈવો વિસ્તરશ પ્રોક્ત આસુર પાર્થ મે ગૃણુ ॥૬॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! ઇંદ્રલોકમા દૈવ અને આસુર એ બે પ્રકારના મનુષ્યના વર્ગ છે તેમાના દૈવ વર્ગ વિશે પૂર્વે તને વિસ્તારપૂર્વક કહેવામા આ યુજ છે; હવે આસુર વર્ગના લખણો કહું છું તે સાભળ (૮)

ટીકા — અને આ દૈવી તથા આમુરી સપત્તિથી યુક્ત એ લોકોની વર્તણૂકના અનાદિસિદ્ધ માગો આન્યા આન્યા છે જે પ્રમલે રાત્રિએ નિશાચરૌના નીચ વ્યાપાર ચાલુ થાય છે અને દિવસે મનુષ્યાદિના ઉત્તમ વ્યાપાર ચાલે છે, તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! આ સવરમા દૈવી તથા આમુરી સપત્તિના વ્યવહાર યોગ્યોનાને માટે જ છે પાછળ જ્ઞાન વિષે વિવેચન કરની વખત દૈવી સપત્તિને વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણવવામા આવી છે, હવે આમુરી સપત્તિયુક્ત લોકો વિ

તને કહું છું, તે પ્રતિ પૂર્વે લક્ષ આપ નાહ જે પ્રભાણે વાવ સિવાય સભગી શકાતો નથી; કિંવા પુષ્પ વિના જેમ મકરદની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તે પ્રભાણે જોકાદ શરીરનો આશ્રય લીધા સિવાય આમુરી સપત્તિ પણ દ્રષ્ટિગેચર થતી નથી. જગત્તા શાદમ્ય જેમ અગ્નિ રપદ દેખાય છે; તે પ્રભાણે જો (આમુરી સપત્તિ) મનુષ્યના શરીરમા જ્યોત પ્રોત ભરેલી દેખાઈ રહે છે ચેરથી વૃદ્ધિ જત થતી જાય તેમ તેમ તેમા રસ પણ વધતો જાય છે; તે પ્રભાણે જેમ જેમ પ્રાણીનુ શરીર વિશાસ પામતું જાય છે તેમ તેમ જો સપત્તિ પણ વૃદ્ધિ પામતી જાય છે હવે હે અહુનં! આમુરી સપત્તિથી યુક્ત જોય જ પ્રાણીઓ જન્મ્યા છે, તેના લક્ષણે તને કહી સભગાણું છું (૨૮૭)

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।

न शौच नापि चाचारो न सत्य तेषु विद्यते ॥७॥

શ્લોકાર્થ—આમુરી સપત્તિવાળા લોકો કહું શર્ષ કહું અને કહું ન કહું જો સમજતા નથી; જગી તેમનુમા અલભ્યા પવિત્રતા, આચાર અને સત્ય પણ વિષમાન હોવા નથી (૭)

ટીકા — પુણ્યાચરણુ વિષે પ્રવૃત્તિ કિંવા શાપાચરણુ વિષે નિરોધ, જો રામનો જેના અલકરણુમા અધકાર આપેલા હોય છે, તેમને ક્રીડા પાતાનુ ઘર બાધકા મ.યો જોલે ભદાર નીકલવાના માર્ગ રહે છે કે નહિ જો પ્રતિ લક્ષણ આપતો નથી અને તેનીજ અહર જોયાઈ જાય છે; અથવા મૂર્ખ મનુષ્ય જેમ ન.વું જમુલ વર્ષ સકરો કે નહિ તેનો વિચાર ન કરતા ધીરને પેલા ધીર છે, તે પ્રભાણે જ લોકો આમુરી સપત્તિનો આશ્રય કરે છે તેઓ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ જો ઉભય માર્ગને જાણતા નથી, અને પવિત્રતા કેવી હોય છે તેની તે તેમને રજને પણ ખબર હોતી નથી. કદાચિતુ કે લક્ષા પણ પાતાની શ્વામતાનો પરિત્યાગ કરશે, કારણે પણ ચેરો થશે અને કાલકને પણ મ.સભલકને કદાચો અ.વશે, પરંતુ હે અહુનં! જે પ્રભાણે મલના યાત્રમા પવિત્ર અ.વનું નથી, તે પ્રભાણે જ આ આમુરી પ્રાણીઓમાં કુચિત્વ અ.વનું નથી જેને યાત્રાકામની કંચ હોતી નથી, જે વધી હોતી આચારની વલ જોય ઉભા રહેવા નથી અને જેને કદાચાકની જોડમ નથી; જારીકમ શરે તે આલેપલો જાય છે, કિંવા પશુ ગમે ત્યા વિચરે છે, અથવા અગ્નિ પ્રદીપ થતા ગમે તે પદમને આલોને જામ કરી રે છે; તે પ્રભાણે આમુરી સપત્તિવાળા લોકો પાતાની કંચ નેજ

ચાલી જઈ છે, તેઓ ક્યારે કુળ કે સુદૃઢ બુદ્ધે છે ? ચોરીને આલેલા ધનનો એ કોઈ ઉપયોગ કરે તો શું તેને કડવું લાગે છે કે ? મન ।મનો વ્યભિચાર કરવાથી શું કોઈને કોઈનો શત્રુ થયો છે કે ? “જનનો સ્વામી ઈશ્વર, ધમથી વર્તનારને મુખ અને અધર્માચારીને દુઃખરૂપે પોતાના કરેલા કર્મોના ફળ પરલોકમાં પણ આપે છે ” એવા શાસ્ત્રના વચનો અમે માન્યા હોત, પરંતુ પરલોક અને ઈશ્વર દહિએચર થતા નથી, માટે તેમને વિષે ભાલુ બર્ધ છે જગી પુણ્ય ક્રિયા પાપ કરનાર મરણ પામે છે ત્યારે તેના ફળ ભોગ વધારે કોણ અવશિષ્ટ રહે છે ? જે પ્રમાણે સ્વપ્નમાં ઉર્વશીના ઉપયોગથી ઉદ્ધ મુખી રહે છે, તે પ્રમાણે નરકના કોડાને નરકમાંથી મુખ મળે છે, તો પછી નરક ક્રિયા સ્વર્ગ એ પાપ ક્રિયા પુણ્યના ફળ નથી, કારણ કે ઉભય સ્થળે કામમુખનોજ ઉપલેખ મળે છે એટલા માટે સકામ સ્ત્રીપુણ્યનો સયોગ યવાથીજ સર્વ જનતાની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને આ પછા દિવને માટે ઇચ્છા કરી આપણે જે કાંઈ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ તેનો આપણને કટાણો આવવાથી તેનો નાશ મા આપણી ઇચ્છાજ કરે છે આ પ્રમાણે જનતાની ઉત્પત્તિ કારણ કામવ્યતિરિક્ત અન્ય કાંઈ નથી, એમ આચાર લોકો કહે છે. હવે આ નિધ કથનનો વિશેષ વિચાર કરવાની આવશ્યકતા નથી; કારણ કે એને વિષે ચર્ચા કરવી કેવળ વ્યથ છે (૩૧૩)

एता दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवत्युग्रकर्माण क्षयाय जगतोऽहिता॥१॥

શ્લોકાર્થ — આ પૂર્વાર્થ દ્રષ્ટિનો અસા કરીને, તે આત્મ યાતક, અહા બુદ્ધે, ભયકર કર્મોના કરનાર, સર્વના વૈરી, એવા આચારી સ પતિના લોકો જનનો નાશ કરવને માટેજ ઉત્પન્ન થયા હોય છે

ટીકા — તેઓ ઈશ્વર વિષે ખાલી અધાજ હાકયે બાય છે તેમન ચિત્તમાં કોઈ પણ પ્રકારનો એક નિધય હોને નથી. વધારે શું કહું ? અમે શું શા નાસ્તિક છીએ એવી તેઓ ચેખી કરે છે જે પ્રમાણે દેહચક્રાનું ચિન્હ હાડકનો સમુદાય હોય છે, તે પ્રમાણે પાપપુણ્ય સંબંધે નીડરતા રાગની એ નસ્તિકતાનુંજ લક્ષણ છે આવી રિચનિમા સ્વપ્ન વિષે યદ્વા મિવા નરકની સ્ત્રીતિ તેમના હૃદયમાં લેય પણ જોવી નથી. હે વીર અર્જુન ! જાવા આચારી લોકો દેહ રૂપી ખાગમાં તપકાઈ અપવેત જગના નશવત પરપોટાની થેડે

વિષયરૂપી કાલ્પમા રૂપી જાય છે જે વખતે જગત્સરોત્તું મૃત્યુ આવી પહોંચે છે ત્યારે માછી લોકો જગત્સયના તટપર એકત્ર થઈને પાણીમાં જાળ નાખે છે, કિવા શરીરપાનનનો સમય આવત્ર જમ રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે, કિવા જેમ પ્રજાપર સકટ આવવાનું હોય ત્યારે આકાશમાં ધૂમકેતુ ઉગે છે, તે પ્રમાણે લોકોનો નાશ કરવાનેજ તે આસુરી લોકો જન્મે છે જે પ્રમાણે અશુભ જીવ-માછી અશુભજ અકુરો કુટે છે, તે પ્રમાણે આવા લોકો પાપનું જોહતા ચાલતા કીર્તિસ્તંભ હોય છે જેમ આસપાસની વસ્તુઓને ઘાળવા વિના અગ્નિને ણીજી કર્તવ્ય હોતું નથી, તેમ તે લોકોની પાસે જનારા લોકો ઉત્તમ હો કે અધમ હો, પરંતુ તે તેમને નાસજ કરે છે હવે જે પ્રકારથી તેઓ પોતાના કર્મ કરે છે, તેનું સ્વર્ગ સામગ્ર, એમ શ્રીનિવાસ પાર્થ પ્રત્યે ઓ-યા (૩૨૨)

કામમાશ્રિત્ય દુષ્પૂર દમમાનમદાન્વિતાઃ।

મોહાદ્ગૃહીત્વાઽસદ્ગ્રાહાન્પ્રવર્તન્તેઽશુચિવ્રતાઃ।૧૦।

શ્લોકાર્થ —કદિ તૃપ્તિ ન થાય એવા કામને આધિન બનીને તથા મોહથી અસત્ય માર્ગને અહણુ કરીને તે દુરાચારી તથા દુભ માન અને મદથી ભરેલા લોકો કર્મ કરવાને ઉતુક્ત થાય છે (૧૦)

ટીકા —ચાળણીમાં જેમ પાણીનો સચય કરી શકાતો નથી અને અગ્નિને જેમ કાષ્ઠથી તૃપ્તિ થતી નથી, તેમ જે નિરતર લુભુષિત રહે છે, એવા કામને જે પોતાના દુઃકથમ આશ્રય આપી, હે પાણી તેમાં વગી માન અને દભની પણ ભરતી કરે છે, જાંટો દાથી જેમ દારૂના પ્રાણથી અધિક ઉન્મત્ત થાય છે, તેમ જેના અજમા મા પરિપૂર્ણ ભરેલો હોય છે, એવા આસુરી સપત્તિવાળા લોકો જેમ જેમ વૃદ્ધ થતા જાય છે તેમ તેમ પોતાને દોષવ્યતુગ માનતા જાય છે, અને તે પોતાના દોષ પજુ કર્મને સમાપ્ત કર્યા સિવાય છોડતા નથી તેમ વગી મૂર્ખતાની સદ્માનતા હોય ત્યા પગી નિશ્ચયની દાઢ કોણુ સમને જેના યોગથી અન્યને પીડા થાય કિવા પ્રાણહાનિ થાય તે કર્મો કરે અને તે નિરતર પ્રવૃત્ત થાય છે, તે પોતાના કરેલ કર્મને રાજ્યી જાતે દરો દિશામાં પ્રસિદ્ધ કરી નકે છે અને જાતને તુચ્છ માને છે તેની ઇચ્છાની દો. એટલી જખી હોય છે કે તેને દરો દિ. ૧૩ પૂની વાતી નથી જે રમ તે ગાવને ખેતરમાં મોખી મૂવી રૂપી એને જે કરે ત્ય થયે છે, તે પ્રમાણે તે રૂપી પાપ ચળુની વૃદ્ધ કરે છે

વિન્તામપરિમેયાં ચ પ્રલયાન્તામુપાશ્રિતા ।

કામોપભોગપરમા ઇતાવદિતિ નિશ્ચિતા ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ — જેનું માપ કરી શકાય નહિ અને મરણ પર્થ તે જેનો અત આવે નહિ, એવી ચિતાનો આશ્રય કરી કામોપભોગપરમાન્ય નિમગ્ન થએલા પુરુષનો કામશાંતિ એજ માત્ર એક પુરુષાર્થ છે એવો નિશ્ચય થએલો હોય છે (૧૧)

ટીકા — આજ એક સાધનથી તે પોતાના કર્મો કરે છે અને મરણ પછીની પણ ચિતા રાખે છે જે ચિતા પાતાળથી પણ હરી અને ઝનનથી પણ હૃદય છે અને જેની તુલનામા ત્રિભુવન પણ નાનું પડે છે, સન્ધ્યાસીને માટે નિત્ય કરેલા નિયમો પ્રમાણે જે અનિયમિત ચિતા મારણ કરે છે, અને જેમ પતિમત્ત સ્ત્રી સકટ સમયે પણ પોતાના પતિને ઓડી જતી નથી, તેમ જે ચિતાનો પરિત્યાગ કરતો નથી, તેમજ અસાર વિષયાદિક વિષે નિરતર મનમ્ભ લાલસા તપ્તી તેની પ્રાપ્તિને માટે જે અપાર ચિતા કરે છે, સદૈવ સ્ત્રીઓના શીત સાબળવા, સંજોનું સ્વરૂપ નયનોથી જોવું સર્વ દિશ્યોને સ્ત્રી સ્પર્શ કરવાનેજ ઉત્સુખ કરવી, અને સ્ત્રીદ્રાવ યત્ન મુખપરથી અમૃ તને પણ જોવારી નાખવું, આ પ્રકારે સ્ત્રીસુખ કરતા અધિક સુખ છેજ નહિ એવો જેનો નિશ્ચય હોય છે, તેવો પુત્ર તે સ્ત્રીલોગને માટે સ્વર્ગમ્ભ તથા પાતાળમા જવાને કિંવા સર્વ દિશાની મર્યાદા જોગથી જવાને પણ તત્પર હોય છે (૨૩૧)

આશાપાશશતૈર્વદ્વા કામક્રોધપરાયણા ।

ઈહન્તે કામભોગાર્યમન્યાયેનાર્યસત્ત્વ્યાન્ ॥૧૨॥

શ્લોકાર્થ — યત્ન નાશપાશવડે જલ્દ થએલા તથા કામ ક્રોધમા તત્પર એવા તે લોકો પેતાની હૃદયા પ્રમાણે લોગ લોગવ વાને માટે અન્યાયથી પુકળ દ્રવ્ય મેળવવાની હૃદયા કરે છે (૧૨)

ટીકા — ગહને લનારેલા માસની લાલચમા પડી જેમ મરત્ય મરણ પામે છે, તેમ એવા મહુતો વિષનથી આધારી મરણ પામે છે ઇન્ધિત વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થયા તે નિરતર શુષ્ક નાશાજ ધારણ કરીને અતે પોતાની જાતને રેશમના કીડાની પેડે જલ્દન કરે છે હૃન્ધિત વસ્તુ જે પ્રાપ્ત ન થય તો સ્વભાવજ રેવ ઉપાસ થાય છે આ પ્રમણે તે નિરતર કામ તથા ક્રોધયુક્ત રહે છે જે અર્જુન । જે

પ્રમાણે યાજ્ઞામના સ્વાસ્થ્ય દિવસે કુરબ બલ્લવવાને કુરબુ પટે છે અને રાત્રે રોન કુરવી પટે છે, અર્થાત્ તેને રાત્રિ દિવસ વિશ્રાંતિ મળવી નથી, તે પ્રમાણે જમના શિખરપરથી નીચે ફુંકાયા તે કોષરૂપી ટેકરીપર અથડાય છે, અને તોપણ તેનો કામ કોષપરનો પ્રેમ ન્યૂન થતો નથી જ્યાં મનમા ઉત્પન્ન થએલા વિદ્યોની ઇચ્છા દ્વંધ વિના તૃપ્ત થી રીતે શ્રી સકાય ! એટલા માટે તે પુષ્કળ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિને અર્થે જગતના લોકોને ત્રાસ આપે છે તે કોઈન નિવિડ અરણ્યમા વેરીને વેનો સિર છે કરે છે, કોઈનું સર્વસ્વ હુરે છે અને કોઈના નુકરવાને માટે વિવિધ ઉપાયોની યોજના કરે છે પારધિ જેમ સિકારી જવી વખત પાતાની સાથે ધનુષ્ય, બાણ, ભાગ, સિકારી કુનર, એકાદુ ખુશી, બાલા આદિ સાધનો લેતા બાય છે, અને પોતાનું ઉદર ભગ્વાને માટે પુષ્કળ ત્રાણીએને મારી લાવે છે, તે પ્રમાણે આ પણ આચર દુહ ક્રમે - ૩ તે આવી કાતકી રીતે અન્યનું દ્રવ્ય મેળવે છે અને તે મળ્યા પછી તેના ચિત્તને કેવો સતોષ થાય છે તે સાબજ (૨૪૭)

इदमद्य मया लब्धमिम प्राप्तये मनोरथम् ।

इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ — આ મે આજ મેળવ્યું, તે મનોરથ હું કાલે પૂર્ણ કરીશ, આ આજુ ધન મારી પસે છે અને તેટલું જ્યાં પુન મળવે, (એવા મનોરાજ્ય તે કરે છે) (૧૩)

ટીકા — આજ અનેક મનુષ્યોની સપત્તિ મે હસ્તગત કરી છે, તે સુ મન ધન્યવાદ નથી કરતો ? આ પ્રમાણે પોતાની બહાઈ હાકલ સાથે તના મનમા એવી ઇચ્છા થાય છે કે હું બીજા લોકોનું દ્રવ્ય પણ ક્યારે હરણ કરી લઉ ? આને જ લુ મેળવે છે તેવા ભગવાન વડે ચરાચર પામે જ કાષ્ટ હશે તે સર્વે હું તાણી લાવીશ આ પ્રમાણે આ જગતની જન સપત્તિને સ્વામી હજી ધર્મ્ય અને પત્રી જેવા પ્રતિ દ્રષ્ટિ ફુંકાયા તના નાશ કરીશ (૩૫૧)

अमो मया हत शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।

ईश्वरो हमह भोगी सिद्धोऽह बलवान्मुस्ती ॥૨૪॥

શ્લોકાર્થ — આ યજુન મ મ ૧૧, અને તીજાન પત્ર મા ૨ નું અતિ પ્રમથ હું વિવર પતોત વન, હ મ પન્ન, હ મ અને દુષ સુખી ૩ (અમ તે માને છે) (૧૪)

ટીકા — મેં આજ પર્યં ત કૈલ્યાણ યતુનું નિહાન કાઢ્યું છે, તું જન્ય જે અભાદ્ય યતુઓ રાગ છે, તેને પણ તું છોડીશ અને તે તું એકલો જ મહાન કીર્તિ તપાદન કરીને વિદરીશ; પણ જે તા દાસ જન્યો તે સિવાય સરનો સદાર કરીશ આ સર્વ જગત મધ્યર દુલ્લ છે તું જો રૂપી રાત્યનો પાળ છે સર્વ મુખોપ મનો રાસિ પણ દુલ્લ છે મારા અર્થર્થ આજ ત ઉદ્ધ પણ તુરુ છે કાયા, વાયા, મન દારા જે જે કરવા પાડ તે શા માટે સિદ્ધ થઈ શકે ? અને મારા સિવાય આજા કરનાર બીજો કોણ છે ? મહા ભગવાનને બધા મુખી જોયો નથી ત્યા મુખીજ મગના મી પ્રતિષ્ઠા છે, અને તું તો મુખનો કેવળ બહાજ છે (૩૫૬)

આઢચોઽભિજનવાનસિ કોન્યોઽસ્તિ સદશો મયા ।

યક્ષ્યે દાસ્યામિ મોદિપ્ય ઇત્યજ્ઞાનવિમોહિતાઃ ॥૧૫॥

ટીકા — પનાદ્ય દુ છે, કુલીન પણ દુ છે, ના જગમા તા જેવો બીજો કોણ છે ? તું પણ કરનારાએ ત્યા કર્મોમા સર્વનો કષ્ટી બનીશ, નગદિ લોકોને વિશેષ પણ આપીશ અને આનંદ મીશ. (આ પ્રકારે તે વિશેષ મદ્યધને બ.બડ કર્યા કરે છે) (૧૫)

ટીકા — કુરેર કબ્જ પાળ છે ખરો પરતુ તે મારી બરોબરી ક સકનાર નથી, અને મારી સપતિના જેટલી થી વિષ્ણુની પણ પતિ નથી. મારા કુળની કીર્તિ અને આખરવર્તીના સમુદાયની તુલ્યા પ્રકારે પણ એકલો છે માટે લોકો મધ્યરાત્રિકની સ્તુતિ કરી આજ છે મારી બરોબરી કરનાર તો કોઈ પણ નથીલ દવે બરતુમારણિકનો લોપ થયો છે તેનો દુ છોડીદાર કરીશ અને કુપીડને જે બન્યામ તે પણ ચાલુ કરીશ મારા અર્થર્થનું જે વજન છે, કિવા જે મારી સ્તુતિ કર્યો અને નાથ તમાચા કરીને જે મને તુદ કર્યો, તેને તે જે માગ્યો તે વસ્તુ તું આપીશ મગદિ માદક મધ્યનું સેવન કરી શીલોને આલિંગન દેવામા મારા જેવા કુદ્યક ડ પણ મનુષ્ય આ ત્રિભુવનમ. મગનાર નથી બધી જોવી બીજી લોક વાનો કદુ ? જેને આમુની પ્રતુ તેને. ક માદ શાગ્યો છે તે આ ને અપરમિત મનોદષને વદ્ય ધર્મને આ યપુપને મુવવની છે કરે છે (૩૬૩)

અનેકવિત્તવિદ્રાન્તા મોદજાલમમાવૃતા ।

પ્રમાણે ચાણામના સ્વારને દિવસે કુરુ જલ્લવવાને કુપુ પડે છે અને રાત્રે રોન કરવી પડે છે, અર્થાત્ તેને રાત્રિ દિવસ વિશ્રાંતિ મળતી નથી, તે પ્રમાણે કામના શિખરપરથી નીચે ફેંકાવા તે કોંધરૂપી ટેકરીપર અવધાય છે, અને તોપણ તેનો કામ કોંધપરનો પ્રેમ ન્યૂન થયો નથી. જગી મનમા ઉત્પન્ન થએલા વિષયોની ઇચ્છા દ્રવ્ય વિના વૃત્તિથી રીતે કરી શકાય ? એટલા માટે તે પુષ્કળ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિને જઈ જગતના લોકોને ત્રાસ આપે છે તે કોઈન નિમિત્ત અરણ્યમા ફેરો તેનો સિરચ્છે કરે છે, કોઈનું સર્વસ્વ હરે છે અને કોઈનો નષ્ટ કરવાને માટે વિવિધ ઉપાયોની યોજના કરે છે પારધિ જેમ ઠીકે જવી વખત પોતાની સાથે ધનુષ્ય, બાણ, બાગ, શિકારી કુતર, એકું સુખી, ભાલા આદિ સાધનો લેતા જાય છે, અને પોતાનું ઉદર ભરવાને માટે પુષ્કળ પ્રાણીઓને મારી લાવે છે, તે પ્રમાણે આ પણ આપણ દુષ્ટ કર્મો કરે છે તે આવી ધાતકી રીતે અન્યનું દ્રવ્ય મેળવે છે અને તે મળ્યા પછી તેના ચિત્તને કેવો સતોષ થાય છે તે સાબળ (રાજ)

इदमद्य मया लब्धमिम प्राप्त्ये मनोरथम् ।

इदमस्तीदमपि मे मविष्यति पुनर्धनम् ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ:—આ મે આજે મેળવ્યું, તે મનેરથ હું કાલે પૂર્વ કરીશ, આ આટલું ધન મારી પાસે છે અને તેટલું વગી પુનઃ મળે (એવા મનેરાજ્ય તે કરે છે) (૧૩)

ટીકા—આજે અનેક મનુષ્યોની સપત્તિ મે હસ્તગત કરી છે તે શું મને ધન્યવાદ નથી પડતો ? આ પ્રમાણે પોતાની બાઈ હાથ સાથે તેના મનમા એવી ઇચ્છા થાય છે કે, હું બીજા લોકોનું દ્રવ્ય મે સ્વારે હરણ કરી લઉ ? આજે જેનું મેળવ્યું છે, તેણે જ કાલે પડે ચરાચર પાસે જે કાંઈ હશે તે સર્વ હું તાણી લાવીશ આ પ્રવૃત્તિ આ જગતની સર્વ સપત્તિનો સ્વામી હું જ યર્ચશ અને પદ્મ જે પ્રતિ દ્રષ્ટિ ફેકીશ તેનો નાશ કરીશ. (૩૫૧)

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।

ईश्वरोऽहमह भोगी सिद्धोऽहं वलमान्मुत्सी ॥૧૪॥

શ્લોકાર્થ —આ શત્રુને મે માર્યો, અને બીજાને પણ મારું અતિ સમય, હું વિષયોપલોભ વેનર, હું સપન્ન હું મારું અને હું સુખી છું, (એમ તે માને છે) (૧૪)

૧. ટીકા — ને આજ પર્યંત કેટલાય યજુર્નું નિક્કલન કાઢ્યું છે, પરંતુ અન્ય જે જાણકાર યજુર્નો રચા છે, તેને પણ દુ અપીય અને પછી દુ એકલોજ મહાન કીર્તિ તપાદન કરીને વિદ્વરીય, પડી જે મારા દાસ બન્યે તે સિવાય સવનો સહાર ખીય. આ સર્વ જગ તને ઈશ્વર દુજ છુ દુ હો. રૂપી રાત્યનો રાજ છુ, સર્વ તુખોપ હોયનો ર સિ પજ દુજ છુ મારા અર્થ આ જ છે. પણ તુજ છે દુ કાયા, વાયા, મન દારા જે જે કવ્વા ધારૂ તે શા માટે મિદ્ર ન થઈ શકે? અને મારા સિવાય આજા ક નાજ બીજા કોણ છે? મને મહા જગવાનને અથ મુખી જ્યેયો નથી ત્ય મુખીજ જગન જગની પ્રતિષ્ઠા છે, અને દુ તે તુખનો કેવળ જગજ છુ (૩૫૬)

આદ્યોઽમિજનવાનસ્મિ કોન્યોઽસ્તિ સદશો મયા ।
 યદ્યે દાસ્યામિ મોદિપ્ય ડત્યજ્ઞાનવિમોહિતા ॥૧૫॥

ટીકા — મનાદ્ય દુ છુ, કુલીન પણ દુ છુ, આ જગતમા મારા જેવો બીજા કોણ છે? દુ યજ મનારાજેના કમોમ નર્વનો અક્ષી જનીય, નટાદિ હોડોને વિશેષ ધન આપીય અને નાનદ પાપીય, (આ પ્રકારે તે વિશેષ નદ થઈને જ. જડ કર્યા કરે છે) (૧૫)

ટીકા — તુજેર કવ્યસ પન્ન છે ખરો, પરંતુ તે મારી જરોજરી કરી સન્નાર નથી, અને મારી સપત્તિના જેટલી શી વિષ્ણુની પણ સપત્તિ નથી. મારા કુળની કીર્તિ અને આખરખોના સત્કામની તુલ નામ જગદેવ પણ એકલોજ છે મટે હોડો. ઈશ્વરાદિની સ્તુતિ વ્યર્થજ માય છે મારી જરોજરી કરનાર તેા હોઈ પણ નથીજ હવે જે જરણમાણુ દિમ્નો હોપ થયો છે તેનો દુ અલોદાર કરીય અને યજુર્પીડા જે સ્વચાજ તે પણ આજુકરીય મારા અર્થનું જે વર્ણન કર્યે કિંવ જે મારી સ્તુતિ કર્યે અને નાચ લમાયા કરીને જે મને સતુદ કર્યે, તેને તે જે મન્યે તે વસ્તુ દુ આપીય મદાદિ માદક પદાર્થનું લેવન કરી સોચીને અલિજન કેવામ મારા જેવા કુષ્ઠ કોષ પણ મનુષ્ય જ ત્રિલુવન્મ મજનાર નથી જવી જેથી બીજા કેટલીક વચે કહુ? જેને આહુની પ્રૃતિને ક માર હાગ્યો છે તે આ રીતે અપરિમિત મનોભવને વસ થઈને આક સપુષ્પને મુરવની વેશા કરે છે (૩૬૩)

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालममावृता ।

વર્તનારા, તથા ધન અને મદતના ગવથી ઉન્નત થઈ શકે તે
 શાસ્ત્રવિધિને છાત્રી, દબારી કેવળ નામનાજ યજ્ઞોદે (૧૦૩)

ટીકા—વેશ્યા જેમ પોતાના યજ્ઞમાનના આશ્રયથી
 દોષાશ્વત્થી માગી મતોર પામે છે, તેમ હું સર્વમા એટલું જુ
 માની તેનું અગ ગવથી છત્રકાઈ કલ્ય છે પત્રી બીજા અન્નક્રમથી,
 તે જરા પણ નમતો નથી, કિવા ઉન્ને આશમાનમા નીકટી નમોદા
 પર્વત જેમ નીને ની ન આવતો નથી, તેમ પોતાના આશ્રયના ગ
 આટે તે ઇંતર જનોતે ગણ્યું પણ દત્તકા ગણું છે તે અભુત ।
 સંપત્તિના મળથી ઉ મલ સર્ક તે યોગ્યાયોગ્ય વિચારને દેશવેગ આધે
 તે અરે, જેના મનમા આવા ગવ અરિકા રાય છે તેના યજ્ઞની શી
 કિમ્મત રોઈ સક ? પરતુ મુખ લોમે શુ નથી કરતા ? માટે
 દોષવિત મૂર્ખાઈથી નવના નિશામા અગ્યર થઈને યજ્ઞની મરકની
 દરવાને પણ ગતપ ધાય તે તમને કુ- મુખ પડી કિવા તદિવયા
 લામથી ડી આશ્રયકતા રોતી નથી અને વિધિ લાય તે તેમને તદા
 અદ્યેશજ દોષ છે દેવ સદગુન નામ પચનની ડેર લાયે તણુ
 જાણીને પણ તેમને મન પ- તા ત તમને અમન નથી આવી અથ
 વિશ્વિ રોધ ત્ય દેવ કાલજુ આવ પણ શા મટે ? પરતુ વ અમલે
 રાણા લોતો જનથી વાસરે જાય । અન્નિધ ઉન્ને રાષ્ટ્રીને તેનું
 દુષ કદ તે છે, તે પ્રગટે ત આમરી સ્વભાવના દોષો યજ્ઞ મિષથી
 જવ દોને અમન કરી સ્વભાવને જાને તેમને લે છે આ
 ક્રમથી, અન્ન દાનિત દાર તેમ કહીએના ન સની ઉન્ને કરે છે

અદ્યાર ઘલ દર્પ વામ મોષ વ સમિતા ।

માનાત્મપરદેરેણુ મદિપન્તોગ્ન્યસૂપવા ॥૧૮॥

ટીકા—અદ્યાર ઘલ દર્પ વામ મોષ વ સમિતા એટલે
 માનાત્મપરદેરેણુ મદિપન્તોગ્ન્યસૂપવા ॥૧૮॥ એટલે તેને તેને દેવ
 ૧૧ છે, અને અમને (૧૬૫૦) માં સદગુની દેવના નરો (સિવ
 ૩ દો) દેવ દો) ।

ટીકા—અને જ નવ અન્ન સદગુની દેવના નરો (સિવ
 ૩ દો) દેવ દો) એટલે તેને તેને દેવ
 ૧૧ છે, અને અમને (૧૬૫૦) માં સદગુની દેવના નરો (સિવ
 ૩ દો) દેવ દો) ।

પ્રસક્તાઃ કામભોગેષુ પતંતિ નરકેઽશુચૌ ॥૧૫૧॥

શ્લોકાર્થ — આ પ્રકારે અનેક મનોરથથી જેનું ચિત્ત વિચ્છિન્ન થયું છે, જે મોહભાગથી ઘેરાઈ ગયા છે અને કામભોગમાં જે અત્યંત આમગ્ન થએલા છે, તેવા પુરૂષો અપવિત્ર નરકમાં જ પડે છે (૧૬)

ટીકા — જેમ સન્નિપાતના આવેશમાં રોગી કાલે તેમ જકે છે, તેમ તે આસુરી સપત્તિવાળા લોકો કાલે તેવો જકવાદ કરે છે તેમના અજ્ઞાનરૂપી ધૂન આશારૂપી વાવાઝોડામાં સપડાઈને મનોરથરૂપી આશમાં ઉડયા કરે છે જેમ આપાદ મામમાં એક ઉપર એક અગ્નિ ચઢી આવે છે, કિવા સમુદ્રમાં તરગો ઉપર તરગો આવે, તે પ્રમાણે તે એક પછી એક મનોરથની ઇચ્છા કર્યા કરે છે આ પ્રમાણે મનોરથ રૂપી વ લરિ મનમાં વિસ્તાર પામવાથી જે પ્રમાણે કમળોને કામને સ્પર્શ થતા તે કાટી જાય છે, કિવા હે પાર્થ ! જે પ્રમલો યજ્ઞસુ પર હાડવીને અક્ષણવાથી તે કુટી જાય છે, તે પ્રમાણે તેના મનોરથને છિન્નવિચ્છિન્ન થઈ જાય છે જેમ જેમ ગાંધિ વધતી જાય છે તેમ તેમ અધકાર પણ વૃદ્ધિ જત થતો જાય છે, તેમ જેમ જેમ અજ્ઞાન વધતું જાય છે તેમ તેમ તેના અત કરણમાં મોહની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, અને જેમ જેમ મોહ વધતો જાય છે તેમ તેમ વિધવાસનાની પણ વૃદ્ધિ થતી જાય છે, અને વિધવ તો પાતકનું કારણજ હોય છે પ્રથમ જવાહય થઈને જેમ જમ વધે છે, તેમ તેમ જીવત અવસ્થામાં જ નરક યાતના ભોગવવી પડે છે માટે હે મુખ્યદિમત ! જે ખરાબ વાક્ય ધારણ કરે છે, તેનો નર્કમાં જ વાસ થાય છે, કે જ્યાં તરવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ પાદડાવાળા વૃથો હોય છે, ખેરના ધગધગતા અગ્નિમાં ડુગરો હોય છે, જ્યાં ઉડળતા તેજના સમુદ્રો ઉભરાય છે, જ્યાં વાન નાની હારની હાર આવી રહેલી હોય છે તથા જ્યાં યમની નિત્ય તથા જ્ઞાની હોય છે, આવા ધોર નરકમાં તેઓ પડે છે આવા નરકમાં મુખ્ય ભાગમાં જે જન્મ ધારણ કરે છે તેઓ પણ યજ્ઞનામદિ કર્યો કરવામાં નિમગ્ન થાય છે પરંતુ હે અર્જુન ! તેમની યજ્ઞાદિ કિયાએ નાટકી મનુષ્યોના જેવી દેખાડવા માત્રજ હોવાથી તે નિષ્ફળજ ધારે છે

આત્મસમાવિતા સ્તવ્ધા ધનમાનમદાન્વિતા ।

યજન્તે નામયજ્ઞૈસ્તે દમેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥૧૫૧॥

શ્લોકાર્થ — પોતેજ પોતાની પ્રથમ કરનારા, અગ્રક ૫૫૨

હુ આ યોગના પ્રાણીના અતિ પુનઃજન્મ થઈને તે પોતાના અજ
માનો માસના લોચા ખેંચી કાઢે છે, અને તેને ખાઈને મરણ પામે છે
તથા મુન તેજ યોનિમા કેટલીકવાર જન્મ લે છે કિંવા પોતાના વિષને
સ્પર્શ થતા પોતાનાજ શરીરને હાહ ચાય એવા સર્પની યોનિમા હું
તેને ઉત્પન્ન કરીને દરમા આથી મૂકુ હુ આ દુર્જનને ધાસ બહાર
કાઢી શકે એવા અન્ય સમય પણ વ પણ વિપ્રતિ મળવી નથી. આ
પ્રમાણે અપરિમિત ક.પો સુધી તેને હું કલેસલાવક યોનિમા શણુ હુ,
પરંતુ તબ્ય સ્થાનપર પહેલવામા તે આ પહેલોજ મુકામ છે તે
સ્થાને પહેલ્યા પછી તે તેને આથી પણ ભયકર યાતનાઓ લોગ
વર્વ થડે છે (૪૧૩)

આસુરીં યોનિમાપન્ના મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ ।

મામપ્રાપ્યૈવ કૌતેય તતો યાન્ત્યઘમા ગતિમ્ ॥૨૦॥

લેક્ષકાર્થ — હે અર્જુન ! આસુરી યોનિને પ્રાપ્ત થએલા તે
પુસ્ત્રે જન્મોજન્મ (અધિકાધિક) મૂઢ થતા થતા મને ન પામતા
ઉત્તરોત્તર અધમ ગતિને પ્રાપ્ત થતા ભય છે (૨૦)

ટીકા — આ આસુરી સપત્ત એવી ઘેર છે કે તેના યોગથી
નધોગતિજ પ્રાપ્ત થાય છે પછી વ્યાઘ્રાદિ તામસ યોનિમા દેહધાર
લાથી જે યે ટી સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્વસ્થતા પણ હરાઈ
જઈને અન્યા અન્યા અધેકારને પણ વ્યાકુળતા પ્રાપ્ત થાય છે એવી તમની
યોનિમા હુ તેને પૂકુ હુ જે તમ પ્રતિ પાપને પણ ધૂણા ઉત્પન્ન
થાય છે, નરક પણ જેનાથી ડરે છે, અને જેની આગળના યમથી યમ
મર્ષિજત થાય છે, જેના યોગથી મલ પણ મલિન થાય છે, તાપને પણ
લાપ પેલા થાય છે અને જેનું નામ સાક્ષગતા મહા ભયને પણ સ્તીતિ
ઉત્પન્ન થય છે જે તમને પાપને પણ કટાંગો આવે છે, જેના
સ્પર્શથી અમ ાજ વસ્તુને પણ અમાર્ગલિકતા લાગે છે અને આભડ
છેટને પણ અલડાવાની સ્તીતિ લાગે છે તે ધનબળ । આવી જે આ
સમસ્ત જગતમા સર્વથી નિકૂષ અવસ્થા, તેના સકટો સહન કરીને
તે અધમ તામસ યોનિમા જન્મ લે છે અરે ! આ યોનિનું વર્ણન
કરના વાણીને પણ અમા નામે છે અને તેની સ્મૃતિ થતા મન પાછગ
હડે છે અરે ! અરે ! તે મૂર્ખે યા માટે આ નરકવાસની પ્રાપ્તિ
કરી ? જે આસુરી સપત્તિથી આવા ઘેર પતનને તેઓ પ્રાપ્ત થાય
છે તેને તેઓ વ્યર્થ યા માટે વધારતા હશે ? હે અર્જુન ! આસુરી

ઠરત ધીએ કોઈ બગવાન નથી, એમ તેમને લાગે છે આ પ્રકારે અહ કાર અને બગની એકતા થવાથી તેમનામાં દર્પરૂપી સાગર મર્યાદા ઉલ્લંઘીને વહેવા લાગે છે, અને દર્પ વધ્યો એટલે કામનો પિલો ઉઠગી અવીને તેની ઉચ્છ્વાથી કોધાગ્નિ પણ ખૂબ પ્રદીપ્ત થાય છે પડી ઉન્હાગાના દહાડામાં તેલ, ધીના બહારને પ્રખર અગ્નિ અને તેમાં પવનના વાવાઝોડા લાગે તે પ્રમાણે જેનામાં અહમ્મદ પ્રાબલ્ય થાય અને તે દર્પ તથા કામ કોધની સાથે ભગી ભવ, એટલે પડી તે પોતાની ઠંછા પ્રમાણે ડ્યી ડ્યી હિસા ન કરે અને આ ડ્યી પ્રાણીનો સહાર ન કરે ? તે ધનુર્ધર । પ્રથમ એ દીક્ષિત ભલુ મારણને નાદે લાગી પોતાના રક્ષામાસનો વ્યય કરે છે તેઓ પેશવ દેહને જે ગાસ આપે છે તેના ઘાવ તે દેહમાં વાસ કરનારો જે હુ આત્મા, તેને સહન કરવા પડે છે, અને પછી જેને જેને પણ પીડ કરે છે તેના શરીરમાં રહેનાર જ ૭૫ ચૈતન્ય છે તેને પણ રક્ષ થાય છે કદાચિત્ તેના બાળ્યના સપાટામાંથી કોઈ સુભાગ્ય યોગે વડે તો તેન પર તેઓ દુષ્ટતાના પાપાણો ફેંકે છે સની, સત્પુત્ર, ધર્મ શીન, યજ્ઞ કરનાર, તપસ્વી, સન્યાસી કિવા ભક્ત, મહાત્મ, તે જેમના વડો ઐત્યાહિક હોમ ધર્મોવટે પવિત્ર થય છે એવ પુત્ર જેઓ મને પ્રિય છે અને જેમના અતરમાં મારો વાલો છે, તેને તેઓ દેવરૂપી હુળાહુળ વિષ પાઇને તીવ્ર હુ સંસ્કૃષ્ટી માર માણે મારે છે (૪૦૬)

તાનહ દ્વિપત કુરાન્સસારેપુ નરાધમાન્ ।

ક્ષિપામ્યજક્તમશુમાનાસુરીષ્વેવ યોનિયુ ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ — તે સાધુરૂપી, ફર તથા પાપી નરાધમને હુ નિ તરસ સારમાની (અતિશય હુ ખદાયક) આસુરી યોનિમાં જ મ અપુ ક ટીકા — આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારે જે મારી સાથે વૈર કરે પ્રવૃત્ત થાય છે તે પાપીઓને હુ કેવી શિક્ષા કરે છે તે દર્પ મનુષ્યદેહ ધારણ કરી ન્યા જ આત્મા આપણુ કર્તવ્યો થું છે એ સ્ત્રી બન છે, તેની મનુષ્યદેહરૂપી પદ્મી હરણ કરી હુ તેને એવી સ્ત્રી મુકુ ૩ કે જે કલેશરૂપી પ્રામનો ઉકરદો અને સહારપુત્રીને જ દોષ ? આવી જે તમોયોનિ, તેના તે મૂર્ખને હુ વગર વાર મનુષ્ય પડી મુધા લાગી દોષ ત્યારે જે ઘાસ પણ ખાઈ શકતા નથી આ વ્યાધ, વિહી ઇત્યાદિ અ વ્યનિવાસી યોનિમાં તેમને હુ અપ ક

અપત્તિવાળા લોકોને આવો નરકવાસ લોગવવો પડે છે, માટે હું જે રસ્તે જતો નહિ, અને જે આશુરી અપત્તિમા દલાદિક છ દોષે ભરેલા છે, તેનાથી દૂર રહેજે, એ તને કહેવાની શુ આવરણતા છે !

ત્રિવિધં નરકસ્યેદ દ્વાર નાશનમાત્મન ।

કામ ક્રોધસ્તયા લોભસ્તસ્માદેતત્રય ત્યજેત્ ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ —કામ, ક્રોધ અને લોભ એ જીવને કોઈ પણ પ્રકારના પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ કરવા નહિ દેનારા નરકના ત્રણ દ્વારો છે, એ જીવને ત્યાગ કર (૨૧)

ટીકા —કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણેનું બગ બન્યા વધુ છે ત્યા અશુભનોજ પાક પાકયો છે, એમ સમજવું જે ધનશ્યાઈ કરી જોનો અનુભવ કરાવો અપાવનારા હુ ખ માર્ગના એ લોભીજ છે, ક્રિવા પાપી લોકને નરકભોજની પ્રાપ્તિ કરાવો આપનારા પાપી એ મોટી સભાજ છે પુરાણોમા શૈરવ નરકને નામે જેની અતિ અધિક યજેલી છે, તેની પ્રતિષ્ઠા તો માત્ર ત્યા સુધીજ રહેશે કે બન્યા સુધી આ ત્રણે દોષો અતરમા ઉજાબ્યા ન હોય ! એના યોગથી અપાત્તિ તરારથી ઘઈ થકે છે, યાતના અતિ સસ્તી ઘઈ બાય છે અને જે દ્વાનિ કહેવામા આવે છે તે દ્વાનિ નથી, પરંતુ આ ત્રણે દોષોજ દ્વાનિ રૂપ છે જે અર્જુન ! એની જે અતિ નિકૃષ્ટ સ્થિતિ વર્ણવવામા આવે તેથી વિશેષ તે એનું વિવેચન હું શું કરું ? આ ત્રિદોષક્રમના નરકના દરવાજાનો ઉમરોજ છે કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણેને મનપૂર્વક આધીન ઘઈ બાય છે, તેને નરકપુરીની અદ્વિજ પ્રાપ્તિ થઈ રહે છે માટે જે કિરીટી ! તને વારવાર કહું છું કે, કામ, ક્રોધ અને લોભની ત્રિપુટી, કે જે સર્વ વિષયોમા અતિ ખરાબ છે તેનો ત્યાગ કર

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारेस्त्रिभिर्नरः ।

आचरत्यात्मन श्रेयस्ततो याति परां गतिमा॥૨૨॥

શ્લોકાર્થ —હે કૌતેય ! નરકના આ ત્રણે દ્વારોમાથી જે મનુષ્ય મુક્ત થાય છે, તે જ પોતાનું કલ્યાણ કરવાના માર્ગે જાય છે, અને પછી ઉત્તમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે (૨૨)

ટીકા —ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થ તરફ સિદ્ધ ઘઈ થકયે કે બન્યારે એ ત્રણેને પરિત્યાગ થયે. કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણ બન્યા સુધી અતરમા વાસ કરે છે ત્યા ક્રોધ

ગુરુરાય ! આપની આખો નાની દેખાય છે, પરંતુ આપ તેની ઉપર
 ઉવાડઢક કરવા માત્રથી પણ જગતની ઉત્પત્તિ અને નાશ કરી શકો
 છો. આપનો પ્રવૃત્તિરૂપી કર્ણ હાલતાજ સસારરૂપી વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરી
 મદનો મુગધી વાયુ છુટે છે, અને તેમા હુમ્મ યજ્ઞેલા છવરૂપી જ્ઞાન
 જડસ્થલપર આવી બેમવાથી નીલ કમલવટે બને તમારી પૂજા કરી
 ન હોય તે પ્રમાણે તમારૂ જડસ્થલ ચોણે છે પછી નિવૃત્તિરૂપી જ્ઞાન
 હલાવવાથી અતર્કુખવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, પૂજનુ વિસર્જન થાય છે
 અને આપનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ અતિ માધુર્યુખ્ય દેખાય છે તમારી પ્રજ્ઞા
 બાજપર બેઠેલી સરસ્વતીની (ચક્રિતની) નિત્ય કીડાજ જગતની ઉત્પત્તિ
 કરે છે, અને આપ નૃત્યના મિપથી સર્વ જગતનો વ્યવહાર ચલાવે
 છો. અસ્તુ ! હે ગુરુરાય ! આપ જેના સગા થાઓ છો તે સગવળ
 વ્યવહારથી મુક્ત બની રહે છે (તેનો દ્વૈતભાવ નષ્ટ થઈ તે સમસ્ત
 સ્વરૂપમા એકત્ર થઈ જાય છે) એ કેવી વિસ્મયકાન્ક વાર્તા છે ! તે
 જગતના બધેનો નિકદન કાઢો છો, માટે આપ જગદ્ગુણો જેવો
 ભાવ ધારણ કરીને જે મોટા ઉત્સાહથી આત્મબાને આપને ઠણે
 આવે છે, તેનું શરીર સુદા દ્વૈતભાવથી મુક્ત થઈ જાય છે કારણ કે
 તે દેવરાય ! આપ તેને સ્વસ્વરૂપ જનારી ઘો છો જે તમને પૂજા
 સમજીને તમારી પ્રાપ્તિ કરવાને માટે દોડાદોડ કરે છે, તેનાથી તને
 અલિપ્તજ રહો છો જે વ્યાનદ્વારા આપને મનમા રાખવા માટે
 ત્યા આપ સદાકાળ નથી રહેતા, પણ જે આપને તેમ પોતાને પણ
 જૂલી જાય છે તે આપને અતિ પ્રિય થઈ પડે છે જે સિદ્ધ સર્વજ્ઞ
 બની શકે તેઓ પણ આપને જાણતા નથી, અને વેદોની વાણી પણ
 આપના મુખી પહોચતી નથી. તમારી રાશિ જોતા 'મૌન' નામ નિવૃત્ત
 થાય છે તો પછી આપની સ્તુતિ કરવાની હિમ્મત મારે ક્યા કુર્પી
 રાખવી ? આ સર્વ ભાસમાન જગત તો આપનીજ માયા છે માટે
 તમારૂ ભજન શી રીતે થઈ શક્યે ? મને તમારો કદુ તો દેવો
 કોઈ મારો પ લવ ગ્રહે છે, માટે હુ તો હવે આપનો કર્ણ બનવા નહ
 માગતો. બ્યારે હું તમારો 'કોઈ' (આમ, શિષ્ય પ્રભૃતિ) નથી એમ કહે
 ત્યારેજ તમારા અને મારામા અદ્વૈત થયે. માટે હે આરાધ્ય ગુરુરાય
 તમારો આ મર્મ મને જ્ઞાત છે મીહુ જે પ્રમાણે પાટીમા ભરી જાય
 છે, તેજ પ્રકારે દ્વૈતભાવથી હું તમને નમરજાર કરૂ છુ વિદ્યેઈ હું
 કહેવું ? ખાલી ગાગર સમુદ્રમા ડબાવવાથી જે પ્રમાણે તે પાટી
 ભરાઈને બહાર નીકળે છે, કિવા જે પ્રમાણે રીપકના સર્વથી વ

વીપક સ્વરૂપ જને છે, તે પ્રમાણે હે ગુરુરાવ નિવૃત્તિનાય ! આપને નમસ્કાર કરવાથી હું કૃતકૃત્ય થયો. હવે તું ગીતાને અર્થ સ્પષ્ટ કરીશ. સોગમા અધ્યાયના અંતિમ શ્લોકમા હવે એવો નિશ્ચિત સિદ્ધાંત કહ્યો છે, હે પરમ ! સ કર્મ વા દુકર્મ કરવાના સબંધમાં તારે શાસ્ત્રનેજ સર્વથા પ્રમાણભૂત માનવા બેઠવે. આ સામગ્રી અર્જુન મનમા લેા યો —કર્મ કરવામા શાસ્ત્રનિર્ણય વિના તત્વતઃ નથી એમ કેમ ? તપનો પાતે જઈ તેની ફલમયી મલિ થી રીતે કાઢવો ? અને સિદ્ધના નાકમના કેશને થી રીતે મેળવવો ? તે ઉભય પ્રાપ્ત થવા પછીજ દેશન મલિને પરોવવો અને પગામા અલકર ધારણ કરવો નહિતઃ પગાને નમજ રાખવુ કે ? તે પ્રમાણે જુદા જુદા શાસ્ત્રોને એકત્ર કેણુ કર્યો ? અને તેમની એકવાક્યતા કરી તેના વિનિમય કેણુ કર્યો ? કોઈએ તેની એકવાક્યતા પત્તુ કરી, પરંતુ વલ્લુસાર નાચરણુ કરવાને વખત કયથી મળ્યો ? એવુ મોઢુ અપુખ કેતુ ઠેવ ? શાસ્ત્ર, અથ, દેશ તથા કાળ એ સર્વની પ્રતિ યાચ એવો ઉપાય સર્વને મ્હથી હાથ ઘાને ? માટે મૂર્ખ મુમુક્ષુને માટે કયો વસ્તુપાથ છે ? આ અભિપ્રાય પૂછવાને માટે અર્જુને જે પ્રસ્તાવના કરી તે આ સત્તરમા અધ્યાયની ભૂનિકા છે સર્વ વિષયે. પ્રત્યે નિરિચ્છ, તકાળ કલામા પ્રવીણ અને અર્જુન સ્વરૂપે શ્રીકૃષ્ણને નાનદ નાપન ર એવા વીમ શ્રીકૃષ્ણરૂપ જે અર્જુન તે ચોર્યને નાધાસ્તલ અને સોમવશનુ ભૂવણુ છે તેની લીલાથી દેવને મહા આનંદ પ્રકટે છે જે જુદિને પ્રિયનામ, જ્ઞાનવિજ્ઞાનુ વિદ્યાવિસ્થાન અને જ તદૈવ શ્રીકૃષ્ણના અત કલ્પમા વસી નહેલો છે (૩૩)

અર્જુન ઉવાચ । યે શાસ્ત્રાવિધિમુત્સૃજ્ય યજન્તે શ્રદ્ધયાન્વિતા

તેષા નિષ્ઠા તુ કા કૃષ્ણા સત્ત્વમાહો રજસ્તમ ॥૧॥

શ્લોકાર્થ — અર્જુન લો યે —હે શ્રી કૃષ્ણ ! જે કોઈ શાસ્ત્ર વિધિનો પરિત્યાગ કરી તાપી યદાથી મુખ્ય થકને તમને બને, તેની ભક્તિ ક્યા પ્રમાણની સમજવી ? સાત્વિક, રાજસ કે તામસ ? (૧)

ટીકા — અર્જુન લો યો —હે તમાલરથામ ! હે સર્વ દરિયેને પ્રવચન પ્રવીણ થના । ૧ જના ! આપનું ભાષણુ મને તથ્યવુક્ત ઘાત્રે છે પાણી માત્રને શાસ્ત્રનું સિવાય મેં કશું સિ યાજી નથી, એવું

અર્જુનના ૧૮ - ને પ્રકર હે અગ્રે તેમ જુએ જુએ એક નમ હે જુએ અર્જુન જે ૧ જુએ સ્વાપ હવે, એકે ડોનો જે કોરક અર્જુન છે

લગી રહીશ નહિ જત્યજના સમાગમથી પ્રાણજ્ઞ પણ જત્યજ અર્થાત્
 જાદ સનેા નથી કે ? જગજ્જ પણ તેને મળના પાત્રમા નાખવામ
 આવે તો તેનો અગ્રીમર કરવો નહિ જોઈએ. ચદન રીનવ છે તો
 પણ અગ્રિના સજ્જથી દગ્રાડયે કે નહિ ? કિવાહે અર્જુન ! હલકા
 સોનામ ઉત્તમ મુવર્ણ જોગવેણુ રોય, તેણુ સોણુ ઉત્તમ સોનાના બાવે
 ખરીદવામ આવે તો તેથી ખરીદનાર લટાયે નહિ કે ? તે પ્રમાણે
 પ્રદાનુ સ્વરૂપ મૂળમા તો ખરીખર સુદર છે, પરતુ બ્યારે તે મનુષ્યને
 હિસ્ત્રે આવે છે ત્યારે પ્રાણી સ્વભાવતઃ જ અનાદિ માયાળી રાગિની
 ત્રણુ સુલોનાજ બનેછા છે તેમા પણ જે મુજ કીજુ ઘષ્ટને રીએ
 બ્યારે વૃદ્ધિ મત યાય છે ત્યારે તે મુખ્ય સુલુને અનુવરીનેજ છવની
 ગુત્તિએ. રવાય છે, વાસના ધારણુ કરે છે, વાસના પ્રમાણેજ તે ક્રિયા
 કરે છે અને કર્મો પ્રમાણેજ પુન જન્મ ધારણુ કરે છે જેમ ધીજ
 નદ યદા વૃક્ષ યાય છે તથા વૃક્ષ નદ ઘષ્ટને ધીજમા સમાવિદ ઘષ્ટ
 બધ છે, અન આ પ્રમાણે કુપોના કુપો મુખી પણ મૂળ વૃક્ષની
 જાત નદ યદી નથી, તે પ્રમાણે છવના પુખ્જ જન્મ.તર યાય તોપણ
 પ્રાણીએમાથી ત્રણુ સુલુ મટલ નથી. મારે જે પ્રાણીને હિસ્ત્રે જે
 પ્રદા આવે છે તે પણ સુલુના અનુરોધથી ત્રણ પ્રકારની હોય છે
 એ શુદ્ધ સત્વસુલુ વધે તો તે જ્ઞાનને હોક મારે છે, પરતુ રજ અને
 તમ એ જે સુલુ તેના વિરોધી છે સત્વ સુલુના બગને હીધે યદા
 મોક્ષ તરફ અગ્ર વધે છે, પરતુ રજ અને તમ એ સુલો પણ શુ
 સ્વસ્થ બેસી રહે કે ? સત્વ સુલુનો આધાર નદ કરી જે વખને રહે
 સુલુ વૃદ્ધિ પામે છે, તે વખતે તેજ સદા કર્મમા પ્રવર્ત કરે છે; અને
 તમોસુલુનુ પ્રાભત્ય વધે છે ત્યારે તે સદા ભિન્ન પ્રકારની ઘષ્ટને
 અનેક હોત્રોની જન્ગા કરે છે (૬૫)

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत।
 श्रद्धामयोऽय पुरुषो यो यच्छ्रद्ध स एव समाश्॥

શ્રદ્ધામયો — હે ભારત ! સર્વને પેાવપોતાના દૂર્વ સરમારુ
 સર સદા ઉપજ યાય છે, કારણ કે આ છવ સદામય છે જે મનુષ્ય
 જે પ્રમ ની યદાથી મુજ સોર છે તે તેરીજ રીનો યાય છે (૩)
 રીકા — આ પ્રમાણે હે મુન ! આ છવવનુભાવમા સદા સત્વ
 રજ અને તમ એ સુલો વિનાની નથી હોઈ રાગી સ્વજ વધીજ તે સત્વ
 રજ અને તમ એવા ત્રણુ સુલુવાની હોય છે જેમ ૫-૩ છવવરૂપ છે

જે એકપક્ષી આપ બોલ્યા, તેના હેતુ શું છે ? જે દેશમાં સાચાભ્યાસ કરવાની સમવડ ન હોય, તેમજ અભ્યાસમાં જાગરા જેટલું આપુષ્ય પણ ન હોય, અને જે શુભ પાસેથી સાચું જ્ઞાન સંપાદન કરવું હોય તે શુભ પણ દૂર પ્રદેશમાં હોય, અભ્યાસને સહાય કરનારી અન્ય સામગ્રી પણ ન હોય અને પૂર્વ કર્મ અનુકૂળ ન હોવાથી બુદ્ધિની પણ સહાય ન હોય, આ પ્રકારે જે સાચું રાહત રહે અથવા સર્વ શાસ્ત્રોની એકવાક્યતા કરવાનું સામર્થ્ય ન હોવાથી જેણે વાદવિવાદનો પરિત્યાગ કર્યો હોય, છતાં બીજા જેણે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી તેમાં ઈર્ષાબ્ધ પ્રભાણે યથાવિધિ અનુષ્ઠાન કરી, આનંદથી વિચારના હોય તેમના જેવા યવાની ઠમ્બા ધરીને જે તેમના માર્ગનું અનુકરણ કરતા હોય તેમને જે પ્રભો ! જેમ બીજાએ લખી આપેલા અક્ષરો પ્રમાણે નાના છોકરાં નાના અક્ષરો નીચે કાઢે છે, કિંવા જેમ દેખતા મનુષ્યની પાછળ અથ મનુષ્ય ચાલે છે, તે પ્રમાણે જે સર્વ શાસ્ત્રોમાં પારખતા હોય તેમના આચરણને પ્રમાણભૂત માની તેનાપર જે શ્રદ્ધા રાખતા હોય અને સકરાદિ દેવોનું પૂજન, ભૂમિ વગેરેના મહાદાન, અગ્નિ દેવતાદિ યજ્ઞો કરતા હોય; તેમને જે પુરુષોત્તમ ! સત્ય, રમ અને તમ એમની કયો જાતિ પ્રાપ્ત થાય છે ? (૪૫)

ત્યારે વૈકુંઠીકના અધિદેવ, વેદરૂપી કમલમાંના પરામ, જેની વત્તાથી આ સર્વ વિશ્વ છવે છે, જે લોકોત્તર પ્રૌઠ, સ્વાભાવિકશ મહાન કાષ્ટ, નદિલીય, ગુહ અને જ્ઞાનદાન છે અને જે સક્તિના આધારથી સર્વ શુભોનું વર્ણન થઈ શકે છે, તે સક્તિ જેના અગ્રમ્ સ્ટેટી છે, એવા શ્રી કૃષ્ણ સ્વમુખે બોલ્યા (૪૮)

શ્રીમગવાનુવાચ । ત્રિવિધા મયતિ શ્રદ્ધા દેહિનાં સા
સ્વભાવજા । સાત્ત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી
ચૈતિ તાં શૃણુ ॥૨॥

શ્લોકાર્થ — શ્રી ભગવાન બોલ્યા — મનુષ્યની જે સ્વભાવિક શ્રદ્ધા તે સત્ત્વિક રાજસ અને તામસ આ ત્રણ પ્રકારની હોય છે, તે સાબર

ટીકા — શ્રી ભગવાન કહે છે — જે પર્થ ! રામજ્ઞાસ એ એ પ્રતિપદ છે એવો ન તા અત નો ભવ તુ બલ્ય તુ ન માત્ર શદ યોગ બોધ્યમિ કરી સેવાને ચાહે છે; પશુ હ તુદ્ધ ' ઇ ' છે તેટલું એ શબ્દ સદૃશ નથી જે અભવ ! કેવળ શ્રદ્ધાપરજ નર

તબી રહીય નદિ અત્યજના સમાગમથી જાણજી પણ અત્યજ અર્જુન
 જાણે નથી કે ? જગજી પણ તેને મળના પાત્રમા નામવામ.
 આવે તો તેનો અગ્રીકાર કરવો નદિ બેઠાએ ચડન થીનત છે તો
 પણ અધિના સજ ધથી દગાડયે કે નદિ ? કિવાડે અર્જુન ! હલમ
 સોનામ્ ઉનમ મુવર્ણ બેગવેલુ યેમ, તેણુ સોતુ ઉત્તમ સોનાના બાવે
 ખરીદવામ આવે તો તેથી ખરીદનાર વડાયે નદિ કે ? તે પ્રમાણે
 યદાનું સ્વરૂપ મૂળમા તો ખરીદર મદર છે, પરતુ બ્યારે તે મનુષ્યને
 દિરસે આવે છે ત્યારે પ્રાણી સ્વભાવન જ અન્યદિ માયાળી રહિયથી
 ત્રણ મુલોનાજ બનેલા છે તેમા પણ જે શુણ હીજી યધને ત્રીજે
 બ્યારે વૃદ્ધિ મત યાય છે ત્યારે તે મુખ્ય શુણને અનુસરીનેજ છવની
 વૃત્તિએ રચાય છે, વાસના ધારણ કરે છે, વાસના પ્રમાણેજ તે ક્રિયા
 કરે છે અને કર્મી પ્રમાણેજ પુન જન્મ ધારણ કરે છે જેમ બીજ
 નદ કદા વૃક્ષ યાય છે તથા વૃક્ષ નદ યધને બીજમા સમાવિષ્ટ યર્મ
 બધ છે, અને આ પ્રમાણે કપોના કપો મુખી પણ મૂળ વૃક્ષની
 બાત નદ યની નથી, તે પ્રમાણે છવના પુસ્કળ જન્મખતર યાય તોપણ
 પ્રાણીએમામી ત્રણ શુણ મટલા નથી. મટે જે પ્રાણીને દિસ્તે જે
 યદા આવે છે તે પણ શુણના અનુરોધથી ત્રણ પ્રકારની હોય છે
 જે શુદ્ધ સત્વશુણ વધે તો તે ગાનને હાક મારે છે, પરતુ રજ અને
 તમ એ જે શુણ તેના વિરોધી છે સત્વ શુણના બગને હીધે યદા
 મોહ તરફ અગળ વધે છે, પરતુ રજ અને તમ એ શુલો પણ મુ
 સ્વસ્થ બેસી રહે કે ? સત્વ શુણનો આધાર નદ કરી ન વખતે રજો
 શુણ વૃદ્ધિ પામે છે, તે વખતે તેજ યદા કર્મમા પ્રવર્ત કરે છે, અને
 તમોશુણતુ પ્રાબલ્ય વધે છે ત્યારે તે યદા ભિન્ન પ્રકારની યધને
 અને દોષોની ઇચ્છા કરે છે (૧૫)

સત્त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत।

શ્રદ્ધામયોઽય પુરુષો યો યન્શ્રદ્ધ સ એવ સ. ૩૩।

ટીકાકર્થ — હે ભારત ! સર્વને પોતપોતાના પૂર્વ સંસ્કારાતુ
 સર યદા ઉત્પન્ન થાય છે, મારણ કે આ છવ યદામય છે જે મનુષ્ય
 જે પ્રમાની યદાથી યુક્ત રોગ છે, તે તેવીજ રીતનો થાય છે (૩)

ટીકા — આ પ્રમાણે છે મુત ! આ છવસમુદાયમા યદા સત્વ,
 રજ અને તમ એ શુલો વિનાની નથી હોઈ શકતી. સ્વભાવથીજ તે સત્વ,
 રજ અને તમ એવા ત્રણ શુણવાળી હોય છે જેમ પાણી છવનરૂપ છે,

પરંતુ વજનાગને શ્રી ચવાથી તે વિષમય બને છે, મરચીને શ્રી ચવાથી તે
 યાય છે અને શેરડીને સિચવામા આવે તો મિષ્ટ બને છે; તે પ્રમાણે
 તમેજીવનની વૃદ્ધિ સહિત જે પ્રાણી મૃત્યુ પામે છે અને જન્મ પામે
 છે, તેનામા શ્રદ્ધા પણ તમોચ્ચાત્મક જ હોય છે પછી કાળજ અને
 મેશમા જે પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ માલમ પડતો નથી, તે પ્રમાણે આ તામસી
 શ્રદ્ધાક્રમ બની રહે છે તેજ પ્રમાણે રાજસ પ્રાણીઓમા શ્રદ્ધા સ્ને-
 મુજીમય તથા સાત્વિક મનુષ્યમા સત્ત્વમય જ હોય છે આ પ્રમાણે આ
 સર્વ જન્મ ખરેખર શ્રદ્ધાથી જ બનેલું છે પરંતુ ત્રિગુણને આધીન
 હોવાથી તે શ્રદ્ધાને જે ત્રણ પ્રકારના ચિન્હ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને તું
 ઓળખ જે પ્રમાણે પુષ્પ અને કૃત્તીપત્રથી કૃત્તનુ અનુમાન કરી શકાય
 છે, કિવા બોલ ઉપરથી સ્વભાવ સમજાય છે અને મનુષ્યની વર્તમાન
 સ્થિતિપરથી તેના પૂર્વ કર્મો જાણી શકાય છે, તે પ્રમાણે જે ચિન્હો
 વડે શ્રદ્ધાના ત્રણે સ્વરૂપો ઓળખી શકાય છે, તે ચિન્હો હવે સામન્ય

યજન્તે સાત્વિકા દેવાન્યક્ષરક્ષાસિ રાજસાઃ।

પ્રેતાન્મૂતગર્ણાશ્ચાન્યે યજન્તે તામસા જના ॥૪॥

શ્લોકાર્થ — જ્યો સાત્વિક હોય છે, તે દેવોનું પૂજન કરે છે,
 જેઓ રાજસ હોય છે, તે યક્ષ રાક્ષસોનું પૂજન કરે છે, અને શેર-
 વામસ જનો પ્રેત અને મૂતગણોનું પૂજન કરે છે (૪)

ટીકા — જમની દેહરચના સાત્વિક શ્રદ્ધાબુદ્ધ બનેલી હોય છે
 તેમની બુદ્ધિ બહુધા સ્વર્ગપ્રાપ્તિ વિષેજ રહે છે તે સર્વ વિદ્યા શીખે
 છે, હૃત્તમ યજ્ઞ કરે છે, વધારે શું કરું ? તે દેવલોકને પ્રાપ્ત થાય છે
 અને હે વીર શિરોમણે ! જેના શરીરો તમેજીવનમા શ્રદ્ધાના બનેલા
 હોય છે તે રાક્ષસ અને પિયાચને પૂજે છે જેના શરીરો તમોચ્ચાત્મક
 શ્રદ્ધાના બનેલા હોય છે તેને વિષે હું તને કહું છું કે તે દેવગ
 પાપરાસિ હાઈ અતિ કઠોર અને દયાહીન હોય છે તે છોડોને વધ
 કરી બલિ આપે છે અને સ્મશાનમા સધ્યાકાળે મૂતપ્રેતાદિની પૂજા
 કરે છે આવા માણુનો તમોચ્ચાત્મક અર્થ કાઢીને નિર્માણ કરેલા તથા
 તામસ શ્રદ્ધાના સાગર હોય છે, એમ તું સમજ આ પ્રમાણે સાત્વિક,
 રાજસ અને તામસ એવી ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા જગતમા છે પરંતુ હું
 એને એકલા માટે વર્ણવું છું કે તારે આ ત્રણ પૈની સાત્વિક શ્રદ્ધા
 મેજ સ્વીકાર કરવે, અન્ય બે બુદ્ધિમત ! બીજી જે રાજસ અને
 તામસ છે તેનો ત્યાગ કરવો જ ધનજય ! આ સાત્વિક શ્રદ્ધાને જે

માટે દુરાત્મહના આવેશમા સાત સાત દિવસ સુધી અન્નપ્રાશન ન કરીને અનુષ્ઠાનો કરે છે હે સુસ ! આ પ્રકારે તે પોતાને અને અન્યને પીડા કરવાનું બીજા તમોડપી જમીનમા વાવે છે અને તેથી ભવિષ્યમા તમ નોજા પાક લણે છે હે અર્જુન ! તરતા ન આવડતું હોય એવો મનુષ્ય નાવનો આશ્રય લીધા વિના સમુદ્રમા ભય તો તેની જે સ્થિતિ થાય છે, કિંવા જે વૈદ્યનો દ્રોષ કરી લાત મારીને ઐષધને ઢોળી નાખે છે, તે રોગી જેમ દુ ખીજ રહે છે, જે આખોના રોગનો ઉપાય ન કરતા આખોજ કાઢી નાખે તેવા અધ મનુષ્યની જેવી અવસ્થા થાય છે, તેવીજ સ્થિતિ તે અસુરની થાય છે, કારણ કે શાસ્ત્રોક્ત માર્ગની તે નિદા કરે છે અને મોહરૂપી અરણ્યમાજ અહીંતહિ અચડાય છે કામને આધીન થઈ તેના અનુરોધ મુજબ આચરણ કરે છે, કોષને આધીન થઈ તે જેનો વધ કરવાની ઇચ્છા કરે તેનો સહાર કરે છે, કિબહુના તે મારી છાતીપર દુ ખનો પહાડ મૂકે છે (૧૦૪)

कर्षयन्त शरीरस्य भूतग्राममचेतस ।

मा चेवांत शरीरस्य तान्विद्धचासुरनिश्चयान् ॥६॥

શ્લોકાર્થ — અને જ અવિવેકી જન શરીરમાના ઈન્દ્રિયસમુદાયને અને શરીરની અદર રહેના મને પણ ત્રાસ આપે છે, તે આસુરી નિષાવાળા લોકો છે એમ તું સમજ (૬)

ટીકા — તે પોતાના અને અન્યના શરીરને જે જે દુ ખો દે છે, તેથી સર્વના અતરમા રહેલો હુંજ ત્રાસ પામું-છું માટે આવા પાપી એના નામનો ઉચ્ચાર સુદ્ધા તું કરીશ નહિ, પરતુ તેમના ત્યાગને માટે તેમના લક્ષણો વર્ણવવાની આવશ્યકતા પડી. ધરમાથી પ્રેતને બહાર કાઢવું પડે છે કિવા સભાવણથી સમભયતા શૂદ્રનો ત્યાગ કરવામા આવે છે, તેમ વિદાને હાયવતીજ ધોઈ નાખવી પડે છે, આ ઘટનામા માત્ર શુદ્ધિના નિમિત્તથીજ તેનો સ્પર્શ કરવો પડતો હોવાથી તે સ્પર્શનો દોષ માનવામા આવતો નથી, તેજ પ્રમાણે આ પાપી લોકોનો ત્યાગ કરવા માટેજ તેમના લક્ષણો કહી સભગાથ્યા માટે હે અર્જુન ! આવા પુરુષોને જેતાની સાથેજ તુ માડ સ્મરણ કરજે કારણ કે તે દર્શનહોયતુ એ સિવાય અન્ય પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. સારાશ કે સર્વ પ્રકારે સાત્વિક શ્રદ્ધાનુજ વાર વાર જતન કરવું, વગી જેના યોગથી સાત્વિક શ્રદ્ધા વૃદ્ધિ પામે તેનોજ સંગ કરવો, જે નન્નના સેવનથી સાત્વિકતા વિકાસ પામે તેવોજ આહાર કરવો સ્વભાવવૃદ્ધિને માટે

અન્ન લેખું અન્ય કાઈ પ્રબળ સાધન નથી. હે વીર અર્જુન ! તું પ્રત્યક્ષ જો કે, જે પૂરેપૂરો સાવધ હોવા છતાં પણ મરતું સેવન કરે છે, તે તત્કાલેજ ઉન્મત્ત બની જાય છે કિંવા જે મનુષ્ય વધારે અન્ન ખાય છે તેને સ્વભાવ જ વાત અને કહીની વિકૃતિ થાય છે જ્વર આવે તો શુ તે દૂધ વિગેરેથી મટશે કે ? જેમ અમૃતનું સેવન કરવાથી મૃત્યુની નિવૃત્તિ થાય છે કિંવા વિષનું સેવન કરવાથી મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણે જેવું અન્ન બહુ કરવામ આવે છે તેવીજ ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે અને ધાતુ પ્રમાણે અતર્ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે જેમ પાત્ર તપાવાથી અદરનું પાણી પણ તપ થાય છે, તે પ્રમાણે ધાતુને અનુસરીનેજ ચિત્તવૃત્તિ બધાય છે માટે સાત્ત્વિક અમ્લનું સેવન કરવાથી સાત્ત્વિકભાવજ ઉત્પન્ન થાય છે અને ગજસ તથા તામસ ભાવની ઉત્પત્તિ તેવા તેવા અન્નના રસથી થાય છે માટે હવે સાત્ત્વિક આહાર ક્યા ક્યા છે અને ગજસ તથા તામસ આહાર શુ શુ છે, તે હું તને કહું છું તે આદ્યપૂર્વક ધ્રુવ કર (૧૧૯)

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો ભવતિ પ્રિય ।

યજ્ઞસ્તપસ્તયા દાન તેષાં ભેદમિમ શૃણુ ॥૭॥

શ્લોકાર્થ — પ્રત્યેકને મન ગમતો આહાર ત્રણ પ્રકારનો હોય છે, તેમજ યજ્ઞ, તપ અને દાન એ ત્રણ ત્રણ પ્રકારના છે, પણ તેના ભેદ તને કહું છું તે સભજ. (૭)

ટીકા — અને હે અર્જુન ! એકજ આહારના ત્રણ પ્રકાર કેવી રીતે થયા છે તે તને સ્પષ્ટ કહી સભજાણુ છું જમનારની સચિ પ્રમાણે અન્ન તૈયાર કરવું જોઈએ, અને જમનાર તો ગુણોનો દાસ છે જે જીવ કર્તા અને લોભા છે, તે સ્વભાવ જ ગુણોનાજ કારણથી ત્રણ પ્રકારની ચિત્તવૃત્તિ ધારણ કરીને નાચરણ કરે છે માટે આહાર પણ ત્રણ પ્રકારનો છે, યજ્ઞ, તપ અને જ્ઞાન એ વ્યાપાર પણ ત્રણ પ્રકાર નાજ છે પરંતુ પ્રથમત તને જે આહારના લક્ષણો કહેવાણુ કહું હવું તે સ્પષ્ટ કરીને વર્ણવું છું, તે સભજ. (૧૨૪)

આયુઃસત્ત્વલારોગ્યસુત્વપ્રીતિવિવર્ધના ।

રસ્યા સ્નિગ્ધા સ્થિરા હૃદ્યા આહારા સાત્ત્વિકપ્રિયા

શ્લોકાર્થ — આયુષ્ય, ઉત્સાહ બળ, આરોગ્ય, સુખ અને પ્રીતિની વૃદ્ધિ કરનાર તથા સમભરિત, સ્નિધ, પૌષ્ટિક અને નળને આનંદ આપનાર, એવા આહાર સાત્ત્વિકોને પ્રિય હાય છે (૮)

ટીકા — સુવયોગે જીવ સત્વગુણ તરફ આકર્ષાય છે તેો મધુર અન્નના મેવનપર તેને વિશેષ પ્રીતિ થાય છે જે પદાર્થ સ્વભાવથીજ રસયુક્ત, મિષ્ટ, સ્નિગ્ધ અને પકવ હોય, જે કદમા બદુ ગોળા ન હોય, સ્પર્શમા મૃદુ, ખાવામા આર્દ્ર અને સ્વાશ્વિટ હોય, જે રસથી પરિપૂર્ણ હોય, જેમ કાકામા કડિન પ્રયામ કરવો પડતો ન હોય, અને જે પાણીદાર હોય તથા જેપર અગ્નિની આચથી સ્થળે સ્થળે કાગા ધાબા પડેલા હોય, શ્રી ગુરુના સુખમાથી બહાર પડતા શબ્દો થોડા હોય તેો પણ તેનું પરિણામ ઉત્તમ આવે છે, તે પ્રમાણે જે પદાર્થ થોડો ખાવા છતા પણ વૃત્તિ અપાર થાય, અને જે ખાતી વખતે જીભને મિષ્ટ લાગે તથા પરિણામે પણ ઇષ્ટજ નીવડે, આવા પદાર્થપર સાત્ત્વિકોની વિશેષ પ્રીતિ હોય છે સાત્ત્વિક મનુષ્યોને ગમતા પદાર્થોના લક્ષણો આવા હોય છે આવા પદાર્થના સેવનથી આયુષ્ય અને બળ નિત્ય વૃદ્ધિ ગત થાય છે આવા સાત્ત્વિક રસરૂપી મેવની વૃષ્ટિ જેમ જેમ અગર થાય છે તેમ તેમ દિવસાનુદિવસ દેહમાં આયુષ્યરૂપી નદીનું પુર આવે છે હે મુખુદ્ધિમત ! જે પ્રમાણે દિવસની ઉન્નતિ થવાનું કારણ સૂર્ય છે, તે પ્રમાણે સત્ત્વનું રક્ષણ કરવાને માટે આજ આહાર યોગ્ય છે, અને શરીર તથા મનના બળની વૃદ્ધિ આવાજ આહારથી થાય છે, એટલે ત્યા રોગને તો પ્રવેશજ શી રીતે થઈ શકે ? આ સાત્ત્વિક અન્નનું સેવન કરવાથી શરીરને આરોગ્ય ભોગવવાનું ભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને તેના સર્વ વ્યાપાર સુખમય થાય છે વધારે શુ કહું ? તેને આનંદની સાથે મૈત્રી થાય છે આ પ્રમાણે આ સાત્ત્વિક આહારનું પરિણામ ઉત્તમ આવે છે અને તે શરીરને અતર્બાહ્ય સુખકર નીવડે છે હવે રાજસગુણવાળા મનુષ્યની જે અન્નપર ચિ હોય છે, તે પણ તેને પ્રસંગાનુસાર કહી સભળાવું છું

કર્ણમ્લલવણાત્યુષ્ણતીક્ષ્ણરૂક્ષવિદાહિન ।

આહારા રાજસસ્યેષ્ઠા દુ સ્વશોકામયપ્રદા ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ — અતિશય કટુ, ખાટા, ખારા, ઉષ્ણ તીખા, રૂક્ષ, દાહક અને દુ ખ, શોક તથા રોગને ઉત્પન્ન કરે એવા આહાર રાજસ્યને પ્રિય હોય છે (૯)

ટીકા — માત્ર તાત્કાલિક મૃત્યુ ન નીપજવે એટલીજ ખામી વાળા (૧) બાકી હાલકા વિના પિત્તરાઈ એવા જે કટુ, ચના કરતા પણ વિશેષ દાહક, ખાટા, ઘઉંની કણક પલાળવાને જેટલું પાણી એકએ

પણ સર્વ રીતે આના નવોજ હોય છે, પરંતુ જેમ શ્રાદ્ધતિથિને દિવસે રાત્રને એવી ઇચ્છાથી લોચન કરવાને નિમત્રણ કરવામા આવે કે તેથી આપણને ઘણો ફાયદો થયે, આપણી કીર્તિ પણ વધશે અને શ્રાદ્ધ પણ થશે, અર્થાત્ એક પથ જોર દો કાજ ! જેવો લાભ થયે, તે પ્રમાણે જે એવી ફલાશા રાખે છે કે સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થયે, લોક દીક્ષિત કહીને આપણને માન આપશે, આ પ્રકારે કેવળ ફળની આશા રાખી તથા જગતમા કીર્તિ ફેલાવવાના હેતુથી જે યજ્ઞ કરવામા આવે છે, તે રાજ્ય યજ્ઞ કહેવાય છે (૧૮૮)

વિધિહીનમસૃષ્ટાન્ન મત્રહીનમદક્ષિણમ્ ।

શ્રદ્ધાવિરહિત યજ્ઞ તામસ પરિચક્ષતે ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ — અશાસ્ત્ર, અન્નદાનરહિત, મત્રરહિત, દક્ષિણા રહિત, અને શ્રદ્ધારહિત જે યજ્ઞ કરવામા આવે છે, તેને વિદ્વાન લોકો તામસ યજ્ઞ કહે છે (૧૩)

ટીકા — પશુપક્ષીના વિવાહમા જેમ કામ સિવાય ઇતર જોથી હોતો નથી, તેમ તામસ યજ્ઞનું કારણ માત્ર આપ્રહુજ હોય છે પવનને વાતા વાર લાગતી નથી કિવા મરણને મુદ્દૂર્ત હોતું નથી અને અગ્નિને અમુક પદાર્થ બાળવાનો વિધિનિષેધ હોતો નથી, તેજ પ્રમાણે તામસ યજ્ઞને વિધિ મર્યાદા હોતી નથી માટેજ હે ધનુર્ધર ! તે અમર્યાદ છે, તેને વિધિનો બાધ નથી, મત્રોની આવશ્યકતા નથી અને તેના મડપમા મહિકાને પણ અન્ન મળતું નથી. જ્યાં શ્રાદ્ધલોની સાથે પૂર્ણ વૈરજ હોય છે, ત્યાં દક્ષિણાની તો વાતજ રી ? અગ્નિ જેમ પવનથી ભડકી ઉઠે, કિવા અપુત્રના મરણ પછી તેનું ઘર ફાવે તે માણસ લૂટે, તે પ્રમાણે તે યજ્ઞમા વ્યર્થ ખર્ચ પુષ્કળ થઈ બાધ છે, પરંતુ તેમા શ્રદ્ધાનું તો નામ પણ હોતું નથી શ્રીનિવાસ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે — જે યજ્ઞમા ઉપર ઉપરનો આવો ડાંગ કરવામા આવે છે, તેને તામસ યજ્ઞ કહેવામા આવે છે, સમજ્યો ? હવે જે પ્રમાણે ગગના પાણીને જુદી જુદી રીતે ઉપયોગ કરવાથી તે શુદ્ધતા તેમજ મલિનતાના કારણરૂપ બની રહે છે, તે પ્રમાણે સત્, રજ અને તમ આ ત્રણ ગુણોના યોગથી તપ ત્રણ પ્રકારનું હોઈને તેના એક પ્રકારથી મોક્ષ અને બીજાથી અધોગતિ પ્રાપ્ત થાય છે માટે હે અર્જુન ! આ તપના ત્રણ ભેદો કેવી રીતે થાય છે એ જો નું સમજવા માગતો હોય, તો પ્રથમ તપ એવે ગુ એ સમજ લે. પ્રથમ તપનું સ્વરૂપ તેને

કહું છું તત્પશ્યાત્ શુભના યોગે લેહ શી રીતે પડે છે તે કહીશ. હે અર્જુન ! ઉત્તમ તપના પણ ત્રણ પ્રકાર છે, કાથિક, વાચિક અને માનસિક (૨૦૦)

देवद्विजगुरुभ्राज्ञपूजन शौचमार्जवम् ।

ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीर तप उच्यते ॥१४॥

સ્તોતર્ય — દેવ, પ્રાકૃત, ગુરુ તથા વિદ્વાનનું પૂજન, પવિત્રતા, સરગતા, પ્રજ્ઞાચર્ય અને અહિંસા, એને કાથિક તપ કહેવામાં આવે છે

ટીકા — હવે આ ત્રણમા કાથિક તપ કયું તે સાબળ. શકર અથવા વિષ્ણુ એ બેમાંથી એકપર પણ જેની ભક્તિ હોય, તે પ્રિય દેવતાના મંદિરમાં ગઈ તેનું દર્શન કરવા કિંવા યાત્રાદિ કરવાને લીધે આઠે પ્રહર જેના પાને વિશ્રાંતિ મળતી નથી દેવમંદિરનું આણું સુયોગિત કરવાથી, પૂજા સાહિત્ય પૂરા પાડવાથી અને દેવસેવા કરવાથી જેના હૃદયે શોભે છે, શકરનું શિવ અથવા વિષ્ણુની મૂર્તિ દર્શિનોચર યત્નાની સાથે જે દડવત્ ભૂમિપર પડી સાધ્યગ નમસ્કાર કરે છે, વિદ્યા વિન્યાદિ ગુણોવાળા પૂજ્ય પ્રાકૃતોની જે સેવા કરે છે, પ્રવાસથી શમિત થએલા કિંવા તકટમાં પડેલા જીવોની શુદ્ધિ કરી તેને જે સુખ આપે છે, સર્વ વીર્યાથી શ્રેષ્ઠ એવા માતાપિતાની સેવા કરવામાં જે દેહ સમર્પણ કરે છે, અને સસારરૂપી અસાધ્ય વ્યાધિ મધી નુકત કરનાર તથા જ્ઞાનામૃતપાન કરાવનાર એવા જે ગુરુ, તેની સેવામાં જે સદૈવ તત્પર રહે છે, અને હે અર્જુન ! દેહાભિમાનરૂપી ઠાટને દૂર કરવા માટે તેને સ્વધર્મરૂપી અગ્નિમાં નાખી વેદાધ્યયનરૂપી પુટા આપે છે, પ્રાણી માત્રમાં ઈશ્વર સમજી જે તેને નમસ્કાર કરે છે, પરોપકારદ્વારા જે તેનું ભજન કરે છે, સ્ત્રી વિવશમાં જે દંદિયેલું પૂર્ણ નિયમન કરે છે, જન્મતી વખત સ્ત્રીસ્પર્શ (માતાને સ્પર્શ) થએલા તેજ માત્ર સ્ત્રીસ્પર્શ જેને યથો હોય, પત્ની આપે જન્મ જેને સ્ત્રીસ્પર્શ યથો હોતો નથી, ઘાસમાં પણ જીવ છે એમ સમજી જે તેને પાદાક્રાંત કરતો નથી, વધારે શું કહું ? જે કોઈને પણ માનુષ્યોએ એવ તથા મર્મલેહક વેણુ કહેતો નથી, આવા નાવા શુદ્ધ વ્યાપાર શરીરથી થાય એટલે શારીર (કાથિક) તપ પૂર્ણ છે એ પહેલું છે એમ તું સમજ હે પાર્થ ! આ સર્વ કાર્યો દેહના આધાર થાય છે, માટે હું એને શારીર તપ કહું છું આ પ્રકારે કાથિક તપ લક્ષણો તને કહ્યા હવે નિષ્પાપ એવું જે વાચિક તપ તેના લક્ષણો -

અનુદ્વેગકર વાક્ય સત્ય પ્રિયહિત ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યસન ચૈવ વાઙ્મય તપ ઉચ્યતે ॥૧૫॥

શ્લોકાર્થ — કોઈના પણ મનને ન દુભાવે એવું તથા સત્ય અને મધુર હોવા સાથે પરિણામે દ્વિતકારક થાય એવું ભાષણ કરવું, અને વેદોનું અધ્યયન કરવું એને વાચિક તપ કહેવામાં આવે છે (૧૫)

ટીકા — પારમમણિ લોખંડનું ડહ અને વર્ગન એાડુ ન કરતા જે પ્રમાણે તેનું સુવર્ણ બનાવી દે છે, તે પ્રમાણે સામા મનુષ્યનું મન ન ઠલવતા તેને મુખ ઉત્પન્ન થાય એવું મિષ્ટ ભાષણ કરવાની જે શક્તિ છે, વૃક્ષને પાણી પાવા સાથે તેની નિકટ રહેલું ઘાસ સુકા વૃદ્ધિ ગત થાય છે, તે પ્રમાણે એકની સાથે જોલવાથીજ સર્વને મુખ ઉત્પન્ન થાય એવી જે મધુગતા છે, અમૃતની ગંગા હસ્તગત થતા જે પ્રમાણે તે પ્રાણીઓને પ્રાશનથી અમર કરે છે, સ્નાનથી પાપ નષ્ટ કરીને સસારતાપમાયાં મુક્ત કરે છે અને મિષ્ટતાનો આમ્વાદ પણ આપે છે, તે પ્રમાણે જ ભાષણથી અજ્ઞાન નષ્ટ થાય છે અને આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને અનેક વખત સાક્ષ્યવા છતા પણ જેના પરની રુચિ ન્યૂન થતી નથી, પૂછવામાં આવે ત્યારેજ જે ભાષણ જોલવામાં આવે, નહિતગ વેદાધ્યયન અને હરિમ્ભરણની ધૂન ચાલે, તથા સ્ત્રવેદાદિ ત્રણે વેદોની વાચાડખી મદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરી જે પોતાના વહનનીજ વેદશાળા બનાવે છે, કિવા જે શિવ અથવા વિષ્ણુના કોઈ એક નામનું ઉચ્ચારણ કરી કરે છે, વાણીના આવા ઉપયોગને વાચિક તપ કહે છે એમ જાણવું હવે માનસિક તપના લક્ષણો કહું છું તે સાક્ષ્ય એમ લોકનાથના નાયક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા બોલ્યાં (૨૦૪)

મન પ્રસાદઃ સૌમ્યત્વ મૌનમાત્મવિનિગ્રહ ।

ભાવસશુદ્ધિરિત્યેતત્તપો માનસમુચ્યતે ॥૧૬॥

શ્લોકાર્થ — મનની પ્રસન્નતા, સૌમ્ય, મૌન, આત્મસંયમ, અને અત કરણશુદ્ધિને માનસિક તપ કહેવામાં આવે છે (૧૬)

ટીકા — જેમ તરંગો વિનાનું સરોવર, અખરદિત આકાશ, સર્પ ગદિત ચ દનનો બાગ, સર્વંડલાથી સંપૂર્ણ ચંદ્ર, ચિતારદિત રાજ તથા મદસાચગ વિનાનો ક્ષીર સમુદ્ર હોય, તે પ્રમાણે અનેક વિક પોની બાગ ટૂંકી યા પછી મન જ્યારે શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નિમજ્જ થઈને રહે છે, અથવા ઉચ્ચનારદિત પ્રકાશ, ઘટ્ટતા વિનાનો રસ તથા પોલાણ

હિન અવશ્ય જે પ્રમાણે હોય, તે પ્રમાણે મન જ્યારે ચેતાનુ સ્વરૂપ તમજીને ચેતાના અપા સ્વભાવનો એવે પ્રકારે ત્યાગ કરે છે કે જેમ હીમ ઉપર ડહીની અસ્તર થતી નથી, વળી કલકરહિત ચક્રનું બિંબ જેવું અચળ પૂર્ણ હોય, તે પ્રમાણે જે આત્મસ્વરૂપમા સ્થિર થયો હોય છે, ત્યા વૈશમ્યનો સ્કેશ બંધ થયો છે અને મનની અપગતા તથા ભય નષ્ટ થય છે, ત્યા મન વૌધસ્વરૂપ જ બની રહે છે માટે જે મુખથી રાશ્ત્રનું પ્રવચન ક વાનું, તે મુખ ભાષણવિરહિત-મૌનસંપન્ન બની રહે છે મનને આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતા, જે પ્રમાણે મીઠું જે તાના મૂજ સ્વરૂપ પાણીમા મગત્યા ત પ બની જાય છે તે પ્રમાણે તે (મન) આત્મારૂપ જ બની રહે છે આવી ગિચ્છિતિમા મનને ઈન્દ્રિય જ્યાથી ઉપન્ન થાય ? કે તે તે દ્રિયો તરફ દોડીને વિષયોના પ્રામમ પડેને તેથી હુચ્છેતીય જ પ્રમાણે વાગ હોતા નથી તેમજ નામા મગવિગેષનો અભાવ હોય છે હે અર્જુન ! વિશેષ શું કરું ? જ્યારે મનને આવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેને માનસ તપની સજા મળે છે દેવ કહે છે - અસ્તુ ! માનસ તપના સર્વ લક્ષણો મે તને કહી સભગાવ્ય. ના પ્રમાણે દેહ, વાચા અને ચિત્તના યોગથી જે ત્રિવિધત્વને પ્રાપ્ત થવું છે એવું સામાન્ય તપ તને કહી સભગાવ્યું હવે ત્રણ શુભના સમયે આજ તપ ત્રણ પ્રકારનું થાય છે તે તુ ઉન્નમ રીતે સ્ખલન. (૨૩)

શ્રદ્ધયા પરયા તપ તપસ્તત્રિવિધ નરે ।

અફલકાશિભિર્યુક્તૈ સાત્ત્વિક પરિચક્ષતે ॥૧૭॥

સ્ત્રોતાર્થ — આ ત્રણ પ્રકારનું તપ જે પુરૂષ નાત્ય ત યદાપૂર્વક કરે છે અને નામા કૃત્ની નાશાનો અભાવ હોય છે, તે તપને ' સાત્ત્વિક તપ ' કહેવામા આવે છે (૧૭)

ટીકા — હે પ્રજુદ ! આ જ મે તને ત્રણ પ્રકારનું તપ કહું તેનુંજ પૂર્ણ યદાપૂર્વક આચરણ કર, પરંતુ કૃત્ની આશા તપીદ મ નરે જે વખતે મનને પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ તપીને યદાપૂર્વક આ તપનું નાચ શુ કરવામા આવે છે, તે વખતે એજ તપને સાત્ત્વિક સાત્ત્વિક તપ કહે છે (૨૪)

સત્કારમાનપૂજાર્થ તપો દમ્ભેન ચૈવ યત્ ।

ત્રિયતે તદિદ્ શ્લોક રાજસ ચલમધુવમ્ ॥૧૮॥

અનુદ્વેગકર વાક્ય સત્ય પ્રિયહિત ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયામ્યસન ચૈવ વાઙ્મય તપ ઉચ્યતે ॥૧૫॥

શ્લોકાર્થ — કોઈના પણ મનને ન દુભાવે એવું તથા સ્વચ્છ મનુર હોવા સાથે પરિણામે દ્વિતકારક થાય એવું ભાષણ કરવું, અને તેટલા અધ્યાન કરવું એને વાચિક તપ કહેવામાં આવે છે (૧૫)

ટીકા — પારમભજિ વૈષ્ણવો કહ અને વગન એવું ન કરવું જ તમાણે તેનું સુવણ બનાવી કે છે, તે પ્રમાણે સામા મનુષ્યનું મન ન દુભાવતા તેને સુખ ઉત્પન્ન થાય એવું મિષ્ટ ભાષણ કરવાનું જ ગમ્ભિ, અને પાણી પાવા સાથે તેની નિકળ રહેવું યાસ સુખ ઉદ્ભવ થાય છે, તે પ્રમાણે એકબી સાથે જોનાથીજ સર્વને સુખ ઉત્પન્ન થાય એવી જ મધુગ્ના છે, અમૃતની ગગા હસ્તગત થતા જે તમાણે તે વાણીએને પ્રાશનથી અમર કરે છે સ્નાનથી પાપ નષ્ટ થીને સસારતાપમાયા મુક્ત કરે છે અને મિષ્ટતાને આસ્વાદ પણ આપે છે તે પ્રમાણે જ માણુથી અજ્ઞાન નાશ થાય છે અને આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અનેક વગન માલગવા છતાં પણ જના પક્ષની કૃષિ ન્યૂન થતી નથી, યજ્ઞમાં આરે ત્યારેજ જ ભાષણ આત્મનામ આન નદિતર વ્યાધ્યાન અને હરિમ્ભરણની ધૂન ચાલે, તથા સત્યવાદિ અને વાણી વાચાગથી મદિરમા પ્રતિષ્ઠ કરી જે જોનાના વચનનીજ સચ્ચાતા મનાય છે જિવા જ શિવ અથવા વિષ્ણુના વચન આમનુ ઉચ્ચારણ કરા કરે છે, વાણીના આવા ઉપયોગને વાચિક તપ કહે છે એમ ભાષણુ હરિમનસિક તરના હરણો કરું છ તે સજા એમ લોક નાચના નાક શ્રી, જ, પદમાત્મા મોડવા. (૨૨૬)

મન પ્રમાદ સૌમ્યત્વ મૌનમાત્મચિનિપ્રદ ।

માત્રમશુદ્ધિરિત્યેતત્તપો માનમમુચ્યતે ॥૧૬॥

શ્લોકાર્થ — મનની સમન્વિત, નોત્તમ, મૈત્ર, આ પ્રકાર મનને આત્મ શુદ્ધિને માનસિક તપ કહેવામાં આવે છે (૧૬)

ટીકા — મનને સિવાય સર્વેવર, અજ્ઞાન આકાશ સર્વ વિદ્ય સહનો જાત, સર્વેવરો ન પૂર્ણ સદ્ ચિત્તરહિત સજા ના મન રાગ વિચારો સર્વ સમુદ્ધ હોય, તે પ્રમાણે અનેક વિદ્યોની અજ્ઞાની રવ પતી મન અધારે દુહ સજામાં નિમજ્જ રહી રવ સ અજ્ઞાન રહતરહિત રહત, પુત્ર વિચારો રહ તથા પે.કાજ

દિગ અવકાશ ને પ્રમાણે હોય, તે પ્રમાણે મન જ્યારે ચોતાનું સ્વરૂપ
 મળને ચોતાના સ્વરૂપ સ્વભાવનો એવે પ્રકારે ત્યાગ કરે છે કે તે
 મ ઉપર કડીની નસર ચલી નથી, વગી કલકરદિત ચક્ર
 લ જેવું અચળ પૂર્ણ દેખાય તે પ્રમાણે જ આત્મસ્વરૂપમા સ્થિત
 હોય છે ત્યા વૈશાખનો એવેશ બધે થયો છે અને મનની ચપગના
 બધ નહ થય છે, ત્યા મન લોધસ્વરૂપજ બની રહે છે માટે ને
 ધી રાત્રનું પ્રવચન કે વાનું, તે નુષ્ણ ભાવણવિદિગ-મૌનસંપન્ન
 રહે છે મનને આ મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતા, તે પ્રમાણે મીકું
 ય મૂળ સ્વ પ પદ્મીમ મગના ત પ બની જાય છે તે પ્રમાણે
 નો આત્મરૂપજ બની રહે છે આવી સ્થિતિમા મનને ઇન્દ્રિય
 ઉત્પન્ન થાય ? કે તે તે દ્વિયો તરફ દોડીને વિષયોના આમમ
 તેથી હશે-૧૫ જ પ્રમાણે વાગ હોવા નથી તેમજ
 પગવિનયનો અભાવ હોય છે હે નચ્ચુન ' વિશેષ શું કરું ?
 ત્યા મનને આવી ચોત્સના પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેને મનસ તપની
 નના મને છે દેવ મહે છે -અરુપ ' માનસ તપના સર્વ લક્ષણો મે
 વને કહી સભગાન્ય ના પ્રમાણે દેહ વાના અને ચિત્તના ચોાથી
 જ ત્રિવિધવને પ્ર મ થયું છે, એવુ સામાન્ય તપ તને કહી સભગાન્યું
 હવે તણુ શુભના ત યાજ તપ તણુ પ્રકારનું થય છે તે ઇ
 ઉન્નમ રીતે સભગ (૨-૨)

શ્રદ્ધયા પરયા તપ તપસ્તત્રિવિધ નરૈઃ ।
 અફલાકાક્ષિભિર્યુક્તૈ સાત્ત્વિક પરિચક્ષતે ॥૧૭॥

સ્ત્રોતાર્થ — આ તણુ પ્રકારનું તપ ને પુરૂષ નન્યત યદ્વાપૂર્વક
 છે અને ત્યા કડીની નાશાનો અભાવ હોય છે, તે તપને
 સત્ત્વિક તપ કહેવમ આવે છે (૧૭)
 ટીકા — હે પ્રજુહ ' અ જ મે તને તણુ પ્રમાનું તપ કહું
 જ પૂર્ણ સદાપૂર્વક આચરણ કર, પશુ કડીની આશા પીદ
 નરે ને વખતે મનને પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ રખીને સદાપૂર્વક
 તપનું આચરણ કરવામ આવે છે, તે વખતે એજ તપને સાત્ત્વિક
 તપ કહે છે (૨૪૧)

સત્કારમાનપૂજાર્થ તપો દમ્ભેન ચૈવ યત્ ।
 ક્ષેયતે તદિદ્ શ્લોક રાજસ ચલમધુવમ્ ॥૧૮॥

હિન અવશ્ય છે પ્રમાણે હોય, તે પ્રમાણે મન જ્યારે યોગાત્મક સ્વરૂપ સમજીને યોગાત્મક સ્વભાવનો જ્યેવે પ્રકારે ત્યાં કરે છે કે જેમ ક્ષીમ ઉપર હાડીની અસર થતી નથી, વગી કલકરહિત ચક્રનુ બિલ તેવું અવગ પૂજા દેખાય તે પ્રમાણે જે આત્મસ્વરૂપમા સ્થિર થયો હોય છે, ત્યાં વૈકાન્તનો કલેશ બધે થયો છે અને મનની ચપગના વધા બધ નષ્ટ થયા છે, ત્ય. મન કોષસ્વરૂપજ બની રહે છે માટે જે નુપથી શાસ્ત્રનું પ્રવચન કુશળું, તે સુખ ભાવજીવિતહિત-મૌનસપેન્ન બની રહે છે મનને આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતા, જે પ્રમાણે મીઠું યોગાત્મક મૂળ સ્વરૂપ પાત્રીમા મગાત્મક તપ બની જાય છે તે પ્રમાણે તે (મન) આત્માકરૂપ બની રહે છે આવી સ્થિતિના મનને કલ્પાજ ક્ય.શી ઉત્પન્ન થાય ? કહે તે તે દ્વિયો નરક દોડીને વિષયોના પ્રામમ્ પહેલે ' તેથી હૃદયોપ જે પ્રમાણે શાગ હોતા નથી તેમજ મનમા મગવિષેનો અભાવ હોય છે તે 'નર્તુન' વિશેષ શું કહું ? ત્યારે મનને આવી જે ન્યાય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેને માનસ તપની સના મળે છે તેવું કહે છે - અસ્તુ ' માનસ તપના સર્વ લક્ષણો ને તને કહી સભજ બ. ના પ્રમાણે રહે વચા નને ચિત્તના યોગથી જે ત્રિવિધવને પ્રાપ્ત થયું છે તેવું સામાન્ય તપ તને કહી સભજ બહું હવે તણુ સુણના તગથી નાજ તપ તણુ પ્રકારનું થય છે તે તું ઉન્મ રીતે સભજ (૨.)

શ્રદ્ધયા પરયા તત્ત તપસ્તાત્રિવિધ નરે ।

અફલાકાંક્ષિભિર્યુક્તે સાત્ત્વિક પરિચક્ષતે ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ — આ તણુ પ્રકારનું તપ જ પુરુષ - ત્યત મહાપૂર્વક કરે છે અને જેમ ક્ષીમી જ સનો અભવ હોય છે, તે તપને ' સાત્ત્વિક તપ ' કહેવામા આવે છે (૧૭)

ટીકા — ' શ્રદ્ધુદ ' જ જ મે નને તણુ પ્રકારનું તપ કહું તેનુજ પૂર્વ મહાપૂર્વક અસ્તુ કરે તે તુ ક્ષીમી આ. આ. ક્ષીમી મ. મરે જે વખતે મનને પૂર્વ રીતે રૂદ્ધ રખીને મહાપૂર્વક તપ તપનું આવ વ મરમા આવે છે, તે વખતે જેવ તપને કહીને સાત્ત્વિક તપ કહે છે (૨૫૧)

સત્કારમાનપૂજાર્યં તપો દમ્ભેન ચૈવ યત્ ।

ત્રિયતે તદિદ્ શ્રોક રાજમ ચત્તમશુભમ્ ॥૧૮॥

હિત અવકાશ ને પ્રમાણે હોય, તે પ્રમાણે મન ત્યારે પોતાનું સ્વરૂપ
 તમજીને પોતાના અપગ સ્વભાવનો એવે પ્રકારે ત્યાગ કરે છે કે જેમ
 ક્ષીમ ઉપર ડીની અસર થતી નથી, ધગી કલકરહિત ચદનું
 બિલ જેવું અચળ પૂર્ણ દેખાય તે પ્રમાણે ને આત્મસ્વરૂપમા સ્થિર
 થયો હોય છે, ત્યાં વૈરાગ્યનો ક્લેશ બધે થયો છે અને મનની અપગતા
 તથા ભય નષ્ટ થય. છે, ત્યાં મન ભોધસ્વરૂપ જ બની રહે છે માટે જે
 મુખથી રાત્રનું પ્રવચન ક વાનું, તે નુખ ભાષણવિરહિત-મૌનસંપન્ન
 બની રહે છે મનને આ મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થત, ને પ્રમાણે મીઠું
 પે તાના મૂળ સ્વરૂપ પટ્ટીમા મગના તપ બની બધ છે તે પ્રમાણે
 તે (મન) આત્મરૂપ જ બની રહે છે આવી સ્થિતિમા મનને ઈન્દ્રિય
 ક્યથી ઉત્પન્ન થાય ? કે તે તે દ્વિયો તરફ દોડીને વિષયોના પ્રામન્
 પહોચે । તેથી દુષ્ટીપને જે પ્રમાણે વાગ હોતા નથી તેમજ
 મનમા મગવિગેપનો અભાવ હોય છે હે અર્જુન । વિશેષ શુ કરું ?
 ત્યાં મનને આવી ચોક્કસ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેને માનસ તપની
 સરા મળે છે તેવ કહે છે -અસ્તુ ! માનસ તપના સર્વ લક્ષણો મે
 તને કહી સભગાળ્યા આ પ્રમાણે દેહ, વાચા અને ચિત્તના ચોક્કસ
 ને ત્રિવિધત્વને પ્રાપ્ત થયું છે, એવું સામાન્ય તપ તને કહી સભગાળ્યું
 હવે ત્રણ શુભના તરફ આજ તપ ત્રણ પ્રકારનું થાય છે તે તુ
 ઉન્મત્ત રીતે સભગ. (૨૩૨)

શ્રદ્ધયા પરયા તપ્ત તપસ્તત્રિવિધ નરે ।

અફલાકાક્ષિભિર્યુક્તૈઃ સાત્ત્વિક પરિવક્ષતે ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ — આ ત્રણ પ્રકારનું તપ ને પુરૂષ અન્યતઃ ઘડાપૂર્વક
 કરે છે અને જેમા કૃત્રી આશાનો અભાવ હોય છે, તે તપને
 'સાત્ત્વિક તપ' કહેવામા આવે છે (૧૭)

ટીકા — હે પ્રજુદ ' જ ને મે તને ત્રણ પ્રકારનું તપ કહું
 તેનુંજ પૂર્ણ ઘડાપૂર્વક જાણ લુ કર, પાતુ કૃત્રી આશા નાથી
 મ અરે જે થયતે મનને પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ રાખીને ઘડાપૂર્વક
 આ તપનું આચરણ કરવામા આવે છે, તે થયને એજ તપને સાત્ત્વિક
 સાત્ત્વિક તપ કહે છે (૨૪૧)

સત્કારમાનપૂજાર્ય તપો દમ્ભેન ચૈવ યત્ ।

ત્રિયતે તદિદ્ શ્લોક રાજસ ચલમધુચ્ચમ્ ॥૧૮॥

લોકાર્થ — સ્તુતિ, માન તથા પૂજના
કાલિકતાથી જે તપ કરવામા આવે છે તેને રાજસ,
અસ્થિર તપ કહેવામા આવે છે (૧૮)

ટીકા — અથવા તપ કરવાના હેતુથી જગતમા દેવ
મોટાઈના શિખરપર બેસવાની જે ઇચ્છા કરે છે,
મારા વિના અન્ય ઠોકરને મળે નહિ, સલામા તથા
પ્રધાન માન મનેજ મળે, એવી જે આકાંક્ષા રાખે છે;
તના લોકો મારી સ્તુતિ કરે એવો હું પ્રયસાને પાત્ર થાઉં અને
મારૂં દર્શન કરવા આવે, લોકો મારીજ વિશેષ પૂજા કરે અને
મહત્વના લોકો મનેજ સોગવવા માટે મળે, આવી આવી જે
કરે છે, અને આ પ્રકારે જેમ એકાદ વૃદ્ધ વેશ્યા પોતાની વય
વાને માટે ઉપરથી શુગાર કરીને કાઠમાડથી બેસે છે, તેમ તપને
કરી જે પોતાનું સ્વરૂપ લોકોને વેચે છે, વધારે શું કહું ? ક્ય
માનની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા મનમા ધરીને તપનું કષ્ટ કરવામા
રાજસ તપ કહે છે પરુરણી નામનો એક જાતનો ઝેરી
ગાયના ધાનમાથી દૂધ પી ગએલો હોય છે તે ગાય વીઆંચ
દૂધ દેતી નથી, કિવા ઉલા ખેતરે ઢોર ચરી જવાથી જેમ તેમાં
ઉતરતો નથી, તેમ પોતાની પ્રસિદ્ધિના હેતુથી તપ કરનારનું
અતે વૃધાજ યાય છે આ પ્રમાણે છે અર્જુન ! તપથી
સિદ્ધિ થતી નથી જેમ બાણીને વચમાજ તે તપને ત્યાગે છે; મા
તપમા સ્થિરતા હોતી નથી અકાળે આકાશમા અશ્વોની
છવાઈ જાય છે અને ગર્જના પણ પુષ્કળ યાય છે, પરંતુ તે એક
ભર પણ ટકે છે કે ? તે પ્રમાણે રાજસ તપનું ફળ વજાપુત્રવત
હોય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેનું આચરણ પણ ધૂજપર વિષ્ણુ
જેવુંજ ટકે છે ! તામસ તપનો પણ આજ પ્રકાર છે
છે કે રાજસ તપમા તે એક કીર્તિ પણ મળવાનો સંભવ છે,
તામસ તપથી તે કીર્તિ અને સ્વર્ગ એ ઉભયની પ્રાપ્તિ થતી

મૂઢગ્રાહેणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ।

परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥૧૯॥

લોકાર્થ — ઉન્મત્ત યર્ષ દુરાગ્રહ ધરી પોતાના ચરીને
અથવા બીજાનો નાશ કરવાની ઇચ્છા ધારણ કરીને, જે તપ
આવે છે તે તામસ તપ કહેવાય છે (૧૯)

ટીકા — હે ધનુર્ધર ! મૂર્ખતાથી અભિમાન ધરી ને પોતાના શરીરને સુદ્ધા વૈરી ગણે છે અને તેની ચોતરફ પચ્યાગ્નિવટેજ તેને સગાવાવે છે, અથવા શરીરને ઇધન બનાવી તેને અગ્નિમા બાળે છે, પોતાના મસ્તકપર જગતી સગતી મૂકી તેમા ગુગગ બાળે છે, પીકમા સોધા ઘોષે છે અને પોતાની ચારે તરફ અગ્નિ પ્રત્યક્ષિત કરી તેની વચ્ચે પોતાના શરીરને શેકે છે, આતોર્મ્વાસ બધે કરે છે, વ્યર્થ ઉપવાસ કરે છે, અથવા ઉપે મસ્તકે લટકી ધૂમ્પાન કરે છે, શીતજ્વલમા નદીમા ગગા જેટલા પાણીમા ઉભા રહે છે અને ખડકપર કિંવા સરિતા તટપર બેસીને પોતાના અગમ્યાથી જીવના માસના લોચા ખેચી કાઢે છે । હે ધનુર્ધર ! આ પ્રમાણે પોતાના શરીરને નાનાવિધ કષ્ટ આપી અન્યનો નાશ કરવાને માટે તપશ્ચરણુ કરે છે ડુગરપરનો પાપાણુ પોતાની સ્મૃતિને લીધે છૂટો પડીને નવે પડે છે એટલે તેના પોતાના પણુ ટુકડે ટુકડા ઘણુ જાય છે અને તેના સપાટામા એકાદ વસ્તુ આવી પડે તો જેમ તેના પણુ ચરેચરા કરી નાખે છે, તે પ્રમાણે ને પોતાના શરીરને કષ્ટ આપી અન્ય સુખી જીવોને કિવા પ્રમુખ મનુષ્યોને દુખી કરી જીતવાને માટે તપનુ નાચરણુ કરે છે, હે અર્જુન ! વધારે શું કહું ? આવા ખરાબ અને કલેશકાયક પ્રગરે ને તપ કરવામા આવે છે તે તામસ તપ કહેવાય છે આ પ્રમાણે સત્વ, રજ અને તમના અનુરોધથી તપના જે ત્રણ ભાગ યથા તે તને સ્પષ્ટ રીતે કહી સંભળાવ્યા હવે જોલવાના એક છૂટ્યો છે તેથી દાનના ત્રણ પ્રકાર દેવા છે, તેના લક્ષણો પણ તને કહું છું ગુણના અનુરોધથી દાનના ત્રણ પ્રકાર યથા છે તે પૈકી પ્રથમ સાત્ત્વિક દાનનુ વર્ણન સામગ્ર (૨૬૫)

દાતવ્યમિતિ યદ્દાન દીયતેઽનુપકારિણે ।

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાન સાત્ત્વિક સ્મૃતમ્ ॥૨૦॥

શ્લોકાર્થ — દાન કરવું એ આપણુ કર્તવ્ય છે એવા હેતુથી ને દાન પ્રત્યુપકાર નહિ કરી શકનાર સત્પાત્રને પુરયગેત્રમા, અને ધર્મ કાળે આપવામા આવે છે, તે સાત્ત્વિક દાન છે (૨૦)

ટીકા — સ્વધર્મથી અને સન્માર્ગે પ્રાપ્ત કરેલુ ધન અતિ આદર પૂર્વક દાન કરવુ જોઈએ. ઉત્તમ બીજ મળ પણ ઉત્તમ જમીન અને કષ્ટજ્વલની ઉલ્લસ રહી જાય છે, તે પ્રમાણે દાન ગાંધાર્ય તોપણુ દાન દેવાને પાત્ર મનુષ્ય, દેશ અને ઠાઠ છે

ટીકા — હે ધનુર્ધર ! મૂર્ખતાથી અભિમાન ધરી ને પોતાના શરીરને સુદ્ધા વૈરી ગણે છે અને તેની ચોતરફ પચાગ્નિવટેજ તેને આવે છે, અથવા શરીરને ઇધન બનાવી તેને અગ્નિમા બાળે છે, પોતાના મસ્તકપર બગતી સગદી મૂકી તેમા ગુગળ બાળે છે, પીડમા યોગે છે અને પોતાની ચારે તરફ અગ્નિ પ્રત્નવહિત કરી તેની ચોતરફ પોતાના શરીરને શેકે છે, શ્વાસોન્ધ્રીસ બંધ કરે છે, વ્યર્થ ઉપવ્રજ કરે છે, અથવા ઉપે મસ્તકે લટકી ધૂમ્રપાન કરે છે, શીનજ્જુમા મા ગળા નેટલા પાણીમા ઉભા રહે છે અને ખડકપર કિંવા સરિતા પર બેસીને પોતાના અગમાથી જીવતા માસના લોચા ખેંચી કાઢે છે હે ધનુર્ધર ! આ પ્રમાણે પોતાના શરીરને નાનાવિધ કષ્ટ આપી અનો નાશ કરવાને માટે તપક્ષરણુ કરે છે હુ પરપરનો પાપાણુ પોતાની સ્મૃતિને લીધે છૂટો પડીને નીચે પડે છે એવે તેના પોતાના ટુકડે ટુકડા થઇ જાય છે અને તેના સપાટામા એમદ વસ્તુ પડી પડે તેા જેમ તેના પણુ ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે, તે પ્રમાણે ને પોતાના શરીરને કષ્ટ આપી અન્ય સુખી જીવોને કિંવા પ્રમુખ મનુષ્યને હુ ખી કરી જીતવાને માટે તપનુ આચરણુ કરે છે, હે અર્જુન ! ચારે શું કરું ? આવા ખરાબ અને કલેશદાયક પ્રગરે ને તપ કરવા આવે છે તે તામસ તપ કહેવાય છે આ પ્રમાણે સત્ય, રજ અને આના અનુરોધથી તપના ને ત્રણ ભાગ થયા તે તને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યા હવે જોલવાના બોધ છૂટયો છે તેથી દાનના ત્રણ પ્રકાર દેવા છે, તેના લક્ષણો પણ તને મહુ છુ ગુણના અનુરોધથી જાણના પણ ત્રણ પ્રકાર થયા છે તે પૈવી પ્રથમ સાત્ત્વિક દાનનુ નિ સામગ્ર (૨૬૫)

દાતવ્યમિતિ યદ્દાન દીયતેન્નુપકારિણે ।

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાન સાત્ત્વિક સ્મૃતમ્ ॥૨૦॥

શ્લોકાથ — દાન કરવું એ આપણુ કર્તવ્ય છે એવા દેનુથી દાન પ્રત્યુપકાર નહિ કરી શકનાર સત્પાત્રને પુરુષોત્તમ, અને પર્વ આપવામા આવે છે, તે સાત્ત્વિક દાન છે (૨૦)

ટીકા — શરધર્મથી અને સન્માર્ગે પ્રાપ્ત કરેલુ પદ સાત્ત્વિક દાન કરવુ જોડે તે ઉત્તમ બીજા મર્ગ પણ ઉત્તમ ગુણવાળી વસ્તુ નહી જાય છે તે પ્રમાણે દાન આપવાનુ પણ દાન દેવાને પાત્ર મનુષ્ય દેય અને કાન્તી

અમૂલ્ય રત્ન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેને કુદન કરવાને માટે સુવર્ણની ન્યૂનતા માલમ પડે છે, અને કદાચિત્ સુવર્ણ મળે તો અલકાર ધાતુ કરવા યોગ્ય શરીર નથી હોતું માટે દીવાળી જેવું પર્વ, આમવાદ અને સપત્તિ એ ત્રણ યોગ એકત્ર મળવા એ જેમ મુદૈવપરજ અવલખી રહ્યું છે, તેમ જો આપણે હાથે દાન અપાવવાનો ઈશ્વરી સંકેત હોય છે, તેજ સત્વગુણની સહાયતા મળી દેશ, કાગ, સત્પાન બ્રાહ્મણ તથા દ્રવ્ય એ સર્વ યોગ અનુકૂળ થાય છે પ્રથમ તો ઇટથી દાન કરવાને કુરુક્ષેત્ર, કાશીચેત્ર અથવા તેની બરાબરીનું અન્ય કોઈ એત્ર હોવું જોઈએ તે પુણ્યએત્રમાં સૂર્યબ્રહ્મણ જેવો પુણ્યકાગ અથવા તેની તુલનાનો અન્ય કોઈ કાગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ તે દેશમાં તથા તે પર્વકાળે જેવો સુપાત્ર મનુષ્ય પ્રાપ્ત થવો જોઈએ કે જે મૂર્તિમત્ પવિત્રતાજ હોય તે દિવજ કેવળ સદાચારનું સ્થાન તથા વેદોનું વસતિ સ્થાન એવી યોગ્યતાથી યુક્ત હોવો જોઈએ એવા દિવજને જે દાન આપવામાં આવે તે પરથી આપણી સત્તાને જે ચી લઈ તેને તે અર્પણ કરવું જોઈએ જેવી રીતે શ્રી પોતાના પતિની પાસે સ્વસતોષ માટેજ જાય છે, કિવા આપણી પાસે કોઈ કાઈ મૂઠી મૂઠી જાય તો આપણે સ્વસતોષ માટેજ તેની પાસે જઈને તેને તે આપીને જાણુમુખ્ત થઈએ છીએ, અથવા ખિદમતગાર જેમ બીડુ રાબને અર્પણ કરે છે, તે પ્રમાણે નિષ્કામ જુદિથી ભૂમિ આદિનું દાન કરવું અને તે દાન વિષે કોઈ પણ વચકારની ક્લાશા રાખવી નહિ વળી જેને દાન આપવામાં આવે તે એવો મનુષ્ય હોવો જોઈએ કે તેની પાસેથી કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યુપકાર આપણને મળે નહિ આકાશમાં પુષ્કળ ભૂમિ પાડવામાં આવે તોપણ તેનો પ્રતિધ્વનિ તેમથી મળતો નથી, કિવા આર સીની પાછળના ભાગમાં જેવાથી જે પ્રમાણે તેમાં આપણું પ્રતિબિંબ દેખાતું નથી, અથવા ઉદ્ધમ્પર દટો અક્ષાગવામાં આવે તો તે જે પ્રમાણે પાડો ઉછળીને આપણા હાથમાં આવતો નથી, કિવા આખલાને ચારો નીરવાથી જે પ્રમાણે તે ઉપકાર માનતો નથી, કિવા જે પ્રમાણે કુદન મનુષ્યપર કરેલા ઉપકારનો બદલો તે વાગતો નથી, તે પ્રમાણે જેની પાસેથી પ્રત્યુપકાર મળે તેમ ન હોય તેને દાન આપવું અને દાન આપવું વિષે અભિમાન ધારણ કરવું નહિ હેવીરો સમ અર્જુન ! આ પ્રકારનું જે દાન, તેજ સર્વ દાનોમાં ઉત્તમ એવું સપ્તવિક દાન છે તેમજ દેશ, કાગ અને પાત્રનો સબધે પણ સપ્તવિક પ્રકારનેજ ટોચે જોઈએ અને દ્રવ્ય પણ ન્યાયથી પ્રાપ્ત કરેવું હોવું જોઈએ.

પ્રત્યુપકારાર્થં ફલમુદ્દિશ્ય વા પુનઃ ।

દીયતે ચ પરિક્ષિપ્ત તદાન રાજસ સ્મૃતમ્ ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ — પ્રત્યુપકાર માટે કિવા કૃષ્ણની આશાથી અથવા આપેલુ દાન તે રાજસ દાન છે (૨૧)

ટીકા — પરતુ જેમ કૃષ્ણની ઇચ્છાથી જાયને ચરાવવામા આવે તવા કોઈમ. દાણા ભરવાને માટે ખેતરમા ધાન્ય વાવવામા આવે તે આલ્લાની આશાથી તપવહાલાને નિમત્રણ ક્રવામા આવે પ્રત્યુપકારની આશાથી ભેટ લોગાદ મોકલવામા આવે છે, લાઠ સામાનુ કામ કરવામા આવે છે, કિવા કવ્ય લઈને રોનીને આપવામા આવે છે, તે પ્રમાણે આપણે જેને દાન આપીએ તેનુ રક્ષણ થાય અને તે લોકોમા આપણી કીર્તિ પ્રસારે, આ જે દાન કરે છે, અથવા હે અર્જુન ! એકાદ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ પ્રત્યુપકારની આશા ન હોય, કિવા તે દાન દેનારની પ્રસિદ્ધિ વા ન હોય, તો પછી તેને એકાદ કોઈ આપીને તેના હાથમા સર્વ કુટુંબીઓના પ્રાયશ્ચિત્તનો સકલ્પ જે મૂકે છે, અથવા લોકોમા સર્વ કૃષ્ણોની આશા કરીનેજ જે દાન આપે છે, અને સામાની ક્રુધા પણ તૃપ્ત ન થાય એટલુ ! વગી એટલુ તો પરતુ તે પણ સતોષથી આપતો નથી, અને દાન લેવાવાળો અથા પછી પેલો દાતા મહા હાનિ થઈ જેમ માની જુરે છે, એવે તેનુ સર્વસ્વ હરણુ કરી લીધુ હોય એવો તેને દે. થાય મુમતિ અર્જુન ! આવી મનોવૃત્તિથી જે દાન આપવામા આવે તે રાજમા રાજસ દાન કહેવાય છે, જેમ તુ સમજ (૨૬૩)

અદેશકાલે યદાનમપાત્રેભ્યઃ દીયતે ।

અસત્કૃતમવજ્ઞાત તત્ત્વામસમુદાહૃતમ્ ॥૨૨॥

શ્લોકાર્થ — જે દાન સત્કારરહિત, અપમાનપૂર્વક અને પુણ્ય પુણ્યકાળ તથા પાત્રના વિવેક વિના આપવામા આવે છે તે તામસ દાન છે (૨૨)

ટીકા — હવે મ્હેઓની વસ્તી હોય તે રથાને, અત્યમ, અપ સ્થગમા, તલુમા અથવા નતલના ચૌટામા આવ. સ્ત્રી સ્ત્રીયા કિવા રાત્રિએ, ચોરી કરીને આલેલા કવ્યનુ મુખ હસ્તે જે આપવામા આવે છે, અને સ, વેસ્થા, છત્રારી લોક,

અથવા મૂર્તિમત ચેટકીએ એમનેજ આવા દાન આપવામા આવે છે, આવા લોકો પેલા દાતાઓની સન્મુખ નૃત્ય, વાદન, ગાયનાદિ કરે છે અથવા ભાટ લોકો તેમની સ્તુતિ કરે છે, આવા તમાશાઓ દેખીને તથા આવા ગાયનો સામગીને તેઓ ખુશ થાય છે તેમની નજર સન્મુખ નિરતર આવા તમાશાઓજ આવી ખડા થયા કરે છે અને તેમના કાનમા નિત્ય આવા છકેલ ગાયનોનાજ ગણગણાટ થયા કરે છે પછી જ્યારે તેઓ પુષ્પો અથવા મુગધી દ્રવ્યોનો મુવાસ લે છે ત્યારે તો તેઓ તેમા ત લીનતાપૂર્વક ઉન્મત્ત થઈને જમના મૂર્તિમત વૈનાગજ બની જાય છે । પછી તેઓ અન્યને લટીને આજોલા કબ્બ વડે ભિક્ષુકાદિ લોકોને માટે સદામતો કંપાડે છે આ પ્રકારના દાનને દુ તામસ દાન કહું છું, વળી દેવવશાત્ અન્ય પણ એક પ્રકાર બને છે તે સામગ કદાચિત્ જમર કાઢને કોતરી નાખે તે વખતે તે કાઢમા રામ નામના અક્ષરોને આકાર કોતરાર્થ જાય, અથવા તાળી વગાડવા જતા બે હાથની વચ્ચે કામડો સપડાઈ જાય, તે પ્રમાણે તામસ મનુષ્યને પુનઃમરમા કાચ્ય પર્વણીના લાભ તામ યાય, અને તે સ્થળે તેનું મૈત્ર્ય જોઈ એકા સત્પાત્ર પુરુષ આવી ચડે, તથા તેને જોઈને અભિમાનમ આવી જઈને તેન કર્મ આપુ અરા વિચાર પણ આવે, પરંતુ તોપણ તેના પ્રત્યે તે પૂજ્ય જુદા રાખતો નથી, તેને નમસ્કાર કરતો નથી અને અધ્યાત્મ સમર્પણ કરતો કે કરાવના નથી, તેને એસવાને માટે આમન પણ આપના નથી ત્યાં પછી જ ધાણતથી પૂજા કરવાની તો વાગજ થી । આ પ્રમાણે તામથી મનુષ્ય સત્પુરુષની અપ્રતિષ્ઠા કરે છે, પરંતુ જહુ રાની જે પ્રમાણે અપ્રતિષ્ઠા થાય છે તે પ્રમાણે દાન મહાજ કરનારના હાથમા દ્ર વ મૂકી તેને 'સુતુ' (ધાનને બેલાવવાની સજા) કહીને તેનુ અપમાન કર છે, અને હે અર્જુન ! તેને જે દાન અપુ છું તંત્રીજ તેની । પ્રમત છે એમ કહીને તેની અપહેલના કરે હ, અને પ્રતાબ થમ્દો કહીને તથા ધક્કા મરાલીને તેની અમનાગ કરે છે હવે જાણુ વર્ણન રહવા હા મુ આ પ્રકારના દાનને જમગમા તામમ દાન કહરામા આવે છે (૩૦૭)

આ પ્રમાણે સાત્વિક, રાજસ અને તામસ દાનના લક્ષણો તને સ્પષ્ટ ખી સજાગ્યા હે અર્જુન । અને અમ લાગે જ કે કદાચિત્ દુ એવી થકા થ દે કે સનાતન ધનમાયો મુના મ ના જે બેા કલિક કમ જ નાવ તા તે કવ પન જે દાવવુખ કર્મો તેનુ વર્ણન ર મટે ક વુ બેા એ । પરંતુ જુને ક હવા । વન કબનેા કાટો

તાર જેમ દરમિયાન થતો નથી, અથવા ધમાગે સદન ધ્યાનિવાસ
 તેમ અધ્યાય પ્રદીપ્ત કરી શકાતો નથી, તે પ્રમાણે શુદ્ધ સત્વગુણની
 કાંઈ જો સ્વસ્થમોહનને પડે છે તેને તોયે નાખવાને પ્રયત્ન
 કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે તે અદાથી વધુને જાન પચ તનેટલી ક્રિયા
 કરી જાય તો મર્ગ ત્રણ રુણોથી શુદ્ધ છે આ ત્રણે રુણો વિષે
 વિવચન કરવાની મારી કમ્પા નહોતી પરંતુ સત્વગુણ સ્પષ્ટ રીતે
 જો વિચારને કરેલ જીલ્લ છે. જોઈતું વળતુ હતું જેમ દિવસ અને
 રાત્રિને ત્યાં જ વાદી સમ્યાકાળ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રમાણે સ્વ
 અને તમનો ન શક્યા પછીજ સત્વગુણ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તેનો
 આ પ્રમાણે કરી સત્વગુણના ચેતે તુ નારા કાર્યની સિદ્ધિ કરી લે. આ
 શુદ્ધ સત્વગુણવટેજ તુ વરદિ સ્વ કર્મોનું આચરણ કર, જેવે
 સ્વસ્થપને સદ્વ પ્રાપ્ત થયે સ્વ સૂચ્યને કોઈ વસ્તુ દર્શા
 થવા માટે તો શું તે નહિ દેખાયે તેજ પ્રમાણે સત્વગુણનું આચ
 રણ કરવાથી કયા કળની પ્રાપ્તિ ન થાય? સત્વગુણમા જાતી સર્વો
 ની શક્તિ છે ખરી પરંતુ જેના વડે મોની પ્રાપ્તિ થાય છે તે તો
 નિરાગીજ વસ્તુ છે, અને સત્વગુણને જ્યારે જે વસ્તુની સહાય મળે
 ત્યારે જ મોમપ્રાપ્તિ થાય છે. ઉત્તનોત્તમ સુવર્ણ હોય તોપણ તેના
 ના પાળને શિલો પડે નહિ ત્યાં મુખી તેના મહોર તરીકે પ્રચાર
 કરી રહે નથી. અનેક સ્થાનોના પાણી સ્વચ્છ, શીતલ સોનમ્ય
 ત્યાં ત્યાં મુખદ યક રોય છે, પરંતુ જ્ય મુખી તે તીર્થોના પાણીમ.
 ન નથી ત્યાં મુખી તેમ પવિત્રતા જાવતી નથી. નાની નદીમા
 પ્રે તેવી ચેતવના હોય તોપણ જ્યાં મુખી જગા કે બીજી નોટી નદી
 નો સ્વીકાર કરતી નથી, ત્યાં મુખી સનુપ્રમ. તેનો પ્રવેશ યર્ષ થકનો
 થયે તે પ્રમાણે જે અર્ચુન. તાર્કિક કર્મદ્વારા મોક્ષનો સ્પર્શ કરતા
 નાને તે વગમ. વિન નહતુ નથી તે કોઈ નિરાગીજ વસ્તુ છે
 આ જાણ સહજાજ અર્ચુનના મનમ્ય અત્યંત ઉત્ક્રા ઉત્પન્ન થક
 ને તે જે યો કે, હે દેવ! કૃપા કરીને તે મને કહે. ત્યારે ભગવાન
 મી કૃષ્ણ તો ના-નેના યોગથી સાત્વિક શુભને મે કૃપી રત્નને
 ન મને છે, તે વસ્તુના લક્ષણ નાજ ૨ (૩૨૭)

ॐ તત્સદિતિ નિદેશો તદ્વિદ્યાસ્ત્રિવિધ સ્મૃત ।
 ત્રાદ્યનાસ્તેન વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ વિહિતા પુરા ॥૨૩॥
 શોકાય — ૭૮ અને ૭૯ એવા ત્રણ પ્રમાણે જ્ઞાન નામો

માટે પ્રહ્લાદા શ્રદ્ધા ન રાખી જે કર્મો કરવામા આવે છે, તેમા કાંઈ અર્થ નથી તે આલોક પરચોકમા કેવળ બોલારૂપજ થઈ પડે છે પાતકરૂપી ગજનો નાશ કરનાર સિંહ, ત્રિતાપરૂપી અધકારનો નાશ કરનાર સૂર્ય, લક્ષ્મીપતિ અને સર્વમા શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા આ પ્રમાણે બોલાત્યારે અર્જુન, પૌષ્ટિમાના ચક્ર પ્રકાશથી જે પ્રમાણે ચક્ર આવૃત્ત થઈ જાય છે તે પ્રમાણે આત્માનદમા દુષી ગયો અહો ! સધામનો તો વ્યાપાર ચાલી રહ્યો છે અને બાલોની અણીઓ તે તેન માપો છે, અને તે અણીઓવતી જીવ સહવર્તમાન માસનુ માપ લેવાનુ કામ ચાલે છે એવા દુર્ઘટ પ્રસંગમા અર્જુન આત્માનદમા કેવો નિમગ્ન થઈ રહ્યો છે ! આજે અર્જુનના જેવો અન્ય કોઈનો લાગ્યોદય નથી સજ્ય કહે છે - હે કૌરવેશ્વર ષ્ટતરાષ્ટ્ર ! યત્રુના પણ ગુણ ભેદને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને આ સમયે તો એ આનદનુ કારણ એ અર્જુનજ થયો છે જે તેણે આ વાત પૂછી ન હોત તો દેવે પોતાનું હૃદયગત કેરી રીતે પ્રકટ કર્યું હોત ? અને આપણને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થી રીતે થઈ હોત ? અજ્ઞાનરૂપી અધકારમા જન્મમરણના ચક્રમા હું પડ્યો હતો ત્યાંથી તેણે મને આત્મપ્રકાશરૂપી મંદિરમા છાવી મૂખ્યે તેણે મારાપર અને તારાપર આવડો મોટો ઉપકાર કર્યો છે, માટે તે પણ વ્યાસની પેઠે આપણો ગુરૂ થયો છે એટલામા સજ્ય પોતાના મનમા બોલા કે, મે જે અર્જુનની અતિશય સ્તુતિ કરી તે ષ્ટતરાષ્ટ્રથી સહન થઈ શકનાર નથી માટે હવે વધારે બોલવાની આવશ્યકતા નથી આ પ્રમાણે સજ્યે પ્રસ્તુત વાત છોડી અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને જે બીજી વાત પૂછી તે કહેવાનો આરભ કર્યો નિવૃત્તિદાસ જ્ઞાનદેવ કહે છે કે, - તેણે જેમ વાતનો પ્રવાહ બદલ્યો તેમ હું પણ બદલીને હવે તે વાત તમને કહી સબળાવુ છુ તે સાબળો (૪૩૩)

અધ્યાય ૧૮ મો

હે દેવ ! હે નિર્મળ ! હે ભકતોનુ મગળ કરનારા ! હે જન્મ તથા વૃદ્ધાવસ્થારૂપી મેધોનો નાશ કરનારા વાયુ ! આપનો જ્યજ્ઞયકાં હો. હે દેવ ! હે બળવાન ! હે હું ખનો સમૂળ નાશ કરનારા ! હે જે અને શાસ્ત્રરૂપી વૃક્ષના ક્ષણ ! હે લાભદાયક ! આપનો જ્યજ્ઞયમર ધાઓ હે દેવ ! હે સંપૂર્ણ ! આપ જેણે વિષયોનો ત્યાગ કર્યો છે તેનાપર

કૃપા કરનારા છે, અને લીલાથી કાગળી કોડાના હેતુરૂપ હોવા છતાં
 કાગળી અતીત અને સંપૂર્ણ છે. આપનો જ્યજ્ઞકાર થાઓ. હે દેવ !
 આપ અચળ છે, ભકતોના ચિત્તની અચળતાનું પાન કરવાથી આપનું
 હૃદય (હૃદય) વંચું છે અને જગતનો પ્રમથ કરીને તેમાં નિ-
 તર કીડા કરી રહેલા એવા આપનો જ્યજ્ઞકાર થાઓ. હે નિષ્કલ !
 હે આનંદને સ્ફુર્તિ આપનારા ! હે સર્વદા સર્વ પાપોને દૂર કરનારા !
 હે મૂલકારણ ! આપનો જ્યજ્ઞકાર હો. હે દેવ ! હે સ્વયં પ્રકાશ !
 અને જગદૂપ મેધને ધારણ કરનાર આકાશ ! હે જગદૂપ ઉત્પત્તિના
 મૂળ સ્તભ ! હે સંસારનો નાશ કરનારા ! આપનો જ્યજ્ઞકાર થાઓ
 હે દેવ ! હે ઉપાધિરહિત ! હે અવિધારૂપો જગલનો નાશ કરનાર
 દ્વાથી ! હે શમદમ વડે કામમદનો નાશ કરનારા ! હે દયાના
 સાગર ! આપનો જ્યજ્ઞકાર થાઓ. હે દેવ ! હે એકરૂપ ! હે કામ
 રૂપી સર્પના ગર્વનો તિરસ્કાર કરનારા ! હે ભાવિક ભકતોના ચિત્ત
 રૂપી મદિરમાના દીપક ! હે સત્વાર તાપનો નાશ કરનારા ! આપને
 જ્યજ્ઞકાર થાઓ. હે દેવ ! આપનું રૂપ અદ્વિતીય છે અને આપ પૂણ
 નમ થએલા મનુષ્ય પર પ્રેમ કરનારા છે, તેમજ ભક્તોની દોષ ભજ
 નને યોગ્ય અને માયાને અગમ્ય છે, આપનો જ્યજ્ઞકાર થાઓ. હે
 દેવ ! હે શુભરાય ! હે કંપનાતીત વસ્તુના કદમવૃક્ષ ! હે જ્ઞાનવૃક્ષના
 ઉત્પત્તિસ્થાન ! આપનો જ્યજ્ઞકાર થાઓ. આ પ્રમાણે અનેક પ્રકાર
 રના વિશેષણો લગાડીને સર્વવિશેષ ભાવથી સ્થિત એવા આપની સ્તુતિ
 હું કેટલી કરું ? જે જે વિશેષણો વડે આપની સ્તુતિ કરવામાં આવે તે
 આપનું સ્પષ્ટ રૂપ નથી, એ હું જાણું છું. માટેજ આપનું નામું વર્ણ-
 કરવાની મને લલ્લા આવે છે ત્યારે તું વર્ણન શા માટે કરે છે ?
 એવો કોઈ પ્રશ્ન પૂછે તો તેનો ઉત્તર એ છે કે માત્રથી નહીં શમતુ
 નથી, માટેજ હું યોગ્યે સમાધાન થાય એવું વર્ણન દશાતપૂર્વક
 કરું છું. સમુદને મર્યાદા લગ્યા સુધી ચંદ્ર ઉગ્યો નથી ત્યાં સુધીજ
 રહે છે ! સોમમતમંજિ તેના પોતાના ઉદયથી ચંદ્રને અર્ધ આપને
 નથી, પરંતુ ચંદ્ર સ્વજાજ તેની પાને તે કાર્ય કરાવે છે, અને વક્ત
 ઋતુનો પ્રારભ થતાની સાથે વૃમોને પક્ષો આપોઆપજ દૂરી નીકળે
 છે, કમલિની સૂર્યકિરણ પડતાની સાથેજ લલ્લા ઊભી પ્રકુલિત થવ
 છે, કિવા મીઠું પાણીમાં નાખતાની સાથેજ તદ્દપ થાય છે, તે પ્રમાણે
 હું જ્યારે આપનું સ્મરણ કરું છું, ત્યારે મારૂં પોતાનું સ્વરૂપ વિતર
 ભઉં છું, અને પછી ભોજનથી તૃપ્ત થએલો મનુષ્ય જે પ્રમાણે ઈન્દ્ર

સિવાયજ એક પત્રી એક ઓઠકાજ આધાર કરે છે, તેમ હે શ્રી ગુરુ
 રાય ! મારી અહુતા દેશાત્મમા ગ્ધડીને મૃત્યુ પાત્રી છે અને મારી
 વાચાને આપની સ્તુતિની ઘેવડા લાગી છે, હે પ્રભો ! મારી આવી
 સ્થિતિ આપેજ કગી છે ડિવા જો મારી મૃતિ પ્રમાણે બરાબર આપની
 સ્તુતિ કરવી હોય તો આપના ગુણો અને આપની વચ્ચે લેદ પાડવો
 જોઈએ પરંતુ હે પ્રભો ! આપ અને આપના ગુણો બને એક રસનાજ
 બનેલા છે તો આપના વિભાગ શી રીતે કરૂં ? મોલીને ભાગી નાખીને
 તેને પુન સાધવાની ડડાડુ ડરવા ડરતા તેનું મૂળુજ સ્વરૂપ ઉનમ
 નથી કે ? અને આપજ માતા પિતા છે એમ ડહેવાથી પણ આપની
 સ્તુતિ થવાની નથી, કેમકે એમા બાગડપણાની ઉપાધિનો દોષ આવે
 છે ુ આપનો દામ છુ એમ જો ડહુ તો આપને સ્વામી તે શા આધાર
 ન ? અને આવી રીતે ઉપાધિના યોગથી ઉચ્છેદ થએવા રૂપનુ ગું
 વર્ણન નરૂં ? હે પ્રભો ! આપ જગદાત્મા છે એમ જો ડહુ તો મારા
 અતરમા નાન ડરનાજ એવા જ તમે તેને બહાર ડાઢયા જેવુ થાવ
 માટે વાસ્તવિ- રીતે જોના આ જગતમા આપની સ્તુતિ યર્ષજ થ તી
 ડી, અને મૌન સિવાય હંતર ઢાગીના આપના અગપર ચઢાવી શકાવ
 એમજ નથી, માટે ડાઈજ ન જોવનુ એજ આપની સ્તુતિ છે, ડાર્ષ
 ન કરવુ એજ આપની પૂજા છે અને ડોઈપણ વસ્તુમા ચિત્ત ન રહેવું
 એજ આપમા રહવું જ છતા એકાદ માણસ જાતિયુક્ત યર્ષ, ઉનમત
 તાથી જામડ કરે તેવીજ મારી સ્થિતિ હોવાથી હે ગુરુસ્વરૂપ માતા !
 તે તું સહન કર હન તુ મારી વાણીદ્વારા ગીતાથ સ્પષ્ટ થાય એવો
 શિક્ષો મા કે જથી મારો નિર્દેહ કરેનો અથ આ સમજનોની સખામા
 માન્ય થાય ત્યારે શ્રી નિવૃત્તિનાથ મહારાજ જો યા કે, -તું આ પ્રકારે
 વા વાર અમારી તાર્વના ડર મા અરે, લોખનુ મુવણ કરવાને
 મા ગુ વા વાર તેનાપર પારનમણિને ઘસવો પડે છે ?

આ સાભાગી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ જો યા -મહારાજ ! આપનો
 એવોજ પ્રસાદ મારે જોઈએ છે હુવે અથ ત્રિતિ આપ દેવ ભા
 આપે ગીતા અથ એ રત્નઅચિત દવાવય છે અને આ અગતમા
 અધ્યાયરૂપી તેનો કાગળ અર્થરૂપી વિતામળીનો બનેવો હોઈ તેના દર્શ
 ની પીનાના દર્શનનુ કુળ મજે જે જગતમા પણ એવીજ રૂઢિ અચલિત
 છે કે, દૂરથી ડગશનું દર્શન કરતા દેવાલમમાના દેવોના દર્શનનુંજ
 મજે છે એજ દાલ આ અવ્યાયનો છે, મગ્જ કે ગીતાનો આ
 ડે જ (૧૮ મો) અધ્યાય વચવાથી મમત્ર ગીતા શાસ્ત્ર અવત્ર

યા તેના વાચનનું તે પ્રાપ્ત થાય છે આજ મારણથી અઠારમા અધ્યાયને
 વે. યને ગીતા રૂપી દેવાલયપર અગવેલા કાશની ઉપમા આપી છે
 દેવાલયપર કાશ ચઢવ્યા પડી કઇ પણ કાર્ય અવશિષ્ટ રહેતું નથી,
 તેજ પ્રમાણે આ અગારમે અધ્યાય ગીતા સમાપ્ત થઈ એમ મૂલ્યવે
 છે વ્યાન સ્વભાવથીજ મહાલેષ કારી ર છે તેમજો સૂચોની રચના
 કુદગતારી ઠરી છે વેદરૂપી રત્નોના પર્વતપર ઉપનિષદાય રૂપી જ્વની
 નમ ખાત, ભોરી અને તેમથી ધર્મ, અથ અને મમરૂપી પુષ્કળ માટી
 નીકળે એ માટી વગેરે મહાભાગરૂપી દેવાલયની આસપાસ દિવાલ
 વળી રૂઠી આત્મજ્ઞનરૂપી એ સરખ ચોસલા કૃષ્ણાર્જુનસલાદ
 પી વાનુચથી કાપા ટાલવા આલ્યા પડી નિરૂત્તિરૂપી દોરીથી
 આટલી જાડીને સર્વ શાસ્ત્રોનો મોલ પુરીને મોલ મર્યાદાને આકાર
 રચામ આલ્યો આ પ્રમાણે આ દેવાલયની રચના કરતા કરતા
 પદ ન અધ્યય પૂરત પદન થય અને અદરની બીતો પુ મદ
 નુથી આવી પહોંચી પી નેગનો અધ્યાય પુખ્તના આકારને થયો
 અને સગરમે અધ્યાય કાશની લેખને માટે કામમા આલ્યો તે
 લેક પ આ અગારમા અધ્યાયરૂપી કાશ ઉત્તમ રીતે ગેતાની તેનાપર
 ઠી વ્યસ જગવાને િના નામની ધ્વજા ઉભી કરી છે માટે પાછળના
 અધ્યાયે એ પર એક મૂલ્યવામ આવેલા થર છે અને આ અઠારના
 અધ્યાયના યોગથી તેને પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થઈ છે, એમ આ અંતિમ અધ્યાય
 પરની સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે કાશના યોગથી કોઈપણ પૂર્ણ થયેલું
 કામ શુભ રહેતું નથી, પરંતુ સ્પષ્ટ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તે પ્રમાણે આ
 અઠારમ અધ્યાયમા ગીતાનું સાધન વર્ણન છે આ રીતે વ્યાને કુશલ
 તારક ગીતારૂપી દેવલય તંબાર કરી પ્રાણી માત્રની પુષ્કળ રક્ષા કરી
 છે કોઈ તેનો બહાર રહીને પાક કરે છે, (પીતાનો પાક કરે છે,)
 કોઈ દેવાલયની બીતે જઈને ધ્રુવરૂપી છાયાનું લેવન કરે છે, કોઈ
 અવધ નરૂપી લીકુ અને દક્ષિણા લઈને દેવાલયના નર્મજ્ઞાનરૂપી અલ
 ભાગમા પ્રવેશ કરે છે તે આત્મજ્ઞાનના યોગથી જગતમા શ્રીહૃદિની
 સત્વ પ્રાપ્તિ કરે છે, પરંતુ નોકાપી દેવાલયમા આ સર્વ સાધનોની
 યોગ્યતા સરખીજ છે સમય મનુષ્યને ઘેર જમવા જન જે પ્રમાણે મેડાની
 ઉપલી અને નીચલી પંખિની પત્રાગીમા એ નરખાજ પશ્વનો હોય છે,
 (પંખિને હોતો નથી) તે પ્રમાણે ગીતાયવલુ કરનારને, અર્થ જાલનારને,
 અને પરત ક નારને એક નરખી રીતેજ નોડ પ્રાપ્ત થાય છે અસ્તુ
 ગીતામય એ વિષ્ણુ દેવાલય છે અને અગારમે અધ્યાય એ તેન પર

વિદુ । સર્વકર્મફલત્યાગ પ્રાહુસ્ત્યાગ વિચક્ષણા ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ — પડિત જનો કામ્ય કર્મોના ત્યાગને સન્યાસ કહે છે અને વિદ્વાન લોક સર્વ કર્મો કરી તેના ફળનો ત્યાગ કરવો એને ત્યાગ કહે છે (૨)

ટીકા — ક્રિયા, કામનાના બાધથી ઉત્પન્ન થનારા યથાસાગ અર્થ મેધાદિ યાગ, વાવ રૂપ ઈત્યાદિ બધાવવા, ઉપવનો રચાવવા, અન્ન દાર દેવા, અને નગર વસાવવા તથા ઈતર પુષ્કળ પ્રમાણના મનો આચાર, આચાર જે સર્વ ઈષ્ટાપૂર્ત કર્મો-તેનુ કામના એજ મૂળ કારણ છે, તેનું આચરણ કરવાથી તે કરનારને બલ મ્તી તેડી પાને ફળ ભોગવાવે છે હે અર્જુન । દેહરૂપી પ્રામથ્યા આધ્યા પત્રી જન્મ મૃત્યુનો સરખાર દૂર કરી શકતો નથી, ક્રિયા બાગમ ઉપેતુ દેવ તે મિથ્યા યતું નથી, અથવા સ્નાન કે વાધી શરીરની સ્થામના ક્રિયા જે રતા નિવૃત્ત થતી નથી, તે પ્રમાણે મમ્ય કર્મો કરવાથી, જેમ જળ વાળ્યા વિના છૂટકો નથી તેમ તેના ફળ ભોગવ્યા સિવાય અન્ય નથી અથવા હે અર્જુન । જન્મના ઉપા અસ્માનુ પણ મમ્ય કર્મો વ્યવ તોપણ, જેમ ભ્રમને ખાતર ધનુષ્ય બાણવટે એવત પણ અસ્મનુ શર મર્મસ્થળે લાડી જ્ય તો તે મર્મસ્થળે લેદીને પ્રણલીધા સિવાય ફલેતો નથી, ક્રિયા વિના સમજ મોમા યોગનો ગાગરો ન પ્રવામા આવે તોપણ તે જેમ મિથ્ય લગે છે નયવ અક્રિને બરમ સમજ તેન પર પગ નૂવવામા આવે તોપણ તે દક્ષાદ છે તે પ્રમાણે મમ્ય કર્મમા પરાણે પણ ફળ ભોગવાવવાનું સ્વાભ વિષ્ણુ તામર્થ્ય છે માટે સુમુખુ જને મનુકને ખાતર પણ તેનું આચરણ કરવું નહિ વિવદુન તે પાર્થ । દેહમા વિષ્ણુ વ્યા પત્રી જેમ તેને એકી ન પવમા નરે છે તે પ્રમાણે આજુ જ મમ્ય કર્મો છે તેનો ત્યાગ કરવો હે સર્વ નામી । આવા ત્યાગને તસારમ અગર દિગ્ગિને સન્ન સ કહેવ ન આવે છે પાનેનુ દ્યુય ફેડી રેવું જે જન્મ તેડી ઉપન દનારા બદને ફેડી દેવા બરાબર છે, તેમ આ કામ્ય કર્મોના ત્યાગ તે મનુકની વ મનાનો સમૂહ નાવ છે સદમદણુ ગિવા સુદાનુ સનરે વ ગિવા દાન કરણ, માનુપિની માણુવિધિ પાત્રી, અદર અત્રિધિ પ્રમ યવાગી જે જે કર્મો કરવ પડે છે તે મેક્રિનિક કર્મો કહેવા છે વર્ષાક્રમ મેધ કર્મ વધરે, વનતજનુમ વનુ રેત વધી જ્ય છે વૌવનમા શરીર મુવ રેત વન, નામ નહિ ન ગિરો ।

દ્રવે છે અને સૂર્યના કિરણોથી સૂર્યવિકાસિની કમલિની પ્રકુલિત થાય છે, એ સર્વ એમા રહેલા ગુણનોજ વિસ્તાર છે, કોઈ નવીન ઉત્પન્ન થતું નથી, તેજ પ્રમાણે જે નિત્ય કર્મ છે તેજ પ્રસંગે કરાતા તેને નિમિત્ત નૈમિત્તિક એવું નામ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે કર્મ પ્રતિદિન પ્રભાતમા, મધ્યાહ્નકાળે તથા સંધ્યાકાળે કર્તવ્યરૂપજ છે, પરંતુ જે પ્રમાણે નેત્રોમા દ્રષ્ટિ, પગમા ગતિ, હીપકમા તેજ અને ચક્રનમા સુગંધ એ સર્વ સ્વભાવથીજ રહેલા હોય છે, તેજ પ્રમાણે જે કર્મ સ્વાભાવિક અને અધિકારને દર્શાવનારૂ છે, તે કર્મને હે પાર્થ ! જગતમા નિત્ય કર્મ કહેવામા આવે છે એમ તું સમજ આ પ્રમાણે મે તને નિત્ય અને નૈમિત્તિક એ ઉભય કર્મો દર્શાવ્યા એ નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો અવશ્ય કરવા જોઈએ એટલા માટે કેટલાકો એને નિષ્ક્રમ કર્મો કહેવાને ઉભય થાય છે પરંતુ જે પ્રમાણે લોજનથી કુધાની નિવૃત્તિ અને દ્વંદ્વથી તૃપ્તિ થાય છે, તે પ્રમાણે નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો સવ પ્રકારે સ્વદાયક છે જેમ હલકુ સોનુ અગ્નિમા નાખ્યા પછી તેની હીનતા નિવૃત્ત થઈ કસની વૃદ્ધિ થાય છે, તે પ્રમાણે નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મોના આચરણથી ચિત્તનું સંયોધન થઈ દોષનો નાશ અને સફળગુણી વૃદ્ધિ થાય છે અને આપણો અધિકાર વધે છે, અને એમ યતા પ્રત્યક્ષ સફળ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મોદ્વારા એવડી મોટી ફલપ્રાપ્તિ થાય છે, તોપણ મૂળ નક્ષત્રમા જન્મેવા બાળકની પેઠે તેનો ત્યાગ કરવો ઇચ્છે છે વસતત્ક્રમમા સર્વ વસ્તુઓ વૃદ્ધિગત થાય છે અને આગ્રવૃદ્ધિને પડવો કુટે છે, પણ વસતતઙ્ગ જે પ્રમાણે તેને વગડી ન રહેતા તેને છોડીને ચાલ્યો જાય છે, તે પ્રમાણે નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મોનું યથાવિધિ આચરણ કરવું, પરંતુ તે દ્વારા નિષ્પન્ન થતા ફળનો વાતિ (ઉભય) વત્ ત્યાગ કરવો આ રીતે નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મોના ફળનો અનાદર કરવો એનેજ જ્ઞાતા પુરૂષો 'ત્યાગ' કહે છે આ પ્રમાણે 'ત્યાગ' અને 'સન્યાસ' નું પૃથક્કરણ કરીને તને સમજાવ્યું આ પ્રમાણે જ્યારે 'સન્યાસ' પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે કામ્ય કર્મોદ્વારા બાધા થઈ શકતી નથી અને નિષ્ક્રમ કર્મ તો નિવેધના યોગે સ્વભાવજ હુટેલા ટોચ છે અને જે પ્રમાણે ચિરંજીવે કરવામા આવનારૂ આપો આપ નિર્જીવ થઈને નીચે પડે છે, તે પ્રમાણે નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મોના જ્ઞાનો ત્યાગ કરવાથી તે દ્વારા બાધા થતી નથી પછી સ્વભાવ મુખ્યા પછી જેમ ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય છે તેમ સવ કર્મોનો મન થવાથી જે મનન સ્વરૂપ આપણને યોધનું આરો છે આવી રુચિથી નિત્ય

અભિનિષ્ક કર્મોના કર્મો ત્યાગ અને કામ્ય કર્મોનો સંન્યાસ જ સાધ્ય કરે છે, તે આત્મગાનની પ્રામિતિ ચોક્કસ થાય છે અને આ યુક્તિ નદીને જો કોઈ માત્ર અગ્રક્રમથી જ કર્મત્યાગ કરવાને પ્રવચન કરે, તે તે કર્મનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, પણ અધિક ગોટાગમી પડે છે તેથી વિચિત્રતા થયા વિના પ્રહુણ કરેલુ બાહ્યુષ્ણ યોગ્ય વિષયુ ય ભગી ભાય છે, અથવા અન્નનો ત્યાગ કરવાથી મનુષ્ય મરણે નહિ કે? માટે જો કર્મનો ત્યાગ કરવાની ના પડી રોય તેનો ત્યાગ કરવો નહિ અને જેનો ત્યાગ કરવાનુ કારુ છે તેનું આનંદનુ કરવનો હોણ કરવો નહિ આ પ્રકારે વિધિપૂર્વક જો કર્મત્યાગ કરવામા ન આવે તો ત્યાગ કરવા છત્ર પણ મનુષ્ય કર્મબંધનમ્ સપતાય છે, માટે જોલો પૈતામ્સપન્ન રોય છે તેનો સદા નિષિદ્ધ કર્મોનોજ નાશ કરવામા પ્રવૃત્ત રહે છે (૧૭૪)

**ત્યાજ્ય દોષવદિત્યેકે કર્મ પ્રાહુર્મનીપિણ ।
યજ્ઞદાનતપ કર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥૩॥**

શ્લોકાર્થ — કેટલાક પડિતો એમ કહે છે કે કર્મ માત્ર રોય મુક્ત છે થાય તેનો ત્યાગ કરવો, અને હતર પડિતો એમ કહે છે કે યજ્ઞ દાન તથા તપ એ કર્મોનો ત્યાગ કરવો નહિ (૩)

ટીકા — કેટલાનો ફલાભિલાષા છાંડી ચકતા નથી માટેજ તેઓ કર્મ બંધનનાજ છ એમ કહે છે ન પ્રમાણે એકાદ નાચો મનુષ્ય જગત નિદાખોર કહ, કિવા હે ધનજય ! છન્દાને આશીન થજોલો તો ડી ફાવે તે પદાર્થ ખાય અને તે પવન ન થાય તો એમ નન્નન દ્વિપિત ગણે, કિવા કુષ્ટ તા ડી પેતાના ચરીરપર કાપિત યવાને બલ્લ તેપર લેકલી મહિશાપર શુસ્તે યાય, તે પ્રમલે જે કર્મફળ ત્યાગ કરવને નચકત હોય છે, તે એટલા માટે ખુદ કર્મનેજ નનિષ્ક નલે છ અને પછી કર્મનો ત્યાગ કરવો એવોજ સિદ્ધત કાવે છે કેટલાક એમ કહે છે કે શુભ કર્મ અવસ્થ કરવજ જોઈએ, કારણ કે તે તિવાય વિતશુદ્ધ કરવાનો હતર ઉપાયજ નથી જો વિતશુદ્ધિ રોમ કરવાની ન્જા હોય તે તે કર્મ—સ્તુર્મર્મોષી રચને ધારણુ કરવામા પ્રમાણ લેવજા નહિ નુવર્ણને શુદ્ધ કરણુ હોય તે તેને અધિ ન નાવવાના કટાંગે ધરદો નહિ આર ડીમા મુખ લેવાની છન્દા રોય તો મુનો લગાડીને તેન રવન્છ કરવામ વાર લગાડ્યો નહિ, વધા અલ્પ શુભ કરવ હેમ તો તેને ખરના મેડા વાતજુગ

નાખતા શકા ધરશે નહિ, ઉત્તમ અજ્ઞ જન્મવું હોય તો શ્રમથી નહિ
બીતા તેને સધવા માટવુંજ બેઠાએ, તેમ કર્મ કલેશદાયક હોય છે
તેટલાજ માટે તેને ત્યાગ કરશે નહિ આવા સિદ્ધાંત નિયત કરી કેટ
લાક કર્મ કરવાને તૈયાર થાય છે, તે કેટલાક તેને ત્યાગ કરવાને કહે
છે આ પ્રમાણે કર્મત્યાગ વિષે વાદવિવાદ ચાલે છે આ વાદને
નિર્ણય કરી, કર્મનો ત્યાગ કેવી રીતે કરવો તે તને ઉત્તમ પ્રકારે
કહું છું, તે પ્રતિ લક્ષ આપ (૧૪૪)

निश्चय शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।

त्याગો હિ પુરુપવ્યાગ્ર ત્રિવિધ સપ્રકીર્તિત ॥૪૪॥

શ્લોકાર્થ —હે ભરતસત્તમ ! તે ત્યાગ વિષે (ત્યાગ અને
સન્યાસ વિષે) મારો નિશ્ચિત મત શુ છે, તે તને કહું છું તે સાભગ.
હે પુરૂષપ્રેષ ! ત્યાગ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે (૪)

ટીકા —હે અજ્ઞ ન ! સ સારમા ત્યાગ ત્રણ પ્રકારનો છે, તે હવે
યથાસ્થિત વર્ણવું છું તે સાભગ ત્યાગના ત્રણ પ્રકાર છે, તેપણ તેનું
તાત્પર્ય તો ઉપર કહ્યું તેજ છે મને સર્વજ્ઞને બુદ્ધિથી જે સત્ય લાગે
છે અને જે વિષે મારા મનમા નિશ્ચિત અભિપ્રાય થયો છે, તે હવે
હું સાભગ સ સારમાથી મુક્ત થવાને માટે જે મુમુક્ષુ દમ્બિતો હોય
તેણે ત્યાગનું ખરૂં સ્વરૂપ બાણીનેજ તેને સાધ્ય કરવે. (૧૪૮)

यज्ञदानतप कर्म न त्याज्य कार्यमेव तत् ।

યજ્ઞો દાન તપશ્ચૈવ પાપનાનિ મનીષિણામ્ ॥૪૫॥

શ્લોકાર્થ —યજ્ઞ, દાન અને તપ આ કર્મોનો ત્યાગ કરવો
નહિ, એ કર્મો તો કરવાજ બેઠાએ ડારણ કે, યજ્ઞ, દાન અને તપ,
એ નિષ્કામ ભાવે કરવાથી ચિત્તની શુદ્ધિ કરનારા છે (૫)

ટીકા —ત્રવાસીએ જેમ વસ્તો કાપવાનું હોય તેવું બેઠાએ નહિ,
તે પ્રમાણે યજ્ઞ, દાન અને તપ એ આવશ્યક કર્મોનો ત્યાગ ઇષ્ટ
નથી જોવાઈ એની વસ્તુ પુનઃ નામ યાત્ર નહિ ત્યા મુખી જેમ
તેની શોધ કરવાનું બાકી મેળવે નથી ઉંચકે બાકી સિવય જેમ
પત્રાની દૂર પરી મેળવી નથી, તેને જેમ બનીના મધ્ય ભાગમાં
દોગી રડાવી નથી, કામ આ મનિવાન જેમ કેમ મળી નાખી રડકલી
નથી, કિવા મૂર્તિ વસ્તુ જ નહિ ત્યા મુખી દીવડ પુત્રવી સમાને
નથી, તે તમામ નિત્ય નિશ્ચય થવા સિવય યાગાદિક

કર્મો પ્રત્યે ઉઠાસીને યવું નહિ સર્વ મનુષ્યે પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે યજ્ઞ, ઠાન તથા તપનું આચરણ યથાવિધિ વારવાર કરવું જ નોંધવું. ચાલવામા ત્વરા કરનારને વિદ્યતિ પણ સત્વર મળે છે, રાગી મનુષ્ય, આપણ લેવાને અધિકાધિક ત પર રહે છે તેમ તે રાગથી વહેલો મુક્ત થાય છે, તે પ્રમાણે કર્મો જેમ જેમ વિધિપૂર્વક અને ત્વરિત ત્વરિત કરવામા આવે છે, તેમ તેમ રજ અને તમ એ શુભો ત્વરાથી નષ્ટ થાય છે અથવા સુવર્ણને એક પછી એક ક્ષારના પુગે દેવાથી તેમાનો લેગ નીકળી જઈ તે શુદ્ધ બને છે, તેમ નિષ્ઠાપૂર્વક કર્માચરણ કરવાથી જ્ઞ અને તમનો નાશ થઈ સત્ત્વશુદ્ધિનું ઇશન થાય છે માટે હે અર્જુન ! સત્ત્વશુદ્ધિની પ્રાપ્તિમા સત્કર્મો તો તીથની ગરજ સારે છે જેમ તીર્થના જગવડે બાગ મગનુ ક્ષાલન થાય છે, તેમ કર્મનો અગર મગ નષ્ટ થય છે, માટે સત્કર્મો એજ વિષ્ણુ શુદ્ધિના તીર્થો છે ત્વાચસ્ત મનુષ્યને મરૂભૂમિમા જે પ્રમાણે એકાદ જાતની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, કિવા અથ મનુષ્યના ન્યનોમા મૂર્ધનુ તેજ આવી જાય, છુડનારને માટે નરી પોનેજ તારી હે, પડનારને જેમ પૃથ્વીજ ઝીલી લે અથવા મરના ને મૃત્યુ જે તેજ જાહુપ્તશુદ્ધિ આવે, તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! કર્મજ મનુષ્યને કર્મજથનોથી મુક્ત કરે છે રસાયનની યુક્તિ પ્રમ લે અપાએવુ વિવ પણ મૃત્યુશમ્યાપર પડેલા મનુષ્યનું સંરક્ષણ કરે છે, તે પ્રમ લે હે ધનજય ! કુળિનપૂર્વક કરેલા કર્મો પણ કર્મબંધનનો નાશ કરી નુક્તિમા કારણૂગ થાય છે માટે હે અર્જુન ! જેના યોગથી કર્મદારાજ કર્મનો નાશ થાય છે, તે યુક્તિ શો છે તે તને ઉત્તમ પ્રકારે શું હુ (૧૧૫)

एतान्यपि तु कर्माणि सग त्यक्त्वा फलानि च ।

कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चित मत्तमुत्तमम् ॥६॥

શ્લોકાર્થ — ૫૨૭ હે પાર્થ ! જા કર્મો કર્તવ્ય જિમાન અને ફલેશ્ચાનો ત્યાગ કરીનેજ કરવા નોંધવું એવો મારો નિશ્ચિત અને ઉત્તમ મત છે (૬)

ટીકા — ૫૨૫ મત્ત મત્ત વિ નમુજ કર્મો યથાવિધિ કરવા ઉ ને કર્તવ્યજિમત નાપને ના, તેને, નન્ય પડેલું જેન હ ને લી ને રા કરનારને મનુષ્યનો હુા કર્મો ના, કિવા જડે કરવા ના ને કરવા થ લેખી કુમળી જે એકાદો જડ ના ને ૫૨૬ અર્જુ છે, તેને જુ નુ રાગને છલો । દેવે ૫૨ થને ની, જે અન્ય ન ના ના

રથી નદીને પેલે તીર જાય છે તેને 'હું તરનાર છું' એવો ગર્વ થતો નથી, કિંવા જે પ્રમાણે 'રાજના ઉપાધ્યાયને રાજની વતી આપેલા દાન વિષે અભિમાન થતું નથી, તે પ્રમાણે કર્તૃત્વાભિમાનનો ત્યાગ કરીને જે જે વખતે જે જે કર્મો કરવાના હોય તે તે વખતે તે તે કર્મો યથાવિધિ કરવાજ જોઈએ અને કરેલા કર્મના ફળ તરફ ચિત્તને જતું અટકાવવું જોઈએ પ્રથમથીજ ફળની ઇચ્છાને ત્યાગ કરીને એવી રીતે કર્મ કરવા જોઈએ કે, જે પ્રમાણે અન્યના આગ્રહને જોઈને તેના પર પ્રીતિ ન થતા માત્ર સતોષ થાય છે જે પ્રમાણે પીપળાના વૃક્ષને કોઈ તેના ફળની આશાથી પાછી સિચતું નથી, અથવા જે પ્રમાણે ગોવાગીઓ દૂધની આશા છોડીને આખા ગામની ગાયો ચારે છે, આવી યુક્તિથી જે કર્મનું આચરણ કરે છે, તેને પોતાની પાસેજ રહેલા આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે ફળની આશા ત્યાગી તથા કર્તૃત્વાભિમાનને તિવાજ્ઞલિ આપીનેજ કર્મો કરવા એવી મારી ઉત્તમ આજ્ઞા છે જે જન્મમૃત્યુના ચક્રમાં પડીને ફળતા ફરતા ત્રામી ગયો ટાય, તથા જે તેમથી પોતાની મુક્તિ કરવાની યોજનામાં હોય, તેને હું વારવાર કહું છું કે તેણે આ આજ્ઞાનું ઉચ્ચ ધન કહિ પણ કરવું નહિ

નિયતસ્ય તુ સન્યાસઃ કર્મણો નોપપદ્યતે ।

મોહાત્તસ્ય પરિત્યાગસ્તામસ પરિકીર્તિત ॥૭૧॥

શ્લોકાર્થ — નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મોનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી, છતાં અજ્ઞાનથી જે એનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તે તામસ ત્યાગ કહવાય છે (૭)

ટીકા — એકાદ મનુષ્ય તિમિરમાં ચાલતો હોય અને તેના અગને ધકકો વાગે તો તે પોતાનો કોષ આજ પર ખાલી કરે અને આખોને નખોવતી દુપે, તે પ્રમાણે કર્મો તર વૃથા દેવ લાવી જે તેનો પરિત્યાગ કરે છે, તેના તે ત્યાગનું હું તામસ ત્યાગ કરું છું જેમ કે આદાશીથીનું દર્દ યવાથી કોઈ માણસ પાળાના શિરનેજ છોડે તેવો એ ત્યાગ છે વાટ ખરાબ હોય તો પગો વડ ચાલીનેજ તેને છોડે પહેલવું જોઈએ કે તેના ખરાબપણને માટે પગને ધારી નાખવા ? છુપાનુર મનુષ્યની સમગ્ર ધત્તુ અને મ વામાં આવે અને તેનાથી તેની ઈચ્છા સદન ન થવાથી જે ન તંન જ ન માગીને કેવી ?, તે તેને બુજોજ ઠોકાવું પડે ને ? ને પ્રમાણે મનુષ્ય સુખિપૂરક — એ જ કરવાથી જ કમના બધન નહ થાય છે અ મર્મ તામસ તૃત્તિનો જામ ઠ મનુષ્ય

સમજી શકતો નથી તેથીજ તે વિદ્વિત કર્મેના ત્યાગ કરે છે, માટે તે અર્જુન ! તું તામસ મનુષ્ય ॥ પેઠે કર્મત્યાગની વૃત્તિને સ્વાધીન થઈશ નહિ (૧૮૩)

દુઃસ્વમિત્યેવ યત્કર્મ કાયક્રેશમયાત્પજેત્ ।

સ કૃત્વા રાજસ ત્યાગ નૈવ ત્યાગફલ લભેત્ ॥૮૪॥

શ્લોકાર્થ — જે કોઈ કર્મને દુ ખમરક માનીને કરીને કલેશ થવાની ખીતિથી તેને ત્યાગ કરે છે, તે રાજસ ત્યાગ હોવાથી ખરા ત્યાગ તું દુઃ તેને પ્રાપ્ત થતુંજ નથી. (૮)

ટીકા — કેટલાકો ચોગાનો અધિકાર પણ ભણે છે અને વિદ્વિત કર્મેને પણ ભણે તે પણ મમ હવાથી જન્મ થતા કલેશની ખીતિથી તેણે તનાથી કટાયે છે જ પ્રમાણે જન્મ ઉચકીને લઈ જતી વખતે આર લાગે છે, જન વિમલના પુણ્ય જાતી વખતે કદુ લાગે છે અને હરડે તુટી લાગે છે, જેમ ગાય દોડવા પૂર્વે ધીંગડાનો ભય લાગે છે, શેવલીનું પુષ્પ તોડવામા જેમ કાગનો ભય લાગે છે, અને લોચન રાધયા અગઉ જેમ કટાયો આવે છે તે પ્રમાણે કર્મ આરભતી વખતે અતિ કઠિન લાગે છે તેવીજ તે કર્મને અતિ ઘમ ઘાય માને છે કદાચ તે કર્મનો આરભ થયાવિધિ કરે છે, પરંતુ ઉષ્ણ વસ્તુ હાથમા લેતાજ નાખી દેવી પડે છે, તે પ્રમાણે તે કર્મ વાસ્તુથી ઘમિત થાય છે ત્યારે મધ્યમજ તે કર્મને છોડી દે છે, અને કહે છે કે મહા ભાગથી મને દેહ લેવી ઉત્તમ વસ્તુને લાભ મળ્યો છે ને! પત્રી પાપીની પેઠે કર્માચારણ કરીને હું મારી જાને ત્રાસ યા માટે આપુ ? કર્માચારણથી મળ્યા । ફળની મને લોભુપતા નથી, માટે સ પ્રગમ મ ગી પાતે જે નૈષ્ઠ્ય છે તેનેજ ઉપયોગ યા માટે ન લઉં ? આ પ્રમદે હે અર્જુન ! કરીને કલેશ થયે એવી ખીતિથી કર્મના જે ત્યાગ કરવામા આવે છે, તેને રાજસ ત્યાગ કહેવામા આવે છે તેને કર્મ ત્યાગ તો કહેવાય છે પરંતુ તેથી કર્મત્યાગના ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી લમ કરવા નૂકેડુ થી ઉત્તરને અગ્રિમા પડે તેથી તેને હોખની ચોચના પ્રાપ્ત થતી નથી, કિવા મનુષ્ય અકસ્માત પાણીમા પૂળીને મરણ પામે તો તેણે જલસમાધિ લીધી એમ મ્હી ચકાતુ નથી, તે પ્રમાણે જેણે દેહપગ પ્રીતિ રાખીને કર્મપર પાણી છોડ્યું છે, તેને ત્યાગનું ફળ મળતુંજ નથી કિલ્લુના, ત્યારે આત્મજાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે જેમ સૂર્યોદય થતા નરને તેજને લોપ થાય તે

પ્રમત્તે હે અર્જુન । જે પ્રકારના કર્મત્યાગથી અજ્ઞાન સહવર્ત્તમ કિા અવરત યજ્ઞને મોક્ષપ્રાપ્તિ યાવ છે, તે મોક્ષપ્રાપ્તિ અજ્ઞાનપૂર્વ કર્મને યાગ કરવાથી થતી નથી, માટે તે ખરો કર્મત્યાગ નથી પરંતુ રાજસ ત્યાગ છે હવે કેવા પ્રકારના ત્યાગથી મોક્ષપ્રાપ્તિ યાવ છે. પણ પ્રમમાનુરોપે તને કહું છું, તે માભાગ (૧૯)

કાર્યમિત્યેવ યત્કર્મ નિયત ક્રિયતેઽર્જુન ।

મગ ત્યસ્ત્વા ફલ ચૈવ સ ત્યાગઃ સાત્વિકો મતઃ

ટીકા — હે અર્જુન । માત્ર કર્તવ્ય સમજીનેજ જે નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો, ક્ષમામા તથા પ્રવૃત્તાભિમાનના ત્યાગપૂર્વક કરવા આવે છે તે ત્યાગને સાત્વિક ત્યાગ કહેવામા આવે છે (૫)

ટીકા — પોતપોતાના અધિકારાનુરૂપ મદ્ય પ્રાપ્ત કર્મોનું મય વિધિ જ આચરણ કરે છે, પરંતુ એ કર્મો બુ કહું છું એનું અભિમાન મતો નથી, તેમજ ક્ષમાયા પણ પાછી દોડે છે, માત્ર તે અવરત કરે અથવા તેના વિષયો પોતાના મનમા કામવાસના ઉત્પન્ન થવા તે તે જન્મે કાર્મ અધિકારિના મરણ થાય છે, માટે એ જન્મે કાર્મ વર્ણ કરીને માતાની તેમ ક રી એકએ ગળુ મુખ અપવિત હો તેથી મું તેનું મનાવ નજી કું કી આરણ ત્રિવ આપરુગની છા અને નેલલીમ જ કાલા નથી, ૧૫ મું કાર્મ તેને ફે કી ફેરો કી તેમ પ્રવત્તુ કી મહાનુ અભિમાન અને કર્મરુગની ઇવગ એ ઉભવ ભય કા ક ર, મટે પિત્તજ રમાણ પાનાની કન્યા વિરો કાર્મ પણ પ્રકાર મમત ન મળા નથી, ૧૭ નમણુ વિદિત કર્મોનું આચરણ કરી એ પ્રવત્તુ ઉભવ વસ્તુની કન્યા જન્મે નથી, તેને કોઇ પણ વકારણુ કુખ થા કું નથી આ ત્યાગ પી યેષ ક્રમનેજ મોક્ષ પી મનાવ કુખ આ દે મટે એજ ત્ય વ ય જાભમા સાત્વિક ત્યાગને નામે નમિવ છે હવ વુમ્મ નીજને માથી નાનીને જ વમ ક તેને નિર્વગ કરવા મા આવે તે વમ કા જન્મે ત્ય વ નેજે કર્મને નિવ અધિ આવે છે, તે વ વમ પ કર્મરુના મરણ થવ પવજ છે મ કન્યા કવ ક અને ૧૭ વર્ણ ન વ ૧૫ ૨૦) = ૧, ૧૭ વમ ક મનુ કર્તવ્ય નિત્ય જન્મે મરુકરુક આ જન્મે વસ્તુને ત્ય વ કરવાથી વમજ અને વમજ એ ઉભવ ૧૧૨ નહી થવ ૧૧૩ કુદ મળ્યથી આ મ મિ પટે વમજ થવ જેમ કાર્મ મવજમ આ વમ ૧ વિવવ વદે, વિ વ ક કુ વમ ૧ વિવવ કુ વસ્તુ નથી, તે વમ જ

સમક્ષ જાનના પ્રચંડ દેખાવ પણ મિથ્યા બની અદૃશ્ય થાય છે

ન દ્વેષ્ટ્યકુશલ કર્મ કુશલે નાનુપજતે ।

ત્યાગી સત્ત્વસમાવિષ્ટો મેઘાવી છિન્નસશય ॥૧૦॥

શ્લોકાર્થ — જે કામ્ય કર્મનો દેશ કરતો નથી અને પુણ્ય
કર્મ આસપ્ત થતો નથી, તે શુદ્ધ ચિત્તનો હૃદિમાન ત્યાગી સશય

દેશ થકીને મુખ થાય છે (૧૦)

ટીકા — માટે પૂર્વકર્માનુદાયે જે કાર્મ સારા માઠા કર્મો પ્રાપ્ત
થાય, તે, જેમ આકાશમા અજ્ઞો ઉત્પન્ન થકને લય પામે છે, તે પ્રમાણે
હે અર્જુન ! સાર્વિક મનુષ્યની દૃષ્ટિમ. નિર્મળયથ લય છે, અને તેથીજ
તે, તે દ્વારા ઉત્પન્ન થયા મુખ કુખ પ્રત્યે તટસ્થ હોય છે શુભ
કર્મથી તેને હર્ષ થતો નથી અને અશુભ કર્મો પ્રત્યે તેને ઘણા થયી
નથી જે પ્રમાણે જગૃત થયા પછી સ્વપ્નમા ભેલેલી વસ્તુ વિષે કોઈ
મુખ કુખ મનવું નથી, તે પ્રમાણે આ શુભ કિંધા આ અશુભ
એવો ભેદ તેના મનમા હોતોજ નથી માટે હે અર્જુન ! જેના યોગથી
આ કર્મ અને હું એવો કર્તા એવો દૈતલાવ અવધિષ્ટ રહેતો નથી,
તેને સાર્વિક ત્યાગ કહેવામા આવે છે હે પાર્થ ! આ પ્રકારે કર્મનો
ત્યાગ કરવામા આવે તોજ બરાબર કર્મનો ત્યાગ થાય છે, અને નવ્ય
પ્રકારે કર્મનો ત્યાગ કરવામા આવે તો ઉલ્લુ વિશેષ બધેનમ થાય છે

નહિ દેહમૃતા શક્ય ત્યક્તુ કર્માણ્યશેષત ।

યસ્તુ કર્મફલત્યાગી સ ત્યાગીત્યભિધીયતે ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ — જે જે દેહધારી છે તેનાથી સર્વથા કર્મનો ત્યાગ
થવો તો અશક્યજ છે, માટે જે માત્ર કર્મના ફળનોજ ત્યાગ કરે છે,
તેનેજ ખરો ત્યાગી કહેવામા આવે છે (૧૧)

ટીકા — માટે હે અર્જુન ! જે દેહધારી હોવા છતાં પણ કર્મ
કરવામા કટાણો ખાય છે તે મૂર્ખ છે મુલિકાથી કટાણવાથી ઘટન
સ્થિતિ થી થયે ! અને વપ્રથી તત્તુનો સબધે શી રીતે તે યી શમયે
પ્રકટેલો અગ્નિ ઉષ્ણતાનો ત્યાગ કરી શકયે કે ? ઘીપક પોળા
પ્રલાને ત્યાગ કરી શકયે કે ? હિજને તેના ઉત્તર અર્ધ
તિરસ્કાર આવે તો તે ઉત્તમ મુગધે કયથી આણ્યે ? જગપલું છે
હકને પાછી કયા રહેયે ? તે પ્રમાણે મનુષ્ય ન્યા મુખી યરીતી
નિહાર કરે છે, ત્યા મુખી તેને કર્મત્યાગી યેલા વૃથા

ભાવપ્રવેશપર તિવકને ભુમી પણ શકારો અને બનાવી પણ શકારો, પરતુ કપાળને કાર્ષ્ઠ મનાવી કે મગડી શકારો ? તે પ્રમાણે જે વિદિ-કર્મોના આપણે આરભ કર્યો છે, તેનો જે ત્યાગ પણ કરવા ધારીશું, તેા કરી શકીશું, પરતુ જે કર્મ શરીરરૂપજ બની રહ્યુ છે, તે કર્મનું ગૃહણ કે ત્યાગ કેવી પ્રી શકારો ? મનુષ્ય ઉઘતો હોય છે ત્યારે પણ જ્ઞાનોર્થમરૂપે કર્મ તેા થાય છે, અર્થાત્ આપણે પ્રયામ ન કરીએ તેાપણ કર્મ તેા આપોઆપ થય જ કરે છે આ શરીરના નિમિત્તથી (શરીર સ્વરૂપે) કર્મ તેા આભણી પૂઠે લાગ્યા ડેજ, અને છવત કિવા મૃતદશામા પણ તેમનાથી છડકો થનાર નથીજ આ કર્મોના ાન કરવાનો માર એજ માર્ગ છે કે, કર્મ કરવા છત્ર ફોરછાને આપીન થયુજ નહિ કર્મના ફળ પ્રધારને અર્પણ કરવામા આગ્યા એવો તેના રમાગી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, અને રજ્યનું પર્યર્થ ાન મળાયથી જમ સરની શકા ફર થાય છે, તે પ્રમાણે આ આ મ સાધથી અજ્ઞાન મદ્વર્તમાન કર્મનો નાશ થાય છે એ પર્યર્થ । જ્યારે કર્મનો આ રીતે ત્યાગ કરવામા આને એ ત્યારેજ તે ખરે ત્યાગ પ્રવેશ એ માટે જગતમા જે, સાત્તિ ત્યાગરૂપી કૌશ યુવક કર્મ પ્રે છે તેનેજ તે કર્મત્યાગી માનું છુ બાકી રાગીને મૂર્છા આવે તેા તેને વિવ્રતિ મળી એમ વેદ સમજ છે અને જેષ્ટકાપ્રધારને અદ્વૈ જમ વેદ મુકાના મા સત્વત કરવા ન લ થાય છે, તેમ જ મ રજ્ય પ્રગત છે તે વિવ્રતિન નામ અ ય કર્મનોજ આરભ કરે છે નવનુ । વધુ શોકમા ત્યગી તરુ છે જ્યુ કર્મફળત્યાગવાસ કર્મને નિ કર્મતાની રિવ્રતિ ામ વાલી ડ (૨૩૦)

अनिष्टमिष्ट मिश्र च त्रिविध कर्मण फलम् ।

मदन्यन्याग्निना प्रेत्य न तु मन्यामिनां क्वचित् ॥૨૩૧

વેદકાર્ય અનિ ય જન યુવિદ એવા ત્રણ વગરના કર્મોના, કમ ફળનો ત્યાગ ન નાને મન્ય પદોના પ્રાપ્ત થાય છે । તુ મદન્યનો વત ના । મન્યામીને આ ત્રણે ફળની પ્રાપ્તિ પણ ફળી નથી । ૨૩૧

કૌન — અનુભવ । મંકરુ રજુ વગરના છે, અને જ રજ્ય અજ્ઞા હાલના નથી તેને ત જે તરુ છે તેને કન્યાન જ મનુ ડ ફોરુ છે પણ તે નરી નથી અમ તેવી વિવ્રવ્રવે અવરજ્યુ રાજી ના છે ત્યારે તની ત કન્યામી પ્રગ

પડીને ઉઠે તો પુન તેને કલ્પવા આવે છે, અને તેના ઠાણા ભૂમિ પર પડે તો પુન તે ઠાણામાંથી પણ કલ્પસલા અને તે કલ્પસલામાંથી ઠાણા એ પ્રમાણે ક્રમ ચાલે છે, તે પ્રમાણે કર્મલોગથી જે ક્રમ થાય છે તેમાંથી પાછા કર્મ અને કર્મમાંથી પાછા ક્રમ, એમ પરપરા ચા ચાજ કરે છે જે પ્રમાણે માર્ગે ચાવનાર ગનુષ્ટ એક પરી એક પગતું ભરીને વાગને છૂટી લે છે; ભાગાની નોકા ગમે તે કિનારે પડી હોય પણ તેને વરવાર એકથી બીજા કિનારે જવું આવવુંજ પડે છે; તે પ્રમાણે કર્મ અને તેના ક્રમના ઉપભોગનો અત નથી સાધ્ય અને માધન આ કર્મથી ક્રમ અને ક્રવોપભોગની વૃદ્ધિ થયાજ કરે છે; અને ક્રવોપભોગનો ત્યાગ ન કરનાર આ પ્રમાણે સસારમાં શુધાર્થ ભર છે બાકી ભર્યું પુષ્પ જે પ્રમાણે પ્રકુલિત થવાની સાથેજ સુકાઈ ભય છે તે પ્રમાણે કર્મનો આરભ કર્યા છતાં પણ કર્તૃત્વાભિમાન નહિ રાખવાથી ન કર્યા પ્રમાણેજ કર્તા અલિપ્ત થાય છે બીજને માટે રાનેનું પાન્ય એ નિત્ય વ્યયમાં વાપરી નાખવામાં આવે, તો પછી જેમ વાવ વાનુ કાર્ય અથ પ? છે, તે પ્રમાણે ક્રમના ત્યાગથી કર્મદારા પ્રાપ્ત થનારા જન્મ મૃત્યુ અડકી પડે છે શુદ્ધ સત્વની સદ્ગુણથી શુદ્ધ પુષ્પાદૃષ્ટી અમૃતના તુષારવડે દેહનું દેન્ય નહ થાય છે, એવે પછી જે વજ્ર પ્રાપ્તના ક્રમદારા સર્વ જગતની ઉપત્તિ થાય છે, તે આપોઆપજ નાસ પામી જોખના અને જોખ્ય વસ્તુ પણ એની પ્રેરેજ લય પામે છે દ વીરેષ' જ આ પ્રકારના કર્મનો જ્ઞાનરમુખ સન્વાસ સાધ્ય કરે છે, તે કૃણાપનોન દા । યતા કુ ખથી મુજા થાય છે, અને બ્યારે ખરે ખર આ સન્વાસના યોગથી આત્મરવગ્નપમા દટિ પડોયે છે ત્યારે તેને કર્મ મિત્ર દેખાતુંજ નથી જ બીજપર ચિત્રો આવે મવામાં આખ્યા દા, તે બીજ પડી જાવ ત્યારે ચિત્રો પણ તેની સાથે માટીમાં મળી જાવ ઠ, અથવા ત્રાજ કાગ થતા અથ કું આપોઆપજ દા પામે છે, એ અદૃશિજ ન હોવ તો પ ગમે યાનો પડે ? આગ્નીજ ન રાવ તો અનિશ્ચિત્ત ગ્યા પડે ? નિદ્રની સમાપ્તિ થતા સ્વપ્નની ઉ નિ રવથી શે ? અને પછી તને સત્ય વા અસત્ય ઠાણ કા? ? ? પ્રમાણે ક્રમ કરને સન્વસ કરવથી મૂળ અવિજ્ઞાનેજ સ્વાન માર્ગ નથી, તેા તની નેત્રથી ઉભવ થવ ર ક્રમનો ઉભવોત આણે કેવુ અને કો? કેવુ ? માટે સન્વાસરૂપિ થતા કર્મનો લવજ થવ છે, વસ્તુ અવ કુપી દેહમ્ અત્ર ન દાવ અવ મુડી કર્તૃત્વાભિમાનથી અભ્ય ન - આ - ખંદામા તરુન થાય છે અને કટિ પણ અવકુપી

સેવના પ્રાપ્ત્યવાગી હોય, ત્યાં સુધી હે મુર અર્જુન ! આત્મા અને કર્મ
 પૂર્વ અને પશ્ચિમની પેઠે જુદાં હોય છે, અથવા જેમ આકાશ અને
 અન્ન, સૂર્ય અને મૃગજા, પૃથ્વી અને વાયુ જેમની વચ્ચે સબંધ
 દેખાય છે તેાપણ તે એક બીજાથી અતિ દૂર હોય છે, જેમ નદીમાંના
 ખડક નદીના પાણીમાં હોય છે તેાપણ પાણી અને તેના વચ્ચે મોટો
 ભેદ હોય છે, જેમ પાણી પર રહેલી શેવાળ પાણીની સાથેજ રહેવા
 છતાં પાણીથી લિન્નજ હોય છે, કાજળને દીપકની સાથે સબંધ છે
 તેથી શું કાજળને દીપક કહી પડાય કે ? ચંદને કલક લાગેછું છે
 તેાપણ તેને ચંદની સાથે જેમ અકથ નથી, તેજ પ્રમણે દ્રષ્ટિ અને
 નયનની વચ્ચે જેટલો ભેદ છે, અથવા વાટ અને વટેમારું, જોય અને
 પાણી, આરમ્બી અને આરમ્બીમાં જોનારો મનુષ્ય જેમનામાં જેટલો
 ભેદ છે, તેટલાજ પ્રમાણમાં આત્માથી કર્મ લિન્ન છે, છતાં હે અર્જુન !
 અજ્ઞાનને લીધે તે એકજ છે જેમ લાગે છે જે પ્રમાણે સરોવરમાંના
 પથ્થો પોનાની પ્રકૃતિથી સૂર્યોદય થયો છે જેમ દશવિ છે અને
 જ્ઞાનામાં રહેલા મહરદનો જમરો પાસે ઉપલોચ લેવરાવે છે, તે
 પ્રમણે આ મામાં રહેલા કર્મો અન્વ કાલોથી વારવાર ઉત્પન્ન થાય
 છે તે કારણે પચ છે, તેજ લક્ષણે ઠને કહું છું (૨૭૭)

પૈતૈતાનિ મહાવાહો કારણાનિ નિનોય મે ।
 સાસ્યે કૃતાતે પ્રોક્તાનિ સિદ્ધયે સર્વકર્મણામ્ ॥૧૩॥
 શ્લોકાર્થ — હે મહાબાહો અર્જુન ! સર્વ કર્મોની સિદ્ધિને માટે

વેદવિદ્યાશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તમાં આ પચ કારણો કહેલા છે, તે હું કહું છું,
 તે સમજી લે. (૧૩)
 ટીકા — તે પચ કારણો ઠું પણ કદાચ બંધુતો દરો, કારણ કે
 તેજુ શાખોજે મુકત હસતે વર્ણન કર્યું છે તે વેદરૂપી રાજાની શાજ
 ધનીમાં લાખ્ય વેદવરૂપ મંદિરમાં નિરૂપણરૂપી નોજાવથી પ્રસિદ્ધ છે
 કારણ કે સર્વ કર્મોની તિદ્ધિ યજાને માટે ના જગમાં એજ મુખ્ય
 અને આવશ્યક છે, તેમાં આ મા કારણપૂર્ણ છે તદ્દિ હે અર્જુન !
 નવી ઘણી પીગવાથી ચારે તરફ તેની પ્રસિદ્ધિ ઘણેલી છે માટે જુ
 ખાસ તેને સ્મરણમાં રાખ, કોઈક કાને તે કુદાવલ યર્ષ પડ્યો, અને
 માત્ર તેજુ જાનરૂપી રત્ન તાર હાથમાં આનું છે તેા અન્વના મુખથી
 ત દે જો વ ત સ ભગની પડે જોવી અકલ્પ્ય તારે શા માટે વેધી જેકરો ?
 અપણી સન્મુખ આરમ્બી હોય તેા પછી, 'મારૂ મુખ કેવું દેખાય છે

અધ્યાય ૧૮ પ્રો

બૂટી ગયા કે શું? આર દુ અને તુ એવો દેવભાવ આપના ભાવ
 નુમા શા માટે બલો છે? ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ જોયા - તીક, ત્યારે હવે
 ને તને ને વાન બેવાનો પ્રારબ કયો હતો તે કહુ છુ, તે સાવધાન
 ચિને સાબળ હે ધનુષર! ખરેખર, સર્વ કર્મની ઉપત્તિ પરસ્પર આ
 ૧૨ સાધનોદારા થાય છે અને ને આ પાચ કારણના યોને કર્મને
 પસારો થાય છે, તે પાચ કારણોજ તે કર્મના હેતુ હોય છે એ વિષ
 યમા આત્મા તો ઉદાશ્રીનજ હોઇને કર્મનું નિમિત્ત મરણ વા ઉગાદાન
 નુ તે હોતો નથી અથવા તો તે કર્મનો સદાયક પણ બનતો નથી
 તેન રહે શુભ કિવા અશુભ ક્રમો એવી રીતે થાય છે કે, જેમ રાત્રિ
 અને દિવસ અકાશમા ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ આકાશ તો તેથી
 અસ્તિત્વ હોય છે પાણી અને તેજનારા ઉત્પન્ન થતી વરાગને
 વાયુની સાથે સબંધ થય છે એટલે તે આમશમા ભવ છે અને તેના
 અષ્ટો બને છે, પરંતુ આકાશ તો એ વાન બલવું પણ નથી પુષ્કળ
 ઇ એટલા કરીને તૈયાર કરવામા આવેલી નોકાને નાવિક વાયુના
 રથી પાણીપર ચલાવે છે, પરંતુ તે સ્થાને ઉઠક સર્ષ કિયા નહિ
 સ્વપ્ન માત્ર સાક્ષીમૂલક રહે છે, કિવા મૃતિમનો પિટો ચક્રપર મૂકી
 ઘાવતી ચક્ર ફરવામા આવતા ત ગોગાતું મૃતિકાપણુ જઈ ઘટો
 તૈયાર થાય છે, તેમા કુભાવના કસબ સિવાય વગને હતર કચી
 સદાય મળે છે જગમા હોકાના સર્વ વ્યાપાર સૂર્યપ્રમથથી ચાલતા
 હોવા છતાં પણ ને પ્રમલે સૂર્ય તેથી અલિમ હોય છે, તેજ પ્રમલે
 પાચ હેતુઓથી ઉપજત પાચ કારણો યાગ સર્વ કર્મફળી લતાઓનું
 મૂળ સ્થાય છે અને આત્મા તો તેથી તદસ્થજ હોય છે હવે તેજ
 પાચ કારણોનું પૃથક્ પૃથક્ વર્ણન ઉત્તમ પ્રારે કહી સભગાતુ છ
 મુખ્ય ફોને ને પ્રમાણે વર્ણન કરી લેવા પડે છે, (૩૧૪)

અધિષ્ઠાન તયા કર્તા કરણ ચ પૃથગ્વિધમ્ ।
 વિવિધાશ્ચ પૃથક્ ચેષ્ટા દૈવ ચૈવાત્ર પચમમ્ ॥૧૪॥

શ્લોકાર્થ -- અધિષ્ઠાન એ છે આધરમૂર યીર, તેમજ કર્તા
 એ છે ઇવ, પૃથક પૃથક કર્યો, પ્રાણાપાનાદિ વાયુના નાના નકામના
 વ્યાપા, અને દૈવ અર્થાદ દિવ્યેના દેવતા, આપના કાલો છે (૧૪)
 ટીકા -- ને પ્રમાણે કર્મના પાચ કારણોના વર્ણને સભગા રહે
 ને પ્રથમ મરણ છે આ રહેને અધિષ્ઠાન કહેવાતું પ્રયોજન એવ છે
 ને વર્ણવર્તમન લેના એમ છે કહિયે શ્રી

દશ હાથોવડે રાત્રિ દિવસ કષ્ટ સહન કરી પ્રકૃતિના યોગથી જે મુખ
 દુ ખો ઉત્પન્ન થાય છે, તે ભોગવવાને માટે મનુષ્યને અન્ય સ્થગન
 નહિ હોવાને ક્ષીધે દેહનેજ અધિષ્ઠાન કહેવામા આવે છે એ દેહ
 એ ચોવીસ તત્વોનુ વમતિસ્થાન હોઇ બ ધન અને મોક્ષની વાગવાટ
 પણ એમાજ થાય છે વધારે શું કહું ? એજ ભગૃતિ, સ્વમ અને
 મુખુક્તિનુ મુખ્ય ગૂઢ છે માટે હે ધનજય ! આ દેહને " અધિષ્ઠાન "
 એ નામ યોગ્યજ છે હવે કમનુ બીજુ કારણ કર્તા છે, અને એને
 ચૈતન્યનુ પ્રતિબિમ્બ અર્થાત્ જીવ કહેવામા આવે છે આકાશમથી
 મેાનુષ્ટિ થયા પશ્ચાત્ પૃથ્વીપર તેના ખાચોચીઆ થાય છે, અને પછી
 તેમા આકાશનુજ પ્રતિબિમ્બ પડતા જે પ્રમાણે તે પ્રતિબિમ્બ તેનાજ
 આકારનુ હોય છે, કિવા જેમ નિદ્રાના પ્રાબન્ધથી રાજા પોતાનુ
 ઐશ્વર્ય વિમરી જઈ સ્વપ્નમા પોતે બિમુક થયો છે એવી પ્રતીતિ કરે
 છે; તેજ પ્રમાણે ચૈતન્ય પોતાનુ સ્વરૂપ વિમરી જઈ " દેહજ હું હું "
 એમ માની દેહ રૂપે રક્ત થાય છે જ દેહમા આત્મસ્વરૂપ વિમારે
 પડે છે, ત્યા ચૈતન્ય 'જીવ ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તે જીવે દેહને
 અભરાવચન આપેલુ હોય છે દેહવારા જ જે કર્મો વાય છે તે હુંજ
 કરૂ છુ એમ એ જીવ જમથી પ્રદે છે, તેથી જીવને કના કહેવામા
 આવે છે પછી ક્ષ્ટિ એકજ હોવા છતા તે પાપણના કેશને ક્ષીધે ચમ્મ
 રના વાળોની પેડે બિન્ન દેખાર છે, અથવા ઘરમા રહેલો એકજ
 દીપક ઝરૂખામાથી એના જ પ્રમાણે અનેકરૂપે દેખાર છે, કિવા એકજ
 પુષ્પ ગુનાર, પીર કરૂના ઇત્યાદિ નવ રસોના આવિર્ભાવ દર્શાવવા
 હોને એ લે જ રમખું ત નવ રસ ના દેખાવા ભાગે છે, તે પ્રમાણે
 બુદ્ધિનુ એકજ જન નેરાદિ તિ ન બિન્ન ઇંદ્રિયોવારા તિન્ન
 તિન્ન રારે જાર આર છે હે નૃપનદન ' તે પૃથ્ક પૃથ્ક
 દરિયે ડોલેનુ સીમુ ૧૫ ૭ રૂર્વે કે પશ્ચિમ તરફ વ'ત
 નાગ્ય નદિને જઈ મન્ય પશ્ચાત્ જેમ તેમનુ પાણી એકર થાય છે,
 તેજ રમલે રાજ વાકુમ જ કિવા રાત્રિ છે, તે પૃથ્ક પૃથ્ક
 અવરોમ પૃથ્ પૃથ્ જને ૭ જારે તે વ યાત્રારા બનાવ પ
 છે, ત્યાર તેન બ પળે તારનુ કીલે છે એ અને હમ્મ ૧૩ બદ
 પે છે ત્યારે તેને જ રૂ ૭ ૧૧૧ દેશનો જ ૧૦ ૭ીએ ધીવ તે
 પવના નુર અને તારે તેને નીવ ડીલે અને મામૂ
 જ ૧૦ જે જે ત્યાર મૂલ્ય ફીર ' ન નીતિ પુ'૧૧૧ ન તે
 ટ ન જ ની ધી ૭, ની તન ન, / જ નીલ ૧

ઉપરના ભાગ તરફ જે આસોવદાસ બાય છે, તેજ શક્તિને ઉદાન
 (કેદસ્થ વાયુ) એવું નામ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેજ શક્તિ બ્યારે શુદ્ધ
 દ્વારા બહાર પડે છે ત્યારે તેને અપાન (અસ્થ વાયુ) એ નામ પ્રાપ્ત
 થાય છે, અને તે બ્યારે સર્વ શરીરમાં વ્યાપી બાય છે ત્યારે તેને
 વ્યાન (શરીરસ્થ વાયુ) કહેવામાં આવે છે બહુ કહેલા અન્નનો રસ
 સર્વ શરીરમાં પ્રસરી બ્યારે સર્વ સાધાઓમાં ભરાઈ બાય છે, જે
 અન્નુન! આ પ્રમાણેની ક્રિયાઓ કરનાર શક્તિનેજ સમાન અર્થાત્
 નાભિસ્થ વાયુ કહેવામાં આવે છે અને ભગાસા, ધીક, ચોડગર વગેરે
 વાયુના જે વ્યાપાર થાય છે તે નાગ, કૂર્મ, કૂકલ ઇત્યાદિ ઉપપ્રાણના
 વ્યાપાર છે જે સુખટ! આ પ્રમાણે જે સર્વ વ્યાપાર એક વાયુનાજ
 છે, પરંતુ જો સૌના વર્તન પ્રમલે તેના નામ બદલાય છે આ પ્રમાણે
 ચોતપોતાના વ્યાપારથી જે વાયુની શકેલ લિન્ન લિન્ન થાય છે, તે
 કર્મનુ જે શુ કાલુ છે એમ ઠું સમજ થઈ શુ સમાન ઉત્તમ
 શુભા ચક્રોચ થય અને તેવામ પૈર્વિમાનો યોગ મળે; અથવા
 જેમ વસત શુ હોય અને ભાગ પલુ હોય, તથા પ્રિય મનુષ્ય અને
 સાક્ષિત્યનો સબધ પલુ હોય, અથવા જે અન્નુન! કર્મનુ હોય અને
 તે પ્રકુલ થાય અને પછી તેમા પુષ્પરેણનો ઉત્પન્ન થાય, એકેદ મનુ
 ષ્યની વણીમા કવિત્વ હે થ અને વગી તની કવિત્વમા સિક્ષિતા હોય,
 તથા તે સિક્ષિતામા આત્માત્વની પૂર્ણતા આવે, તેજ આમાણે સર્વ
 વૃત્તિના નેધર્થથી યુક્ત જે શુદ્ધિ તે ઉત્તમ પ્રમાણી હોય, તેને સર્વ
 ઉદ્ધિઓ અનુકૂળ હોય અને સર્વ ઉદ્ધિયેને જુલુક દેનાર તેના જેવ
 તાનો વસુદાય પલુ તેમને અનુકૂળ હોય, અથવા અનુકૂળિયે ઉદ્ધિઓ
 પ્રત્યે સુધાદિ દેવમડગની અનુકૂળ હોય, તે દેવે ના સમુદાય આ
 કર્મનુ પચમુ કાલુ છે જેવ કહે છે -હે અન્નુન! સમજ્યો કે! આ
 પ્રમલે તાત શુદ્ધિ મહલુ કરી શકે એવી રીતે કર્મના પચ પ્રકરના
 કાલો તને કદા હવે જે પચ હેતુના જે બધી જે કર્નો થાય છે તે
 તને પ્રકટ કરીને મ્હી મલગાવુ છુ (૩૫૩)

શરીરવાહ્મનોભિર્યત્વ કર્મ પ્રારમ્ભતે નર ।

ન્યામ્ય વા વિપરીત વા પચેતે નસ્ત હેતવ ॥૧૭॥

જોકથ — મનુષ્ય, કાર જે વલ્લી અને નનના, વદામ ક્રિયા
 અદ્ય જેવ જે જે કર્નો કરે છે, તેના જે નયે... જે પચ હેતુઓ છે
 દીક્ષા — વસત શુદ્ધિ નસિ પચ તને જે મ્હી વૃત્તિને નવ

પરલવ કુટે છે, પ લનો કુટયા પત્રી પુષ્પમમુદાયનો ઉદ્ભવ થાય છે અને પુષ્પોમાથી કૃષ્ણો નિર્માણ થાય છે, અથવા વર્ષાઋતુમા પ્રથમ મેઘ ઉત્પન્ન થાય છે, મેઘમાથી પર્જન્યવૃષ્ટિ થાય છે અને પર્જન્ય વૃષ્ટિ દ્વારા ધાન્યની ઉત્પત્તિ થાય છે, કિવા પૂર્વ દિશામા અરુણોદય થાય છે, પછી સૂર્યોદય થાય છે અને સૂર્યનો પૂર્ણ પ્રકાશ થાય છે, તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! મન એ કર્મના સક પનો હેતુ છે અને સક પવડે વાણીરૂપી દીપક પ્રકટે છે, પછી વાણીના પ્રકાશથી કર્મની વાટ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગે છે ત્યારે જ્ઞાતી કર્મ કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે શરીરાદિક સ્વ ઈદ્રિયો કર્મનું કારણ બને છે અથવા જેમ લોહાનું સર્વ ક્રમ લોહાવડેજ થાય છે, અથવા તત્તુ વડેજ જેમ કપડું બને છે, જેમ હીરાને હીરાવડેજ પહેલ પાડી શકાય છે, તે પ્રમાણે મન, વાચા અને દેહના કર્મનું કારણ મન ઇત્યાદિક છે આ સ્થને કર્મના શરીરાદિક કાણો તેજ તેના હેતુ શી રીતે યજ થકે ! એની કદાચ કોઈ શકા ધરે તો તેનું નિવાળ સાબળ જે પ્રમાણે સૂર્યના પ્રકાશનો હેતુ અને તેનું કારણ સૂર્યજ છે, કિવા શેરડીનો માઠો એજ શેરડીની વૃદ્ધિનું કારણ છે, અથવા સરસ્વતીની સ્તુતિ કરવાને માટે વાણીનેજ (સરસ્વતીનેજ) શ્રમ આપવો પડે છે, કિવા વેદનું મહત્ત્વ વર્ણવવું હોય તો તે વેદજ વર્ણવી શકે છે; તે પ્રમાણે કર્મને શરીરાદિક એજ કારણ છે, એ વાત તો સર્વને વિદિતજ છે, પરતુ તેઓ કર્મના હેતુ પણ છે એ વાત પણ નિ સ યત છે દેહાદિક કારણોનો દેહાદિક હેતુઓ સાથે યોગ થતજ કર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે તે કર્મ બે શાશ્વત વિધિથી કરવામા આવે તો હે ધનજય ! તે પુણ્ય કર્મ કહેવાય છે, અને તેનેજ ન્યામ્ય કર્મ કહેવામા આવે છે અને તેનો હેતુ પણ ન્યામ્યજ છે જે પ્રમાણે પર્જન્યનું પાણી ડાગરપર સચિત થાય તો તે જમીનમા યોષાઈ તો બધ યજ, પરતુ તેથી ઉત્તમ લાભજેમ થાય છે, અથવા કોઈ એક મનુષ્ય એકક્રમ દ્વારકાની વાટે પડે તો તેને ચાવવાનો શ્રમ તો થાય છે ખરા, પરતુ તેનું એક પગડું પણ તથ જતુ નથી તે પ્રમાણે હેતુ અને કારણના યોગથી કોઈ અધક્રમ થાય છે તોપણ ત ને મશાજ હોય તે તે પુણ્ય કર્મ કહેવાય છે એક પાત્રમાનુ દૂધ આપે અ પ ઉત્તરાઈ અથ તેથી કાઈ તેનો મદુપયોગ થયો કહેવાયે નહિ ત પ્રમાણે શાજ વિધિથી સ્થિત ક્રમ જ્ઞાતમા આવે, છતા તેને વ્યથ ગએતુ ન મન વામા આવે તો પત્રી ધાકમા ગએવા દ ને પતુ દાન મ ન કી

વાય એટલે સૂર્યનો જન્મ થયો એમ તે કહે છે, અને તેજ પાણી
પાનળી હાંમે એટલે સૂર્ય કપિત થયો એમ તે જણાવે છે, અને
ખાપોલીડ સુકાઈ બાધ એટલે સૂર્યનો નાશ થયો એમ તે સમજે છે
નિદામ્બ મનુષ્ય ત્યાં સુધી જાગૃત થતો નથી ત્યાં સુધી તેને સ્વપ્ન
સત્ય ભાસે છે જે આ રજીત છે એમ જાણતો નથી, તે તેને સર્વ
સમજીને જીતિ પામે એમા આકાર્ય શું ? ત્યાં સુધી આખમા કમજો
હોય છે ત્યાં સુધી ચદનો રગ પીળોજા ભાસે છે અરે મૂઠો એ
મૂગજાળી જમિત ન થાય તો પછી કોણ થયો ? તે પ્રમાણે તે શાસ્ત્ર
અને ગુરૂના નામના ઉચ્ચારનો સ્પર્શ પણ થવા દેતો નથી, કારણ કે
તે મર્ખતાળીજ છો છે અજ્ઞા ચાવના હોય છે તે જોઈને શિવા
ચદપર સાગાનો આરોપ મૂકે છે, તે પ્રમાણે દેહજ આત્મા છે એવી
દ્રષ્ટિથી તે આત્માપર દેહરૂપ જાળ આરોપે છે પરી હે અર્જુન ! તેની
આરી સમજાથી દેહરૂપી કે ખાનામા કર્મની મજાજત સાંગથી બધર
છ મિચારો પાપન નલિકાપર બેડેવો હોવ છે, તે શુ બધાઈ ગયો
જુ અલી કડ ક પનાથી પોતાના પગ સુકળ હોય છે છતાં પણ પોતાના
પજાની નવિ બને પકવી રાખે છે, તેમ નિર્મળ આત્મસ્વરૂપપર જ
દેહ કરવા ધમનો આરોપ કરે છે તે કોળવધિ કર્મો પર્વત કર્મ
માજ પુષાઈ તબ છે (૩૮-૬)

૬૩ મ વા છતાં પણ જન ધમનો સર્શ થતો નથી, અને
જન્મ વ સાનળ સનુઅમા જાણ છતાં જુ તને મમુદ સ્પર્શ કરી સાખો
નથી, તે પ્રમાણે જ નાશિતના કુલક કમ કરે છે તેને કેવી રીતે
એજાનો તે શું જુ મુખના સરૂપ તિરે તિયા કરતા આપજનેજ
તુજાજા સામ થાવ છે તેના નાજાગરટે એના આખાળીજ વગુ
આપજને દિનેસર થાવ છે, અથવા આગળી સ્વરૂ ધમ્યાળી આપ
હુજા હાવ તમા દેહરૂ છે, તિયા નીકુ પાળીમા નાખના એમ તેનું
સાક્ષ યે જાવ છે, અને જા નોખના નાશિતજ તજુ જોવાથી એમ
જાપજુ જવર જાપ જાવ દેહરૂ થાવ છે, તે પ્રમાણે મને ની
શિવિને સિચન જાવ જાતલ દેહરૂ તજેજુ આત્માનું ધવ
જાજન તાલ થાવ છે મટે સૈવ સૈવ તુજા વલજ કુતુ બન
જાજુ જિવન જગજુ જાણ હુ મ જાણ જાજુ જ મુત
દુને જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ
જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ
જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ જાજુ

यस्य नाहकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वापि स इमल्लोकान्न हति न निवद्वयते ॥१७॥

શ્લોકાર્થ — હું અમુક કમ કરું છું એવું જેને અભિમાન નથી અને જેની બુદ્ધિમાં કર્મથી વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી, તેને આ સર્વ લોકોનો વધ કરે, તોપણ તે વધ કરતો નથી અને તે વધના દોષથી વિમ્ન થતો નથી (૧૭)

ટીકા — હે પ્રભુદેવ અર્જુન ! જે અનાદિમનથી નજાનકાપી નિદ્રામાં વિશ્વકાપી સ્વપ્નનો અનુભવ વર્ષો યથા લેતો હતો, તેને 'તત્ત્વ માસે' જે મદાવાક્યથી અને શુક્રપાના બાળથી, માત્ર મમ્નકાપર હાથ મૂકવાથી નહિ પરંતુ પીઠ યાજ્ઞીને ભગૃત કયો હોય તે નમ છે, હે અર્જુન ! ભગૃથી સ્વપ્ન અને નજાનકાપી નિદ્રાનો ત્યાગ કરી નિઃસ્વકાપના દર્શનથી જે તદ્દલ ભગૃત થયો છે એક ઉગતની સાથે મૂળાનુ પૂર આપોનાપ ન થાય છે, કિવા બા-વદશા તમામ યથા પછી બાકી કોઈ કરતો નથી, કિવા કાક બનીને ભસ્મ થયા પછી જેમ તેમ કાકપણ રહેતું નથી, અથવા ભગૃન પયા પછી જેમ સ્વપ્ન દર્શિનાચર થતું નથી, તેમ હે અર્જુન ! તેને હું અને મારું જેવું અભિમાન રહેતું નથી પછી નિમિરતું દર્શન કરવાને માટે સૂર્યને તેવા લોચરામાં પ્રવેશ કરે તોપણ તે ત્ય તેવું દર્શન કરી શકે નથી તે પ્રમાણે હું જ્ઞાત્મા છું એવો જેને કંઈ નિશ્ચય થયો છે, તે જે વસ્તુ વાદ્યજે છે તે વસ્તુ દ્રવ્ય અને દ્રષ્ટિ તદ્દિન તેને આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાને જે પદાર્થને અગ્નિ સ્પર્શ કરે છે તે પદાર્થ પોતે જેમ અગ્નિકાપ બની નથી છે, અને પછી જેમ દાહ અને દાહ એવો લેઈ રહેતો નથી, તેજ પ્રમાણે કર્મને લિન્ન માનીને જ્ઞાનાપર જે કલાપણનો આરોપ નહીં થાય, તેના જ્યારે નાશ થાય છે ત્યારે જે પ્રકૃત અવિદિત રહે છે, તે આત્મસ્થિતિ છે જે આત્મસ્થિતિમાં રહેનાર જે એક પુરુષ, તે શુભા દેહને કોઈ જુદી વસ્તુ માન્યો કે ? પ્રલયને પ્રયત્ન તે સમુદાય કોઈ બીજા પ્રવાહનું અસ્તિત્વ રહેવા દેતો નથી, તેમ હે અર્જુન ! અનલ પ્રકાશકાપમ અલ્પતા ઠપન્ન યથા પછી તે પ્રકાશકાપ એકો અહકાર દેહને હીષિ ખડિન થઈ રહતો નથી સૂર્યને પ્રતિ બિભશી સૂર્યને પકડી શકાય છે કે ? હાથ વલોલી મુખજી મડી હીષ પછી પુન તેને હાથમાં નાખવથી શુ તે તેના હાથે જીવે જ્ય છે ? અથવા હે વીરજી ! કાક જ નને અગ્નિ તૈલર મ્યા પુને તેને

યાદ એટલે સૂર્યનો જન્મ થયો એમ તે કહે છે, અને તેજ પાણી પવનથી હાલે એટલે સૂર્ય કપિન થયો એમ તે જણાવે છે; અને ખાઓરીડ સુકાઈ જાય એટલે સૂર્યનો નાશ થયો એમ તે મમજે છે નિદાગ્રસ્ત મનુષ્ય જ્યાં સુધી જાગૃત થતો નથી ત્યાં સુધી તેને સ્વપ્ન સત્ય ભાસે છે જે આ રજજુ છે એમ જાણતો નથી, તે તેને સર્વ સમજીને બીજી પામે એમા આશ્ચર્ય શું ? જ્યાં સુધી આખમ કરમણે હોય છે ત્યાં સુધી ચંદ્રનો રંગ પીળોજ ભાસે છે અરે મૂંગા જે મૂંગજાથી ભ્રમિત ન થાય તો પત્રી કોણ થશે ? તે પ્રમાણે તે શાસ્ત્ર અને ગુરૂના નામના ઉચ્ચારનો સ્પર્શ પણ થવા કેતો નથી કારણ કે તે મૂર્ખતાથીજ છુટે છે અજ્ઞા ચાવના હોય છે તે જોઈને શિવાજ ચંદ્રપત્ર ચાનાનો આરોપ મુદ્દે છે, તે પ્રમાણે દેહજ આત્મા છે એવી દ્રષ્ટિથી તે આત્માપર દેહરૂપ જાગ આરોપે છે પત્રી હે અર્જુન ! તેની આડી મમજાથી દેહરૂપી દેહજાનામા કર્મની મજબૂત સાકારથી બંધાઈ છે બિચારો પાપન નાનકાપર બેડેવો જોડ છે, તે મુદ્દે બંધાઈ ગયો છુ અહીં દ્રઢ કપનાથી પોતાના પગ સુકાઈ હોય છે છતાં પણ પોતાના પદ્મવતી નવિખને પની રાખે છે, તેમ નિર્માણ આત્મસ્વરૂપપર જે દેહ કરવા કર્મનો આરોપ કરે છે તે કોન્યવધિ કર્યો પર્વત કર્મ માજ સુધાઈ રા છે (૮૧)

૬૪ મ ના છતાં પણ જને ખની સ્પર્શ થનો નથી, અને જમ વ સાનગ વસુદમા નાના છતાં પણ તેને સમુદ્ર સ્પર્શ કરી શકને નથી, તે પ્રમાણે જ અનિતનાપૂરક કર્મો રે છે, તેને કેરી રીતે બેજાનને તે કહું છુ મુખાન્ય સ્વરૂપ વિરે વિચાર કરના આપજુનેજ તુખાન્ય સામ થાડ છે, કીરના વકાશરટે જોના આપજીજ વરુડ આજુને કટિભાગ્ય થાડ છે, નથાના આજી સ્વચ્છ કર્યાથી આપ હુજ સ્વરૂપ તમા દેનાડ છે | વા મીકુ પાપીમા નાખના જેમ તેનું પાપું વેઠાડ છે, અને આ મીમાના અનિજીબ તરુડ જોનાથી જેમ આ પાપું સ્વરૂપ જ નાના વડોય થાડ છે, તે પ્રમાણે મતેની વિજિન્યા વિચાર થાય જાતલ હ છે મએતુ આત્મસ્વરૂપ થય જ રજને સામ થાડ છે મટે સૌવ સ્તિનુંજ વસુદ કહું જને તનજ તુલે નિ ન જવડુ ના નુખર્મ ના છ ન મુન કુ ને પર જન નથી વર્મર ન વર્મરો જમ કિ નુ ન થી નરે ને વન : ન મર્મ - જન મુ - ના ન નમુડ તન નિતન કહું નરે ન

વન્ન નાદગ્નૌ ભાગૌ વુદ્ધિર્મ્ય ન લ્પ્યતે ।

દન્વાપિ મ દર્માંગેરાત્ ઇતિ ન નિવદ્ધયતે ॥૧૭॥

પ્રથમથી — જ્યારે આ કાંઈ જેવું કાને અભિમાન ના, આ નાં જુદાં પ્રયોગ વિગત ઉપર થતું નથી, તે જો આ ઉપર લોકોના વધ કરતાં લોકોને વધ નો નથી અને તે વધનું રૂપાં લિખ થતો નથી (૧૭)

દીક્ષા — પ્રજાને અભુક્ત કરીને અનાદિક ગદ્ય અનાદિકથી નિઃશ્ચિન્ન કરીને અભુક્ત કરી શકાય તેવા દેવો તેને તત્ત્વ દાતા' જે પ્રતાપ પ્રયત્નો અને જુદાં જુદાં અર્થો, મત્ત મસ્તકપર દાયકા વધુ નહિ પરંતુ પી કાલગ્રીન બાહ્ય પ્રયોગે વત પ્રમદે જે અભુક્ત' અદુષ્ટી મત્ત અને અનાદિકથી નિવાનો ત્યાં પ્રી નિજાસ્વરૂપના દરજી જે રહજ જે ન થયો છે નહીં ઉત્તરની

દેમ જાનું પુ આપોઆપ ન થય છે, જિવ જ યદયા મમામ લા પી જાદયો કાર્જન નથી જિવા મહ બળને બરમ થયા પા જેમ તેમ મહદુરુ રોડુ નથી, નયવા બા ન થયા પછી જેમ સ્વત્ત્વ દિગ્ગે સ્વત્ત્વ નથી, તમ જે અભુક્ત તેને જુદાં અન માટે જેવું અભિમાન રહ્યું નથી પછી નિમિત્તુ દરન પ્રવાન માટે સૂર્ય ગમે ત્યાં જે પામ પ્રયત્ન કરે તેવજુ ત ત્વ તજુ થયા કરી શકતો નથી તે પ્રમદે જુદા માં, જેવા અને કદ નિદેવ થયે છે તે જે વસ્તુ ત દુક્તને છે તે વસ્તુ કદા અન દિગ્ગે સદિત તેને આત્મસ્વરૂપ જાણે ન પદાર્થને અભિ સ્પર્શ કરે છે તે પદાર્થ પોતે જમ અભિરૂપ બની જાય છે, અને પછી જેમ દાદ અને દાદા જેનો ક્ષેત્ર રહેનો નથી, તેજ પ્રમદે કર્મને લિન્ન માનીને આત્માપર જ કતાપણાને આરોપ જ્વામ આવેલો તેને જ્યારે નાશ થાય છે ત્યારે જ કાર્જ અવશિષ્ટ છે છે, ત આ મસ્થિતિ છે જે આત્મસ્થિતિમ રહેનાર જે ક્ષેત્ર પુરુષ, તે જુદા દાને કોઈ જુદી વસ્તુ માન્યે કાર્ પ્રવચક ગમે પ્રચ્છ જલક્રમવાય કાર્મ લીલા પ્રવાહનું અસ્તિત્વ રહેવા રેતો નથી, તેમ જે અભુક્તી અનત પ્રદક્ષસ્વરૂપમ અત્તા ઉપન્ન થયા પછી તે પ્રદક્ષસ્વ યન્તો અદકાર રેવને લીધે અલિન થઈ શકતો નથી મૂર્તિના પ્રલિ લિલા મૂર્તને પકડી શકાય છે કાર્જ હાથ વલોપી મખલુ, ગી લીલા પા પુન તેને હાથમ નાખવાથી જુ તેને ગી સાથે જી જાય જે નહીં નહીં વીરે કાર્જ મહ બળને અભિ લેવાર કર્યા પછી તેને

કાષ્ટની પેટીમા ગખીએ તો તેમા તે ગોધાએલો ગ્હી ગકે ડે કે ? ત્રિવા
 રાત્રિના ઉત્તરમાથી સૂર્ય બહાર નીકળ્યા પછી 'રાત્રિ' રહેશે ખરી
 કે ? તેજ પ્રમાણે નેચ અને જ્ઞાના એ બને જેના વિવીન થયા છે,
 તેને હુ દેહ છુ, અથવા ગેહજ આત્મા છે એવો ગર્વ કયાથી હોત ?
 આઠાશ ન્યા જ્ઞાન ત્યા પછુ તે પોતેજ ભરેલુ હોવાથી સ્વભાવથીજ
 તે સર્વત્ર વ્યાપ છે તે પ્રમાણે તે જે જે કર્મ કરે છે તે આત્મ
 સ્વરૂપજ છે, તો પછી તે ક્યા કર્મથી કર્તૃત્વ ગ્રહણ કરશે ? ગગન સિવાય
 ગગનને રહેવાનુ અન્ય સ્થાન નથી, સમુદ્રને પ્રવાહ હોતો નથી અને
 ધ્રુવને ગતિ નથી, તેની તે પુરૂષની સ્થિતિ હોય છે આ પ્રકારે જેણે
 આત્મજ્ઞાનના યોગથી કમના કર્તાપણાનુ અભિમાન ત્યજી દીધુ છે,
 તે પછુ દેહ છે ત્યા સુધી કમ તો કરે છેજ પવન વાતો બધે
 થાય છે, તો પછુ વૃક્ષનુ હાવલુ તો ચાતુજ રહે છે અથવા કર્પૂર
 સમાસ થાય છે, તોપણુ કરડીઆમા વાસ તો અવશિષ્ટજ રહે છે
 અથવા ગાયનનો સમારભ સમાસ થાય છે, તોપણુ ગાયન સામગ્રીને
 મનને યએલો આનંદોત્સાહ તો રહે છેજ, ડિવા પાછી મુકાઈ ગયા
 છતા જમીનની ભીનાશ જતી નથીજ, અરે ! સૂર્યાસ્ત થયા છતા પણ
 સધ્યાકાળે પશ્ચિમ દિશાના આઠાશમા સૂર્યની જ્યોતિનુ તેજ (સધિ
 પ્રકાશ) દેખાય છેજ નિશાનને છેવા પછી પણ બાહ્ય તેની ગતિ પુરી
 થઇ જાય ત્યા સુધી આગળ જાય છેજ, કુભારે ચાકપર પાત્ર તૈયાર
 કરી લીધા પછી પણ પૂવે આપેલી ગતિથી ચાક ફર્યાજ કરે છે, તે
 પ્રમાણે હે ધનજય ! દેહાભિમાન નષ્ટ થયા પછી પણ જે કર્મથી દેહ
 ઉત્પન્ન થયો છે તે દેહની પાસે એટા કરાવે છેજ કેમકે આ એણુ
 નવલબન તેની ઇચ્છાપર હોતુ નથી સ-પ કર્યા વિના પણ સ્વપ્ન
 આવે છે, અગ્ન્યમા જેમ રેાપ્યા વિના પણ વૃગો ઉગે છે, અને રચના
 કયા મિત્રાય પણ જેમ આઠાશમા ગર્ધવનગર ઉદ્ભવે છે, તે પ્રમાણે
 આત્માના સક પ વિના પણ પાછળ જે દેહાદિ પચ કારણો વ્યા,
 તેનાવડે પણ આપોઆપ કર્મો થઈ જાને છે પૂર્વ જન્મના સંસ્કારને
 અનુસરીને એ પાચ કારણો અને તેણુ અનેક ક્રિયાઓ કરાવે છે તે
 ક્રિયાઓ પછી ચાહે સર્વ જગતનો સંહાર થાઓ કે નવા જન્મ
 નવાઓ, કુમુદિની દેવી મુગાઈ જાત છે અને પ્રમાણે વિકાસ કેવો થાય
 છે, એ બને બામતો પોતાવડે થયા છતા પણ જેમ સૂર્ય નથી જાવતો
 ક્રિય આઠાશમાથી વીજ પગીને જમીનના ટુકડે ટુકડા કરી નાખે ત્રિવ
 વૃષ્ટિ થાને જમીનને લીલી ગાર બનાવી દે, તોપણ આ ઉપર ધનના

પડે તો તે દાઝે છે કે ? કિવા શબ્દ પોતાને કવિ ખુબે છે કે ? તે પ્રમાણે મારા સ્વરૂપથી કોઈ પણ કર્મ બિન્ન નથી એમ જે સમજી તેની મુદ્દિને ડ્યો પઢાય સ્પર્શ કરી શકશે ? માટે જે કાર્ય, ક્ષણ અને કિરા એ ત્રિપુત્રી પોતેજ બની ગયો છે, તે શરીરાદિ દ્વારા થતું કર્મથી બંધ થનો નથી કારણ કે જીવ મહત્તાપૂર્વક પોતાને કતા માની પવ્યમહામૂલકે સા પ્રાણ મોને શ દ્રિયોના માધનથી ન્યાય કિયા અયાય એટી જે વજારની કિયા કરી એ ક્ષણમા કર્મરૂપી ભુવનો પેસાર રે તે પરતુ નહીં માણુ કે આ મોટા કર્મનો આત્મા સહાયક થાય નથી અને તે આરબ કરતાંયો પણ નથી તે તો સાફી મૂલ અને જ્ઞાનરૂપક માટે સમ પ્રાપ્તિનો જે સકરપ થાય છે તેન કેવી પીતે આના આપશે ? તેજ પ્રમાણે કર્મમા તેને મર્ધ જમ પણ રહ્યા નથી પ્રમના કેવળ મૃતિનેજ પડે છે જે કેવળ આમ જન્મ થયો છે તે ત્રિપુળ મડી બેરી માનામા જુરતોજ નથી તે મૃતિયાં સમ રાજા અજ્ઞાનકી કરાવ જે જ્ઞાનરૂપી ચિત આલે મવામા આન છે સા ચિત ચિત રા અન ચિત્ત એ ત્રિપુત્રી વિગમન રા છે એ વાત નુ જ્ઞાન રા મારી તેને નુ મુ (૫૪)

જ્ઞાન જ્ઞેય પરિજ્ઞાતા ત્રિવિધા કર્મચોદના ।

વર્ણન કર્મ રૂતેતિ ત્રિવિધ કર્મસમ્રહ ॥૨૮॥

શ્લોકાર્થ — જ્ઞાન, જેર અને જ્ઞાતા એ ત્રિપુત્રી કર્મની રૂપ છે, અને કલ્પ જમ તયા કતા એ ત્રિપુત્રી મન મહત્તુ કારણ છે
 શ્લોક — જ્ઞાતા, જે અને જ્ઞાન એ ત્રિપુત્રીજ જન્મના બીજા મૂલ રોપને એન વરેજ નિ સરુવ કર્મની મરુતિ થાય છે જે ધન જવ ને રોએ એજ ત્રિશીનજ બુદ્ધ બુદ્ધ રાજના કર્મ મુ તે મમજી જીવરૂપ મૂલસિજના જ્ઞાનેદિદિ પંચવિયરૂપાં કિલા વિરહી મનની નેવલ પરી તેને વિગમન કરે છે, જયજા જીવરૂપી રાજ જે રૂપે રજી વિગતી ગાયકર જેવી દ્વાયમા જીવરૂપી જ્ઞાત કિ વિરહી રૂપે રુરુહ કરે છે વાટે જે મુ રૂપી જ જ્ઞાન રૂપે કિવા કરીને રૂપ અને રૂપ જે વજારને આન છે અને જે મુ વિગતી રૂપ પડે છે, એવ નજ મરુવન જીવને જન્મ રૂપે જે રૂપે મુ રૂપે છે તેને જ્ઞાન જ્ઞાતા આને છે એ જ્ઞાનેની મુ રૂપે જે જ્ઞાનેની સમજ આનેના ચિતરૂપે

નેયને ખટો કરીને, જ્ઞાનાને પોતાની પાછળ ઉભો કરીને પછી જ્ઞાતા અને જ્ઞેય એ ઉભયની મધ્યમા રહે છે, જ્ઞેયને જઈને મળ્યા પછી જેની તિ બધ પડે છે અને જે સર્વ પદાર્થોને નામ આપે છે, તે સામાન્ય જ્ઞાન છે એમા મશય નથી.

હવે જ્ઞેયના લક્ષણો કદુ છુ તે સાબળ. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એવા જ્ઞેયના પાંચ પ્રકાર છે જેમ એકજ આમકુળ પાંચે દંદિયોને ભિન્ન ભિન્ન રીતદ્વારા પ્રતીત થાય છે, અર્થાત્ શબ્દથી કણને, રસવટે છાબને, રંગથી નેત્રોને, વાસથી નાકને અને સ્પર્શથી ત્વચાને સમજાવે છે, તે પ્રમાણે જ્ઞેય એકજ છે, પરંતુ તેનું જ્ઞાન જુદા જુદા પ્રકારનું ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તે પાંચ પ્રકારનું થયું છે સમુદયમા મળ્યા પછી નદીનો એવ સમાસ થાય છે, મુકામપર પહોંચ્યા પછી ચાલવું બંધ થાય છે અથવા પાક લખ્યા પછી જેમ ધાન્યની વૃદ્ધિ ખટી જાય છે, તેમ હે અર્જુન ! દંદિયના માર્ગમા દોડતા જ્ઞાનની જ્યા સીમા આવી રહે છે, તે વિષયનેજ જ્ઞેય કહેવામા આવે છે આ પ્રમાણે હે ધનજય ! જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને જ્ઞેય, એના લક્ષણો તને કહી સમજાવ્યા આ ત્રિપુટીવડેજ સર્વ કર્મોની પ્રવૃત્તિ થાય છે કારણ કે શબ્દાદિ વિષયરૂપ જ પાંચ પ્રકારનું જ્ઞેય છે, તેજ પ્રિય ક્રિવા અપ્રિય પૈકી જમે તે એક હોય છે હે ધનજય ! જ્ઞાન, જ્ઞાતા ને જ્ઞેય પદાર્થ ત્યારે દશવિ છે ત્યારેજ તેનો ત્વીકાર ક્રિવા ત્યાગ કરવાને જ્ઞાતા ઉજુક્ત થાય છે મત્સ્યને જોતાજ જેમ બગલો, દ્રવ્યને જોતજ જેમ દરિદ્રી, ક્રિવા સીને જોતાજ જેમ કમી પુરૂષ તેની પ્રાપ્તિ કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે, જે પ્રમાણે પાણી ઉતરવી (નીચી) જમીન ત ક્ હોડે છે, જમર પુષ્પનો સુવાસ લેવાને હોડે છે, અથવા સધ્યા કાળે વાહરડાને ઊડવામા આવતા ગાયની તરફ તે જેમ હોડે છે, સ્વર્ગમાની ઉર્વશીનું વર્ણન સાભળી, લોકો જેમ આકાશમા યજ્ઞરૂપી સીટીઓ ગોડવે છે, અથવા હે અર્જુન ! પાર્શ્વે ગગનમ. ઉડતો હોય તોપણ પાર્શ્વેને જોતાની સાથેજ તે એકદમ નીચે પહોંચી જાય છે, અથવા મેઘગર્જના સાબળતા જેમ મોર આકાશ તરફ હોડે છે, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાતા જ્ઞેયને (વિષયને) જોઈને તેના તરફ હોડે છે, માટે હે પાંડુ મુત ! જગતમા સર્વ કર્મોની પ્રવૃત્તિ જ્ઞાન, જ્ઞેય અને જ્ઞાતા એમ ત્રણ પ્રકારની હોય છે એમા પણ જ્ઞેય વિષય જો જ્ઞાતાને પ્રિય હોય તો પછી તે લો !વવાને તે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ સહન કરી શકતો નથી તે વિષય તેને અપ્રિય હોય છે, તો તેનો ત્યાગ કરવાને એક

મણુ પણુ તેને યુગ સમાન ભાસે છે નીતમણિને દ્વાર જોવાજ દર્શ, અને મર્ષને જોવા તરતજ ભીનિ ઉપન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે પ્રિય કિવા અપ્રિય વસ્તુ જોવાની સાથેજ જ્ઞાતાની સ્થિતિ થાય છે અને પત્રી તેનો સ્વીકાર કિવા ત્યાગ કરવાને માટે કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે જે કુસ્મીનો શોષીત છે તે સૈન્યનો અધિપતિ હોય તોપણ મરને જોવાની સાથેજ રથપરથી ઉતરી પગપાળો બને છે, તે પ્રમાણે જે જ્ઞાતા તેજ વિપાસક્રમ થાય છે એટલે કર્તા બની રહે છે આ પ્રમાણે કર્નુત્વનો બોજો મન્તકપર ત્ર્યં લેવો એ પનાગીપર બેઠી જ્ઞાનકથી નૈરાઝ જોજન જમવાને બન્ને સ્વયંપાક બને તૈયાર કરવાને પરિપક્વ બેઠો સેવા સમાન છે, કિવા પુષ્પરેહનો ઉપભોગ લેવાને માટે જમ ખમર ભાગને ઈવાઝ કરવાની ખટખટ વહોરે, અથવા કમેઠી પોતાના નેપાઈને તુચ્છ માની ધાતુ બનવા માગે, કિવા દેવો દેવાવધ્ય. સ્વયં એ સી રહેવાન બને મોગ મરિરો બાધવાને પ્રક્રમ થાય, તે પ્રમાણે નર રાચો સી ઇચ્છાથી જ્ઞાતા ઇદ્રિયો પાસે બ્યાપાર કરવા છ મ્પીઈ અમુત ન પ્રતા બની જાય. આ પ્રમાણે આપણે જે જ્ઞાતા તેજ કરતા બનીને નાનને કરણ (ગાયત્ર) બાલીએ છીએ, એટલે પત્રી નર પત્રુ ન્વાનાવિ પીતજ ત્રાય બી છે આ પ્રકારે હે મુખતે ! જ્ઞાન નીજ પાતાની સ્થિતિ રચનાઈ જાય. જ પ્રમાણે નેત્રોની મેઠા રાય મ વા જાય છે કિવા મેઠ રતિકૃત રવાથી જમ સીમનતા વિભાવ મરકાઈ જાય છે, અથવા જોજિમા પત્રી જ પ્રમાણે મરક બદલાઈ જાય છે તે પ્રમાણે દ્રિડાના ન્યાયા ત્રયા જાતા ત્યાં કર્નુત્વાત્રિમાનમ રુઈ પટે છે એ રજા સી સી થાય છે તે દર્શનાત

ભુદિ મન ચિત્ત બન બહુકાર બં મનુષ્ય અત કરણ (અન યુત્તરી અર યન રુજિઆ) છે, અને તવા કર્ણ, નેરા, છન્દા ત્યા વા કોટી પાચ રાત્તરી બાધા રિસી છે અત કરણની વૃત્તિના રંરથી શુભ રન નાના નિષેધ જ્યાં કરે છે, ત્યારે પત્રી અ પુરુ મુરત્રિ મર અમર તને જાવવા માટે છે અને તર્ક ને તે નેરદિ રુ જ.કાઈ રન બહુત રી તેની રન ને આરુ મેર છે, રવિચનુરાવને તે રથ મપી રત તે છે કે અમ મપી રવને રુન રુચ અવા નથી એજ રમણ ને અપારે અમ ત્રાય છે તે અન રુન રુ રુજિપતિથ વાં તે મ્પનેર ત્યાં કરુમ રુ રુજિપતિ રુજન રુજ, અન અન એકર અમરકવનર રુજને રુજ નાના ને નેરદિ રિરન રા રુજ ને રમણ

ક્રમનો નશ થય ન્યા મુખી ગત્રિ દિવગ અગપ્પ ૩૨ હે (૫૦૬)
 આ પ્રમદે કમનો ન્યાગ અથવા ક્ષીકાર કરવાને માટે નાનાને
 દિવેને ઉપયોગમાં લીધી જ્યેને નેને કર્ના નામ પ્રામ થયું, અને
 આ કર્મ ૩૫૫ માં મય દિવેને દાની પેઠે વાણે છે માટે તેને
 કલ અધાન કિપાન્ય માધનો મદેવામાં આવે છે, અને જે નાધના
 દા ૩૫૫ ને ક્રિયા ૩૫ તે તેનાથી જ વ્યામ થાય છે તેને કર્મ કહે
 વામ આવે છે જ પ્રમાણે નેનીની ભુદિવડે અતકાર વ્યામ રો
 ૩૫ ક્રમ મિલેવડે સદ્પ્રમાર વ્યામ હોય છે, વિસ્તારથી જમ
 વર્તિ વ્યામ રોય છે ૨૫ની પ્રમદા જે પ્રમદે સુર્વપ્રકાશ વ્યામ
 રો ૩૫, મિલેવાથી જમ દેવેના નમ વ્યામ હોય છે અને અવ
 દાની જમ કાપાર જમ રોય છે તે પ્રમાણે હે અર્જુન ! કર્વાની
 ક્રિયાથી જ વ્યામ રોય છે તેજ કર્મ છે જેમ સમનથી આ પ્રમદે
 હે અર્જુન ! તેમ આ કર્મ અન કરણ જે પ્રવેના લગ્નો કલ
 દાના નાન અને નય જે વલુથી કર્મની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેજ પ્રમાણે
 કર્મ કલ અને મર્થ જે ત્રિપુત્રી કર્મના સચયગ્પ છે અક્રિમ્મ જ
 પ્રમાણે ધમ રોય છે ન બીજામાં જમ વૃક્ષ સમાજેતુ હોય છે અથવા
 જેમ મનમ નિરત્ત મુદાનો વાસ રોય છે અને મુવત્ત જે પ્રમાણે
 ખાલમ રહેતુ રાય છે તે પ્રમાણે કર્મ ક્રિયા અને મરણ જે ત્રિપુત્રી
 કર્મનું ઉપતિસ્થાન છે માટે હે પુતુત ' તાત્પર્ય જેજ નિકરર્મ
 કે અનુક મરુ કરવ્ય છે અને ૩૫ તને આ જુ જેતું કર્તવાનિ
 ૩૫ જુષ ધારણ કરે છે જેવલે તત્તથ સર્વ ક્રિયા ચાલવા માટે છે
 અને આત્મા તો એ સર્વ ક્રિયાથી દરબ હોય છે એટલા માટે હે મુમતે !
 તેને વાચવાનું જુ કે આત્મા સદાકાર કર્મથી અભિમજ છે (૫૧૬)

જ્ઞાન કર્મ ચ કર્તા ચ ત્રિધૈવ ગુણભેદત' ।

પ્રોચ્યતે ગુણસસ્યાને યથાવન્દૃણુ તાન્યપિ ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ — જ્ઞાન કર્મ અને કર્તા જે ગુણોદયથી પ્રજુ પ્રમ
 ના છે જેમ તપ્ય દાન્યમા યથાર્થે કલુ છે તે પણ તું સભગ
 દીક્ષ — પરતુ તેને જ્ઞાન કર્મ અને કર્તા જે ત્રિપુત્રી વિધે જ
 વલુન કલુ તે પણ પ્રજુ ગુણોને અનુસરીને ભિન્ન ભિન્ન પ્રમ
 રતુ છે માટે હે અર્જુન ! જ્ઞાન, કર્મ અને કર્તા, એનાપર
 પણ વિધાલ રાષ્ટીશ નત્તિ કાલુ કે એમના રજ અને તમ જે
 ગુણો બધનકારક છે અને માત્ર તત્વજુજ મુખ કરવાને નમર્થ

જ્ઞાનને રાજસ જ્ઞાન કહે છે હવે ગામ બહાર રહેતા દેડ ચમારાદિના ઘરોમા પેસી ન જવાય તેવા માટે વટેમાર્ગને પોકારીને કહેવું પડે છે, તે પ્રમાણે તામસ જ્ઞાનના લક્ષણો તને કહું છું, તે પરિપૂર્ણ ભગવા રાખ (૫૪૮)

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्ये सक्तमहेतुकम् ।

अतस्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् । ॥२२॥

શ્લોકાર્થ — જો જ્ઞાન, એક શરીર અથવા ઉપાસ્ય દેવતાની મૂર્તિની પેની તરફ કાંઈજ નથી, એમ જાણીને તેમાજ (શરીર અને ઉપાસ્ય દેવતાની મૂર્તિમા) આસડત થાય છે, અને જે અયુક્તિક, તાત્પર્યનિહીન તથા અપહોય છે, તેને તામસ જ્ઞાન કહેવામા આવેછે

ટીકા — હે અર્જુન ! જે જ્ઞાન, વિધિરૂપી વસ્તુ પહેર્યા વિનાજ સસાર કરે છે તે નક્ક હોનાથી 'શ્રુતિ' તેના તરફ પીડ ફેરવી લે છે ઈતર ગામ્બોએ પણ તેને કલ્પિત કરાવી તેની નિદા કરીને શ્વેચ્છ ધર્મરૂપી પવન તરફ જન દેહી દીધું છે, જે જ્ઞાન તમોગુણરૂપી ધ્રુવ રાક્ષસનો મચાવ થવાથી ગાડા જેવું થઇને ફરે છે, જે જ્ઞાન કોઇપણ સબધની અડચણ સમજતું નથી અને જ કોઇપણ પદાર્થનો નિરોધ માનવું નથી, જ પ્રમાણે જગત્ ગામમા છોડી મનવામા આવેવા કુતરા જે વસ્તુ મુગમા સમાતી નથી અથવા જ ખાવાથી મુખ બળે, તે વસ્તુને ઝેડે છે અને માકીની નરે વસ્તુઓ તેને ખપે છે ઉદર સોના જેવા પદાર્થોને વારી જવા છતાં પણ સારા કે માડાનો ભેદ જાણતો નથી, અને મામભય- માન કાળા જનનરવું છે કે ગોળાનું તે જોવા પ્રેમી જ નથી, કિના રાનમા દાવાનગ મગના વડી તેને કોઇ પણ વાતનો વિચાર નહોતો નથી, અથવા ત્રાણી જીવત છે કે મૃત છે તેને વિચાર નથી વિના મક્ષિકા રાંધ તેનાપર પ્રેમે છે, અરે, કાગળો જે પ્રમાણે જન્ન ઓડેવું છે વિવા પરનેવું છે તે જાણતો નથી અથવા તામુ છે કે સગવું છે તેનો વિચાર ગણતો નથી, તેજ પ્રમાણે જે જ્ઞાન વિષયે મ વર્તેલી વખતે નિરોધનો ત્યાગ અને વિધિનું આચરણ કરવાનું જાણતું નથી, પરંતુ જે પણ વસ્તુ દ્રષ્ટિએ પડે તેનો ઉપયોગ કરે છે, અને શ્રી હોય તો શિશને તથા દ્રવ્ય હોય તો ઉદરને વડેથી આપે છે, આ નીધનું ઉક છે કે અપવિત ઉક છે તેની જને ખમ હોતી નથી, પરંતુ તેથી તૃપ્તિની રૂનિ યાય છે એવુંજ જ જુએ છે, તેજ પ્રમાણે ભવ્ય ભવ્ય અને નિઘનિઘને વિચાર નહિ કરે જ

જ્ઞાન મુખને ભાવે તેજ પવિત્ર સમજે છે, અને સ્ત્રી જાતિ જે છે તે
 મો લોભ્ય છે એટલીજ વાત ભાણીને તેની મિત્રતા કરવાને આતુર
 હોય છે, પોતાને જે મનુષ્ય કપયોગી હોય તેજ સગ છે અને જેની
 સાથે દેહસબંધ હોય તે સગા નથી, એવું જે જ્ઞાન માને છે મૃત્યુને
 નન સર્વ પદાર્થ ભક્ષ્ય વસ્તુઓજ છે અને અગ્નિને માટે સર્વ વસ્તુઓ
 કાષ્ટવત્ત્વ છે તે પ્રમાણે જેને જગતમાનુ સકળ ધન પોતાનું જ લાગે
 છે તે જ્ઞાન તામસ છે આ પ્રમાણે સર્વ જગત ઉપલોગને માટેજ
 ઇ એવી જે જ્ઞાનની સમજ છે તેને દેહભક્ષ્ય સિવાય ઇતર પુત્રપા
 ર્થજ્ઞ હોતો નથી. આકાશમાથી પડેલા પાણીને જેમ સનુદમજ
 ભગવુ પડે છે, તે પ્રમાણે તેની સર્વ ખટપટ માત્ર ઉદર ભરવાને
 માટેજ હોય છે યદાચાસ્ય અથવા નિવિદ્ધ નાચરણ એજ સ્વર્ગ કિંવા
 નરકની પ્રાપ્તિનું કારણ છે, એ વિષે જે જ્ઞાન સર્વાથે અજ્ઞાન હોય છે,
 દેહને દુકટો એજ આત્મા અને ઈશ્વર તે પત્યરની પ્રતિમા, એથી
 આગળ જે જ્ઞાન વધેવું હોતું નથી અને જે એમ કહે છે કે આ
 શરીર પડત્રાની સાથેજ આત્મા કમોસહિત નાશ પામે છે, તો પછી
 કર્મોના ફળો લોગવવાને નાટે ક્યા રૂપમા આત્મા રહે છે? કિવા
 નાપણા કરેલ કર્મોના સાક્ષી ઈશ્વર હોય અને તેજ આ કર્મોના ફળો
 લોગવાવતો હોય તો પછી દેવજ (મૂર્તિજ) વેચી માયો એલે પશું
 અમાનો પ્રમુખ દેવ કર્મને માટે ચાલતુ કરે છે, એમ જે માનીએ
 તો પછી જ હુ ઈત્ના પાપલુમથી નૂતિ બનાવવામા નાવી તે દુગર
 કેમ સ્વસ્થ રહે છે? આ પ્રમાણે કદાચિત દેવ છે એમ મને તોપણ
 તે પાપાણી પ્રતિમા ઇ એમ સમજ છે અને આત્મા એલે દેહજ
 એમ માને છે એ તિવાય પાપ અને પુણ્ય એ 'તજ જુડી જાન દુષ'
 એમ જે માને છે તથા અગ્નિ પ્રત્યક્ષિત થતુ જે પ્રમાણે તેની સન્નુષ
 આવતી સર્વ વસ્તુઓનું તે ભગણુ કરે છે તે પ્રમલે જ જ વસ્તુ લોગ
 વવાને મલે તેનો ઉપલોગ લેવામજ હિત ઇ એમ જે સમજે છે, સર્મ
 અકુષ્ટે જે જ પદાર્થો દ્રષ્ટિગોચર પાવ અને દિદિયોને જ વિષય આનદ
 દાયક લાો તેજ જ્ઞાન અને હિતકારક છે, એવા જેને નિશ્ચય હોય છે,
 કિલ્લુના તે પર્થા' આકાશમા ધમ્મના ગેલા વ્યર્થ દેલાય છે તે
 પ્રમાણે જેની જુદી વુદ્ધિ વુદ્ધિગત થાય છે જ મનો નર્મ દુકો
 હોય કે લીટો દોય, તેપણુ વધીને મોટો દય ઇતે કોઈ પણ પ્રમા
 ના ઉપયે આ આવતો નથી, અથવા રેરડીને નવેન દુકલ
 નુપલક મદુન અથવા દુવેલ વન એ સર્વ જે પ્રમને નિવેલે

જ્ઞાનને રાજ્યમ જ્ઞાન કહે છે હવે ગામ બહાર રહેતા ટેડ ચમારા ઘરોમા પેમી ન જવાય તેવતા માટે વટેમાર્ગને પોકારીને કહેવું છે, તે પ્રમાણે તામમ જ્ઞાનના લક્ષણો તને કહું છું, તે પરિભ્રમ્ય રાખ (૫૪૮)

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्ये सक्तमहेतुकम् ।

अतत्त्वार्थवदल्प च तत्तामममुदाहृतम् ॥२२॥

શ્લોકાર્થ — જે જ્ઞાન, એક શરીર અથવા ઉપાસ્ય દેવ મૂર્તિની પેની તરફ કાંઈજ નથી, એમ જાણીને તેમાજ (શરીર ઉપાસ્ય દેવતાની મૂર્તિમા) આસડતા ધાર છે અને જે અયુક્તિ તાત્પર્યવિગીન તથા અન્ય હોય છે, તેને તામસ જ્ઞાન કહેવામા આ

ટીકા — જે અનુન ' જ જ્ઞાન, વિધિરૂપી વસ્તુ પહેર્યા વિન સ સાર કરે છે તે નમ હોવાથી 'શ્રતિ' તેના તરફ પીડ ફેરવી લે પ્રવૃત્તિ ગાત્રાએ પણ તેને કૃતકૃતિ ઠરાવી તેની નિહા કરીને મ્વેદ ધમકાથી પવત તરફ જન ફેરી નીક છે જે જ્ઞાન તમોગુણરૂપી ' ગણસનો મચાર થવાથી ગાડા જેવું ઘડને ફેરે છે, જે જ્ઞાન કોઈ સબધની અભ્યાસ સમજતું નથી અને જ કોઈપણ પરાર્થનો નિ માનતું નથી જ નમાને ઉજ્જડ ગામમા છેાની મનવામા આવેલા કુ જે વસ્તુ મુગમા નમાતી નથી તથા જ બાવાથી મુખ મળે, તે વસ્તુને ાટે છે અને માત્રની નર્મ રસ્તુઓ તેને ખપે છે ઉદર સો જેમ પરાર્થને વારી જવા છતાં પણ સાંગ કે માડાનો ભેદ જાણ નથી, અને મામતમ માન કાળા જાતવરનું જે ગોગાનુ તે એ બેની ના નથી, જિ રા રાનમા દાવાનગ મગમ્યા પરી તેને કે પછુ વત્તો વિચાર નાતો નથી અથવા રાહી છવત છે કે મુત તેને વિચાર ના વિના મધિકા કાર તેનાવર જેમ છે, અરે, કામ જે રામ હો જનન એવું ન છે જિ વા પિરનનું છે તે જાણે નથી અથ નામ જે કે સુ છે તેને વિચાર ન મનો નથી, તેજ પ્રમાણ જ ન વિદેશ વતની વખતે નિરધના ત્યાં અને રિધિનુ આગમ કુ કુ વનુ આજુ નથી વનુ જ રા વનુ ક્રિએ પર તેને ઉદરે જે છે, અને શ્રી રોર તો શિશુને તથા વ્ય હોય તે ઉદરને વહેર ને છે આ નીકનું ઉક છે કે અપવિત ઉપ છે તેની જેને ખમ રેની નથી વનુ નથી જ્ઞાની ગુણિ યાય છે એવું જ ન મુએ જે જે રમ । જ રામ્ય જન નિધ નિધને વિચર નહિ કનુ

જ્ઞાન મુખને ભાવે તેજ પવિત્ર સમજે છે, અને સ્ત્રી જ્ઞાતિ જે છે તે
 નૌ લોચ્ય છે એટલીજ વાત બાણીને તેની મિત્રતા કરવાને આતુર
 હોય છે, પોતાને જે મનુષ્ય ઉપયોગી હોય તેજ સગા છે અને જેની
 સાથે દેહસબંધ હોય તે સગા નથી, એવું જે જ્ઞાન માને છે મૃત્યુને
 મન સર્વ પદાર્થ ભવ્ય વસ્તુઓજ છે અને અજિને માટે સર્વ વસ્તુઓ
 કાષ્ટવત્ત્વ છે તે પ્રમાણે જેને જગતમાનુ સકલ ધન પોતાનુજ લાગે
 છે તે જ્ઞાન તામસ છે આ પ્રમાણે સર્વ જગત ઉપલોગને માટેજ
 છે એવી જે જ્ઞાનની સમજ છે તેને દેહભાવ સિવાય ઇતર પુરૂષા
 ર્થજ હોનો નથી. આમશમથી પટેલા પાલીને જેમ સનુભાજ
 ભાવુ પડે છે તે પ્રમાણે તેની સર્વ ખટખટ માત્ર ઉદ ભરવાને
 માટેજ હોય છે યથાચાસ્ય અથવા નિષિદ્ધ આચરણ એજ સ્વર્ગ કિંવા
 નરમ્ની પ્રાપ્તિનું કારણ છે એ વિષે જે જ્ઞાન સર્વાથે અજાન હોય છે,
 દેહનો દુઃખો એજ આત્મા અને ઈશ્વર તે પત્યની પ્રતિમા, એથી
 આગળ જે જ્ઞાન વધેતું હોતું નથી અને જે એમ કહે છે કે આ
 શરીર પડતની ત્રાથેજ આત્મા કર્મોત્ક્રિત નાથ પામે છે, તો પછી
 પ્રોત્ત દુઃખો લોગવવાને માટે કયા રૂપમા આત્મા રહે છે ? કિંવા
 આપણા કરેલા કર્મોનો સાક્ષી ઈશ્વર હોય અને તેજ આ કનોત્ય દુઃખો
 લોગવાણો હોય તો પછી દેવ (મર્તિજ) વેચી માર્યો એટલે પ મું
 ામમનો મનુષ્ય દેવ કમને માટે શાસન કરે છે, એમ જે માનીએ
 તો પછી જ દુઃગતના પાપલુમથી મૂર્તિ બનાવવામા આવી તે દુઃ
 કમ સ્વસ્થ રહે છે ? આ પ્રમાણે કદાચિત દેવ છે એમ મને તોપણ
 તે પાપલુની પ્રતિમા છે અમ સમજ છે અને આત્મા એવે દેહજ
 એમ માને છે એ સિવાય પાપ અને પુણ્ય એ સબ જુદી જાત હવ
 એમ જે માને છે તથા અજિ પ્રવલિત થયા જે પ્રમાણે તેની અનુષ
 આવવી સર્વ વસ્તુઓનું ત ભાણું કરે છે તે પ્રમાણે જે જે વસ્તુ ભે
 વવાને મળે તેનો ઉપયોગ હોવામાજ દિન છે એમ જે સમજે છે, સમ
 નુષ્ટે જે જે પદાર્થો કાળિગર થાય અને દિશિયેને જે વિષય આનંદ
 ઠાય લાગે તેજ સન્ધ અને હિતમાત્ર છે, એવો જેનો નિશ્ચર ટેવ છે
 કિલ્લુના ટે પાય ? આકારમ પુસના નેટા બર્ધ દહાવ છે તે
 પ્રમ જે જેની સુદ્ધિ વધ જ વૃદ્ધિગત થવ છે, જ મનો નનુ
 હોય કે લીટો ટોવ, તાપજ વધીને નોગે કયા છે. દોષક સુ પ્રા
 ના ઉપયે ગમ. અવતો નથી, અચર દે શિષે નવેક દુરુતર
 નુસક મનુષ્ય નવેક દુરુતર વન જે સર્વ જે પ્રમ તે નિપરે

હોય છે, અથવા બાળકનું મન જે પ્રમાણે ચચળ હોય છે, કિવા ચોર ચોરીને આણેલું ધન જે પ્રમાણે હચોક વાપરી ચકાતું નથી, અથવા બકરાને ગળે લટકતા આચળ જે પ્રમાણે અનુપયુક્ત હોય છે, તે પ્રમાણે જે જ્ઞાન નિરર્થક અને અનિષ્ટકારક હોય છે તેને હું તામસ જ્ઞાન કહું છું તેને જ્ઞાન શબ્દથી વર્ણવવાનું પ્રયોજન એ છે કે, મનુષ્ય જન્મમાં હોય તો તેની આખનું વર્ણન કરતી વખતે 'ભાઈસાહેબની આખ મોટી છે' એમ વિરોધાક્રિતથી કહે છે, કિવા 'બુઝો તો ખગ દ્વાણાભાઈના કાન કેવા તીક્ષ્ણ છે ! એમ બધિરને માટે કહે છે, અથવા અપેય અને અપવિત્ર વસ્તુને આપણે પાન એવું વિશેષણ લગાડીએ છીએ, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન એ આ તામસ જ્ઞાનનું વિશેષણ માત્રજ છે ! અસ્તુ ! કેટલુંક અધિક વર્ણન કરૂં ? માટે એવા તામસ જ્ઞાનને જ્ઞાન ન સમજતા સાક્ષાત્ તમોશુભજ બાણવે આ પ્રમાણે હે શ્રોતાશ્રેષ્ઠ ! ત્રણ ગુણોથી લેદને પ્રાપ્ત થયેલું જે જ્ઞાન તેના અર્થ લક્ષણો તને કહી સભગાવ્યા હે ધનુર્ધર ! હવે આજ તણ પ્રકારના જ્ઞાનના પ્રકાશથી કર્તાની ક્રિયા પ્રકટ થાય છે, માટે વહેતા પાણીના જેમ વિભાગ થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે જ્ઞાનના ત્રણ ભાગોવડે કર્મ ત્રણ વિન્ન વિન્ન પ્રકારના થાય છે હવે જ્ઞાનના અનુરોધથી જ તણ પ્રકારના કર્મ થાય છે ' તેમાના સાત્ત્વિક કર્મના લક્ષણો પ્રથમ સામગ

નિયત સગરહિતમરાગદ્વેદઃ કૃતમ્ ।

અફલમેષ્પુના કર્મ યત્તત્સાત્ત્વિકમુચ્યતે ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ — જ્ઞાની ઇચ્છા ન રાખતા જે નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો કર્તૃત્વાભિમાનના ત્યાગપૂર્વક રાગદ્વેષ રહિત કરવામા આવે છે, તેને સાત્ત્વિક કર્મ કહેવામા આવે છે (૨૩)

ટીકા — પતિવ્રતા જેમ ત્રિય પતિને આવિગન દે છે, તે પ્રમાણે પાતાના અધિકારાનુરૂપ જે કર્મ કરવામા આવે છે, તે કર્મ શ્યામ વર્ણના શરીરને ચદન અને શ્રીના નેત્રને અજન ઝોલા આપે છે, તે પ્રમાણે જૂનનું વસ્તુ થઈ રહે છે એવા નિત્ય કર્મ કરવામા આવતા દેવ અને તેમ નૈમિત્તિક કર્મોનો ઉમેરો થાય એવે જાણે મુવર્ણને કાંઈની રક્તિ થઈ રહે છે જે પ્રમાણે શરીર જીવ અને અપતિવડે જીવ બંધનું રક્ષણ કરે છે, તેપણ તેને ઈશ્વર આપનો થી ને ને જ સદ બનાવે કે

જન સદ કર્મ

નાના મનમાં પોતાનો પ્રિય પતિ જમવા લેસતા પોતાને માટે લોગન
 અવશિષ્ટ રહેશે કે નહિ એવી કાંપના પણ આવતી નથી, તે પ્રમદે
 પોતાને ઘેર સાધુજન આવતા તેના આદરાતિથ્યમાં તમચ વ્યતીત યજ્ઞ
 લય અને કર્મ કરવાના રહી જાય, તોપણ જે તેને માટે જે કરતો
 નથી અને કોષિત થતો નથી; અને કર્મ બની આવે તો જે કુલાઈ
 લતો નથી, આ સુદ્ધિથી જે કર્મ યાય છે, તેને હે અર્જુન! સાત્વિક
 કર્મ કહેવામાં આવે છે હવે રાજસ કર્મનું સ્વરૂપ તને કહી વસ્તુ
 જાણુ છું, તે સંલગ્નમાં વિલગ કરીશ નહિ (૫૯૪)

यत् कामेषुना कर्म साहकारेण वा पुन ।

क्रियते बहुलायास तद्राजसमुदाहृतम् ॥૨૪॥

શ્લોકાર્થ — પરંતુ જે કર્મ કુળની દૃષ્ટા રાખીને ક્રિયા બહુ
 કારપૂર્વક, અને પુ કળ આયાતથી જવામાં આવે છે, તેને રાજસ
 કર્મ કહેવામાં આવે છે (૨૪)

ટીકા — મૂર્ખ માણસ જેમ ધરમ નાતપિતાની સાથે સહા
 વધુ નહિ કરતુ બહારના લોકોનુ આદરાતિથ્ય કરે છે, ક્રિયા જે
 મુગસીના છોડની ઉપર ફરથી પણ પાણીનુ લિહુ નાખતો નથી, પરંતુ
 માથના વેલાને દૂધનુ સિચન કરે છે, તે પ્રમાણે આવશ્યક નિવ્ય
 ધૃનિસિક્ક કર્મો કરવાને માટે જે લોકોને હોને હોતો થતો નથી અને
 તમચ કર્મ કરવામાં દેહોત્તર યજ્ઞ જાય તોપણ જાહેર યજ્ઞ
 થી જેમ માને છે, અને, પૈતા દે હા બમણા યજ્ઞ દેવ તેવા વ્યાપા
 મા દૃષ્ય રોકતુ જેમ કોઈ પાણુ વાગીને જોતુ નથી, અને જમીનમાં
 દૃષ્ય વાવના વાવતુ અને તેનુ વાવે તોપણ જે ધરાતો નથી, ક્રિયા
 માં વમણિ હાથમાં આવતુ લોખડનુ સુવણુ બનાવતુને મટે જેમ
 ધાર સુવણુને વેચીને લોખડ જ ખરીદે છે, તેજ પ્રમાણે કુલાઈ
 ધારણુ કની દુઃખિ કામ્ય કર્મો પુ કળ કરે છે તોપણ તે હજી યેદય
 યે છે જેમ જે માને છે, અને કરેલા કર્મોની પોતાનેજ સુખે પ્રકટા
 રીને કર્મોની વાન પી ચારે વક્ષ વહેવતો કરે છે આ રીતે નમ
 અભિમાન ઉત્પન્ન થયા પછી તે પિતા અને પુત્રને મનને નથી જે
 માણે માનવર કેઈ પણ કૈવલની પત્તા ખતો નથી, તે પ્રમાણે
 વહુકે પુત્ર અને તથા કુપર નજા રાખીને આજીવથી જે જે કર્મો
 કરે છે, તેનુ નમને દમ તેને ફરતુ ઉ નજ હુનજ ઉચે પી દેર
 તે પ્રમાણે અતિ કપુરો કર્મ કરવ છતા તેને અન્ય કોઈ પ્રમ

હોય છે, અથવા બાળકનું મન જે પ્રમાણે અચળ હોય છે, કિંવા ચોરે ચોરીને આણેલું ધન જે પ્રમાણે છલોક વાપરી શકાતું નથી, અથવા બકરાને ગળે લટકતા આચળ જે પ્રમાણે અનુપયુક્ત હોય છે, તે પ્રમાણે જે જ્ઞાન નિરર્થક અને અનિષ્ટકારક હોય છે તેને હું તામસ જ્ઞાન કહું છું તેને જ્ઞાન શબ્દથી વર્ણવવાનું પ્રયોજન એ છે કે, મનુષ્ય જન્મ્યાં હોય તો તેની આખનું વર્ણન કરતી વખતે 'ભાઈસાહેબની આખ મોટી છે' એમ વિરોધાક્રિતથી કહે છે, કિંવા 'જુઓ તો ખગ ફલાણાભાઈના કાન કેવા તીક્ષ્ણ છે।' એમ બધિરને માટે કહે છે, અથવા અપેય અને અપવિત્ર વસ્તુને આપણે પાન એવું વિશેષ જ લગાડીએ છીએ, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન એ આ તામસ જ્ઞાનનું વિશેષજ માત્રજ છે. અસ્તુ! કેવુંક અધિક વર્ણન કરૂં? માટે એવા તામસ જ્ઞાનને જ્ઞાન ન સમજતા સાક્ષાત્ તમોચુજ્જ બાણવો આ પ્રમાણે હે યાનાત્રેષ્ઠ! ત્વં જુષ્ણેયી લેહને પ્રાપ્ત યએલુ જે જ્ઞાન તેના યથાર્થ લક્ષણો તને કદી સહાવાવ્યા હે ધનુર્ધર! હવે આજ ત્વં પ્રકારના જ્ઞાનના વકારથી ઠતાની ક્રિયા વકટ યાત છે, માટે વહેતા પાણીના જેમ વિભાગ યદ્ બદ છે, તે પ્રમાણે જ્ઞાનના ત્વં ભાગોવડે કર્મ પણ બિન્ન બિન્ન વકારના યાત છે હવે જ્ઞાનના અનુરોધથી જે ત્વં પ્રમગ્ન્ય કર્મ યાત છે 'તેમાના સાન્વિક કર્મના લક્ષણો પ્રથમ સાબગ'

નિયત સગરહિતમરાગદ્વપેતઃ કૃતમ્ ।

અફલપ્રેપ્મુના કર્મ યત્તત્સાત્વિકમુચ્યતે ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ — કૃષ્ણની ઇચ્છા ન રાખતા જ નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો કર્તવ્ય બિમાનના ત્યાગપૂર્વક રાગદ્વેષ રહિત સ્વાભા આરે છે, તેને સાન્વિક કર્મ કહેવામા આવે છે (૨૩)

ટીકા — પતિવ્રતા જેમ ત્રિપતિને આનિગન દે છે, તે પ્રમાણે પેતાના અધિકારાનુસૂચ જ કર્મ કરવામા આવે છે, તે કર્મ સ્વામ વર્ણના દરી ન ચઢન અને સ્ત્રીના નેત્રને અજન શોભા આપે છે, તે પ્રમાણે જૂદાજૂદ વધુ વધુ છે એવ. નિત્ય કર્મ કરવામા આવત રે અને તમ નૈમિત્તિક કર્મોનો ઉમેરો યાત એવે બાળે મુવર્જને ક્રાધની ર મિ યદ્ રહે છે જ પ્રમાણે ગરીબ છવ અને સપન્નિવે અન્ન બદ નુ રૂ કરે છે, તોપણ તેન કિ નામે બાને નરે જે ર છે જ સદ બારે વડે કર્મનું અનુજાન ફરેચ્છા ત્વંને જે જે અને સદ કરને વદન રજુ કરે છે, અને જે પ્રમાણે પતિ

મૃત્યુ પામે છે, અને તેને પણ વિચારાને વાતિ કરાવીને શીલુ ક' છે, એવુ જે કર્મ સર્વ પ્રકારે દોષ અને તુકથાન ભરેલુ દોષ છે, વગી તે કર્મ કરવાનું આપણામા સામથ્ય છે કે નહિ એવો વિચાર કયા વિનાજ જે કર્મ કરવામા નાવ છે, મારો પ્રયત્ન કેવલો મોટે છે અને તે કરવાથી તું પરિણામ ઘરો, આ વિચારન અવિવેકના પ ની નીચે ચગદી નાખીને જ મ્મ અભિમાનપૂર્વક ક વામા આવે છે તે કર્મ તામચિક છે અર્થ જ વૃક્ષમાથા ઉત્પન્ન થાય છે તેને બાગીને આગળ ફેલાવ છે અથવા સમુદ્ર પોતાની મયાદા ઉપીને આગળ વધે છે, તેા પડી નાની કિવા મોટી વસ્તુના વિચાર ન કરના સર્વ વસ્તુઓને પોતાના સપાટામા લર્મ લે છે, તે પ્રમાણે જે કર્મ યોગ્યાયોગ્યને સમાન નહીને સ્વધર્મ ક પરધર્મના યદોજ જેદ રહેવા હેતુ નથી, તે તામસ કમ છે એમ તુ તમજ આ પ્રમણેર અર્જુન ! શુભની ભિન્નતાથી કર્મ ત્રણ પ્રકારના થયા તે તન દશાવ લક્ષિત સ્પષ્ટ કરીને સમજાવ્યુ હુવ ના મર્મનુ અભિમાન રાખી તેનું જ્ઞાન તજુ ક નાર જ શુભ, તે પણ એના યોગથી ત્રણ પ્રકારનો થયો છે જ પ્રમાણે એજ પુરુષપત પ્રકરણ્ય મહત્ત્વ્ય વાનપ્રત્ય અને સન્યાસ એ ચાર આધમના યો ાથી ચાર અવસ્થા દેખાય છે તેજ પ્રમણે કર્મના ભેદથી જ્ઞાને પણ ત્રણ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે એ ત્રણ પૈવી વસ્તિ અવસ્થાનું પ્રથમ વલુન મરુ તુ તે ત્રણ લખ છે ને સખ

મુક્તસર્ગોઽનહવાદી ધૃત્યુત્સારનમન્વિત ।

સિદ્ધ્યાસિદ્ધયોર્નિર્વિકાર કર્તા માત્વિક ઉચ્યતે ॥

શ્લોકાર્થ — સર્વ સન્ને પાત્યાત્રી નિરુદ્ધ સેવં અને ઉન્સાહથી મુખ્ય અને મર્મની સિદ્ધિ કિલ અસિદ્ધિથી વિરુદ્ધ પામનારને સાત્વિક મ્તા કહેવામા આવે છે (૨૨૧)

ટીકા — જે પ્રમણે પ્રલય પવતમના ચલનવહની દાખ રૂગની જાણ નાખના સીધી વધી અથ તે કિલ નાશવેલને રૂગ આવના નથી તેાપણ તે ઉપયોગી હેલ છે તે પ્રમણે જ નેજ નૈમિસિક કર્મના રૂગની અપેના ન રાખના તેનું જ્ઞાન તુ મરુ છે, તેને રૂગશૂન્ય મ્દીલ મ્ ગાણુ કે તે જ્ઞાને કદિ જા રિણવના પ્રમ ધવી રે અર્જુન ! જે પાતેલ રૂવ પ તેને જ્ઞાન મ્દીલ કર્મી જ્ઞાનપૂર્વક કર્મો કરે છે જાતુ જ નેજે

મનુ નથી જે પ્રભાણે ઉદ્ધૃત એક કલ્પને માટે આજો દુગર યોગરી
 મારે છે, અથવા શેફાગની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે દેહકો આજો સમુ-
 હોતી માટે છે, ભિક્ષા મિત્રાય અન્ય કાર્મ પ્રાપ્તિ ન હોવા છતાં પણ
 ઠાડી જે પ્રભાણે મર્ષને ઘોળે ઉપાડે છે, તેમ આત્મ લોકોને ખ-
 ખજ પ્રિય હોય છે અસ્તુ! એક કલ્પની આશાને માટે એ જાનની
 કીર્તિ જેમ પાતાળ પથ ન જમીન યોગી નાખે છે, તે પ્રભાણે સ્વર્ગ-
 મુખની પ્રાપ્તિને માટે તે પુસ્કળ શ્રમ કરે છે આ પ્રભાણે પ્રચ્છ માથા
 દુગ્ધાગા જે કામ્ય કમ તેને રાજસ કર્મ કહેવામા આવે છે હરે
 તામમ કર્મના લાભો કહું છું, તે સાભગ (૨૧૦)

अनुग्रह क्षय हिंमामनपेक्ष्य च पौरुषम् ।

मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥२५॥

ટોહાક્રમ — પશ્ચિમ હાનિ વિસા અને પોતાનુ સામર્થ્ય
 અ ર્થિ લા ન આપના અજ્ઞાનથી જ મર્ષ કરતામા આવે છે, તે
 તામમ કમ તવાર ૭ (૨૫)

ટીકા — તામમ કમ નિહાના કાગા (પાપમત) ઘરજ હોય છે,
 તના યોગથી નિરોધના જન્મનુ તર્કકર થકું છે જ કમ કરવાથી મર્ષ
 તજ ક્રમ પ્રાપ્તિ થતી નથી જ પ્રભાણે પાલીપર રેતા કાવામા આવે
 તે ત ન્યથ છે (૧) વા વ્યાજ પ્રી છાણને વરોવવાથી જમ નવનીન ત્રાસ
 થત નથી (૨) વા માનીની બહોમાની નામ સિવાય ઈતજ રાખ કુકવાથી
 જમ નામ ત્રિવ ર ઈત મુવત્તની રજ પજ ત્રામ થતી નથી, અથવા
 ઇત્રીમ રતી પુનાથા તમાયો તન અથવા ખાગ એ જેમાથી એકેની
 ત્રિતિ થતી નથી અથવા જાને પવત્તથી કિસ આકાશમા મરવટિ
 ત્રા રાથી અથવા પવતન પડવાન માટે કાના બનાવી મુખવાથી,
 ત કાર્મિ થતી નથી તે તમાજ જ કમ કરવા છતાં નિષ્ક્રમ
 જવ છે ત દ સમન અન્ય વ તુ તથા સપતિ પણ ખયવા
 જ જ મ અવથી ઉદ્ધ દુ જ યોય છે, જ પ્રભાણે કમને
 ત જ માટે તન પ તવા ઇ જ જ જાનીન તેચન તાપતને પણ
 ત જ ર ઇ અને તન ત જ જાટ થા ઇ તિવા પત જ
 ત જ દાવ ત વપદ તિત તન પ જ ત મા વાથી તેને ત જ
 ત જ હેર ત પ જ અટ્ટી નાને જ, ત તમલ જ જમથી ત જ
 ત જ તિ દે ર જ જ જક રહ પ જમ પ જ અન અનુ
 ત જ જ ર જ જ જક રહ પ જમ પ જ અન અનુ

મ યુ પામે છે, અને તેને પણ વિચારને વાતિ કરાવીને ક્ષીણ કર
 છે એવું જે કર્મ સર્વ પ્રકારે કોષ અને નુકસાન ભરેલું હોય છે,
 વળી તે કર્મ કરવાનું આપણામ્ સામર્થ્ય છે કે નહિ એવો વિચાર
 આ વિનાજ જ કર્મ કરવામ્ આવે છે, મારા પ્રયત્ન કેવટા મોટા
 છે અને તે કરવાથી જ પરિણમ થશે, આ વિચારને અવિવેકના
 પ ની નીચ ચગદી નાખીને જ કર્મ અભિમાનપૂર્વક કરવામ્ આવે
 છે તે કર્મ તામસિક છે અર્થિ જ નુકસાનથી ઉપન્ન થાય છે તેને
 બા િને આજ દેવાય છે અથવા મનુદ પોતાની મયાદા છોડીને
 અજાણ વધે છે તે પછી નાની કિવા મોટી વસ્તુનો વિચાર ન કરત
 સર્વ વસ્તુએને પોતાના સપાટામ્ લક્ષ લે છે તે પ્રમાણે જે કર્મ
 યોગ્યાયોમ્ને તમાજ અર્થીને સ્વધર્મ કે પરધર્મનો કયોજ ભેદ રહેવા
 દેતુ નથી, તે તામસ કર્મ છે એમ તુ તમજ આ પ્રમાણેલે અર્જુન !
 પુણી બિન્નાથી કર્મ ત્રણ પ્રકારના થયા, તે અને ક્રયાત લક્ષિત
 રપદ કરીને સમજાવ્ય હવે આ કર્મનું અભિમાન તાપી તેનું આવ
 જ કારણ જે હવ. તે પણ એના યોગથી ત્રણ પ્રકારનો થયો છે
 જે પ્રમાણે એકજ પુરુષ પર પ્રક્રમ્યર્થ ગુહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસ
 એ આ આશમના યો થી ચાર અવસ્થા દેખાય છે તેજ પ્રમાણે
 કર્મના ભેદથી આને પણ ત્રણ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે એ ત્રણ પૈકી
 ન સ્વિક અવસ્થાનું પ્રથમ વલુન કરે તુ તે પૂણ લખ લખને સભજ

મુક્તમગોજનહવાદી ઘૃત્યુત્સાહમમન્વિત ।

મિદ્ધ્યાસિદ્ધ્યોર્નિર્વિકારઃ કર્તા સાત્ત્વિક ઉચ્યતે ॥

સ્ત્રોકાથ — સર્વ સનનો પરિત્યાગી, નિરહકાર, ધૈર્ય અને
 ઉન્સાહથી મુક્ત અને કાર્યની સિદ્ધિ કિવા અસિદ્ધિથી વિકર ન
 મન રને સાત્ત્વિક કર્તા કહેવામ્ આવે છે (૨૬)

ટીકા — જે પ્રમાણે મલય પર્વતમના ચદનવૃક્ષની શાખા
 ફૂળની આશા ન ાખન સોધી વધી જાય છે, કિવા નાપરવેલને ફળ
 આવન નથી તેપણ તે ઉપયોગી હોય છે તે પ્રમાણે જે નિત્ય
 નેમિસ્તિ કર્મના ફૂળની અપેક્ષા ન રાખતા તેનું આવરણ કરે છે,
 તેને ફૂળદૂત્ય મ્દીસ મ, કારણ કે તે કર્મને કદિ પણ ચિહ્નના પ્રાપ્ત
 થતી નથી જે અર્જુન ! જે પોતેજ ફલરૂપ છે તેને ફળ કદથી
 આવવે. સાત્ત્વિક કર્તા આદરપૂર્વક કર્મો કરે છે, પરતુ જે પ્રમાણે
 વર્જાતુમા મેધલસુદાય જરા પણ અર્જુના ન કરતા યોધમાર વૃદ્ધિ

કરે છે, તે પ્રમાણે તે કર્તૃત્વાભિમાનનો સ્પર્શ થવા દેતો નથી પણ આ
 ત્માને અર્પણ કરવાને યોગ્ય કર્મો કરવાને માટે તે કાળની મર્યાદા
 ન હોયતા, દેગમુદ્ધિ સાધીને કર્મની યોગ્યયોગ્યતાનો નિર્ણય શાસ્ત્ર
 કથી દીપડના પ્રભાશવડે કરે છે ઇદ્રિયો અને વૃન્નિઓનું યૈમ્ય
 કરી ચિત્તને ક્ષમ તરફ જવા દેતો નથી અને નિયમની પેટી તેના
 પગમાં રાખે છે એ ધોગણ મારવી ગણવાને માટે ઉત્તમ પ્રકારનું
 ધૈર્ય પોતામાં રહે એવા માટે પોતાના મનમાં જે નિરતર ચિંતા
 ધરે છે, અને આત્માની પ્રાપ્તિના હેતુથીજ પ્રાપ્ત કર્મ કરતો હોવા
 છતાં જ દેહમુખની દરકાર ગણતો નથી, તે આલસ્ય અને નિદ્રાને
 ત્યાગ કરે છે અને તેને કુધાની પણ સ્મૃતિ રહેતી નથી, અને જેમ
 જેમ શરીરમુખ કરી થતુ જાય તે તેમ તેમ મુવર્ણને જે પ્રમાણે
 આચ દેવામાં આવતા તે વચનમાં કરી ઉતરે છે, પણ કમમાં વધે
 છે, તે પ્રમાણે તે શરીરથી દુઃખ જ યસા છતાં કમ કરવા નત્યે નાના
 નમરે અધિ ધિક્ ઉત્સાહ ધારણ કરે છે કેમકે જ્યાં ખરેખરી નીતિ
 હોય છે, ત્યાં જીવિને પણ તુચ્છ ગણવામાં આવે છે પતિવ્રતા સ્ત્રી
 જ્યારે અગ્નિમાં બુસ્કો મારે છે ત્યારે ગું તેને ખેડ યાદ છે તેજ
 પ્રમાણે તે અર્જુન! આત્મા જેવી પ્રિય વસ્તુને માટે જેના મનમાં
 ઇચ્છા યર્ષ છે, તેના શરીરપર જ પડે તેથી ગું તેને ખેડ યશે કે
 માટે વિદ્ય-મુખેચ્છા ન જ યર્ષ જમ જમ દેહમુદ્ધિ ન્યૂન થતી જાય
 છે, તેમ તેમ કમ જવામાં તેને દ્વિગુણિત આનંદ થતો જાય છે આ
 પ્રમાણે મ જ કોઈ વચન તે જમ બધ પડે તોપણ દુઃખરૂપથી
 ૥૩ ગમરી પટ્ટીને તેના કુદ કુદ યર્ષ જાય તથાપિ જમ તે વિવ
 ગાગન મનમાં શોડ થતો નથી, તે પ્રમાણે કર્મ બાકી રહી જાય
 તેટલ માટે તે જ ખેડ ગતો નથી, અને આ લોકુ કર્મ પૂર્ણ
 થાય તે તેને માટે પ્રતિષ્ઠા ક્રમ્બતો નથી તે અજ્ઞાન! કમનું આચ
 નજી જવામાં આ લગ્નો જનમાં વિદ્યમાન તોય તેને નિક્ષેપવ્ય
 સ્તિવિક ના જેરે... તે ધનજન દુઃખ રજસુ જ્ઞાન્યુ સ્થતોના તને
 ડી સજાણુ છુ, - જ જે જનમન સર્વ અભિમાનન તે પિરે
 જ છે (૧૧)

गर्गी कर्मफलमेषु दुःखो हि मात्मज्ञोऽनुचि ।

दुर्पणोमान्वितः कर्ता राजम परिकीर्तित ॥२७॥

૧૯૫૪ — વિવેક ચંદ્ર મહાપાત્રી પ્રેસ, કલકત્તા, ૧૯૫૪

પાતકી, અપવિત્ર અને દુર્ણ તથા દોષથી દુકૃત જીવો જે કર્તા તે રાજસ કર્તાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે (૨૭)

ટીકા — જો પ્રમાણે ૧૧મની નવમી દુઃખી વસ્તુ નામવતુ સ્થાન ઉકરડો હોય છે અથવા સર્વ નમા સિદ્ધિ પામેને સ્મરણમ આશય મળે છે, તે પ્રમાણે વાસ્તવિક રીતે જોવા આ જાતમના સર્વ પ્રદાયક ઠામોની પગ ધોવની જા જ છે માટે જે કર્મદારા ઈચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય તેજ ક્રમ કવને પ્રવૃત્ત વાવ છે, અને જ પોતે ક્ષપાદન કરેલા દ્રવ્યમાથી ઠાડી પલુ નહિ ખર્ચત્યા ઉલટો વારવા તે દ્રવ્યપરથી પોતાના છવને ઝીવરી નાખે છે કૃપણ મનુષ્ય જ પ્રમાણે નિરતર પોતાની મૂઠી પન લક્ષ રાખે છે, તે પ્રમાણે જા અન્યના પલાયો લઈ લેવાને માટે જ દક્ષ હોય છે, જે પ્રમાણે જા સો મત્સ્યને પકડવાને માટે અતિ આતુર હોય છે, તથા જે પ્રમાણે જોરડીનુ વૃક્ષ નિકટ ગયા હોઈએ તો આપણા વચ્ચને પોતાના કાટામ લેસ્વી ઠાડી નાખે છે અને જા મા ઉકરડા પાટે છે અને તેના ફળ ચાખવા જઈએ તો આમથી જેવા ખાટા જણાય છે, તે પ્રમાણે કાયા-વાચા-મનદાતા જે નન્યને દુખ દ છે અને પોતાનુ હિત સાધવાને માટે અન્યના હિત પ્રતિ લક્ષ આપતો નથી તેમજ પોતે જે કર્મ જાગલે છે તે પ્રાણુ રાખતો નથી, તોપણ તે કમના ફળની સદૈવ ન્યાયા રાખે છે, પ્રતુરાના ફળના ગણમા જમ જેરી બીજ અને બહાર મટા હાય છે, તે પ્રમાણે જે શુચિન્વના સબધમા અલપાદ્ય દર્શી હોય છે અને કે અણુના કરેલા કર્મની પ્રાપ્તિ થાય તો અનદના આરંભ પ્રાપ્તી જગતના લોકોને તુચ્છ ગણે છે, અથવા આરલેતુ કર્મ સિદ્ધ થાય તો દોષથી તે કમને ધિણાર છે કર્મના સબધમ જેની પ્રેમી વર્તણુક આ પ્રકારની હોય તેને જન મતા કલ્યાણમા આવ છે કુલે અથમ કર્મોની ખાલુરુષ જે લામસ કર્તા, તેના લખણે મુદ્દુ છે

અયુક્ત પ્રાકૃતઃ સ્વચ્ચ. શઠો નૈષ્ઠકતિવોડલન ।

વિપાદી દીર્ઘસૂત્રી ચ કર્તા તામસ ઉચ્યતે ॥૨૮॥

શ્લોકાર્થ — અવિતરિક, નૃપ, કમલ, કૃપા જેવાં સર્વે સર્વને

કલન ન કાનર, નાજનુ દુર્નુખ અને નામુરી જેવ કલને તમસ કર્તા કલેવામા આવે છે (૨૮)

ટીકા — પોતાની સમગ્ર આત્મી ૧૨૮ જે જ ને જરનીમુદ્

ઈ લય છે જે વગ જેવે અવિ લાગે નુ નુ નુ જેવે

પ્રાપ્ત શ્રીની પહેલાં જીવને હમી હે છે, કાપ કિવા કેરીની મોસ
 મમા જે પ્રમાણે કા કાને મુખરોગ થાય છે, કિવા જે પ્રમાણે દિવ
 તમ સમયે પુવની આપ વધે થાય છે તે પ્રમાણે કલ્યાણ સાધ
 વાને નમય આપના અર્થાત્ સત્તમ કિવા સંગ્રહાય થવનુ કલ્યાણને
 પ્રાપ્તિ આપના તેનાપર પાતક્યને પુનઃ આવી પડે છે અને અન્યાયી
 ક્રમે કરતી વખત તેજ આલસ્ય તેને આગાધીન રેવક બની વ્યય
 છે જે પ્રમાણે સમુદ્રના ઉદરમા નિરતર વડવાનગ પ્રવગે છે તે
 પ્રમાણે તે મનુષ્યના અન્ન મરણમ પરોક્ષ સ્વપ્ન ન થઈ શકવા રૂપી
 વિષાદ સદૈવ ભલકયા પ્રદે છે જે પ્રમાણે લીડીના અગ્નિમા ધૂન
 અવરય દોષ છે કિવા અપાનદારથી નિશ્ચલ વાયુ જે પ્રમાણે દુર્ગંધ
 શુભવ દોષ છે તે પ્રમાણે જે મલર જના છવની તાયે વિષાદ તે
 લમજ દોષ છે અને જે અર્જુન' પાત વ્યતીત થઈ ગયા પછી
 પણ લાભ થઈ એવી કલ્પનાથી જે વ્યાપારનો અગ્લ કરે છે, અરે
 અપત્તના લોભો જે વ્યાપાર કરતા નથી તે કલ્પાની ધુન્ધા ધરી જે
 કર્મ કરે છે, પણ તેના થો થી વૃણને પણ લાભ તેને થને નથી,
 આયો જે જગતમ મૂર્તિમત પાપરાશિજ છે તે નિસશય તામસ
 ક્રમ છે આ પ્રમાણે હે અર્જુન' તને કર્મ કર્તા અને જ્ઞાન જે તલેન
 ત્રિવિધ લ શ્લો મ્હા સભગાવ્યા (૧૮-)

વુદ્ધેર્ભેદ ધૃતેર્ધૈવ ગુણતસ્ત્રિવિધ શૃણુ ।

પ્રોચ્યમાનમશેપેણ પૃથક્ત્વેન ઘનજય ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ — હે ઘનજય' ગુણના ચોતથી યજ્ઞેલા ભુદિના અને
 દૈર્ઘ્યના ત્રણ પ્રકારના ભેદ તને છુદા છુદા કરું છુ, તે સાભગ. (૨૬)
 ટીકા — હવે અનાનગપી શામમ મોહકેપી વચ પરિધાન કરી,
 તથયકેપી અભકારો ધારણ કરી, આત્મનિશ્ચયની સુંદરતા જે ભુદિ
 રૂપી નારનીમા સ્પષ્ટ દેખાય છે તે ભુદિના પણ ત્રણ પ્રકાર છે જે
 અભુન । આ સત્વ, રજ અને તમોગુણે જગતની કર્મ વસ્તુના ત્રણ
 પ્રકાર કર્યા નથી ? જેના જલમા અગ્નિ ન હોય એવુ કસુ કાષ આ
 જગતમ વિદ્યમાન છે ? તે પ્રમાણે, જેના ત્રણ પ્રકાર ન હોય એવી
 કર્મ વસ્તુ આ જ જગત છે ? આ ત્રણ ગુણોએ ભુદિના ત્રણ પ્રકાર
 મ્યા છે, તેમ કૃતિના પણ ત્રણ પ્રકાર કર્યા છે તે લિન્ન લિન્ન ભેદ
 તેન ચિન્હો સહિત વિન્તારપૂર્વક કરું છુ, પરતુ હે ઘનજય'
 પ્રથમ ભુદિના લગલો કરું છુ હે સુભટ ! મનુષ્યને આ તસારમ

નાવવાના ઉત્તમ, મધ્યમ અને ડનિષ્ઠ જોવા મળ માર્ગ છે એ ત્રણ માર્ગ કર્તવ્ય, કામ્ય અને નિષિદ્ધ કર્મને નામે પ્રસિદ્ધ છે, અને પ્રાણી માનને જોના દ્વારા સુસારભય પ્રાપ્ત થાય છે (૧૮૮)

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ કાર્યાકાર્યે મયામયે ।

વથ મોક્ષ ચ યા વેત્તિ વૃદ્ધિ મા પાર્ય સાત્વિકી ॥

શ્લોકાર્થ — હે પાપ ! જે બુદ્ધિ પ્રવૃત્તિ (કર્મમાર્ગ) અને નિવૃત્તિ (સન્યાસમાર્ગ) તું જાન ધરાવે છે, તથા શુ કરવું અને શુ ન કરવું, શાથી ભય અને શાથી નિભયતા છે, અને બંધન તથા મોક્ષ શી રીતે થાય છે, તે જે જાણે તેને નાસ્તિક બુદ્ધિ કહેવામા આવે છે (૩૦)

ટીકા — એટલા માટે ઇહલોકમા નિષિદ્ધાને અનુમગ્નુ અને વિધિમાર્ગથી પ્રાપ્ત થએલુ જે નિત્ય કર્મ, તેજ માત્ર ઉત્તમ છે એ નિત્ય નમ, આત્મપ્રાપ્તિરૂપી રૂપર દ્રષ્ટિ રાખી, તથાતુર જમ અતિ આલેખી પાણી પીએ તે પ્રમાણે કરવા આવી ગીત ક વાથી તે કમ દુનિત્ય જન્મભયમાથી મુક્ત કર છે અને મોક્ષપ્રાપ્તિ મુવલ કી આપે છે આ ગીત જે મુન પુત્ર નમ છે તે તે મસા ભયમાથી મુક્ત થાય તે અને આ આચરણથી મુમુક્ષુની ભૂમિકાપર આવી પહોચે છે, માટે જ બુદ્ધિ તના આચરણ વિરે નિશ્ચય કર છે, તેને માટે મોક્ષપ્રાપ્તિ તૈયારજ હોય છે માટે નિવૃત્તિના પાપાપર ઈમાગ્ત બની ક વામા આવી છે, તેમા પ્રવેશ શા માટે ન કરવો ? તુરાજાન મનુષ્યને પાણીની નાસિ થવાથી, પૂરમા પડવા મનુષ્યને તરતા આવ ડતુ હાવાથી, અને અધજા મા સૂર્યનાશની સહાય મળવાથી જે નમાલો ભય નિવૃત્તિ થાય છે પર્યની સાથે યોગધનુ નેવન ક વાથી જેમ રોગના મનુષ્ય ભય છે, કિવા મત્સ્યને પાણીનો નાશર મળવાથી તે મરણના ભયમાથી અવશ્ય છે છે તે પ્રમાણે આ નિત્ય કમનુ આચરણ કરવાથી અવશ્ય મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છેજ આ નિત્ય કમ કરવા તરફ જે બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને ખરેખર આચરવા થો નહિ જોના જે ડામ્યાદિક સમાભય આપનારા કર્મ, કે જેના પ નિષિદ્ધતાનો શિખો પડલો છે તે અનાચરણીર અને જન્મમરણમ નાખનારા અધમ કર્મો તરફથી જે પોતાની પ્રવૃત્તિને પાડી દડાવે છે જેમ અગ્નિમ પ્રવેશ શી થાને નથી, ઉડા પાણીમા બુસ્કો મારી શકાને નથી કુશાકા માળના નાગ ઉપર હાથ નાખી શખ્તો નથી, નીને લાવ્યાજ થએલા લોનાના સાજુમને દમ્બવડે ત્રહણુ રી

ન વવાલા ઉનમ, મધ્યમ અને ક્રુતિય એવા ૧૧ માર્ગ છે એ વળુ માર્ગ કર્મલ્ભ, કામ્ય અને નિવિદ્ધ કર્મને નામે પ્રસિદ્ધ છે અને પ્રાણી માં અને એના ઠાગ મસાગમ પ્રાપ્ત થાય છે (૧)

મૃત્તિ ચ નિૃત્તિ ચ કાર્યાકાર્યે મયામયે ।

વય મોક્ષ ચ યા વેત્તિ તુઙ્ગિ મા પાર્ય માત્લિકી ॥

શ્લોકાર્થ — હે પાથ ! જે બુદ્ધિ પ્રાપ્તિ (કર્મમાર્ગ) અને નિવૃત્તિ (મન્યામમાગ) નું જ્ઞાન ધરાવે છે, તથા શુ કરુ અને શુ ન કરવું શાણી બા અને શાણી નિભવતા છે અને મધ્યમ તથા માં રી રીત થાય છે; તે જ જ્ઞાને) તેન માત્લિક બુદ્ધિ કહેવામા આવે છે (૩૨)

શ્લોકાર્થ — એવા માટે ક'દ્દ લાખમા અધિકારન અનુમ નુ અને વા રમા તથા વામ થએલુ જ નિત્ય ક્રમ, તેજ માર ઉનમ છે એ
 ન આ મનામિ પી કુવાવે દ્વિમ શાણી તલાનુર જમ અનિ
 ન આ શી રીતે છે તે મમાનું ક ર આશી રીત ક તાણી તે
 ન ક મનામાણી મ ન જુ , જન મ મનામિ મુવમ કી
 ન ન ન મન પુ ર મ કુ જે તે સમા મનામી
 ન ન આ આ ર પ્રથા મમુાલની મમિકાર આશી
 ન ન તદ્ધિ તમા આનવ રિવ નિશર કર લ તેન
 ન ન નાક નાક ર મા નિગ્નિતા તાલાન કરમાન
 ન ન આશી છે, તેમ તમા રા માટે ન કરવા કે તુલાકાન
 ન ન ન તમિ થવા લુમા પ ના મનુવન તરવા અ ર
 ન ન અથ મ મુવ રની તુલ મનામી જ
 ન ન નિગ્નિ થવ પે રની આ ર પાલનુ તમ જ
 ન ન મન ર જ ર ર, િ મનામ પાણીના આશર
 ન ન ન વલ લે તરવા જે છે ન પ્રનાએ આ નિત્ય
 ન ન થો અવર મિ તરમિ થવા જેજ આ નિય
 ન ન નેની તરમિ થવ , અ ર નેજ અ મ મા
 ન ન તદ્ધિ મનુ તવ આ કન ર કર્મ, ર જેન
 ન ન ર જે ર જે અના ર તી, અન જ મના
 ન ન મન ન રી જે રનામી તરમિને ની ક ર
 ન ન ન ન ન ન ન ન, કુ ર પા રીન અરે
 ન ન ન ન ન ન ન ન કુ જે ન મી મ નુ
 ન ન ન ન ન ન ન ન ન ન ન ન ન

તામસ બુદ્ધિ કહેવાય છે (૩૨)

ટીકા — અને રાજભાગને ચાર જેમ આડવા માને છે, કિવા રાજસ જેમ રાત્રિમા ત્રિવસ માને છે, અથવા દુઃખનો ભડા જેમ ભાગ્યદીનને કોલસાની ખાણ જેના ભાગે છે, અથવા પામે ધન છતાં પણ લોભીઆને ન હોવા જેવું લાગે છે, તે પ્રમાણે ધર્મભાગનું આચરણ કરવું જે બુદ્ધિને પાપમય લાગે છે અને ખરી વાત ખોટી ભાસે છે, જે બુદ્ધિ શાસ્ત્રનો ખરો અર્થ મૂકી દઇને વિપરીતજ અર્થ કરે છે અને જે સર્વ ગુણોને દોષજ માને છે, કિબદુના મતિને જે વાત માન્ય હોય તે પણ જે બુદ્ધિને વિપરીત લાગે છે, તે બુદ્ધિને, હે અર્જુન! કોઇને પણ પૂછ્યા વિના મેશક તામસી બુદ્ધિ કહેવી રાતને સિદ્ધ કરવા માટે કાંઈ ધમશાસ્ત્રની આવશ્યકતા હોતી નથી આ પ્રમાણે હે અર્જુન! તને બુદ્ધિના ત્રણ ભેદ રૂપક કરીને કહી બતાવ્યા હવે, આજ બુદ્ધિવે જ્યારે કર્મનો નિષ્કાર કરવામા આવે છે ત્યારે જે ધીંગજ ઉપજે છે, તે ધીરજ તજ તજ નકારતી છે, તેના ભાગેા તને કહી સભાગુ હુ, તે પ્રતિ લખ આપ (૩૨)

ઘૃત્યા યયા ઘારયતે મન પ્રાણેન્દ્રિયક્રિયાઃ ।

યોગેનાન્યભિચારિણ્યા ઘૃતિ સા પાર્ય માલ્કી ॥

શ્લોકાર્થ — જ પાર્ય' જ એકનિષ્ઠ ધૈર્યવટે મનુષ્ય મન, પ્રાણ અને દરિવાની ક્રિયાને યાતિ પૂર્વક કરે છે, તે સાલ્કિક ધૈર્ય છે (૩૩)

ટીકા — મુરોદય યત્નની સાથેજ યોગી અને અધકાર નાથ પામે છે, ન જાના યત્નની સાથેજ કુન્યવહાર બધ પટે છે, પણ મેરુથી વાવા જ્ઞાને એકેને મન પાતાની મર્જના મહિત નાથ પાર્ય છે, અવસ્થા સ્થિતિ કર્મન યત્નજ તમુની 'તર્જના બધ પ' છે, અદેદર યત્નજ મુરવિધાનિની કમલિની આપોઆપ બીગવ છે, અથવા તર્જનનીને સિદ્ધ આવગ આવગ મહોન્મન હાથીને પણ ઉચકેલે પદ નીચ મુવનુ મુવનુ નથી, તે પ્રમાણે જે સાલ્કિક ધૈર્ય ઇન્દ્રિય મન અને તાજુના આપર જ્યાન તથા આપોઆપજ બધ પ' છે, અને હે અર્જુન! દરિવેનો વિચારે તવેનો સ્નેહ આપા બપજ મુરુ બધને તે જલર ક્રિને પાતની માત્ર જે મન તેના ઉદરજ તવરુ કરે છે જ ધર ઉર્વ અને અર્ધવ મુના માર્દને બધ કરીને નવે ન નવવજ તદિત મવજ નારીન રતી બવછ અને મન સકે

વિદ્યાર્થી અત્યંતો તોડી નાખીને ભુદ્ધિની પાછળ જઈ ભેસે છે, આ પ્રમાણે જે ધૈર્યરાજ, મન, પ્રાણ અને દહિયોની સ્વકીય વેદા બધે પાડે છે, અને તેઓને ધ્યાનની આતર કોટડીમાં યુક્તિથી ઝેપી ગણે છે, તથા ચક્રની પરમાત્માન તાલામાં તેને સોપે ત્યાં સુધી તેની પાસેથી ભય ન લેતા તેને જે ધૈર્યરાજ ઠોડતો નથી તે ધૈર્ય, હૃદયીપતિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અભુનને કહે છે - કે આણુ જે ધૈર્ય તેજ સાત્વિક દૈય છે એમ તુ સમજ (૭૪૪)

यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन ।

प्रसंगेन फलाकाक्षी घृति सा पार्थ राजसी ॥૩૪॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! જે ધૈર્યવટે મનુષ્ય ધર્મ, કામ અને અર્થ એ ત્રણ પુરુષાર્થ કરે છે અને તે તે પુરુષાર્થના આચરણ સમયે કૃષ્ણની ઇચ્છા રાખે છે, તે ધૈર્ય રાજસ છે (૩૪)

ટીકા — અને જ્યોત્તાને યરી માનીને ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ ઉપાય વડે સ્વર્ગ અને તસારમાજ આનંદપૂર્વક વાસ કરે છે, મનોરથસાગરમાં ધર્માય કામરૂપી નૌકાપર જે ધૈર્યથી વ્યાપાર કરે છે, અને કર્મરૂપી ભયોગ રોકવાથી ચાર ગણે કાયદો આપે છે એમ માનીને જે ધૈર્યથી સાહસ કમ કરે છે તે ધૈર્યને હે અર્જુન ! રાજસ ધૈર્ય કહેવામાં આવે છે હવે ત્રીજા નામત ધૈર્યના લક્ષણો કહું છું તે સાલજ (૭૪૮)

यया स्वप्न भय शोक विपाद मदमेव च ।

न विमुचति दुर्मेघा धृति सा पार्थ तामसी ॥૩૫॥

શ્લોકાર્થ — હે પાર્થ ! જે ધૈર્યના યોગથી દુષ્ટભુદ્ધિવાળા અભુદ્ધિ નિકા, ત્રાસ, યોગ, ખેદ અને મદનો ત્યાગ કરતો નથી, તે ધૈર્ય તામસ છે (૩૫)

ટીકા — કોઈકા જેમ સ્વામવર્ણનાજ બનેલા હોય તે જે ધૈર્ય સર્વ નીચ શુભોચીજ બનેલું છે પ્રાકૃત અને દીન સ્વરૂપે સ્વુ શુભુ એવુ મોટું નામ આપવાનુ પ્રયોગનુ શુ ! એવી રીતે જુદે તેનું નિવારણુ એ છે કે, રાક્ષસને પણ પુણ્યજન કહેવાય તેને જુદું કે ? સર્વ મહોમા જે અગારાવત તાપ આપનાર જુદું છે તેને જુદું મજગ કહેવામા નથી આવતો કે ? તે પ્રમાણે તેને જુદું જુદું શુભુ કહેવામા આવેલ છે હે સુભુ અર્જુન ! તેને જુદું જુદું

અભ્યાસાદ્રમતે યત્ર દુઃખાત ચ નિગચ્છતિ ॥૩૬॥

શ્લોકાર્થ — દરે, હે ભગવંતે ' જ સુખમા અભ્યાસવડે જીવ
એ છે અને તેના દુખનો નાશ થાય છે, તે સુખ પણ ત્રણ પ્રકારનું
છે, તે શુ તે માણગ (૩૮)

ટીકા — ભગવાન કહે છે — હે જુદા મત અર્જુન ! ગુણના યોગથી
સુખના ત્રણ પ્રકાર છે એમ જ મેં તને શુ કહ્યું તેનું સ્પષ્ટતાપૂર્વક
વસ્તુતઃપરે શુ તે માણગ હે મિત્રી ! જીવને આત્માનો મેળાપ થતા
જે આનંદ થાય છે, તેનું નામ સુખ છે જમ ઉત્તમ આયથ માગાના
પ્રમદસર નેવન શ્રવામા આવે છે, અથવા સ્તના પુરો દર્શ કર્તવ્યનું
રૂપ શ્રવામા આવે છે, જિવા મીચ્છુ પાણી શ્વુ હોન તો તેનાપર
જેવા વા પાણી નાખવુ પડે છે ત પ્રમાણે સુખનો યત્કિચિત્ લાભ
થતા તેજ સ્તે અભ્યાસ આગળ વધારવાથી જીવના સર્વ દુખો તેના
વડ દબાઈ જાય છે તે આત્મસુખ પણ ગુણના યોગથી ત્રણ પ્રકારનું
છે તેમાના એ પ્રકારના લક્ષણો તને શ્રી મહાભારતુ ૬૩ (૭૭૭)

યત્તદગ્રે વિપમિવ પરિણામેઽમૃતોપમમ્ ।

તત્સુમ્બ સાત્વિક પ્રોક્તમાત્મશુદ્ધિપ્રસાદજમ્ ॥૩૭॥

શ્લોકાર્થ — આરભમા જ સુખ વિન સમાન શુ પરિણામે
અમૃત સમાન ગિદ, અને જ સુખ આત્મવિચક શુદ્ધિના પ્રતાદ વડે
ઉત્પન્ન થએનું હોય છે, તે સાત્વિક સુખ છે (૮૭)

ટીકા — હવે સદનનુ યક જેમ સર્પાંથી વીટાએકુ હોય છે,
અથવા દ્રવ્યના ખમ્ભનાપર જેમ ધરદરામસાદિનો પ્રતિબંધ હોય છે,
અરે ' સ્વર્ગના ઉત્તમ લોકો પ્રાપ્ત કરવાને માટે પણ જેમ યજ્ઞના
મહત્ત નકટ પ્રથમ સદન કરવા પડે છે કિવા જે પ્રમાણે બા-ચ
દશામા નાને અતિ ત્રાસ સહન કરવા પડે છે દીપક ત્રીસ કરવાને
માટે દિવાનગી સગાવતા ધમાડા સહન કરવો પડે છે, તે પ્રમાણે
હે અર્જુન ! આત્મસુખની પ્રાપ્તિ કરી લેવાને માટે શમદમાદિક સાધ
નોનુ કષ્ટ સહન કરવુ પડે છે દેહાદિકપરની પ્રીતિને બાળી નૂકનાર
અગ્નિના જેવો તીવ વેરાચ્ય તેવવામા આવે છે ત્યારેજ તે સ્વર્ગ અને
સસારની નાસકિનના અકુશ ઉખેલી ચકાય છે, જાનનુ શ્રવણ અને
કંઠાર પ્રતાચગ્ણ કરવામા પણ શુદ્ધિ ઇત્યાદિકને લકટો વેગ પડે છે,
સુધુભૂત નાદીના સુખથી પ્રાણ અને નપાન વસ્તુનો રોધ કરવો પડે
છે આ રીતે પ્રારભમા જ્યા મહત્ત કષ્ટ હોય છે ચક્રવાક પ.

જોડાનો વિયોગ-કરવાથી, ગાયના વાહરડાને તેના સ્તન આગળથી પાછો ખેંચી લેવાથી, અથવા ભુખ્યાને પત્રાવલિ ઉપરથી ઊઠાડી મૂકવાથી, તેમજ માછલાને પાણીમાંથી બહાર કાઢવાથી અથવા માન પાસેથી તેનું એકનું એક બાલક મૃત્યુએ ખુચવી લેવાથી તેમને જેમ દુઃખ થાય છે, તે પ્રમાણે વિષયોના ધરને ઊડતી વખતે ઈદ્રિયોને સુખાત થવા સમાન કષ્ટ થાય છે, પરંતુ વૈરાગ્યસંપન્ન શૂર તે દુઃખ પણ સહન કરે છે આ પ્રમાણે જે સુખનો આરભ કષ્ટમય છે, તેને જે સહન કરે છે તેને ક્ષીરાબ્ધિના મધન પર્ણ દેવોને અમૃતનો લાભ પ્રાપ્ત થયો તે પ્રમાણે પરમ સુખનો લાભ મળે છે પ્રથમ વૈરાગ્ય રૂપી વિષયનું પ્રાપ્ત કરવાને માટે સાત્ત્વિક ધૈર્ય રૂપી શબ્દો ન્યારે સુખ ખોલે છે ત્યારેજ પરિણામે જ્ઞાનરૂપી અમૃતનો ઉપલોગ મળે છે દ્રાક્ષ કાચી હોય ત્યારે આમલીને પણ પાછળ હુઠાવે છે, પરંતુ તેજ ન્યારે પરિપકવ થાય છે ત્યારે અતિ મિષ્ટ લાગે છે, તે પ્રમાણે આત્મપ્રકાશ વડે વૈરાગ્યનો ન્યારે પરિપાક થાય છે, ત્યારે અરિવાસહિત સર્વ દુઃખોનો અવશ્ય નાશ થાય છે અને સમુદ્રને ગંગા મળે તે પ્રમાણે શુદ્ધિ આત્મામાં સ્થિત થતા અદ્વયાનંદ રૂપી સુખનો બહાર ખુલી જાય છે આ પ્રમાણે જે સુખનું મૂળ વૈરાગ્ય છે અને પરિણામ આ માનદપ્રાપ્તિ છે, તે સુખને સાત્ત્વિક કહે છે (૭૮-૩)

વિષયેન્દ્રિયસયોગાદ્યત્તદગ્રેઽમૃતોપમમ્ ।

પરિણામે વિષમિવ તત્સુસ રાજસ સ્મૃતમ્ ॥૩૮॥

શ્લોકાર્થ — વિષય અને ઈદ્રિયોના સયોગથી જે સુખ આરભમાં અમૃત સમાન મિષ્ટ પણ પરિણામે વિષ સમાન કટુ હોય છે, તે રાજસ સુખ છે (૩૮)

ટીકા — અને હે અર્જુન ! વિષય અને ઈદ્રિયોના સયોગ થતા બન્ને તીર ઉભરાઈ બાય એવી રીતે સુખનું જે પૂર આવે છે, અધિકારી પોતાના અધિકાર નીચેના પ્રામમા જતા જેમ ત્યા ઉત્સવ થાય છે, કિવા જલ કરીને જમ લાગેનો સમારભ કરવામાં આવે છે, અથવા રાગીને ખાડ અને કેળા કુરમ્ય હોવા છતાં પણ મિષ્ટ લાગે છે, કિવા વઝનામ જેમ ખાતી વખત મધુર લાગે છે, શાહુચોરની મૈત્રી જેમ પ્રથમ આ દાદકાદક હોય છે, કિવા ચ-લાની સડ (વિરયા)ના આચરણ જેમ પ્રથમ સુખકર લાગે છે, કિવા જમ નટોના આવિર્ભાવ આનંદ લાયક હોય છે તે પ્રમાણે વિષય અને ઈદ્રિયોના સબંધથી શુભને

પદ જે પ્રમાણે તતુથી તૈયાર કરવામા આવે છે, તે પ્રમાણે આ ત્રિપુટી એવા જતા શુભોવદેજ બનેલી છે (૮૧૨)

न तदस्ति पृथिव्या वा दिवि देवेषु वा पुनः ।

सत्त्व प्रकृतिर्जैर्मुक्त यदेभि स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥४०॥

*લોકાર્થ — પ્રકૃતિમાથી ઉત્પન્ન થએલ આ ત્રણ શુભોથી અવિષ એવી કોઈપણ સ્થાવર જન્મ વસ્તુ પૃથ્વીપર, સ્વર્ગમા અને દેવાદિકમા પણ દ્વિગોચર થતી નથી (૪૦)

ટીકા — માટે તું એ વાત સમજમા ગમ કે પ્રકૃતિના શુભોથી મદ ન થએલી એવી કોઈ પણ વસ્તુ આ લોકમા વા સ્વર્ગલોકમા નથી ઉત્પન્ન વિના કામળી અને મૂર્તિના સિવાય ગાળો શી રીતે બની શકે શરૂ ? નથવા શરૂ વિના તરંગોની ઉત્પત્તિ ક્યાથી થાય ? તે પ્રમાણે આ સુવ જાતમાના પદાર્થો માત્ર ત્રણ શુભોથીજ રચાયેલા છે, એમ તું સમજ આ ત્રણ શુભોની શક્તિ એટલી અમોઘ છે કે તેણે એક દેવના પણ ત્રણ દેવ ક્યા છે, અને એક લોકના ત્રણ લોક (સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને સાગા) યાં છે અને ચાર વર્ણ તથા તેના બિન્ન બિન્ન કર્મો પણ તેણેજ ક્યા છે (૮૧૭)

ब्राह्मणक्षत्रियविशा शूद्राणा च परतप ।

कर्माणि प्रविभक्तानि स्वमात्रप्रभवैर्गुणैः ॥४१॥

*આકાર્થ — 'હ પરતપ' બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રના કર્મો, તે ત્રણ પ્રકૃતિઓના ગુણોથી જ ન બિન્ન છે (૪૧)

ટીકા — તે ચાર વર્ણમા અમત્તાને બ્રાહ્મણ છે, તથા ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ બંને વર્ણના કાર્યો ત્રણ વૈશ્ય કર્મો કરવાના અધિકારી હોવાથી તેમની ક્રમણ પણ ક્ષત્રિયમા વાય છે હ ધનજન ! પ્રમાણે તેને પદાર્થો અધિકાર નથી, પરંતુ તેમની ઉપસ્થિતિ ઉપવાય ત્રણ વર્ણને આવીજ વાય છે તે મત્તાક્રમણ સાન્નિધ્યથી શૂદ્રને પણ અત્તા ત્રણમા ત્રણમા અમત્તા જ પ્રમાણે પુણ્ય કરવાને લીધે તેમને જોવા (પરતપ) તે માત્ર પણ શ્રીમત્ લોકા મુદપ છે, તે શૂદ્રને મુક્તિને કમળુન કરવાની શૂદ્રને ત્રણ વર્ણમા સમાવેલ છે તે 'હ પર' હવે આ ચાર વર્ણને કર્મો મુ મુ છે, તેમને હવે ત્રણ કર્મો કરવા ત્રણ કર્મો કરવા તે ચાર વર્ણને જોવા મુ મુન છે, તેમને તે જ કર્મો કરવાને માત્ર હવે તે માત્રની જ પ્રકૃતિ

તેના વત્તાદિ ડોહાએ ચાર વજુને ચાર પ્રકારના કર્મો વહેચી આપ્યા છે જે પ્રમાણે પિતાએ નેત્રવેદી વપત્તિ પુત્રોને વહેચી આપવામા આવે છે, કિવા સૂય ૪ પ્રમાણુ વટેમાર્ગને ત્રી ત્રીનો માર્ગ બતાવી દે છે, અથવા સ્વાની સેવકોને બિન્ન બિન્ન વ્યવહાર કહી બતાવે છે, તે પ્રમાણુ પ્રકૃતિના ડોહાએ કર્મોની ચારે વલોને વહેચણી કરી આપી છે વત્તુએ પોતાના હમ વિષમ ભાગ વટે પ્રાકૃતુ અને કારિય એ બે વર્ણ ઉપન્ન કર્યાં, અને ત્રોગુલુ તથા સત્તગુહના મિમલુથી વૈશ્ય વર્ણની ઉત્પત્તિ યદ, તથા રજ અને તમના નિલલુ વટે શુદ્ધ ઉત્પન્ન વયા. આ પ્રકારે હે પ્રભુદ ' આ ડોહાએ એક પ્રાકૃતિનૂ દુના ચાર જોડ પાડ્યા છે પછી જે પ્રમાણુ દીપકના તકાચથી આપણી મૂકેલી વસ્તુ વહજ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, તે પ્રમાણુ પૃથક ધરેલા કર્મોને શાસ્ત્રમા સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવવામા આવ્યા છે હે ભામ્યવત ' હવે ક્યા વર્ણને કયું કર્મ વિહિત છે તે સાબગ (૮૩૨)

શમો દમસ્ત્વપ શૌચ ક્ષાતિરાજવમેવ ચ ।

જ્ઞાન વિજ્ઞાનમાસ્તિક્ય વ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥૪૨॥

શ્લોકાર્થ —શમ નર્થાત ચિત્તનું નિયમન, દમ એટલે બાલે દ્વિયોતુ નિયમન, ક્ષયિક, વાચિક તથા નાનસિક તપ, પવિત્રતા, ક્ષમા, સરળતા, શાસ્ત્રજ્ઞાન, અતુલવજ્ઞાન અને કૃતિ સ્મૃતિ વિષે ધ્યાન, એ સર્વ પ્રાકૃતુના સ્વભાવવિહ કર્મ છે (૮૪૨)

ટીકા —પ્રિયા જેમ પોતાના પતિની સાથે એમતમા એક્ય પાને છે, તે પ્રમાણુ જે ભુદ્ધિ સર્વ દનિયોની વૃત્તિને પોતાના સ્વાધીનમા લઈને આત્મસ્વરૂપમા મગી થાય છે, એવી જે ભુદ્ધિની તરીકાના, તેને 'શમ' કહેવામા આવે છે એ શમ સર્વ ડુભોમા પ્રથમ હોય છે અને એનાથીજ સર્વ કર્મોના પ્રારભ થાય છે તે જન બાગઈદિ યોને વિધિના હડાવડે અધર્મના નાગે કદિ પલુ જવા દેતો નથી. તે શમનો સહાયક 'દમ' છે તે દ્વિયોને સ્વધર્મોતુચાર વડાવે છે જે પ્રમાણુ પછીપૂજનની રાત્રિએ દીપકને વિદ્યાતિ નામ થતી નથી, તેવી રીતે સર્વ કાળ ધરિવનો વિચાર કરવો તેને સ્પ કહેવામા આવે છે, અને એ પ્રાકૃતુ કમનો તૃતીય ડુલ છે હવે શૌચ એટલે પવિત્રતા એ નિર્દોષ દોહ એ પ્રકારની છે નન શુદ્ધ ભાવથી પા પૂજુ હોડુ વર્વ થરીત પલુ સત્કર્મથી પુરોચિત બને, નાવી અતગાહ પવિત્ર તાને, હે માર્થ । ' શૌચ કહેવામા આવે છે, અને એ કમનો

ચતુષ્ચ ગુણ છે પૃથ્વી પેઠે નિરતર સર્વે દુષ્ણ મહન કરયા તેને
 હે અર્જુન! 'પમા' કહેવામા આવે છે, અને એ પ્રાક્ષણકર્મને
 પાચમે ગુણ છે જેમ સમ સ્વરમાનો પચમ સ્વર અતિ મધુર હોય
 છે તે પ્રમાણે આ ગુણ અતિ શ્રેષ્ઠ છે ગગાનો એમ થકો હોય
 તોપણ મીથોજ છે; કિવા શેરડીનો સાડો વક હોય તોપણ તેની
 મિષ્ટતા તો એક સરખીજ હોય છે, તે પ્રમાણે આપણને ત્રાસ દેનાર
 છવ્વર પણ અત્યંત પ્રીતિ હોવી એને 'આર્જવ' કહેવામા આવે
 છે; અને પ્રાક્ષણકર્મને એ વધ ગુણ છે જેમ માગી કટ સહન કરીને
 રાજા મૂગમા પાછી સિચે છે, તે શ્રમ સાર્થકજ થાય છે; તેમ
 શાસ્ત્રોપા આચરણથી પ્રિયરત્સિ અવશ્ય થયેજ એમ જે સમજવું
 'ને 'તન' કહેવામા આવે છે આ જ્ઞાન એ પ્રકાકર્મને પ્રાત્યો
 ગુણ છે, અને તેજ પ્રમાણે વિજ્ઞાનનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે સત્વશુ
 દ્વિતી વખતે શાસ્ત્રવિચાર અથવા ધ્યાનના બગથી નિઃશયાત્મક ભુક્તિ
 પ્રકરમર મની જાર છે, તેને 'વિજ્ઞાન' કહેવામા આવે છે; અને તે
 પ્રકા મનું નાકનુ ગુણ રત્ન છે હવે 'આસ્તિક્ય' એ નામો ગુણ
 યમજ જમહાર જેના દ્વાવમા હોય તે ગમે તે હોય તોપણ ઘોડો
 વના નાજ કરે છે, તે પ્રમાણે જાત્રે જે મળા સ્વીકારી છે, તે માનને
 ન દર દર માન્ય કરી વળુનાર આચરણ કરતું, તેને 'આસ્તિક્ય
 કુ' જે ના પ્રાક્ષણ મનો નામો ગુણ છે અને આજ ગુણથી ચર્વ
 મહત્ત્વ યા તાય થાય છે આ પ્રમાણે જે કમ મા યમાદિક આ
 નર ગુણો વિહાર હાં પદર થાય છે, તે કમ પ્રાક્ષણનું રાજામર્નિક
 ક્ષય છે, અને કુ વમાજ પ્રાક્ષણથી ના કરાજ નર ગુણુરૂપી રત્નનો
 જ્ઞા - જરજા નર ત્માનો દ્વા જ છે જ પ્રમાણુ સુરૂં કદિ પ્રજ તકા
 એ ર્વિત્ત ન ક તા નથી, જયસા ચ પાનું દક જ પ્રમાણે તાજ
 ય ન નર્વિત્ત લ્લક છે, જયસા જ પ્રમાણુ ચ ર પાતાની તમા
 જ ન વલ્લ નર પાક છે કિવા હકન જમ સાતાનાજ પરિમરથી
 વર્વિત્ત થાય છે જ પ્રમાણુ આ નર ગુણુરૂપી જલક ૧૨ પ્રકાણુનું નિહ
 ન પ્રુણુ છે અને ન જલક ૧૨ પ્રકાણુનું જલક કદિ પજુ જા તે
 વર્વે જલક ૧૨ પજુ નર કિવાને જ કર્મ વિવર છે તે મુક્તિથી વકા
 વર્વે જલક ૧૨ ૧૨

ગોપં તેજો મુનિદોશ્ય યુદ્ધે તાપ્યપલાયનમ્ ।

જ્ઞાનોશ્વરમાય તાત્ર દ્વમે મમાતમા ॥૬૩॥

*લોકાર્થ — પરાક્રમ, તેજ, ધૈર્ય, દક્ષતા, યુદ્ધથી વિમુખ ન થવું, ઘાતાપવું અને લોકોપર સત્તા ચલાવવી, એ ક્ષત્રીયોના સ્વભાવ સિદ્ધ કર્મ છે (૪૩)

દીકા — સૂર્ય જેમ પ્રકાશ પાડવાને માટે અન્યની સહાયની અપેક્ષા રાખતો નથી, કિંવા ત્રિહ પોતાના પરાક્રમમા સોબતીની ગરજ રાખતો નથી, તેમ જો બીજાની સહાય વિના પોતેજ બળવાન અને દુરો હોય છે, તે ક્ષત્રીયની પ્રકૃતિનો પ્રથમ ગુણ 'શૌર્ય' છે સૂર્યના પ્રકાશથી કોટનવધિ નક્કરો જાણી જાય છે, પરંતુ ચંદ્ર સહવર્તમાન કર્વે નક્કરો સૂર્યનો લોપ કરવાને વચમ થતા નથી, તે પ્રમાણે પોતાના યોગ્ય ગુણથી સર્વ જાતને આશ્ચર્યચકિત કરી નાખે અને જે તેવો પ્રસન્ન આવે તોપણ પોતે ગભરાય નહિ, એવો જ પ્રથમ ગુણીય ગુણ 'તેજ' તે ક્ષાત્ર પ્રકૃતિનો દ્વિતીય ગુણ છે, અને 'ધીરતા' એ તે પ્રકૃતિનો તૃતીય ગુણ છે આકાશ તૃતી પડે તોપણ જેના નન બુદ્ધિરૂપી નેત્ર નિસ્તેજ થતા નથી, ના ગુણને 'ધૈર્ય' કહેવામા આવે છે પાણી અને તેટલું ઉંડુ હોય તોપણ કમળ તેની ઉપર આવે છે, કિંવા આકાશ ઉપાહતા વિષયના સર્વ પદાર્થને છોડે છે, તે પ્રમાણે નાના પ્રકારના પ્રસન્નો પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ હો પાર્થ! દુઃખને જો નર્થ તેને બુદ્ધિ છોડે છે ના પ્રમાણે સાવધતા રાખવી તેને 'દક્ષતા' કહેવામા આવે છે, અને એ ક્ષાત્ર પ્રકૃતિનો ચતુર્થ ગુણ છે 'અતમાન્ય યુદ્ધ પરાક્રમ' એ તેનો પાંચમો ગુણ છે જે પ્રમાણે સૂર્યકનજો સદા સૂર્યની સન્નુબંધ રહે છે, તે પ્રમાણે સદૈવ યતુની સન્નુબંધ રહેવું, નિર્ભીક્ષી સ્ત્રી જ પ્રમાણે પતિવિવાહનને પ્રવલ્લે કરીને વધવી દે છે, તે પ્રમાણે રણાગ્રણમા યતુને પીઠ ન દેખાડવી, ચારે પુસ્તકાર્થની પ્રાપ્તિ માટે જેમ 'ભક્તિ' એ ક્ષેષ સાધન છે, તે પ્રમાણે ક્ષાત્ર પ્રકૃતિના ગુણોમા ના પાંચમો ગુણ ઇન્દ્રની પેઠે ક્ષેષ છે અને વૃક્ષ જે પ્રમાણે પોતાના પાદ્ય, પુષ્પો અને ફળો અર્પણ કરવાને કર્વેલા તત્પર હોય છે, અથવા પરિમલ નર્પણ કરવામા જેમ કમળ ઉદાર હોય છે, અથવા જેને જંટલો પ્રેમ હોય તેને તેટલું ચંદ્રપ્રકાશનું તુખ ચંદ્ર આપે છે, તે પ્રમાણે સાંપને તેની જંઠાતુકાર દાન નાપવું, આનું 'અમર્થાદ દાન' એ ક્ષાત્ર પ્રકૃતિનું છત્તું ગુણરત્ન છે જેમ હસ્તપાદાદિનું પોષણ કરવાથીજ તેની પાતેથી અને તે કામ કરાવી યકાય છે, તે પ્રમાણે પ્રેમપૂર્વક પ્રમત્નું પાલન રૂડે પ્રકારે કરવાથીજ તાબ પ્રબલ ઉપર સત્તા ચલાવી શકે છે, એને 'કૃષિસ્વભાવ' કહે

વામા આવે છે અને તેમા સર્વ સામર્થ્ય વાસ કરે છે આ ગુણ જ્ઞાન પ્રકૃતિના સર્વ ગુણોનો રાજા છે અને તે તેનો સાતમો ગુણ છે આ પ્રમાણે યૌર્યાદિક સત્ત ગુણોથી જે પુરૂષ વિશેષ અલગ દૃત હોય છે તે, જેમ મમર્ષિના સાત નક્ષત્રોથી આકાશ શોભે છે, તે પ્રમાણે શોભે છે આ પ્રકારે આ સત્ત પવિત્ર ગુણ વડે જે કર્મ પવિત્ર થએલા હોય છે, તે જ્ઞાન પ્રકૃતિના સ્વાભાવિક કર્મ છે આવેા જે પુરૂષ હોય છે તે ક્ષત્રિય નથી, પરંતુ સત્ત્વરૂપી સુવર્ણનો મેરુજ છે, માટે તે સત્ત ગુણ રૂપી સ્વર્ગને ધારણ કરે છે કિવા સત્ત ગુણરૂપી સમુદ્રે વેદિત કરેલી એ જ્ઞાન પ્રકૃતિરૂપી પૃથ્વીજ છે, અથવા સત્ત ગુણરૂપી ઓવથી જ્ઞાન ક્રિયારૂપી ગજા જ્ઞાન પ્રકૃતિ ધારણ કરનાર આ મહોદધિનેજ મગીને શોભે છે આ પ્રમાણે જ્ઞાન પ્રકૃતિના યૌર્યાદિક ગુણાત્મક કર્મો સ્વાભાવિક છે હવે હે મહામતે ! વૈશ્ય જાતિને જે કર્મ યોગ્ય છે, તે તને કરું છું તે સાબળ (૮૭૬)

કૃપિગોરક્ષ્યવાણિજ્ય વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજમ્ ।

પરિચર્યાત્મક કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ॥૪૪॥

શ્લોકાર્થ — ખેતી, પશુપાલન અને વાણિજ્ય, એ વૈશ્યના સ્વાભાવિક કર્મ છે અને મેવા કરવી એ શૂદ્રનું પણ સ્વાભાવિક કર્મ છે

ટીકા — ખેત, બીજ અને હળ ઇત્યાદિ મેગવી તેના યોગથી પુષ્કળ નફો પ્રાપ્ત કરવો, કિબહુના કૃષિ, પશુઓનું પાવન અને વસ્તુ ઓનો કય વિક્રય, હે અર્જુન ! વૈશ્ય જાતિએ આ ગુણ પ્રકારનું કર્મ કરી નિર્વાહ કરવો એજ તેનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે અને વૈશ્ય, ક્ષત્રિય તથા બ્રાહ્મણ, એ ગુણ વર્ણને દિવની સત્તા પ્રાપ્ત થઈ છે અને તેની સેવા કરવી એ શૂદ્ર વર્ણનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે આ પ્રકારે તને ચારે વર્ણના કર્મો કહી સભળાવ્યા (૮૮૪)

સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરત. સસિદ્ધિં લભતે નરઃ ।

સ્વકર્મનિરત' સિદ્ધિં યથા વિંદતિ તચ્છૃણુ ॥૪૫॥

શ્લોકાર્થ — પોતપોતાના કર્મમા જે તત્પર હોય છે, તેનેજ જ્ઞાનનિષ્ઠાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે પોતાના કર્મમા તત્પર રહેનાર માટે તે વચ્ચેથી રીતે નારે છે, તે સાબળ (૪૫)

ટીકા — જેમ જિ ન જિ ન ક્રિયા માટે ક્રિયાદિ વિષયોજ વિનિત હે અથવા વા. ન પ્રાપ્તી કરેલા જાણને ચારે નવી અને નવીને

માટે હે પાઠવસુત ! સમુદ્ર જ્વલિત છે, તે પ્રમાણે હે જ્ઞાની ! બિન્ન બિન્ન વર્ણો માટે ઉપર કહેલા કર્મો જ્વલિત છે ગૌર જગને જે પ્રમાણે ગૌરતા ચોલા નાપે છે, તે પ્રમાણે પોતપોતાના ઉચિત કર્મો કરવાથી પ્રત્યેક વજ્રને ચોલા પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે તે સ્વભાવ વિહિત કર્મનું યાચ્યજ્ઞાનુસાર નાચરણ કરવા માટે હે વીરોત્તમ ! પ્રત્યેકે સ્વભુક્ષિને અચળ રાખવી ભોધએ જેમ રત્ન નાપણું પોતાનું હેય તોપણુ અવેરીદાસ પરખાવી લેવામા આવે છે, તેમ સ્વકર્મ પણ યાચ્યદારા નહીં કરી લેવું ભોધએ જેમ દ્રષ્ટિ નાપણી પોતાની છે તોપણુ પ્રકાશ વિના તેને ઉપયોગ નથી લઈ શકાતો, નયવા સ્પોષ્ઠ ન નબે તે પગનો પણ ઉપયોગ કરી શકાતો નથી, તે પ્રમાણે બાલિને અતુલરી પોતપોતાના જે સ્વાભાવિક નિષિકાર હોય તેને યાચ્યથી પ્રત્યક્ષ બાણી લેવા ભોધએ જેમ ધરમાનુ દ્રવ્ય પણ પ્રકાશની મદદ વીજ ભોધ શકાય છે, તેમ હે પાઠવ ! યાચ્ય કહેલા એવા સ્વાભાવિક કર્મને જે ઉત્વાહથી તથા દુઃખની આચા છેડીને કરે છે, અને પ્રવા હનુ જળ જેમ નામ તેમ વહેવાનું વલણું નથી તેમ જે યાચ્યજ્ઞ પ્રમાણે જ વર્તે છે, તેને હે અભુજ ! મોક્ષમા પ્રવેશવાનું દાર જે વૈરાગ્ય તે અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે અકલ્પ્ય અને નિષિદ્ધ કર્મ સાથે લેશમાત્ર સબધે રાખતો નહિ હોવાથી તે વચ્ચાનુષધનથી મુક્ત થાય છે. વદન ॥ કાષ્ઠની ૮૭ નાણુવામા આવે તોપણુ કોઈ તેમા પોતાનો પા નાખણુ નથી, તે પ્રમાણે તે કામ્ય કન નિતિ તે જીવુકથી પણ કોનો નથી, અને નિત્ય કમને પણ દાન્યાનવાદા હોવી હકને તે મોક્ષના સીમાના મુખી નઈ પહોંચેલો હેય છે ના આરે મુખામુખ સ્વાચથી મુક્ત થએલા જ પુરુષ મોક્ષનું દાર જ વૈરાગ્ય જ નઈને ઉલો રહે છે, જ વૈરાગ્ય વગર જાનની લાભ છે, જે મોક્ષલાભને નિવચ છે કિયા કમમા નિને યન કલ્પણુ સ્થન છે, જેના દુઃખરૂપે મે ક્ષમાજિની લનીન પ્રીતી મી મુકેલી છે જે સત્કર્મરૂપી પુષ્પનુ પુષ્પજ છે; તે વૈરાગ્યમા સાપક પુષ્પ જમતી પેકે વરણુ મૂકે છે નહા ! આમનારૂપી સુપ હે ના . વૈરાગ્ય જે ન હિલે પ્રજા નાપનાર પેપીયાના જેવો નરૂકે હે છે, કિમનુના અભ્યાનરૂપે મુક્ત પ્રજાનાને પોપલામાટે વૈરાગ્યરૂપે હિલ નવનજ તે નાણુ હે છે હે અભુજ ! ના નગરે વિહિત કમના નાચરણથી તેને મોક્ષપ્રાપ્તિની મોક્ષતા પ્રાપ્ત થાય છે હે પાઠવ ! વિહિત કમજ નુપ્તિના છવનને આધાર છે અને તેનું નાચરણુ કાણુ મોજ હુવ

આ ૧૨જી પાઠ આસ્થાપૂતક કરવું (૨૨)

શ્રેયાન્ સ્વધર્મો વિગુણ પરધર્માત્સ્વનુષ્ટિતાત્ ।

સ્વભાવનિયત કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ કિલ્વિપમ્ ॥૪૭॥

અર્થ — સ્વધર્મના જ કાર્યોમાં જોડાઈને જીવન ગાળવું (નાચરવાને મુલમ જેવા) પરધર્મ કરવા તે જોડાઈને કોઈકે સ્વભાવનેયત કર્મ કરવાથી મનુષ્ય પાપભાગી થતા નથી (૪૭)

ટીકા — જરૂરે ' આપણે ધર્મ નાચરણ કરવાન કાર્ય હોય તે પછી તેથી પરધર્મને જ કુળ પ્રાપ્ત થાય છે તે પર લગ્ન લાખવું જોઈએ છે ધર્મનય કદુ લીમજાનુ તેવન કરવાથી રોન જગત્ હોય તો તેની કદુતાથી કદાગતુ નહિ કેમ કહે તે પૂર્વે નિરાશ થઈને જો તેને ઉપેક્ષી નાખવામા આવે તો તમારી ઉત્તમ કુળની પ્રાપ્તિ થી રીતે થાય વગેરે તે પ્રમાણે સ્વધર્મનું નાચરણ કરીને સમજીને તેનો ત્યાગ કરવામા આવે તો મનુષ્ય મોહનુષ્ટિથી વચિતજ રહે એમ. એ સદેહ ? આપણી માતા કદુપી હોય તો પછી તેના જ સમવડે આપણે છવીએ છવે તે સમ કાર્ય કદુપા હોતા નથી અન્ય ગ્રીએ. રબા કરતા પછી અધિક રૂપવાન હોય તથાપિ બાગકને તેનો એ ઉપયોગ ? જરૂર પાળી કરતા થી અધિક રોષક છે તો પછી મત્સ્યને તમા નૂકવાથી તે છવે કે ? જમ વછતા । સર્વ જનને વિષ રૂપ છતા તેમા વચ્ચા ધીરને અમૂલ્ય છે, જા જોડા સર્વ જાગન મિષ્ટ વસ્તુ છતા તેજ તે ધીરને મગ છે તેમ જને ના ? કર્મ વેદિન છે તેનાજ નાચરણથી જ સારાધન તૂટે છે, માટે તે કર્મ જને તટલા કરીને હોય તે પછી તેજ કર્મનું નાચરણ કરવું જોઈએ અન્યના ધર્મ ઉત્તમ માનીને જો તેનું નાચરણ કરવામા આવે તો પનનું કાર્ય મસ્તકવડે કર્યા તમાન થઈ ઉલટુ તેથી કુ ખજ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે પોતાના બલિસ્વભાવાનુસાર પોતાને હિસ્સે જ કર્મ આપ્તુ હોય તેનું જ ને નાચરણ કરે છે તે કર્મજાનથી નુકા થાય છે અને એટલા માટેજ છે નહીં । પરધર્મનો ત્યાગ કરી સ્વધર્માચરણનો નિયમ કરવો થોડા છે જ્યાં સુધી આત્મતાજાકાર થયો નથી ત્યાં સુધી કર્મજાન હાર તો નવસ્ય પાવુજ રહેશે, અને જ્યાં કર્મની પાત નાથી ત્યાં ધર્મ તો સ્વધર્મ નાથીને ઉપસ્થિત થઈને. (૨૩)

સહજ કર્મ કૌતેય સદોપમાપિ ન ત્યજેત્ ।

સર્વારમા હિ દોષેણ ધૂમેનામિરિવાવૃતાઃ ॥૪૮॥

સત્વાત્મક પ્રધિરની સેવા છે જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના ત્રિય પતિને સર્વ પ્રકારથી મેરે એજ તેનો ધર્મ છે, ડિવા બાગડને માટે માતાની મેવા કરવી એજ ધર્મ છે, તે પ્રમાણે સ્વધર્મનું આચરણ કરવું એજ વ્યક્તિનો મુખ્ય ધર્મ છે ગગામા રહેલા મત્સરને જે પ્રમાણે સર્વ તીર્થોનો લાભ મળે છે, તે પ્રમાણે “વિદિત કર્મ સિવાય બીજે ઉપાસજ નથી” એવા નિશ્ચયથી તેનું આચરણ કરવાથી પ્રધિર ઉપજતી આપણા યોગ ગેમનો સ્વ જોએ જઇ પડે છે જેના જે વિદિત કર્મ છે તે તેણે કરવાજ જોઇએ એવી પ્રધિરની ધરજા છે, માટેજ તે કરવાથી નિઃસંશય પ્રધિરની પ્રાપ્તિ થાય છે ઢારી પણ જો રાજાની ફોટોટીમા બરામર ઉતરી રહે તો તે ગાળી જની થકે છે, તે પ્રમાણે પ્રધિરના મનોભાવ અનુસાર વતવું એજ તેની પરમ સેવા છે; અને એથી ઇતર કમ કરવું ને, હે અજ્ઞાન! વાણિજ્ય સમાન છે (-૨૩)

યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાના યેન સર્વમિદ તત્તમ્।

સ્વકર્મણા તમગ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિંદતિ માનવઃ॥૪૬॥

શ્લોકાર્થ — જની સત્તાવી યદ મૂનોની ઇદ્રિયનશ્ઠા ચાકે છે, અને જેને ના સર્વ વિધે યાદી નાખવું છે, તે પ્રધિરને સ્વકર્મથી ભવનાર મનુષ્યને જ્ઞાનનિશ્ઠા મેગવવાની યોગ્યતાદક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે

ટીકા વિદિત કર્મ કરવા એજ તે કર્મ કરા; એટલુજ નહિ પરવું જ ન માત્રાથી યદ મૂનોની ઉત્પત્તિ ધર્મ જેને મનોભાવજ પાવ્યા, જેમ સમજવું! જ પરમાત્મા માનવાને જ્ઞાનરૂપી વિષય વિનાશીને સ્વકર્મી જુગીઓ પેદાર કરે છે, અને સત્વ, રજ તથા તમસા વિવિધ ભક્તિ રૂપી સ્વકર્મ તેને ખેડે છે, ટીકા જે વખતે જ્ઞાનમાંથી તેજથી જરૂર છે તે પ્રમાણે જે પરમાત્મા જવ જાણ તેજથી જાણની જતરમાં જોતરોતર જરૂર છે, હ ધીર! તે જ્ઞાનમક પ્રધિરની સ્વકર્મથી જુગીએ પૂજા કરવાથી તેને પાન સતેષ વવ છે અને તેથી જુગી તે વજત યજ્ઞને જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે જાજ તેને જજપર જરૂરજો વચક કાને જે જ્ઞાનમક વત વજ કુંકરને છે. ડાની જ સર્વ વજાર વમક જેવા ડાને છે, અને જે પ્રમાણે સત્તાવા વિદિત વિદિતથી વિદિતે એને સ્વકર્મ દુઃખ વમનું નથી, તેમ વજરત યદ કુંકરે તેને દુઃખજ જાને છે અને જ્ઞાનને વજાર કરવાની ડાની અને જે જ્ઞાનને વજાર કરવાને જાણને વિદિતે વજાર કરવાને સ્વકર્મનું

नाचरञ्ज परम नाश्यापूव ३ ४२३ (१२२)

श्रेयान् स्वधर्मो विगुण परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

स्वभावनियत कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥४७॥

श्लोकार्थ — स्वधर्माचरञ्ज कठिन होय तापञ्ज । नाचरवाने सुखम
जेता) परधर्म मत्ता ते दक्ष छे कर्मके स्वभावनिश्चय धर्म म्वाधी
मनुष्य पापजागी यता नधी (४७)

टीका — अरे ! नाचरञ्ज धर्म नाचरञ्ज करवान कठिन होय
तोपञ्ज तेधी परिष्कारने ल इग प्राप्त माय छ तेपर दक्ष रापञ्ज जोधजे
दे धनद्वय' कटु क्षीमजातु सेवन क वाधी रोग म्गता होय ता नधी
कटुताधी कटागतुं नहि इग इजे ते पूर्वे निराश यधने जे तेने
उपेरी नाभवामा आवे तो तेनाधी उत्तम इगनी प्राप्ति थी रीते माय
पाउ ? ते म्माञ्ज स्वधर्मनु नाचरञ्ज कठिन खमछने तेना त्या ।
करवामा नाव तो मनुष्य मोक्षमुपधी वचिन्त रवे जेमा थो खदेछ ?
नाचरञ्जि माता कइधी होय तापञ्ज तेना ल म्भवडे नाचरञ्जि छवीजे
छीजे ते प्रेम काध कइते होता नथी अन्य श्रोत्रो रजा करता
पञ्ज अधिक उपवान होय तथापि जागकने तेना थो उपयो । ? अरे
पापि करता धी अधिक पोषक छ तापञ्ज मत्स्यन तमा मूकवाधी ते
छवये के ? लम वधना । सर्व जगतन विष इप छता तेमा वनता
डीजने नमृतइप ज, अन जोड तव जगतन भिद वस्तु छता तेज
ते डीजने काग छे नेम तेने मागे कर्म वेदिन छे तेनाच नाच
रञ्जधी वसाखधन तूटे छे माटे त कर्म लम तटका कठिन होय
तोपञ्ज तज कर्मनु नाचरञ्ज म्स्तु जोधजे अन्यनो धर्म उत्तम
मान्नीन जे तनु नाचरञ्ज क वामा नाव तो पातु काय मस्तकवडे
कर्या समान धर्म उडदु तेधी दु भज उत्पन्न माय छे, माटे पीताना
व्यतिस्वभावानुसार पीताने द्विस्त्रे व कर्म जाञ्जु होय तेनुच व
नाचरञ्ज करे छ ते कर्मलधनधी मुक्त माय छे जने जेटवा माटेव
छे अर्जुन । परधर्मनो त्याग करी स्वधर्माचरञ्जने नियम करवा योज्य
छ क्या मुधी नात्मवादाकार थयो नधी त्या मुधी कर्मव्यव
हार तो अवस्थ चावूज रडेयो, जने क्या कर्मनी वात नाधी त्या
धर्म तो म्धमज नावीने उपस्थित धवानो (८३५)

सहज कर्म कातेय सदोपमापि न त्यजेत् ।

सर्वारभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृता ॥४८॥

શ્લોકાર્થ — હે કૌતેય ! સ્વભાવસિદ્ધ કર્મમાં દોષ હોય તો પણ તેનો ત્યાગ કરવો નહિ, કારણ કે જે પ્રમાણે ધૂમ્ર વડે અગ્નિ વ્યાપ્ત હોય છે, તેજ પ્રમાણે કર્મના સર્વ આરભ દોષવડે વ્યાપ્ત હોય છે.

ટીકા — એટલા માટે ગમે તે કર્મ કરતા પ્રાગ્ભમા આયાસ પડે છે, તો પછી સ્વધર્મમાં શું દોષ ? અરે મીઠા માટે જતું હોય તોપણ પાને પરિશ્રમ આપવાનો અને આગમાં ભટકવું હોય તોપણ તેજ સ્થિતિ ! હે અર્જુન ! પત્યર લઈ જવામાં અને ભાતું લઈ જવામાં ભાર તો એક સરખોજ વહન કરવો પડે છે, માટે જે વિશ્રાંતિને મ્થાને ઉપયુક્ત થઈ પડે તેજ વસ્તુ લઈ લેવી જોઈએ ધાન્ય અને ભુસુ બને ઝાઢતા શ્રમ તો સરખોજ પડે છે, અથવા સારી અને સડેલી બને વસ્તુને રાધવાનો શ્રમ સરખોજ પડે છે, હે વિચક્ષણ ! દહી કિવા પાણીનું મથન કરતા શ્રમ એક સરખોજ થાય છે, અથવા રેતી કિવા તિલ ઘાણીમાં નાખીને પીલવાનો શ્રમ સમાનજ હોય છે, હે અર્જુન ! નિત્ય જ્ઞાન કરવાને માટે કિવા અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરવાને માટે ધૂમ્ર તો એક સરખોજ સહન કરવો પડે છે, અથવા લગ્નની સ્ત્રી કિવા એકાદ રાખેત્રી રડી એ બન્નેનું પોષણ કરવાનો ખર્ચ તો એક સરખોજ લાગે છે, તો પછી રડી રાખીને અપકીર્તિનું કલક શા માટે બ્હોરી લેવું ? અરે ! ખીડમાં ઘા લાગીને પણ મરણ તો નિઃસંશય થવાનુંજ છે તો પછી સામે મોટેજ શા માટે ન મરવું ? કે જેથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય ! ગૃહસ્થની સ્ત્રીને પારકાના ઘરમાં પેલીને પણ ડાગનો માર સહન કરવો પડે તો તેણે પોતાનો પતિ વ્યર્થ છોડયો, માટે ગમે તે કર્મ પણ શ્રમવિના નથી થતું, તો પછી સ્વધર્માચરણજ કડિન છે એમ કયું મુખ કહી શકયે ? હે પાડુસુત ! જે અમૃતના સેવનથી અમરત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે તેની અ પ પ્રાપ્તિ માટે પણ સર્વસ્વ શા માટે ખર્ચી ન નાખવું ? અને જે વિષનું સેવન કરવાથી સર્વ મુખનો નાશ થઈ આત્મહત્યાનું પાતક લાગે છે, તે વિષ મફત મળે તોપણ શા માટે ખીવું ? તે પ્રમાણે ઈદ્રિ યોને પરિશ્રમ આપી આયુષ્યના દિવસો ખર્ચી પાપનો સચય કરવાથી હુ ખ સિવાય બીજું કાંઈ કૃણ મળનાર છે કે ? માટે સ્વધર્મનુંજ આચરણ કરવું, કે જેથી શ્રમનો બહલો ભગી પરમ પુરુષાર્થરૂપ સર્વ શ્રેષ્ઠ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય એટલા માટે જે પ્રમાણે સકટ મમયે પણ સિદ્ધ મત્ર વિસરવો જોઈએ નહિ અથવા સસુદ્રમાં પડેલા મનુષ્યે નો અને છોડવી જોઈએ નહિ કિવા મહારાગીએ દિવ્યૌષધિનો ત્યાગ

કરવો જોઈએ નહિ, તે પ્રમાણે સ્વકર્મનું આનાજ પણ ઠોડાજુ જોઈએ નહિ છે કપિધ્વજ ! એવી સ્વકર્મરૂપી મહાપૂજાથી સગુણ યજ્ઞેડો ઈંધર તમ અને નર એ શુદ્ધોનો ત્યાગ કરી આપણી વાસનાને શુદ્ધ સત્વશુભ્રના માર્ગે લાવે છે અને સંસાર તથા સ્વર્ગ એ હાજીજી વિષતનાન એ એવુ જ્ઞાન કરાવે છે તથા આમજ વૈરાગ્યસિદ્ધિનું જે વર્ણન કર્યું તે સ્થાનને પ્રાપ્ત કરાવે છે વૈરાગ્ય ભૂમિકા છુટવાથી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે તથા પૂર્ણત્વને પ્રાપ્ત કરનારા પુરૂષને જ તામ થાય છે, તે હવે કહુ છુ (૬૫૫)

અસક્કબુદ્ધિઃ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પૃહઃ ।

નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિઃ પરમા સન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥૪૧॥

શ્લોકાર્થ — જની બુદ્ધિ કપાય પણ આત્મકામ થતી નથી અને જ વિતેદ્રિય તથા નિ:સ્પૃહ છે એવો મનુષ્ય સન્યાસના યોગથી ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનસિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે (૪૬)

ટીકા — પરત જ પ્રનાણે પારધિની જાગમા ઈંતસ્તવ જમણ કરે છે, પરતુ બધાઈ ચકતો નથી તે પ્રમાણે દેહાદિક સંસાર પાટ મા તે પુરૂષ બદ્ધ થતો નથી જમ પાટુ ફળ ધીટને પકડી રહેતુ નથી, કિવા ધીટ પણ તેન પકડી રાખતુ નથી તેન જતા સંસાર દિકપન્નો સ્વ રેમ નિર્જીવ થાય છે, પુત્ર, દ્રવ્ય તથા સ્ત્રી નરધિન વર્તતા હોય, તોપણ જમ કાઠ વિષળ પાત્રતુ સ્વાનિત્વ સ્વીકારતુ નથી, તેમ તે તેમજાપર મમત્વ રાખતો નથી શુ મું કહુ ? જેમ કે ડ ધનધાતા પદાર્થનો સ્પર્શ લાગતજ પેલાનો હાથ રહે ખેતી છે છે, તે પ્રમાણે તેની બુદ્ધિ વિષયોથી પરાવૃત્ત થકને આત્મવિચારના નિમજ્જ થાય છે સ્વાનીત્વ બધથી દાલો જેમ તેની ન તાનો ડોષ કરવી નથી, તેમ તેનું ન ત.કરણ બાહ્યવિસ્થો ઠરક દોડતુ નથી, નથી નેકેલી બુદ્ધિમા વિરને પકડીને તેને આત્માનો છદ લગાડે છે નામ સ્વરથી જેમ નમિને આમ જાગવાથી મુજ આધેઆધ બધ પડે છે, તે પ્રમાણે તેની આ લોકના વિષયોની ઇન્ડા લદજજ નર ધને છે કેમકે મનનો નિમજ્જ થયો એટલે ઇન્ડા આધેઆધ નર થાય છે છે નર્જીવ ' નાવા મનુષ્યનું સમગ્ર વિષયીન જન લક પામીને તેને વાજ ઝોધજ પ્રાપ્ત થાય છે જે પ્રમાણે સચિવ કરેલ પાણીને નિત્ય બધ ડરવામા નાજદ તે નૂન થતું જાય છે, તે નમને પ્રાપ્ત કર્મ લોનવત્ય લોનવત્ય પરી જાય છે, અને નહ નહત

ભાવના ન હોવાને લીધે નીન કર્મ બધાંતા નથી હે અર્જુન ! આ પ્રકારે સર્વ કર્મોની ક્ષીણ દશા થઈ એટલે પછી શ્રીગુરૂની આપે આપ પ્રાપ્તિ થાય છે રાત્રિના ચાર પ્રહર સમાપ્ત થાય એટલે અધ કારનો નાશ જ્ઞનાર સૂર્ય દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, અથવા કેળાનો લુપ્તો આવી જે પ્રમાણે કેળની વૃદ્ધિને અટકાવે છે, તે પ્રમાણે શ્રીગુરૂ મગ વાથી જિજ્ઞાસુની કર્મકર્તૃત્વની ખટપટ બધ પાડે છે વગી પૌર્ણિમા આવતા જે પ્રમાણે ચંદ્રમા જરા પણ ન્યૂનતા રહેતી નથી, તે પ્રમાણે ગુરૂપ્રસાદ પ્રાપ્ત થવાથી જિજ્ઞાસુને કોઈ પ્રકારની ખામી રહેતી નથી અને સર્વ અજ્ઞાન ગુરૂની કૃપાથી નષ્ટ થાય છે રાત્રિની સાથે જેમ અધકારનો પણ નાશ થાય છે, તેમ અજ્ઞાનનો નાશ થયો એટલે તેના ગર્ભમા રહેલી કર્મ, કર્તા અને કાર્યની ત્રિપુટીનો પણ આપોઆપજ નાશ થાય છે જેમકે ગર્ભિણી સ્ત્રીને મારી નાખવામા આવે એટલે તેના ઉદરમાના ગર્ભને પૃથક્ મારવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી આ પ્રકારે સર્વ કર્મનો સમૂહો નાશ થવો એનેજ સન્યાસ કહેવામા આવે છે આ તેનું મૂળ અજ્ઞાન નાશ થવાને લીધે પછી સર્વ ત્ર તેને પોતાનું જ સ્વરૂપ દેખાય છે મનુષ્ય નિદ્રામાથી જાગૃત થયા પછી, હું કૃપમા હુબી ગયો છું એવો જે ભ્રમ તેને સ્વપ્નમા થયો હતો તે સત્ય માનીને તેમાથી પોતાને ડાઢવાની ખટપટ કરશે કે ? તે પ્રમાણે મને સ્વપ્ન પડતી નથી, હું હવે સમજી લઈશ એવું તેનું હું સ્વપ્ન નષ્ટ થાય છે અને જ્ઞેય તથા જ્ઞાતા એ ભેદ નિવૃત્ત થઈ તે કેવળ ચિદાકાશ અર્થાત જ્ઞાનમાત્ર બની રહે છે હે અર્જુન ! પ્રતિબિંબ સહિત આરસી રૂર લઈ જવામા આવતા જે પ્રમાણે દર્શન વિનાનો દ્રષ્ટાજ માત્ર અવશિષ્ટ રહે છે, તે પ્રમાણે અજ્ઞાન જ્યારે બંધ છે ત્યારે તે પોતાની સાથે જ્ઞાનને પણ લેતું બંધ છે, પછી કેવળ નિષ્ક્રિય એવું જ્ઞાન સ્વરૂપજ અવશિષ્ટ રહે છે હે અર્જુન ! આ નૈષ્કર્મ્ય ભૂમિકામા સ્વભાવત કોઈ પણ પ્રકારની ક્રિયા રહેતી નથી, માટે તે સ્થિતિને નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિ કહેવામા આવે છે તે સ્વતઃજ આપણું સ્વરૂપ હોવાથી તેના અજ્ઞાનરૂપી ભ્રમને લીધે જ મિથ્યા અસ્તિત્વ આવે છે, તે વિલય પામતા કેવળ સત્ય અસ્તિત્વજ અવશિષ્ટ રહે છે એવી રીતે કે જેમ વાયુની ઉપાધિથી જળમા ઉત્પન્ન થતા તરંગો વાયુ નષ્ટ થતા આપોઆપજ પાણીની સાથે એકત્ર પામે છે આ પ્રકારે જ નિષ્કર્મતા ઉત્પન્ન થાય છે, તેને નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ કહેવામા આવે છે, અને એજ સિદ્ધિ સ્વભાવત સર્વ સિદ્ધિઓમા સુખ્ય છે જે પ્રમાણે કળાશની સ્થાપના થતા દેવાલય બાધવાનું કાર્

વ્રતમાં યાય છે, અથવા ગયા સમુદ્ધમાં જાગી ગઈ એટલે એમ તેનું નામ રહેતું નથી, કિંવા સુવર્ણ શુભ કરવામાં આવતા સોને આના કસ નાખ્યો એટલે જે પ્રમાણે તેને શુભ કરવાની ક્રિયાનો અન આવે છે તે પ્રમાણે જે જ્ઞાનથી જાપણા અજ્ઞાનનો નાશ યાય અને તે જ્ઞાન પણ કાયે વાયે નહ યાય એવી જે સ્થિતિ, તે કરતા વિશેષ કાંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું રહેતુજ નથી, માટે તેને "પરમ સિદ્ધિ" કહેવામાં આવે છે

સિદ્ધિ પ્રાપ્તો યદા વ્રહ્મ તદ્યાપ્નોતિ નિવૌધ મે ।

સમાસેનૈવ કૌતેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યા પરા ॥૫૦॥

'એકાદ્ય — હૈ નેવ' ના જ્ઞાનનિષ્ઠાની યેચનાથી સિદ્ધિ જેને પ્રાપ્ત થઈ છે, તેને પ્રકૃતી પ્રાપ્તિ થી રીતે યાય છે તે હું સંક્ષેપ માત્ર કહું છું, તે સમજ લે. ના જે વ્રહ્મપ્રાપ્તિ તેજ જ્ઞાનની પરમ નીમા છે (૫૦)

ટીકા — પરજી સ્ત્રીપરુપાન્ત યો યથી જે કોઈ જામવાન પુરુષને ના નાતમસિદ્ધિ પ્રાપ્ત યાય છે, સુયોદય યતાની વાયે જે પ્રમાણે નધ શરનોજ પ્રકાશ અને છે, કિંવા દીપકની જ્યોતિને કર્પૂરનો સ્પર્શ યગજ તે કર્પૂર દીપક બની જાય છે અથવા મીઠાનો આમટો પાણીમાં મેજવવાની વાયેજ જે પ્રમાણે તે પાણી બની જાય છે, કિંવા નિદ્રાવસ્ત મનુષ્યને જગૃત કરવાની વાયેજ મિશ્યાસ્વપ્ન સદ્ધિત તેની નિદ્રા નહ યાય છે અને તે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત યાય છે, તે પ્રમાણે દેવયોગે જે કોઈની શક્તિ ગુરવાકય ધવલુ યગ લેનો નાશ કરી સ્વસ્વરૂપના સ્થિર યાય છે, તેન પગે કાંઈ પણ કર્મ કાવાના નવચિદ્દ રહે છે એમ કોણ કહેયે ? નાકાવને ગુ કાંઈ નહિ ડી વહિ જુગુ નાવજુ પડે છે કે ? માટે તેને ખરેખર કાંઈ પણ કર્વવ્ય રહેતુ નથી, પરજી એવી સ્થિતિ જેને તેને પ્રાપ્ત થવી નથી કે ઉપદેશ વચન કાને યદગજ હેકિરીરી । તે પ્રક્રસ્વરૂપ બની જાય જેણે સ્વકર્મરૂપી જગ્નિમા કામ્ય અને નિષિદ્ધ કર્મરૂપી ઉપનવડે પ્રથમ રજ અને તમને જામનીપૂત કર્યા છે, પુત્ર, વિત્ત અને પરલોક એ ત્રણની ઈન્છા જેની ઠાણી બની ચર્ષ છે, જે ઇદ્વિયો વિષયોમાં સ્વચ્છદે પ્રમલુ કરીને પાપમય બની ગઈ હણી, તેને જેણે વયમરૂપી વીર્યમાં સ્નાન કરાવ્યું છે, અને ચર્ષ સ્વધર્મરૂપી ફળ ઇશરને અર્પણ કરીને નટલ વૈરામ્યપદ પ્રાપ્ત કરી લીધું છે, આ પ્રમાણે આમવાહાતમરમા પરિણત યગારી જ્ઞાનની ઉત્કર્ષયાનો લાભ યાય તેવી ચર્ષ સામગ્રી જેણે મેજવી લીધી છે, અને તેવામાજ

કમલ કૃત્તુ અભિમાન ત્યજીને કેવળ ચેતાના પ્રિયપતિનુ અનુસરુ કરવી હાય એવી મહા પવિત્ર છુદ્ધિ દેતનો ત્યાગ કરી આત્મ વિતનમલ્લ નિમનન લની રહે છે અને સવદા જ્ઞાનરૂપી અમૃત પાક પાકને ઈદ્રિયોએ જ ચણદાદિ વિષયોનુ મહત્ત્વ વધારેલુ હાય છે, તે પાપે વિચરનો તે મનુષ્ય વૃત્તિનિરોધકારા એવો લય કરી નાખે છે કે જ્યે પ્રમથ દર યત્ન મુજબ વિઠીનતા પામી શુ હોય નના છુપમે એ તોય મનુષ્યનુ નન્ન ખવાઈ જતા જેમ તેનુ વમન કરી નાખવાનુ આવે તેમ ને ઈદ્રિયો પાસે વાસના સહિત વિષયોનુ વમન કરાવે છે અને પછી એ ઈદ્રિયોને નતમુખ વૃત્તિરૂપી (૧૧-૧૨) લઈ જઈ શુદ્ધ કરે છે ના પ્રકારે તે શુદ્ધ ત્રાયશ્ચિત્ત કરે છે જે પછી ઈદ્રિયોનુ સાત્વિક દૈર્ઘ્યી યોગન કરી તેને મનસહિત યોગ પાશુમ્ય પ્રવૃત્ત કરે છે તથા પ્રારબ્ધને અનુસરીને તે પ્રતિફલ જોન પ્રાપ્ત યતા તે તેનો વિચાર નથી કરતો અને નનુકુલ જોગ પ્રાપ્ત યતા તેનાથી હૃદય નથી પામતો. ના પ્રકારે છે કિરીટી ' તે મનુષ્ય નનુ કુલ વા પ્રતિફલ વિષયોનો તા દેવ ત્વ ધર્મ વિરિક્કદરામ્ય કિવા નિલન પ્રવેશના હૃદય છે (૧૦૨૧)

વિવિક્તસેવી લઘ્વાર્શી યતવાક્રાયમાનસ ।

ધ્યાનયોગપરો નિત્ય વૈરાગ્ય સમુપાશ્રિત' ॥૫૨॥

'લોકાર્થ' —એ એકાતવાલ કરનાર મિતાહારી, કાયા વાચ્યા અને નન્ને ત્યાથીન રાખનાર, નિરતર ધ્યાનયોગ્ય તત્પર રહેનાર અને વૈરાગ્યનો નાશ્ય કરનાર હોય છે, (૫૨)

ટીકા —જ્યા લોકોની ગીરહી ન હોય એવું અત્યુલ્લેખ તે જ્ઞાને તે વહે છે, ત્યા એ કોઈ પણ સમાજ હોય તો તે ચેતાના નવયવેનોજ સનુદાય હોય છે, હન્દિયો અને મનનો નિબલ્લ એજ તેની ક્રોડ હોય છે, નુના રહેલુ એજ તેનુ ભાષણ હોય છે, શુદ્ધવાક્યન્ય મન્નને લીધે તેને અન્ય વિતનનો વખતજ મળતો નથી, અને ચેતાના અનમ્ય શક્તિ નાણવી અને કુધાનો નાસ કરવો ત્યા જ્ઞાના લાડ કોડ પરિપૂર્ણ કરવા, ના રહે ભાવતની લોચનપ્રસ જે તે દરમર કરતો નથી, તે મિતાહાર કરે છે, પૂરેપૂરું પેટ ભરી લેતો નથી, જે જડરા મિને કાઈ પણ નહાર ન આપવાથી તે પ્રાણનો નાશ કરશે એમ એમ તમજીને તે પ્રાણુદ્યા જેટલોજ નહાર કરે છે, અને પરપુરુષ ઈન્દ્રા કરે તોપણ કુલ સ્ત્રી જેમ તેને વશ થવી નથી, તે પ્રમાણે નિદા

આપોઆપજ થાય છે જે પ્રમાણે રાજા જેને હેડમાં નાખવાનો હોય તેનાજ મસ્તક પર તે હેડને ઉપડાવી લાવે છે, તે પ્રમાણે 'પરિવ્રહ' (પ્રાપ્તિ મ પત્તિ) રૂપી યત્ન મનુષ્યના અંત કરણમાં સ્કુરણ રૂપી ડરે છે જે પરિવ્રહ, વૈરાગ્યશીલનું નામ સાભાગતાની સાથે મસ્તક ધુણાવી તે વૈરાગ્યશીલ પુરૂષના અંગમાં સચાર ડરી અવગુણ ઉત્પન્ન ડરે છે, અને 'આ મારૂ' એવા અભિમાનમાં ધુસવે છે જે પરિવ્રહે 'આ મઠ મારો છે' 'આ શિષ્ય મારો' 'આ યથ મારા' આમ ચિન્હોથી વૈરાગ્યશીલ પુરૂષને પણ પોતાના પાશમાં બંધ કર્યો છે, વૈરાગ્યશીલ પુરૂષ કુટુંબાદિ સંસારનો ત્યાગ કરી વનમાં બંધ તોપણ જે પરિવ્રહ તેને ત્યાગી પદાર્થોમાં મમત્વ ડરાવે છે, સારાશ સવયેવ નમ્ન મનુષ્યને પણ તે પોતાના પાશમાં બંધ ડરે છે, આવો જે અજીત યત્ન પરિવ્રહ, તેના નામનિશાનનો નાશ કરીને જે સુમુખ સંસારને છોડવાનો આનંદ હોવાવે છે, તેને ભેટવાને માટે જ્ઞાનગુણના અમાનિત્વાદિક સમુદાય રૂપી મોક્ષદેશના માડલિક રાજાઓ આવે છે, અને તેને યથાય જ્ઞાનરૂપી ભેટ અર્પણ કરીને તેઓ તેનો પરિવાર યજ્ઞને રહે છે પ્રકૃતિરૂપી રાજમાર્ગે તેની સ્વારી બ્યારે ચાલતી હોય છે ત્યારે ત્રણ અવસ્થારૂપી સ્ત્રીઓ પગલે પગલે તેનાપરથી પોતાના સુખરૂપી છૂંદ મીઠું ઓવારી નાખે છે મામે વિવેકરૂપી ચોપદાર જ્ઞાનરૂપી છડી હસ્તમાં ધારણ કરીને દ્રશ્ય પદાર્થ સમુદાયને છિન્નભિન્ન કરતો ચાલે છે, અને યોગભૂમિકારૂપી સ્ત્રીઓ બંધે નારતી લઈને ઓવારણ લેવાને ન આવતી હોય તેમ લાગે છે ત્યારે રિદ્ધિસિદ્ધિના અનેક સમુદાયો એકત્રિત થઈ તેનાપર તે નસવે જે પુષ્પટ્ટિ ડરે છે તે વડે તે જ્ઞાન કરે છે આ નકારે વ્રહ્મકયરૂપ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ થવાનો સમય જન્મ જેમ નિકટ આવતો બાધ છે, તેમ તેમ તેને પ્રૈલોક્ય દુર્ભયો પરિપૂર્ણ દેખાય છે તે વખતે હે અર્જુન ! તેને આ વૈરી કે આ મિત્ર, એમ હેવાનું અવશિષ્ટ રહેતુજ નથી, એટલું જ નહિ પરતુ કોઈ પણ કારણથી કોઈ પણ વસ્તુને મારી કોઈ એવી કોઈ વસ્તુજ દેખાતી નથી, એવ તે નદ્વિતીય યજ્ઞ રહે છે હે અર્જુન ! પોતાની આત્મવ્રતાર્થી સર્વ વિધ વ્યાપ્ત કરી નાખ્યા પછી 'મારૂ' કહેવાનો અવશ્ય જ ન રહેવાથી મમતાનો ત્યાગ થાય છે આ પ્રમાણે સર્વ બંધ નારાદિ રિપુ અને છૂટીને સર્વ જાત દુઃખ ધું એવો જોષ યવાવી તેના યોગ રૂપી અવન્ય દોષ પણ આપોઆપ બંધ થાય છે, અને પછી નામ પૈર અરૂપી નવમૂલ અવન્ય પરિધાન કરેતુ હોય છે તેને પણ તે

ઉજ્જ્વળતા જ્યારે નષ્ટ થાય છે, ત્યારેજ જે પ્રમાણે તે અન્ન ખાઈ શકાય
 છે, અથવા જે પ્રમાણે શરદ ઋતુ આવી એટલે વર્ષાઋતુમા દરરોજ
 આવતા ભરતીએટનો વિલય થઈ ગગા સ્થિર થાય છે, કિવા આવ
 નની પરિસમાપ્તિ થતા જેમ મૃદગ, તબુરો વગેરે બધ થઈ પાછા
 કેવળ તેનો આનંદ અને લોકોની વાહુ વાહુજ અવશિષ્ટ રહે છે, તે
 પ્રમાણે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ધ્રમ પણ જે સ્થિતિમા ઐક્ય પામી
 જાય છે, તે સ્થિતિને આત્મજ્ઞાનની પ્રસન્નતા કહે છે આ સ્થિતિનો
 તે યોગ્ય પુરુષ ઉપજોગ લે છે ઐક્યભાવની એવી ભરતી આવવાથી
 અમુક વસ્તુ પોતાની ધારીને તેને માટે થોડા કરવો કે પ્રાપ્ત કરવાની
 ઇચ્છા કરવી, એ વિષયનો આપોઆપ અત આવે છે જે પ્રમાણે
 સૂર્યોદય થતાની સાથે સર્વ નક્ષત્રોનું તેજ હરાઈ જાય છે, તે પ્રમાણે
 હે અર્જુન ! આત્માનુભવ પ્રાપ્ત થતાજ જ્યાં જ્યાં દ્રષ્ટિ જશે ત્યાં ત્યાં
 ભૂતો પ્રત્યેનો ભેદભાવ ન્યૂન થતો થતો નષ્ટ થઈ ન તે અભેદભાવને
 પ્રાપ્ત થાય છે પાટીપર લખેલા અક્ષરો જે પ્રમાણે હાથવતી ભુક્ષી
 નાખી શકાય છે, તે પ્રમાણે તેની દ્રષ્ટિમાથી સર્વ ભેદ અને દ્વેષ નષ્ટ
 થાય છે તેના યોગથી, બગૃતિ અને સ્વપ્નના જે વિપરીત જ્ઞાને, તેને
 તે અજ્ઞાનમા લીન કરે છે પછી અન્યથા જ્ઞાનનું કારણ જે અજ્ઞાન
 તે પણ આત્મજોષની વૃદ્ધિ થવાથી ઘટતા ઘટતા પૂર્ણ જોષમા સર્વથા
 લય પામે છે જોષનનો આરભ કર્યો એટલે જેમ ત્યેક આસની
 સાથે ભૂખ કમી થતા થતા અતિમ પ્રાપ્ત મુખમા નાખતા તૃપ્તિ થાય
 છે, અથવા ચાલવાના કમથી વાટ કમી થતા થતા મુકામે પહોંચ્યા
 એટલે ચાલવાની ક્રિયા બધ પડે છે, કિવા ઉડમાથી મનુષ્ય જેમ
 જેમ બગૃત થતો જાય તેમ તેમ નિદ્રા ન્યૂન થતી જઈને પૂર્ણ બગૃત
 થતાની સાથે નિદ્રાની સમાપ્તિ થાય છે, અથવા પૌર્ણિમાના દિવસે
 ચંદ્રની પૂર્ણ કળા ખીંચે એટલે પડી શુકલપક્ષ સમાપ્ત થાય છે, તે
 પ્રમાણે જેવ નહિવત થતા પૂર્ણ જ્ઞાનમા જ્ઞાનપર્ણ પણ જ્યારે
 સમભાવમા ઐક્ય પામે છે, ત્યારે સર્વ અજ્ઞાન નહિ જેવું થાય છે
 કે પાત સમયે સર્વ સૃષ્ટિ જલમય થાય છે ત્યારે ઇમુદ્ર અને નદીનો
 ભેદ નિવૃત્ત થઈ આદ્રમસ્તબપર્યંત જેમ કેવળ જલજ હોય છે,
 કિવા ઘટ મકાદિ ઉપાધિનો નાશ થયો એટલે પડી એક આકાશજ
 અવશિષ્ટ રહે છે, અથવા માસ બગી હોવા કેવળ અગ્નિજ થોય રહે
 છે, અથવા અલકારો ગાળી નાખવાથી તેના નામ અને આકાર નષ્ટ
 થઈ કેવળ સુવર્ણજ અવશિષ્ટ રહે છે, મનુષ્ય બગૃત થાન એટલે જેમ

૧ ધન જરૂર ' ગય નિવાર જમ ગરા નથી ન્દી શકતી નમ પ્રકૃતિ
 ૨ તવા નવાથી કાતા પ્રેમામા અપ્ત નમમતા પી અનાન કે વિપરીત
 ૩ નાન પી શ તુ નરી અન અનાનનો નાગ થયા પડી અનાનાને / કાનજી
 ૪ નહિન મનો મન્યામ સા ય જગે આ પ્રમાણે કર્મનો ત્યાગ
 ૫ ૨૨૬ હું વગ આ મા / ૨૨૬ , છુ મારામા મુખિને પતિ
 ૬ વળા આની પડે ત્રિ રી જોકઅ એ પ્રમાણે મુદ્ધિ જ્યારે એવી
 ૭ અનનન ૧ મામ પ્રગ ૨ ક ત્યારે ચિત્ત પણ મવ વિષ
 ૮ રાનુ ચિત્તન ગા ધ માગ / અજન ૨ ક આ પ્રકારે વિષયોનો
 ૯ ૧ ચિત્ત માગથાજ કુજા પની હે એના પ્રયત્ન સવદા અને
 ૧૦ ૧ રી જોકઅ

**મચિત્ત મર્વદુર્ગાણિ મત્પ્રમાદાત્તરિષ્યમિ ।
 અપ ચેત્ત્વમહકાગત્ત્ર શ્રોત્યમિ વિનક્ષ્યસિ ॥૫૮॥**

૧ રાજ્ય જ તુ મગમ જ ચિત્ત ગધી રહીશ તો મારા
 ૨ ન માથી રા પીશ પરતુ જો તુ અભિમાનથી
 ૩ મંદ ન મમાગ તો તારો નાગ થયો (૫૮)
 ૪ મીના ૨ આવી અન ૨ નવાથી જ્યારે તારૂ ચિત્ત મારામા
 ૫ મ ૨ હા પ્રમા થશે એમ સમજતુ પડી સર્વ
 ૬ ૧ મ મ તુ ક જને જીવમાત્ર લોગવે છે, તે અતિ
 ૭ ન કુમ ૧ ક થઈ પડશે અપને સૂર્યપ્રકાશની
 ૮ મ ૨ મરની ક નિમ્મત ઠે કે વારુ ? તે પ્રમાણે
 ૯ ન ૧ ન જીવજન નષ્ટ થયો છે તે સંસારરૂપી બાકથી
 ૧૦ ૨ ૨ માત્ર પ્રસાદવ' તુ સંસારદુર્ગતિને
 ૧૧ ૧ જ મમાનન વશ થઈ માડૂ આ ભાષણુ નહિ
 ૧૨ ૧ નવમ નિન્યમુખા અને અવ્યય છે, તો
 ૧૩ ૨ ન નિ થ ક સહન કરવા પડશે જે દેહા
 ૧૪ ૨ ૧ ન આપણો સાત યાય છે, તે સહન કરતા
 ૧૫ ૧ ના નથી જો તું માડૂ કથન શવણુ નહિ
 ૧૬ ૨ ન તુ વાસ્તવિક રીને ન મરવા છતા પશુ
 ૧૭ ૧ ૨ ૧ ૧ ૭૭)

**યત્કામશ્રિત્ય ન યોત્સ્ય હતિ મન્યસે ।
 મિ રેવ પરમાયન્ત પ્રકૃતિસ્ત્વા નિયોક્ષ્યતિ ॥**

શ્લોકાર્થ —જે અહ કારનો આધય કરી હું યુદ્ધ કરનાર નથી એમ તું કહે, તો તારી આ હડ બ્યર્થ છે, કારણ કે સ્ત્રિયસ્વભાવ તને બળાકારે પણ યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત કરશે. (૫૯)

ટીકા —જે પ્રમાણે પથ્થનો દ્રેષ કરવાથી જ્વર વધે છે અથવા દીપકનો દ્રેષ કરવાથી અધકાર વૃદ્ધિ અત યાય છે, તે પ્રમાણે વિવેકનો દ્રેષ કરવાથી અહ કારજ વૃદ્ધિ પામશે પડી તારા શરીરને અર્જુન, શત્રુ જ્ઞાના શરીરને મારા સગા, અને તેમની સાથે સન્ધામ કરવો એ પાતક, આ પ્રમાણે તારી ભુદ્ધિવડે તું તણુ ભેદ પાડશે, અને એમ કરીને હે અર્જુન ! હું યુદ્ધ કરીશ નહિ એવો તારા અત કરણમાં તું પૂર્વ નિશ્ચય કરશે, તોપણ તારો જે નૈસર્ગિક સ્વભાવ છે, તે તારા નિશ્ચયને ટકવા દેશે નહિ વાસ્તવિક વિચાર કરીને જોતા હું અર્જુન, આ મારા આત્મ અને એમનો વધ કરવો એ પાતક, એ સર્વ કર્મના માયા સિવાય ખરી છે કે ? તું સ્વભાવથીજ યોદ્ધો હોય, તો તારે સ્વભાવથીજ યુદ્ધાર્થે શસ્ત્ર ઉડાવવું જોઈએ કે યુદ્ધ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ ? માટે તારો યુદ્ધ નહિ કરવાનો નિશ્ચય બ્યર્થ છે, તથા લોકદ્રષ્ટિએ પણ તે લોકબ્યવહારને યોગ્ય નથી. તારી ક્ષાત્ર પ્રકૃતિ તને એવી વિરૂદ્ધજ ચલાવશે. (૧૨૮૫)

સ્વભાવજેન કૌતેય નિવદ્ધ સ્વેન કર્મણા ।

કર્તુ નેજ્ઞસિ યન્મોહાત્કારિણ્યસ્યવશોઽપિ તત્ ॥

શ્લોકાર્થ —હે કૌતેય ! સ્વભાવચિદ્ધ જે તારૂં યુદ્ધકર્મ તેનાથી બદલ થએલો જે તું, તે અત્યારે મોહથી ન કરવાને હન્ધતો નથી તે તું પાછાથી પરતવ્ર થઈને પણ કરશેજ (૬૦)

ટીકા —પાણીનો પ્રવાહ પૂર્વ તરફ હોય અને પશ્ચિમ તરફ તરવા હન્ધવું એ કેવળ હડજ છે; કેમકે તેને પાણી પોતાની સાથેજ એવી જાય છે ધાન્યનો દાણો કહે કે હું ધાન્યરૂપે નહિ ઉગુ તો હું સ્વભાવધર્મથી વિપરીત કઈ બની શકે છે ? તેજ પ્રમાણે હે પ્રભુદ ! તારી પ્રકૃતિ ક્ષાત્ર વચ્ચારવાળીજ રચાઈ છે, તેથી “ યુદ્ધ નહિ કરું” એમ તારૂં જોઈવું તે કેવળ બ્યર્થજ છે તારી પ્રકૃતિને અનુસરતો તારો ક્ષાત્ર ધર્મ તને યુદ્ધના જોડદેજ હે પ, મુત ! પ્રકૃતિએ તને જન્મથીજ જે દોષ, તેજ, ક્ષણ વગેરે શુભ આપેલા છે, તે શુભવસ્તુને અનુરૂપ કર્મ કરવાનું ભલને હે થનજ્વ ! તું યાત બેસી નહિ શકે, માટે હે કાલકપાણી ! તું તણુ જુવડે તણે

તરફથી બધાએલો હોવાથી જ્ઞાનધર્મમાં અવશ્ય પ્રવૃત્ત થયે તારી મૂળ પ્રવૃત્તિનો વિચાર નહિ કરતા તુ યુદ્ધ નહિ કરવાનો જ નિશ્ચય કરી લઈશ, તોપણ જેમ હાથપગ આધીને રથમાં નાખેલો મનુષ્ય પોતે ચાલતો નહિ હોવા છતાં પણ દેશાતર ચાલે જાય છે, તેમ તુ નહિ કરે, એમ કહેવા છતાં પણ તારે સ્વકર્મ અગ્ય કરવું પડ્યે ગાયોના હરણ સમયે ઉત્તર કુમાર યુદ્ધમાંથી પલાયન કરી જતો હતો ત્યારે ગુપ્ત રહેવાની રૂઝ કરતી, તોપણ તે કેમ યુદ્ધ કર્યું હતું ? એ જ જ્ઞાન સ્વભાવ ના પ્રસંગે પણ અવશ્ય યુદ્ધ કરાવશે કે જે સ્વભાવના બળથી અગીયાર અઘૌહિણી મહાવીરોને તે એકનાએ જ યુદ્ધમાં પરાજિત કર્યા હતા અને ! રાણીને રાજ ગમે કે કે ? દરિદ્રીને દારિદ્ર્ય ગમે છે કે ? પરંતુ બળવાન પ્રારબ્ધ તેમની પાસે તે ક્યો લોગવ રે છે જ તે પ્રારબ્ધ ઈશ્વરાધીન હોવાથી કદિ પણ અન્યથા નથી થતું, અને એ ઈશ્વર પણ તારા હૃદયમાં જ વાસ કરે છે (૧૨૨૮)

ઈશ્વર. સર્વભૂતાના હૃદયેઽર્જુન તિષ્ઠતિ ।

બ્રામયન્સર્વભૂતાનિ યત્રારૂઢાનિ માયયા ॥૬૧॥

શ્લોકાર્થ — હે અર્જુન ! દેહાદિ યત્ર પર અભિમાનથી ચંદ્રેશ જે સર્વભૂતો તેને પોતાની માનરૂપ શક્તિવડે નાના નકારની યોનિ એમાં ફેરવનાર પરમેશ્વર, સર્વભૂતોના હૃદયમાં વાસ કરે છે (૧)

ટીકા — જે ઈશ્વર ભૂત માત્રમાં રહેલા હૃદયરૂપી મહાકાશમાં જ્ઞાન વૃત્તિરૂપી હબરો ડિરણ સહિત ઉઠિત થયો છે, અને જે બાહ્યતિ, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિરૂપી ત્રણે અવસ્થારૂપી ત્રણે લોકોને પૂર્ણ પ્રકાશિત કરી વિપરીત જ્ઞાનવાળા પથિકોને રૂઝ કરે છે, સંસારરૂપી તરોવરમાં વિનરૂપી જે મગ મીયા હોય જ, તેને ઈદ્રિયોરૂપી છ મગવાળા શુભરૂપી બ્રમરો પાન ચરાવે છે, જ ઈશ્વર સર્વ ભૂતોમાં તેમના અહકારરૂપી વસ્ત્રાના અતરાત્રી પાછળ વિનસી રહેતો છે, નિજમાનરૂપી દોરી વડે તે ઈશ્વર બહારની બાહ્ય ચોરાસીકાળ ધાયા-ચિતને નચાવે છે, અને પ્રહ્લાવી લઈને કીટક સુધીના સર્વ ભૂતોને પોતપોતાની ઈચ્છા યોગતાનુસાર દેહ નાપે છે આ માટે શુભાની યોગ્યતાનુસાર તેમને જે જે દેહ પ્રાપ્ત થાય તે તે દેહ જ હું, એમ સર્વ શુભો સમશ્ર મેસે જે સૂતર સૂતરથી વેપેગાય જ, પ્રાપ્ત પ્રાપ્તથી જ બધાય છે, અથવા બ્રાહ્મક જગમાં પોતા ઈશ્વર તિમિત નો પ્રમમ પડે જ, તેમ ના દેહમાં જ શુભ આ મ

પુનઃ ધારણ કરે છે આ પ્રકારે ચરીરરૂપી યજ્ઞોપર જીવન
 ને જાણી તે કમ ન તેમના અને સ્ત્રી મૂલ હુલાવ છે ત્યારે જ
 માટે જે મનુષ્ય ચાતુર્યથી પાપ છે તે તેવી જ રીતેને પહેલું છે
 તે ધનુર્ધર ' ચાતુર્ય મનુષ્યને આગામ્યા પુમાવ છે તેમ કૃષિની
 આથી પ્રાપ્તિને તમના ક્રમે અનુચાર સત્તાર અને સ્વર્ગમાં પુમે
 તે જુલમન તથા લોખા જમ નિમાન થાય છે તમ
 ઉપરથી પ્રાપ્તિ નનાથે તવ વ્યાપાર કરે છે , ધન
 ય ' ધનુર્ધરિ તમ એક જદનાજ સાનિધ્યથી પોતાની યોગ્ય
 તદુરૂપ વ્યથા કરે છે નનુદમ ભલી જાત છે નોમકાન
 મળિને સ્વર્ગ દુરે છે અને કમળ તથા સંગેર પશી જાનક પ્રદ
 વિત કરે છે તેમ ની પ્રાપ્તિને વધ એવા અનેક જીવોના નનુ
 બને જ એ કૃષિર પ્રવૃત્ત કરે છે તે કૃષિર તારા હૃદયમાં પહુ
 ઉપર માટે છે ચાતુર્ય ' અર્જુનપણુજ નિમાન કહાડી
 નામન તામન નહ રીતિ અસ્થિત થાય છે તે કૃષિરનું જ તાત્વિક
 તપ છે, માટે તે કૃષિ તારી પ્રૃત્તિને પ્રવૃત્ત કર્યેજ અને હ
 હુકમ સ્વા નહિ ઇન્ને તોપણ તે પ્રૃત્તિ તને મુજબ પ્રવૃત્ત કર્યેજ
 એમ નથી તમજવુ કૃષિ જ સર્વનો સ્વામી છે, તેજ તવની
 પ્રૃત્તિનું નિયમન કરે છે અને પ્રૃત્તિને અનુચરીનેજ સર્વ દિવિયો પોત
 પાના ઠી ક્રિયા કરે છે માટે સર્વનું મર્તાપણુ અને અકતાપણુ સર્વ
 પ્રૃત્તિને સોપા દઈ પ્રૃત્તિ પહુ તદુદયસ્થ કૃષિરને આધીન છે (૧૩૧૧)

તમેવ ઝરણ ગચ્છ સર્વભાવેન ભારત ।

તત્પ્રસાદાત્પરા શાન્તિ સ્થાન પ્રાપ્સ્યસિ ગાન્ધતમ્ ॥

સોકાર્થ — ઉ ભારત ' જી સર્વભાવે કરીને તેનેજ સ્વર્ગે બા
 તેના પ્રવૃત્તિ જી પરમ જાતિ અને શાન્ત સ્થાનને પ્રાપ્ત કર્યે (૯૭)
 શીલા — જ પ્રવૃત્તિ નનાતુ પહી સનુદન્ય મનોને તપ થાય
 જ ત તમામો તારા નહ કાર વાચા ચિત્ત નન ચરીર એ સર્વ સ્વ
 કૃષિરને અર્પણ કરીને તેનેજ જાએ બા તે કૃષિ ના પ્રજા નીજ જી
 સર્વ વિચરોની અભિરૂપી સીનો પતિ બનીને જાનદયો જાતનસ્વરૂપમાં
 મમાવુ રહ્ય અને જ પદ તેપતિનું ઉત્પત્તિસ્થન છે તથા
 વેલ્લતિનું વિકલ્પિતસ્થાન છે તથા જે અનુનૂતિનો અનુભવ છે જે,
 નાપ આત્મપદને જી સર્વ બનીને અસ્વ મુખ હો જીશ, જેમ
 નીપતિ ત્રીપ્તુ પાર્વ પ્રત્યે જોયા (૧૨૨૨)

इति ते ज्ञानमाख्यात गुह्याद्गुह्यतर मया ।
विमृश्येतदशोपेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥६३॥

લોકાય — હે અર્જુન ! આ પ્રમાણે ગુપ્ત કરતા પણ ગુપ્ત એવું જ્ઞાન મેં તને કહી સંભળાવ્યું હવે એનો પૂર્ણ વિચાર કરીને પછી જેમ તારા મનમાં આવે તેમ કર (૬૩)

ટીકા — આ જ્ઞાન ગીતાશાસ્ત્રના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને સર્વ રોડોનો સાર છે કે જે જ્ઞાનથી આત્મરૂપ રત્ન સ્વાધીન થાય છે વેદાન્તશાસ્ત્રમાં જે આત્મજ્ઞાનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને જેનું વર્ણન કરીને સર્વ શાસ્ત્રોએ કીર્તિ સંપાદન કરી છે, બુદ્ધ્યાદિક જ્ઞાનો જે જ્ઞાનની સમક્ષ નિસ્તોજ છે અને હું સર્વદ્રષ્ટા પણ જે જ્ઞાન દ્વારા સમજાયા આવી સપ્ત ધુ; તે આત્મજ્ઞાન સર્વમાં શ્રેષ્ઠ એવો જ હું તેનું જાણુ છું તેમ પત છે, અને એ જ્ઞાન એટલી યોગ્યતાવાળું છે તોપણ જુ મારો પરમ ભક્ત હોવાથી એને હું તારાથી શ્રેષ્ઠ રાખી ચકરા નહીં હું પાડવ ! તારા પ્રેમથી સંતુષ્ટ થવાને વીધીજ મેં મારો આ જુત ભક્ત તને સોપ્યો છે જે પ્રમાણે ભાગવના પ્રેમમાં માત્રા પાતાનું જાન મૂકી જઈને તેની સાથે પ્રેમભરિત સમાજ કરે છે, તે સમાજ તારા પ્રેમન ચીષ મારો પણ તારાગર પ્રેમ ઉમરાઈ નહીં જ આજાય સર્વ પરજુથી નૃસમ હોવા છતા પણ જેમ તેને પાંચ વેદાના આત, અમૃત અગાજ્યા મિષ્ટ હોવા છતા જેમ તેની જલ ઉદરના આત, અવસા વીપડને કાપાડવા સારુ જમ બીજી અપક સ્વરૂપામાં આત, જ સૂર્યના પ્રકાશથી પાતાગમાના પર અણુ પણ અત્યંત છે, તે સૂર્યની આપમાં પણ જમ અમૃત આજ પાન્ય આત, તે સમાજ હું સર્વત હોવા છતા પણ સર્વ વાતોને કિન્હા રીતજ ન તારા ક્ષિપાનું જાન તને કહી સંભળાવું હું હું તુ તુ જાને વિદ ત તર વિચાર કરીને નિવેદ કર, અને તાર જેમ તને સર્વ જાને તુ આ તારાજ્ય વાતના પછી અર્જુને, જે તર કલ્પના નિર્મલ છે તારા હું તવજુતથી હું સચિત થયે અને આ જુ, તારા જાન મનમાં પરાત વા જુ અને હું જુ જુ — જુ જેકે અત સરુ કર અમે કલ્પાવો તે સરુ તરુ અમે કિન્હા એક જુ આ — જુ અર્જુન ! જુ કલ્પા તની સચત કર ત તરે તવજુત તુ આ તરુ તવજુત અને તુ પણ તકેક જુ — જુ કલ્પાવો કરી જુ ત તરુ ત તરુ તર

સતો હોય છતાં પણ જે કુષિત મનુષ્ય યરમાઈને બસ યતું, બસ
 યતું, જેમ ક્યાં કદી તો કુધાની પીડા સહન કરવા ઉપરાત તેને વચ
 કતા (વડોચ) નો હોય પણ લાગે છે, તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞ શ્રી
 કુની પ્રાપ્તિ થતા જે ચિધ્ય સકોચ રાખી આત્મસ્વરૂપનો વિચાર
 જે ન પૂછે તો તે પોતાનોજ લાલ ગુમાવશે અને વગી વચનના કર
 વાનું પાવક પણ તેને ચેટશે. પરંતુ હે નર્હુન' સ્વસ્થ રહે
 વામ તારો અભિપ્રાય એવો છે કે હજી મારે એક વાર પુન પણ
 ના જ્ઞાનનો સારાથ અને કહી વલગાવવેલ ત્યારે પાર્યં લોક્યો -હે
 પુરો ! આપે માત્ર મનની વાત બરાબર રીતે બાહ્યે આપ તે નહિ
 બહુયો તો ખીલુ કોણ બહુયો ? સર્વ જગત આપનું દરય
 (જોવાની વસ્તુ) છે અને તે સર્વને બાલુનાત એકલા આપજ છે,
 પછી સર્વને સર્વ કહીને તેની પ્રથતા થા માટે કરવી ? નર્હુનના
 આપ વચનના સંભવે શ્રીકૃષ્ણ બાલ્યાન લોક્યા -ના યુ યોગી સ્તુતિ
 યહ ? જે તુ બહુચ ચાહે છે તે, (૧૩૪૦)

સર્વગુહ્યતમ મૂય' શૃણુ મે પરમ વચ ।

દૃષ્ટોઽસિ મે દૃઢમિતિ તતો વક્ષ્યામિ તે હિતમ્ ॥

લોક્યાર્થ - સર્વથી અતિશય ગુહ્ય એવું માત્ર વચન તું પુન
 સંભવ તુ મને અત્યંત પ્રિય છે, તેથી હું તને તારા હિતની વાત
 કહું છું (૧૪)

ટીકા - પુન એકવાર અવધાનને વારી રીતે વિસ્તીર્ણ કરી
 માત્ર નિર્મળ વચનો સંભવ જે વચનો વાચ્ય છે માટેજ લોક્ય
 ક્રિવા સાચ્ય છે માટેજ સંભવ, જેમ નથી, પરંતુ જે કેવળ પ્રજ્ઞ
 સ્વરૂપ છે, અને તું સામ્યવાન હોવાથી એ તને પ્રાપ્ત થયા છે હે
 પનજય ! કારણની દૃષ્ટિને બચ્ચા જોવાની વાચ્ય ૧ ન્હો હુટે છે
 અને બચ્ચાએ વૃક્ષ યાય છે, ક્રિવા મેર પોતાના નર્હુન ચાલકપટ્ટી
 માટે આપેનાપજ પાટ્ટી ભરી લાવે છે; માટે જે પટના બ્યા બ
 વાની ન હોય ત્યાજ તેજ હા પ્રાપ્ત યાય છે, માટે દેવ બ્યારે નમુદ્ગ
 હોય છે ત્યારે કયો લાભ ન નગી થકે ? શાકી એ મર્મ કેટલો
 દુર્બલ છે તે કહી યાતું નથી, કારણ કે એનો ઉપદોન દેવતાવને
 પરિત્યાન કરી એકવાર પરમજ યર્થ થકે છે હે પ્રિયોતમ ! નિઃકામ
 પ્રેમનો વિષય બીજો કોઈ નહિ પણ આત્માજ છે એમ વચન હે
 નર્હુન ! નારસીને ગુણને સ્વચ્છ કરવી પડે છે તે નારસીને ને

તેણે તેણે પોતાને માટે જ આગળે કરીએ જીએ, તે પ્રમાણે કે
 સાચું અને નિમિત્ત કરી નું માટે માટે જોતું કે તાનમા અને
 માગમા મું કાંઈ જોઈ છે ? એવા માટે માગ અતરુ ગુણ અને કુ
 મું કાર કે અકનિષ્ઠ મનનો તે મને નાહજ જાગ્યો કે કે પુ
 મું જ માટે મીડુ પોતાનું નર્મ માટે જ રને સમર્થ જરી કે
 જે અને જ જરૂર પાને સરખાતું નથી, તેમ તુ મારી સાચું તે
 માગ માતા નથી તે નું જોતા નથી કેઈ પણ વાત કામ શી રીતે
 માટે જનારા સાચું રહ્યા પ્રકાર કરે છે, તે માટે નિમિત્ત
 કે તે તે સાચું (૧૩૧)

**મનમના મા મદુકો મયાર્જી મા નમસ્કુરુ ।
 મામોદ્યમિ મલ્ય તે પ્રતિજાને પ્રિયોદ્યમિ મે ॥૬૫॥**

પ્રકાર માતામા મન સાચું મારી બલિ કર માટે તેનું
 અને તે તે સાચું કે અમ કરાણી કે મોજ સાચું અને અમ
 માટે તે તે સાચું કે, કારણ કે મન વિષય કે (૧)
 શ્રીકૃષ્ણ - મન અમનું ॥ ૧ માતાવિષ અને મારીવિષ અર્થ
 માટે તે તે સાચું અને તે સાચું કે તે સાચું સાચું સાચું
 તે સાચું અને તે સાચું ॥ ૧ કે તે સાચું કે તે સાચું કે
 તે સાચું અને તે સાચું કે તે સાચું કે તે સાચું કે તે સાચું કે
 તે સાચું અને તે સાચું કે તે સાચું કે તે સાચું કે તે સાચું કે
 તે સાચું અને તે સાચું કે તે સાચું કે તે સાચું કે તે સાચું કે
 તે સાચું અને તે સાચું કે તે સાચું કે તે સાચું કે તે સાચું કે
 તે સાચું અને તે સાચું કે તે સાચું કે તે સાચું કે તે સાચું કે

પ્રમાણે સહેજે તારા મુખની વૃદ્ધિ થયે, અને હે અર્જુન ! તૃતીયત્વ
 (જાતભાવ) આડે આવે છે તે નષ્ટ થયે એટલે તુ મારોજ છે એટલે
 કે તું મનેજ પ્રાપ્ત થયે જળનો તાપ થયા પછી તેમના પ્રતિબિંબને મૂળ
 બિંબની સાથે જૈમ્ય પામવા હરકત આવતી નથી, તેજ પ્રમાણે વાયુને
 આકાશની સાથે કિંવા વરુને ત્ર્યુક્તની સાથે મગી જવાને કાંઈ હર
 કત છે કે વાર્ ? માટે દેહલેહને લીધે તું અને હું એવો જે લેહ
 દેખાય છે, તે લેહ નષ્ટ થવાની સાથેજ તું મૂંપ થયે. માત્ર આ
 કથન માટે શકા ધારણ કરીશ મા. એમ એ કાંઈ ફરક પડે તે
 તારાજ સમ ! પરંતુ તુ કદાચિત્ એવી કલ્પના કરયે કે તારા સોમદ
 ખાધા એટલે હું તો મુકાજ રહી અને તથા પરિણામ તારાપરજ
 આવી પડયે, પરંતુ એમ નથી તારા સોમદ ખાવા એ કેવળ મારા
 પીતાનાજ સોમદ ખાવા જમાન છે પ્રીતિનો પ્રકારજ એવો છે કે
 તેથી મનુષ્યને કાંઈ પણ પ્રકારની યરમજ લાગતી નથી જેના જોવ
 પર કાંઈ વિચાર મૂકતું નથી તેનેજ સપથ ખાવાનો પ્રસંગ આવે છે,
 પરંતુ જાણાને તો મેહ પણ બલે છે કે તે નિર્લેહ છે, અને તેનીજ
 પ્રતાપી આ જગદામાલ દેખાય છે અને તેની આત્મા એવી ચક્રિ
 કે તે કાળને પણ છોડે છે, તે હું દેવ સત્ય સકલ્ય પરાણું તું
 અને જગતના દિતને માટે પિતાના જેવી લાનદારી પરાણું તુ, તે મારે
 સપથ લેવાની ખટપટ થા માટે કરવી ? પરંતુ હે અર્જુન ! તારા
 મને લીધે મે હંધરતનો ત્વન કરી લીધે છે, તેથી હું અર્થી તુ
 અને તને મારો નાદ લાગી તુ મૂંપ થયાથી આખો છે હે પનજવ !
 ત્વ જમ પીતાના કાર્યને નાંદે પીતે પિતાનાજ સપથ લે છે તેવો
 આ પ્રકાર છે ત્વારે અર્જુન જો મો કે, -હે દેવ ! તાપ નાશુન
 અને ન કહે. જેના નામસ્મરણથીજ અમારા હર્ષ કાર્યો વિજ થાય
 એવા તાપ લોપ આપો જા અને વધી સપથ પણ લો તો આ
 આપના વિનેહને કાંઈ પાર છે ? કમ .વનુદાયને સૂર્યને પતિવિત્તુ
 વૃ પ્રકાશ મ ત્વ તે નક સિવ વપ બાય છે, તોપન સૂર્ય તેને જે ગમે
 પૂર્ણ ત્રકાવ આપી દે છે તાવકની તૃષા તમ કાવને ત્રિયુ જા
 વૃ લવ છે, પરંતુ એવ એટલી જમી વૃદ્ધિ કરે છે કે તેનથી વર્ણુ રૂપી
 તમવ ચર્ક સમુદયા પણ કમેરો નવ ને, ને તુ તેનું નેહન છે
 તે હે પ્રાનિષે ! આપના નેહાને કમ લીધા નાન, અને વિનિન કરી
 હુવાર કરવા જરૂર નાવે નાનુ વધુ ન ના પ્રીતન - તુ છે
 હે દેવ તોત્ત-વજ, હવે તારી નવ સ્તુતિ રહેલ છે, પરંતુ અને

કરનાર જે પાપ તેનું મૂળ કારણ મારાથી સિન્નતા એજ છે, તે મારા જ્ઞાનથી નાથ પામશે હે વિચારશીલ અર્જુન ! ઉદ્દત્તમા મીકું પડ્યું એટલે તે જલરૂપ બને છે, તે પ્રમાણે તું પણ અનન્ય ભાવથી મારે શરણે આવતા મદ્ગજ થશે હે ધનજય ! આના યોગથી તું આપોઆપ સર્વ બધનોમાથી મુક્ત થશે, એટલા માટે તું મને બાણી લે એટલે હું તને સર્વ બધનોમાથી મુક્ત કરીશ, માટે હે સુમતે ! મનમા ધર્માધર્મની અને મોક્ષની ચિંતા રાખીશ મા. એક અદિતીય જે હું તેને ઓળખીને શરણે જા એટલે થયું ! સર્વ રૂપોનું રૂપ, સર્વ સર્વ દ્રષ્ટિની દ્રષ્ટિ, અને સર્વ દેશોનું વસતિસ્થાન એવા જે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન આ પ્રમાણે જોયા અને પોતાનો બુધ્ધિયુક્ત જમણો હસ્ત આગળ ધરી પોતાને શરણે આવેલો જે ભકતરાજ અર્જુન, તેને આલિંગન દીધું જે સ્વરૂપને પ્રાપ્ત ન થવાથી વાત્સલ્યબુદ્ધિને બગલમા દબાવી દબને પાછી ફરે છે, એવું જે શબ્દ અને બુદ્ધિથી કળી ન શકાય એવું સ્વરૂપ, તે સ્વરૂપ આપવાને માટે દેવે આલિંગનનું નિમિત્ત કર્યું આ પ્રમાણે અર્જુન સાથે પોતાનું હૃદય દેવે મેળવી પોતાના હૃદયમાનું જ્ઞાન તેના હૃદયમા પૂર્યું અને દેવભકતનું દ્વૈત ખડિત કર્યા વિનાજ અર્જુનને આત્મરૂપ કર્યો. એક દીપકવડે બીજો દીપક પ્રગટ કરવાથી જે પ્રમાણે દ્વૈત કાયમ રહી એકયનું પણ ખડન થતું નથી, તે પ્રમાણે દેવે દ્વૈતનો ભંગ કર્યા વિનાજ અર્જુનને પોતાનું સ્વત્વ અર્પણ કર્યું તે વખતે અર્જુનને આનંદસૌખ્યનું જે પૂર આવ્યું તે પૂરમા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સર્વવ્યાપક હોવા છતાં પણ રૂપી ગયા સમુદ્રમા સમુદ્ર મળતા પાણી બમણું વધવાથી પૂરવણીને માટે જેમ આકાશને પ્રહણ કરવું પડે છે, તે પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુન એ ઉભયના આલિંગનપ્રેમને તે બન્ને કાળુમા રાખી શકતા નહોતા, એ વાત અન્ય કોણ બાણી શકે ? વધારે શું કહું ? સવ વિશ્વ નારાયણ રૂપજ થઈ ગયું આ પ્રમાણે વેદના મૂળ સૂતરૂપ અને જેના ત્રણ પડનનો સર્વને અધિકાર છે એવું આ પવિત્ર ગીતાશાસ્ત્ર શ્રી કૃષ્ણે પ્રકટ કર્યું ગીતાશાસ્ત્રને વેદનું મૂળ શી રીતે કહેવાય ? તે સાબળો, જેમ શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ જો-યા જે ઈશ્વરના આસોમ્હીસમાથી વેદ નીકળ્યા, તેજ સત્ય સક પ ઈશ્વર શ્રીસુખે પ્રતિજ્ઞા કરી ગીતાશાસ્ત્ર જો-યા છે એટલા માટે ગીતાશાસ્ત્રને વેદોનું મૂળ કહેવું યોગ્ય છે વગી બીજું પણ એક કારણ છે, જે વસ્તુ વૃક્ષ સ્વરૂપે ન હોવા છતાં તેનો વિસ્તાર જેમા અતગત હોય છે તે, તે વૃક્ષનું બીજ કહેવાય છે, અને જેમ

વૃક્ષ ળીજમા ગુમ રૂપે હોય છે, તે પ્રમાણે ત્રિકાંડ વેદ (કર્મ, ઉપા
 સના અને જ્ઞાન) ગીતામા ગુમ રૂપે રહેલા છે માટે ગીતા અને વેદનું
 ળીજ દેખાય છે. પ્રમાણે રત્નોવડે નજ સુદોલિત દેખાય છે, તે
 પ્રમાણે ગીતામા વેદના ત્રણ કાંડો ચોલા આપી રહ્યા છે વેદના કર્મ
 દિક ત્રણ કાંડો ગીતામા રૂપે રૂપે સ્થળે વણવવામા જાળ્યા છે તે
 દર્શાવું છું સાલજો પ્રથમ અધ્યાયમા ગીતાશાસ્ત્ર ક્યારે અને યા
 નાંટે પ્રવૃત્ત યજુ તેની પ્રસ્તાવના છે ત્રીતીય અધ્યાયમા સાખ્યશાસ્ત્રનું
 તાલપય પ્રકટ કરવામા જાળ્યું છે આ જ્ઞાનપ્રધાન શાસ્ત્ર સ્વતંત્ર મોક્ષ
 ળાયક છે એ વાતનો આ ત્રીતીય અધ્યાયમા મૂત્ર રૂપે જારલ કર
 વામા જાળ્યો છે ત્રીજ અધ્યાયમા અજ્ઞાનથી જાળ યજેલા લોકોને
 મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનનો જારલ કહ્યો છે દેહાભિમાનરૂપી
 જાળનો અને નિષિદ્ધ કર્મને ળોડી દહ વિહિત કર્મને નહિ ળોડતા
 સંજ્ઞાવપૂરક ક્યા કરવા જોડજે એવા જ ળીકુણે ત્રીજ અધ્યાયમા
 નિજુષ કરેલો છે તેને કર્મકાંડ જાણું અને તેજ જ્ઞાન મૂલક પરતુ
 અધિકારને લડને જાવસ્પત એવા નિત્ય નૈમિત્તિકાદિક કર્મ કરવા હતા
 તે મોક્ષના કારણનું રૂપી રીતે જની જાય છે, તે જાણવાની જેને
 ળંજા ઉપજા યાય અથાત જાળ મનુષ્ય નુમુજુદશાને પ્રાપ્ત યાય તેને
 નાંટે ળીકુણે પ્રજ્ઞાપર્ણપૂર્વક કમ કરવાનો ઉપદેશ કયો છે, અને
 રૂપુ છે કે કાયા, વાચા અને મનથ જ વિહિત કર્મ કરવામા જાવે
 તે એક ળંધરના ઉદ્યક્ષીજ કરવા જોડજે કર્મયો ળી ળંધરનું જાળન
 અને કમન કરવાનો પ્રકાર કહેવાનો જારલ જાયા અધ્યાયના અતિમ
 જાનના કરવામા જાળ્યો છે, અને વિશ્વરૂપતમક જ ળીવારનો અધ્યાય
 ગુરો થતા નુખી કમ જારા ળંધરનું જાળન કરતુ જોડજે એજ વિષ
 યદ નિરૂપણ કરેલું છે તેમના જાળના અધ્યાયમા તે કાંડપણ પ્રતિ
 જાળે વજર ઉપાવનાકાનુજ પ્રતિજાન કરેલું જણાય છે અને
 ળંધરપ્રલાદવડે ળીકુણ પ્રકાશથી જ કામગ્ર અને સત્યજ્ઞાન ઉત્પજ
 ળાય છે, તેજ જ્ઞાન જરમા અધ્યાયના અદ્વજ સવનૂતાના ળત્યાદિક
 ળ્વોકોમા અથવા તેરમા અધ્યાયના અનાનિત્યનશમિત્વ ળત્યાદિક ળ્વોકોમા
 વણ વિસ્તારપૂર્વક કહેલું છે આમ હોવાથી ળુ જારમા અધ્યાયને
 જ્ઞાનકાંડમા નહું છું એ જારમા અધ્યાયથી લડને પદરમા અધ્યાયના
 અત સુધીમા જ્ઞાનરૂપી જાળની પરિષાક સિદ્ધિનું નિરૂપણ કર્યું છે,
 જેટલા નાંટે જેના અવમ જર્વનૂજનક જાલ ળત્યાદિક ળ્વોકવણે પદ
 રનો અધ્યાય છે, એવા જે જારે અધ્યાયોમા જ્ઞાનકાંડનું વર્ણન છે

એવું મને જાણ્યું ત્યારે ત્રિવેણીના તટોએ શ્રુતિ છે કે, જેણે
 મને આ જાણ કરાવ્યા છે તેને અસ્તુ કાંઈકાલે મને
 આ જાણ થાય. એક મોક્ષરૂપી કૃષ્ણ અવસ્થા પ્રાપ્ત્ય
 મને માનવ તત્ત્વો જાણી શકે જ્યાં અહર્નિશ વેર રાખે છે,
 તેને મને મુક્તિ માગવા અધ્યાત્મ કર્યું છે, તથા શાસ્ત્રની
 શ્રીકૃષ્ણ જીવવાના માર્ગ સત્તરમા અધ્યાયમા છે ના
 મને મને મા મુખીમા શ્રી કૃષ્ણે વેદોત્તમ તાત્પર્ય
 મને મને મને મને મને અભિપ્રાયનો વિચાર-સિદ્ધાંત
 મને મને મને મને મને મને મને મને મને મને પ્રકારે
 મને મને મને મને મને મને મને મને મને મને
 મને મને મને મને મને મને મને મને મને મને
 મને મને મને મને મને મને મને મને મને રૂપ
 મને મને મને મને રૂપ કે તેને રૂપને વર્ણ
 મને મને આ રૂપી રૂપ સંસાર દુખમા સપ
 મને આ રૂપ માટે અનધિકારી ગણ્યા છે, તેથી
 મને રૂપ અન્યનતા દૂર કરવા માટેજ

વત્તપત્ની પ્રીતિને લીધે આખા ઘરને તેના હૃદયનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રમાણે અર્જુનના નિમિત્તે શ્રીકૃષ્ણે સમગ્ર જગતનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. ચાતકપર ક્યા કરી મેઘ જગ ભરીને ધસી આવે છે પણ તેથી ચંદ્ર-ચરને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે, નથવા સૂર્ય કેવળ એકનિષ્ઠ કમળને માટેજ વારવાર ઉદય પામે છે તેપણ તેથી અખિલ ત્રિલુવનના નેત્રને આનંદ મળે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનના નિમિત્તે ગીતા પ્રકાશિત કરીને જગતનો પ્રપચ જેવો શારે બોલે હૃદયની દીપ્તિ છે એ શ્રીકૃષ્ણ નહિ પણ નિઃસ્વરૂપી આકાશના પ્રભે જગતોમા સકળ શાસ્ત્ર રૂપી રત્નપ્રભાને પ્રકાશિત કરનારા સૂર્યજ છે તે ફલને અત્યંત પવિત્ર ાણુ બોલ્યે કે જ કુળમા આવા જ્ઞાનને પાત્ર અર્જુન ઉત્પન્ન થયો, અને જેના નિમિત્તથી આખા સંસારને સાફ આ ગીતારૂપી એક સ્વતંત્ર ઉદ્ધાન ત્યાજું નરતુ પછી અર્જુન કે જે શ્રીકૃષ્ણ સાથે એક રૂપ બની ાયો હતો તેને શ્રીકૃષ્ણ પાછા દ્વેતભાવપર લાભ્યા. પછી તેમણે કહ્યું છે પાડવ ! આ શાસ્ત્રનું તને બોલ્યે તેણુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે કે નહિ ? ત્યારે અર્જુને કહ્યું રાણુ ! આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત થયું છે પુત્ર રાણુએ કહ્યું છે ધર જય ! સફલાગ્ને કહાચિત્ દ્રવ્યાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરતુ પ્રાપ્ત થએલા દ્રવ્યાદિને ઉપલોગ કેવી રીતે કરી લેવો એ કોણ એકાદજ સમજી શકે છે ક્ષીરતા ૧૨ જણુ નહિ ભએલા હૃદયનું પાત્ર પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તેણુ મથન કરવામા દેવ અને તાક્ષતોને કેટલો વ્રમ ઉદ્ભવવો પડયો હતો ? પરતુ એ યનનું ફળ અમૃત દ્રષ્ટિએ પડયા પછી તેમણે તેણુ જતન કરવામા બૂલ કરી, તેથી જ અમૃત પીરતવામા આવ્યું હતું તેજ અમૃત રાહુના મરણને હેતુ બન્યું ઉપલો. કરવાનું નહિ બાણુવાથી સપત્તિનું પરિણામ આવું ખરાબ આવે છે નુપ સ્વ ાધિપતિ બની ગયો, પરતુ તે પદને અનુવરતું વર્વન રાખવાનું જુલો ાયો, તેથી તેને સર્પનો જન્મ લેવો પડયો એ ગું તું નથી

* નુપ એ આયુ તમનના પુત્રોમા સર્પથી ભ્રેષ્ઠ પુત્ર હતો આ રાજા પામ પરાક્રમી અને સહયુક્તી હતો તેથી રાજાનુભવી હત્યાથી પરિણિત થઈ હતા તે જગમા વિપ્રવ્રિતિ તથા હતો ત્યારે સવ દેવો અને સપિત્રોએ મળી એને હનપદને અધિધારી ક્યો હતો તેને હ પુરીનો અધિધાર અને નૈવર્ષ બોમવના બોમવના કેટલાક સમય પડી એમ લાગ્યું કે દેવપૂત્રોને ઉપભોગ પણ આપણે લેવો જોઈએ. આથી તેણે દેવકાને હનાઈની ખસે મોકલીને પોતાની જગ્યા તેને વિહિત કરી. હનાઈને મુદ્દરપતિની સન્મતિ લઈ એવો સંદેશો કહાઓ કે તું એકદ અપૂર્વ પદનમા બેસીને આવ એટલે કે તારી લેવા કરીશ. હવે નકુપ વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'અપૂર્વ પાદન તે શું હતો ! વિચાર કરતા કરતા ફરિવે તેને એમ

બહુતો ? માટે હે ધનજય ! તે અતિ પુણ્ય કર્યું છે તેથી આજે તું ગીતાશાસ્ત્રનો વિષય બન્યો છે, પરંતુ હવે જોજ શાસ્ત્રના સપ્રદાયને અનુસરીને આ શાસ્ત્રાર્થનું ઉત્તમ અનુધાન આરો, અને હે અર્જુન ! જો સપ્રદાય વિરૂદ્ધ અનુધાન કરશે તો અમૃતમયનના જેવા હાલ થશે હે કિરીટી ! ઉત્તમ અને નિર્દોષ ગાય પ્રાપ્ત થશે, તદ્દપિ તેને અનુરૂપ દ્રવ્ય તો ત્યારેજ મળશે કે તેને દોહવાની યુક્તાની ખબર હશે. તે પ્રમાણે શ્રીગુરૂ પ્રસન્ન હોય, શિષ્યને વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હોય, પણ તે સપ્રદાયદાશ ઉપાસના કરવાથીજ ફળે છે; માટે આ શાસ્ત્રમા જે ઉચિત સપ્રદાય છે તે હવે શ્રદ્ધાપૂર્વક સાબળે (૧૪૮૫)

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूपवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥

શ્લોકાર્થ — મેં તને કહેવું આ જ્ઞાન તપોવિહીનને તું કદિ પણ કહીશ મા, અભક્તને પણ કહીશ નહિ, જેને સાબળવાની ઈચ્છા ન હોય તેને પણ કહીશ નહિ, અને જે મારો દ્રેષ કરતો હોય તેને પણ કહીશ નહિ (૧૭)

ટીકા — હે પાર્થ ! તને આ ગીતાશાસ્ત્રની પ્રાપ્તિ આસ્થાદ્વારા થએલી છે, તે તપોહીન મનુષ્યને કદિ પણ તું કહીશ મા, નયવા તાપસી મનુષ્ય પણ જો ગુરૂભક્તિરહિત હોય તો, વેદોએ જેમ અત્ય જને પોતાની પાસેથી દૂર કીધા છે તેમ, તેને તું દૂર રાખ અથવા યજ્ઞનો અવશિષ્ટ ભાગ (પુરોડાશ) કાગડો વૃદ્ધ હોય તોપણ તેને આપવામા આવતો નથી, તે પ્રમાણે આ ગીતાશાસ્ત્ર ગુરૂભક્તિરહિત તાપસીને પણ કહેવું ન જોઈએ કિવા યરીરથી તપ કરીને ગુરૂ તથા દેવની જે ભક્તિ કરે છે, પરંતુ જેને શ્રવણની ઈચ્છા ન હોય, તે તપ અને ગુરૂભક્તિ એ ઉભય અગથી ઉત્તમ હોય તોપણ ગીતા

સૂત્રયુ કે આજ સુધી કોઈએ વાદનને સમક્ષિ જોડયા નથી, માટે આપણે આપણા વાદનને સમક્ષિ જોડીશું એટલે તે અપૂર્વ વાદન બનશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે પોતાનું વાદન સ્વપિએ પાસે ઉપદ્રવ્ય અને તે ઇનાશી અને જ્વાને નીકળ્યેલ સર્વ સ્વપિએ પોતાના પાપ નીચે મૂમિકોટમાંદિ ચમદાય નહિ એટલા માટે જોઈ જોઈને પત્ર મૂકી ધીમે ધીમે ચાલતા હતા પરંતુ નદીને જ્વાની અતિ ત્વચ્છ હતી તેથી તે સ્વપિએને લગ્નારહાર કરીને બોલ્યેલ સર્વ સર્વ (ત્વચ્છ ત્વચ્છ પત્ર ઉચ્છેલ) આથી અતસ્તવ સ્વપિને કોષ મળ્યો અને તેઓ બોલ્યા તુજ સર્વ યજ્ઞને પતન પામશે. આ સાપથી તે અજ્ઞાનરથને પતન પામ્યેલ. ચ. બ. હૃદયોત્-અ. ૧૧-૧૭

શાસ્ત્ર સામજીવાને યોગ્ય નથી. ઉત્તમ નોવી હોય પરંતુ જો તેમાં વે.
 પાડવામાં આવ્યો ન હોય તો તેમાં મુવર્ણનો તાર પડેલી તેનો જલ
 કાર કરવામાં આવ્યો કે? સમુદ્ર નજીર છે એ વાતની કાંઈ ન
 ખાતરી! પરંતુ તેના પર મેલવુદિ મત્તા તે વ્યથ વાય છે, વૃષ્ટ મજે
 લાને પડવાનો પીરસીને વ્યથ શુભાવવા તેના કરતા હુમિય મનુષ્ય
 પ્રત્યેક આદાય આ માટે પ્રકટ ન કરતું! માટે જર્ણ કરારે યોગ્ય
 હોવા છતાં પણ જો તેને પ્રવેશ-છા ન હોય તો તેને ગીતાશાસ્ત્ર કહીર
 મા રૂપ જોવામાં ચતુર એવી વ્યથો તે શુ પુષ્પનુ ઠોનમ્ય લેવાને
 યોગ્ય થયે કે? જેની વ્યથ જરૂર હોય ત્યાજ તેનો ઉપયોગ નયે,
 માટે હે મુનદાપતે! તપસ્વી, દેવ અને ગુરૂની ભક્તિ કરનાર હોય
 તોપણ જો તેને શાસ્ત્રવધુ ત્યે પ્રીતિ ન હોય તો તેનો ત્યાજ
 કરવેલ વગી તપ હોય, દેવ અને ગુરૂની ભક્તિ હોય અને ધવનુની
 છન્છા પણ હોય, તોપણ સહક હોમિનુ શાલન કરનાર એવો જ ન
 તેને તે સાધારણ મનુષ્યના જેવો ગણી શકેતો હોય તેમજ મારી
 અને માતા ભકતોની નિદા કરતો હોય તો તે પણ ગીતાશાસ્ત્ર જલ
 જવાને યોગ્ય નથી, જેમ તું જમજ તેની છતર સામનો સમિત્ય
 સમયે દીપાની વ્યોતિ વિનાની તેજ અને વાટથી ભરેલી દીપીની
 પેઠે વ્યર્થ છે જેમ આદ મનુષ્ય તરુણ હોય, ગૈર વર્ણનો હોય
 અને શરીર પર શાનીના પણ પાતણ ક્યા હોય, પરંતુ તેનામાં ઇશ
 ન હોય, મુવર્ણનુ ગુહર અને કમકાદ માત્રુ પર હોય, પરંતુ
 તેના જ્ઞાનજ્ઞામાં નયે જોડેલી હોય, ઉત્તમ જમ તેજ ર ક્યું હોય,
 પરંતુ તેમાં વિષ નાખવામાં આવ્યું હોય નમજ પેટમાં રૂપ અને
 બહારથી મેત્રી હોય, તો તે જેમ વ્યર્થ છે તે પ્રમજે હે પુષ્પનુ
 જર્ણન! મારી અને માતા ભકતોની નિદા કરનારુ તપ, ભક્તિ અને
 ભુક્તિ એ ઠો કપટમય વખલને તેને ના ગીતાશાસ્ત્રનો રૂપ જલ
 હઈય નહિ નિદા વિષે નયે વિદેશ અને શુ કહું! તે વ્યર્થ છે
 જેવો હોય, તોપણ તેને કૈતુકથી ગુલા ગીતાશાસ્ત્ર કહીર ના પડે
 ધનુર્ધર! જેવે તપસ્વી થયે ત્યામીને તેના ઉપર ક ભક્તિરૂપે રૂપ જલ
 વ્યર્થુ છે, અને ધવલે-છા રૂપી આરકે. શાસ્ત્રે જોય મુ ઠો ન ખો
 જેવે અનિદારૂપી રત્નનો ઉત્તમ ક જ સિમરે વ્યર્થ છે, (૧૧૪/૧)

य इद परम गुह्य मद्भक्तैष्वभिधास्यति ।
 भक्तिं मयि परा कृत्वा मामवेष्यत्यनया ॥६८॥

‘લોકાર્થ’ — જે આ પરમ શુદ્ધજ્ઞાન મારા ભક્તને કહેશે, તે મારી દેહ ભક્તિ કરી સચયરહિત થઈને મને જ પ્રાપ્ત થશે (૮૮)

ટીકા — માવા ઉત્તમ ભક્તરૂપી દેવાલયપરમ ગીતારૂપી રત્નેશ્વરની સ્થાપના કરવી એમ કરવાવી તને આ જગતમા મારી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થશે, કારણ કે એ એક અક્ષરપણાથી અકાર, ઉકાર અને માર એ ત્રણ માત્રાના ઉચ્ચારને એક અક્ષર ગર્ભવાસમા આકેલો હતો, તે વેદોનુ બીજા જે અક્ષર તેજ ગીતારૂપી વૃક્ષના વિસ્તારને પામીને તેમાના શ્લોક તે ગાયત્રીરૂપ કૃષ્ણ અને કુલો છે માતાના સ્તન સિવાય જેના જીવનનુ અન્ય કોઈ સાધન નથી, એવા બાગકને માતા સાથે મેળવી આપવામા આવે, તેમ જે મારા ભક્તોનો ગીતાની સાથે આદરપર્વ મેળાપ કરાવી આપે છે, તે મૃત્યુ પશ્ચાત્ મદૂપજ યાય છે

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तम ।

भविता न च मे तस्मादन्य प्रियतरो भुवि ॥૬૧॥

‘લોકાર્થ’ — અને મારૂ શુદ્ધજ્ઞાન કહેનારના કરતા મારી અત્યંત પ્રિય વાત કરનારાઓમા કોઈ પ્રેમ નથી, અને આ લોકમા તેને કરતા મને અન્ય કોઈ વિશેષ પ્રિય નથી (૬૯)

ટીકા — અને દેહ ધારણ કરવા છતાં પણ જે દેહભાવથી અલિપ્ત હોય, તે મને ત્રણથી પણ પ્રિય છે જ્ઞાની, કર્મડ અને તપસ્વી લોકોમા પણ ગીતાર્થ બલુનાર મને અત્યંત પ્રિય છે હે પાડવ! જે માગ ભક્તરૂપોના સમુદાયને ગીતાશાસ્ત્ર કહે છે, તેના જેવો આ પૃથ્વીતલપર મને અન્ય કોઈ પણ પ્રિય નથી મારી પ્રીતિ માટેજ પોતાનુ મન સ્થિર કરી જે મારા ભક્તને ગીતાશાસ્ત્ર કહે છે, તે સતરૂપોનો સુકુટમણિજ છે વૃક્ષના નવપ લવની પેડે જે શ્રોતાઓના રોમાચ ખડા કરે છે, અને મદ પવનથી વૃક્ષ હાલે તેમ તેમના અજ્ઞાનદાવેશમા ઠાલાવે છે, પુષ્પમાથી યતા મધુઆવની પેડે જે તેમના નેત્રોમાથી આનદાક્રુ પડાવે છે અને કોડિલ જેવી વાણીથી ૧૬ નફ પવનો ઘોલાવે છે, આ ત્રમાણે મારા ભક્તરૂપી બીચામા બલ્લે કે વસ્ત્રની પેડે તે રવેશ કરે છે કિવા ચદ્ર ગાનમા દેખાતાજ જેમ ચક્રોર પક્ષીનો જન્મ સાર્થક યાય છે, અથવા મોરની જ્વલતા સાલજીવ બલ્લે કે નવિન મેઘ હુડારા કરતો આવી પહેાવ છે, તે પ્રમાણે મારી પ્રીતિપર નજર રાખી જે સતસમુદાયમા ગીતાપરૂપી રત્નેશ્વર મિટ કરે છે, એના જેવો પ્રિય ભક્ત નનાકે મને મળ્યો

નથી અને ભવિષ્યમા મગનાર નથી । હે અર્જુન ! આ પ્રમાણે જે
 સત્વરનોને ચીતાના અર્થની મીઠાવાની આપે તે, તેને હું મારા
 નામ કરણમા ધારણ કરૂ છું (૧૫૨૩)

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं सवादमावयो ।

ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्ट स्यामिति मे मति ॥૭૦॥

સંજોડાર્થ—અને જે તારા અને મારા આ ધર્મ પુસ્તક સવાદનું
 પાઠ કરશે તેણે જ્ઞાનયજ્ઞથી મારૂ પૂજન કરું છે એમ હું સમજીશ

ટીકા—જેજ પ્રમાણે મારા અને તારા સમાગમમાથી જે આ સવા
 દનું ઉત્પત્તિ થય છે તેનાથી મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત થયે છે સકલ અર્થની
 સિદ્ધિ કરાવી આપનાર આપણા ઉચ્ચના સવાદમાના પરોને વિચાર
 ન કરતા જે કેવળ તેનો પાઠ કરશે તે પણ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિને પ્રભવ
 ક્રિા કરી, તેમા અજ્ઞાનની આહુતિ આપી હું પરમાત્માને. હે અર્જુન !
 સતોષિત કરશે એમ સનજુ નીતાના અર્થને અનુભવ વધ યોષક
 રાની જે ચોખ્ખતા પ્રાપ્ત કરે છે તેજ ચોખ્ખતા પાં જ્ઞાને મીઠાને જ્ઞાનાર
 ત્યા તેના પાઠ કરનાર પણ મેળવે છે અર્થાર નીતાને પાઠ કરનારને
 પણ ઉવટે નીતાથ જલુનારના વટહીજ ફળપ્રાપ્તિ થાય છે, કરણ
 કે નીતારૂપી માટીના ના ાગ નાની અને અજ્ઞાની બાગકનો લેદ નથી.

શ्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नर ।

सोऽपि मुक्त शुभाहोक्तान् प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥

સંજોડાર્થ—જે મનુષ્ય ભક્તિપુસ્તક નવ કરણથી નિર્મલ્સર
 પનીને ના નીતાચાસને નામ જાણવે, તે પણ આલોકમાથી
 મુક્ત થકને પુણ્યવાન પુરૂષો જે શુભ લોકમા જાય છે, ત્યા જશે (૭૧)

ટીકા—અને જે સર્વ પ્રકારે નિદા છેડી શુભ નાસ્થાથી
 નીતાના અવલુપર શ્રદ્ધા રાખે છે, તેના જ્ઞાનમા નીતાના અરૂરો પડતની
 જાણેજ તેના પાપો નાશી જાય છે જે પ્રમલ્લે અરૂણમા અગ્નિ
 લાગ્યા પશુ પડ્યાદિ કયે વિશાન નાશી જાય છે, અથવા સૂઈ ઉન
 તજ એમ નષ્ટકાર ફર થાય છે તે પ્રમાણે જ્ઞાના મહાનારથી
 નીનાનો યોગ અતઃકરણમા જટજ સર્વ પાપો નષ્ટ થાય છે નાની
 રીતે તેનું સૂઈપુત્ર પવિત્ર થકને તે પુરૂષ કેવળ પુણ્યરૂપજ અને છે
 આ પ્રમાણે તેને અવન્ય લાભ થાય છે ના નીતાના વેટલા અરૂરો
 ાણનાર અતઃકરણમા પ્રવેશ કરશે તેટલા અપનેપ કર્યાનું પુણ્ય

લાગ્યે આ પ્રમાણે ગીતાના અવલુચી પાપો નષ્ટ થઈ ધમની કૃદિ
 યાય છે અને તેના યોગથી અતે સ્વર્ગની સપત્તિ મળે છે આને
 જે પુરૂષ છે તે મારી પ્રાપ્તિનો પ્રથમ મુકામ સ્વર્ગલોકમા કરી
 ત્યા મરણમા આરે ત્યા મુખી સૌખ્યનો ઉપલોગ લઈ, ત્યાં સુધી
 હરે ત્યારે મને આવીને મળે છે હે ધનજય ! વધારે શું કહું ?
 ગીતા અવલુ કનારને તથા પાઠ કરનારને આનંદસ્વરૂપ જે હું તેને
 સાચે એકરૂપ બનાવી દે છે હરે એ વાત રહેવા દો, પરતુ જે કાવને
 માટે મે આ ગીતાશાસ્ત્ર કહેવાનો આરંભ કર્યો હતો, તે તારું કા
 મડુ કે ? (૧૫૩૪)

કમિદેતચ્છૂત પાર્થ ત્વયેકાગ્રેણ ચેતસા ।

કમિદજ્ઞાનસમોહ પ્રનષ્ટસ્તે ધનજય ॥૭૨॥

શ્લોકાર્થ — હે પાર્થ ! મે કહેડું આ શાસ્ત્ર તે એકાગ્રચિત્તથી
 વાતવડું ને ? હે ધનજય ! જ્ઞાનને ક્ષીયે તારા મનમા જ મોહ
 ઉપવન વધા જતો ત નષ્ટ થયો ને ? (૭૨)

ટીકા — હે પાડવ ! કહે તે બેધએ ! આ સંપૂર્ણ ચિત્ત
 તારા મનમા શુ રીત કરવા છે ? મે જ રીતે એ સિદ્ધાંત તારા
 જ્ઞાનને ન્યાયીન કરા તે રીત તેજે તારા ચિત્તને તે સ્વારીન કર્યા કે
 રૂઠ ન નવનાથાં નવજા નિા વ્યવ વ્યવ વધ રો ? મે જ રીતે
 એ ચિત્તના કલા ઠીજ રીત એ તે તારા હૃદયમા કરો તારા હૃદય
 તે હું શુ શુ તેના ઉગર કલ્પ આપ એ એ ? પ્રથમ જ જ્ઞાન
 અવ્ય નાહરી નુ જ્ઞાન વધા જતા તે નાહ હજી તારી પાન છે
 કે નષ્ટ વધા જી વધારે શું કહું ? મને પાતામા ગ્રાઇ ગ્રાઇ કમ વા
 અર્થને હનાર છે ક નાહી તો શુષ્ક પાન વખેને નિજનદેકર કપમા
 નિનદ વૈવ અર અથ તરી આ અથના નિમિત્તથી નિ તેક
 નુનિત્ત અવધ એ વધ તુ વધા યમ વધ તે તારી કાર
 વધી એ નહિ અમ કરી તો શુષ્ક તેને તેવધ્યાની મવાદા ઉક
 વધ હેવી નહિ તારી વહી જ તો શુષ્ક તે શું તારાનીજ શુનિ
 વધવડા વધવડા કી વરુ કીવડા હેતુસીજ તનજુ અમુનને વત
 કવધ આ વધવડુ વત કિ અમુનનુ નષ્ટ વધા અમુનવડુ વત
 વધી, તુ કુદવધને વધિ વધ કુ' અમ તરી વધવડુ વત
 તુ વત કુદવડુ અમ વલવધ પ્રેરવનુતરી અધિ વત વધ

છતાં પણ તેને ઠોઠી આકાશમાં તેજોનો લહેરો દેખાય છે, તેમ

નાસિકાના એક વિદાન યાત્રી જે યા. સ. ત. ૮ મીથર પામન રેલપાંડે રેલવેક દિવસ પૂર્વે નાઓવીપર સહા કરીને ખસ મારી પાસે આનંદ હતા તે સહા અર્થે સુખક્રિયા અને લક્ષ્મી લેવા ચોખ્ખા છે તેથી તે અને સમ્પ્રિતમાં સમાધાન સહજન માન કરે છે —

પૂર્ણચંદ્ર અલિપ્ત નરિ હોવા છતાં પણ અલિપ્ત હોય એમ દેખાય છે એવે રહસ્યમાં રેલવેથી અલિપ્ત, ક્ષીરમમુદથી, જો તેનાથી તે અલિપ્ત હોય તે જાણી રીતે, વગર નુશા નિવડે લેવા ન નિવડત એ જાણ્યો છે તે પણ લક્ષ્મીનાં વખતના છે એ તેમની ચમત્કારી.

આપર સમાધાન નીચ પ્રમાણે છે —

કૃષિસામ્રાજ્ય અલિપ્ત એ પ્રકાર છે એ જ પ્રમાણે અલિપ્ત ન હોવા છતાં પણ અલિપ્ત હોય એવો ભાસ થાય છે તે પ્રમાણે જ અર્જુન પણ પ્રહરવૃત્તપથી અલિપ્ત ન હોવા છતાં અલિપ્ત હોય એમ દેખાવા લાગ્યો.

પુલહસે — મહીના ક્ષીરલિપ્ત તે નથા કેવળ સુખ જ સમગ્રવે.

કલ્પમુદ્દકં પાપ પુનઃ સપતોનુત્તમ્ ।

અમોઘસ્તોવપાનીવતોરક્ષીરાવુદાનરમ્ ॥ ૨૫૮ ॥ અમર

૧૫૪ પણ પદ્યનો ઉદય થતા તે પૂર્વ તરફના સુખમાંથી (અર્થવૃત્તપથી) ઉપર આવે છે એમ જણાય છે આવા ભાસને અનુભવીને યાનેથી આ ઉક્તિ આપી છે અહીં કહ્યું કે એ સુખમાંથી જ ઉપર આવે છે એવો ભાસ થાય છે એમ જણાવવા ક્ષિતિય પર હોય છે કારે તે સુખમાંથી નીકળે છે એવો ભાસ થાય છે તેનો સપૂર્ણ ઉદય થતા પછી કલ્પ એ કલ્પ અર્થે કહ્યું છે એટલે તે સુખમાંથી એક કાષ્ટ ક્રિયા જે કાષ્ટ ઉપર નથી એમ કહેવાય છે પરંતુ વસ્તુતઃ જાણે તે ઉભવતી સાથે એ પણ સળધ યોગ્ય નથી સદુ અને અન્યની વચ્ચે જે નિશ્ચિત અંતર દેખ છે તે ને મલમલુ કલમલુ દેખ છે તેમાં નિવ માત્ર પણ કલ્પ પામે નથી વસ્તુતઃ ન સમ થી કાષ્ટતર ઉભે પણ જાણે નથી અને કલમર નીચે પણ જાણે નથી કલ્પને એ ઉપર અન્યો એવો આપણને જે ભાસ થાય છે તે આપણી પૃથ્વીના પૃથ્વી નીચ નીચે ભાસ છે તેથી થાય છે એટલે પૃથ્વી ક્રિયા સદુ ની એક વિશ્વના પર નિવતર હો છે તે ઉક્તિ થતી વખતે તે જાણા જે નિવુપર હેવ છે તેજ નિવુપર ત્યારથી જે કલાકને અંતરે પણ હોય છે તેથી વિશ્વના અત મા કલ્પ પણ કલ્પ ને તે નથી તેવજ ખરેખર તે સુખ કરતા એક દયતર ઉભે પણ જાણે નથી અને નીચે પણ જાણે નથી જે તે કેવળ આપણી ક્ષિતિય જમ છે કિલ્પ આપણી અખડ વલિતુ પરિભાસ છે માત્ર ન જે પ્રમાણે વસ્તુતઃ સદુ થી એક દય ઉભે ક્રિયા ન થાય જાણે નથી પરંતુ તે નિવતર એજ નવતર હોય છે તે પ્રમાણે અર્જુન પણ વસ્તુતઃ કલમલુ - એજ નીચ ન છે એ રેલવેના આ પાંચો એજ ૧૫૫ છે

અર્જુન અહુ પ્રહ્લાભાવ વિસરી જમને નર્ન જગત પ્રહ્લાથી ભરપૂ છે એવાત પણ વિસરી ગયો અને તેના પ્રહ્લાત્વનો પણ લોપ થઈ ગયો આ પ્રકારે પ્રહ્લારૂપતાની સ્મૃતિ અથવા નિસ્મૃતિમાં ખૂબ જે પ્રહ્લારૂપ જ છે, એવો જે અર્જુન તે કષ્ટથી હું અર્જુન છું એવી સ્મૃતિ સહિત દેહસ્થિતિપર આવીને ઉભો રહ્યો પછી પોતાના કષ્ટતા હાથોને દ્રઢ કરી, ખડા યજ્ઞેશ્વરો રોમાચનો રોવ કરી, પ્રસ્વેદ બિહુઓને ચમાવી, પ્રાણવાયુની વૃદ્ધિથી ઝાલતા અને અને જ ટેકો આપી, અને ઠઠ ગફગદિત થયો હતો તેને ખુ લો કરી, અને આખોમાથી પ્રેમાશ્રુધાર ચાની હતી તેને અટકાવી છુટી નાખી નાના પ્રકારની ઉત્કઠાના આરેશમાં ઠઠ રૂધાતો હતો તે ઉત્કઠાને દુહ્યમ્ / ચમાવી, બોબડી બની ગએલી વાચાને શુદ્ધ કરી, પ્રાણયોજને રૂર કરી, શાસોન્દ્રીસની ગતિ વિપરીત બની હતી તેને પૂર્વગત બનાવ સ્થિત કરીને (૧૫૫૭)

अर्जुन उवाच । नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्म-
याच्युत । स्थितोऽस्मि गतसदेहः ऋषिष्ये वचन त्व ॥

શ્લોકાર્થ — અર્જુન જો યો — હે અચ્યુત ! આપના પ્રસાદથી મારો મોહ નાશ થયો, મને મારા સત્યસ્વરૂપની સ્મૃતિ થઈ, હું સ્થિતરહિત થયો, હવે તમે હંમેશાં તેમ હું કરીશ. (૭૩)

ટીકા — પછી અર્જુન જોયો — હે દેવ ! તમે મને 'હજી ને હ પર શ્રીતિ રહી જ કે ?' એવો પ્રશ્ન કર્યો, તેનો ઉત્તર એ છે કે તે તો પોતાના કુદૃબસહિત વરઆર ઉઠાવીને ચાલ્યો ગયો છે ! સૂચ નિહટ આવીને પુઠે કે, અથવા દેખાય છે ? તેમ હે શ્રી પૂષ્પરા ! આ મારી દ્રષ્ટિને વત્યન દશન આપ્યા પછી, મું તે મોહના નાશને માટે પૂરતું નહિ થઈ પડ્યું કે ? તમે મને મારા કરતા પણ અધિક પ્રેમથી, નન્ય કોઈ પણ ઉપાસની નહિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવું જ ન વિસ્માર દુઃક હી વલગા હું હવે નવાપિ મોહ ઠ કે નહિ એમ તમે મૂઝવે તો આની દૂષથી હું આજે પૂતાય થયો છું હું અર્જુન પુત્ર ન અતિમાનમાં કૃતાએવો હતો, તે હવે આપરૂં થઈને મુઠક થયો, માટે હવે તમ કિલ ઉત્તર એ ઉત્તરને આપોઆર નાશ થયો આપના પ્રસાદ જે આત્મનેરનો પ્રાપ્ત થઈ છે તેથી મારો મોહ વનુ નાશ થયો છે હવે કિલ તરી અથર ન કરી એમ નાર જે દેવન શ્રીને જાણ વત્ય હું ને તમ આજી વિસાર થઈ પડ

કેવાનું નહીં એ કાણે હવે માત્ર અનગ્ય લેણ પવુ સટપ ૧૨
 નહીં ભરીએ જ્ઞાને ઉમનુ અસ્તિ ૧૫ નહીં જાણે જ્ઞાને ૧૬ ધર્મશાસ્ત્રી- ૧૭
 કુ જે આપા અને નિલેષ કરી જ આપની પુષાનો હવે માત્ર ૧૮
 ૧૯૧૫ નાજુ થયું છે અને માત્ર કમ સમૂળ નજુ થયું જ ૨૦
 કે પ્રજા આપી જ્યાં । ઉત્તાન મરુ ક્રમ પવુ કરવાનું નહીં
 કાણુ કે જન રમણ કરવનાવનો નાથ થવે છે, જ દેવ અન્ય વેતન
 - કા કરે છે, જન જ રમણ કલન કરવને આપી નાખે છે, જનો કાળક
 ૨૧ થી ઉચ્ચ થયના નુકે જ્ઞાને છે ની આચારી અન્ય નાચાએ નજુ
 કયા છે જ્ઞાને કાળક થવે થા કરવને જા મરણ પનોએ લેટા રી જ્ઞાને
 છે, જોવા જ્ઞાને માત્ર કા કરે છે આપની ક્ષિ જાકલયાને કાળક કરે
 છે અને જ્ઞાને કા કરે કાળકને જા આચારી ન જાના જોજો, જ પોતે
 કા કરે છે જ્ઞાને કા કરે કાળકને જા આચારી ન જાના જોજો, જ પોતે
 જિવોમ તથા કરી જોજો સમુદને તેની કાલે જોજો વન
 જ જ્ઞાને કમ સમુદને જ વી કરે છે, તેમ જ જો પાલાન સમને
 જ જ્ઞાને ૧૭૫૫ જ ન આપો છે જોવા આપ તે જી ક્રમુ લે
 રજા જો વરુ કરવા કરવા વન જ્ઞાને માત્ર વાચુરે છે, જ આજ
 કલમક થવાન મરણ જ પનો ઉપાર છે જેમ સમને જાપની
 નો મારી વન જ લેલ પ્રતિબંધ કરતા તેને જાને નજુ કરીને
 આપી જાનું જ્ઞાને કમ સમુદ કરી જાનું મારે છે વર્ષ દયોના
 ૨૧ જે આજ જ જ્ઞાને કરી તે કુ પાનીય નહુનનું જા જાણુ
 કાળી કર જ્ઞાને હવે પાની પ્રમપૂર્વક તૃત્ય કરવા જાણા, અને
 જા વા કરે જા વિષયો જ્ઞાને કુ તેન પુ નહુનરપી જ્ઞાને ઉપન
 ૨૨ જે જી જાનર પોલાના પુન કરને પૂર્વકજાએ પ્રાચેલો જોજ
 મ કા નાપો તેા તેા જે પ્રમાણે સવારૂપી વનયેલીપર ઉતવના
 નવ કરણુ લખ થએનું જોજ સજ્ય નાનકમ લીન બની થયે
 નેજ નાનકપૂર્વક સજ્યે કુ કે જીકુપુ નત્યત કુપાનું છે કુમકે
 તેમજુ જ કુન સમમ સવુદન પ્રકટ કરી કીપુ છે વગી એજ નાનકિત
 સિદ્ધિ-જ્ઞાને વજ્યે જ્ઞાને ૨૩ જે, મહારાજ । જી જ્ઞાને જાપણ
 જ્ઞાને કુન કરવે કુ છે જાપને સમનુ નહિ ઠોવાથી જ્ઞાને
 કિએ વ્યવહાર કરવાની કકિત તેમજે પ્રાપ્ત કરી જાપી છે, અને જ
 જ્ઞાને તથા કરે છે પતોષા કરી જાણુનાર એવો જે કુ, તેને જી
 કુ નો જ્ઞાનેનો તથા વાન વાનો પ્રસ ૧ પ્રાપ્ત કરી છે જ

જ જ ન વ ન સમુ ૨૧ । ૨-જો પુ કરો તે જ પુત્રજો-

વેદો સવાહ મે સાબર્યે (૭૪)

ટીકા — સજ્યે કલુ - હે શુરરાજ ! આપના ભત્રિણા અર્જુને
 પ્રેરણાકર વચન કહ્યા તેથી શ્રી કૃષ્ણને અત્યાવહ યથેા સમુદ એક
 જાંમા છે તો બીજો પશ્ચિમમા છે, એટલેજ લેહ છે, નહિતો સર્વ
 ત્યા જેમ એકજ છે, તેમ શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુન યરીરેવ ભિન્ન
 જણાય છે, અન્યથા આ સવાહ સમયે તો કર્ષજ લેહ જણાતો નથી.
 પર્ષણથી પણ શુદ્ધ એવી બે સ્વરૂપ પરતુએ એક બીજાની સન્મુખ
 પ્રાપ્તિમા આવે છે તો તે જેમ એક બીજામા પોતાનું સ્વરૂપ જોયે,
 તેજ પ્રમાણે અર્જુન શ્રીકૃષ્ણમા શ્રીકૃષ્ણ વહિત પોતાને જોવા લાગ્યે,
 કયા શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન સહિત પોતાને જોવા લાગ્યા. પ્રયુ પોતાના સ્વ
 રૂપમા જ્યા પોતાને અને અર્જુનને લુએ, તેજ લાગમા અર્જુન
 પણ ઉભયને જોવા લાગ્યે. જ્યા દ્વેતભાવ છેજ નહિ ત્યા તે શું કરે ?
 કિમ એકસ્વરૂપ બની રહ્યા હુવે એ લેહજ ચાહ્યો. જ્યા તો પછી
 વચ અને ઉત્તર કેવી રીતે થઈ શકે ? અને લેહ બન્યો રહે તો સવાહ
 મુખ શ્રી રીતે લેવાય ? એ પ્રમાણે તે દ્વેતરૂપે ભાવતા હતા, પણ
 સવાહમુખનો અનુભવ લેતા યજા પ્રતિભો નાચ કરતા હતા. આજુ એ
 ઉનયનુ સલાપણ મે સાબર્યું છે બે હર્ષણ સ્વરૂપ કરી પરસ્પર
 સન્મુખ પ્રાપ્તિમા આવે તો કોણ કોને લુએ છે એમ કહેવાય ?
 અથવા દીપકની સામે દીપક તખીએ તો કેણ કોનો પ્રકાશક કહી
 શકાય ? નહિ, નહિ, સૂર્ય સન્મુખ કો) અન્ય સૂ્ય ઉચ પાને તો
 પ્રકાશક કોણ અને પ્રકાશક કોણ છે ને શ્રી રીતે કહી શકાય ? તે પ્રમાણે
 એ અને સવાહમા એટલા એકરૂપ બની ગયા હતા કે એ વિષે નિર્ણય
 કરવાનો પ્રયત્ન કરવા નિર્ણયજ સ્વરૂપ બની જ્યા બે બાજુથી જજ
 પ્રવાહ આવી એકત્ર યજા હોય તેમને મટકાવવા તારૂ વચ્ચે મીડાની
 પાજ કરવામા આવે તો તે પણ સલુ માત્રમા તારૂપ બની ત્યા વિચાય
 રહે ખરી ? શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના સવાહ વિષે પણ મને તેવીજ
 પ્રતીતિ થાય છે સજ્યના મુખમાથી જા શબ્દ નીગળ્યા ન નીકળ્યા
 તેટલાનજ સજ્યની સ્મૃતિ-નષ્ટ વાલિકતાવ કેણ બાજે કયા ખરી
 નયા જેમ જેમ તેજ રો હવ ઉતા યજા જતા જા તેમ તેમ તેનું
 યરીર સકોચ પામનું જનું હતું, અને પછી સન્બંધના તથા સ્વેને
 છલો લર્ષકપ એકકોજ પ્રકાશ દેને હતે અદોનાદના સર્વથો દષ્ટિ
 સ્વરૂપ બની નહી હતી. તેમથી વેનું જા ન હું નહિ પ
 વતજ હત તેમનું દુઃખન ન ન સમજ હોતે

કહમા બલે કઈ ભરાઈ ગયું હાય તેમ લાગતું હતું અને ત્યાસો સ્વીકાર શબ્દ પણ નીકળવા દેતો નહતો, અરે કહો કે, આઠે સાતિક ભાવથી સંજય પ્રશ્નપૂર્વક બની ગયા હતા આ પ્રમાણે તે શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના સવાહસુખના બંધરૂપ બની ગયો હતો તે મુખનો બલિ ધર્મજ એવો છે કે, તેથી જ્ઞાતિ આપોઆપજ પ્રાપ્ત થાય છે એ પછી સંજયને પુનઃ દેહસ્મૃતિ થઈ (૧૬૦૮)

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवान् एतद्गुह्यमहं परम् ।

योग योगेश्वरात्કૃષ્ણાત્સાક્ષાત્કથયત્ સ્વયમ્ ॥

શ્લોકાર્થ — શ્રી વ્યાસના પ્રસાદથી સ્વતઃ અર્જુનને જ્ઞાનયોગ કહેનાર યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણદ્વારા આ અતિ ગુહ્ય જ્ઞાન મે સાંભળ્યું છે

ટીકા — પછી સંજયના આનંદની ભરતી ઉતરવા લાગતા તે જોયો કે, ઉપનિષદને પણ જે ગુહ્ય જ્ઞાન નથી તે શ્રી વ્યાસના પ્રસાદથી મને સાંભળવાને મળ્યું છે તે ગુહ્ય સાંભળવાની સાથે મને પ્રકાશ ભાવ પ્રાપ્ત થતા હું અને તું એ ભાવસહિત સર્વ વિષમ દ્રષ્ટિ ડબી ગઈ સર્વ યોગમાર્ગ જે સ્થળે આવીને એકત્ર થાય છે, એવા શ્રીકૃષ્ણના વાક્ય શ્રી વ્યાસની કૃપાથી મને મુક્ત થઈ પડ્યા અહો ! અર્જુનના નિમિત્તથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતેજ અર્જુન રૂપ બની પોતાનેજ ઉદ્દેશીને જે જોયા, તે સાંભળવાને મારા કાનમાં યોગ્યતા આવી ગઈ શ્રી ગુરુના અદ્ભુત સામર્થ્યનું શું વર્ણન કરવું (૧૬૧૩)

राजन्सस्मृत्य सस्मृत्य सवादमिममद्भुतम् ।

केशवार्जुनयो पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहु ॥७६॥

શ્લોકાર્થ — હ રાજા ! કેશવર્જુનના આ પુણ્ય રસ અને અદ્ભુત સવાહનું વારંવાર સ્મરણ થવાથી મને પુનઃ પુનઃ આનંદ થાય છે

ટીકા — સંજય રાજાને જ્યારે આ વચન કહેતા હતા ત્યારે પોતે નિસ્મિત બની જતા, અને રત્નપ્રભા કહિ ચમકે છે અને કાંઈ રત્નમાં લીન થઈ જાય છે તેમ તે પોતે પણ એ સવાહમાં લીન બની જતા હતા હિમાનંદમાં આરેલું સરોવર જમ ચંદ્રોચ્ચ યત્નાજ સ્પર્શિક બની જાય છે અને સૂર્યોદય થવાજ પુનઃ જગરૂપ બની રહે છે, તે પ્રમાણે મરીતની સ્મૃતિ થવાજ સંજય તે સવાહનું વિસ્તાર સ્મરણ કરતો અને પુનઃ તાજેતર બની જતા હતો (૧૧)

तत्र मस्मृत्य मस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरे ।

વિસ્મયો મે મહાન્ રાજન્ હૃષ્યામિ ચ પુન પુન ॥

શ્લોકાર્થ — અને હું રાજા । તે ક્ષોભિત અતિ અસ્મુત વિષ

વાર વાર સ્મરણુ યઈ મને મહા આશ્ચર્ય થાય છે, અને પુન

મને જ્ઞાન હ થયા કરે છે (૭૭)

ટીકા — શ્રી સર્વ જ્ઞાનદના આવેશમા ઉભો યઈ જુ બોલ્યો,

રાજન । શ્રી હૃદિનું વિશ્વરૂપ બેવા છતાં જાપ રૂપ કેમ રહી શકો

। નહિ બેવા છતાં પણ જે જણાય છે, અસ્વીકાર કરવા છતાં

જેવું અસ્તિત્વ નષ્ટ થતું નથી, વિસ્મૃતિ કરવા છતાં પણ જેવું

સ્મરણુ આવ્યા કરે છે, તે વિશ્વરૂપને કેમ કરીને ટાળી શકાય ? તેને

બેધને આશ્ચર્ય પામવા જેટલો પણ અવકાશ નથી જા જ્ઞાનદનુદિન

પૂર મમત્વને પણ જેવી જાણ છે સર્વજ્ઞ આ પ્રકારે શ્રી કૃષ્ણ

જુનસવાદરૂપી સગમમા સ્થાન કરી પોતાના અહ ભાવને તિલાંજલિ

આપી તથા તે અનિવાર્ય જ્ઞાનદની સ્થિતિમા નાથી જયો હતો

અને વાર વાર સ્મરણુ વાણીથી ક્ષોભિત કૃષ્ણ કહી રહ્યો હતો । પૂતરા

પૂત્રને આ સ્થિતિનો સ્પર્શ પણ ન હતો તેથી રાજા તેને માટે વિચાર

રમા પડ્યો સર્વજ્ઞે તો જાતમુખના આવેશમા પોતાનો સાત્વિક

અહ કાર પણ ત્વજ દીધો હતો । આવે પ્રવરને વસ્તુત્વ જે બલત

નીકળવી બેઠલી હતી તેને બહાર રાજાએ કહ્યું — કે સર્વજ્ઞ । તું શું કહે

છે ? બ્યાસજ્ઞે તને મારી પાસે આ ઉદેશથી લેલાડ્યો છે અને તું

વચ્ચે શું નપ્રાસંગિક વાત કહી રહ્યો છે ? જ મવવાશીને જે કોઈ

મહેલમા રાખવામ આવે છે તો તેને જેમ હવે દિશાએ શૂન્યરૂપ લાગે

છે, જયવા દિવસ ઉગે છે ત્યારે નિશાચર જેમ રાત પડેલી માને

છે, તેમ જે મણસ જે વિષયનું મહત્ત્વ બાલતો નથી તેને તે ભયગારક

લાગે છે, તેથી જા વિષયની કયા રાજાને માટે નપ્રાસંગિક કહી

શકાય પછી રાજાએ કહ્યું — હવે જે વત કહો કે જા શુભ માને

જય કોનો થયે ? જામાન્ય રીતે માત્ર મનમા તો જેમજ આવે છે

; હુર્યોધનનો પ્રતાપ સર્વથા અધિક છે, અને પડવના કાવ્ય તેનું

લેન્ય પણ દોડું છે, તો શું તેનો જ્ય નહિ થાય ? હું તો જેમજ

પાર છું, પણ કોણુ જણે તમા । જ્યે તિરમા શું આવે છે । માટે તે

સર્વજ્ઞ । જેવું હાય તેવું કહો (૧૬૩૧)

यत्र योगेश्वर कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धर ।

तत्र श्रीविजयो भूतिर्भुवा नीतिर्मतिर्मम ॥૭૮॥

સ્લોકાર્થ — જ્ઞાન યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ અને ધનુર્ધારી પાર્થ છે, ત્યા લક્ષ્મી, વિજય, આશ્ચર્ય અને નિસ્તેવ નીતિ એ સર્વ પ્રાપ્ત થયા છે એકાએક એવો મારો મત છે (૭૮)

ટીકા — ત્યારે સજ્જને કહ્યું - નહારાજ ! જય કોનો યશે કે કોનો નહિ, તે કઈ હું બહુતો નથી, પણ એટલું સત્ય છે કે જ્યા આયુષ્ય બાકી હોય છે ત્યા જીવન વિદ્યમાન રહે છે જ્યા અદ્ર ત્યાજ ચ દ્રિકા, જ્યા શર ત્યાજ પાર્વતી અને જ્યા સત ત્યા વિવેકની વસતિ રહે છે જ્યા રાજ્ય હોય ત્યાજ તેની સેના, જ્યા મુજનતા ત્યાજ મિત્રતા, જ્યા અગ્નિ ત્યાજ દાહકશક્તિ, જ્યા દયા ત્યાજ ધર્મ, જ્યા ધર્મ ત્યાજ સુખ અને જ્યા સુખ ત્યાજ પુરુષોત્તમનો નિવાસ છે જ્યા વસત ત્યાજ વનસૌહર્ય પ્રકટ થાય છે, જ્યા વનસૌહર્ય હોય છે ત્યાજ પુષ્પ ખીલે છે અને જ્યા પુષ્પ ખીલે છે ત્યાજ જમરસમૂહ એકત્ર થાય છે જ્યા ગુરુ હોય છે ત્યાજ જ્ઞાન, જ્યા જ્ઞાન છે ત્યાજ આત્મદર્શન અને જ્યા આત્માનુભવ ત્યાજ સમાધાન થાય છે જ્યા સૌભાગ્ય છે ત્યાજ સુખે પલોગ, જ્યા સુખસોગ ત્યાજ આનંદ થાય છે અને જ્યા સૂર્ય છે ત્યાજ પ્રકાશ હોય છે તે પ્રમાણે હે રાજા ! જેનાથી સર્વ પુરુષાર્થ સનાય બને છે, તે શ્રીકૃષ્ણ જ્યા હોય ત્યાજ લક્ષ્મી રહે છે અને તે જગતના લક્ષ્મી જ્યા પતિસહ વસે છે ત્યા, તેની અણિમા આદિ સિદ્ધિઓ નાસી બની નથી રહેતી? શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં વિજયસ્વરૂપ છે તેથી તે જે તરફ હોય તે તરફ જ જય પણ રહે છે અર્જુન વિજય નામે પ્રસિદ્ધ છે અને શ્રીકૃષ્ણનાય વિજયસ્વરૂપ છે, માટે લક્ષ્મી સહિત વિજય પણ અવશ્ય ત્યાજ છે જે અર્જુનને આવા શ્રેષ્ઠ માતા પિતા છે તેના ધરના વૃક્ષ પણ ઠડપવૃક્ષને કેમ પરાજિત ન કરે? ત્યાના પત્થર પણ ચિતામાંથી કેમ ન બની જાય? ત્યાની ભૂમિ પણ સુવર્ણ કેમ ન બની જાય? તેના ગામની નદીઓમાં અમૃત વહે તોપણ હે મહારાજ! આશ્ચર્ય જેવું શું છે? તેનો આપજ વિચાર કરો! તેના સુખે નીકળેલા નવ્યવસ્થિત શબ્દો વેદ કહેવાય છે અર્થાત્ તે મૂર્તિમત સચ્ચિદાનંદ કેમ ન બને? તાત્પર્ય કે શ્રીકૃષ્ણ જેના પિતા અને લક્ષ્મી જેની માતા છે, તેને શ્વહ અને મોક્ષ બને પદ નાધીનજ છે માટે તે લક્ષ્મી ત ક પશુમાં ઉત્પા હોય છે, ત્યાજ સર્વ સિદ્ધિઓ આપોઆપ નાવી મળે , એ નિવાન જ્ઞાન કઈ હું બહુતો નથી તેવ સમુદ્ભાવી ઉત્પન્ન થાય છે ૭૫, ૭૬ તે ના ... જે તેમાં થો અર્જુન

અધ્યાય ૧૮ માં

શ્રીકૃષ્ણને બનેલો છે લોકને સુવર્ણરત્નની શીમા આપનાર ૩૩
 છે પણ જગતનું પોષણ કરવાનો જવાહાર તો સુવર્ણવટલ બને
 મા ઉપરથી એમ ન સમજવું કે ગુરુત્વ કષ્ટક ન્યૂન છે ૬૫૩૫
 પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણની યજ્ઞિવૈભવ મન
 વિશેષ જ્યોતો હોવાથી તેની સ્તુતિવટ પણ શ્રીકૃષ્ણ-
 માં ગવાય છે પિતાની એવી ઇચ્છા હોય છે કે મારો પુત્ર વિદ્યા
 -પૂજા બને અને પોતાથી ચઢનો નીવડે શ્રીકૃષ્ણની એ મન
 યથા સુકી છે અને કહે છે, હું નૃપા અમુન શ્રીકૃષ્ણને
 મેલો હોવાથી તે જે પદ્મમા રહેલો છે ત્યાંજ વિજયનું મન છે
 યુ વમને કષ્ટ વડે છે ત્યાંજ વિજય ન હોય ત્યાંજ
 વિજયત્વજ વૃથા યથા વ્ય માટે જ્યાં જ્યાં શ્રીકૃષ્ણની વા
 તે પ્રમાણે જ્યાં પાડુમુન નર્મન હોય ત્યાંજ વિજય અને ત્યાં
 જ્યુદ્ધ રહે છે. જો વ્યાસજીની વત્યતાપર આપ વિશ્વાસ રાખ-
 તો ના વચનોને અવરથ વત્ય માનો જ્યાં શ્રીકૃષ્ણના પદ
 ત્યાંજ તેમનો ભક્તવત્ક હોય છે અને ત્યાંજ મુખ તથા ૩૫૩૫
 કાલ મળે છે ના વચન જે મિથ્યા હોય તો મને શી જાણે ત્યાં
 ન કહેદે. ના પ્રમાણે સર્વ્યે હસ્ત ઉના શ્રી વર્ણન પૂર્વક ૩૩
 જે પ્રમાણે સર્વ્યે વર્ષ મહાભારતનો ધાર જેક ક્ષોભ - મહા શ્રી
 શ્રીકૃષ્ણના હાથમા નૃકરો જમ નમિ કૌણ ક્ષુ કૌણિકે ટોચ છે
 પણ સૂર્યના નજાવે અધમર દૂર કાવા માટે તેને ધીપદ ન જા-
 પરજ લાડવામા આવે છે તેજ પ્રમાણે પદ અવત ટે -ને તેજ
 સાપરે સવાલાખ ક્ષોભના મહાભારતની રખા કહ છે અને જે
 મહાભારતનો વાચ્ય ગીતાન ઉત્તો કોઈકો નથી રહેલો
 જે સાપસોએ ક્ષોભનો પૂર્વ ભલિપ્રાય ના જોઈ ક્ષોભ
 કહ્યો છે, જે વાલકિય વલકન્ય વાલ નામનો છે અને જે
 ના જેક ક્ષોભને જે પૂર્વ ઉત્તમ રહેલો છે તે પદ
 અવિવાને ધારી રીતે ટલી જે ક્ષોભને પદ ૩૩ જે પદ
 ગીતાના પદ-વલુજ છે જે ક્ષોભને પદ ૩૩ જે પદ
 માથી પડેલી પદમામૃતથી કૃષ્ણ કૃષ્ણી કૃષ્ણ ને જાણે
 સભામહાપરથી ગીતાન ધારને ત્યાંજ પદ ૩૩ જે પદ
 ગીતાને વાલકો મતથી અવિવિવ કાકે ૨ વૃત્તે રહેલો છે
 જે મહાપરથી મહાભારતને માને માવદિવ કાકે ૨ જે પદ
 ધારા અને મતથી તેની જેક મને તેને સ્વવદ મતથી

તે સૂક્ષ્મ પદાર્થ છે વધારે શું કહેવું ? ક્ષીણીને અર્જુનને
 ન જાણીને સમજ જાતે પર કૃપા કરવા માટે દુર્લભ જેવ
 દને નીતારૂપે મુલેલ કરી નાખ્યો છે જેમ કમાચન ચક્ર
 ૩ - નિમિત્તે પ્રકાશિત થઈ ત્યે લોકોના તાપ નિવૃત્ત કર છે, અથવા
 મ થકારે નિમિત્ત કલિરૂપી કામજ્વરથી પીડિત જનોને માટે
 ૧ વાદ વહવજાળ્યો છે, તેજ પ્રમાણે ક્ષીણીરૂપી ૧૧યે પાર્યરૂપી
 સ્વ નિમિત્ત કરીને આ નીતારૂપી દુગ્ધનો કરો સમજ જાતે માટે
 વહેવડાવ્યો ૭ એમા જે જીવલાવથી કમ્પ્રી માર્યો તો અવસ્થ વધ
 રૂપજ બની જ્યો, અથવા જે એના પાનેા ઇક્ષને ધમ નાપર્યો
 તેપણુ નીતારૂપીન થયો પારવમલ્લિમા જેણુ જ્ઞાનર્થ છે કે તે જોખ
 ની જેક બલુએ લાગ્યો કે લગજ ચર્વ જોખડ આપોઆપ સુવર્ણ
 મરજ બની બધ છે, તે પ્રમાણે નીતાપારૂપી વાકાનાથી જેક જોક
 પજુ નુખમા મૂક્યો તો કફલની પુષ્ટિ નજમ આવ્યો અથવા નીતાને
 પાક મવા પ્રતિ દુર્લભ કરી નુખ ફેરવી લેયો તેપણુ તેના રાંઠો
 ઠલુંપર અથડાતા તેજ ફગ મળ્યો નીતુ જોદાર્વ શું વર્ણવું ?
 જે રાજ કવલુ, પાક નને અર્થદારા નોમ્મથી જેણુ ફગજ આપતુ
 નથી જ પ્રમાણે ક્ષીમાન દાતા કોઈને પણ ના નથી કહેતો, તે પ્રમણે
 જે રાજ કોઈને પણ નોમ્મથી વિનુખ તાખતું નથી માટે જે
 રાજા લોહો હોવ તેમણે તો માત્ર જેક નીતુજ તેવન કરવું
 ઈતર રાજતું તેવન કરવાથી શું ફગ મળતાર છે ? વરી ક્ષીણીને
 અર્જુન વચ્ચે જે ઉત્તમ વચ્ચે યજ્ઞેકો છે તે ક્ષી બ્જાલજે દ્વસ્તમા
 માણુ કરવા લેટકો કુલમ કરી નાખ્યો છે નાતા જ્યારે અત્યવ
 પ્રેમપૂર્વક ન તા જાજને જમ્મડે છે ત્યારે તે ખાઈ શકે તેવા કોળીયા
 બનાવે છે, અથવા પુરુ નુખથી જેમ પ જો બનાવીને અપાર વાયુને પણ
 નાખીન કરી લીધો છે, તે પ્રમાણે જે રાજથી પ્રાપ્ત થયા પોત્ય નથી
 એવા વેદને ક્ષી બ્જાલજે અનુકુપ ઇદમ રાંઠેને સી રાજકિની
 પુષ્ટિમા જમાક રક તેવા વચ્ચે બનાવી લીધા છે જે સ્વલીના
 જમથી પુદર નેલી ન બન્દ હોવ તો શું તે પુદર ક્ષીને કુલો
 નિવ કરી રાકત ? તદ્વચ્ચ જે વચ્ચે નાથી વચ્ચે ન હોવ તો શું
 તે નાખીને હાવ થવ ? પુનર કિન્ન ન થવ તો નાખીને હવે
 સી રીતે વ્ચ ઠકત ? મધ્યન મધુર ન હોવ તો તે રાજને કેન
 રવ ? કર્ણુ ન હોવ તો નેત્ર પેદાને કેવી રીતે જે ઠકત ? નિત
 ૨ ર સી ક્ષીણીને જે વચ્ચે વ સ્તીકારું હોવ તે તે ક્ષીણીને

સેવા શી રીતે ગૃહજી કરત? તેજ પ્રમાણે અનત સુખ્યાવાળા જે વેદ, તે જે આ પ્રમાણે ગીતાનું રૂપ લઈને સાતસો શ્લોકમા ન સમાઈ ગયા હોત તો સસારમા તેની પ્રાપ્તિ શી રીતે થઈ શકત? એવ જે કે સમુદ્રનાજ જળને ભરી લાવી વરસાવે છે, તેપણુ લોકો સાર તરફ ન જોતા મેઘ તરફજ જોયા કરે છે કેમકે સમુદ્ર અપાર હોવા છતાં પણ તે લોકોના ઉપયોગમા આવી યડતો નથી તે પ્રમાણે જે આ સુંદર શ્લોકોની રચના વ્યાસે ન કરી હોત તો વાચાવડે અપ્રાપ્ય એવા જે વેદ, તે આપણા જ્ઞાન અને મુખને શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ યડત? અર્થાત્ શ્રી-આસે ત્રીકૃષ્ણના સભાપણુને અથનો આકાર આપીને સસાર ઉપર મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે, અને તેજ શ્રી વ્યાસના પદ જોઈ જોઈને મે ભાષામા શ્રવણુયોગ્ય બનાવ્યા છે જે ગીતાના અર્થનું વર્ણન કરવામા વ્યાસાદિકની પણ ભુદ્ધિ શક્તિ બની જાય છે, તે ગીતાનું મારા જેવા રકે આ જેવું તેવું વ્યાખ્યાન કર્યું છે પરતુ ગીતારૂપી ઈશ્વર અત્યંત લોળો છે અને વ્યાસની વાણીરૂપ અનુપમ પુષ્પમાળા ધારણુ કરવા વાળો છે, તેપણુ તે મારા જેવાની વાણીરૂપ ધોના અકુરનો પણ અનાદર ન કરતા તેને ધારણુ કરી લે છે ક્ષીર સાગરને કાઠે જળપાન માટે હાથીયોના ટોળા આવે છે તથાપિ શુ તે કદિ મચ્છરને આવવા મના કરે છે? કૂટલી પાખના પક્ષી ઉડી શકતા નથી તથાપિ તે પણ આકાશમાજ (વૃષો ઉપરના માળામા) રહે છે, અને સમસ્ત આકાશમા વિચરનાર ગરૂડ પણ તેજ આકાશમા રહે છે રાજહ સની મદ ગતિ દુનિઆમા ઉત્તમ ગણાય છે અને ધીજ એને તેવી ગતિથી ચાલતા ન આવડતુ હોય તેથી શુ ધીજએએ સમૂળગુ ચાલવુજ ન જોઈએ? કલય મોટો હોવાથી તેમા પુષ્કળ જગ માઈ શકે છે, તો શુ અજલિમા પણ અજલિના પ્રમાણમા જળ નથી સમાઈ શકતુ? મથાલ મોટી હોય છે તેથી તેનો પ્રકાશ વિશેષ હોય છે, તો એક દીવેટ પણ પોતાની શક્તિ અનુસાર પ્રકાશ આપે છે કે નહિ? અરે, સમુદ્રમા આકાશ સમુદ્રના વિસ્તાર જેટલું પ્રતિબિંબિત થાય છે, તો ખાબોચીયામા ખાબોચીયા જેટલું પ્રતિબિંબિત થાય છે, પણ થાય છે તો ખરૂજને? તેજ પ્રમાણે વ્યાસાદિ મહારાની એએ આ ત્રય વિષે વિચાર કર્યો છે તેથી મારે ચૂપજ યઈ રહેવુ એ કષ્ટ યોગ્ય નથી લાગતુ જે સમુદ્રમા મદરાચલ સમાન જળચર સંચાર કરે છે, ત્યાં શુ નાની માછલીએ નથી તરી શકવી?

અવધાન નિરૂપણ કરનારો છે તથા તેજ સુ સૂચકો
 થકે છે અને કૃષ્ણપત્ની નામી કીટી યુ નને નથી એવું યાચી
 માયા જ્યાં કાનને જોવાનું રેણુમાયામ વજુન કુ
 અવધાન છે અને દરવાજુ કાં પવ પ્રયોજન નથી પિતૃ તર
 કામ્યાન તથા ૧૮ ૨ પાઠના ત્યાગે પવુ ચાલવા મચ્છયે તો યુ
 નેકે ચાલી થકે ? તે ક્રમાર્થ વ્યાસભૂષ પાઠના પાઠના બાધ
 વાન કુદે રાન ધાવનર જ્યાં જ તે અયોગ્ય કુ તથા પિ
 કથા નેકે પવનુ યે કથા જ્યાંયે તે પરમાત્માના કમ
 પના નામી આ કૃષ્ણ રવાણ જ્યામ પદાર્થને ધાવુ કરવા
 કામી નથી વના પત કુવુના પ્રનાવથી વદ સવારને શીતગત
 કુપો વદ છે વના તરવકે રુપ અધ્યાત્મનો નાથ કરે છે, સનુક
 થે જ તથા વાન કુ છે, જ્યે અવધાની મુરુરથ મેડવી છે તથ
 મુરુરથ નેકેન પ્રાસ કુ છે, જ્યામી સત્યાપી વાયુને નવિ પ્રામ
 પેકે, આકાશન વિરલાસ નામ કયો છે અને જ્ઞાનને વાર્તામાત્ર પ્રામ
 કુ છે અને સત્યાપી પદ-વાના વગિર મુખને નનદ અને વિધને
 આકાશ નામ વયો છે, જ્યા વયોપકારી વનર્થ સદકુરથી નિવૃત્તિનાથ
 માયા દુરવચ પવુ પ્રવેશ કરી વ્યાપાર કરી રહ્યા છે, તો પછી તેમની
 નેશર માનન કુ દેવભાયામ કહેવાને સમર્થ થયો કુ એમા આશ્ચય
 વ કુ ? ના કુના નામથી કુન પર (કોલુ વાર્તાની) મૃત્તિકાની મૂર્તિ
 સ્થાપન કરી તેનો તેજા કરી એકાક્ય બી કેવે કોકને પોતાની કીર્તિ

અવધાન નામ નિરૂપણવિધિ વિવરણકરો પુત્ર કલે જીને
 કાવ ૧ અને ૧૦૫૬ વિવરણે માટે કલ્યાણવર્તિ કલિનાપુરમા વખ્ખ કલ
 બોને જુ કલ પ કુમ તમેડી પલે નવ્યાસ કરવા કયા આ વનમાન દેહેક
 પ્રેારી નવ અને બોકે ૧૦૫૬ને આરી જ્ઞાનવની પ્રલે અવધિવા યીખર
 અવધાન કુ મુખાવની કીર્તિ કરુ પે જ સન પવુ ત્યા અવધો અને અર
 અવધાર કરી વિદ્ય બજુઆ એરી જ્ઞાનવની નાચવા કરી પરકુ કોલુઆયે
 તેડે સ્વેકાર કર્યા નવિ આરી તેડે જ્ઞાનવા યી પ્રકુમા આરી તેડે કોલુ
 આય તેડે છેક નિપવ ન કરવાને માટે આરી આનવની પ્રકુમા વસને તે
 વચકે તથા અને કમિગુપ્તર કોલુઆવની પ્રકિની મૂર્તિ નવારી તેની સમક
 પછી પ્રકુમા વખી તેડે નિપવપુરક નિવ પૂળ કરવા સામ્યે તથા કાચમા
 મુખવચુ તરી આ વમાલુજ ધીર છેકુને ! એવે પેતાના મનનેજ પ્રક
 કુવો અને પલેજ "હા હા એમ તીર છેક" એવે ઉતર આધીને પાલ
 છેક એક કરતા કરતા વિનેક આધાન અને સધાન નવિ જે પુવિદ્યાન
 પ્રારભ્યે તેજા તે નવ્ય સમવર્થ પ્રવીણ થયો હતો

વડે છઠ્ઠ કરી નાખ્યુ હતુ, ચ દનની સમીપ રહેનાર વૃક્ષા ચ દન જેવીજ યોગ્યતા ધારણુ કરે છે, વસિષ્ઠનો આશ્રય પામીને (તેમણે પહેરેલા) ટ્રીપીને પણ સૂર્યની સાથે અર્ધા ડગી હતી, તેા પડી હુ તેા સવેલન છુ અને શ્રી ગુરુ જેવા મારા સ્વામી છે કે જે પેતાની કૃપાદિ માત્રથીજ પેતાનુ પદ આપી દે છે દષ્ટિ ઉત્તમ હોય અને તેમા સૂચ પ્રકાશની સહાય મળે તેા પડી એવી કઈ વસ્તુ છે કે જે ંદિએ ન પડે ? માટે મારા શ્વાસોચ્ચાસ પણ શ્રીગુરુની કૃપાથી પ્રવચ જની જયે જ્ઞાનદેવ કહે છે કે શ્રી ગુરુકૃપાથી શુ અશક્ય છે ? મે ગીતાનો અર્થ એનો સરલ અને મુલબ કરી નાખ્યો છે કે તે સર્વ લોકથી સમજી શકાયે મરાઠી ભાશામા ગીતાર્થ એલ્લો સ્પષ્ટ કર્યો છે કે ગીતાનુ વક્તૃત્વ ધરનારને તેા તે બુદ્ધિવાહુક થઈ પડ્યો, પરતુ ગાનાર અથવા વક્તાનો અભાવ હોય અને માત્ર તેનુ ગવનજ કરવામા આવશે તેાપણુ તેનો અર્થ સ્પષ્ટતાથી સમજી શકાયે મુઠર

આ તરફ મન પા ર મન ધનન ગજુના પજુ વતુનિધામા નરીજુ થઈ એક વખત મૃગયા નનરાન ગયા અને તેઓ મગની પાછળ ગયા એટને સિકારી તરે દૂર રહી જઈ ત્યા એકનન તા વા ગરા પ તુ તે મૈર મુરે વજ પરિધાન કરેલા રાજુમાગત જાતા તા તરી ને વિચિત વક ધારી એકવચને જાઈને તેન ભનના નાખ્યા આથી જ ન ન તા પરોગા કરના મુખમા તાના તાના બાણોતા સમુદાય એના પુજિતી નરી તા કે તનાથી ભમા પજુ ન સમજ અને મો પણ મધ ન કરી શકાય પછી તા પાન ત્યાથી તામા અને આમ વમ ભટકતા તેણે રાજુનાને જાયા આ રાજુનાઅ તન જાતા પડી જાહે ત રાજુપુત્રોની એક સમીપ ગયા વા તે મન ગજા તના મુખમા તાના તાન બાણોનો સમુદ્ધ જોરો અને તેવા અવયવકિત ચ ત્યા તયા આતાં અબુત ક્રિતિ કરનાર ધનુર્ધર આ અરખ્યમા કોણુ દને એ તા વિચાર કરવા લાન્દ પડી તેઓ ને ધનુર્વેનિશ્ચાત યોદ્ધાને યોરી કા માને ઉલ્લત થવા જતા જતા તેમણે એકવચને દરનામાં ધનુખનાણુ મહીને હનો રહેતા જોરો અને આજ તે દને જમ ધરી સર્વે ત્યા ઉમા રથા

પડી સર રાજુપુત્રમાથી એક જણુ આનગ આરી જોલો તુ કોણુ છે અને કાનો સિખ્ય છે ? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે તુ દિરખ્યેતુક નામક નિપાલ નિપતિતો પુત્ર તુ અને તેણુ ચાવ નો સિખ્ય તુ આ મ જાગી સર્વ રાજુનાના મામા નિપાલ ઉત્તન યોગ અને તેઓ પિન્ન હવ્ય સદિત ઘેર આવ્યા અને તેજુચવરી નમ કરો કે તને અમને જાણુવા હીધા વિના એક નિપા ને ગુત રીને શા માટે ધનુકમા નરીજુ કરો ? તેણુ ચાવ રાજુમાગેનો આ નમ સમજી શકયા નહિ પડી તેઓ રાજુનાને હાને દરિનપુરથી જાહાર નીકળ્યા અને એકવચ દનો ત્યા તયા તેજુચાવ ને જાત ત્યામા કા

પેલ કરી રહ્યા છે ત્યાં જલદાર કોને કહે છે તે હું જાણતો
 પરંતુ રાજ પુત્રી જમ સૂરધારના હાથમાંની દોરીની ત્રિ
 વધાર નાન્યા દરે છે, તેજ પ્રમાણે મારા સ્વ નીલે મને જે કષ્ટ
 પહોંતવ્યું છે તે મારા આ મયના પુણ્યો વિશે હું વિશેષ
 નથી માગતો. કેમકે આ મય સાવલ નાનારોજ મારી પાસે
 વળ્યો છે અને આપ વતોની વભામ્ય એમ રહેલી ન્યૂનતા એ
 જ્યાં યાવ તો હું પ્રેમપુર સર નાપત્યપરજ ગુસ્સે વર્ષણ પાર
 સ્પષ્ટ થવા છતાં જો હોહના લોહાવરૂપી નિમ્મલ સ્થિતિ નહ વ
 ત્ય કોના દોષ ? નાગાત્ર કામ એટલુજ છે કે નમાને વધ
 વડું છતાં પણ તે નમા તેને પવિત્ર ન કરે, તો તેમા વહેજાને
 વડા નથી ન્યાય મારા મહા ભામ્યા એવે હું આપ સતોના સર
 વડું, મારા સ્વામીને આપ વતોનો મને મેળાપ કરાવ્યો છે તેથીજ
 મારી વધ હ-હાએ પરિપૂર્ણ થઈ છે. જુઓ, આપ જેવા પ્રેમી અને
 સ્વાસ્થ સવ વન ને વાળીજ મારી મયરચનાને મારો છદ તિજ
 થયો છે વમમ પૃથ્વીતમ કલાવ સુવર્ણમય બનાવી શકાય; ચિત્તાન
 ક્રિયા પલાડ બનવી શકાયે, સાતે સમુ ને વહેલાઈથી અમૃતપૂર્ણ
 બનાવી શકાયે તારામણને સદ્ બનાવવાનું પણ કડિન નથી, કેવ
 વૃક્ષના બગીચાએ પણ બનવી શકાય, આ સર્વ કાર્ય તપના બગી
 કલાવ પાર પડી શકે, પરંતુ પીતાના નર્થને મર્મ તે પ્રેરના પ્રવાહ
 વિના કલિપણ વમલ શકાતો નથી હું મુના જવો છત્ય પણ તરની
 કૃપાથી પીતાનો નર્થ સ્વલાવામ્ય ને એવી રીતે કર્યો છે કે તેને સર્વ
 કોઈ પેલાની નામવડે કોઈ શકે નાવા વિશાળ મયસાનરની પાર
 ઉઠરી હું જ કીર્તિરૂપી વિજયવજ દુઃકારી રહ્યો છું, દુઃમટ અને કવચ
 સજિત પીનાર્થરૂપી મહિની રચના કરી તેમા હું જે ક્ષીયુરૂ નૂતિનું
 પૂજન કરી શક્યો છું અને પીતારૂપી નિમ્મપથી નાતાને ભૂલી વધ
 બાળકી પેઠે હું જે વર્થ દુઃખા કરતો હતો, તેને તે નાતાની લેટ
 થઈ નહ તે પ્રલાપ નાપનોજ છે હું આપ સમજનોની કૃતિ તરફ
 તિજ રાખીને લેલી રહ્યો છું રાનદેવ કહે છે કે આપના ઉપાર જે હા
 નથી નહ, કહેવા દો કે નાપે જે ના મય વનાસ વવાનો
 માનક દર્શાવે છે, તે બને મારા વર્થ જનનું હું નાપ યા
 વનન છે ને નામ્ય વના રાખીને જે જે હજા કરી તે સવ
 નાપે દુર્ગ મરીને અને નનન મુખ પ્રાપ્ત નથી નમું ને હે

૫ ડાહ્યા કે પુસ્તકો દેશવચ પાછા લન મનથી અથાક કમ તવાની માટે
૭ પશુ જે વાના કરોડોનો ખર્ચ કરી રહ્યા છે તે આટલું જુલુ પ્રસિદ્ધ છે તા જ્યા
આપણા પત નુજ દેશના અને પ્રાતાનુજ ખર્ચના લોકોની અવા પ્રક ની સેવા
૭ આપણા દેશના અને આ પશુ જ ખર્ચના ઉદાર ભાષા તરફથી આવસ્થક અર્થિક
૪૪ નેગરવાડુ અટકાવ તે નજ કનવાલ

સ્વિકૃતિઓના પદવને પૂજાર જે ખર્ચના જુલુ દિ દુસતાનો તીથ થવા તથા માણ
ભક્ષેની તવા પાછા કલની અવદયા વચ્ચ પશુ વર્ષોવચ અજાનો ખચ વેડી
- ૯ તેમની પતેથી તેમના પેતાનુજ સતાનો પ્રાકૃતીઓ અને પ્રતિભાનો
૭ તથા તમને કમીટી કરી અપના ૭ વચીજ અગાન મનુષ્યોની તવા માટે જાતી
૬ ગાળના માવ જ સમાવીજ નબ્લા કરે તેટલી સ્થાયી અર્થિક સવચ મેજ
૨૬ પશુ અસક્ષિત નજ મનુષ્ય

તથા સુધી નજ કામે જેવા સ્થાપ અને મેટા થવા ઉપર હે રા ૪૦
૫૨ નીકરુ અવ નદિ ત્યા સુધી એ દિશામા પશુ ચોકુ ધકુ કપ તે કરવાના હેતુથી
સાવચા ની ૫ જ્યા નહુ કરવામાં જાતી છે

આ આ ૧૯૭૧ની પ્રથમ અગુતિ તરીકે પવિત ભવવડીતાના સારાચરુ ૧૮ મા
૫ જ્યા એટલે કે એકપ્રાપ નીતા ની સવા હમ્મ તતતરતમા ૧૬૭૮ના
૭૫૯૫ માલમા તજ જાવજુ અસમા મરને ૭ વિગા નજ વડે ની દવામા આવરી

દરેક વચત અગુમતલમા તમજ જ્યાવ પશુ અગુકુળતા મગતી ત્યા નારે અ
એકપ્રાપ નીતા ખીજ વધારે માજુલોમા દેશવો સકાવ તથા ખીજ પશુ જુ ૭
૫૨ ઉપેનોગી જાળેત ૭ સવતો નાના નાના નાપરી નાપાનીવા વખતે વખત મેગી
૫૫ મા દેશવો સકાવ દેટલા સાર ના ગાનવતને સવતુ ૪૬ સદાને માટે પુ ૩ ડેટે

અથા ૭ કે ગાનપ્રમાનો મદિમા સમજાવત પ્રતજનો ના પુજા કપ મા
વેવ ના અર્થિક સહાય આપવાની તેમજ પ્રત્યેક શુભાશુભ પ્રસંગ પર ના કરને
કરવા ડી ૪૨૪ સમજરી

આ કોવમા કમમ કમ આર આજ સુધીની રામ સવરી અને ૧૯૨૫ જ કમ
૫ ડી તેમથી તારા ત તા લોકોપયોગી તથા ગાન વારિ અને વધુતર નાપરી
પાવવા તે તે વચના અગુમાસમા તેમજ અન્ય નજુગ સમયે સ્થાવતા મહેલે

આ ખાલે પ્રેકસાતી દરેક રામ સાથે ગાનવત કોષ માટે જેટલુ અસ્થ
૫ વજુ અ એક દાવ મેકસવારને તે દયાલ રસ્તે તેની પાવતી મને ઉજ
વિજમા અવસ્થાપકો આપનારને સન્માન પ્રાવતી મગશે

એ ઉપવાન આ કોવમા આવક તથા ખચનો દિસાજ વિવિધ પ્રકારના ૧૨
૫૨૭ તેમા પશુ મદદની દરેક રકમ તે આપનારના નામ સાથે જુલુચોટ

આ કોવમા અર્થિક સહાય આપના ૭ જે સવજનો આ મેજના દારા નીકરના
૫૨ નાપાનીવા દેશવવવડુ ૪૫ ૫૫ જાળરી કહે તેમ હશે તેમની તેવી સકાવ
ખચગાની સાથે લેવામાં આવરી, અને કમમા કમ તેમને આપેતો ૧ મમ ડી

बीजां तैयार पुस्तको

उत्साह अने चेतनाभेदक पुस्तको

क्र. सं.	नाम	पृ.	म.	व.
१	उत्साह अने चेतनाभेदक पुस्तको	१८४	१)	०
२	आत्मिक जीवन-पुस्तक	३२	१॥	०।
३	आत्मिक जीवन-पुस्तक (द्वितीय आवृत्ति)	११२	१)४	०)३
४	आत्मिक जीवन-पुस्तक (तृतीय आवृत्ति)	८१	०॥	०)३
५	आत्मिक जीवन-पुस्तक (चतुर्थ आवृत्ति)	१२८	०।०	०)३
६	आत्मिक जीवन-पुस्तक (पंचम आवृत्ति)	३८६	१)	१

उत्तम धार्मिक पुस्तको

१	आत्मिक जीवन-पुस्तक (प्रथम आवृत्ति)	८०	१।	०।०
२	आत्मिक जीवन-पुस्तक (द्वितीय आवृत्ति)	७२४	२)	०।०
३	आत्मिक जीवन-पुस्तक (तृतीय आवृत्ति)	४१६	॥।०	०)३
४	आत्मिक जीवन-पुस्तक (चतुर्थ आवृत्ति)	२८	०)४	०)३
५	आत्मिक जीवन-पुस्तक (पंचम आवृत्ति)	४७	॥	०)४
६	आत्मिक जीवन-पुस्तक (षष्ठ आवृत्ति)	४२	१)	०)४
७	आत्मिक जीवन-पुस्तक (सप्तम आवृत्ति)	४८४	१॥	०।

भगवद्गीताओ अने परमार्थ गीताओ

१	भगवद्गीता-प्रथम अध्याय	१०	०।	०)४
२	भगवद्गीता-द्वितीय अध्याय	०४	०।	०)४
३	भगवद्गीता-तृतीय अध्याय	१०	०।	०)४
४	भगवद्गीता-चतुर्थ अध्याय	१०	०)४	०)४
५	भगवद्गीता-पंचम अध्याय	०४	०)४	०)४
६	भगवद्गीता-षष्ठ अध्याय	१०	०)४	०)४
७	भगवद्गीता-सप्तम अध्याय	१०	०)४	०)४
८	भगवद्गीता-अष्टम अध्याय	१०	०)४	०)४
९	भगवद्गीता-नवम अध्याय	१०	०)४	०)४
१०	भगवद्गीता-दशम अध्याय	१०	०)४	०)४

१०)४ २८ ना न्याय-सहिष्णुता १०)४ १०)४ १।
 दुर्भीओ { १-आत्मिक, २-आत्मिक, ३-आत्मिक, ४-आत्मिक, ५-आत्मिक, ६-आत्मिक, ७-आत्मिक, ८-आत्मिक, ९-आत्मिक, १०-आत्मिक

